

Colecția PLURAL CLASIC

Ediție îngrijită de Bogdan Olaru

© by POLIROM Co SA Iași, 1997

Editura POLIROM
B-dul Copou nr. 3, P.O. Box 266, 6600 Iași
Tel. & Fax (032) 214100; (032) 214111
(032) 217440 (distribuție)

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale:

LAERTIOS, DIOGENES
Despre viețile și doctrinele filosofilor/
Diogenes Laertios – Iași : Polirom, 1997
624 p. ; 22 cm – (Plural Clasic)
ISBN: 973-683-019-5
14 (38)

Printed in ROMANIA

Diogenes Laertios

**DESPRE VIEȚILE
ȘI DOCTRINELE FILOSOFILOR**

Traducere de C.I. Balmuș

Studiu introductiv și comentarii
de Aram M. Frenkian

POLIROM
Iași, 1997

Notă asupra ediției

Prezenta ediție reproduce textul lui Diogenes Laertios apărut la Editura Academiei, în anul 1963, în traducerea lui C.I. Balmuş. Studiul introductiv şi notele destul de consistente aparţin lui Aram M. Frenkian, dar concordanţa dintre cei doi în ce priveşte conceptele şi termenii de specialitate este bine pusă la punct, asigurînd unitatea întregului volum.

Modificările operate asupra vechii ediţii sînt următoarele :

1. S-a reactualizat textul iniţial conform limbajului filosofic încetăţenit (filosofie stoiciană → filosofie stoică, şcoala megariană → şcoala megarică etc.). Cîteva nume proprii au fost aduse la forma consacrată de cea mai mare parte din traduceriile din autorii greci; este cazul unor nume ca : Phaidon, Phaidros, Theaitetos, Chrysippos etc., care urmează mai fidel transpunerea în ortografia latină a cuvintelor greceşti.

2. Asupra notelor şi comentariilor la textul lui Diogenes Laertios s-au operat cîteva actualizări în ce priveşte literatura de specialitate, fără a se interveni asupra bibliografiei care are un profil orientat spre marii comentatori ai filosofiei greceşti din sec. al XIX-lea şi prima jumătate a sec. al XX-lea. De altfel, o aducere la zi într-un domeniu atît de vast este dificil de întreprins. Cîteva note au suferit sumare modificări.

3. Au fost îndepărtate din studiul introductiv şi din note comentariile care trădează un oarecare compromis făcut perioadei în care a apărut prima ediţie (unele dintre ele, probabil, fiind intervenţii ale editorului). Astfel de comentarii au putut fi de altfel destul de uşor de separat de interpretările pertinente, nemodificînd mai deloc cursul firesc al argumentării.

Studiu introductiv

Diogenes Laertios și izvoarele filosofiei antice grecești

I. Izvoarele originale sau directe ale filosofiei grecești

De la foarte puțini filosofi greci din antichitate ni s-au conservat operele în care și-au fixat gândirea și doctrinele lor filosofice. Acestea sînt izvoarele originale, sau directe, ale filosofiei antice. Astfel, posedăm întreaga operă scrisă a lui Platon, cea mai mare parte din opera filosofică a lui Aristotel, opera întreagă a lui Plotin și operele unor alți filosofi „minori”. În schimb, toate scrierile înțelepților dinainte de sofști, operele sofștilor, operele socraticilor, ale filosofilor Academiei vechi, medii și noi, ale vechilor peripateticieni – cu excepția, în parte, a lui Theofrast –, ale vechilor stoici și ale stoicilor medii, ale lui Epicur și ale epicurienilor – cu excepțiile pe care le vom indica –, ale scepticilor și neopitagoricienilor sînt pierdute pentru noi. Din ele nu avem decît fragmente citate de autori vechi, fragmente culese cu mare îngrijire de savanți filologi moderni și care constituie tot izvoare originale sau directe ale autorilor lor.

Pentru filosofii dinainte de Socrate avem culegerea lui Hermann Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, în trei volume, ediția a V-a, îngrijită de Walther Krantz, 1935-1937, vol. III conținînd un indice bogat. Culegerea aceasta cuprinde atît fragmente, cît și referate despre filosofii naturaliști și sofști. Pentru filosofii care au scris în versuri, ca Xenofanes, Parmenide, Empedocle și Timon Sillograf, Diels a oferit o ediție separată în *Poetarum philosophorum fragmenta*, Berlin, 1901. Prin aceste culegeri ale lui Diels, editările de fragmente anterior făcute, ca cea a lui Mullach, *Fragmenta philosophorum Graecorum*, Paris, 1860-1881, devin caduce pentru presocratici și acolo unde avem texte critice, cum vom vedea mai departe. Culegerea de fragmente ale lui Heraclit, făcută de Ingram Bywater, își păstrează însă mai departe valoarea: *Heracliti Ephesii reliquiae*, Oxford, 1877.

Scrierile sofștilor sînt de asemenea în întregime pierdute, afară de micile fragmente culese de Diels în *Die Fragmente der Vorsokratiker*, ediția a V-a, reeditată de Kranz, vol. II, pp. 252-404. Numai tratatul scris de un sofist minor anonim, intitulat $\Delta\iota\sigma\sigma\omicron\iota\ \lambda\omicron\gamma\omicron\iota$, este conservat în mare parte (Diels-Kranz, *Vors.*⁵, vol. II, pp. 405-416).

Operele urmașilor lui Socrate – Antistene, Artistip din Cyrene, Eucleides din Megara – sînt de asemenea pierdute. S-a păstrat opera socratică a lui Xenofon, autorul faimoaselor *Memorabilia*, *Amintiri despre Socrate*. Scrierile urmașilor lui Platon: Speusip și Xenocrate, nu le mai avem¹. Tot astfel s-au pierdut, afară de neînsemnate fragmente, operele discipolilor lui Aristotel: Straton din Lampsacos, Eudemos din Rhodos, Menon, cercetătorul istoriei medicinei, Eudoxos astronomul și matematicianul afiliat Academiei.

Din opera imensă a lui Theofrast, judecînd după catalogul scrierilor lui păstrat la Diogenes Laertios (V, 42-50), ni s-au conservat bucăți mai însemnate, ca: *Historia plantarum* (păstrată în nouă Cărți), *De causis plantarum* (păstrată în șase Cărți) etc. Producția filosofică a școlii stoice vechi: Zenon din Cition, Cleante și Chrysippos, s-a pierdut pînă la mici fragmente și referate culese și orînduite în chip exemplar de Ioannes ab Arnim, *Stoicorum veterum fragmenta*, în patru volume².

1. Fragmentele lui Xenocrate sînt culese de R. Heinze, 1892.

2. Vol. I, *Zenon și discipolii lui*, 1921; vol. II, *Chrysippos*, 1923; vol. III, *Chrysippos*, 1923; vol. IV, *Index*, 1924 (ediții anastatice după altele mai vechi: I, 1905; II și III, 1903).

De asemenea, nu mai posedăm operele școlii stoice medii: Panaitios din Rhodos și Poseidonios. Influența imensă avută de acesta din urmă asupra filosofiei eline ulterioare, și îndeosebi asupra neoplatonismului, face deosebit de regretabilă pierderea operei imense a acestui spirit în adevăr universal care a fost Poseidonios. Karl Reinhardt¹ a reconstituit doctrina marelui cugetător în două lucrări de seamă, citate în notă.

Pentru școala stoică nouă posedăm operele lui Epictet, Seneca și a împăratului Marcus Aurelius. Dar oricât ar fi de interesante aceste scrieri, ele se ocupă mai mult de morală și nu ne dau decât informații sporadice despre stoicismul teoretic, despre logica și fizica stoică.

Scrierile lui Epicur de asemenea s-au pierdut, pînă la trei scrisori autentice și faimoasele *Κύρια Δόγματα* (*Opiniile principale*), toate conservate în Cartea a X-a a *Vieților filosofilor* de Diogenes Laertios. Fragmentele lui Epicur și referatele antice despre filosofia lui sînt adunate în culegerea, care iarăși poate servi drept model, a lui Hermann Usener, *Epicurea*, Leipzig, 1887. Pe papiirusurile descoperite la Herculaneum s-au găsit fragmente din operele lui Epicur (spre exemplu din Περὶ φύσεως) și ale altor epicurieni, mai ales opere ale lui Philodemos din Gadara, și care au fost publicate în diverse culegeri italiene și în *Bibliotheca Teubneriana* începînd din 1884. Mai avem și o scriere a unui epicurian minor, Diogenes din Oinoanda, păstrată pe o inscripție, cu alte diverse piese epicuriene, publicată pentru prima dată de G. Cousin în *Bulletin de correspondance hellénique*, tome XVI (1892), pp. 1-76 (cf. Heberdey și Kalinka, *Bull. Corr. Hell.*, t. XXI (1897), pp. 346-443) și reeditată de William, *Diogenis Oenoandensis fragmenta*, Leipzig, Teubner, 1907.

În ce privește pe sceptici, Pyrrhon pare a nu fi scris nimic. De la Timon scepticul avem fragmente din poeziile lui satirice contra filosofilor, editate de Hermann Diels, *Poetarum philosophorum fragmenta*, Berlin, 1901. Din sînul Academiei mijlocii, care se încadrează în direcția de gîndire sceptică, Arcesilaos pare a nu fi scris nimic, tot la fel Carneade², fondatorul Academiei noi. Opera scepticului Enesidem, fondatorul scepticismului nou, este pierdută, deși de mare valoare. În schimb avem opera unui sceptic minor, medicul Sextus Empiricus, a cărei valoare constă în informațiile prețioase pe care ni le-a transmis despre filosofii elini, între alții despre doctrina lui Protagoras, extrase din cartea *Despre neființă* a lui Gorgias, despre teoria cunoașterii la Heraclit, despre concepțiile filosofice ale lui Enesidem, din lucrările căruia pare a fi reprodus bune părți. (Vezi *Pyrrhoneioi hypotyposeis*, libri III, și *Adversus dogmaticos*, libri V (= *Adversus mathematicos*, lib. VII-XI), editate de H. Mutschmann, Leipzig, Teubner, 1912 și 1914; *Adversus mathematicos*, lib. I-IV editate de Jürgen Mau, Leipzig, Teubner, 1954, însoțite de un *indice* la întreg Sextus Empiricus de K. Janáček.)

Mai avem păstrată opera filosofică a lui Cicero, care e lipsită de o cugetare originală, dar e foarte prețioasă pentru cunoașterea școlii megarice, fondată de Euclid, a dialogurilor pierdute ale lui Aristotel, a filosofiei Academiei medii și noi sceptice, precum și a Academiei eclecticice a lui Philon din Larissa și a lui Antiochos din Ascalon, profesorul lui Cicero. Mai cunoaștem, prin Cicero, și stoicismul lui Zenon și Chrysippos, precum și bune părți din epicureism.

Din timpurile care urmează lui Plotin avem păstrate, în parte, scrierile urmașilor lui: Porphyrios, Iamblichos și Proclus, cugetători prețioși prin informațiile pe care ni le dau despre filosofia anterioară. Porphyrios este editorul *Enneadelor* lui Plotin, ediție care ni s-a păstrat, pe cînd ediția medicului Eustochios a operei lui

1. Poseidonios, München, 1921, *Kosmos und Sympathie. Neue Untersuchungen über Poseidonios*, München, 1926.

2. Doctrina lui Arcesilaos a fost fixată în scris de elevul acestuia Pythodoros (*Acad. philos. Index Herculaniensis*, ed. S. Mekler, p. 74), iar cea a lui Carneade, de discipolul acestuia Clitomah din Cartagina (Diogenes Laertios, IX, (=6). Dar și aceste opere sînt pierdute.

Plotin a pierit, pînă la mici resturi conservate de Eusebiu din Cesarea¹. Iamblichos, în *Protrepticul* său, ne-a păstrat bune părți din *Protrepticul* lui Aristotel, care e pierdut². În fine, Proclus a dat comentarii din punct de vedere neoplatonic ale dialogurilor *Republica*, *Timaios* și *Cratylus* de Platon³, un comentariu foarte important la *Parmenide* al lui Platon, dar necomplet⁴ și un extrem de prețios comentariu la Cartea I a *Elementelor* lui Euclid⁵, de o importanță unică pentru istoria și filosofia matematicilor antice. În fine, peripateticienii au compus prețioase comentarii la tratatele filosofice ale lui Aristotel, începînd cu Alexandros din Aphrodisias (în jurul anului 200 d.H.) și terminînd cu Simplicios⁶, al cărui comentariu despre *Fizica* lui Aristotel este de o valoare inegalabilă ca izvor de informație asupra filosofiei presocratice și a cugetării eline în general. Acest comentariu conține și numeroase fragmente din filosofii naturaliști din vechime, citate textual.

Deci fragmentele din operele pierdute ale filosofilor greci citate de autori vechi, oricît de neînsemnate și reduse ca întindere ar fi, trebuie considerate ca izvoare originale și directe ale filosofiei eline. În afară de scrierile filosofilor minori pe care le-am citat, mai există și alți autori – filosofi, literați, oratori, teologi etc. – care citează fragmente sau dau referate despre doctrinele filosofilor elini ale căror opere nu le mai avem. În privința fragmentelor, ele intră în categoria izvoarelor originale sau directe, pe cînd referatele ori de unde ar proveni, intră în categoria doxografiilor, a izvoarelor indirecte, de care ne vom ocupa mai tîrziu.

În ce privește știința elină, posedăm ca izvoare directe pentru matematici opera întreagă a lui Euclid⁷ și părți importante din operele lui Arhimede⁸, ale lui Apollonios din Perge⁹ și ale lui Diophantos din Alexandria¹⁰. Restul, inclusiv *Istoria matematicilor* de peripateticianul Eudemos¹¹, este pierdut și trebuie să ne mulțumim cu reconstituiri din fragmente sau din referate. Sursa cea mai prețioasă pe care o avem păstrată este Proclus, *Comentariu la Cartea I a Elementelor* lui Euclid¹². Să mai cităm și operele păstrate ale lui Heron din Alexandria și Pappos, ultimul matematician de seamă grec.

1. Paul Henry, *Recherches sur la Préparation Évangélique d'Eusèbe et l'édition perdue des œuvres de Plotin publiée par Eustochius*, Paris, 1935.
2. Giuseppe Lazzati, *L'Aristotele perduto e gli scrittori cristiani*, Milano, 1938.
3. *In Rem publicam Commentaria*, ed. Kroll. vol. I, 1899, vol. II, 1901; *In Timaeum Commentaria*, ed. Diehl, vol. I, 1903, vol. II, 1904, vol. III, 1906; *In Cratylum Commentaria* ed. Pasquali, 1908.
4. Acest comentariu merge pînă la 141 e, 7-10 al dialogului. Comentariul complet se termina cu prima ipoteză. În biblioteca cardinalului Nicolaus Cusanus s-a găsit traducerea latină a întregului comentariu, cuprinzînd și sfîrșitul, care lipsește în manuscrisele ce redau textul grec. Textul grec a fost tipărit de două ori de V. Cousin, 1828 și 1864, iar de Stallbaum, de trei ori: 1839, 1841 și 1848. Pentru traducerea latină a finalului întregii opere, vezi Raymond Klibansky, *Ein Proklos-Fund und seine Bedeutung*, în „Sitzungsberichte der Heidelberger Akad. d. Wiss.,” Phil.-hist. Kl., 1929, Abh. 5.
5. *In primum Euclidis Elementorum librum commentarii*, ed. Friedlein, 1873.
6. Comentariile antice grecești la tratatele lui Aristotel au apărut într-o monumentală ediție sub auspiciile Academiei de științe din Berlin (23 de volume apărute). Comentariul lui Simplicios la *Fizica* lui Aristotel este editat de Hermann Diels.
7. *Elementele* lui Euclid, cu *scolii* bogate, sînt editate în text critic și traducere latină de J.L. Heiberg, 5 vol., Leipzig, 1883-1888. Alte trei volume conțin restul operei lui Euclid.
8. Editate în trei volume, tot de J.L. Heiberg, ed. a II-a, Teubner, 1910-1915.
9. Editate de J.L. Heiberg, 2 vol., Teubner, Leipzig, 1891-1893.
10. Editate de Paul Tannery, 2 vol., Teubner, Leipzig, 1893-1895.
11. Aceasta este un izvor indirect, dar de importanță primordială. Fragmentele sînt adunate de Spengel. Eudemos a scris *Istoria astronomiei* în șase Cărți, *Istoria geometriei* în patru Cărți și *Istoria aritmeticii*, probabil într-o Carte. Vezi și ed. F. Wehrli, 1955.
12. Ediția Friedlein, Teubner, Leipzig, 1873.

Pentru fizică avem resturile conservate din *Opiniile fizicienilor*, în 18 Cărți, de Theofrast și *Prescurtarea* lor în două Cărți¹. Dar acestea intră în categoria izvoarelor indirecte, de care ne vom ocupa pe larg mai târziu.

Pentru științele naturii ni s-au păstrat tratatele lui Aristotel și ale lui Theofrast. Cele ale lui Elian² și Pliniu³ constituie o îngrămadire de informații, de multe ori fanteziste, lipsite de sistematizare, astfel încât cu greu se pot încadra în științele naturii, ele aparținând mai curând literaturii de *mirabilia*, de povești minunate.

Cu privire la medicină, avem cele 57 de tratate care constituie așa-numitul *Corpus Hippocraticum*. Aceste scrieri însă sînt departe de a fi toate de Hipocrate. Dimpotrivă, o parte minimă dintre ele pot revendica paternitatea ilustrului medic din Cos⁴. O bună parte dintre ele sînt de proveniență cnidiană, școala medicală concurentă și în opoziție cu cea din Cos, după cum a arătat cu o erudiție inegalabilă Johann Ilberg⁵. Cu cinci secole mai târziu avem păstrată, și ea în parte, opera gigantică prin dimensiunile și valoarea ei a medicului Galen⁶. Între aceste două seturi de scrieri medicale se plasează fragmente⁷ și opere de valoare mai modestă⁸. Medicina antică a avut și un istoric, Menon, elev al lui Aristotel, din opera căruia s-a descoperit la sfîrșitul secolului trecut un excerpt pe un papirus din Egipt, care a fost editat de Hermann Diels⁹.

În astronomie, afară de operele unor astronomi minori ca: Autolykos¹⁰, Cleomedes¹¹, Pseudo-Eratosthenes¹², Firmicus Maternus¹³, Geminus¹⁴, Theon din Smyrna¹⁵ și cîteva comentarii la *Fenomenele (cerești)* ale lui Aratos¹⁶, nu ni s-au păstrat decît marile opere ale lui Ptolemeu care, oricît de renumit ar fi, este un om de știință al unei epoci tîrzii, un mare sistematizator, dar nu un creator genial de învățătură nouă¹⁷. Ce n-am fi dat să avem marile opere de astronomie ale unui Aristarh din Samos sau ale lui Hiparh!¹⁸ Dar această șansă n-a avut-o știința europeană.

1. Vezi Diogenes Laertios, V, 48 și V, 46.
2. *De natura animalium*, ed. Hercher, Teubner, Leipzig, 1864.
3. *Naturalis historia*, în 37 Cărți, ed. Jan-Mayhoff, Teubner, Leipzig, 1897-1909.
4. După cercetările noastre (vezi *La méthode hippocratique dans le „Phèdre” de Platon*, București, 1941) se pot considera cu aproximație ca autentice, de Hipocrate, următoarele tratate din *Corpus*: *Epidemiile* I și III, *Pronosticul*, *Aforismele*, *Despre diete în bolile acute* I, *Despre plăgile capului*, *Despre fracturi*, *Despre articulații*, ultimele trei fiind tratate chirurgicale. Aceasta ca o primă aproximație. Numărul învățăturilor hipocratice din *Corpus* este mult mai mare.
5. *Die Ärzteschule von Knidos*, în „Berichte üb. die Verh. d. sächs. Akad. d. Wiss.”, Phil.-hist. Kl., 76 (1924), fasc. 3, Leipzig, 1925.
6. Operele lui complete sînt editate de Kühn, 20 volume, Leipzig, 1821-1823. Noua ediție critică în *Corpus medicorum Graecorum*, Leipzig, Teubner, începută, dar nu terminată.
7. Vezi, spre exemplu, *Die Fragmente der sikelischen Ärzte Akron, Philistion und des Diokles von Karystos*, editate de M. Wellmann, Berlin, 1901.
8. Mai avem operele lui Rufos, Soranos, Oribazios și alții (parte apărute în *CMG*).
9. *Anonymi Londinensis Iatrica (Supplem. Aristotelicum*, III, 1 la *Commentaria in Aristotelem Graeca*, 23 vol., editate de Academia din Berlin), ed. H. Diels, Berlin, 1893.
10. *De sphaera quae movetur liber*. – *De orbitibus et occasibus libri duo*, ed. Huitsch, 1885.
11. *De motu circulari corporum caelestium*, ed. Ziegler, 1891.
12. *Catasterismi*, ed. Olivieri, 1897.
13. *Matheseos libri VIII*, ed. Kroll-Skutsch-Ziegler, 2 vol., 1897-1913.
14. *Elementa astronomiae*, ed. Manitius, 1898.
15. *Expositio rerum mathematicarum ad legendum Platonem utilium*, ed. Hiller, 1878. Toate operele citate în notele 12-17 sînt editate la Teubner, Leipzig.
16. Hipparchi *In Arati et Eudoxi phaenomena commentariorum libri III*, ed. Manitius, 1894; Avieni *Aratea*, ed. Breysig, 1882; Manilii *Astronomica*, ed. van Wageningen, 1915; Germanici Caesaris *Aratea*, ed. Breysig², 1899 (toate editate la Teubner, Leipzig); Cicéron, *Les Aratea*, ed. Buesco, 1941.
17. Operele lui Ptolemeu au fost publicate în ediție critică de J.L. Heiberg, Leipzig, Teubner.
18. De la aceștia doi, cei mai de seamă astronomi greci, nu avem decît cîte o operă din tinerețe de la fiecare, în care nu se spune nimic despre marile lor descoperiri:

La fel stau lucrurile pentru geografie. Operele mari ale unui Eratostene, Poseidonios, Hiparh sînt pierdute pînă la mici fragmente, în timp ce s-au păstrat scrierile copioase ale unui Strabon și Ptolemeu, care, oricît de valoroase ar fi, sînt totuși compilații, fără caracter creator de doctrină nouă sau dătător de cunoștințe noi.

II. Izvoarele indirecte ale filosofiei grecești

Despre doctrinele și concepțiile filosofilor elini ale căror scrieri s-au pierdut pînă la fragmente mai mult sau mai puțin extinse avem informații de a doua mînă, prin ceea ce alți autori antici a căror operă ni s-a conservat au scris despre ele. Acestea sînt izvoarele indirecte ale filosofiei și științei eline.

După natura lor, aceste informații sînt conform clasificării noastre, care de altfel este relativă, cam de unsprezece feluri: 1) *doxografiile*, care ne dau expuneri despre opiniile filosofilor în diferite materii; 2) *biografiile*, care descriu împrejurările exterioare ale vieților filosofilor; 3) *succesiunile* filosofilor, scrieri care se ocupă de modul cum s-au succedat filosofii în timp, fixînd raporturile dintre ei, ca profesori și discipoli; 4) *sectele* filosofice, o serie de lucrări care cercetează școlile de filosofie și pe reprezentanții lor luați individual; 5) *cronologiile*, care se ocupă de datele istorice, de timpul cînd a trăit fiecare filosof; 6) listele de *omonimi*, scrieri care cercetează biografiile diversilor autori luați pe grupe după asemănarea numelui; 7) *testamentele* filosofilor, pe care le așezăm între izvoarele indirecte întrucît, deși au un text autentic dat de testator, nu privesc direct doctrina filosofului, ci ne dau informații despre viața și caracterul filosofului; 8) *scrisorile* filosofilor, pe care le așezăm printre izvoarele indirecte întrucît marea lor majoritate sînt apocrife și nu ne dau informații despre doctrina filosofilor decît indirect, prin efortul făcut de falsificator ca să respecte doctrina autentică a filosofului, pe care el o cunoștea uneori din documente pe care noi astăzi nu le mai avem; 9) *catalogele cu titlurile scrierilor filosofilor*. În lipsa operelor celor mai mulți dintre filosofi, listele acestea, care consemnează titlurile operelor lor ce s-au pierdut, sînt de o mare valoare pentru a vedea ce domenii de studii au cercetat acești gînditori; 10) *referate fără caracter doxografic*, în care se urmăresc alte intenții decît de a da o expunere pur doxografică. Astfel, unele dintre ele au intenția de a combate, altele de a susține propriile lor afirmații prin reproducerea opiniilor altora. Ceea ce interesează aici e faptul că aceste referate nu se alimentează de la marea curent doxografic pornit de la Theofrast; 11) *imitațiile*, care, fără să se prezinte sub numele autorului imitat, reproduc stilul și concepțiile acestuia despre lucruri.

În orice caz, noi nu socotim că aceste clasificări au un caracter absolut. Am văzut că la unele categorii de izvoare se pune problema dacă nu trebuie considerate ca izvoare directe. Mai departe, nu trebuie să ne închipuim că o lucrare care poartă titlul uneia dintre rubrici nu face incursiuni în domeniul celorlalte. Astfel, lucrări doxografice pot da și date biografice despre autorul pe care-l tratează. Lucrările de biografii, succesiuni, secte și cronologii fac mereu incursiuni în domeniile vecine, ba chiar dau și doxografii, pe lîngă biografii, succesiuni, secte și cronologii. Lucrările despre autorii omonimi dau, desigur, biografii, doxografii, cronologii, listele de opere etc. Deci acest caracter compozit al operelor pe care le studiem într-o rubrică să nu-l pierdem niciodată din vedere, titlul provenind din preocuparea predominantă a scrierii, dar neexcluzînd prezența celorlalte categorii de informații despre filosofi.

sistemul heliocentric al lui Aristarh și precesiunea echinoxurilor a lui Hiparh. Tratatul mic păstrat de la Aristarh poartă titlul: Περὶ μεγεθῶν καὶ ἀποστημάτων ἡλίου καὶ σελήνης, ediție critică și comentată de Th. Heath, Oxford, 1913. Pentru titlul tratatului rămas de la Hiparh, vezi începutul notei 16 de mai sus.

1. Doxografiile

Acestea sînt lucrări în care se fixează *opiniile* filosofilor asupra diferitelor probleme filosofice. Cuvîntul vine de la δόξα, care înseamnă „opinie”, „păreră”. Δοξάζειν înseamnă „a fi de păreră”, „a opina”. Alt cuvînt tehnic pentru același lucru este τὰ ἀρεσκόντα, „părerile care sînt pe placul unui filosof”, tradus în latinește cu *placita*. Un tratat despre opiniile filosofilor, de care ne vom ocupa mai târziu, transmis sub numele lui Plutarh, poartă titulatura în latină *De placitis philosophorum*¹, dată de filologii moderni care le-au editat sau s-au ocupat de ele.

Desigur, din timpurile cele mai vechi, cugetătorii și-au opus concepțiile pe care le împărtășesc celor ale predecesorilor lor. Dar acest lucru se întîmplă sub formă ironică, biciuitoare. De o redare obiectivă a părerilor adversarilor și predecesorilor lor nu poate fi vorba în timpurile eroice ale cugetării eline, la începuturile ei. Deși nu avem decît fragmente, crîmpeie din operele lor, totuși acest lucru e evident din frînturile ce ni s-au păstrat.

Astfel, Xenofanes batjocorește credința lui Pitagora în metempsihoză, în fragmentul 7 (Diels-Kranz): Pitagora, întîlnind pe cineva care bătea un cîine, îi spuse: „Nu-l mai bate! Căci, auzindu-l zbierînd, am recunoscut sufletul unui prieten.” Și Heraclit atacă cu vehemență pe predecesorii săi: pe Homer, pe Hesiod, pe Xenofanes, pe Hecateu, pe Arhiloh și pe Pitagora (fragm. 40, 42, 56, 105, 106, 129, Diels-Kranz). Pe Thales, Anaximandru și Anaximene nu-i ironizează Heraclit. Pe ceilalți îi acuză de *polymathie*, de erudiție goală, de acumulare de cunoștințe nefolositoare și neofînduite, ba chiar dăunătoare prin inutilitatea lor. De o expunere nepărtinitoare a părerilor adversarilor săi, pentru a le combate după aceea nu este vorba la Heraclit. Și Parmenide pare a angaja o polemică împotriva lui Heraclit, fără a-i cita măcar numele². Cum era dusă polemică împotriva adversarilor la sofiști nu știm, deoarece scrierile lor s-au pierdut.

Dar la Platon avem din cînd în cînd expuneri reușite ale părerilor cugetătorilor dinaintea lui, fie spre a-i combate, ca în cazul faimosului text din dialogul *Phaidon* (97 b), în care expune fizica lui Anaxagora, fie pentru a-și sprijini propriile sale concepții sau a determina atitudinea predecesorilor săi unii față de alții, ca în cunoscutul pasaj din dialogul *Sofistul*, 242 cd. La Platon însă, asemenea expuneri sînt sporadice.

Aristotel este acela care a făcut expuneri continue și mai ample ale părerilor înaintașilor săi cu privire la o problemă care-l preocupă. Astfel, avem la filosoful din Stagira adevărate schițe de istorie a filosofiei dinaintea lui, ca aceea de la începutul *Metafizicii* sau cea din Cartea I a *Fizicii* lui, cap. 2 și urm. Dar Aristotel face aceste incursiuni în domeniul istoriei cugetării anterioare lui, ca să zicem așa, cu un scop personal. El vrea să arate că filosofia dinaintea lui, chiar prin erorile ei, tinde spre sistemul lui Aristotel, care se revelează ca realizarea și concilierea aspectelor contradictorii ale sistemelor care l-au precedat.

Dar un prim început de istorie a filosofiei, constînd în fixarea și catalogarea concepțiilor fiecărui cugetător cu privire la o anumită problemă, expunere însă seacă și schematică, întîlnim doar la Theofrast din Eresos, discipol al lui Aristotel și scolarh al *Lyceului* fondat de acesta.

Totuși, opera doxografică a lui Theofrast pare a se baza pe o veche tradiție a *Lyceului* lui Aristotel. Un pasaj din *Topica* lui Aristotel ne dă lămuriri interesante în privința aceasta³: „Trebuie să se extragă din teoriile expuse în scris și să se

1. Titlul grecesc este: Περὶ τῶν ἀρεσκόντων φιλοσόφοις φυσικῶν δογματῶν βιβλία ε'.

2. Vezi lucrarea noastră *Étude de philosophie présocratique*, II, Paris, 1935, pp. 78 și urm.

3. Acest text ne-a fost semnalat verbal de H. Marguerite, profesor la École des Hautes Études, Section des sc. historiques et philologiques. Iată și textul grec, Aristotel, *Topica*, A, 14, 105 b 12: ἐκλέγειν δὲ χρὴ καὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων λόγων, τὰς δὲ διαγραφὰς ποιεῖσθαι περὶ ἐκάστου γένους ὑποτιθέντας χωρὶς, οἷον περὶ ἀγαθοῦ ἢ περὶ ζῴου καὶ περὶ ἀγαθοῦ παντός, ἀρξάμενον ἀπὸ τοῦ τί ἐστιν. παρασημαίνεσθαι δὲ καὶ τὰς ἐκάστων δόξας, οἷον ὅτι Ἐμπεδοκλῆς τέττορα ἔφησε τῶν σμμάτων στοιχεῖα εἶναι. θεῖη γὰρ ἂν τις τὸ ὑπὸ τίνος εἰρημένους ἐνδοξόν.

compună tablouri (διαγραφάς)¹ cu privire la fiecare gen de probleme și să se așeze separat, ca, spre exemplu, despre bine, sau despre animal, sau despre orice bine, începînd cu esența fiecărui lucru. Trebuie semnalat pe deasupra și opinia fiecăruia, ca, spre exemplu: Empedocle a afirmat că elementele corporale sînt în număr de patru. Se poate adăuga și ceea ce s-a afirmat mai de seamă de vreun autor.”

Vedem deci că Aristotel, în textul citat din *Topica*, preconizează o tratare a diferitelor probleme filosofice pe rubrici separate, consemnîndu-se și părerea fiecărui filosof în parte. Deci Theofrast, în opera sa doxografică, se află pe linia tradiției inaugurată în școala sa de Aristotel însuși. Cercetarea tradiției și filiației doxografilor a dat-o savantul german Hermann Diels, în lucrarea sa *Doxographi Graeci. Collegit, recensuit, prolegomenis indicibusque instruxit*, Hermannus Diels, Berolini, 1879. *Placitorum scriptores insunt*: Aëtii *De Platicitis reliquiae* (Plutarchi *Epitome*, Stobaei *Excerpta*), Arii Didymi *Epitomes fragmenta physica*, Theophrasti *Physicorum opinionum, de sensibus fragmenta*, Ciceronis *Ex libro I de deorum natura*, Philodemi *Ex libro I de pietate*, Hippolyti *Philosophumena*, Plutarchi *Stromateon fragmenta*, Epiphanii *Varia excerpta*, Galeni *Historia philosopha*, Hermiae *Irrisio gentilium philosophorum*, lucrare valoroasă, în care profunzimea vederilor, cercetarea ansamblurilor și a legăturilor de filiație merg mîna în mîna cu o vastă erudiție. În prolegomenele (pp. 1-263) operei, Diels arată că toată literatura doxografică a elinilor provine, în ultimă analiză, pe diferite căi pe care el le clarifică, din faimoasa operă doxografică a lui Theofrast.

Catalogul scrierilor lui Theofrast, pe care ni l-a conservat Diogenes Laertios (V, 42-50), se compune, după cum a remarcat Hermann Usener² din patru cataloage reunite, dintre care primele două sînt orînduite în ordine alfabetică și conțin marea masă a operelor celor mai importante ale lui Theofrast. Celelalte două cataloage, care conțin opere mai mici, de mai puțină valoare, unele chiar neautentice, sînt așezate fără o sistemă vizibilă. Acest catalog al lui Diogenes Laertios a fost considerat ca fiind o combinație a celor date de Hermip și de Andronicos din Rhodos. Ipoteza prezentată de O. Regenbogen³ ni se pare plauzibilă: primele două cataloage mari ar proveni din două auțiuni, la care s-au adăugat apoi alte achiziții mai mărunte, consemnate în ultimele două cataloage. Regenbogen se gîndește la o catalogare a bibliotecii din Alexandria, unde operele lui Theofrast ar fi fost așezate în ordinea achiziționării scrierilor acestuia. Altfel nu se explică punerea cataloagelor unul după altul și nici ordinea alfabetică la un Hermip⁴ sau Andronicos. În aceste cataloage, unele titluri apar de două ori, sub o formă puțin modificată; altele, părți ale unor opere mai mari sînt citate cu titlu separat, ca o scriere independentă.

Astfel, în partea care ne interesează aici, scrierea Περί φυσικῶν (*Despre fizicieni*)⁵ din primul catalog (Diogenes Laertios, V, 46), în 18 Cărți, este identică cu Φυσικῶν δόξαι (*Opiniile fizicienilor*)⁶, în 16 Cărți, din al doilea catalog (Diogenes Laertios, V, 48). Iar scrierea imediat următoare din primul catalog, Περί φυσικῶν ἐπιτομή, în două Cărți, apare sub titlul Φυσικῶν ἐπιτομή, într-o Carte, în al doilea catalog⁶. În primul catalog mai apare lucrarea Πρὸς τοὺς φυσικοὺς

1. Traducerea lui Bailly cu „description” nu ne satisface.

2. *Analecta Theophrastea*, Bonn, 1858, pp. 1-24.

3. În Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, *Real-Encyclopädie...*, s.v. *Theophrastos*, Supplement-Band VII, 1940, col. 1369.

4. Afară numai dacă presupunem că Hermip a copiat lista sa a operelor lui Theofrast după catalogul bibliotecii din Alexandria.

5. Acestea sînt și traducerile pe care le dă P. Tannery, *Pour l'histoire de la science hellène*², 1930, p. 19.

6. Cu modul de a cita al lui Diogenes, care scrie numărul Cărților de la 1 pînă la cifra respectivă: 1, 2, 3, 4 ... 18, spre exemplu, nu poate fi vorba de o eroare de copist a manuscriselor. Se vede că numărul Cărților nu era perfect fixat în antichitate și diferea de la o ediție la alta, poate după dimensiunile rulourilor de pergament sau de papirus întrebuițate. În cazul nostru am avea, poate, de-a face cu dublete ale

(*Contra fizicienilor*), într-o Carte. În schimb, lucrarea care ni s-a păstrat și care în manuscrise poartă titlul de Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν nu se află menționată sub acest titlu în cataloage. Este oare vorba de o carte ținînd de Φυσικῶν δόξαι? Ipoteza e plauzibilă și a fost acceptată de Hermann Diels. Dar avînd în vedere extinderea foarte mare a polemicii împotriva teoriilor expuse în Περὶ αἰσθήσεως καὶ αἰσθητῶν¹, ne putem gîndi la o identificare cu Πρὸς τοὺς φυσικούς din catalogul lui Diogenes Laertios (V, 46) ca o eventualitate posibilă². Determinarea dacă tratatul *De sensibus et sensibilibus* făcea parte sau nu din marea operă doxografică a lui Theofrast Φυσικῶν δόξαι este de mare importanță. În caz afirmativ am avea un text de oarecare dimensiuni din marea lucrare a filosofului nostru, aproape o Carte întreagă, și am putea să ne facem o idee despre conținutul și modul de tratare din opera sa doxografică fundamentală. Tratatul *Contra fizicienilor*, într-o Carte, este menționat după *Despre fizicieni*, în 18 Cărți, în primul catalog al lui Diogenes Laertios, pe cînd în al doilea catalog lucrarea identică cu aceasta din urmă, purtînd titlul *Opiniile fizicienilor*, avea 16 Cărți. Deci s-ar putea emite ipoteza că tratatul *Contra fizicienilor* și eventual *De sensibus et sensibilibus*, care ar fi deosebit de precedentul, ar constitui ultimele două Cărți detașate – și devenite independente – din marea lucrare doxografică a lui Theofrast în 18 Cărți. În cazul acesta s-ar putea lua tratatul *De sensibus* ca un specimen al modului de expunere al lui Theofrast în marea sa lucrare doxografică. Dar, firește, toate acestea nu sînt decît ipoteze.

În lucrarea *Despre senzație și lucrurile sensibile*, după o expunere în general a opiniilor (αἱ καθόλου δόξαι), Theofrast dă o expunere detaliată (κατὰ μέρος) cu privire la fiecare dintre ele (περὶ ἐκάστης)³. Acest fel de a trata se găsește și în doxografia foarte bine compusă pe care Diogenes Laertios o dă pentru Heraclit (Diogenes Laertios, IX, 7: ἐδόκει δὲ αὐτῷ (sc. Ἡρακλείτῳ) καθολικῶς μὲν τάδε și IX, 8 : καὶ τὰ μὲν ἐπὶ μέρους δὲ αὐτῷ ὡς ἐχει τῶν δογμάτων⁴).

De altfel, și Aristotel cunoaște problematica aceasta. În *Topica*⁵, el spune: „Cu privire la probleme, unele sînt generale, iar altele particulare: generale, ca, de exemplu, orice plăcere e bună sau nici o plăcere nu e bună; particulare, ca, spre exemplu, există unele plăceri care sînt bune sau există unele plăceri care nu sînt bune.” Expresiile τὰ καθόλου și τὰ ἐπὶ μέρος revin și aici.

În stabilirea filiației ulterioare a doxografiei lui Theofrast, Hermann Diels a făcut o mare descoperire. El a constatat o concordanță literală pe o scară foarte întinsă între *De placita philosophorum* a lui Pseudo-Plutarchos și *Eclogai* ale lui Stobaios. Între aceste două opere, textul mai complet e cel al lui Pseudo-Plutarchos, pe cînd unele pasaje de la acesta lipsesc la Stobaios. Deci acești doi autori par a fi copiat pe un autor anterior, al cărui nume l-a descoperit într-un text

bibliotecii și, ca atare, au fost consemnate de două ori în catalogul reprodus de Diogenes Laertios. În ce privește scrierile Περὶ φυσικῶν ἱστοριῶν în zece Cărți și Περὶ φυσικῶν αἰτιῶν în opt Cărți, desigur lectura manuscriselor este greșită și trebuie citit φυσικῶν în loc de φυσικῶν, după cum s-a recunoscut de mult (vezi P. Tannery, *Op. laud.*, p. 20, notă). În schimb, *Historia plantarum* ni s-a păstrat în nouă Cărți (incomplet) și *De causis plantarum* în șase Cărți (incomplet).

1. Tratatul începe cu δὲ, ceea ce dovedește că nu e un început propriu-zis.
2. Pe de altă parte, însă, tratatul *De sensibus* are dimensiunile unei Cărți și nu-l putem considera ca un fragment din tratatul *Contra fizicienilor*, care, după catalogul lui Diogenes Laertios era într-o singură Carte.
3. Theofrast, *De sensibus*, §2: καθόλου μὲν οὖν περὶ αἰσθήσεως αὐταί παραδίδονται δόξαι. Περὶ ἐκάστης δὲ τῶν κατὰ μέρος οἱ μὲν ἄλλοι σχεδὸν ἀπολείπουσιν. Ἐμπεδοκλῆς δὲ πειράται καὶ ταύτας ἀνάγειν εἰς τὴν ὁμοίτητα.
4. Ne vom ocupa de acest fel de a prezenta doxografiile de către Diogenes Laertios, în partea finală a lucrării noastre, unde vom combate o teorie a lui Diels, *Doxogr. Gr.*, p. 168, în această privință.
5. *Topica*, B 1, 108 b 34.

al lui Theodoretos, *De Graecarum affectionum curatio*¹. Acesta este Aëtios. În chipul acesta, numele lui Pseudo-Plutarchos și al lui Stobaios au fost eliminate din literatura doxografică și în locul lor se citează *Placitele* lui Aëtios, grație descoperirii lui Diels, care a editat și textul *Placitelor* lui Aëtios în textul paralel al lui Pseudo-Plutarchos și al lui Stobaios, puse pe două coloane².

Ba mai mult, bazându-se pe Censorin, care copiază pe Varro, acesta din urmă neputînd reproduce pe Aëtios, care îi e posterior ca dată, Diels trage concluzia stringentă că a existat un autor al unor *Vetusta placita*, al cărui nume nu se poate determina, autor care a scris prin mijlocul veacului I î.H. și a fost întrebuițat atît de Varro, cît și de Aëtios. Autorul acestor *Vetusta placita* pare a fi fost un sectator al lui Poseidonios³. Titlurile capitolului scrierii sale doxografice sînt date de Diels (*Doxogr. Gr.*, pp. 181 și urm.) și le reproducem și noi din cauza importanței lor, deoarece ne relevă ordinea problemelor tratate în asemenea compendii doxografice:

I. Despre principii (Περὶ ἀρχῶν), cu paragrafele: despre principii, despre divinitate, despre zeități și eroi, despre materie, despre formă, despre cauze, despre corpuri, despre diviziunea corpurilor, despre elementele cele mai mici, despre figuri, despre culori, despre amestec și combinație, despre vid, despre spațiu, despre loc, despre timp, despre natura timpului, despre mișcare, despre naștere și pieire, despre necesitate, despre natura necesității, despre destin, despre natura destinului, despre întîmplare, despre natură.

II. Despre univers (Περὶ κόσμου), cu paragrafele: despre univers, despre cer, despre stele, despre soare, despre lună.

III. Despre meteori (Περὶ μετεώρων), cu paragrafele: despre calea laptelui, despre comete etc., despre tunete etc., despre nori etc., despre curcubeu, despre vînturi, despre iarnă și vară.

IV. Despre pămînt (Περὶ γῆς), cu paragrafele: despre pămînt, despre mare, despre revărsarea Nilului.

V. Despre suflet (Περὶ ψυχῆς), cu paragrafele: despre suflet, despre senzații și lucrurile sensibile, despre vîz etc., despre auz, despre miros, despre gust, despre voce, despre respirație, despre pasiuni, despre mantică, cum se produc visurile.

VI. Despre corp (Περὶ σώματος), cu paragrafele: despre sămîntă, despre concepție, cum se naște masculul și cum femela, cum se produc monștrii, de ce femeia ce se împreună adesea nu concepe copii, cum se nasc gemenii și trei copii deodată, de unde se produc asemănările cu părinții și cu străbunii, cum se nasc copiii asemănători cu străinii și nu cu părinții, cum devin sterile femeile și impotenți bărbații, de ce catîrri sînt sterili, dacă embrionul este o vietate etc., despre animale, din ce părți se compune fiecare din organele noastre sexuale, cînd începe să fie omul complet, cum cresc plantele și dacă sînt vietăți, despre hrană, despre poftă la animale, despre somn și moarte, cum se naște febra, despre sănătate, boală și bătrînețe.

Autorul care a compus așa-numitele *Vetusta placita* a completat doxografiile pînă la timpul său, incluzînd în ele pe Poseidonios și pe Asclepiade, pe cînd Theofrast mergea cu opiniile numai pînă la Platon. Acest autor pare a fi folosit și niște *Placite medicale*. De *Vetusta placita* a făcut uz și Enesidem scepticul, care a fost utilizat, prin intermediul unui medic sceptic, de Soranos, care, la rîndul său, a fost pus la contribuție de Tertulian în *De anima*. Pseudo-Plutarchos a fost întrebuițat de Atenagora, de Achilles (numit în mod greșit Tatios) în *Εἰσαγωγή εἰς τὰ φαινόμενα*, de Pseudo-Justinus în *Cobortatio ad gentiles*, întrebuițat la rîndul său de Hermias în *Gentilium philosophorum irrisio*, de Pseudo-Galenos în *Philosophos historia*, de Cyrillos, de Laurentius Lydus, de Michael Psellos, de

1. IV, 31, p. 109, 1, ed. Raeder: ...ἀναγνώτω μὲν Ἀετίου τὴν Περὶ ἀρεσκόντων συναγωγὴν, ἀναγνώτω δὲ Πλουτάρχου τὴν Περὶ τῶν τοῖς φιλοσόφοις δοξάντων ἐπιτομὴν. Cf. *ibidem*, II, 95, p. 62, 5 și V, 16, p. 126, 22.

2. *Doxogr. Gr.*, pp. 267-444.

3. P. Wendland, *Eine doxographische Quelle Philos.*, în „Sitzungsberichte Berl. Akad. d. Wiss.”, 1897, pp. 1074-1079.

Eusebios în *Praeparatio evangelica*. Eusebios a fost întrebuințat în parte de Theodoretos, care cunoaște pe Aëtios și direct. Pseudo-Plutarchos a fost tradus în arabă de Qosta ibn Lûqâ, care a fost excerptat de Muhammed ibn Ishâq în *Kitâb al-Fibrist* și, în fine, a mai fost întrebuințat de Shahrastâni în tratatul său *Despre religii și școlile de filosofi*. De Varro mai uzează, în afară de Censorinus, Lactantius, *De opificio mundi*, comentatorul lui Lucanus, Isidoros (în Suetoniu) și Philargyros, *Ad Vergilium*, Vitruvius. Enesidem mai e sursă doxografică pentru Sextus Empiricus. Aëtios mai face uz, în pasaje puțin numeroase, de o sursă doxografică mai slabă, provenind de la vreun biograf.

De la Theofrast, Φουσιζῶν δόξαι, ne-a păstrat fragmente Simplicios în *Comentariul la Fizica lui Aristotel*, Cartea I, parte direct, parte prin intermediul lui Alexandros din Aphrodisias.

Dintr-o nouă comparație între *Eclogele* lui Stobaios și Eusebios, *Praep. evang.*, Diels ajunge la descoperirea unui nou doxograf, Areios Didymos, autorul unei Ἐπιτομῆ de opinii (citat de Stobaios, *Eclog.*, II, 276, repetat în *Florileg.*, 103, 28 ; vezi și Eusebios, *Praep. evang.*, XI, 23), care a făcut uz de o Ἐπιτομῆ stoică¹. Pe Areios l-au întrebuințat Albinos (Diels dă încă numele Alcinous, care a fost corectat de Freudenthal în Albinos), *Epitomê Plat. dogm.*, cap. 12, și Priscianus Lydus, *Quaestiones ad Chosroem regem*, p. 553, Plotin, ed. Didot.

De o Ἐπιτομῆ stoică uzează Cicero, *De natura deorum*, I, 10, 25-15, 41, și Philodemos, *De pietate*.

Pe un oarecare Heracleon gramaticul, care depinde de Theofrast prin intermediul unui compendiu de alegorii homerice, îl întrebuințează Sextus Empiricus, Pseudo-Galenos, Probus și Pseudo-Clemens, *Recognitiones*. O foarte bună sursă teofrastică întrebuințează Hippolytos, *Refutationes omnium haeresium*, și Diogenes Laertios, care mai depind amândoi și de o sursă doxografică inferioară transmisă de la Theofrast printr-un compendiu biografic. În fine, Stobaios mai uzează de un izvor doxografic care purcede de la Theofrast prin intermediul unui compendiu de alegorii homerice care este întrebuințat și de Pseudo-Plutarchos, *Vita Homeri*, și de un oarecare Heraclit, *Allegoriae Homericae*, opere ce ni s-au păstrat. Stobaios mai cunoaște direct pe Philolaos, περὶ ψυχῆς, pe Aristaios și pe Okellos.

Dăm alăturat tabloul încâlcit al dependențelor doxografice, după opera lui Hermann Diels *Doxographi Graeci*, cu mici adaosuri sau modificări, tablou care, oricât de încurcat ar fi, e prea puțin complicat față de realitatea însăși. Afară de cazuri speciale, cum e acela al lui Pseudo-Plutarchos, trebuie să ne ferim de a simplifica munca intelectuală a autorilor de doxografii, reducând-o la o simplă operație mecanică de copiere a unui autor sau doi, afară numai dacă avem probe evidente despre acest lucru. În această greșeală de simplificare prea mare n-a căzut Hermann Diels. În schimb, a comis această eroare filologul german Hermann Usener cu privire la Diogenes Laertios, de care ne vom ocupa mai târziu. În orice caz, tabloul nostru introduce o oarecare ordine în stabilirea dependențelor principale ale autorilor de doxografii. Totuși, nu trebuie să pierdem din vedere faptul că la cei mai mulți dintre ei avem de-a face cu erudiți care au citit mai mult decât ar reieși din schema dată de noi, care nu fixează decât liniile generale ale succesiunilor de doxografi.

Primul descoperitor. Ca o subdiviziune a doxografiilor mai menționăm referatele despre descoperiri sau, mai bine-zis, despre primul descoperitor al unui fapt sau adevăr sau al unei inovații oarecare, foarte bine studiate de F. Leo, *Die Griechisch-römische Biographie*, Leipzig, 1901, pp. 46 și urm., sub denumirea de εὐρήματα.

Aceasta este o rubrică generală a biografiilor și nu se mărginește numai la viețile filosofilor. O găsim și la poeții tragici, la retori etc. Pe noi ne interesează aici, firește, rubrica privitoare la filosofi. Iarăși trebuie să recurgem la Diogenes Laertios VIII, 57: După Aristotel, Empedocle *primul* ar fi descoperit retorica și

1. Vezi Ioannes ab Arnim, *Stoicorum Veterum Fragmenta*, I, pp. XL și urm.

Zenon (din Elea) dialectica ; *Prooem.*, 12 : Pitagora, *primul*, după Heracleides din Pont, ar fi dat numele de filosofie ; VIII, 10 : După Timaios, Pitagora, *primul*, ar fi spus : κοινὰ τὰ τῶν φίλων. Straton ar fi scris o lucrare *Despre descoperiri* (Περὶ εὐρημάτων, Clemens Alex., *Stromata*, I, 14, 61 ; cf. și Diogenes Laertios în lista operelor lui Straton, V, 60, εὐρημάτων ἑλεγχοὶ δύο). Diogenes Laertios, II, 17 : Archelaos, *primul*, ar fi afirmat că lovirea aerului este cauza sunetului ; VII, 39 : Zenon ar fi divizat, *primul*, filosofia în trei părți : logica, fizica, etica ; VII, 108 : Zenon, *primul*, ar fi creat termenul de „datorie”, τὸ καθήκον (*officium*). Același lucru, VII, 25. Xenofanes (IX, 19) ar fi spus *primul* că tot ce se naște e supus pieirii ; IX, 20 : Sotion afirmă că Xenofanes ar fi spus, *primul*, că lucrurile sînt incomprehensibile (ἀκατάληπτα), πλανώμενος adaugă Diogenes sau izvorul său ; IX, 21 : Parmenide, *primul*, ar fi declarat că pămîntul are formă sferică și că se află în mijlocul universului ; IX, 30 : Leucip, *primul*, ar fi statuat atomii ca principii ale lucrurilor etc.

Afirmații cu privire la primul descoperitor se întîlnesc și în afara cadrului doxografilor, la autori de succesiuni ale filosofilor. Astfel, la Diogenes Laertios, VI 13, este citat Neanthes ca autoritate, și în IX, 20 este citat Sotion.

Tradiția acestor prime descoperiri se urcă pînă la Theofrast, după cum a arătat F. Leo (p. 47), prin comparația lui Diogenes Laertios cu Hippolytos și cu Simplicios. Anaximandru ar fi dat, *primul*, denumirea de „principiu” (ἀρχή) : Diogenes Laertios, II, 1, Hippolytos (*Doxogr.*, p. 559, 20), Simplicios (*Doxogr. Gr.*, p. 476, 5). Anaxagora ar fi pus, *primul*, rațiunea (νοῦς) deasupra materiei : Diogenes Laertios, II, 6, Cicero, *De nat. deor.*, I, 11, 26, Simplicios (*Doxogr. Gr.*, p. 478, 18). Parmenide, *primul*, ar fi spus că pămîntul este rotund : Diogenes Laertios, IX, 21 ; cf. VIII, 48 despre Pitagora. În Diogenes Laertios, I, 24, despre Thales, cuvîntul πρώτος revine de cinci ori în șir.

Această tradiție merge departe, pînă la scrierea lui Aristotel cu titlul Τεχνῶν συναγωγή, în două Cărți, citată în catalogul scrierilor lui (Diogenes Laertios, V, 24). Astfel vedem că acest gen literar al biografiei își are obîrșia în școala peripatetică.

Maxime sau sentințe ale filosofilor

În *Viețile filosofilor* se găsesc transcrise o serie de maxime sau sentințe (ἀποφθέγματα) care sînt atribuite filosofilor. Dacă ele ar fi originale, atunci literatura aceasta de *maxime* s-ar îngloba în capitolul surselor directe ale filosofiei. Dar majoritatea lor, fără îndoială, sînt apocrife. Ele sînt creații menite să ne prezinte aspecte tipice ale personalității cugetătorului, la fel ca anecdotele de care sînt pline biografiile oamenilor mari greci. Poate că *apoftegmele* cinicilor, ale lui Diogene din Sinope în special, au ceva deosebit și unele dintre ele ar putea fi autentice. Dar și aici, la ele, o despărțire a celor autentice de cele neautentice nu este cu putință.

Aceste maxime se pot separa în două categorii : unele dintre ele sînt *sentințe* rostite cu ocazia unei întîmplări din viața lor, o întîlnire cu un personaj politic de seamă sau vreun alt filosof. Altele au un caracter general, sînt maxime cu caracter filosofic general, și acestea ar fi izvoare directe ale concepțiilor despre lume și despre viață ale filosofilor respectivi. Din nenorocire însă, ele nu par a fi autentice și atunci nu le putem plasa decît printre izvoarele indirecte, eventual printre *Imitații*, de care ne vom ocupa mai departe.

2. Biografiile. Succesiunile filosofilor și sectele filosofice

În general, în categoriile de izvoare indirecte pe care le-am stabilit e foarte greu de atribuit scrierile respective unei singure categorii, deoarece multe dintre acestea ne dau informații care cuprind mai multe specii de izvoare. Astfel, Diogenes Laertios, după cum vom vedea mai tîrziu, le cuprinde pe toate, afară poate de ultima : *Imitațiile*. În special e greu de separat scrierile biografice de

cele ce se ocupă de succesiunea și de sectele filosofilor. De aceea tratăm aceste trei specii de izvoare indirecte la un loc.

Trebuie să spunem din capul locului că aceste izvoare nu și-au găsit un cercetător care să le claseze în modul cum a făcut aceasta Hermann Diels pentru literatura doxografică. Poate că acest lucru nu e posibil sau, în orice caz, e foarte anevoios, întrucât operele biografice și cele privind succesiunile și sectele filosofilor sînt în întregime pierdute și sîntem reduși la informațiile păstrate aproape în mod exclusiv de Diogenes Laertios, Athenaios și alți cîțiva autori tîrzi. O cercetare mai amănunțită a operei lui Diogenes Laertios, cercetare fără prejudecățile sau judecățile false care au dus la o dezapreciere a scrierii lui, ar putea duce la o ordine mai bună și în aceste domenii. În orice caz, această cercetare trebuie să fie combinată cu o cunoaștere foarte amplă, pentru cel ce o întreprinde, a întregii literaturi istorice, biografice și de erudiție felurită care ni s-a păstrat de la vechii greci.

Și Theofrast pare a fi făcut în *Opiniile fizicienilor* aprecieri sporadice cu caracter biografic sau aprecieri asupra persoanei filosofilor, așa cum întîlnim la Diogenes Laertios (IX, 6), cu privire la Heraclit. Iată ceea ce spune Laertianul textual: „Theofrast spune că acesta (sc. Heraclit), din cauza melancoliei lui, a exprimat părerile sale pe jumătate, afirmînd o dată un lucru, altă dată alt lucru.”¹

Cel care începe seria biografiilor propriu-zise este *Aristoxenos* din Tarent, elev al lui Aristotel, vestit prin studiile sale asupra teoriilor muzicale (armonia și ritmica) din secolul al IV-lea î.H. În scrierea sa *Bîoi ἀνδρῶν*², el dă date biografice cu privire la filosofi, date mai ales cu caracter scandalos, cu intenția de a ponegri pe adversarii școlii peripatetice. Astfel, Diogenes Laertios (II, 19) spune că, după Aristoxenos, Socrate a fost iubitul lui Archelaos, pe care l-a audiat ca discipol. Platon este atacat în mod deosebit de Aristoxenos, care îl acuză de plagiat. *Republica* lui Platon s-ar găsi în întregime expusă în *Disputațiile* (Ἀντιλογικά) lui Protagoras (Diogenes Laertios, III, 37)³.

În altă parte, Diogenes Laertios (IX, 40) afirmă că Aristoxenos, în *Memorii istorice*, spune că Platon a vrut să ardă scrierile lui Democrit, toate cîte a putut aduna. Dar pitagoricienii Amyclas și Cleinias l-au împiedicat ca fiind inutil, căci multă lume posedă aceste cărți. Motivul acestei insinuări este dat de Diogenes Laertios mai departe. Platon nu citează niciodată numele lui Democrit, chiar atunci cînd trebuie să-i combată ideile⁴. Diogenes citează chiar o carte a lui Aristoxenos, cu titlul *Viața lui Platon* (V, 35), după cum citează de Aristoxenos și scrierea *Despre Pitagora și discipolii lui* (I, 118)⁵.

1. Credem că și aprecierea despre stilul lui Heraclit, raportată anonim de Diogenes Laertios, IX, 7 fine, e tot a lui Theofrast, întrucît e cuprinsă între două referate care la origine purced tot de la acesta.
2. Citat de Plutarh, *Non posse suaviter vivi*, c. 10, 1093 c.
3. Titlul e dat ca Ἀντιλογία în două Cărți, în catalogul operelor lui Protagoras, la Diogenes Laertios, IX, 55.
4. Poate că și acuzația lui Satyros (Diogenes Laertios, III, 9), cum că Platon ar fi pus pe Dion să-i cumpere trei cărți pitagoriciene de la Philolaos pentru suma de o sută de mine purcede în ultimă analiză tot de la Aristoxenos. Vezi și acuzația de plagiat adusă lui Platon de Hemip și de alții (Diogenes Laertios, VIII, 85). Platon și-ar fi procurat prin cumpărare o carte a lui Philolaos și ar fi prelucrat-o în dialogul *Timaios*. Insinuarea aceasta prezintă semnele manierei lui Aristoxenos.
5. Aceste scrieri sînt, probabil, părți din opera citată de Plutarh sub titlul *Viața băbaților* (de completat *vestiți* sau așa ceva), așa cum titlul Σατύρου Βίων Ἀναγλ[ο]φῆς εἰς Ἀισχύλου Σοφοκλέους Εὐρυπ[ι]δου este parte integrantă a scrierii Βίoi ἐνδόξων ἀνδρῶν de Satyros (la Hieronymos, *Adversus Iovinianum*, II, 14: *Satyros qui illustrium virorum scripsit historias*), primul titlu parțial fiind păstrat pe un papirus din Oxyrhinchos, împreună cu un fragment din viața lui Euripide (Hunt, *Oxyrhinchi Papyri*, vol. IX, 1912, nr. 1176, pp. 124 și urm. și 176 și urm.). Tot astfel, *Viața lui Pitagora* de Porphyrios, care ni s-a păstrat, făcea parte din opera *Philosophos Historia*, din care nu mai avem, în afară de *Viața lui Pitagora* sus-citată, decît fragmente.

Diogenes Laertios dă ca izvor al testamentului lui Straton (vezi V, 64) pe *Ariston* din Ceos, prieten al lui Lycon (care a fost scolarh al Lyceului) și, poate, urmașul lui la conducerea școlii. De aici s-a tras concluzia că, eventual, toate testamentele peripateticienilor ar proveni de la Ariston, a cărui operă nu numai că e pierdută, dar nu-i cunoaștem nici măcar titlul. Desigur însă, această operă nu conținea numai textul gol al testamentelor, ci trebuia să dea și date biografice. Dacă conținea și date doxografice și cataloagele scrierilor, nu putem ști. În orice caz, faptul că viețile peripateticienilor propriu-ziși se reduc la Diogenes Laertios la primii patru scolarhi: Aristotel, Theofrast, Straton și Lycon, pare a confirma ipoteza că mare parte din materialul adunat de Diogenes Laertios în viețile celor patru primi filosofi peripatetici ar proveni de la Ariston din Ceos. Afară de o slabă expunere doctrinală la Aristotel (V, 28-34), la ceilalți trei peripateticieni lipsește orice doxografie la Diogenes Laertios și, probabil, era tot la fel în scrierea lui Ariston.

În Aristoxenos și Ariston din Ceos avem, ca să zicem așa, precursori ai literaturii biografice, scriitori din epoca eroică. Adevărata biografie a oamenilor vestiți, deci și a filosofilor, începe cu *Hermip* din Smyrna, numit Callimahianul (ὁ Καλλιμάχειος), deci elev al marelui erudit, care, probabil, a fost și primul conducător al bibliotecii din Alexandria, Callimah poetul. Desigur, acesta din urmă strânse un material enorm de informație în faimoasele sale: *Tablouri ale celor ce au strălucit în toate domeniile culturii și ale scrierilor lor* (Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμπάντων, καὶ ὧν συνέγραψαν), în 120 de Cărți (rulouri), de care s-a folosit elevul său Hermip, care activează pe la finele secolului al III-lea î.H.

Lucrarea mare a lui Hermip e citată sub titlul de *Viețile* (Βίαι, Diogenes Laertios, I, 33; II, 13; V, 2), din care Athenaios citează Cartea a VI-a purtând titlul special *Despre legislatori* (vezi *Deipnosoph.*, XIV, 10, 619 b). Desigur, titlurile citate la Diogenes Laertios și Athenaios: *Despre Pitagora*, *Despre Aristotel*, *Despre Theofrast*, *Despre cei șapte înțelepți*, *Despre Gorgias*, *Despre Hipponax*, *Despre Isocrate*, *Despre discipolii lui Isocrate*, sînt titluri parțiale din marea operă *Despre vieți* a lui Hermip.

Caracterul anecdotic al datelor biografice furnizate și trăsăturile originale, paradoxale nu lipsesc nici la Hermip. El se interesează de sfîrșitul particular al fiecărui filosof, ca și predecesorul său mai puțin cunoscut, *Neanthes* din Cyzic (secolul al III-lea î.H.), care a scris o lucrare *Despre bărbații vestiți* (vezi, spre exemplu, cu privire la sfîrșitul lui Heraclit, Diogenes Laertios, IX, 4). În toată literatura biografică, anecdotele joacă un rol precumpănitor. Din acest lucru nu trebuie să facem un cap de acuzație contra simțului de discernămint al biografilor antici, între ceea ce este adevăr și ceea ce este fantezie. Nici nu e nevoie să ne referim la gustul publicului cititor al timpului pentru asemenea detalii cu caracter anecdotic și picant. Să nu uităm, în primul rînd, că este vorba de cele mai multe ori de autori vechi de la care lipseau date autentice asupra împrejurărilor vieții lor. Dacă s-ar fi eliminat tot ce are caracter de anecdotă, n-ar mai fi rămas nimic de spus despre viața filosofilor. Apoi mai era o tendință, adînc sădită în sufletul elin de a oferi în literatură, ca și în artele plastice, nu portrete fidele după natură ale marilor oameni, ci portrete tipice, fixate *sub specie aeternitatis*¹. Astfel ajungem și noi a nu mai putea separa bustul lui Homer sau cel al lui Socrate de poetul epic cîntăreț al eroilor războiului troian sau de filosoful care își sacrifică viața pentru o idee și o concepție de viață, pentru a nu cita decît aceste două exemple. Identificarea merge atît de departe, încît chestiunea trăsăturilor reale ale unui Homer, Socrate sau Hipocrate, dincolo de busturile care ne-au rămas, încetează de a mai avea vreun sens pentru greci. Cam așa ceva se petrece și cu anecdotele care s-au fixat cu timpul cu privire la viața fiecărui filosof. Să nu uităm că unele dintre ele sînt destul de vechi, mergînd pînă la începutul secolului al V-lea î.H., ca, spre exemplu, anecdota cu șarada pusă de niște pescari lui Homer, care, neputînd-o rezolva, moare de necaz. Această anecdotă se găsește, cu diferite

1. Aceste idei le-am dezvoltat în articolul *Die typenbildende Geistesart der Hellenen in der Plastik und Literatur*, publicat în revista „Das Altertum”, III, fasc. 3, Berlin, 1957, pp. 131-144.

variante, în cele trei biografii destul de recente ale lui Homer, transmise una sub numele lui Herodot, alta sub cel al lui Plutarh și, în fine, a treia sub al unui oarecare *Proclus*¹. Or, la această anecdotă face aluzie neîndoielnică Heraclit din Efes, în fragmentul 56 (Diels-Kranz), ceea ce dintr-o dată duce originea anecdotei la începutul secolului al V-lea î.H. Tot astfel anecdota trepidului găsit în mare de niște pescari pe care Apollo din Delfi îl adjudecă celui mai înțelept dintre greci și pe care Thales îl consacră lui Apollo din Didyma din Milet. Și această anecdotă nu poate fi născută decât într-un timp când cultul lui Apollo din Didyma era în floare, deci înainte de nimicirea Miletului de către perși (494 î.H.)². Astfel, Heraclit cel veșnic melancolic și plîngător, mort de hidropizie, Democrit cel totdeauna rîzător, care își scoate ochii spre a nu fi tulburat de ei în cercetarea adevărului, Empedocle cu portul său mîndru, regesc, cu pretenția sa de a fi un zeu exilat pe pămînt, devin figuri tipice, croite pentru totdeauna, și nu știm cum ne-am putea închipui altfel figurile lor decât cum le-au fixat anecdotele biografice.

La autorii de biografii și succesiuni ale filosofilor pe care îi menționăm mai jos, în foarte puține cazuri putem stabili o filiație sigură și putem afirma că predecesorii au fost întrebuițați și puși la contribuție de urmași. Și la unii istorici se găsesc sporadic date privitoare la viețile filosofilor: astfel, la *Neantibes* din Cyzic (secolul al III-lea î.H.), de care am vorbit, și la *Duris* din Samos, care a scris Ἰστορίαι în 23 de Cărți (rulouri), în jurul anului 300 î.H., ambii citați de cîteva ori la Diogenes Laertios.

Printre biografii mai vechi propriu-ziși cităm pe *Antisthenes* din Rhodos, amator de anecdote miraculoase, care e criticat de istoricul Polibiu și care a scris φιλοσόφων διαδοχαί.

Un important autor de biografii este *Satyros* din Callatis (a doua jumătate a secolului al III-lea î.H.). Și el scrie Βίοι ale diferiților literați: *Viața poezilor tragici* se afla în Cartea a VI-a, *Viețile filosofilor* în Cartea a IV-a. El nu citează izvoarele sale, mulțumindu-se cu expresii generale, ca λέγεται, φασὶν τινές, ὡς μνημονεύουσι. Afară de citatele scurte din diverși autori (Diogenes Laertios, Athenaios), avem și un fragment important din *Viața lui Euripide*, care a fost găsit pe un papyrus din Oxyrhinchos din Egipt³ și din care ne putem face o idee mai precisă despre conținutul și nota generală a biografiilor lui. Și Satyros se complăce în a povesti anecdote detaliate despre viața autorilor de care se ocupă. El pare a fi cunoscut și întrebuițat o lucrare de pe la mijlocul secolului al III-lea î.H., socotită ca fiind a lui Aristippos, *Despre luxul celor vechi*, Περί παλαιᾶς τρυφῆς (vezi Diogenes Laertios, VIII, 60: ὡς φησιν Ἀρίστιππος καὶ Σάτυρος)⁴ și care se complăce în anecdote ce ponegresc pe filosofi.

Din *Viețile* lui Satyros a extras un rezumat *Heracleides Lembos*, rezumat citat de Diogenes Laertios (VIII, 58) sub titlul Σατύρου βίῳ ἐπιτομή. De acest Heracleides Lembos ne vom ocupa după ce vom fi tratat despre Sotion.

Înainte de a trece la acesta din urmă, mai menționăm pe *Antigonos* din Carystos (pe la 225 î.H.), care a scris Βίοι ale filosofilor. Spre deosebire de ceilalți, el e binevoitor față de ei și aduce, în parte, amintiri personale de la filosofi celebri pe care i-a cunoscut.

Să mai amintim pe *Nicias* din Nicaia, autorul unor φιλοσόφων διαδοχαί, citat de mai multe ori numai de Athenaios, despre care însă nu știm aproape nimic și care a devenit vestit printr-o ipoteză a lui H. Usener cu privire la autorul *Vieților* lui Diogenes Laertios. Nicias pare a fi fost pus la contribuție de Sotion (vezi

1. Vezi textele acestor biografii la Antonius Westermann, *Vitarum scriptores Graeci minores*, Braunschweig, 1845, și în *Vitae Homeri et Hesiodi, in usum scholarum*, ed. Udalricus de Wilamowitz-Moellendorff, Bonn, 1916 (*Kleine Texte für Vorlesungen u. Übungen*, 137).

2. Vezi anecdota cu toate variantele ei la Diogenes Laertios, I, 27-33.

3. Vezi Hunt, *Oxyrh. Papyri*, vol. IX, 1912, nr. 1176.

4. Ori de cîte ori sînt citați doi autori unul după altul ca autori ai unei informații, este de presupus că și compilatorul a uzat de cel de-al doilea și a găsit pe primul citat la acesta. Firește, aceasta nu este o regulă care nu comportă excepții.

Athenaios, XI, 112, 505 *b*: ὡς ὁ Νικίας ὁ Νικαιεύς ἱστορεῖ καὶ Σωτῶν; vezi observația din nota noastră anterioară).

Unul dintre cei mai importanți autori de succesiuni ale filosofilor a fost *Sotion* din Alexandria, peripatetician, care între 200 și 170 î.H. a scris *Διαδοχὴ τῶν φιλοσόφων* (Succesiunea filosofilor), în 13 Cărți. Diogenes Laertios citează în introducerea *Vieților* sale de două ori Cartea a 23-a. Filologii însă sînt de acord că avem de-a face cu o eroare de copist al manuscriselor și că trebuie citit „Cartea a 13-a”¹. Hermann Diels (*Doxographi Graeci*, p. 147) dă, după Panzerbieter și Roeper, următorul tablou al filosofilor tratați de Sotion în cele 13 Cărți ale operei lui:

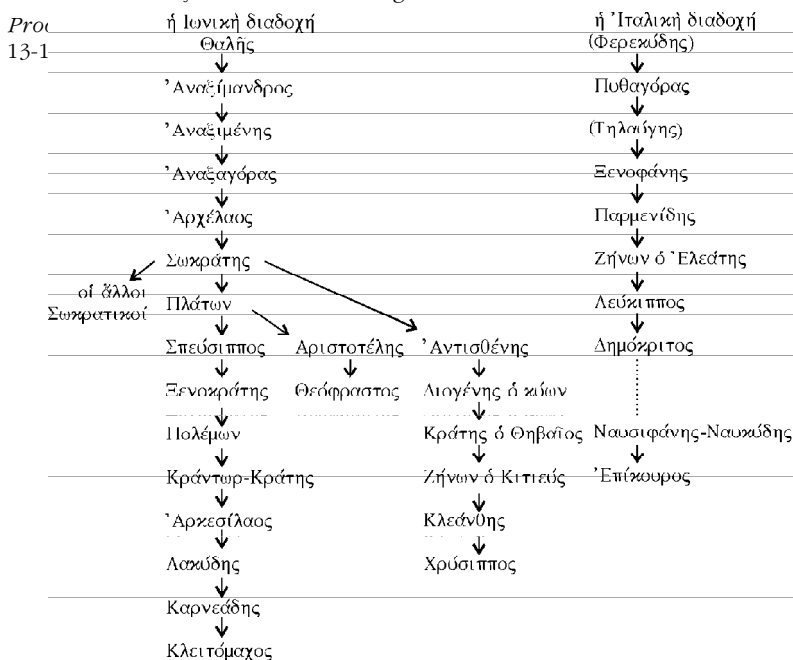
Διοδοχῶν βιβλία 13

I <i>Thales, VII sapientes, physici</i>	VIII <i>Stoici</i> *
II <i>Socrates. Aristippus</i> *	IX <i>Pythagoras</i>
III <i>Socratici</i>	X <i>Eleatici. Democritus</i>
IV <i>Plato</i> *	XI <i>Pyrrhonii</i> *
V <i>Academici</i>	XII <i>Epicurus</i>
VI <i>Aristoteles et discipuli</i>	XIII <i>Barbari</i> * ²
VII <i>Cinici</i> *	

Diogenes Laertios, în introducerea la *Vieți*, 13-15, reproduce în esență succesiunea filosofilor după Sotion. Deși punctul de vedere al lui Sotion este azi perimat și de puțin folos, totuși reproducem această succesiune din cauza mării importanțe pe care a avut-o în antichitate, cunoașterea ei fiind absolut necesară pentru înțelegerea relațiilor dintre școlile filosofice și dintre filosofi, așa cum au fost considerate de cei vechi, lucru de care ne lovim mereu în referatele antice ale filosofiei eline.

Sotion statuează două succesiuni: 1) succesiunea *ionică*, începînd cu Thales, și 2) succesiunea *italică*, începînd cu Pitagora.

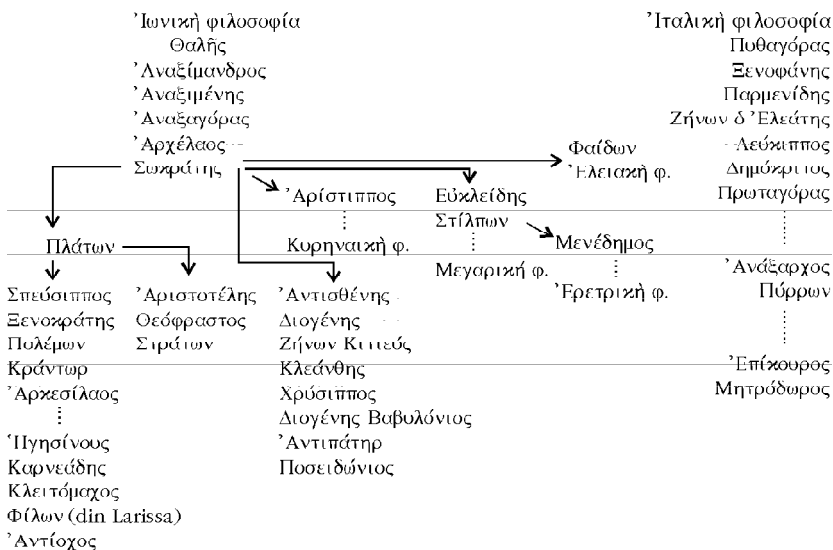
Iată tabloul așa cum e dat de Diogenes Laertios:

1. Lectura lui *Nietzsche* εἰσαγωγικῶς ἰν loc de εἰκοστῶ τρίτῳ din mss. nu este acceptabilă.
2. Numele însoțite de un asterix se găsesc citate la autori, cu numărul Cărții respective. Celelalte sînt așezate pe Cărți prin conjectură, de către filologii menționați mai sus.

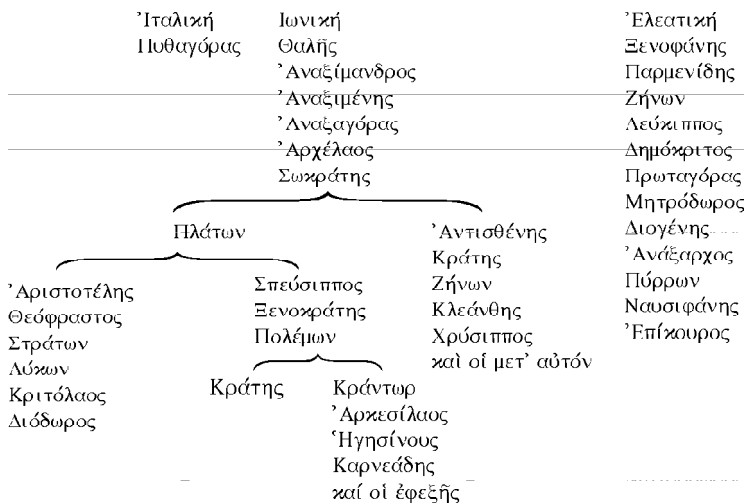
Tabloul dat de Diogenes Laertios are lacune și nu pare a urma în totul pe Sotion. Heraclit și Empedocle lipsesc din cele două succesiuni, și acest lucru pare a proveni de la Sotion, care-i considera izolați, singuratici (σποράδην, vezi Diogenes Laertios, VIII, 50, și VIII, 91)¹. Eduard Schwartz² pune la îndoială că Xenofanes și Parmenide și-ar avea în listă locul fixat de Sotion. Dar acesta, după Diogenes Laertios (IX, 20), afirma că Xenofanes a fost primul care a declarat că toate lucrurile sînt incomprehensibile (ἀκατάληπτα), ceea ce cadrează cu poziția lui înaintea scepticilor, cum vom vedea în tablourile următoare. Cît privește pe Parmenide, el apare ca discipol al pitagoricianului Ameinias, fiul lui Diachaitas³, pe cînd legătura lui Xenofanes cu Telauges nu apare nicăieri în altă parte. Lista lui Sotion se termina, pentru Academie, cu Lacydes. Carneade și Clitomah trebuie să fie adăugați de Diogenes din altă parte (vezi Diogenes Laertios, VII, 183)⁴. În fine, în tabloul Laertianului lipsește seria scepticilor, care însă se găsesc în cursul *Vieților* lui Diogenes⁵, plasați înainte de Epicur.

Dăm mai jos încă două tablouri de succesiuni care o reproduc, cu oarecare variante, pe cea a lui Sotion. Mai întîi Pseudo-Galenos, *Philosophos Historia*, cap. 3, în ediția lui Diels (*Doxogr. Gr.*, pp. 598 și urm.):

1. După VIII, 50, s-ar părea că Empedocle nu aparține „singuraticilor”, ci seriei pitagoricienilor. Dar Empedocle lipsește în toate listele de succesiuni sotioniene și textul lui Diogenes Laertios este încurcat.
2. *Real-Encyclopädie...* de Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, s.v. *Diogenes Laertios*.
3. Diogenes Laertios, IX, 21: vezi textul corectat de Diels, *Vorsokratiker*, ed. a V-a de Kranz, vol. I, 1935, p. 217.
4. Lista stoicilor se încheie cu Chrysippos care era contemporan cu Lacydes.
5. Vezi Cartea IX, cap. 11 și 12 (Pyrrhon și Timon).

În fine, la Clemens din Alexandria, *Stromata*, I, 62-64, pp. 352 și urm. Pott (la Diels, *Doxogr. Gr.*, p. 244):

Diferențele dintre cele trei tablouri pe care le-am reprodus mai sus nu sînt mari: completări ale listei lui Sotion cu filosofi mai noi care nu puteau figura la dînsul, cîteva omisiuni sau adaosuri. La lista lui Clemens, dacā punem Ἰταλική în loc de Ἑλεατική φιλοσοφία și așezăm pe Pitagora în capul acestei liste, avem un tablou al succesiunii filosofilor după Sotion, foarte asemănător celor de la Diogenes Laertios și Pseudo-Galenos. La Diogenes Laertios lipsesc scepticii.

Stenzel are dreptate cînd spune că e un merit îndoielnic al lui Sotion de a fi introdus în istoria filosofiei antice această concepție despre succesiunea filosofilor care se învederează în tablourile de mai sus. Într-adevăr, concepțiile din care se inspiră Sotion pentru a stabili filiația filosofilor nu sînt nici prea profunde, nici prea geniale. Atunci am putea fi întrebați de ce am insistat așa de mult asupra ei. Răspunsul e foarte simplu: am făcut aceasta pentru stabilirea unui adevăr istoric, apoi din cauza influenței întinse avute de acest sistem asupra tuturor urmașilor antici în domeniul istoriei filosofiei eline și, în fine, pentru importanța pe care o poate avea pentru descîlcirea dependențelor reciproce ale autorilor vechi care au scris despre istoria filosofiei grecești.

Desigur, Sotion nu s-a mărginit să scrie un tablou sec al succesiunii filosofilor, ci a adunat și date biografice și a dat pe deasupra o expunere a opiniilor filosofilor, după cum se poate vedea din citatele lui Sotion care se găsesc la Diogenes Laertios și la alți autori.

Heracleides Lembos, pe la 150 î.H., a compus un rezumat al *Succesiunilor* lui Sotion¹. Același Heracleides Lembos, fiul lui Sarapion, a compus și un rezumat al *Vieților* lui Satyros, de care am vorbit mai înainte. Rezumatul lui Sotion avea șase Cărți. Hermann Diels înclină a crede, împreună cu alți autori, că în aceste două rezumate ar fi vorba de una și aceeași scriere². Acest Ἐπιτομή al lui Heracleides pare a fi avut mare succes, el este destul de des citat de Diogenes Laertios, fiind, poate, unul dintre izvoarele acestuia.

Pe Sotion îl întrebuițează *Hegesandros* din Delfi, autorul unor *Comentarii* (Ῥητορικά), din care Athenaios (VIII, 30, 343 c) citează textual un pasaj conținînd o anecdotă despre Aristip și Platon.

1. Vezi Diogenes Laertios, V, 79: ἐν τῇ ἐπιτομῇ τῶν Σωτῖωνος. Cf. VIII, 7 și X, 1.

2. *Doxogr. Gr.*, p. 149.

Să nu uităm și pe *Sosicrates*, citat de mai multe ori de Diogenes Laertios, după care el ar fi originar din Rhodos (II, 84). Acesta ar fi autorul unei *Succesiuni a filosofilor* (Athenaios, IV, 56, 163 f: φιλοσόφων διαδοχή, Cartea a III-a; cf. X, 19, 422 c). Diogenes Laertios (I, 38) opune o dată o părere a lui Sosicrates în materie de cronologie părerii lui Apollodor. Chestiunea importantă care se pune la Sosicrates este de a ști dacă el e identic cu istoricul de același nume care a scris despre Creta (Athenaios, IV, 84, 263 f: Κρητικά, Cartea a II-a; cf. VI, 79, 261 e), lucrare istorică întrebuintată de cronograful Apollodor. Laqueur ar înclina spre identificarea celor doi autori cu numele Sosicrates¹, caz în care Apollodoros ar fi uzat de *Cbestiunile cretane* ale lui Sosicrates, iar acesta, în *Succesiunile filosofilor*, ar fi întrebuintat *Cronografia* lui Apollodor.

Un autor cu care luăm cunoștință despre un nou gen de scriere este *Hippobotos*, adesea citat de Diogenes Laertios. El a compus o scriere intitulată *Despre sectele filosofilor*², al cărei caracter exact e greu de determinat din informațiile fragmentare pe care le avem. În orice caz, pare a conține, în afară de expuneri ale opiniilor filosofilor grupați pe unități de secte cam în genul *Compendiului* lui Areios Didymos (vezi Diogenes Laertios, II, 88: despre doctrina plăcerii la Aristip și la cirenaici), anecdote biografice (V, 89-90; VI, 102; VIII, 69; IX, 5; IX, 40) de gen obișnuit. În Diogenes Laertios, *Prooemium*, 19, Hippobotos spune că există nouă secte de filosofi: megarică, cretrică, cirenaică, epicuriană, anniceriană, teodoriană, zenoniană, numită și stoică, academică veche, peripatetică. El se ocupă de legăturile dintre învățător și discipol (Diogenes Laertios, VI, 85; VII, 25; VII, 38; IX, 115). Data când a scris Hippobotos este greu de fixat. După Eduard Schwartz (*R.E., s.v.*), el ar fi activat la finele secolului al III-lea sau la începutul secolului al II-lea î.H. Diogenes Laertios (IX, 115) citează ca izvor pe Hippobotos și pe Sotion, punând pe Hippobotos înaintea lui Sotion, ceea ce, după concepțiile filologilor germani, înseamnă că Hippobotos este izvor citat de Sotion, deci anterior acestuia. În schimb, în două ocazii (V, 89-90 și IX, 40), Diogenes povestește anecdote biografice ca raportate de Demetrios din Magnesia și adaugă de fiecare dată: „acestea le spunea și Hippobotos”. Aici Hippobotos pare a fi izvorul lui Demetrios (secolul I î.H.), deși e citat după acesta. Deci și metoda aceasta de a fixa cronologia trebuie mînuită cu precauție.

Prin urmare, genurile de scrieri: biografii, succesiuni și secte nu sînt separate în mod absolut, ele făcînd incursiuni importante unele în domeniul celorlalte, ba chiar și în domeniul doxografiilor, după cum și colecțiile doxografice conțin date biografice și date cu privire la succesiuni și la secte. Ba mai mult încă: o bună parte din scrierile doxografice, biografice, precum și cele privitoare la succesiuni și secte, conțin și date cronologice, precum nici scrierile cronologice nu puteau neglija complet doxografiile, biografiile, succesiunile și sectele. Deci scrierile acestea își căpătau titlul după aspectul dominant, care nicidecum nu era exclusiv în ce privește celelalte laturi.

Și stoicul *Panaitions* a scris *Despre secte* (Diogenes Laertios, II, 87) în secolul al II-lea î.H. Tot astfel, și epicurianul Apollodoros³ (vezi și Varro la Augustin, *De civitate dei*, XIX, 2).

Diocles din Magnesia (secolul I î.H.), citat adesea de Diogenes Laertios, a compus și el Βίοι τῶν φιλοσόφων (Diogenes Laertios, II, 54; II, 82) și Ἐπιδρομή τῶν φιλοσόφων (VIII, 48-49 reproduce un lung citat; X, 11, citează Cartea a III-a din acest Ἐπιδρομή). După părerea lui Friedrich Nietzsche, azi îndeobște recu-

1. *Real-Encyclopedie...* de Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, seria a II-a, vol. III, col. 1162-1165.

2. Citat de Diogenes Laertios, II, 88: Περὶ αἱρέσεων și *Prooem.*, 19. Diogenes Laertios, I, 42, mai citează de el o lucrare cu titlul Φιλοσόφων ἀναγραφὴ, poate același cu precedentul.

3. Vezi Diogenes Laertios, I, 60: Ἀπολλόδωρος ἐν τῷ περὶ τῶν φιλοσόφων αἱρέσεων. După Diels, *Doxogr. Gr.*, p. 79, ar fi vorba de Apollodoros epicurianul.

noscută ca eronată, Diogenes Laertios l-ar fi plagiat pe acest Diocles, făcând numai mici adaosuri din Favorinus. Dar despre acestea mai târziu.

Tot cam în același timp scrie *Alexandros* din Milet, numit Polyhistor, adunând un material imens, fără mult discernământ, punând lucrurile de valoare alături de informații dubioase. El se ocupă de istoria babiloniană și asiriană, excerptând pe Berossos (secolul al III-lea î.H.), pe Apollodor (*Cronica*) și Cărțile sibiline. Mai scrie Αἰγυπτιακά în cel puțin trei Cărți. Pentru filosofie, el scrie Φιλοσόφων διαδοχαί (Diogenes Laertios, VIII, 24 și urm.) și Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων. El e un izvor important pentru neopitagorism.

Mai cităm pe Favorinus, cu scrierile lui de erudiție *Memorii*¹ și *Povestiri variate*², conținând numeroase date biografice și erudite, foarte mult întrebuițate de Diogenes Laertios și excerptate de Aulus Gellius, elevul lui Favorinus, în lucrarea care ni s-a păstrat: *Noctes Atticae*, în 20 de Cărți.

Cea mai importantă lucrare din seria aceasta este *Viețile și doctrinele filosofilor* de *Diogenes Laertios*, atît de mult citată de noi, importantă mai ales prin faptul că e singura de felul ei care ni s-a păstrat în întregime. De această lucrare ne vom ocupa în detalii mai târziu. Ea cuprinde toate genurile de izvoare directe și indirecte: fragmente citate din operele filosofilor, biografii, doxografii, succesiuni, secte, cronologii, omonimii, testamente, epistole și cataloage de scrieri.

În seria scrierilor despre succesiunile filosofilor trebuie să cităm pe *Philodemos* din Gadara, epicurianul care a scris o *Orînduire a filosofilor* (Φιλοσόφων σύνταξις), din care Diogenes Laertios (X, 3) citează Cartea a zecea. Un *Index al filosofilor stoici* și un *Index al filosofilor din Academia* fondată de Platon, păstrate fără nume de autor pe papirusuri descoperite la Herculaneum în Italia, par a proveni din această scriere a lui Philodemos și sînt extrem de prețioase pentru a ne face o idee despre acest gen de literatură care a dispărut aproape în întregime. După cum observă Mekler, editorul celui de-al doilea *Index*, autorul acestuia este preocupat să redea viața și caracterul filosofilor mai mult decît doctrinele lor³.

Din timpurile mai recente, de la începutul și după era noastră, avem un număr destul de mare de biografii, unele *anonime*, altele de autori cunoscuți, bazate desigur pe informații din opere anterioare care sînt pierdute pentru noi și din care nu cunoaștem decît ceea ce au binevoit să ne păstreze acești epigoni. Diogenes Laertios scrie în prima jumătate a secolului al III-lea d.H. Posedăm *Vieți* anonime ale lui *Aristotel*, *Viața lui Platon* de Olimpiodoros, *Viața* anonimă a lui *Lucian*, *Viața lui Demonax*, *Viața lui Plotin* de Porphyrios, *Viața lui Pitagora* de același autor (secolul al III-lea d.H.), *Viața lui Pitagora* de Iamblichos (secolul al IV-lea d.H.), *Viața lui Apollonios din Tyane* de Philostratos (secolul al III-lea d.H.), Βίοι φιλοσόφων καὶ σοφιστῶν de Eunapios (pe la 400 d.H.), ocupîndu-se de filosofii tîrzi, *Viața lui Isidoros* de Damascios (secolul al VI-lea d.H.), *Lexiconul* Suda, care conține un bogat material informativ, deși nu totdeauna de calitatea cea mai bună (secolul al X-lea d.H.). Suda a întrebuițat pe Hesychios, Ὀνοματολόγος ἡ Πίναξ τῶν ἐν παιδείᾳ διαλαψάντων (secolul al VI-lea d.H.), scriere pierdută, care a întrebuițat pe Diogenes Laertios. Dar *Lexiconul* Suda cunoaște și direct pe Diogenes.

Pseudo-Hesychios, Περὶ τῶν ἐν παιδείᾳ διαλαψάντων σοφῶν, care ni s-a conservat (secolele X-XIII d.H.), nu prezintă o valoare informativă deosebită.

Ni s-a mai păstrat și Ποικίλαι ἱστορίαι de *Eliau*, culegere cu anecdote, de importanță redusă. Athenaios, *Deipnosophistai*, conține în 15 Cărți un material prețios, în parte amestecat cu informații fără interes. Dacă ar fi să adăugăm și scriitorii tîrzi, laici și bisericești, la care se întîlnesc sporadic informații cu caracter biografic asupra filosofilor, ar fi să lungim fără sfîrșit această enumerație a noastră, și așa destul de lungă.

1. Diogenes Laertios, I, 79: Ὀνομασθημένοι, citate adesea, mai ales Cartea întîi; III, 40: Cartea a treia; III, 62: Cartea a cincea.

2. Παντοδαπαῖαι ἱστορίαι (Diogenes Laertios, II, 1 și *passim*.).

3. *Academicorum philosophorum Index Herculaneensis*, edit. Segofredus Mekler, Berlin, 1902, p. XXV, unde citează pe Buecheler și pe Gomperz.

În privința acestui articol al biografiilor, succesiunilor și sectelor filosofilor nu am putut da o expunere bine încheiată, așa cum a fost posibil acest lucru la doxografia, grație muncii lui Hermann Diels. Materialul biografic și cu privire la succesiuni și secte nu este încă sistematic prelucrat. Deși mai greu de realizat ca la doxografie, credem că acest lucru nu este imposibil¹.

Dar, pentru o orînduire a materialului bibliografic și a celui al succesiunilor și al sectelor, este în primul rînd necesară adunarea fragmentelor și citatelor risipite ale autorilor menționați de noi în acest capitol, prin diferitele compendii, ca cele ale lui Diogenes Laertios, Athenaios, Aulus Gellius, Stobaios etc. O dată acest material așezat în ordine și accesibil în totalitatea lui pentru fiecare autor, desigur că vor rezulta de la sine o mulțime de concluzii noi.

Dăm alăturat un tablou al scriitorilor de biografii, succesiuni și secte ale filosofilor, fără însă a putea stabili filiații așa de precise ca la doxografia, dar care, totuși, credem că poate prezenta oarecare utilitate.

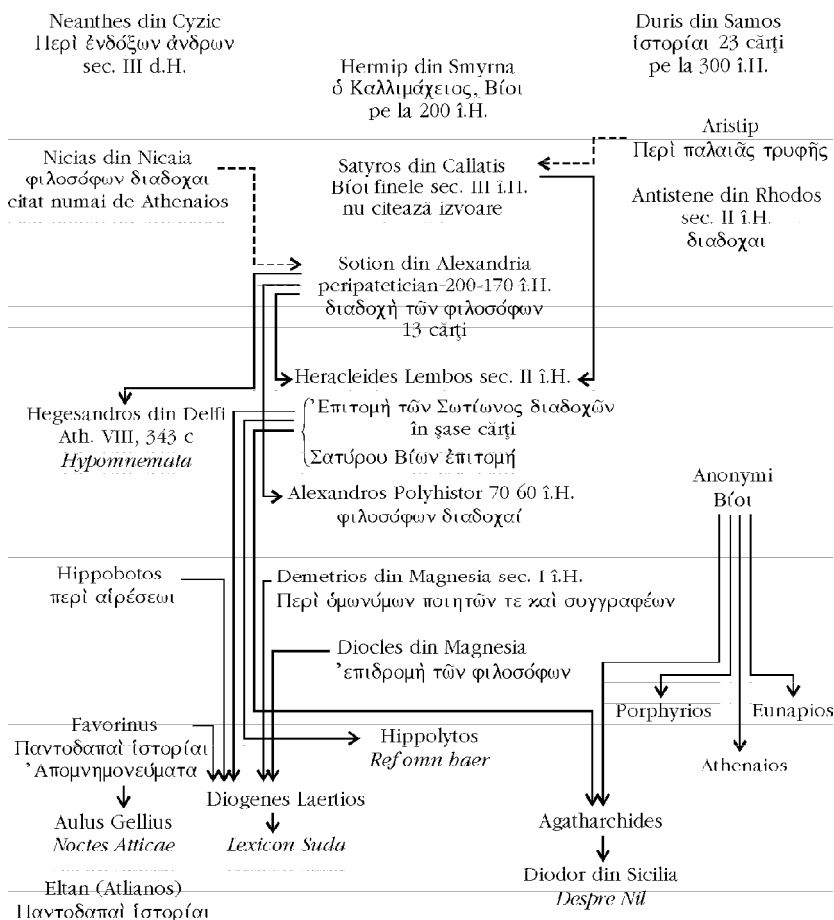
Și acum trecem la cronologiile filosofilor.

3. Cronologiile

Cu studiul cronologiei filosofilor, așa cum ne-a fost transmisă de erudiția antică, ne aflăm iarăși pe un teren sigur și bine defrișat, grație marelui savant Hermann Diels, cel puțin în ceea ce privește pe Apollodor din Atena, de care s-a ocupat în studiul său *Chronologische Untersuchungen über Apollodors Chronika*, publicat în revista „Rheinisches Museum”, vol. 31 (1876), pp. 1 și urm. Fragmentele din opera cronografului grec au fost adunate și publicate de F. Jacoby, *Apollodoros Chronik. Eine Sammlung der Fragmente* (în „Philologische Untersuchungen”, XVI), Berlin, 1902, cu o bogată și prețioasă introducere.

Aristotel s-a ocupat de chestiuni cronologice, compunînd o listă a învingătorilor la jocurile olimpice și liste ale învingătorilor la jocurile pitice². Ele conțineau numele învingătorilor la aceste jocuri, marcîndu-se totodată data lor pe olimpiade³.

1. Iată mijloacele de lucru indispensabile în stadiul actual al cercetărilor pentru a ne orienta în acest labirint de scrieri pierdute și citate pe scurt de autori greci de a doua și a treia mînă: Fr. Leo, *Die griechisch-römische Biographie nach ihrer literarischen Form*, Leipzig, 1901 ; Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, *Antigonos von Karystos* (în *Philologische Untersuchungen*, IV, Berlin, 1881), deși o monografie, e foarte importantă prin metoda de cercetare și considerațiile marginale care se răsfrîng peste cadrul subiectului. Indispensabile sînt și monografiile pe nume de autori din Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, care apare din 1894. Al VII-lea volum de supliment e din 1940. Articolele cele mai importante sînt: *Theophrastos* de Regenbogen, *Ariston* de Gerke, *Antisthenes von Rhodos* de E. Schwartz, *Hermippos* de Heigbes, *Sotion* de P. Stenzel, *Nikias von Nikaia* de R. Philippson, *Satyros* de Gudemann, *Sosikrates* de Laqueur, *Hippobotos* de H. v. Arnim, *Diogenes Laertios* de Eduard Schwartz, *Alexandros Polybistor*, de E. Schwartz, *Heracleides Lembos* de Daebritz, *Diocles din Magnesia* de Martini, *Aristoxenos* de v. Jan, *Apollodoros din Atena* de E. Schwartz, *Antigonos din Carystos* de C. Robert etc. Antonius Westermann a dat o ediție a biografiilor greci minori, cuprinzînd biografiile anonime mai mici și articolele din *Lexiconul Suda* privind pe poeți, istorici, retori, filosofi și medici, culegere foarte importantă, tipărită sub titlul Βιόγραφοι. *Vitarum scriptores Graeci minores*, Braunschweig, 1845.
2. Vezi titlurile în catalogul operelor lui Aristotel, la Diogenes Laertios, V, 26; Ὀλυμπιονίκαι α', Πυθιονίκαι, Πυθιονικῶν ἑλεγχος α', Νίκαϊ Διονυσιακαὶ α'. Vezi discuția lui Julius Jüthner, *Philostratos. Über die Gymnastik (Sammlung wissenschaftlicher Kommentare)*, Teubner, Leipzig, 1909, pp. 65 și urm.
3. Decretul orașului Delfi în onoarea lui Aristotel și Calistene pentru *Lista învingătorilor la jocurile pitice* (Πυθιονίκαι) a fost găsit în săpăturile arheologice moderne și publicat de Émile Bourguet în *Fouilles de Delphes*, III, 1, Paris, 1929, nr. 400. Mai tîrziu, acest decret a fost revocat, cum se vede din Elian, *Varia bist.*, XIV, 1.

Tabloul scriitorilor de biografii, succesiuni și secte ale filosofilor

O cronografie largă, cuprinzând date variate cu privire la evenimente din domeniile cele mai variate, a creat *Eratosthenes* din Cirene (secolul al III-lea, î.H.). Și el a compus *Ολυμπιονίκαι*, *Liste de învingători la jocurile olimpice*, în cel puțin două Cărți, dar lucrarea fundamentală prin care s-au pus bazele cronologiei antice era intitulată *Χρονογραφία*. Cum opera aceasta este pierdută pînă la cîteva fragmente neînsemnate, nu ne putem face o idee despre conținutul și forma ei.

Opera urmașului său, *Apollodor* din Atena, extrem de populară, a făcut să fie dată uitării lucrarea lui *Eratosthenes*. Scrierea lui *Apollodor* purta titlul de *Χρονικά* și era compusă în trimetri iambici, formă foarte comodă memorării (vezi *Aulus Gellius*, XVII, 4,5). Lucrarea avea patru Cărți și mergea de la căderea Troiei 1184/1183 pînă la 144/143 î.H. Ulterior, cronologia a fost completată pînă la anul 119 î.H., fie de *Apollodor* într-o a doua ediție, fie de altcineva. De asemenea și la începutul ei lucrarea pare a fi fost completată în proză, cu privire la istoria babiloniană și cea egipteană (acest lucru înainte de *Alexandros Polyhistor*).

Pentru cronologia filosofilor, *Cronicile* lui *Apollodor* sînt de o importanță covârșitoare, fiind izvorul aproape exclusiv, de nenumărate ori citat de *Diogenes Laertios*. Dar, după cum a arătat *Diels*, metoda lui *Apollodor* pentru determinarea celor mai importante date din viața filosofilor este convențională. *Apollodor* caută să fixeze data unui eveniment important din viața personajului: compunerea

scrierii sale (de multe ori unică la cei vechi), data la care a luat parte la fondarea unei cetăți, prevestirea eclipsei de soare la Thales, în general participarea filosofului în plină putere a vârstei la un eveniment istoric important și a cărei dată e cunoscută, și aceasta o presupune că ar corespunde cu vârsta de patruzeci de ani a filosofului, care reprezintă pentru cronograf, probabil din considerente teoretice luate de la pitagoricieni, floarea vârstei, ἀκμή (în formă verbală: ἀκμαῖεν; în latinește, *floruit*). Această fixare a *akmeii* este convențională, dar nu se poate spune că e cu totul arbitrară. Nici anticii nu aveau date suficiente pentru fixarea precisă a cadrelor cronologice ale vieții filosofilor. În asemenea împrejurări, metoda lui Apollodor a dat tot ce se putea da. Avînd data acestei ἀκμῆ, vârsta de patruzeci de ani, se putea ușor calcula anul nașterii. Dacă se mai cunoștea vârsta pînă la care a trăit personajul, se mai putea cu ușurință stabili – firește, tot cu aproximație și convențional – anul morții.

Totuși, fixarea datelor, chiar așa, încercînd numai a reconstitui pe cele ale lui Apollodor, prezintă dificultăți mari fie din cauza erorilor făcute de copisti manuscriselor la scrierea numerelor, fie din alte cauze, după cum vom vedea la timp.

Și *Sosicrates*, autorul unei lucrări intitulate *Succesiunile filosofilor*, pare a fi furnizat date cronologice. O dată părerea lui în materie cronologică e opusă la Diogenes Laertios (I, 37) părerii lui Apollodor cu privire la vârsta pînă la care a trăit Thales.

Un alt scriitor de cronografie, mult mai tîrziu și mai puțin important pentru cronologia filosofilor, este *Eusebiu* din Cesarea (mort în anul 340 d.H.), ale cărui Χρονικαὶ κανόνες, pierdute în cea mai mare parte în originalul grec, s-au păstrat în traducere armeană. După Eduard Schwartz (*R.E.*, VI, 1909, col. 1 370-1 439), Eusebiu se folosește pentru cronologia caldeană de Alexandros Polyhistor, Abydenos și Josephus, pentru cea asiriană de Abydenos, Castor, Diodor și Cephalion, pentru cea ebraică de biblie, Clemens din Alexandria și Josephus, pentru cea egipteană de Manethon și Porphyrios, pentru cea greacă (cea care ne interesează pe noi) de Castor, Pophyrios și Diodor, iar pentru cea romană de Dionysios din Halicarnas, Diodor și Castor, precum și de Africanus.

Ca elemente brute, neprelucrate, de orientare cronologică mai cităm pe Demetrios din Phaleron, peripatetician din secolul al III-lea î.H., foarte fecund, care a scris *Lista arhonților* (citată de Diogenes Laertios, I, 22 și II, 7: ἐν τῇ τῶν ἀρχόντων ἀναγραφῇ)¹. Mai menționăm *Marmura din Paros* și *Cronica din Lindos*, importante pentru fixarea timpului și raportarea evenimentelor în timp.

Dar baza cronologiei filosofilor rămîne aproape exclusiv Apollodor, și rolul istoricilor filosofiei antice se reduce în primul rînd la reconstituirea datelor cronologice ale acestuia, chiar dacă se caută să se atenueze asperitățile sau nepotrivirile cu alte ajutoare.

4. Autori omonimi

Demetrios din Magnesia, scriitor din secolul I î.H. a compus o lucrare intitulată *Despre poeți și scriitori omonimi*².

Numărul scriitorilor de seamă purtînd același nume crescuse cu timpul atît de mult, încît cu anevoie se putea cineva orienta în literatura imensă și de nenumărate ori s-au produs confuzii. Lipsa unui nume de familie la greci ducea la această

1. Acest titlu nu se găsește în catalogul scrierilor lui Demetrios păstrat la Diogenes Laertios, V, 80-81. Probabil că lucrarea făcea parte integrantă din Περί τῆς Ἀθῆνῃσι νομοθεσίας în cinci Cărți sau, mai curînd, din Περί τῶν Ἀθῆνῃσι πολιτειῶν în două Cărți. Lucrarea citată de Diogenes Laertios IX, 15 și IX, 57: ἐν τῇ Σωκράτους ἀπολογία este probabil identică cu scrierea intitulată Σωκράτης în o Carte din catalogul lucrărilor lui Demetrios (V, 81). Demetrios ar fi scris enorm de mult (Diogenes Laertios, V, 80). Venit după anul 297 î.H. la Alexandria, el a adus erudiția vechii Grecii continentale în noua capitală a Ptolemeilor.
2. Titlul integral e Περί ὁμωνύμων ποιητῶν τε καὶ συγγραφέων citat de Diogenes Laertios, I, 112; V, 3, și de nenumărate ori prescurtat: ἐν τοῖς ὁμωνύμοις (vezi și Athenaios, XIII, 92, 611 b).

situație paradoxală, iar adăugarea numelui tatălui nu era totdeauna de mare ajutor. De aceea se impunea o clasare a scriitorilor omonimi pentru orientarea celor ce se consacrau studiilor literare. Acestei sarcini i s-a consacrat Demetrios din Magnesia. Este destul să parcurgem șirul nesfârșit de Hermippi, Demetri, Hippocrați etc. în *Real-Encyclopädie* de Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus și ne vom face o idee, *mutatis mutandis*, de lista omonimilor magnesianului nostru.

În orice caz, Demetrios nu s-a mărginit să dea lista seacă a omonimilor, ci a cules un bogat material informativ din toate domeniile: date și anecdote biografice, succesiuni, scrieri citate cu *incipit*, ateteze etc., după cum se poate vedea din lista următoare de citate din opera lui la Diogenes Laertios: I, 112: Demetrios consideră o scrisoare a lui Epimenide către Solon ca o compoziție recentă, deoarece e scrisă în dialect atic și nu cretan; II, 52: despre căsătoria lui Xenofon; II, 57: despre o lucrare a lui Xenofon; V, 75: despre activitatea politică a lui Demetrios din Phaleron; V, 89: Heracleides din Heraclea Pontică și-ar fi eliberat patria de tiranie, ucigînd pe tiran; VI, 79: despre moartea lui Diogene cinicul (felul morții oamenilor vestiți e o temă de predilecție a biografilor greci); VI, 88: Crates și-a depus banii la un bancher cu ordinul ca, dacă copiii lui devin niște simpli particulari, să le dea lor banii. Dacă însă devin filosofi, atunci să împartă banii poporului. Căci, ca filosofi, nu vor avea nevoie de ei; VII, 31: tatăl lui Zenon stoicul, fiind un comerciant care mergea adesea la Atena, aducea lui Zenon, încă copil fiind, multe cărți al socraticilor; VII, 169: anecdotă despre Cleante; VII, 185: Cleante nu dedica cărți regilor. Primul a ținut cursuri sub cerul liber; VIII, 84: Hippiasos n-a lăsat nici o scriere; VIII, 85: primul dintre pitagoricieni, Philolaos, a publicat o lucrare *Despre natură*, din care Demetrios citează începutul¹; IX, 15: raporturile lui Heraclit cu Atena; IX, 27: Zenon din Elea ar fi mușcat nasul unui tiran; IX, 35: călătoria lui Democrit în Egipt; II, 57: *Republica atenienilor și a lacedemonienilor* nu este compusă de Xenofon; VI, 84: patria lui Onesicritos: acesta ar fi din Astypalaia și nu din Egina; IX, 36: valoarea moștenirii primite de Democrit. Urmează două citate din Demetrios. La finele ultimului sînt citate înseși cuvintele lui Democrit (fragm. 116, Diels-Kranz), care trebuie să provină tot de la Demetrios.

Diogenes Laertios dă numeroase liste de omonimi, aproape la fiecare filosof de care se ocupă. De două ori îl menționează direct pe Demetrios ca izvor al listei pe care o dă: I, 38 cinci posesori ai numelui Thales, menționați de Demetrios; I, 79 un alt posesor al numelui Pittacos, unde e dat ca izvor „Favorinus în Cartea I a *Memoriilor* și Demetrios în *Omonimii*”. După unii filologi, ar trebui ca Favorinus să fi fost citat de Demetrios, întrucît se află în text înaintea acestuia. Dar Favorinus aparține secolului al II-lea d.H. și e, de altfel, direct cunoscut lui Diogenes. Deci asemenea metode mecanice de stabilire a dependenței trebuie mînuite cu mare prudență. Tot astfel, I, 114, și IX, 15, citînd ca autoritate pe Demetrios, Diogenes adaugă: în primul caz, „De el amintește și Timaios”, în Cartea a II-a”, și, în al doilea caz, „De el amintește și Demetrios din Phaleron în *Apologia lui Socrate*”. Dacă vrem să privim lucrurile fără prejudecată, avem în ambele cazuri o informație în plus, culeasă de Diogenes fie din acești autori citați, fie de la altcineva care-i citează (în orice caz, nu de la Demetrios din Magnesia) și pe care o adaugă la sfîrșitul referatului din Demetrios Magnesianul.

La fel stau lucrurile în IX, 35: „Demetrios în *Omonimii* și Antisthenes în *Succesiunile* spun că Democrit a călătorit în Egipt.” Demetrios nu poate fi izvorul lui Antisthenes, însă nu vedem de ce n-ar fi putut Diogenes consulta direct pe Antisthenes sau culege informația sa printr-un alt intermediar scriitor de succesiuni

1. Poate toate citatele cu *incipit* din Diogenes Laertios, puține la număr și neobișnuite la acesta, provin din *Omonimii* lui Demetrios din Magnesia.
2. Timaios, istoric din Tauromene (Sicilia), scrie în prima jumătate a secolului al III-lea î.H. o *Istorie a Siciliei*, sever criticată de Polybiu. Acesta citează Cartea a XXXIV-a din opera lui Timaios (XII, 25 b, 1).

care cita pe Antisthenes, deși acest lucru ni se pare nenatural: Diogenes să fi omis pe intermediar și să fi citat numai pe Antisthenes!

S-a spus că pentru listele de omonimi Diogenes ar fi uzat și de alte izvoare în afară de Demetrios. Într-adevăr, opera acestuia, după titlul ei, se ocupa numai de poeți și scriitori. Or, în listele de omonimi ale lui Diogenes Laertios se întâlnesc și pictori, sculptori, atleți, antrenori de gimnastică și alte personaje care nu au nimic comun cu activitatea de scriitor.

În privința aceasta, lista omonimilor lui Thales, la Diogenes Laertios este interesantă. Iată textul integral, I, 38: „Au mai existat și alți Thales, după cum afirmă Demetrios din Magnesia în *Omonimii*, cinci la număr; un retor din Callatis lipsit de talent; un pictor din Sicyon grandios; al treilea, foarte vechi, contemporan cu Hesiod, Homer și Licurg; al patrulea, amintit de Duris în tratatul *Despre pictură*; al cincilea, mai recent, un obscur, pe care îl amintește Dionysios în *Critici*.” Textul ar da impresia că numărul de „cinci” ar proveni de la Demetrios¹. Dar, de obicei, în numărul dat contează și filosoful de care se ocupă de fiecare dată Diogene, ceea ce aici nu este cazul. Apoi primii doi sînt menționați fără număr de ordine în textul lui Diels, care e cel mai aproape de tradiția manuscriselor. Al patrulea, amintit de Duris în *Despre pictură* fără nici o mențiune a genului de ocupație, ne sugerează pe pictorul grandios de origine din Sicyona, citat în listă în locul al doilea. Al cincilea personaj, caracterizat ca „obscur”, tot fără mențiunea ocupației, citat de Dionysios în *Critici*, ne amintește pe retorul lipsit de talent din Callatis, citat în listă pe locul prim. Dacă aceste identificări ar fi juste, am avea ordinea firească: 1) contemporanul lui Hesiod, Homer și Licurg; 2) pictorul grandios din Sicyona citat de Duris în *Despre pictură*, care nu provine de la Demetrios, ci a fost adăugat de undeva de Diogenes Laertios; 3) retorul fără talent din Callatis, om obscur, citat defavorabil de Dionysios în *Critici*. Ar mai fi al patrulea Thales, înțeleptul din Milet. Dacă ipotezele noastre ar fi juste, atunci numărul cinci² ar fi eliminat din textul original al lui Diogenes și textul ar arăta cam în felul următor: γεγόνασι δὲ καὶ ἄλλοι Θαλαῖ, καθά φησι Δημήτριος ὁ Μάγνης, ἐν τοῖς Ὁμωνύμοις. πρῶτος ἀρχαῖος πάνυ, κατὰ Ἡσιόδον καὶ Ὅμηρον καὶ Λύκουργον· δεύτερος ζωγράφος Σικυώνιος μεγαλοφυής, οὐ μέμνηται Δοῦρις ἐν τῷ περὶ ζωγραφίας· τρίτος ῥήτωρ Καλλιπαιανὸς νέωτερος, ἁδοξος, κακὸς ἔχων οὐ μνημονεύει Διονύσιος ἐν Κριτικαῖς. Logica ar fi de partea noastră, dar filologia nu permite o asemenea revoluționare a tradiției manuscrise a textului. Avem aici una dintre incoerențele lui Diogenes Laertios, care l-au exasperat pe Hermann Usener și l-au făcut să-l numească „un adevărat măgar” (*asinus germanus*).

Diogenes, VIII, 84, în capitolul despre Hippasos, după ce raportează, după *Omonimii* lui Demetrios din Magnesia, că acesta n-a lăsat nici o scriere, continuă imediat: „au mai existat doi Hippasos: acesta al nostru și un altul care a scris în cinci Cărți *Republica laconienilor*, el însuși fiind laconian”.

În listele de omonimi ale lui Diogenes Laertios sînt citate multe autorități în afară de Demetrios din Magnesia. Iată cîteva exemple:

La Anaxagora, Diogenes Laertios, II, 15: un sculptor de care amintește Antigonos. La Platon, III, 109: un alt Platon, filosof din Rhodos, discipolul lui Panaitios, precum spune Seleucos gramaticianul în Cartea I *Despre filosofie*. La Xenocrate, IV, 15: „al patrulea, filosof, care a scris elegii nereușite, căci sînt simpliste”. Urmează o reflecție neobișnuită în înșirarea seacă a omonimilor: „Cînd poeții se apucă să scrie în proză, ei reușesc. Pe cînd prozatorii care se apucă de poezie dau greș. Ceea ce dovedește că poezia e un dar al naturii, pe cînd proza e o chestiune de artă.” Reflexia, care are oarecare alură, este în fond goală și nelalocul ei, așa cum ușor putea construi un om cu capul plin de frazeologia filosofică cum era Diogenes. Poate că autorul culegerii de epigrame intitulată

1. Vezi fragmentele din Demetrios din Magnesia în *Viața lui Tucidide*, § 28, de Marcellinus, și în *Viața lui Deinarchos* de Dionysios din Halicarnas, cap. 1.

2. Poate la Demetrios era numărul 3 = Γ, confundat cu Π și luat drept 5 = ΠΕΝΤΕ (prescurtat prin inițială). Pictorul din Sicyona n-ar aparține listei lui Demetrios.

Pammetron, care era Diogenes Laertios, se credea poet înăscut, îndruidit să scrie și în proză, neștiind că era, pe cât de slab poet, pe atât de mediocru prozator. „Al șaselea Xenocrates a scris *Cîntece*, după cum afirmă Aristoxenos.” La Crates, IV, 23: „al treilea Crates a fost săpător de gropi și l-a frecventat pe Alexandru”. La Arcesilaos, IV, 45, Diogenes numește pe un sculptor cu acest nume și citează o epigramă de două distihuri elegiace a lui Simonide în cinstea sculptorului. La Bion, IV, 58, se citează un democritean cu acest nume, matematician din Abdera, care a scris în dialect atic și ionic (I, 112, Demetrios atetiza o scrisoare a lui Epimenide, prin faptul că era scrisă în dialect ionic și nu cretan-doric). „Acesta – adaugă textul – a afirmat că sînt regiuni pe pămînt unde șase luni e noapte și șase luni zi”, ceea ce presupune din partea acestui Bion democritean cunoașterea regiunilor circumpolare. Al optulea Bion e un sculptor milesian, „precum amintește Polemon”, autor care revine, ca și Aristoxenos, de mai multe ori în listele de omonimi ale lui Diogenes (în lista Aristippilor, II, 104, este citat un pictor, după Polemon). La Aristotel, V, 35, e citat în rîndul al șaptelea un Aristotel maestru de gimnastică (παιδοτρίβης), „de care amintește Aristoxenos în *Viața lui Platon*”. La Straton, V, 61, al șaptelea, un medic vechi, „cum spune Aristotel”. La Demetrios, V, 85, al cincilea, un sculptor, „de care amintește Polemon”. La Diogene, VI, 81: „primul”, Diogenes, „din Apollonia, fizician. Începutul cărții lui e următorul...” (urmează un *incipit*, după cum am constatat că e obiceiul lui Demetrios din Magnesia). La Menip, VI, 101, „al cincilea și al șaselea, pictori. De ambii amintește Apollodor”. La Archytas, VIII, 82: „Au existat patru Archytas...” Unii mai numesc pe un al cincilea, arhitect, căruia i se atribuie o carte *Despre mecanică*, care are următorul început: „Acestea le-am învățat de la Teucros cartaginezul.” Iarăși un *incipit* de gen Demetrian. Dar atunci de ce acel adaos al unui al cincilea Archytas? De unde vin cei patru dintîi? Prima citare a celor patru și adaosul să porceadă ambele de la Demetrios? Aceasta ar fi o posibilitate, afară numai dacă renunțăm la ideea noastră că *incipit*-urile sînt o caracteristică a lui Demetrios din Magnesia și am admite că au fost și alți autori care au dat „începuturile” scrierilor.

Se mai dau la Diogenes Laertios două *incipit*-uri cu privire la Pitagora (VIII, 6 și VIII, 7) și unul cu privire la scrierea lui Alcmaion din Crotona (VIII, 83), date în afara listelor de omonimi. O cercetare aprofundată a listei de omonimi pentru numele Pitagora (VIII, 47-48) ar putea da rezultate fecunde. La Philolaos avem iar un *incipit*, ca izvor fiind citat Demetrios. Iată textul, VIII, 85: „Demetrios, în *Omonimii*, spune că acesta (sc. Philolaos), primul dintre pitagoricieni, a publicat o lucrare *Despre natură* al cărei *incipit* e următorul...” (urmează textul lui Philolaos). Avem deci încă o confirmare precisă a ipotezei noastre că citările cu *incipit* sînt caracteristice pentru Demetrios din Magnesia, afară numai dacă provin de la vreun izvor constant al lui. La numele Eudoxos, VIII, 90, Diogenes dă iarăși informații din două surse: mai întîi vorbește de trei Eudoxos, pe care-i caracterizează după obiceiul listelor sale de omonimi. La cel de-al treilea Eudoxos e citat ca autoritate Apollodor în *Cronicile* sale. După aceea, Diogenes adaugă: „Am mai descoperit un Eudoxos, medic din Cnidos, despre care Eudoxos, în cartea sa *Înconjurul pămîntului*, spune că el declara tot mereu că trebuie mișcate neconținut încheieturile corpului prin tot felul de exerciții corporale. Și la fel și cu simțurile.” Dacă putem admite că prima parte vine de la Demetrios, putem lăsa gloria celei de-a doua descoperiri lui Diogenes scotocitorul de hîrtoage, și gloria aceasta nu-i va fi prea grea de dus. La Democrit, IX, 49, „al treilea e un sculptor de care amintește Antigonos”. La Diogenes din Apollonia, IX, 57, nu avem listă de omonimi. În schimb, e citat *incipit*-ul scrierii sale, fără a ni se indica vreun izvor de unde e luat.

Rezumăm rezultatele obținute și tragem concluziile: Demetrios pare a fi sursa principală, aproape exhaustivă a listelor de omonimi la Diogenes Laertios, ceea ce nu împiedică faptul că și acesta să fi făcut mici adaosuri și să fi introdus din cînd în cînd modificări, nu totdeauna fericite. Scrierea lui Demetrios din Magnesia purta titlul: *Despre poezii și scriitorii omonimi* și este aproape sigur că sculptorii,

pictorii, maeștrii de gimnastică și alți profesioniști neliterari care apar în listele lui Diogenes Laertios au fost adăugați de acesta la fondul provenind de la Demetrios, scoțându-i din alți autori. Ca izvoare, Diogenes citează, în afară de Demetrios din Magnesia, pe Aristoxenos, Duris, Timaios, Polemon, Antigonos, Apollodor, spre a nu menționa decât pe cei mai importanți. De la Demetrios par a proveni citatele cu *incipit* ale scrierilor diversilor autori.

Informațiile pe care le conținea scrierea lui Demetrios din Magnesia *Despre poeții și scriitorii omonimi* erau foarte variate: date biografice, fără să fie disprețuite și cele cu caracter anecdotic, părinții, locul de naștere, legături între învățatori și discipoli, titluri de scrisori, cu *incipit*, doxografii, citate din operele personajelor tratate, felul morții acestora (o slăbiciune a multor biografi), contestări ale autenticității unor scrieri, date cronologice. Varietatea acestor informații face regretabilă pierderea acestei lucrări a lui Demetrios. Cum la numărul destul de mare de citate nu se menționează niciodată o cifră de carte, e de presupus că scrierea aceasta, dacă era într-o singură Carte (rulou), nu putea avea dimensiuni prea mari, astfel încât o bună parte ar fi conservată, în ipoteza aceasta, în listele de omonimi ale lui Diogenes Laertios, precum și în celelalte citate la acesta și la alți autori. Totuși, ne e greu să credem că întregul material adunat de Demetrios putea intra într-o singură Carte-rulou. Dacă omonimii erau aranjați în ordine alfabetică, atunci pentru găsirea unui autor nu era nevoie să fie indicat numărul Cărții în care se afla. De aici lipsa unei citări a numărului Cărții în numeroasele menționări ale acestei opere, care totuși trebuia să se extindă pe mai multe Cărți-rulouri.

Dacă mai comparăm și lista omonimilor cu numele Thucydides, conservată în *Viața lui Tucidide*, § 28, de Marcellinus, lista Deinarchilor din *Viața lui Deinarchos*, cap. 1 de Dionysios din Halicarnas și a Araților în *Viața lui Aratos*, anonimă, ne putem face o idee destul de clară despre ceea ce era opera lui Demetrios din Magnesia. Acesta dădea mai întâi pentru fiecare nume o listă a autorilor omonimi, indicând câteodată și numărul lor¹. După această listă sumară, autorul nostru se ocupa în detaliu de fiecare dintre ei, furnizând o serie de date biografice, date cu privire la succesiuni, cronologii, scrieri.

Diogenes Laertios reproduce în omonimii săi, de cele mai multe ori după Demetrios, partea primă generală a listelor acestuia. Date luate din partea a doua, care tratează biografiile fiecărui omonim în detaliu, sînt presărate în informațiile lui Diogenes Laertios, răspindite în propriile sale biografii și unde citează nominal pe Demetrios. Și în *Viața lui Tucidide* și în *Viața lui Deinarchos*, în capitolele care vin în considerare pentru Demetrios, este citată o bogată literatură, afirmațiile făcute de Demetrios fiind sprijinite pe autorii menționați și pe scrierile lor. În textul de la Marcellinus sînt citați ca autorități Polemon (care revine destul de des și la Diogenes chiar în pasajele despre omonimi) cu lucrarea *Despre Acropolis*, Androtion cu lucrarea *Atthis*, adică Atica, și Praxiphanes cu *Despre istorie*.

Putem deci afirma cu multă probabilitate că listele de omonimi ale lui Diogenes Laertios reproduc destul de fidel lista de la început, rezumativă a autorilor omonimi de la Demetrios din Magnesia, care nu trebuie să fi fost mult mai dezvoltată decât cea de la Laertianul nostru. În schimb, acesta a introdus nume și informații suplimentare, mai ales nume de persoane care nu erau nici poeți, nici scriitori și care activau pe alte tărîmuri: pictură, sculptură, muzică, gimnastică etc.

1. Ca în *Viața lui Deinarchos*, cap. I, de Dionysios din Halicarnas, unde avem un citat textual din Demetrios din Magnesia, care spune că „am dat peste patru Deinarchos” etc.

5. Testamentele filosofilor

Posedăm, grație sîrguinței lui Diogenes Laertios, o frumoasă colecție de testamente ale filosofilor, a cărui autenticitate n-a fost pusă niciodată la îndoială. Și pe drept cuvînt. Ele n-au nici un caracter studiat, afectat. Ele respiră sinceritate, sînt de o naturaleță absolută și cu totul adecvate împrejurărilor. Aceste testamente, ultima voință a unor gînditori dintre cei mai de seamă pe care i-a produs omenirea, reprezintă documente umane de o valoare unică, pe care ni le-a păstrat mult hulitul Diogenes Laertios, care numai pentru acest fapt ar fi meritat o tratare mai blîndă.

Testamentul lui Platon (Diogenes Laertios, III, 41-43) este mai mult un inventar al averii pe care o lasă, fără caracter personal. Începutul, cu formula de introducere, pare a lipsi. După descrierea a două terenuri prin riveranii de la nord, sud, răsărit și apus, pe care le lasă fiului fratelui său Adeimantos, unul dintre ele cu interdicția de înstrăinare (deci un fel de fideicomis) și după citarea cîtorva obiecte de argint și aur, mai adaugă: „Eucleides, tăietorul de pietre, îmi datorează trei mine. Pe Artemis o liberez de sclavie. Las următorii sclavi: Tychon, Bictas, Apollonides, Dionysios. Mobilierul inventariat... copia inventarului o are Demetrios. Nu datorez nimănui nimic. Executori testamentari să fie: Leosthenes, Speusip, Demetrios, Hegias, Eurymedon, Callimachos, Thrasippos.”

Cu privire la Academie, nu ia dispoziții de nici un fel, deoarece este foarte probabil că această instituție, fondată de Platon, își primise, ca să zicem așa, statutul constitutiv mai dinainte.

Mai personală și afectivă este expresia ultimelor dispoziții din testamentul lui Aristotel (Diogenes Laertios, V, 11-16), care este păstrat în întregime. Acest testament a fost studiat magistral de Werner Jaeger în marea sa lucrare despre filosoful din Stagira: *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Berlin, 1923, ceea ce ne scutește de a insista prea mult asupra acestui act. Testamentul lui Aristotel conține dispoziții pline de atenție cu privire la fiica sa Aristone și la fiul său Nicomah. Apoi, dispoziții pline de atenție față de a doua soție, Herpyllis, ὅτι σπουδαῖα περὶ ἐμὲ ἐγένετο. „Dacă vrea să ia un bărbat, să se aibă grija să nu capete unul nedemn de noi”, zice Aristotel (ὅπως μὴ ἀναξίῳ ἡμῖν δοθῇ). Femeia e *dată* în căsătorie de cel care are dispoziția asupra ei: tatăl, tutorele (aici executorul testamentului), și mai dispune pentru ea o bogată dotație. Apoi dispune o serie de liberări de sclavi și slave, dîndu-li-se totodată cîte o recompensă în bani. Mai spune: „să nu fie vîndut nici unul din tinerii sclavi care au fost în serviciul meu, ci să fie folosiți pînă ating vîrsta ca să fie eliberați, după cum se cuvine”. Urmează alte dispoziții cu privire la statuile comandate la sculptorul Gryllion ca monumente comemorative ale lui Nicanor, Proxenos și lui Arimnestos, care a murit fără copii. Statuia mamei lui Aristotel să fie consacrată (în templul) Demetrei din Nemea sau unde se va găsi de cuviință. Osemintele Pythiadei (prima lui soție, nepoata și fiica adoptivă a lui Hermias din Atarneus) să fie dezgropate și înmormîntate alături de ale lui, după dorința ei. În fine, să se consacre statui de patru coți în Stagira, lui Zeus salvatorul și Athenei salvatoarea, precum a făgăduit el, Aristotel. Cu acestea se termină testamentul. Pare a lipsi formula finală, în care se numesc epitropii (executorii testamentari).

Despre *Lykeion*, sediul școlii sale, Aristotel de asemenea, ca Platon, nu dispune nimic, deoarece avea, probabil, statutul dinainte stabilit, de la fondare. Nici de manuscrise, cărți, biblioteci, colecții nu dispune nimic, la fel ca Platon.

Testamentul lui Theophrast, al doilea șef al școlii peripatetice (Diogenes Laertios, V, 51-57) este complet, cu formula inițială și cea finală. Relevăm următoarele pasaje interesante pentru cunoașterea monumentelor din incinta școlii. Theophrast vorbește de un *Museion*, un templu al muzelor, de care dispune să fie restaurat cît mai frumos. În templu să fie așezată statuia lui Aristotel și toate celelalte icoane votive care existau mai înainte. Să se reclădească colonada (στοῖδιον) de lîngă muzeu, nu mai puțin frumos ca înainte. Să se așeze tablourile în care se află harta pămîntului în colonada de jos. Să se clădească altarul așa ca să fie

desăvârșit frumos. „Doresc ca la fel să fie confecționată statuia lui Nicomah. Execuția s-o aibă Praxitele.”

Mai departe: „Terenul pe care îl posed în Stagira îl dau lui Callinos. Toate cărțile le dau lui Neleus. Grădina, localul școlii și casele de lângă grădină le dăruiesc discipolilor înscriși (γεγραμμένων φίλων), și anume aceloră dintre ei care vor să facă școală și să filosofeze împreună, deoarece nu poate orice om să călătorească neconținut. Ele să nu fie înstrăinate și nici dobândite în proprietate particulară de vreunul dintre ei, ci să fie stăpânite de ei în comun, ca și un templu, și să le uzeze în raporturile lor reciproce în mod familiar și prietenesc, precum se cuvine și e echitabil. Cei ce au stabilit să trăiască în comun sînt: Hipparchos, Neleus, Straton, Callinos, Demotimos, Demaratos, Calistene, Melantes, Pancreon, Nicippos. Are voie să se consacre filosofiei și Aristoteles, fiul lui Metrodoros și al Pythiadei, dacă vrea, și să participe la toate acestea. Cei bătrîni să aibă toată grija de el, ca să fie inițiat cît se poate de bine în filosofie.” Urmează o serie de liberări de sclavi și de donații felurite în bani și sclavi.

Formula finală spune că testamentul se află depus în mai multe exemplare sigilate cu inelul lui Theofrast: unul la Hegesias al lui Hipparchos, și da numele martorilor, altul îl are Olympiodoros, cu aceiași martori; al treilea l-a luat Adeimantos, cu alți martori. Primele două exemplare au aceiași martori, în număr de patru, iar al treilea are cinci martori, toți citați nominal.

Testamentul lui Straton din Lampsacos, al treilea șef al Lyceului (Diogenes Laertios, V, 61-64), este iarăși complet în ce privește începutul, dar pare a-i lipsi formula finală. Interesantă e partea în care îl lasă pe Lycon ca succesor în conducerea școlii. „Las conducerea studiilor (διατριβή) lui Lycon, deoarece, dintre ceilalți, unii sînt prea bătrîni și alții prea ocupați. Ceilalți fac bine dacă îl ajută la aceasta. Îi mai las toate cărțile, afară de cele compuse de noi (*plur. auct.*), tot mobilierul sufrageriei meselor comune, saltelele și paharele.”

Diogenes ne-a mai conservat testamentul lui Lycon, al patrulea scolarh al Lyceului (Diogenes Laertios, V, 69-74). Iată cîteva pasaje interesante: „Școala peripatetică o las aceloră dintre discipoli care vor: Bullon, Callinos, Ariston, Amphion, Lycon, Python, Aristomachos, Heracleios, Lycomedes, Lycon nepotul meu. Să numească ei un șef, pe cine cred ei că se va consacra în întregime acestei sarcini și că o va putea dezvolta.” Mai departe: „Pe Chares îl liberez de sclavie și Lycon să aibă grija de a-l hrăni. Îi mai dau două mine și cărțile mele publicate. Pe cele nepublicate le las lui Callinos ca să le publice cu îngrijire.” Martorii testamentului sînt Callinos din Hermione, Ariston din Ceos și Euphronios din Paiania (district din Atena).

Mai posedăm testamentul lui Epicur (Diogenes Laertios, X, 16-21), la care lipsesc formulele de început și de sfîrșit. Epicur lasă tot ce-i aparține personal lui Amynomachos, fiul lui Philocrates din demul Bate, și lui Timocrates, fiul lui Demetrios din demul Potamos, după darul făcut fiecăruia din ei, înscris în Metroon, conform căruia vor pune la dispoziție grădina și atenansele ei lui Hermarchos, fiul lui Agemortos din Mytilene, și celor ce se îndeletnicesc cu filosofia împreună cu el și celor pe care Hermarchos îi va lăsa ca succesori spre a se ocupa de filosofie. „Acestea le încredințez lui Amynomachos și lui Timocrates, ca să conserve îndeletnicirea filosofiei în grădină.” Amynomachos și Timocrates vor mai avea de furnizat mijloacele necesare pentru sacrificii (ἐναγίσματα) de adus tatălui, mamei și fraților lui Epicur, precum și pentru sărbătorirea zilei de naștere (γενέθλιον ἡμέραν) a lui Epicur, în fiecare an, în prima decadă a lunii Gamelion, și la reuniunea filosofilor școlii, în ziua de 20 a fiecărei luni, stabilită pentru memorarea lui Epicur și Metrodor. După aceea Epicur dă dispoziții pline de atenție cu privire la copiii discipolului și prietenului său Metrodor. Epicur lasă lui Hermarchos toate cărțile pe care le are. La urmă Epicur dă libertatea la trei sclavi și o sclavă. Testamentul se termină aici, fără formula finală. Imediat urmează o scrisoare scurtă a lui Epicur către Idemeneus, în care primul, bolnav pe moarte de strangurie și disenterie, îl imploră pe Idemeneus să aibă grija de copiii lui Metrodor. După

aceea urmează formula stereotipă prin care Diogenes anunță că a terminat cu textul testamentului: „Așfel a testat el” (καὶ διέθετο μὲν ὧδε). S-a făcut caz de această deplasare a formulei, din locul potrivit ei, la finele scrisorii, în loc de finele testamentului. S-a văzut în aceasta modul aproape absent de a compune al lui Diogenes. S-a spus chiar că el lucra cu fișe, a căror aranjare și introducere în textul continuu pe care el îl avea le lăsa în seama scribilor. În cazul de față, lucrul nu este chiar atât de grav. În ultimă instanță, scrisoarea către Idomeneus conține tot o dorință testamentară, poate chiar ultima dorință a lui Epicur, dacă împrejurările în care scrie sînt autentice. Așadar, Diogenes putea pune, fără să comită o crimă prea gravă, formula prin care anunța că a terminat cu textul testamentului la finele scrisorii către Idomeneus¹.

Acestea sînt testamentele filosofilor antici cunoscute nouă. Informațiile lor sînt prețioase pentru biografie, succesiunea filosofilor și cunoașterea, în unele cazuri, a soartei și felului de organizare a școlii lor, precum și a lucrărilor ce se executau în ea.

Pentru testamentul lui Straton, Diogenes Laertios dă ca izvor al său pe Ariston din Ceos (V, 64: καθά που συνήγαγε καὶ Ἀρίστων ὁ Κεῖος). De aici s-a tras concluzia că toate testamentele peripateticienilor (fondatorul școlii și șefii următori ai școlii) – Aristotel, Theofrast, Straton și Lycon – ar proveni de la Ariston, care a fost un intim al lui Lycon (vezi testamentul acestuia, Diogenes Laertios, V, 70 lista discipolilor și 74; el este printre martorii testatorului) și, poate, chiar urmașul lui la conducerea școlii peripatetice (lista scolarhilor vechii școli peripatetice, după Lycon, nu este bine stabilită). Această ipoteză că testamentele celor patru peripateticieni vechi ar emana de la Ariston este destul de plauzibilă.

În ceea ce privește testamentul lui Platon și cel al lui Epicur, proveniența lor nu ne este cunoscută și nu știm pe ce căi, de la cine și prin ce intermediari au ajuns la Diogenes. Am prefera să admitem pentru aceste două testamente, două tradiții ale școlilor fondatorilor, diferite una de alta și care au păstrat documentele șefilor lor pînă au fost reunite, eventual, într-o singură lucrare, de unde le-a cules Diogenes. Ne gîndim, spre exemplu, la o sursă biografică cum ar fi Hermip, deși nu avem nici un indiciu despre acest lucru.

În orice caz, Hermip, în Cartea I a *Vieții lui Aristotel*, după cum menționează Athenaios (*Deipnosoph.*, XIII, 56, 589 c), cunoștea testamentul filosofului, din care culege informația (și o reproduce) cu privire la dispozițiile pline de atenție pe care le-a luat față de Herpyllis. Ceea ce nu înseamnă că Hermip ar fi reprodus textul integral al testamentului. În orice caz, Ariston, ca prieten al lui Lycon și peripatetician el însuși, era mult mai aproape de sursă pentru a reproduce textul testamentelor celor patru primi scolarhi ai Lyceului, inclusiv al fondatorului. Cum el e textual citat ca izvor al testamentului lui Straton de către Diogenes Laertios, ipoteza că el ar fi reprodus textul testamentelor tuturor peripateticienilor e foarte plauzibilă.

Testamentele lui Platon și Epicur sînt introduse de Diogenes Laertios cu formulele simple următoare: τὰδε κατέλιπε Πλάτων καὶ διέθετο, iar la Epicur: καὶ διέθετο ὧδε. Pe cînd la peripateticieni formula lui Diogenes este aceea a unei descoperiri mai rare și grele; la Aristotel: Ἡμεῖς δὲ καὶ διαθήκαις αὐτοῦ ἐνετύχομεν, οὕτω πως ἐχούσαις; la Theofrast: Εὖρον δ' αὐτοῦ καὶ διαθήκας τοῦτον ἐχούσας τὸν τρόπον. La Straton: τοῦ δ' οὖν φυσικοῦ φέρονται καὶ διαθήκαι τοῦτον ἔχουσαι τὸν τρόπον; la Lycon: τοῦ δὲ φιλοσόφου καὶ διαθήκαις ἐνετύχομεν ταῖσδε. Nu trebuie să punem la îndoială sinceritatea formulelor lui Diogenes Laertios. Se pare că testamentele peripateticienilor le-a găsit într-o carte mai rară, greu accesibilă, prin vreo bibliotecă. Desigur, această condiție e împlinită de opera lui Ariston, unul dintre vechii peripateticieni, scriere rară al cărei titlu nu ni s-a conservat (Nietzsche îl confundă cu Ariston din Chios, *Werke*, p. 129). În schimb, testamentele lui Platon și Epicur par a se fi găsit într-o carte mai ușor accesibilă. Ne gîndim la *Viețile* lui Hermip, pe care Laertianul pare a le fi consultat direct.

1. După Cicero, *D. fin.* II 30, 96, scrisoarea aceasta, pe care o dă în traducere, ar fi adresată de Epicur lui Hemarchos.

6. Scrisorile filosofilor

Ni s-a păstrat o literatură destul de bogată de scrisori ale filosofilor, din nenorocire cele mai multe plăsmuiri tardive, apocrife, puse pe numele oamenilor celebri.

Toate aceste scrisori, pentru timpurile vechi, sînt aproape fără excepție neautentice. Unele dintre ele sînt falsificări evidente și fără nici un interes, întrucît autorii lor, lipsiți de talent și de erudiție, n-au pus nimic în ele care să constituie o informație măcar indirectă pentru noi. Nici culoarea locală nu este respectată. Astfel sînt scrisorile păstrate la Diogenes Laertios și pe care acesta le reproduce cu neglijența ce-l caracterizează și lipsa lui de discernămint față de ceea ce e valoros și ceea ce e lipsit de valoare. Astfel:

Diogenes Laertios, I, 43-44: Thales către Ferekyde. I, 44: Thales către Solon. I, 64: Solon către Periandru. I, 64: Solon către Epimenide. I, 67: Solon către Pisistrate și Solon către Cresus. I, 73: Chilon către Periandru. I, 81: Pittacos către Cresus. I, 93: Cleobul către Solon. I, 99: Periandru către înțelepți. I, 100: Periandru către Procles și Thrasybulos către Periandru. I, 105: Anacharsis către Cresus. I, 113: Epimenide către Solon. I, 122: Ferekyde către Thales. II, 4 și 5: două scrisori: Anaximene către Pitagora. IV, 44: Arcesilaos către Thaumantias. VII, 7 și 8: două scrisori: regele Antigonos către Zenon și Zenon către Antigonos. VIII, 49: Pitagora către Anaximene. VIII, 80 și 81: două scrisori: Archytas către Platon și Platon către Archytas. IX, 13 și 14: Darius către Heraclit și Heraclit către Darius (foarte slabe).

Excepție fac scrisorile falsificate și puse pe numele lui Heraclit¹, mai ales scrisorile IV-IX (cu deosebire a V-a și a VI-a). Deși scrise în jurul începutului erei noastre, autorul scrisorilor a V-a și a VI-a, cu toate elementele străine de timp și de concepțiile lui Heraclit pe care le-a introdus în scrisori, pare a fi cunoscut bine unica scriere a lui Heraclit și s-a inspirat foarte îndeaproape din ea, reproducînd eventual chiar și fragmente, citate directe, din cartea lui Heraclit, pe care însă cu anevoie le putem identifica. Am arătat într-o lucrare a noastră² cum aceste scrisori ne pot ajuta să descoperim o concepție heracliteană despre care fragmentele și doxografiile nu ne-au păstrat nici o amintire³. Dar acesta este un caz excepțional. În general, scrisorile sînt niște falsuri sterile.

Importante mai sînt *Scrisorile* păstrate sub numele lui Platon⁴, în număr de treisprezece. Ele au avut o soartă curioasă. La început, cam în toată jumătatea a doua a secolului al XIX-lea, au fost considerate ca neautentice, pe cînd în secolul al XX-lea tendința a fost de a admite autenticitatea lor, pînă s-a ajuns la a considera pe cele mai multe ca emanînd chiar de la Platon. Scrisoarea a VII-a a avut o poziție centrală și a jucat rolul cel mai important, rezistînd cel mai mult încercărilor de atetizare și fiind prima a cărei autenticitate a fost admisă. John Burnet⁵ a fost acela care s-a străduit cel mai mult și a admis autenticitatea celor mai multe *Scrisori*; tot astfel și J. Souilhé⁶.

1. În afară de ediția generală, Aldina, a *Scrisorilor*, Veneția, 1602, și *Epistolographi Graeci*, recogn. R. Hercher, Paris, 1873, vezi și Heracliti *Epistolae quae feruntur*, ed. Ant. Westermann, Leipzig, 1857; Jacob Bernays, *Die heraklitischen Briefe*, Berlin, 1869, text, traducere și comentariu; Ingram Bywater, *Heracliti Ephesii reliquiae*, Oxford, 1877, pp. 70-79.

2. *Etudes de philosophie présocratique. Héraclite d'Ephèse*, 1933, pp. 36-59.

3. De aceea, rău a făcut H. Diels că n-a publicat aceste scrisori în *Vorsokratiker*, unde testul scrisorilor a V-a și a VI-a poate sta foarte bine și cu cel puțin tot atîta justificare alături de Περὶ διαίτης de Pseudo-Hippocrates, în partea C, rezervată imitațiilor. Acest sfat îl dăduse de mult Otto Gilbert, *AGPh* 23 [N.F., 16 (1910), pp. 412 și urm.], sfat care n-a fost urmat nici de ultimul editor, W. Kranz.

4. Textul lor se găsește cam în toate edițiile operelor lui Platon. Unul dintre ultimii editori este Joseph Souilhé, în colecția „Guillaume Budé”.

5. *Greek Philosophy I. Thales to Plato*, Londra, 1914.

6. Joseph Souilhé, în prefața ediției *Epistolelor* lui Platon.

După noi, scrisoarea a VII-a e neautentică, pentru motive dezvoltate de noi într-o lucrare anterioară¹; aici ne vom mărgini să motivăm pe scurt argumentele pe care ne sprijinim. Digresiunea filosofică din scrisoarea a VII-a (341 a – 345 c) nu poate reproduce doctrina autentică a lui Platon. Ea nu se împacă nici cu platonismul *Dialogurilor*, nici nu e pe linia acelor *ἄγραφα δόγματα* pe care le expune Aristotel. Doctrina filosofică expusă în scrisoarea a VII-a are o colorație neoplatoniciană și, deși Léon Robin a arătat o tendință spre neoplatonism în doctrina lui Platon, așa cum e interpretată de Aristotel în ultima ei fază², deși Willy Theiler a arătat primele începuturi ale tendinței neoplatonice mult înainte de Plotin, la Albinos și Poseidonios³, comparația cunoașterii supreme cu lumina care țîșnește dintr-un foc în urma unei frecventări repetate a acestei realități, cunoaștere care nu este rațională ca alte cunoștințe, nu poate emana de la Platon (341 cd). Mai grav e ceea ce precedă acest pasaj. Aici, presupusul Platon, care ar scrie scrisoarea, spune că nu există o scriere a sa despre realitatea supremă și nici nu va exista vreodată. Ca Platon să fi afirmat aceasta cu opt ani înaintea morții sale – data presupusă a scrisorii adresate partizanilor lui Dion din Siracuză – este cu totul exclus și prezintă toate aparențele unei profeții *ex eventu*. Cel care a compus scrisoarea și a pus-o pe numele lui Platon știa că acesta n-a scris nimic despre realitatea supremă. De aceea, plasându-se cu opt sau nouă ani înaintea morții lui Platon, putea să afirme în numele acestuia că n-a scris și nu va scrie niciodată despre ultimele sale principii.

Odată autenticitatea scrisorii a VII-a zguduită, se clatină și celelalte scrisori mai puțin importante. În orice caz, proba trebuie făcută pentru fiecare dintre ele în parte. Spre exemplu, autenticitatea scrisorii a VI-a ni se pare dovedită de expunerea lui Werner Jaeger în *Aristoteles*, 1923.

Mai avem 51 de scrisori transmise sub numele lui Diogene Cinicul și 36 sub numele lui Crates. Toate acestea aparțin primului secol al erei noastre și o analiză sumară nu ne-a relevat la autorii falsurilor o cunoaștere a unor surse ale autorilor în numele cărora scriu care să nu ne fie cunoscute din literatura care s-a conservat.

Mai există numeroase scrisori puse pe numele marelui medic Hipocrate.

În fine, Diogenes Laertios ne-a mai păstrat, printre atâtea alte comori, trei scrisori splendide ale lui Epicur, de data aceasta autentice: una *Către Herodotos* (Diogenes Laertios, X, 35-83) privind fizica, alta *Către Pythocles* (Diogenes Laertios, X, 84-116) cu caracter meteorologic, unde, poate, a lucrat și o mină străină a unui discipol, și în fine, a treia *Către Menoikeus* (Diogenes Laertios, X, 122-135) tratând problema eticii⁴.

Scrisorile ticluite pe numele unui scriitor trebuiau să imite și ele, dacă erau compuse de autori inteligenți, în măsura posibilului, felul de a gândi și de a scrie al scriitorului respectiv. Dacă puteau da crîmpeie de frază luate din operele lui autentice, era cu atât mai bine și iluzia avea mai multe șanse de reușită. De cele mai multe ori însă acești ticluitoari de scrisori false puse pe numele unor filosofi și scriitori celebri erau spirite mediocre și producțiile lor se prezintă lamentabil. Altfel stau lucrurile cu autorii scrisorilor pseudoheraclitene IV-IX și mai ales ale scrisorilor a V-a și a VI-a. La aceste două scrisori, autorul lor a făcut uz pe larg de doctrina lui Heraclit, punînd în textul său pasaje întregi care par extrase sau cel puțin urmează de aproape părți din scrierea acestuia. Prin urmare, și în cazul acestor scrisori am avea o imitație, iar ca izvor al filosofiei eline ele sînt într-o măsură oarecare izvor indirect și în anumite privințe izvor direct, dacă am ști care sînt pasajele din scrisori care reproduc fidel textul lui Heraclit.

1. *L'Orient et les origines de l'idéalisme subjectif dans la pensée européenne*, vol. I, Paris, 1946, pp. 118 și urm.
2. L. Robin, *La théorie platonicienne des idées et des nombres d'après Aristote*, Paris, 1908.
3. W. Theiler, *Die Vorbereitung des Neoplatonismus (Problemata*, fasc. 1), 1930.
4. Afară de Hermann Usener, în *Epicurea*, Leipzig, 1887, pp. 3 și urm., 35 și urm. și 59 și urm., aceste scrisori au mai fost editate de P. von der Mühl, *Epicuri Epistulae tres et Ratae sententiae a Diogene servatae*, Leipzig, Teubner, 1922.

Cu acestea credem că am răspuns anticipat la întrebarea care ni s-ar putea pune: de ce am plasat *Scrisorile filosofilor* printre izvoarele indirecte și nu printre cele directe? Fiindcă majoritatea lor sînt neautentice și, ca atare, aceste scrisori ne dau informații indirecte despre doctrina filosofică a presupușilor lor autori, excepție făcînd scrisorile lui Epicur de care am vorbit.

7. Cataloagele de scrieri ale filosofilor

Întrucît cea mai mare parte din opera vechilor filosofi este pierdută, păstrarea cataloagelor și a listelor în care sînt consemnate titlurile scrierilor lor are mare importanță pentru noi. Cea mai mare parte dintre ele sînt păstrate tot în valoroasa operă a lui Diogenes Laertios. Ele cer un studiu amănunțit pentru fiecare, ceea ce nu putem face aici. Ne vom mulțumi deci cu un anumit număr de considerații mai interesante.

Spre exemplu, catalogul scrierilor lui *Theofrast* a fost cercetat cu toată amănunțimea de Hermann Usener, în *Analecta Theophrastea*, Bonn, 1858, pp. 1-24¹. Iată rezultatele interesante la care a ajuns: Acest catalog, păstrat la Diogenes Laertios, V, 42-50, se compune din patru liste, dintre care primele două (42-46 și 46-48) conțin marea majoritate a operelor celor mai importante, menționate în ordine alfabetică, cu mici inadvertențe și din cînd în cînd repetări ale aceluiași opere, cu titlu puțin diferit și cu alt număr de Cărți. Celelalte două cataloage (49 și 50) conțin opere mai minore, cu respectarea unei oarecare ordini alfabetică foarte inconsecvente (mai ales în catalogul al treilea). În al treilea catalog s-au rătăcit și titluri ale operelor de istoria științelor ale lui Eudemos din Rhodos, alt elev al lui Aristotel. Astfel, *Istoria geometriei* în patru Cărți, *Istoria astronomiei* în șase Cărți și *Istoria aritmeticii* probabil într-o carte.

Am văzut că în prima listă figurează scrierea *Despre fizicieni* în 18 Cărți și *Rezumat despre fizicieni* în două Cărți. Apoi opt Cărți *Fizica* și o Carte *Contra fizicienilor*. În lista a doua figurează *Opiniile fizicienilor* în 16 Cărți (în general admise ca identice cu *Despre fizicieni* în 18 Cărți din lista precedentă) și un *Rezumat al Cărților despre fizicieni* într-o Carte. Se mai observă și alte inadvertențe. Probabil că există în aceste liste titluri ale unor părți din lucrări mai mari, care au apărut publicate și izolat. Lucrarea *Despre simțuri*, care ni s-a păstrat, nu există în cataloage. De altfel, ea începe cu un *δέ*, ceea ce dovedește că nu poate fi o lucrare independentă. Savanții (între care și Diels) se gîdesc că ar face parte din scrierea *Opiniile fizicienilor*, deși lucrul nu e absolut cert.

Așa cum se prezintă acest catalog al operelor lui Theofrast, el nu este o operă alcătuită logic de vreun scriitor sau editor. De aceea are dreptate Usener, căruia i se asociază Regenbogen, cînd afirmă că acest catalog, compus din patru liste, reprezintă inventarul unei mari biblioteci, probabil cea din Alexandria, primele două liste reprezentînd conținutul a două mari loturi achiziționate, iar ultimele două liste, achiziții ulterioare ale unor opere secundare. Față de această situație, ipoteza savanților care socotesc ca izvor al lui Diogenes Laertios pe Hermip Callimahianul este foarte plauzibilă. Hermip a fost discipolul marelui poet erudit Callimah, primul bibliotecar al mării biblioteci din Alexandria.

Catalogul operelor lui *Aristotel* din Diogenes Laertios (V, 21-27) este și el lipsit de ordine sistematică. În orice caz, ordinea lui nu se potrivește cu cea a tratatelor din manuscrisele noastre, care se bazează pe marea ediție științifică a lui Andronicos din Rhodos (cam pe la 70 î.H.)².

1. De completat cu O. Regenbogen, în Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, *Real-Encyclopädie...*, s.v., *Theophrastos*, Supplement-Band VII, 1940, col. 1363-1370. Vezi și mai sus. pp. 43 și urm. Mai cităm pe E. Howald, *Die Schriftenverzeichnisse des Aristoteles und des Theophrast*, în „Hermes”, 55 (1920), pp. 204-221.
2. Alt catalog în *Anonymus Menagii*, care provine de la Hesychios, se bazează pe catalogul lui Diogenes Laertios, cu ceva omisiuni și un număr de adaosuri și o altă listă care provine de la peripateticianul Ptolemaios (secolul I sau al II-lea d.H.),

Operele lui Aristotel au avut o soartă curioasă. El însuși își împărțea scrierile în două grupe: 1) cele destinate publicării și unui public mai larg, pe care le denumește *ὁ ἑξωτερικὸς λόγος*¹, denumire fără nici un subînțeles mistic, dar care înseamnă, ca să zicem așa, „scrierile exterioare” școlii, redactate în majoritate în formă de dialog, într-un stil strălucit, foarte apreciat de scriitorii antici și cele mai răspândite în antichitate, dar pierdute pînă la mici fragmente². În al doilea rînd vin operele pe care Aristotel le numește *acroamatice*, *ἀκροαματικοί* (sc. *λόγοι*)³, destinate cursurilor pe care le ținea cu discipolii în școala sa. Acestea au fost răspândite într-un cerc mult mai restrîns, pînă la Andronicos din Rhodos, deși nu se poate admite ca ele să fi fost total necunoscute pînă în secolul I î.H. La fel, nu putem admite că istorisirea lui Strabon (XIII, 1, 54) cu privire la soarta cărților lui Aristotel destinate cursurilor ar fi cu totul fantezistă (vezi și Plutarh, *Viața lui Sylla*, cap. 26, și *Lexiconul Suda s.v. Σύλλα*). După acești autori, biblioteca cu cărțile lui Aristotel, ca și biblioteca cu cele ale lui Theofrast, au intrat prin moștenire în posesia lui Neleus din Scepsis, lucru de care vorbește și testamentul lui Theofrast (Diogenes Laertius, V, 52). Aceste cărți ale lui Aristotel ar fi fost ascunse de moștenitorii lui Neleus într-o privință umedă, unde s-au deteriorat și tîrziu de tot au ajuns la Atena, iar de acolo ar fi duse de Sulla la Roma, unde, după o serie de prelucrări anterioare din partea gramaticianului Tyrannion din Amisos, ar fi fost editate în mod științific de Andronicos din Rhodos. Pasajul din testamentul lui Theofrast (Diogenes Laertius, V, 52) pare a da verosimilitate acestor relatări. Acest lucru nu împiedică să admitem că o parte din scrierile destinate învățămîntului în școală ale lui Aristotel să fi ajuns la Alexandria, în marea bibliotecă. Trebuie să fi circulat multe exemplare, cu note ale discipolilor, cu diverse titluri și diverse aranjamente și împărțiri. Dezordinea din lista lui Diogenes credem că dovedește acest lucru. Puține titluri din acest catalog se acoperă cu cele ale edițiilor noastre. *Περὶ φιλίας* (Diogenes Laertius, V, 22), într-o Carte, poate fi o redactare diferită a Cărții a VIII-a din *Etica nicomahică*. *Περὶ κινήσεως* (Diogenes Laertius, V, 23) poate fi o editare parțială a Cărților EZΘ a *Fizicii* lui Aristotel. Dar titlurile *Ὅροι πρὸ τῶν τοπικῶν α' β' γ' δ' ε' ζ' η'* (V, 23) și apoi *Τὰ πρὸ τῶν ὄρων α'* și *Τοπικῶν πρὸς τοὺς ὄρους α' β'* (V, 24)? Ce să fie acestea, cînd în manuscrisele noastre nu cunoaștem decît o singură *Topică* în opt Cărți? Probleme din acestea s-ar putea pune fără sfîrșit. De altfel, nici *Corpus*-ul aristotelic, așa cum ni s-a păstrat în manuscrisele ce provin din evul mediu, nu prezintă mai puține probleme dificil de rezolvat. E suficient de văzut problema redactării finale a *Metafizicii* lui Aristotel, cu elementele ei dispartate, cu reluări și repetări care reprezintă faze diferite de dezvoltare ale doctrinei filosofului, așa cum au fost expuse de Werner Jaeger în lucrarea sa fundamentală⁴, și care arată cîte greutate ridică înțelegerea textului, așa cum ni s-a păstrat, al marii opere aristotelice. Dar problema Cărților centrale, a Cărților EZH din *Etica nicomahică* și ΔEZ din *Etica eudemică*, care sînt identice, problemă care n-a fost încă clarificată? În orice caz, redactarea finală a *Metafizicii*, așa cum ne este transmisă, cu părți paralele aparținînd unor faze diferite ale evoluției gîndirii aristotelice, nu poate proveni de la Aristotel însuși. Părțile componente ni se par adunate de altcineva, de un discipol credincios, care n-a îndrăznit să înlătore din grămada de rulouri pe care le avea la dispoziție notele

conservat în mod insuficient la scriitorii arabi (la al-Kifti, mort în 1248 și Ibn Abi Oseibiam, mort în 1269). Vezi și lucrarea lui P. Moraux, *Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote*, Louvain, 1951.

1. Aristotel le mai denumește și *ἐκδεδωμένοι* (sc. *λόγοι*).
2. Vezi tratarea lui Werner Jaeger, *Aristoteles*, Berlin, 1923. Vezi și Ettore Bignoni, *L'Aristotele perduto e la formazione filosofica di Epicuro*, 2 vol., Firenze, 1936.
3. Vezi Plutarh, *Viața lui Alexandru*, cap. 7, pentru sensul cuvîntului. Vezi și Aulus Gellius, XX, 5, 11-12, presupus schimb de scrisori între Alexandru cel Mare și Aristotel: *ἀκροατικοί λόγοι*.
4. Vezi și lucrarea mai veche a lui W. Jaeger, *Studien zur Entstehungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles*, Berlin, 1912.

unor cursuri mai vechi, scrise de mîna maestrului venerat, așa cum se face și azi cu notele manuscrite ale lui Leibnitz sau ale lui Pascal, la a căror editare se publică, cu un semn special, chiar lungi ștersături, care n-au satisfăcut pe autorii lor și care au dat după aceea o nouă redactare a gândirii lor, reprezentînd ultima ei fixare¹.

În orice caz, catalogul cărților lui Aristotel din Diogenes Laertios nu corespunde rînduirii manuscriselor noastre ale *Corpus*-ul aristotelic, care, după toate probabilitățile, se bazează pe ediția lui Andronicos din Rhodos². Catalogul Laertianului reprezintă o tradiție mai veche, catalog de bibliotecă, și trebuie să ne gîndim în primul rînd la biblioteca din Alexandria. Numele lui Hermip Callimahianul ni se oferă iar în primul rînd, ca și în cazul lui Theofrast, ca izvor al catalogului scrierilor lui Aristotel reproduș la Diogenes Laertios. La finele listei (V, 27) sînt citate o colecție de *Poezii epice* și alta de *Elegii*, menționîndu-se la fiecare *incipit*-ul. Obiceiul acesta l-am văzut la Demetrios din Magnesia, în lucrarea lui *Despre poezii și scriitorii omonimi*. Dar acest obicei poate fi mai vechi și poate proveni de la Hermip, care e posibil să-l fi luat de la Callimah însuși și să-l fi transmis lui Demetrios, întrucît acesta pare a fi un obicei de bibliotecar, creat pentru identificarea mai sigură a unei scrieri. Dacă mai observăm remarca finală din catalogul operelor lui Aristotel la Diogenes Laertios (V, 27), după care toate aceste scrieri citate de el aveau 445 270 de rînduri, vedem că avem de-a face cu o observație demnă de un bibliotecar, cum era Callimah, a cărui pedanterie și-a însușit-o discipolul său Hermip, și originea catalogului e încă o dată confirmată ca provenind din cercurile unei biblioteci, gîndindu-ne în primul rînd la biblioteca din Alexandria³.

O remarcă similară conține și finalul catalogului cărților lui Theofrast (V, 50): „Toate aceste scrieri (ξ) fac 232 808 de rînduri”, ceea ce confirmă originea comună a acestor două cataloage.

În catalogul scrierilor lui *Straton* din Lampsacos, al treilea șef al școlii peripatetice (Diogenes Laertios, V, 58-60), sînt oarecare diferențe în modul de citare. Numărul Cărilor nu e citat separat: 1, 2, 3, 4... La fine nu se dă numărul rîndurilor. În schimb, la fine se citează scrisori ale lui Straton „al căror început este”, după care urmează primele cuvinte ale primei scrisori cu care începea colecția: „Straton urează lui Arsinoe voie bună”. Acest obicei de citare cu *incipit* l-am recunoscut ca fiind al lui Hermip și al lui Demetrios din Magnesia. Totuși, după felul simplu de a da titlurile, credem că aici e vorba de Sotion ca izvor, după cum va reieși din alte cataloage, la alți filosofi, unde Sotion e citat textual.

La *Lycon*, al patrulea scolarh al Lyceului, Diogenes nu ne-a păstrat catalogul operelor. Deci putem conchide că lista cărților lui Aristotel și Theofrast de la Diogenes Laertios provine, cu multă probabilitate, de la Hermip din Smyrna, iar catalogul lui Straton de la Sotion.

Și fiindcă sîntem la peripateticieni și la Cartea a V-a a lui Diogenes Laertios, să considerăm și catalogul scrierilor lui *Demetrios* din Phaleron (V, 80-81), care a fost auditor și discipol al lui Theofrast. Prin mulțimea lucrărilor, zice Diogenes, el a întrecut pe toți peripateticienii din timpul său. Scrierile lui sînt citate cu numărul Cărilor de la 1 pînă la numărul respectiv: 1, 2, 3, 4... Un element nou e faptul că se menționează la început categoriile de subiecte pe care le-a tratat: istorice, politice, despre poeți, retorice, acestea din urmă împărțite în discursuri publice și de ambasadă. A mai scris compendii de povești esopice și multe altele. Abia după

1. În privința tehnicii acestei prezentări a unei ediții, vezi Louis Couturat, *Opuscles et Fragments inédits de Leibniz*, Paris, 1903.

2. Catalogul lui Ptolemaios (vezi ed. V. Rose) pare a reprezenta, prin titlurile lui, tradiția ediției lui Andronicos. În catalogul lui Diogenes Laertios, lipsește *Metaphysica* și nu găsim nici un titlu corespunzător care să-i substituie lipsa. În manuscrisele noastre avem titlul Μετὰ τὰ φυσικά, însemnînd „Cățile care vin după fizică”.

3. În schimb, primele 19 numere din lista scrierilor lui Aristotel de la Diogenes Laertios (V. 22) conțin titlurile scrierilor numite ἐξωτεριχοί, dialoguri în majoritatea lor destinate marelui public. Vezi E. Howald, în „Hermes”, 55 (1920), pp. 204 și urm.

acestea se citează titlurile scrierilor lui, nu prea multe, care, prin urmare, nu cuprind decât o mică parte din imensitatea de lucrări pe care le-ar fi compus, după Diogenes sau izvorul acestuia. Împărțirea acestor scrieri pe categoriile indicate la început este însă destul de aproximativă. În orice caz, împărțirea scrierilor pe categorii este un element nou, pe care să-l reținem, întrucât ar putea să ne indice un izvor nou al Laertianului nostru.

Următorul și ultimul din Cartea a V-a a lui Diogenes Laertios este *Heracleides* din Heraclea Pontică, scriitor fecund, partizan al unui platonism combinat cu pitagorism. Catalogul lucrărilor lui se află în Cartea V, 86-89. Și aici, ca și la Demetrios din Phaleron, sînt citate categorii de lucrări, dar lista scrierilor respective urmează imediat după mențiunea categoriei. Astfel: „*Dialoguri*, din care unele *etice...*, *fizice...*, *gramatiche...*, *muzice...*, *istorice...* Unora dintre scrieri le-a dat o plămuire *comică...* altora *tragică...*” Ultima împărțire e independentă de cea precedentă, deci reprezintă o nouă împărțire, după un principiu nou, deoarece tratatul Περὶ σωφροσύνης, citat în categoria comică, se găsește și mai sus, în categoria dialoguri etice, iar tratatele *Despre cele ce sînt în Hades* și *Despre pietate*, citate în categoria tragică, mai sînt menționate, primul printre dialogurile fizice, iar al doilea printre dialogurile etice. În fine, zice textul lui Diogenes, Heracleides mai are scrieri *geometrice* și *dialectice*. După cum se poate constata din cele expuse, sistemul de categorisire a scrierilor, de care vorbeam cu ocazia catalogului scrierilor lui Demetrios din Phaleron, este aplicat cu mai multă consecvență la tabloul scrierilor lui Heracleides din Pont. Putem deci presupune că ambele cataloage provin la Diogenes de la același izvor.

Acum să ne întoarcem la începuturile filosofiei și să cercetăm cataloagele de scrieri conservate la Diogenes Laertios, în ordinea Cărților lui. De la înțelepții vechi ai Greciei nu avem cataloage de așteptat, întrucât unii par a nu fi scris nimic, ca Thales (I, 23 *init*), Socrate, Pyrrhon, Arcesilaos, Carneade (IV, 65); alții au scris o singură lucrare, ca Anaximandru, Anaximene, Anaxagora, Heraclit etc. Empedocle a scris două poeme filosofice. Trecem deci la cei ce au veritabile liste de scrieri.

Catalogul scrierilor lui *Xenofon* (Diogenes Laertios, II, 57), „aproape patruzeci de Cărți (rulouri)”, conține o rapidă mențiune a operelor. Ultima lucrare citată este *Republica atenienilor și a lacedemonienilor*, „de care Demetrios din Magnesia spune că nu e de Xenofon”, adaugă Diogene. Deci autorul *Omonimilor* putea fi un izvor al Laertianului.

La *Aischines* socraticul nu este vorba de un catalog propriu-zis al dialogurilor sale, dar avem o interesantă discuție a autenticității lor (Diogenes Laertios, II, 60-61). Menedem din Eritreia afirma că Aischines a luat dialogurile lui Socrate de la Xantipa și le-a publicat sub numele său. Peisistratos din Efes nega și el paternitatea lui Aischines asupra dialogurilor așa-numite fără început (ἀκρόατοι). Dintre cele șapte dialoguri atribuite lui Aischines, Persaios afirma că cea mai mare parte sînt ale lui Pasiphon din Eritreia. Aischines ar mai fi obținut prin fraudă dialogurile lui Antisthenes intitulate: *Micul Cyrus*, *Heracle minor* și *Alcibiade*. Următoarele șapte sînt atribuite lui Aischines: *Miltiade*, *Callias*, *Axiocbos*, *Aspasia*, *Alcibiade*, *Telauges* și *Rhinon*. Și textul adaugă: „Se spune că, ducîndu-se în Sicilia la Dionysios, fiind silit de mizerie, a fost primit cu dispreț de Platon, dar Aristip l-a susținut. Dînd unele din dialogurile sale, el primi daruri.” Iarăși intrigă rătăcioase, așa cum le place să le colporteze biografii de felul lui Aristoxenos și Hermip. În orice caz, să reținem numele Menedem din Eritreia, Peisistratos din Efes și Persaios, care ne pot fi de folos.

Catalogul scrierilor lui *Aristip* din Cyrene prezintă un interes deosebit (Diogenes Laertios, II, 83-85). El e compus din două liste. Prima cuprinde categorii de scrieri, ca cele la Demetrios din Phaleron și Heracleides din Pont: trei Cărți de *Istoria privitoare la Libya*, dedicate lui Dionysios, și o Carte cu 25 de *Dialoguri*, parte compuse în dialect atic, parte în dialect doric. Urmează titlurile dialogurilor. I se mai atribuie șase *diatribe*. Alții spun că n-a scris nimic, cum sînt Sosicrates <și Panaitios> din Rhodos. În orice caz, Sosicrates este deci exclus ca sursă a lui

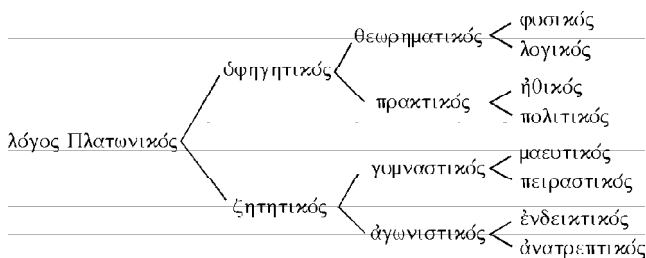
Diogenes pentru acest catalog, precum și pentru cele ale lui Demetrios din Phaleron și Heracleides din Pont. A doua listă a scrierilor lui Aristip (Diogenes Laertios, II, 85) are citată ca autoritate pe Sotion, în Cartea a II-a (bineînțeles a *Succesunilor*), și pe Panaitios, dacă nu preferăm să mutăm numele acestuia ceva mai sus, între Sosicrates și Rhodos. Urmează o enumerare simplă a dialogurilor pe care Sotion le atribuie lui Aristip. De același fel sînt listele de dialoguri la socraticii următori: *Phaidon* (Diogenes Laertios, II, 105), *Eucleides* din Megara (*idem*, II, 108, șase dialoguri citate pe nume), *Stilpon* (II, 120, nouă dialoguri citate pe nume), *Criton* (II, 121, șaptesprezece dialoguri citate pe nume, conținute într-o singură Carte), *Simon* (II, 122-123, o singură Carte cu 33 de dialoguri citate pe nume), *Glaucón* (II, 124, nouă dialoguri într-o Carte, citate prin titlurile lor; alte 32 de dialoguri sînt considerate ca neautentice), *Cebes* (II, 125, trei dialoguri cu titlurile lor). Cît despre *Menedem*, Diogenes ne spune (II, 136) că n-ar fi scris nimic, așa cum afirma Antigonos din Carystos. Așadar, credem a putea atribui lui Sotion cataloagele scrierilor lui Xenofon (?), Aristip (lista a doua), *Phaidon*, *Eucleides* din Megara, *Stilpon*, *Criton*, *Simon*, *Glaucón* și *Cebes*.

Catalogul scrierilor lui *Platon*, compus din trei liste (Diogenes Laertios, III, 50-51, 57-61, 61-62), care diferă prin clasificarea dialogurilor, dar nu prin conținutul lor de lucrări, ne dă ocazia să facem unele observații interesante.

După o clasificare subtilă a dialogurilor platoniciene (λόγος Πλατωνικός), cărora li se stabilesc subgenurile și speciile (Diogenes Laertios, III, 49)¹, urmează prima listă, care citează dialogurile împărțite pe categorii, ca în cataloagele privitoare la Demetrios din Phaleron, Heracleides din Pont și Aristip din Cyrene (prima listă). Iată categoriile sub care sînt împărțite dialogurile: fizice, ca *Timaios*; logice: *Politicul*, *Cratylus*, *Parmenide*, *Sofistul*; etice: *Apologia*, *Criton*, *Phaidon*, *Phaidros*, *Banchetul*, *Menexenos*, *Cleitophon*, *Epistolele*, *Philebos*, *Hipparchos*, *Rivalii*; politice: *Republica*, *Legile*, *Minos*, *Epinomis*, *Atlantidul* (adică *Critias*); maieutice: cele două dialoguri *Alcibiade*, *Theages*, *Lysis*, *Laches*; peirastice: *Euthyphron*, *Menon*, *Ion*, *Charmides*, *Theaitetos*; endiectice: *Protagoras*; anatreptice: *Euthydemus*, *Gorgias*, cele două dialoguri *Hippias*.

A doua listă reproduce împărțirea în tetralogii a lui Thrasyllus. Acesta e chiar citat ca autoritate și textual (φησί). El zice că ar fi făcut aceasta după analogia tetralogiilor dramatice, ultima piesă a lor fiind o dramă satirică. În cazul tetralogiilor platoniciene, a patra piesă însă nu are un caracter comic, în aranjarea lui Thrasyllus. Spre exemplu, prima tetralogie se termină cu dialogul *Phaidon*, care e cel mai tragic din cîte a scris Platon. Diogenes relatează mai departe: Thrasyllus spune (φησί) că toate dialogurile lui sînt autentice, în număr de 56, *Republica* fiind despărțită în zece dialoguri, iar *Legile* în douăsprezece. În tetralogii însă, ele intră ca și cum ar fi cîte o singură piesă. Tetralogiile sînt în număr de nouă. Urmează împărțirea obișnuită a dialogurilor lui Platon în tetralogii, așa cum le-a editat Thrasyllus și așa cum au fost editate și de un mare cunoscător al lui Platon, Carl Friederich Hermann, în șase volume, la B.G. Teubner. *Scrierile* sînt ultimele din ultima tetralogie, 13 la număr (§ 61). Prima tetralogie cuprinde dialogurile

1. În felul următor:

Euthyphron, *Apologia*, *Criton*, *Phaidon*, unde avem o gradație : o scenă dinainte de proces, una din timpul procesului, alta în închisoare și ultima, scena morții¹.

Lista a treia așează dialogurile pe trilogii. Printre alții, zice Diogenes, face acest lucru și Aristophanes gramaticianul. În prima trilogie se așează : *Republica*, *Timaios*, *Critias*; în a doua : *Sofistul*, *Politicul*, *Cratylus*; în a treia : *Legile*, *Minos*, *Epinomis*; în a patra : *Theaitetos*, *Euthyphron*, *Apologia*; în a cincea : *Criton*, *Phaidon*, *Epistolele*. Celelalte dialoguri urmau fără ordine. Unii încep seria dialogurilor, după cum s-a spus mai sus, cu *Republica*, alții cu *Alcibiades maior*, alții cu *Theages*; unii cu *Euthyphron*, alții cu *Cleitophon*, unii cu *Timaios*, alții cu *Phaidros*, alții cu *Theaitetos*. Mulți fac începutul cu *Apologia*. Sînt considerate, cu acordul tuturor, drept neautentice următoarele dialoguri : *Midon* sau *Crescătorul de cai*, *Eryxias* sau *Erasistratos*, *Alcyon*, *Acephalii* sau *Sisyphos*, *Axiobos*, *Feacienii*, *Demodocos*, *Chelidon*, *Hebdome*, *Epimenide*. Dintre acestea, *Alcyon* pare a fi al unui oarecare Leon, după cum spune Favorinus în Cartea a V-a a *Memoriilor*.

Rezultatele obținute din studiul listelor lui Platon sînt cam următoarele : lista I vine de la același autor ca și cel al listelor operelor lui Demetrios din Phaleron, Heracleides din Pont și Aristip din Cirene (lista I). Lista a doua de la Platon provine direct sau printr-un intermediar de la Thrasyllus. A treia listă este a lui Aristophanes gramaticianul. Poate că Favorinus, pe care Diogenes l-a întrebuințat direct, joacă un rol în transmiterea acestei liste.

Catalogul scrierilor lui *Speusip* (Diogenes Laertios, IV, 4-5) începe cu o categorisire : *Speusip* a lăsat, zice Diogenes, foarte multe *Comentarii* (ὁπομνήματα) și mai multe dialoguri. Titlurile sînt date, după aceea, fără a separa categoriile de scrieri. Cărțile (rulourile) sînt menționate de la 1 pînă la numărul respectiv : 1, 2, 3, 4... Catalogul sfîrșește cu numărul rîndurilor : 43 475. La sfîrșit se spune : „În Cartea a II-a a *Amintirilor*, Favorinus spune că Aristotel ar fi cumpărat scrierile lui *Speusip* pe prețul de trei talanți.”

Catalogul scrierilor lui *Xenocrate* (Diogenes Laertios, IV, 11-14) pare a fi format din două liste. Prima (11-13 mijloc) începe cu menționarea genurilor scrierilor : scrieri în proză, versuri epice și exortații. Urmează titlurile cu Cărțile citate de la 1 la numărul respectiv : 1, 2, 3, 4... În a doua listă, numerele Cărților sînt citate prin ultimul număr : *Teze*, numărul e deteriorat (după Hicks, 20 de Cărți, 30 000 de rînduri); *Studiul dialecticii*, numărul e deteriorat (după Hicks, 14 Cărți, 12 740 de rînduri); după aceea, 15 Cărți și apoi 16 Cărți *Despre studii relative la stil*, *Logistica*, nouă Cărți; *Despre științe*, șase Cărți; *Despre raționament*, alte două Cărți; *Despre geometri*, cinci Cărți; *Comentarii*, o Carte; *Contrarii*, o Carte; *Despre numere*, o Carte; *Teoria numerelor*, o Carte; *Despre intervale*, o Carte; *Despre astronomie*, șase Cărți; *Elemente despre regalitate, către Alexandru*, patru Cărți; *Către Arybas, Către Hephaistion, Despre geometrie*, Cărțile unui, doi (după sistemul de citare din lista 1). Rînduri : 224 239 (? deteriorat). Prima listă ne aduce aminte de cataloagele de la Demetrios din Phaleron, Heracleides din Pont, Aristip (lista 1), *Speusip*. A doua listă ne amintește de cataloagele scrierilor lui Aristotel și Theofrast, unde se dădea numărul rîndurilor, și de cel de la *Speusip* (lista 2).

Despre *Polemon*, Diogenes Laertios (IV, 20) spune numai că a murit bătrîn, de fizie, lăsînd destul de multe scrieri.

Despre activitatea literară a lui *Crates* din Atena, Diogenes (IV, 23) ne relatează următoarele : „Murind Crates, după cum spune Apollodor în Cartea a III-a a *Cronicilor*, a lăsat scrieri, unele *Filosofice*, altele *Despre comedie*, altele cu *Discursuri politice și de ambasadă*.” Titluri particulare nu se dau. Deci s-ar putea ca acele categorisiri pe care le-am văzut la începutul cataloagelor lui Demetrios din Phaleron, *Speusip* și *Xenocrate* să provină de la Apollodor, pe cînd titlurile propriu-zise ale scrierilor, care n-au nici o legătură cu categorisirea de la început, să provină din altă sursă.

1. Vezi Albinos, *Introducere în dialogurile lui Platon*, cap. 4. Ca autori ai împărțirii în tetralogii sînt dați aici Derkyllides și Thrasyllus. Primul e deci un precursor al lui Thrasyllus în această materie.

La *Crantor* nu avem catalog de scrieri (Diogenes Laertios, IV, 24), ci numai remarcă: „A lăsat *Comentarii* de aproape 30 000 de rînduri, pe care unii autori le atribuie lui Arcesilaos.” Ne-am gândit iarăși la Apollodor, combinat eventual și cu Hermip.

Arcesilaos (Diogenes Laertios, IV, 32): „Prin faptul că se abținea de la orice, spun unii, n-a scris nici cărți. Alții spun că ar fi fost surprins corectînd niște cărți, pe care, după unii, le-a publicat, după alții le-a ars.” Provin și acestea de la Apollodor? Hermip este citat pentru sfîrșitul lui (IV, 44), la o destul de mare distanță în text, așa că, după părerea noastră, el nu vine în considerare pentru chestiunea scrisului la Arcesilaos.

Bion (Diogenes Laertios, IV, 47): „A lăsat numeroase *Comentarii* dar și *Sentințe* avînd caracter de maxime.” Și aici ne gândim la Apollodor din Atena.

Carneade (Diogenes Laertios, IV, 65): „I se atribuie *Scrisori către Ariarathes*, regele Capadociei. Celelalte le-au scris discipolii lui. El n-a lăsat nici o scriere.” Aceste informații ar putea proveni tot de la Apollodor, care e citat puțin mai sus în textul lui Diogenes Laertios.

Clitomah n-are catalog de scrieri. Diogenes (IV, 67) spune numai atît: „A scris peste patru sute de Cărți (rulouri). El a primit succesiunea lui Carneade și a lămurit în lucrările sale mai cu seamă teoriile acestuia.” Și la aceste informații sumare ne gândim la Apollodor.

Catalogele din Cartea a V-a a lui Diogenes le-am cercetat. Trecem la Cartea a VI-a, care conține viețile și opiniile filosofilor cinici.

Catalogul scrierilor lui *Antistene* (Diogenes Laertios, VI, 15-18) împarte aceste scrieri în zece tomuri (τόμοι). Se citează apoi titlurile scrierilor conținute în fiecare dintre cele zece tomuri. Această citare pe tomuri (τόμοι) este neobișnuită și ne indică o sursă nouă a lui Diogenes Laertios.

Catalogul scrierilor lui *Diogene* din Sinope e interesant prin faptul că citează un număr de autori. Diogenes Laertios, VI, 80, menționează mai întîi titlurile pe categorii: *Dialoguri* (urmează titlurile), *Scrisori*, *Tragedii* în număr de șapte (urmează titlurile). Mai departe cităm textual: „Sosicrates, în Cartea I a *Succesiunilor*, și Satyros, în Cartea a IV-a a *Vieților*, spun că nici o scriere nu e a lui Diogene. Tragediile, spune Satyros, sînt ale lui Philiscos din Egina, un discipol al lui Diogene. Sotion, în Cartea a VII-a, spune că numai următoarele scrieri aparțin lui Diogene: *Despre virtute*, *Despre bine*, *Erotikos*, *Prochos*, *Tolmatos*, *Pordalis* (*Pordalos*, Cobet), *Cassandros*, *Cephalion*, *Philiscos*, *Aristarchos*, *Sisyphos*, *Ganymedes*, *Maxime*, *Epistole*.” În orice caz, vedem că Sotion s-a ocupat detaliat de aceste chestiuni. Despre Sosicrates și Satyros nu avem deocamdată decît negări de autenticitate.

Monimis din Siracuză, elev al lui Diogene (VI, 83): „A scris *Glume* amestecate cu lucruri serioase neobservate și *Despre porniri*, două (Cărți?), și *Protrecticul*.”

Onesicritos (Diogenes Laertios, VI, 84) e interesant prin paralela în care e pus cu Xenofon. „Pare a încerca o asemănare în toate cu Xenofon. Acesta a fost în campanie cu Cyrus, Onesicritos cu Alexandru. Xenofon a scris *Educația lui Cyrus*, Onesicritos *Cum a fost educat Alexandru*; unul a făcut lauda lui Cyrus, celălalt a lui Alexandru. Și stilul e asemănător, afară numai că copia rămîne în urma originalului.” Vedem deci că Laertianul nu poate fi acuzat de stereotipie sau de însăilare mecanică. El variază formulele sale chiar într-un domeniu așa de apt pentru o mecanizare a lucrului cum sînt catalogele de scrieri, indiferent din ce surse își culege informațiile.

Crates cinicul (Diogenes Laertios, VI, 85): Hippobotos spune că n-a fost discipolul lui Diogene, ci al lui Bryson din Achaia. Se citează șase hexametri din *Glumele* lui, apoi trei iambi din faimoasa *Epbemeris* a lui, după aceea încă doi hexametri, un trimetru iambic și doi trimetri iambici, fără indicarea locului de unde sînt scoși. De scrieri nu se mai vorbește nimic.

Metrocle (Diogenes Laertios, VI, 95): Hecaton, în Cartea I a *Maximelor*, spune că și-ar fi ars scrierile, alții spun că ar fi ars *Cursurile* lui Theofrast.

La finele capitolului despre Hipparchia (VI, 98), Laertianul vorbește de lucrări ale lui *Crates*: „Se atribuie lui Crates o carte de *Epistole*, în care filosofează minunat, avînd un stil asemănător cu al lui Platon. A scris și *Tragedii*, avînd un caracter filosofic sublim.” Se citează trei trimetri iambici din ele.

Menip (VI, 99, 100 și 101): „Cărțile lui sînt pline de glume, cam ca ale lui Meleagros, contemporanul lui.” După unii, cărțile lui nu sînt ale lui, ci ale lui Dionysios și Zopyros din Colofon, care, scriind în glumă, le-au dat lui, ca putîndu-le prezenta bine. Și în fine: „Cărțile cinicului sînt treisprezece la număr.” Urmează cîteva titluri.

Cu Cartea a VII-a a Laertianului trecem la stoici.

Catalogul scrierilor lui *Zenon* stoicul se găsește la Diogenes Laertios, VII, 4¹. E citată mai întîi *Republica* lui Zenon, apoi, pe rînd, titlurile altor lucrări, fără nici o împărțire pe categorii. Numărul Cărilor e indicat în bloc: *Probleme homerice*, cinci; *Critici*, două.

E interesant faptul că în șirul listei discipolilor lui Zenon (VII, 36-38), vorbind de *Persaios*, fiul lui Demetrios din Cition, ni se dă o listă a lucrărilor acestui Persaios, vreo 11 titluri, cu numărul de Cărți citat global: *Maxime*, patru; *Contra legilor lui Platon*, șapte. Probabil că acesta era modul de expunere a scriitorilor de *Succesiuni ale filosofilor*, în genul lui Sotion, care, pe lîngă succesiunile propriu-zise, mai dădeau la fiecare nume ceva date biografice, doxografice, cronologii, liste de scrieri etc. În general, Diogenes Laertios a schematizat datele acestor succesiuni, conservînd numai scheletul gol. În cazul lui Persaios, el a păstrat și lista scrierilor lui. Să nu ne mirăm însă dacă el continuă (VII, 37) cu nomenclatura schematizată a celorlalți discipoli.

În fine, VII, 38, ni se dă, după Hippobotos, o nouă listă de discipoli ai lui Zenon: Athenodoros din Soloi, Philonides din Theba, Callippos din Corint, Poseidonios din Alexandria, Zenon din Sidon. Deci lista de cărți a lui Persaios nu poate proveni de la Hippobotos.

Ariston din Chios (a nu-l confunda cu Ariston din Ceos) are un catalog de scrieri la Diogenes Laertios, VII, 163. Sînt citate titlurile lucrărilor fără nici o împărțire pe categorii, iar numărul Cărilor e dat global; de exemplu: *Comentarii* 25 (Cărți), *Amintiri* 3, *Învățăături* 11. Finalul e interesant: Panaitios și Sosicrates spun că numai *Scrisorile* sînt ale lui. Celelalte ar aparține peripateticianului Ariston (din Ceos). Concluzia e că Sosicrates nu poate fi autorul listei. Acest eliminări sînt importante, ele strîngînd tot mai mult cercul autorilor posibili.

Herillos (Diogenes Laertios, VII, 166): listă simplă a titlurilor, fără distribuire pe categorii de scrieri. Nu se dau nici numere de Cărți. În total, 11 titluri.

Dionysios stoicul (Diogenes Laertios, VII, 167): catalog cu titlurile citate nearanjate pe categorii de scrieri. Numărul cărilor se citează în bloc. *Despre apatie*, două (Cărți); *Despre asceză*, două; *Despre plăcere*, patru etc.

Catalogul scrierilor lui *Cleante* (VII, 174-175) prezintă aceleași caractere ca la toți stoicii de pînă acum.

Sphairos (VII, 178): absolut la fel ca la cei precedenți.

Catalogul scrierilor nenumerate ale lui *Chrysippos* ocupă la Diogenes Laertios o bună parte din capitolul consacrat acestui filosof (VII, 187-202). După Diogenes (VII, 180), el ar fi scris 705 Cărți (rulouri), pe cînd catalogul conține ceva peste 400 de Cărți, deci e incomplet.

La început, Diogenes citează, în afară de catalog, scrierile: *Despre vechii fiziologi*, *Despre republică*, *Despre lucrurile care nu-s de ales pentru ele însele*, *Despre dreptate* (Cartea a III-a), *Despre felurile de viață și porisme* (Cartea a II-a), cu aprecieri critice pe care unii le-au adus ideilor susținute în ele. Urmează catalogul propriu-zis al scrierilor lui Chrysippos, al căror tablou (ἀναγραφῆς)

1. La Strabon, XVI, p. 757, este citat Apollonios din Tyr (secolul I î.H.): ὁ τὸν Πίνωκα ἐκθεῖς τῶν ἀπὸ Ζήνωνος φιλοσόφων καὶ τῶν βιβλίων. Acest Apollonios e citat de trei ori, la Diogenes Laertios, VII, 6: ἐν τοῖς περὶ Ζήνωνος, VII, 24 și VII, 28.

specificat îl dă textul lui Diogenes, și anume: trei grupuri de scrieri logice, primul grup avînd cinci serii de lucrări: 20, 14, 16, 16 și 6 Cărți; al doilea grup, trei serii de scrieri a 22, 14 și 19 Cărți, și al treilea grup, zece serii de scrieri a 23, 17, 5, 14, 8, 12, 11, 11, 8, 13 Cărți, iar la început, în afară de grupe, 14 Cărți de scrieri logice cu caracter general. La sfîrșit vin, în afară de socoteala grupelor de mai sus, *Cercetări* (logice) în 39 de Cărți. Totalul pe care îl obținem din adunarea Cărilor de logică citate mai sus este de 302. Laertianul dă la finele enumerării Cărilor de logică cifra 311 ca număr al lor, ceea ce nu corespunde cu numărătoarea noastră, care e puțin inferioară. Dar față de textul pe care îl avem, insuficient editat și probabil cu erori făcute de copisti manuscriselor, nu putem cere mai multă precizie.

În al doilea rînd se cataloghează trei grupe de scrieri etice, primul în cinci serii a 20, 10, 15, 11 și 6 Cărți, al doilea grup în trei serii a 15, 13 și 14 Cărți, iar al treilea grup conține o singură serie cu 18 Cărți. Textul tabloului însă pare a se întrerupe brusc, astfel încît catalogul, în întregimea lui, pare incomplet. De altfel, lipsește grupul sau grupele de scrieri fizice la care ne așteptăm după împărțirea clasică a filosofiei în: logică, fizică și etică, de fizică ținînd și teologia. Dar în catalogul lui Diogenes cu privire la scrierile lui Chrysippos lipsesc și scrierile filosofice propriu zise. Prin urmare, avem în acest catalog ceva peste 400 de Cărți dintre cele 705 pe care le-ar fi scris Chrysippos, dacă informația lui Laertios e exactă. În acest mare catalog, în majoritatea cazurilor, numărul Cărilor e citat global, ca și în cataloagele celorlalți stoici. Excepțiile sînt puține și le cităm expres. *Despre judecata copulativă, către Athenades*, Cățile 1, 2; *Despre judecățile nedefinite, către Dion*, 1, 2, 3. *Despre judecățile temporale* 1, 2; *Despre varietatea judecăților nedefinite* 1, 2, 3, 4; *Despre adevărata judecată ipotetică, către Gorgippides*, 1, 2, 3, 4; *Despre raționamentul pornind de la infinitesimale, către Ssesagoras*, 1, 2; *Definiții referitoare la alte științe, către Metrodoros*, 1, 2. Asta e tot, ceea ce nu contează față de numărul enorm de cazuri unde se citează numărul global al Cărilor.

Concluziile noastre sînt că și acest catalog prezintă mari asemănări cu celelalte ale filosofilor stoici anteriori. Caracterul catalogului lui Chrysippos este pinacografic. Față de numărul imens de Cărți, o oarecare rînduială se impunea. Afară de marea despărțire în scrieri logice și scrieri etice, în interiorul acestei diviziuni grupele nu sînt atît de stringente despărțite, iar înăuntrul seriilor nu pare a se face o deosebire de speță a scrierilor. Am putea să ne gîndim la Apollonios din Tyr, autorul unui *Pinax*, al unui tablou al scrierilor stoicilor, ca izvor direct sau indirect al lui Laertios. Caracterul specific al cataloagelor scrierilor filosofilor stoici din Cartea a VII-a a lui Diogene impune un izvor aparte al lor, așa ca, deocamdată, putem admite provizoriu și pînă la proba contrară, paternitatea directă sau mediata a lui Apollonios din Tyr asupra cataloagelor cu scrierile stoicilor în Cartea a VII-a a lui Diogenes Laertios. Ca intermediar, ne gîndim, pentru majoritatea stoicilor, după forma cataloagelor lor, la Sotion. Numai catalogul lui Chrysippos pare a proveni, neprelucrat, de la Apollonios din Tyr. Pe Hippobotos și pe Sosicrates i-am exclus ca putînd fi transmițătorii acestor liste la Diogenes Laertios.

Despre *Pitagora*, Laertios scrie următoarele (VIII, 6): „Unii spun că Pitagora n-a lăsat nici măcar o scriere.” Urmează un fragment din Heraclit (fragm. 129, Diels-Kranz), pe care îl vom discuta cu altă ocazie, și începutul unei presupuse scrieri a lui Pitagora despre fizică, purtînd marca falsului asupra sa, deoarecece *logos*-ul de care se vorbește aici amintește prea tare de începutul cărții lui Heraclit (fragm. 1, Diels-Kranz). Textul lui Diogenes urmează astfel: „Se atribuie lui Pitagora trei cărți: *Paideutica*, *Politica* și *Fizica*. O altă carte atribuită lui Pitagora este, în realitate, de Lysis din Tarent, pitagoricianul care a fugit la Theba, unde a fost profesorul lui Epaminonda. Heracleides, fiul lui Sarapion (sc. Lembos), în *Prescurtarea lui Sotion*, spune că Pitagora ar fi scris *Despre univers* în versuri epice. În al doilea rînd, *Cuvîntul sacru*, al cărui *încipit* este:

„O tineri, venerați acestea cu blîndețe.»

În al treilea rînd, *Despre suflet*, al patruilea *Despre pietate*, al cincilea *Helothbales*, tatăl lui Epicharmos din Cos, al șaselea *Croton* și altele. Unii spun că *Cuvîntul mistic* ar fi de Hippasos, scris spre a-l pune pe Pitagora. Multe scrieri compuse

de Aston din Croton au fost atribuite lui Pitagora. Aristoxenos spune că Pitagora a luat cele mai multe dintre doctrinele sale etice de la Themistoclea, preoteasa din Delfi. Ion din Chios, în *Triagmoi*, spune că Pitagora a atribuit lui Orfeu unele lucrări pe care le-a compus. Se spune că și *Scopiazii* sînt de Pitagora, al căror început este: „Nu fi imprudent față de nimeni.”

Am citat acest lung pasaj pentru autorii care sînt menționați în el. Pentru titlurile de scrieri citate cu *incipit* ne gîndim ca izvor al lui Diogenes la Demetrios din Magnesia cu *Omonimii* lui. Acesta ar fi însă un intermediar al unei surse pinacografice mai vechi, pe baza tradiției unui catalog de bibliotecă. Ne gîndim deci la Hermip din Smirna, Callimahianul, și dincolo de acesta la Callimah însuși, primul conducător al mării biblioteci din Alexandria.

Empedocle (Diogenes Laertios, VIII, 77) a scris *Despre natură* (cel puțin în două Cărți) și *Purificări*, cuprinzînd aproape 5 000 de versuri epice; *Tratat de medicină* de aproape 600 de versuri epice. Despre *Tragedii* s-a vorbit mai înainte, adaugă Diogenes.

Epicarmos (Diogenes Laertios, VIII, 78) a lăsat *Comentarii* în care tratează despre natură, maxime și medicină. Cele mai multe *Comentarii* le-a compus în *acrostih*, marcînd că scrierile sînt ale lui.

În lista omonimilor lui *Archytas* (VIII, 82) se spune: „au existat patru Archytas”. După ce citează pe fiecare cu cîteva particularități, textul lui Diogenes adaugă: „Unii mai vorbesc și de un al cincilea (sc. Archytas), arhitect, căruia i se atribuie o scriere *Despre mecanică*, avînd următorul început: «Cele ce urmează le-am învățat de la Teucros cartaginezul.» Despre al doilea Archytas din catalogul omonimilor, muzician de meserie, Diogenes adaugă aici o anecdotă. Tot acest final, începînd cu al cincilea Archytas, să fie un adaos la lista inițială provenită de la Demetrios din Magnesia? Archytas muzicianul pare a fi fost un virtuos muzician (vezi și Athenaios, XIII, 75, p. 600) și nu scriitor, așa că ar fi de eliminat din lista originară a lui Demetrios și de înlocuit cu Archytas arhitectul, citat cu *incipit* al lucrării sale. Astfel, cu acesta din urmă s-ar încheia numărul originar de patru Archytas. Acest lucru ni se pare confirmat prin faptul că e obiceiul lui Demetrios de a cita lucrările autorilor cu *incipit*.

În VIII, 83, Diogenes enumeră descoperirile cele mai de seamă ale lui Archytas din Tarent: „Acesta, primul, a expus științific mecanica, pornind de la principiile mecanicii. Primul a aplicat mișcarea mecanică la o construcție geometrică și a căutat două medii proporționale prin secțiunea unui semicilindru, pentru a obține dublarea unui cub. El a descoperit deci primul dublarea¹ unui cub prin metoda geometrică, după cum spune Platon în *Republica*.” (528 b?)

Alcmaion din Crotona (Diogenes Laertios, VIII, 83), după Favorinus, în *Istorii felurite*, spune că acesta, primul, ar fi compus un tratat *Despre natură*, ceea ce, după părerea noastră, nu poate fi exact. Mai departe, Diogenes citează începutul cărții (unice) a lui Alcmaion. Ne gîndim iarăși la Demetrios din Magnesia.

Hippasos (Diogenes Laertios, VIII, 84): „Demetrios, în *Omonimii*, spune că Hippasos n-a lăsat nici o scriere.”

Philolaos (Diogenes Laertios, VIII, 85) a scris o singură carte. Urmează o afirmație calomnioasă a lui Hermip, care și el se bazează pe o autoritate anonimă², că Platon ar fi cumpărat această carte și a plagiat-o, compunînd dialogul său *Timaios*. După Demetrios în *Omonimii*, primul dintre pitagoricieni, Philolaos ar fi publicat o lucrare *Despre natură*, al cărei *incipit* este: urmează începutul cărții. Stobaios mai citează dintr-o scriere, *Bacchai*, a lui Philolaos (*Eclog.*, I, 15, 7, p. 148, 4 Wachsmuth).

1. Preferăm lectura veche a lui Meibomius (ed. din 1690) κῶβου διπλασιασμόν, care are un sens logic, în loc κῶβον BP, κῶβην F. Cum poate fi, după aceste ultime lecturi, Archytas primul descoperitor al cubului? Platon vorbește de τῆν τῶν κῶβων αὐξίν, care ne pare a face aluzie la această dublare a cubului.
2. ὁ φησιν “Ἑρμιππος λέγειν τινὰ τῶν συγγραφέων κτλ.

Eudoxos din Cnidos, astronom, geometru, medic, legiuitor (Diogenes Laertios, VIII, 88): „El a scris *Legi* pentru concetățenii lui, cum spune Hermip în Cartea a IV-a *Despre cei șapte înțelepți*, și *Studii astronomice*, *Studii geometrice* și altele demne de mențiune... Eratostene, în lucrarea *Către Baton*, spune că el ar fi compus niște *Dialoguri ale cinicilor*. Alții spun însă că ele ar fi fost scrise de egipteni în propria lor limbă, iar Eudoxos, traducându-le, le-a publicat pentru greci... A lăsat și *Comentarii* dintre cele mai frumoase.”

Xenofanes (IX, 18) a scris în versuri epice *Elegii* și *Iambi*.

Zenon din Elea (IX, 26): se atribuie lui cărți pline de multă rațiune.

Catalogul scrierilor lui *Democrit* e foarte important. Diogenes Laertios (IX, 45-49) dă ca autor al lui pe Thrasyllos, care le-a aranjat pe tetralogii, ca pe cele ale lui Platon. Citate sînt scrierile pe categorii: *Etice*: opt titluri, deci două tetralogii; *Fizice*: 16 titluri, deci patru tetralogii; *Matematice*: 12 titluri, deci trei tetralogii; *Muzicale*: opt titluri, deci două tetralogii; *Tehnice*: opt titluri, deci două tetralogii. Titluri separate ale *Comentariilor* lui: nouă titluri. Alte lucrări atribuite lui sînt, unele, alcătuite din scrierile lui, altele, cu acordul tuturor, sînt recunoscute ca străine de el. Deci avem 13 tetralogii = 52 de titluri, plus nouă titluri de *Comentarii*, nearanjate în vreo categorii (vezi textul la Diels-Kranz, *Vorsokr.*⁵, t. II, 1935, pp. 90-92). Chestiunea autenticității nu ne interesează aici. Ceea ce vrem să găsim sînt izvoarele acestor numeroase cataloage de scrieri ale filosofilor la Diogenes Laertios. Nu ne-am ocupat de paralelele lor la alți autori decît în măsura în care acest lucru ne-a fost posibil. *Lexiconul Suda s.v. Καλλίμαχος* citează de acest autor o Πίναξ τῶν Δημοκρίτου¹ γλωσσῶν καὶ συνταγμάτων, iar la Stephanos Byzantios p. 640, 5 ed. Mein, avem: Ἠγησιάναξ. γραμματικὸς γράψας Περὶ Δημοκρίτου λέξεως βιβλίον ἑν καὶ Περὶ ποιητικῶν λέξεων (după Hesychios). Thrasyllos a putut întrebuița acest *Pinax* al lui Callimah, eventual și prin intermediul lui Hermip. Thrasyllos pare a fi dat, în schimb, aranjamentul pe tetralogii, după cum a făcut aceasta și pentru dialogurile lui Platon.

În general, în catalogul lui Thrasyllos nu sînt date numere de Cărți, pentru că sau scrierile erau de cîte o singură Carte, sau catalogatorul le-a neglijat. Avem numai *Regulile privitoare la logică*, Cărțile 1, 2, 3, *Cauzele cu privire la animale*, 1, 2, 3 și *Despre lîntile iraționale și despre solide*, 1, 2.

Catalogul lui *Protagoras* (Diogenes Laertios, IX, 55): „Acestea sînt cărțile lui care ni s-au păstrat: *Artă controversă*, *Despre luptă*, *Despre știință*, *Despre stat*, *Despre ambiție*, *Despre virtuți*, *Despre starea primordială a lucrurilor*, *Despre lucrurile lui Hades*, *Despre faptele greșite ale oamenilor*, *Precepte*, *Proces pentru onorar*, *Discuții contradictorii*, cărțile 1, 2.” Lipsesc scrierile cele mai importante ale lui Protagoras: *Despre zei* (Diogenes Laertios, IX, 51 și 54) și *Dărimătorii* (Sext. Emp., *Adv. Math.*, VII, 60). De aceea Diels presupune o lacună la începutul catalogului. În orice caz, enumerarea titlurilor e simplă, fără împărțiri pe categorii de scrieri și fără să se indice numărul Cărților, afară numai la ultimul titlu din catalog. Aspectul catalogului e la fel ca la cel al lui Xenofon.

Diogenes din Apollonia (IX, 57): se dă începutul cărții lui (Demetrios din Magnesia? prin Hermip de la Callimah?).

Timon Sillograful (Diogenes Laertios, IX, 110-111): „El a compus: *Poeme*, *Versuri epice*, *Tragedii*, *Satire*, *Drame comice* 30, *Drame tragice* 60, *Silloi* și *Poeme obscene*.” Acest debut este în genul lui Apollodor cronograful. Urmează: „Se atribuie lui cărți scrise în proză, aproape 20 000 de rînduri, pe care le amintește Antigonos din Carystos, care i-a scris viața. *Silloi* au trei (părți), în care, ca unul care e sceptic, batjocorește și ironizează pe dogmatici în formă de parodie. În prima parte povestește el însuși; a doua și a treia sînt în formă de dialog. El pune pe Xenofanes să iscodească pe fiecare. În partea a doua se ocupă de cei vechi, în partea a treia de filosofii mai recent. De aici unii au denumit-o *Epilog*. Partea primă se ocupă de aceleași lucruri, numai că e un singur personaj. Începutul e acesta:

1. Manuscrisele au Δημοκράτους, vezi aparatul critic al ediției Adler.

Spune-mi acum câți sînteți iscușiți cu griji așa multe.”

Acest *incipit* ne aduce aminte de Demetrios din Magnesia. În această enumerare lipsesc operele *Python* și *Indalmoi*, care sînt însă citate de Diogenes în capitolul despre Pyrrhon (IX, 105).

Am ajuns la ultimul catalog din Diogenes Laertios, anume acela al scrierilor lui Epicur (X, 26-28). La început, Diogenes ne spune că Epicur întrece pe toți prin mulțimea cărților scrise de el. A scris aproape trei sute de rulouri (ῥολύτριοι, expresie rară pe care Laertianul n-o întrebuințează pentru alții). Concomitent i-a fost numai Chrysippos, care însă era neglijent și plin de greșeli. „Acesta este numărul și mărimea scrierilor lui Epicur – zice Laertianul –, din care cele mai importante sînt următoarele...” Deci avem o alegere din scrierile lui. Titlurile sînt citate fără o împărțire pe categorii. Numărul Cărilor e citat în bloc. Dăm lista lor: *Despre natură*, 37 (Cărți); *Despre atomi și vid*; *Despre iubire*; *Rezumat al cărții contra fizicienilor*; *Contra megaricilor*; *Probleme*; *Maxime fundamentale*; *Despre secte*; *Despre plante*¹; *Despre scop*, *Despre criteriu sau Canon*; *Chairedemos*; *Despre zei*; *Despre pietate*; *Hegesianax*; *Despre felurile de viață*, patru (Cărți); *Despre conduita drepătă*; *Neocles către Themistas*; *Banchetul*; *Eurylochos către Metrodor*; *Despre vedere*; *Despre unghiul din atom*; *Despre pipăit*; *Despre destin*; *Teorii despre pasiuni, contra lui Timocrates*; *Prevederea viitorului*; *Îndemn la filosofie*; *Despre simulacre* (εἰδωλα); *Despre reprezentare*; *Aristobulos*; *Despre muzică*; *Despre dreptate și celelalte virtuți*; *Despre daruri și recunoștință*; *Polymedes*; *Timocrates*, trei (Cărți); *Metrodor*, cinci (Cărți); *Antidoros*, două (Cărți); *Teorii despre boli, către Mitbras*; *Callistolas*; *Despre regalitate*; *Anaximene*; *Scrisori*.

„Voi încerca să prezint – zice Diogenes – o prescurtare a lor, ce opinii are în ele, transcriind trei epistole ale lui în care se află rezumată toată filosofia lui.”

Acum, că am trecut în revistă toate cataloagele scrierilor filosofilor din Diogenes Laertios, este timpul să tragem concluziile care se impun din confruntarea lor, ca avînd mai multă probabilitate, cu privire la izvoarele de la care ele emană. La raportările sigure (cînd avem un citat nominal la Diogenes Laertios că un catalog de la un filosof provine de la cutare autor), subliniem numele filosofului. Dăm numărul listei în paranteză, cînd sînt mai multe liste la același filosof.

La Hermip raportăm cataloagele lui Platon (1), Speusip (2), Xenocrate (2), Aristotel, Theofrast, Demetrios din Phaleron (2), Heracleides din Pont, *Eudoxos din Cnidos*, poate printr-un intermediar necunoscut.

La Sotion raportăm cataloagele lui Xenofon, Aischines, *Aristip* (3), Phaidon, Euclides din Megara, Stilpon, Criton, Simon, Glaucon, Cebes, Straton, Antistene (?), Diogene din Sinope (2), Menip, Persaios, Ariston din Chios, Herillos, Dionysios stoicul, Sphairos, Protagoras, Epicur (?).

La Demetrios din Magnesia raportăm cataloagele lui Aristip (2), Demetrios din Phaleron (1), Pitagora, Archytas arhitectul, Archytas filosoful, Alcmaion, *Hippasos* (citat negativ), Philolaos, Diogenes din Apollonia, Timon Sillograful (2).

De la Apollodor din Atena, cronograful, credem că provin cataloagele lui Speusip (1), Xenocrate (1), *Crates*, Crantor, Arcesilaos, Empedocle, Epicharmos, Xenofanes, Timon Sillograful (1), Aristip (1).

La Thrasyllus raportăm cataloagele lui *Platon* (2) și *Democrit*.

De la Aristophanes gramaticianul provine catalogul lui *Platon* (3).

La Apollonios din Tyr raportăm catalogul lui Chrysippos.

Iată acum și tabloul izvoarelor cataloagelor de la Diogenes, așezat după filosofi, în ordinea de succesiune a Cărilor lui Diogenes Laertios:

1. Ultimele două titluri le-am dat după vechea ediție a lui Meibomius (1692). Cobet unește ambele titluri: Περί αἰρέσεων καὶ φύγων (Despre alegere și respingere).

Xenofon (II, 57)	_____		Sotion
Aischines (II, 60-61)	_____		Sotion
Aristip (II, 83-85)	_____		{ 1. Apollodor cronograful? 2. Demetrios din Magnesia 3. <i>Sotion</i> (citat ca izvor, Diogenes Laertios II, 85)
Phaidon (II, 105)		{	_____ Sotion
Eucleides din Megara (II, 108)			
Stilpon (II, 120)			
Criton (II, 121)			
Simon (II, 122-123)			
Glaucón (II, 124)			
Cebes (II, 125)			
Platon (III, 50-51, 57-61, 61-62)	_____	{	{ 1. _____ x _____ Hermip 2. <i>Thrasyllos</i> _____ Derkyllides (Diogenes Laertios III, 57, citat ca izvor) (cf. Albinos, <i>Eisag.</i> 4) 3. <i>Aristophanes</i> gramaticianul (Diogenes Laertios, III, 61, citat ca izvor)
Speusip (IV, 4-5)	_____	{	{ 1. Apollodor cronograful 2. _____ x _____ Hermip
Xenocrate (IV, 11-14)	_____	{	{ 1. Apollodor cronograful 2. _____ x _____ Hermip
Crates (IV, 23)	_____		<i>Apollodor</i> cronograful (Diogenes Laertios îl citează ca izvor)
Crantor (IV, 24)	_____		Apollodor _____ Hermip
Arcesilaos (IV, 32)	_____		Apollodor cronograful
Bion (IV, 47)	_____		Apollodor cronograful
Carneade (IV, 65)	_____		Apollodor cronograful
Clitomah (IV, 67)	_____		Apollodor cronograful
Aristotel (V, 21-27)	_____	x	_____ Hermip _____ Callimah?
Theofrast (V, 42-50)	_____	x	_____ Hermip _____ Callimah?
Straton (V, 58-60)	_____		Sotion
Demetrios din Phaleron (V, 80-81)	_____	{	{ 1. Demetrios din Magnesia 2. _____ x _____ Hermip
Heracleides din Pont (V, 86-89)	_____	x	_____ Hermip
Antistene (VI, 15-18) (τόποι)	_____		Sotion?
Diogene din Sinope (VI, 80)	_____	{	{ 1. _____ x _____ Hermip 2. _____ Sotion
Menip (VI, 99, 100, 101)	_____		Sotion

Zenon stoicul (VII, 4)	_____	Sotion _____ Apollonios din Tyr?
Persaios (VII, 36)	_____	Sotion
Ariston din Chios (VII, 163)	_____	Sotion
Herillos (VII, 166)	_____	Sotion
Dionysios stoicul (VII, 167)	_____	Sotion
Sphairos (VII, 168)	_____	Sotion
Chrysippos (VII, 187-202)	_____	Apollonios din Tyr
Pitagora (VIII, 6)	_____	Demetrios din Magnesia
Empedocle (VIII, 77)	_____	Apollodor cronograful
Epicharmos (VIII, 78)	_____	Apollodor cronograful
Archytas arhitectul (VIII, 82)	_____	Demetrios din Magnesia
Archytas filosoful (VIII, 83, listă de descoperiri)	_____	Demetrios din Magnesia
Alcmaion (VIII, 83)	_____	Demetrios din Magnesia
Hippasos (VIII, 84)	_____	<i>Demetrios</i> din Magnesia (Diogenes Laertios îl citează ca izvor negativ)
Philolaos (VIII, 85)	_____	Demetrios din Magnesia
Eudoxos din Cnidos (VIII, 88)	_____	<i>Hermip</i> (Diogenes Laertios îl citează ca izvor)
Xenofanes (IX, 18)	_____	Apollodor
Democrit (IX, 45-49)	_____	<i>Thrasylos</i> _____ Hermip _____ Callimah? (Diogenes Laertios, IX, 45, îl citează p. Thrasylos ca izvor)
Protagoras (IX, 55)	_____	Sotion
Diogenes din Apollonia (IX, 57)	_____	Demetrios _____ Hermip _____ Callimah?
Timon Sillograful (IX, 110-111)	_____	{ 1. Apollodor cronograful 2. Demetrios din Magnesia
Epicur (X, 26-28) (κύλινδροι)	_____	
		Sotion?

8. Referate fără caracter doxografic

Ar fi cea mai mare greșeală să ne închipuim că tot ce s-a scris în antichitate despre doctrina și concepțiile unui filosof de către terțe persoane ar avea caracter doxografic. Ar însemna să ignorăm realitatea, totdeauna mai bogată decât dorința noastră de simplitate și de sistematizare și catalogare. Desigur, o masă enormă din literatura despre opiniile filosofice are un caracter doxografic și purcede, prin diverși intermediari, de la marea operă a lui Theofrast, *Opiniile fizicienilor*, în 18 Cărți. Totuși, nu toate referatele au caracterul acesta. Astfel, foarte mulți autori au citat părerile cugetătorilor care i-au precedat, fie, de cele mai multe ori, pentru a-i combate, fie, mai rar, pentru a-și susține propria lor concepție prin acordul unui filosof antic și venerabil.

Astfel, nici pasajele în care Platon vorbește de predecesorii săi, nici cele din Aristotel cu tendință similară nu sînt texte doxografice. Nici aluziile la opiniile filosofilor presocratici în tratatele medicale în *Corpus Hippocraticum* nu fac parte din textele doxografice.

Mai departe cităm pe Plutarh, cu lucrarea sa *De Stoicorum repugnantia*, care pune unul lîngă altul texte ale stoicilor spre a le dovedi contradicțiile. Acest tratat este un izvor prețios pentru cunoașterea filosofiei stoice. Tot Plutarh a scris un tratat, *Adversus Colotem*, împotriva unui epicurian Colotes, care e un izvor prețios pentru cunoașterea filosofiei epicuriene.

Mai cităm, în acest gen de izvor indirect al filosofiei eline, lucrarea medicului Galen, *Despre doctrinele lui Hippocrates și Platon*. Caracter polemic, deci nedoxografic, au în parte și scrierile lui Sextus Empiricus, medic sceptic, ale neoplatonicianului Porphyrios și ale autorilor eclesiastici întrucît polemizează în susținerea tezelor lor cu filosofii păgînătății, fără să facă uz de mijloace doxografice.

Cu acestea am terminat tratarea destul de lungă și totuși incompletă a izvoarelor filosofiei eline. N-am putut da peste tot soluții definitive, din cauza naturii documentelor de care dispunem, decît numai în puține puncte. Deci studiul pe care l-am dat reprezintă mai mult puneri de probleme decît soluții definitive. Desigur, cîmpul de lucru care se deschide în fața cercetătorului este vast și necesită munca organizată a unor numeroase echipe de filologi cunoscători ai istoriei filosofiei antice. Despuieră sistematică a compilațiilor lui Diogenes Laertios, Athenaios, Aulus Gellius etc. și aranjarea fragmentelor scriitorilor de biografii, succesiuni și secte, care sînt cunoscute din citate puțin numeroase la acești autori și al alții, pot duce la rezultate fecunde. Dar trebuie descoperite și analizate și lucrări care nu indică din capul locului utilitatea de care pot fi în această materie și trebuie să parcurgem texte multe pentru a scoate din ele lucruri puține, dar utile. Astfel, cine se poate gîndi că în *Viața retorului Deinarchos* de Dionysios din Halicarnas se găsește un splendid fragment din *Omonimii* lui Demetrios din Magnesia, citat textual¹, din care ne putem face o idee precisă despre natura lucrării și modul cum era condusă expunerea? Astfel, din textul citat de noi în notă constatăm că Demetrios indica mai întîi numărul persoanelor care purtau acel nume (aici patru Deinarchos). Apoi indica pe scurt patria și profesiunea fiecăruia, precum și producția cea mai importantă, fără să se respecte strict ordinea cronologică a autorilor cu același nume. După aceea trecea la tratarea detaliată a fiecăruia dintre ei². Diogenes Laertios, în listele sale de omonimi, a luat partea întîi sumară și a transcris-o în *Viețile* sale. Cît privește datele biografice pe care le găsim în cursul *Vieților* lui cînd e citat Demetrios din Magnesia, acestea provin din partea detaliată a operei autorului *Omonimilor*.

Ar trebui dată și o ediție a fragmentelor și a referatelor mai libere din operele biografilor, autorilor de succesiuni și de secte ale filosofilor, asemănătoare cu ediția fragmentelor filosofilor presocratici pe care a dat-o Hermann Diels, împărțind pentru fiecare autor textele reproduse în: I) referate libere din operele lor; II) fragmente cu citate textuale și III) falsuri, dacă e cazul. Fără această culegere, aranjare și prezentare comodă a izvoarelor, o judecată de ansamblu asupra problemei acestor izvoare e însă cu greu posibilă.

1. Dionysios din Halicarnas, *Dinarchi vita*, cap. 1: ἀλλὰ Δημήτριος ὁ Μάγνης, ὃς ἔδοξε γενέσθαι πολυίστωρ, ἐν τῇ περὶ ὁμωνύμων πραγματείᾳ, λέγων περὶ τοῦ ἀνδρός (sc. Δεινάρχου)... ἔστι δὲ τὰ ὅπ' αὐτοῦ γραφέντα τάδε Δεινάρχους δ' ἐνετύχομεν τέτταρσιν. ὧν ἔστιν ὁ μὲν ἐκ τῶν ῥητόρων τῶν Ἀττικῶν, ὁ δὲ τὰς περὶ Κρήτην συναγόχε μυθολογίας, ὁ δὲ πρεσβύτερος μὲν ἀμφοῖν τούτοις, Δῆλιος δὲ τὸ γένος, πεπραγματευμένος τοῦτο μὲν ἔπος, τοῦτο δὲ πρᾶγμα, τέταρτος δ' ὁ περὶ Ὀμήρου λόγον συνθεθείκως. ἔθελω δὲ πρὸς μέρος περὶ ἑκάστου διελθεῖν καὶ πρῶτον μὲν περὶ τοῦ ῥήτορος κτλ.
2. Cuvintele din text ἔθελω δὲ πρὸς μέρος περὶ ἑκάστου διελθεῖν καὶ πρῶτον μὲν περὶ τοῦ ῥήτορος sînt sigur ale lui Demetrios, deoarece numai sub pana acestuia au un sens adecvat, pe cînd sub pana biografului retorului Deinarchos ar fi nepotrivite.

9. Imitații

Există și o literatură de imitații propriu-zise. Astfel, un autor, fără să le dea drept producția altuia, compune scrieri în care uzează larg de felul de a scrie, de stilul și de concepțiile filosofice ale autorului ales spre a-l imita. Diels, în culegerea de *Fragmente ale presocraticilor*, face o rubrică aparte pentru imitații, notată cu litera *C*, pe când fragmentele propriu-zise intră în rubrica *B*, iar informațiile biografice, asupra succesiunii filosofilor, asupra sectelor, cele cronologice și doxografice intră în prima rubrică, *A*.

Piesa cea mai importantă și interesantă ca izvor din această categorie de literatură, cu privire la Heraclit, se găsește în faimosul pasaj din tratatul medical pseudohippocratic, intitulat *Περὶ διαίτης*, Cartea I, cap. 5-24, care de mult a fost pus în legătură cu doctrina înțeleptului din Efes, începînd cu J.M. Gesner în 1752 și continuînd cu Iacob Bernays (1848) și alții.

Mai există o imitație din Heraclit în *Corpus*-ul hippocratic, și anume în tratatul scurt *Περὶ τροφῆς* (Littre, IX, 98 și urm.).

Vezi pentru celelalte imitații, la Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, rubrica *C* la fiecare autor (dacă există).

Astfel, menționăm la Euripide, *Heracles*, 1341 și urm. și *Fragm.* 282 Nauck², unde se dezvoltă atacurile lui Xenofanes împotriva aprecierii exagerate care se dă atleților, deci forței corporale, în dauna puterilor psihice. Empedocle e imitat în Platon, *Phaidros*, 248 *b* și urm. (Diels-Kranz, *Vors.*⁵, p. 374) și altele.

Cu acestea am terminat cu izvoarele filosofiei grecești de toate categoriile și acum trecem la marea operă a lui Diogenes Laertios, care le cuprinde pe toate.

III. Diogenes Laertios

Am lăsat la urmă pe Diogenes Laertios, deoarece în scrierea lui despre *Viețile și doctrinele filosofilor* sînt cuprinse toate genurile de izvoare ale filosofiei eline de care am vorbit: I. *directe*, prin citarea de fragmente din operele pierdute ale filosofilor și II. *indirecte*: doxografii, biografii, succesiuni și secte ale filosofilor, cronologii, liste de omonimi, testamente ale filosofilor, epistole scrise de filosofi, cataloage ale filosofilor (lipsesc două, ultimele două feluri de izvoare indirecte, mai puțin importante, din cele citate de noi).

Poate n-a existat scriitor care să fi fost mai hulit, batjocorit, criticat și chiar insultat ca Laertios Diogenes. Nietzsche, filosoful german, care a fost și un filolog clasic ce s-a ocupat în mod special de autorul nostru, face din Diogenes un plagiator ordinar, iar elenistul Hermann Usener îl numește „un adevărat măgar”. Nu știm întrucît asemenea expresii, care sînt cu totul nelalocul lor cînd ne referim la un autor modern, ar putea deveni admisibile dacă e vorba de un autor care a trăit cam 17 secole înaintea noastră.

Nietzsche, în trei studii¹, se ocupă de autorul nostru. Argumentele lui principale, prin care susține că Laertios ar fi copiat pur și simplu în lucrarea sa scrierea lui Diocles din Magnesia, intitulată *Ἐπιδρομή τῶν φιλοσόφων*, sînt următoarele: în Cartea a VII-a, 38 și urm., Diogenes expune doctrina comună (κοινῶς) a stoicilor în linii generale (ἐπὶ κεφαλαίων). După aceea, VII, 48 fine, trece la expunerea în detaliu (κατὰ μέρος), a doctrinei lor, spunînd că o ia de la Diocles, pe care-l citează textual (καὶ αὐτὰ ἐπὶ λέξεως τίθησι Διοκλῆς ὁ Μάγνης ἐν τῇ ἐπιδρομῇ τῶν φιλοσόφων λέγων οὕτως). Deci, după Nietzsche, întreaga expunere a doctrinei stoicilor provine de la Diocles. Din alte două citate din

1. *De Laertii Diogenis fontibus*, în „Rheinisches Museum”, 23 (1868), pp. 632-653, 24 (1869), pp. 181-228; *Beiträge zur Quellenkunde und Kritik des Laertios Diogenes*. Programm. Basel, 1870, și *Analecta Laertiana*, în „Rh. Mus.”, 25 (1870), pp. 217-231, toate la un loc retipărite în Friedrich Nietzsche, *Werke*, XVII, sect. III, vol. I (*Philologica*), Leipzig, 1910.

Cartea a X-a, relativă la Epicur (X, 11 și 12), Nietzsche ajunge să atribuie întreaga Carte a X-a lui Diocles și apoi, după câteva observații la Cartea a VI-a, consacrată cinicilor¹ Antistene (VI, 12) și Diogene (VI, 20), printr-un *salto mortale*, întreaga scriere a lui Diogenes Laertios este declarată copie a lucrării lui Diocles din Magnesia. Singura atenuare pe care o aduce filologul filosof german este că admite din partea Laertianului întrebuintarea directă, redusă de altfel, a lui Favorinus, bazându-se pe VIII, 53: ἐγὼ δ' εὖρον ἐν τοῖς Ὑπομνήμασι Φαβρινίου. Iată textual concluzia lui Nietzsche (*Werke*, XVII, III, 1, pp. 119 și urm.): *Laertius igitur duobus omnino scriptoribus, usus est, Favorino et Diocle. Dioclis librum in artum coegit interpositis nonnullis narratiunculis. Ut igitur brevissime loquar: Laertius est Dioclis ἐπιδρομή* (cf. și *Werke* p. 118).

Al doilea mare adversar al lui Laertios este, după cum am văzut, Hermann Usener. Acesta, cu ocazia editării Cărții a X-a, care conține *Viața lui Epicur*, pentru ediția sa exemplară a rămășițelor scrierilor lui Epicur, în faimoasa sa culegere *Epicurea* (pp. XXII și urm.), a fost exasperat de greșelile și inadvertențele lui Laertios, de neglijențele lui în redactarea operei sale, de parantezele pe care le deschide, întrerupând firul unei expuneri, care apoi, după paranteză, merge mai departe. Din toate aceste cauze, Usener a ajuns la concluzia că Diogenes a avut un text străin, al unui alt autor, pe care pur și simplu l-a copiat și în care, din când în când, a presărat notițe culese din alte izvoare. Usener crede a fi descoperit și metoda de lucru a lui Laertios. Acesta făcea notițe diferite pe diverse fițiuci, pe care le atașa de marginea textului principal care trebuia copiat. Dar neglijența și inconștiența lui erau atât de mari, încât a lăsat pe seama scribilor grija introducerii textului de pe fițiuci în textul de bază. Scribii au introdus în modul aceste notițe de pe fițiuci în locuri nepotrivite, în mijlocul unei fraze, a cărei desfășurare e în chipul acesta întreruptă, și e destul să se scoată aceste notițe din text, pentru a se obține un text bun, curgător. Din aceste cauze l-a onorat Usener, după alții, pe Diogenes al nostru cu calificativul de *asinus germanus*, de veritabil măgar.

Dar Usener a mers și mai departe. Într-un studiu publicat în *Dările de seamă* ale Academiei din Berlin², crede a fi găsit autorul pe care l-a copiat Diogenes. La începutul capitolului despre *Viața lui Timon* (IX, 109), Diogenes citează un autor „Apollonides din Nicaia, cel de-ai noștri” (Ἀπολλωνίδης ὁ Νικαιεύς, ὁ παρ' ἡμῶν), „în Cartea I a *Comentariilor la poemul Sillo*” al lui Timon, „dedicată împăratului Tiberiu”, deci autor din secolul I d.H. (prima jumătate). Corecția lui Menagius, ὁ πρὸ ἡμῶν, „cel dinaintea noastră”, nu este justificată de tradiția manuscrisă și ar mai necesita o determinare ca ὀλίγου sau așa ceva³.

Usener conchide de aici că autorul pe care l-a plagiat Diogenes era originar din Nicaia. În căutarea acestui autor, Usener se decide pentru un oarecare Nicias din Nicaia, citat numai de Athenaios în *Deipnosophistii*, autor care ar fi scris o lucrare intitulată Περὶ τῶν φιλοσόφων ἱστορία (Athenaios, IV, 162 a; cf. XI, 505 b) sau τῶν φιλοσόφων δι δοχαί. Usener pune față în față citatele din Nicias la Athenaios și pasaje asemănătoare din Diogenes:

Ath. XI, 505 bc	– D.L. III, 47 și urm.
Ath. XI, 506 c	– D.L. III, 59, 62
Ath. XIII, 592 a	– D.L. IV, 46
Ath. IV, 162 e	– D.L. VII, 36
Ath. X, 437 ef	– D.L. VII, 167

1. Vezi Diogenes Laertios despre Antistene, VI, 12, 13; despre Diogene din Sinope, VI, 20, 36; despre Crates, VI, 87, 91; despre Menip, VI, 99; despre Menedem, VI, 103.
2. H. Usener, *Die Unterlage des Laertios Diogenes*, în *Sitzungsberichte der Berliner Akademie der Wissenschaften*, 1892, pp. 1023-1034 (*Kl. Schriften*, III, pp. 163-175). Vezi și *Epicurea*, Praefatio, pp. XXII și urm.
3. Kurt Wachsmuth, *Commentatio de Timone Pbliasio caterisque sillographis* (în *Corpusculum poesis epicae Graecae ludibundae*, fasc. II), Leipzig, 1885, bazat pe acest pasaj, făcea din Diogenes un nicean. Dar παρ' ἡμῶν poate însemna și „acel ce e de o școală cu noi”, după cum remarcă v. Wilamowitz-Moellendorff și E. Schwartz în *R.-E.*, vol. V, col. 760 și urm.

Comparația, asupra căreia nu ne putem opri aici, este absolut neconcludentă. Nici admiratorul și urmașul lui Usener pe această cale, Alfred Gerke¹, nu-l poate urma pe maestru în concluziile lui. Gerke propune un alt autor, și mai necunoscut, Maximos din Nicaia, pe care îl descoperă într-un text de Proclus (*Comment. in Platonis Rem Publicam*, t. II, p. 96, 12, ed. Kroll). E drept că el dă ipoteza sa sub toată rezerva. Dar față de rezultatele slabe pe care le obține, ar fi fost recomandabil pentru dînsul să fie mai puțin sever cu Victor Egger, care a avut nenorocirea să-și scrie teza de doctorat doi ani după apariția operei *Doxographi Graeci*, fără s-o fi cunoscut².

În fine, Ernst Maass³ a studiat și el problema laertiană. După ce combate cu multă vigoare și pe drept teza lui Nietzsche după care Diogenes a plagiat în întregime pe Diocles din Magnesia, Maass ajunge să declare pe Favorinus ca fiind singurul autor de care a uzat biograful nostru.

În scrisoarea adresată lui Maass și publicată în același volum cu lucrarea acestuia, Wilamowitz dă condamnarea definitivă a rezultatelor lui Maass și a tuturor acelor care, ca Nietzsche și Usener, vor să reducă pe Diogenes la condiția de plagiator al unui singur autor⁴.

Cu cît tact tratase, în mod lăaturalnic, problema izvoarelor lui Laertius, Hermann Diels în *Doxographi Graeci*! Și Wilamowitz s-a ocupat cu multă finețe, tot în treacă, de problema laertiană, în *Antigonos von Karystos* (*Philol. Unters.*, IV, Berlin, 1881).

Dreptate i-a făcut lui Diogenes Laertios, poate încă nu suficientă, filologul Eduard Schwartz, în articolul său din *Real-Encyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft* de Pauly-Wissowa-Kroll-Mittelhaus, s.v. Diogenes (V, col. 738-763). El a stabilit definitiv că nu se poate susține că Diogenes n-ar fi consultat decît un singur autor pe care l-a copiat, deși îi recunoaște toate greșelile de compoziție și găsește că Laertios trebuie să se resemneze „als Esel gescholten zu werden”.

Totuși, chiar Usener a înțeles marea valoare a lui Laertios și i-o recunoaște fără să vrea atunci cînd încearcă să explice de ce au dispărut atîtea opere de valoare și originale în acest domeniu, ca *Biografiile* lui Hermip sau *Succesurile* lui Sotion, pe cînd lucrarea lui Diogenes s-a conservat. Aceasta s-a întîmplat, zice Usener, „nu fiindcă opera lui Diogenes era cea mai bună, mai originală sau mai ușoară de cuprins, ci fiindcă era cea mai completă în genul său”⁵, ceea ce, adăugăm noi, nu este un merit de disprețuit.

Dar și mai importante și programatice sînt – și trebuie să fie pentru toți cercetătorii izvoarelor lui Diogenes Laertios – cuvintele lui Wilamowitz din scrisoarea adresată lui Ernst Maass: „Dimpotrivă, găsim la Diogenes, desigur, dacă nu o judecată ascuțită, cel puțin erudiție și sîrguință și nu întîlnim nici o urmă de prefăcătorie sau înșelăciune.”⁶ Credem că orice cercetare a izvoarelor lui trebuie

1. *De quibusdam Laertii Diogenis auctoribus*, Greifswald, 1899.

2. Gercke, *op. cit.*, p. 5: *post quem* (sc. H. Dielesium) *ventosas Burdigalensis cuiusdam disputationes afferre taedet*.

3. E. Mass, *De biographis Graecis quaestiones selectae*, în *Philologische Untersuchungen*, III, Berlin, 1880, pp. 4 și urm.

4. Udalricus de Wilamowitz-Moellendorff, *Ad Ernestum Maassium Epistula* (în *Philol. Unters.*, III, pp. 142-164). Vezi p. 145: *praefracte vero nego aut gravia aut multa a Favorino sumpsisse Diogenem, nedum tibi adsentiar qui Diogenem (Omnigenae) H(istoriae) Favorini dicis epitomen*.

5. Usener, în *Sitzungsberichte der Akad. d. Wissenschaften zu Berlin*, 1892, p. 1025: „Von der überaus reichen Literatur, die durch Sotion hervorgerufen war, ist uns das Werk des Laertius Diogenes erhalten. Es hat die Vorgänger in Schatten gestellt und verdrängt, nicht weil die beste, selbständigste oder übersichtlichste, sondern weil es das vollständigste seiner Art war.”

6. *Philol. Unters.*, III, 1880, p. 151: *contra in Diogene non acumen quidem aut iudicium, sed aliquam saltem et lectionem et sedulitatem invenimus, neque ullum aut dissimulationis aut mendacii vestigium*.

să pornească, fără prejudecățile puse în circulație de autoritatea lui Usener, de la premisele stabile de Wilamowitz. Numai astfel se vor dovedi fecunde cercetările ce se vor face.

Dacă Diogenes Laertios aduce date biografice ale filosofilor a căror viață și opinii le studiază, date cu caracter calomnios sau anost, este el de vină? De acestea erau pline toate scrierile biografice, începînd cu Aristoxenos și continuînd cu Hermip și alții. Nu trebuie să se uite că despre vechii înțelepți existau prea puține date autentice și foarte multe anecdote, răuvoitoare sau binevoitoare, după cercul de la care emanau și persoana pe care o vizau. Toată masa aceasta de informații de tot soiul – biografice, doxografice, succesiuni, secte, omonimi, cronologii etc. – circula, se întîlneau, cînd unindu-se, cînd despărțindu-se în literatura aceea imensă de *compendia*, *placita*, *vitae*, *successiones*, încît ele deveniseră un bun comun, a cărui întrebuițare de oricine nu putea constitui un furt sau un plagiat. Așa cum azi cineva poate scrie despre teoria relativității sau despre tabloul periodic al elementelor fără a cita autori. În schimb, Diogenes citează autori, ba chiar prea mulți autori¹. Lucrarea sa, privită în ansamblu, constituie un izvor prețios pentru cunoașterea filosofiei Greciei antice. Dacă în multe cazuri folosește materiale de a doua și a treia mînă, cu privire la filosofia epicuriană ne pare că a utilizat izvoare foarte bune, fapt care sporește și mai mult valoarea lucrării. Atenția deosebită acordată acestui curent filosofic naște, în mod firesc, întrebarea dacă nu cumva Diogenes Laertios a fost un admirator al lui Epicur.

Eduard Schwartz îl plasează pe Diogenes la începutul veacului III d.H. într-o perioadă în care capătă expresie ideile mistice-religioase ale neopitagoreismului și ale filosofiei iudeo-alexandrine. El se bazează pe faptul că numele „Laertios” nu indică locul de origine, ci este o poreclă, așa cum se crease obiceiul de a se da oamenilor în secolul al III-lea d.H. De aceea autorul nostru e citat ca Laertios Diogenes cu calificativul pus înaintea numelui. Așa apare în cel mai vechi manuscris pe care îl avem: B(urbonicus) 253, (III-B 29) din secolul al XIII-lea: Λαερτίου Διογένης. Nici prea departe, în secolul al III-lea, nu trebuie împins timpul cît a trăit autorul nostru, deoarece nu se vede la el influența neoplatonică. Schwartz găsește că nu există nici un indiciu de neoplatonism în doxografia lui Platon din Diogenes Laertios. Noi nu sîntem de aceeași părere, dar elementele neoplatonizante încep foarte devreme să se arate în platonismul de după Platon. Pregătirea neoplatonismului trebuie să dateze de pe timpul vechii Academii, dacă nu chiar din ultima fază, neconsemnată în scris, a activității didactice a lui Platon.

Titlul operei lui Diogenes Laertios este, după manuscrisul P(arisinus) 1 759 din secolul al XIII-lea²: Λαερτίου Διογένης βίοι καὶ γνῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδοκίμησάντων καὶ τῶν ἐκάστη αἰρέσει ἀρεσκόντων. Titulatura păstrată însă la finele manuscriselor B și P, cele mai valoroase și mai vechi, este: Λαερτίου Διογένης βίων καὶ δογματῶν συναγωγή³, adică *Compendiu al vieților și al doctinelor filosofice*. Acesta pare a fi titlul adevărat al operei.

Tot manuscrisul P ne-a păstrat (fol. 1^r – 1^v) un tablou al filosofilor tratați în fiecare Carte. Dăm acest tablou (tot după Martini, p. 86), care e foarte important prin faptul că el conține unele nume care nu se găsesc tratate nici în P, nici în celelalte manuscrise pe care le avem păstrate; fol. 1^r.... ἐκάστου βιβλίου πρόσωτα:

1. Vezi lucrarea lui Eduard Stemplinger, *Das Plagiat in der griechischen Literatur*, 1912. Vezi concluziile la pp. 218 și urm.
2. După Edg. Martini, *Analecta Laertiana* (în *Leipziger Studien*, vol. XIX, pp. 75-177), Leipzig, 1899, p. 86. În această lucrare, autorul cercetează manuscrisele lui Diogenes și încearcă clasarea lor (vezi *Stemma codicum Laertianorum*, p. 176) în vederea editării critice, care nu s-a efectuat pînă azi.
3. Edgar Martini, *op. cit.*, pp. 111 și urm.

Πίναξ în ms. *P* $\bar{\alpha}$ ἐν τῷ $\bar{\alpha}$

θαλῆς

σόλων

χεῖλων

πίττακος

[β]ί[α]ς

κλεόβουλος

περίανδρος

ἀνάχαρσις

μύσων

ἐ[πιμενί]δης

Φε[ρεκύδης]

 $\bar{\beta}$ ἐν τῷ $\bar{\beta}$

ἀναξίμανδρος

ἀναξίμενης

ἀναξαγόρας

ἀρχέλαος

σωκράτης

ξενοφῶν

αἰ[σχίνης]

ἀ[ρ]ίστ[ιππος]

θεόδωρος

φαίδων

εὐκλείδης

 σ τίλπων

κρίτων

σ[ίμων]

γλαῦκος (*sic*)

σιμμία

κέβης

μενέδημος

 $\bar{\gamma}$ ἐν τῷ $\bar{\gamma}$

πλάτων

 $\bar{\delta}$ ἐν τῷ $\bar{\delta}$

σπεύσιππος

ξενοκράτης

κράτης

κράντωρ

ἀρκ[εσίλαος]

βί[ων]

λακύδης

καρνε[άδης]

κλ[ειτόμαχος]

 $\bar{\epsilon}$ ἐν τῷ $\bar{\epsilon}$

ἀριστοτ[έλης]

θ[εόφρ]α[στος]

λύκων

Viețile conservate în mss. noastre

Cartea I

Thales

Solon

Cheilon

Pittacos

Bias

Cleobul

Periandru

Anacharsis

Myson

Epimenide

Ferekyde

Cartea a II-a

Anaximandru

Anaximene

Anaxagora

Archelaos

Socrate

Xenofon

Aischines

Aristip II, 65-97

[Theodor] înglobat la Aristip II, 97-104

Phaidon

Eucleides

Diodor¹

Stilpon

Criton

Simon

Glaucón

Simmias

Cebes

Menedem

Cartea a III-a

Platon

Cartea a IV-a

Speusip

Xenocrate

Polemon

Crates

Crantor

Arcesilaos

Bion

Lacydes

Carneade

Clitomah

Cartea a V-a

Aristotel

Theofrast

Straton

Lycon

1. Capitol contopit cu precedentul la Cobet. Separat se găsește capitolul în ediția lui Meibomius.

1. Probabil Areios Didymos, autorul unei *Epitome* (vezi H. Diels, *Doxographi Graeci*, p. 81).

παρμενίδης	Parmenide
μέλισσος	Melissos
ζήνων	Zenon
λεύκιππος	Leucip
δημόκριτος	Democrit
πρωταγόρας	Protagoras
[δι]ογένης	Diogenes
ἀνάξαρχος	Anaxarh
πύρρων	Pyrrhon
τίμων	Timon
[ἐν τῷ] Τ	<i>Cartea a X-a</i>
ἐπίκουρος	Epicur

folio 2^r *titulus*:

Λαερτίου διογένους βίοι καὶ γινῶμαι τῶν ἐν φιλοσοφίᾳ εὐδο-
κιμησάντων καὶ τῶν ἐκάστη αἵρέσει ἀρεσκόντων.

Cărțile I, III, VI, VIII, IX și X au același conținut de filosofi în Πίναξ și manuscrisele noastre (afară de câteva mici greșeli în *Index*, nimic deosebit de remarcat). În Cărțile II, IV și V lipsește câte un filosof în Πίναξ din cei tratați în manuscrisele noastre, și anume, pe rând, Diodoros, Polemon și Straton. Dar am putea admite o omisiune de scris din partea copistului *Indexului* din manuscrisul P. În Cartea a II-a, Theodor se află în Πίναξ, nume care nu se dă unui capitol separat în manuscrise, ci e înglobat în capitolul Aristip. Mai gravă e situația în Cartea a VII-a, privind pe stoici. Manuscrisele noastre au patru filosofi, formînd fiecare câte un capitol special, dar care lipsesc din *Index*, și anume: Ariston, Herillos, Dionysios și Sphairos, iar *Indexul*, la rîndul său, are douăzeci de nume de filosofi pe care îi numește, ale căror vieți lipsesc în manuscrisele noastre, și anume: Zenon din Tars¹, Diogenes (din Babylon?)², Apollodoros³, Boethos⁴, Mnesarchides⁵, Mnesagoras⁶, Nestor⁷, Basileides⁸, Dardanos⁹, Antipatros (din Tars)¹⁰, Heracleides (din Tars)¹¹, Sosigenes¹², Panaitios¹³, Cato¹⁴, Poseidonios¹⁵, Athenodoros¹⁶, alt Athenodoros¹⁷, Antipatros¹⁸, Areios¹⁹, Cornutos²⁰.

Discrepanța dintre *Indexul* din P și *Viețile* aflătoare în manuscrise, pentru Cartea a VII-a, e prea mare pentru a putea fi eliminată prin presupunerea unei

1. Citat în Diogenes Laertios, VII, 41 și 84.
2. Diogenes Laertios, VI, 81; VII, 39, 55-58.
3. Apollodor, Diogenes Laertios, VII, 39-41, 54, 64, 84, 150.
4. Boethos, Diogenes Laertios, VII, 54, 148, 149.
5. Necunoscut nouă.
6. Necunoscut nouă. E cunoscut numele Mnesarchos, ca stoic.
7. Un stoic cu numele Nestor nu ne e cunoscut.
8. Nu se găsește la Diogenes Laertios.
9. Dardanos, împreună cu Mnesarchos, a fost, poate, scolarh.
10. Diogenes Laertios, VII, 121.
11. Idem, VII, 121.
12. Nu este menționat de Diogenes Laertios. Există un Sosigenes, profesorul lui Alexandros din Aphrodisias, dar e peripatetician.
13. Bine cunoscut și de multe ori citat de Diogenes Laertios.
14. Apariția unei *Vieți* de filosof roman e curioasă, deoarece Diogenes Laertios are numai vieți de filosofi greci.
15. Poseidonios este vestit și mult citat de Diogenes Laertios.
16. Diogenes Laertios VII, 34, 38 (din Soloi); prieten și însoțitor al lui Cato.
17. Fiul lui Sandon, profesor și sfătuitor al lui Augustus.
18. Antipatros din Tyr. Diogenes Laertios, VII, 139, 148, 150, 157.
19. Areios Didymos. Nu e citat de Diogenes Laertios. Vestit prin al său *Epitome* despre care tratează pe larg H. Diels în *Doxographi Graeci*.
20. Secolul I d.H.; nu e citat de Diogenes Laertios. De la el posedăm un *Theologiae Graecae Compendium*.

erori de copist. Edgar Martini (*op. cit.*, p. 105) presupune o mare lacună în Cartea a VII-a a manuscriselor noastre. Sfârșitul brusc al Cărții a VII-a, în mijlocul listei titlurilor scrierilor lui Chrysippos, pare a justifica această presupunere. Totuși, avînd în vedere numărul prea mare de capitole (20) care ar trebui, în ipoteza lui Martini, să fi căzut din textul lui Diogenes Laertios păstrat de manuscrisele noastre și dimensiunile mult prea mari pe care le-ar căpăta Cartea a VII-a în ipoteza aceasta, ea avînd și așa 202 paragrafe (cea mai lungă Carte din Diogenes Laertios chiar în forma ei actuală), noi, deși admitem o lacună la finele Cărții a VII-a, am înclina mai curînd să admitem că redactorul *Indexului* din manuscrisul *P* a avut în mînă un exemplar în care fuseseră completate viețile stoicilor care lipsesc în manuscrisele noastre, de o mînă străină de cea a lui Diogenes Laertios. Astfel au fost completați la zi, în diverse serii, Theofrast, pentru *Doxografiele* lui, și cel puțin o dată Apollodor, pentru *Cronografiile* sale etc.

Dar acest tablou al filosofilor tratați de Diogenes Laertios, distribuit pe Cărți și capitole, e interesant de comparat cu tabloul materiilor tratate de Sotion în *Succesiunile filosofilor*, pe care l-am dat mai sus după H. Diels (respectiv Panzerbieter și Roeper), și cu tabloul pe Cărți scos direct din opera lui Diogenes Laertios, pentru succesiunea autorilor tratați de acesta :

	<i>Sotion</i>	<i>Diogenes Laertios</i>	
Cartea I :	{ Thales, VII sapientes Physici	<i>Idem</i> Physici	Cartea I
Cartea a II-a :	{ Socrates Arristippus	Socrates Aristippus	} Cartea a II-a
Cartea a III-a :	Socratici	Socratici	
Cartea a IV-a :	Plato	Plato :	Cartea a III-a
Cartea a V-a :	Academicii	Academicii :	Cartea a IV-a
Cartea a VI-a :	{ Aristoteles et discipuli	Aristoteles et discipuli	} Cartea a V-a
Cartea a VII-a :	Cynici	Cynici :	Cartea a VI-a
Cartea a VIII-a :	Stoici	Stoici :	Cartea a VII-a
Cartea a IX-a :	Pythagoras	Pythagoras :	Cartea a VIII-a
Cartea a X-a :	{ Eleatici Democritus	Eleatici Democritus	} Cartea a IX-a
Cartea a XI-a :	Pyrrhonii	Pyrrhonii	
Cartea a XII-a :	Epicurus	Epicurus :	Cartea a X-a
Cartea a XIII-a :	Barbari	Barbari :	<i>Prooemium</i>

Deci expunerea lui Diogenes Laertios urmează îndeaproape ordinea de expunere din *Succesiunile* lui Sotion. Și extinderea celor două opere este cam aceeași: 13 Cărți la Sotion, 10 Cărți plus un *Prooemium* la Diogenes Laertios. Deci, dacă ar fi vorba de un text de bază pentru *Viețile* lui Laertios ca izvor urmat constant de acesta, n-ar putea veni în considerare opere mai mici, cum ar fi acea *Epitome al Succesiunilor lui Sotion*, în șase Cărți, de Heracleides Lembos, Demetrios din Magnesia sau chiar Diocles din Magnesia¹. Ar putea veni în considerare, ca volum, scrierile lui Favorinus, dar spiritul acestora e cu totul altul decît cel al *Vieților* lui Diogenes. De ceea ce trebuie să fi fost *Amințirile* sau *Povestirile variate* ale lui Favorinus ne putem face o idee din Aulus Gellius sau Elian : mase de informații felurite, din cele mai diferite domenii, adunate și redactate fără prea multă ordine. Putem lua ca termen de comparație și *Deipnosophistii* lui Athenaios.

Deci iată substructura *Vieților* lui Diogenes Laertios: *Succesiunile* lui Sotion, fie direct, fie printr-un intermediar. Dar nu vedem de ce nu direct. Diogenes îl citează destul de des și de precis. Prin substructură înțelegem planul *Vieților*, planul general, dar nu conținutul și rînduiala materiilor în diferitele vieți de filosofi. Datele biografice, doxografice, raporturile dintre învățători și discipoli, testamentele, omonimii, cataloagele de scrieri etc. sînt adunate din surse diferite și aranjate după cum a crezut de cuviință Diogenes.

1. A cărui scriere, Ἐπιδρομή, pare a fi avut trei Cărți (vezi Diogenes Laertios, X, 11).

Sotion trata despre filosofia orientală (a „barbarilor”) în ultima Carte, a XIII-a, a *Sucesiunilor* sale, sub formă de apendice. Diogenes a plasat tratarea filosofiei orientale la începutul operei sale, sub forma unei introduceri, unde mai tratează și câteva chestiuni de ordin general, ca: succesiunea filosofilor (după Sotion), părțile filosofiei, denumirea școlilor de filosofi, principiile acestor denumiri etc.

De unde vine acest aranjament al filosofiei orientale la începutul scrierii lui Diogenes? Este o inovație a acestuia? Lucrul în sine ar constitui un merit deosebit al lui, ceea ce, desigur, nu vor să-i concedeze detractorii lui. Nietzsche se gîndește că și în *Prooemium* Laertianul a plagiat pe Diocles din Magnesia. Dar acesta nu este niciodată citat în *Prooemium*. Pentru Nietzsche, aceasta ar fi un argument în plus în favoarea tezei sale, deoarece Diocles nu se putea cita pe sine. Noi vedem însă că Laertianul îl menționează pe Diocles cu numele și, uneori, îl citează textual, indicînd acest lucru cu precizie, ca în lungul pasaj despre doctrina stoicilor, tratată în detaliu (VII, 48 și urm.).

În această introducere (§ 8), Diogenes citează pe Hermip în Cartea I, *Despre magi*. Acest titlu ni se pare a fi acela al Cărții I din marea operă a lui Hermip despre *Vieți* (Βίαι). Asemenea titluri parțiale ale unor cărți, sau părți din cite o Carte (rulou de papirus) se întîlnesc de multe ori la Diogenes Laertios și la Athenaios. Cartea I a *Vieților* lui Hermip trata *Despre magi*, despre filosofii orientali, și acest subiect era pus la începutul mării opere a biografului discipol al lui Callimah. Deci, ideea de a trata despre filosofia orientală la începutul *Vieților* lui poate veni, la Diogenes sau la autorul pe care îl prelucrează acesta, de la Hermip. În orice caz, această inovație a fost introdusă în planul succesiunilor lui Sotion după timpul cînd acesta și-a scris marea sa operă (200-170 î.H.), deși la Hermip această tratare este anterioară lui Sotion sau contemporană (pe la 200 î.H.).

Diogenes Laertios (*Prooem*. 3 *init.* și 5 *init.*) neagă originea orientală a filosofiei eline și nu e de părere că cei ce s-au ocupat de teologie, ca Orfeu tracul, sînt filosofi. Dacă aceste idei nu îi aparțin lui Diogenes, ele sînt importante de reținut, pentru a găsi eventual pe autorul lor și, prin aceasta, izvorul lui Laertios în *Prooemium*. La finele acestei introduceri, Diogenes vorbește de secta filosofică a eclecticilor (paragr. 21), „fondată de curînd”, zice el, de Potamon din Alexandria. Urmează o expunere succintă și clară a *placitelor*, a opiniilor lui *Potamon*. Această digresiune nu-și prea are locul aici. Dar se poate justifica acest lucru prin faptul că autorul nu voia să schimbe aranjamentul succesiunilor așa cum era dat de Sotion și pe care intenționa să-l păstreze netulburat. Alt loc n-a găsit Diogenes pentru Potamon decît aici, la sfîrșitul pasajului, unde vorbește de sectele filosofilor în general.

Mai grav e acest „puțin înaintea noastră” sau mai bine tradus „de curînd” (πρὸ ὀλίγου). Se știe că Potamon e un contemporan al lui Augustus. Cum putea vorbi Diogenes în secolul al III-lea d.H. despre Potamon din secolul I î.H., spunînd „de curînd”? Nietzsche se gîndește iarăși la Diocles din Magnesia, pe care, după dînsul, l-a plagiat Diogenes. Obiecția e gravă. Desigur, neglijența cu care își copiază Diogenes autorii de care se folosește e de vină. Totuși, introducerea lui Potamon la finele *Prooemium*-ului mi se pare isprava lui. Acest lucru se potrivește cu felul lui de a lucra în gen de mozaic. Poate că, ignorînd data cînd a trăit Potamon, sau în caz că știa acest lucru, procedînd cu ușurință – lucru care nu e rar la dînsul – și-a copiat izvorul, inclusiv acel „de curînd” care ne face atîta încurcătură. Iată începutul pasajului în traducere: „Mai de curînd s-a înființat și o sectă eclectică de către Potamon din Alexandria, alegîndu-și opiniile de la fiecare din secte. Părerile lui, după cum sînt expuse în *Elementele* lui” etc. Se mai poate remarca că toate celelalte școli datau din secolul al IV-lea î.H., astfel încît școala eclectică a lui Potamon din secolul I î.H. putea fi considerată de Laertios ca mai recentă față de celelalte școli, care aveau o vechime de cinci-șase secole.

Între succesiunea filosofilor după Sotion și doxografia despre Potamon, Diogenes Laertios, în *Prooemium* (§ 19 și urm.), tratează despre sectele filosofilor. Aici biograful nostru își citează izvorul: „Hippobotos, în tratatul *Despre secte*, spune că existau nouă secte și direcții filosofice.” Urmează numele sectelor.

Mai avem încă de cercetat doxografiile lui Diogenes Laertios. Aici sîntem pe teren ceva mai solid, întrucît avem înaintea noastră *Doxographi Graeci* ai lui H. Diels. Laertios ne-a conservat în *Viețile filosofilor* cîteva doxografii valoroase. Diogenes întrebuițează o bună sursă, dependentă de Theofrast. Iată aceste pasaje după tabloul lui Diels (*Doxogr.* pp. 133-144):

Anaximandru	D.L. II, 1
Anaximene	II, 3
Anaxagora	II, 6, 8, 9
Archelaos	II, 16, 17
Xenofanes	IX, 18, 19
Parmenide	IX, 21, 22
Leucip și Democrit	IX, 31, 32, 33, 44
Diogenes Apoloniates	IX, 57

Acestea sînt pasaje puse de Diels paralel cu fragmentele lui Theofrast.

Există însă la Diogenes referate doxografice foarte reușite, cum e acela relativ la Heraclit (IX, 7-11), compus din două părți: prima, generală, globală, puțin confuză, legată de biografii, a doua, detaliată, limpede, mai abundentă, conținînd doctrine fizice¹. De acest fel e referatul din *Viața lui Heraclit*. Primul expozeu începe cu cuvintele: ἐδόκει δὲ αὐτῷ καθολικῶς μὲν τάδε (IX, 7). Al doilea are următoarea formă: καὶ τὰ ἐπὶ μέρους δὲ αὐτῷ ὥδε ἔχει τῶν δογμάτων (IX, 8-11). Și la Leucip, după ce se dă o expunere rezumativă, introdusă prin cuvintele: ἤρρασκε δὲ αὐτῷ (IX, 30), urmează a doua parte (IX, 31-33), care începe astfel: κεφαλαιωδῶς μὲν ταῦτα (închide expunerea din partea I), iar continuarea sună astfel: ἐπὶ μέρους δὲ ὥδε ἔχει (IX, 30 fine). Diogenes, cu privire la Parmenide, citează pe Theofrast ἐν τοῖς φυσικοῖς, într-o chestiune doxografică (IX, 22)

Diels conchide, din toate aceste particularități ale referatelor lui Diogenes despre doctrina filosofilor, că acesta întrebuițează două izvoare doxografice: unul global și rezumativ, care îi vine de la Theofrast printr-un compendiu biografic, ca cel al lui Sotion spre exemplu, iar altul mai bogat, mai detaliat și mai precis, care îi vine de la Theofrast prin intermediul unui compendiu doxografic veritabil. Tot referate duble mai găsește Diels la Anaxagora (Diogenes Laertios, II, 8-9), la Archelaos (II, 16-17). La alți filosofi, Diogenes întrebuițează un singur referat, unde nu este ușor de distins dacă este cel general sau cel detaliat: Democrit, IX, 44, Diogenes din Apollonia, IX, 57, Empedocle, VIII, 76. Referatul rezumativ e întrebuițat la Anaximandru, II, 1, Anaximene, II, 3, Thales, I, 27, Xenofanes, IX, 19, Philolaos, VIII, 85, Melissos, IX, 24, Hippasos, VIII, 84.

Cît privește expresiile prin care Diogenes introduce cele două referate, atunci cînd se găsesc expuse ambele la același filosof: καθολικῶς, κεφαλαιωδῶς și κατὰ μέρος, ἐπὶ μέρους² ele ar fi, după Diels, o invenție a Lertianului pentru a face pe subtilul³ (pe latinește *summatim* și *singillatim*, la Suetoniu în *Viețile Cezarilor*).

1. Diels, *Doxogr.*, p. 163: *Ex Theophrasteorum electorum natura binas dogmatum dignoscimus collectiones: alteram ad summaria adscitam cum vitis artius coniunctam breviorum confusaneam, alteram limpidiorem copiosiorum physicis decretis contentam.*
2. Iată pasajele cu aceste expresii la Diogenes Laertios în *Viețile filosofilor*: Zenon (VII, 48): κεφαλαιωδῶς...κατὰ μέρος, cf. VII, 38. Heraclit: καθολικῶς...ἐπὶ μέρους (IX 7,8). Zenon (VII, 131): ἐν κεφαλαίοις...καὶ στοιχειωδῶς. Leucip (IX, 30): κεφαλαιωδῶς...ἐπὶ μέρου. Cei șapte înțelepți (I, 40): καθολικῶς. Anaximandru (II, 2): κεφαλαιωδῆ. Platon (III, 47): στοιχειωδῶς καὶ ἐπὶ κεφαλαίων...κατ' εἶδος. Pitagora (VIII, 9): καθολικῶς. Epicur (X, 34): στοιχειωδῶς. Cinicii (VI, 103): κοινῇ
3. Diels, *Doxogr.*, p. 168: *priorem fontem Laertius coniunctum cum vitis invenisse et transtulisse videtur, alterum laudabili consilio tamquam supplementum addidisse. Laertiana autem est inventio, ut eadem κεφαλαιωδῶς et κατὰ μέρος perspicuitatis gratia exponere sese simulet scilicet hoc est quod ait Hieronymus ex necessitate virtutem facere.*

Dar acest mod dublu de a expune doctrina unui filosof nu este o invenție a lui Diogenes. Astfel, Theofrast, în faimosul tratat *De sensu* (care poate fi un fragment din Φυσικῶν δόξαι), întrebuințează acest mod dublu de a expune o problemă. Astfel, chiar la început, el spune că, în general, opiniile despre senzații (αἱ καθόλου δόξαι) sînt două la număr. După o scurtă expunere, el trece la opiniile în detaliu (cap. 2, spre fine: κατὰ μέρος) despre fiecare din ele. Firește, aici, la Theofrast, este vorba de cele două teorii generale (senzația are loc: 1° prin asemănare sau 2° prin contrast) și apoi studiul lor special pentru fiecare filosof și pentru fiecare senzație. Dar cele două expresii erau caracteristice și familiare grecilor. Am citat în această privință, mai înainte, și pe Aristotel. Aceleași expresii se întîlnesc și la Demetrios din Magnesia (vezi și textul citat din *Viața lui Deinarchos*, mai sus, p. 94 și nota 1).

Dacă însă Theofrast a avut o influență în această privință asupra lui Diogenes Laertios, aceasta este una indirectă. Ceea ce știm cert este că aceeași categorisire a referatelor – în scurte, rezumative și lungi, detaliate – se găsește în *Viștile* lui Diogenes și la stoici. În capitolul despre Zenon, Diogenes ne spune că va expune opiniile comune (κοινῶς) ale stoicilor în această parte consacrată vieții lui Zenon, întrucît acesta e șeful școlii. Și aici credem că Laertios face din necesitate virtute. Voi trata, zice el, doctrinele comune ale școlii stoice în linii generale (ἐπὶ κεφαλαίῳν), „cum obișnuim să facem și la alți cugetători” (VII, 38). Această expunere rezumativă, succintă, în linii generale cuprinde paragrafele 39-48. El termină cu cuvintele: acestea sînt opiniile, în linii generale (κεφαλαιωδῶς), ale lor în privința logicii.

Apoi Diogenes anunță trecerea la expunerea opiniilor stoicilor în detaliu (κατὰ μέρος), spunînd: „pe acestea le expune Diocles din Magnesia în Ἐπιδρωμῇ τῶν φιλοσόφων, zicînd textual astfel...”¹. Urmează lunga expunere, pe care Nietzsche o consideră ca un citat din Diocles, după cum afirmă și Diogenes însuși. Expunerea κατὰ μέρος merge pînă la finele capitolului despre Zenon (VII, 48-160). Această expunere dublă, din care cel puțin cea de-a doua provine sigur de la Diocles din Magnesia, nu poate avea ca origine pe Teophrast, care, în *Opiniile fizicienilor*, n-a mers decît pînă la Platon. Deci, cineva a completat această doxografie a stoicilor și acest cineva e puțin probabil să fie Diocles. De altfel, asemenea completări ale opiniilor filosofilor de după Platon s-au mai făcut și de către alții, în primul rînd de autorul acelor *Vetusta placita* de care am vorbit. De altfel, dubla expunere a opiniilor și dogmelor stoicilor nu urmează ordinea de expunere a materiilor de la Theofrast și de la ceilalți doxografi obișnuiți, în primul rînd de la Aëtios. Ea urmează ordinea împărțirii filosofiei din doctrina stoică în logică, etică și fizică (de aceasta din urmă ține și teologia)². Deci, sîntem înclinați a conchide, din toate motivele expuse mai sus, că dublul referat asupra doctrinei stoice: κεφαλαιωδῶς și κατὰ μέρος, provine, în ultimă analiză, de la Diocles din Magnesia, care în modul acesta capătă paternitatea asupra uneia dintre doxografiile lui Laertios, care e de mare valoare: expunerea doctrinei stoice, pentru partea a II-a a expunerii κατὰ μέρος (Diogenes Laertios, VII, 48-160) cu certitudine, pentru partea rezumativă, κεφαλαιωδῶς (Diogenes Laertios, VII, 38-48) cu mai multă sau mai puțină probabilitate. Paternitatea celorlalte doxografii la Diogenes n-o putem stabili mai de aproape. Trebuie deci să rămînem – e mai prudent așa – la părerea lui Diels: partea rezumativă, generală a doxografiilor celorlalți filosofi provine de la Theofrast prin intermediul unor *Compendii biografice* pierdute pentru noi și pe ale căror autori nu-i cunoaștem, iar partea detaliată a doxografiilor provine din *Compendii doxografice*, de asemenea pierdute, de autori necunoscuți nouă. Vom fi recunoscători celor care vor merge mai departe decît a mers Diels, printr-o cercetare bine fundamentată și cu argumente ferme.

1. Diogenes Laertios, VII, 48, fine: καὶ αὐτὰ ἐπὶ λέξεως τίθησι Διοκλῆς ὁ Μάγνης ἐν τῇ ἐπιδρωμῇ τῶν φιλοσόφων, λέγων οὕτως.
2. Aceasta este ordinea de tratare în doxografiile stoicilor de la Diogenes Laertios: logica, etica, fizica (inclusiv teologia ca parte integrantă a ei).

Dar mai e o chestiune. Theofrast expune, după câte se pare, opiniile filosofilor împărțite pe subiecte. Acest lucru se vede și în *De sensibus*. Diferitele expuneri erau făcute pe probleme, iar opiniile filosofilor erau trecute în revistă în cadrul problemei. Această dispoziție au păstrat-o Aëtios și doxografi propriu-ziși. Dar în cazul doxografiilor de la Diogenes Laertios, problemele sînt tratate în cadrul fiecărui filosof și se trec rînd pe rînd în revistă toate problemele în ordinea lor obișnuită la Theofrast și la doxografi: principiile, lumea, cerul, pămîntul, sufletul, corpul. Deci a trebuit să existe un autor care a extras din cadrul problemelor opiniile fiecărui filosof, pe care a trebuit să le reunească apoi în rubrica fiecărui filosof. Astfel, în loc de schema :

Principiile: Thales, Anaximandru, Anaximene...

Lumea: Thales, Anaximandru, Anaximene...

Cerul: Thales, Anaximandru, Anaximene...

.....
.....

a trebuit să aranjeze doxografiile după schema :

Thales: Principiile, lumea, cerul...

Anaximandru: Principiile, lumea, cerul...

Anaximene: Principiile, lumea, cerul...

.....
.....

Cine a fost acest autor care a schimbat schema doxografică? Chestiunea trebuie s-o lăsăm deschisă. Chiar și cu o bună stăpînire a literaturii destul de întinse, este greu de a ne descurca și a ne orienta în domeniul dependențelor de autori. Acest lucru l-au făcut unul sau mai mulți autori, ale căror nume nu ne-au parvenit, în compendii doxografice, care de asemenea sînt pierdute, dar a căror existență este de presupus cu mare probabilitate.

Diogenes Laertios, într-un pasaj din *Viața lui Platon* (III, 47), se adresează direct, la persoana a doua, unei personalități feminine¹. Tot astfel, în *Viața lui Epicur* (X, 29), Diogenes pare a se adresa unei persoane precise, prin întrebîntarea pronumelui personal acuzativ singular σὺ. Martini (*Analecta Laertiana*, p. 105) și alții se gîndesc la o femeie căreia Laertios i-ar fi dedicat *Viețile* sale, poate sub formă de scrisoare, la începutul operei sale, dedicație care s-a pierdut, căzînd din text. S-ar mai putea însă ca forma aceasta directă, în care Laertios se adresează unei persoane anumite, să vină de la izvorul lui, dacă e adevărat că obișnuia să copieze neglijent autori anteriori. Paul Monceaux, istoricul literaturii latine din Africa, într-unul din volumele sale în care tratează despre istoria acestei literaturi, afirmă, fără a indica izvoarele din care a luat acest lucru, că Diogenes Laertios ar fi trăit la curtea împărătesei Iulia Domna². Nu credem că există un asemenea text antic care să justifice afirmația lui Monceaux. Dar cronologia s-ar potrivi, întrucît atît împărăteasa, cît și eruditul nostru istoric al vieților și doctrinelor filosofilor și poet-autor al culegerii de epigrame intitulată *Pammetros* au trăit în același timp. Iulia Domna, cît și soțul ei, împăratul Septimiu Sever (care a domnit din 193 pînă în 211), au fost mari protectori ai artelor și științelor, înconjurîndu-se, la curtea lor, de poeți și literați. Deci, toată afirmația lui Monceaux rămîne o intuiție, care ar avea nevoie să-și găsească sprijinul științific din altă parte.

În rezumat, putem stabili următoarele cu privire la izvoarele lui Diogenes Laertios. În *Viețile și doctrinele filosofilor*, autorul nostru a luat ca bază planul de expunere al școlilor și filosofilor din *Succesiunile* lui Sotion. Nu vedem de ce

1. Φιλοπλάτωνι δὲ σοι δικαίως ὑπαρχούσῃ și, mai departe, φιλοτίμως ζητούσῃ, și încă mai departe în același paragraf revine pronumele la persoana a II-a singular dativ σοι.

2. Paul Monceaux, *Les Africains. Etude sur la littérature latine d'Afrique. Les Païens*, Paris, 1894, p. 354.

Diogenes n-ar fi avut în mână și n-ar fi uzat de opera lui Sotion, pe care-l citează de atâtea ori ca izvor al unor informații pe care le dă. Mai credem că, foarte probabil, Diogenes a avut sub ochi și i-a întrebuințat pe Hermip din Smyrna cu ale sale Βίοι, pe Satyros din Callatis cu *Viețile* lui, pe Hippobotos cu lucrarea sa Περὶ αἰρέσεων, *Despre sectele filosofilor*. Cert, putem afirma că Diogenes a întrebuințat ca izvoare pe Heracleides Lembos, epitomatorul lui Sotion și al lui Satyros, pe Demetrios din Magnesia, cu opera sa Περὶ ὁμωνύμων ποιητῶν τε καὶ συγγραφέων, pe Diocles din Magnesia, cu Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων, pe Favorinus, cu cele două opere ale sale Ἀπομνημονεύματα și Παντοδαπὴ ἱστορία. Probabil că a uzat direct și de Apollodor, Χρονικά.

Acestea, în linii mari, sînt izvoarele cele mai însemnate și mai sigure. Dar cine ar crede că trebuie să reducă numai la atît izvoarele lui Diogenes Laertios, desigur, se înșeală și amăgește și pe alții. Realitatea trebuie să fie mult mai complicată și mai complexă.

Astfel, cu privire la doxografia, am arătat, urmînd pe H. Diels, că Diogenes Laertios a întrebuințat două izvoare, pe care nu le putem determina mai de aproape: primul fiind un compendiu sau compendii venind dintr-o sursă biografică rezumativă, iar al doilea fiind un compendiu sau compendii doxografice dezvoltate, care au schimbat structura doxografiilor theofrastiene din expunerea pe probleme în expunere pe filosofi. Am văzut izvoarele testamentelor filosofilor, ale scrisorilor, apocrife în cele mai multe cazuri, ale cataloagelor cu titlurile scrierilor filosofilor etc.

În orice caz, să nu ne închipuim că numai atît a citit și a prelucrat în marea sa operă Diogenes Laertios. Lucrul ar fi prea simplist și vina simplificării ar cădea asupra noastră, dacă am face așa ceva. Este în afară de orice îndoială că Diogenes trebuie să fi citit cel puțin o parte din dialogurile lui Platon: *Phaidon*, *Timaios*, *Republica*, *Apologia*, *Criton*, *Phaidros* și, probabil, multe altele. Desigur, a citit din operele lui Xenofon și pe mulți alți autori. Aceste lecturi nu trebuie să le ignorăm cînd cercetăm izvoarele unei opere de erudiție ca aceea a lui Diogenes Laertios sau a altuia. Aceste lucruri nu trebuie să le pierdem niciodată din vedere cînd vorbim de izvoarele unui autor.

Cartea I

INTRODUCERE¹

I. [1] Unii autori afirmă că studiul filosofiei a început la popoarele străine². Ei susțin că persii au avut pe magi, babilonienii și asirienii pe chaldei și indienii pe gimnosofiști³, iar celții și galii pe așa-numiții druizi sau semnotheoi⁴, după cum afirma Aristotel în lucrarea *Despre magie*⁵ și Sotion⁶ în Cartea a douăzeci și treia a scrierii sale *Succesiunile filosofilor*. De asemenea, ei spun că Mochos⁷ a fost fenician, Zamolxis trac, iar Atlas libian. Egiptenii cred că Hefaistos⁸ a fost fiul lui Neilos, că el a început filosofia, reprezentanții ei de frunte fiind preoții și profeții.

II. [2] Hefaistos a trăit înainte de Alexandru Macedon cu patruzeci și opt de mii opt sute șazeci și trei de ani, în care timp au avut loc trei sute șaptezeci și trei de eclipse de soare și opt sute treizeci și două de lună⁹.

De la magi, dintre care primul a fost persanul Zoroastru, până la cucerirea Troiei au trecut cinci mii de ani, spune Hermodoros platonicianul¹⁰ în cartea sa *Despre matematici*. Xanthos Lidianul¹¹ însă spune că de la Zoroastru până la expediția lui Xerxes¹² s-au scurs șase mii de ani¹³ și, după Zoroastru, s-au succedat o mulțime de magi – și anume: Ostanes, Astrampsychos, Gobryas și Pazatas¹⁴ – până la cucerirea Persiei de către Alexandru cel Mare.

III. [3] Dar acești autori uită că realizările pe care ei le atribuie barbarilor aparțin grecilor, cu care începe nu numai filosofia, dar și însuși neamul omenesc. De pildă, Musaioi s-a născut la Atena, iar Linos la Theba. Se spune că primul, fiul lui Eumolpos¹⁵, a fost cel dintâi care a compus o teogonie, a construit o sferă și a susținut că toate lucrurile se nasc din unitate și dispar iarăși în unitate. A murit la Phaleron și epitaful lui este acesta:

Țărâna cea din Phaleron pe fiul lui Eumolp cuprinde,
Trupul lui Musaioi zace aici îngropat.

Și eumolpizii¹⁶ din Atena își primesc numele de la tatăl lui Musaioi.

[4] Linos¹⁷ a fost fiul lui Hermes și al muzei Urania. El a compus un poem despre crearea lumii, drumul soarelui și al lunii, nașterea animalelor și a plantelor. Poemul său începe cu versul:

Fost-a o vreme pe cînd creșteau cu toate deodată,

și această idee a fost preluată de Anaxagora, care a spus că, la origine, toate lucrurile au fost laolaltă și că pe urmă a venit rațiunea care le-a pus în rînduială. Linos a murit în Eubea, săgetat de Apollo, și iată care este epitaful lui:

Glia aceasta-l primi pe defunctul Linos tebanul,
Muzei Urania fiu, cea cu frumos diadem.

Astfel, filosofia începu de la elini și chiar numele ei refuză să fie tradus într-o limbă străină.

IV. [5] Însă cei care atribuie străinilor inventarea filosofiei îl citează pe tracol Orfeu¹⁸, numindu-l filosof și socotindu-l cel mai vechi dintre toți. Dar,

ținând seama de ce fel de lucruri a spus despre zei, nu știu dacă acesta poate fi socotit filosof, nici cum să-l numesc pe acela ce se încumetă prin mijlocirea vorbirii să învinuiască pe zei de toată suferința omenească, ba chiar și de faptele rușinoase săvârșite destul de rar de câțiva oameni¹⁹. Povestea spune că acesta o fost ucis de femei dar, după epitaful aflat la Dion în Macedonia, ar fi fost omorât de trăsnet; epitaful lui glăsuiește astfel:

Muze-ngropară aici pe-Orfeu cel cu lira de aur,

Tracul de Zeus ucis, fulger din cer scăpărînd²⁰.

V. [6] Dar susținătorii teoriei că filosofia a început la popoarele străine explică și diferitele forme pe care aceasta le-a luat la fiecare dintre ele. În ceea ce-i privește pe gimnosofiști și druizi, ni se spune că ei își expuneau filosofia lor sub formă de enigme, recomandînd credincioșilor să respecte pe zei, să nu facă nici un rău și să se deprindă a fi curajoși. În ceea ce-i privește pe gimnosofiști, Cleitarchos, în Cartea a douăsprezecea a operei sale, afirmă că aceștia disprețuiau chiar moartea, [VI] iar despre chaldeenii că se ocupau cu astronomia și cu prezicerea viitorului, pe cînd magii se îndeletniceau cu adorarea zeilor, cu sacrificii și cu rugăciuni, lăsînd să se creadă că numai ei erau ascultați de zei. Ei își arătau părerile despre natura și originea zeilor, care pentru dinșii erau focul, pămîntul și apa; condamnavu folosirea statuilor²¹ și mai ales greșeala de a atribui divinităților deosebiri de sex.

[7] Discutau despre dreptate și socoteau că arderea morților este o nelegiuire²², dar nu considerau o împietate căsătoria cuiva cu mama sau cu fiica sa, după cum arată Sotion în Cartea a douăzeci și treia²³. Cultivau arta divinației și a prevestirii, declarînd că lor li se arătau zeii aievea. Mai mult chiar, spuneau că văzduhul e plin de simulacre care se degajă ca aburii și pătrund în ochii celor cu vederea ascuțită²⁴ și interziceau podoabele și giuvaerele de aur. Haina le era albă, patul de-a dreptul pe pămînt, hrana – legume, brînză și pîine de proastă calitate; drept baston aveau o trestie, pe care, se zice, o înfingeau în brînză și o luau în modul acesta și o mînceau.

[8] Ei nu cunoșteau magia cea înșelătoare, după cum arată Aristotel în cartea sa *Despre magie*²⁵ și Deinon în Cartea a cincea a *Istoriei* sale²⁶. Deinon spune că Zoroastru, tradus exact, înseamnă închinător la stele²⁷; Hermodor afirmă și el acest lucru²⁸. Aristotel, în Cartea întâi *Despre filosofie*²⁹, afirmă că magii sînt mai vechi decît egiptenii; ei cred în două principii: un demon bun și un demon rău, unul numit Zeus sau Oromasdes³⁰, altul Hades sau Areimanius³¹. Lucrul acesta îl afirmă și Hermip³² în prima Carte *Despre magi*, și Eudoxos³³ în *Călătoria împrejurul lumii*, și Theopomp³⁴ în Cartea a opta a *Filipicelor*. [9] Acesta din urmă spune că, după părerea magilor, oamenii vor reînvia și vor fi nemuritori³⁵ și că lumea va dura prin invocațiile lor. Aceste lucruri le observă și Eudemos din Rhodos³⁶. Hecateu³⁷ povestește că, după părerea magilor, și zeii se nasc. Clearh din Soloi³⁸, în tratatul său *Despre educație*, spune că și gimnosofiștii se trag din magi. Unii spun că și iudeii sînt de aceeași origine. Pe deasupra, cei care au scris despre magi îl critică pe Herodot. Ei susțin că Xerxes n-ar fi tras cu săgeți în soare, nici n-ar fi pus marea în lanțuri, deoarece, după credința magilor, soarele și marea sînt zei. Era însă firesc ca Xerxes să distrugă statuile zeilor³⁹.

VII. [10] Filosofia egiptenilor, în ceea ce privește zeii și dreptatea, este descrisă așa cum urmează. Egiptenii afirmă că materia este începutul lucrurilor, că pe urmă s-au despărțit din ea cele patru elemente și astfel s-au format tot soiul de viețuitoare. Soarele și luna sînt zeități, care poartă, primul, numele de Osiris și, a doua, de Isis⁴⁰; egiptenii folosesc cărăbușul, șarpele, șoimul și alte animale ca simboluri ale divinității, după cum arată

Manethon⁴¹ în al său *Rezumat al doctrinelor fizice* și Hecataios⁴² în prima Carte a operei sale *Despre filosofia egiptenilor*. Egiptenii ridică statui și temple, deoarece nu cunosc chipul adevărat al divinității.

[11] După credința lor, universul a fost creat, e pieritor și e de formă sferică. Stelele sînt de foc și, după cum e potrivit focul în ele, așa se întîmplă toate pe pămînt; Luna se face nevăzută cînd intră în umbra Pămîntului⁴³; sufletul supraviețuiește morții trupului și trece în alte corpuri⁴⁴; ploaia este pricinuită de o schimbare în atmosferă⁴⁵. După cum arată Hecataios și Aristagoras⁴⁶, ei dau explicații naturale și celorlalte fenomene. Au stabilit legi cu privire la justiție, pe care le atribuiau lui Hermes⁴⁷, și zeificau animalele care erau folositoare omului. Ei mai pretind că au inventat geometria, astrologia și aritmetica⁴⁸; astfel stau lucrurile cu privire la descoperirile lor.

VIII. [12] Pitagora a fost cel dintîi care a întrebuițat termenul de „filosofie” și s-a numit pe el însuși filosof într-o convorbire în Sicyona cu tiranul Leon al sicionienilor sau filasienilor, după cum îl prezintă Heracleides din Pont în scrierea sa *Despre femeia leșinată*, spunînd că nici un om nu este înțelept, ci numai zeul. Filosofia se mai numea înainte înțelepciune și cel care o profesa era numit înțelept, pentru a arăta că a ajuns la cel mai înalt grad de perfecțiune sufletească; filosof era însă iubitorul de înțelepciune⁴⁹.

IX. Înțelepții se mai numeau și sofîști, dar nu numai ei, ci și poeții. De pildă, Cratinos⁵⁰ în *Arbilobii* săi, făcînd elogiul lui Homer și Hesiod, îi numește astfel.

[13] Ca înțelepți erau socotiți următorii: Thales, Solon, Periandru, Cleobul, Chilon, Bias, Pittacos. La aceștia se adaugă Anacharsis Scitul, Myson din Chene, Ferekyde din Syros, Epimenide din Creta. Unii numără și pe tiranul Pisistrate. Aceștia deci sînt înțelepții⁵¹.

X. Filosofia însă a avut două începuturi, unul făcut de Anaximandru, altul de Pitagora. Primul a fost discipolul lui Thales, iar pe Pitagora l-a învățat Ferekyde. De la unul se formă școala numită ionică, deoarece Thales, care fusese învățătorul lui Anaximandru, era ionian, și anume din Milet; de la Pitagora porcede școala italică, fiindcă el își desfășură cea mai mare parte din activitatea lui filosofică în Italia. [14] Școala ionică se termină cu Clitomah, Chrysippos și Theofrast, iar cea italică ia sfîrșit cu Epicur⁵². Lui Thales îi urmă Anaximandru, acestuia Anaximene, după acesta Anaxagora, după Anaxagora Archelaos, iar după acesta Socrate, care introduse în filosofie studiul eticii; după el urmează ceilalți filosofi socratici și Platon, fondatorul vechii Academii; după Platon urmează Speusip și Xenocrate, apoi Polemon, Crantor și Crates, după care veni Arcesilaos, întemeietorul Academiei mijlocii; după el Lacydes, fondatorul noii Academii, după care urmă Carneade și apoi Clitomah, și astfel șirul se încheie cu Clitomah. [15] Cu Chrysippos, șirul se încheie în felul următor: după Socrate urmează Antistene, după acesta, pe rînd, Diogene cinicul, Crates din Theba, Zenon din Cition, Cleanthe, Chrysippos. Un alt șir se încheie cu Theofrast, trecînd de la Platon la Aristotel și de la Aristotel la Theofrast. În felul acesta se sfîrșește școala ionică⁵³.

În școala italică, succesiunea este următoarea: mai întîi Ferekyde, pe urmă Pitagora, apoi fiul său Telauges, apoi unul după altul Xenofanes, Parmenide, Zenon din Elea, Leucip și în fine Democrit, care a avut mai mulți elevi, printre care Nausiphanes [și Naucydes], cărora le-a urmat Epicur⁵⁴.

XI. [16] Dintre filosofi, unii sînt dogmatici, alții sceptici⁵⁵; toți cei care fac afirmații despre lucruri, considerînd că acestea sînt cunoscibile, sînt dogmatici; cei care își suspendă judecata, din convingere că lucrurile nu pot fi cunoscute, sînt sceptici. Unii dintre filosofi au lăsat scrieri, alții nu au scris nimic⁵⁶, cum sînt, după unii autori, Socrate, Stilpon, Philippos, Menedem, Pyrrhon, Theodor, Carneade, Bryson; după alții, Pitagora și Ariston din Chios au lăsat doar cîteva scrisori. Unii au lăsat o singură scriere, ca Melissos, Parmenide, Anaxagora. Zenon a scris multe opere, și mai multe Xenofanes, Democrit, Aristotel, Epicur, Chrysippos, în ordinea crescîndă a operelor rămase de la ei.

XII. [17] Unii dintre filosofi fură numiți după orașele lor de origine, ca eleații, megaricii, eritreinii și cirenaicii⁵⁷; alții, după locul unde profesau, ca academicii și stoicii⁵⁸; alții, după o împrejurare oarecare întîmplătoare, ca peripateticii⁵⁹ și după o poreclă batjocoritoare, ca cinicii⁶⁰; alții, după dispoziția lor sufletească, ca eudemonienii⁶¹; alții, după părerea lor, ca filaleteenii (iubitori de adevăr), combativii și analogiștii⁶²; unii după profesorii lor, ca socraticii, epicurienii și alții⁶³. Unii, fiindcă se ocupă cu cercetări despre natură, sînt numiți fizicieni, iar alții, prin faptul că studiază moravurile, sînt numiți eticieni; cei care se ocupă de subtilitățile de vorbire se cheamă dialecticieni⁶⁴.

XIII. [18] Filosofia are trei părți: fizica, etica și dialectica⁶⁵. Fizica este partea ce se ocupă de univers și de tot ce cuprinde el; etica e partea care tratează despre viață și despre toate cîte sînt în raport cu noi; dialectica se ocupă cu raționamentele din cuprinsul celor două discipline precedente. Fizica a înflorit pînă pe vremea lui Archelaos; etica, după cum am văzut mai înainte, a fost creată de Socrate, iar dialectica a început cu Zenon din Elea⁶⁶. În etică au fost zece școli: academică, cirenaică, elisiacă⁶⁷, megarică, cinică, eritreică, dialectică, peripatetică, stoică și epicureică.

[19] Fondatorii acestor școli au fost: al vechii Academii, Platon; al Academiei mijlocii, Arcesialos; al noii Academii, Lacydes; al școlii cirenaice, Aristip din Cyrene; al celei elisiace, Phaidon din Elis; al școlii megarice, Euclides din Megara⁶⁸; al școlii cinice, Antistene din Atena; al școlii eritreice, Menedem din Eritreia⁶⁹; al școlii dialectice, Clitomah din Cartagina; al școlii peripatetice, Aristotel din Stagira; al celei stoice, Zenon din Cition⁷⁰, iar școala epicureică e numită astfel de la Epicur însuși.

Hippobotos, în opera sa *Despre sectele filosofice*⁷¹, afirmă că sînt nouă secte și direcții filosofice: prima e cea megarică, a doua cea eritreică, a treia cea cirenaică, a patra cea epicureică, a cincea cea anniceriană⁷², a șasea cea theodoriană⁷³, a șaptea cea zenoniană și stoică, a opta e vechea Academie, a noua cea peripatetică. [20] El trece peste școala cinică, peste cea elisiacă și peste cea dialectică. Cît despre școala pyrrhoniană, părerea adeptilor ei sînt așa de neclare, încît cei mai mulți n-o acceptă ca o sectă; unii afirmă că, în unele privințe, poate fi recunoscută ca o școală, iar în altele nu. Se pare totuși că este o școală. Într-adevăr, noi folosim acest termen pentru cei care, în atitudinea lor față de datele simțurilor, urmează sau par a urma un anumit principiu; și pe acest motiv am fi îndreptățiți să numim scepticismul o școală. Dacă însă prin școală filosofică înțelegem atașamentul față de un corp de doctrine consecvente, denumirea de școală n-ar mai fi posibilă pentru sceptici, deoarece nu au opinii precise.

Iată ce am avut de spus despre originile filosofiei, despre succesiunea filosofilor, despre părțile filosofiei și despre școlile filosofice⁷⁴.

XIV. [21] Mai e de spus încă ceva: nu cu mult în urmă a fost introdusă școala ecletică de către Potamon din Alexandria⁷⁵, care a făcut o alegere

din opiniile tuturor școlilor. El e de părere, după cum arată în opera sa *Elemente de filosofie*, că criteriile adevărului sînt: primul, rațiunea conducătoare⁷⁶ care produce judecata; al doilea, mijlocul întrebuițat, de exemplu reprezentarea cea mai limpede⁷⁷. Principiile tuturor lucrurilor sînt materia și cauza făuritoare, calitatea și locul, adică din ce și de către cine a fost făcut un lucru, în ce fel și unde⁷⁸. Iar țelul spre care, după el, se îndreaptă toate lucrurile este o viață desăvîrșită, pentru a cărei realizare sînt necesare satisfacerea trebuințelor naturale ale trupului și bunurile exterioare⁷⁹.

Iar acum să trecem la filosofii înșiși și să vorbim, în primul rînd, despre Thales.

CAPITOLUL I

Thales⁸⁰

I. [22] Herodot, Duris⁸¹ și Democrit sînt de acord că Thales era fiul lui Examyas și al Cleobulinei, că aparținea familiei Thelizilor, fenicieni⁸² dintre cei mai nobili urmași ai lui Agenor și Cadmos⁸³. <El era unul dintre cei șapte înțelepți>⁸⁴, după cum ne informează Platon⁸⁵. A fost primul bărbat căruia i s-a dat numele de înțelept, pe vremea cînd la Atena era arhonte Damasias⁸⁶ și cînd s-a dat denumirea tuturor „celor șapte înțelepți”, așa cum spune Demetrios din Phaleron în *Lista arhonților*⁸⁷. I s-a dat cetățenia la Milet, cînd a venit acolo împreună cu Neileos, care fusese exilat din Fenicia. Cei mai mulți scriitori spun că era de fel din Milet și dintr-o familie ilustră⁸⁸.

II. [23] După ce desfașoară o activitate politică, se apucă de studiul naturii. Unii spun că n-a lăsat în urmă nici o scriere⁸⁹, căci *Astronomie nautică*, atribuită lui, se zice că-i a lui Phocos din Samos⁹⁰. Callimah⁹¹ îl cunoaște ca descoperitor al Ursei mici⁹²; el se exprimă astfel în iambii săi:

Mai întîi, statornicit-a el acele stele

Numite „Car”⁹³, pe mări călăuzind fenicienii.

După alții însă, el a compus numai două scrieri: una *Despre solstițiu* și alta *Despre echinoxuri*, socotind că celelalte probleme nu pot fi înțelese⁹⁴. Se pare, după unii, că el, cel dintîi, s-a ocupat cu astronomia, cu precizarea eclipselor de soare și cu fixarea solstițiilor, după cum spune Eudemos în a sa *Istorie a astronomiei*⁹⁵. Prin aceasta și-a câștigat admirația lui Xenofanes și a lui Herodot⁹⁶ și a atras asupra sa atenția lui Heraclit și a lui Democrit⁹⁷.

III. [24] Unii, printre care poetul Choirilos⁹⁸, afirmă că el, cel dintîi, a susținut nemurirea sufletului. Tot el, pentru prima dată, ar fi stabilit drumul soarelui de la solstițiu la solstițiu și, după relatarea unora, a declarat cel dintîi că mărirea soarelui este a șapte suta douăzecea parte <din cercul solar și tot atîta a lunii> din cercul⁹⁹ lunar. El a fost și primul care a numit ultima zi a lunii ziua a treizecea¹⁰⁰ și, după spusa unora, primul care a discutat probleme de fizică.

Aristotel și Hippas afirmă că Thales atribuia un suflet și lucrurilor neînsufletețe, dovedind acest lucru prin piatra magnetică și chihlimbar¹⁰¹. Pamphile¹⁰² spune că Thales a învățat geometria de la egipteni și că el a înscris pentru prima dată un triunghi dreptunghic într-un cerc¹⁰³, prilej cu care a jertfit un bou. [25] Alții însă, printre care și aritmeticianul Apollodoros¹⁰⁴, pun această descoperire pe seama lui Pitagora. (Acesta a înlesnit foarte mult descoperirile pe care Callimah, în *Iambii* săi¹⁰⁵, le

atribuie frigianului Euphorbos, de pildă triumphiurile scalene și toate cele ce țin de geometria teoretică.)

Se pare că Thales a avut și meritul de a fi dat soluții foarte bune și în problemele politice. Astfel, atunci când Cresus a trimis soli milesienilor, oferindu-se să încheie o alianță cu ei, Thales a împiedicat acest lucru, iar după biruința lui Cyrus, faptul acesta s-a dovedit a fi fost salvarea statului¹⁰⁶. El însuși afirmă însă, după cum relatează Heracleides¹⁰⁷, că a trăit izolat, ca simplu particular, departe de treburile statului.

IV. [26] Unii spun că s-a căsătorit și a avut un fiu, pe Cybisthos; alții însă afirmă că a rămas neînsurat și a adoptat pe fiul surorii sale, iar când era întrebat de ce nu are copii, el răspundea: „Pentru că iubesc copiii”. Se povestește că, atunci când mama sa încerca să-l silească să se însoare, el îi răspundea că nu e încă timpul, iar când nu mai era în floarea tinereții, la insistențele mamei sale, el răspundea că a trecut timpul.

V. Hieronymos din Rhodos¹⁰⁸, în Cartea a doua a operei sale *Note împrăștiate*, relatează că Thales, voind să arate cât de ușor e să ajungi bogat și prevăzând că se anunța o recoltă bogată de măslini, închirie toate teascurile de untdelemn și câștigă astfel o sumedenie de bani¹⁰⁹.

VI. [27] Doctrina lui era că apa este la începutul tuturor lucrurilor¹¹⁰ și că lumea e însuflețită și plină de zei¹¹¹. Se zice că el a descoperit anotimpurile și că a împărțit anul în trei sute șazece și cinci de zile¹¹².

N-a avut nici un profesor; s-a dus doar în Egipt și a stat cîva timp în apropierea preoților de acolo. Hieronymos spune că Thales a măsurat piramidele după umbra lor, observîndu-le în momentul când umbra noastră are aceeași lungime ca și noi înșine¹¹³. După Minyes¹¹⁴, el a trăit în strînse legături cu Thrasybulos, tiranul din Milet.

VII. Bine cunoscuta poveste a trepiedului¹¹⁵ găsit de pescari și trimis pe rînd înțelepților de către poporul din Milet [28] sună așa: Cîțiva tineri ionieni cumpăraseră o plasă de la niște pescari milesieni și, scoțînd din apă un trepied, se iscă între ei o ceartă, care ținu pînă ce milesienii trimiseră soli la Delfi și zeul dădu următorul oracol:

Tu, vlăstar din Milet, lui Phoibos îi faci întrebare:

Cine să fie stăpîn trepiedului? Zeu-ți răspunde:

Cel ce s-arată-ntre voi întîiul în înțelepciune.

În consecință, ei îl dau lui Thales, acesta alțuia și așa mai departe pînă la Solon, acesta însă declară că zeul este cel mai înțelept și trimise trepiedul la Delfi. Callimah, în *Iambii* săi, istorisește altfel povestea, inspirîndu-se din Maiandrios din Milet. După el, un oarecare Bathycles, arcadian, lăsă la moartea lui o cupă, cu recomandarea ca urmașii lui „s-o dea aceluia care a fost cel mai de folos prin înțelepciunea sa”. Cupa fu dată lui Thales și, după ce făcu înconjurul înțelepților, ajunse iarăși la Thales [29], iar acesta o trimise lui Apollo din Didyma¹¹⁶, cu această dedicație, după cum ne spune Callimah:

Thales mă-nchină acum aceluia ce poartă de grijă

Neamului lui Neleu; fost-am de două ori dar¹¹⁷.

Iar dedicația în proză sună astfel: „Thales din Milet, fiul lui Examyes, aduce lui Apollon Delfinios acest dar, pe care l-a primit de două ori de la elini”. Acela care a dus cupa de la un înțelept la altul, fiul lui Bathycles, se numea Thyron, după cum spun Eleusis în scrierea sa *Despre Abile* și Alexon din Myndos în Cartea a noua a *Legendelor*.

Dar Eudoxos din Cnidos și Euanthes din Milet ne informează că unul dintre prietenii lui Cresus primi de la rege un potir de aur pentru ca să-l dea

celui mai înțelept dintre elini [30] și că acela îl dădu lui Thales; apoi, de la acesta, potirul trecu de la un înțelept la altul pînă ce ajunse la Chilon, care puse această întrebare lui Apollo Pythicul: „Cine-i mai înțelept ca mine?” Acela îi răspunse că Myson, despre care vom vorbi¹¹⁸. (Eudoxos și adepții lui îl pun pe Myson printre cei șapte înțelepți în locul lui Cleobul, iar Platon¹¹⁹ în locul lui Periandru.) Iată textual prorocirea lui Apollo Pythicul:

Află că-i unul Myson în Oita, la Chenai, cu multă
Minte, mai ager-nespus decît cea ce-ți fu hărăzită.

Aceasta fu dată ca răspuns la întrebarea pusă de Anacharsis. Dimpotrivă, Daimachos platonicianul și Clearh pretind că această cupă fu trimisă de Cresus lui Pittacos și trecu de-a rîndul pe la toți înțelepții.

Andron, în lucrarea sa *Trepiedul*, povestește că argenii oferiră un trepid, ca premiu de vrednicie¹²⁰, celui mai înțelept dintre elini. Fu socotit demn de acest premiu Aristodem din Sparta, care îl cedă lui Chilon [31]. Aristodem este amintit de Alceu în aceste versuri:

Vorbă cu tîlc a rostit în Sparta cîndva-Aristodemos:
Omul e-averea: sârman care-n frunte să stea nu se află.

Unii spun că Periandru trimise lui Thrasybulos, tiranul din Milet, o corabie încărcată cu daruri; aceasta pieri în apele din jurul insulei Cos și după aceea fu găsit trepidul de niște pescari. Totuși, Phanodicos zice că fu găsită în marea din apropierea Atenei, de unde fu adus în oraș; aici se ținu o adunare a poporului, care trimise trepidul lui Bias [32]; pentru care motiv, vom arăta în viața lui Bias¹²¹.

Alții afirmă că trepidul era făurit de Hefaistos și că fu dăruit de zeu lui Pelops la nuntă; ajunse apoi la Menelaos și, fiind răpit, împreună cu Elena, de Alexandros¹²², fu aruncat în marea din jurul insulei Cos de către Iaconiană¹²³, care spunea că va fi obiect de ceartă. După o scurgere de timp, niște oameni din Lebedos cumpărară de pe acolo un năvod și scoaseră afară trepidul. Certîndu-se din pricina lui cu pescarii, au ajuns pînă la Cos și, cum cearta nu mai înceta, au adus cazul la cunoștința Miletului, capitala lor. Milesienii, deoarece solii lor au fost desconsiderați, porniră cu război împotriva celor din Cos. Căzură mulți și de o parte și de alta, pînă ce un oracol le vesti că trepidul va trebui dat bărbatului celui mai înțelept. Amîndouă taberele se înțeleseră să-l dea lui Thales [33], iar după ce trepidul făcu înconjurul tuturor înțelepților, Thales îl închină lui Apollo din Didyma¹²⁴. Oracolul primit de cei din Cos sună astfel:

Sfada va tot măcina meropii¹²⁵ și ionienii,
Pîn-ce-auritul trepid zvîrlit de Hefaistos în mare
Nu-l veți urni din oraș și nu va ajunge în casa
Celui ce știe toate ce sînt, ce fi-vor și fost-au.

Oracolul primit de milesieni, care începe cu cuvintele:

Tu, vlăstar din Milet, lui Phoibos îi faci întrebare:
Cine să fie stăpîn trepidului?...

a fost citat mai sus. Atît am avut de spus despre povestea trepidului¹²⁶.

Hermip, în *Viețile sale*¹²⁷, atribuie lui Thales o vorbă pusă de alții cu privire la Socrate. Se zice că el avea obiceiul să spună că mulțumește soartei pentru trei binefaceri: „Întîi, pentru că m-am născut om și nu animal, apoi, pentru că-s bărbat și nu femeie și, al treilea, pentru că sînt elin și nu barbar”¹²⁸.

VIII. [34] Se povestește că odată, ieșind de acasă însoțit de o bătrînă ca să observe stelele, căzu într-o groapă și strigătele sale de ajutor făcură pe

bătrână să-i spună: „Cum vrei să știi ce-i în cer, Thales, când nu ești în stare să vezi ce-i la picioarele tale?”¹²⁹ Timon îl cunoaște ca astronom și-l laudă în ale sale *Silloi*¹³⁰, unde spune:

Thales vestitu-astronom ce-ntr-o șapte-nțelepți este frunte.

După Lobon din Argos¹³¹, cele scrise de el ajung pînă la două sute de versuri. Se spune că pe statuia lui stă scrisă această inscripție¹³²:

Thales crescut de Milet, orașul ionic l-arată

Astronom prea vestit, mai iscusit decît toți.

IX. [35] Dintre versurile lui, care se cîntă încă, putem aminti următoarele:

Vorba de-i lungă înseamnă gîndire puțin înțeleaptă.

Mintea îți ascute,

Binele-l rîvnește;

Cetlui-vei cu-aceasta gura celor flecari¹³³.

Trec drept ale lui și aceste maxime:

Dintre toate cîte există, divinitatea e cea mai străveche, căci ea este nenăscută.

Cel mai frumos lucru este universul, căci el este opera divinității.

Cel mai mare e spațiul, căci el le cuprinde pe toate.

Cel mai iute e spiritul, căci el aleargă pretutindeni.

Cea mai tare e necesitatea, căci ea domnește peste toate.

Cel mai înțelept e timpul, căci el descoperă toate¹³⁴.

Thales zicea că nu-i nici o deosebire între moarte și viață. Atunci îi spuse cineva: „Tu de ce nu mori?” El răspunse: „Tocmai fiindcă nu-i nici o deosebire!” [36] La întrebarea cuiva: ce a fost mai întîi, noaptea ori ziua? – el răspunse: „Noaptea e cu o zi mai înainte.” Cineva îl întreabă dacă un om poate ascunde de zei o faptă rea. „Nu, nici chiar un gînd rău”, spuse el.

Un bărbat adulter, care-l întreabă dacă ar putea să jure că n-a comis adulterul, el îi răspunde: „Jurămîntul strîmb nu-i mai rău decît adulterul.” Fiind întrebat ce-i greu, răspunse: „A se cunoaște pe sine.” Ce e ușor? „A da sfat altuia.” Care-i lucrul cel mai plăcut? „Reușita.” Ce e divinul? „Ceea ce nu are nici început, nici sfîrșit.” Întrebat ce lucru extraordinar a văzut, răspunse: „Un tiran bătrîn.” Cum ar putea cineva suporta cel mai ușor o nenorocire? „Dacă i-ar vedea pe dușmanii săi și mai nenorociți.” Cum am putea trăi o viață cît mai bună și mai dreaptă? „Ferindu-ne de a face singuri ceea ce dojenim la alții.” [37] Cine-i fericit? „Acela care are trup sănătos, spirit¹³⁵ iscusit și fire educată.” El ne spune să ne amintim de prieteni, fie prezenți, fie absenți. Să nu ne fîlim cu înfașșurarea noastră, ci să ne simim să avem o purtare frumoasă. „Ferește-te de bogăția dobîndită pe căi necinstite – spune el – și caută să nu fii acuzat de necredință față de cei care ți-au fost camarazi credincioși.” „Grija pe care o ai de părinții tăi, tot aceeași s-o aștepți și de la copiii tăi.”¹³⁶

Thales spunea că revărsarea Nilului se datorează vînturilor etesiene, care, suflînd din direcție opusă, îi umflă apele¹³⁷.

X. Apollodor, în *Cronologiile* sale¹³⁸, afirmă că Thales s-a născut în primul an al olimpiadei a treizeci și cincea¹³⁹. [38] Muri la șaptezeci și opt de ani sau, cum crede Sosicrates¹⁴⁰, la nouăzeci de ani; într-adevăr, el muri în olimpiada a cincizeci și opta¹⁴¹ și a fost contemporan cu Cresus, căruia s-a oferit să-l treacă Halysul fără pod, abătînd cursul apei¹⁴².

XI. Au mai fost și alți bărbați cu numele de Thales, și anume cinci, după cum spune Demetrios din Magnesia în lucrarea sa *Omonimii*¹⁴³: un retor din Callatis, de prost gust; un pictor din Sicyona, de mare talent; al treilea,

un bărbat din vremuri foarte vechi, de pe timpul lui Hesiod, al lui Homer și al lui Licurg; al patrulea, de care amintește Duris în opera sa *Despre pictură*¹⁴⁴; al cincilea, mai recent, un bărbat obscur, de care pomenește Dionysios în *Critici*.

XII. [39] Înțeleptul nostru muri pe cînd privea la o întrecere între atleți, din pricina căldurii, a setei și a slăbiciunii, la o vîrstă înaintată. Pe mormîntul lui se află următoarea inscripție:

Iată mormîntul sărac ce ține acuma pe Thales,

Înțeleptul vestit: faima-i tot ceru-a cuprins.

Pot să citez și un epitaf al meu¹⁴⁵ din Cartea întâi de *Epigrame sau versuri felurite*¹⁴⁶:

Căci atunci cînd privea o-ntrecere, Helios stăpîne,

Repede din stadion Thales de tine-i răpit.

Bine-ai făcut că l-ai luat mai aproape. Bătrînul, sărmanul,

Stelele nu mai zărea de pe pămînt cînd privea.

XIII. [40] A lui Thales e și cugetarea: „Cunoaște-te pe tine însuși”, despre care Antisthenes, în *Succesiunile filosofilor*¹⁴⁷, spune că e a Femonie, iar de la ea și-o însușit-o Chilon.

XIV. Aici e locul potrivit pentru o privire generală asupra celor șapte înțelepți, despre care avem următoarele tradiții: Damon din Cyrene, în cartea sa *Despre filosofi*¹⁴⁸, îi critică pe toți, mai ales pe cei șapte. Anaximenes¹⁴⁹ observă că toți s-au ocupat cu poezia, Dicaiarchos¹⁵⁰ zice că ei n-au fost nici înțelepți, nici filosofi, ci niște oameni cu mintea foarte ageră și legiuitori iscusiți. Archetimos din Siracuză¹⁵¹ a descris o întîlnire a lor la curtea lui Cypselos¹⁵², unde zice că s-a întîmplat să fie și el de față; în locul acesteia, Ephoros pune o întîlnire la curtea lui Cresus, fără Thales însă. Alții afirmă că ei s-au întîlnit la Panionion¹⁵³, cît și la Corint și Delfi. [41] Spusele lor nu sînt raportate la fel și sînt atribuite, cînd unuia, cînd altuia, ca următoarea:

Fost-a-n Sparta un Chilon-nțeleptul, ce spus-a:

Niciodată prea mult; toate la vremea lor.

Există o controversă și în privința numărului lor. Maiandrios¹⁵⁴ pune în locul lui Cleobul și al lui Myson pe Leofantos, fiul lui Gorgiadas din Lebedos sau din Efes și pe Epimenide din Creta; Platon, în *Protagoras*¹⁵⁵, pune pe Myson în locul lui Periandru; Ephoros pune pe Anacharsis în locul lui Myson, iar alții adaugă și pe Pitagora. Dicaiarchos ne dă patru nume admise de toți: Thales, Bias, Pittacos și Solon; apoi, el mai numește alți șase, dintre care alege trei: Aristodem, Pamphilos, Chilon din Lacedemonia, Cleobul, Anacharsis, Periandru. Unii adaugă pe Acusilaos, fiul lui Cabas sau Scabras, din Argos. [42] Dar Hermip, în *Despre înțelepți*, citează șaptesprezece, din care unii aleg pe cei șapte într-un fel, alții în alt fel. Ei sînt: Solon, Thales, Pittacos, Bias, Chilon <Myson>, Cleobul, Periandru, Anacharsis, Acusilaos, Epimenide, Leofantos, Ferekyde, Aristodem, Pitagora, Lasos – fiul lui Charmantides sau al lui Sisymbrinos sau, după Aristoxenos, fiul lui Chabrinos din Hermione – și [Anaxagora]¹⁵⁶. Hippobotos, în *Lista filosofilor*¹⁵⁷, citează pe Orfeu, Linos, Solon, Periandru, Anacharsis, Cleobul, Myson, Thales, Bias, Pittacos, Epicharmos și pe Pitagora.

XV. Iată și scrisorile care se atribuie lui Thales¹⁵⁸:

Thales către Ferekyde

[43] „Aflu că tu te gîndești, cel dintîi dintre ionieni, să înfățișezi elinilor un studiu despre cele divine. Și poate că este o hotărîre înțeleaptă de a face

publică scrierea, în loc să faci un lucru fără folos, înfățișînd-o unor oameni oarecare. Dacă deci îți face plăcere, sînt gata să discut cu tine subiectul cărții tale și, dacă mă poțfești, voi veni la tine, la Syros. Desigur, atît eu cît și Solon din Atena am fi lipsiți de minte dacă, după ce am călătorit pînă la Creta, pentru a face cercetări acolo, și pînă în Egipt, pentru ca să ne vedem cu preoții și cu astronomii de acolo, n-am veni și pînă la tine. Va veni și Solon, dacă îngăduiești. [44] Căci tu, îndrăgostit cum ești de locul natal, vii rar de tot în Ionia și nu ești stăpînit de dorința de a vedea lumea străină, ci, cum sper, te ții de un singur lucru, de scris. Noi însă, care nu scriem nimic, cutreierăm Elada și Asia.”

Tbales către Solon

XVI. „Dacă părăsești Atena, mi se pare că lucrul cel mai potrivit ar fi să te stabilești la Milet, care-i o colonie ateniană, căci aici nu-i nici o primejdie pentru tine. Dar dacă te supără gîndul că și noi sîntem guvernați de un tiran, în ura ta pentru toți despoții, vei putea avea cel puțin bucuria să trăiești împreună cu noi, prietenii tăi. Ți-a scris și Bias, poftindu-te la Priene; dacă ți-e mai plăcut orașul Priene și vrei să te stabilești acolo, vom veni și noi¹⁵⁹ să locuim lîngă tine.”

CAPITOLUL AL II-LEA

Solon

I. [45] Solon, fiul lui Execestides, se născu la Salamina. Prima¹⁶⁰ lui realizare introdusă la Atena a fost desființarea datoriilor, ceea ce însemna liberarea persoanelor și bunurilor. Într-adevăr, oamenii obișnuiau să împrumute bani punînd ca zalog persoana lor¹⁶¹, și mulți, din sărăcie, ajungeau ca și sclavi¹⁶². Solon, cel dintîi, renunță la dreptul său asupra unei datorii de șapte talanți, pe care cineva îi împrumutase de la tatăl său, și încurajă și pe ceilalți să-i urmeze pilda. Această lege fu numită „scuturarea sarcinii”¹⁶³ și se vede bine pentru ce.

După aceea trecu la statornicirea celorlalte legi¹⁶⁴, care ne-ar lua mult timp să le înșirăm, și puse să le scrie pe tăblițe mobile de lemn¹⁶⁵.

II. [46] Cel mai mare serviciu făcut de el este următorul: patria lui, Salamina, era obiect de ceartă între Atena și Megara; după multe înfrîngerî, atenienii hotărîră printr-un decret că, dacă cineva ar propune să se mai războiască pentru Salamina, să fie pedepsit cu moartea. Solon se prefăcu că-i nebun și, cu o cunună pe cap, se repezi în piața orașului¹⁶⁶. Acolo puse un crainic să citească atenienilor poemul său cu privire la Salamina și le trezi curajul. Atenienii porniră iarăși război împotriva megaricilor și, datorită lui Solon, îi biruiră. [47] Versurile care au înflăcărât cel mai mult sufletele atenienilor sînt acestea:

Sicinos de mi-ar fi fost, Folegandros baștină, poate,
Numai de-Atena să scap, patrie alta găsind,
Căci în curînd umbla-va din gură în gură vorbirea:
„Uite-l, din Atica-i el, ce Salamina-nchinat!”

și:

Haidem la luptă cu toți, la Salamina mult dragă,
Să spălăm cu mult sîrg pata, rușinea cea grea.

El îi convinse de asemenea pe atenieni să cucerească Cheronesusul din Tracia. [48] Ca să nu se creadă că pusese stăpînire pe Salamina numai cu

forța, nu și cu dreptul, el puse să se deschidă câteva morminte și arată că morții erau așezați cu capul spre răsărit, cum era obiceiul de înmormîntare la atenieni; mai mult, că și mormintele¹⁶⁷ erau îndreptate spre răsărit și că numele demelor¹⁶⁸ din care făceau parte răposaii erau înscrise pe morminte, ceea ce era un obicei propriu atenienilor. Unii afirmă că el introduse în *catalogul* corăbiilor, prezentat de Homer, după versul:

Douăsprezece corăbii cu armie aduse și Aias

versul următor:

Din Salamina și stete pe-alături de cetele-Atenei¹⁶⁹.

III. [49] După aceea poporul prinse iubire de dînsul și-ar fi voit bucuros să-l aibă chiar tiran; el refuză și, după cum ne spune Sosicrates, simțind că acesta era planul rudei sale Pisistrate¹⁷⁰, făcu totul ca să-l zădărnicească. Se năpusti în adunarea poporului, înarmat cu sulită și scut, și preveni pe atenieni de planul lui Pisistrate, ba mai mult, le făgădui că-i gata să le vină în ajutor, cu aceste cuvinte: „Atenieni, eu sînt mai înțelept decît unii dintre voi și mai curajos decît alții; mai înțelept decît acei care n-au înțeles complotul lui Pisistrate și mai curajos decît acei care-l pricep dar, de frică, nu scot nici o vorbă.” Consiliul¹⁷¹, fiind alcătuit din partizani de-ai lui Pisistrate, zise că Solon e nebun, de aceea el îi răspunse:

Faptele, o cetățeni, vor face de-a rîndul dovada

De-s smintit eu atunci cînd e-adevăr-u-ntr noi.

[50] Versurile următoare, dintr-un poem al său, dovedesc că el prevăzuse tirania lui Pisistrate:

Norii-n vîltoare aduc nămeții și grindina-n ropot,

Fulgerul cel orbitor, trăznetul vine apoi;

Astfel trufașii-mbrîncesc, în tristă paragină, țara,

Statul căzînd făr-a ști prad-unui despot hain.

IV. Cînd Pisistrate deveni stăpîn la Atena, Solon, neputînd convinge poporul, își depuse armele în fața sediului strategilor și zise: „Țara mea, te-am slujit cu vorba și fapta.” După aceea porni cu corabia spre Egipt și Cipru și de acolo ajunse la curtea lui Cresus¹⁷². Întrebat de acesta: „Cine crezi că-i fericit?”¹⁷³, Solon îi răspunse: „Tello din Atena, Cleobis și Biton”¹⁷⁴, în cuvinte prea cunoscute pentru a mai fi amintite aici. [51] Unii povestesc că regele Cresus, îmbrăcat în podoabe de tot felul, se așeză pe tronul și-l întrebă pe Solon dacă a văzut vreodată un spectacol mai frumos. „Da – fu răspunsul lui Solon – cocoși, fazani și păuni; căci ei strălucesc în culori naturale, care sînt de mii de ori mai frumoase.” Solon plecă de acolo și ajunse în Cilicia, unde întemeie un oraș, pe care-l numi Soloi¹⁷⁵, după numele său. Stabili în acest oraș atenieni puțin numeroși, care, cu timpul, au știrbit puritatea limbii atice, încît s-a zis despre ei că „solecizează”. Locuitorii de acolo fură numiți soleis, iar cei din Cipru, solioi¹⁷⁶.

V. Cînd află că Pisistrate devenise tiran, el scrisese atenienilor următoarele:

[52] Lașilor, dacă avan vă sîrtec-acum suferința,

Vina pe zei să n-o dați: singuri ponosul purtați.

L-ați ajutat pe vrăjmaș să ajungă atît de puternic,

Iată-ndurați acum jugul robiei-n grumaz.

Urmele vulpii vi-s dragi, pe ele pășiți fiecare¹⁷⁷,

Toți ușuratici sînteți, minte nici pic nu aveți.

Stați și-ascultați orice om ce vorbe violene vă-nșiră

Făr-a-nțelege de fel răul ce poate urma.

Solon le adresează deci aceste versuri¹⁷⁸.

VI. Pe când el era în exil, Pisistrate îi scrisese precum urmează :

Pisistrate către Solon

[53] „Nu-s singurul dintre elini care am năzuit la tiranie, și doar aveam tot dreptul, fiind din neamul lui Codros¹⁷⁹. Aceasta înseamnă că am primit privilegiile pe care atenienii au jurat să le ofere lui Codros și familiei lui și pe care, totuși, mai târziu, le luară înapoi. Încolo, n-am nici o vină, nici față de zei, nici față de oameni. Îi las pe atenieni să se conducă după legile pe care le-ai stabilit tu. Ei au o conducere politică mai bună decât regimul democrației, căci nu îngădui nimănui să-și depășească drepturile¹⁸⁰; și, cu toate că-s tiran, nu revendic mai multă demnitate și cinste, ci numai privilegiile ce erau date înaintea regilor. Fiecare cetățean plătește a zecea parte din venitul său, nu pentru mine, ci pentru un fond care să îplinească cheltuielile cu jertfele publice și cu orice alt lucru obștesc sau pentru cazul când s-ar isca un război împotriva noastră.

[54] Nu-s supărat pe tine pentru că ai dezvăluit cetățenilor planurile mele. Ai făcut-o doar mai mult din bunăvoință față de cetate decât din dușmănie împotriva mea și apoi din necunoașterea formei de guvernământ pe care voiam s-o stabilesc; dacă ai fi cunoscut-o, poate că atunci ai fi îngăduit să ia ființă și n-ai fi fugit din țară. Întoarce-te deci acasă, încrezându-te în mine că, deși nu ți-am jurat, Solon nu va avea de suferit nici o vătămare din partea lui Pisistrate. Doar știi că nici unul din dușmanii mei n-a suferit nimic din partea mea. Și dacă vei găsi cu cale să fii unul dintre prietenii mei, vei fi printre cei mai prețuiți, căci în firea ta nu văd urmă de viclenie sau necredință. Dacă însă vrei să trăiești în alt chip la Atena, ai toată libertatea. Dar din pricina mea să nu stai departe de patrie¹⁸¹.

Acestea i le-a scris Pisistrate.

VII. [55] Solon spune că limita vieții omenești este vârsta de șaptezeci de ani.

Se pare că el a dat legi foarte bune; de pildă, dacă cineva nu-și îngrijește părinții, să fie lipsit de drepturile cetățenești¹⁸²; dar și cel ce și-a irosit averea moștenită de la părinți să primească aceeași pedeapsă. La fel este vinovat cel care nu are o ocupație și poate fi dat în judecată de oricine vrea. Dar Lysias, în discursul său *Contra lui Nicias*¹⁸³, atribuie această lege lui Dracon¹⁸⁴, iar lui Solon pe aceea care interzicea desfrânaților notorii¹⁸⁵ să vorbească la tribună în adunare.

VIII. El micșoră premiile date atleților la jocuri, fixând cinci sute de drahme pentru un învingător la jocurile olimpice, o sută pentru cel de la jocurile istmice și premii proporționale pentru toate celelalte cazuri. După părerea lui, era un lucru de prost gust a spori recompensele acestor învingători și a neglija pe ale celor căzuți în războaie, ai căror fii trebuie să fie crescuți și educați pe socoteala statului. [56] De aceea, mulți se sileau să fie viteji în lupte; așa au fost Polyzelos, Cynegeiros, Callimachos și toți cei care au luptat la Marathon; apoi Harmodiu și Aristogiton¹⁸⁶ și Miltiade¹⁸⁷ și alții. Atletii, dimpotrivă, când se antrenează, sînt costisitori, iar când cîștigă victoria, sînt vătămători; sînt încununați mai mult în paguba patriei decât în paguba rivalilor lor; iar când îmbătrînesc, după cum spune Euripide :

Cu toții mor uzați ca o manta-nvechită¹⁸⁸.

Solon își dădu seama de acest lucru și-i trată cu o considerație redusă¹⁸⁹.

IX. Deosebit de potrivită e și următoarea măsură : tutorele nu trebuie să se însoare cu mama orfanilor și nu poate fi tutore cel care ar moșteni averea în cazul morții orfanilor¹⁹⁰. [57] Și aceasta : gravorul n-are voie să păstreze

matricea amprenteii inelului¹⁹¹ vîndut, iar dacă cineva scoate singurul ochi rămas cuiva, atunci să i se scoată acelaia amîndoi ochii¹⁹². Apoi: ceea ce n-ai depus, n-ai dreptul să ridici, altfel, pedeapsa îți va fi moartea. Arhonteles prins că e beat va fi pedepsit cu moartea. El a orînduit ca recitarea în public a epopeelor homerice să se facă în continuare, astfel ca de acolo de unde a sîrșit primul cîntăreț, să înceapă următorul. Solon deci, după cum arată Dieuchidas în Cartea a cincea a operei sale *Istoria Megarei*¹⁹³, aduse mai multă claritate decît Pisistrate în poezia lui Homer. Pasajul din Homer la care se referea, era acela care începea astfel: „Iată și cei din Atena”¹⁹⁴ și cele următoare.

[58] Cel dintîi, Solon numi a treizecea zi a lunii „ziua cea veche și nouă”¹⁹⁵ și primul stabili adunarea celor nouă arhonți pentru a delibera împreună, după cum spune Apollodor în Cartea a doua *Despre legislatori*¹⁹⁶. Cînd porni răscoala civilă, el nu se dădu nici de partea celor de la oraș, nici de-a celor de la cîmpie, nici de-a celor de pe coastă¹⁹⁷.

X. El spunea că vorba este imaginea faptelor, că rege este acela care are cea mai mare putere și că legile seamănă cu pînza de păianjen: cade într-însa ceva mai ușor și slab, ea ține; pe cînd un lucru mai mare o sparge și trece printr-însa¹⁹⁸. Avea obiceiul să spună ca vorba să fie pecetluită de tăcere, iar tăcerea de timpul potrivit. [59] Cei cu trecere pe lîngă tirani seamănă, zicea el, cu pietricelele întrebuințate la socoteli: fiecare din ele înseamnă cînd un lucru de valoare mare, cînd unul mic; tot așa și tiranii fac din fiecare din jurul lor cînd om mare și cu vază, cînd om fără nici o considerație. Întrebat de ce n-a făcut și o lege împotriva paricizilor, răspunde: „Pentru că n-am crezut posibilă o astfel de crimă.”¹⁹⁹ La întrebarea cum s-ar putea face ca oamenii să săvîrșească cît mai puține nedreptăți, răspunde: „Dacă cei nelovîți de nedreptăți ar suferi deopotrivă cu cei nedreptățiți.” El mai spuse: „Bogația duce la săturare, iar săturarea la crimă.”²⁰⁰

XI. Ceru atenienilor să-și orînduiască zilele după lună²⁰¹. Îl împiedică pe Thespis să reprezinte tragedii, pentru motivul că ficțiunea e dăunătoare²⁰². [60] Iar cînd Pisistrate se rîni singur²⁰³, Solon spuse: „Aceasta vine de la reprezentarea tragediilor”.

XII. Sfaturile date oamenilor sînt arătate de Apollodor în cartea sa *Despre sectele filosofilor*²⁰⁴ după cum urmează: „Încrede-te în noblețea de caracter mai mult decît în jurămînt. Nu minți niciodată. Urmărește scopuri demne. Nu lega ușor prietenii și pe cele vechi nu le renega. Învăță întîi s-ascultă și după aceea să comanzi. Cînd dai un sfat cuiva, caută să-i fii cît mai folositor, nu cît mai plăcut. Ia-ți drept călăuză rațiunea. Nu te întovărăși cu cei răi. Cîstește pe zei, respectă pe părinți.”

XIII. Se zice de asemenea că, atunci cînd Mimnermos²⁰⁵ a scris următoarele versuri:

O, ce n-aș da, fără boli, scutit de grijile grele,
Moartea să-mi vină doar cînd șase decenii oi avea,

[61] el îi răspunde, dezaprobindu-l:

Dacă mi-i spusa mai bună, mînia ți-o lasă deoparte,
Șterge cele ce-ai scris, crede în cele ce spun:
Versul ți-l schimbă pe loc, și cîntă Ligyastades astfel:
Moartea să-mi vie doar cînd opt decenii oi avea.

XIV. Dintre cîntece, următorul este și el al lui Solon:

Vezi-l pe orice om și află
Gînduri cumva ascunse de are,

Faț-arătînd senin zîmbitoare;
Mierea din vorba-i minciună de e,
Sufletu-i pare stup întinat.

E sigur că el e autorul *Legilor* ce-i poartă numele; a scris *Discursuri către popor*, *Îndemnuri către sine*, *Elegii*, *Despre Salamina* și *Constituția ateniană*, în total cinci mii de versuri; în afară de acestea a mai scris *poeme iambice* și *epode*²⁰⁶.

XV. [62] Pe statuia lui se află inscripția următoare:

Unde s-a fost năruit nedreapta trufie persană,
La Salamina văzu Solon lumina întîi.

Era în floarea vîrstei²⁰⁷, după cum spune Sosicrates²⁰⁸, în timpul olimpiadei a patruzeci și șasea²⁰⁹, în al cărei al treilea an fu arhonte la Atena; tot atunci dădu legile. Muri în Cipru, la vîrsta de optzeci de ani²¹⁰ și lăsă cu limbă de moarte prietenilor să-i ducă osemintele la Salamina și, după ce le vor fi ars, să împrăștie cenușa pe pămînt. De aceea Cratinos, în comedia sa *Chironii*, îl face să spună:

Casa aici în ostrov îmi e, cum lumea vorbește,
Peste-al lui Ajax ținut fu cenușă-aruncată.

[63] Există și o epigramă compusă de noi în scrierea mai sus citată, *Versuri variate*, în care am vorbit în tot felul de metri și ritmuri despre toți oamenii iluștri morți, în epigrame și-n cîntece²¹¹. Ea sună astfel:

Foc cipriot mistui pe Solon, în țări străine.
Osul lui e-n Salamina, grîu din cenușa-i rodi.
Sufletu-i duseră tablele-n²¹² cer ca un fulg; strălucite
Legi tuturor dărui, grele poveri ușurînd.

XVI. Se zice că el ar fi spus cuvintele: „Nimic prea mult.”²¹³ De asemenea, Dioscorides, în *Amintirile sale*²¹⁴, povestește că Solon, pe cînd îl jelea pe fiul său mort – despre care care noi nu știm nimic – și cineva îi spuse: „Nu obții nimic cu asta”, îi răspunse: „Tocmai de aceea plîng, pentru că nu obțin nimic cu asta.”

XVII. I se atribuie și următoarele scrisori:

*Solon către Periandru*²¹⁵

[64] „Îmi spui că foarte mulți uneltesc împotriva ta. Dacă vrei să scapi de ei toți, nu vei avea îndeștulă vreme. Se poate ridica un conspirator de unde nici tu nu bănuiești; unul de teamă pentru propria-i persoană, altul din dispreț pentru tine, fiindcă nu-i lucru de care tu să nu tremuri. Ba chiar²¹⁶ ar merita recunoștința statului acela care ar descoperi omul față de care ești fără bănuială. Cea mai bună cale ar fi să renunți la putere, ca să scapi de învinuire. Dar dacă cu orice preț trebuie să rămii tiran, caută să ai o gardă de străini mai tare decît forțele de cetățeni și atunci nu te vei mai teme de nimeni și nu va mai fi nevoie să înlături pe nimeni.”

XVIII. *Solon către Epimenide*²¹⁷

„Se pare că nici legile mele n-au folosit prea mult atenienilor și nici tu, cu purificarea orașului. Într-adevăr, religia și legiuitorii, numai cu mijloacele lor, nu sînt în stare să ridice statele; lucrul acesta îl pot face numai cei care conduc poporul în direcția în care o socotesc ei. Astfel, dacă lucrurile merg bine, și religia, și legile sînt folositoare, iar dacă nu, nici ele nu-s de nici un folos.

[65] Știi că nici legile mele nu-s mai bune, ca de altfel întreaga mea acțiune de legiuitor. Dar conducătorii poporului au dăunat statului, atunci cînd nu l-au

împiedicat pe Pisistrate să introducă tirania. Și când i-am prevenit, nu m-au crezut. El a găsit mai multă crezare, lingușind poporul, decît eu, spunînd adevărul. De aceea eu am depus armele în fața sediului strategilor și am spus că-s mai înțelept decît aceia care nu vedeau că Pisistrate urmărea tirania, și mai curajos decît aceia care șovăiau să i se opună. Totuși, ei declarară nebun pe Solon. Dar, în cele din urmă, am exclamat solemn: «O patrie, eu, Solon, sînt gata să te apăr cu vorba și fapta, iar ei mă socotesc nebun. Astfel eu plec din mijlocul lor, ca unul ce-s singurul dușman al lui Pisistrate; cei de aici n-au decît să fie, dacă vor, oștenii lui de gardă.» Trebuie să știi, prietene, că era peste măsură de ambițios să devină tiran. [66] Mai întîi a fost conducător al mulțimii, apoi se rîni singur și apărî în Heliaia²¹⁸, strigînd în gura mare c-a fost rînit de dușmanii săi, de aceea ceru să i se dea o gardă de patru sute de tineri. Poporul, fără să mă asculte, îi dădu o gardă, alcătuită din voinici înarmați cu măciuci. După aceea, desființă democrația. Degeaba m-am grăbit să scap de robie pe cetățenii săraci ai Atenei, dacă sînt acum cu toții robii unuia singur, ai lui Pisistrate.”

XIX. Solon către Pisistrate

„Sînt sigur că nu voi suferi nici un rău din parte-ți; doar îți eram prieten înainte ca tu să fi ajuns tiran și acuma nu-s mai potrivit decît oricare atenian căruia nu-i place tirania. Dacă e mai bine pentru atenieni să fie conduși de unul singur sau să trăiască în democrație, în privința aceasta fiecare trebuie să decidă după capul lui. [67] Mărturisesc că dintre toți tiranii, tu ești cel mai bun, dar, în ce mă privește, nu cred c-ar fi bine să mă reîntorc la Atena. Am dat atenienilor drepturi civile egale; am refuzat să devin tiran, cînd mi s-a ivit prilejul; cum aș putea să nu fiu judecat rău acum, dacă m-aș întoarce și mi-aș da încuviințarea la tot ceea ce faci?”

XX. Solon către Cresus

„Sînt încîntat de bunăvoința ce ai față de mine; și îți jur pe zeița Athena că, dacă n-aș fi dorit mai presus de orice să trăiesc într-o țară democratică, aș fi primit mai degrabă să-mi duc viața în palatul tău decît la Atena, unde Pisistrate instituie o stăpînire plină de silnicie. Dar îmi place mult să trăiesc într-o țară unde domnesc drepturi egale. Totuși voi veni să te văd, fiindcă sînt nerăbdător să-ți fiu oaspete.”

CAPITOLUL AL III-LEA

Chilon

I. [68] Chilon, fiul lui Damagetas, era spartan. A scris *Elegii*, vreo două sute de versuri în total. Avea obiceiul să spună că meritul²¹⁹ unui om e să prevadă viitorul, în măsura în care acesta poate fi înțeles de rațiune. Fratelui său, care era supărat că nu ajunsese efor²²⁰ precum Chilon, acesta îi răspunde: „Eu știu să sufăr nedreptatea, tu însă nu.” Chilon a fost efor în timpul olimpiadei a cincizeci și cincea²²¹; Pamphile însă afirmă că într-a cincizeci și șasea²²². După Sosicrates, el ajunsese prima dată efor în timpul cînd era arhonte Euthydemos. El a propus pentru prima oară numirea eforilor ca să dubleze pe regi, dar Satyros²²³ afirmă că Licurg a făcut acest lucru.

După cum afirmă Herodot în Cartea întîi²²⁴, pe cînd Hippocrates²²⁵ aducea sacrificii, la Olympia, și căldările începură să fiarbă de la sine, Chilon îl sfătui să nu se căsătorească sau, dacă este căsătorit, să se despartă de

soție și să se lepede de copii. II. [69] Se zice de asemenea că el ar fi întrebat pe Esop ce face Zeus și că acela răspunse: „Coboară pe cel truș și înalță pe cel umil.” Întrebat prin ce se deosebesc cei învățați de cei neînvațați, Chilon răspunse: „Prin nădejdi temeinice.” „Ce e greu?” „Să păstrezi o taină, să întrebuițezi bine timpul liber²²⁶ și să poți îndura o nedreptate.” Și cele ce urmează sînt unele din preceptele sale: „Puneți frîu limbii, mai ales la ospețe. Nu-ți bîrfi vecinii, altfel vei auzi lucruri de care o să-ți pară rău. [70] Nu amenința pe nimeni, căci asta-i apucătură femeiască. Du-te la prieteni mai curînd cînd sînt nefericiți decît cînd sînt fericiți. Fă o nuntă modestă. Nu vorbi de rău pe cei morți. Respectă bătrînețea. Păzește-te pe tine însuși. Mai bine o pagubă decît un cîștig necinstit; prima te supără o dată; al doilea pentru totdeauna. Nu rîde de nenorocirea altuia. Cînd ești puternic, fii blînd dacă vrei să insuflă respect, iar nu teamă celor din jur. Învăță să fii un stăpîn înțelept în propria-ți casă. Nu lăsa limba s-o ia înaintea minții. Stăpînește-ți mînia. Nu urî arta de a proroci. Nu dori ceea ce nu-i cu putință. La drum nu te grăbi. Cînd vorbești, să nu faci gesturi cu mîna, căci aceasta e un semn de sminteală. Ascultă de legi. Fii calm.”²²⁷

[71] Dintre cîntecele sale, cel mai cunoscut e următorul:

Aurul, piatra-l vădește de-i bun: deplină-i dovada.

Firea la oameni prin aur se vede de-i rea sau de-i bună.

III. Se zice că la bătrînețe ar fi spus că nu-și aduce aminte în viața sa să fi călcat vreodată legea; numai asupra unui singur lucru avea dubiu. Fiind judecător, în procesul unui prieten, el însuși dădu o sentință conform legii, dar înduplecă pe colegul său, care-i era prieten, să achite pe învinuit, pentru a ține seama totodată și de lege și de prietenie.

Ajunsesese foarte vestit la elini, prin prezicerea sa cu privire la insula Cythera de pe coasta Laconiei. Cunoscînd bine natura insulei, zise: „Mai bine n-ar fi fost niciodată așezată aici sau ar fi înghițit-o adîncurile mării.”

[72] Și prezicerea lui a fost dreaptă, căci Demaratos, fiind exilat din Sparta, sfătui pe Xerxes să-și ancoreze flota lîngă această insulă; și dacă Xerxes ar fi ascultat sfatul, Grecia ar fi fost cucerită. Mai tîrziu, în timpul războiului peloponezic, Nicias a cucerit insula, a pus acolo o garnizoană ateniană și a pricinuit multe neajunsuri spartanilor.

V. Chilon era scurt la vorbă, de aceea Aristagoras din Milet numește chilonian modul acesta scurt de a vorbi ... sau e a lui Branchos²²⁸, care întemeie templul Branchizilor. Era bătrîn, în timpul olimpiadei a cincizeci și doua²²⁹, cînd Esop, fabulistul, era în floarea vîrstei²³⁰. Muri, cum afirmă Hermip, la Pisa²³¹, tocmai în clipa cînd își îmbrățișa feciorul care biruise la jocurile olimpice, la lupta cu pumnii. Moartea i se trase dintr-o bucurie prea mare și din cauza slăbiciunii vîrstei înaintate. Și toată lumea care asistasă la jocuri îl conduse cu mare cinste la mormînt.

Am scris și pentru el un epitaf, precum urmează:

[73] Laudă ție, Pollux, fiindcă a lui Chilon mlădiță

Numai cu pumnul luptînd, ram de mîslin cîștigă.

Pricină nu-i de jelit că tatăl, vîzîndu-și feciorul,

Ochii a-nchis fericit: moarte ca ast-aș dori.

Pe statuia lui stau scrise următoarele:

Sparta, vestitul oraș războinic, pe Chilon născut-a

Printre cei șapte-nțelepți cel mai cu minte a fost.

VI. Un precept de-al său era și acesta: „Fă-te chezaș și vei fi păgubaș.” I se atribuie și următoarea scurtă scrisoare:

Cbilon către Periandru

„Îmi vorbești despre o expediție împotriva vrăjmașilor dinafară, la care vei lua și tu parte. După părerea mea, treburile din țară nu-s prea sigure pentru un stăpîn absolut; ferice de tiranul ce moare în casa lui, de moarte bună.”²³²

CAPITOLUL AL IV-LEA

Pittacos

I. [74] Pittacos era fiul lui Hyrrhadios și era de fel din Mytilene. Duris însă spune că tatăl lui era trac. Ajutat de frații lui Alcaios, el răsturnă pe Melanchros, tiranul din Lesbos; în războiul pentru teritoriul Achilleitis, dintre atenieni și mytilenieni, conduse oștirea el însuși, iar Phrynon, care fusese biruitor la Olympia, ca pancratiast²³³, comanda pe atenieni. Pittacos se învoi să se lupte singur cu dînsul; avînd ascunsă o plasă sub scut, îl prinse în ea pe furiș pe Phrynon, îl ucise și salvă teritoriul. În urmă, după cum arată Apollodor în *Cronologia* sa²³⁴, atenienii se judecară cu mytilenienii pentru acel teritoriu. Ca arbitru fu luat Periandru, care dădu cîștig de cauză atenienilor.

II. [75] În acest timp, mytilenienii îl cinstiră foarte mult pe Pittacos și-i încredințară puterea. El guverna timp de zece ani, organiză statul, renunță la putere și mai trăi zece ani după aceea. Mytilenienii îi dăruiră un teritoriu pe care îl consacră zeilor și pămîntul acela se numește și azi Pittakeion. Sosicrates povestește că el tăie o mică parte pentru dînsul, spunînd că jumătatea e mai mare decît întregul²³⁵. Mai mult încă, atunci cînd Cresus îi oferi bani, el nu-i primi, zicînd că are de două ori mai mult decît dorea, deoarece fratele său murise fără copii și el îi moștenise averea.

III. [76] Pamphile, în Cartea a doua a *Amintrilor* ei, povestește că fiul lui Pittacos, Tyrphaios, pe cînd se afla la un bărbier din Cyme, fu ucis de securea aruncată de un fierar. Locuitorii din Cyme îl trimiseră pe ucigaș la Pittacos, care, aflînd de cele întîmplate, îi dădu drumul, spunînd: „Iertarea e mai bună decît căința.” Heracleitos²³⁶ însă afirmă că Alceu, căpătînd pe cineva în puterea sa, i-a dat drumul spunînd: „Iertarea e mai bună decît răzbunarea.”²³⁷

Printre legile făcute de el este una care prevede că pentru orice greșală comisă în stare de beție pedeapsa să fie dublă. Gîndul lui era s-abată oamenii de la beție, vinul fiind din belșug în insulă.

IV. O maximă a lui care spune: „E greu să fii bun” e amintită de Simonide²³⁸ în aceste cuvinte: „E greu să fii cu adevărat bun, după vorba lui Pittacos.” [77] Îl citează și Platon în *Protagoras*²³⁹: „Nici zeii nu luptă împotriva necesității.” Mai spune: „La putere cunoști omul.” Odată, fiind întrebat care-i lucrul cel mai bun, răspunse: „Să faci bine lucrul ce-ți încape în mîna.” Iar cînd Cresus l-a întrebat care-i cea mai bună domnie, el răspunse: „Acea a lemnului bălțat”, prin aceasta voind să înțeleagă legea. De asemenea, îndemna să se cîștige victorii fără sînge. Unui foceean care spunea că trebuie să căutăm un om vrednic îi adresă aceste cuvinte: „Dacă-l cauți cu prea multă grijă, nu-l vei găsi niciodată.” A răspuns și la alte diferite întrebări astfel: Ce este plăcut? „Timpul.” Ce este nevăzut? „Viitorul.” Sigur? „Pămîntul.” Nesigur? „Marea.” [78] Spunea apoi că e datoria oamenilor înțelepți să prevadă greutățile înainte de ivirea lor spre a nu se ivi, iar

datoria celor curajoși e ca, după ce s-au ivit, să le înfrunte cum trebuie. „Nu spune dinainte ce ai de gând să faci, căci, dacă nu izbutești, va râde lumea de tine. Să nu muștri pe nimeni de nenorocirea care l-a lovit, de teamă să nu mînii pe zei. Să înapoezi ceea ce ți s-a încredințat spre păstrare. Nu vorbi de rău pe un prieten, nici chiar pe un dușman. Fii pios. Iubește cumpătarea. Iubește adevărul, credința, priceperea, îndemînarea, camaraderia, grija.”

V. Dintre cîntecele lui, cel mai cunoscut este următorul:

Îți ia și arc și tolă plină
Să-nfrunți făptura cea haină,
Căci vorba ei crezare n-are
Iar inima-i numa-nșelare.

[79] Compuse și elegii, vreo șase sute de versuri, și o lucrare în proză *Despre legi*, pentru uzul cetățenilor.

VI. Era în floarea vîrstei cam pe vremea olimpiadei a patruzeci și doua²⁴⁰. Muri în timpul arhontelui Aristomenes, în anul al treilea al olimpiadei a cincizeci și doua²⁴¹ [la adînci bătrînețe], în vîrstă de peste șaptezeci de ani. Pe mormîntul lui stă scrisă inscripția următoare:

Lesbos, sfințitul ostrov, ce viață dădu lui Pittacos,
Mort, îl jelește acum, lacrimi de mamă vărsînd.

VII. A lui este maxima: „Pîndește momentul prielnic.”

A existat și un alt Pittacos, un legiuitor, după cum spun Favorinos în Cartea întâi din *Amintirile* sale și Demetrios în *Omonimii* săi; acesta a fost numit „cel mic”.

VIII. Se povestește despre înțeleptul nostru că, odată, un tînar îi ceru sfatul cu privire la căsătorie, iar el îi dădu următorul răspuns, pe care Callimah îl exprimă astfel în *Epigramele*²⁴² sale:

[80] Un străin din Atarneu²⁴³-ntrebă pe Pittacos
Ce-n Mytilene-i născut, fiu al lui Hyrrhadios:
Eu, bătrîne, mă-nsoz; din două fete ce alege-voi?
Una-i ca mine în neam, bunuri așijderi avînd,
Alta-i mai sus decît mine. Ce face-voi dară? Rogu-te,
Sfat degrabă să-mi dai: care din două s-aieg?
Astfel grăit-a, iar moșul, toiaгу-nălîndu-l, îi zise:
Uită-te acolo puțin; totul afla-vei la ei.
Niște copii se jucau, cu biciul lovindu-și sîrleaza
La răscruce de drum, fără odihn-alergînd.
Ține-te, zise, pe urmele lor. S-apropie omul,
Dar copiii ce spun? „Mîn-o pe cea ce-i în jur.”
Vorba-nțelese străinul și soață nu vru să-și mai cate
Dintr-un neam mai de sus; pilda i-a fost de ajuns.
Soață își luă după teapă străinul, modestă, tot astfel,
Dion, pildă să iei: mîn-o pe cea ce-i în jur.

[81] Se pare că a spus acestea ca urmare a ceea ce pătise el însuși, căci avea o soție dintr-o familie mai bună – sora lui Dracon, fiul lui Penthilos – care-l trata foarte de sus.

Alceu²⁴⁴ îl poreclește „tîrîie-picior” și „tîrșie-picior”, fiindcă avea talpa plată și tîrîia picioarele, de asemenea „picioare crăpate”, pentru că avea la picioare crăpături, în dialectul lor, *cheirades*; „lăudăros”, fiindcă se lăuda degeaba; „pîntecos” și „mîncăcios”, fiindcă era gras; apoi „cel care mănîncă pe întuneric”, fiindcă mîncă seara fără opaiț; și „soios”, fiindcă era neîngrijit și murdar. Gimnastica lui era să macine grîu, după cum spune filosoful Clearhos²⁴⁵.

X. I se atribuie și următoarea scurtă scrisoare :

Pittacos către Cresus

„Mă poțezi să vin în Lydia ca să-ți văd bogățiile. Dar eu și fără să le văd sînt convins că fiul lui Alyattes²⁴⁶ e cel mai plin de aur dintre regi. Nu mi-ar folosi la nimic să călătoresc la Sardes, căci de aur n-am nevoie, iar ceea ce am mi-ajunge și pentru mine și pentru prietenii mei. Totuși, voi veni ca oaspete, spre a-ți face cunoștința.”²⁴⁷

CAPITOLUL AL V-LEA

Bias

I. [82] Bias, fiul lui Teutames, se născu la Priene²⁴⁸; el e socotit de către Satyros ca fiind cel mai de seamă dintre cei șapte înțelepți. Unii spun că era dintr-o familie cu stare, dar Duris afirmă că era străin, tolerat în cetate. Phanodicos povestește că el răscumpără niște fete din Messene, prinse în război, le crescui întocmai ca pe fiicele lui, le înzestră și apoi le trimise înapoi părinților la Messene. Mai târziu, cînd – după cum am arătat mai înainte – fu găsit la Atena, de către pescari, trepiedul de aramă cu inscripția : „Celui înțelept”, Satyros zice că fetele, iar alții, printre care și Phanodicos, că tatăl lor, veniră în adunarea poporului și, după ce povestiră întâmplările lor, declarară că Bias era cel înțelept. Atunci îi fu trimis trepiedul. Bias, văzîndu-l, spuse că înțelept este Apollo și nu-l primi.

II. [83] Alții însă spun că el închină trepiedul lui Heracles, la Theba, fiindcă era un urmaș al tebanilor, ce întemeiaseră colonia Priene. Așa ne informează Phanodicos²⁴⁹.

Se povestește de asemenea că, în timp ce Alyattes asedia Priene, Bias îngrășă doi catîri și-i mîna în tabără; regele, cînd îi văzu, rămase uimit că buna stare a celor din oraș se resimțea pînă și la animalele lor. De aceea el se hotărî să încheie pace și trimise un sol. Bias însă făcu niște grămezi de nisip, le acoperi pe deasupra cu un strat de grîu și le arătă trimisului. Alyattes, fiind informat despre acestea, încheie în cele din urmă pacea cu poporul din Priene. Cîrînd după aceea, cînd regele Alyattes îl invită pe Bias să vină la dînsul, acesta îi răspunse : „Eu îl poftesc pe Alyattes să mănînce ceapă” [adică să plîngă]²⁵⁰.

III. [84] Se arată de asemenea că la procese a fost un orator foarte capabil. Dar nu întrebuița forța talentului său oratoric decît în cauze drepte. La aceasta face aluzie și Demodicos din Leros²⁵¹ cînd spune :

Judecător de ești, să judeci ca în Priene,

iar Hipponax²⁵² afirmă :

La judecări e mai meșter ca Bias cel din Priene.

IV. Iată cum i-a fost sfîrșitul: Cu toate că era foarte bătrîn, apără pe cineva într-un proces. Cînd își termină discursul, își rezemă capul pe pieptul nepotului său de fiică. După ce vorbi și adversarul său și judecătorii dădură hotărîrea în favoarea celui apărut de Bias, se ridică ședînța și el fu găsit mort, la pieptul nepotului său. [85] Orașul îi făcu o înmormîntare măreață și pe mormînt îi puseră această inscripție :

Doarme aicea Bias, născut pe pămîntul Prienei,
Faimă adus-a trăind, țării ionice-n veac.

Și noi i-am făcut un epitaf:

Zace aicea Bias; îl duse-n cealaltă lume
Hermes²⁵³: de-a anilor nea capu-i fusese albit.
Căci scăpându-și prin vorba-i prietenul drag de năpastă
Somnul cel lung l-a cuprins, de un nepot sprijinit.

V. A compus un poem de vreo două mii de versuri cu privire la Ionia și la felul de a o face fericită. Cele mai cunoscute din preceptele lui cîntate în versuri sînt următoarele:

Pe plac să fii la cetățeni, oriunde-ai sta,
Și fi-vei astfel tu ferice-n veac; trufia-ți
Aduce rătăcire mult păgubitoare.

[86] „Puterea trupului e opera naturii; însă puterea de a arăta prin cuvinte ceea ce-i de folos patriei e un dar al sufletului și al minții. Belșug de bani pot avea mulți datorită norocului.” Spunea de asemenea că acela care nu poate suporta o nenorocire este un adevărat nenorocit; că e o boală a sufletului să te îndrăgostești de lucruri imposibile și să nu te poți gîndi la nenorocirile altora. Întrebat ce-i greu, el răspunse: „Să suporti cu demnitate o schimbare în mai rău.” Odată călătorea pe mare cu niște oameni lipsiți de pietate; dar, cînd se stîrni furtuna, chiar și aceia începură să cheme zeii în ajutor. „Tăceți – le spuse el –, să nu cumva să vă simtă zeii că sînteți aici, în corabie.” Cînd un necredincios îl întrebă ce este pietatea, el tăcu, iar acela întrebîndu-l care-i pricina tăcerii lui, el răspunse: „Tac, fiindcă vrei să afli lucruri ce nu ți se cuvin.”

[87] Fiind întrebat ce e dulce pentru oameni, el spuse: „Speranța.” Zicea că-i mai plăcut să judeci doi dușmani decît doi prieteni, căci din cei doi prieteni unul în orice caz îți va deveni dușman, iar din cei doi dușmani unul îți va deveni prieten. Întrebat în ce ocupație găsește omul plăcere, el răspunse: „Cînd cîștigă bani.” Spunea apoi că trebuie să ne măsurăm viața în așa fel ca și cum am mai avea de trăit mult timp și totodată puțin și să iubim ca și cum va trebui mai tîrziu să urîm, căci cei mai mulți dintre oameni sînt răi. Mai dădea sfaturile următoare: „Apucă-te cu greu de un lucru, dar o dată ce te-ai apucat, ține-te stăruitor de el. Nu vorbi repede, căci asta-i semn de sminteală. [88] Prețuiește înțelepciunea. Recunoaște că zeii există. Nu lauda pe un netrebnic pentru că-i bogat. Ia-ți ce ți se cuvine prin convingere, nu prin forță. Atribuie zeilor faptele tale bune. Fă-ți provizii de înțelepciune pentru călătoria de la tinerete la bătrînețe, căci aceasta e mai sigură decît toate celelalte bunuri.”

VI. Bias e amintit de Hipponax după cum s-a spus mai sus și posacul Heraclit îl laudă în mod deosebit cînd scrie acestea: „La Priene a trăit Bias, fiul lui Teutames, a cărui faimă întrece pe a oricui.”²⁵⁴ Locuitorii din Priene îi închină un templu, numit Teutameion. Dictonul lui este: „Cei mai mulți dintre oameni sînt răi”.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Cleobul

I. [89] Cleobul, fiul lui Euagoras, era de fel din Lindos; după Duris însă, carian²⁵⁵. Unii spun că se trăgea din Heracle, că se remarcă prin putere și frumusețe, că a cunoscut filosofia egipteană²⁵⁶. Avu de fiică pe Cleobuline²⁵⁷, autoarea unor enigme în hexametri; este amintită și de Cratinos²⁵⁸ în una din piesele lui, ce-i poartă numele la forma plurală: *Cleobulinele*. Tot despre el se spune că-a rezidit templul zeiței Athena, care fusese înălțat de Danaos²⁵⁹.

II. Unii spun că el a scris pe mormîntul lui Midas²⁶⁰ următorul epitaf:

Sînt o fecioară de bronz veghind pe mormîntul lui Midas.

Vreme cît apa va curge, cît crește-vor mîndri copaci,

[90] Soarele cît răsări-va, cît luna lumină-o vîrsa,

Rîuri cît șopotî-vor, cît marea țarmu-o scîlda,

Eu, străjuind la mormîntu-i stropit cu lacrimi amare,

Celor ce trec le voi spune: Midas aici odihnește.

Drept mărturie se aduce o poezie a lui Simonide²⁶¹, în care acesta spune:

Ce înțelept lăuda-va

Pe Cleobul cel din Lindos,

Cel ce prețuiește piatra

Mai mult ca rîurile nesecate,

Mai mult ca floarea-n primăvară,

Mai mult ca soarele și luna,

Mai mult ca valurile mării,

Opunîndu-le tăria unei statui,

Dar toate mai prejos îs decît zeii;

Piatra, mîna omului o sfarmă;

Astfel de gînd e nebunie curată.

Inscripția nu-i a lui Homer, căci se spune că el a trăit cu mult înainte de Midas²⁶².

III. În *Memoriile* Pamphilei îi este atribuită lui Cleobul și următoarea enigmă:

[91] E un tată ce are copii o duzină, fiecare

Fete avînd de două ori treizeci, osebite,

Unele-s dalbe la chip, iar altele ca un tăciune;

Nemuritoare-s și totuși pieirea pe rînd li-i sortită.

Răspunsul este: „E anul.”

IV. Dintre cugetările lui, cele mai vestite sînt următoarele: „Incultura stăpînește pe cei mai mulți dintre muritori ca și vorbăria, dar timpul prielnic pentru lecuire va sosi. Să ai gînduri frumoase. Să nu fii fără rost neplăcut.” Zicea că trebuie să ne mărităm fiicele cînd sînt fete la vîrstă și femeii la minte; prin aceasta voia să spună că și fetele trebuie să fie date la învățătură. Zicea apoi că prietenului trebuie să-i faci bine pentru ca să fie și mai prieten, iar din dușman să-ți faci prieten, căci trebuie să ne păzim de critica ce vine de la prieteni și de unelirile dușmanilor. [92] Cînd cineva pleacă de acasă, mai întîi el să cerceteze ce are de gînd să facă; și la întoarcere, să se întrebe singur ce-a făcut. Dădea sfatul ca omul să-și exercite trupul; să-i fie mai drag ascultatul decît vorbitul; să prefere învățătura, nu neștiința; să aibă cuvinte de bun augur; să fie prieten al virtuții, dușman al viciului; să

se ferească de nedreptate; să dea cetății sfaturile cele mai bune; să-și înfrîneze plăcerile; să nu facă nimic prin violență; să-și crească bine copiii; să pună capăt dușmăniei; să nu-și dezmiere nevasta și nici să nu se certe cu ea în fața străinilor, căci una înseamnă prostie, iar cealaltă nebunie; pe sclavul beat să nu-l pedepsească, căci poate părea el însuși beat; să se căsătorească cu o fată de o teapă cu el, căci dacă iei o fată dintr-o familie mai bună, zice el, rudele ei îți vor ajunge stăpîni. [93] Nu rîde de cei luați în rîs, căci vei ajunge urît de aceștia. Nu fi trufaș cînd îți merge bine și nu te umili la strîmtoare. Învăță să înduri cu bărbăție schimbările sorții.

V. A murit la vîrsta înaintată de șaptezeci de ani²⁶³. Iată ce inscripție i-a fost făcută:

Pe înțeleptul din Rhodos, pe Cleobul îl jeleşte
Lindos, patria sa, cea cu mare-mprejur.

VI. El acea o vorbă: „Măsura e lucrul cel mai bun.”²⁶⁴ Lui Solon i-a scris următoarea scrisoare:

Cleobul către Solon

„Găsești mulți prieteni și o casă oriunde te duci, dar, după mine, locul cel mai potrivit pentru Solon va fi orașul Lindos, care-i sub regim de democrație. Insula se află în largul mării și acela care trăiește acolo n-are să se teamă cu nimic de Pisistrate. Iar prietenii vor veni de peste tot să te vadă.”²⁶⁵

CAPITOLUL AL VII-LEA

Periandru

I. [94] Periandru, fiul lui Cypselos, s-a născut la Corint, din neamul Heraclizilor. Soție îi era Lysida, pe care el o numea Melissa. Tatăl ei era Procles, tiranul din Epidaur, iar mama Eristheneia, fiica lui Aristocrates și sora lui Aristodemos; aceștia au domnit peste aproape întreaga Arcadie, cum arată Heracleides din Pont în cartea sa *Despre domnie*. Avu de la ea doi fii, pe Cypselos și Lycophron, cel mai mic om deștept, cel mai mare slab la minte. Totuși, mai tîrziu, într-un moment de furie, și-a omorît soția, care era însărcinată, aruncînd în ea cu un scăunel sau lovind-o cu piciorul, ațîțat fiind de calomniile concubinelor sale, pe care mai tîrziu le-a ars de vii. Pe fiul său, numit Lycophron, care-și jelea mama, el îl alungă în Corcyra.

II. [95] Cînd ajunsese la bătrînețe, trimise după el să-l cheme la dînsul ca să-i fie urmaș la tiranie; dar corcirenii, luîndu-i-o înainte, i-au ucis fiul. Înfuriat de aceasta, trimise pe fiii corcirenilor la Alyattes ca să fie castrați, însă, de îndată ce corabia atinse coastele insulei Samos, ei se refugiară ca suplianți²⁶⁶ în templul Herei și fură salvați de samieni.

Periandru, de supărare, muri în vîrstă de optzeci de ani. Sosicrates afirmă c-a murit cu patruzeci și unu de ani înaintea lui Cresus, înaintea olimpiadei a patruzeci și noua²⁶⁷. A fost oaspetele²⁶⁸ lui Thrasybulos, tiranul Miletului, după cum spune Herodot în prima lui Carte²⁶⁹.

[96] Aristippos, în prima Carte a lucrării sale *Despre luxul celor vecchi*²⁷⁹, povestește despre el următoarele: mama lui, după nume Crateia, se îndrăgostise de el și trăia cu el în taină, iar el era încîntat; dar, după ce faptul a fost descoperit, Periandru și-a descărcat necazul pe toată lumea, de supărare că a fost prins. Ephoros²⁷¹ amintește făgăduiala pe care a făcut-o să înalțe

o statuie de aur de va câștiga victoria la cursa de care de la Olympia; dar, când victoria fu câștigată, cum se afla în mare lipsă de aur, puse, la o serbare a cetății sale, să fie despuiate femeile de toate podoabele pe care văzu că le purtau. Astfel putu să trimită darul votiv²⁷².

III. Merge vorba că el, dorind să nu se cunoască locul unde va fi înmormântat, a născocit următorul vicleșug: dădu poruncă la doi tineri să meargă noaptea pe un anumit drum, arătat de el; omul pe care aveau să-l întâlnească trebuiau să-l omoare și să-l înmormînteze. După aceea porunci la alți patru să urmărească pe cei doi, să-i omoare și să-i îngroape; și iarăși trimise un număr și mai mare de oameni în urmărirea celor patru. După ce aranjă toate acestea, ieși înaintea primei perechi și fu omorît. Corintienii i-au săpat inscripția aceasta pe un cenotaf²⁷³:

[97] Periandru, vestit prin avere și-nțelepciune,
Zace-n Corintul natal, cel de mare scâldat.

Epitaful nostru despre el este:

Țelul de nu ți-ai ajuns, mînia o lasă departe:
Tot ce zeii-ți trimit tu bucuros să primești
Căci Periandru-nțeleptul de jale nespūsă pierit-a
Vrearea-i cînd văzu neîmplinită c-a fost.

IV. A lui este maxima: „Să nu faci niciodată ceva pentru bani; lasă câștigul pe seama treburilor care urmăresc asemenea foloase.” A scris *Precepte*²⁷⁴ în vreo două mii de versuri. Avea obiceiul să spună că tiranii care vor să fie în siguranță să se lase păziți de bunăvoința (celor guvernăți), nu de arme. Întrebat de cineva de ce este tiran, el răspunse: „Din cauză că-i primejdios să te retragi de bunăvoie precum și să fii înlăturat.” Iată și alte vorbe de-ale lui: „Liniștea-i plăcută, graba-i periculoasă, câștigul e mîrșav. Democrația e mai bună decît tirania. Plăcerile sînt trecătoare, pe cînd gloria e nemuritoare. [98] Fii cumpătat la izbîndă și cu minte la nenorocire. Poartă-te la fel cu prietenii, fie că le merge bine, fie că le merge rău. Ceea ce făgăduiești, împlinește. Lucruri secrete nu le da în vileag. Pedepsește nu numai pe vinovați, ci și pe cei care se pregătesc să facă rău.”

V. Cum afirmă Ephoros și Aristotel, el și-a format cel dintîi o gardă personală, a schimbat guvernămîntul statului în tiranie și n-a lăsat pe nimeni să locuiască după dorință în oraș.

Era în floarea vîrstei pe la a treizeci și opta olimpiadă și a fost tiran patruzeci de ani²⁷⁵.

VI. Sotion și Heracleides, și Pamphile, în Cartea a cincea a *Memoriilor*²⁷⁶ ei, spun că au existat doi Periandri, unul tiran, celălalt înțelept, care se născuse în Ambracia²⁷⁷. [99] Același lucru îl afirmă și Neanthes din Cyzic²⁷⁸, care adaugă că erau veri. Aristotel²⁷⁹ susține că înțeleptul era Periandru din Corint, pe cînd Platon neagă acest lucru²⁸⁰.

Maxima lui era: „Perseverența este totul.” A avut de gînd să facă un canal prin Istm²⁸¹.

VII. De la el ne-au rămas cîteva scrisori²⁸²:

Periandru către înțelepți

„Sînt recunoscător lui Apollo Pythicul că v-am găsit strînși la un loc, iar scrisoarea mea vă poștește să veniți la Corint, unde, cum știți, vreau să vă fac o primire cît se poate de frumoasă. Aflu că anul trecut v-ați întîlnit la Sardes²⁸³, la curtea lidiană. De aceea să nu șovăiți a veni la mine, stăpînul Corintului. Corintienii vor fi încîntați să vă vadă în casa lui Periandru.”

Periandru către Procles

VIII. [100] „Uciderea soției mele a fost făcută fără voie, dar vina ta e cu știință, cînd ațuți pe fiul meu împotriva-mi. De aceea pune capăt purtării aspre a fiului meu, că de nu, mă voi răzbuna pe tine. De mult ți-am dat reparație pentru greșeala față de fiica ta, arzînd pe rugul ei veșmintele tuturor femeilor din Corint.”

IX. Există și o scrisoare a lui Thrasybulos scrisă către el. Iat-o:

Thrasybulos către Periandru

„N-am dat nici un răspuns crainicului²⁸⁴ tău, dar l-am luat cu mine la un lan de grîu și, pe cînd mă întovărășea, eu, cu-n băț, loveam și rupeam spicele de grîu prea înalț crescute. Dacă-l vei întreba ce-a auzit și ce-a văzut, el îți va spune totul.

Dacă vrei să întărești domnia, atunci fă cum îți spun: să trimiți la moarte pe toți cetățenii care se ridică deasupra celorlalți, fie că-ți par a fi dușmani sau nu. Și un prieten poate sfîrni bănuiala unui stăpîn absolut.”

CAPITOLUL AL VIII-LEA

Anacharsis

I. [101] Anacharsis Scitul era fiul lui Gnuros și fratele lui Caduidas, regele Sciției. Mama sa era grecoaică și din această pricină el vorbea amîndouă limbile. II. A scris un poem de vreo opt sute de versuri²⁸⁵ cu privire la obiceiurile sciților și la obiceiurile grecilor, tratînd despre simplitatea vieții și felul de a duce război. Vorbea așa de deschis, încît a prilejuit formarea unui proverb: „A vorbi ca un scit”.

III. Sosicrates spune că Anacharsis a venit la Atena cam în timpul olimpiadei a patruzeci și șaptea²⁸⁶, pe cînd era arhonte Eucrates. [102] Cînd sosi la casa lui Solon – povestește Hermip – spuse unuia din slujitori să-și vestească stăpînul că a venit Anacharsis, că dorește să-l vadă și, de este cu putință, să-i fie oaspete. Slujitorul îndeplini ce i se spuse și primi poruncă de la Solon să dea răspunsul că obiceiul este ca oamenii să-și aleagă oaspeții dintre compatrioți. Anacharsis îi întoarse vorba și răspunse că el se găsea acum în țara sa și avea dreptul să fie primit ca oaspete. Solon, uimit de acest răspuns prompt, îl primi în casa lui și-l făcu cel mai bun prieten.

IV. După un timp, Anacharsis se întoarse în Sciția, unde, din cauza entuziasmului său pentru tot ce era grecesc, fu bănuat că vrea să răstoarne orînduirile patriei scite și de aceea fu lovit cu săgeata de fratele său, pe cînd vînau împreună, și muri. Fiind rănit de moarte, el spuse: „Renumele înțelepciunii mele a făcut să mă înapoiez teafăr din Grecia, dar pizma pe care-am trezit-o la mine în țară m-a pierdut.” Unii spun c-a fost omorît pe cînd executa niște rituri de inițiere²⁸⁷ grecești.

[103] Iată epitaful pe care i l-am scris:

Din depărtări se întoarse-ntr-a sciților țară Anacharsis,

Obiceiuri grecești pentru ai săi aducînd.

Dar abia cuvîntat-a și iute, cu șuier năprasnic,

O săgeată în zbor dusu-l-a pînă la zei.

V. El zise că vița de vie poartă în ea trei feluri de fructe: unul aduce plăcerea, altul beția și altul dezgustul. Spune că se miră de ce în Grecia

profesioniștii se iau la întrecere la jocuri, iar profanii arbitrează împărțirea premiilor. Întrebat cum ne putem feri de a cădea în beție, răspunde: „Avînd în fața ochilor priveliștea degustătoare a unui om beat.” De asemenea, își exprima mirarea că legislatorii greci dau pedepse celor care jignesc prin lovire și în același timp cinstesc atleții pentru modul cum se lovesc unii pe alții. Aflînd că latura corabiei n-avea decît o grosime de patru degete, spuse că și călătorii din ea erau tot la aceeași distanță de moarte. [104] Numea untdelemnul o doctorie aducătoare de nebunie, deoarece atleții, după ce se ung cu el, se nverșunează nebunește unii împotriva celorlalți. Cum se face, întreba el, că grecii opresc înșelăciunea, în timp ce spun vădit minciuni în comerțul cu de-amănuntul? De asemenea, nu putea să înțeleagă de ce la începutul ospetelor ei beau din cupe mici, iar după ce s-au îndestulat, beau din cupe mari. Inscripția de pe statuile lui e următoarea: „Pune frîu gurii, stomacului și organului dragostei.” Fiind întrebat dacă-n Sciția sînt flaute, el răspunde: „Nu, dar nici vii.” La întrebarea care corăbii erau cele mai sigure, el răspunde: „Acelea trase pe uscat.” Spunea că lucrul cel mai de mirare pe care l-a văzut în Grecia era că se lasă fumul pe munte și se transportă buștenii în oraș²⁸⁸. Cînd cineva îl întrebă care-s mai numeroși, cei vii sau cei morți, el răspunde: „În ce categorie pui pe aceia care-s pe mare?”²⁸⁹ Unui atenian care-l ponegrea fiindcă-i scit, el îi spuse: „La mine, țara mea e o rușine pentru mine, dar în cazul tău, tu ești o rușine pentru țara ta.” [105] La întrebarea ce au oamenii bun și rău totodată, răspunsul său fu: „Limba.” O vorbă a lui era: „Mai bine să ai un singur prieten de mare preț decît mulți fără valoare.” El spunea că piața este un loc delimitat unde oamenii se înșală și se păcălesc unii pe alții. Jignit de un tînăr amețit de vin, el îi spuse: „Dacă atîta timp cît ești tînăr, băiete, ți se urcă vinul la cap, cînd vei fi bătrîn, vei căra apă.” VI. După unii, el a fost inventatorul ancorei și al roții olarului pentru uzul vieții.

VII. I se atribuie următoarea scrisoare:

Anacharsis către Cresus

„Am venit, o rege al lidienilor, în țara grecilor, ca să cunosc obiceiurile și îndeletnicirile lor. Nu caut să mă îmbogățesc, ci îmi ajunge să mă întorc în Sciția ca un om mai bun (decît am plecat). În orice caz, vin în Sardes, foarte doritor de a face cunoștința ta.”

CAPITOLUL AL IX-LEA

Myson

I. [106] Myson era fiul lui Strymon, după cum afirmă Sosicrates – care citează pe Hermip²⁹⁰ –, și era de fel din Chenai, un sat din ținutul Oita sau Laconia. Era socotit ca unul din cei șapte înțelepți. Se zice că tatăl său a fost un tiran. Se afirmă de către cineva că preoteasa Pythia, fiind întrebată de Anacharsis dacă era altul mai înțelept decît el, dădu același răspuns pe care l-am citat în *Viața lui Thales*, ca dat de ea întrebării puse de Chilon:

Află că-i unul Myson în Oita, la Chenai, cu multă
Minte, mai ager nespuns decît cea ce-ți fu hărăzită²⁹¹.

Aceasta trezi curiozitatea lui Anacharsis care, în timp de vară, se duse în sat și, găsindu-l potrivit brăzdarul la plug, îi spuse:

„Myson, nu-i acum vremea de arat.” Răspunsul fu: „E tocmai vremea să-mi dreg plugul.” [107] Alții citează altfel primul vers al oracolului și anume: „Myson din Chenai, Eteianul” și se întreabă care-i acest Myson din Etis. Într-adevăr, Parmenide²⁹² spune că Etis este o regiune din Laconia, de unde se trăgea Myson. Sosicrates, în *Succesiunea filosofilor*, zice că Myson se trage din Etis după tată și din Chenai după mamă. Euthyphron²⁹³, fiul lui Heracleides din Pont, îl declară cretan, deoarece Etis era un oraș în Creta. Anaxilaos²⁹⁴ îl face arcadian.

II. Myson este amintit de Hipponax în versurile următoare:

Myson e acela pe care marelui Apollo-l numise
Printre alți pămînteni cel mai vestit înțelept.

Aristoxenos, în *Istoria felurii*²⁹⁵, spune că el nu era prea departe de Timon și Apemantos²⁹⁶, fiindcă era mizantrop. [108] În orice caz, a fost văzut la Sparta, rîzînd singur într-un loc retras; și cînd cineva, ivit pe neașteptate, îl întrebă de ce rîde, nefiind nimeni pe aproape, el răspunse: „Tocmai de aceea.” Și Aristoxenos spune că pricina pentru care a rămas în umbră a fost că n-a trăit la oraș, ci la sat, și încă într-unul neînsemnat. Și pentru că era necunoscut, unii scriitori, afară de Platon filosoful, au pus pe seama tiranului Pisistrate cuvinte care, de fapt, erau ale lui. Platon însă îl amintește în dialogul *Protagoras*²⁹⁷, socotindu-l ca unul dintre cei șapte înțelepți, în locul lui Periandru.

III. Obişnuia să spună că nu trebuie să cercetăm faptele în lumina vorbelor, ci vorbele în lumina faptelor; căci faptele nu se săvîrşesc în vederea vorbelor, ci vorbele în vederea faptelor.

IV. Muri la vîrsta de nouăzeci și șapte de ani.

CAPITOLUL AL X-LEA

Epimenide²⁹⁸

I. [109] Epimenide era fiul lui Phaistios, după cum afirmă Theopomp și mulți alți scriitori; unii spun că era fiul lui Dosiadas; alții, al lui Agesarchos. Era de neam cretan din Cnosos²⁹⁹, deși cu părul lui lung n-avea înfățișarea de cretan. II. Odată fu trimis de tatăl său, la cîmp, după o oaie rătăcită; dar la mijlocul zilei, abătîndu-se din drum, se duse să doarmă într-o peșteră, unde dormi cincizeci și șapte de ani. După acest timp se trezi și se apucă să caute oaia, crezînd că dormise doar puțin. Cum nu putu s-o găsească, se întoarse la cîmp și găsi totul schimbat și un alt stăpîn în loc. Foarte nedumerit, se întoarse atunci în oraș. Acolo, intrînd în propria sa casă, se întîlni cu oameni care îl întrebară cine este. În cele din urmă își găsi fratele mai mic, acumen om bătrîn și află de la el tot adevărul. III. [110] Astfel deveni renumit în toată Grecia și fu socotit un om iubit de zei³⁰⁰.

Din această pricină, cînd atenienii fură loviți de ciumă, iar preoteasa Pythia le proroci să purifice orașul, ei trimiseră o corabie în Creta condusă de Nicias, fiul lui Niceratos, ca să ceară ajutorul lui Epimenide. Acesta sosi în a patruzeci și șasea olimpiadă³⁰¹, purifică orașul și puse capăt ciumii în felul următor: luă niște oi, negre și albe, le duse în areopag și le lăsă să meargă încotro voiau, învățînd pe cei care le urmăreau să însemne locul unde fiecare oaie se va culca și s-o sacrifice divinității locale. Se spune că astfel boala luă sfîrșit. Și pînă în ziua de azi pot fi găsite, în diferite părți ale

Aticii, altare anonime³⁰² care amintesc ispășirea care a avut loc. După unii autori, oracolul a spus că ciuma este pricinuită de pîngărirea adusă orașului de către Cylon³⁰³, indicînd totodată și cum s-o înlătore. Ca urmare, fură omorîți doi tineri, Cratinos și Ctesibios, și orașul fu astfel scăpat de nenorocire.

[111] Atenienii au votat să i se dea lui Epimenide un talant, în bani, și o corabie, spre a se întoarce cu ea în Creta. Banii nu-i primi; în schimb, încheie un tratat de prietenie și alianță între Cnosos și Atena.

IV. Se întoarce acasă și curînd muri, cum spune Phlegon³⁰⁴ în lucrarea sa *Despre longevitate*, după ce a trăit o sută cincizeci și șapte de ani; după cretani, i-a lipsit un an pînă la trei sute. Xenofanes din Colofon, din auzite, îi dă vîrsta de o sută cincizeci și patru de ani³⁰⁵.

V. A scris un poem asupra *Nașterii cureților și corybanților* și o *Teogonie*³⁰⁶, în total vreo cinci mii de versuri. A scris și un alt poem, de șase mii cinci sute de versuri asupra *Construirii navei Argos* și a *Călătoriei lui Iason în Colcida*. [112] A scris și opere în proză *Despre sacrificii* și *Despre constituția cretană*, ca și o operă *Despre Minos și Rhadamanthys* de vreo patru mii de versuri³⁰⁷. VI. La Atena a întemeiat templul Eumenidelor³⁰⁸, după cum ne spune Lobon din Argos în lucrarea sa *Despre poeți*³⁰⁹. Se afirmă că a fost cel dintîi³¹⁰ care a purificat case și cîmpuri și care a întemeiat temple. VII. Se găsească unii care susțin că el nu s-a dus să se culce³¹¹, ci s-a retras pentru un timp ca să curețe ierburile de leac.

VIII. Există și o scrisoare a lui către Solon legiuitorul, care cuprinde constituția statului alcătuită de Minos pentru cretani. Dar Demetrios din Magnesia, în lucrarea sa *Despre poezii și scriitorii cu același nume*, încearcă să arunce dubiul asupra autenticității scrisorii, pe temeiul că-i recentă și nu-i scrisă în dialectul cretan, ci în cel atic și încă recent. IX. Totuși am găsit o altă scrisoare de la el care sună astfel:

*Epimenide către Solon*³¹²

[113] „Curaj, prietene! Dacă Pisistrate ar fi lovit pe atenieni pe cînd erau încă sclavi și înainte de a avea legi bune, și-ar fi asigurat puterea pentru totdeauna, prin înrobirea cetățenilor. Dar așa, el a supus oameni care nu-s niște lași, oameni care cu durere și rușine își amintesc de precizarea lui Solon și nu vor îndura niciodată să trăiască sub un tiran. Dar, chiar dacă Pisistrate ar stăpîni orașul pe viață, nu cred că va trece puterea copiilor lui; căci e greu să constrîngi la sclavie oameni care au fost creșcuți liberi sub cele mai bune legi. Iar tu, în loc de a călători mereu, vino liniștit la mine, în Creta. Aici n-ai a te teme de nici un stăpîn, pe cînd, fiind mereu pe drumuri, se prea poate să te-nfîlnești cu unii din oamenii lui și mi-e frică ca aceștia să nu-ți facă vreun rău.”

X. [114] Acesta e cuprinsul scrisorii. Dar Demetrios³¹³ spune că unii povestesc că Epimenide primea de la nimfe o hrană de un anumit fel și c-o păstra într-o copită de vacă; că lua cîte puțin din această hrană, că nu se golea niciodată de materii fecale și nu a fost văzut niciodată mîncînd. Timaios³¹⁴ îl amintește în Cartea a doua a lucrării sale. XI. Unii scriitori spun despre creteni că îi aduceau sacrificii ca unui zeu; căci ei spuneau că el avea puterea supraomenească de a cunoaște viitorul. Cînd văzu, de pildă, Munihia³¹⁵, la Atena, spuse că nu știu atenienii cîte rele li se vor trage de la acest loc; că, de-ar ști, l-ar nimici cu dinții. Și acestea au fost spuse cu mult înaintea celor ce aveau să se îndepline. Se spune de asemenea că el s-a numit mai întîi Aiacos³¹⁶; că a prezis spartanilor înfrîngerea lor de către arcadieni³¹⁷. Spunea despre sine că sufletul lui a trecut prin multe vieți³¹⁸.

[115] În cartea sa *Povestiri minunate*, Theopomp povestește că, pe cînd Epimenide ridica un templu nimfelor, auzi o voce din cer: „Epimenide, nu

nimfelor, ci lui Zeus înalță templul”³¹⁹ și c-a prezis cretanilor înfrângerea spartanilor de către arcadieni, cum am spus-o mai înainte; și, într-adevăr, ei au fost zdrobiți la Orchomenos³²⁰.

XII. A îmbătrânit în tot atâtea zile câți ani dormise. Acest lucru este afirmat tot de Theopomp. Myronianos, în cartea sa *Asemănări*, afirmă că cretanii l-au denumit „curet”³²¹. Spartanii îi păstrează trupul, ascultînd de un anumit oracol, după cum arată Sosibios laconianul³²².

XIII. Au mai fost încă alți doi bărbați numiți Epimenide, anume un genealog, iar al treilea care a scris despre Rhodos în dialectul doric³²³.

CAPITOLUL AL XI-LEA

Ferekyde

I. [116] Ferekyde, fiul lui Babys, născut în Syros, după cum ne informează Alexandros în cartea sa *Succesiunea filosofilor*, era elevul lui Pittacos. II. Theopomp afirmă că el cel dintîi a scris [în limba greacă]³²⁴ despre natură și despre <originea>³²⁵ zeilor.

Se povestesc multe istorii minunate despre el. Mergea odată în Samos, de-a lungul coastei, și, văzînd o corabie mînată de vînt, spuse că se va scufunda peste puțin timp și chiar în ochii lui corabia pieri în valuri. Iarăși, pe cînd bea apă scoasă dintr-un puț, prezise că-n trei zile va fi un cutremur; și așa se întîmplă³²⁶. În drum de la Olympia spre Messene, el sfătui pe Perilaos, gazda sa, să plece de-acolo cu tot ce avea; Perilaos însă nu-l ascultă și-n urmă Messene fu cucerită³²⁷.

III. [117] După cum ne spune Theopomp în cartea sa *Povestiri minunate*, Ferekyde îi îndemnă pe spartani să nu pună mare preț pe aur și argint. Le spuse că primise această poruncă de la Heracle în vis; și-n aceeași noapte, Heracle îndemnă pe regi să dea ascultare lui Ferekyde. Unii însă pun această istorie pe seama lui Pitagora.

IV. Hermip³²⁸ povestește că-n timpul războiului dintre Efes și Magnesia el sprijini cauza celor din Efes. Întrebă un trecător de unde venea și, la răspunsul „din Efes”, îi răspunse aceluia: „Trage-mă de picioare și așează-mă pe pămîntul Magnesiei; apoi vestește pe ai tăi că după izbîndă să mă îngroape pe loc și că aceasta a cerut-o Ferekyde.” [118] Omul vesti aceasta efesienilor, iar aceștia atacăra a doua zi și învinseră pe magnesieni; găsiră pe Ferekyde mort și chiar pe locul acela îl înmormîntară cu mare cinste. V. Alții spun că s-ar fi dus la Delfi și s-ar fi aruncat de pe muntele Corycos; Aristoxenos³²⁹ însă afirmă, în lucrarea sa *Despre Pitagora și discipolii lui*, că s-a îmbolnăvit și a fost înmormîntat de Pitagora în insula Delos. Mai sînt unii care povestesc că a murit mîncat de păduchi. Pitagora, venind la el, îl întrebă cum îi mai este și el scoase degetul prin ușa și-i spuse: „pielea mea îți dă răspunsul limpede”, vorbe care-n urmă au fost înțelese de gramatici în sensul că „merge rău”, deși unii le dau greșit înțelesul de „merge bine”. [119] Ferekyde susținea că numele dat de zei pentru „masă” e *thyros*³³⁰.

VI. Andron din Efes zice c-au fost doi bărbați cu numele Ferekydes în Syros; unul astronom, iar celălalt teologul, fiul lui Babys care a fost și profesorul lui Pitagora. Totuși, Eratostene³³¹ spune c-a fost numai un singur Ferekyde din Syros, celălalt Ferekydes fiind atenian și genealog.

De la Ferekyde din Syros s-a păstrat o lucrare care începe astfel:

„Zeus, Timpul și Țarina au fost de totdeauna; iar Țarina a fost numită «Ge» din cauză că Zeus i-a dat pământul ca dar.”³³² În insula Syros se păstrează și cadranul lui solar³³³.

VII. În Cartea a doua a cărții sale *Anotimpuri*³³⁴, Duris spune că pe mormîntul lui se află următoarea inscripție:

[120] Eu îs cuvîntul cel de pe urmă al înțelepciunii,
Mai presus poate fi-ntr-aceasta Pitagora, care
Primul e printre elini și alt nu mai e adevăr.

Și Ion din Chios³³⁵ vorbește despre el, după cum urmează:

Plin e de vrednicie, cu bună-cuviință-nzestrat,
Moartea deși l-a răpit, sufletu-ie-n veac fericit.
Dacă-nțeleptul Pitagora – și îndoială nu-ncape –
Gîndul aieva citea, totul adînc iscodind.

I-am scris și noi o epigramă în vers ferecreatan³³⁶, care sună astfel:

[121] Căci vestitul Ferekyde
Cel ce-n Syros s-a născut,
De păduchi fiind devorat,
A ajuns desfigurat.
În Magnesia-i adus,
Efesului spre izbîndă,
Căci grăit-a un oracol
Lucru-acesta și-o știa.
Îndoială nu încape:
Cine este înțelept
De folos e și în viață,
De folos e și-n mormînt³³⁷.

VIII. A trăit cam prin a cincizeci și noua olimpiadă³³⁸. A scris următoarea crisoare:

*Ferekyde către Thales*³³⁹

[122] „Îți doresc un sfîrșit bun cînd ți-o sosi ceasul. De cînd am primit crisoarea de la tine, a dat peste mine boala. Sînt în întregime copleșit de păduchi și am fierbințeală mare cu friguri. De aceea am dat poruncă slujitorilor să-ți aducă scrierea mea după ce mă vor înmormînta. Mi-ar plăcea să o publici, dacă și tu și ceilalți înțelepți o găsiți bună. Dacă nu, să nu o publicați. Căci nici chiar eu nu-s pe deplin mulțumit de ea. Nici faptele nu-s în totul exacte, nici n-am încrederea de a fi descoperit adevărul, ci am vorbit numai de acele lucruri pe care le poate arăta cine cercetează problemele despre zei. Restul trebuie examinat bine, toată lucrarea mea fiind plină de înțelesuri ascunse³⁴⁰. Doborît din ce în ce mai mult de boală, n-am îngăduit nici unui medic sau prieten să intre în odaia în care eram; numai celor care stăteau în fața ușii și întrebau cum îmi este, trecînd degetul prin gaura cheii³⁴¹, le-am arătat cît eram de mîncat de răni. Și le-am spus dinainte să vină a doua zi să-nmormînteze pe Ferekyde.”

Aceștia de care am vorbit sînt cei care au fost numiți înțelepți³²⁴, printre care unii autori îl socotesc și pe tiranul Pisistrate. Iar acum să trecem la filosofi și să începem cu filosofia din Ionia³⁴³. Întemeietorul ei a fost Thales, și Anaximandru a fost elevul lui.

Cartea a II-a

CAPITOLUL I

Anaximandru

I. [1] Anaximandru, fiul lui Praxides, s-a născut în Milet. II. Principiul și elementul, spunea el, este infinitul¹, fără să definească de era aer, apă sau altceva; susținea că părțile sînt supuse schimbării, dar că întregul rămîne neschimbat; că pămîntul, care-i de formă sferică², stă în mijlocul lumii, ocupînd locul din centru³; că luna, strălucind cu o lumină de împrumut, își ia lumina de la soare⁴; apoi, că soarele nu e mai mic decît pămîntul⁵ și-i alcătuit din cel mai curat foc.

III. El cel dintîi a descoperit arătătorul⁶ și l-a așezat pe cadrane solare în Sparta, după cum susține Favorinus în cartea sa *Istории felurite*, în așa fel, încît să arate solstițiile și echinocțiile⁷; a făcut și orologii⁸ care să arate timpul. [2] El cel dintîi a desenat pe o hartă⁹ conturul uscatului și al mării și a construit un glob¹⁰. Din expunerea părerilor sale s-a făcut un rezumat¹¹, care, fără îndoială, a ajuns și-n mîinile lui Apollodor din Atena¹². IV. Acesta, în *Cronologia* sa, spune că în al doilea an al olimpiadei a cincizeci și opta Anaximandru era în vîrstă de șaizeci și patru de ani¹³ și că a murit curînd după aceea¹⁴. Astfel, el a fost în floarea vîrstei cam pe timpul lui Policrate, tiranul din Samos¹⁵. Se povestește că niște băieți rîdeau de felul cum cînta el; auzind acestea, spuse: „Atunci trebuie să cînt mai bine, ca să fiu pe placul băieților”.

V. Mai este un alt Anaximandru, tot din Milet, un istoric care a scris în dialectul ionian.

CAPITOLUL AL II-LEA

Anaximene

I. [3] Anaximene, fiul lui Eurystratos, născut la Milet, a fost discipolul lui Anaximandru. După unii, a fost și elevul lui Parmenide¹⁶. Pentru el principiul lucrurilor este aerul¹⁷ și infinitul¹⁸. Spunea că stelele se mișcă în jurul pămîntului, nu pe sub el¹⁹. A scris într-un stil simplu și nemeșteșugit, în dialectul ionic²⁰.

Apollodor afirmă că a fost contemporan cu căderea orașului Sardes²¹ și că a murit într-a șaizeci și treia olimpiadă²².

II. Au mai fost încă alți doi bărbați cu numele de Anaximenes, amîndoi din Lampsacos, unul retor, care a scris despre faptele lui Alexandru Macedon²⁸, și altul istoric, nepot de soră al retorului.

III. Anaximene filosoful a scris următoarele scrisori:

Anaximene către Pitagora

[4] „Thales, fiul lui Examydes, a avut la bătrânețe un sfârșit nefericit. Într-o noapte ieși din curtea casei, cu slujitoarea lui, cum îi era obiceiul, ca să privească stelele. Cufundat în contemplarea lui, uită unde se afla, dădu de marginea unei fîntîni și căzu înăuntru. Milesienii au pierdut astfel pe astronomul lor²⁴. Noi, care i-am fost elevi, să-i cinstim amintirea și să facem ca ea să fie cinstită și de copiii și discipolii noștri; să nu încetăm de a-i repeta, între noi, cuvintele; și să începem fiecare convorbire a noastră menționîndu-l pe Thales.”

IV. O altă scrisoare e această:

Anaximene către Pitagora

[5] „Te-ai gîndit mai bine decît noi ceilalți, cînd ai părăsit Samosul pentru Crotona, unde trăiești în pace. Aici, fiii lui Aiaces săvîrșesc groaznice crime și Miletul este mereu sub tirani. Regele mezilor e o altă spaimă pentru noi, e drept nu așa mare, cît timp ne învoim să-i plătim tributul. Ionienii însă sînt gata să pornească război cu mezii, ca să asigure libertatea tuturor și, odată intrați în război, s-a dus orice nădejde de salvare. Amenințat cu nimicirea sau sclavia, cum va mai putea Anaximene să se gîndească la cercetarea cerului? În acest timp, tu te înțelegi bine cu poporul din Crotona și cu ceilalți greci din Italia și vin discipoli să te vadă chiar din Sicilia.”²⁵

CAPITOLUL AL III-LEA

Anaxagora

I. [6] Anaxagora, fiul lui Hegesibulos sau Eubulos, s-a născut în Clazomene. El a fost discipolul lui Anaximene și cel dintîi care a pus rațiunea²⁶ peste materie. Cartea sa, care e scrisă plăcut și cu măreție²⁷, începe cu cuvintele următoare: „Toate lucrurile erau amestecate la un loc; pe urmă a venit rațiunea și le-a pus în rînduială.”²⁸ Aceasta i-a adus și lui Anaxagora porecla de „Rațiune”. Timon²⁹, în lucrarea sa *Silloi*³⁰, vorbește despre el așa:

Anaxagora fuse un vajnic erou, ce se pare

Numele de „Rațiune” purtă, căci mintea-i de-olaltă

Toate le-a fost rînduit ce-nainte de-a valma stătură.

II. El era un om de vază prin naștere și avere și, mai mult încă, prin mărinimia cu care și-a dăruit avutul rudelor. [7] Muștră de acestea că nu-și îngrijește averea, el le răspunse: „De ce n-o îngrijiți voi?” La urmă se retrase și se cufundă în cercetarea naturii, fără să se mai ocupe cu treburile statului. Cînd cineva îl întrebă: „De ce nu porți grijă patriei?” răspunsul lui fu: „Nu-mi spune vorbe rele, căci mă îngrijesc chiar foarte mult de patrie.” și arată spre cer³¹.

III. Se spune că avea douăzeci de ani cînd a năvălit Xerex și c-a trăit șaptezeci și doi de ani³². Apollodor, în *Cronologia* sa, spune că Anaxagora s-a născut în a șaptezecoa olimpiadă³³ și că a murit în primul an al olimpiadei a optzeci și opta³⁴. La douăzeci de ani a început să studieze filosofia la Atena, arhonte fiind Callias³⁵. Demetrios din Phaleron arată acest lucru în *Lista arhonților*. La Atena, se spune că el a locuit treizeci de ani³⁶.

IV. [8] Anaxagora susținea că soarele este o bucată de metal incandescent³⁷ și că-i mai mare decît Peloponezul³⁸, deși alții atribuie această idee lui Tantalos³⁹. Mai spunea că în lună se află locuințe, ba chiar și dealuri

și văi⁴⁰. Pentru el, primele elemente erau particulele omogene⁴¹, căci întocmai cum aurul este făcut din mici particule⁴² de aur, tot așa și universul întreg este alcătuit din corpuri mici omogene. Rațiunea produce începutul mișcării⁴³; despre corpuri spunea că unele fiind grele <cum e pământul>, ocupă partea de jos, iar cele ușoare – ca focul – partea de sus, pe când apa și aerul ocupă locul de mijloc⁴⁴. În acest fel, după ce umiditatea a fost evaporată de soare, se așează marea pe pământul care-i neted. [9] La început, stelele se mișcau pe cer într-o cupolă, așa încît polul ceresc, care se vede totdeauna, stătea pe creștetul pământului⁴⁵; pe urmă însă, polul a căpătat o înclinare⁴⁶. Pentru el, Calea laptelui⁴⁷ este o reflectare a luminii stelelor neluminate <de> soare; cometele sînt o întîlnire de planete, care emit flăcări⁴⁸; stelele căzătoare sînt un fel de scînteii aruncate de aer⁴⁹. Vînturile se nasc cînd aerul este rărit de căldura soarelui⁵⁰; tunetul este o ciocnire a norilor, iar fulgerul frecarea lor violentă; cutremurul este o pătundere a aerului în pămînt⁵¹.

Animalele se nasc dintr-un amestec de umiditate, căldură și o substanță pămîntească⁵²; mai tîrziu, speciile se reproduc prin generare sexuală, masculii din partea dreaptă, femelele din cea stîngă⁵³.

V. [10] Se povestește că el ar fi prezis căderea, la Aigospotamoi⁵⁴, a unei pietre meteorice care, afirmă el, s-ar fi desprins din soare. De aceea Euripide⁵⁵, fiind discipolul lui, numește soarele „un bulgăre de aur” în tragedia *Phaethon*. Tot așa, cînd s-a dus la Olympia la jocuri, s-a așezat jos, îmbrăcat într-o haină de piele ca și cum avea să plouă; și ploaia începu să cadă. Întrebat de cineva dacă dealurile de la Lampsacos se vor prefăce vreodată în mare, răspunse că da, dacă nu va lipsi timpul⁵⁶. VI. La întrebarea cu ce scop s-a născut, răspunsul lui fu: „Ca să cercetez soarele, luna și cerul.”⁵⁷ Unuia care-l întreabă: „Îți lipsește societatea atenienilor?” îi răspunse: „Lor le lipsește societatea mea, nu mie a lor.”⁵⁸ Văzînd mormîntul lui Mausol, exclamă: „Un mormînt scump este imaginea unei averi prefăcută-n piatră.”⁵⁹

[11] Altuia, care se plîngea că moare-n țară străină, îi spuse: „Coborîrea în Infern este aceeași, din orice loc ai porni.”⁶⁰

VII. În cartea sa *Istoriei felurite*, Favorinus relatează că Anaxagora a fost primul care a arătat că Homer, în poemele sale, tratează despre virtute și justiție⁶¹ și că această teză a fost susținută pe larg de prietenul lui Anaxagora, Metrodoros din Lampsacos⁶², primul care s-a ocupat cu ideile lui Homer privitoare la natură. VIII. De asemenea, Anaxagora a publicat, pentru prima oară, o carte în proză⁶³. După cum afirmă Silenos în Cartea întâi a *Istoriei*⁶⁴ sale, piatra meteorică a căzut pe cînd era arhonte Demylos⁶⁵ și [12] tot el arată că Anaxagora spunea că întreg firmamentul e făcut din pietre și numai repeziciunea rotației le ține la un loc; și că dacă viteza ar slăbi, pietrele ar cădea⁶⁶.

IX. Avem mai multe povestiri cu privire la judecata⁶⁷ lui Anaxagora. După cum spune Sotion în cartea sa *Succesiunea filosofilor*, el a fost adus în fața judecătii de Cleon sub acuzarea de impietate, deoarece declarase că soarele este o bucată de metal incandescent; discipolul său Pericle l-a apărut; a fost condamnat la o amendă de cinci talanți și la exil. Satyros însă, în *Viețile* sale, spune că acuzatorul a fost Thukydidēs, adversarul politic al lui Pericle, și învinuirea a fost atît de legături cu Persia, cît și de impietate, și c-a fost osîndit la moarte în lipsă. [13] Cînd i se aduse vestea osîndirii lui la moarte, ca și la morții copiilor săi, el spuse cu privire la condamnare: „De mult natura m-a osîndit la moarte și pe mine, și pe judecătorii mei.”; iar despre fiii lui spuse: „De cînd s-au născut copiii mei, știam c-au să moară.”

Unii însă povestesc acestea despre Solon, iar alții despre Xenofon⁶⁸. Și-a îngropat fiii cu propriile sale mâini, după cum afirmă Demetrios din Phaleron în lucrarea sa *Despre bătrânețe*⁶⁹. Hermip, în *Viețile* sale, povestește că a fost închis pînă la execuție; că Pericle a venit înaintea poporului și a întrebat dacă i se găsește vreo greșeală în cariera sa politică, la care atenienii au răspuns că nu. „Ei bine, continuă el, eu sînt elevul lui Anaxagora. Nu vă lăsați înșelați de defăimări și nu-l condamnați la moarte. Încredeți-vă în mine și liberați-l.” Astfel fu pus în libertate Anaxagora. Dar el nu putu îndura insulta suferită și-și dădu singur moartea. [14] Hieronymos însă, în a doua Carte a *Notelor risipite*, arată că Pericle l-a adus în fața judecății așa de slab și de istovit de boală, încît achitarea s-a datorat nu atît hotărîrii, cît milei judecătorilor. Atîta am avut de spus despre procesul lui.

A fost bănuît că i-a purtat ură lui Democrit, pentru că nu izbutise să intre în legătură cu el⁷⁰. X. În cele din urmă, se retrase la Lampsacos și acolo muri. Întrebat de magistrații orașului dac-ar dori ca ei să facă ceva pentru el, răspunde c-ar dori ca în luna în care va muri el să li se permită în fiecare an copiilor să se joace și [15] obiceiul s-a păstrat pînă azi. La moarte, poporul din Lampsacos îi făcu o înmormîntare frumoasă și-i puse pe mormînt această inscripție:

Doarme aici Anaxagora; pînă-n culmile-nalte
Trudnic cătînd a aflat adevărul ceresc.

I-am scris și noi o epigramă:

Soarele-i bulgăr aprins, rostitu-s-a Anaxagora,
Moartea era cît pe ce grabnic să-i vină de-aici.
Viața-i salvă amicul Pericle. Zadarnică trudă;
Înțelepciunea-i slăbind, moartea chiar el și-o dădu.

XI. Au fost alți trei bărbați care au purtat numele de Anaxagoras [despre care nici un scriitor nu dă o listă completă]. Primul a fost un retor din școala lui Socrate; al doilea un sculptor de care amintește Antigonos; al treilea un gramatician, elev al lui Zenodotos⁷¹.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Archelaos

I. [16] Archelaos, fiul lui Apollodoros sau, după alții, al lui Midon, era de origine din Atena sau din Milet⁷²; el fu discipolul lui Anaxagora, II. care cel dintîi adusese filosofia naturii din Ionia la Atena⁷³. Archelaos a fost dascălul lui Socrate⁷⁴. I se dădu numele de „Archelaos fizicianul”, întrucît cu el luă sfîrșit filosofia naturii, în urma faptului că Socrate introdusese etica⁷⁵. Se pare că și Archelaos s-a ocupat de etică, deoarece a discutat legile, binele și dreptatea. Socrate însă a luat-o de la el și, ducînd-o la <desăvîrșire>, a fost socotit părintele ei. III. Archelaos afirma că două sînt cauzele producerii lucrurilor: căldura și frigul⁷⁶; că ființele vii s-au născut din nămol⁷⁷ și că ceea ce-i just și injust nu există de la natură, ci există prin convenție⁷⁸.

[17] Teoria lui dă această explicație. Apa este evaporată de căldură și, pe de o parte, în măsura în care <se coboară în jos din cauza> căldurii se strînge și produce pămîntul, iar pe de alta dă naștere aerului, pe măsură ce se revarsă de toate părțile. De aceea, pămîntul este limitat de aer și aerul este stăpînit de focul înconjurător. Ființele – spune el – se nasc din pămîntul

încălzit care aruncă nămol gros ca laptele, care servește drept hrană și-n felul acesta pământul a dat naștere și omului⁷⁹. El cel dintîi a explicat producerea sunetului prin lovirea aerului⁸⁰. Marea s-a format în adîncituri, din infiltrări prin pămînt. Pentru el, soarele este cel mai mare dintre corpurile cerești și universul este nelimitat⁸¹.

IV. Au mai fost trei bărbați care au purtat numele de Archelaos : geograful care a descris ținuturile străbătute de Alexandru ; autorul tratatului *Despre particularitățile naturii* și, în sfîrșit, un retor care a scris un manual cu privire la arta sa.

CAPITOLUL AL V-LEA

Socrate

I. [18] Socrate, fiul lui Sophroniscos sculptorul și al moașei Phainareta, după cum spune Platon în *Theaitetos*, era cetățean al Atenei, din districtul Alopeke⁸². II. Se credea că-l ajuta pe Euripide să-și compună piesele ; de aceea Mnesimachos⁸³ spune :

Se cheamă „Frigienii” a lui Euripide piesă,
Succesul avut e însă a lui Socrate faptă.

Tot el îi numește pe Euripide „o mașină prinsă-n cuie de Socrate”. Iar Callias spune în piesa *Captivii* :

A. Rogu-te, spune-mi: de ce fudul ești atîta și țațoș.
B. Cred că mi-i dreptul deplin: Socrate-i cel ce m-ajută.

Aristofan scrie în *Norii* :

E cel ce lui Euripide-i scrie întruna
Piese fără de duh, pline de vorbe goale⁸⁴.

III. [19] După unii autori, a fost elevul lui Anaxagora, dar și al lui Damon⁸⁵, cum arată Alexandros în cartea sa *Succesiunea filosofilor*. După condamnarea lui Anaxagora, deveni elevul lui Archelaos fizicianul. Acesta fu îndrăgostitul lui, afirmă Aristoxenos⁸⁶. IV. Duris spune c-a lucrat la început pentru alții⁸⁷, sculptînd în piatră. Unii îi atribuie statuile drapate ale Grațiilor de pe Acropole⁸⁸. Așa se explică pasajul din opera lui Timon, *Silloi* :

Sculptorul altu-i acum: de legi cu nesaț se ocupă,
Vraci printre greci a ajuns, sofisme într-una scornește,
Face pe mielul blajin, dar joc de emfază își bate.

V. Idomeneus⁸⁹ spune că era meșter neîntrecut la vorbă ; mai mult chiar, Xenofon⁹⁰ povestește că cei treizeci de tirani l-au oprit să mai învețe și pe alții arta de a vorbi. [20] Aristofan îl atacă în piesa lui pentru că face să pară mai bun argumentul nedrept⁹¹. Într-adevăr, Favorinus, în ale sale *Istorii felurite*, zice că cei dintîi care au dat lecții de retorică au fost Socrate și elevul lui, Aischines⁹² ; iar Idomeneus întărește această spusă în lucrarea sa *Despre socratici*. Tot el a fost primul care a vorbit despre modul său de comportare în viață și de faptul că este primul filosof care a fost osîndit la moarte și executat. El s-ar fi ocupat de afaceri, spune Aristoxenos, fiul lui Spintharos⁹³ ; ar fi adunat banii mărunți aruncați, iar după ce-i cheltuia începea din nou să adune⁹⁴.

Demetrios din Byzantion⁹⁵ povestește despre acestea : Criton, îndrăgind grația spiritului său, l-a luat de la atelier și l-a dat la învățătură.

VI. [21] Socrate discuta chestiuni de morală în prăvălii și în piață, convins fiind că studiul naturii nu este de folos; el spunea că cercetează:

Ce bun și ce rău ți s-a nîtmplat acasă⁹⁶

că adesea, din cauza argumentării lui vehemente, oamenii se aruncau asupra lui cu pumnii sau îl trăgeau de păr; și că, de cele mai multe ori, era disprețuit și luat în rîs, dar îndura cu răbdare această purtare proastă; odată chiar cineva se miră foarte că primise liniștit o lovitură de picior, iar el spuse: „Dacă un măgar m-ar fi lovit cu copita, l-aș fi dat în judecată?” Acestea le spuse Demetrios.

VII. [22] Spre deosebire de cei mai mulți filosofi n-a simțit nevoia de a călători, afară de împrejurările cînd a trebuit să meargă în campanie militară. Restul vieții a stat acasă, la Atena; îi plăcea să argumenteze în contradictoriu cu oricine sta de vorbă cu el, scopul lui fiind să ajungă la adevăr, nu să schimbe părerile celuiilalt. Se spune că Euripide i-a dat să citească scrierea lui Heraclit și i-a cerut părerea asupra ei, iar el a răspuns: „Partea pe care am înțeles-o e minunată și îndrăznesc să cred că la fel e și cea pe care n-am înțeles-o; dar e nevoie de un cufundător din Delos spre a înțelege totul.”⁹⁷

Avea grijă să-și antreneze corpul și era bine păstrat fizicește. El a luat parte la expediția de la Amfipolis⁹⁸; în bătălia de la Delion⁹⁹, Xenofon căzu de pe cal, iar Socrate alergă în ajutorul lui și-i salvă viața. [23] De asemenea, cînd toți atenienii fugeau cît îi țineau picioarele, el singur se retrase fără grabă, întorcîndu-se liniștit din cînd în cînd, gata să se apere, dacă vreun dușman l-ar fi atacat. A luptat și la Potideea¹⁰⁰, unde ajunsese pe mare, deoarece legăturile pe uscat fuseseră întrerupte de război; și se spune că a stat atunci o noapte întreagă nemișcat în aceeași poziție¹⁰¹, iar distincția pentru purtarea sa merituoasă a cedat-o lui Alcibiade fiindcă era îndrăgostit de el, după cum afirmă Aristippos în Cartea a patra a lucrării sale *Despre luxul celor vechi*¹⁰². Ion din Chios povestește că, în tinerețe, Socrate, însoțit de Archelaos, a vizitat insula Samos, iar Aristotel că s-a dus la Delfi; după spusele lui Favorinus, din cartea lui *Amintiri*, a fost și la Istm¹⁰³.

VIII. [24] Tăria voinței lui și devotamentul față de democrație reies limpede din următoarele fapte: a refuzat s-audite de ordinul lui Critias și al tovarășilor lui de a-l aduce pe bogatul Leon din Salamis în fața lor spre a fi executat¹⁰⁴; numai el singur a votat achitarea celor zece generali¹⁰⁵; atunci cînd a avut prilejul să fugă din închisoare, a refuzat s-o facă¹⁰⁶; își dojenea prietenii care-i plîngeau soarta și le-a adresat în închisoare cuvinte de neuitat¹⁰⁷.

IX. Avea o fire independentă și mîndră. Pamphile, în Cartea a șaptea a *Comentariilor* sale¹⁰⁸, povestește că Alcibiade i-a oferit odată un loc mare ca să-și zidească o casă; dar Socrate îi spuse: „Să zicem c-aș avea nevoie de o pereche de încălțăminte și că tu mi-ai dăruii o piele întreagă; nu m-aș face de rîs primind-o?” [25] Adesea, cînd privea la mulțimea de mărfuri expuse spre vînzare, își spunea singur: „Cîte lucruri de care eu nu am nevoie există!” Și recita adesea iambii următori:

Acele vase de argint și-mpurpurate

Straie-s de-actori, nu pentru-al vieții folos¹⁰⁹.

Și-a arătat disprețul față de Archelaos din Macedonia, Scopas din Cranon și Eurylochos din Larissa¹¹⁰, neprimindu-le darurile și refuzînd să se ducă la curțile lor. Era așa de ordonat în felul lui de viață, încît de mai multe ori, cînd a izbucnit ciuma în Atena, el rămase singurul neatinat de boală¹¹¹.

X. [26] Aristotel zice c-ar fi fost căsătorit cu două femei: soția dintîi a fost Xantipa, de la care a avut un fiu, pe Lamprocles; a doua a fost Myrto,

fiica lui Aristide cel drept, pe care o luă fără zestre. De la ea a avut pe Sophroniscos și Menexenos. Unii spun că Myrto a fost prima soție, pe când alții – printre care Satyros și Hieronymos din Rhodos – afirmă că i-au fost amîndouă soții în același timp și dau ca explicație faptul că atenienii aveau lipsă de oameni și, pentru a-și mări populația, au dat un decret prin care orice cetățean trebuia să se căsătorească cu o ateniană, dar putea să aibă copii și de la altă femeie; iar Socrate a făcut întocmai¹¹².

[27] Știa să disprețuiască pe cei care rîdeau de dînsul. Se mîndrea cu viața lui cumpătată și nu cerea niciodată un ban nimănui. Avea obiceiul să spună că-i place cel mai mult mîncarea care are nevoie de cît mai puține garnituri și XI. băutura care nu-i deschide pofta pentru alta; că, avînd cele mai puține nevoi, este cel mai apropiat de zei¹¹³. Acest lucru se poate vedea și la poezii comici care, sub forma ridicolului, nu-și dau seama că îi aduc totuși cele mai mari laude. Astfel, Aristofan spune:

O, muritor, ce-ai năzuit să afli-a noastră-nțelepciune,
Vei fi un muritor ferice printre atenieni și greci.
De ești gîndirilor sortit, de poți să ții prea bine minte
Și dacă poți să-nduri orice; de nu te ostenești nici dacă
Stai în picioare sau alergi, de știi și gerul să-l înduri,
Făr-a te necăji prea tare, de poți să stai nemîncat¹¹⁴.

[28] De asemenea Ameipsias, aducîndu-l pe Socrate în scenă într-o manta veche, spune:

A. Cel mai de soi dintre toți din juru-ți, o Socrate,
Plin de îngîmfare ești tu mai mult decît oricare altul,
Cînd te abați pe la noi: de ești tu în mințile toate,
Oare-am putea să-ți găsim o manta ceva mai ca lumea?
B. Tot necazul ce-l am, aflați, de aici izvodit-a:
Joc mi-am bătut de cizmari fățiș cu tot dinadînsul.
A. Iată, de foame e ros, și totuși omul acesta
Cît a putut s-a ferit s-aducă vreodat-lingușire¹¹⁵.

Și Aristofan ne prezintă spiritul lui disprețuitor și mîndru, cînd spune:

Iar ție pentru mersul tău pe stradă, mîndru de păun
Și pentru felul cum arunci privirile chiorîș la mulți
Și pentru toate cîte-nduri fiindcă mereu descuți¹¹⁶.

Și totuși uneori se îmbracă și cu haine bune, potrivit cu împrejurările, cum îl arată Platon în *Banchetul*¹¹⁷ atunci cînd merge spre casa lui Agathon.

XII. [29] Era la fel de abil în a convinge pe cineva sau a-l face să-și schimbe părerea. Astfel, după ce stătu de vorbă cu Socrate despre cunoaștere, Theaitetos plecă de la el cuprins de un foc divin¹¹⁸; Euthyphron își acuzase tatăl de omor, iar Socrate îi întoarse gîndul, după ce discută cu el despre pietate¹¹⁹. Tot prin vorbă, l-a schimbat și pe Lysis, făcîndu-l să aibă o purtare mai bună¹²⁰. Avea dibăcia de a scoate argumente din fapte. Pe fiul său Lamprocles, supărat grozav pe mama sa, îl făcu să-și schimbe sentimentele, cum ne-o spune undeva Xenofon¹²¹. Tot Xenofon povestește c-a scos din mintea lui Glaucon, fratele lui Platon, ideea de a face politică, deoarece era fără experiență și, dimpotrivă, a sfătuit pe Charmides să intre în politică, fiind înzestrat pentru aceasta¹²².

[30] Generalului Iphicrates¹²³ îi insuflă un spirit războinic, arătîndu-i cum cocoșii luptători ai bărbierului Meidias dădeau din aripi luptînd împotriva celor ai lui Callias. Glauconides¹²⁴ ceru ca Socrate să fie păstrat pentru fala statului, ca și cum ar fi fost un fazan sau păun.

El lucru curios, obișnuia el să spună, cât de ușor poate spune cineva câte oi are, dar pe prieteni n-ar putea să și-i numească pe toți câți îi are, așa de puțin preț pune pe ei. Văzînd pe Eucleides¹²⁵, interesat foarte de aproape de argumentele controversate, îi spuse: „Vei reuși foarte bine cu sofistii, Eucleides, dar cu oamenii nici de fel.” El credea că acest soi de subtilități sînt fără folos, după cum ne arată Platon în *Euthydemus*¹²⁶.

XIII. [31] Cînd Charmides îi oferî cîteva sclavi pentru ca să-și poată procura ceva venituri, el refuză; și, după unii, disprețui frumusețea lui Alcibiade. El aprecia timpul liber ca pe cel mai prețios dintre bunuri, ne spunea Xenofon în *Banchetul*¹²⁷. Există, spunea el, o singură fericire: știința, și un singur rău: neștiința. Bogăția și originea nobilă nu aduc nici un bine celui care le are, ci dimpotrivă, îi dăunează. În orice caz, cînd cineva i-a spus că mama lui Antistene era o tracă, el îi răspunse: „Nu cumva te-ai fi așteptat ca un om așa nobil să se fi născut din doi părinți atenieni?” L-a convins pe Criton să-l răscumpere pe Phaidon care, fiind prizonier de război, era ținut în sclavie josnică, și apoi făcu din el un adevărat filosof.

XIV. [32] Ba mai mult chiar, la bătrînețe a învățat să cînte din liră și spunea că nu vede ceva nechibzuit în a învăța un lucru nou. Xenofon ne povestește în *Banchetul*¹²⁸ că avea obiceiul regulat să danseze, socotind că acest exercițiu ajută la buna stare a corpului. XVI. Obișnuia să spună că geniul lui protector¹²⁹ îi vestește mai dinainte viitorul; că a porni bine ceva nu-i lucru ușor, dar trebuie înfîș pornit de la lucrul mic; că nu știe nimic în afară de faptul neștiinței lui¹³⁰. Mai spunea iarăși că atunci cînd oamenii plătesc prețuri mari pe fructe coapte timpuriu par a ignora faptul că se vor coace la vremea lor. Fiind întrebat în ce constă virtutea unui tînar, răspunse: „În a nu depăși măsura în nimic.”¹³¹ Susținea că geometria trebuie învățată atîta cît să poți măsura pămîntul pe care-l dobîndești sau acela de care te desparți¹³².

[33] Auzind versul din piesa *Auge* a lui Euripide, unde poetul spune despre virtute:

Bine am face pe-aceasta slobod lăsînd-o să umble¹³³

se sculă și părăsi teatrul, spunînd că este ridicol să cauți cu rîvnă un sclav pe care nu-l poți găsi, iar virtutea s-o lași să piară. Fiind întrebat de cineva dacă-i bine să se căsătorească sau nu, îi spuse: „Oricum vei face, te vei căi.” Își arată nedumerirea că sculptorii își dau osteneală să facă blocul de marmură cît mai asemănător unui om, dar nu se îngrijesc de ei, să nu se asemene cu simple blocuri, și nu cu oameni. Pe tineri îi sfătua să folosească mereu oglinda, ca cei cu chip frumos să dobîndească o purtare la fel, iar cei urîți să-și ascundă lipsurile prin educație¹³⁴.

XV. [34] El a invitat odată la el niște oameni bogați și Xantipei îi era rușine cu masa ei: „Fii pe pace, îi spuse el, dacă-s oameni cumpătați se vor mulțumi cu atît, iar dacă-s oameni de nimica nu ne vom necăji pentru ei.” Ar fi spus că restul lumii trăiește ca să mănînce, pe cînd el mănîncă pentru ca să trăiască¹³⁵. Gloata oamenilor neînsemnați o asemenea cu o persoană care nu primește o tetradrahmă fiindcă e falsă, dar în același timp acceptă ca veritabile o mulțime de piese false. Lui Aischines¹³⁶, care-i spuse: „Sînt un om sărac, n-am nimic de dat, dar mă dau pe mine însumi”, Socrate îi răspunse: „Cum asta, nu vezi că-mi faci cel mai mare dar din toate?” Unuia care i se plîngea că nu-i luat în seamă de cînd ajunseseră la putere cei treizeci, îi spuse: „Nu cumva îți vei schimba părerea odată?” [35] Aceluia care i-a spus: „Atenienii te-au osîndit la moarte”, el i-a răspuns: „Și pe ei natura i-a osîndit la fel”. Unii însă atribuie acest răspuns lui Anaxagora.

Soției lui, care se tînguia: „Mori pe nedrept”, îi spuse: „Nu cumva ai fi vrut să mor pe drept?” El visă că cineva îi spunea:

Noi în trei zile vom fi în mînoasa-ne țară, în Ftia¹³⁷.

Și el spuse lui Aischines: „Peste trei zile voi muri.” Înainte de a bea cucuta, Apollodoros îi oferă o haină frumoasă, ca să moară îmbrăcat cu ea. „Cum așa – îi zise Socrate – haina mea a fost destul de bună cît am trăit, și acum nu-i bună ca să mor?” Cînd i se spuse că cineva îl vorbește de rău, el îi răspunse: „Într-adevăr, fiindcă n-a învățat niciodată să vorbească de bine.” [36] Lui Antistene, care-și întorsese mantaua în așa fel încît să i se vadă găurile, îi spuse: „Îți vād deșertăciunea prin mantie.” Unuia care-l întrebă: „Nu găsești că cutare te batjocorește?”, îi dădu răspunsul: „Nu, căci acestea nu mă privesc pe mine.” „Trebuie să ne livrăm cu bună voie poeziilor comici, căci, dacă ei ne batjocoresc pentru defecte reale, ne fac un serviciu că le putem îndrepta, iar de nu, insultele lor nu ne ating.” XVII. Odată, Xantipa îl certă și apoi îl udă cu apă, iar el spuse: „Nu vă spuneam eu că tunetele Xantipei se vor sfîrși cu ploaie?” Lui Alcibiade, care afirma că țipetele Xantipei erau de nesuferit, îi spuse: „Ba de loc, m-am obișnuit cu ele ca și cu o roată ce scîrție într-una. Și tu suporti gîgîitul gîștelor.” [37] „Desigur – răspunse Alcibiade – dar ele îmi dau ouă și pui.” „Și Xantipa – reluă Socrate – îmi dă copii.” Odată, Xantipa, în piață, trăgîndu-i haina de pe el, cunoștințele îl sfătuiă să se apere și el. „Da, pe Zeus – răspunse el – pentru ca, în timp ce noi ne încăierăm, voi să strigați: Dă-i Socrate! Atinge Xantipa!” Spunea că a trăit cu o femeie aspră, așa cum unor călăreți le plac caii focoși, dar „întocmai cum aceștia, după ce-i domolesc, pot ușor să-i stăpînească pe ceilalți, tot așa și eu, obișnuindu-mă cu Xantipa, voi învăța să mă comport cu ceilalți oameni”¹³⁸.

XVIII. Acestea și altele la fel i-au fost vorbele și faptele; avem mărturie și cunoscutul răspuns dat lui Chairephon¹³⁹ de către preoteasa de la Delfi:

Dintre toți muritorii, Socrate-i cel mai-nțelept¹⁴⁰.

[38] A fost foarte pizmuit pentru acest răspuns, ca și pentru că mustră pe aceia care aveau o prea bună părere despre ei, dovedindu-se că-s niște proști. După cum se vede în *Menon* al lui Platon, e sigur c-a tratat astfel pe Anytos¹⁴¹. Într-adevăr, Anytos, neputînd suporta să fie luat în rîs de Socrate, a ațîtat împotriva lui pe Aristofan și pe prietenii acestuia; apoi a contribuit să-l convingă pe Meletos¹⁴² să-l cheme în judecată pe Socrate pentru vina de împietare și corupere a tineretului.

Acuzarea a fost făcută de Meletos și susținută de Polyeuctos¹⁴³, după spusele lui Favorinus din ale sale *Istории variate*. Hermip zice că discursul de acuzare a fost scris de Polycrates¹⁴⁴ sofistul; unii însă spun c-a fost scris de Anytos. Lycon¹⁴⁵ demagogul făcuse toate pregătirile necesare.

[39] Antisthenes în *Succesiunile filosofilor*¹⁴⁶ și Platon în *Apologia*¹⁴⁷ spun că au fost trei acuzatori: Anytos, Lycon și Meletos¹⁴⁸; că Anytos a vorbit, miniat, din partea meșteșugarilor și politicienilor, Lycon din partea retorilor și Meletos din partea poezilor, cele trei categorii pe care le batjocorise Socrate. Favorinus, în Cartea întâi a *Amintirilor*, declară că discursul lui Polycrates împotriva lui Socrate nu-i autentic; căci el amintește acolo de reconstruirea zidurilor de către Conon, fapt care a avut loc șase ani după moartea lui Socrate¹⁴⁹. Așa a fost cu procesul.

XIX. [40] Acuzația sub jurămînt, din acest proces, păstrată încă în Metroon¹⁵⁰, sună, după Favorinus, așa: „Această chemare în judecată și această declarație le-a făcut sub jurămînt Meletos, fiul lui Meletos din Pitthos,

împotriva lui Socrate, fiul lui Sophroniscos din Alopeke¹⁵¹: Socrate s-a făcut vinovat de refuzul de a recunoaște pe zeii pe care îi cinstește cetatea și de introducerea altor noi divinități. Este de asemenea vinovat de coruperea tineretului. Pedepsa cerută e moartea.”¹⁵² XX. Filosoful nostru, după ce citi apărarea scrisă de Lysias¹⁵³ pentru el, spuse: „Frumos discurs, Lysias, dar nu mi se potrivește mie”. Într-adevăr, era mai mult juridic decât filosofic. [41] Iar Lysias îi spuse: „Dacă discursul e frumos, cum se face de nu ți se potrivește?” „Foarte bine, îl lămuri Socrate: o haină frumoasă și o încălțăminte frumoasă n-ar fi tot afit de nepotrivite pentru mine?”

Iustus din Tiberias¹⁵⁴, în cartea sa intitulată *Coroana*, spune că în cursul judecății Platon se urcă la tribună și începu: „Bărbați atenieni, deși sînt cel mai tînăr din cei care s-au urcat vreodată la tribună ca să vă vorbească...”, dar aici judecătorii începură să strige: „Dă-te jos! Dă-te jos!”

XXI. Cînd a fost condamnat, cu o majoritate de două sute optzeci și unu de voturi, și judecătorii discutau ce pedeapsă să i se dea sau ce amendă să plătească, Socrate propuse să plătească douăzeci și cinci de drahme. [42] Adevărat că Eubulides spune că a oferit o sută. Cum răspunsul pricinui o mare tulburare printre judecători, el le spuse: „Date fiind serviciile mele, propun recompensa de a fi întreținut în Prytaneion¹⁵⁶ pe socoteala statului.”

Dar judecătorii îl condamnară la moarte cu optzeci de voturi noi în plus. Aruncat în închisoare, cîteva zile mai tîrziu bău otrava¹⁵⁶ după ce pronunță cuvinte multe, frumoase și vrednice, pe care Platon le amintește în *Phaidon*.

XXII. Unii afirmă că în închisoare a scris și un imn în onoarea lui Apollo, care începea așa:

Slavă, Apollo din Delos și-Artemis, aleasă pereche.

Dionysodoros¹⁵⁷ neagă că imnul ar fi fost scris de Socrate. A compus și o fabulă esopică¹⁵⁸, nu cu prea multă dibăcie. Iată-i începutul¹⁵⁹:

Astfel, odată, la cei din Corint, Esop glăsuia:

„Nu cîntăriți vrednicia cu a norodului minte.”

XXIII. [43] Astfel plecă dintre oameni Socrate. Atenienii s-au căit puțin după aceea, încît închiseră terenurile de exerciții și gimnaziile¹⁶⁰; exilară pe acuzatori, iar pe Meletos îl osîndiră la moarte. În cinstea lui Socrate ridicară o statuie de bronz, operă a lui Lysip, și o așezară în sala de procesiuni. Iar Anytos, ajuns la Heraclea, a fost alungat de locuitorii orașului chiar în aceeași zi. Nu numai în cazul lui Socrate, ci și-n multe altele, atenienii s-au căit în felul acesta. Într-adevăr, l-au condamnat pe Homer la o amendă de cincizeci de drahme, ca fiind nebun, după cum spune Heracleides¹⁶¹; pe Tirteu l-au declarat ieșit din minți; pe Astydamas¹⁶² l-au cinstit cu o statuie de bronz înaintea lui Eschil. [44] Euripide îi muștră pe atenieni astfel în piesa sa *Palamedes*¹⁶³:

Ați ucis pe-atotînteptul,

Neprihănit, -ndrăgitul de muze.

Aceasta o spun unii, pe cînd Philochoros¹⁶⁴ afirmă că Euripide a murit înaintea lui Socrate.

După spusele lui Apollodor, în *Cronologiile* sale, Socrate s-a născut pe cînd era arhonte Apsephion, în anul al patrulea al celei de-a șaptezeci și șaptea olimpiade¹⁶⁵, în ziua a șasea a lunii Thargelion, cînd atenienii își purifică orașul, iar delienii spun că-n această zi s-a născut Artemis. A murit în primul an al olimpiadei a nouăzeci și cincea¹⁶⁶, la vîrsta de șaptezeci de ani. De aceeași părere este și Demetrios din Phaleron; unii însă spun că era de șazeci de ani cînd a murit.

XXIV. [45] Atît Socrate, cît și Euripide au fost discipolii lui Anaxagora; Euripide se născuse în anul dintîi al olimpiadei a șaptezeci și cincea, cînd era arhonte Calliades¹⁶⁷.

După părerea mea, Socrate s-a ocupat și de științele naturii, deoarece a avut unele discuții asupra providenței, chiar după spusele lui Xenofon¹⁶⁸, care totuși declară că s-a ocupat numai cu etica. Platon însă, în *Apologia*, după ce amintește pe Anaxagora și pe alți cîțiva fizicieni, îl face pe Socrate să dezaprobe aceste teorii. Dar cînd Platon însuși tratează probleme de fizică, el pune ideile sale în gura lui Socrate¹⁶⁹.

Un vrăjitor ar fi venit din Siria la Atena – povestește Aristotel – și, printre alte nenorociri cu care l-a amenințat pe Socrate, i-a prezis și o moarte năpraznică¹⁷⁰.

[46] Am scris și noi despre el versurile acestea:

Bea deci, Socrate-n sălașul lui Zeus cel ce numitu-te-a
– El tot astfel fiind – cel prea înțelept.
Mină de atenieni otravă să bei îți întinse,
Dar prin gura ta ei otrav-au băut¹⁷¹.

XXV. Aristotel, în Cartea a treia a *Poeticii* sale¹⁷², spune că Socrate a fost aspru criticat de un anume Antilochos din Lemnos și de Antiphon prezicătorul, întocmai cum a fost criticat Pitagora de către Cylon din Crotona sau cum a fost atacat Homer în timpul vieții de către Syagros, iar după moarte de Xenofanes din Colofon. Și Hesiod a fost criticat în timpul vieții de Cercops, iar după moarte de Xenofanes, despre care am vorbit mai sus. Pindar a fost criticat de Amphimenes din Cos; Thales – de Ferekyde, Bias – de Salaros din Priene; Pittacos – de Antimenidas și Alcaios; Anaxagora – de Sosibios, iar Simonides – de Timocreon¹⁷³.

XXVI. [47] Dintre cei care l-au urmat și au fost numiți socratici, cei mai de seamă au fost: Platon, Xenofon, Antistene. Dintre cele zece nume de pe lista tradițională, patru sînt cei mai deosebiți: Aischines, Phaidon, Eucleides, Aristip. Trebuie să vorbesc mai întîi de Xenofon; Antistene va veni mai tîrziu, în partea rezervată filosofiei cinice. După Xenofon, îi voi lua pe socraticii propriu-zisi și voi trece apoi la Platon. Cu Platon încep cele zece școli: el însuși a întemeiat prima Academie. Iată deci ordinea pe care o voi urma¹⁷⁴.

XXVII. Dintre aceia care au mai purtat numele de Socrates, unul este istoric și a scris o operă geografică despre Argos; altul e un filosof peripatetician din Bithynia; al treilea, un poet care a scris epigrame; în sfîrșit, Socrates din Cos, care a scris despre *Denumirile zeilor*¹⁷⁵.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Xenofon

I. [48] Xenofon era fiul lui Gryllos, cetățean atenian, și aparținea distric-tului Erchia; era modest și arătos la culme. II. Povestea spune că Socrate l-a întîlnit pe o uliță îngustă și, punîndu-i bățul în față ca să-l oprească din drum, l-a întrebat unde se vinde tot felul de hrană. După ce primi răspunsul, îi puse o altă întrebare: „Unde devin oamenii mai buni și mai demni de cinste?” Xenofon nu putu răspunde. „Atunci urmează-mă – îi spuse Socrate – și vei afla.” Din acel moment deveni elevul lui Socrate¹⁷⁶. III. A fost și

cel dintîi care a luat însemnări și care a dat lumii convorbirile lui Socrate, sub titlul de *Amintiri*. Mai mult încă, a fost cel dintîi dintre filosofi care a scris o carte de istorie¹⁷⁷.

IV. Aristippos, în Cartea a patra a lucrării sale *Despre luxul celor vechi*, declară că era îndrăgostit de Cleinias¹⁷⁸ și că spunea cu privire la el: [49] „Pentru mine-i mai plăcut să privesc la Cleinias decît la toate priveslile frumoase din lume. Dacă aș putea să mă uit numai la el, aș fi mulțumit să fiu orb pentru orice alt lucru. Sînt supărat pe noapte și pe somn, fiindcă atunci nu pot să-l văd, și-s foarte recunoscător zilei și soarelui, pentru că mi-l arată pe Cleinias.”¹⁷⁹

V. A cîștigat prietenia lui Cyrus în felul următor: Avea un bun prieten, numit Proxenos, un beoțian, elev de al lui Gorgias¹⁸⁰ din Leontinoi și prieten cu Cyrus. Proxenos, care trăia în Sardes, la curtea lui Cyrus, scrisese o scrisoare lui Xenofon la Atena și-l chemă să vină să se împrietenească cu Cyrus. Xenofon arată scrisoarea lui Socrate și-i ceru părerea, [50] care fu să se ducă la Delfi și să consulte oracolul. El întrebă oracolul nu dacă trebuia să se ducă la Cyrus, ci în ce fel să facă acest lucru¹⁸¹. Socrate îl dojeni pentru aceasta, dar în același timp îl sfătui să se ducă. După sosirea lui la curtea lui Cyrus, deveni tot atît de strîns legat de acesta ca și Proxenos. Cu privire la tot ce s-a întîmplat în timpul expediției și-al întoarcerii acasă, avem chiar povestirea lui minunată¹⁸². VI. Totuși, în timpul expediției, a fost în dușmănie cu Menon din Pharsalos¹⁸³, generalul mercenar, pe care-n chip calomnios l-a acuzat că are un iubit mai în vîrstă decît el¹⁸⁴. Îl dojenește și pe un oarecare Apollonides că și-a făcut găuri în urechi¹⁸⁵.

VII. [51] La sfîrșitul expediției, după nenorocirile care s-au abătut asupra ei în Pont și cu trădarea lui Seuthes, regele odrizilor¹⁸⁶, Xenofon s-a întors în Asia, după ce a înrolat în slujba lui Agesilaos¹⁸⁷, regele spartan, trupele mercenare care fuseseră ale lui Cyrus, deoarece pentru Agesilaos avea un devotament nemăsurat. În acest timp a fost exilat de atenieni, pentru că se dăduse de partea Spartei¹⁸⁸. Pe cînd era în Efes și avea o sumă de bani, încredință jumătate din ea lui Megabyzos, preotul zeiței Artemis¹⁸⁹, s-o păstreze pînă la întoarcerea lui, iar dacă nu s-ar mai întoarce s-o întrebuințeze la ridicarea unei statuii în cinstea zeiței. Cealaltă jumătate însă o trimise, pentru daruri, la Delfi¹⁹⁰. Pe urmă veni în Grecia cu Agesilaos, care fusese rechemat să continue războiul împotriva Thebei. Iar lacedemonienii i-au acordat titlul de proxen¹⁹¹.

VIII. [52] Pe urmă, despărțindu-se de Agesilaos, se duse în Scillus, un loc din teritoriul Elis, nu departe de oraș. După spusele lui Demetrios din Magnesia¹⁹², era întovărășit și de soția sa Philesia, iar Deinarchos¹⁹³, într-un discurs scris împotriva lui Xenofon pentru un libert trecut la alt patron¹⁹⁴, menționează că au mers cu el și cei doi fii ai lui, Gryllos și Diodoros, dioscarii cum erau numiți. Cum sosise să asiste la jocuri și Megabyzos, Xenofon primi și de la el depozitul de bani dați în păstrare și cumpără un domeniu pe care curgea un rîu numit Selinus, ca și rîul din Efes, și-l închină zeiței. Aici trăia el, ocupîndu-se cu vînătoarea, primea prieteni și lucra fără întrerupere la istoriile sale. Totuși, Deinarchos afirmă că spartanii au fost aceia care i-au dat o casă și pămînt.

[53] În același timp ni se spune că Phylopidas¹⁹⁵ spartanul i-a trimis la Scillus în dar sclavii luați din Dardanos¹⁹⁶ și că el a făcut cu ei ce-a crezut că-i bine. Se mai spune că cei din Elis au mers împotriva localității Scillus și că, datorită încetinerii spartanilor, cu cucerit-o; IX. între timp, fiii lui

Xenofon s-au retras la Lepreon¹⁹⁷ cu câțiva slujitori, iar Xenofon, care plecase mai înainte la Elis, se duse pe urmă la Lepreon să-și găsească fiii și apoi fugi cu ei la Corint, unde-și fixă locuința. X. În vremea aceasta, întrucât atenienii luară hotărârea să ajute Sparta, Xenofon își trimise fiii la Atena să servească în armată pentru apărarea Spartei. [54] Diocles, în cartea sa *Viețile filosofilor*¹⁹⁸, spune că ei fuseseră chiar educați în Sparta. Diodoros ieși neatins din luptă, fără să fi săvârșit nici o faptă de seamă; mai avea un fiu Gryllos cu același nume ca și fratele său. Gryllos era încadrat în cavalerie și în bătălia care avu loc la Mantinea¹⁹⁹ luptă cu vitejie și muri, după cum povestește Ephoros în Cartea a douăzeci și cincea, comandant al cavaleriei fiind Cephisodoros, iar comandant-șef Hegesilaos. În această luptă căzu și Epaminonda²⁰⁰. Se spune că în acest timp Xenofon tocmai aducea sacrificii, cu o coroană pe cap, pe care și-a scos-o când i s-a anunțat moartea fiului, dar, aflând că acesta căzuse ca un brav, și-a pus din nou coroana pe cap. [55] Unii afirmă că nici n-a vărsat lacrimi, ci a spus: „Știam că fiul meu e muritor.”²⁰¹ Aristotel²⁰² amintește de nenumărați autori care au scris elogii și epitafuri despre Gryllos, mai mult ca să-i fie pe plac părintelui lui. Hermip, în *Despre Theofrast*²⁰³, spune că Isocrate de asemenea a scris un elogiu al lui Gryllos. Timon, totuși, îl ia în râs pe Xenofon în aceste versuri:

Două sau trei încercări slăbuțe sau încă mai multe,
Cum și Xenofon sau Aischines prea lesne le scrie²⁰⁴.

XI. Aceasta i-a fost viața. Era în floarea vârstei în anul al patrulea al celei de-a nouăzeci și patra olimpiade²⁰⁵, și a luat parte la expediția lui Cyrus pe când era arhonte Xenainetos, cu un an înainte de moartea lui Socrate²⁰⁶.

[56] După spusele lui Ctesicleides²⁰⁷ din Atena, în a sa *Listă a arbonților și a învingătorilor olimpici*, muri în primul an al olimpiadei a o sută cincea, arhonte fiind Callidemides²⁰⁸, în anul în care Filip, fiul lui Amyntas, s-a urcat pe tronul Macedoniei²⁰⁹. După cum arată Demetrios din Magnesia²¹⁰, a murit la Corint, cu siguranță la o vârstă înaintată. XII. A fost un om deosebit în toate, mare iubitor de cai și de vânătoare, tactician priceput, cum se vede din scrierile lui, evlavios, aducător de sacrificii și bun cunoscător în prevestiri²¹¹. Pe Socrate l-a urmat drept model²¹².

XIII. A scris vreo patruzeci de cărți în total, deși împărțirea lor nu este totdeauna aceeași²¹³, și anume:

- [57] *Anabasis*, cu o prefață la fiecare Carte separat, și nu una singură pentru întreaga lucrare;
Cyrupaideia;
Hellenicele;
Amintirile;
Banchetul;
Economicul;
Despre călărie;
Despre vânătoare;
Despre conducătorul de cavalerie;
Apărarea lui Socrate;
Despre venituri;
Hieron sau Despre tiran;
Agesilaos;
*Constituțiile Atenei și Spartei*²¹⁴.

Demetrios din Magnesia neagă că ultima din aceste opere ar fi a lui Xenofon²¹⁵. Se mai vorbește că el l-a făcut renumit pe Tucidide prin

publicarea *Istoriei* acestuia, care era necunoscută și pe care ar fi putut să și-o însușească²¹⁶. Prin felul lui plăcut de a povesti, și-a meritat numele de Muză atică.

XIV. Din această pricină, el și cu Platon se pizmuiau, după cum vom arăta în capitolul despre Platon.

[58] Am scris și despre el o epigramă:

Cînd Xenofon a pornit cu Cyrus spre-a perșilor țară,
Către-al lui Zeus tărîm, drum de-asemeni cătă.
Elineasca-i istorie vădi-nvățătura primită:
În înțeleptu-i izvod Socrate cînte primi.

Am scris și alta despre împrejurările morții lui:

Din Cranaos și Cecrops, o Xenofon, cetățenii,
Cyrus fiindu-ți amic, te-alungară-n exil.
Prea prîmîtorul Corint cu drag la pieptu-i te strînse
Drept mulțumire-aici locul de veci ți-ai ales²¹⁷.

XV. [59] Am găsit la alți autori afirmația că era în floarea vîrstei, împreună cu ceilalți socratici, în olimpiada a optzeci și noua²¹⁸, iar Istros²¹⁹ afirmă că a fost exilat printr-un decret al lui Eubulos și apoi rechemat, tot printr-un decret al acestuia.

XVI. Au fost șapte Xenophoni: primul este cel de care ne-am ocupat; al doilea, un atenian, frate cu Pythostratos care a compus *Theseida*²²⁰, el însuși autor al mai multor lucrări, printre altele al unor *Biografii ale lui Epaminonda și Pelopida*; al treilea, un medic din Cos; al patrulea, autorul unei *Istории a lui Hanibal*; al cincilea, cel care s-a ocupat de minuni legendare; al șaselea, un sculptor din Paros; al șaptelea, un poet din comedia veche²²¹.

CAPITOLUL AL VII-LEA

Aischines

I. [60] Aischines²²² era fiul unui cîrnățar, Charinos, dar alții spun că numele tatălui său era Lysanias. Era cetățean la Atenei, sînguincios încă din tinerețe. De aici și atașamentul lui față de Socrate. Așa se explică observația acestuia: „Numai fiul cîrnățarului știe cum să mă cinstească.”

II. Idomeneus²²³ afirmă că Aischines, nu Criton, l-a sfătuit pe Socrate să fugă din închisoare, dar că Platon pune cuvintele în gura lui Criton, din pricină că Aischines era mai legat de Aristip²²⁴ decît de el. Spuneau unii răutăcioși, mai ales Menedem din Eritreia²²⁵, că cele mai multe din dialogurile pe care Aischines le dădea drept ale sale erau de fapt dialogurile lui Socrate, obținute de el de la Xantipa. III. Dialogurile așa-numite „fără început”²²⁶ sînt foarte neglijente și nu arată nimic din vigoarea lui Socrate; Pisistrates din Efes²²⁷ nega chiar c-ar fi scris de Aischines. [61] Într-adevăr, și Persaios²²⁸ atribuie majoritatea celor șapte dialoguri lui Pasiphon²²⁹ din Eritreia, care le-a introdus printre dialogurile lui Aischines. Mai mult, Aischines a prelucrat *Micul Cyrus*, *Heracle* (dialog scurt) și *Alcibiade* ale lui Antistene, ca și dialogurile altor autori. Oricum ar fi, scrierile lui Aischines, marcate cu caracterul socratic, sînt șapte, și anume: *Miltiade*, care, fiind prima, este ceva mai slabă; pe urmă *Callias*, *Axiochos*, *Aspasia*, *Alcibiade*, *Telauges* și *Rhinion*²³⁰.

Sărăcia, spun unii, l-a făcut să meargă în Sicilia, la curtea lui Dionysios²³¹, iar Platon nu l-a luat în seamă, ci a fost introdus la Dionysios de Aristip. După prezentarea câtorva dialoguri, a primit daruri de la Dionysios. IV. [62] Întorcându-se apoi la Atena, n-a îndrăznit să se prezinte ca profesor de filosofie, din cauză că Platon și Aristip, împreună cu discipolii lor, erau prea cunoscuți. Făcea însă lecții cu plată, și, în urmă, a compus și discursuri judiciare pentru clienții împričinați²³². Acesta e sensul aluziei pe care o face Timon: „<Vigoarea> lui Aischines, acel scriitor ușor la scris”. Se zice că Socrate, văzându-l strîmător de sărăcie, îl sfătui să se împrumute de la el însuși, micșorându-și porțiile de hrană. V. Printre cei care pun la îndoială autenticitatea dialogurilor lui Aischines, este și Aristip. Într-adevăr, se spune că, pe cînd își citea un dialog, la Megara, Aristip se apropie de el și-l întrebă în batjocură: „De unde l-ai luat, hoțule?”

VI. [63] Polycritos din Mende, în prima Carte a *Istoriei lui Dionysios*²³³, spune că Aischines a trăit pe lîngă tiran pînă la izgonirea acestuia din Siracusa și a rămas acolo pînă la întoarcerea lui Dion, și că mai era cu el și poetul tragic Carkinos²³⁴. Există și o scrisoare a lui Aischines către Dionysios. VII. E evident că primise o bună educație retorică, din felul cum l-a apărut pe tatăl generalului Phaiax²³⁵ și pe Dion. A imitat de aproape pe Gorgias din Leontinoi. Lysias chiar l-a atacat într-un discurs intitulat *Despre calomnie*²³⁶. Și de aici se vede limpede că a fost retor. Se amintește un singur elev de-al lui, Aristoteles, poreclit „miticul”²³⁷.

VIII. [64] Panaitios²³⁸ crede că, din toate dialogurile socratice, sînt autentice acelea ale lui Platon, Xenofon, Antistene și Aischines; se îndoiește de cele atribuite lui Phaidon și Eucleides; dar pe toate celelalte le respinge laolaltă.

Opt bărbați au purtat numele de Aischines: primul, acesta al nostru; al doilea, autorul unor manuale de retorică; al treilea, oratorul care i s-a împotrivit lui Demostene; al patrulea, un arcadian, elev al lui Isocrate; al cincilea, din Mytilene, pe care îl numeau „biciul retorilor”; al șaselea, un napolitan, filosof academic, elevul și iubitul lui Melanthios din Rhodos; al șaptelea, un milesian care a scris despre politică; al optulea, un sculptor.

CAPITOLUL AL VIII-LEA

Aristip

I. [65] Prin naștere, spunea Aischines, Aristip era cetățean al Cyrenei²³⁹ și faima lui Socrate l-a atras la Atena. II. Făcîndu-se profesor de filosofie, după cum ne informează Phanias din Eresos²⁴⁰ peripateticianul, fu cel dintîi dintre urmașii lui Socrate care luă plată pentru lecții și-i trimise bani magistrului său. Odată, trimițîndu-i 20 de mine, i-a fost întoarsă îndărăt suma, întrucît Socrate i-a declarat că geniul lui protector²⁴¹ nu-i îngăduie s-o primească. De fapt, darul de bani, în sine îi dispăcea. Xenofon era dușmănos față de Aristip și pentru acest motiv a prezentat discursul său, în care atacă desfătarea, drept al lui Socrate, îndreptat împotriva lui Aristip²⁴².

De altfel, îl ponegrește și Theodoros, în opera sa *Despre secte*²⁴³ și la fel face și Platon în dialogul *Despre suflet*²⁴⁴, cum s-a arătat în altă parte.

III. [66] Știa să se adapteze după loc, timp și om și-și juca rolul potrivit în orice fel de împrejurare. Așa se face că s-a bucurat mai mult decît oricare altul de bunăvoința lui Dionysios, deoarece întorcea întotdeauna lucrurile

cum era mai bine. Se bucura de clipa de față și nu-și da osteneala să-și procure o plăcere care nu era prezentă. De aceea, Diogene îl numea „cîine regal”²⁴⁵. Timon îi ia în rîs moliciunea, în aceste cuvinte:

Minte-ușoar-avea Aristip, cădea ades-în greșeală²⁴⁶.

Se povestește că a poruncit să i se cumpere o potîrnice cu cincizeci de drahme, iar cineva ținîndu-l de rău, el puse întrebarea: „Tu n-ai fi dat un obol pe ea?” și, după răspunsul afirmativ al aceluia, adăugă: „Pentru mine, cincizeci de drahme nu fac mai mult ca un obol.” [67] Altădată, Dionysios îi dădu să aleagă între trei curtezane; el însă le luă pe toate trei, spunînd: „Paris a plătit scump alegerea uneia din trei.” Dar după ce le-a dus pînă la poartă, le-a lăsat să plece: așa de mult păstra măsura și în alegere, și în respingere, ceea ce l-a făcut pe Straton²⁴⁷ sau, după alții, pe Platon să-i spună: „Numai ție iar-a fost dat să poți purta la fel mantaua luxoasă, ca și pe cea zdrențuită.” Iar cînd Dionysios l-a scuipat, el nu-și arătă supărarea, și spuse celui care-l mustră: „Doar și pescarii îndură să fie udați de apa mării spre a putea prinde pești²⁴⁸, iar eu să nu suport să fiu spălat de udătura scuipatului pentru a căpăta o mîncare de pește?”²⁴⁹ [68] Odată, pe cînd Diogene spăla niște legume, trecu pe lîngă el Aristip, batjocorindu-l. La care Diogene îi zise: „Dacă te-ai fi obișnuit să mîncîni din aceste legume, n-ai fi avut nevoie să umbli cu lingușeli pe la curțile tiranilor.” La care Aristip răspunse: „Și tu, dacă ai fi știut cum să trăiești între oameni, n-ai spăla acum legume.” Fiind întrebat ce a cîștigat din filosofie, dădu acest răspuns: „Puțința de a mă simți în largul meu cu oricine.” Cineva, aducîndu-i muștrări pentru traiul lui în risipă, primi acest răspuns: „Dacă ar fi ceva rău, nu l-ar practica toți, la serbările zeilor.” Odată, un altul îl întrebă ce avantaj au filosofii, iar el îl lămuri: „Dacă n-ar mai fi legi, noi am trăi tot ca acum.” [69] La întrebarea lui Dionysios, de ce filosofii se duc la casele bogaților în timp ce aceștia nu-i vizitează pe filosofi, răspunsul lui fu: „Cei dintîi știu de ce au nevoie, iar ceilalți nu.” Cînd Platon îl muștră pentru risipa lui, el îi puse întrebarea: „Îl socotești un om de seamă pe Dionysios?” și, după ce primi răspunsul afirmativ, adăugă: „Și totuși trăiește în mai mare risipă decît mine; așa încît nu există nimic care să împiedice pe cineva să trăiască cum se cuvine și în lux.” Fu întrebat cum se deosebesc cei educați de cei fără educație: „Întocmai cum se deosebesc caii dresați de ceilalți.” – răspunse el. Într-o zi, pe cînd intra în casa unei curtezane, văzînd pe unul din tinerii care îl însoțeau înroșindu-se, îi spuse: „Lucru grav nu-i să intri înăuntru, ci să nu mai poți ieși afară.”

[70] Cineva îi aduse o enigmă, cerîndu-i s-o dezlege: „Prostule – îi spuse el – de ce vrei s-o dezlegi, cînd și așa ne dă destulă bătaie de cap? E mai bine – spunea el – să fii cerșetor decît să fii neînvățat; cei dintîi au nevoie de bani, ceilalți au nevoie să fie umanizați.” Într-o zi, pe cînd era insultat, încercă să fugă; celălalt îl urmări, întrebîndu-l: „De ce fugi?” „Pentru că, după cum tu ai dreptul să spui cuvinte urîte, tot așa am și eu dreptul să nu le ascult.” Răspunzînd unuia care zicea că vede mereu filosofi la ușa bogaților: „La fel – îi spuse el – cum medicii stau pe lîngă bolnavi, dar asta nu înseamnă că vreunul ar dori să fie bolnav, în loc să fie medic.”

[71] S-a întîmplat odată să călătorească pe mare spre Corint și, fiind surprins de o furtună, era în mare deznădejde. Unul îi spuse: „Noi, oamenii de rînd, ne păstrăm firea; de ce voi, filosofii, vă pierdeți capul?” „Viețile în joc, din aceste două cazuri – îi răspunse el – nu se pot asemui.” Unuia care își lua aere de mare învățat, Aristip îi spuse acestea: „După cum cei care mîncă mai mult și fac mai multe exerciții n-au o sănătate mai bună decît

cei care se restrâng la necesar, tot așa nu cei ce citesc mult, ci cei ce citesc cu folos sînt cei de seamă.” Un logograf, care-i cîștigase un proces, îl întrebă: „La ce ți-a folosit Socrate?” „La foarte mult – fu răspunsul –, ca cele ce-ai spus despre mine în discursul tău să fie adevărate.”

[72] Fiicei sale Arete²⁵⁰ îi dădea cel mai bun sfat, învățînd-o să disprețuiască lipsa de măsură. Fiind întrebat de cineva la ce-i va folosi mai mult fiului său dacă va fi bine educat, el răspunde: „Dacă nu la altceva, cel puțin ca atunci cînd e la teatru să nu stea ca o piatră peste altă piatră.”¹⁵¹ Altul îi aduse copilul la învățătură, iar cînd el îi ceru o plată de cinci sute de drahme, tatăl cîrti: „Cu prețul acesta pot cumpăra un sclav.” „N-ai decît să faci așa și vei avea doi sclavi.” Spunea că ia bani de la prieteni nu pentru folosul lui, ci ca să-i învețe pe ei cum să-i cheltuiască. I se reproșa odată că și-a luat un avocat într-un proces. „Într-adevăr, și cînd dau o masă angajez un bucătar.” – spunea el.

[73] Într-o zi, Dionysios voi să-l silească să enunțe o doctrină de filosofie, iar el îi răspunde: „Ar fi ridicol ca tu să afli de la mine cum să vorbești și totuși să mă înveți pe mine cînd să vorbesc.” Se povestește că atunci Dionysios s-a supărat și l-a așezat la coada mesei, dar Aristip îi spuse: „Desigur, ai voit să cinstești acest loc de la coadă.” Unuia care se fălea că se pricepe bine să înoate, el îi spuse: „Nu ți-e rușine să te fălești cu ceea ce poate face și un delfin?” Într-o împrejurare, cineva îl întrebă care-i deosebirea între un om înțelept și altul care nu-i. „Dezbracă-i pe amîndoi și dă-le drumul printre necunoscuți, și vei afla.” Unuia care se lăuda că poate bea mult fără să se îmbete, îi spuse: „Asta poate și un catîr.”

[74] Cineva îl ținea de rău că trăiește cu o curtezană, iar el îi puse întrebarea: „Este vreo deosebire între a lua o casă în care mai înainte a locuit multă lume și una în care n-a locuit nimeni?” Răspunsul fiind „nu”, el continuă: „Sau între a te sui într-o corabie în care au călătorit mai înainte zece mii de oameni și una în care n-a călătorit nimeni?” „Nu-i nici o deosebire.” „Atunci nu-i nici una – spuse el – nici dacă femeia cu care trăiești a mai trăit cu mai mulți bărbați sau nu a trăit cu nici unul.” La învinuirea că, deși era elevul lui Socrate, lua plată, el răspunde: „E drept că iau, pentru că și Socrate, cînd i se trimitea grîu și vin, obișnuia să ia puțin și înapoia restul; dar el avea ca intențînd pe cei mai de frunte oameni din Atena, pe cînd eu nu-l am decît pe sclavul meu Euthychides.” S-a bucurat de dragostea curtezei Laïs, după cum arată Sotion în Cartea a doua din a sa *Succesiune a filosofilor*. [75] El se apără astfel față de cei care-l dezaproba: „Eu o am pe Laïs, nu ea pe mine; căci cel mai bun lucru e să te stăpînești și să nu cedezi plăcerilor, iar nicidecum să nu uzezi de fel de ele.” Pe unul care-l dojenea că mănîncă bucate delicate, îl întrebă: „Ai fi cumpărat acestea dacă le-ai fi putut lua cu trei oboli?” Iar după ce primi răspunsul afirmativ: „Atunci e limpede – îi spuse – nu eu sînt iubitor de plăceri, ci tu un iubitor de bani.” Într-o zi, Simos, intendentul lui Dionysios, frigian de origine și om de nimica, îi arătă casa lui scumpă, cu mozaic pe jos, iar Aristip tuși și-l scuipă în față. Cum Simos se supără, el îl lămuri: „Nu puteam să găsesc alt loc mai potrivit.”

[76] Odată Charondas²⁵² (sau după alții, Phaidon) întrebă: „Dar cine miroase așa a parfumuri?” „Eu sînt nenorocitul acela – răspunde el – și mai nenorocit decît mine e regele persan. Dar cum nici una dintre celelalte vietăți nu se află în condiții proaste din această pricină, vezi dacă nu-i la fel și cu omul. Să piară în mod mizerabil destrăbălății care ne strică folosirea parfumului bun.” Fiind întrebat cum a murit Socrate, răspunde: „Cum aș dori să mor și eu.” Polyxenos²⁵³ sofistul se duse să-l vadă și găsi la el femei

și masă mare, pentru care îi adresă mustrări; după un timp, Aristip îi pune întrebarea: „Poți să rămii și tu cu noi astăzi?” [77] Celălalt primind, Aristip îl întreabă: „Atunci unde ai găsit greșeala mea? Se pare că nu muștri decât cheltuiala, dar nu și petrecerea.” Mai povestește și Bion în *Prelegerile* lui²⁵⁴ că slujitorul lui Aristip căra bani și-i găsea prea grei; Aristip îi strigă: „Descarcă cât mai mult și du numai cât poți.” Odată, într-o călătorie pe mare, de cum înțelese că vasul era condus de piraiți, își scoase banii, începu să-i numere și, ca din neabăgare de seamă, îi lăsă să cadă în apă; după aceea, firește, începu să se văicărească. Alții povestesc c-ar fi spus că-i mai bine să piară banii pentru Aristip decât Aristip din pricina banilor. Altădată, Dionysios întrebându-l de ce venise la el, el îi spuse că voia să-i împartă ce avea el și să dobândească ce nu avea. [78] Alții însă spun c-ar fi răspuns: „Cînd am avut nevoie de înțelepciune, m-am dus la Socrate; acum că am nevoie de bani, vin la tine.” Obişnuia să-i mustre pe oameni că la cumpărarea vaselor de lut le încearcă după sunet, dar ca să judece viața merg la întîmplare. Alții atribuie această cugetare lui Diogene²⁵⁵. Într-o zi, Dionysios fiind la chef, dădu poruncă să se îmbrace fiecare în purpură și să danseze. Platon nu primi, recitînd versul:

Strai muieresc n-aș putea pe mine să pun niciodată²⁵⁶

Aristip totuși se îmbracă și, pregătindu-se să danseze, dădu și răspunsul potrivit:

Chiar în vârtejul cumplit stîrnit de serbarea lui Bachus,
Înțeleapta femeie de fel nu-și vinde-va trupul²⁵⁷.

[79] Îl rugă odată ceva pe Dionysios pentru un prieten și, neizbutind să dobândească ce dorea, îi căzu la picioare. Cineva rîse de el, iar Aristip îi spuse: „Nu sînt eu de vină, ci Dionysios, care are urechile la picioare.” Aflîndu-se în Asia, fu prins de satrapul Artafarne²⁵⁸. Un oarecare îl întreabă: „Mai poți fi vesel în asemenea împrejurări?” „Desigur, prostule – fu răspunsul – nici n-aș putea fi mai vesel decât acum cînd voi putea vorbi cu Artafarne.” Avea obiceiul să asemuiască cu pețitorii Penelopei pe aceia care treceau prin învățătura generală, dar se poticneau la studiul filosofiei. Într-adevăr, pețitorii le dobîndeau pe Melantho, Polydora și pe celelalte fete din casă, pe toate, mai cîrînd decât să obțină mîna stăpînei. [80] O vorbă la fel e atribuită lui Ariston²⁵⁹; căci acesta spunea că atunci cînd Ulise s-a dus în lumea subpămînteană, i-a văzut de aproape pe toți morții și a făcut cunoștința lor, dar n-a ajuns să dea ochii cu regina lor.

Se mai spune că Aristip, fiind întrebat ce lucruri ar trebui să învețe copiii aleși, răspunde: „Acelea care le vor folosi cînd vor fi mari.” Un critic îl dezaproba că plecase de la Socrate pentru a se duce la Dionysios. „Da – îl lămuri el –, m-am dus la Socrate pentru învățatură, iar la Dionysios pentru petrecere.”²⁶⁰ După ce-și făcuse cîtiva bani din lecții, Socrate îl întreabă: „De unde ai luat atît de mult?”, iar el îi răspunde: „De unde iei și tu așa puțin.”

[81] Altădată, o curtezană îl vesti că rămăsese însărcinată de la el, dar el îi răspunde: „După cum, alergînd printr-un desiș de trestii, nu poți spune care anume te-a înțepat, tot așa nu poți fi sigură de acest lucru.” Cineva l-a învinuit că-și lepădase fiul, ca și cum n-ar fi fost odrasla lui. La acestea, răspunde: „Și flegma și păduchii se nasc din noi, o știm bine, dar, nefiindu-ne de folos, îi aruncăm cât mai departe.” Cîndva, primind o sumă de bani de la Dionysios în timp ce Platon luase o carte, fu dojenit, iar el răspunde: „Într-adevăr, mie îmi trebuie bani, iar lui Platon cărți.” Cineva îi pune întrebarea de ce se lasă criticat de Dionysios. „Pentru același motiv – răspunde el – pentru care ceilalți îl critică pe el.”

[82] Cerîndu-i odată bani lui Dionysios, acesta îi întîmpină cererea cu cuvintele: „Ei, dar spuneai că omul înțelept nu se află niciodată în nevoie”, la care el răspunse: „Lasă, dă întîi banii, și vom discuta noi pe urmă”, iar după ce primi banii: „Acum vezi – îi spuse – că nu sînt în nevoie”.

Diocles, în lucrarea sa *Despre viețile filosofilor*²⁶¹ arată că, atunci cînd Dionysios i-a recitat versurile:

Cel ce la curtea tiranului volnic sălașul afla-va,
Liber chiar de-i născut, un sclav ajunge în lanțuri²⁶²,

el i-a întors:

Omul din naștere liber, sclav să ajungă nu poate.

Alți scriitori însă raportează anecdota la Platon. După ce se certase cîndva cu Aischines, Aristip i se adresa după puțin timp astfel: „Nu vrei să ne împăcăm și să încetăm de a fi certați sau aștepți să ne împace careva, la un pahar de vin?” „Ba vreau.” [83] „Să-ți amintești atunci – reluă Aristip – că eu am făcut cel dintîi pas, deși sînt mai bătrîn ca tine.” La aceste cuvinte, Aischines îi spuse: „Adevărat, pe Hera, ai foarte mare dreptate; ești un om mult mai bun decît mine; căci cearta eu am pornit-o, iar tu ai făcut primul pas spre împăcare.” Acestea sînt spusese care i se atribuie lui Aristip²⁶³.

V. Au fost patru bărbați cu numele de Aristippos; acesta despre care am vorbit; al doilea, autorul unei cărți *Despre Arcadia*; al treilea, un nepot de fiică al primului, educat în filosofie de mama sa, și al patrulea, un filosof din noua Academie²⁶⁴.

VI. I se atribuie următoarele cărți filosofului cirenaic: o *Istorie a Libyei*, în trei volume, dedicată lui Dionysios; o operă care conține *douăzeci și cinci de dialoguri*, unele scrise în dialectul atic, altele în cel doric, și anume cu următoarele titluri:

- [84] *Artabazos*;
 Către naufragiați;
 Către exilați;
 Către un cerșetor;
 Către Laiș;
 Către Poros;
 Către Laiș, despre oglindă;
 Hermeias;
 Visul;
 Către conducătorul banchetelor;
 Philomelos;
 Către prieteni;
 Către critici, fiindcă îi plac vinul vechi și curtezanele;
 Către aceia care-l critică pentru prînzurile bogate;
 Scrisoare către fiica sa Arete;
 Către unul care se antrenează pentru jocurile olimpice;
 Întrebare;
 Altă întrebare;
 Învățătură către Dionysios;
 Alta, despre statuie;
 Alta, despre fiica lui Dionysios;
 Către unul care se crede disprețuit;
 *Către unul care încearcă să fie sfîțmic*²⁶⁵.

Unii susțin de asemenea că ar fi scris șase Cărți de *Disertații*; alții, printre care și Sosicrates din Rhodos, că n-a scris nimic²⁶⁶.

[85] Sotion, în Cartea a doua, și Panaitios spun că următoarele scrieri îi aparțin lui Aristip:

Despre educație;
Despre virtute;
Exhortație la filosofie;
Artabazos;
Naufragiații;
Exilații;
Disertații, în șase Cărți;
Învățăături, în trei Cărți;
Către Laïs;
Către Poros;
Către Socrate;
Despre noroc ²⁶⁷.

A stabilit, drept scop, mișcarea calmă, care duce la senzație²⁶⁸.

VII. După ce i-am descris viața, să cercetăm acum pe rînd filosofii din școala cirenaică, care țin de el. Unii își dau numele de urmași ai lui Hegesias, alții ai lui Anniceris, iar alții ai lui Theodor²⁶⁹. Apoi, mai departe, vom parcurge pe cei care purced de la Phaidon, dintre care cei mai de seamă au format școala din Eritreia²⁷⁰. Lucrurile stau astfel. [86] Discipolii lui Aristip au fost fiica lui, Arete, Aithiops din Ptolemais și Antipatros din Cyrene. Discipolul Aretei a fost Aristippos, care purta numele de Metrodidactul, iar elevul acestuia a fost Theodor ateu, care în urmă a fost numit „Zeul”. Elevul lui Antipatros a fost Epitimides din Cyrene, al acestuia a fost Paraibates, care a avut ca discipoli pe Hegesias, sfătuitorul la sinucidere, și pe Anniceris, care l-a răscumpărat pe Platon²⁷¹.

VIII. Aceia, deci, care au primit învățătura lui Aristip și au fost cunoscuți sub numele de cirenaici susțineau părerile următoare²⁷²: există două stări, au stabilit ei, plăcerea și durerea; cea dintîi e o mișcare domoală, a doua – una aspră²⁷³; [87] o plăcere nu se deosebește de altă plăcere, nici nu există o plăcere mai plăcută decît alta²⁷⁴. Tuturor viețuitoarelor le este plăcută prima stare, iar cealaltă le este respingătoare. Totuși, plăcerea trupească, care este scopul, după cum spune Panaitios în lucrarea sa *Despre secte*²⁷⁵, nu este plăcerea în repaus, care urmează după îndepărtarea durerii și este ca o eliberare din tulburare, pe care o acceptă Epicur și o arată drept scop²⁷⁶. De asemenea, ei susțin că există o deosebire între „scop” și „fericire”. Scopul nostru este plăcerea particulară, în timp ce fericirea este suma totală a tuturor plăcerilor particulare, în care sînt cuprinse atît plăcerile trecute, cît și cele viitoare²⁷⁷.

[88] Plăcerea particulară o dorim pentru ea însăși, în timp ce fericirea este dorită nu pentru ea, ci pentru plăcerile particulare. Dovada că plăcerea este scopul se vede din faptul că din tinerețe, fără o alegere prealabilă, sîntem atrași de ea, iar după ce am dobîndit-o nu mai căutăm altceva și nu ne ferim de nimic mai mult ca de opusul ei, durerea. Plăcerea este bună chiar cînd provine din faptele cele mai necuviincioase, cum spune Hippobotos, în lucrarea sa *Despre secte*²⁷⁸. Căci chiar dacă este nelalocul ei conduita, totuși plăcerea care-i urmează este de dorit în ea însăși și este bună. [89] Suprimarea durerii, după cum a spus Epicur, nu li se pare deloc că-i plăcere, după cum absența plăcerii nu-i durere. Într-adevăr, susțin ei, atît plăcerea cît și durerea consistă în mișcare, în timp ce absența plăcerii, ca și absența durerii nu este mișcare, deoarece lipsa de durere este asemenea cu starea unui om care doarme. Unii oameni, afirmă ei, pot să nu

aleagă plăcerea, din cauza perversiunii minții lor. Totuși, nu toate plăcerile și durerile sufletești derivă din corespondentele lor corporale. De pildă, găsim o plăcere dezinteresată în prosperitatea țării noastre, la fel cu aceea pe care o găsim în propria noastră prosperitate. De asemenea, ei nu admit că plăcerea se naște din amintire sau din așteptarea fericirii, așa cum era doctrina lui Epicur²⁷⁹. [90] Mișcarea privitoare la suflet, afirmă ei, se pierde în cursul timpului. La fel, susțin ei, plăcerea nu vine numai din văz sau din auz. În general, auzim cu plăcere imitația plînsului, în timp ce plînsul adevărat ne pricinuieste neplăcere. Lipsa plăcerii și lipsa durerii, ei le numeau stări intermediare. Totuși, ei susțin că plăcerile trupesti sînt mult superioare celor sufletești și că durerile corpului sînt mai rele decît cele ale sufletului. De aceea infractorilor li se aplică pedepse corporale. Căci ei afirmau că durerea este mai grea, iar plăcerea mai naturală, și de aceea dădeau mai multă însemnătate corpului decît sufletului. Din această pricină, deși plăcerea în sine este de dorit, totuși, susțin ei, sînt lucruri care produc anumite plăceri, dar au și o latură dureroasă, adesea opusă plăcerii, așa încît li se pare o îndeletnicire foarte anevoioasă a aduna plăcerile care produc fericire.

[91] Ei opinează că nu orice om înțelept trăiește totdeauna în plăcere și că orice om neînțelept trăiește totdeauna o viață chinuită, ci socotesc că acest lucru are loc de cele mai multe ori. E de ajuns chiar dacă cineva își însușește fiecare plăcere separat, așa cum vine. Prudența, spun ei, e un bun, deși n-o dorim pentru ea însăși, ci din pricina urmărilor ei; legăm prietenie din motive interesate, întocmai cum prețuim o parte a corpului atîta timp cît o folosim; și nebunii au unele virtuți; educația corporală contribuie la dobîndirea virtuții; înțeleptul nu va da drum liber nici invidiei, nici dragostei, nici superstiției, căci aceste slăbiciuni se datoresc unei închipuiri deșarte; va simți, totuși, durerea și frica, acestea fiind simțăminte firești; [92] bogăția produce plăcere, deși nu-i de dorit pentru ea însăși.

Acești filosofi afirmă că afecțiunile sufletești pot fi cunoscute, dar nu și obiectul de la care vin; ei se dezinteresau de studiul naturii, din cauza nesiguranței lui evidente, dar se ocupau de studiile logice, din cauza utilității lor. Pe de altă parte însă, Meleagros, în Cartea a doua a lucrării sale *Despre părerile filosofilor*, și Clitomah²⁸⁰, în prima Carte din opera sa *Despre secte*, afirmă că ei consideră nefolositoare atît fizica, cît și dialectica; deoarece, dacă cineva a învățat teoria binelui și răului²⁸¹ poate să vorbească cu tîlc, poate să fie eliberat de superstiții și poate să scape de frica morții. [93] De asemenea, susțineau că nimic nu e drept, cînstit sau josnic de la natură, ci numai prin convenție și obicei²⁸². Totuși, omul bun nu va comite vreo faptă rea din cauza pedepselor impuse și a reputației sale. Omul înțelept există cu adevărat și ei admit că progresul poate fi atins în filosofie, ca și în alte domenii. Ei susțin că durerea unui om întrece pe a altuia și că simțurile nu-s totdeauna adevărate și demne de crezare.

IX. Așa-numita școală a lui Hegesias²⁸³ avea aceleași năzuințe cu privire la plăcere și durere. După părerea partizanilor ei nu există recunoștință, nici prietenie, nici binefacere, fiindcă le alegem nu pentru ele însele, ci din motive interesate, în afara cărora o asemenea purtare nu se găsește nicăieri. [94] Tăgăduiau posibilitatea fericirii depline, căci corpul e atins de multă suferință, sufletul împărtășește suferințele corpului și este pradă zbuciumului, iar soarta împiedică realizarea celor sperate. Din toate acestea reiese că fericirea nu are consistență reală, mai mult chiar, viața și moartea pot fi dorite. Negau însă că ar exista ceva plăcut sau neplăcut de la natură²⁸⁴. Dacă același lucruri plac unor oameni, iar pe alții îi îndurerează, aceasta se

datorește lipsei, rarității sau belșugului prea mare al acestor lucruri. Sărăcia sau bogăția n-au legătură cu plăcerea, căci nici bogatul, nici săracul ca atare n-au un mod deosebit de a se bucura. Pentru măsurarea plăcerii sînt egal de indiferente sclavia și libertatea, originea nobilă sau din popor, cînstirea sau necînstirea. [95] Viața e folositoare pentru cel prost, în timp ce-i indiferentă pentru omul înțelept. Acesta, în tot ce face, se va călăuzi de interesele sale, căci nu socotește pe nimeni altul că ar merita mai mult decît el. Presupunînd că ar culege cele mai mari foloase de la un altul și încă n-ar fi deopotrivă cu ceea ce dă el. De asemenea, nu admit datele simțurilor, din cauză că acestea nu duc la o cunoaștere sigură. Trebuie săvîrșite acțiunile care par raționale²⁸⁵. Afirmău că trebuie să fim îngăduitori cu greșelile, căci nici un om nu greșește cu voie, ci sub constrîngerea unei suferințe²⁸⁶; să nu urîm oamenii, ci să-i dezvățăm de rele. Înțeleptul e mai presus de alții, nu atît în alegerea lucrurilor bune, cît în evitarea celor rele, punîndu-și ca scop să trăiască fără caznă și tristețe. [96] Aceasta este deci superioritatea pe care o au cei care sînt indiferenți față de lucrurile producătoare de plăceri²⁸⁷.

X. Discipolii lui Anniceris²⁸⁸ erau de aceeași părere, în unele privințe, dar admiteau existența în viață a prieteniei, a recunoștinței și a respectului pentru părinți; de asemenea, socoteau că omul virtuos va săvîrși fapte patriotice. Din această pricină, înțeleptul va fi, totuși, fericit, chiar dacă va avea supărări și chiar dacă îi revin puține plăceri. Fericirea unui prieten n-o dorim pentru ea însăși, căci nu e simțită de altul. Pe de altă parte, rațiunea singură nu-i de ajuns ca să însuflească încredere și să ne ridicăm deasupra părerii mulțimii. Trebuie să ne formăm obiceiuri, din cauza înclinării noastre de demult spre rău. [97] Nu trebuie să ne iubim prietenul numai din interes, încît dacă acest interes încetează să ne îndepărtăm de el, ci pentru acel simțămînt de duioșie care ne face ca pentru prieten să îndurăm chiar suferințe. Cu toate că plăcerea e scopul, iar cînd ea ne lipsește suferim, vom îndura-o și pe aceasta de bună voie, din dragoste pentru prietenul nostru.

XI. Theodorenii și-au luat numele de la Theodor²⁸⁹, pe care l-am citat mai înainte, și au adoptat doctrinele lui. XII. Theodor era un om care respingea pe față credința în zei. O carte a lui intitulată *Despre zei*, care mi-a căzut în mînă, nu-i de disprețuit. Theodorenii spun că Epicur a luat din această carte foarte multe din cele ce a scris asupra acestui subiect²⁹⁰.

[98] Theodor era și un discipol de al lui Anniceris și al lui Dionysios dialecticianul²⁹¹, după cum amîntește Antisthenes în *Succesiunile filosofoilor*²⁹². XIII. El considera bucuria și durerea ca scopul suprem, cea dintîi fiind produsă de înțelepciune, a doua de prostie. Pentru el, binele era înțelepciunea și justiția, iar răul stările opuse acestora, plăcerea și durerea fiind intermediare între bine și rău. Respingea prietenia, deoarece aceasta nu există, nici între proști, nici între înțelepți; la cei dintîi, prietenia dispăre îndată ce utilitatea e înlăturată, iar înțeleptul, fiind îndestulat cu sine însuși, nu are nevoie de prieteni. El spunea că este rezonabil²⁹³ ca omul înțelept să nu-și piardă viața pentru apărarea patriei, căci el nu trebuie să risipească înțelepciunea pentru folosul celor proști.

[99] Patria, pentru el, era universul. Furtul, adulterul și sacrilegiul²⁹⁴ sînt admise în anumite împrejurări, deoarece nici una din aceste fapte nu este rușinoasă de la natură, dacă înlăturăm prejudecata împotriva lor, păstrată ca să se stăpînească prostimea. Înțeleptul va da drum liber, pe față, patimilor sale amoroase, fără a ține cîtuși de puțin seama de bănuiele. În acest scop, el folosea argumente ca acestea: „O femeie pricepută la gramatică este ea folositoare în măsura în care-i pricepută la gramatică?” „Da.” „Dar un copil

sau un tânăr tare la gramatică este folositor în măsura în care se pricepe la gramatică?” „Da.” „La fel, o femeie frumoasă este folositoare pentru că-i frumoasă și un băiat sau un tânăr frumos este folositor în măsura în care e frumos?” „Da.” [100] „Este, deci, folositor pentru a face dragoste.” Acestea fiind admise, el trăgea concluzia: „Deci cel ce face dragoste cu el în măsura în care este folositor nu comite o greșeală. Și, prin urmare, nici dacă ar uza de frumusețe, în măsura în care ea e folositoare, nu va comite o greșeală.”²⁹⁵ Cu întrebări de acest soi el învingea în argumentare.

XIV. Se pare c-a fost numit „Zeul” în urma întrebărilor următoare, ce i-au fost adresate de Stilpon. „Theodor, ești cu adevărat ceea ce singur declari că ești?” Theodor dând răspuns afirmativ, Stilpon continuă: „Oare spui că ești zeu?” A confirmat și aceasta. „Atunci urmează că ești zeu.” Theodor încuviință și-i spuse lui Stilpon surzind: „Dar bine, ticălosule, în cazul acesta vei recunoaște și tu că ești cioară și multe altele de acest fel.”²⁹⁶

[101] Stînd odată lîngă Eurycleides hierofantul²⁹⁷, Theodor intră în vorbă cu el: „Spune-mi, Eurycleides, care sînt cei care violează misterele?” Eurycleides răspunde: „Aceia care le dezvăluie celor neinițiați.” „Atunci tu singur le violezi, cînd le dezvălui celor neinițiați.” XV. Totuși, puțin a lipsit să nu fie chemat și el în fața areopagului, dacă nu l-ar fi scăpat Demetrios din Phaleron²⁹⁸. Amphicrates însă, în cartea sa *Despre oameni iluștri*²⁹⁹, spune c-a fost osîndit să bea cucută.

XVI. [102] Un timp a stat la curtea lui Ptolemaios, fiul lui Lagos³⁰⁰, și a fost trimis odată de acesta ca ambasador la Lysimah³⁰¹. Cu acest prilej, vorba lui a fost așa de îndrăzneată, încît Lysimah i-a spus: „Ia spune-mi, nu ești Theodor care a fost alungat din Atena?” „Informația e adevărată – i-a răspuns el – căci, la fel ca Semele, cînd n-a putut să-l mai suporte pe Dionysos³⁰², așa m-a lepădat și pe mine Atena.” Iar cînd Lysimah a adăugat: „Vezi, să nu mai vii pe aici”, el i-a răspuns: „Nu voi mai veni, numai de nu m-ar trimite Ptolemaios.” Mithras³⁰³, vistiernicul lui Lysimah, care sta alături și auzea, îi spuse: „Se pare că nu numai de zei nu ții seama, ci nici de regi.” „Cum poți spune că nu țin seamă de zei, cînd te consider pe tine urît de ei?”

XVII. Se spune că odată, pe cînd se plimba la Corint în afară de oraș cu o ceată numeroasă de discipoli, Metrocle cinicul³⁰⁴, care spăla hațmașuchi, făcu următoarea remarcă: „Ei, iscusitule, n-ai fi avut nevoie de atîția discipoli, dacă ai fi spălat legume.” La care Theodor îi replică: „Nici tu n-ai fi avut nevoie de aceste legume, dac-ai fi învățat cum să te porți între oameni.” [103] O anecdotă la fel se povestește despre Diogene și Aristip, după cum s-a amintit mai sus³⁰⁵.

XVIII. Așa a fost felul de comportare al lui Theodor și al celor din jurul lui. La urmă, s-a retras la Cyrene, unde a trăit pe lîngă Magas³⁰⁶, ducîndu-și viața în mare cinste. Cînd a fost exilat prima oară din Cyrene, i se atribuie o vorbă plină de duh: „Vă foarte mulțumesc, bărbați din Cyrene – le spuse – că m-ați alungat din Libya în Grecia.”

XIX. Vreo douăzeci de alte persoane au purtat numele de Theodoros: primul, din Samos, fiul lui Rhoicos³⁰⁷. Acesta a dat sfatul să se pună cărbuni sub temelia templului din Efes căci locul temeliei fiind foarte umed, cărbunii, lipsiți de fibră lemnoasă, vor păstra părțile solide nevătămate de umezeală. Al doilea, un geometru din Cyrene, la ale cărui lecții a asistat și Platon³⁰⁸. Al treilea, filosoful la care ne-am referit mai sus. Al patrulea, autorul unei lucrări foarte bune despre felul de a-și exercita vocea. [104] Al cincilea, unul care s-a ocupat de compozitorii muzicali începînd cu Terpandru. Al șaselea, un stoic. Al șaptelea, unul care a scris *Despre romani*. Al optulea,

un siracuzan care a scris *Despre tactică*. Al noulea, din Byzantion, cunoscut pentru discursurile sale politice. Al zecelea, la fel, menționat de Aristotel în *Rezumatul despre oratori*³⁰⁹. Al unsprezecelea, un sculptor teban. Al doisprezecelea, un pictor amintit de Polemon³¹⁰. Al treisprezecelea, un pictor atenian despre care scrie Menodotos³¹¹. Al paisprezecelea, un pictor din Efes amintit de Theophanes³¹² în lucrarea lui *Despre pictură*. Al cincisprezecelea, un poet care a scris epigrame. Al șaisprezecelea, unul care a scris *Despre poeți*. Al șaptesprezecelea, un medic, elev de-al lui Athenaios³¹³. Al optsprezecelea, un filosof stoic din Chios. Al nouăsprezecelea, un milesian, tot filosof stoic. Al douăzecelea, un poet tragic.

CAPITOLUL AL IX-LEA

Phaidon

I [105] Phaidon³¹⁴ era originar din Elis, dintr-o familie nobilă. La căderea orașului, a fost prins și silit să trăiască într-o casă de desfrâu; dar dînsul cu ușile închise se vedea cu Socrate, pînă cînd acesta convinsese pe Alcibiade sau Criton, împreună cu prietenii lor, ca să-l răscumpere; din clipa aceea, studie filosofia ca un om liber. Hieronymos, în lucrarea sa *Despre abținerea de a judeca*³¹⁵, îl atacă și-l numește sclav. II. A scris dialoguri intitulate *Zopyros* și *Simion*, care sînt autentice; *Nicias* este îndoielnic; despre *Medios* unii spun c-ar fi opera lui Aischines, în timp ce alții o atribuie lui Polyainos³¹⁶; și *Antimachos* sau *Bătrîni* e pus la îndoială; *Povestirile cizmărești* sînt de asemenea atribuite, de unii, lui Aischines.

I-a urmat în filosofie Pleistanos din Elis și, o generație mai tîrziu, Menedem din Eritreia și Asclepiades din Phlius³¹⁷, care veneau din școala lui Stilpon. Pînă atunci școala fusese cunoscută ca școala din Elis, dar de la Menedem înainte a fost numită școala din Eritreia. Despre Menedem vom vorbi mai încolo, deoarece și el a întemeiat o școală nouă³¹⁸.

CAPITOLUL AL X-LEA

Eucleides

I. [106] Eucleides era de fel din Megara, de lîngă Istm; unii spun că era din Gela³¹⁹, după cum afirmă Alexandros în *Succesiunile filosofilor*³²⁰. A studiat scrierile³²¹ lui Parmenide și urmașii lui au fost numiți megarici, pe urmă eristici³²² și mai tîrziu dialecticieni³²³, acest nume fiindu-le dat înțîia oară de Dionysios din Chalcedon³²⁴, datorită faptului că-și prezentau argumentele în formă de întrebare și răspuns. Hermodor³²⁵ ne spune că, după moartea lui Socrate, au venit la el Platon și ceilalți filosofi, temîndu-se de cruzimea tiranilor. II. Eucleides susținea că binele suprem este unitatea, deși apare sub diferite nume, uneori denumind-o înțelepciune, alteori zeu, rațiune și așa mai departe. Nega însă tot ce era contrar binelui, declarînd că nu există³²⁶.

[107] Cînd combătea o demonstrație, nu ataca premisele, ci concluzia³²⁷. Nu admitea argumentul prin comparație³²⁸, spunînd că el trebuie să fie constituit, fie din lucruri similare, fie din lucruri deosebite. Dacă-i scos din

cele similare, argumentul trebuie să se ocupe cu lucrurile înseși, nu cu analoagele lor; iar dacă-i luat din lucruri contrare, nu folosește la nimic să le vedem alături. De aceea, Timon spune despre el, batjocorind totodată și pe ceilalți socratici:

Nici că-mi pasă de-acești flecari, de ei sau de alții,
Ori de Phaidon, oricine ar fi, sau de mult certărețul
Euclid ce pe megarici la discuții-mboldește³²⁹.

III. [108] A scris șase dialoguri intitulate *Lamprias*, *Aischines*, *Phoenix*, *Criton*, *Alcibiade* și *Despre dragoste*³³⁰. IV. De succesiunea școlii lui Eucleides ține și Eubulide din Milet³³¹, autorul mai multor argumente dialectice sub formă de întrebare, ca *Mincinosul*, *Ascunsul*, *Electra*, *Voalatul*, *Soritul*, *Încornoratul* și *Pleșuvul*³³². Unul din poeții comici scrie despre el:

Eubulide, sofistul cel meșter ce coarne scornit-a,
Iar pe-oratori îi momea șiret în plasa-nclcelii,
E dus, și-odată cu el și Demostene cel gîngav³³³.

Demostene a fost probabil elevul lui și astfel și-a îndreptat pronunțarea greșită a literei *r*³³⁴. [109] Eubulide a susținut o controversă cu Aristotel și a spus multe lucruri rele despre el³³⁵.

V. Printre ceilalți urmași ai școlii lui Eubulide a fost și Alexinos din Elis, un om căruia îi plăcea foarte mult controversa, pentru care motiv a și fost numit Elenxinos³³⁶. În special a susținut o controversă cu Zenon³³⁷. Hermip spune despre el că a părăsit orașul Elis și s-a mutat la Olympia, unde s-a consacrat filosofiei. Discipolii lui întrebându-l pentru ce și-a ales locuința aici, el le spuse că dorește să întemeieze o școală care să se numească școala olympică. Dar, cum mîncarea era neîndestulătoare și locul li s-a părut nesănătos, discipolii l-au părăsit pe Alexinos, care a trăit restul zilelor în singurătate, numai cu un sclav³³⁸. Cîțva timp după aceea, pe cînd înota în rîul Alfeu, s-a înțepat de vîrfurile unei trestii și a murit din rana pricinuită. [110] I-am compus următoarele versuri:

Șagă nîcîcînd nu a fost, ori vorbă-n vînt aruncată
Că-un biet muritor, sărmanul,
Într-o apă voind să se-avînte, trupul să-și scalde,
Rană-i făcu în picior un cui și greu pătimit-a.
Astfel vestitul Alexinos, Alfeul trecîndu-l,
Moartea-și găsi înțepat de-o trestie mult prea haină³³⁹.

A scris nu numai împotriva lui Zenon, ci și alte cărți, între care și una împotriva lui Ephoros istoricul.

VI. Și Euphantos din Olynth³⁴⁰, care a scris o istorie a timpului său, a aparținut școlii lui Eubulide. Acesta din urmă a mai scris mai multe tragedii cu care și-a făcut mare renume la serbări. L-a instruit pe regele Antigonos³⁴¹ și a compus o lucrare *Despre regalitate*, care era foarte vestită. A murit de bătrînețe.

VII. [111] Au fost și alți discipoli ai lui Eubulide, printre care Apollonios, supranumit Cronos³⁴². Acesta a avut ca discipol pe Diodoros, fiul lui Ameinias din Iasos, care de asemenea a fost poreclit Cronos³⁴³. Callimah, în *Epigramele* sale, spune despre el:

...Momos cu propria-i mîină
Pe pereți-a-nsemnat: Cronos e cel înțelept³⁴⁴.

Și acesta era un dialectician și se pare că el a fost cel dintîi care a descoperit argumentele cunoscute ca *Voalatul* și *Încornoratul*. Pe cînd se

afla la Ptolemaios Soter, i s-au pus anumite întrebări dialectice de către Stilpon și, nefiind în stare să le dezlege pe loc, a fost luat în râs de rege și, printre altele, i s-a dat în batjocură și porecla de Cronos. [112] El³⁴⁵ părăsi banchetul și, după ce scrisese un pamflet despre problema logică, deznădădui, și-a pus capăt zilelor. Am scris și despre el aceste versuri:

O! Diodoros Cronos, ce crunt lovit-te-a soarta,
Deznădejdea cea grea prinsu-te-a-n brațu-i de fier,
Căci spre tărîmul lui Hades pornit-ai în graba cea mare,
Gluma lui Stilpon văzînd plină de-amarnic venin.
Numele „Cronos” ți-au pus pe bună dreptate-l și meriți:
C și R suprimînd, restu-ți rămîne pe drept³⁴⁶.

VIII. Printre urmașii lui Eucleides au fost Ichthyas, fiul lui Metallos³⁴⁷, un om minunat, căruia Diogene cinicul i-a adresat unul dintre dialogurile sale; Cleinomachos din Thurioi³⁴⁸, care a scris cel dintîi *Despre propoziții și predicate*³⁴⁹ și celelalte la fel; și Stilpon din Megara, un filosof foarte distins, despre care vom trata acum.

CAPITOLUL AL XI-LEA

Stilpon

I. [113] Stilpon, cetățean al Megarei din Grecia, a fost discipolul cîtorva dintre urmașii lui Eucleides, deși alții îl fac discipolul lui Eucleides însuși, ba chiar al lui Thrasymachos din Corint³⁵⁰, care era prietenul lui Ichthyas, după cum spune Heracleides³⁵¹. II. Așa de mult îi întrecă pe toți în inventivitate și sofisticărie, încît n-a lipsit mult ca întreaga Grecie să fie atrasă spre el și să se alipească școlii din Megara. Cu privire la aceasta, să-mi fie îngăduit să citez cuvintele proprii ale filosofului Philippos din Megara³⁵²: „Căci de la Theofrast i-a luat, atrăgîndu-i, pe teoreticianul Metrodoros³⁵³ și pe Timagoras din Gela³⁵⁴, de la Aristoteles filosoful cirenaic³⁵⁵ pe Cleitarchos și pe Simmias³⁵⁶; și chiar de la dialecticieni³⁵⁷ l-a cîștigat pe Paionios³⁵⁸ de la Aristeides³⁵⁹, iar pe Diphilos din Bospor, fiul lui Euphantos și pe Myrmex, fiul lui Exainetos³⁶⁰, amîndoi veniți să-l combată, el i-a făcut adepții lui devotați.”³⁶¹ [114] Pe lîngă aceștia, a mai cîștigat pe Phrasidemios³⁶² peripateticianul, un fizician experimentat, pe Alcimos³⁶³ retorul, oratorul cel mai de frunte din întreaga Grecie; de asemenea, și pe Crates³⁶⁴ și pe mulți alții, i-a atras în mrejele sale și, ceea ce-i și mai mult, o dată cu ei l-a luat și pe Zenon fenicianul³⁶⁵.

III. Era un cunoscător și în ale politicii. S-a căsătorit, dar trăia și cu o curtezană care se numea Nicarete, cum a arătat undeva Onetor³⁶⁶. A avut o fiică destrăbălată, măritată cu discipolul său Simmias din Siracuza³⁶⁷. Și cum aceasta călca pe alături, cineva îi spuse lui Stilpon că ea îl face de rușine, la care el răspunse: „Nu într-atîta cît sînt eu o cinste pentru ea.”

IV. [115] Se spune că Ptolemaios Soter îl aprecia mult; după ce-a pus stăpînire pe Megara³⁶⁸, i-a oferit o sumă de bani și l-a poftit să vină cu el în Egipt. Stilpon însă ar fi primit o sumă modestă din ea, refuză călătoria propusă și se duse la Egina, pînă la plecarea lui Ptolemaios. Se mai spune iarăși că, atunci cînd Demetrios³⁶⁹, fiul lui Antigonos, a cucerit Megara, a luat măsuri ca locuința lui Stilpon să-i fie păstrată sub pază și să-i fie înapoiată toată averea pierdută în timpul jafului³⁷⁰; dar cînd a cerut să i se

întocmească o listă cu lucrurile pierdute, Stilpon tăgădui c-ar fi pierdut ceva care să-i fi aparținut cu adevărat, căci nimeni nu-i luase învățătura, de vreme ce avea încă rațiunea și cunoștințele sale³⁷¹.

[116] Vorbind despre datoria de a face bine oamenilor, impresionează atât de adânc pe rege, încît acesta dori să asculte de el. V. Se povestește că odată Stilpon folosi argumentul următor cu privire la Athena lui Fidias³⁷²: „Nu-i Athena, fiica lui Zeus, un zeu?” Iar cînd i se răspunse „ba da”, el continuă: „Dar aceasta nu-i făcută de Zeus, ci de Fidias”, și cînd acest lucru fu confirmat, el conchise: „Atunci aceasta nu-i un zeu.” Pentru vorba aceasta a fost chemat în fața areopagului; nu tăgădui învinuirea, dar susținu că raționamentul era corect, întrucît Athena nu este un zeu, ci o zeiță³⁷³; numai divinitățile bărbătești sînt zei. Totuși, se spune că areopagiții i-au poruncit să părăsească imediat orașul și că, după aceea, Theodor, a cărui poreclă era „Zeul”³⁷⁴, spuse în bătaie de joc: „De unde a aflat acest lucru Stilpon? Și cum putea el să spună dacă era zeu sau zeiță? Sau poate că i-a ridicat rochia și i-a văzut grădina?” De fapt însă, Theodor era foarte nerușinat și Stilpon cu mintea foarte ageră.

[117] La întrebarea lui Crates³⁷⁵ dacă zeilor le plac închinăciunile și rugile, se zice c-a răspuns: „Nu pune asemenea întrebare pe stradă, prostule, ci cînd sîntem singuri”. Și despre Bion³⁷⁶, cînd i s-a pus aceeași întrebare dacă există zei, se spune c-a dat răspunsul:

Da-vei mulțimea în lături mult încercate bătrîne?

VI. Stilpon avea o fire simplă, neprefăcută și acomodabilă cu oamenii obișnuiți. Așa, de pildă, cînd Crates cinicul nu răspunse la o întrebare, ci dădu drumul la un vînt, Stilpon îi zise: „Știam că vei spune orice, în afară de ceea ce trebuia să spui.” [118] Altădată Crates îi întinse o smochină punîndu-i în același timp o întrebare. Stilpon luă smochina și o mîncă, iar cînd celălalt strigă: „O, Heracle, am pierdut smochina”, Stilpon observă: „Nu numai atît, ci și întrebarea pentru care smochina era arvuna.” La fel, văzîndu-l pe Crates iarna zgribulit de frig: „Mi se pare, Crates – îi zise – că ai nevoie de o haină nouă” [adică: de minte și de haină]³⁷⁷, iar celălalt, supărat, răspunse cu următoarea parodie:

Greu pătîmind și pe Stilpon ochi-mi văzură-n Megara,

Unde se zice din veac că Tifon își are culcușul.

Roi stau în juru-i ciracii, porniți pe-ndelungă voroavă,

Vremea pierzînd în zadar, din vorbă să facă virtute.

[119] Se povestește că la Atena atrăgea așa de mult lumea, încît oamenii alergau din ateliere ca să-l vadă. Odată unul îi spuse: „Stilpon, lumea te privește ca pe un animal ciudat.” „Nu – îi răspunse el –, ci ca pe un om adevărat.” VII. Fiind stăpîn desăvîrșit al controverselor, nega chiar existența ideilor³⁷⁸. Astfel, spunea că cine spune „om” nu spune nimic. Într-adevăr, el nu spune acest om individual sau celălalt, căci de ce s-ar gîndi la unul mai mult decît la altul? De aceea nu se gîndește la nici un om. La fel, leguma (ca idee) nu este ceea ce mi se arată, căci legumele existau cu mii de ani în urmă. Deci aceasta nu este legumă (ca idee)³⁷⁹. Se povestește că, pe cînd se afla în mijlocul unei discuții cu Crates, alergă să cumpere pește și cînd Crates încercă să-l oprească, pretinzînd că părăsește discuția, el îi răspunse: „Nu, păstrez discuția, deși te părăsesc pe tine, căci discuția va rămîne, dar peștele se va vinde în curînd.”

VIII. [120] Există de la el nouă dialoguri, scrise într-un stil rece: *Moschos*; *Aristip* sau *Callias*; *Ptolemaios*, *Chairecrates*; *Metrocles*; *Anaximene*;

*Epigenes; Către fiica sa; Aristotel*³⁵⁰. IX. Heracleides³⁸¹ povestește că Zenon, întemeietorul școlii stoice, era unul dintre discipolii lui Stilpon³⁸². Hermip zice că Stilpon a murit în vîrstă înaintată, după ce a luat vin ca să-și grăbească sfîrșitul³⁸³.

X. Am scris și despre el un epitaf:

Cunoscut ți-e desigur Stilpon cel din Megara.

Crudă pereche-l răpi: vîrsta și boala cea grea.

Pentru așa telegari, ce strașnic îi fu surugiul

Vinu-l sorbi cu nesaț, gata de drum și porni³⁸⁴.

A fost ridiculizat și de Sophilos, poetul comic, în piesa sa *Căsătoria*³⁸⁵:

Vorba lui Charin³⁸⁶ e cepul ce gura lui Stilpon astupă.

CAPITOLUL AL XII-LEA

Criton

I. [121] Criton³⁸⁷ a fost atenian, foarte legat de Socrate, căruia i-a purtat atîta grijă, încît să nu ducă lipsă de nimic din cele trebuincioase. II. Și fiii lui, anume: Critobulos, Hermogenes, Epigenes și Ctesippos, au fost discipolii lui Socrate. III. Criton a scris șaptesprezece dialoguri, care se află într-un singur volum³⁸⁸, sub titlurile:

Nu prin învățătură devin oamenii buni;

Despre lăcomia de a avea mai mult;

Despre ce-i folositor, sau Omul de stat;

Despre frumos;

Despre răutate;

Despre buna rînduială;

Despre lege;

Despre divin;

Despre arte;

Despre societate;

Despre înțelepciune;

Protagoras, sau Omul de stat;

Despre litere;

Despre poezie (sau Despre frumos);

Despre învățătură;

Despre cunoaștere, sau Despre știință;

*Ce este cunoașterea*³⁸⁹.

CAPITOLUL AL XIII-LEA

Simon

I. [122] Simon era cetățean atenian și cizmar³⁹⁰. Cînd Socrate începu să vină în atelierul lui și să discute cu cineva, el se obișnuia să însemne tot ceea ce putea să-și amintească. II. Aceasta-i pricina pentru care oamenii au numit dialogurile lui *Dialoguri cizmărești*. Aceste dialoguri sînt în număr de treizeci și trei și se află într-un singur volum:

Despre zei;

Despre bine;

Despre frumos;
Ce este frumosul;
Despre dreptate, prima și a doua parte;
Despre virtute, că nu poate fi învățată;
Despre curaj, prima, a doua și a treia parte;
Despre lege;
Despre conducerea poporului;
Despre cinstire;
Despre poezie;
Despre buna dispoziție;
Despre dragoste;
Despre filosofie;
Despre știință;
Despre muzică;
Despre poezie;

- [123] *Ce este frumosul;*
Despre învățămînt;
Despre arta de a discuta;
Despre judecată;
Despre existență;
Despre număr;
Despre sîrguință;
Despre muncă;
Despre pofta de cîștig;
Despre lăudăroșenie;
*Despre frumos*³⁹¹.

Alții mai citează:

Despre deliberare;
Despre rațiune, sau Despre ceea ce e de cuviință;
*Despre faptele rele*³⁹².

III. Ni se spune că el, cel dintîi, a pus conversațiile lui Socrate sub formă de dialog. Pericle îi făgădui să-l sprijine și-l rugă să vină la el, dar răspunsul lui fu: „Nu vreau să-mi vînd libertatea de vorbire.”

IV. A mai fost și un alt Simon, care a scris *Despre retorică*; un altul, un medic, în timpul lui Seleucos Nicanor; un al treilea a fost sculptor³⁹³.

CAPITOLUL AL XIV-LEA

Glaucón

[124] Glaucón a fost cetățean al Atenei. Au rămas de la el nouă dialoguri, într-un singur volum:

Pheidylos;
Euripide;
Amyntichos;
Euthias;
Lysitbeides;
Aristofan;
Cephalos;
Anaxipbemos;
*Menexenos*³⁹⁴.

I se mai atribuie și alte treizeci și două de dialoguri, dar care sînt socotite false³⁹⁵.

CAPITOLUL AL XV-LEA

Simmias

Simmias era cetățean al Thebei. Avem de la el douăzeci și trei de dialoguri, într-un singur volum:

Despre înțelepciune;
Despre raționament;
Despre muzică;
Despre versuri;
Despre bărbăție;
Despre filosofie;
Despre adevăr;
Despre literatură;
Despre învățămînt;
Despre artă;
Despre conducere;
Despre ceea ce se cuvine;
Despre lucrurile de ales sau de evitat;
Despre prieten;
Despre cunoaștere;
Despre suflet;
Despre viața fericită;
Despre posibil;
Despre avere;
Despre viață;
Ce este frumosul;
Despre sîrguință;
*Despre dragoste*³⁹⁶.

CAPITOLUL AL XVI-LEA

Cebes

[125] Cebes a fost cetățean al Thebei. Avem trei dialoguri de la el:

Despre tablou;
Despre ziua a șaptea;
*Frynichos*³⁹⁷.

CAPITOLUL AL XVII-LEA

Menedem

I. Menedem aparținea școlii lui Phaidon³⁹⁸; era fiul lui Cleisthenes, membru al familiei numite Theopropizii³⁹⁹, de familie bună, deși arhitect și om sărac; alții spun că era decorator de teatru și că Menedem a învățat amîndouă meseriile. De aceea, cînd a propus un decret, un oarecare elev al lui Alexinos⁴⁰⁰ l-a atacat, spunînd că unui înțelept nu i se cuvine nici să facă decoruri de teatru⁴⁰¹, nici să propună un decret. II. Fiind trimis de eritreeni la Megara, cu serviciul militar, l-a vizitat pe Platon la Academie și a fost așa de captivat, încît a părăsit serviciul armelor. [126] Asclepiades din Phlius⁴⁰²

luîndu-l cu sine, el veni la Megara la Stilpon, ale cărui lecții le urmaseră amîndoi. De acolo, pornind pe mare spre Elis, s-au întîlnit cu Anchipylos și Moschos⁴⁰³ din școala lui Phaidon. Pînă la ei, după cum am arătat în *Viața lui Phaidon*, școala se numea școala din Elis. În urmă s-a numit școala eritreană, după orașul care era patria filosofului nostru⁴⁰⁴.

III. Se pare că Menedem era foarte serios, din care pricină Crates⁴⁰⁵ își bate joc de el după cum urmează:

Asclepiades din Phlius și taurul, eritreanul,

iar Timon, după cum urmează:

Se-nfoie sprîncenatul și vorbe grăi făr-de noimă⁴⁰⁶.

[127] Era un om cu atîta demnitate, încît Eurylochos din Casandrea, invitat de Antigonos la curte împreună cu Cleippides, un tînăr din Cyzic⁴⁰⁷, refuză invitația de teamă să nu audă Menedem, așa de usturătoare și deschisă era vorba lui. Odată, un tînăr ușuratic își îngădui oarecare libertăți față de el; Menedem nu scoase nici un cuvînt, dar luă un băț și desenă pe pămînt un act al destrăbălării, pînă ce toți ochii se ațintiră asupra tînărului care, pricepînd insulta, plecă. Altădată Hierocles⁴⁰⁸, comandantul din Pireu, se plimba în sus și în jos cu el, în templul lui Amphiaraios⁴⁰⁹, și-i vorbea multe despre capturarea Eritreei; Menedem nu-i dădu alt răspuns decît îl întrebă la ce îl întrebuințează Antigonos.

[128] Unui bărbat adulter, care se lăuda cu aceasta, îi spuse: „Nu știi că dacă varza are gust bun, tot așa-i și cu ridichea?” Auzind pe un tînăr care făcea multă gălăgie, el îi spuse: „La vezi să nu capeți ceva din spate fără să observi.”⁴¹⁰ Fiind consultat de Antigonos dacă trebuia să se ducă la o petrecere, trecînd peste celelalte considerente, el îi trimise răspunsul că este fiu de rege. Unui cap sec, care-i povestea verzi și uscate, îi puse întrebarea dacă avea vreo proprietate la țară și, auzind că da și că avea și multe acareturi acolo, îl sfătui: „Atunci du-te și le îngrijește, că de nu, s-ar putea întîmpla să piară și să nu mai poți face pe omul deștept.” Unuia care-l întreba dacă omul înțelept se căsătorește vreodată, îi răspunse: „Mă socotești om înțelept sau nu?” Răspunsul fiind afirmativ, el continuă: „Ei bine, eu sînt înșurat.” [129] Întrebă pe cineva, care afirma că există multe lucruri bune, cîte sînt și dacă socotește că sînt mai mult de o sută. Nefiind în stare să înfrîneze risipa unuia dintre cei care-l poșteau la masă, odată cînd fu invitat nu spuse nimic, ci își dezaproabă în tăcere gazda, mulțumindu-se să mănînce numai măsline.

IV. Totuși, din cauza gurii prea slobode, se găsi în mare primejdie la Cypru, împreună cu prietenul lui Asclepiades⁴¹¹, pe cînd se aflau la curtea lui Nicocreon⁴¹². Se povestește că la obișnuita serbare lunară pe care o da regele, au fost poftiți amîndoi, împreună cu alți filosofi, iar Menedem spuse că, dacă reunirea unor asemenea oameni era un lucru bun, ar fi trebuit să se dea o serbare în fiecare zi, iar de nu, atunci întrunirea de față este de prisos. [130] La acestea, tiranul răspunzînd că numai în această zi are timp liber ca să audă pe filosofi, Menedem insistă cu și mai mare încăpăținare, declarînd, în timpul ofrandei de sacrificiu, că ar trebui cu orice prilej să fie ascultați filosofii. Urmarea era să fie c-ar fi fost omorîți amîndoi dacă nu i-ar fi despărțit la vreme un oarecare flautist. De aceea, cînd se aflară pe corabie, pe timp de furtună, se povestește că Asclepiades ar fi spus că dibăcia flautistului i-a salvat, pe cînd vorba slobodă a lui Menedem era să fie pieirea lor.

V. Se spune că era dezordonat și că nu se interesa de rînduială în școala lui. La el în clase nu se putea vedea nici o ordine, nici bănci în cerc, ci fiecare asculta de unde se întîmpla să se afle, în picioare sau stînd jos și el făcea la fel⁴¹³. VI. [131] Pe de altă parte, se spune că era ambițios și grijuliu de reputația sa atît de mult, încît atunci cînd la începutul carierei sale, împreună cu Asclepiades, dădea ajutor unui maestru constructor la ridicarea unei case, Asclepiades apărea gol pe acoperiș purtînd mortarul, pe cînd Menedem se ascundea ori de cîte ori vedea pe cineva că trece pe acolo. VII. După ce luă parte la treburile publice, deveni atît de preocupat, încît, punînd smirnă pe jărat, nimeri alături de vas. Odată Crates, aflîndu-se lîngă el, îl atacă pentru amestecul lui în politică, iar el porunci oamenilor săi să-l arunce, în închisoare. Totuși, Crates îl pîndea cînd trecea pe acolo și, aplecîndu-se pe fereastră, îi striga: „neam de Agamemnon” sau „Hegesipolis”⁴¹⁴.

[132] Într-un fel, era oarecum superstițios. VIII. Odată, aflîndu-se într-un han împreună cu Asclepiades și, din nebagare de seamă, mîncînd o carne care fusese aruncată pentru subpămînteni⁴¹⁵, îi veni greață și îngălbeni cînd află adevărul, pînă ce Asclepiades îl dojeni spunîndu-i că nu carnea îi făcuse rău, ci mai mult presupunerea. În toate celelalte privințe era generos și darnic. IX. Chiar la bătrînețe, prin constituția lui corporală, era nu mai puțin vînjos și ars de soare la înfățișare ca un atlet, bine hrănit și antrenat. Ca statură era bine proporționat, cum se poate vedea după statueta din stadionul vechi de la Eritreia, care-l reprezintă într-adins aproape gol și-i lasă să se vadă cea mai mare parte a corpului⁴¹⁶.

X. [133] Îi plăcea să primească oaspeți și obișnuia să strîngă mulți oaspeți la masa lui, din cauză că Eritreia era insalubră; printre aceștia erau și poeți și muzicanți. Era în prietenie cu Aratos, cu poetul tragic Lycophron, ca și cu Antagoras din Rhodos⁴¹⁷; dar cea mai mare înclinație o avea pentru Homer și, după acesta, pentru poeții lirici; pe urmă pentru Sofocle și Achaïos, căruia, ca scriitor de drame satirice, îi acorda locul al doilea, dîndu-l pe cel dintîi lui Eschil⁴¹⁸. De aceea spunea împotriva adversarilor săi politici versurile următoare:

Sprintenul, cît e de aprig la fugă-l întrece-un bicisnic,
Broasca țestoasă așijderi pe șoim îl lasă în urmă

[134] luate din *Omfiade*, o piesă satirică a lui Achaïos. Deci greșesc cei care spun că nu citise nimic în afară de *Medeea* lui Euripide, despre care unii susțin că e opera lui Neophron din Sicyona⁴¹⁹. XI. Disprețuia profesorii din școala lui Platon și a lui Xenocrate, ca și pe filosoful cirenaic Paraibates⁴²⁰. Avea mare admirație pentru Stilpon și, odată, cerîndu-i-se părerea cu privire la acesta, răspunse numai că era un om nobil. XII. Menedem era un om greu de pătruns și era greu să ajungi la o înțelegere cu el. Sucea și răsucea lucrurile în toate felurile și izbutea de minune să găsească obiecții. Antisthenes, în *Succesiunile* sale, spunea că era un mare antagonist. Îi plăcea mai ales să folosească argumentul următor: „Din două lucruri diferite, unul este diferit de celălalt?” „Da.” „Și a fi de folos este diferit de bine?” „Da.” „Atunci a fi de folos nu este un bine.”⁴²¹

[135] Se spune că respingea judecățile⁴²² negative, transformîndu-le în afirmative și, dintre acestea, admitea numai pe cele simple⁴²³, respingînd pe acelea care nu erau simple⁴²⁴, adică pe cele ipotetice⁴²⁵ sau conjunctive⁴²⁶. Heracleides⁴²⁷ declară că, deși în doctrinele sale era adept al lui Platon, dialectica o lua în rîs⁴²⁸. Astfel, întrebât odată de Alexinos⁴²⁹ dacă încetase de a-și mai bate tatăl, răspunsul lui fu: „Dar nici nu l-am bătut deci nu

aveam ce înceta”; dar Alexinos, insistând că trebuia să lămurească ambiguitatea printr-un „da” sau „nu”, el îi spuse: „Ar fi absurd din parte-mi să mă conformez regulilor voastre, când pot să mă opresc în prag.” Despre Bion⁴³⁰, care combătea cu persistență pe prezicători, Menedem spunea că omoară pe morți.

[136] Auzind pe cineva spunând că cea mai mare fericire era să obții toate câte dorești, el adaugă: „O fericire cu mult mai mare este să dorești cele ce trebuie dorite.” Antigonos din Carystos⁴³¹ afirmă că n-a scris sau compus nimic niciodată, încît n-a aderat ferm la nici o doctrină. Adaugă că era așa de combativ în discuție, încît nu ceda decît cînd primea vîntaî la ochi. Și totuși, așa violent cum era în dezbateri, în purtarea lui era cît se poate de blînd. De pildă, cu toate că-și rîdea de Alexinos și-și bătea crunt joc de el, totuși a fost foarte bun cu el: soției acestuia, temîndu-se că-n timpul călătoriei putea fi atacată și jefuită, i-a dat o pază s-o însoțească de la Delfi la Chalcis⁴³².

XIII. [137] Era prieten foarte cald, așa cum se arată din dragostea⁴³³ lui față de Asclepiades, dragoste care nu era mai prejos de iubirea față de prieten a lui Pilade⁴³⁴. Asclepiades însă, fiind cel mai în vîrstă, se spune că el era autorul, iar Menedem era actorul. Se povestește că odată Archipolis le dăruie prin aviz de plată suma de 3000 de drahme⁴³⁵, iar ei, împotmolindu-se la chestiunea cine va lua ca al doilea, nici unul din ei n-a ridicat banii. XIV. Se mai spune că ei s-au căsătorit; dintre ei, Asclepiades a luat-o pe fiica și Menedem pe mama. Dar după ce-i muri soția, Asclepiades luă pe soția lui Menedem, iar după aceea, acesta din urmă, ajuns în capul statului, se căsătoriea a doua oară, cu o femeie bogată. Totuși, cum țineau o singură casă, Menedem încredința primei lui soții administrarea gospodăriei. [138] Cel dintîi muri Asclepiades, la o vîrstă înaintată, la Eritreia, după ce trăise la un loc cu Menedem în condiții modeste, deși aveau mari mijloace. După un timp oarecare, un iubit al lui Asclepiades, sosind la un banchet, fu oprit de tineri discipoli, dar Menedem porunci să-l primească, spunînd că și acum, de sub pămînt, Asclepiades îi deschide ușa. Hipponicos macedoneanul și Agetor din Lamia⁴³⁶ au avut grijă de întreținerea lor, primul a dat fiecăruia cîte treizeci de mine, iar Hipponicos i-a dăruit lui Menedem două mii de drahme ca să-și înzestreze fetele. Ele erau trei la număr, după cum spune Heracleides⁴³⁷, copii de la o soție originară din Oropos.

XV. [139] Obişnuia să dea banchetele în felul următor: lua prînzul mai dinainte cu doi sau trei prieteni și stătea pînă aproape de înserat. Apoi, cineva poftea pe oaspeții care soseau și care luaseră deja masa, așa încît dacă cineva venea prea devreme, se plimba în sus și-n jos și întreba pe vreunul din cei care ieșeau din casă, ce mîncare era pe masă și cît era ceasul. Dacă erau abia la legume sau pește sărat, acela pleca, dar dacă erau la carne, intra în casă. Vara, pe fiecare pat era pusă o rogojină de trestie, iar iarna o blană de oaie. Oaspetele trebuia să-și aducă singur perna lui. Cupa care era trecută din mînă în mînă nu era mai mare ca o cană de un sfert de litru. Desertul consta din lupine sau din bob, uneori din fructe coapte, ca pere, rodii, o leguminoasă oarecare sau chiar, pe Zeus, smochine uscate⁴³⁸. [140] Toate aceste amănunte sînt amintite de Lycophron în piesa lui satirică intitulată *Menedem*⁴³⁹ și scrisă în cinstea acestuia. Iată un exemplu din această piesă:

Dup-un ospaț cumpătat trecută e cupa modestă
Pe la meseni, măsurat, cuvîntul rostit cu cuviință
Fi-va desertul celor ce-s dornici cu drag să-l asculte⁴⁴⁰.

XVI. La început a fost disprețuit, fiind numit de eritreeni cinic și palavragiu, dar mai târziu a fost tare admirat, așa de mult încît i s-a încredințat conducerea statului. A fost trimis în ambasadă la Ptolemaios și la Lysimah și a fost onorat peste tot unde s-a dus. Mai mult decît atît, a fost trimis la Demetrios și a izbutit să reducă cu cincizeci de talanți tributul anual de două sute de talanți pe care cetatea îl plătea lui Demetrios; iar cînd a fost învinuit față de Demetrios că uneltește ca să predea cetatea lui Ptolemaios, s-a apărut într-o scrisoare care începea astfel: [141] „Menedem salută pe regele Demetrios. Aflu că ai primit un denunț împotriva mea.”⁴⁴¹ Tradiția spune că un oarecare Aischylos⁴⁴², care aparținea partidului opus, i-a adus aceste calomnii. Se pare că s-a purtat cu cea mai mare demnitate cînd a fost trimis în ambasadă la Demetrios în chestiunea orașului Oropos, după cum amintește Euphantos⁴⁴³ în a sa *Istorie*. XVII. Antigonos de asemenea era foarte legat de el și declara în mod public că este discipolul lui.

Cînd acesta a învins pe barbari aproape de orașul Lysimachia⁴⁴⁴, Menedem propuse un decret în cinstea lui, care începea astfel, în cuvinte simple, lipsite de lingușire: [142] „La propunerea generalilor și a sfetnicilor, întrucît regele Antigonos se întoarce în țară după ce-a biruit pe barbari în luptă și întrucît, în tot ce întreprinde, reușește după voința lui, senatul și poporul au hotărît...”⁴⁴⁵

Din această pricină și a prieteniei ce i-a arătat-o Antigonos și în alte împrejurări, a fost bănuț că-și trădează cetatea și, fiind denunțat de Aristodemos⁴⁴⁶, fu alungat din Eritreia și stătu un timp în Oropos⁴⁴⁷, în templul lui Amphiaros⁴⁴⁸. Hermip spune că i s-a poruncit să plece și de acolo, printr-un vot general al beoțienilor, deoarece dispăruseră din templu cîteva potire de aur. După aceea, deznădăjduit, se duse în taină în orașul său natal, își luă soția și fiicele și plecă la curtea lui Antigonos, unde muri de descurajare.

[143] Heracleides⁴⁴⁹ povestește cu totul altceva: c-a fost făcut sfetnicul eritreenilor și în cîteva rînduri a scăpat țara de tiranie, chemîndu-l pe Demetrios, așa încît n-ar fi fost cu puțință să-și fi trădat țara lui Antigonos, ci a fost victima unor învinuiri mincinoase; că s-a adresat lui Antigonos, îngrijorat să recapete libertatea țării; că Antigonos nu i-a acordat-o, iar el, de disperare, și-a pus capăt zilelor, nemîncînd șapte zile. Povestirea lui Antigonos din Carystos este la fel. Numai cu Persaios⁴⁵⁰ a fost în conflict neîncetat, căci se credea că, atunci cînd Antigonos, de dragul lui Menedem, se învoi să restaureze democrația eritreenilor, fu împiedicat de Persaios. [144] De aceea, într-o ocazie, după un pahar de vin, Menedem îl combătu pe Persaios în cuvinte și spuse printre altele: „Ca filosof, este așa cum îl vedeți, dar ca om e cel mai rău din cîți există și se vor mai naște.”

XVIII. Heracleides⁴⁵¹ afirmă că a murit în vîrstă de șaptezeci și patru de ani. Am scris despre el următoarea epigramă:

Soarta-ți cunosc, Menedem: de buna ta voie murit-ai,
Zile șapte în șir fără mîncare răbdînd.
Fapta, ți e de-eritrean, dar nu e de loc bărbătească:
Deznădejdea ți-a dat sfat de-a dreptul nefast⁴⁵².

Aceștia deci sînt discipolii lui Socrate și urmașii lor direcți. Să trecem acum la Platon, întemeietorul Academiei, și la urmașii lui, cîți au fost oameni cu renume⁴⁵³.

Cartea a III-a

Platon

I. [1] Platon era fiul lui Ariston și cetățean al Atenei. Mama lui era Perictione sau Potone, care-și trăgea neamul de la Solon. Solon avusese un frate, Dropides; acesta fusese tatăl lui Critias, care fusese părintele lui Callaischros; acesta îl avusese pe Critias, unul dintre cei treizeci¹, ca și pe Galucon, tatăl lui Charmides și al Perictionei. Astfel, Platon, fiul acestei Perictione și al lui Ariston, era în a șasea generație de la Solon. Solon se trăgea din Neleu și Poseidon. Se spune că și tatăl lui se cobora în linie dreaptă din Codros, fiul lui Melanthos, iar după cum spune Thrasyllus², aceștia se trăgeau din Poseidon.

[2] Speusip³, în lucrarea intitulată *Banchetul funebru al lui Platon*, Clearh⁴, în al său *Elogiu al lui Platon*, și Anaxilaides⁵, în Cartea a doua a lucrării sale *Despre filosofi*, ne spun că exista o poveste la Atena cum că Ariston ar fi încercat s-o siluiască pe Perictione, în floarea frumuseții, și n-a izbutit, iar după ce a încetat să o ia cu sila i-a apărut în vis Apollo și, ca urmare, a lăsat-o neatinsă pînă ce a născut copilul⁶.

II. În *Cronologia* sa, Apollodor fixează data nașterii lui Platon în a optzeci și opta olimpiadă⁷, în ziua a șaptea din luna Thargelion⁸, în aceeași zi în care delienii spun că se născuse și Apollo⁹. După spusele lui Hermip, a murit la o serbare de nuntă, în primul an al olimpiadei o sută opta¹⁰, la optzeci și unu de ani. [3] Totuși, Neanthes zice că a murit în vîrstă de optzeci și patru de ani. El este cu șase ani mai tînăr ca Isocrate¹¹, căci acesta se născuse pe cînd era arhonte Lysimachos, iar Platon, pe cînd era arhonte Ameinias, anul morții lui Pericle¹². III. Așa cum ne arată Antileon¹³ în Cartea a doua a lucrării sale *Despre date cronologice*, Platon aparținea demei Collytos. Unii spun, de pildă Favorinus în *Istoriei felurite*¹⁴, că se născuse la Egina, în casa lui Pheidiades, fiul lui Thales¹⁵, căci tatăl său fusese trimis împreună cu alții la Egina, în calitate de colonist¹⁶, dar se întoarse la Atena atunci cînd atenienii fură izgoniți de lacedemonieni, care veniră în ajutorul eginetilor. Athenodoros¹⁷, în Cartea a opta a lucrării sale intitulate *Plimbări*, spune că Platon a fost coreg¹⁸ la Atena, cheltuielile fiind suportate de Dion¹⁹. IV. [4] A avut doi frați, pe Adeimantos și Glaucon²⁰, și o soră, Potone, mama lui Speusip²¹.

V. A învățat literatura în școala lui Dionysios²², cum amintește singur în dialogul *Rivalii*²³, iar gimnastica²⁴ a învățat-o cu Ariston, atletul din Argos²⁵, și de la el a primit numele de Platon, din cauza înfățișării sale viguroase, în locul numelui său original, care era Aristocles, după bunicul lui, cum ne informează Alexandros în cartea sa *Succesiunile filosofilor*²⁶. Alții însă afirmă că i s-a dat numele de Platon din pricina abundenței stilului său sau a lățimii frunții sale, cum sugerează Neanthes²⁷. Alții, iarăși, susțin că a luptat în jocurile istmice, lucru arătat de Dicaearchos în prima Carte a lucrării sale *Despre vieți*²⁸. VI. [5], și că s-a ocupat de pictură și a scris poeme, mai întîi *ditirambi*, după aceea *poeme lirice* și *tragedii*²⁹. VII. Se spune că avea o

voce slabă, ceea ce e confirmat de Timotheos³⁰, atenianul, în cartea sa *Despre vieți*. Se mai spune că Socrate a văzut în vis, pe genunchii săi, un pui de lebedă, căruia îi crescuseră deodată aripile și zbură în sus după ce scoase un sunet puternic și dulce. Ziua următoare, Platon i se prezentă ca discipol, iar Socrate recunoscă în el lebedă din vis³¹.

VIII. După cum arată Alexandros, invocând pe Heracleitos ca izvor, în cartea sa *Succesiunile filosofilor*³², la început obișnuia să țină lecțiile de filosofie la Academie și după aceea în grădina de la Colonos³³. Mai târziu, fiind gata să se prezinte la concurs cu o tragedie, ascultând pe Socrate vorbind în fața teatrului lui Dionysos, își sorti poemele sale flăcărilor³⁴, cu cuvintele :

Hai, căci Platon de tine nevoie are, Hefaios³⁵.

[6] Din momentul acela, avînd vîrsta de douăzeci de ani, se spune, el deveni elevul lui Socrate. După moartea acestuia, trecu la Cratylus³⁶, heracliteanul, și la Hermogenes³⁷, care profesa filosofia lui Parmenide. Apoi, spune Hermodor³⁸, la vîrsta de douăzeci și opt de ani, se duse la Megara, la Euclides, cu alți cîțiva discipoli de-ai lui Socrate³⁹. Apoi plecă la Cyrene să-l viziteze pe Theodoros⁴⁰ matematicianul; de acolo în Italia, să vadă pe filosofii pitagoricieni, pe Philolaos și pe Eurytos⁴¹, iar de acolo în Egipt, să cunoască pe profetii de acolo⁴². Se spune că și Euripide⁴³ l-a însoțit într-acolo. În Egipt, acesta s-a îmbolnăvit și a fost vindecat de preoți, care l-au tratat cu apă de mare, motiv pentru care el a rostit versul :

Greul păcat omenesc îl spal-ale mării talazuri⁴⁴.

[7] Platon spune, sprijinindu-se pe Homer⁴⁵, că, mai mult decît toți oamenii, egiptenii erau medici abili. Avea de gînd să viziteze și pe magi, dar renunță la aceasta din cauza războaielor din Asia⁴⁶. IX. Întors la Atena, a locuit la Academie⁴⁷. Aici era un gimnaziu⁴⁸ de la periferie, într-o dumbravă, numită după un oarecare erou⁴⁹, Hecademos⁵⁰, așa cum arată Eupolis⁵¹ în piesa sa intitulată *Ambuscații*⁵² :

Printre umbroasele-alei ale Hecademului sacru.

Dar și Timon spune în versuri :

Șef lor Platon era, voinicul⁵³, dar blînd vorbitorul,
Versul duios el avînd ca și greierii din Hecademos.

[8] Astfel, numele original al locului acela era Hecademia, pronunțat cu e scurt⁵⁵. Platon era prieten cu Isocrate⁵⁶. Și Praxiphanes⁵⁷ îi pune să discute despre poeți, într-o locuință la țară unde Platon îl primise pe Isocrate. X. Aristoxenos⁵⁸ afirmă că a luat parte la trei campanii militare : prima oară la Tanagra, a doua oară la Corint și a treia oară la Delion, unde s-a distins în luptă.

El a îmbinat doctrinele lui Heraclit, ale pitagoricienilor și ale lui Socrate. Cu privire la lucrurile sensibile, el este de acord cu Heraclit; în doctrina realităților inteligibile cu Pitagora, iar în filosofia politică cu Socrate⁵⁹.

XI. [9] Unii autori, printre care și Satyros, spun c-a scris lui Dion din Sicilia, rugîndu-l să-i cumpere trei Cărți pitagoriciene de la Philolaos pentru o sută de mine⁶⁰. Tot ei spun că Platon trăia în belșug, deoarece primise de la Dionysios peste optzeci de talanți⁶¹. Acest lucru îl afirmă Onetor⁶² într-un studiu asupra temei : *Dacă un înțelept va căuta să se îmbogățească*. L-a folosit mult și pe Epicharmos⁶³, poetul comic, prelucrînd cele mai multe pasaje ale lui, așa cum spune Alcimos în Cărțile dedicate *Lui Amyntas*, patru la număr⁶⁴. În primul din aceste studii, scrie astfel :

XII. „Este evident că Platon întrebuițează adesea cuvintele lui Epicharmos. Judecați singuri. Platon afirmă că obiectul simțurilor este ceea ce nu durează niciodată, nici în calitate, nici în cantitate, ci-i mereu în curgere și în schimbare. [10] Presupunerea e că, dacă suprimăm numărul din aceste lucruri, ele nu mai sînt la fel, nici nu mai au ceva determinat nici în cantitate, nici în calitate; lucrurile sensibile se prefac mereu și, prin natura lor, nu au niciodată existență. Obiectul gândirii însă este de așa fel că de la el nu se ia nimic și nu i se adaugă nimic. Aceasta este natura lucrurilor eterne, a căror însușire e de a fi mereu la fel și aceleași.”⁶⁵ Într-adevăr, Epicharmos s-a exprimat limpede despre obiectele simțurilor și cele ale gândirii:

- A. Zeii din veci ființat-au, nicicînd n-au fost fără ființă.
Tot ce pe lume-i din veac și aidom-avut-au izvodul.
B. Haosul, zice-se că dintre zei născutu-s-a-întîiul.
A. Cum? Neavînd început și sfîrșit, întîiul nu fost-a.
B. Ce? Înseamnă atunci că nimic mai-ntîi nu venit-a?
A. Nu, pe Zeus mă jur și nu au venit nici în rîndul al doilea
Cele de care vorbim; [11] de cînd e lumea ființat-au...⁶⁶
A. Fie un număr par, ba chiar impar, ca să zicem,
Cearcă măcar dacă poți o pietricică s-adaugi
Sau ceva să retragi din cel ce-ntr-însu se află
Numărul lor rămîne-va-aceiași? B. Firește nu va rămîne.
A. Sau la măsura de-un cot alta cumva de vei pune
Ori de-i alege din ce se află acolo-nainte
Fi-va măsura la fel cu ce-a fost? B. Nu-i ca-nainte.
A. Lua-vom, acum și-omenirea, privind-o domol îndeaproape
Astfel. Crește un om, alt om, dimpotrivă, descrește,
Veșnic e altul. Acel ce după fire-i se schimbă,
Făr-a rămîne pe loc, e altul decît înainte.
Fost-am și eu ca și tine ieri altul și astăzi iar altul,
Mîine voi fi iarăși altul și astfel mereu, căci e lege⁶⁷.

[12] Și Alcimos, mai departe, afirmă următoarele: „Există unele lucruri, spun înțelepții, pe care sufletul le percepe prin corp, cum ar fi prin auz sau văz; sînt alte lucruri pe care le gîndește singur, fără ajutorul corpului. De aici urmează că, din lucrurile existente, unele sînt sensibile, iar altele inteligibile. De aceea Platon spunea că, dacă vrem să înțelegem dintr-o privire principiile care stau la baza universului, trebuie mai întîi să deosebim ideile în ele însele, de exemplu asemănarea, unitatea și pluralitatea, mărimea, repausul și mișcarea; în al doilea rînd, trebuie să presupunem existența frumosului, a binelui, a justiției și a altor lucruri de acest fel, fiecare existînd în sine și pentru sine; [13] în al treilea rînd, trebuie să vedem care idei se raportează la altele, cum sînt știința, mărimea sau puterea, gîndindu-ne că lucrurile din lumea noastră sensibilă poartă denumiri omonime cu aceste idei, din cauză că participă la ele; înțeleg prin aceasta că lucrurile drepte participă la ideea de drept, iar lucrurile frumoase participă la ideea de frumos. Fiecare idee este eternă, este o noțiune și, mai mult, este neschimbătoare. De aceea Platon spune că ideile în natură stau ca modele și că toate celelalte lucruri se aseamănă cu aceste idei, din cauză că sînt copiile acestor modele.”⁶⁸ Iată acum cuvintele lui Epicharmos despre bine și despre idei:

- [14] A. Cîntul din flaut e-un lucru? B. Firește, cum să nu fie.
A. Omul ce cîntă din flaut, tot una-i cu versul? B. Ba nu e.
A. Ce-i flautistul? Ce zici, nu-i om? B. Vezi bine. A. Atuncea
Nu ți se pare că este același cu binele însuși?
Binele este-un lucru în sine. Astfel, acela

Care-l învață și-l știe, bun pe dată devine.
 Astfel e flautist și cel ce flautu-nvață,
 Dăntuitor cel ce dăntuie, rogojinar cel ce știe
 Împletitul, așijderi orice lucru tu lua-vei
 Omul și arta nu-i una: el artistul doar este⁶⁹.

[15] Platon, în conceperea teoriei sale despre idei, spune:

Deoarece există amintire, trebuie să existe și idei prezente în lucruri, din cauză că amintirea vine de la ceva stabil și permanent și nimic nu este permanent în afară de idei. Căci, spune el, cum pot să supraviețuiască animalele, afară numai dacă pot cuprinde ideea și sînt dotate de natură cu inteligență în acest scop? Așa cum stau lucrurile acum, ele își amintesc⁷⁰ de asemănarea lor și a hranei lor, de ce fel este cea care le convine; aceasta arată că animalele au capacitatea înăscută de a vedea asemănarea. Și, din această pricină, ele simt pe celelalte animale de același fel. Cum exprimă aceasta Epicharmos?

[16] Întelegciunea, Eumeu, de-o specie nu-i stăpînită,
 Orice viețuitor și el la fel are minte.
 Cată de vrei pe la păsări, la biata găină privește,
 Puii vii să-i nască deodată nîcîcînd pomenit-a:
 Stă sarmănica, clocește, viața în ouă trezește.
 Întelegciunea aceasta ce-nseamnă natura doar știe,
 Singură ea învățînd-o pe-ncetul, așa, de la sine.

Și iarăși:

Că tot vorbim noi așa nu este de loc de mirare,
 Nici că de noi sîntem mulțumiți nespun și ne credem
 Neam prea-ales: și-un cîine altui cîine îi pare
 Lucrul cel mai frumos, un bou altui bou, deopotrivă
 Și măgarii-ntre ei la fel se socot, chiar și porcii⁷¹.

[17] Aceste exemple și altele la fel le notează Alcimos în cele patru Cărți ale sale⁷², arătînd ce ajutor a fost Epicharmos pentru Platon. Faptul că Epicharmos însuși era conștient de întelegciunea sa poate fi văzut și din versurile în care el prezice că va avea un imitator:

Cred doar ceea ce cred? Mai mult, o știu chiar prea bine:
 Fi-vor cîndva amintite aceste cuvinte-ale mele,
 Căci le-o lua careva și stihul, dînd la o parte,
 Haină de purpur, le-o da, vorbe alese podoabă,
 Nebiruite fiind, ce-i lesne de-nvins dovedi-vor⁷³.

XIII. [18] Se pare că Platon a adus cel dintîi la Atena scrierile lui Sophron mimograful⁷⁴, care fuseseră pînă atunci neglijate, și a prezentat personaje cu caractere luate de la acest scriitor⁷⁵; se spune că s-au găsit într-adevăr cărți cu mimii lui Sophron sub perna lui. A făcut trei călătorii în Sicilia: prima oară ca să vadă insula și craterale Etnei; cu acest prilej, Dyonisios, fiul lui Hermocrates⁷⁶, fiind tiran la Siracuză, l-a silit să devină unul dintre apropiații lui. Dar cînd Platon discută despre tiranie și susținu că numai interesul stăpînului nu era scopul cel mai bun⁷⁷, afară numai dacă acesta excelează în virtute, el îl ofensă pe Dionysios, care, supărat, îi spuse: „Vorbești ca un flecar bătrîn”. „Iar tu, ca un tiran”, îi răspunse Platon.

[19] La această vorbă, tiranul se înfurie și era gata să-l omoare; pe urmă însă, după ce Dion și Aristomenes⁷⁸ îi scoaseră aceasta din minte, renunță la a-l omorî, ci îl încredință lui Pollis, lacedemonianul⁷⁹, care tocmai sosise atunci cu o ambasadă, ca să-l vîndă ca sclav. Pollis îl luă la Egina și-l scoase

la vânzare. Atunci Charmandros, fiul lui Charmandrides⁸⁰, ceru condamnarea la moarte a lui Platon după legea în vigoare la egești, care dispunea ca primul atenian care va pune piciorul pe insulă să fie omorât fără judecată. Această lege fusese trecută chiar de acuzator, cum spune Favorinus în ale sale *Istории felurite*. Dar cineva pretinse, în glumă, că vinovatul era filosof și curtea îl achită. Mai e și o altă versiune, după care, fiind adus în fața adunării și fiind cercetat de aproape, el păstră o tăcere totală și așteptă liniștit rezultatul. Adunarea hotărî să nu fie omorât, ci îl condamnă să fie vîndut, întocmai cum ar fi fost un prizonier de război⁸¹.

[20] Se întîmplă ca Anniceris din Cyrene⁸², filosoful, să fie de față; el îl răscumpără pentru douăzeci de mine – după alții, suma ar fi fost de treizeci de mine – și-l trimise la Atena, la prietenii săi, care îi înapoiară banii pe dată. Anniceris însă îi refuză, spunînd că nu numai atenienii aveau privilegiul de a purta grija lui Platon. Alții afirmă că Dion a trimis banii și că Anniceris nu i-ar fi luat, ci a cumpărat pentru Platon mica grădină care se află la Academie. Se arată că Pollis, totuși, a fost învins de Chabrias⁸³ și că, după aceea, s-a înecat la Helike⁸⁴, întrucît purtarea sa față de filosof stîrnise mînia divinității, așa cum spune Favorinus în prima Carte din *Amintirile* lui. [21] Dar Dionysios, totuși, nu se putea liniști. Aflînd de cele întîmplate, îi trimise o scrisoare lui Platon ca să nu-l vorbească de rău, iar Platon îi răspunse tot în scris că nu avea atît timp liber ca să-și amintească de Dionysios.

XV. A doua oară a vizitat pe Dionysios cel Tânăr, cerîndu-i pămînt și oameni pentru realizarea republicii sale⁸⁵. Dionysios îi făgădui, dar nu se ținu de cuvînt. Unii spun că Platon s-a aflat și de rîndul acesta în mare primejdie, fiind bănuat că încurajează pe Dion și Theodotas⁸⁶ în planul lor de a libera întreaga insulă; cu acest prilej, Archytas, pitagoricianul, scrisese lui Dionysios și îi ceru ca Platon să fie iertat și trimis nevătămat la Atena. Crisoarea aceasta glăsuiește astfel:

*Archytas către Dionysios, îi urează multă sănătate*⁸⁷

[22] „Noi toți, prietenii lui Platon, ți-am trimis pe Lamiscos și Photidas cu oamenii lor ca să-l aducă înapoi pe filosof în condițiile înțelegerii avute cu tine⁸⁸. Ai face bine să-ți reamintești zelul cu care ne-ai cerut, nouă tuturor, să promovăm venirea lui Platon în Sicilia, căutînd să-l convingi și luînd asupra-ți, printre altele, răspunderea siguranței lui, atît în timpul șederii la tine, cît și în timpul întoarcerii lui. Amintește-ți, de asemenea, că ai pus mare preț pe venirea lui și că, din momentul sosirii, ai avut mai multă bunăvoință față de el decît pentru oricare altul din jurul tău. Dacă s-a întîmplat să-ți displace, se cuvine să te porți cu omenie și să mi-l înapoezi nevătămat. Făcînd astfel, vei fi drept și-n același timp ne vei îndatora.”

XVI. [23] A treia oară s-a dus să împace pe Dion cu Dionysios⁸⁹, dar, neizbutind, se întoarse în patrie fără să fi făcut ceva. XVII. Aici se ținu departe de politică, deși scrierile sale arată că era un om de stat. Motivul era că poporul fusese obișnuit cu alte forme de guvernare, cu totul deosebite de ale lui. Pamphile, în Cartea a douăzeci și cincea a *Memoriilor* ei⁹⁰, spune că arcadienii și tebanii, după ce au întemeiat Megalopolis⁹¹, l-au poftit pe Platon să le fie legislator; dar el, descoperind că ei erau potrivnici egalității de proprietate, refuză să se ducă.

XVIII. Se povestește că a pledat împotriva condamnării la moarte a lui Chabrias⁹², generalul, cînd acesta a fost judecat, deși nimeni altul la Atena n-a vrut s-o facă, și că [24] în această împrejurare, urcînd Acropolea împreună cu Chabrias, îl întîlni delatorul Crobylos, care îi spuse: „Ce vii să

vorbești pentru apărarea altuia? Nu știi că te așteaptă și pe tine cucuta lui Socrate?” La aceasta, Platon îi răspunde: „După cum am înfruntat primejdiile, apărându-mi în război patria, tot așa le voi înfrunta și acum, făcându-mi datoria față de un prieten.”

XIX. El a fost cel dintâi care a introdus argumentarea⁹³ prin întrebare și răspuns, spune Favorinus în Cartea opta a cărții sale *Istoriei felurite*; tot el a explicat pentru prima oară lui Leodamas din Thasos⁹⁴ metoda cercetării problemelor prin analiză⁹⁵; și, în filosofie, a întrebuițat cel dintâi termenii de antipozi, element, dialectică, calitate, număr dreptunghiular, dintre lucrurile care mărginesc suprafața plană⁹⁶, ca și providența divină.

[25] De asemenea, a fost cel dintâi filosof care a combătut discursul lui Lysias, fiul lui Cephalos⁹⁷, discurs pe care l-a reprodus, cuvânt cu cuvânt, în dialogul *Phaidros*⁹⁸ și cel dintâi care a studiat importanța gramaticii⁹⁹. Cum tot el a atacat pentru prima oară părerile ale aproape tuturor predecesorilor¹⁰⁰, se pune întrebarea de ce nu-l amintește pe Democrit. XX. Neanthes din Cyzic spune că, atunci când s-a dus la Olympia, atenția tuturor grecilor era ațintită asupra lui și că l-a întâlnit pe Dion, care-și pregătea expediția împotriva lui Dionysios¹⁰¹. În prima Carte a *Memoriilor* lui Favorinus se raportează că Mithradates¹⁰², persanul, a ridicat o statuie lui Platon în Academie și a pus să se scrie pe ea aceste cuvinte: „Mithradates, persanul, fiul lui Orontobates, a dedicat muzelor o statuie a lui Platon, făcută de Silanion”¹⁰³.

XXI. [26] Heracleides¹⁰⁴ declară că, în tinerețea lui, Platon era așa de modest și de așezat, încât niciodată n-a fost văzut rîzînd în hohote.

XXII. Cu toate acestea, a fost și el ridiculizat de poeții comici. În orice caz, Theopomp spune în *Hedychares*¹⁰⁵:

... Nu afla-vei unu aieva să fie;

Doi ca număr abia de-i unu; și Platon o spune.

Anaxandrides, în *Theseu*¹⁰⁶, spune

Îmbuca la măslina¹⁰⁷ taman cum și Platon făcut-a.

Și Timon face un joc de cuvinte cu numele lui:

Ticluitu-le-a Platon, platitudini¹⁰⁸ plăcîndu-i

[27] Și Alexis în *Meropis*¹⁰⁹:

Bine la vreme sosit-ai, în sus și în jos colindat-am

Tocmai ca Platon, dar plan nu aflai, ci doar osteneală.

Și în *Ancylion*¹¹⁰:

Nici nu știi ce vorbe îndrugi, mai bine-n grabă aleargă,

Află-l pe Platon și atunci vei ști ce-i leșia și ceapa.

Amphis, de asemenea, spune în *Amphicrates*¹¹¹:

A. Cît despre bine – oricare ar fi, și văd că ești gata

Să-l dobîndești prin ea – îl știu, milostive stăpîne,

Chiar mai puțin decît a lui Platon bine¹¹². B. Ascultă.

[28] Și în *Dexidemides*¹¹³:

... O, tu, Platone,

Să te-ncrunți e tot ce știi tu mai bine să faci,

Ca un melc, semet, sprîncenele-n sus înălțîndu-ți.

Și Cratinos spune în *Falsul copil substituit*¹¹⁴:

- A. Nu-i oare clar că om ești și-n tine-i un suflet?
 B. Sigur că nu-i, după Platon; ce știu e doar bănuială.

Și Alexis în *Olympiodoros*¹¹⁵:

- A. Corpul cel pieritor făcutu-s-a oale și-ulcele,
 Partea fără de moarte în aer luat-și-a zborul.
 B. Lecția asta nu-i cumva din cele de Plato-nșirate?

Și în *Parazitul*¹¹⁶:

Ori tu unul să stai, cum știi, la palavre cu Platon.

Și Anaxilas¹¹⁷, în *Botrylion*, în *Circe* și în *Femeile bogate*, își bate joc de el. XXIII. [29] Aristippos, în Cartea a patra a lucrării sale *Despre luxul celor vechi*, spune că el s-a îndrăgostit de un tânăr numit Aster¹¹⁸, care învăța cu el astronomia, dar și de Dion, pe care l-am amintit mai sus, și, după mărturisirea unora, de Phaidros. Dragostea lui se vede din următoarele epigrame, pe care se spune că le-a scris despre ei:

Aster al meu care ochii îi porți mereu după aștri,
 Cer aș vrea să fiu eu, ochi fără număr să am.

Și alta:

Stea parcă-n zori străluceai cât fost-ai în viață,
 Mort acum strălucești, stea parc-ai fi în amurg.

[30] Despre Dion a scris acestea:

Lacrimi Hecubei, troienelor lacrimi amare sortit-au
 Ursitoarele-n cor chiar de când s-au născut.
 Ție, Dion, pentru fapta-ți frumoasă, un cânt de victorii
 Zeii ți-au hărăzit, îmbelșugate nădejdi.
 Tihnă găsește-ți în patria-ți largă și slavă destulă,
 Dion, cel ce-ai aprins focul iubirii în piept.

Se spune că acestea au fost scrise pe mormântul lui Dion la Siracuză.

[31] Se mai spune că, fiind îndrăgostit de Alexis și de Phaidros, cum s-a amintit mai înainte, a compus următoarele versuri:

Iată, atîta doar spus-am, cât de frumos e Alexis!
 Toți se-ntorc după el, plin de nesaț îl privesc.
 Inimă, iarăși la cîini arătat-le-ai osul? Căi-te-i
 Apoi. Tot la fel Phaidros nu fost-a pierdut?

I se pune în seamă și o iubită, Archeanassa¹¹⁹, despre care a compus versurile care urmează:

Am deci pe Archeanassa, din Colofon curtezană,
 Printre riduri i-a stat Eros cel nemilos.
 Vai celor ce-ați cunoscut-o în floarea vîrstei când fost-a,
 Pînzele când și-a întins un pojar ați mai stins!

[32] Iată alte versuri despre Agathon¹²⁰:

Căci pe-Agathon sărutînd ieșitu-mi-a sufletu-n buze,
 Parcă să plece voind către stăpînul cel nou.

Și aceasta:

Iată, un măr îți arunc; de ții tu la mine, fecioară,
 Îl primește în dar, inima dîndu-mi în schimb.
 Dar să ferească cerul dac-altfel de gînduri te poartă,
 Ia-l, amintește-ți prin el: nurii au un sfîrșit.

Și alte versuri:

Măr sînt; m-a aruncat cel ce ține la tine; primește-mă,
O, Xantipa, și eu am ca și tine-un sfîrșit.

[33] Se spune că și epigrama despre eritreanii care au fost prinși în cursă¹²¹ a fost compusă de el:

Eritreeni noi sîntem, din Eubeea; în Susa
Stăm în mormînt. Unde-i pămîntul iubit?

Și aceasta:

Muzelor, Cypris grăit-a: cinste să dați Afroditei,
Altfel Eros cu arc vine de-ndată la voi.
Muzele – astfel au răspuns: du-i-l, tu Cypris, lui Ares;
Căci băiețelul ghiduș aripi n-are de noi.

Și alta:

Aur găsind careva, azvîrlit-a ștreangul; dar omul,
Aurul nemaigăsind, ștreangu-n locu-i a luat¹²².

XXIV. [34] Molon¹²³, fiindu-i dușman, spune: „Nu-i de mirare că Dionysios s-a dus la Corint, ci mai degrabă că Platon s-a dus în Sicilia.”

Se pare că Xenofon nu era binevoitor față de Platon. În orice caz, rivalizînd unul cu altul, au scris lucrări similare: *Banchetul*, *Apărarea lui Socrate* și *Amintiri* cu caracter moral¹²⁴. Apoi unul a scris *Republica*, celălalt *Cyrupaideia*¹²⁵. În *Legile*, Platon declară că povestea educației lui Cyrus este o ficțiune, că Cyrus n-a fost așa cum îl descrie Xenofon¹²⁶. Și, deși amîndoi îl amintesc pe Socrate, nici unul dintre ei nu-l amintește pe celălalt, afară de Xenofon, care îl amintește pe Platon în Cartea a treia a *Amintirilor*¹²⁷ sale. [35] Se mai povestește că Antistene, pregătindu-se să citească în public o lucrare pe care o compusese, îl invită și pe Platon să asiste. Acesta îl întrebă ce se pregătea să citească și Antistene îi răspunde că va citi ceva despre imposibilitatea contradicției¹²⁸. „Atunci – îi spuse Platon – cum poți să scrii asupra acestui subiect?”, arătînd astfel că Antistene se contrazice singur. Iar acesta scrisese un dialog împotriva lui Platon, intitulat *Sathon*¹²⁹. După aceea au trăit înstrăinați unul de altul. Se spune că Socrate, auzindu-l pe Platon citind dialogul *Lysis*, exclamă: „Pe Heracle, cîte plăsmuiuri îmi atribuie tînărul acesta mie!” Într-adevăr, Platon scrisese în dialog nu puține lucruri pe care Socrate nu le spusese niciodată.

[36] Platon era în dușmănie și cu Aristip. În dialogul *Despre suflet*¹³⁰ strecoară un reproș, spunînd că n-a fost de față la moartea lui Socrate, ci se afla nu departe, la Egina.

Se mai spune că a arătat oarecare rivalitate față de Aischines, fiindcă se bucura și acesta de trecere pe lîngă Dionysios și că, la sosirea lui la curte, Aischines a fost desconsiderat de Platon din cauza sărăciei lui, pe cînd Aristip l-a susținut. Idomeneus¹³¹ afirmă că vorbele pe care Platon le-a atribuit lui Criton în închisoare, prin care acesta sfătuia pe Socrate să fugă, sînt de fapt ale lui Aischines, dar că Platon le-a trecut pe seama lui Criton din cauza dușmăniei sale față de Aischines.

[37] Nicăieri în scrierile sale Platon nu-și citează numele, afară doar în *Despre suflet* și în *Apologie*¹³². XXV. Despre forma scrierilor lui, Aristotel observă că ea este intermediară între stilul poeziei și al prozei¹³³. Favorinus relatează undeva că, la citirea dialogului *Despre suflet*, numai Aristotel a rămas pînă la sfîrșit; toți ceilalți auditori s-au ridicat și au plecat¹³⁴. Unii

susțin că Philippos din Opus¹³⁵ a transcris *Legile*, care fuseseră lăsate pe tăblițe de ceară, și că el ar fi autorul scrierii *Epinomis*¹³⁶. Euphorion și Panaitios¹³⁷ relatează că s-a găsit începutul *Republicii* refăcut în mai multe versiuni, iar Aristoxenos declară că și *Republica* era, aproape în întregime, cuprinsă în *Controversele* lui Protagora¹³⁸. [38] Se spune că *Phaidros* a fost primul dialog, pentru că subiectul are ceva tineresc în el¹³⁹. Totuși, Dicaearchos critică întreg felul lui de a scrie, ca fiind greoi¹⁴⁰.

XXVI. Povestea spune că odată Platon văzu pe cineva jucând în zaruri și îl luă la rost, iar când acesta se dezvinovăți spunând că joacă pe nimica toată, Platon îi replică: „Dar obișnuința nu-i o nimica toată.” Fiind întrebat dacă se vor mai scrie amintiri despre el ca despre predecesorii lui, răspunse: „Mai întâi trebuie să ai un nume și apoi ți se vor scrie multe amintiri.” Într-o zi, Xenocrate¹⁴¹ tocmai sosise la el și Platon îl rugă să-i biciuiască sclavul, deoarece el nu putea s-o facă, fiindcă era înfuriat. [39] Tot așa se pretinde că a spus unuia din sclavii săi: „Ai fi fost bătut cu biciul dacă nu eram înfuriat.” Încălcând într-o zi, descălecă imediat, spunând că trebuie să se păzească ca să nu fie apucat de trufia cabalină. Sfătuia pe cei beți să se uite în oglindă, căci așa aveau să se abțină de la această comportare rea. Nicăieri nu trebuie să se întâmple să bei pînă te îmbeți, în afară de serbările zeului care ne-a dăruit vinul. De asemenea, îi dispăcea și dormitul prea mult. În orice caz, în *Legile* el proclamă: „Nimeni nu-i bun de ceva cînd a adormit.”¹⁴² Mai spunea că adevărul este cel mai plăcut lucru de ascultat. O altă versiune, după alții, ar fi „a spune adevărul”, în loc de „adevărul”. Despre adevăr vorbește astfel în *Legile*¹⁴³ [40]: „Adevărul, o străinule, este un lucru frumos și trainic, dar nu pare ușor să convingi pe oameni de acest lucru.” XXVII. Dorința lui a fost să lase amintirea sa, fie în inimile prietenilor, fie în cărțile lui. XXVIII. Unii scriitori spun că-i plăcea mai ales o viață retrasă de mulțime.

XXIX. Favorinus arată, în Cartea a treia a *Amintirilor*, că moartea lui, ale cărei împrejurări le-am povestit mai sus, s-a întîmplat în al treisprezecelea an al domniei regelui Filip¹⁴⁴, iar Theopomp spune c-a fost cîstît după moarte de către Filip. Myronianos¹⁴⁵ însă, în cartea sa *Asemănări*, declară că Philon citează unele proverbe care circulau despre păduchii lui Platon, de unde reiese că moartea i-a venit de aici¹⁴⁶.

XXX. [41] A fost înmormîntat în Academie, unde și-a petrecut cea mai mare parte a vieții lui, consacrată filosofiei. Din această pricină, școala pe care a întemeiat-o s-a numit școala academică. Toți locuitorii din partea locului au luat parte la procesiunea funebră. Testamentul lui¹⁴⁷ a fost următorul:

„Acestea au fost lucrurile lăsate și împărțite prin testament de Platon¹⁴⁸: moșia din Iphistiadai, avînd ca vecini la nord drumul care duce la templul de la Cephisia, la sud, templul lui Heracle din Iphistiadai, la răsărit pe Archestratos din Phrearrhoi, la apus pe Philippos din Cholleidai: și nimeni n-are îngăduința de a o vinde sau înstrăina, ci să rămînă, pe cît posibil, proprietatea băiatului Adeimantos: [42] moșia din Eiresidai, pe care am cumpărat-o de la Callimachos, care la nord are ca vecin pe Eurymedon din Myrrhinos, la sud pe Demonstratos din Xypeton, la răsărit pe Eurymedon din Myrrhinos și la apus râul Cefis; trei mine de argint; un pocal de argint în greutate de 165 de drahme; o cupă cîntărind 45 de drahme; un inel de aur și o pereche de cercei de aur, cîntărind ambele la un loc patru drahme și trei oboli¹⁴⁹. Cioplitorul de pietre Eucleides îmi datorează trei mine. Pe Artemis o eliberez de sclavie. Las patru sclavi pentru trebuințele casei: pe Tychon, pe Bictas, pe Apollonides și pe Dionysios și [43] mobila de casă, așa cum

este trecută în inventarul al cărui duplicat îl are Demetrios. Nu datorez nimănui nimic. Executorii mei testamentari sînt: Leosthenes, Speusip, Demetrios, Hegias, Eurymedon, Callimachos și Thrasippos.”¹⁵⁰

Aceasta a fost ultima lui voință. Pe mormîntul lui au fost scrise epitafele următoare :

Pe muritori întrecînd prin cumpătare, dreptate,
Loc aflatu-și-aici Aristocles divin,
Dintre cei ce-au primit a-nțelepciunii cinstire
Parte mai mare și-a luat, pizma loc nu-și găsi.

[44] Apoi acestea :

Ține glia trupul lui Platon, ascunsu-l-a-n sînu-i;
Sufletul printre zei, loc de veci își află.
Slavă-i dau fiului lui Ariston și cei ce-s departe,
Om de treabă fiind, viața-i divină cînd vād.

Alt epitaf are o dată mai tîrzie :

A. Peste mormînt ce zbori tu, vultur? Spune-mi, tu, oare
Casă-nstelată de zeu caută ochi-ți cu dor?
B. Spirit sînt, întruchipat din Platon ce sus înălțat e
Pînă-n Olimp, al său trup Atica-l ține-n pămînt.

[45] Există și un epitaf de-al nostru, care sună astfel :

Foibos de n-ar fi născut pe Platon din mamă elină,
Scrierea-i leac ar fi fost minților omenești?
Esculap cel născut din Apollo vindecă trupul;
Platon așijderi și el leac la suflet găsi.

Și alt epitaf asupra felului cum a murit :

Foibos pe Esculap și pe Platon i-a dat omenirii,
Unul leac pentru trup, altul la suflet cătînd.
Dar chefuind la o nuntă, trecut-a aieva în statul
Faurit chiar de el, Zeus în cer îl primi.

Acestea sînt inscripțiile de pe mormîntul lui¹⁵¹.

XXXI. [46] Discipolii lui au fost Speusip din Atena, Xenocrate din Chalcedon, Aristotel din Stagira, Philippos din Opus, Hestaios din Perinth, Dion din Siracuză, Amyclos din Heraclea, Erastos și Coriscos din Scepsis, Timolaos din Cyzic, Euaion din Lampsacos, Python și Heracleides din Ainos, Hippothales și Callippos din Atena, Demetrios din Amphipolis, Heracleides din Pont și mulți alții, printre care și două femei, Latheneia din Mantinea și Axiothea din Phlius; acestea, după spusele lui Dicaearchos, purtau haine bărbătești. Unii spun că și Theofrast a urmat lecțiile lui. Chamaileon îl adaugă și pe Hyperides oratorul și pe Lycurgos, lucru cu care Polemon e de acord. [47] Sabinos îl consideră ca discipol al lui și pe Demostene, citînd ca izvor, în Cartea a patra a lucrării sale *Materiale pentru exercițiu*, pe Mnesistratos din Thasos, ceea ce este probabil¹⁵².

XXXII. Acum, fiindcă ești o entuziastă admiratoare a lui Platon, și pe drept, și fiindcă cercetezi¹⁵³ cu rîvnă doctrinele filosofului de la oricine ai ocazia, am socotit necesar să dau o schiță asupra felului expunerilor sale, asupra ordinii dialogurilor și asupra metodei lui inductive, pe cît posibil într-un mod elementar și-n linii generale¹⁵⁴, astfel încît compendiul vieții lui pe care l-am dat să conțină ca parte și doctrina lui; căci, vorba proverbului, ar însemna s-aduc bufnite la Atena¹⁵⁵, dacă ți-aș face o expunere de detaliu a concepțiilor lui Platon.

[48] Se spune că cel dintâi care a scris dialoguri a fost Zenon din Elea¹⁵⁶, dar, după spusele lui Favorinus în *Amintirile* sale, Aristotel afirmă, în prima Carte a dialogului *Despre poezi*¹⁵⁷, că cel dintâi a fost Alexamenos din Styra sau din Teos¹⁵⁸. Părerea mea însă e că Platon, care a dus geniul dialogului la desăvârșire, poate fi numit pe drept cel care i-a dat frumusețea și a descoperit-o. Un dialog este un discurs format din întrebări și răspunsuri asupra unor chestiuni filosofice sau politice, cu respectarea caracterului persoanelor care vorbesc și felului lor de a vorbi. Dialectica este arta de a vorbi, prin care combatem sau susținem o temă cu ajutorul întrebărilor și răspunsurilor celor care discută¹⁵⁹.

[49] Dialogul platonice are două caractere generale: unul destinat pentru a învăța, altul pentru a cerceta¹⁶⁰. Cel dintâi se împarte și el în două specii: teoretic și practic; la rândul lor, teoreticul se subîmparte în fizic și logic, iar practicul în etic și politic. Dialogul de cercetare se împarte, mai întâi, în două diviziuni principale: exercitarea minții, iar cealaltă victoria în controversă. Partea care urmărește exercitarea minții are și ea două subdiviziuni, una înrudită cu arta moașei, cealaltă care pune la probă, iar cea care urmărește controversa este, la fel, subîmpărțită într-o parte care aduce critică și alta care distruge tezele.

Știm că mai sînt și alții care dau alte clasificări ale dialogurilor. [50] Unele dialoguri sînt numite dramatice, altele narative, iar altele mixte. Dar acest mod de a clasifica dialogurile este mai potrivit pentru dramă decît pentru filosofie¹⁶¹. Dialogul *Timaos*, spre exemplu, tratează despre natură; *Political*, *Cratylus*, *Parmenide* și *Sofistul* aparțin genului logic; *Apologia*, *Criton*, *Phaidon*, *Phaidros* și *Banchetul*, ca și *Menexenos*, *Cleitophon*, *Epistolele*, *Philebos*, *Hiparchos* și *Rivalii*, genului etic; în fine, *Republica*, *Legile*, *Minos*, *Epinomis* și *Atlanticul* tratează despre politică¹⁶². [51] Categoriei maieutice îi aparțin cei doi *Alcibiade*, *Theages*, *Lysis* și *Laches*, pe cînd *Euthyphron*, *Menon*, *Ion*, *Charmides* și *Theaitetos* ilustrează metoda care pune la probă. *Protagoras* aparține genului critic, iar genului distrugător de teze *Euthydemus*, *Gorgias* și cele două dialoguri cu titlul *Hippias*. Atîta-i de ajuns despre dialog, în ce constă și genurile lui¹⁶³.

XXXIII. Acum, pentru că e o mare controversă între cei care afirmă și cei care neagă cum că Platon este un dogmatic, să cercetăm mai departe și această chestiune. A fi dogmatic înseamnă a stabili păreri, după cum a legifera înseamnă a stabili legi. Cuvîntul dogmă apoi are două înțelesuri: obiectul părerii și părerea însăși¹⁶⁴.

[52] Dintre acestea, obiectul este o premisă, iar părerea este o presupunere. Cînd Platon avea o înțelegere sigură despre un lucru, își exprima părerile sale și combătea pe cea falsă, dar cu privire la lucrurile neclare se abținea. Părerile lui sînt expuse de patru persoane: Socrate, Timaios, oaspetele atenian și oaspetele eleat¹⁶⁵. Acești străini nu sînt, cum au presupus unii, Platon și Parmenide, ci personaje închipuite, anonime, întrucît chiar părerile expuse de Socrate și de Timaios le spune Platon dogmatizînd. Pentru combaterea părerilor false, Platon introduce pe Trasymachos, Calicles, Polos, Gorgias și Protagoras precum și pe Hippias, Eutidem și cei de o seamă cu ei¹⁶⁶.

[53] În prezentarea dovezilor sale, Platon folosește cel mai mult inducția¹⁶⁷, dar nu într-o singură formă, ci sub două forme, deoarece inducția este un raționament care, cu ajutorul unor date adevărate, conchide în mod potrivit un adevăr asemănător cu sine. Sînt două feluri de inducții: una prin contradicție, cealaltă prin concluzie nemijlocită. Cea prin contradicție este aceea din care la orice întrebare pusă va rezulta o contradicție, oricare ar fi

răspunsul¹⁶⁸, de pildă: „Tatăl meu este un altul sau același ca și tatăl tău. Dacă-i altul decât al meu, fiind altul decât un tată, nu va fi tată. Dar, dacă este același ca și tatăl meu, fiind același ca și tatăl meu, va fi tatăl meu.” [54] Sau aceasta: „Dacă omul nu-i un animal, este sau o bucată de lemn, sau o piatră; dar nu-i nici lemn, nici piatră, pentru că e însuflețit și se mișcă singur¹⁶⁹. De aceea el este un animal. Dar, dacă-i un animal și dacă un câine sau un bou sînt tot animale, atunci omul, fiind un animal, va fi și câine și bou.” Acesta e felul de inducție prin contradicție și dispută, iar Platon n-a folosit-o în stabilirea concepțiilor sale proprii, ci pentru combatere. Celălalt fel de inducție, prin concluzie consecventă, se prezintă sub două forme: una care demonstrează un fapt particular, în cercetare, prin alt fapt particular¹⁷⁰; cealaltă demonstrează generalul cu ajutorul faptelor particulare¹⁷¹. Cea dintîi e potrivită pentru retorică, a doua pentru dialectică. De pildă, la forma întîi investigația se face în următorul fel: „A făcutui cutare o crimă?” Dovadă e c-a fost găsit în același timp cu pete de sînge pe el. [55] Aceasta este forma retorică de inducție, deoarece și retorica se ocupă cu faptele particulare, nu cu cele universale. Ea nu cercetează justiția ca noțiune, ci cazurile particulare de justiție. Celălalt fel este inducția dialectică, în care propoziția generală este demonstrată în prealabil cu ajutorul faptelor particulare. De pildă, se cercetează dacă sufletul este nemuritor și dacă cei vii se nasc din cei morți. Acest lucru e dovedit în dialogul *Despre suflet*¹⁷² cu ajutorul unei propoziții generale, care afirmă că contrariile ies din contrarii; iar propoziția generală, la rîndul ei, este stabilită cu ajutorul unor fapte particulare, cum ar fi că somnul se naște din starea de veghe, și invers, și ce-i mai mare din ce-i mai mic, și invers¹⁷³. Platon a întrebuițat această formă pentru a dovedi părerile sale proprii.

XXXIV. [56] Dar, întocmai cum, în timpuri străvechi, corul singur ducea întreaga acțiune a tragediei, iar mai tîrziu, pentru a da puțină corului să se odihnească, Thespis a inventat primul actor, Eschil pe al doilea, Sofocle pe al treilea și astfel tragedia a fost completată¹⁷⁴, tot așa și cu filosofia: la început aceasta se ocupa numai de un singur subiect, anume natura; pe urmă Socrate adaugă al doilea subiect, etica, iar Platon al treilea, dialectica¹⁷⁵ și-n felul acesta a dus filosofia la desăvîrșire. XXXV. Thrasyllus¹⁷⁶ spune că Platon și-a publicat dialogurile în tetralogii, ca și poeții tragici¹⁷⁷, care concureau cu patru piese la Dionysii, la Lenaie, la Panathenee și la Festivalul oalelor¹⁷⁸. Dintre cele patru piese, ultima era o dramă satirică și toate patru piesele la un loc se numeau o tetralogie¹⁷⁹.

[57] Tot Thrasyllus spune că dialogurile originale sînt, în total, cincizeci și șase, dacă împărțim *Republica* în zece, despre care Favorinus, în Cartea a doua a *Istoriilor felurite*, spune că se găsește aproape în întregime în *Controversele* lui Protagoras¹⁸⁰ și *Legile* în douăsprezece dialoguri. Sînt nouă tetralogii, dacă *Republica* e luată ca o singură lucrare și *Legile* la fel. Prima lui tetralogie are un subiect comun, căci vrea să prezinte în ce fel își duce viața filosoful. Fiecărei lucrări, Thrasyllus îi dă două titluri: unul luat de la numele interlocutorului, celălalt din subiect. [58] Această primă tetralogie deci, începe cu un dialog probatoriu, *Euthyphron*, sau *Despre pietate*; în al doilea rînd vine un dialog etic *Apologia lui Socrate*; în al treilea, *Criton*, sau *Despre ceea ce trebuie făcut*, dialog etic, și în al patrulea, *Phaidon*, sau *Despre suflet*, tot un dialog etic. A doua tetralogie începe cu *Cratylos*, sau *Despre justetea numelor*, dialog logic, urmat de *Theaitetos*, sau *Despre știință*, dialog probatoriu, apoi *Sofistul*, sau *Despre real*, dialog logic, și la urmă *Politicul*, sau *Despre regalitate*, tot un dialog logic. A treia tetralogie începe

cu dialogul logic *Parmenide*, sau *Despre idei*; apoi *Philebos*, sau *Despre plăcere*, un dialog etic; pe urmă *Banchetul*, sau *Despre bine*, dialog etic, și *Phaidros*, sau *Despre iubire*, tot dialog etic. [59] A patra tetralogie începe cu *Alcibiade*, sau *Despre natura omului*, dialog maieutic, urmat de un al doilea *Alcibiade*, sau *Despre rugăciune*, tot maieutic, pe urmă vine *Hipparchos*, sau *Lacomul de câștig*, dialog etic, și *Rivalii*, sau *Despre filosofie*, tot etic. A cincea tetralogie cuprinde mai întâi un dialog maieutic, *Theages*, sau *Despre filosofie*; pe urmă unul probatoriu, *Charmides*, sau *Despre cumpătare*; apoi *Laches*, sau *Despre bărbăție*, dialog maieutic, și *Lysis*, sau *Despre prietenie*, tot maieutic. A șasea tetralogie începe cu *Euthydemus*, sau *Eristicul*, dialog distructiv, urmat de *Protagoras*, sau *Sofiștii*, dialog polemic, apoi *Gorgias*, sau *Despre retorică*, dialog distructiv, și *Menon*, sau *Despre virtute*, dialog probatoriu. [60] A șaptea tetralogie conține mai întâi două dialoguri distructive, cu titlul comun *Hippias*, primul *Despre frumos*, al doilea *Despre minciună*; pe urmă un dialog probatoriu *Ion*, sau *Despre Iliada*, și *Menexenos*, sau *Discursul funebru*, dialog etic. Tetralogia a opta începe cu *Cleitophon*, sau *Exhortația*, dialog etic, urmat de *Republica*, sau *Despre justiție*, dialog politic, *Timaios*, sau *Despre natură*, un dialog fizic, și *Critias*, sau *Atlanticul*, care este un dialog etic. A noua tetralogie începe cu *Minos*, sau *Despre legi*, un dialog politic, urmat de *Legile*, sau *Despre legislație*, tot politic, *Epinomis*, sau *Adunarea nocturnă*, sau *Filosoful*¹⁸¹, politic, XXXVI. [61] și în sfârșit *Epistolele*, în număr de treisprezece¹⁸², etice. Urarea de început a acestor scrisori era „Noroc”, după cum la Epicur era „Fericire”, iar la Cleon „Bucurie”¹⁸³. Ele sînt adresate: una lui Aristodemus, două lui Archytas, patru lui Dionysios, una lui Hermias, Erastos și Coriscos și cîte una lui Leodamas, Dion și Perdiccas, iar două prietenilor lui Dion¹⁸⁴. Această diviziune e adoptată de Thrasyllus și de alți cîțiva¹⁸⁵.

XXXVII. Unii, printre care și Aristophanes gramaticianul, împart dialogurile pe trilogii. Pun în prima trilogie *Republica*, *Timaios* și *Critias*, în a doua *Sofistul*, *Politicul* și *Cratylus* [62], în a treia *Legile*, *Minos* și *Epinomis*, în a patra *Theaitetos*, *Euthyphron* și *Apologia*, în a cincea *Criton*, *Phaidon* și *Epistolele*. Celelalte dialoguri urmează unul cîte unul, fără o ordine anumită¹⁸⁶. Unii filologi, după cum am arătat mai sus, încep cu *Republica*, pe cînd alții încep cu *Alcibiade II*, care e mai lung, iar alții cu *Theages*; unii încep cu *Euthyphron*, iar alții cu *Cleitophon*; cîțiva cu *Timaios*, alții cu *Phaidros*; alții cu *Theaitetos*, în timp ce mulți încep cu *Apologia*¹⁸⁷. Sînt recunoscute ca false dialogurile următoare: *Midon*, sau *Crescătorul de cai*, *Eryxias*, sau *Erasistratos*, *Alcyon*, *Acephalii*, sau *Sisyphos*, *Axiochos*, *Feacienii*, *Demodocos*, *Cbelidon*, *Hebdomada* și *Epimenide*. După spusele lui Favorinus din Cartea a cincea a *Memoriilor* lui, se socotește că *Alcyon* este opera unui oarecare Leon¹⁸⁸.

XXXVIII. [63] Platon a folosit termeni variați, cu scopul ca sistemul să fie mai puțin înțeles de cei incuți. Într-un sens special el consideră că înțelepciunea este știința realităților inteligibile și care există cu adevărat, știința care, spune el, se ocupă de divinitate și de suflet, ca fiind separate de corp. În mod special el numește filosofia înțelepciune și o socotește că este un elan către înțelepciunea divină. Într-un sens general, orice cunoaștere empirică este numită de el înțelepciune, de pildă cînd numește înțelept pe un meșteșugar¹⁸⁹. Întrebuințează aceiași termeni cu sensuri foarte deosebite¹⁹⁰. Așa, cuvîntul *φῶλος* (inferior) este folosit de el în sensul de *ἀπλοῦς* (simplu), întocmai cum este aplicat lui Heracle, în următorul pasaj din piesa *Licymnios* a lui Euripide¹⁹¹:

Simplu-i și nelustruit, dar bun pentru fapte mărețe,
 Parcă a fost făurit numai isprăvi să tot facă
 N-are-a vorbirii știință, deși vrednicia-i știință.

[64] Uneori însă Platon folosește același cuvânt (φᾶλος) cu înțelesul de rău (καλός) și, uneori, de mic¹⁹². Iarși, folosește adesea termeni diferiți pentru a exprima același lucru. De pildă, ideea (ἰδέα), o numește formă (εἶδος), gen (γένος), model (παράδειγμα), principiu (ἀρχή), și cauză (αἷτιον)¹⁹³. Întrebuințează și expresii contrare pentru același lucru. Astfel el numește lucrul sensibil și existent și neexistent: existent în măsura în care capătă existența prin naștere, neexistent din cauză că se schimbă mereu. Spune că ideea nu-i nici în mișcare, nici în repaus; că este identică cu sine și unică și multiplă¹⁹⁴. Obiceiul lui este de a proceda astfel în foarte multe cazuri¹⁹⁵.

[65] Pentru justa interpretare a concepțiilor lui sînt necesare trei lucruri: mai întîi, trebuie explicat înțelesul fiecărei afirmații; pe urmă, scopul, dacă e făcut pentru un motiv principal, pentru sine sau pentru ilustrare și dacă demonstrează doctrinele proprii sau dacă combate pe interlocutor; în al treilea rînd, rămîne de cercetat dacă cele spuse sînt adevărate¹⁹⁶.

XXXIX. Să spunem un cuvînt și despre anumite semne critice care se pun în lucrările lui. [66] Semnul x indică expresii deosebite și figuri de stil și, în general, orice expresie platonice; semnul > atrage atenția asupra doctrinelor și părilor caracteristice lui Platon; semnul ∞ indică pasajele deosebite și frumusețile de stil; semnul ≧ corecturile de text ale editorilor; semnul ÷ pasajele bănuite fără motiv ca neautentice; semnul ∴ repetițiile și schimbarea de loc a cuvintelor; semnul ↓ indică școala filosofică; semnul * acordul opiniilor; semnul — respingerea lecturii din text. Atît am avut de spus despre semnele critice și scrierea lor¹⁹⁷. După afirmația lui Antigonos din Carystos în *Viața lui Zenon*¹⁹⁸, cînd scrierile lui Platon au fost din nou editate, cei care voiau să le consulte plăteau un onorariu proprietarilor cărților¹⁹⁹.

XL. [67] Concepțiile susținute²⁰⁰ de Platon erau acestea: sufletul e nemuritor și transmigrează în mai multe corpuri; principiul lui e numeric, pe cînd cel al corpului e geometric. Platon definea sufletul ca ideea suflului vital răspîndit în toate direcțiile; susținea că se mișcă de la sine și e tripartit: partea lui rațională își are sediul în cap, cea a pasiunilor generoase în inimă, în timp ce partea care produce poftele este așezată în regiunea buricului și a ficatului²⁰¹.

[68] Pornind de la centru, sufletul cuprinde corpul din toate părțile, în cerc; este compus din elemente și, fiind împărțit în intervale armonioase, formează două cercuri legate între ele, dintre care cel interior, fiind împărțit în șase părți, formează totalul celor șapte cercuri. Acest cerc interior se mișcă²⁰² în diagonală spre stînga, iar celălalt, înclinat față de primul, spre dreapta²⁰³. Din această cauză, acest ultim cerc stăpînește toate, fiind unic, pe cînd cercul interior este divizat; cel dintîi este cercul *identității*, al doilea cercul *alterității*. Platon înțelege prin mișcarea sufletului mișcarea universului împreună cu mișcările de revoluție ale planetelor²⁰⁴.

[69] Întrucît diviziunea de la centru spre circumferință este potrivită în armonie cu sufletul, sufletul cunoaște realul și-l orînduiește armonic, din cauză că și elementele lui sînt dispuse armonic. Și cînd cercul *alterității* se mișcă cum trebuie, rezultă opinia iar din mișcarea regulată a cercului *identității* provine știința²⁰⁵. XLI. Platon a admis două principii ale tuturor lucrurilor: divinitatea și materia; divinitatea o numește rațiune și cauză; materia²⁰⁶ n-are nici formă, nici limită și din ea se formează lucrurile

compuse; la început ea se afla în mișcare dezordonată, dar divinitatea, socotind ordinea preferabilă dezordinii, a strâns-o într-un singur loc. [70] Această substanță, spune el, a fost transformată în patru elemente: focul, apa, aerul și pământul, din care s-a născut lumea și tot ce se află într-însa. Dintre aceste elemente, numai pământul nu este supus schimbării, socotind că pricina este particularitatea figurilor geometrice²⁰⁷ care îl constituie. Platon crede că la toate celelalte elemente figurile din care sînt formate sînt omogene, căci toate sînt compuse dintr-un triunghi dreptunghic cu laturi neegale, pe cînd pentru pămînt a fost folosit un triunghi de o formă specială²⁰⁸; elementul focului este o piramidă, al aerului un octoedru, al apei un icosaedru, al pămîntului un cub²⁰⁹; de aceea pămîntul nu se poate transforma în celelalte trei elemente, nici acestea trei în pămînt.

[71] Însă elementele nu sînt separate, fiecare într-o regiune a sa proprie din univers²¹⁰, din cauză că mișcarea de revoluție unește particulele cele mici, împingîndu-le, și le mîna spre centru, dar în același timp separă părțile cele mari. De aceea, cînd aceasta își schimbă formele, își schimbă și regiunile pe care le ocupă.

Există un singur univers, născut, întrucît vedem că este perceptibil simțurilor și a fost făurit de divinitate. El este însuflețit, întrucît ceea ce are suflet e mai bun decît ceea ce nu are²¹¹. Această creație presupune o cauză, cea mai perfectă. Universul a fost creat unic și nu nelimitat, din cauză că modelul după care l-a creat era și el unic [72], și este sferic, deoarece aceasta este forma celui care l-a creat; căci acest univers conține pe celelalte viețuitoare, iar creatorul conține formele lor, ale tuturor²¹². Universul este neted de jur împrejur și nu are organe, deoarece n-are nevoie de ele²¹³. Mai mult chiar, universul rămîne nepieritor, pentru că nu se destramă, ca și divinitatea²¹⁴. Divinitatea este cauza întregii creații, întrucît binele, prin natura lui, este făcător de bine, iar ceea ce este cel mai bun este cauza nașterii cerului²¹⁵; căci cauza celui mai frumos dintre lucrurile create este cel mai bun dintre lucrurile inteligibile. Și cum divinitatea este de acest soi, și universul²¹⁶, care e cel mai frumos dintre lucruri, este asemănător cu ceea ce este cel mai frumos, el nu va semăna cu nimic creat, ci numai cu divinitatea.

[73] Universul este compus din foc, apă, aer și pămînt; din foc, ca să fie vizibil; din pămînt, ca să fie solid; din apă și aer, ca să fie proporționat. Căci calitățile solidelor elementare²¹⁷ sînt legate prin două medii proporționale, în așa fel ca să asigure unitatea completă a întregului; iar universul a fost făcut din toate elementele, pentru ca să fie complet și indestructibil.

Timpul a fost creat ca o imagine a eternității. Și cînd aceasta din urmă rămîne pentru totdeauna în repaus, timpul constă din revoluția cerului. Noaptea și ziua, luna și celelalte asemănătoare sînt părți ale timpului. De aceea, fără făptura universului, nici timpul n-ar exista. Dar odată cu crearea universului ia ființă și timpul²¹⁸.

[74] Soarele, Luna și planetele au fost create pentru producerea timpului. Divinitatea a aprins lumina Soarelui, pentru ca numărul anotimpurilor să devină evident și pentru ca animalele să participe la număr. Luna se află în cercul care-i imediat deasupra Pămîntului, iar Soarele în cercul următor și planetele în cercurile de deasupra. Mai departe, universul este o ființă însuflețită, fiindcă e legat cu totul de o mișcare însuflețită²¹⁹. Și pentru ca universul, creat după asemănarea ființei inteligibile, să poată fi perfect, a fost creată și făptura celorlalte animale. Deoarece modelul lui le posedă²²⁰, trebuie să le aibă și universul. Și astfel el are, în cea mai mare parte,

divinități de natura focului; restul viețuitoarelor e de trei feluri: zburătoare, acvatice și terestre. [75] Dintre toți zeii din cer, Pământul este cel mai vechi. A fost făcut ca să dea naștere zilei și nopții. Afându-se în centru, se mișcă în jurul centrului²²¹. Și deoarece există două cauze, trebuie să afirmăm, spune el, că unele lucruri sînt produse de rațiune, iar altele au cauze necesare²²². Acestea din urmă sînt aerul, focul, pământul și apa, care nu-s propriu-zis elemente, ci mai curînd receptacule ale formelor²²³. Aceste elemente sînt compuse din triumghiuri și se desfac în triumghiuri. Triumghiul dreptunghic cu laturi inegale și triumghiul dreptunghic isoscel sînt elementele lor constitutive²²⁴.

[76] Deci principii și cauze sînt cele două menționate mai sus, ale căror modele sînt divinitatea și materia. Materia trebuie să fie informă, ca toate celelalte receptacule ale formelor, a căror cauză e necesitatea. Într-un fel sau altul, materia primește ideile și astfel dă naștere substanțelor; ea se mișcă din pricină că puterea ei nu-i uniformă și, fiind în mișcare, la rîndul ei pune în mișcare lucrurile născute din ea. La început acestea se aflau într-o mișcare irațională și dezordonată, dar din moment ce au început să alcătuiască universul, în măsura posibilului, divinitatea le-a făcut simetrice și ordonate. [77] Așadar, cele două cauze existau chiar înainte ca lumea să fie creată²²⁵, creația venind în al treilea rînd. Ele însă nu erau distincte, ci existau numai urme de-ale lor în dezordine. După ce lumea a fost creată, aceste lucruri au fost și ele puse în ordine. Universul a fost creat din totalitatea corpurilor care există. Platon susține că divinitatea, ca și sufletul, nu-i corporală; numai astfel este ea nepieritoare și nu este supusă schimbărilor. Cum am mai arătat, el afirmă că ideile sînt cauzele și principiile prin care lumea obiectelor naturale este ceea ce este²²⁶.

XLII. [78] Despre bine și rău spunea următoarele: Scopul de atins este identificarea cu divinitatea²²⁷. Virtutea, prin ea însăși, e de ajuns pentru a da fericirea, dar are nevoie, ca instrumente, mai întîi de avantaje corporale, cum sînt forța, sănătatea, simțuri bune și altele la fel, iar în al doilea rînd de avantaje exterioare, ca bogăție, neam ales și reputație bună. Înțeleptul însă, chiar și fără aceste lucruri, nu va fi mai puțin fericit. Va participa la treburile politice, se va căsători și se va feri să calce legile existente. În măsura în care-i permit împrejurările, va face legi pentru patria sa, afară numai dacă starea lucrurilor nu se mai poate îndrepta din cauza stricăciunii prea mari a conducerii populare²²⁸. [79] Platon crede că zeii se interesează de viața oamenilor²²⁹ și că există zeități²³⁰. Cel dintîi, el a definit noțiunea frumosului²³¹ ca ceva legat de orice e lăudabil, rațional, folositor, cuviincios și armonios. Și toate acestea sînt legate de ceea ce este conform cu natura și de acord cu ea²³².

XLIII. Platon s-a ocupat și de proprietatea termenilor și într-adevăr a fost cel dintîi care a întemeiat știința de a pune bine întrebările și de a da răspunsuri bune²³³, pe care el însuși a întrebuințat-o pînă la sațietate. XLIV. În dialoguri, el socotea că justiția este legea divină și că-i mai bine să îndemni pe oameni la fapte drepte, pentru ca după moarte să nu fie pedepsiți ca răufăcători²³⁴.

[80] Din această pricină, el a apărut unora ca fiind prea îndrăgostit de mituri, întrucît presară în scrierile sale astfel de povestiri cu scopul ca oamenii să se abțină de la răutăți, amintindu-le în chip obscur ce-i așteaptă după moarte²³⁵. Acestea sînt deci concepțiile propovăduite de el²³⁶.

XLV. După cum spune Aristotel²³⁷, el clasifica lucrurile în felul care urmează: *bunurile* se află unele în sufletul, altele în corpul nostru și altele

în afară de noi. Așa, de pildă, dreptatea, cumințenia, curajul, cumpătarea și altele de acest fel se găsesc în sufletul nostru, frumusețea, buna alcatuire trupească, sănătatea și forța se găsesc în corp, pe când prietenii, prosperitatea patriei și bogăția fac parte din lucrurile dinafara noastră.

[81] Astfel, sînt trei feluri de bunuri: ale sufletului, ale corpului și ale lucrurilor exterioare²³⁸. XLVI. *Prietenia* este de trei feluri: naturală, socială și de ospetie. Prin prietenia naturală înțelegem afecțiunea pe care o au părinții pentru odraslele lor și rudele una față de alta. Și animalele au parte de această formă de afecțiune. Prin forma socială a prieteniei înțelegem pe aceea care ia naștere din obișnuință și nu are nimic comun cu rudenția, cum e prietenia lui Pilade pentru Oreste. Prietenia de ospetie e aceea pe care o avem față de străini, datorită unei reuniuni sau unui schimb de scrisori. Astfel, prietenia este fie naturală, fie socială, fie de ospetie; unii adaugă o a patra formă, aceea a prieteniei din dragoste.

XLVII. [82] Există cinci *forme de guvernămînt*: una este democratică, alta aristocratică, a treia oligarhică, a patra monarhică și a cincea tirania. Forma democratică este aceea în care poporul are puterea în stat și statornicește după propria sa vreare atît pe magistrați, cît și legile. Aristocrația este forma de guvernămînt în care conducătorii nu sînt nici cei bogați, nici cei săraci, nici cei vestiți, ci statul este condus de cei mai buni prin naștere. Oligarhia este acea formă în care magistraturile sînt ocupate după categorii de avere, căci bogații sînt mai puțini decît cei săraci. Monarhia este orînduită sau prin lege, sau este ereditară²³⁹.

La Cartagina, regalitatea este orînduită prin lege, ea fiind obținută prin vînzare. [83] În Sparta și în Macedonia însă, monarhia este ereditară, căci calitatea de rege este atribuită unora dintr-o anumită familie. Tirania este acea formă în care cetățenii sînt conduși de un individ fie prin fraudă, fie prin forță. Astfel, formele de guvernare sînt democrația, aristocrația, oligarhia, monarhia și tirania.

XLVIII. Există trei feluri de *justiție*: una față de zei, alta față de oameni și alta față de morți. Cei care aduc sacrificii potrivit legilor și se îngrijesc de cele sacre, e evident că sînt pioși față de zei; la fel, cei care își plătesc datoriile și înapoiază ceea ce au primit în păstrare se poartă drept față de oameni. În sfîrșit, cei care îngrijesc mormintele se poartă cum trebuie față de morți. Astfel, o justiție se referă la zei, alta la oameni, în timp ce a treia privește pe cei morți.

XLIX. [84] Sînt trei feluri de *științe*: una practică, alta făuritoare și a treia teoretică²⁴⁰. Arhitectura și construirea de corăbii sînt arte făuritoare, deoarece există o operă făurită de ele și care poate fi văzută. Politica, cîntatul din flaut și din harpă și alte arte asemănătoare sînt practice, căci, deși nu produc nimic vizibil, totuși ele execută ceva; artistul cîntă din flaut sau harpă, iar omul politic ia parte la guvernare. Geometria, muzica²⁴¹ și astronomia sînt științe teoretice, căci ele nici nu execută, nici nu produc ceva. Geometrul studiază raporturile liniilor unele față de altele, muzicantul studiază sunetele, astronomul stelele și universul. Astfel, unele științe sînt teoretice, altele practice, iar altele făuritoare.

L. [85] Sînt cinci feluri de *medicină*: prima este farmaceutica, a doua chirurgia, a treia dietetica, a patra diagnostica și a cincea terapeutică. Farmaceutica vindecă bolile prin leacuri, chirurgia vindecă prin tăiere și cauterizare; dietetica prescrie un regim pentru înlăturarea bolilor; diagnostica procedează prin precizarea bolii, terapeutică face prescripții pentru imediată înlăturare a durerii. Felurile medicinei deci sînt: farmaceutica, chirurgia, dietetica, diagnostica și terapeutică.

LI. [86] *Legea* e de două feluri: scrisă și nescrisă. Legea scrisă este aceea prin care sîntem guvernați în diferite cetăți, iar aceea care ia naștere din datină se numește lege nescrisă, ca, de pildă, să nu apărem în piață goi sau îmbrăcați cu haine femeiești. Nu există nici o lege care să interzică acest lucru și totuși noi nu facem astfel de lucruri, din cauză că legea nescrisă ne-o interzice. Astfel, legea este fie scrisă, fie nescrisă.

LII. *Vorbirea* e de cinci feluri: una dintre ele este aceea de care se folosesc oamenii politici în adunări și care se numește discursul politic. [87] Al doilea fel este aceea pe care o scriu retorii și²⁴² o prezintă fie pentru a demonstra, a lăuda, a critica sau a acuza. De aceea această specie de vorbire este numită retorică. Al treilea fel de vorbire este acela al persoanelor particulare cînd stau de vorbă una cu alta și care se numește vorbirea comună. Un alt fel de vorbire este al acelor care conversează prin întrebări și răspunsuri scurte²⁴³ date la întrebările puse; acest fel de vorbire se numește dialectică. A cincea diviziune este vorbirea meșteșugarilor, care se întrețin despre subiecte privitoare la meseria lor; aceasta se numește vorbirea tehnică. Astfel, vorbirea e fie politică, fie retorică, fie aceea a convorbirii obișnuite, fie dialectică, fie tehnică.

LIII. [88] *Muzica* se împarte în trei: una întrebuințează numai gura, cum e cîntatul; a doua întrebuințează atît gura, cît și mîinile, cum face cîntărețul cu acompaniament din harpă²⁴⁴; a treia întrebuințează numai mîinile, ca, de pildă, execuția la harpă. Astfel, părțile muzicii sînt cîntatul, fie numai cu gura, fie cu gura și cu mîinile, fie numai cu mîinile.

LIV. *Nașterea nobilă* are patru soiuri: în primul rînd, dacă strămoșii sînt cinstiți și drepti, urmașii lor sînt numiți nobili. În al doilea rînd, dacă strămoșii au fost prinți sau magistrați, urmașii lor se numesc nobili. În al treilea rînd, dacă strămoșii au fost iluștri, de pildă prin deținerea unei funcții de comandant militar sau printr-o victorie la jocurile naționale, atunci numim nobili pe urmașii lor. [89] Ultima împărțire cuprinde pe oamenii care sînt ei înșiși nobili la suflet și mărinimoși. Și aceștia sînt numiți nobili, și aceasta cu adevărat este forma cea mai înaltă de noblețe. Astfel, o noblețe depinde de strămoși merituoși, alta de strămoși princieri, a treia de strămoși iluștri, iar a patra se datorește superiorității și valorii individuale.

LV. Sînt trei feluri de *frumusețe*: una-i obiect de laudă, ca o formă frumoasă la vedere; alta-i practică, cum sînt frumoase pentru întrebuințare, un instrument, o casă și alte lucruri similare. Alte lucruri, care se referă la obiceiuri și ocupații și altele asemănătoare, sînt frumoase, fiind profitabile. Un fel de frumusețe deci e obiect de laudă, alta e bună la întrebuințare și alta procură avantaje.

LVI. [90] *Sufletul* se împarte în trei părți: una este rațională, alta senzuală și a treia pasională²⁴⁵. Partea rațională este cauza deliberării, a reflecției, a înțelegerii și a tuturor lucrurilor de acest fel; partea senzuală a sufletului este cauza poftei de a mînca, a satisfacției sexuale și a tuturor lucrurilor de acest fel, în timp ce partea pasională este cauza curajului și a plăcerii, precum și a durerii și a supărării. Astfel, o parte a sufletului este rațională, alta senzuală și a treia pasională.

LVII. *Virtutea* desăvîrșită e de patru feluri: 1) cumințenia²⁴⁶, 2) dreptatea, 3) curajul și 4) cumpătarea²⁴⁷. [91] Dintre acestea, cumințenia este cauza execuției corecte a acțiunilor, dreptatea a unei comportări drepte în asociații și tranzații comerciale. Curajul face pe om să nu-și piardă cumpătul și să-și țină firea în pericole și panici. Cumpătarea cauzează stăpînirea poftelor, spre a nu fi niciodată robiți de nici o plăcere și ne face să ducem o viață

cumsecade. Astfel, virtutea are ca părți mai întâi cumințenia, pe urmă dreptatea, apoi curajul și, în fine, cumpătarea.

LVIII. Sînt cinci feluri de *stăpîniri*: una întemeiată pe lege, alta pe natură, alta pe obicei, a patra pe naștere și a cincea pe forță. [92] Într-adevăr, magistrații din orașe, cînd sînt aleși de concetățenii lor, guvernează potrivit legii. Stăpînii naturali sînt bărbații, nu numai la oameni, ci și la celelalte animale; căci bărbații, peste tot și în cele mai multe cazuri, stăpînesc peste femei. Stăpînirea potrivit obiceiului este autoritatea de felul aceleia pe care o exercită pedagogii asupra copiilor și profesorii asupra elevilor. Stăpînirea ereditară este numită, de exemplu, aceea pe care o au regii lacedemonieni; căci demnitatea de rege este limitată la o anumită familie. Stăpînirea este de acest fel și în Macedonia; căci și acolo demnitatea de rege se stabilește după naștere. Alții au dobîndit stăpînirea prin violență sau înșelăciune și guvernează pe cetățeni împotriva voinței lor; acest fel de guvernare se numește prin forță. Deci stăpînirea se exercită prin lege, prin natură, prin obicei, prin naștere și prin forță.

LIX. [93] Există șase feluri de *retorică*. Cînd vorbitorii îndeamnă la război sau alianță cu un stat vecin, felul acela de retorică se numește „persuasiune”. Dar cînd vorbesc împotriva războiului sau a alianței și cer ascultătorilor să stea liniștiți, acest fel de retorică se numește „disuasiune”. Al treilea fel este folosit cînd vorbitorul afirmă c-a fost nedreptățit de cineva pe care-l dovedește că i-a pricinuit mult rău. Numele dat acestui fel de retorică este „acuzare”. Al patrulea fel se numește „apărare”; aici vorbitorul arată că n-a făcut nimic rău și că n-a comis vreo faptă ce nu se cuvine: „apărare” e termenul aplicat în acest caz. [94] Al cincilea fel de retorică se întrebuițează cînd oratorul vorbește bine de cineva și dovedește că-i valoros și onorabil; numele dat acestui fel de retorică este „elogiu”. Al șaselea fel de retorică este întrebuițat cînd vorbitorul arată că cineva este nedemn; numele dat acestui fel este „critică”. În retorică deci se cuprind: elogiu, critica, persuasiunea, disuasiunea, acuzarea și apărarea.

Un *discurs bun* are patru specii. Prima constă în a vorbi ceea ce trebuie, alta a vorbi în măsura cerută, a treia a vorbi potrivit cu auditoriul și a patra la momentul care trebuie. Lucrurile care trebuie spuse sînt acelea care pot fi folosite vorbitorului și ascultătorului. Lungimea cerută e aceea care nu-i nici mai mare, nici mai mică decît e nevoie. [95] A vorbi potrivit cu auditoriul înseamnă că, atunci cînd ne adresăm persoanelor mai vîrstnice decît noi, discursul trebuie potrivit după ei, ca pentru niște oameni mai în vîrstă²⁴⁸, în timp ce, adresîndu-ne tinerilor, discursul trebuie să fie potrivit pentru niște oameni tineri. Momentul indicat pentru vorbire nu trebuie să fie nici prea devreme, nici prea tîrziu; altfel vei pierde momentul și nu vei vorbi cum trebuie.

LX. Sînt patru feluri de *binefaceri*; într-adevăr, acest lucru are loc fie prin bani, fie prin intervenție personală, fie prin cunoștințe, fie prin vorbe.

Ajutorul bănesc este dat cînd se ajută un om la nevoie, așa încît e ușurat în privința banilor. Prin intervenția personală, oamenii se ajută unul pe altul atunci cînd sar în ajutorul celor bătuți și-i scapă. [96] Cei care instruiesc sau vindecă pe alții sau care-i învață ceva de folos fac o binefacere cu ajutorul cunoștințelor lor. Cînd însă oamenii intră într-o curte de judecată și unul se înfățișează ca apărător al altuia și pronunță un discurs impresionant pentru apărarea lui, atunci el face un bine prin vorbe. Astfel, ajutoarele sînt date, fie în bani, fie prin intervenții personale, fie prin cunoștințe, în fine prin vorbire.

LXI. *Sfîrșitul* lucrurilor se face în patru feluri. În primul rînd, lucrurile se sfîrșesc conform legii, atunci cînd se dă un decret și acest decret e consacrat

prin lege. În al doilea rînd, lucrurile se sfîrșesc prin mersul firesc al lucrurilor, ca ziua, anul și anotimpurile. În al treilea rînd, lucrurile se sfîrșesc prin regulile artei, ca de pildă în arhitectură. Căci așa sfîrșește constructorul o casă; la fel e și în arta construcțiilor navale, datorită căreia sînt făcute corăbiile. [97] În al patrulea rînd, lucrurile pot lua sfîrșit la împlinire, cînd ies altfel decît ne-am așteptat. Astfel, sfîrșitul lucrurilor are loc conform legii, naturii, artei sau întîmplării.

LXII. *Puterea* este de patru feluri. Mai întîi tot ce putem face cu rațiunea, anume să socotim sau să presupunem; pe urmă tot ce putem face cu corpul, de pildă să mergem, să dăm, să luăm și cele asemănătoare cu acestea. Apoi tot ce putem face cu o mulțime de soldați sau de bani; de aceea se spune că un rege are o putere mare. Al patrulea fel de putere ne face să ne simțim și să ne aflăm bine sau rău; astfel putem fi bolnavi sau putem fi educați, putem fi sănătoși și toate de acest fel. Astfel puterea o avem în minte, fie în corp, fie în armate și bani, fie în felul nostru de a acționa și a suferi.

LXIII. [98] *Iubirea de oameni*²⁴⁹ este de trei feluri. Una se arată prin saluturi cu care unii, de exemplu, întîmpină pe oricine întîlnesc, adresîndu-i cuvîntul și strîngîndu-i mîna și-i fac urări de bine; un alt fel se vede cînd cineva ajută pe oricine la nenorocire; altă iubire de oameni face pe unii să le placă să invite la masă. Astfel, iubirea de oameni se arată fie prin saluturi, fie prin binefaceri, fie prin ospitalitate și dorința de a veni în contact cu oamenii.

LXIV. *Fericirea* cuprinde cinci părți. O parte este a lua hotărîri bune; a doua este a avea simțuri bune și sănătate trupească; a treia este reușita în ceea ce întreprinzi; a patra-i reputația bună printre oameni și a cincea abundența de bani și a bunurilor folositoare pentru viață. [99] Într-adevăr, a lua hotărîri bune este rezultatul educației și al experienței multor lucruri. Simțurile bune depind de organele corpului. Spre exemplu, dacă cineva vede cu ochii săi, aude cu urechile sale, percepe obiectele corespunzătoare cu nările și gura sa, atunci aceasta înseamnă că are simțuri bune. Reușita se obține atunci cînd cineva face cum trebuie ceea ce urmărește, așa cum se cuvine unui om cumsecade. Reputația bună constă în aceea că se vorbește bine despre cineva. Abundența mijloacelor o are acela care are așa de multă avere pentru nevoile vieții, încît poate să dea ajutor prietenilor și să se achite, cu generozitate și în mod larg, de sarcinile publice²⁵⁰. Astfel, o parte a fericirii este luarea de hotărîri bune, alta este posedarea de simțuri bune și sănătate trupească, a treia e reușita, a patra buna reputație și a cincea abundența de bani.

LXV. [100] *Artele și meseriile*²⁵¹ se împart în trei grupuri: primul, al doilea și al treilea²⁵². Primul grup e format din lucrarea metalelor și lucrarea lemnului, care sînt arte făuritoare. Al doilea cuprinde arta fierarului și a dulgherului, care transformă materialul, deoarece fierarul face arme din fier, iar dulgherul face din lemn flaute și lire. Al treilea grup este al artelor care întrebuițează aceste fabricate; spre exemplu, arta călăritului întrebuițează hățurile, arta războiului folosește armele, muzica, flautele și lira. Astfel, sînt trei feluri de arte, unul e primul, altul e al doilea și altul e al treilea²⁵³.

LXVI. [101] *Binele* se împarte în patru specii. Un bine îl dăm ca denumire aceluia care posedă virtutea ca un bun propriu al său; altul este virtutea în sine și dreptatea; pe acestea le declarăm a fi binele. Al treilea fel de bine cuprinde lucruri ca mîncarea, exercițiile gimnastice și medicamentele folositoare. Al patrulea fel de bine cuprinde arta cîntatului din flaut, jucatul pe

scenă și altele asemănătoare. Există deci patru feluri de bine: mai întâi posesiunea virtuții; apoi virtutea însăși, în al treilea rînd hrana și exercițiile gimnastice folositoare, în sfîrșit cîntatul din flaut, jucatul pe scenă și arta poetică, pe care le numim lucruri bune²⁵⁴.

LXVII. [102] *Tot ce există* este fie rău sau bun²⁵⁵, fie neutru²⁵⁶. Numim rău ceea ce este în stare să dăuneze mereu; de pildă, lipsa de alegere, nebulia și nedreptatea și cele asemănătoare. Lucrurile potrivnice acestora sînt bune. Acelea însă care uneori sînt folositoare, iar alteori vătămătoare, ca spre exemplu mersul pe jos, șezutul și mîncatul, sau cele care nici nu aduc vreun folos, nici nu fac vreun rău, sînt lucruri nici bune, nici rele. Așadar, toate lucrurile se împart în bune sau rele sau nici unul din acestea.

LXVIII. [103] *Buna ordine în stat* intră în trei categorii. Prima, dacă legile sînt bune, atunci spunem că există o ordine bună. În al doilea rînd, numim tot o bună ordine dacă cetățeanul respectă legile stabilite. În al treilea rînd, numim iarăși o bună ordine dacă nu există legi și totuși cetățenii își conduc bine treburile, fiind călăuziți de obiceiuri și de instituții. Există, prin urmare, trei feluri de bună ordine în stat: primul cînd legile sînt bune, altul cînd legile existente sînt respectate și al treilea, cînd cetățenii se guvernează după obiceiuri și instituții sănătoase.

Dezordinea într-un stat are trei forme. Prima ia naștere cînd legile care privesc atît pe cetățeni, cît și pe străini sînt rele, [104] a doua cînd legile existente nu sînt respectate și a treia, cînd nu sînt legi de loc. Astfel, dezordinea într-un stat se produce cînd legile sînt rele sau ele nu sînt respectate sau, în sfîrșit, cînd nu există legi de fel.

LXIX. *Contrariile* sînt împărțite în trei feluri. De pildă, spunem că binele este contrariul răului, așa cum este dreptatea față de nedreptate, cumînțenia față de sminteală și cele asemănătoare. Dar și răul este contrar răului, ca, spre exemplu, risipa este contrară avariției, torturarea pe nedrept este opusă torturării pe drept și tot așa și unele rele sînt opuse altor rele. Și iarăși sînt contrarii greu și ușor, repede și încet, alb și negru, ca lucruri neutre opuse altora neutre. [105] Așadar, unele contrarii sînt opuse, ca binele cu răul, altele ca un rău față de alt rău și altele ca lucruri neutre față de alte lucruri neutre.

LXX. *Bunurile* sînt de trei feluri: acelea pe care le posedăm în mod exclusiv, acelea care pot fi împărțite cu alții și acelea care există pur și simplu. În primul grup, anume al acelor care pot fi posedate în mod exclusiv, intră lucruri ca dreptatea și sănătatea. În grupul următor intră lucrurile care, deși nu pot fi posedate în întregime, pot fi împărțite cu alții. Astfel, nu putem poseda binele absolut, dar putem participa la el. Al treilea grup cuprinde acele bunuri care trebuie să existe, deși nici nu le putem avea nici în parte, nici în total. Spre exemplu, numai existența valorii și a justiției constituie un bun; aceste lucruri nu pot fi nici posedate exclusiv, nici posedate prin participare, ci trebuie numai să existe. [106] Dintre bunuri deci, unele pot fi posedate în întregime, altele pot fi împărțite, altele există pentru sine.

LXXI. *Deliberarea* intră în trei categorii: una se inspiră din timpurile trecute, alta de la lucrurile viitoare și alta din cele prezente. Acea pe care o luăm din timpurile trecute se sprijină pe exemple, de pildă ce au suferit lacedemonienii încrezîndu-se în alții. Deliberarea luată din prezent, cum ar fi să arătăm, de exemplu, că zidurile sînt slabe, oamenii lași și că proviziile sînt neîndestulătoare. Deliberarea luată din viitor este să cerem, de pildă, ca ambasadele să nu fie năpăstuite prin bănuieli, ca reputația bună a

Greciei să nu fie pătată. Astfel, deliberarea poate fi luată din cele trecute, din cele prezente și din cele viitoare.

LXXII. [107] *Sunetele vocale* se împart în două grupe, unele fiind înșuflețite, altele neînșuflețite. Vocea animalelor este un sunet înșuflețit; notele instrumentelor și zgomotele sînt sunete neînșuflețite. Vocea înșuflețită poate fi articulată sau nearticulată, aceea a oamenilor fiind o vorbire articulată, iar a animalelor o voce nearticulată. Deci, sunetele vocale pot fi înșuflețite sau neînșuflețite.

LXXIII. Dintre lucrurile care există, unele sînt divizibile, altele indivizibile. Dintre lucrurile divizibile, unele se împart în părți omogene²⁵⁷, altele în părți eterogene. Lucrurile care nu pot fi împărțite sînt cele care n-au părți și nu sînt compuse din alte lucruri, ca, spre exemplu, unitatea, punctul, nota muzicală; pe cînd acelea care au părți constitutive, ca, de pildă, silabele, acordurile muzicale, animalele, apa, aurul, sînt divizibile. [108] Dacă aceste lucruri sînt compuse din părți asemănătoare, așa încît întregul să nu se deosebească de parte decît prin mulțime, cum sînt apa, aurul și tot ce se topește și ce-i la fel cu acestea, atunci ele se numesc omogene. Dar tot ce este compus din părți neasemănătoare, cum este o casă și cele de acest fel, este numit eterogen. Astfel, toate lucrurile sînt divizibile sau indivizibile, iar din cele divizibile, unele au părți omogene, altele, eterogene.

LXXIV. Dintre *lucrurile existente*, unele se numesc existente în sine, iar altele existente relativ. Se spune că există în sine lucrurile care n-au nevoie de nimic altceva ca să le explice, cum ar fi omul, calul și toate celelalte animale, căci nici unul din acestea n-are nevoie de explicație. [109] Aparțin lucrurilor relative toate cîte au nevoie de o explicație, ca ce-i mai mare sau mai repede sau mai frumos decît altceva și altele asemănătoare. Căci mai marele este mai mare ca unul mai mic și mai repede este mai repede decît altceva. Prin urmare, dintre lucruri, unele se numesc existente pentru sine, iar altele existente relativ. Astfel spune deci Aristotel că obișnuia Platon să clasifice domeniile prime ale lucrurilor²⁵⁸.

LXXV. Seleucos²⁵⁹ gramaticianul, în prima Carte a lucrării sale *Despre filosofie*, spune c-a mai fost și alt bărbat numit Platon, un filosof din Rhodos, elev de-al lui Panaitios; un altul a fost filosof peripatetic, elev de-al lui Aristotel; un altul a fost discipolul lui Praxiphanes și, în sfîrșit, a fost și un Platon²⁶⁰ poet comic din comedia veche.

Cartea a IV-a

CAPITOLUL I

Speusip

I. [1] Am dat o expunere a lui Platon în cele precedente, cea mai bună pe care am putut-o face, adunînd cu sîrguință ceea ce s-a spus despre acest filosof. II. L-a avut ca urmaș pe Speusip¹ din Atena, fiul lui Eurymedon, care aparținea districtului Myrrhinos și era fiul Potonei, sora lui Platon. III. A fost șeful școlii lui Platon opt ani, începînd din olimpiada a o sută opta². A înălțat statui grațiilor în templul Muzelor³ ridicat de Platon în Academie. IV. El a rămas un partizan fidel al doctrinelor lui Platon. Totuși, nu avea o fire asemănătoare cu a lui Platon, căci era înclinat la mînie și supus plăcerilor. Astfel, se spune că într-un acces de mînie și-a aruncat în fîntînă cățelușul și că de dragul plăcerii de a petrece a plecat în Macedonia spre a lua parte la nunta lui Casandru⁴.

V. [2] Se spunea că două din elevele lui Platon au urmat lecțiile lui Speusip și anume: Lastheneia din Mantinea și Axiothea din Phlius⁵. Odată, Dionysios îi spuse batjocoritor într-o scrisoare: „Putem să ne facem o părere despre înțelepciunea ta, după arcadiana care ți-e elevă, iar cînd Platon îi scutea de plată pe toți cei care veneau la el, tu aduni tributul lor, luîndu-l cu sau fără voia lor.”⁶ VI. Diodoros, în prima Carte a *Amintirilor sale*⁷, spune că Speusip a fost cel dintîi care a deosebit elementul comun din toate științele și le-a pus în legătură una cu alta, în măsura în care acest lucru era cu putință. Pe de altă parte, Caineus⁸ afirmă că el cel dintîi a divulgat ceea ce Isocrate numea tainele artei sale [3] și a născocit primul mijlocul prin care coșurile de dus surcele să fie ușor de purtat.

VII. Avea corpul deformat de paralizie cînd trimise vorbă lui Xenocrate, implorîndu-l să vină și să ia asupra-și sarcina școlii⁹. VIII. Se spune că, pe cînd era dus la Academie într-un cărucior, îl întîlni pe Diogene și-l salută cu cuvintele „Voie bună”, iar acesta îi răspunse: „Nu-ți pot face aceeași urare, dacă poți suferi să trăiești în asemenea condiții.”¹⁰ IX. În cele din urmă, la bătrînețe, își puse capăt zilelor de deznădejde. Iată epigrama pe care i-am făcut-o:

Astfel muri Speusis, dar vestea de n-aș fi aflat-o,
Nimeni nu mi-ar fi putut astfel cu sîrg dovedi
Sînge din Platon că n-are; altminteri, fără nădejde
Viața nu și-ar fi luat numai pentru un fleac¹¹.

[4] Plutarh, în *Viața lui Lysandru* și în *Viața lui Sulla*, spune că el a fost mîncat de boala păduchilor¹², iar Timotheos, în cartea lui *Despre vieți*¹³, afirmă că întregul trup îi era descompus. X. Tot el spune că Speusip întîlnind un om bogat, care era în dragoste cu cineva urît, îi spuse: „De ce, mă rog, ai așa mare nevoie de el? Pentru zece talanți îți voi găsi un iubit¹⁴ mai draguț.”

XI. A lăsat un mare număr de comentarii și numeroase dialoguri, printre care și unul intitulat *Aristip din Cyrene*:

- Despre avuție*, o Carte;
- Despre plăcere*, o Carte;
- Despre dreptate*, o Carte;
- Despre filosofie*, o Carte;
- Despre prietenie*, o Carte;
- Despre zei*, o Carte;
- Filosoful*, o Carte;
- Către Cephalos*, o Carte;
- Cephalos*, o Carte;
- Clinomach sau Lysias*, o Carte;
- Cetățeanul*, o Carte;
- Despre suflet*, o Carte;
- Către Gryllos*, o Carte;
- [5] *Aristip*, o Carte;
- Critica artelor*, o Carte;
- Comentarii dialogate*;
- Tehnica*, o Carte;
- Dialoguri despre cercetarea asemănărilor*, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10;
- Clasificări și ipoteze privitoare la asemănări*;
- Despre genurile și speciile exemplurilor*;
- Către un anonim*;
- Elogiul lui Platon*;
- Epistole către Dion, Dionysios și Filip*;
- Despre legiferare*;
- Matematicul*;
- Mandrobolos*;
- Lysias*;
- Definiții*;
- Aranjarea comentariilor*¹⁵.

Lucrările lui cuprind în total 43.475 de rînduri¹⁶. Timonides¹⁷ îi dedică *Istoriile* în care a prezentat faptele lui Dion și ale lui Bion¹⁸. Și Favorinus, în Cartea a doua a *Amintirilor* sale, povestește că Aristotel a cumpărat operele lui Speusip pentru trei talanți¹⁹.

XII. A fost și un alt Speusippos, un medic din Alexandria, din școala lui Herophilos²⁰.

CAPITOLUL AL II-LEA

Xenocrate

I. [6] Xenocrate²¹, fiul lui Agathenor din Chalcedon, a fost elevul lui Platon încă de tînar și chiar l-a însoțit în călătoria sa din Sicilia²². II. Din fire era indolent; de aceea Platon, comparîndu-l cu Aristotel, ar fi spus: „Unul are nevoie de pîteni, altul de frîu.” Și aceste vorbe: „Uitați-vă ce măgar trebuie să drez și ce cal îi stă dimpotrivă.” III. Totuși, Xenocrate era serios în toate împrejurările și totdeauna încruntat, ceea ce îl făcea pe Platon să-i spună mereu: „Xenocrate, mai sacrifică și Grațiilor!” Cea mai mare parte din timp și-o petrecea în Academie. Se spune că ori de cîte ori se ducea în oraș,

mulțimea gălăgioasă și hamalii se dădeau în lături când trecea el. [7] Odată, curtezana Phryne²³, vrînd să-l pună la încercare sub cuvînt c-ar fi fost urmărită de niște indivizi, se refugie în căsuța lui. El o primi din omenie, și cum în odaie nu era decît un singur pat îngust, acceptă, la rugămintea ei, să-i facă loc în pat și ei; dar, la urmă, cu toate provocările ei, ea plecă cum venise, spunînd aceloră care o întrebau că se culcase, nu cu un bărbat, ci cu o statuie. O altă versiune a poveștii e că discipolii lui au hotărît-o pe Laiis²⁴ să se culce cu el în pat. Puterea lui de a îndura era așa de mare, încît s-a supus de mai multe ori la tăieturi și cauterizări ale membrului viril. IV. Așa de mult era crezut pe cuvînt, încît, deși era ilegal să se aducă mărturie fără jurămint, totuși numai lui atenienii i-au îngăduit să facă astfel. V. [8] Pe lîngă aceasta, se mulțumea cu foarte puțin. Cînd Alexandru cel Mare²⁵ îi trimise o mare sumă de bani, el luă trei mii de drahme atice și-i trimise restul înapoi, spunînd că nevoile lui Alexandru erau mai mari ca ale lui, deoarece are de întreținut un număr mai mare de oameni. Și Myronianos arată, în cartea sa intitulată *Asemănări*²⁶, că n-a primit darul ce i-a fost trimis de Antipater²⁷. De asemenea, cînd la curtea lui Dionysios fu cînstit cu o coroană de aur pentru rezistența la băutura la Sărbătorea oalelor²⁸, el se duse și o depuse pe statuia lui Hermes, unde era obiceiul să pună ghirlande de flori. O poveste spune c-a fost trimis, împreună cu alții, într-o ambasadă la Filip și că însoțitorii lui, fiind ademeniți prin daruri, au primit invitațiile lui Filip, luînd parte la serbări, și stînd de vorbă cu el. Xenocrate n-a făcut nimic din acestea. Din această pricină, Filip a refuzat să-l vadă. [9] De aceea, cînd trimișii s-au întors la Atena, s-au plîns că Xenocrate îi întovărășise fără să le fie de nici un folos. Auzind acestea, poporul era gata să-l condamne, dar el le spuse că, acum mai mult ca oricînd, trimișii ar trebui să țină seamă de interesele statului, căci, spuse el, „Filip știa că ceilalți îi primiseră darurile, dar că pe mine nu m-a cîștigat de fel”; poporul atunci îi aduse onoruri îndoite. După aceea, și Filip ar fi recunoscut că, dintre toți cei care veniseră la curtea lui, Xenocrate a fost singurul om pe care nu l-a putut cumpăra prin daruri. Iar atunci cînd s-a dus cu daruri la Antipater ca să trateze pentru atenienii luați prizonieri în războiul lamiac, fiind poftit la masă de Antipater, el îi cită următoarele versuri:

Dar cine,
De-o fi om drept, s-ar îndura, o, Circe,
Să stea de hrană și de băutură,
Nainte de-a fi oamenii lui slobozi
Și de-ai vedea în față.

și Antipater înțelegînd aluzia, liberă numaidecît prizonierii²⁹.

VI. [10] Altădată, o vrăbiuță urmărită de un șoim se repezi la sînul lui, iar el o mîngîie și-i dădu drumul, spunînd că nu trebuie să trădezi pe cel care-ți imploră ajutorul³⁰. Lui Bion³¹, care îl lua în rîs, îi spuse că nici nu vrea să-i răspundă, fiindcă nici tragedia nu socotește că merită un răspuns bătăile de joc ale comediei. Unuia care nu învățase niciodată nici muzica, nici geometria, nici astronomia, dar dorea totuși să-i urmeze lecțiile, îi spuse: „Vezi-ți de drum, căci n-ai instrumente ca să înțelegi filosofia.”³² Alții povestesc c-ar fi spus: „Nu la mine trebuie să vii ca să dărești lîna.”

[11] Cînd Dionysios îi spuse lui Platon că-și va pierde capul, Xenocrate, care era de față, își arătă capul și spuse: „Nimeni nu se va atinge de-al lui pînă ce nu-l va tăia pe al meu.” VII. Se mai spune că atunci cînd Antipater veni la Atena și se duse să-l salute, el nu-i înapoie salutul pînă nu sîrși

lecția începută. VIII. Era cu totul lipsit de trufie; adesea se consacra meditației despre sine însuși și se spune că o oră pe zi o consacra tăcerii.

IX. A lăsat un mare număr de tratate, poeme și exhortații. Aceasta este lista lor³³:

- Despre natură*, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
- Despre înțelepciune*, șase Cărți;
- Despre avuție*, o Carte;
- Arcadianul*, o Carte;
- Despre nedeterminare*, o Carte;
- [12] *Despre copil*, o Carte;
- Despre abținere*, o Carte;
- Despre utilitate*, o Carte;
- Despre libertate*, o Carte;
- Despre moarte*, o Carte;
- Despre voință*, o Carte;
- Despre prietenie*, Cărțile 1, 2;
- Despre echitate*, o Carte;
- Despre contrarii*, Cărțile 1, 2;
- Despre fericire*, Cărțile 1, 2;
- Despre scris*, o Carte;
- Despre memorie*, o Carte;
- Despre minciună*, o Carte;
- Callicles*³⁴, o Carte;
- Despre cumințenie*, Cărțile 1, 2;
- Economicul*, o Carte;
- Despre cumpătare*, o Carte;
- Despre puterea legii*, o Carte;
- Despre republică*, o Carte;
- Despre pietate*, o Carte;
- Virtutea poate fi învățată*, o Carte;
- Despre ființă*, o Carte;
- Despre destin*, o Carte;
- Despre pasiuni*, o Carte;
- Despre feluri de viață*, o Carte;
- Despre concordie*, o Carte;
- Despre discipoli*, Cărțile 1, 2;
- Despre dreptate*, o Carte;
- Despre virtute*, Cărțile 1, 2;
- Despre specii*³⁵, o Carte;
- Despre plăcere*, Cărțile 1, 2;
- Despre viață*, o Carte;
- Despre curaj*, o Carte;
- Despre unitate*, o Carte;
- Despre idei*, o Carte;
- Despre artă*, o Carte;
- [13] *Despre zei*, Cărțile 1, 2;
- Despre suflet*, Cărțile 1, 2;
- Despre știință*, o Carte;
- Politicul*, o Carte;
- Despre cunoaștere*³⁶, o Carte;
- Despre filosofie*, o Carte;
- Despre concepțiile*³⁷ *lui Parmenide*, o Carte;
- Archedemos sau Despre dreptate*, o Carte;
- Despre bine*, o Carte;
- Despre rațiunea discursivă*³⁸, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8;
- Rezolvarea problemelor logice*, zece Cărți³⁹;

Prelegeri despre natură, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6;

Sumar, o Carte;

Despre genuri și specii, o Carte;

Probleme pitagoriciene, o Carte;

Soluțiuni, Cărțile 1, 2;

Clasificări, opt Cărți;

Teze, 20 <sau> 43 de Cărți⁴⁰;

Studiul dialecticii, 14 (Cărți), douăsprezece mii șapte sute patruzeci (de rînduri)⁴¹;

După aceasta, vin 15 Cărți și pe urmă alte 16 Cărți;

*Despre studii relative la stil*⁴²;

Despre logistică, nouă Cărți⁴³;

Despre obiectele de studiu, șase Cărți;

Chestiuni privitoare la rațiunea discursivă, alte două Cărți;

*Despre geometri*⁴⁴, cinci Cărți;

Comentarii, o Carte;

Contrarii, o Carte;

Despre numere, o Carte;

Teoria numerelor, o Carte;

Despre intervale, o Carte;

Despre astronomie, șase Cărți;

[14] *Elemente despre regalitate, către Alexandru*, 4 Cărți;

*Către Arybas*⁴⁵;

*Către Hephaistion*⁴⁶;

Despre geometrie, Cărțile 1, 2⁴⁷;

În total, 224.239 de rînduri⁴⁸.

X. Deși Xenocrate a fost un om de seamă, totuși, cînd n-a fost în stare să plătească taxa pentru protecția străinilor⁴⁹, atenienii l-au scos la vînzare. Demetrios din Phaleron îl cumpără, făcînd o dublă reparație: lui Xenocrate îi dădu iarăși libertatea, iar atenienilor taxa lor. Aceste lucruri le aflăm de la Myronianos din Amastris⁵⁰, în prima Carte a lucrării lui *Istorie asemănătoare rezumative*. XI. I-a succedat lui Speusip și a condus școala timp de douăzeci și cinci de ani, din timpul cînd era arhonte Lysimachides, începînd cu anul al doilea al olimpiadei a o sută zecea⁵¹. XII. A murit în vîrstă de optzeci și doi de ani, lovindu-se în timpul nopții de un lighean. [15] Ne-am exprimat și noi despre el după cum urmează:

Piedică noaptea i-a pus ligheanul de-aramă, n cădere

Fruntea lovindu-și, strigă cu putere și duhul își dete

Xenocrate, ce-ntreg la minte și-n toate fusese.

XIII. Au mai fost alți șase bărbați numiți Xenocrate: unul, tactician din timpuri foarte depărtate⁵²; <altul>, o rudă și un concetățean al filosofului nostru: a rămas un discurs de la el, intitulat *Arsinoetic*, care tratează despre moartea Arsinoei⁵³; al patrulea, un filosof și un poet de elegii nu prea reușite⁵⁴; fapt specific: cînd poezii se apucă să scrie proză, reușesc, dar prozatorii care încearcă să scrie poezie dau greș; de aici se vede că poezia este un dar de la natură, dar proza un meșteșug⁵⁵; al cincilea, un sculptor; al șaselea, un scriitor de cîntece, amintit de Aristoxenos⁵⁶.

CAPITOLUL AL III-LEA

Polemon

I. [16] Polemon⁵⁷, fiul lui Philostratos, era un atenian, care aparținea districtului Oia. În tinerețe era așa de destrăbălat și de desfrînat, încît umbla cu bani pentru a-și putea îndeplini imediat dorințele și ascundea bani pe ulițe înguste. Chiar și în Academie s-a găsit o piesă de trei oboli⁵⁸ lipită de o coloană, în același scop de care am vorbit. Într-o zi, în înțelegere cu tinerii săi prieteni, dădu buzna în școala lui Xenocrate, beat și cu o ghirlandă pe cap. Xenocrate, totuși, fără să se tulbure deloc, își continuă vorba ca mai înainte, subiectul fiind cumpătarea. Tînărul, ascultîndu-l, fu captivat încetul cu încetul. Cu timpul, deveni așa de silitor, încît îi întrecu pe toți ceilalți elevi și ajunse să fie șeful școlii în timpul olimpiadei a o sută șaisprezecea⁵⁹.

II. [17] Antigonos din Carystos, în *Biografiile*⁶⁰ lui, spune că tatăl lui era primul printre cetățeni și creștea cai de alergări; III. că Polemon a fost pîrît de soția sa pentru vina de a o neglija, întrucît avea legături amoroase cu băieții, IV. dar că, din momentul în care a început să studieze filosofia dobîndi o asemenea tărie de caracter, încît putea să rămînă timp nelimitat în aceeași atitudine a corpului, ba chiar și în tonul vorbirii el putea rămîne neschimbat. Așa se explică și atracția pe care a exercitat-o asupra lui Crantor⁶¹. Atunci cînd un ciîne turbat l-a mușcat de pulpa piciorului, el nici măcar n-a îngălbenit, ci a rămas netulburat în toată zarva care se iscase în oraș la vestea celor întîmplate. Și la teatru era foarte puțin impresionat. [18] Așa de pildă, odată Nicostratos, poreclit Clitemnestra⁶², îi citea lui și lui Crates ceva din Homer⁶³ și pe cînd Crates era adînc mișcat, el se purta ca și cum n-ar fi auzit nimic. Era întru totul un om, așa cum îl descrie pictorul Melanthios în opera sa *Despre pictură*⁶⁴. În această scriere el spune că opera de artă trebuie să fie străbătută de oarecare fermitate și inflexibilitate și că același lucru e valabil și pentru caracter. Lui Polemon îi placea să spună că trebuie să ne exersăm și în fapte, nu numai în considerații dialectice, spre a nu fi la fel cu unul care a învățat pe de rost știința armoniei, dar nu s-a deprins de fel să cînte. Tot așa putem și noi să fim admirați pentru întrebările abile pe care le punem, dar cu privire la comportamentul în viață sîntem în conflict cu noi înșine.

Era deci afabil și bun, cerînd să fie scuzat, după cum spune Aristofan despre Euripide, „pentru felul său acru și usturător” [19], căci, după cum spune același autor, „numai destrăbălare este în carnea prea mare”⁶⁵. V. Se spune că la cursuri nu stătea jos și ataca temele ce i se propuneau mergînd în sus și-n jos. A fost onorat în cetate pentru iubirea lui față de tot ce e nobil. Ba mai mult încă, el s-a retras din oraș și a trăit în grădinile Academiei, iar elevii lui și-au făcut în apropiere mici colibe și locuiau nu departe de templul Muzelor și de sala de reuniune⁶⁶. VI. Se pare că Polemon l-a urmat pe Xenocrate în toate privințele. Aristippos⁶⁷, în Cartea a patra a lucrării sale *Despre luxul celor vechi*, afirmă chiar c-a fost iubitul lui. Ceea ce-i sigur e că și-a amintit tot timpul de predecesorul său și că și-a însușit lipsa de răutate și cea uascăune a lui Xenocrate și gravitate ce caracterizează armonia dorică⁶⁸.

VII. [20] Era un simpatizant al lui Sofocle⁶⁹, mai ales al pasagiilor unde, după cuvintele poetului comic,

Un mare dulău molosian sositu-i-a grabnic în sprijin⁷⁰

și unde, după cuvintele lui Phrynichos⁷¹,

Must nu-i, vin îndoit, ci vin de Pramnos aievea⁷².

El spunea că Homer este un „Sofocle epic” și că Sofocle este un „Homer tragic”.

VIII. Muri la o vîrstă înaintată, de pieire lentă⁷³, lăsînd un mare număr de lucrări⁷⁴.

Am compus următoarea epigramă despre el:

Oare n-auzi? Îngropat-am pe Polemon ce îl duse
Boala fără de leac, chinul cel rău, în mormînt,
Nu pe el, ci trupu-i, căci Polemon, în avîntu-i
Drumul spre stele luînd, trupu-și lăsă pe pămînt⁷⁵.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Crates

I. [21] Crates, al cărui tată a fost Antigene <era un atenian> din districtul Thria. A fost discipolul și-n același timp iubitul⁷⁶ lui Polemon, căruia i-a succedat la conducerea școlii⁷⁷. II. Amîndoi erau așa de îndrăgostiți unul de altul, încît, nu numai că-n viață s-au consacrat acelorași preocupări și pînă la ultima suflare au devenit tot mai asemănători unul cu altul, dar și după moarte au avut parte de același mormînt. De aceea, Antagoras⁷⁸ a compus despre amîndoi următoarea inscripție funerară:

Spune, străine ce treci, că în mormîntul acesta
Crates cel pios și Polemon odihnesc,
Prietenii nedespărțiți, din inspirata-le gură
Vorbe sacre-au țîșnit; viață curată ducînd,
Plină de tîlc și de rost cîstit, pîzind rînduiala,
Veacului celui divin mîndră podoabă i-au fost.

[22] Așa se explică de ce Arcesilaos⁷⁹, care trecuse de la Theofrast⁸⁰ la școala acestora, spunea despre ei că erau niște zei sau rămășițe ale veacului de aur⁸¹. Ei nu aveau simpatii populare, ci erau așa cum se spune că pretindea Dionysodoros⁸², cîntărețul din flaut, ce se fălea că nimeni nu-i auzise vreodată melodiile cîntate fie pe vreo corabie, fie la fîntînă, cum fuseseră auzite acelea ale lui Ismenias⁸³. III. După spusele lui Antigonos⁸⁴, masa o luau în comun în casa lui Crantor și amîndoi trăiau în deplină înțelegere între ei și cu Arcesilaos. Acesta și Crantor aveau aceeași casă, pe cînd Polemon și Crates trăiau la un cetățean, Lysicles⁸⁵. Cum am mai arătat, după spusele lui Antigonos, Crates era favoritul lui Polemon, iar Arcesialos al lui Crantor.

IV. [23] Apollodor, în Cartea a treia a *Cronografiei* lui⁸⁶, spune că la moartea sa, Crates a lăsat scrieri, unele filosofice, altele despre comedie, iar altele, discursuri politice și de ambasadă.

V. A lăsat și discipoli reputați, printre care și Arcesilaos⁸⁷, de care vom vorbi peste puțin; căci și el a fost elevul lui Crates. Un alt discipol a fost Bion din Borysthenes⁸⁸, cunoscut mai tîrziu sub numele de theodorianul, după secta filosofică căreia i-a aparținut; și despre el vom avea prilejul să vorbim imediat după Arcesialos.

VI. Au fost zece bărbăți care au purtat numele de Crates: primul, poet din comedia veche; al doilea, un retor din Tralles, discipolul lui Isocrate; al treilea, un constructor de șanțuri, însoțitor al lui Alexandru; al patrulea,

cinicul despre care vom vorbi mai departe; al cincilea, un filosof peripatetician; al șaselea, filosoful academic despre care am vorbit mai înainte; al șaptelea, un gramatician din Mallos; al optulea, autorul unei lucrări geometrice; al nouălea, un poet de epigrame; al zecelea, din Tars, filosof aparținând Academiei⁸⁹.

CAPITOLUL AL V-LEA

Crantor

I. [24] Crantor din Soloi⁹⁰, deși a fost admirat în orașul său natal, a plecat la Atena, unde a urmat lecțiile lui Xenocrate în același timp cu Polemon. II. A lăsat *Comentarii* care cuprind cam vreo treizeci de mii de rînduri⁹¹; unele dintre ele sînt atribuite de cîțiva critici lui Arcesilaos⁹². III. Se spune că, fiind întrebat ce-l atrăgea la Polemon, el a răspuns: „Faptul că nu l-am auzit niciodată vorbind ridicînd sau coborînd glasul”⁹³. IV. Se întîmplă să cadă bolnav și se retrase în incinta templului lui Asclepios⁹⁴, unde începu să facă plimbări. Pe dată, bărbații din toate părțile se strînsă în jurul lui, crezînd că el se retrăsese acolo nu din pricina bolii, ci cu scopul de a deschide o școală⁹⁵. V. Printre ei era și Arcesilaos, care dorea să fie introdus cu ajutorul lui la Polemon, cu toată dragostea care îl unea de Crantor, cum se va arăta în *Viața lui Arcesilaos*⁹⁶. [25] Totuși, după ce s-a însănătoșit, el a continuat să urmeze lecțiile lui Polemon, lucru care a fost foarte admirat⁹⁷. Se mai spune că a lăsat averea sa, în valoare de douăsprezece talanți, lui Arcesilaos. Întrebat de acesta unde dorea să fie înmormîntat, răspunse:

Dulce e tihna să-ți afli-ntr-un colț din glia-ți iubită.

VI. Se mai spune c-a scris poeme și le-a pus sub sigiliu în templul Athenei din orașul său de naștere. Poetul Theaitetos⁹⁸ a scris astfel despre el:

Îndrăgit fiind de oameni, mult prea iubit și de muze,
Fără s-ajungă bătrîn, Crantor prin viață-a trecut.
Mortul prea demn de cinstire primește-l, pămîntule, acumă,
Fiindcă-n pace-o trăi și pe tărîmul de jos.

[26] Mai mult decît pentru toți ceilalți poeți, Crantor îi admira pe Homer și pe Euripide; e greu, spunea el, să scrii în același timp lucruri tragice și să produci emoții în limba de toate zilele. Ca dovadă cita versul din povestea lui *Beleroophon*⁹⁹:

Vai, ajuns-am să-ndur și a muritorilor soartă.

Se spune că versurile următoare *Către Eros* ale poetului Antagoras¹⁰⁰ ar fi fost compuse de Crantor:

Prins sînt adînc de-ndoială, nu-ți aflu de-a-pururi izvorul,
Primu-ntră zeii cei veșnici, o Eros, numi-te-voi oare
Printre feciorii ce-Ereboș născutu-i-a odinioară,
[27] Soț cu a nopții crăiasă, stăpîină a undelor mării,
Sau să-ți spun oare – odrasla lui Cypris, cea mult înțeleaptă¹⁰¹,
Sau al pămîntului fii, al vîntului celui șagalic?
În pribegirile-ți dăru și bine și rău omenirii,
Trupul tău are de-aceia mereu îndoită întrupare.

Era foarte priceput și-n formarea de cuvinte noi; de pildă, spunea de vocea unui artist tragic că e necioplită și necojită, despre un anumit poet că

versurile îi sînt pline de sărăcie; despre *Tezele* lui Theofrast că-s scrise cu cerneală de purpură¹⁰². Cartea lui cea mai admirată este lucrarea *Despre doliu*¹⁰³. VII. A murit înaintea lui Polemon și Crates, îmbolnăvind-se de hidropizie¹⁰⁴. Am scris despre el următoarea epigramă:

Cea mai rea dintre boale pe bietul Crantor cuprins-a,
Astfel, în negrul străfund drept la Hades te-ai dus,
Ești fericit tu acum ajuns într-a umbrelor lume,
Academia, Soloi, văduve au rămas.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Arcesilaos

I. [28] Apollodor, în Cartea a treia a *Cronografiilor* sale, spune că Arcesilaos, fiul lui Seuthes¹⁰⁵, era originar din Pitane care se află în Aiolida¹⁰⁶. Cu el începe Academia mijlocie¹⁰⁷. A fost cel dintîi care a propovăduit abținerea de a judeca lucrurile, din cauza contradicțiilor care se ivesc în argumente. Tot el a fost primul care a încercat să argumenteze pentru și împotriva aceleiași teze și primul care a modificat felul consacrat de Platon de a trata problemele și l-a făcut mai combativ cu ajutorul întrebărilor și răspunsurilor potrivite¹⁰⁸. III. În felul acesta, el s-a apropiat de Crantor. Era cel mai mic dintre patru frați, doi fiind de la același tată și doi de la aceeași mamă. Dintre aceștia doi din urmă, Pylades era mai mare, iar dintre primii doi era mai mare Moireas, care era tutorele lui. [29] La început, înainte de a părăsi Pitane pentru Atena, a fost elevul matematicianului Autolykos¹⁰⁹, concetățeanul său, și cu el a călătorit în Sardes. Pe urmă a studiat cu Xanthos, muzicianul atenian¹¹⁰, apoi a fost elevul lui Theofrast¹¹¹. În cele din urmă a trecut la Academie la Crantor. Pe cînd Moireas, fratele lui pe care l-am mai amintit mai sus, voia să-l facă orator, el îndrăgea filosofia, iar Crantor, fiind îndrăgostit de el, s-a adresat lui cu un vers citat din *Andromeda* lui Euripide:

Viața ți-o scap eu, copilă; purta-mi-vei dar recunoștință?

iar Arcesilaos îi răspunse cu versul următor:

Ia-mă, străine, de vrei, ca roabă ori ca soție¹¹².

[30] După aceea, și-au trăit traiul împreună. La acestea, Theofrast, amărît de pierderea lui, se spune c-ar fi declarat: „Ce tînar bine dotat și îndemînic ne-a părăsit școala!” Într-adevăr, pe lîngă c-avea o argumentare foarte riguroasă și iubea studiile literare¹¹³, s-a încercat și în poezie. Lui i se atribuie și o epigramă dedicată lui Attalos¹¹⁴, care sună astfel:

Armele singure n-au dat Pergamului faimă nespusă,
Ci și caii săi, cei pînă-n Pisa¹¹⁵ slăviți.
Dacă vreun om va putea voința lui Zeus să spună,
În viitor vreun poet mult mai vîrtos va cînta.

IV. A scris despre Menodoros, fiul lui Eugamos¹¹⁶, unul dintre colegii lui, iubit de el:

Frigia-i mult prea departe, Thyateira¹¹⁷ așijderea este
Patria-ți, o Menodor, cel la Cadana¹¹⁸ născut,
Spre nepătrunsu-Acheron duc drumuri de-aceeași măsură,
Poți socoti orișicum, spune-un proverb cunoscut.

Falnic ți-a înălțat în veci monument Eudamos,
Cel ce te-avu mai de preț ca pe mulțimea de sclavi.

Îl prețuia pe Homer cel mai mult dintre toți poeții și citea totdeauna un pasaj din el înainte de a se culca, iar dimineața, ori de câte ori dorea să-l citească, spunea că se duce la iubitul său. Și pe Pindar îl declara neîntrecut ca vorbire bogată și abundență de cuvinte și fraze. În tinerețe a dat și o caracterizare a poetului Ion¹¹⁹.

V. [32] A urmat și lecțiile geometrului Hipponicos¹²⁰, pe care l-a luat în batjocură ca pe unul care în celelalte privințe era nepriceput și greoi, dar bine inițiat în specialitatea lui. „Geometria – spune el – trebuie să-i fi zburat în gură pe când o ținea căscată.” Când Hipponicos însă își pierdu mințile, Arcesilaos îl luă la el acasă și-l îngriji pînă ce se vindecă.

VI. La moartea lui Crates primi conducerea școlii, după ce un anume Socratides își retrase candidatura în favoarea lui¹²¹. VII. Unii spun că o urmare a comportamentului său de abținere în toate chestiunile a fost faptul că n-a scris nici o carte¹²². Alții povestesc c-a fost surprins revizuiind unele lucrări <de ale lui Crantor>¹²³, lucrări pe care, după unii, le-a publicat, după alții, le-a ars. VIII. Se pare că l-a admirat mult pe Platon și că a posedat un exemplar al operelor lui. [33] Unii îl înfățișează ca pe rivalul lui Pyrrhon. IX. El poseda dialectica și s-a atașat și de metodele de argumentare introduse de școala eritreiană¹²⁴. Din această pricină, Ariston¹²⁵ a spus despre el:

Platon din față, Pyrrhon din spate, la mijloc Diodor¹²⁶.

Iar Timon vorbește despre el astfel:

Cîrca-i purtîndu-l pe Menedem, goni-va dihania
Către Pyrrhon, de zor sau către Diodor¹²⁷.

Și, ceva mai departe, îl înfățișează spunînd:

Înota-voi spre Pyrrhon, spre Diodor sinuosul¹²⁸.

X. Se exprima cît se poate de mult în axiome și concis și în vorbirea sa îi plăcea să despartă cuvintele. XI. De altfel, era destul de ironic și sincer. [34] Din această pricină, Timon vorbește despre el astfel:

El împleti rațiunea cu prea înțeleaptă dojană¹²⁹.

Așa, un tînăr vorbindu-i mai îndrăzneț decît se cuvenea, Arcesilaos exclamă: „Nu-l va prinde cineva de chică?” La fel, unul, care era învinuit că este pederast, tăgăduia că un lucru este mai mare decît altul, iar Arcesilaos îi spuse: „Atunci, lungimea de 10 degete este tot una cu una de 6 degete pentru tine?”¹³⁰ Un oarecare Hemon din Chios¹³¹, foarte urît, dar care-și închipuia că-i frumos și mergea totdeauna îmbrăcat în haine luxoase, dîndu-și cu părerea că înțeleptul nu se îndrăgostește niciodată, Arcesilaos îi răspunse: „Cum, nici de cineva drăguț și așa de frumos îmbrăcat ca tine?” Iar cînd acesta, care era și destrăbălat, vrînd să dea a înțelege că Arcesilaos era îngîmfat, i se adresă astfel:

[35] Pot eu, stăpîne, cuvîntul să iau, ori iarăși tăcea-voi?

răspunsul lui fu:

Aspră de ce ești, femeie, cînd știi că firea ți-e altfel?¹³²

Odată, cînd o persoană bună de gură și trivială îi făcea necazuri, el cită versul:

Printre odrasle de robi puțință de trai nu se află¹³³.

Altuia, la fel, care flecărea vrute și nevrute, îi spuse că n-a putut să aibă parte nici măcar de o dădacă severă. Altor persoane nici nu le făcea cîntea să le răspundă. Un cămătar, care era și amator de literatură¹³⁴, mărturisindu-i neștiința lui într-o chestiune oarecare, Arcesilaos îi răspunse cu aceste două versuri din *Oinomaos* al lui Sofocle:

Vîntul din ce parte bate, pasărea n-are știință,
Mai-nainte ca-n cuibu-i puii cei noi să apară¹³⁵.

[36] Un oarecare dialectician din școala lui Alexinos¹³⁶ nu era în stare să expună cum trebuie o teorie a maestrului său, iar Arcesilaos îi reaminti ceea ce le făcu Philoxenos¹³⁷ lucrătorilor de cărămizi; Philoxenos îi găsi cîntînd greșit melodiile sale și, călcîndu-le în picioare cărămizile, le spuse: „Dacă voi îmi stricați opera mea, o voi strica și eu pe-a voastră.” XII. Era supărat pe oricine se apuca prea tirziu să studieze. Prin-o înclinare firească se folosea de fraze ca acestea: „Eu o afirm” și „Cutare (menționînd numele) nu va fi de acord cu aceasta”. Această trăsătură a lui a fost imitată de mulți elevi, cum au făcut și cu felul lui de a vorbi și cu întreaga lui atitudine.

[37] Fiind foarte inventiv, putea să răspundă cu ascuțime la obiecții sau să conducă desfășurarea discuțiilor la punctul propus și să se adapteze după împrejurări. Era fără pereche în puterea de convingere, ceea ce atrăgea tot mai mulți elevi la școala lui, deși se temeau de spiritul lui înțepător. Îl suportau însă de bună voie, căci bunătatea lui era foarte mare și-și umplea de speranță elevii. În viața sa personală dădea dovadă de cea mai mare generozitate, fiind totdeauna gata să facă bine, și căuta să ascundă binele făcut, fiind lipsit de orice îngîmfare. Așa, de pildă, odată, ducîndu-se la Ctesibios¹³⁹ care era bolnav și văzînd strîmtoarea în care se chinuia, îi strecură în ascuns o pungă cu bani sub pernă, iar celălalt, cînd o găsi, spuse: „Asta-i o glumă de-a lui Arcesilaos.” Cu alt prilej îi trimise chiar o mie de drahme.

[38] Tot așa, recomandînd lui Eumenes¹⁴⁰ pe Archias arcadianul¹⁴¹, l-a făcut să ajungă la o înaltă situație. XIII. Cum era foarte darnic, neuitîndu-se de fel la bani, era cel dintîi la reprezentațiile cu locurile plătite și-i plăcea mai ales să se ducă la acelea ale lui Archecrates și Callicrates¹⁴², unde prețul era o piesă de aur. Ajuta pe mulți și strîngea bani prin subscripții pentru ei. Cineva, odată, împrumută de la el vase de argint ca să-și primească prietenii și nu le mai înapoie, iar Arcesilaos nu le mai ceru și nu ridică nici o pretenție. O altă versiune a povestii este că le-a împrumutat înadins și cînd i-au fost înapoiate le-a dăruit împrumutătorului, știindu-l că e sărac. Avea o proprietate în Pitane, de unde fratele său Pylades îi trimitea provizii. XIV. Pe de altă parte, Eumenes, fiul lui Philetairos¹⁴³, îi trimitea sume mari de bani și de aceea Eumenes a fost singurul dintre regii contemporani căruia i-a făcut dedicații.

[39] Pe cînd mulți îl curtau pe Antigonos¹⁴⁴ și se duceau să-l înfîlnească ori de cîte ori venea la Atena, Arcesilaos stătea acasă, nedorind să se facă cunoscut de el. Era în mare prietenie cu Hierocles, comandantul din Munihia¹⁴⁵ și din Pireu¹⁴⁶, și la fiecare serbare cobora în port să-l vadă. Cu toate că și Hierocles stăruia ca Arcesilaos să se ducă să-l salute pe Antigonos, nu se hotăra și, cînd ajungea la poarta acestuia se întorcea. După bătălia pe mare¹⁴⁷, cînd mulți se duceau la Antigonos sau îi trimiteau scrisori lingușitoare, el păstra tăcere. Totuși, în interesul cetății sale natale s-a dus în orașul Demetrias¹⁴⁸ ca ambasador la Antigonos, dar fără să izbutească în misiunea sa. XV. Își petrecea tot timpul la Academie, ținîndu-se departe de politică.

[40] E drept că, odată, aflându-se la Atena, s-a oprit prea mult timp în Pireu, din prietenie pentru Hierocles, ca să discute diferite teme, lucru pentru care a fost criticat de unii. XVI. Era foarte cheluitor, cu alte cuvinte un alt Aristip¹⁴⁹; îi plăcea să dea mese bune, dar numai acelora care-i împărtășeau gusturile. Traia în văzul tuturor cu Theodota și Phila, curtezanele din Elis, și acelora care-l criticau le răspundea cu maximele lui Aristip. XVII. Iubea și tinerii, fiind foarte înclinat spre aceștia. De aceea i s-au adus învinuiri de către Ariston din Chios, stoicul¹⁵⁰, și adepții lui, care l-au numit corupător al tineretului, nerușinat în vorbire și obraznic. [41] Se spune c-a fost foarte îndrăgostit de Demetrios¹⁵¹, care a plecat pe mare la Cyrene, și de Cleochares din Myrlea¹⁵². În legătură cu el se povestește că o bandă de cheflii beți, venind în fața ușii, Arcesilaos le spuse că, în ce-l privește, el ar vrea să le deschidă dar că Cleochares îl împiedică. XVIII. Printre admiratorii aceluiași tânăr erau Demochares, fiul lui Laches¹⁵³, și Pythocles, fiul lui Bugelos¹⁵⁴, și odată, când îi surprinse, cu multă îngăduință le spuse să plece. Pentru toate acestea a fost mușcat și batjocorit de criticii mai sus menționați, ca fiind prieten al plebei și dornic de celebritate. Cele mai vii atacuri îi erau aduse în cercul lui Hieronymos peripateticul¹⁵⁵ ori de câte ori își întrunea prietenii ca să sărbătorească ziua de naștere a lui Halcyoneus¹⁵⁶, fiul lui Antigonos, cu care prilej Antigonos obișnuia să trimită mari sume de bani ca să fie cheltuite în petreceri. [42] Acolo el refuza să facă expuneri la un pahar cu vin; iar când Aridelos¹⁵⁷ îi propuse un anumit subiect și-i pretinse să-l dezvolte, Arcesilaos îi răspunse: „Trăsătura proprie a filosofiei este de a ști că există un timp potrivit pentru fiecare dintre lucruri.” În ce privește învinuirea care i s-a adus, că era prietenul plebei, Timon, printre alte lucruri, a scris și următoarele:

Astfel grăi și de-ndată în mijlocul gloatei intrat-a:

Toți ca niște bieți pițigoi la o buhă cătau.

Drept vanitos socotindu-l, lingușitor al mulțimii.

Om de nimica, năfing, te crezi cumva un păun?¹⁵⁸

XVIII. Și totuși, era destul de modest ca să îndemne pe elevii săi să audieze și alți filosofi; iar când un oarecare tânăr din Chios, nemulțumit întrucîtva de lecțiile lui, a preferat pe acelea ale sus-numitului Hieronymos¹⁵⁹, Arcesilaos singur l-a luat și l-a prezentat acelui filosof, sfătuindu-l să se poarte bine.

[43] Se povestește despre el și următoarea vorbă de spirit: întrebat de cineva, cum se face că elevii de la toate celelalte școli trec la Epicur¹⁶⁰, dar epicurienii converțiți nu se văd niciodată, el răspunse: „Din pricină că bărbații pot deveni eunuci, dar un eunuc nu mai redevine niciodată bărbat”.

XIX. În cele din urmă, fiindu-i aproape sfârșitul, el își lasă toată averea fratelui său Pylades, deoarece acesta, fără știrea lui Moireas¹⁶¹, îl luase la Chios și de acolo îl adusese la Atena. Cît timp a trăit, nici nu s-a căsătorit niciodată, nici copii n-a avut. A făcut trei testamente: unul l-a lăsat la Eritreia, în grija lui Amphicritos¹⁶², al doilea la Atena, în grija unor prieteni, iar al treilea l-a trimis în patrie, lui Thaumasiass¹⁶³, una dintre rudele sale, cu rugămintea să-l păstreze bine. Lui Thaumasiass i-a scris și cele ce urmează:

*Arcesilaos îl salută pe Thaumasiass*¹⁶⁴

[44] „I-am trimis lui Diogenes testamentul meu¹⁶⁵ ca să-ți fie înmînat. Cum sînt bolnav și-mi simt trupul slăbit, am hotărît să-mi fac testamentul, pentru ca, dacă s-ar împlini vreo nenorocire, să nu plec din această lume cu o purtare nedreaptă față de tine, care ai fost așa plin de rîvnă față de mine. Ție ți se

cuvine mai mult decât celorlalți ca, pentru fidelitatea ta, să-ți încredințez acest testament, avînd în vedere vîrsta și gradul de rudenie cu mine. Să-ți amintești, așadar, că îmi pun cea mai deplină încredere în tine și caută să fii drept față de mine, așa încît, în măsura puterilor tale, hotărîrile pe care le-am luat să se execute după cum se cuvine. O copie a fost lăsată la Atena, la unii dintre cunoscuții mei, iar alta în Eritreia, la Amphicritos.”¹⁶⁶

XX. Hermip spune c-a murit din cauză c-a băut prea mult vin neamestecat¹⁶⁷, care i-a luat mintea. Avea șaptezeci și cinci de ani și era apreciat de atenieni ca nimeni altul.

[45] Am scris despre el versurile următoare:

Cum de băuta-i, Arcesilaos, fără măsură,
Vin neamestecat, mintea cu totul pierzînd?
Moartea nu ți-o jelesc, căci grea jignire adus-ai
Muzelor, astfel bînd vin și măsura-ntrecînd.

XXI. Alți trei bărbați au purtat numele de Arcesilaos; un poet din vechea comedie; un alt poet, care a scris elegii, și un sculptor, pentru care Simonide¹⁶⁸ a compus această epigramă:

Bani costat-a statuia Artemisei: drahme din Paros
Două sute în cap, țăp purtînd imprimat.
Fiul lui Aristodicos¹⁶⁹, sculptorul Arcesilaos
Cel de-Athena iubit, statuia a făurit.

Apollodor, în *Cronografia* lui, spune că filosoful de care am vorbit aici a fost în floarea vîrstei în timpul olimpiadei a o sută douăzecea¹⁷⁰.

CAPITOLUL AL VII-LEA

Bion

I. [46] Bion era originar din Borysthenes¹⁷¹; el singur, în cuvinte deschise, i-a spus lui Antigonos¹⁷² care i-au fost părinții și care i-au fost împrejurările vieții înainte de a se apuca de filosofie. Într-adevăr, întrebare de Antigonos:

Ce om ești tu? Și unde ți-s părinții și țara ta?¹⁷³

el simțind că fusese ponegrit la rege, îi răspunse: „Tatăl meu era un sclav eliberat, care-și ștergea nasul cu cotul – arătînd prin aceasta că era negustor de pește sărat – de neam din Borysthenes, care n-avea față de arătat, ci numai semnele de pe față, mărturie a asprimii stăpînului său. Mama mea era așa cum un om ca tata putea să găsească, dintr-o casă de toleranță. După ce tata a înșelat fiscul în vreun fel oarecare, a fost vîndut împreună cu toată familia lui, iar eu, pe atunci un tînăr frumuseț, am fost cumpărat de un retor, care, la moarte, mi-a lăsat toată averea lui. [47] I-am ars scrierile, am economisit orice lucru, am venit la Atena și m-am făcut filosof.

Vezi dar de unde sînt eu și din ce fel de vîșă mărită¹⁷⁴.

Aceasta îmi este povestea. E deci momentul ca Persaios și Philonides¹⁷⁵ să înceteze de a o mai spune. Judecă-mă după mine însumi.”

II. De fapt, Bion, în unele privințe, era un om inventiv, un sofist cu resurse, unul care a dat cele mai multe sugestii acelor care voiau să atace filosofia, pe cînd în alte împrejurări era solemn și capabil să se complacă în înfumurare. III. A lăsat foarte multe amintiri¹⁷⁶, maxime cuprinzînd aplicații

folositoare. Așa, de pildă, reproșându-i-se că nu aleargă după băieți, el răspunde: „Nu poți prinde cu cîrligul o brînză moale.” [48] Altădată, fiind întrebat cine este mai nenorocit, el răspunde: „Acela care vrea să fie prea fericit”. Altuia, care-i cerea sfatul dacă să se însoare – căci această anecdotă este atribuită și lui Bion – el îi răspunde: „Dacă soția pe care o iei este urîță, îți vei ispăși vina, iar dacă-i frumoasă, o vei împărți cu alții.”¹⁷⁷ Bătrînețea o numea „portul tuturor relelor”, căci, pînă la urmă, toate se adună în ea; gloria o numea mama virtuții¹⁷⁸; frumusețea – un bun al altuia; bogăția – nervul izbînzii. Unuia care-și mîncase averea îi spuse: „Pe Amphiaraoș l-a înghițit pămîntul¹⁷⁹, iar tu ți-ai înghițit pămîntul.” „Nenorocirea mare e să nu fii în stare să înduri o nenorocire.” Condamna pe aceia care ardeau oamenii de vii, ca și cînd n-ar simți și totuși îi ard cu fierul¹⁸⁰, ca și cînd ar simți. [49] Spunea în repetate rînduri că este de preferat să-ți dăruiești frumusețea altuia decît s-o culegi tu pe a altuia, căci aceasta din urmă dăunează și trupului și sufletului. Îl vorbea de rău chiar pe Socrate, spunînd că, dacă îl dorea pe Alcibiade și se abținea, era un năving, iar dacă nu-l dorea, purtarea lui n-avea nimic deosebit. Mai spunea că drumul în Hades este ușor de făcut, fiindcă în orice caz oamenii îl străbat cu ochii închiși. Îl critica pe Alcibiade că, în adolescență, momea bărbații de la soțiile lor, iar ca tînăr bărbat, momea femeile de la soții lor. La Rhodos, în timp ce atenienii se exersau în retorică, el dădea lecții de filosofie. Și acelaia care-l învinuia pentru aceasta, el îi răspunde: „Cum pot să vînd orz, cînd ceea ce am adus la piață este grîu?”

[50] Mai spunea că cei din Hades ar fi și mai crunt pedepsiți, dacă oalele în care duc apă ar fi întregi, în loc să fie găurite.

Unui guraliv care-l pisa să-l ajute într-un proces îi spuse: „Voi face cele necesare numai dacă trimiți pe alții ca reprezentanți ai tăi, iar tu să stai acasă.” Călătorind odată pe mare în tovărășia unor ticăloși, se întîlni cu niște pirați; iar cînd tovarășii lui spuseră: „Sîntem pierduți dacă sîntem recunoscuți”, el le răspunde: „Și eu sînt pierdut, dacă nu-s recunoscut.” Numea închipuirea o piedică în calea progresului¹⁸¹. Referindu-se la un zgîrcit bogat, a spus: „Nu el stăpînește averea, ci averea îl stăpînește pe el.” „Zgîrciții, spunea el, se îngrijesc de avutul lor ca fiind proprietatea lor, dar nu se folosesc de el ca și cum ar aparține altora.” Iată ce mai spunea: „În tinerețe oamenii trebuie să fie curajoși, iar la bătrînețe ei ating culmea cumînțeniei.” [51] Cumînțenia întrece celelalte virtuți tot atît de mult cît întrece vederea celelalte simțuri. El zicea că nu trebuie să aducem mustrări bătrîneții, dat fiind că toți dorim să ajungem la ea. Unui calomniator care avea o față mohorîță îi adresă aceste cuvinte: „Nu știi dacă ți-a venit ție vreo nenorocire, sau o fericire vecinului tău.” Mai spunea că originea umilă era un prost tovarăș al sincerității, căci:

Omul se vede supus, oricîtă inim-avea-va¹⁸².

Ar trebui, remarcă el, să ne observăm prietenii, să vedem ce fel de oameni sînt, ca să nu se spună de noi că ne întovărășim cu cei răi sau că respingem prietenia celor buni.

IV. La început, Bion a adoptat doctrinele Academiei¹⁸³, în timpul cînd era discipolul lui Crates¹⁸⁴. Pe urmă a adoptat doctrina cinicilor, îmbrăcînd haina și luînd desaga lor¹⁸⁵. [52] Căci ce altceva l-a făcut pe el să se apropie de doctrina insensibilității?¹⁸⁶ Apoi a trecut la opiniile theodorienilor, după ce a ascultat lecțiile lui Theodor¹⁸⁷ ateul, care folosea tot felul de argumente sofisticate. După Theodor a urmat lecțiile lui Theofrast¹⁸⁸ peripateticul.

V. Era teatral, îi plăcea să ia toate în rîs, întrebuițînd cuvinte grosolane pentru a denumi lucrurile. Se relatează că Eratostene¹⁸⁹ spunea că Bion a fost cel dintîi care a îmbrăcat filosofia cu haine înflorate, deoarece întrebuința un amestec de tot felul de stiluri. VI. Era dotat și pentru parodie. Iată un exemplu din stilul lui:

Blîndule Archytas¹⁹⁰, al muzicii fiu prea-ferice,
Meșter ești la cîntat în gama certeii aprinse.

VII. [53] În general el își bătea joc de muzică și de geometrie.

VIII. Era extravagant, pentru care motiv se ducea dintr-un oraș în altul, căutînd să stîrnească senzație. Astfel, la Rhodos, convinge marinarii să se îmbrace în haine de învățăcei și să-l urmeze în cortegiu, iar cînd, însoțit astfel își făcu intrarea în gimnaziu, toți ochii se ațintiră asupra lui. IX. Avea de asemenea obiceiul să adopte pe unii tineri, pentru satisfacerea poftelor sale și pentru ca să fie ocrotit prin bunăvoința lor. Era foarte egoist și ținea mult la maxima că „prieteniî împart totul în comun”. Așa se face că nu i se atribuie nici un discipol, cu toată mulțimea celor care-i urmau lecțiile. Totuși, unora le-a servit drept pildă în lipsa de rușine¹⁹¹. [54] Așa, se spune că Betion¹⁹², unul dintre intimii lui, s-a adresat odată lui Menedem¹⁹³ cu aceste cuvinte: „În ce mă privește, Menedem, eu petrec noaptea cu Bion și nu cred că mi s-a înțimplat vreun rău prin aceasta.” În vorbirea lui cu discipolii spunea multe împotriva credinței în zei, obicei luat de la Theodor. X. Mai tîrziu, cînd s-a îmbolnăvit, așa cum povestesc oamenii din Chalcis, unde a și murit, s-a lăsat convins să poarte o amuletă și să se căiască de ofensele proferate împotriva divinității. Din lipsă de îngrijitori, se afla într-o stare proastă pînă ce Antigonos¹⁹⁴ îi trimise doi îngrijitori. Favorinus, în *Istoriei felurite*, arată că regele însuși, într-o literă, i-a urmat cortegiul funebru.

Așa i-a fost moartea și-n versurile acestea i-am adus muștrări:

- [55] Bion, cel născut în Boristhenele scitic
 Tăgăduit-a, acum știm, zeii că ar exista.
La părerea-i de ar fi rămas, pe bună dreptate
 Spune-vom: crede ce vrea, rău, dar părerea-i a sa.
Cînd bolnav căzu și moartea-și văzu pe aproape
 El care zeii nega, templele disprețuind,
[56] El care joc își bătea de cei ce jertfe adus-au,
 Jertfe-n grab așeză, pe grătare-n altar,
Chiar și pe mese, prapuri, grăsimi și fum ridicat-a;
 Spus-a atunci: am greșit, iartă-mi păcatul făcut,
Ba își dadu și gîtlejul să-i facă farmece babe,
 Pocăit își legă brațele-n piele de lup,
[57] Negru scaiete și ram de laur la ușă el prinse
 Gata să facă orice, moartea cînd și-o văzu.
Zeii să-ncerci cumpăra aceasta-i curată sminteală.
 Zeii doar n-or ființa numai cînd Bion o vrea.
Mintea-i veni prea tîrziu, cînd fiind prefăcut în cărbune
 Mîna-și întinse zicînd: Pluto, eu te salut¹⁹⁵.

XI. [58] Zece bărbați au purtat numele de Bion: primul, contemporanul lui Ferekyde din Syros, căruia i se atribuie două cărți în dialectul ionic, originar din Proconnesos, al doilea, un siracuzan care a scris despre *Arta retoricii*. Al treilea, filosoful nostru; al patrulea, un urmaș al lui Democrit și matematician din Abdera, care a scris atît în dialectul atic, cît și în cel ionic; cel dintîi a afirmat că sînt regiuni pe pămînt unde noaptea durează șase luni și ziua tot atîtea¹⁹⁶; al cincilea, originar din Soloi, autorul unei lucrări *Despre*

Etiopia; al șaselea, un retor, autorul a nouă cărți numite după numele muzelor; al șaptelea, un poet liric; al optulea, un sculptor milesian amintit de Polemon¹⁹⁷; al nouălea, un poet tragic, unul dintre așa-numiții poeți din Tars; al zecelea, un sculptor din Clazomene sau din Chios, amintit de Hipponax¹⁹⁸.

CAPITOLUL AL VIII-LEA

Lacydes

I. [59] Lacydes, fiul lui Alexandros, era originar din Cyrene. A fost întemeietorul noii Academii¹⁹⁹ și succesorul lui Arcesilaos. Era un om foarte serios, care și-a găsit numeroși admiratori. Din tinerețe a fost foarte sîrguincios și, deși sărac, era simpatic și sociabil. III. Se povestește că era foarte îngăduitor și în conducerea gospodăriei sale. Ori de cîte ori lua ceva din camera de provizii, pecetluia ușa și, prin deschizătură, arunca înăuntru inelul cu pecetea, ca să fie sigur că nu avea să se fure sau să se ia nimic din ce era pus acolo. De îndată însă ce servitoarea a prins de veste despre aceasta, a rupt sigiliul și a luat ce i-a plăcut, aruncînd inelul, în același fel, prin deschizătură, în cămară și făcînd aceasta, n-a fost descoperită niciodată.

VI. [60] Lacydes își ținea lecțiile în Academie, în grădina făcută prin grija regelui Attalos²⁰⁰, grădină care și-a luat de la el numele de Lacydeion²⁰¹ și, dintre toți conducătorii de școală care au existat pînă la el, fiind singurul încă în viață, a predat conducerea școlii lui Telecles și Evandros, doi foceni²⁰². Evandros a fost urmat de Hegesinus din Pergam²⁰³, iar acesta de Carneade²⁰⁴. V. Lui Lacydes i se atribuie o vorbă de duh: cînd Attalos a trimis după el ca să vină la dînsul, se zice c-a răspuns că statuile trebuie privite de la distanță. S-a apucat să studieze geometria tîrziu și, cum cineva l-a întrebat: „Este acesta momentul potrivit?”, el i-a răspuns: „Oare nu-i nici acum momentul potrivit?”

VI. [61] A luat conducerea școlii în anul al patrulea al olimpiadei a o sută treizeci și patra²⁰⁵ și a murit după ce a condus-o douăzeci și șase de ani²⁰⁶. Sfîrșitul i-a venit dintr-o paralizie pricinuită de prea multă băutură. Cu privire la această împrejurare, am scris și eu următoarele versuri glumețe:

Aflu Lacydes acum o nouă poveste cu tine:
Luat de Bacchus te-ai dus într-al lui Hades tărîm.
Știe oricine că el, Dionysos²⁰⁷, în corp dînd năvală,
Membrele-a dezlegat: „dezlegător” nu e el?

CAPITOLUL AL IX-LEA

Carneade

I. [62] Carneade²⁰⁸, fiul lui Epicomos sau al lui Philocomos, după cum spune Alexandros²⁰⁹ în lucrarea sa *Succesiunea filosofilor*, era originar din Cyrene. II. A studiat cu grijă scrierile stoicilor <și mai ales> acelea ale lui Chrysippos²¹⁰, pe care a izbutit să le combată atît de bine și a căpătat un astfel de renume, încît spunea adesea:

Fără Chrysippos, nici eu, v-o spun, nu fi-voi în viață.

III. A fost un om sîrguincios, dar în fizică era mai puțin inițiat decît în etică. Așa de mult se consacră studiului, că-și lăsa părul și unghiile să-i crească în neîngrijire. Stăpînea atît de bine filosofia, încît retorii își părăseau clasele și se duceau să-i asculte lecțiile.

IV. [63] Avea o voce așa de puternică, încît conducătorul gimnaziului²¹¹ îi trimise vorbă să nu mai țipe așa de tare; la care el a răspuns: „Dă-mi un măsurător al vocii”; iar celălalt, cu prezență de spirit, îi răspunse cu cuvintele: „Ai un măsurător în cei care te ascultă.” V. Era de temut în criticarea adversarilor și greu de combătut în controverse. De altfel, pentru motivele pe care le-am mai dat²¹², refuza invitațiile la ospete. VI. Unul dintre discipolii săi a fost Mentor, bithynianul²¹³, care a încercat să intre în bunele grații ale amantei lui Carneade; așa că odată, potrivit spuselor lui Favorinus din ale sale *Istории felurite*, după ce Mentor sosi la lecție, Carneade strecură în cursul expunerii aceste versuri, ca o parodie la adresa lui:

Iată, sosi un bătrîn al mării fără prihană,
Glas și chip ca și Mentor aievea ai zice că are:

[64] Deci, eu socot nimerit din școală în grabă să-l alunge²¹⁴.

La acestea, celălalt se sculă și răspunse:

...Se ridicară și gloate veneau cu grabire²¹⁵.

VII. Pare că s-a comportat cu oarecare lipsă de curaj în fața morții, repetînd neîncetat cuvintele: „Natura, care m-a alcătuit, tot ea mă va distruge.” Cînd află că Antipater își luase zilele bînd otravă, fu foarte mișcat de tîria cu care acesta și-a întîmpinat sfîrșitul și exclamă: „Dați-mi și mie”, iar cei din jur, întrebîndu-l: „Ce?” el răspunse: „Vin de miere”. Se zice că-n timpul morții lui a fost o eclipsă de lună și s-ar putea spune că cel mai luminos astru din cer, după soare, și-a arătat prin aceasta compătîmirea lui.

[65] După spusele lui Apollodor, din *Cronografia* lui, Carneade a părăsit viața aceasta în anul al patrulea al celei de-a o sută șaizeci și doua olimpiade²¹⁶ la vîrsta de optzeci și cinci de ani.

VIII. Există niște scrisori de-ale lui către Ariarathes, regele Cappadociei. Restul concepțiilor lui filosofice a fost pus în scris de discipolii lui, căci el n-a lăsat nimic scris. Am scris despre el versurile următoare, în metru logaedic și arhebulic²¹⁷:

Muză, tu vrei pe Carneade să-l critic acum?
Moartea cît și-a urît, prost e cel ce nu crede.
Ros de cumplita ftizie nu-și găsea alinare;
Cînd află c-Antipater, luînd otravă, se stînsese,
Zise: „Dați-mi să beau.” „Ce băutură doriți-ai?”
„Vin de miere să-mi dați”, căci mult plăcutu-i-a vinul.
„Mă va desface natura care ființă îmi dete.”
Zise, dar pîn-la sfîrșit ajuns-a un hoit ce duhnește.
Ducă-se-n Hades de-a valma cu tot șiragul de intrigi.

IX. Se spune că întunericul i-a cuprins ochii fără ca el să-și dea seama și că a poruncit sclavului să aprindă opaițul. Acesta îl aduse și spuse: „L-am adus.” „Atunci citește tu”, îi ordonă el.

X. A avut mulți alți discipoli, dar cel mai strălucit dintre toți a fost Clitomah, despre care vom vorbi acum.

XI. A fost și un alt Carneades, un poet de elegii lipsit de sentiment²¹⁸.

CAPITOLUL AL X-LEA

Clitomah

I. [67] Clitomah era cartaginez, numele lui adevărat fiind Hasdrubal. A predat filosofia la Cartagina, în limba sa natală²¹⁹. II. Atinsese vârsta de patruzeci de ani când se duse la Atena și deveni elevul lui Carneade. Acesta, recunoscându-i zelul, îl dădu la învățătură și luă parte la instruirea lui. Sîrguința lui merse atît de departe, încît a compus mai mult de patru sute de cărți²²⁰. I-a urmat lui Carneade la conducerea școlii și, prin scrierile sale, a clarificat în mod deosebit învățăturile maestrului său. III. Cunoștea deopotrivă de bine cele trei secte: academică, peripatetică și stoică. Academicii, în general, sînt atacați de Timon în acest vers:

Mult nesărată-i prolixitatea Academiei²²¹.

După ce am parcurs pe Academicii care au purces de la Platon²²², trecem acum la peripateticieni, care se trag tot de la el, școală care a fost fondată de Aristotel.

Cartea a V-a

CAPITOLUL I

Aristotel

I. [1] Aristotel, fiul lui Nicomachos și al soției acestuia, Phaistis, s-a născut la Stagira. Hermip, în cartea sa *Despre Aristotel*¹, povestește că tatăl lui se trăgea din Nicomachos, care era fiul lui Machaon, care, la rândul său, era fiul lui Asclepios², și c-a trăit la curtea lui Amyntas³, regele Macedoniei, în calitate de medic și prieten. II. Aristotel a fost cel mai congenial dintre discipolii lui Platon⁴. Aflăm din cartea lui Timotheo⁵ atenianul, *Despre vieți*, că vorbea peltic. Avea pulpele slabe, după cum se spune, ochii mici și avea deosebită grijă de îmbrăcăminte, inele și felul de a-și tăia părul. III. După spusele lui Timotheos⁶, a avut un fiu numit tot Nicomah, de la concubina sa, Herpyllis.

IV. [2] S-a despărțit de Academie încă pe când trăia Platon, ceea ce explică remarca atribuită acestuia din urmă: „Aristotel mi-a dat cu piciorul, întocmai ca mînjii care dau cu piciorul în mama care i-a născut.” Hermip, în cartea sa *Despre vieți*⁷, arată că, în momentul cînd Xenocrate⁸ deveni șeful Academiei, Aristotel era absent, fiind ambasadorul Atenei la curtea lui Filip⁹. La întoarcere văzînd școala sub o nouă conducere, alege un loc de plimbare publică în Lykeion¹⁰, unde se plimba în sus și în jos, filosofînd cu discipolii săi, pînă ce era timpul de frecare cu untdelemn¹¹. De aici a venit numele de „peripatetic”. Alții însă spun că i s-a dat acest nume din cauză că-l însoțea pe Alexandru și discuta cu el diferite subiecte, cînd acesta, ridicat după o boală, făcea plimbări¹².

[3] Cu timpul, discipolii din jurul lui devenind tot mai numeroși, el începu să țină lecții șezînd¹³ și spuse:

Rușinos e să tac și Xenocrat să vorbească.

Își învăța elevii nu numai să discute asupra unui subiect dat, ci să practice în același timp și oratoria¹⁴. V. Mai tîrziu, totuși, a plecat la Hermias, eunucul, care era potentat la Atarneus. Se povestește chiar că acesta a fost iubitul lui. Alții însă spun, ca, de pildă, Demetrios din Magnesia în lucrarea sa *Despre poezii și scriitorii omonimi*¹⁵, că Hermias se legase cu el prin legături de rudenie, dîndu-i în căsătorie pe fiica sau pe nepoata sa¹⁶. Același autor ne informează că Hermias fusese sclavul lui Eubulos, că era bithynian de origine și că își omorîse stăpînul. Din prima Carte a lucrării lui Aristippos *Despre luxul celor vechi* aflăm următoarele: Aristotel, îndrăgostindu-se de o iubită a lui Hermias¹⁷, [4] cu voia acestuia s-a însurat cu ea și, în bucuria lui cea mare, aducea unei slabe femei sacrificiile pe care atenienii le aduceau Demetrei din Eleusis¹⁸. A compus un paian¹⁹, pe care-l dădă mai jos, în cinstea lui Hermias. VI. După aceea a stat în Macedonia, la curtea lui Filip, unde a căpătat ca elev pe fiul lui Filip, Alexandru²⁰. El a cerut lui Alexandru să reconstruiască orașul său natal, care fusese distrus de Filip, și cererea i-a fost îndeplinită, iar el a scris legile pentru cetățenii lui²¹. Aflăm mai departe

că, urmînd exemplul lui Xenocrate, a stabilit regula, în școala sa, ca în curs de zece zile să se aleagă un nou conducător²². Cînd crezu c-a stat de-ajuns cu Alexandru, plecă la Atena, după ce mai întîi îi recomandă acestuia pe ruda sa Callisthenes din Olynth²³. [5] Acesta, însă, vorbind prea sincer regelui și nevoind să asculte de el, se spune că Aristotel, dojenindu-l, i-a recitat versul:

Fiule, dacă-i cum spui, puține sînt zilele tale²⁴.

Într-adevăr, așa s-a și întîmplat. Fiind bănuît că a luat parte la complotul lui Hermolaos²⁵ împotriva lui Alexandru, fu închis și purtat într-o cușcă de fier pînă ce-l umplură pîduchia, fiind lipsit de orice îngrijire; în cele din urmă fu aruncat unui leu și astfel își găsi sfîrșitul.

VII. În ceea ce privește pe Aristotel, el plecă la Atena, conduse școala sa timp de treisprezece ani și apoi se retrase în Chalcis²⁶, din cauză că fusese dat în judecată pentru impietate de hierofantul Eurymedon sau de Demophilos²⁷, cum spune Favorinus în cartea sa *Istoriei felurite*, întrucît compusese un imn sus-numitului Hermias. [6] I-a mai scris și următoarea inscripție de pe statuia lui de la Delfi:

Sacra lege călcînd, de nemuritori hărăzită,
A ucis pe-acest om, crudul rege persan,
Nu pe față cu lancea-n luptă ucigătoare
Fu el doborît: cu vorba l-a înșelat²⁸.

Eumelos²⁹, în Cartea a cincea a *Istoriei sale*, arată c-a murit la Chalcis la vîrsta de șaptezeci de ani, bînd otravă. Același autor spune c-avea treizeci de ani cînd a venit la Platon, dar ambele aserțiuni sînt greșite, întrucît Aristotel a trăit șaizeci și trei de ani și avea șaptesprezece ani cînd a devenit discipolul lui Platon³⁰.

Imnul consacrat lui Hermias, despre care a fost vorba, este acesta:

- [7] Mult rîvnită virtute de toate-ale lumii noroade!
Țel prea măreț ce viața ne-o faci măreață de-a pururi!
Pentru slăvita-ți făptură, o mîndră fecioară,
Soarta-n Elada a ajuns acum de oricine dorită,
Moartea să-ți afli în chinuri și nemaisfîrșite suspinuri –
Iată ce dar fără preț la suflete pururea dăruî,
Mai prețios ca orice, ca aur, pînții și somnul.
Pentru tine Heracle, născutul din Zeus, feciorii
Ledei atîtea-ndurără puterea-ți țintind s-o ajungă,
Ajax și Ahile-au ajuns, de doru-ți, de-a valma în Hades.
- [8] Pentru zeiescul tău chip, vlăstarul din Atarneus,
Vai lui, rămas-a orfan de dulcea lumină din soare,
Astfel că fapta-i în veac cîntată va fi, iar de muze,
Fiicele Aducerii-aminte, fără de moarte făcut e.
Slav-aducînd măreției lui Zeus, ocrotitorul
Celor pribegi și prieteniei statornice veșnic³¹.

Voi cita acum și versuri compuse de noi asupra filosofului nostru:

Eurimedon prepusul lui Deo, văditu-s-a gata
Pe Aristot ca pîrît în judecată să-l dea.
El, otravă luînd, de urmărire-a fost slobod,
Într-un chip prea ușor învinuirea a-nvîns³².

[9] Favorinus, în ale sale *Istoriei felurite*, afirmă că Aristotel a fost cel dintîi care a compus un discurs judiciar în propria sa apărare, în procesul amintit împotriva sa, și citează cuvintele spuse de el, că la Atena:

Para crește după pară, smochina după smochină³³.

Apollodor, în *Cronologia* sa, arată că s-a născut în primul an al olimpiadei a nouăzeci și noua³⁴. S-a dus în școala lui Platon și i-a fost discipol timp de douăzeci de ani, atașându-se lui la șaptesprezece ani³⁵. S-a dus la Mytilene pe când era arhonte Eubulos, în al patrulea an al celei de-a o sută opta olimpiade³⁶. După moartea lui Platon, din primul an al acelei olimpiade, arhonte fiind Theophilos³⁷, s-a dus la Hermias și a stat la el trei ani³⁸. [10] În al doilea an al celei de-a o sută noua olimpiade, pe când era arhonte Pythodotos³⁹, s-a dus la curtea lui Filip, Alexandru fiind atunci de cinsprezece ani. Sosirea la Atena a avut loc în al doilea an al olimpiadei a o sută unsprezecea⁴⁰ și a ținut lecții în Lykeion timp de treisprezece ani⁴¹; pe urmă s-a retras la Chalcis, în al treilea an al olimpiadei a o sută paisprezecea⁴² și a murit de boală la vârsta de șaizeci și trei de ani, arhonte fiind Philocles⁴³, în același an în care a murit și Demostene la Calauria⁴⁴. VIII. Se spune că l-a supărat pe rege din cauză că-i recomandase pe Callisthenes și că Alexandru, pentru a-l mîhni, l-a rizat pe Anaximene și i-a trimis lui Xenocrate daruri⁴⁵.

[11] Theocritos din Chios⁴⁶, după cum spune Ambryon în scrierea sa *Despre Theocrit*⁴⁷, l-a ridiculizat într-o epigramă care sună astfel:

Gol fiind la minte – Aristot, un gol⁴⁸ mormînt ridicat-a
 Lui Hermias eunuc, sclavul lui Eubul,
 Pofta-i fără de miez îl făcu locuința să-și cate
 Nu lîngă Academos, ci la Borboros-rîu⁴⁹.

Și Timon l-a atacat în versul acesta:

Nici chiar Aristotel, cu jalnica-i deșertăciune⁵⁰.

Aceasta a fost viața filosofului nostru. IX. Noi am dat și peste testamentul lui, care sună astfel:

„Meargă totul bine; dar de-ar fi să se întîmple ceva, Aristotel a luat aceste ultime hotărîri. Antipater⁵¹ va fi executorul testamentar în totul și în toate chestiunile; [12] dar, pînă va veni Nicanor⁵², vor avea grijă, atît de copii cît și de Herpyllis⁵³ și de averea rămasă, Aristomenes, Timarchos, Hipparchos, Dioteles⁵⁴, iar dacă se învoiește și dacă împrejurările îi îngăduie, și Theofrast⁵⁵. Cînd fiica mea va fi mare, să fie dată în căsătorie lui Nicanor⁵⁶, dar dacă – o! de n-ar fi și nici nu se va întîmpla – ea ar păți ceva înainte de căsătorie sau după aceea, Nicanor va avea depline puteri, atît în ce privește băiatul meu, cît și cu privire la celelalte, spre a administra toate într-un mod demn și de el și de noi. Nicanor va avea grijă de fiica mea și de fiul meu Nicomah, așa cum va crede nimerit, în tot ce-i privește, ca și cum le-ar fi tată și frate. Iar dacă – o! de nu s-ar întîmpla – ar păți ceva Nicanor, fie înainte de a se însura cu fata sau după aceea, dar înainte de a avea copii, orice dispoziții va lua el vor fi valabile. [13] Dacă Theofrast se va învoi să se căsătorească cu fata, va avea aceleași drepturi ca și Nicanor. Altminteri tutorii, sfătuindu-se cu Antipater, vor îngriji și de fată și de băiat, cum li se va părea mai bine. În amintirea mea și a dragostei statornice pe care Herpyllis mi-a purtat-o, executorii vor avea grijă de ea în toate privințele; dacă dorește să se mărite, să caute s-o dea cuiva vrednic să ne fie urmaș; și, pe lîngă ceea ce a primit pînă acum, îi vor da un talant de argint din banii rămași și trei îngrijitoare pe care le va voi, în afară de fata pe care o are în prezent și de sclavul Pyrrhaios; [14] dacă dorește să locuiască la Chalcis, i se va da casa de mușafiri din grădină; dacă alege ca loc de ședere Stagira, atunci casa mea pîrintească. Oricare din aceste două case o va alege,

executorii o vor înzestra cu mobila pe care o vor socoti ca potrivită și pe care o va găsi cu cale Herpyllis.

Nicanor va purta grija băiatului Myrmex, ca să fie dus la cei ai lui, într-un chip demn de noi, cu tot ce am primit și care-i aparține. Ambracis va fi eliberată, iar la căsătoria fiicei mele va primi cinci sute de drahme și fata pe care o are acum. Lui Thales i se va da, pe lângă fetița pe care a cumpărat-o, o mie de drahme și o sclavă. [15] Simon, pe lângă banii pe care i-am dat pentru un sclav, va avea fie un sclav cumpărat pentru el, fie suma corespunzătoare în bani. La fel vor fi eliberați Tychon, Philon, Olympios și cu copilul lui, când se va căsători fiica mea. Nu va fi vândut nici unul din sclavii care m-au servit, ci vor fi ținuți mai departe, iar când se vor face mari, li se va da libertatea, după merit. Când statuile pe care le-am încredințat lui Gryllion să le facă vor fi gata, anume aceea a lui Nicanor, a lui Proxenos, pe care am voit s-o dau la făcut, și a mamei lui Nicanor, executorii testamentari vor lua măsuri să fie consacrate; de asemenea vor consacra și statuia lui Arimnestos, care e deja confecționată, ca să rămână amintirea lui, dat fiind c-a murit fără copii [16] și vor dedica statuia mamei noastre lui Demeter, la Nemea sau oriunde vor crede mai bine. Oricare ar fi locul meu de înmormântare, acolo să fie depuse și osemintele scumpei mele Pythias, așa cum a lăsat ea cuvânt. Iar pentru a sărbători întoarcerea cu bine a lui Nicanor, vor consacra la Stagira statui de piatră de patru coți lui Zeus salvatorul și Athenei salvatoarea, așa cum am făgăduit că voi face pentru el.”

Acesta este cuprinsul testamentului lui Aristotel⁵⁷. X. Se spune că s-au găsit foarte multe cratițe de-ale lui și că Lycon⁵⁸ pretindea că se scâldea într-o baie caldă de untdelemn și pe urmă vindea untdelemnul. Unii povestesc că-și punea un burduf cu ulei cald pe stomac și că la culcare își pune a bilă de bronz în mână, deasupra unui vas, ca, atunci când bila va cădea din mână în vas să fie trezit de sunet⁵⁹.

XI. [17] I se atribuie următoarele maxime foarte frumoase: La întrebarea „Ce folos au mincinoșii?”, el răspunde: „Faptul că, spunând adevărul, nu mai sînt crezuți”. Criticat odată că dăduse pomană unui om rău, el explică: „Mi-a fost milă de om, nu de caracterul lui.” Avea obiceiul să spună mereu prietenilor și elevilor oriunde și oricînd se întîmpla să țină o lecție: „După cum vederea își ia lumina din aerul înconjurător, tot așa o ia și sufletul de la învățătură.” Adesea, și cu oarecare detalii, spunea că atenienii erau descoperitorii grîului și ai legilor, dar că, deși folosesc grîul, nu știu să se folosească de legi.

[18] „Rădăcinile educației sînt amare – spunea el – dar fructele ei sînt dulci.” Fiind întrebat: „Care-i lucrul care se trece cel mai repede?” răspunde: „Recunoștința.” I s-a cerut să definească speranța. „Un vis cu ochii deschiși”, a răspuns el. Când Diogene îi oferi smochine uscate, își dădu seama că celălalt se pregătea să-i spună o vorbă înțepătoare dacă nu le-ar fi luat, așa că le luă și-i spuse lui Diogene că și-a pierdut, o dată cu vorba de spirit, și smochinele. Altădată, cînd îi mai oferi, le luă, le aruncă în sus, cum fac copiii, și le dădu îndărăt, exclamînd: „Mare-i Diogene”. Declară că educația are nevoie de trei lucruri: daruri firești, studiu și exercițiu. Auzind că cineva își bătuse joc de el, spuse: „În absența mea poate chiar să mă și bată cu biciul.” Frumusețea, declara el, este un sprijin mai bun decît orice scrisoare de recomandare. [19] Alții atribuie această definiție lui Diogene, pe cînd Aristotel ar fi spus că frumusețea este un dar al zeilor; Socrate, o domnie de scurtă durată; Platon, o superioritate de la natură; Theofrast, o înșelăciune mută; Theocritos, o pedeapsă de fildeș; iar Carneade, o domnie fără

paznici⁶⁰. Fiind întrebat cum se deosebesc cei educați de cei needucați, răspunse: „Tot atât de mult ca viii de morți.” Spunea că educația este o podoabă în fericire și un refugiu la nenorocire. Profesorii care educă copiii merită, spunea el, mai multă cinstire decât părinții care i-au născut numai; căci aceștia le-au dat viața, pe când ceilalți – o viață frumoasă. Unuia care se fălea că provine dintr-un oraș mare, îi răspunse: „Nu aceasta interesează, ci dacă cineva este demn de o patrie mare.” [20] La întrebarea: „Ce-i un prieten?”, dădu răspunsul: „Un suflet care locuiește în două corpuri.” Obişnuia să spună că unii oameni sînt așa de economi, ca și cînd ar avea de trăit o veşnicie, pe cînd alții-s așa de risipitori, ca și cum ar urma să moară pe dată. Cînd cineva îi puse întrebarea de ce ne pierdem așa de mult timp cu oamenii frumoși, el îi răspunse: „Asta-i întrebare de om orb.” Întrebat ce folos a tras din filosofie, dădu această lămurire: „Acela de a face de bunăvoie ceea ce alții fac de teama legilor.” Punîndu-i-se întrebarea cum pot progresa studenții, el răspunse: „Urmărind pe cei înaintați și nu așteptînd pe cei înapoi.” Unui palavragiu care, după ce-i împuiase capul cu vorbăria sa, îl întrebă: „Nu cumva te-am plictisit cu vorbăria mea?”, el îi răspunse: „Nu, pe Zeus, fiindcă nu te-am ascultat.” [21] Pe unul care-l învinovătea că l-a ajutat pe un om necinstit – fiindcă întîmplarea e povestită și așa – îl lămurii astfel: „N-am dat ajutor unui om, ci omeniei.” La întrebarea: „Cum trebuie să ne purtăm cu prietenii?”, dădu răspunsul: „Așa cum am dori ca ei să se poarte cu noi.” Spunea că dreptatea este o virtute a sufletului care dă fiecăruia după merit, iar educația spunea că este cea mai bună provizie pentru bătrînețe. Favorinus, în Cartea a doua a *Amintirilor* lui, relatează una dintre vorbele lui obişnuite: „Cine are prea mulți prieteni n-are nici un prieten”, și aceasta se găsește și-n Cartea a șaptea a *Eticii*⁶¹. Acestea deci sînt cuvintele care i se atribuie.

XII. Scrierile lui sînt foarte numeroase⁶² și, ținînd seama de universalitatea preocupărilor lui, am crezut de datoria mea să le înșir aici:

- [22] *Despre dreptate*, Cărțile 1, 2, 3, 4;
*Despre poezii*⁶³, Cărțile 1, 2, 3;
*Despre filosofie*⁶⁴, Cărțile 1, 2, 3;
Despre politică, Cărțile 1, 2;
Despre retorică, sau *Gryllos*⁶⁵, o Carte;
Nerinthos, o Carte;
Sofistul, o Carte;
Menexenos, o Carte;
Despre iubire, o Carte;
Banchetul, o Carte;
Despre bogăție, o Carte;
Îndemn spre filosofie, o Carte;
Despre suflet, o Carte;
Despre rugăciune, o Carte;
Despre noblețe, o Carte;
Despre plăcere, o Carte;
Alexandru, sau *Cu privire la colonii*, o Carte;
Despre regalitate, o Carte;
Despre educație, o Carte⁶⁶;
Despre bine, Cărțile 1, 2, 3⁶⁷;
Extrase din Legile lui Platon, Cărțile 1, 2, 3;
Extrase din Republica, Cărțile 1, 2⁶⁸;
Despre economie, o Carte⁶⁹;
Despre prietenie, o Carte⁷⁰;
Despre suferință sau afecțiune, o Carte;

- Despre științe*, o Carte;
Despre controverse, Cărțile 1, 2;
Soluțiile controverselor, 4 Cărți;
Diviziuni sofistice, 4 Cărți;
Despre contrarii, o Carte;
Despre specii și genuri, o Carte;
Despre predicatele particulare, o Carte;
 [23] *Comentarii despre argumentări*, 3 Cărți⁷¹;
Premise despre virtute, Cărțile 1, 2⁷²;
Obiecții, o Carte;
Despre felurile de sensuri, sau modificarea lor prin adaos, o Carte;
Despre pasiuni <sau despre> minie, o Carte;
Etica, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5⁷³;
Despre elemente, Cărțile 1, 2, 3;
Despre știință, o Carte;
Despre principiu, o Carte;
Clasificări, 17 Cărți⁷⁴;
Despre clasificare, o Carte;
Întrebări și răspunsuri, Cărțile 1, 2;
Despre mișcare, o Carte⁷⁵;
Premise, o Carte;
Premise controversiale, o Carte;
Silogisme, o Carte;
Analiticele prime, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8;
Analiticele secunde mari, Cărțile 1, 2⁷⁶;
Despre probleme, o Carte⁷⁷;
Metodica, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8⁷⁸;
Despre preferabil, o Carte⁷⁹;
Despre idee, o Carte;
Definiții pretopice, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7⁸⁰;
Silogisme, Cărțile 1, 2⁸¹;
 [24] *Silogistica și definiții*, o Carte;
Despre alegere și accident, o Carte⁸²;
Determinări pretopice, o Carte⁸³;
Topicele în raport cu definițiile, Cărțile 1, 2⁸⁴;
*Calități*⁸⁵, o Carte;
Despre clasificare, o Carte;
Matematica, o Carte;
Definiții, 13 Cărți;
Concluzii, Cărțile 1, 2;
Despre plăcere, o Carte⁸⁶;
Premise, o Carte;
Despre liberul arbitru, o Carte;
Despre frumos, o Carte;
Teze concludente, 25 de Cărți⁸⁷;
Teze erotice, 4 Cărți;
Teze despre prietenie, două Cărți;
Teze despre suflet, o Carte;
Politice, două Cărți;
*Cursuri politice, ca ale lui Theofrast*⁸⁸, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8;
Despre fapte drepte, Cărțile 1, 2;
Compendiu despre arte, Cărțile 1, 2;
Arta retorică, Cărțile 1, 2;
Arta, o Carte;
*Alt compendiu despre arte*⁸⁹, Cărțile 1, 2;
Metodica, o Carte;

- Compendiu al artei lui Theodectes*⁹⁰, o Carte;
Tratat despre arta poetică, Cărțile 1, 2⁹¹;
*Enthymeme*⁹², retoriu, o Carte;
*Despre mărime*⁹³, o Carte;
Clasificările enthymemelor, o Carte;
Despre stilul de vorbire, Cărțile 1, 2;
Despre deliberare, o Carte;
 [25] *Compendiu*, Cărțile 1, 2;
Despre natură, Cărțile 1, 2, 3;
Naturale, o Carte;
Despre filosofia lui Archytas, Cărțile 1, 2, 3;
Despre filosofia lui Speusip și Xenocrate, o Carte;
Extrase din Timeios și din lucrările lui Archytas, o Carte;
Contra lui Melissos, o Carte;
Contra lui Alcmaion, o Carte;
Contra pitagoricienilor, o Carte;
Contra lui Gorgias, o Carte;
Contra lui Xenofanes, o Carte;
Contra lui Zenon, o Carte;
Despre pitagoricieni, o Carte⁹⁴;
Despre animale, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9⁹⁵;
Anatomie, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8⁹⁶;
Extrase din Anatomie, o Carte⁹⁷;
Despre animalele compuse, o Carte⁹⁸;
Despre animalele mitologice, o Carte;
Despre infecunditate, o Carte;
Despre plante, două Cărți⁹⁹;
Physiognomonica, o Carte¹⁰⁰;
Medicale, două Cărți;
Despre unitate, o Carte;
 [26] *Semnele furtunilor*, o Carte;
Astronomia, o Carte;
Optica, o Carte;
Despre mișcare, o Carte¹⁰¹;
Despre muzică, o Carte;
Mnemonică, o Carte;
Aporii homerice, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6¹⁰²;
Poetice, o Carte¹⁰³;
Probleme fizice în ordine alfabetică, 38 Cărți¹⁰⁴;
Probleme examinate, Cărțile 1, 2;
Probleme generale, Cărțile 1, 2;
Mecanica, o Carte;
Probleme din Cărțile lui Democrit, două Cărți;
Despre magnet, o Carte;
Comparații, o Carte;
Probleme variate, 12 Cărți;
Expuneri pe genuri, 14 Cărți;
Probleme de drept, o Carte;
Lista de învingători la olimpiade, o Carte¹⁰⁵;
Liste de învingători la jocurile pitice, o Carte;
Despre muzică, o Carte;
Chestiuni pitice, o Carte;
*Cercetare a listei învingătorilor de la jocurile pitice*¹⁰⁶, o Carte;
*Victorii la Dionisii*¹⁰⁷, o Carte;
Despre tragedii, o Carte;
Însemnări cu privire la tragedii, o Carte¹⁰⁸;

- Proverbe*, o Carte;
*Legi pentru mesele comune*¹⁰⁹, o Carte;
Legi, Cărțile 1, 2, 3, 4;
Categoriile, o Carte¹¹⁰;
Despre interpretare, o carte¹¹¹;
 [27] *Constituțiile cetăților*, 158 la număr¹¹², <publice> și particulare, democratice, oligarhice, aristocratice și tiranice.
 Scrisori către Filip;
*Scrisorile Selimbrienilor*¹¹³;
Scrisori către Alexandru, patru la număr;
Către Antipater, nouă la număr¹¹⁴;
Către Mentor, una;
Către Ariston, una;
Către Olympias, una;
Către Hephaestion, una;
Către Themistagoras, una;
Către Philoxenos, una;
Către Democrit, una¹¹⁵;
Versurile epice care încep cu:
 Zeu preamăreț și străvechi, ce svîrli cu săgeata departe¹¹⁶;
Versuri elegiace care încep cu:
 Fiică a unei mame de prunci prea frumoși născătoare¹¹⁷.

În total, patru sute patruzeci și cinci de mii două sute șapte zeci de linii¹¹⁸.

XIII. [28] Acesta este numărul lucrărilor compuse de Aristotel, în care susține următoarele păreri¹¹⁹:

Filosofia se împarte în două discipline: filosofia practică și cea teoretică¹²⁰. Filosofia practică cuprinde etica și politica și în aceasta din urmă e schițată nu numai doctrina despre stat, ci și despre economie¹²¹. Partea teoretică cuprinde fizica și logica, deși logica nu-i o știință independentă, ci este concepută ca un instrument¹²² de cercetare pentru celelalte științe. El a explicat limpede, arătînd că filosofia are un dublu scop: probabilul¹²³ și adevărul. Pentru fiecare dintre acestea întrebuiința două metode: dialectica și retorica pentru a determina probabilul, iar analitica și filosofia pentru determinarea adevărului. El nu neglija nimic din ce este necesar pentru descoperire, judecată sau folosință. [29] În ce privește descoperirea, el ne-a transmis în *Topică* și în *Metodică*¹²⁴ o mulțime de premise, din care se pot avea din abundență, pentru probleme considerate, argumente probabile. În privința judecății, el a scris *Analiticele prime* și *Analiticele secunde*. În *Analiticele prime*, el determină premisele¹²⁵, iar în cele secunde cercetează concluzia¹²⁶. Pentru folosință sînt percepțiile referitoare la controversă și cele privitoare la întrebare și răspuns, la combaterea sofismelor, la silogisme și la cele asemănătoare. Drept criteriu al adevărului¹²⁷, el declară senzația pentru obiectele care produc reprezentare, iar rațiunea¹²⁸ pentru domeniul moralei, al politicii, al economiei și al legislației.

[30] Aristotel socotea că în etică, singurul scop este exercitarea virtuții într-o viață desăvîrșită și spunea că fericirea este o reuniune din trei feluri de bunuri: bunuri sufletești, pe care le consideră ca primele în rang, în rangul al doilea vin bunurile corporale, ca sănătatea și vigoarea, frumusețea și celelalte, și-n al treilea rînd bunurile exterioare, ca bogăția, nașterea bună, faima și cele asemănătoare. Socotea că numai virtutea nu-i de-ajuns ca să producă fericirea, ci că sînt necesare pe deasupra și bunurile corporale și cele exterioare¹²⁹, căci înțeleptul ar fi nenorocit dacă ar trăi în dureri, sărăcie și alte asemenea împrejurări.

Vicii însă e suficient ca să producă nefericirea, oricât de multe bunuri exterioare și corporale i s-ar adăuga. [31] Mai afirma că virtuțile nu se implică una pe alta, fiindcă un om poate fi prudent și totodată drept, dar în același timp nestăpînit și fără măsură. El mai spunea că înțeleptul nu este fără patimi, ci moderat în patimi.

Aristotel definea prietenia ca o egalitate de bunăvoință reciprocă și o clasifica în prietenia de rudenie, prietenia de dragoste și prietenia dintre oaspete și gazdă. Dragostea constă nu numai în traiul comun, ci și în preocuparea de filosofie. După el, omul înțelept va putea să se îndrăgostească și să facă politică, se va putea căsători și trăi la curtea unui rege. Dintre cele trei feluri de viață, cea contemplativă, cea practică și cea închinată plăcerilor, el dădea precădere celei contemplative¹³⁰. El susținea, de asemenea, că studiile generale pe care și le însușește un cetățean liber sînt folositoare și la dobîndirea virtuții.

[32] În domeniul științelor naturii, el era cel mai înclinat dintre toți filosofilor spre cercetarea cauzelor, așa încît dădea și cauzele celor mai puțin importante fenomene; de aici vine numărul de cărți neobișnuit de mare, cu tratate privitoare la științele naturii, pe care le-a scris. Ca și Platon, susținea că divinitatea este imaterială, că providența ei¹³¹ se extinde pînă și asupra corpurilor cerești, pe cînd ea însăși e nemișcată; că evenimentele pămîntești sînt guvernate prin legătura lor firească cu lucrurile cerești. Pe lîngă cele patru elemente, el susținea că există un al cincilea¹³² din care sînt compuse corpurile cerești; mișcarea lor este deosebită de a celorlalte elemente, fiind circulară. Mai departe susținea că și sufletul e imaterial, definindu-l ca actualizarea primă a unui corp natural și organic care posedă viața în potență¹³³. Prin termenul „actualizare”¹³⁴ el înțelege ceea ce are o formă imaterială. [33] Această actualizare în sine este, după el, de două feluri: una potențială, ca aceea a lui Hermes în ceara care are puțința să primească amprente voite sau ca aceea a statuii în bronz; alta e actualizarea care se numește posedată, cînd Hermes sau statuia sînt realizate.

Sufletul este actualizarea „unui corp natural”, deoarece corpurile sînt: unele artificiale, făcute de mîna meseriașilor, cum ar fi un turn sau o corabie, iar altele create de natură, ca plantele și corpurile animalelor. Iar cînd spune „organic”, înțelege ceva făurit ca mijloc în vederea unui scop, cum e vîzul destinat pentru a vedea și urechea pentru a auzi; iar cînd spune despre un corp că „posedă viață în potență”, înțelege că o are în sine.

[34] Și expresia „în potență”¹³⁵ are două sensuri: unul constînd în posesiune, iar altul în act. Astfel, se spune de cineva în stare de veghe că are suflet în act, iar de cel ce doarme că are suflet în posesie. Prin urmare, cu scopul de a cuprinde în definiția sa și pe cel care doarme, Aristotel a adăugat cuvîntul „în potență”.

A susținut și multe alte păreri asupra unor subiecte foarte variate, pe care ar fi prea lung să le enumerăm aici¹³⁶. În general, munca și inventivitatea lui au fost cu totul deosebite, așa cum se arată din catalogul scrierilor lui dat mai sus, scrieri al căror număr ajunge aproape la patru sute de Cărți¹³⁷, socotind numai pe acelea a căror autenticitate nu e discutată; căci i se mai atribuie încă multe alte lucrări scrise și maxime reușite transmise numai oral¹³⁸.

XIV. [35] Au fost, în total, opt Aristoteles: primul, filosoful nostru; al doilea, un om politic atenian căruia i se atribuie discursuri juridice reușite; al treilea, un comentator al *Iliadei*; al patrulea, un retor sicilian care a scris atacînd *Panegiricul* lui Isocrate; al cincilea, supranumit „Miticul”, discipol al

lui Aischines socraticul; al șaselea, originar din Cyrene, care a scris *Despre arta poetică*; al șaptelea, un antrenor menționat de Aristoxenos în *Viața lui Platon*; al optulea, un gramatician obscur de la care avem un manual *Despre pleonasm*¹³⁹.

Aristotel din Stagira a avut mulți discipoli; cel mai de seamă a fost Theophrast, despre care vom vorbi acum.

CAPITOLUL AL II-LEA

Theophrast

I. [36] Theophrast, originar din Eresos¹⁴⁰, fiul lui Melantes, care avea un atelier de spălătorie și calcătorie¹⁴¹, după cum arată Athenodoros în Cartea a opta din lucrarea sa *Plimbări*¹⁴². II. L-a audiat întâi pe compatriotul său Alcippos pe când acesta ținea lecții în orașul său natal și după aceea l-a audiat pe Platon, de la care a trecut la Aristotel¹⁴³. Când acesta a plecat spre Chalcis, el a preluat școala în olimpiada a o sută paisprezecea¹⁴⁴. III. Se spune că și un sclav de-al lui, cu numele de Pompylos, a fost un filosof, după cum afirmă Myronianos din Amastris¹⁴⁵ în primul capitol din lucrarea sa *Paralele istorice*. IV. Theophrast era un om cu o inteligență și o putere de muncă surprinzătoare, iar Pamphile¹⁴⁶ spune, în Cartea a treizeci și doua din *Memoriile ei*, c-a fost profesorul poetului comic Menandru¹⁴⁷.

[37] Era foarte îndatoritor și-i plăcea discuția. V. E lucru sigur c-a fost primit de Casandru¹⁴⁸ și că Ptolemaios¹⁴⁹ l-a invitat la dînsul. Se bucura de o cinstire atît de mare la atenieni, încît atunci cînd Agnonides¹⁵⁰ a îndrăznit să-i facă proces pentru impietate, puțin a lipsit ca el însuși să nu fie pedepsit. În mod obișnuit, cam două mii de elevi frecventau cursurile lui. Într-o scrisoare către Phanias¹⁵¹, peripateticul, printre alte subiecte vorbește așa despre învățămînt¹⁵²: „Nu-i ușor să obții un public așa cum dorești, nici chiar un cerc restrîns. Dacă un autor își citește cursul, trebuie să facă rectificări. A amîna orice discuție și a nu ține seama de critică este un procedeu pe care tinerii de astăzi nu-l mai admit.” În această scrisoare a întrebuițat expresia „pedant”.

[38] Deși se bucura de simpatia tuturor, totuși a trebuit să părăsească Atena pentru cîțva timp, împreună cu toți ceilalți filosofi, atunci cînd Sophocles, fiul lui Amphiclides¹⁵³, introduse o lege care interzicea, sub pedeapsa cu moartea, vreunui filosof să conducă o școală fără învoirea consiliului și a poporului. Dar în anul următor, după de Philon l-a dat în judecată pe Sofocles pentru ilegalitate, filosofii s-au întors iarăși după ce atenienii au abrogat legea, l-au condamnat pe Sofocles la o amendă de cinci talanți și au votat rechemarea filosofilor, pentru ca Theophrast să se poată întoarce și să trăiască acolo ca mai înainte. VI. Se numea Tyrtamos¹⁵⁴, dar Aristotel i-a dat numele de Theophrast, din cauza vorbirii lui divine. VII. [39] Aristippos, în Cartea a patra a lucrării sale *Despre luxul celor vechi*, afirmă că era îndrăgostit de Nicomah, fiul lui Aristotel, deși îi era profesor. VIII. Se povestește că Aristotel a spus despre el și Callisthenes ceea ce se zice că a spus Platon, după cum am relatat mai înainte¹⁵⁵, despre Xenocrate și Aristotel, anume că unul avea nevoie de frîu, iar celălalt de pînteni, fiindcă Theophrast înțelegea totul cu o minte foarte ageră, pe cînd celălalt era încet la minte. IX. Cu ajutorul discipolului său Demetrios din Phaleron¹⁵⁶, a

dobândit după moartea lui Aristotel o grădină proprie. X. Circulă vorbe pline de folos de-ale lui, ca de pildă: „Mai repede să ne încredem într-un cal fără frâu decât într-un discurs dezordonat.” [40] El îi spuse unuia care nu deschidea niciodată gura la ospaț: „Dacă ești un ignorant, purtarea ta e înțeleaptă, dar dacă ești un om instruit purtarea ți-e neghioabă.” Spunea tot mereu că dintre cheltuielile noastre cea mai costisitoare e timpul.

XI. A murit bătrîn, la vîrsta de optzeci și cinci de ani, puțin timp după ce-și părăsise munca obișnuită. Iată versurile noastre despre el:

Vorba cuiva de demult, n-a fost aruncată-ntr-o doară:

„Iute crapă-n bucăți arcul minții, de-i slab”.

Zdrăvan a fost Theofrast cît timp cu rîvnă munca-a

Lenei cum se robi, moartea-l răpi slăbănog.

Se mai spune că discipolii l-au întrebat dacă are ceva să le ordone; el a răspuns: „Nimic altceva decît că foarte multe dintre plăcerile cu care se împăunează viața sînt amăgitoare [41], căci tocmai cînd începem să trăim sosește moartea. Nu există deci un lucru de mai puțin folos decît dorința de glorie. Eu vă urez noroc, chiar dacă părăsiți studiul științei, care cere o viață de grea muncă; dar dacă îl veți continua, consacrați-vă lui cu toată rîvna și astfel veți dobîndi multă faimă. Viața prezintă mai multă dezamăgire decît folos; dar eu nu mai am vreme să discutăm ce trebuie făcut, așa că rămîne să vedeți voi ce-i mai cu cale.”¹⁵⁷ Cu aceste cuvinte, se spune, și-a dat sufletul. Se povestește că atenienii pentru a-l onora, i-au însoțit sicriul cu tot alaiul mergînd pe jos. XII. Favorinus, sprijinindu-se pe autoritatea lui Hermip, a cărui povestire este luată dintr-o remarcă a lui Arcesilaos din Pitane către Lacydes din Cyrene¹⁵⁸, ne spune că la bătrînețe era purtat într-o litieră.

XIII. [42] Și el a lăsat un foarte mare număr¹⁵⁹ de scrieri și am socotit că merită să dau lista lor, din pricină că prezintă lucrări valoroase de orice fel. Iată-le:

Analiticele prime, Cărțile 1, 2, 3;

Analiticele secunde, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7;

Despre analiza silogismelor, o Carte¹⁶⁰;

Rezumatul analiticelor, o Carte¹⁶¹;

Subiecte raportate, Cărțile 1, 2;

Polemică despre teoria argumentelor eristice;

Despre senzații; o Carte¹⁶²;

Contra lui Anaxagora, o Carte;

Despre concepțiile lui Anaxagora, o Carte;

Despre concepțiile lui Anaximene, o Carte;

Despre concepțiile lui Archelaos, o Carte;

Despre sare, sodă și piatră acră, o Carte;

Despre pietrificări, Cărțile 1, 2¹⁶³;

Despre liniile indivizibile, o Carte¹⁶⁴;

Conferințe, Cărțile 1, 2;

Despre vînturi, o Carte;

Deosebiriile dintre virtuți, o Carte;

Despre regalitate, o Carte;

Despre educația regilor, o Carte;

Despre feliurite vieți, Cărțile 1, 2, 3;

[43] *Despre bătrînețe*, o Carte;

*Despre astronomia lui Democrit*¹⁶⁵, o Carte;

*Flecările meteorologice*¹⁶⁶, o Carte;

*Despre imaginile vizuale*¹⁶⁷, o Carte;

Despre gusturi, culori și carne, o Carte;

- Despre ordinea cosmică*¹⁶⁸, o Carte;
Despre oameni, o Carte;
Compendiu de maxime ale lui Diogene, o Carte;
Definiții, Cărțile 1, 2, 3;
Despre iubire, o Carte;
 Un alt tratat *Despre iubire*¹⁶⁹, o Carte;
Despre fericire, o Carte;
*Despre idei*¹⁷⁰, Cărțile 1, 2;
Despre epilepsie, o Carte;
Despre entuziasm, o Carte;
Despre Empedocle, o Carte;
Deducții dialectice, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18;
Obiecții, Cărțile 1, 2, 3;
Despre liberul arbitru, o Carte;
Rezumat al Republicii lui Platon, Cărțile 1, 2;
Despre diversitatea sunetelor la animalele din aceeași specie, o Carte;
Despre fenomenele macrocosmice, o Carte;
Despre animalele care mușcă sau împung, o Carte;
Despre animalele despre care se spune că sînt invidioase, o Carte;
Despre animalele care trăiesc pe uscat, o Carte;
 [44] *Despre animalele care-și schimbă culoarea*, o Carte;
Despre animalele care hibernează, o Carte;
Despre animale, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7;
Despre plăcere, după Aristotel, o Carte;
 Alt tratat *Despre plăcere*, o Carte;
*Teze, douăzeci și patru de Cărți*¹⁷¹;
Despre căldură și frig, o Carte;
*Despre ameteți și întunecări*¹⁷², o Carte;
Despre transpirație, o Carte;
Despre afirmație și negație, o Carte;
Callisthenes, sau Despre doliu, o Carte;
Despre oboseli, o Carte;
Despre mișcare, Cărțile 1, 2, 3;
Despre pietre, o Carte;
Despre ciumă, o Carte;
Despre leșin, o Carte;
Megaricul, o Carte;
Despre melancolie, o Carte;
Despre minereuri, Cărțile 1, 2;
Despre miere, o Carte;
*Compendiu despre concepțiile lui Metrodoros*¹⁷³, o Carte;
Meteorologia, Cărțile 1, 2;
Despre beție, o Carte;
Legile, în ordine alfabetică, 24 Cărți;
Rezumatul Legilor, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10;
 [45] *Cu privire la definiții*, o Carte;
Despre mirosuri, o Carte;
*Despre vin și untelemn*¹⁷⁴;
*Primele premise*¹⁷⁵, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18;
Legislatori, Cărțile 1, 2, 3;
Politica, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
Politica conformă împrejurărilor, Cărțile 1, 2, 3, 4;
Despre obiceiurile sociale, Cărțile 1, 2, 3, 4;
Despre cea mai bună constituție, o Carte;

- Compendiu de probleme*, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5;
Despre proverbe, o Carte;
Despre coagulare și lichefiere, o Carte;
Despre foc, Cărțile 1, 2;
Despre vânturi, o Carte;
Despre paralizie, o Carte;
Despre sufocație, o Carte;
Despre demență, o Carte;
Despre pasiuni, o Carte;
Despre semne, o Carte;
Sofisme, Cărțile 1, 2;
Despre rezolvarea silogismelor, o Carte;
Topice, Cărțile 1, 2;
Despre pedeapsă, Cărțile 1, 2;
Despre păr, o Carte;
Despre tiranie, o Carte;
Despre apă, Cărțile 1, 2, 3;
Despre somn și visuri, o Carte¹⁷⁶;
Despre prietenie, Cărțile 1, 2, 3;
 [46] *Despre ambiție*, Cărțile 1, 2;
Despre natură, Cărțile 1, 2, 3;
Despre fizicieni, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18¹⁷⁷;
Rezumatul Cărilor despre fizicieni, Cărțile 1, 2¹⁷⁸;
Fizicile, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8;
Contra fizicienilor, o Carte;
Cercetări despre plante, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10;
Cauzele plantelor, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8;
Despre sucuri, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5;
Despre plăcerile false, o Carte;
Despre suflet, teză, una;
Despre demonstrații nemeșugite, o Carte¹⁷⁹;
Despre îndoieli simple, o Carte;
Armonicele, o Carte;
Despre virtute, o Carte;
Puncte de plecare, sau contradicții, o Carte;
Despre negație, o Carte;
Despre intelect, o Carte;
Despre ridicol, o Carte;
Considerații serale, Cărțile 1, 2;
Clasificări, Cărțile 1, 2;
Despre deosebiri, o Carte;
Despre nedreptăți, o Carte;
Despre calomnie, o Carte;
Despre laudă, o Carte;
Despre experiență, o Carte;
Scrisori, Cărțile 1, 2, 3;
*Despre animalele ce se nasc spontan*¹⁸⁰, o Carte;
Despre secrete, o Carte;
 [47] *Laude ale zeilor*, o Carte;
Despre sărbători, o Carte;
Despre noroc, o Carte;
*Despre entymeme*¹⁸¹, o Carte;
Despre descoperiri, Cărțile 1, 2;
Cursuri de etică, o Carte;
*Caractere etice*¹⁸², o Carte;

- Despre gălăgie*, o Carte;
*Despre istorie*¹⁸³, o Carte;
Despre aprecierea silogismelor, o Carte;
Despre linguşire, o Carte;
Despre mare, o Carte;
Către Casandru, despre regalitate, o Carte;
Despre comedie, o Carte;
Despre versificaţie, o Carte;
Despre dicţiune, o Carte;
*Compendiu despre discursuri*¹⁸⁴, o Carte;
Rezolvări, o Carte;
Despre muzică, Cărţile 1, 2, 3;
*Despre versificaţie*¹⁸⁵, o Carte;
*Megacles*¹⁸⁶, o Carte;
Despre legi, o Carte;
Despre ilegalităţi, o Carte;
Rezumatul concepţiilor lui Xenocrate, o Carte;
Conversaţie, o Carte;
Despre jurământ, o Carte;
Reguli de retorică, o Carte;
Despre bogăţie, o Carte;
Despre arta poetică, o Carte;
Probleme politice, etice, fizice şi erotice, o Carte;
 [48] *Preludii*, o Carte;
Compendiu de probleme, o Carte;
Despre probleme fizice, o Carte;
Despre exemplu, o Carte;
Despre pumeri de teme şi expuneri, o Carte;
 Alt tratat *Despre arta poetică*, o Carte;
Despre înţelepţi, o Carte;
Despre deliberare, o Carte;
Despre solecisme, o Carte;
Despre arta retorică, o Carte;
Despre artele retorice, 17 specii¹⁸⁷;
Despre arta actorului, o Carte;
Comentarii aristotelice sau theophrastice, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
*Opiniile fizicienilor*¹⁸⁸, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16;
*Rezumat al opiniilor fizicienilor*¹⁸⁹, o Carte;
Despre recunoştinţă, o Carte;
*Caracterele etice*¹⁹⁰, o Carte;
Despre minciună şi adevăr, o Carte;
*Cercetări despre divinitate*¹⁹¹, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
Despre zei, Cărţile 1, 2, 3;
Istoria geometriei, Cărţile 1, 2, 3, 4¹⁹²;
 [49] *Rezumat al operei lui Aristotel despre animale*, Cărţile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
Argumentări, Cărţile 1, 2;
*Teze, trei Cărţi*¹⁹³;
Despre regalitate, Cărţile 1, 2;
Despre cauze, o Carte;
Despre Democrit, o Carte;
Despre calomnie, o Carte;
Despre generaţie, o Carte;
Despre inteligenţa şi caracterul animalelor, o Carte;
Despre mişcare, Cărţile 1, 2;
Despre vedere, Cărţile 1, 2, 3, 4;

- Despre definiții*, Cărțile 1, 2;
Despre datele problemelor, o Carte;
Despre mai mare și mai mic, o Carte;
Despre muzicanți, o Carte;
Despre fericirea divină, o Carte;
Contra celor din Academie, o Carte;
Îndemn spre filosofie, o Carte;
Cum pot fi conduse cel mai bine statele, o Carte;
Comentarii, o Carte;
Despre erupția vulcanică din Sicilia, o Carte;
Despre lucrurile în general admise, o Carte;
Despre probleme fizice, o Carte¹⁹⁴;
Despre felurile cunoașterii, o Carte;
*Despre mincinos*¹⁹⁵, Cărțile 1, 2, 3;
 [50] *Prefață la topice*, o Carte;
*Cu privire la Aischylos*¹⁹⁶, o Carte;
*Istoria astronomiei*¹⁹⁷, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5, 6;
*Istoria aritmeticii*¹⁹⁸;
Despre creștere, o Carte;
*Akicharos*¹⁹⁹, o Carte;
Despre discursuri judiciare, o Carte;
Despre calomnie, o Carte²⁰⁰;
*Scrisori adresate lui Astycreon, Phanias și Nicanor*²⁰¹;
Despre pietate, o Carte;
*Eutias*²⁰², o Carte;
Despre timpurile potrivite, Cărțile 1, 2;
Despre argumentele proprii, o Carte;
Despre educația copiilor, o Carte;
*Alt tratat deosebit*²⁰³, o Carte;
Despre educație, sau *Despre virtuți*, sau *Despre cumpătare*, o Carte;
*Îndemn spre filosofie*²⁰⁴, o Carte;
Despre numere, o Carte;
Precizări la enunțul silogismelor, o Carte;
Despre cer, o Carte;
Politica, Cărțile 1, 2;
Despre natură;
Despre fructe;
Despre animale.

În total, 232.808 rînduri²⁰⁵. Deci în așa de mare număr sînt cărțile compuse de el.

XIV. [51] Am dat și peste testamentul lui, alcătuit în termenii următori:

„Meargă totul bine. Dar, în cazul cînd mi s-ar întîmpla ceva, hotărîsc cele ce urmează: dau și las toată averea mea din Eresos lui Melantes și Pancreon, fiii lui Leon²⁰⁶. Vreau ca din fondurile de care dispune Hipparchos²⁰⁷ să se facă următoarele: mai întîi să se termine reparațiile templului Muzelor cu statuile zeitelor și să se facă orice va fi necesar pentru a le împodobi cît mai frumos²⁰⁸.”

După aceea să se repună în templu statuia lui Aristotel cu toate celelalte ofrande care se aflau mai înainte acolo²⁰⁹. Pe urmă să se reclădească micul portic de lîngă Muzeu, cel puțin tot așa de frumos cum era înainte, și să se pună din nou în porticul de jos tablele pe care este desenată harta pămîntului²¹⁰. [52] Mai departe să se repare altarul, ca să fie de o frumusețe desăvîrșită. De asemenea voiesc ca statuia lui Nicomah să fie făcută în mărime naturală. Prețul convenit pentru executarea statuii a fost plătit lui Praxitele²¹¹, iar restul cheltuielilor să fie acoperit din fondul lui Hipparchos.

Statuia va fi așezată în locul pe care îl vor decide executorii însărcinați cu aducerea la îndeplinire și a celorlalte dispoziții testamentare. Cele privitoare la templu și la ofrandele din el să se facă deci în modul pe care l-am indicat. Pământul pe care îl am la Stagira îl dau lui Callinos²¹², iar toate cărțile mele, lui Neleus²¹³. Grădina și școala²¹⁴, ca și clădirile din vecinătatea grădinii le dau pe veci aceloră dintre prietenii mei mai jos numiți care doresc să studieze acolo în comun filosofia [53] dar, întrucît nu toți oamenii pot sta pentru totdeauna departe de patrie, cu condiția ca nici unul să nu înstrăineze proprietatea sau s-o rezerve pentru folosul său propriu, ci s-o stăpînească cu toții la un loc ca pe un templu, în posesiune comună, și să trăiască, așa cum se cuvine și e drept, ca o singură familie și în prietenie²¹⁵. Comunitatea va fi formată din Hipparchos, Neleus, Straton, Callinos, Demotimos, Demaratos, Calistene, Melantes, Pancreon și Nicippos²¹⁶. Va avea îngăduință să se consacre filosofiei și să se însoțească cu ei, dacă vrea, și Aristoteles²¹⁷, fiul lui Metrodoros și al Pythiadei. Cei mai în vîrstă dintre ei vor avea grijă de el, ca să progreseze cît se poate de mult în filosofie. Să fiu înmormîntat într-un loc din grădină care va părea cel mai potrivit, fără cheltuieli de prisos pentru înmormîntare și monument. [54] Și, pentru împlinirea celor hotărîte de mine, după moartea mea, sarcina îngrijirii templului, a monumentului, a grădinii și a localului școlii o va avea împreună cu ceilalți și Pompylos²¹⁸, care locuiește în apropiere și va supraveghea și toate celelalte, ca și mai înainte. Posesorii vor avea grijă de venitul proprietății. Pompylos și Threpte²¹⁹, care mi-au făcut multe servicii și care sînt de mult eliberați, să rămîină în stăpînirea a tot ce le-am dat mai înainte și a tot ce au dobîndit ei înșiși și a ceea ce le-am dispus prin Hipparchos, anume două mii de drahme, și socotesc că acestea să le aparțină fără preget. Eu însumi am vorbit adesea cu Melantes și cu Pancreon²²⁰ despre acestea și ei au consimțit la toate. Lor le dau pe sclava Somatale. [55] Dintre sclavi, eliberez acum pe Molon, Timon și Parmenon; lui Manes și Callias le dau libertatea cu condiția să rămîină patru ani în grădină, să lucreze împreună și să aibă o purtare fără de greșeală. Din mobilele casei, executorii mei să dea lui Pompylos cît vor crede de cuviință, iar restul să fie vîndut. Îl dau de asemenea pe Carion lui Demotimos și pe Donax lui Neleus. Eubaios însă să fie vîndut. Hipparchos să plătească lui Callinos²²¹ trei mii de drahme. Dacă n-aș fi văzut că Hipparchos a făcut mari servicii lui Melantes și Pancreon, cum mi-a făcut și mie mai înainte, și că acum e ruinat în afacerile lui personale, l-aș fi indicat să-mi îndeplinească dorințele împreună cu Melantes și Pancreon. [56] Dar, cum am văzut că nu le va fi ușor să împartă această sarcină cu el, am crezut că-i mai avantajos pentru ei să primească o sumă fixă de la Hipparchos, acesta deci să plătească lui Melantes și Pancreon cîte un talant de fiecare și să le procure fondurile pentru a acoperi cheltuielile fixate prin testament în fiecare ocazie cînd va fi nevoie de vreo plată. După ce Hipparchos va îndeplini toate aceste cerințe, va fi în întregime eliberat de toate îndatoririle lui față de mine. Orice a cîștigat în Chalcis în numele meu îi aparține numai lui. Hipparchos, Neleus, Straton, Callinos, Demotimos, Calistene și Ctesarchos²²² vor fi executorii dispozițiilor scrise de mine în acest testament. [57] O copie a testamentului, pecetluită cu inelul lui Theofrast, e depozitată la Hegesias, fiul lui Hipparchos, martori fiind Callippos din Pallene, Philomelos din Euonymaia, Lysandros din districtul Hybadai și Philon din demul Alopeke²²³. Olympiodoros²²⁴ are altă copie, cu aceiași martori. A treia copie a primit-o Adeimantos, prin aducătorul ei Androstheneas, fiul său²²⁵; martori au fost Arimnestos, fiul lui Cleobulos, Lysistratos, fiul lui

Pheidon din Thasos, Straton, fiul lui Arcesilaos din Lampsacos, Thesippos, fiul lui Thesippos din districtul Cerameis, și Dioscurides, fiul lui Dionysios din districtul Epicephisia²²⁶.”

Acesta este cuprinsul testamentului său.

Unii spun că și Erasistratos, medicul²²⁷, i-a fost elev, ceea ce este verosimil.

CAPITOLUL AL III-LEA

Straton

I. [58] Urmașul lui Theofrast la conducerea școlii a fost Straton, fiul lui Arcesilaos, originar din Lampsacos²²⁸, pe care l-a amintit în testamentul lui; II. un om cu foarte multă vază, supranumit și fizicianul²²⁹ din cauză că mai mult decît oricare altul s-a devotat studiului naturii. III. A fost profesorul lui Ptolemaios Filadelful²³⁰ și se spune c-a primit de la el optzeci de talanți. După spusele lui Apollodor, din *Cronografia* lui, a devenit conducătorul școlii în timpul celei de-a o sută douăzeci și treia olimpiade și a condus-o optsprezece ani²³¹.

IV. [59] Au rămas de la el aceste opere :

Despre regalitate, 3 Cărți;
Despre justiție, 3 Cărți;
Despre bine, 3 Cărți;
Despre zei, 3 Cărți;
Despre principii, 3 Cărți;
*Despre felurile de vieți*²³²;
Despre fericire;
Despre regele filosof;
Despre bărbăție;
Despre vid;
Despre cer;
Despre vînt;
Despre natura omului;
Despre nașterea animalelor;
*Despre amestec*²³³;
Despre somn;
Despre visuri;
Despre vedere;
Despre senzație;
Despre plăcere;
Despre culori;
Despre boli;
*Despre crizele bolilor*²³⁴;
Despre facultăți;
Despre mașinile miniere;
*Despre amețeală și întunecare*²³⁵;
*Despre ușor și greu*²³⁶;
Despre entuziasm;
Despre timp;
Despre nutriție și creștere;
*Despre animalele îndoielnice*²³⁷;
Despre animalele mitologice;
Despre cauze;

- Rezolvări ale dificultăților;*
Introducere la topice;
Despre accidental;
 [60] *Despre definiție;*
Despre mai mult și mai puțin;
Despre nedrept;
*Despre primar și secundar*²³⁸;
*Despre genul primar*²³⁹;
*Despre calitate proprie*²⁴⁰;
Despre viitor;
*Cercetarea descoperirilor, două Cărți*²⁴¹;
*Comentarii, a căror autenticitate e pusă la îndoială*²⁴²;
*Scrisori care încep astfel: „Straton salută pe Arsinoe”*²⁴³.

V. Se spune că Straton devenise așa de firav, încât Theofrast nici n-a simțit când a murit. Am scris următoarele versuri despre el:

Om cu trup firăvit de-unsori, de vreți să mă credeți,
 Fost-a acest Straton, spunu-vă eu, din Lampsac²⁴⁴.
 Boala cu greu înfruntînd, sfîrșitu-și află pîn-la urmă
 Seama chiar fără să-și dea, fără să simtă ceva.

VI. [61] Au fost opt bărbați care au purtat numele de Straton: primul, un discipol al lui Isocrate; al doilea, acesta al nostru; al treilea, un medic, discipol sau, cum spun unii, un copil adoptiv al lui Erasistratos²⁴⁵; al patrulea, un istoric care a tratat despre lupta lui Filip și Perseu²⁴⁶ împotriva romanilor; ²⁴⁷; al șaselea, un poet care a scris epigrame; al șaptelea, un medic care a trăit în timpurile mai vechi și este amintit de Aristotel²⁴⁸; al optulea, un filosof peripatetic care a trăit în Alexandria²⁴⁹.

VII. Există și testamentul lui Straton fizicianul, care sună astfel:

„În cazul cînd mi s-ar întîmpla să mor, iau aceste hotărîri: toate lucrurile din casă le las lui Lampyrion și Arcesilaos²⁵⁰. Din banii pe care îi am la Atena, executorii mei testamentari vor lua, în primul rînd, pentru înmormîntare și pentru tot ce se cuvine conform obiceiului să se facă după înmormîntare fără risipă, dar nici cu zgîrcenie. [62] Executorii celor dispuse de mine prin testament vor fi: Olympichos, Aristoides, Mnesigenes, Hippocrates, Epicrates, Gorgylos, Diocles, Lycon și Athanes²⁵¹. Las școala lui Lycon, deoarece ceilalți sînt unii prea bătrîni, iar alții prea ocupați; ar fi bine însă dacă ceilalți l-ar ajuta²⁵². Îi las și toate cărțile mele, în afară de cele scrise de mine²⁵³, și toată mobila din sala meselor comune, precum și pernele și cupele²⁵⁴. Executorii testamentului vor da lui Epicrates²⁵⁵ cinci sute de drahme și pe unul dintre sclavii pe care-l va decide Arcesilaos²⁵⁶. [63] În primul rînd Lampyrion și Arcesilaos vor anula angajamentul pe care l-au făcut Daippos în favoarea lui Iraios²⁵⁷. Și nu va mai datora nimic nici lui Lampyrion, nici moștenitorilor lui, ci va fi descărcat de orice obligație. Pe urmă executorii mei testamentari îi vor da cinci sute de drahme și pe unul dintre sclavii pe care-l va hotărî Arcesilaos, pentru ca, în schimbul muncii pe care a împărțit-o cu mine și al tuturor serviciilor pe care mi le-a făcut, să aibă suficiente mijloace pentru a trăi cum se cuvine. Mai departe îi eliberez din sclavie pe Diophantos, pe Diocles și pe Abus, iar pe Simias îl dau lui Arcesilaos. Îl eliberez din sclavie și pe Dromon²⁵⁸. De îndată ce va sosi Arcesilaos, Iraios împreună cu Olympichos, Epicrates și ceilalți executori testamentari să dea socoteala banilor cheltuiți cu înmormîntarea și cu cele obișnuite la asemenea ocazii. [64] Restul de bani îi va lua Arcesilaos de la Olympichos, fără însă a-l zori în ceea ce privește momentul și timpul de

restituire. Arcesilaos va anula și convenția încheiată de Straton²⁵⁹ cu Olympichos și Ameinias și depozitată la Philocrates, fiul lui Tisamenos. În ce privește monumentul meu funerar, să se facă așa cum vor hotărî Arcesilaos, Olympichos și Lycon.”

Acesta este cuprinsul testamentului său, așa cum s-a păstrat adunat la Ariston din Ceos²⁶⁰. VIII. Cum am arătat mai sus, Straton a fost un om care merită toată admirația, deoarece s-a remarcat în orice ramură de studiu și mai ales în aceea numită „fizică”, o ramură a filosofiei mai veche și mai serioasă decât celelalte²⁶¹.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Lycon

I. [65] Urmașul lui Straton a fost Lycon²⁶², fiul lui Astyanax din Troada, iscusit la vorbă și educator de primul rang al copiilor. Avea obiceiul să spună că decența și dragostea de glorie sînt tot atît de necesare tinerilor, cum sînt cailor pîntenii și frîul. Elocvența și abundența vorbirii lui se vad din cele ce urmează; se exprimă astfel despre o fată săracă: „Grea sarcină-i pentru un părinte o fată care, din cauza micimii zestrei, vede cum i se trece floarea tinereții.” De aici vine observația pe care se spune c-a făcut-o Antigonos despre el că, așa cum nu-i cu puțință să treci savoarea dintr-un măr în altul, tot astfel și la om trebuie admirat tot ceea ce spune, ca mărul pe pom. [66] Aceasta se explică prin vocea nespus de dulce a lui Lycon, încît unii, punînd înainte un G, i-au schimbat numele în Glycon²⁶³. În scris însă era neasemănător cu vorbirea.

Așa de pildă, dojenind cu vorbe dulci pe cei care se căiau că au lăsat să treacă timpul de învățatură și făgăduiau să cîștige timpul pierdut, el spunea că „erau propriii lor acuzatori, dînd pe față printr-o făgăduială imposibil de ținut căința pentru o lene fără leac”. Obişnuia să spună că cei care în deliberările lor nu nimeresc cum trebuie prin rațiunea lor sînt la fel cu cei care probează o linie dreaptă cu ajutorul unei rigle strîmbe sau privesc figura într-o apă cu valuri sau într-o oglindă deformată. Tot așa spunea că mulți caută încununarea în piața publică, dar că puțini sau nimeni n-o caută la Jocurile olimpice. II. Atenienilor le-a dat adesea sfaturi în multe chestiuni și le-a adus cele mai mari foleose.

III. [67] Hermip spune că era foarte îngrijit în îmbrăcăminte, iar hainele pe care le purta erau dintr-un material neîntrecut de moale. După spusele lui Antigonos din Carystos²⁶⁴, făcea multă gimnastică și era viguros la corp, arătînd un fel de a fi de atlet, cu urechile scofîlcite și cu pielea unsă cu untdelemn. De aceea se spune c-a luat parte ca luptător la jocurile din Ilion, orașul său natal, și la concursul cu mingea²⁶⁵. IV. Era prieten ca nimeni altul cu Eumenes și Attalos²⁶⁶, precum și cu cei din cercul lor, care cu toții l-au ajutat foarte mult. Și Antiochos²⁶⁷ a încercat să și-l apropie, dar n-a izbutit. [68] Îl dușmănea așa de mult pe Hieronymos, peripateticul²⁶⁸, încît a fost singurul care a refuzat să se ducă la aniversarea pe care am menționat-o în *Viața lui Arcesilaos*²⁶⁹.

V. A condus școala douăzeci și patru de ani după ce Straton i-a lăsat-o prin testament în timpul olimpiadei a o sută douăzeci și șaptea²⁷⁰. Aceasta nu l-a împiedicat să urmeze lecțiile dialecticianului Panthoides²⁷¹.

VII. A murit la vârsta de șaptezeci și patru de ani, răpus de gută. Iată versurile pe care i le-am scris:

Ține-l-voi minte pe Lycon, cel ce pierit-a de gută,
Tare mă mir doar de-atît, lucru-i nespus de ciudat:
Cum de răzbi lungul drum la Hades doar într-o noapte,
Cînd mai-nainte mergea doar de altul purtat.

VIII. [69] Au mai fost și alții cu numele de Lycon: primul, un pitagorician; al doilea, filosoful nostru; al treilea, un poet epic; al patrulea, un poet care a scris epigrame²⁷².

IX. Am dat și peste testamentul filosofului Lycon. Iată-l:

„Iată ce hotărâsc cu privire la ceea ce am, în cazul cînd nu voi fi în stare să înving boala pe care o am. Las fraților mei Astyanax și Lycon²⁷³ toate lucrurile din casă, din care socot că trebuie să plătească banii cheltuiți la Atena, fie împrumut de la cineva, fie prin cumpărături, ca și toată cheltuiala înmormîntării și a celorlalte obligații conforme obiceiului. [70] Ceea ce posed în oraș și la Egina îi dau lui Lycon, din pricină că poartă același nume cu mine, c-a stat mult timp cu mine spre deplina mea mulțumire, după cum era și drept, fiind socotit de mine propriul meu fiu. Las școala discipolilor care vor voi s-o folosească, lui Bulon, Callinos, Ariston, Amphion, Lycon, Python, Aristomachos, Heracleios, Lycomedes și nepotului meu Lycon²⁷⁴. Îl vor numi scholarch pe acela pe care îl vor socoti că va stărui în opera urmărită de școală și va fi cel mai în stare de a o extinde²⁷⁵. Toți ceilalți discipoli ai mei să-l sprijine pe acesta de dragul meu și al școlii. Bulon și Callinos împreună cu camarazii lor să aibă grija de funeralii și incinerare, ca să evite atît zgîrcenia, cît și risipa. [71] După moartea mea, Lycon va ceda tinerilor spre folosință la exercițiile lor fizice untdelemnul de la măslinei mei din Egina, ca prin întrebuințarea lui să-și aducă aminte cum se cuvine de mine și de binefăcătorul care m-a cîstit. Tot el îmi va consacra o statuie și va alege locul potrivit pentru ridicarea ei, cu ajutorul lui Diophantos și al lui Heracleides, fiul lui Demetrios²⁷⁶. Din averea mea din oraș, Lycon va plăti pe toți cei de la care am împrumutat ceva în timp ce dînsul era plecat. Bulon și Callinos vor pune la dispoziție²⁷⁷ sumele cheltuite cu înmormîntarea mea și cu celelalte îndatoriri conforme obiceiului. Aceste sume le vor acoperi din avutul casnic lăsat de mine amîndurora în comun. De asemenea, vor plăti pe medicii Pasithemis și Medias²⁷⁸, care merită și o mare recompensă pentru îngrijirea pe care mi-au dat-o și pentru competența lor. Las copilului lui Callinos o pereche de cupe thericleene²⁷⁹, iar soției lui o pereche de cupe din Rhodos, un covor neted pe o față, altul cu păr pe două fețe, o cuvertură și două perne, dintre cele mai bune pe care le-am lăsat, pentru ca, pe cît mi-e cu putință, să-i răsplătesc și să nu mă arăt nerecunoscător. În ce privește pe sclavii care m-au slujit personal, dispun următoarele: îl scutesc pe Demetrios de banii de răscumpărare a libertății pe care i-am acordat-o de mult și-i dau cinci mine, o manta și o tunică să-i asigur un trai convenabil, fiindcă s-a trudit mult pentru mine. Pe Micros îl eliberez, iar Lycon îl va întreține și-l va educa timp de șase ani. [73] Îl eliberez, și pe Chares, iar Lycon îl va întreține. Îi mai dau și două mine și scrierile mele publicate, pe cînd cele care n-au fost încă editate le încredințez lui Callinos²⁸⁰ să le publice cu grijă. Lui Syros, care a fost liberat, îi las patru mine și pe Menodora și-i iert orice datorie față de mine. Hilarei îi dau cinci mine și un covor pîros pe două fețe, două perne, o cuvertură și un pat după preferință. O liberez de asemenea pe mama lui Micros, ca și pe Noemon, Dion, Theon, Euphranor și Hermeias. Agathon va fi eliberat după

doi ani de serviciu, iar purtătorii de litieră Ophelion și Poseidonios, după patru ani de serviciu. [74] Lui Demetrios, Criton și Syros le dau câte un pat cu saltea la fiecare, din cele rămase de la mine, și așa cum va crede Lycon nimerit. Acestea le vor fi date pentru felul lor conștiincios de a-și îndeplini serviciile²⁸¹. În ceea ce privește înmormântarea mea, fie că Lycon alege să mă înmormînteze aici, fie că preferă în patrie, să facă cum crede, căci sînt încredințat că grija lui pentru ceea ce se cuvine nu-i mai mică decît a mea. După ce va fi îndeplinit toate aceste lucruri, averea mea casnică pe care i-am dat-o va trece în deplina lui proprietate. Martori sînt Callinos din Hermione, Ariston din Ceos, Euphronios din districtul Paiania²⁸²."

Astfel, după cum a procedat cu înțelegere în toate acțiunile sale, în felul de a preda și-n toate studiile, și testamentul său nu-i mai puțin deosebit, în unele privințe, prin grijă și orînduire înțeleaptă, încît Lycon trebuie remarcat și în această privință²⁸³.

CAPITOLUL AL V-LEA

Demetrios

I. [75] Demetrios, fiul lui Phanostratos, era originar din Phaleron. A fost discipolul lui Theofrast, iar prin cuvîntările ținute în adunarea ateniană a condus cetatea timp de zece ani și a fost onorat prin trei sute șazeci de statui de bronz, cele mai multe înfățișîndu-l fie călare, fie conducînd un car și o pereche de cai. Era așa de prețuit, încît aceste statui au fost terminate în mai puțin de trei sute de zile. Demetrios din Magnesia, în opera sa *Scriitori omonimi*²⁸⁴, spune că a intrat în politică atunci cînd Harpalos²⁸⁵, fugind de Alexandru, a venit la Atena. Ca om de stat a adus mari servicii țării sale, căci a mărit veniturile și numărul clădirilor orașului, deși nu era de neam nobil, fiind un devotat III. [76] al casei lui Conon²⁸⁶, după cum spune Favorinus în prima Carte a *Amintirilor* sale; IV. totuși iubita lui, Lamia, cu care a trăit, era o cetățeană dintr-o familie nobilă, așa cum arată Favorinus în prima lui Carte, V. iar în Cartea a doua tot el pretinde c-a avut de suferit violență din partea lui Cleon²⁸⁷, VI. pe cînd Didymos, în cartea lui *Povestiri de masă*²⁸⁸, spune c-a fost poreclit „pleoape grațioase” și „lucefăr”, de la numele unei curtezane²⁸⁹.

VII. Se spune că și-a pierdut vederea cînd era în Alexandria și că și-a redobîndit-o prin zeul Sarapis²⁹⁰, iar el i-a compus imnuri, care sînt cîntate pînă azi.

VIII. Cu toată poziția strălucită pe care o avea la atenieni, a suferit totuși o întunecare din cauza pizmei, care mistuie totul. [77] Fiind acuzat în mod calomnios de cîțiva în fața justiției, el a fost condamnat la moarte în lipsă și cum acuzatorii n-au putut să pună mîna pe el, și-au vărsat veninul împotriva bronzului statuiilor lui: unele au fost răsturnate de pe pedestale, altele vîndute, altele scufundate în mare și se spune chiar că altele au fost prefăcute în oale de noapte²⁹¹. S-a păstrat una singură în Acropole. Favorinus, în *Istoria felurite*, ne spune că atenienii au făcut acest lucru la porunca regelui Demetrios²⁹² și tot el spune că anul în care a fost el arhonte a fost înscris ca „anul nelegalității”.

[78] După moartea lui Casandru, spune Hermip, temîndu-se de Antigonos, a fugit la Ptolemaios Soter²⁹³. Acolo a petrecut un timp destul de îndelungat și l-a sfătuit pe Ptolemaios, printre altele, să lase domnia copiilor avuți cu

Eurydice²⁹⁴. Ptolemaios, nefiind de aceeași părere, a predat coroana regală fiului avut cu Berenice²⁹⁵, care, după moartea tatălui său, a crezut nimerit să țină pe Demetrios în țară ca prizonier pînă ce va lua o hotărîre cu privire la el. Acolo a trăit în mare descurajare și în somn, fiind mușcat la mînă de un șarpe veninos, și-a dat obștescul sfîrșit. Este înmormîntat în districtul Busiris, aproape de Diospolis²⁹⁶.

[79] Iată versurile pe care le-am scris despre el:

Pe-nțeleptul Demetriu ucisu-l-a grabnic un șarpe
 Gîlgîitor de venin aprig și primejdios,
 Solzii pe trup strălucindu-i, din ochi împrôșcînd nu văpaie,
 Moarte doar răsîndind, prea cumplit întuneric.

Heracleides²⁹⁷, în *Rezumatul din Succesiunile lui Sotion*²⁹⁸, spune că Ptolemaios²⁹⁹ a vrut să treacă domnia lui Filadelful³⁰⁰, dar că Demetrios a căutat să-l oprească spunîndu-i: „Dacă o dai altuia, nu o vei mai avea tu.” Pe cînd era mereu atacat în mod calomnios la Atena, după cum sînt informat și eu, puțin a lipsit ca poetul comic Menandru³⁰¹ să nu fie condamnat numai pentru că era prieten cu Demetrios. Totuși Telesphoros³⁰², nepotul lui Demetrios, a intervenit pentru poet.

IX. [80] A întrecut aproape pe toți ceilalți peripateticieni din timpul său în numărul lucrărilor și în totalul rîndurilor scrise, căci în erudiție și în experiență nu avea pereche. Unele dintre lucrările lui sînt istorice, altele politice; o parte dintre ele se ocupă cu poezii, alta cu retorica. Mai are și discursuri politice și de ambasadă, în afară de compendiile fabulelor lui Esop și de multe altele³⁰³. A scris:

Despre legislația la Atena, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5;

Despre constituțiile ateniene, Cărțile 1, 2;

*Despre demagogie*³⁰⁴, Cărțile 1, 2;

Despre politică, Cărțile 1, 2;

Despre legi, o Carte;

Despre retorică, Cărțile 1, 2;

Chestiuni militare, Cărțile 1, 2;

[81] *Despre Iliada*, Cărțile 1, 2;

Despre Odiseea, Cărțile 1, 2, 3, 4;

Ptolemeu, o Carte³⁰⁵;

Despre iubire, o Carte;

*Phaidondas*³⁰⁶, o Carte;

*Maidon*³⁰⁷, o Carte;

*Cleon*³⁰⁸, o Carte;

Socrate, o Carte;

Artaxerxes, o Carte;

Homericul, o Carte;

*Aristeides*³⁰⁹, o Carte;

Aristomachos, o Carte;

Un îndemn spre filosofie, o Carte;

Pentru constituție, o Carte;

Despre cei zece ani, o Carte;

Despre ionieni, o Carte;

Cu privire la ambasadă, o Carte;

Despre încredere, o Carte;

*Despre grație*³¹⁰, o Carte;

Despre noroc, o Carte;

Despre mărînimie, o Carte;

Despre căsătorie, o Carte;

*Despre părere*³¹¹, o Carte;

Despre pace, o Carte;
Despre legi, o Carte;
Despre ocupație, o Carte;
*Despre ocazie*³¹², o Carte;
Dionysios, o Carte;
*Chalcidicul*³¹³, o Carte;
*Ieșire împotriva atenienilor*³¹⁴, o Carte;
*Despre Antiphanes*³¹⁵, o Carte;
Preludiu istoric, o Carte;
Scrisori, o Carte;
*O adunare de jurați*³¹⁶, o Carte;
Despre bătrânețe, o Carte;
*Cazuri de drept*³¹⁷, o Carte;
Fabulele lui Esop, o Carte;
*Învățăături*³¹⁸, o Carte.

[82] Stilul său e filosofic, cu un amestec de vigoare și putere oratorică. X. Auzind că atenienii i-au distrus statuile, spuse: „Dar ei nu pot distruge meritele care au făcut să mi se ridice statuile.” Avea obiceiul să spună că sprâncenele formează numai o mică parte a feței și totuși pot întuneca întreaga viață. Mai spunea că nu numai zeul Plutos este orb, ci și călăuza lui, zeița Norocului³¹⁹; că tot ce se realizează în război prin armele de foc se obține în politică prin elocvență. Văzînd un tînăr desfrînat, spuse: „Iată un Hermes pătrat, cu trenă, cu pîntec, cu membru viril și barbă.”³²⁰

Oamenilor orbiți de trufie, spune el, trebuie să le iei din înălțime și să le lași felul de a gîndi³²¹. Tinerii trebuie să aibă respect, acasă față de părinți, pe stradă față de oricine întîlnesc, iar în singurătate față de ei înșiși. [83] Cînd sîntem fericiți, prietenii vin³²² cînd îi chemăm, pe cînd la nenorocire vin din propria lor hotărîre. Se pare că toate aceste vorbe îi sînt atribuite lui Demetrios.

XI. Au fost două zeci de oameni demni de mențiune cu numele de Demetrios: primul, un retor din Chalcedon, mai în vîrstă ca Thrasymachos³²³; al doilea, acesta al nostru; al treilea, un peripatetician din Byzantion; al patrulea, unul numit Graficianul³²⁴, povestitor clar și totodată pictor; al cincilea, originar din Aspendos, discipolul lui Apollonios din Soloi³²⁵; al șaselea, originar din Callatis, care a scris *Despre Asia și Europa* douăzeci de Cărți³²⁶; al șaptelea, din Byzantion, care a scris *Despre migrațiunea galatilor din Europa în Asia* treisprezece Cărți și o altă lucrare în opt Cărți care tratează despre *Antiochos și Ptolemaios și administrarea lor a Libyei*³²⁷; [84] al optulea, sofistul care a trăit în Alexandria, autor al *Artei retoricii*³²⁸; al nouălea, un gramatician din Adramytion, supranumit Ixion, fiindcă pare a fi nedreptățit oarecum pe zeița Hera³²⁹; al zecelea, un gramatician din Cyrene, demn de mențiune³³⁰, supranumit „ulcior de vin”; al unsprezecelea, originar din Scepsis, om bogat și de familie bună și extrem de erudit în litere, care l-a promovat și pe concetățeanul său Metrodoros³³¹; al doisprezecelea, un gramatician din Erythrai, înscris ca cetățean al cetății Temnos³³²; al treisprezecelea, un bithynian, fiul stoicului Diphilos și discipol al lui Panaitios din Rhodos³³³; [85] al paisprezecelea, un retor din Smyrna. Aceștia au fost scriitori în proză³³⁴. Dintre poeții care poartă acest nume, primul a aparținut comediei vechi, iar al doilea a fost un poet epic, de la care s-au păstrat numai aceste versuri *Împotriva invidioșilor*:

Cată la omul ce-i viu pieziș, jelind însă morții,
 Pentru-un mormînt prizărit și-un trup ce-i vădov de viață
 Sfadă-i între cetăți, războaie purtat-au noroade;

al treilea a fost din Tars, scriitor de satire; al patrulea, un poet de iambi într-un stil înțepător; al cincilea, un sculptor pe care îl amintește Polemon; al șaselea era din Erythrai, scriitor cu stil variat, care a scris și lucrări istorice și retorice³³⁵.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Heracleides

I. [86] Heracleides, fiul lui Euthyphron, născut la Heraclea în Pont³³⁶, era un om bogat. II. La Atena a intrat mai întâi în legătură cu Speusip, dar a urmat și lecțiile pitagoricienilor și a cercetat cu râvnă operele lui Platon. Mai târziu a devenit discipolul lui Aristotel, după cum ne spune Sotion în *Succesiunile* sale³³⁷. III. Purta haine fine și moi și era foarte corpulent, ceea ce i-a făcut pe atenieni să-l numească Pompicos mai degrabă decât Ponticos³³⁸. Era blând și avea o înfățișare gravă. IV. Au rămas de la el lucrări de o mare frumusețe și perfecțiune, anume *Dialoguri*, din care cele etice poartă titlurile:

Despre justiție, 3 Cărți;
O Carte *Despre cumpătare*³³⁹;
Despre pietate, 5 Cărți;
Despre curaj, o Carte;
Despre virtute în general, o Carte și
O altă carte cu același titlu;
Despre fericire, o Carte;

[87] *Despre guvernare*, o Carte și
Legi, o Carte, și altele înrudite cu acestea;
Despre nume, o Carte;
Contracte, o Carte;
Involuntarul, o Carte;
Eroticul și Cleinias, o Carte³⁴⁰;

cele fizice, cu titlurile:

*Despre rațiune*³⁴¹;
Despre suflet și unul special. *Despre suflet* și
Despre natură și
*Despre imagini*³⁴²;
Împotriva lui Democrit;
Despre fenomenele cerești, o Carte;
Despre cele din Hades;
Despre felurite vieți, Cărțile 1, 2;
Cauzele privoare la boli, o Carte;
Despre bine, o Carte;
Împotriva doctrinelor lui Zenon, o Carte;
*Împotriva doctrinelor lui Metron*³⁴³, o Carte;

cele gramaticale, cu titlurile:

Despre veacul lui Homer și al lui Heisiod, Cărțile 1, 2;
Despre Archilochos și Homer, Cărțile 1, 2;

cele literare, cu titlurile:

Despre pasaje din Euripide și Sofocle, Cărțile 1, 2, 3;
Despre muzică, Cărțile 1, 2;

[88] *Rezolvări de probleme homerice*, Cărțile 1, 2;
*Teoremată*³⁴⁴, o Carte;
Despre cei trei poeți tragici, o Carte;

Caractere, o Carte;
Despre poezie și poezi, o Carte;
Despre presupunere, o Carte;
Despre previziune, o Carte;
Interpretări asupra lui Heraclit, 4 Cărți;
Contra lui Democrit, *interpretări*, o Carte;
Rezolvări de probleme eristice, Cărțile 1, 2;
Judecata logică, o Carte³⁴⁵;
*Despre idei*³⁴⁶, o Carte;
Soluțiuni, o Carte;
*Avertismente*³⁴⁷, o Carte;
Către Dionysios, o Carte;

cele retorice, cu titlurile:

Despre vorbirea oratorică, sau *Protagoras*;

cele istorice, cu titlurile:

Despre pitagoricieni și
Despre descoperiri.

Unele dintre aceste lucrări sînt plămuite în stil de comedie, ca cele intitulate *Despre plăcere* și *Despre cumpătare*; altele sînt scrise în stil de tragedie, cum sînt cărțile intitulate *Despre cele din Hades*³⁴⁸, *Despre pietate* și *Despre puterea în stat*. [89] El mai are însă un stil intermediar, de societate, pe care-l întrebuințează cînd stau de vorbă între ei filosofi, generali și oameni de stat.

A scris și lucrări de geometrie și dialectică. Pe lîngă aceasta are în toate lucrările sale o limbă variată, înălțătoare și capabilă să încînte sufletul cititorului³⁴⁹.

V. Se pare că și-a eliberat orașul natal de regimul de tiranie, ucigînd pe stăpînitorul care-l asuprea, după cum arată Demetrios din Magnesia în lucrarea sa despre *Scritorii omonimi*, VI. care ne spune și următoarea poveste despre el: „El a crescut un șarpe de mic și pînă se făcu mare, iar cînd fu să moară ceru unuia dintre credincioșii lui să-i ascundă cadavrul și să pună șarpele pe patul mortuar, ca să se creadă că el s-a dus la zei. Așa s-a și făcut. [90] Dar, pe cînd cetățenii erau în toiul procesunii și-i aduceau laude lui Heracleides, șarpele auzind atîta zgomot, ieși din lînțoliu, sperînd pe cei mai mulți. Totuși, mai tîrziu s-a dezvăluit totul și Heracleides apără nu cum voia să pară, ci cum era în realitate.”³⁵⁰

Am scris despre el cele ce urmează:

Vrut-ai pe oameni să-i faci să creadă, o Heracleide,
 Mort, că ai devenit șarpe însuflețit.
 Plin de minciuni ai ieșit, o, înșelătorule: fiara,
 Șarpe era, iară tu, fiară ești, nu înțelept.

Și Hippobotos³⁵¹ povestește aceeași istorie.

[91] De la Hermip aflăm că, atunci cînd țara era bîntuită de foamete, poporul din Heraclea ceru preotesei Pythia să le dea un sfat pentru salvare, dar Heracleides cumpără pe trimișii sacri, ca și pe preoteasa Pythia, ca să răspundă că vor scăpa de nenorocire dacă Heracleides, fiul lui Euthyphron, va fi încununat din partea lor cu o coroană de aur în timpul vieții, iar după moarte va fi cinstit ca un erou³⁵². Pretinsul oracol a fost transmis, dar falsificatorii lui n-au cîștigat nimic, căci îndată ce Heracleides a fost încununat în teatru a fost lovit de apoplexie, după care trimișii la oracol au fost lapidați, iar în același timp preoteasa Pythia, după ce s-a coborît în incinta sacră și s-a așezat pe trepid, a fost mușcată de unul dintre șerpi și muri pe loc. Acestea-s lucrurile care se povestesc despre moartea lui³⁵³.

VII. [92] Aristoxenos muzicianul³⁵⁴ afirmă că Heracleides a compus și tragedii, înscriind ca autorul lor pe Thespis³⁵⁵. Chamaileon³⁵⁶ se plînge că scrierea lui Heracleides despre *Probleme privitoare la Hesiod și Homer* a fost plagiată dintr-o scriere a sa, iar epicurianul Autodoros³⁵⁷ îl critică într-o polemică împotriva lucrării lui *Despre justiție*. Se mai spune că Dionysios transfugul³⁵⁸ sau, cum îi spun unii, „Spintharos”, după ce a scris piesa *Parthenopaïos*, a dat-o drept a lui Sofocle. Heracleides, încrezîndu-se în acest fals, se sprijini în una din operele sale proprii pe această piesă neautentică ca pe o mărturie din Sofocle. [93] Dionysios, aflînd acest lucru, mărturisî că el o făcuse. Heracleides însă tăgădui și nu-l crezu. Atunci Dionysios îi atrase atenția asupra unui acrostih care dădea numele lui Pancalos, care era iubitul lui. Heracleides tot nu crezu, spunînd că acest lucru se putea datora împlinirii. La acestea Dionysios îi răspunse: „Vei mai găsi și aceste versuri:

A. Prinsă în cursă, nicidec maimuța bătrîn' nu se lasă,

B. Pînă la urmă-nsă-i vii de hac dacă știi ce-i răbdarea.

Și încă această frază: „Heracleides nu cunoaște literatura și nu se rușinează de neștiința lui.”³⁵⁹

VIII. Paisprezece persoane au purtat numele de Heracleides: primul, acesta al nostru; al doilea, un concetățean al acestuia, autor de versuri pyrrhice³⁶⁰ și de povestiri; [94] al treilea, originar din Cyme, care a scris cinci Cărți despre *Istoria Persiei*³⁶¹; al patrulea, tot originar din Cyme, care a scris un *Tratat de retorică*³⁶²; al cincilea, din Callatis sau Alexandria, autor al unei *Succesiuni* în șase Cărți și al unui tratat intitulat *Lembenticul* de unde a primit și porecla de Lembos³⁶³; al șaselea, din Alexandria, care a scris despre *Particularități persane*³⁶⁴; al șaptelea, un dialectician din Bargylia, care a scris *Împotriva lui Epicur*³⁶⁵; al optulea, un medic din școala lui Hicesios³⁶⁶; al nouălea, un alt medic din Tarent, din școala empirică³⁶⁷; al zecelea, un poet care a scris *Îndemnuri*³⁶⁸; al unsprezecelea, un sculptor din Focea³⁶⁹; al doisprezecelea, un poet plăcut de *Epigrame*³⁷⁰; al treisprezecelea, din Magnesia, care a scris *Istoria lui Mithradates*³⁷¹; al paisprezecelea, care a compus un tratat de *Astronomie*³⁷².

Cartea a VI-a

CAPITOLUL I

Antistene

I. [1] Antistene, fiul lui Antisthenes din Atena, se spunea că nu era de origine pur ateniană. Iar unuia care-i reproșa acest lucru, el îi spuse: „Și mama zeilor era o frigiană”, căci se bănuia că mama lui era tracă¹. Aceasta a dat prilej lui Socrate să remarce că, dacă amîndoi părinții lui ar fi fost atenieni, n-ar fi ieșit așa un viteaz cum s-a arătat în lupta de la Tanagra². El însuși disprețuia îngîmfarea atenienilor, întemeiată pe faptul că erau băștinași, spunînd că pentru aceasta nu erau mai nobili decît melcii sau lăcustele.

II. La început a fost discipolul lui Gorgias, retorul, ceea ce explică stilul retoric pe care l-a introdus în dialogurile sale, mai ales în lucrările *Adevărul* și *Îndemnuri*³. [2] După spusele lui Hermip, el și-a propus să mustre și totodată să laude pe atenieni, tebani și lacedemonieni la întrunirea publică de la jocurile istmice⁴, dar, văzînd mulțimile care soseau din aceste cetăți, s-a scuzat și n-a mai vorbit.

Mai tîrziu, a intrat în legătură cu Socrate și a tras așa de mult folos din învățătura acestuia, încît sfătuia chiar pe propriii lui discipoli ca, împreună cu el, să devină elevii lui Socrate⁵. Locuia la Pireu⁶ și făcea, în fiecare zi 40 de stadii⁷ pe jos pînă la Atena ca să-l audă pe Socrate, de la care a învățat perseverența, și, însușindu-și lipsa de patimi a acestuia⁸, fondă felul de comportare al școlii cinice⁹ în viață.

III. El căuta să arate căznă ca un lucru bun, dînd exemplu pe marele Heracle și pe Cyrus, prezentînd un model din lumea greacă și altul din aceea a barbarilor.

IV. [3] A fost cel dintîi care a definit judecata logică¹⁰, spunînd: „Judecata este ceea ce arată ce a fost sau ce este un lucru.”¹¹ Obişnuia să spună mereu: „Aș prefera să fiu mai curînd nebun decît supus plăcerilor”¹² și „Ar trebui să ne unim cu acele femei care ne sînt recunoscătoare.” Întrebat de un tînar din Pont, care se pregătea să-i urmeze lecțiile, ce trebuie să aducă, îi răspunse: „Vino cu o foaie nouă, o pană nouă și o tăbliță nouă”, făcînd aluzie totodată la „mintea” pe care s-o aducă¹³.

Altădată spuse unuia care-l întreba cu ce fel de femeie trebuie să se căsătorească: „Dacă-i frumoasă, o vei avea în comun cu alții, iar dacă-i urîtă, îți va fi o pedeapsă căsătoria cu ea.”¹⁴ Aflînd odată că Platon îl vorbește de rău, făcu această remarcă: „Este un privilegiu al regilor de a face bine și de a fi vorbiți de rău.”¹⁵

[4] Pe cînd se iniția în misterele orfice, preotul declară că cei inițiați se vor bucura în Hades de mari bunuri¹⁶. „De ce atunci nu te grăbești să mori?” îi spuse el. Odată, fiind criticat că nu amîndoi părinții i-au fost oameni născuți liberi, el răspunse: „Nici luptători n-au fost amîndoi și totuși eu sînt un luptător.” Fiind întrebat de ce are așa de puțini discipoli: „Din pricină că

am o nuia de argint cu care îi alung.” Punându-i-se întrebarea de ce își ceartă cu atîta asprime discipolii, el răspunse: „Tot așa se poartă și medicii cu bolnavii lor.” Într-o zi, văzînd un bărbat dat în judecată pentru adulter, exclamă: „Nenorocitul, de ce pericol puteai să scapi cu prețul unui obol.” Aflăm din *Învățăturile* lui Hecaton¹⁷ că avea obiceiul să spună că-i mai bine să dai peste corbi decît peste lingușitori¹⁸, fiindcă cei dinții te mănîncă după ce ai murit, iar ceilalți te mănîncă de viu.

[5] La întrebarea care e cea mai mare fericire pentru om, răspunse: „Să mori cînd ești fericit.” Un prieten i se plîngea că-și pierduse însemnările: „Trebuia să le fi notat în cap – îi spuse – iar nu pe hîrtie.” Așa cum fierul este mîncat de rugină, spunea el, așa sînt roși invidioșii de propriul lor caracter. Cei care ar vrea să devină nemuritori, declara el, trebuie să trăiască cu pietate și dreptate. Mai spunea că statele pier atunci cînd nu pot deosebi oamenii buni de cei răi. Odată, fiind lăudat de niște ticăloși, spuse: „Tare mi-e teamă că am făcut ceva rău.”

[6] Despre frații care trăiesc în bună armonie spunea că-s mai tari în convețuirea lor decît orice fortăreață. Echipamentul potrivit pentru o călătorie pe mare, găsea el, este acela care poate pluti cu tine pe apă în caz de naufragiu. Într-o zi, fiind muștrat că stă în tovărășia unor oameni răi, dădu acest răspuns: „Și medicii stau cu bolnavii și nu capătă friguri.” „Este de neînțeles – spunea el – că scoatem neghina din grîu și pe cei incapabili din război, dar nu eliminăm pe cei răi din conducerea statului.” Întrebat ce folos a avut el din filosofie, dădu următorul răspuns: „Putința de a mă frecventa pe mine însumi.” Cineva, la băutura, îi ceru să cînte un cîntec, iar el îi răspunse: „Atunci tu să-mi cînti din fluier.” Cînd Diogene îi ceru o tunică, el îl îndemnă să-și îndoie mantaua¹⁹.

[7] La întrebarea care-i cea mai necesară dintre învățături: „Acea prin care evităm de a ne dezvăța”, răspunse el. Dădea sfatul ca oamenii să îndure bîrfeala cu mai mult curaj decît dacă ar fi loviți cu pietre. El obișnuia să-și bată joc de Platon, fiindcă acesta este îngîmfat. Astfel, văzînd într-o procesiune un cal aprig, se întoarse către Platon și-i spuse: „Tot așa te făleşti și tu, cal de paradă ce ești”, din pricină că Platon mereu lăuda calul ca animal. Altădată, ducîndu-se să-l vadă pe cînd era bolnav și văzînd vasul în care Platon vomitase, făcu această observație: „Fierea ți-o vād, dar nu și trufia.”

[8] El sfătuia pe atenieni să decidă prin vot că măgarii sînt cai²⁰; și cum ei socoteau că-i o nebulie, el îi lămuri: „Totuși ați făcut generali oameni fără nici o pregătire, numai printr-un simplu vot.” Către cineva care îi spuse: „Mulți sînt care te laudă”, el replică: „Dar ce rău am făcut?” Odată el își întoarse haina, pe partea ruptă, numai ca să se vadă. Socrate, văzînd aceasta, îi spuse: „Îți vād trufia prin găurile de la haină.”²¹ Phaniās, în lucrarea sa *Despre socratici*²², ne spune că cineva l-a întrebat ce trebuie să facă, pentru a fi mai bun și nobil, iar el i-a răspuns: „Să-nveți de la cei ce le cunosc ca să eviți viciile pe care le ai.” Altuia care lăuda luxul îi spuse: „De ce ar trăi în lux fiii dușmanilor tăi?”

[9] Unui tînăr care lua poze afectate ca un model în fața unui sculptor îi puse această întrebare: „Spune-mi, dacă bronzul ar căpăta glas, cu ce crezi că s-ar fāli mai mult?” „Cu frumusețea lui” – răspunse celălalt. „Atunci – continuă el – cum de nu te rușinezi să faci același lucru ca un lucru neînsușit?” Pe un tînăr din Pont care-i făgăduia că va avea grijă de dînsul de îndată ce-i va sosi corabia cu încărcătura de pește sărat, îl duse la o vînzătoare de făină, luă un sac gol pe care-l umplu și, cînd se pregătea să plece, iar femeia îi cerea banii, spuse: „Tînărul acesta te va plăti cînd îi va sosi transportul de pește sărat.”

Antistene a fost acela care a provocat exilul lui Anytos și executarea lui Meletos²³. [10] Se spune că, întâlnindu-se cu niște tineri din Pont pe care fama lui Socrate îi atrăsese la Atena, el îi duse la Anytos, spunând că acesta, în felul lui de a fi, e mai înțelept decât Socrate. În urma acestora, cei din jur, indignați, l-au izgonit din cetate pe Anytos. Dacă vedea undeva o femeie acoperită cu podoabe, alerga la ea acasă și-i spunea soțului să aducă calul și armele; iar dacă le avea, îi îngăduia luxul, căci avea cu ce să se apere; dar dacă nu le avea, îi spunea soțului să-i smulgă podoabele.

V. Iată care erau părerile lui favorite²⁴. El arăta că virtutea putea fi învățată; că aceiași oameni sînt nobili din naștere și virtuoși; [11] în fine, că virtutea-i îndestulătoare ca să asigure fericirea, neavînd nevoie de altceva decât de tăria lui Socrate; că virtutea constă în fapte și nu are nevoie nici de vorbă multă, nici de învățatură. Înțeleptul, în actele lui publice, nu se călăuzește de legile stabilite, ci de legile virtuții; el se va căsători ca să facă copii, împreunîndu-se cu femeie bine făcute, iar dragostea nu o va disprețui, căci numai înțeleptul știe ce este demn de iubit²⁵.

[12] Diocles²⁶ notează următoarele din cugetările lui: „Nimic nu-i străin sau inflexibil pentru omul înțelept. Omul bun merită să fie iubit. Oamenii de valoare sînt prieteni. Întovărășește-te cu oamenii care se dovedesc curajoși și totodată drepti. Virtutea este o armă care nu-ți poate fi luată. E mai bine să lupți cu o mîna de oameni buni împotriva tuturor celor răi, decât cu multimile de oameni răi împotriva cîtorva oameni buni. Fii atent la ceea ce spun dușmanii, căci, ei, cei dinții, îți descoperă greșelile. Prețuiește pe un om drept mai mult decât pe o rudă. Virtutea este aceeași pentru femeie și pentru bărbat²⁷. Faptele bune sînt frumoase, iar faptele rele sînt urite. Socotește tot ce e rău ca străin de tine. [13] Înțelepciunea este cea mai sigură fortăreață, care nu se năruie niciodată, nici nu poate fi luată prin trădare. Trebuie să ridicăm ziduri de apărare în propriile noastre raționamente de nezdruccinat.”

VI. Obișnuia să vorbească în gimnaziul din Cynosarges²⁸, la o mică distanță de porțile orașului, iar unii cred că de aici își trage numele școala cinică. Chiar și Antistene era supranumit Cîine veritabil²⁹.

VII. Diocles ne spune că el cel dinții și-a îndoit mantaua³⁰, mulțumindu-se cu această singură îmbrăcăminte și și-a luat toiagul și desaga. Neanthes³¹, la fel, afirmă că, cel dinții, el și-a îndoit mantaua. Totuși, și Sosicrate, în Cartea a treia a lucrării *Succesiunea filosofilor*³², spune că acest lucru l-a făcut prima oară Diodoros din Aspendos³³, care și-a lăsat să crească și barba și a folosit toiagul și desaga.

VIII. [14] Dintre toți socraticii³⁴, numai Antistene este lăudat de Theopomp³⁵, care spune că era capabil, prin vocea lui armonioasă, să cîștige pe cine dorea. Acest lucru se vede limpede din scrierile lui și din *Banchetul* lui Xenofon³⁶. Se pare că cea mai bărbătească parte a școlii stoice se trage de la el. De aceea Athenaios, poetul de epigrame³⁷, a scris aceste versuri despre scrierile lui:

Voi, ce-ați sorbit cu nesațiu povața stoicismului toată,
O, precept minunat scris pe sacră tăbliță!
Unic liman fericirii virtutea-i, ce pavăză-n suflet
Vieții umane îi stă, celei statale la fel.
Alții își iau fără cumpăt drept țel desfătările cărnii,
Singură una le-a ales doar din fiicele Amintirii³⁸.

[15] Antistene a fost inițiatorul apatiei³⁹ lui Diogene, a înfrînării⁴⁰ lui Crates și a tăriei sufletești⁴¹ a lui Zenon, punînd bazele concepției despre

viața în stat. Xenofon îl numește omul cel mai plăcut în conversație și cel mai temperat în orice alt lucru⁴².

IX. Scrierile lui sînt păstrate în zece volume⁴³. Primul volum cuprinde:

Despre stil, sau *Despre felurile de vorbire*;
Ajax, sau *Discursul lui Ajax*;
Odiseu, sau *Despre Odiseu*;
Apărarea lui Oreste, sau *Despre scriitorii de discursuri judiciare*⁴⁴;
*Isografie*⁴⁵, sau *Lysias și Isocrate*;
*Contra discursului „Fără martori” al lui Isocrate*⁴⁶.

Volumul al doilea cuprinde:

Despre natura animalelor;
Despre procrearea copiilor, sau *Despre căsătorie*, o scriere despre dragoste;
Despre sofiști, o scriere asupra caracterului natural⁴⁷;

[16] *Despre dreptate și curaj*, o scriere de îndemn, Cărțile 1, 2, 3;
*Despre Theognis*⁴⁸, formînd Cărțile 4 și 5.

În volumul al treilea se află tratatele:

Despre bine;
Despre curaj;
Despre lege, sau *Despre forma de guvernămînt*;
Despre lege, sau *Despre bunătate și dreptate*;
Despre libertate și sclavie;
Despre încredere;
Despre tutor, sau *Despre supunere*;
Despre victorie, o scriere cu subiect despre economie.

În volumul al patrulea sînt cuprinse:

Cyrus;
Heracle cel mare, sau *Despre forță*.

Volumul al cincilea conține:

Cyrus, sau *Despre regalitate*;
Aspasia.

Volumul al șaselea cuprinde:

Adevărul;
Despre discuție, o scriere privind contrazicerea;
*Sathon*⁴⁹, sau *Despre contrazicere*, Cărțile 1, 2, 3;
Despre convorbire.

[17] Volumul al șaptelea cuprinde următoarele:

Despre educație, sau *Despre denumiri*, Cărțile 1, 2, 3, 4, 5;
Despre folosirea numelor, o scriere de controversă;
Despre întrebare și răspuns;
Despre părere și despre știință, Cărțile 1, 2, 3, 4;
Despre moarte;
Despre viață și moarte;
Despre cele din Infern;
Despre natură, Cărțile 1, 2;
O problemă cu privire la natură, 2 Cărți;
Păreri, sau *Contrazicătorul*;
Probleme cu privire la învățătură.

În volumul al optulea se găsesc:

Despre muzică;
Despre comentarii;
Despre Homer;
Despre în Justiție și impietate;
*Despre Calchas*⁵⁰;
Despre cercetător;
Despre plăcere.

Volumul al nouălea cuprinde:

Despre Odissea;

*Despre toiaș*⁵¹;

Atena, sau *Despre Telemah*⁵²;

*Despre Elena și Penelope*⁵³;

*Despre Proteus*⁵⁴;

Ciclopul, sau *Despre Ulise*⁵⁵;

[18] *Despre folosirea vinului*, sau *Despre beție*, sau *Despre ciclop*⁵⁵;

*Despre Circe*⁵⁶;

*Despre Amphiaraos*⁵⁷;

*Despre Ulise, Penelope și câinele*⁵⁸.

Tratatele din volumul al zecelea sînt:

Heracle, sau *Midas*;

Heracle, sau *Despre înțelepciune sau forță*;

Cyrus, sau *Despre cel iubit*;

Cyrus, sau *Despre cercetători*;

Menexenos, sau *Despre domnie*;

Alcibiade;

*Archelaos*⁵⁹, sau *Despre regalitate*.

Acestea sînt deci lucrările pe care le-a compus Antistene⁶⁰.

Timon, criticîndu-l pentru că a scris așa de mult, îl numește „flecăr în toate celea”⁶¹. X. A murit de boală tocmai cînd Diogene, care intrase la el, îl întreba: „Ai nevoie de un prieten?” Altădată, tot Diogene, veni la el, avînd un pumnal și cînd Antistene începu să se vaite: „Cine mă va scăpa de aceste chinuri?”, el îi răspunse: „Acesta”, arătîndu-i pumnalul. „Am spus”, zise atunci celălalt, „de chinuri, nu de viață”. [19] Se pare că a arătat oarecare slăbiciune în suportarea bolii din cauza dragostei de viață.

Iată versurile scrise de noi despre el:

Încă din fașă-ai trăit ca orișice cîine, Antistene,

Hulpav din inimi mușcînd, nu cu dinții, ci prin grai,

Totuși de boală pierit-ai. Va spune oricine: Și dacă?

Drum-ai spre Hades deschis, ghidul oricare ți-ar fi.

XI. Au mai fost alți trei bărbați numiți Antisthenes: unul, un adept al lui Heraclit; altul originar din Efes și al treilea un istoric din Rhodos⁶².

Și, deoarece am înșirat discipolii lui Aristip și ai lui Phaidon, vom adăuga acum o prezentare a cinicilor și stoicilor⁶³ care purced de la Antistene. Iată-i în ordinea care urmează:

CAPITOLUL AL II-LEA

Diogene

I. [20] Diogene, fiul zarafului Hikesios, era originar din Sinope. Diocles⁶⁴ povestește că a trebuit să se exileze din patrie din pricină că tatăl său, căruia i se încredinșase o zarafie a statului, a falsificat monede. Eubulide⁶⁵ însă, în cartea sa *Despre Diogene*, spune că însuși Diogene a făcut acest lucru și a fost silit să părăsească țara împreună cu tatăl său. Ba mai mult, chiar Diogene mărturisește despre sine, în scrierea sa *Pordalos*⁶⁶, că a falsificat banii. Unii spun că, fiind numit să supravegheze lucrătorii, a fost convins de aceștia și s-a dus la Delfi sau la Delos, în locul de naștere al lui Apollo, să întrebe pe acesta dacă trebuia să facă ceea ce i se cerea. După

ce zeul i-a dat îngăduința să schimbe ordinea statală, neînțelegînd ce înseamnă aceasta, a falsificat moneda statului⁶⁷; fiind descoperit, unii spun că a fost exilat, iar alții că a părăsit de bunăvoie cetatea, temîndu-se de urmări. [21] O altă versiune este că el a luat moneda pe care a falsificat-o de la tatăl său, în urma cărui lucru tatăl a fost închis și a murit, în timp ce fiul a fugit, s-a dus la Delfi, unde a întrebat nu dacă să falsifice banii, ci ce trebuie să facă să-și cîștige un nume mare și că atunci a primit oracolul⁶⁸.

II. Ajuns la Atena, se întâlnește cu Antistene, care-l respinse din cauză că, de felul lui, Antistene nu îl împina niciodată elevii cu vorbe bune, dar Diogene își cucerii locul de discipol cu de-a sila. Odată chiar Antistene l-a amenințat cu bățul, dar discipolul și-a oferit capul, spunînd aceste cuvinte: „Lovește, fiindcă nu vei găsi un lemn destul de tare care să mă îndepărteze de tine cît timp te aud vorbind.” Din acest moment a devenit elevul lui și, cum era un exilat fără patrie, se apucă să ducă o viață simplă.

III. [22] Theofrast, în scrierea sa *Megaricul*⁶⁹, spune că, văzînd un șoarece cum alerga fără să caute un loc de culcuș, fără să țină seama de întineric și fără să dorească din lucrurile socotite ca desfătătoare, Diogene descoperi o ieșire din împrejurările grele în care se afla. Unii spun că el, cel dintîi, și-a îndoit mantaua, din pricină că era silit să doarmă în ea, că a purtat desaga pentru a-și ține hrana, că folosea orice loc pentru orice scop, pentru mîncat, dormit și conversație. Odată ar fi spus, arătînd porticul lui Zeus și sala de procesiuni⁷⁰, că atenienii i-au pus la dispoziție locuri unde să trăiască. [23] S-a sprijinit pe un toiag numai cînd a căzut bolnav, dar după aceea îl purta oriunde, e drept nu în cetate, ci cînd mergea la drum, avînd și desaga, după cum spune Olympiodoros, care a fost un prepus al atenienilor⁷¹, oratorul Polyuctos⁷² și Lysanias, fiul lui Aischrion⁷³. Scrisese cuiva să-i facă rost de o casuță și, cum acesta întîrzia, Diogene și-a luat ca locuință un butoi în Metroon⁷⁴, așa cum explică el însuși în scrisorile sale. Vara se tăvălea pe nisipul fierbinte, iar iarna îmbrățișa statuile acoperite cu zăpadă, folosind orice împrejurare pentru a se căli.

IV. [24] Se pricepea foarte bine să ia de sus pe ceilalți. Numea școala lui Euclides o școală de fiere; lecțiile lui Platon pierdere de timp⁷⁵, concursurile de la sărbătorile Dionysiilor⁷⁶ mari demonstrații pentru nebuni, iar pe demagogi servitorii mulțimii. Mai spune că, atunci cînd vedea pe cîrmaci, pe medici, pe filosofi la ocupațiile lor, socotea că omul este cel mai inteligent dintre animale; dar iarăși, cînd vedea pe tîlcuitorii de vise, pe prezicători și pe cei ce îi ascultă sau pe aceia care se umflă din cauza faimei sau a bogăției lor, socotea că nu există animal mai de nimic decît omul. Spunea neconținut că pentru pregătirea în viață avem nevoie sau de rațiune sau de ștreang.

[25] Într-o zi, la un ospăț bogat, băgă de seamă că Platon mîncă măsline. „Cum se face – îi spuse – că tu, filosoful care te-ai dus în Sicilia de dragul acestor mîncăruri, nu te desfeți cu ele acum cînd le ai în fața?” „Ba de loc, pe toți zeii, Diogene – răspunse Platon –, și acolo, de cele mai multe ori, trăiam din măsline și alte lucruri la fel.” „Atunci de ce – îi spuse Diogene – a fost nevoie să te duci la Siracuză? Oare pe atunci în Atica n-a fost recoltă de măsline?” Favorinus însă, în *Povestiri felurite*, îi atribuie aceste cuvinte lui Aristip. Altădată, iarăși, mîncă smochine uscate și, întîlnindu-l pe Platon, îl pofti să ia o parte din ele, dar, după ce Platon le luă și le mîncă, îi spuse: „Am spus că poți să iei din ele, dar nu să le mănînci pe toate.”

[26] Într-o zi, Platon îl invitase la el acasă împreună cu alți prieteni care veneau de la Dionysios. Diogene, călcînd cu picioarele pe covoarele lui

Platon, îi spuse: „Calc în picioare goliciunea lui Platon”, la care acesta îi răspunse: „De câtă orbire dai dovadă, Diogene, cu aparența ta de a nu fi orbit.” Alții spun că vorbele lui Diogene au fost: „Calc pe trufia lui Platon” și acesta i-a replicat: „Da, Diogene, cu o trufie de alt fel.” Totuși, Sotion, în Cartea a patra, pune în gura cinicului această observație adresată lui Platon⁷⁷. Diogene i-a cerut odată vin și apoi câteva smochine uscate, iar Platon i-a trimis un ulcior plin. Atunci Diogene îi spuse: „Dacă cineva te întreabă cât fac doi și cu doi o să-i răspunzi: «Douăzeci»? Așa, se pare că nu dai cât ți se cere și nici nu răspunzi la ceea ce ești întrebat”, bătându-și astfel joc de el, ca de unul care vorbea mai mult decât trebuia.

[27] Fiind întrebat unde a văzut în Grecia oameni de treabă, răspunse: „Oameni buni, nicăieri, dar am văzut copii buni la Sparta.” Pe când vorbea într-o zi, despre lucruri serioase fără ca nimeni să ia aminte, se apucă să ciripească și cum toți făcură roată în jurul lui, el îi mustră că veneau cu toată graba să asculte fleacuri, dar cu încetineală și neglijență când era o temă serioasă. Mai spunea că oamenii se concurează la exercițiul de săpat⁷⁸ și l-a lovit cu piciorul, dar nu caută să se întrecă unul pe altul în bunătațe și dreptate. Se minuna că gramaticienii cercetează nenorocirile lui Ulise, dar ignorează propriile lor nenorociri; că muzicanții își acordă strunele lirei, lăsând dezacordate simțămintele din sufletul lor; [28] că astronomii privesc către Soare și Lună, dar nu văd lucrurile de sub nasul lor⁷⁹; că oratorii în discursurile lor fac mult caz de dreptate, dar n-o practică niciodată, sau că avarii critică banul, în timp ce îl îndrăgesc peste măsură. De asemenea, condamna pe cel care laudă pe oamenii drepti că sînt mai valoroși decât banii, pe cînd ei înșiși rîvnesc la cei bogați. Era scos din fire că oamenii aduc sacrificii zeilor ca să-și asigure sănătatea, și la praznicul care urmează sacrificiului se îndoapă în dauna sănătății. Se mira că sclavii, cînd văd că stăpînii lor mîncă cu lăcomie, nu se înfruptă și ei cu o parte din cîrnuri. [29] Lăuda pe cei care sînt pe punctul de a se căsători și se opresc, pe cei care au de gînd să plece cu corabia și nu pornesc niciodată, pe cei care se gîndesc să facă politică și nu fac acest lucru, pe cei care-și propun să aibă și să crească copii fără s-o facă și pe cei care se pregătesc să trăiască în societatea potențailor și totuși, pînă la urmă, nu se apropie niciodată de ei. Mai spunea că trebuie să întindem mîna prietenilor nu cu degetele îndoite⁸⁰. Menippos, în cartea sa *Vinderea lui Diogene*⁸¹, ne spune cum, atunci cînd a fost prins și scos la vînzare, i s-a pus întrebarea ce știe să facă, iar el i-a răspuns: „Să guvernez pe oameni.” După aceea, spuse crainicului: „Anunță dacă dorește cineva să-și cumpere un stăpîn.” Cum nu i se îngăduia să șadă, spuse: „Nu face nimic, fiindcă în orice poziție s-ar afla peștii, tot găsești cumpărători.” [30] Mai spunea că se minunează că înainte de a cumpăra un ulcior sau un blid încercăm dacă sună bine, dar dacă-i vorba de un om, ne mulțumim numai să-l privim. I-a spus lui Xeniiades⁸², care l-a cumpărat: „Trebuie să m-ascuți, deși sînt sclav; căci dacă un medic sau un marinar s-ar afla în sclavie, ar fi ascultați.”

V. Eubulos, în cartea sa intitulată *Vinderea lui Diogene*⁸³, ne spune că așa se face că a educat pe fiii lui Xeniiades. După studiile obișnuite i-a învățat să călărească, să țintească cu arcul, să arunce pietre cu praștia și să ochească cu sulița. Mai tîrziu, cînd au ajuns la școala de luptă, nu îngăduia maestrului de gimnastică să le dea o educație ca la atleți, ci numai atît cît să le sporească culoarea în obraji și să-i facă sănătoși. [31] Copiii învățau multe pasaje din poeți, din scriitori și chiar din scrierile lui Diogene, și acesta îi învăța toată materia în formă rezumativă, ușor de memorat.

În casă, de asemenea îi învăța să-și poarte de grijă singuri, să se mulțumească cu o hrană simplă și să bea apă. Îi obișnuia să-și taie părul scurt, să nu poarte podoaabe, să umble ușor îmbrăcați, cu picioarele goale, tăcuți și să privească înaintea lor pe stradă. Îi ducea și la vânătoare. Din partea lor, și ei aveau mare grijă de Diogene și cereau la părinți multe pentru el.

VI. Același Eubulos povestește că a îmbătrânit în casa lui Xenias și că, atunci când a murit, a fost înmormântat de fiii lui Xenias. Acesta îl întrebă odată cum dorea să fie înmormântat, la care el răspunse: „Cu fața în jos”. [32] „De ce?” – îl întreabă celălalt. „Din pricină că, după puțin timp, ce-i jos va ajunge sus”, făcând prin aceasta aluzie la faptul că macedonienii ajunseseră la supremație și că acum erau sus, pornind de la o poziție umilă. Cineva îl introduse într-o casă luxoasă și îi interzise să scuipe, iar el trăgând flegma pe gât, o scuipă în obrazul aceluia, spunând că n-a putut găsi un loc mai potrivit. Alții atribuie acest lucru lui Aristip⁸⁴. Într-o zi strigă: „Veniți oameni”, și când aceștia se strinseră în jurul lui, îi alungă cu bățul, spunând: „Am chemat oameni, nu lepădături.” Aceasta e relatată de Hecaton în prima Carte a *Învățăturilor* lui⁸⁵. Se povestește că Alexandru cel Mare ar fi spus: „Dacă nu eram Alexandru, aș fi vrut să fiu Diogene.”

[33] Cuvîntul „neputincios”, susține Diogene, nu trebuie aplicat surzilor și orbilor, ci acelor care n-au desăgă⁸⁶. Metrocle povestește în *Învățăturile*⁸⁷ sale că într-o zi Diogene, intrînd cu capul pe jumătate ras în casa unde petreceau niște tineri, primi o bătaie de la ei. De aceea, Diogene a scris pe o tăbliță albă numele acelor care-l bătuseră și a umblat prin oraș cu tăblița atîrnată de gît, pedepsindu-i astfel pentru fapta lor nesăbuită și atrase asupra lor dezaprobarea și ocara tuturor. Spunea că el este un cîine laudat de toți, dar mai adăuga că nimeni nu îndrăznește să-l ia la vîna⁸⁸. Unuia care se lauda spunînd: „La jocurile pythice eu îi înving pe bărbați”, Diogene îi răspunse: „Ba pe bărbați îi înving eu, pe cînd tu îi învingi pe sclavi.”⁸⁹

[34] Către unul care îi spuse: „Ești bătrîn, e timpul să te odihnești”, el răspunse: „Cum așa? Dacă aș alerga la curse și aș fi aproape de țintă, ar trebui să mă las moale, în loc să mă încordez și mai mult?” Fiind poftit la o masă, declară că nu se va duce, fiindcă ultima oară nu i se arătase de gazdă recunoștința cuvenită. Mergea cu picioarele goale pe zăpadă și făcea toate celelalte lucruri arătate mai sus; ba chiar a încercat să mănînce carne crudă, fără însă să reușească s-o mistuie. Odată îl găsi pe Demostene, oratorul⁹⁰, luînd masa într-o tavernă, și cum acesta căuta să se retragă mai înapoi în interiorul localului, Diogene îi spuse: „Vei fi cu atît mai mult înăuntru al tavernei.” Cînd unii străini își arătau dorința de a-l vedea pe Demostene, el își întinse degetul mijlociu⁹¹ și spuse: „Lata-vi-l pe demagogul atenienilor.” [35] Cineva scăpă o pîine jos și se rușină s-o ridice; atunci Diogene, vrînd să-i dea o lecție, legă o sfoară de gîtul unui ulcior de vin și-l trase după sine prin cartierul olarilor⁹².

Obișnuia să spună că el urma pilda instructorilor de cor⁹³, fiindcă și aceștia dădeau o notă ceva mai sus pentru ca ceilalți să ia nota justă. Cei mai mulți oameni, spunea el, judecă nebunia după deget. Căci dacă cineva merge arătînd cu degetul mijlociu, unii îl vor socoti drept nebun, dar dacă-i degetul arătător, totul e în ordine. Mai spunea că lucruri prețioase se vînd în piață pe nimic și invers. O statuie se vinde pe trei mii de piese de aramă, pe cînd o măsură de făină se vinde pentru două monezi de aramă⁹⁴.

[36] Diogene îi spune lui Xenias, care-l cumpărase: „Vino și vezi să faci ceea ce îți voi porunci”, la care celălalt răspunse cu versul:

Apele cale întoarsă fac spre izvor⁹⁵.

Diogene atunci îl întrebă: „Dacă, fiind bolnav, ți-ai fi cumpărat un medic, ai fi consultat de el sau i-ai fi spus că fluviile curg înapoi spre izvoarele lor?”⁹⁶ Cineva dorea să studieze filosofia cu el. Diogene îi dădu să ducă o scrumbie și-i spuse să-l urmeze, dar celălalt, de rușine, aruncă scrumbia și se îndepărtă. Cîțva timp după aceea, Diogene, întîlnindu-l, îi spuse rîzînd: „Prietenia dintre noi a stricat-o o scrumbie.” Totuși, versiunea dată de Diocles⁹⁷ este următoarea: cineva, spunîndu-i „Poruncește-ne, o, Diogene!”, el îl luă deoparte și-i dădu să ducă o bucată de brînză, care costase o jumătate de obol. Celălalt refuză, iar după aceea Diogene făcu observația: „Prietenia dintre noi a fost ruptă de o bucată de brînză care costă jumătate de obol.”

[37] Într-o zi, văzînd cum un copil bea din palmă, își aruncă ulcica din desagă cu cuvintele: „Un copil m-a întrecut în felul simplu de a trăi.” Tot așa își aruncă blidul după ce văzu un copil care-și spărsese blidul, punînd lîntea în scobitura unei bucăți de pîine. Făcea următoarea judecată: „Toate lucrurile aparțin zeilor; înțelepții sînt prietenii zeilor și bunurile prietenilor sînt comune; deci toate lucrurile aparțin celor înțelepți.” După spusele lui Zoilos din Perga⁹⁸, văzu într-o zi o femeie prosternîndu-se în fața zeilor într-o atitudine necuviincioasă și, dorind s-o scape de superstiții, trecu pe lîngă ea și-i spuse: „De ce nu bagi de seamă, femeie? Căci un zeu s-ar putea afla în spatele tău, deoarece el se află pretutindeni, iar tu te comporți necuviincios.” [38] El dădu ofrandă lui Asclepios un bățator care, ori de cîte ori oamenii se prosternau cu fețele la pămînt, alerga la ei și-i cotonogea.

Obîșnuia să spună că toate blestemele tragediilor căzuseră pe capul lui. Într-adevăr el era:

Fără de țară, fără de casă, lipsit chiar de patrie,
Rătăcind și cerșindu-și pîinea ce zilnic îmbuca⁹⁹.

Spunea însă că el opune soartei nenorocite curajul, legii natura și patimii rațiunea. Pe cînd se încălzea la soare în Craneion¹⁰⁰, Alexandru cel Mare veni și, stînd în fața lui, îi spuse: „Cere-mi orice favoare vrei”, la care Diogene răspunse: „Nu-mi lua lumina soarelui.”¹⁰¹ Cineva citise cu voce tare foarte mult timp și, cînd se apropie sfîrșitul sulului cărții, arătă locul pe care nu mai era scris nimic. „Bucurați-vă, tovarăși – strigă Diogene –, se vede pămîntul.”¹⁰² Unuia care prin argumentare îi dovedise că avea coarne, el îi spuse atingîndu-și fruntea: „Ei bine, în ce mă privește, nu constat nici un corn.”¹⁰³ [39] La fel, cînd cineva declara că mișcarea nu există, el se sculă și începu să umble. Altădată, auzind pe unul vorbind despre fenomenele cerești: „De cîte zile, îl întrebă, ai sosit din cer?” Un eunuc foarte rău din fire scrisese pe ușa sa cuvintele: „Celor răi intrarea-i oprită.” „Dar atunci – îl întrebă Diogene – cum va intra stăpînul casei?” Ungîndu-și picioarele cu ulei parfumat, spuse că, de pe cap mireasma uleiului se pierde în aer, pe cînd de pe picioare merge drept în nări. Atenienii îl îndemnau să se inițieze, spunîndu-i că pe lumea cealaltă cei inițiați se bucură cu precădere. „Ar fi ridicol – spuse el – ca Agesilaos și Epaminonda să stea în mocirlă¹⁰⁴, pe cînd oameni fără importanță să locuiască în Insulele Fericiților¹⁰⁵ fiindcă au fost inițiați.”

[40] Cîțiva șoareci se urcaseră pe masa lui, iar el exclamă astfel: „Ia te uită! și Diogene întreține paraziți.” Platon făcîndu-l odată ciîne, el spuse: „E foarte adevărat, fiindcă și eu m-am întors la cei care m-au vîndut.” Odată, la ieșirea din baia publică, cineva îl întrebă dacă erau mulți oameni în baie.

„Nu – spuse el –, nici unul.” Dar altuia care îl întrebă dacă era mare gloată el îi răspunde: „Da.” Platon definise omul „un animal biped și fără pene” și fusese aplaudat. Diogene jumuli un cocoș și-l aduse în sala de conferință, spunând: „Acesta este omul lui Platon.” Ca urmare la aceasta s-a adăugat la definiție: „care are unghii late”. La întrebarea unuia care-i timpul nimerit pentru a lua masa, răspunde: „Pentru bogat când vrea, pentru sărac când poate.”

[41] La Megara, văzînd oile apărute cu îmbrăcămîntea lor de piele, în timp ce copiii umblau goi, spuse: „E mai bine să fii berbecul unui megarian decît fiul lui.”¹⁰⁶ Unuia care-l lovea cu o bîrnă și apoi îi strigă: „Păzea” îi spuse: „Ce, ai de gînd să mă lovești din nou?”¹⁰⁷ Obişnuia să numească pe demagogi lacheii poporului¹⁰⁸, iar coroanele cu care erau răsplătiți, erupțiile gloriei. Altădată, aprinzînd o lampă, în plină zi, umbla încoace și încolo spunînd: „Caut un om.”¹⁰⁹ Într-o zi stătea ud pînă la piele și cei din jur îl compătumeau. Platon, fiind de față, le spuse că, dacă le era cu adevărat milă de el, trebuiau să plece de acolo, făcînd astfel aluzie la vanitatea lui Diogene¹¹⁰. Odată cineva îi dădu o lovitură de pumn. „O, Heracle – exclamă el –, cum de am uitat să-mi pun coiful cînd am ieșit?” [42] În altă zi, Meidias¹¹¹ îl lovi cu pumnul și, la urmă, îi spuse: „Ai trei mii de drahme pe masă.” A doua zi Diogene își înfășură mîna în curele de box, îl snopi pe Meidias în bătaie și apoi adăugă: „Ai și tu trei mișoare pe masă.” Lysias¹¹², farmacistul, îl întrebă dacă crede în zei. „Cum să nu cred în ei – îi spuse – cînd văd pe un urît de zei ca tine?” Alții pun acest răspuns pe seama lui Theodor¹¹³. Văzînd pe unul care-și făcea lustrații de purificare, îi spuse: „Nenorocitele, nu știi că prin spălare nu poți scăpa de greșelile comise în viață cum nu poți scăpa nici de greșelile de gramatică?” În general, ținea de rău pe oameni cu privire la rugăciunile lor, spunînd că ei cer lucrurile care li se par lor bune, dar nu cele care sînt bune cu adevărat. [43] În ce privește pe cei înfricoșați de visurile lor, le spunea că nu se îngrijesc de ce fac cînd sînt treji, dar se preocupă mult de viziunile care le apar în somn. La Olympia, în momentul cînd crainicul proclamă: „Dioxippos¹¹⁴ e învingător al oamenilor”, Diogene ripostă: „Ba el a învins sclavi, pe oameni îi înving eu.”¹¹⁵

Era, totuși, iubit de atenieni. Ceea ce-i sigur e că, atunci cînd un tînăr i-a sfărîmat butoiul, atenienii i-au dat acestuia o bătaie, iar lui Diogene i-au dăruit un alt butoi. Dionysios stoicul spune că, după bătălia de la Cheronea¹¹⁶, a fost prins și dus înaintea lui Filip și, întrebare cine este, el răspunde: „Un cercetător al nemăsuratei tale lăcomii”. Pentru acest răspuns a fost admirat și lăsat în libertate. [44] Alexandru, cu o ocazie, trimise o scrisoare lui Antipater¹¹⁷, la Atena, printr-un oarecare Athlios¹¹⁸, iar Diogene, care era de față, spuse că scrisoarea o aduce: „Nenorocitul¹¹⁹ de la un nenorocit printr-un nenorocit la un nenorocit”.

Fiind amenințat de Perdiccas¹²⁰ să fie omorît dacă nu vine la el, spuse: „Nu-i nimic de mirare, fiindcă și un cărăbuș sau un păianjen ar fi putut face același lucru; mai gravă ar fi fost amenințarea lui Perdiccas dacă spunea că poate trăi fără prezența mea și încă trăi fericit.” Repeta mereu cu glas tare că zeii au dat oamenilor posibilitatea de a trăi ușor, dar că acest lucru a rămas ascuns acestora din cauză că ei rîvnesc la prăjituri cu miere, mirodenii și altele. De aceea spuse unui om căruia sclavul îi lega încălțămîntea: „Nu vei ajunge la deplina fericire pînă ce sclavul nu-ți va sufla și nasul, și acest lucru va veni cînd vei fi cu mîinile paralizate.”

[45] Odată, văzînd pe preoții¹²¹ paznici ai templului ducînd pe un servitor care furase o cupă din tezaur, el spuse: „Hoții cei mari duc pe hoțul mic.” Văzînd într-o zi pe un băiat care arunca cu pietre în stîlpul de

pedepsire, spuse: „Dă-i înainte, că vei ajunge și tu la ținta asta.” Înconjurat de câțiva băieți care spuneau: „Băgați de seamă să nu ne muște”, el le răspunse: „Nu vă temeți, copii, câinele nu mănâncă sfeclă.”¹²² Unuia care se fălea că poartă o piele de leu, îi adresă acest cuvinte: „Încetează de a pîngări haina bărbăției.”¹²³ Altuia care ridica în slavă norocul lui Callisthenes¹²⁴ și spunea de ce splendori s-a bucurat în suita lui Alexandru, Diogene îi replică: „Nu noroc, ci mai curînd nenoroc, fiindcă prînzea și cina cînd credea nimerit Alexandru.”

[46] Cînd era strîmtozat de bani, spunea prietenilor că nu cere de la ei pomană, ci pretinde ceea ce i se cuvine. Odată, masturbîndu-se în piața publică, spuse: „Oh! de-ar fi tot așa de ușor să-mi astîmpăr foamea frecîndu-mi pîntecul.”¹²⁵

Văzînd pe un tînar că pleacă să mănînce cu satrapii¹²⁶, îl trase deoparte, îl duse la prietenii lui și-i rugă să-l supravegheze de aproape. Un alt tînar, gătît ca o femeie, îi puse o întrebare la care refuză să-i răspundă pînă ce tînarul nu-și ridică tunica și nu-i arată dacă e bărbat sau femeie. Altui tînar care juca kottabos¹²⁷ în baie, Diogene îi spuse: „Cu cît joci mai bine, cu atît va fi mai rău pentru tine.”

La o serbare, câțiva îi aruncară oasele, ca la un cîine. Iar la plecare, Diogene urină pe ei ca un cîine.

[47] Pe retori și pe toți cei care cîștigaseră reputația de a vorbi bine îi numea „de trei ori oameni”, înțelegînd prin aceasta „de trei ori nenorociți”. De ignorantul bogat zicea că este „o oaie cu lîna de aur”. Văzînd pe casa unui destrăbălat anunțul: „De vînzare”, spuse: „Știu bine că după ce te-ai îmbătat peste măsură, o să-ți verși afară stăpînul.” Tot așa spuse unui tînar care se plîngea de numărul prea mare al celor care-l plictiseau cu dragostea lor: „Încetează și tu de a expune semnele poftelor tale provocatoare.”¹²⁸ Intrînd într-o baie publică murdară, întrebă: „După ce oamenii s-au spălat aici, unde se duc ca să se curețe?” Singur Diogene lăuda pe un chitarist viguros pe care toți îl criticau. Întrebat de ce făcea aceasta, el dădu lămurirea care urmează: „Cîntă pe chitara lui, cu toate că-i așa viguros și nu se face bandit.”

[48] Pe un alt chitarist pe care ascultătorii îl părăseau pe dată ce cînta, îl salută cu cuvintele: „Bună ziua, cocoșule!” și cînd acela îl întrebă de ce i se adresează astfel, îi răspunse: „Fiindcă atunci cînd cînti, îi pui pe toți pe picioare.” Altădată, un tînar pronunța un discurs pregătît¹²⁹, iar Diogene, umplîndu-și poala tunicii cu boabe de bob, se așeză drept în fața lui. Întrucît toți se uitau la el, spuse că era foarte mirat că ei părăsiseră oratorul ca să-l privească pe el. Cineva foarte superstițios i se adresă astfel: „Cu o singură lovitură îți voi crăpa capul.” „Iar eu – răspunse Diogene – printr-un singur strănut dinspre stînga te voi face să tremuri.”¹³⁰ Hegesias¹³¹ îi ceru să-i împrumute una din scrierile lui; „Ești un prost, Hegesias, îi răspunse el. Cînd este vorba de smochine, nu alegi pe cele pictate, ci pe cele reale; dar dacă este vorba de învățatură, neglijezi pe cea adevărată și te avînți spre cea scrisă.”

[49] Cînd cineva îl muștră că a fost exilat din patrie, el îi spuse: „Dar, o, nenorocitul, prin exil am devenit filosof.” Tot așa, cînd cineva îi aminti că „poporul din Sinope te-a osîndit la exil” spuse: „Și eu pe ei ca să stea acasă.” Odată văzu un învingător la jocurile olimpice pascănd oile și i se adresă astfel: „Ce repede de pîntene, ai trecut de la Olympia la Nemea.”¹³²

Fiind întrebat de ce atleții sînt așa de stupizi, dădu acest răspuns: „Din cauză că se hrănesc cu carne de porc și de vacă.” Odată ceru pomană de la o statuie și, fiind întrebat de ce face aceasta, răspunse: „Ca să mă exercit în

a fi refuzat.” Când cerea de la cineva de pomană, cum a făcut întâi din cauza sărăciei, folosea această formă: „Dacă ai dat și altuia, dă-mi și mie, iar dacă nu, începe cu mine.”

[50] Fiind întrebat de un tiran care era cel mai bun bronz pentru o statuie, răspunse: „Acela din care au fost turnate statuile lui Harmodiu și Aristogiton”¹³³. Cineva îl întreabă cum se purta Dionysios¹³⁴ cu prietenii săi: „Întocmai cum se poartă cu pungile, răspunse el. Cît timp sînt pline, le pune bine, iar cînd sînt goale, le aruncă.” Unul care se însurase de curînd pusese acest anunț pe ușa casei:

Fiul lui Zeus, Heracle, neînfrîntul¹³⁵,
Locuiește aici: răul să între-i oprit,

la care Diogene adăugă: „După război, vine alianța.” El zise că dragostea de bani este metropola tuturor relelor. Văzînd pe un risipitor cum mîncă măsline într-o tavernă, îi spuse: „Dacă ai mîncă astfel diminețile, n-ai cîna acum așa.”

[51] Numea pe oamenii buni chipuri asemănătoare zeilor, iar dragostea, ocupația celor fără treabă. La întrebarea care-i lucrul cel mai nenorocit în viață: „A fi bătrîn și sărac”, răspunse el. Fiind întrebat care animal mușcă cel mai rău, dădu acest răspuns: „Dintre animalele sălbatice, sicofantul”¹³⁶, iar dintre cele domestice lingușitorul.” După ce văzu doi centauri pictați foarte prost, întreabă: „Care din aceștia este Cheiron?”¹³⁷ Un discurs lingușitor, zicea el, e ca un ștreang îndulcit cu miere. Numea stomacul Charybda¹³⁸ vieții. Auzind vestea că Didymon¹³⁹, cîntărețul din flaut, fusese prins în adulter, făcu reflecția următoare: „Numele lui sigur e de ajuns”¹⁴⁰ ca să fie spînzurat.” La întrebarea de ce aurul este galben palid, dădu răspunsul: „Fiindcă atîția uneltesc împotriva lui.” Văzînd o femeie dusă într-o litieră, observă: „Nu se potrivește colivia cu animalul.”

[52] Într-o zi, văzînd un sclav fugar stînd pe marginea unei fîntîni, îi spuse: „Bagă de seamă, băiete, să nu cazi înăuntru.”

Altădată zări un copil furînd o haină de la baie și-l întreabă: „Ai venit pentru o mică fricțiune sau pentru o hăinuță?”¹⁴¹ Văzînd cîteva femei atîrnate de un măslin, exclamă: „De-ar purta fiecare pom asemenea fructe!” Dînd cu ochii de un hoț de straie, îl acostă astfel:

...Vai, drăguță, ce faci tu pe-aceia,
Vrei să despoi de arme pe morții rămași pe cîmpie?¹⁴²

Cineva îl întreabă dacă avea vreo fată sau un băiat ca să îngrijească de el, iar el răspunse: „Nu”. „Dar dacă mori, atunci cine o să te ducă la înmormîntare?” „Cel care are nevoie de casa mea”, spuse el.

[53] Altădată, observînd pe un tînar cu înfățișare plăcută care dormea într-o poziție îmbietoare, îi dădu un ghiont și-i strigă:

„Scoală-te, că te poate străpunge vreo suliță-n spate!”¹⁴³

Altuia care cumpăra provizii pentru o masă bogată, îi spuse:

„Fiule, dacă-i cum cumperi, puține sînt zilele tale.”¹⁴⁴

Pe cînd Platon vorbea despre idei și folosea substantivele „ideea-masă” și „ideea-cupă”, Diogene spuse: „Masa și cupa le văd; dar ideea-masă și ideea-cupă, Platon, nu le văd de fel.” – „Lucrul se explică ușor, spuse Platon, pentru că tu ai ochi ca să vezi masa și cupa sensibilă, dar n-ai rațiunea prin care se văd ideea-masă și ideea-cupă.”¹⁴⁵

[54] Fiind întrebat de cineva ce fel de om i se pare Diogene – „Un Socrate dement”, răspunse Platon¹⁴⁶. La întrebarea care era timpul nimerit

pentru înșurătoare, Diogene răspunse: „Pentru cei tineri, e prea devreme, iar pentru cei bătrâni, e prea târziu.”

Mai fu întrebat ce-ar lua pentru un pumn în cap, iar el răspunse: „Un coif”¹⁴⁷. Într-o zi, întâlnind un tânăr gătit frumos, îi spuse: „Dacă faci aceasta pentru bărbați, dai greș; iar dacă o faci pentru femei, comiți o crimă.” Altădată, dînd peste un tânăr care roșea, îi spuse: „Bravo, aceasta este culoarea virtuții.” Odată, auzind pe doi împricinați, îi condamnă pe amîndoi, spunînd că unul, fără îndoială, furase, iar că celălalt nu pierduse nimic. La întrebarea ce vin îi place mai mult să bea, răspunse: „Acela plătit de altul.” Cînd cineva îi spuse: „Multă lume rîde de tine”, el dădu acest răspuns: „Dar mie puțin îmi pasă.”

[55] Cineva declară că a trăi este un rău. „Nu a trăi este un rău, îl corectă Diogene, ci a trăi prost.” Fiind sfătuit să-și urmărească pe sclavul său care fugise, el răspunse: „Ar fi ridicol ca Manes”¹⁴⁸ să poată trăi fără Diogene, iar Diogene să nu poată trăi fără Manes.” Într-o dimineață, pe cînd mîncă măsline, cineva îi aduse o plăcintă. El aruncă plăcinta și spuse:

Tu, străine, în lături te dă dintr-a regilor cale.¹⁴⁹

Iar cu alt prilej spuse așa:

Șfichiui zmeii de drum...¹⁵⁰

Fiind întrebat ce fel de cîine este, răspunse: „Cînd mi-e foame, sînt o biată potaie din Melite, iar cînd sînt sătul, un cîine mare din Molottos, cîini pe care cei mai mulți îi prețuiesc, deși, de teama greutăților, nu se duc să vîneze cu ei. Așa și voi, nu puteți trăi cu mine de teama neplăcerilor.”¹⁵¹

[56] La întrebarea dacă înțeleptul mîncă prăjituri, răspunse: „Da, mîncîncă prăjituri de toate felurile, întocmai ca și ceilalți oameni.” Iar cînd fu întrebat de ce oamenii dau cerșetorilor, dar nu dau filosofilor, răspunse: „Fiindcă se gîndesc că într-o zi pot să fie și ei șchiopi sau orbi, dar niciodată să ajungă filosofi.” Cerea odată pomană de la un om zgîrcit care se codea să răspundă, și atunci Diogene îi spuse: „Prietene, îți cer pentru hrană, nu pentru cheltuieli de înmormîntare.”¹⁵² Într-o zi, unul îi aduse mustrări că falsificase bani. El îi zise: „Era un timp cînd eram cum ești tu acum; dar cum sînt eu acum tu nu vei fi niciodată.” Altuia, care-i reproșa același lucru, îi spuse: „Odinioară urinam mai repede, acum însă nu mai fac aceasta.”

[57] Ducîndu-se la Myndos¹⁵³ și văzînd niște porți mari, deși orașul era foarte mic, începu să strige: „Oameni din Myndos, închideți porțile să nu fugă cetatea.” Unui om care fusese prins furînd purpură, îi spuse:

În giulgiu de purpură moartea-l învăluie și ursita cea grea.¹⁵⁴

Crateros¹⁵⁵ îi ceru să vină să-l viziteze. „Nu – îi răspunse Diogene –, prefer să ling sare la Atena decît să mă desfăt de masa bogată a lui.” Se duse la Anaximenes, retorul, pîntecos, și i se adresă astfel: „Dă-ne nouă, cerșetorilor, parte din pîntecul tău. Astfel, tu te vei ușura, iar noi vom avea un folos.” Altădată, cînd același Anaximenes¹⁵⁶ ținea un discurs, Diogene atrase auditoriul, prezentînd niște pește sărat. Cum vorbitorul se supără, Diogene îi spuse: „Peștele sărat de un obol a făcut praf cuvîntarea lui Anaximenes.”¹⁵⁷

[58] Cineva îl ținu de rău că mîncase în piață. „Bine – îi răspunse Diogene –, dar tot în piață mi s-a făcut și foame.” Alți autori raportează la el și următoarea întîmplare: Platon, văzîndu-l că spală salată, se apropie de el și-i spuse liniștit: „Dacă te purtai curtenitor cu Dionysios, n-ai spăla acum salată”, la care Diogene răspunse cu aceeași liniște: „Dacă spalai și tu

salată, nu aveai nevoie să te pleci în fața lui Dionysios.”¹⁵⁸ Unuia care-i spuse: „Foarte mulți rîd de tine”, el îi dădu acest răspuns: „Tot așa poate rîd și măgarii de ei; dar cum nu le pasă lor de măgari, așa nu-mi pasă mie de ei.”¹⁵⁹ Într-o zi, văzînd pe un tînăr studiînd filosofia, exclamă: „Bravo, filosofie! Căci tu îndepeștezi pe admiratorii tăi de la plăcerile trupești, ducîndu-i spre adevărata frumusețe a sufletului.”

[59] Diogene comentă în felul următor admirația exprimată de careva în fața ofrandelor votive de la Samothrace¹⁶⁰: „Ar fi fost mult mai multe dacă ar fi adus ofrande și cei care n-au fost salvați.” Alții însă atribuie această remarcă lui Diagoras din Melos¹⁶¹. Se adresa cu aceste cuvinte unui tînăr frumos care se ducea la un banchet: „Te vei întoarce mai rău decît te-ai dus.” Înapoiindu-se a doua zi, tînărul îi spuse: „Am fost și n-am devenit mai rău.” „Te-ai întors nu Cheiron, îi spuse Diogene, ci Eurytion.”¹⁶² Cerînd de pomană de la un om ursuz, acesta îi spuse: „Îți dau dacă mă convingi.” „Dacă puteam să te conving – îi răspunse Diogene – te-aș fi convins să te spînzuri.” Pe cînd se înapoia din Sparta la Atena, fiind întrebare: „De unde vii și încotro?”, răspunse: „De la locuințele bărbaților spre cele ale femeilor.”

[60] După întoarcerea sa de la Olympia, fu întrebare dacă era acolo lume multă. „Da, răspunde el, lume multă, dar puțini oameni.”¹⁶³ Diogene compara pe cei desfrînați cu smochinii care cresc pe o stîncă prăpăstioasă; nici un om nu se bucură de fructele lor, care-s mîncate de corbi și vulturi. Phryne¹⁶⁴ ridică o statuie de aur Afroditei din Delfi și se spune că Diogene a scris pe ea: „Ridică din desfrînarea grecilor”. Odată, Alexandru cel Mare, venind și stînd în fața lui, îi spuse: „Sînt Alexandru, marele rege.” „Iar eu – răspunse Diogene – sînt Diogene Cîinele.”¹⁶⁵ La întrebarea ce fel de comportament îi atrage denumirea de cîine, dădu această lămurire: „Mă gudur pe lîngă cei ce-mi dau ceva, latru la cei care nu-mi dau și-mi înfig colții în ticăloși.”

[61] Pe cînd culegea dintr-un pom smochine, păzitorul îi spuse că, de curînd, un om se spînzurase de smochinul acela. „Foarte bine, răspunse Diogene, îl voi purifica acum.”¹⁶⁶ Un învingător de la Olympia nu-și mai lua ochii de la o curtezană. „Ia privește colo, spuse Diogene, cum berbecul aprig la luptă e dus de o fetișcană oarecare!” După el, curtezanele frumoase erau la fel ca otrava îndulcită cu miere. Odată, pe cînd mîncă în piață, se strînseră mulți gură-cască, care îi strigau neconținut: „Cîine!” „Voi sînteți cîini, le strigă el, cînd vă strîngeți în jurul meu și vă uitați cum mănînc.” Pe cînd doi inși molatici se ascundeau de el, el le spuse: „Fiți pe pace, cîinele nu mănîncă sfeclă.”¹⁶⁷

[62] Fiind întrebare de locul de origine al unui tînăr stricat, el le răspunse: „din Tegea”¹⁶⁸. Văzînd pe un luptător prost dotat făcînd oficiul de medic, îl întrebă: „Ce înseamnă aceasta? Vrei să dobori acum pe rivalii care te-au învins mai înainte?” Fiului unei curtezane care arunca cu pietre în mulțime, Diogene îi strigă: „Bagă de seamă să nu nimerești în taică-tău.” Un tînăr îi arată un pumnal pe care-l primise de la un admirator, iar Diogene făcu această observație: „Da, frumos pumnal, dar apucătura-i urîtă.”¹⁶⁹ Pe cînd mai mulți laudau pe cineva care făcuse un dar lui Diogene, acesta interveni cu cuvintele: „Dar pe mine nu mă laudați, care am fost demn să-l primesc?” Cineva îi ceru să-i dea îndărăt mantaua. „Dacă mi-ai dăruit-o, îi răspunse Diogene, atunci e a mea, iar dacă mi-ai împrumutat-o, atunci o folosesc.” Un fiu natural spuse odată lui Diogene că avea aur în buzunarul hainei. „Adevărat, răspunse Diogene, de aceea dorm eu pe ea ca așternut.”¹⁷⁰

[63] Cineva îl întreba ce a cîștigat din studiul filosofiei, iar el răspunse următoarele: „Dacă nu altceva, cel puțin să pot fi pregătit pentru orice

soartă.” Întrebat din ce loc este, Diogene răspunse: „Sînt cetățean al lumii.”¹⁷¹ Între-o zi văzu pe unii cum aduceau sacrificii zeilor ca să le dea un fiu. „Dar pentru ce fel de om va fi acest fiu nu aduceți sacrificiu?” Odată, cerîndu-i-se cotizația pentru o asociație¹⁷², el răspunse conducătorului asociației:

Hainele luați de pe alții, de Hector să nu vă atingeți¹⁷³.

Numea „regine” pe iubitele regilor, pentru că, explica el, ele pot face tot ce le trece prin cap. Cînd atenienii dădură prin decret lui Alexandru titlul de Dionysos, interveni cu vorbele: „Și pe mine făceți-mă Sarapis.”¹⁷⁴

Cineva îl muștră că se duce în locuri murdare, iar el dădu răspunsul că și soarele vizitează latrinele, fără să se mînjească.

[64] Prînzea odată într-un templu și, punîndu-i-se în față pîini care erau murdare, el le luă și le aruncă, declarînd că într-un templu nu trebuie să intre nimic murdar¹⁷⁵. Cineva îi spuse: „Nu știi nimic, deși ești filosof”, iar el îi replică: „Chiar dacă îmi însușesc pe îndelete înțelepciunea, și acestea însemnează tot filosofie.”¹⁷⁶ Cineva îi aduse pe copilul său, lăudîndu-i talentul înnăscut și caracterul ferm. „Atunci ce nevoie are de mine?”, spuse Diogene. Cei care spun lucruri frumoase, dar nu le fac, spunea el, nu se deosebesc cu nimic de o harpă; pentru că și harpa, ca și ei, nu are nici auz, nici înțelegere. În teatru intră odată lovindu-se de cei care ieșeau. Întrebat de ce face acest lucru, răspunse: „Acest lucru obișnuiesc să-l fac toată viața mea.”

[65] Văzînd un tînăr cu purtări de femeie: „Nu ți-e rușine – îi zise – să te porți cu tine mai rău decît a voit natura; căci natura te-a făcut bărbat, iar tu te silești să te faci femeie.”¹⁷⁷ Altădată, întîlni un om fără minte, care acorda un psalteriu¹⁷⁸. „Nu ți-e oarecum – îi spuse – să acorzi sunetele acestui lemn și să nu pui de acord sufletul tău cu viața?” De asemenea, spuse unuia care afirma că nu era înzestrat pentru studiul filosofiei: „Ce mai trăiești atunci dacă nu te îngrijești să trăiești cum trebuie?”, iar altuia care-și disprețuia tatăl: „Nu te rușinezi să disprețuiești pe acela datorită căruia ești așa de mîndru de tine?” Băgînd de seamă că un tînăr frumușel vorbea necuviincios, îl muștră astfel: „Nu ți-e rușine să scoți un pumnal de plumb dintr-o teacă de fildeș?”

[66] Făcîndu-i-se reproșuri că bea în cîrciumă: „Dar – răspunse el – tot așa mă duc ca să-mi tai părul la frizerie”, iar aceluia care-l ținu de rău că primise o haină de la Antipater, îi răspunse cu versul:

...Nu-s de aruncat aste daruri de cînte, date de zei¹⁷⁹.

Un om îl izbi mai întîi cu o bîrnă și apoi îi strigă: „Păzea!” Diogene îl lovi și el, la rîndul său, cu bățul, adăugînd pe urmă: „Păzea!”¹⁸⁰ Altuia care era foarte asiduu pe lîngă o curtezană, îi spuse: „De ce, nefericitele vrei să obții ceea ce-ar fi mai bine să pierzi?” Cineva își parfumase părul. „Bagă de seamă – îi spuse – ca parfumul din părul tău să nu-ți cauzeze miros rău în viață.” Spunea că slugile ascultă de stăpîni, iar vicioșii de poftele lor.

[67] La întrebarea de ce slavii erau numiți „andrapozi”¹⁸¹, dădu acest răspuns: „Din pricină că au picioare de om și sufletul ca tine care mă întreb.” Ceru o mină de la un risipitor, și acesta îl întrebă de ce lui îi cere o mină, iar de la alții numai un obol? „De la alții – îl lămuri Diogene – mă aștept să mai primesc, dar că voi mai primi vreodată ceva de la tine stă în voia zeilor.” Cineva îl muștră că cerșește, pe cînd Platon nu făcea acest lucru: „Ba da, răspunse Diogene, cere și el dar:

S-apropie cu capul ca nu cumva vre-un altul să-l audă¹⁸².”

Văzînd un țințas prost, se așeză lîngă țință și explică: „Ca să nu fiu nimerit.” Îndrăgostiții, spunea el, se nenorocesc de dragul plăcerii.

[68] Fiind întrebat dacă moartea e un rău, răspunse: „Cum poate fi un rău când ea, fiind prezentă, n-o mai simțim?” Alexandru i se așază în față și-l întreabă: „Nu te temi de mine?” – „Cum ești? Îl întreabă Diogene, bun sau rău?” – „Bun”, răspunse Alexandru. – „Atunci, reluă Diogene, cine se teme de un om bun?” După el, educația aduce cumpătare celui tânăr, consolare celui bătrîn, bogăție celui sărac și podoabă celui bogat. Didymon¹⁸³, care era un desfrînat, îngrijea odată ochiul unei fete. „Bagă de seamă, îi spuse Diogene, tratînd ochiul fecioarei, să nu-i strici pupila.”¹⁸⁴ Cineva i se plîngea că proprii lui prieteni uneltesc împotriva lui. Diogene atunci exclamă: „Ce-i de făcut dacă trebuie să te porți cu prietenii la fel ca și cu dușmanii?”

[69] I se puse întrebarea care-i lucrul cel mai frumos din lume, la care el răspunse: „Vorbirea sinceră”. Intrînd într-o școală de băieți, găsi acolo multe statui ale Muzelor, dar puțini elevi. „Cu ajutorul zeilor¹⁸⁵, spuse el, magistre ai o mulțime de elevi.” Avea obiceiul să facă orice în public, deopotrivă cele cuvenite lui Demeter cît și Afroditei¹⁸⁶. Argumenta în felul următor: „Dacă a mîncă nu-i absurd, nu-i absurd nici a mîncă în piață.” Masturbîndu-se în public, spunea într-una: „Ce bine ar fi dacă s-ar alunga și foamea frecîndu-ne pîntecele.” I se atribuie și alte vorbe și fapte, dar ar lua prea mult timp să le înșirăm pe toate, întrucît sînt foarte numeroase¹⁸⁷.

[70] Obișnuia să afirme că există două feluri de educație: una sufletească și alta corporală; această educație e cea prin care, cu o exercitare continuă¹⁸⁸, se formează reprezentări, care asigură deprinderea pentru faptele virtuozității; o jumătate a acestei educații e incompletă fără cealaltă, sănătatea și forța fiind tot așa de mult cuprinse printre lucrurile necesare atît pentru corp, cît și pentru suflet. El aducea o dovadă indiscutabilă faptul că ușor se ajunge la virtute prin exercitare, deoarece în meserii, în deprinderile manuale și în celelalte arte se poate vedea cum, prin practică, meșteșugarii își dezvoltă o extraordinară dibăcie manuală. La fel putem lua cazul cîntăreților din flaut și al atleților: ce minunată dibăcie dobîndesc ei prin munca lor neîncetată! Iar dacă și-ar fi pus sforțările lor în educarea sufletului, este neîndoielnic că munca lor n-ar fi fost fără folos și realizări de seamă.

[71] Nimic în viață, susținea el, nu are sorti de izbîndă fără o practică perseverentă¹⁸⁹; aceasta poate să învingă orice. Prin urmare, în loc de o caznă nefolositoare, oamenii ar trebui să aleagă cazna¹⁹⁰, așa cum o indică natura, prin care ei pot trăi fericiți. Dar, din cauza neghiobiei lor, oamenii sînt nefericiți. Însuși disprețul plăcerii este foarte plăcut dacă ne-am obișnuit cu el; căci întocmai cum cei obișnuți cu o viață de plăceri simt neplăcere cînd trec la un fel de viață opusă, tot așa cei care s-au exercitat în această direcție contrară simt mai multă plăcere în a disprețui plăcerile. Acesta era fondul vorbelor lui și era limpede că-și potrivea purtarea întocmai, cu adevărat răsturnînd valorile¹⁹¹, acordînd dreptului natural o autoritate mai mare decît legii¹⁹² și afirmînd că felul lui de viață are același caracter ca viața lui Heracle¹⁹³, căci punea libertatea mai presus de orice.

[72] Susținea că toate lucrurile aparțin înțeleptului și întrebuița argumente ca cele de care am vorbit mai sus. Toate lucrurile sînt ale zeilor; zeii sînt prietenii înțeleptului și prietenii își împart lucrurile între ei; de aceea toate lucrurile sînt proprietatea celui înțelept¹⁹⁴. Tot așa în ce privește legea: nu-i cu putință ca societatea să existe fără lege; căci fără orînduirea statală nu se poate trage folos din comunitatea omenească; însă în stat există comunitatea omenească. Căci legea fără orînduirea statală nu e de nici un folos. De aceea legea aparține comunității omenești. Își bătea joc de

noblețea nașterii și de glorie, ca și de toate celelalte asemenea distincții, numindu-le „podoabele de fațadă ale viciului”. Adevărata orînduire de stat, spunea el, este aceea care cuprinde tot universul¹⁹⁵. Susținea comunitatea femeilor, nerecunoscînd altă căsătorie decît o unire a bărbatului care convinge femeia să consimtă. Pentru acest motiv socotea că și copiii trebuiau ținuți în comun¹⁹⁶.

[73] Nu vedea nimic nepotrivit în a fura un lucru din templu sau a mîncă din carnea oricărui animal; nici ceva nelegiuit a mîncă din carnea de om, lucru, spunea el, care se vede în obiceiurile unor popoare străine¹⁹⁷. Mai mult chiar, după dreapta judecată, așa cum înțelegea el, toate elementele sînt conținute în toate lucrurile și pătrund prin toate; căci în pîine se află părți constitutive din carne, dar și pîinea este o parte constitutivă a vegetalelor; la fel și toate celelalte corpuri, prin mijlocul unor pori invizibili, particulele lor se unesc și se adună la un loc prin exhalare vapoasă¹⁹⁸.

VII. Aceste lucruri Diogene le explică în *Thyestes*¹⁹⁹, dacă tragediile sînt cu adevărat ale sale și nu-s opera discipolului său Philiscos din Egina²⁰⁰ sau ale lui Pasiphon²⁰¹, fiul lui Lucian, care, după spusele lui Favorinus din cartea sa *Povești variate*, le-a scris după moartea lui Diogene.

VIII. Acesta mai susținea că trebuie să neglijăm muzica, geometria, astronomia și alte asemenea studii, ca fiind nefolositoare și nenesecare²⁰².

IX. [74] Avea răspunsul cel mai nimerit în disputele verbale, așa cum se vede din cele spuse mai sus.

Cînd a fost vîndut ca slav, a îndurat totul cu noblețe sufletească. Într-o călătorie pe mare la Egina a fost prins de pirății de sub comanda lui Scirpalos²⁰³ și dus în Creta, unde fu scos în vînzare. Întrebat de crainic ce se pricepe să facă, răspunde: „Să conduc oameni”. După aceea îi arată pe un corintian îmbrăcat într-o haină tivită cu purpură, Xeniadēs, pomenit mai sus, și-i spuse: „Vinde-mă acestui om, are nevoie de un stăpîn.” Așa s-a făcut că l-a cumpărat Xeniadēs, care l-a luat la Corint, l-a pus să-i supravegheze copiii și i-a încredințat toată gospodăria casei. A condus-o în toate privințele în așa fel, încît Xeniadēs spunea oriunde se ducea: „Un geniu bun mi-a intrat în casă.”²⁰⁴

[75] Cleomenēs, în opera sa intitulată *Despre pedagogie*²⁰⁵, spune că prietenii lui Diogene, dorind să-l răsкупere, fură numiți de el proști, fiindcă, îi lămuri Diogene, nu leii sînt sclavii aceloră care-i hrănesc, ci mai curînd cei care-i hrănesc sînt la bunul plac al leilor; doar frica este ceea ce-l deosebește pe sclav, în timp ce animalele sălbatice înspăimîntă ele pe oameni.

X. Avea, într-adevăr, un minunat dar de a convinge, așa că putea învinge în argumentare pe oricine în orice privință. Se spune că un anume Onesicritos din Egina²⁰⁶ și-a trimis la Atena pe unul dintre cei doi fii ai săi, anume pe Androsthēnēs²⁰⁷, și acesta, ascultînd lecțiile lui Diogene, rămase acolo; tatăl atunci trimise și pe celălalt fiu, sus-numitul Philiscos²⁰⁸, care era mai mare, ca să-l caute, dar și Philiscos fu captivat la fel. [76] În cele din urmă sosi chiar tatăl, care, tot așa ca și fiii săi, se unī cu ei și se consacră studiului filosofiei, un atît de mare farmec exercitau vorbele lui Diogene. Printre ascultătorii lui erau și Focion²⁰⁹, supramit cel de treabă, și Stilpon²¹⁰ megaricul și mulți alți bărbați de seamă din viața politică.

XI. Se spune că Diogene avea aproape nouăzeci de ani cînd a murit²¹¹.

În ce privește moartea sa există mai multe relatări. Una este c-a fost apucat de dureri de pîntece după ce-a mîncat o caracatiță crudă²¹² și astfel și-a găsit moartea; alta e că a murit de bunăvoie, reținîndu-și suflarea. Această versiune a fost urmată de Cercidas din Megalopolis²¹³ (sau din Creta), care scrie astfel în *Meliambii* săi²¹⁴:

- Sfârșit-a cetățeanul ce veacu-și trecu în Sinope,
 I-aduse fama toiagul, sumanul și traiul sub stele.
 [77] Purcesu-și-a molcom zborul, cu gura avan înțeleștată,
 Lipsit de suflare, că doară pe bună dreptate numit e
 Cerescul cîine și sămînța lui Zeus atotdomnitorul.

Alții spun că, încercînd să împartă o caracatiță la cîini, a fost așa de rău mușcat de pulpa piciorului, încît i s-a tras moartea. Totuși, după spusele lui Antisthenes din cartea *Succesiunile filosofilor*²¹⁵, familiarii săi au bănuat că moartea i-a venit din reținerea răsufării. Pe timpul acela, Diogene locuia în Craneion, în gimnaziul din fața Corintului²¹⁶. Cînd discipolii au sosit, după obicei, l-au găsit înfășurat în haină și au crezut că doarme, deși nu avea de loc obiceiul să fie leneș sau somnoros. De aceea ei au dat la o parte haina și au văzut că era fără suflare. Au bănuat că moartea i-a fost un act voit, ca să termine odată cu viața.

[78] Se spune că pe urmă s-a iscat o ceartă printre discipoli ca să hotărască cine-l va înmormînta. Ajunseră chiar să se încaiere. Dar au sosit părinții lor și oameni de seamă. Sub conducerea acestora a fost înmormîntat lîngă poarta care duce la Istmul corintic²¹⁷. Pe mormînt i-au pus o coloană, iar deasupra un cîine din marmură de Paros²¹⁸. Mai tîrziu concetățenii lui l-au cinstit cu statui de bronz pe care erau înscrise aceste versuri:

Vreamea, ce macină totul, chiar bronzul îl roade pe-ncetul,
 Gloria ta a rămas, Diogene, în veac!
 Singur îmbii muritorii să fie-mpăcați cu învățu-ți,
 Drum ușor, fără cot, darnic la toți dăruind.

- [79] Și noi am scris despre el, în metrul proceleusmatic²¹⁹:

– Vino și spune, Diogene, ce soartă te-a dus într-a morților lume?
 – Aprigă mușcătură de cîine m-aduse.

Unii spun însă c-a lăsat cu limbă de moarte ca să-l arunce fără să-l înmormînteze, ca orice animal sălbatic să se poată hrăni din el²²⁰, sau ca să fie aruncat într-un șanț și să se împrăstie puțină țărînă peste el²²¹. După alții, ar fi cerut ca după moarte să fie aruncat în Ilissos²²², ca să poată fi de folos fraților lui²²³. Demetrios, în opera sa *Despre omonimi*, afirmă că în aceeași zi cînd Alexandru cel Mare a murit în Babilon, a murit și Diogene la Corint²²⁴. În timpul celei de-a o sută treizecea olimpiade²²⁵ era un om bătrîn.

XII. [80] I se atribuie scrierile următoare:

Dialoguri:

Cephalion
Ichthyas
Cioara
Pordalos
Poporul atenian
Republica
Artă eticii
Despre bogăție
Despre dragoste
Theodoros
Hypsias
Aristarchos
Despre moarte
Scrisori

șapte tragedii:

Elena
Thyestes
Heracle
Abile
Medea
Chrysippos
*Edip*²²⁶

Sosicrates, în prima Carte a lucrării sale *Succesiunile*²²⁷, și Satyros²²⁸, în Cartea a patra a operei sale *Viețile*, pretind că Diogene n-a lasat nimic scris, iar Satyros adaugă că tragediile acestea mici sînt scrise de Philiscos²²⁹ din Egina, discipolul lui Diogene. Sotion²³⁰, în Cartea a șaptea, declară că numai următoarele opere ale lui Diogene sînt originale: *Despre virtute*, *Despre bine*, *Despre dragoste*, *Cerșetorul*, *Tolmaios*, *Pordalos*, *Casandros*, *Cephalion*, *Philiscos*, *Aristarb*, *Sisyphos*, *Ganymede*, *Învățături*, *Scrisori*²³¹.

XIII. [81] Au fost cinci bărbați cu numele de Diogenes. Primul, din Apollonia, un filosof naturalist. Începutul tratatului acestuia sună astfel: „După părerea mea, la începutul oricărei lucrări trebuie să căutăm ca principiul de la care pornim să fie necontestat.”²³² Al doilea a fost din Sicyon și a scris *Despre Pelopones*²³³. Al treilea este filosoful nostru²³⁴. Al patrulea, un stoic născut la Seleucia, numit și Babiloneanul, din cauză că Seleucia e aproape de Babilon²³⁵. Al cincilea era din Tars²³⁶, autorul unei lucrări *Despre probleme poetice*, pe care încearcă să le rezolve.

XIV. Despre filosoful nostru, Athenodoros spune, în Cartea a opta a lucrării sale *Plimbări*²³⁷, că avea totdeauna corpul lucios, din cauză că și-l ungea cu unsoare.

CAPITOLUL AL III-LEA

Monimos

I. [82] Monimos din Siracuză a fost un discipol al lui Diogene; după spusele lui Sosicrates²³⁸, slujea la un anume bancher corintean, pe care Xeniiades, cumpărătorul lui Diogene, îl vizita des²³⁹. Prin povestirile pe care le făcea despre desăvîrșirile lui Diogene în fapte și vorbe, Xeniiades trezi în sufletul lui Monimos o iubire puternică pentru Diogene. Se prefăcu îndată că-i nebun și începu să arunce mărunțișul și toți banii de pe masa bancherului, pînă ce, în cele din urmă, stăpînul îi dădu drumul, iar el, din clipa aceea se consacră lui Diogene. A urmat în multe privințe și pe Crates, cinicul, și a îmbrățișat concepții asemănătoare cu ale acestuia. Stăpînul lui, văzînd modul lui de purtare, rămase și mai mult convins că era nebun.

II. [83] A ajuns un om așa de vestit, încît este menționat chiar de poetul comic Menandru²⁴⁰. Într-una din piesele lui, *Grăjdarul*, spune acestea:

Fost-a, o Philon, un om înțelept Monimos acela,
 Nume doar nu avu prea vestit. – E vorba așadară
 De Monim ce purta o desagă? – Nu una, ci trei chiar,
 Martor mi-e însă chiar Zeus că nu grăit-a vreodată
 Vorbe de felul acesta: „Cunoaște-te însuți pe tine”,
 Ori vreun gînd mai de seamă. Pe acesta-l lasă însă-n urmă
 Cerșetorul acela pucios ce tot spune că omul,
 Orice-ar gîndi, nălucă-i deșartă.

Monimos, într-adevăr, s-a dovedit un filosof cu greutate, încît a disprețuit pămîntul și s-a avîntat spre a obține adevărul²⁴¹.

III. Monimos a compus cîteva lucrări glumețe, în care stă însă ascuns un fond serios: una *Despre instincte*, în două Cărți, și un *Îndemn la studiul filosofiei*²⁴².

CAPITOLUL AL IV-LEA

Onesicritos

I. [84] Unii autori susțin că Onesicritos a fost din Egina, dar Demetrios din Magnesia spune că era originar din Astypalaia²⁴³. Și el a fost unul dintre discipolii vestiți ai lui Diogene.

II. Întîmplările vieții lui par a fi fost asemănătoare cu cele ale lui Xenofon. Într-adevăr, Xenofon a luat parte la expediția lui Cyrus, iar Onesicritos la aceea a lui Alexandru; cel dintîi a scris *Educația lui Cyrus*, în timp ce al doilea a scris: *Cum a fost educat Alexandru*²⁴⁴; unul a făcut elogiul lui Cyrus, celălalt al lui Alexandru. Și în stilul lor, ei se aseamănă, cu deosebirea că Onesicritos, cum era și de așteptat de la un imitator, e mai prejos decît modelul său.

III. Printre ceilalți discipoli ai lui Diogene au mai fost Menandros, supranumit Drymos²⁴⁵, un mare admirator al lui Homer; Hegesias din Sinope²⁴⁶, poreclit „Zgardă de cîine”, și Philiscos din Egina²⁴⁷, amintit mai sus.

CAPITOLUL AL V-LEA

Crates

I. [85] Crates, fiul lui Ascondas, era teban și făcea și el parte dintre cei mai renumiți discipoli ai Cinicului²⁴⁸. Hippobotos²⁴⁹, totuși, pretinde că nu era discipolul lui Diogene, ci al lui Bryson²⁵⁰, aheianul.

II. I se atribuie următoarele *Versuri glumețe*²⁵¹:

Este-un oraș, numit Pera, ce-n vînată ceață înoată,
Rodnic și mîndru, dar tare murdar și lipsit mai de toate.
Nimeni, nebun de-i ori trîntor, nu ancorează, pe-acolo
Darmite el, desfrînatul, fudul de șezutul drăguței.
Însă bogat e în cimbru, smochine, usturoi și în piine,
Bunuri spre care norodul năvală nu dă cu războaie,
Arme nu-și caută-n pripă, hapsîn după bani, după slavă.

[86] Mai există și faimoasele lui *Note zilnice*²⁵², care sună astfel:

Zece cogeamite mine zvîrli bucătarului; pentru
Medic, o drahmă-i destulă; talanți, lingușirii cinci dete;
Fumul din horn e răsplata menită cinstitului sfetnic;
Mîndrei ce trupul și-l vinde talantul galant i-l oferă;
Doar trei oboli, atîtica, primi filosoful simbricie!

Era poreclit „Deschizătorul de uși”, fiindcă intra în orice casă și dojenea pe cei dinăuntru ei.

Iată și aceste versuri care îi aparțin:

Asta-i ce știu, ce am învățat și tot ce prin Muze
Am dobândit: trufia cea oarbă cuprinde-avuția.

Și iarăși spunea că ceea ce a câștigat din filosofie este :

O baniță de bob și lipsa de-orice grijă.

Și versurile aceste sînt citate tot ca ale lui :

Dragostei foamea capăt îi pune, ori ea, ori timpul.
Ele de nu izbutesc, ștreangul îți pune de gît.

III. [87] Era în floarea vîrstei în timpul olimpiadei a o sută treisprezecea²⁵³.

IV. După spusele lui Antisthenes din cartea sa *Succesiunile*²⁵⁴, primul îndemn către filosofia cinică l-a simțit cînd l-a văzut pe Telephos într-o tragedie²⁵⁵, în stare nenorocită, purtînd un coșuleț. Și-a prefăcut averea în bani numerar, căci aparținea unei familii sus-puse, și, după ce-a strîns astfel două sute de talanți, i-a împărțit printre concetățenii săi. Și (se mai adaugă) a devenit un filosof așa de tenace, încît este menținut de poetul comic Philemon²⁵⁶, care spune :

Vara întreagă pe el purtat-a o mantie groasă,
Crates fiindu-i model; iarna o zdreanță pe trup.

Diocles²⁵⁷ povestește cum l-a convins Diogene pe Crates să-și abandoneze ogoarele ca loc de pășune și să arunce în mare banii cîți are strînsi.

[88] El mai spune că Alexandru cel Mare <a locuit>²⁵⁸ în casa lui Crates, după cum Filip locuise altădată în aceea a Hipparchiei²⁵⁹. De asemenea, adesea Crates alunga cu bățul unele dintre rudele sale care îl vizitau și încercau să-l abată din drumul ales, rămînînd neclintit în hotărîrea sa.

V. Demetrios din Magnesia²⁶⁰ povestește că și-a dat în păstrare banii unui bancher, cu condiția că dacă fiii lui se dovedeau oameni de rînd, să-i dea lor, iar dacă deveneau filosofi, să-i împartă în popor, căci fiii lui, îmbrățișînd filosofia, n-ar mai fi avut nevoie de nimic. Eratostene²⁶¹ ne spune că Hipparchia²⁶², despre care vom vorbi în curînd, i-a născut un fiu, numit Pasicles²⁶³, și cînd acesta deveni efeb, Crates îl duse în casa unei prostituate și-i spuse că așa se însurase și tatăl lui.

[89] După părerea lui, căsătoria, supusă adulterului, aparține tragediei și are ca răsplată exilul sau asasinatul ; pe cînd căsniciile celor care recurg la prostituate sînt subiecte de comedie, fiindcă prin destrăbălare și băutura ele duc la nebulie.

VI. Crates a avut un frate, numit Pasicles²⁶⁴, care a fost discipolul lui Eucleides²⁶⁵.

VII. Favorinus, în Cartea a doua a *Amintirilor*, raportează un cuvînt de spirit de-al lui Crates. Povestește cum, adresînd o rugămînte conducătorului gimnaziului, Crates îi cuprinse șoldurile și, cum celălalt se supără, îi spuse : „Ce, nu-s ale tale șoldurile ca și genunchii?”²⁶⁶ Obişnuia să afirme că nu-i cu putință să găsești pe cineva care să nu cadă într-o vină, întocmai cum într-o rodie există totdeauna și cîte o boabă stricată. Odată, scoțînd din fire pe cîntărețul din chitară Nicodromos²⁶⁷, acesta l-a lovit în obraz ; atunci el și-a pus un plasture pe frunte, cu inscripția : „Făcut de²⁶⁸ Nicodromos”.

[90] Pe prostituate le înjura intenționat ca să se deprindă cu înjurăturile lor.

Demetrios din Phaleron²⁶⁹ îi trimise cîteva pîini și ceva vin. El îl mustră spunîndu-i : „O ! de ar da fîntînile pîne cum dau apă !” De unde se vede limpede că era un băutor de apă. Cînd supraveghetorii ordinii publice²⁷⁰ îl traseră la răspundere pentru că purta haină de pînză străvezie, le dădu acest răspuns : „O să vă arăt că și Theophrastos e înfașurat în pînză străvezie.”

Cum aceia nu voiau să creadă, îi duse în prăvălia unui bărbier și le arătă pe Theophrastos, care se bărbiera²⁷¹. La Theba a fost bătut cu biciul de conducătorul gimnaziului; după o altă versiune de Euthykrates la Corint²⁷² și, fiind tîrît de picioare, recita cu nepăsare versul²⁷³:

Dar m-a luat de picior și din pragul ceresc mi-a dat drumul.

[91] Diocles²⁷⁴, totuși, spune c-a fost astfel tîrît de Menedem din Eritreia²⁷⁵. Acesta era frumos și era socotit că este iubitul lui Asclepiades din Phlius²⁷⁶. Crates îl apucă de buci și-i spuse: „Asclepiades e înăuntrul”, după care Menedem, înfuriat la culme, îl tîrî de picior, pe cînd el declama versul de mai sus.

VIII. Zenon din Cition, în *Învățăturile*²⁷⁷ sale, povestește că și-a cusut, cu nepăsare, un cojoc de oaie în mantaua sa uzată.

[92] Era urît la vedere și, cînd făcea exerciții de gimnastică, lumea rîdea de el. El însă, ridicînd în sus brațele, spunea: „Curaj, Crates, lucrul acesta e pentru sănătatea ochilor tăi și a trupului tău. Pe acești oameni, care rîd acum de tine, o să-i vezi în curînd chirchiți de boală, socotindu-te pe tine fericit și muștrîndu-se pe ei înșiși pentru lenevia lor.”

IX. Obișnuia să spună că filosofia trebuie studiată atît de mult pînă cînd generalii nu vor părea a fi conducători de măgari. Socotea pe cei care trăiesc înconjuși de lingușitori tot așa de dezarmați ca și viteii în mijlocul unei haite de lupi; căci nici unii, nici alții nu au prieteni, ci numai dușmani.

X. Dîndu-și seama că se apropie moartea, și-a cîntat singur acest cîntec:

... Mult iubite ghebos, pornit-ai acum aieveya

Spre a lui Hades locaș, de-a anilor gîrbov povară.

Căci anii îi îndoiseră spinarea.

XI. [93] Alexandru îl întreabă dacă ar vrea să-i reconstruiască cetatea lui natală²⁷⁸, iar el îi răspunde: „De ce ai face-o? Poate un alt Alexandru ar distruge-o din nou.” Declara că patria sa e lipsită de renume și sărăcie, pe care soarta nu i le poate lua niciodată. Se considera concetățean al lui Diogene, care a înfruntat toate uneltirile invidiei.

XII. Menandru face aluzie la el, în comedia *Surorile gemene*²⁷⁹, în următoarele versuri:

Plimbă-te astăzi cu mine, purtînd o manta grosolană,
Cum se plimba îndeobște nevasta lui Crates cel cinic,
Care pe fii-sa – singur a spus-o făr-de ocolișuri –
Datu-o-a de încercare, soroc hotărît, treizeci zile.

Iată acum discipolii lui:

CAPITOLUL AL VI-LEA

Metrocle

I. [94] Metrocle din Maronea²⁸⁰ era fratele Hipparchiei. A fost mai întîi elevul lui Theofrast, peripateticianul. Era așa de intimidat, încît, scăpînd un vînt în timpul unui exercițiu în școală, îl cuprinse o deznădejde atît de mare, încît se închise în casă cu gîndul de a se lăsa să moară de foame. Auzind acestea, Crates veni să-l vadă chemat fiind, și, după ce mîncă mai înainte în mod intenționat o mîncare de bob, îl convinse în fapt și logic, că n-a comis nici o necuviință. Căci ar fi fost un caz teratologic dacă n-ar fi produs gaze

în mod natural. La sfârșit, dînd și Crates drumul unui vînt, îl înzdrăveni pe Metrocle, consolidînd-l prin asemănarea faptelor. De-atunci încolo Metrocle fu elevul lui și deveni foarte priceput la filosofie.

II. [95] Hecaton, în prima Carte din *Învățăturile*²⁸¹ lui, povestește că și-a ars compozițiile, spunînd cuvintele:

Năluciri sînt din vise din lumea subpămînteană²⁸².

[Vorbe de clacă]²⁸³

Alții spun că în momentul cînd a ars notele de la lecțiile lui Theofrast, a adugat versul:

„Vino încoace, Hefest, te caută Tetis pe tine”²⁸⁴.

III. Împărțea lucrurile în unele pe care le poți procura cu bani, cum este o casă, și altele pe care le obții cu timpul și sîrguința, cum e educația. Bogăția, spune el, e dăunătoare dacă nu-i folosită într-un mod demn²⁸⁵.

IV. Muri de bătrînețe, înăbușindu-se singur²⁸⁶.

V. Discipolii lui au fost Theombrotos²⁸⁷ și Cleomenes²⁸⁸: Theombrotos l-a avut ca elev pe Demetrios din Alexandria²⁸⁹, pe cînd Cleomenes l-a învățat pe Timarchos din Alexandria²⁹⁰ și pe Echeles din Efes²⁹¹. Acest Echeles l-a audiat și pe Theombrotos, ale cărui lecții au fost urmate de Menedem²⁹², despre care vom vorbi mai încolo. Printre acești discipoli s-a deosebit și Menippos din Sinope²⁹³.

CAPITOLUL AL VII-LEA

Hipparchia

I. [96] Și sora lui Metrocle, Hipparchia, a fost atrasă de doctrinele lor. Amîndoi frații s-au născut la Maronea.

II. S-a îndrăgostit de învățăturile și felul de viață al lui Crates și nu s-a mai uitat la nici unul dintre pețitorii ei, la bogăția, noblețea sau frumusețea lor. Crates era totul pentru ea. Și-a amenințat chiar părinții că-și va face seama dacă n-o vor da după el. De aceea Crates a fost rugat de părinți să-i scoată gîndul acesta din cap, iar el a făcut tot ce-a putut. În cele din urmă, neizbutind s-o convingă, se sculă, depuse tot ce avea în fața ei și-i spuse: „Acesta este mirele și aceasta este averea lui; fă-ți alegerea”, căci nu va fi soția lui decît dacă împărtășește felul lui de viață.

[97] Fata își făcu alegerea, adoptă aceeași haină, merse peste tot cu soțul ei, trăi cu el în public și se duse la mese cu el.

III. A apărut cu el și la banchetul dat de Lysimah²⁹⁴, unde ea îl înfundă pe Theodor, denumit ateul²⁹⁵, prin următorul sofism: Orice acțiune, dacă-i făcută de Theodor, nu-i nedreaptă, și nu va fi nedreaptă nici dacă-i făcută de Hipparchia; Theodor nu face nimic nedrept cînd se lovește singur; de aceea nici Hipparchia nu face nimic nedrept cînd îl lovește pe Theodor. El nu găsi nici un răspuns la argumentarea ei, dar îi ridică în sus rochia. Hipparchia însă nu dădu nici un semn de tulburare, lucru ce ar fi fost firesc la o femeie. [98] Iar cînd el îi spuse:

Lîngă războiul de tors suveica lăsat-a aceasta²⁹⁶,

ea îi răspunse: „Eu sînt aceea, Theodor, dar îți închipui oare că m-am gîndit rău cînd am întrebuițat pentru studiu timpul, pe care l-aș fi pierdut la războiul de țesut?” Acestea și numeroase altele se povestesc despre femeia-filosof.

IV. Se cunoaște o carte a lui Crates²⁹⁷, intitulată *Epistole*, care conține o minunată filosofie, într-un stil care câteodată seamănă cu acela al lui Platon. A scris și tragedii, caracterizate printr-o filosofie înaltă, ca, de exemplu, pasajul următor:

Patria-mi nu-i doar un turn ori un coperiș singuratic,
Ci-i cît întregul pămînt, iar locuința-i în stare
Să ne cuprindă pe toți.

El a murit de bătrînețe și a fost înmormîntat în Beoția.

CAPITOLUL AL VIII-LEA

Menip

I. [99] Menip, tot un cinic, era de origine fenician²⁹⁸, sclav, așa cum spune Achaicos în *Eticile*²⁹⁹ sale. Diocles³⁰⁰ ne informează că stăpînul lui era un cetățean din Pontos, numit Baton³⁰¹. Zgîrcenia îl făcu însă să se milogască cu atîta perseverență, încît reuși să devină cetățean teban³⁰².

II. N-are nimic serios în el, iar cărțile lui sînt pline de farse, foarte asemănătoare cu acelea ale contemporanului său Meleagros³⁰³.

Hermip³⁰⁴ spune că dădea bani cu împrumut cu ziua și a primit porecla corespunzătoare³⁰⁵. Obişnuia să dea împrumuturi cu dobîndă la armatori pe garanție³⁰⁶; încet și-a strîns astfel o mare avere.

III. [100] În cele din urmă însă căzu victima unei escrocherii, pierdu tot ce avea și, de deznădejde, își puse capăt zilelor, spînzurîndu-se.

Am compus aceste versuri ironice despre el:

Poate auzita-ți cumva de Menip, de fel din Fenicia,
Cică i-i baștina, -ncolo, cîine cretan de cînd hăul.
Fu poreclit cămătarul, vestit că dă drahme cu ziua.
Casa, la Theba, odată, căzîndu-le furilor pradă,
Toată averea-și pierdu și, uitînd năprinstan tot cinismu-i,
Lațul de gît și-l puse.

IV. După unii autori, cărțile atribuite lui n-ar fi ale lui, ci ar fi scrise de Dionysios și Zopyros, ambii din Colofon³⁰⁷, care, scriindu-le în joacă, le-au dat lui Menip, ca unul care putea să le exploateze mai cu folos.

V. [101] Au fost șase bărbați cu numele Menippos: primul e cel care a scris *Istoria Lydiei*, rezumîndu-l pe Xanthos³⁰⁸; al doilea, filosoful nostru; al treilea, un sofist din Stratonicea, la origine carian³⁰⁹; al patrulea, un sculptor; al cincilea și al șaselea, pictori, ambii menționați de Apollodor³¹⁰.

VI. Cărțile lui Menip cinicul sînt în număr de treisprezece:

Evocarea morților;

Testamente;

Epistole, imaginate ca fiind scrise de personaje divine;

Contra fizicienilor, matematicienilor și gramaticienilor;

Nașterea lui Epicur;

Ziua a douăzecea a lunii, serbată de discipolii acestuia, precum și alte lucrări încă³¹¹.

CAPITOLUL AL IX-LEA

Menedem

I. [102] Menedem a fost discipolul lui Colotes din Lampsacos³¹².

După spusele lui Hippobotos³¹³, Menedem ajunsese la un așa grad de extravaganță, încît mergea peste tot travestit în Furie³¹⁴, spunînd că vine din Hades să supravegheze păcatele înfăptuite de oameni și că va coborî din nou în Hades spre a le aduce la cunoștință divinităților de acolo. Îmbrăcămîntea lui era : o tunică cenușie, care-i ajungea pînă la călcîie, pe deasupra încins cu o centură purpurie, o bonetă arcadiană pe cap, cu cele douăsprezece zodii brodate pe ea, și coturni de tragedie; purta o barbă peste măsură de lungă și avea în mînă un toiag de frasin³¹⁵.

III. [103] Acestea au fost viețile fiecăruia dintre filosofi cinici. Mai departe vom da o schiță a doctrinelor pe care ei le susțineau în comun și declarăm că această sectă constituia o filosofie și nu numai un fel de viață, cum susțin unii³¹⁶.

Ca și Ariston din Chios³¹⁷, ei găsesc de cuviință să elimine din filosofie studiul logicii și al fizicii și să se concentreze cu totul asupra eticii³¹⁸. Ceea ce unii afirmă despre Socrate, Diocles³¹⁹ ne povestește despre Diogene, spunînd că acesta ar fi zis următoarele: trebuie să cercetăm

Ce bun și rău ți s-a întîmplat acasă³²⁰.

De asemenea, ei renunță la studiile care sînt obiectul general al educației³²¹. Antistene spunea că cei care au dobîndit înțelepciunea ar face mai bine să nu studieze literatura, ca să nu fie deformați de influențe străine.

[104] Cinicii suprimă din educație și geometria, și muzica, și toate obiectele de studiu de acest fel³²². Cînd cineva îi arată lui Diogene un orologiu, el zise că acest instrument este folositor pentru ca cineva să nu întîrzie la masă³²³. Tot așa spuse unui muzician care-i executa mai multe bucați:

Chibzuința-i una ce cetatea gospodărește;
Cîntul de liră, chitara, nu pun în ordine casa³²⁴.

Cinicii mai susțin³²⁵ că scopul de urmărit este viața în conformitate cu virtutea, cum spune și Antistene în lucrarea sa *Heracle*³²⁶, întocmai ca și stoicii³²⁷. Într-adevăr, între cele două școli există o oarecare comunitate de vederi. De aceea s-a spus că cinismul este un drum scurt spre virtute; iar Zenon din Cition a trăit după acest model.

[105] Spun că trebuie să trăim frugal, mîncînd strictul necesar pentru a trăi și purtînd o singură haină. Disprețuiesc bogăția, gloria și noblețea. Unii dintre ei sînt vegetarieni, beau numai apă rece și se mulțumesc cu orice adăpost se întîmplă sau cu butoaie, ca Diogene, care obișnuia să spună că privilegiul zeilor era să nu aibă nevoie de nimic, iar al oamenilor, care au asemănare cu zeii, să aibă nevoie de puțin.

Ei cred mai departe că virtutea poate fi învățată, cum susține Antistene în cartea sa *Heracle*, și că odată dobîndită nu poate fi pierdută. Omul înțelept merită să fie iubit; el e fără greșală și-i prieten al aproapelui său. Nu trebuie să ne lăsăm în voia soartei. La fel cu Ariston din Chios, ei socotesc indiferent ceea ce e intermediar între virtute și viciu³²⁸. Aceștia sînt filosofi cinici. Trebuie să trecem acum la stoici, a căror școală a fost întemeiată de Zenon, un discipol al lui Crates³²⁹.

Cartea a VII-a

CAPITOLUL I

Zenon

I. [1] Zenon, fiul lui Mnaseas sau al lui Demeas, e originar din Cition¹, ce se afla în insula Cypru, un oraș grecesc care avea coloniști fenicieni.

II. Timotheos din Atena spune, în cartea lui *Despre vieți*², că avea gâtul aplecat într-o parte, iar Apollonios din Tyr³ afirmă chiar că era uscat, foarte înalt și brunet; de aceea unii îl numeau „ramură de viță egipteană”, cum ne informează Chrysippos, în prima Carte a *Proverbelor* lui⁴. Avea pulpele picioarelor groase, dar era firav și slăbuț. Din această pricină, spune Persaios⁵ în *Amintiri de la banchete*, refuza cele mai multe invitații la mese. Se povestește că-i plăcea să mănânce smochine verzi și să stea la soare.

III. [2] Cum s-a arătat mai sus, a fost elevul lui Crates⁶. Se spune că după aceea a urmat zece ani lecțiile lui Stilpon și ale lui Xenocrate⁷, după cum ne informează Timocrates⁸ în lucrarea sa *Dion*, dar și pe ale lui Polemon⁹. Așa cum arată Hecaton și Apollonios din Tyr¹⁰ în prima sa carte *Despre Zenon*, a consultat oracolul ca să știe ce trebuie să facă ca să ajungă la cea mai bună viață, iar răspunsul zeului a fost că trebuie să ia culoarea¹¹ morților. Înțelegînd ce însemna aceasta, a început să citească pe autorii vechi. Calea pe care a ajuns la Crates a fost aceasta: într-o călătorie a sa din Fenicia, avînd o încărcătură de purpură, suferi un naufragiu lîngă Pireu. Avea atunci treizeci de ani. Ajungînd la Atena, se așeză în dugheana unui librar. Fu așa de încîntat, citind Cartea a doua a *Amintirilor*¹² lui Xenofon, încît întrebă unde se puteau găsi oameni ca Socrate.

[3] În acel moment, Crates¹³ tocmai trecea pe acolo și librarul i-l arătă, spunîndu-i: „Urmează pe omul acesta.” Din acea zi deveni elevul lui Crates și <arată>¹⁴, în toate privințele, o puternică înclinare pentru filosofie, deși era prea sfios pentru a-și însuși nerușinarea cinicilor. Crates, dorind să-l lecuiască de acest cur, îi dădu o oală cu fiertură de linte s-o ducă prin cartierul Cerameicos¹⁵, iar cînd văzu că se rușinează și încearcă s-o țină așa ca să nu se vadă, sparse oala c-o lovitură de băț. Cum Zenon începu să fugă, cu fiertură de linte prelingîndu-i-se de-a lungul picioarelor, Crates îi zise: „De ce fugi, micul meu fenician?”¹⁶ Nu ți s-a întîmplat nici o grozăvie.”

[4] Cîțva timp deci a fost discipolul lui Crates. În acest interval de timp a scris *Republica*, de care unii spun, în rîs, c-a scris-o pe coada cîinelui¹⁷.

IV. În afară de *Republica*, a mai scris și următoarele lucrări:

Despre viața în conformitate cu natura;

Despre instinct, sau Despre natura omului;

Despre pasiuni;

Despre datorie;

Despre lege;

Despre educația greacă;

Despre vedere;

Despre univers;
Despre semne;
Chestiuni pitagoriciene;
Chestiuni generale;
Despre stil;
Probleme homerice, în cinci Cărți;
Lecții despre poezie;

A mai scris încă:

Arta;
Soluții;
Respingeri, două Cărți;
Amintiri despre Crates;
*Etica*¹⁸.

Aceasta este lista scrierilor lui.

V. La urmă îl părăsi pe Crates și fu discipolul filosofilor mai sus-numiți¹⁹ timp de douăzeci de ani.

În legătură cu aceasta se povestește c-a spus: „Am făcut o călătorie fericită când am suferit naufragiul.” Alții însă îi atribuie această vorbă pe vremea când era cu Crates. [5] O altă versiune a acestei povești este că el se afla la Atena când a auzit că i-a naufragiat vasul și atunci a spus: „Bravo, noroace, că mă împingi astfel spre filosofie.” Sînt însă și unii care spun că și-a vîndut marfa la Atena și s-a apucat de filosofie²⁰.

VI. A început, după aceea, să predea filosofia, plimbîndu-se în sus și-n jos în colonada pictată²¹, care se mai numește și colonada sau porticul lui Peisianax²², dar și-a primit numele de la pictura lui Polygnot²³, scopul lui fiind de a feri locul de afluența oamenilor fără treabă. Într-adevăr, acesta era locul unde, în timpul celor treizeci²⁴, fuseseră omorîți cam o mie patru sute de cetățeni.

VII. Aici deci veneau amatorii să-l audă pe Zenon și aceasta a făcut ca discipolii lui să fie de asemenea numiți stoici²⁵, ei care mai înainte erau cunoscuți sub numele de zenonieni, după cum afirmă acest lucru Epicur în *Epistolele*²⁶ sale. După spusele lui Eratostene²⁷, din Cartea a opta a lucrării sale *Despre comedia veche*, numele de stoici fusese dat, mai înainte, poezilor care-și petreceau timpul acolo și care au făcut să crească faima acestui nume²⁸.

[6] Poporul atenian îl cinstea foarte mult pe Zenon, așa cum dovedește faptul că i-a încredințat cheile porților din zidurile cetății și că l-a onorat cu o coroană de aur și o statuie de bronz²⁹. Această din urmă cinstire i-au dat-o și cetățenii din orașul lui natal, care au socotit că statuia lui e o podoabă pentru cetatea lor, iar oamenii din Cition, care trăiau la Sidon³⁰, îl onorau la fel de mult.

VIII. Și Antigonos³¹ îl simpatiza și ori de cîte ori venea la Atena îl asculta și adesea îl poftea să vină la el, la curte. El s-a scuzat că nu poate primi această invitație, însă a trimis acolo pe unul din discipolii săi, Persaios³², fiul lui Demetrios, originar din Cition, care era în floarea vîrstei în timpul celei de-a o sută treizecea olimpiade³³, când Zenon era bătrîn. După cele spuse de Apollonios din Tyr³⁴ în lucrarea *Despre Zenon*, scrisoarea lui Antigonos era redactată în termenii următori:

[7] „Regele Antigonos salută pe Zenon, filosoful.

Pe cînd în soartă și faimă socotesc că te întrec pe tine, recunosc că sînt în urma ta în ceea ce privește înțelepciunea și cultura, ca și în ceea ce privește acea fericire deplină, pe care tu o posezi. De aceea am hotărît să-ți cer să vii la mine, fiind încredințat că nu-mi vei respinge invitația. Fă cu orice chip deci să te întâlnești cu mine și să știi bine că nu vei fi numai

învățătorul meu, ci al tuturor macedonenilor la un loc. E doar limpede că oricine învață pe domnitorul Macedoniei și-l călăuzește pe căile virtuții va pregăti totodată și pe supușii lui să fie oameni buni. Cum e domnitorul, așa trebuie să ne așteptăm să fie, în mare parte, și supușii lui.”

Răspunsul lui Zenon este următorul:

[8] „Către regele Antigonos, Zenon îl salută³⁵.

Primesc cu bucurie dragostea ta de învățătură în măsura în care aderi la acea învățătură adevărată, care tinde spre folos, iar nu la imitația ei populară, care servește numai să corupă moravurile. Când cineva năzuiește la filosofie, îndepărtându-se de mult laudată plăcere, care moleștește sufletul unora dintre tineri, e limpede că acela este înclinat spre noblețea de caracter nu numai prin firea lui, ci și prin hotărârea voinței sale. Dacă o fire nobilă este ajutată de exerciții moderate și primește mai departe o învățătură generoasă, ajunge ușor să dobândească o virtute deplină.

[9] Sînt însă împiedicat de slăbiciunea trupezască, datorită bătrîneții, căci am optzeci de ani și, din această pricină, nu-s în stare să vin la tine. Îți trimit, în schimb, pe unii din discipolii mei, a căror putere de judecată nu-i mai mică ca a mea, pe cînd forța lor trupezască e mult mai mare, și dacă te însoțești cu ei, nu vei rămîne în urma nici unuia dintre cei care au ajuns la fericirea deplină.”³⁶

IX. Astfel i-a trimis pe Persaios și pe Philonides tebanul³⁷, iar Epicur, în *Epistola* către fratele său, Aristobulos³⁸, menționează că traiau amîndoi la curtea lui Antigonos. Am crezut nimerit să adaug și decretul³⁹ dat de atenieni cu privire la el.

[10] Iată-l cum sună:

„Arhonte fiind Arrhenides, în prytaneia a cincea a tribului Acamantis, în a douăzeci și una zi a lunii Maimacterion, în a douăzeci și treia plenară a prytaniei, adunarea fiind legal constituită, unul dintre președinți, Hippon, fiul lui Cratistoteles, din districtul Xypetaion, și copreședinții, au pus chestiunea la vot la propunerea lui Thrason, fiul lui Thrason, din districtul Anacaia⁴⁰:

„Întrucît Zenon din Cition, fiul lui Mnaseas, s-a dedicat de mulți ani filosofiei, în cetate, și a trăit ca un om vrednic în toate privințele îndemnînd la virtute și cumpătare pe tinerii care veneau la el ca să-i învețe, îndreptîndu-i spre ce era mai bine și dînd tuturor, prin propria lui purtare, un model de urmat, în deplină armonie cu învățătura pe care o propovăduia, [11] poporul a găsit cu cale⁴¹ – cu noroc bun⁴² – să-i aducă laudă lui Zenon din Cition, fiul lui Mnaseas, și să-l încununeze cu o cunună de aur, în conformitate cu legea⁴³, pentru vrednicia⁴⁴ și cumpătarea lui, și să-i ridice un monument funerar în cartierul Cerameikos, pe cheltuiala publică⁴⁵. Pentru facerea cununei și construirea monumentului, poporul va alege acum cinci împuterniciți dintre cetățenii atenieni, iar grefierul adunării populare⁴⁶ va înscrie acest decret pe două coloane <de marmură>⁴⁷ și va fi îndrituit să așeze o coloană în Academie și pe cealaltă în Lykeion⁴⁸. Iar magistratul care are în grijă contabilitatea va repartiza cheltuiala făcută cu aceste coloane, ca toată lumea să afle că poporul atenian cinstește pe cei vrednici atît în viață cît și după moarte.

[12] Thrason din districtul Anacaia, Philocles din Pireu, Phaidros din Anaphlystos, Medon din Acharnai, Micythos din Sypalettos și Dion din Paiania au fost aleși pentru <facerea cununii și> construirea mormîntului.”⁴⁹

Acesta este textul decretului.

X. Antigonos din Carystos⁵⁰ ne spune că Zenon n-a tăgăduit niciodată că era cetățean din Cition și că atunci cînd i s-a scris numele pe coloană, ca unul care a contribuit la refacerea băilor, sub forma: „Zenon, filosoful”, el

a cerut să se adauge cuvintele „din Cition”. XI. Își făcuse un capac scobit la un flacon⁵¹ și purta bani în el, ca să-i aibă la îndemână pentru nevoile profesorului său, Crates. [13] Se spune că a avut mai mult de o mie de talanți când a venit în Grecia și c-a plasat banii în împrumuturi maritime⁵². XII. Mînca pîinițe cu miere și bea vin puțin, cu buchet fin. XIII. Rar avea legături cu băieții; o dată sau de două ori a avut legături cu o fată ca să nu pară misogin⁵³. Împărțea aceeași casă cu Persaios și când acesta îi aduse o tînără cîntăreață din fluier, el o luă de mînă și o duse drept la Persaios. XIV. Se spune că era foarte maleabil, încît de mai multe ori regele Antigonos a cheuit cu el și că odată l-a luat cu alți petrecăreți la chitaristul Aristocles⁵⁴; Zenon însă s-a retras peste puțin. XV. [14] Se mai spune că evita contactul cu lume multă, încît se așeza la capătul unei bănci spre a fi scutit, cel puțin dintr-o parte, de asemenea neplăcere; și nici nu se plimba cu mai mult de două sau trei persoane. Uneori, spune Cleante în cartea sa *Despre bani*⁵⁵, cerea bani de aramă celor de față, ca aceștia, <de teamă> să nu li se ceară bani, să nu mai facă gloată în jurul lui⁵⁶. Odată când mai mulți stăteau pe lîngă el, el le arătă îngrădirea de lemn din jurul altarului de la capătul de sus al colonadei și le spuse: „Altă dată, acest altar se afla în mijlocul colonadei, dar, din pricină că s-a găsit că era o piedică, a fost pus deoparte. Dacă și voi binevoiți să vă dați în lături din drum, o să mă plictisiți mai puțin.” XVI. Demochares, fiul lui Laches⁵⁷, veni să-l salute și-i spuse că nu avea decît să-i spună sau să-i scrie orice nevoie are lui Antigonos, care i-ar îndeplini cu siguranță toate cererile. Zenon, după ce auzi acestea, nu voi să mai știe de Demochares⁵⁸. [15] Se povestește că după moartea lui Zenon, Antigonos ar fi spus: „Ce spectacol am pierdut!” De aceea a cerut prin Thrason, ca trimisul său, atenienilor să înmormînteze pe Zenon în Cerameicos⁵⁹, iar când fu întrebat de ce îl admira el spune: „Din pricină că toate darurile bogate pe care i le-am oferit nu l-au făcut niciodată nici încrezut, nici umilit.”

XVII. Avea mare aplecare spre studiu și raționa cu precizie despre toate lucrurile. Așa se explică cuvintele lui Timon în poemul *Silloi*:

Căci văzui o bătrînă feniciană-n orbirea-i,
Toate dorea să le știe, dar plasa fiindu-i prea mică
Ruptă i-a fost. Vai, minte n-avu nici cît o chitară⁶⁰.

[16] Obișnuia să discute, cu mare grijă, cu Philon⁶¹ dialecticianul și să studieze împreună cu el. De aceea Zenon, care era mai tînăr, avea o admirație tot așa de mare pentru Philon, ca și profesorul acestuia Diodoros⁶². XVIII. Avea pe lîngă el însoțitori murdari și zdrențăroși, cum spune Timon în aceste versuri:

După sine tîra o droaie de oameni nevolnici,
Mai săraci și mai proști decît toți din cetate⁶³.

XIX. Zenon însuși avea o fire posacă și acră, și o față crispată. Era și foarte frugal și, sub pretextul economiei, avea o meschinărie de barbar. Dacă dojenea pe cineva, o făcea pe scurt, fără vorbe multe⁶⁴, ținîndu-se la distanță. Mă gîndesc, de pildă, la remarcă făcută despre un îngîmfat, care se fălea. [17] Pe când acesta pășea cu grijă printr-o băltoacă, Zenon spuse: „Pe bună dreptate se uită așa de rău la noroi, fiindcă nu-și poate vedea fața într-însul.” Tot așa, un oarecare cinic, spunînd că nu are untdelemn în flacon, ceru de la el, iar Zenon refuză să-i dea și pe cînd acela se îndepărta, Zenon îl rugă să se gîndească care din ei doi era mai nerușinat. Iubea pe Chremonides⁶⁵ și stînd odată cu Cleante lîngă acest tînăr, se sculă, iar după ce Ceante își arătă surprinderea, îi spuse: „Medicii buni spun că cea mai

bună doctorie pentru inflamație este repausul.” Doi oaspeți fiind culcați mai jos de el la banchet, la băutură, cel culcat lângă Zenon îl lovi cu piciorul pe celălalt, Zenon la rîndul său pe cel de lângă el cu ghenunchiul, iar cînd acesta se întoarse, el îi spuse: „Crezi că i-a plăcut vecinului de mai jos ce i-ai făcut tu?” [18] Unuia care iubea pe băieți îi spuse: „Întocmai cum dascălii de școală își pierd mintea, petrecîndu-și tot timpul cu băieții, tot așa fac și cei ca tine.” Spunea că discursurile care se feresc de solecisme și sînt bine ticluite sînt la fel ca monedele de argint alexandrine: frumoase la vedere și bine conturate, la fel ca moneda, dar nu de calitate mai bună din această cauză. Cuvintele de celălalt fel le compara cu tetradrahmele atice care, deși bătute neîngrijit și grosolan, aveau totuși mai multă greutate decît <vorbele> cele frumoase⁶⁷. Discipolului său, Ariston⁶⁸, care vorbea mult și fără miez și uneori în pripă și cu îndrăzneală, Zenon îi adresă aceste vorbe: „Desigur tatăl său trebuie să fi fost beat, cînt te-a conceput” și îl numea flecar, fiindcă el, în schimb, era scurt la vorbă.

[19] Un altul era așa de mare mîncău, încît nu mai lăsa nimic pentru ceilalți comenseni. Într-o zi se aduse la masă un pește mare și Zenon îl apucă, ca și cum ar fi voit să-l mînînce el tot. Pe cînd lacomul se uita la el, îi zise: „Ce crezi că simt cei ce trăiesc cu tine zi de zi, cînd tu nu poți suporta, o singură dată, lacomia mea?” Un tînăr îi puse o întrebare cu mai multă curiozitate decît se potrivea vîrstei lui; Zenon îl duse la oglindă și-i porunci să se uite, după care îl întrebă dacă crede că se cuvenea ca cineva, care avea o astfel de înfățișare, să pună o asemenea întrebare. Un oarecare îi declară că în general nu-i de acord cu Antistene. Zenon îi arată un studiu al acestuia asupra lui Sofocle⁶⁹ și-l întrebă dacă e de părere că studiul conține lucruri frumoase. Cum celălalt răspunse că nu știe, îi spuse: „Nu ți-e rușine, atunci, să alegi și să memorezi ceva prost spus de Antistene, în timp ce lași la o parte lucrurile frumoase, fără să încerci a le reține?”⁷⁰

[20] Altuia care spunea că socotește sărăcăcioase demonstrațiile filosofilor îi răspunse: „Ai mare dreptate, dacă s-ar putea, ar trebui ca și silabele să le fie scurte.” Careva făcea observația că Polemon⁷¹ una promite și alta spune, iar Zenon cu o privire încruntată îl întrebă: „Ce valoare dai celor ce a spus?” Era de părere că în discuție trebuie vorbit apăsător, cu voce tare și forță multă ca actorii, dar să nu deschidem gura prea mare, cum fac oamenii care vorbesc mult, dar fără șir. „Spusele celor ce vorbesc bine – zicea el –, spre deosebire de operele artiștilor buni, n-au nevoie de oprire pentru contemplarea frumuseții lor; dimpotrivă, ascultătorul trebuie să fie așa de absorbit de cele rostite, încît să nu aibă răgaz pentru a face observații.”

[21] Odată, unui tînăr care vorbea fără sfîrșit, Zenon îi spuse: „Urechile ți s-au contopit cu limba.” Altui tînăr frumos, care socotea că înțeleptul nu trebuie să se îndrăgostească, îi dădu această replică: „Atunci cine ar fi mai nenorociți ca voi, tinerii, care nu sînteți decît frumoși?” Spunea că cea mai mare parte dintre filosofi sînt nepricepuți în multe lucruri, iar lucrurile mici și întîmplătoare nu le cunosc de fel. Avea obiceiul să citeze vorba lui Caphisias⁷², care, văzînd un discipol al său care căuta să sufle tare în fluier, îi dădu o lovitură și-i spuse că a cînta bine nu depinde de tărie, ci tăria în a cînta bine. Unui alt tînăr, care povestea ceva cu prea multă libertate, îi spuse: „Eu mai curînd nu ți-aș spune tot ce cred, băiete.”

[22] Un rhodian, frumos și bogat, dar fără alte însușiri, stăruia să vină în școala lui; dar acest elev îi era așa de nesuferit, încît la început Zenon îl așeză pe băncile prăfuite, ca să-și murdărească haina; pe urmă îi dădu loc acolo unde stăteau săracii, ca să se frece de zdrențele lor, încît, pînă la

urmă, tânărul plecă. El obișnuia să spună că lucrul cel mai nepotrivit este îngîmfarea, mai ales la tineri. Mai spunea că nu trebuie să memorăm cuvintele și expresiile, ci trebuie să ne exercităm mintea ca să apreciem folosul celor ce auzim, nu să le primim de-a gata, ca un fel de mâncare bine fiartă și gătită. Socotea că un tânăr trebuie să se poarte cuviincios, în mers, în ținută și în îmbrăcăminte, și obișnuia să citeze mereu versurile lui Euripide despre Capaneus⁷³ cu privire la felul lui de viață:

Prea puțin mîndru era de bogăție iar gîndul
nu-i era mai semeț decît cel al omului sărac.

[23] Pentru a stăpîni știința, spunea iarăși, nu-i nimic mai dăunător ca îngîmfarea și nimic nu ne e mai necesar ca timpul. La întrebarea: „Ce este un prieten?”, el răspunse: „Un alt tu însuși.” Se povestește că odată pedepsi un sclav pentru furt și cum sclavul se apăra spunînd că soarta lui era să fure, Zenon adăugă: „Da, și să fii bătut.” Numea frumusețea floarea cumpătării, sau, după alții, cumpătarea floarea frumuseții. Altădată, văzînd semne de vînatăi pe sclavul uneia din cunoștințele sale, îi spuse acesteia: „Văd urmele miniei tale.” Unul se unsese cu parfum. „Cine miroase aici a femeie?”, întrebă Zenon. Dionysios transfugul⁷⁴, îi puse întrebarea: „De ce sînt singurul elev pe care nu-l îndrepti?”, iar Zenon îi dădu răspuns: „Pentru că nu mă încred în tine.” Unul tinerel care spunea lucruri neserioase, îi adresă aceste cuvinte: „Motivul pentru care avem două urechi și o singură gură este ca să ascultăm mai mult și să vorbim mai puțin.” [24] Într-o zi, la un ospăț, stătea tăcut și fu întrebă de ce nu scotea nici o vorbă, iar el spuse celui ce îl întrebă să ducă răspuns regelui că printre cei de față era unul care știa să tacă, căci cei care-l iscodeau erau trimiși de-ai regelui Ptolemaios și voiau să știe ce mesaj să ducă de la el regelui. Fiind întrebă ce simte cînd e birfit, replică: „Ceea ce simte un trimis, cînd pleacă fără răspuns.” Apollonios din Tyr⁷⁵ ne spune cum Crates îl apucă de haine și-l trase de la Stilpon, iar Zenon, atunci, i-a spus: „Felul cel mai dibaci de a prinde pe un filosof este să-l atragi prin urechi; convinge-mă deci și du-mă așa, căci dacă folosești violență, numai trupul meu va fi cu tine, iar sufletul meu va rămîne cu Stilpon.”

XX. [25] După spusele lui Hippobotos, a urmat lecțiile lui Diodoros⁷⁶, cu care a studiat bine dialectica. Cînd realizează progrese frumoase, intră în școala lui Polemon⁷⁷, așa de puțin îngîmfat era. Ca urmare, se spune că Polemon i s-ar fi adresat astfel: „Te-ai strecurat, Zenon, pe poarta din dos, nu-mi scapi neobservat, îmi furi doctrinele și le dai înfățișare feniciană.”⁷⁸ Un dialectician i-a arătat, odată, șapte forme dialectice care se refereau la sofismul cunoscut sub numele de Secerătorul⁷⁹ și Zenon îl întrebă ce onorar cere. Răspunsul fiind „o sută de drahme”, el plăti repede două sute: așa de departe mergea în dragostea lui de studiu. XXI. Se mai spune că el cel dintîi a introdus cuvîntul „îndatorire”⁸⁰ și a scris un tratat despre acest subiect⁸¹ și c-a modificat astfel versurile următoare ale lui Hesiod:

E de ispravă și-acela ce-ascultă de sfatul cuminte:
Iarăși, tot bun e și omul ce singur la toate gîndește.⁸²

[26] Explica acest lucru spunînd că omul în stare să asculte cum trebuie ceea ce i se spune și să tragă folos întrece pe acela care descoperă ceva singur, căci unul era numai o bună înțelegere, pe cînd celălalt, dînd ascultare sfatului bun, mai adăugă și fapta.

XXII. Întrebă cum se făcea că el, așa de sobru, își dă frîu liber la petreceri, răspunse: „Și bobul e amar, dar dacă-l înmoi în apă, devine dulce.” Hecaton, de asemenea, în Cartea a doua a *Învățăturilor* lui⁸³, menționează că se

complăcea în asemenea petreceri. Mai spunea încă: „Mai bine să te poticnești cu picioarele decât cu limba.” „Fericirea se realizează cu încetul și, totuși, nu-i puțin lucru în sine.” Alții atribuie această vorbă lui Socrate⁸⁴.

XXIII. Arăta cea mai mare oțelire și frugalitate; hrana pe care o folosea nu era pregătită la foc, iar haina pe care o purta era subțire, [27] încît s-a spus despre el:

Aprig, nici gerul iernatic, nici ploaia nemaistăvilită,
Însăși dogoarea solară nu-l frîng, cum nici boliștea cruntă,
Veselul praznic al străzii nu-l clatin'; veghind zi și noapte,
Pagină nou-i destină ceaslovul înțelepciunii⁸⁵.

XXIV. Poeții comici chiar, prin ironiile la adresa lui, îl lăudau, fără să-și dea seama. Astfel, Philemon spune într-o piesă *Filosofii*:

Lua pîine și smochine ca desert și apă,
Filosofie nouă el filosofează,
Ce foamea învăța, discipoli adunînd⁸⁶.

Alții atribuie aceste versuri lui Poseidippos⁸⁷:

În timpul acela, Zenon devenise aproape proverbial. O vorbă curentă despre el era: „Mai îndurător ca Zenon filosoful”. Și Poseidippos⁸⁷ spune în comedia *Schimbătorii*⁸⁸:

...Așa că de zece zile încoace
Mai cumpătat decât Zenon părea.

XXV. [28] Într-adevăr, în acest fel de a fi și în seriozitate, ba chiar pe Zeus și în fericire⁸⁹, întrecia pe toți; căci era de nouăzeci și opt de ani cînd a murit și s-a bucurat de o sănătate bună și s-a sfîrșit fără nici o boală. Totuși, Persaios, în ale sale *Cursuri de etică*⁹⁰, spune c-a murit la șaptezeci și doi de ani și că avea douăzeci și doi de ani cînd a venit la Atena. Apollonios însă afirmă că a condus școala timp de cincizeci și opt de ani⁹¹. XXVI. Iată cum a murit: plecînd de la școală, s-a împiedicat, a căzut și și-a rupt un deget. Lovind pămîntul cu pumnul⁹², repetă versul din *Niobe*⁹³:

Uite că viu, de ce strigi?

și muri pe loc, înăbușindu-se singur.

[29] Atenienii l-au înmormîntat în Cerameikos și l-au cinstit în decretale citate mai sus⁹⁴, care dovedesc și ele vrednicia lui ca om.

Iată epitaful compus pentru el de Antipatros din Sidon⁹⁵:

Zenon acesta-ndrăgitul de tot Citionul ajuns-a
Pînă-n Olimp, nu cărînd Ossa pe Pelion⁹⁶,
Nici munci grele făcînd ca Hercule cel din vechime:
Drumul spre aștri a aflat, cumpătat doar trăind.

[30] Și un alt epitaf, scris de Zenodotos stoicul⁹⁷, elevul lui Diogene:

Mare-ți clădiși bogăția, gonind bogăția deșartă,
Zenon cel grav la chip, spină sprînceană avînd,
Trudnic ai pus temelia doctrinei bărbate și școlii
Ce libertății i-a fost mumă statornică-n veac.
Dacă Fenicia ți-e mamă n-ai grijă. Doar Cadmos la fel
Dat-a tăbliță de scris Eladei, fenician fiind⁹⁸.

Athenaios, epigramistul⁹⁹, vorbește în comun despre toți stoicii, în felul următor:

Voi, ce-ați sorbit cu nesațiu povara stoicismului toată,
Voi, minunate doctrine săpate pe sacre tablete,

Unic liman fericirii virtutea-i, ce pavază-n suflet
 Vieții umane stă pururi și celei statale așijderi.
 Alții își iau fără cumpăt drept țel desfătările cărni,
 Singură una le-alese din fiicele mîndrei Memorii.

[31] Și noi am amintit felul morții lui Zenon, în *Pammetros*:

Vestea se duse că Zenon muri de-adînci bătrînețe,
 Multe pătîmind, masa nevrînd a mai lua,
 Alții spun că în pămînt cu mîna lovind în cădere
 Zise: iată că vin volnic, de ce mă mai chemi?¹⁰⁰

Într-adevăr, unii susțin că așa i-a fost moartea. Atît am de spus în ceea ce privește sfîrșitul lui. XXVII. Demetrios din Magnesia, în lucrarea sa *Omonimii*, spune despre el că pe cînd Zenon era încă băiat, tatăl său, Mnaseas, ca negustor, se ducea adesea la Atena și-i aducea de acolo multe cărți socratice și astfel el se instrui încă înainte de a-și părăsi locul natal, [32] iar cînd sosi la Atena, se atașă de Cratos. „Se pare, adaugă el, că <ceilalți> neștiind cum să-și exprime părerile, Zenon a dat o definiție a scopului.” Se spune că avea obiceiul să jure pe „capere”¹⁰¹, întocmai cum Socrate jura pe „cîine”. XXVIII. Unii, printre care și Cassios¹⁰² scepticul și discipolii lui, îi aduc multe învinuiri. În primul rînd că, la începutul operei sale *Republica*, el declară că educația obișnuită este fără folos; apoi, că dă tuturor oamenilor care nu-s virtuoși epitetul de inamici, dușmani, sclavi și străini unii de alții, părinții față de copii, frații între frați, prietenii între prieteni.

[33] Tot în *Republica* declară că numai omul înțelept poate fi adevărat cetățean, prieten, rudă sau om liber¹⁰³, încît, după părerea stoicilor, părinții și copiii, dacă nu-s înțelepți, sînt dușmani între ei. Tot așa, i se reproșează că în *Republica* prescrie comunitatea femeilor, iar la două sute <de rînduri>¹⁰⁴, interzice construirea în cetăți a templelor, a curților de judecată și a gimnaziilor, iar în ceea ce privește banii, scrie că nu crede necesar să fie introduși nici în scopul schimburilor comerciale, nici pentru a călători în afară de țară. Mai departe, impune bărbaților și femeilor să poarte aceeași haină și să nu lase nici o parte a corpului complet acoperită.

XXIX. [34] Chrysippos, în *De Republica*¹⁰⁵, atestă că *Republica* este opera lui Zenon. La începutul cărții pe care o intitulează *Arta iubirii*, Zenon vorbește despre dragoste și scrie cam tot la fel asupra acestui subiect, în lucrarea sa *Disertații*¹⁰⁶. Afirmatii asemănătoare despre părerile lui Zenon putem găsi nu numai la Cassios, dar și la Isidoros din Pergam¹⁰⁷, retorul. Acesta din urmă afirmă că pasajele dezaprobat de școală au fost tăiate din lucrările lui de către Athenodoros¹⁰⁸ stoicul, care era funcționar la biblioteca din Pergam, iar după aceea, cînd Athenodoros a fost descoperit și în pericol de a fi dat în judecată, au fost puse la loc. Iată tot ce putem spune despre părțile din scrierile sale care sînt socotite ca falsificate¹⁰⁹.

XXX. [35] Au existat opt persoane cu numele de Zenon. Mai întîi, eleatul despre care vom vorbi mai încolo¹¹⁰; apoi, filosoful nostru; al treilea, din Rhodos, care a scris o istorie locală într-o Carte; al patrulea, un istoric care a scris despre *Expediția lui Pyrrhus în Italia și Sicilia* și, pe lângă acestea, un *Rezumat al istoriei politice a Romei și Cartaginei*; al cincilea, un elev al lui Chrysippos, care a lăsat puține scrieri, dar mulți discipoli; al șaselea, un medic din școala lui Herophilos, un practician priceput, deși un scriitor slab; al șaptelea, un gramatician, care, pe lângă alte scrieri, a lăsat și *Epigrame*; al optulea, un filosof epicurian, originar din Sidon, limpede atît în gîndire, cît și în stil¹¹¹.

XXXI. [36] Dintre numeroșii discipoli ai lui Zenon, următorii sînt cei mai renumiți: Persaios¹¹², fiul lui Demetrios din Cition, pe care unii îl socotesc discipol, iar alții unul din oamenii de casă, trimis de Antigonos ca să fie secretar¹¹³; fusese preceptorul fiului lui Antigonos, Halcyoneus¹¹⁴. Antigonos, odată, voind să-l încerce, puse să i se dea veste mincinoasă că proprietatea i-ar fi fost cucerită de dușmani și cum Persaios se schimbă la față, îi spuse: „Vezi că bogăția nu-i un lucru care ne lasă rece?”¹¹⁵

Următoarele lucrări sînt ale lui Persaios:

Despre regalitate;
Constituția spartană;
Despre căsătorie;
Despre impietate;
Thyestes;
Despre dragoste;
Îndemmuri;
Disertații;
Învățăături, 4 Cărți;
Amintiri;
*Cu privire la Legile lui Platon, 7 Cărți*¹¹⁶;

[37] Alți discipoli au fost: Ariston, fiul lui Miltiades, originar din Chios¹¹⁷, care a introdus doctrina lucrurilor indiferente din punct de vedere moral; Herillos din Cartagina¹¹⁸, care a afirmat că scopul este cunoașterea; Dionysios¹¹⁹ Transfugul la doctrina plăcerii, căci, din cauza unei puternice oftalmii, n-a mai avut curajul să spună că suferința e un lucru indiferent; locul lui de naștere era Heraclea; Sphairos¹²⁰ din Bospor; Cleante¹²¹, fiul lui Phantias, din Assos, urmașul lui Zenon la conducerea școlii; pe acesta, Zenon obișnuia să-l compare cu tăblițele de ceară tare, pe care se scrie greu, dar care păstrează bine caracterele scrise. Și Sphairos a devenit elevul lui Cleante, după moartea lui Zenon, și vom vorbi despre el în *Viața lui Cleante*. [38] După Hippobotos, și cei care urmează aici, mai departe, au fost elevii lui Zenon: Philonides din Theba, Callippos din Corint, Poseidonios din Alexandria, Athenodoros din Soloi și Zenon din Sidon¹²².

XXXII. Am găsit cu cale să prezint o dată cu viața lui Zenon, și o expunere generală a tuturor doctrinelor stoice¹²³, din cauză că el a fost întemeietorul școlii. Am dat o listă a numeroaselor sale scrieri, în care a vorbit despre doctrină ca nimeni altul dintre stoici. Concepțiile comune stoicilor sînt cele de mai jos și, urmînd practica noastră obișnuită, ca și în alte cazuri, vom da o prezentare sumară¹²⁴.

XXXIII. [39] Doctrina filosofică, spun stoicii, se divide în trei părți: fizica, etica și logica. Cel dintîi care a făcut această împărțire a fost Zenon din Cition în lucrarea sa *Despre rațiune* și același lucru l-a făcut Chrysippos în prima Carte a operei sale *Despre rațiune* și în prima Carte a *Fizicii* sale, precum și Apollodoros și Syllos în prima Carte din *Introducere la doctrina stoică*, ca și Eudromos în *Elemente de etică*, apoi Diogenes Babilonianul și Poseidonios¹²⁵.

Aceste părți sînt numite de Apollodoros „locuri comune”; Chrysippos și Eudromos le numesc „specii”, iar alții „genuri”¹²⁶. [40] Filosofia, spun ei, este asemenea unui animal, logica corespunzînd oaselor și tendoanelor, etica părților carnoase, iar fizica sufletului. O altă comparație folosită de ei este aceea cu un ou: coaja este logica, pe urmă vine albușul care-i etica, iar gălbenușul din centru este fizica. Mai asemuiesc filosofia și cu un cîmp purtător de roade: logica fiind gardul care îl înconjoară, etica, recolta, iar fizica, solul sau copacii; sau cu o cetate bine apărată cu ziduri și cîrmuită de rațiune¹²⁷.

Nici una din aceste părți, spun unii dintre stoici, nu-i independentă de alta, ci toate țin împreună și expunerea lor o făceau combinând cele trei părți. Alții, totuși, așază pe primul loc logica, pe al doilea fizica și pe al treilea etica; printre cei care procedează așa sînt Zenon în scrierea sa *Despre rațiune*, Chrysippos, Archedemos și Eudromos¹²⁸.

[41] Diogenes din Ptolemais¹²⁹, e drept, începe cu etica; Apollodoros¹³⁰ însă pune etica în al doilea rînd, pe cînd Panaitios și Poseidonios¹³¹ încep cu fizica, cum ne arată Phantias¹³², elevul lui Poseidonios, în prima Carte a lucrării sale *Lecții despre Poseidonios*. Cleante¹³³ deosebește nu trei, ci șase părți: dialectica, retorica, etica, politica, fizica, teologia. Alții însă spun că acestea nu sînt împărțiri ale expunerii filosofice, ci ale filosofiei înseși: aceasta-i, de pildă, părerea lui Zenon din Tars¹³⁴. XXXIV. Alții împart partea logică a sistemului în cele două științe, retorica și dialectica, pe cînd alții adaugă știința, care se ocupă cu definițiile, și o altă parte privitoare la canoane sau criterii¹³⁵; unii, totuși, renunță la partea care privește definițiile.

[42] Ei admit ca un mijloc de descoperire a adevărului partea care se ocupă cu canoanele sau criteriile, deoarece în decursul acestei părți, ei determină deosebirile dintre reprezentările¹³⁶ pe care le avem. La fel, partea referitoare la definiții este acceptată ca un mijloc de recunoaștere a adevărului, în măsura în care lucrurile sînt înțelese cu ajutorul noțiunilor generale¹³⁷. Mai departe, prin retorică ei înțeleg știința de a vorbi bine despre chestiunile expuse în mod amplu, iar prin dialectică, știința de a discuta corect subiectele prin întrebare și răspuns; de aici vine definiția ce i-o dau ca știința enunțurilor adevărate, false și nici adevărate, nici false.

Retorica, în sine, spun ei, are trei diviziuni: retorica deliberativă, judiciară și laudativă¹³⁸.

[43] După ei, retorica poate fi împărțită în găsirea argumentelor, exprimarea lor în cuvinte, aranjarea lor și pronunțarea; iar un discurs retoric se împarte în exordiu, narațiune, răspunsuri date adversarilor și perorație¹³⁹.

XXXV. Dialectica, spun ei, se divide în două părți: subiectele discursului și limba.

Subiectele se împart în următoarele diviziuni: reprezentările și diferitele lor produse, ca exprimabilele, judecățile¹⁴⁰ complete și predicative¹⁴¹, și anume directe și răsturnate; genurile și speciile; de asemenea și argumentele, modurile, silogismele și sofismele, datorate fie limbii, fie lucrurilor¹⁴²; [44] dintre acestea unele includ argumente false, altele adevărate, altele negative, sorite și altele asemănătoare, fie defective, fie insolubile, fie concludive, și sofismele cunoscute sub numele de Voalatul sau Încornoratul, Nimeni și Secerătorul¹⁴³.

A doua diviziune specifică a dialecticii, menționată mai sus, este aceea a limbii, în care sînt cuprinse limba scrisă și părțile vorbirii – cu o discuție despre solecisme și barbarisme¹⁴⁴, termeni poetici, echivocuri, eufonie și muzică – și, după unii, o discuție asupra definițiilor, diviziunilor și dicțiunii.

[45] Stoicii declară că studiul silogismelor este de cel mai mare folos, întrucît ne arată ce este demonstrația, și acest lucru contribuie mult la îndreptarea opiniilor, iar premisa bine fundată¹⁴⁵ pune în ordine și permite reținerea în memorie a cunoștințelor cîștigate.

Un raționament¹⁴⁶ este, în sine, un sistem format din premise¹⁴⁷ și concluzie¹⁴⁸, iar silogismul este un raționament deductiv, compus din acestea¹⁴⁹. Demonstrația este un raționament prin care cu ajutorul premiselor mai evidente se ajunge la concluzia care era mai puțin evidentă¹⁵⁰.

Reprezentarea¹⁵¹ este o imprimare asupra sufletului: numele este foarte potrivit împrumutat de la imprimarea făcută de pecetea unui inel pe ceară¹⁵².

[46] Sînt două feluri de reprezentări: una comprehensivă și cealaltă necomprehensivă¹⁵³. Comprehensivă, numesc ei reprezentarea care e criteriul¹⁵⁴ de judecare a lucrurilor și e produsă de un obiect real, fiind imprimată și întipărită în conformitate cu acel obiect¹⁵⁵. Cea necomprehensivă e reprezentarea care nu provine de la un obiect real sau provine de la un obiect real, dar nu în conformitate cu acest obiect, anume, reprezentarea care nu e nici clară, nici distinctă¹⁵⁶.

Dialectica, spun ei, este indispensabilă și este, în sine, o virtute¹⁵⁷ care cuprinde alte virtuți particulare; lipsa de precipitare¹⁵⁸ este cunoașterea timpului cînd trebuie consimțit la o reprezentare și cînd nu; socotința¹⁵⁹ este o prezumție puternică față de ceea ce pare verosimil, astfel încît să nu cedăm acestei impresii; [47] lipsa de șovăială¹⁶⁰ este tăria în argumentare, încît să nu fim duși de argument în direcția opusă; lipsa de vanitate¹⁶¹ este o deprindere¹⁶² care conduce reprezentările la rațiunea dreaptă. Știința însăși, ei o definesc, fie ca o comprehensiune neșovăielnică¹⁶³, fie ca o deprindere în acceptarea reprezentărilor nestrămutată prin vreun raționament. Fără studiul dialecticii, susțin ei, înțeleptul nu se poate feri să nu greșească niciodată în raționament; ea îi dă puțința de a deosebi adevărul de eroare și de a vedea ceea ce este credibil și ceea ce este ambiguu; fără ea, nu se pot pune întrebări și da răspunsuri cu metodă.

[48] Graba prea mare în a face afirmări afectează și cursul întîmplărilor, încît, dacă nu ne-am exersat bine reprezentările, cădem în dezordine și zăpăceală în purtare¹⁶⁴; altminterea înțeleptul nu va apărea ca un om pătrunzător, ager la minte și în general dibaci în argumentare; căci este treaba aceleiași persoane să vorbească și să argumenteze bine, să trateze problemele ce se pun și să răspundă la întrebări; toate aceste însușiri aparțin unui dialectician experimentat.

În rezumat, aceasta este doctrina lor cu privire la logică¹⁶⁵. XXXVI. Dar, ca să dăm și o tratare de amănunt cu privire la ceea ce se referă la studiul introductiv, și aceste probleme le expune textual Diocles din Magnesia în scrierea sa *Schiță a filosofiei*¹⁶⁶, pe care le cităm mai departe:

[49] „Stoicii sînt de acord să trateze, în primul rînd, doctrina reprezentării și a senzației, în măsura în care criteriul cu care e dovedit adevărul lucrurilor este, după genul lui, o reprezentare, iar teoria adeziunii¹⁶⁷ și aceea a comprehensiunii și a gîndirii, care precede pe toate celelalte, nu pot exista fără reprezentare. Căci reprezentarea vine mai înainte, apoi raționamentul, care este discursiv, exprimă prin cuvinte transformarea suferită de individ prin reprezentare.”

[50] Există o diferență între reprezentare și obiectul reprezentat. Acesta din urmă este o aparență din minte, așa cum se întîmplă în somn, în timp ce reprezentarea este actul de imprimare în suflet, adică o schimbare¹⁶⁸, așa cum este arătat de Chrysippos, în a doua Carte a tratatului său *Despre suflet*. Pentru că, spune el, nu trebuie să luăm „imprimarea” în sensul literal al tiparului unui sigiliu, deoarece nu-i cu puțință să presupunem că un număr de asemenea imprimări se pot face în unul și același loc, de la unul și același obiect. Reprezentarea este înțeleasă ca aceea a obiectului real, care concordă cu acest obiect și a fost întipărită, imprimată și presată în felul unei peceti pe suflet, cum nu s-ar fi putut întîmpla dacă ar fi venit de la un obiect nereal.

[51] După părerea stoicilor, unele reprezentări sînt sensibile, altele nu: primele sînt sesizate printr-un organ sau prin mai multe organe ale simțurilor, în timp ce celelalte, care nu sînt sensibile, sînt acelea sesizate prin rațiune, așa cum este cazul cu lucrurile incorporale¹⁶⁹ și cu celelalte lucruri sesizate

prin rațiune. Dintre reprezentările sensibile, unele vin de la obiecte reale și sînt întovărășite de cedare și adeziune din partea noastră; altele însă sînt numai aparente ale reprezentărilor, ce par numai a veni de la obiecte reale.

O altă împărțire a reprezentărilor este în raționale și neraționale, cele dintîi fiind acelea ale ființelor raționale, ultimele, ale ființelor neraționale. Reprezentările raționale sînt procese ale gîndirii, în timp ce cele neraționale nu au nume. Unele dintre reprezentările noastre sînt științifice, altele neștiințifice; desigur, o statuie este văzută cu totul altfel de ochiul exersat al unui artist și de ochiul unui profan.

[52] Stoicii dau numele de senzație la trei lucruri: 1) suflul care trece din partea conducătoare¹⁷⁰ a sufletului și a ajunge la simțuri; 2) comprehensiunea cu ajutorul simțurilor; 3) dispozitivul organelor de simțire, care, la unele persoane, poate fi atrofiat. Chiar și activitatea organelor de simțire este numită senzație. După stoici, noi percepem prin simțuri ce-i alb și ce-i negru, aspru și neted, în timp ce prin rațiune sesizăm concluziile unei demonstrații, de pildă că zeii există și că ei au prevedere. Într-adevăr, noțiunile generale sînt cîștigate pe următoarele căi: unele prin contact direct, altele prin asemănare, altele prin analogie, altele prin transpoziție, altele prin compunere și, în fine, altele prin opoziție.

[53] Prin contact direct ne vin noțiunile lucrurilor sensibile; prin asemănare, noțiunile a căror origine este ceva din fața noastră, ca noțiunea lui Socrate de la bustul lui; pe cînd noțiunile scoase din analogie sînt acelea care vin fie pe cale de amplificare, ca aceea a lui Tityos sau a Ciclopului, fie prin micșorare, ca aceea a Pigmeului. Așa, centrul pămîntului a fost conceput întîi prin analogie cu sferile mici. Ca exemplu de noțiuni obținute prin transpunere pot fi ființele cu ochi pe piept, în timp ce hipocentaurul exemplifică noțiunile obținute prin compunere, iar moartea, pe acelea datorate opoziției. Mai sînt și noțiuni care implică un fel de tranziție¹⁷¹: așa sînt exprimabilele și spațiul. Noțiunile de justiție și bine vin de la natură. Și lipsa unor lucruri dă naștere la noțiuni, de exemplu noțiunea de om fără mîini. Acestea sînt concepțiile stoicilor cu privire la reprezentare, senzație și gîndire.

XXXVII. [54] Stoicii declară că criteriul adevărului este reprezentarea comprehensivă, adică ceea ce vine de la un obiect real, cum spun Chrysippos în Cartea a douăsprezecea a *Fizicii* sale, Antipatros și Apollodoros. Pe de altă parte, Boethos¹⁷² admite o pluralitate de criterii, anume rațiunea, senzația, pofta și știința, pe cînd Chrysippos, în prima Carte a lucrării sale *Despre rațiune*, se contrazice pe sine și declară că singurele criterii sînt senzația și anticipația¹⁷³. Aceasta din urmă este o concepere naturală a universalelor. Alții însă dintre vechii stoici declară drept criteriu rațiunea dreaptă; așa face Poseidonios¹⁷⁴ în tratatul său *Despre criteriu*.

XXXVIII. [55] În teoria dialecticii, cei mai mulți dintre stoici sînt de acord să ia ca punct de plecare studiul vocii. Vocea este o percutare a aerului sau obiectul specific al simțului auzului, cum spune Diogenes Babilonianul¹⁷⁵ în manualul său *Arta despre voce*. În timp ce vocea unui animal este o percutare a aerului produsă de un impuls firesc, vocea omului este articulată și, după cum spune Diogenes, emisă din rațiune și ajunge la maturitate cînd omul atinge vîrsta de patrusprezece ani. Mai departe, vocea, după stoici, este ceva corporal¹⁷⁶, după cum spun Archedemos¹⁷⁷ în tratatul său *Despre voce*, Diogenes, Antipatros și Chrysippos, în Cartea a doua a *Fizicii*.

[56] Într-adevăr, tot ce produce un efect este corp¹⁷⁸; și vocea, plecînd de la cei care o emit la cei care o aud, produce un efect. După Diogenes,

cuvîntul este un sunet format din litere, cum e cuvîntul „ziua”. Judecata este un sunet purtător de sens, emisă de rațiune, ca spre exemplu: „Este ziua”. Dialectul înseamnă o varietate a vorbirii socotită ca națională și grecească sau o vorbire locală, cu alte cuvinte cu un specific dialectal. Spre exemplu, în dialectul atic, „marea” se spune *thalatta*; în dialectul ionic, „ziua” se spune *bēmerē*¹⁷⁹.

Elementele vorbirii sînt cele douăzeci și patru de litere. Dar cuvîntul „literă” are trei înțelesuri: 1) sunetul element al vorbirii; 2) caracterul lui scris; 3) numele lui, ca, spre exemplu, alpha. [57] Șapte dintre litere sînt vocale: *a, e, ē, i, o, u, ō* și șase sînt mute: *b, g, d, k, p, t*¹⁸⁰. Există o diferență între voce și vorbire, deoarece vocea poate cuprinde numai un zgomot, pe cînd vorbirea este totdeauna articulată. Și vorbirea se deosebește de o propoziție, din cauză că aceasta din urmă înseamnă totdeauna ceva, pe cînd un cuvînt vorbit, ca de pildă *blityri*¹⁸¹, poate fi lipsit de semnificație, ceea ce nu se întîmplă niciodată cu o propoziție. Mai departe, vorbirea diferă de simpla proferare de cuvinte. Căci sunetele sînt cele ce sînt proferate, pe cînd lucrurile sînt exprimate prin cuvinte și acestea sînt exprimabilele¹⁸².

XXXIX. Diogenes¹⁸³, în tratatul său *Despre vorbire*, și Chrysippos arată că sînt cinci părți ale vorbirii: numele propriu, substantivul comun, verbul, conjuncția și articolul. La acestea, Antipatros, în opera sa *Despre vorbire și lucrurile semnificate*, adaugă o altă parte mijlocie¹⁸⁴.

[58] Substantivul comun este definit de Diogenes ca o parte a propoziției care indică o calitate comună, de exemplu: om, cal; pe cînd numele propriu este o parte a vorbirii care exprimă o calitate particulară unui individ, de exemplu: Diogene, Socrate. După Diogenes, verbul este o parte a vorbirii care arată un predicat izolat sau, după alții, un element nedeclinabil al propoziției, care arată ceva ce poate fi raportat la unul sau mai multe subiecte, de exemplu „scriu”, „vorbesc”. Conjuncția este o parte nedeclinabilă a vorbirii, care leagă diferitele părți ale propoziției; articolul este un element declinabil al vorbirii, care deosebește genul și numărul substantivelor, de exemplu: *ho, he, to, boi, hai, ta*¹⁸⁵.

XL. [59] Există cinci însușiri¹⁸⁶ ale vorbirii: grețitatea, claritatea, concizia, potrivirea, rafinamentul. Prin grețitate se înțelege vorbirea fără de greșeli de gramatică și de vulgaritate neglijentă.

Claritatea este însușirea vorbirii care prezintă lucrul gîndit într-un chip ușor de înțeles; concizia este însușirea vorbirii care întrebunțează numai cuvintele strict necesare pentru desemnarea lucrului de care e vorba; potrivirea în vorbire constă într-un stil propriu subiectului tratat; rafinamentul, în evitarea expresiilor familiare. Dintre defectele de stil, barbarismul este vorbirea care nu respectă felul de a se exprima al autorilor greci vestiți, iar solecismul o construcție neobișnuită și nepotrivită a propoziției.

XLI. [60] Poseidonios, în tratatul său introductiv *Despre stil*, numește frază poetică¹⁸⁷ aceea care-i metrică sau ritmică și care, prin acest aparat, depășește caracterul prozei; un exemplu de o asemenea frază ritmică este aceasta:

Pămînt măreț și-eterul veșnic al lui Zeus.

Iar poezia¹⁸⁸ este fraza poetică avînd un înțeles și cuprinzînd o imitație a lucrurilor divine și umane.

XLII. Antipatros, în prima Carte a scrierii sale *Despre definiții*, spune că definiția¹⁸⁹ este o propoziție care indică obiectul său în mod analitic și complet, sau după Chrysippos, în cartea sa *Despre definiții*, este o redare a particularității. Descrierea¹⁹⁰ este o propoziție care ne prezintă lucrurile

într-un mod sumar sau este o definiție mai simplă, îndeplinind funcțiile unei definiții. Genul¹⁹¹ este cuprinderea într-un singur tot a unui număr mai mare de obiecte de gândire indivizibile; de exemplu „animal”; pentru că aici sînt cuprinse diferitele feluri de animale.

[61] O noțiune este o reprezentare a minții, care deși nu-i o substanță, nici o calitate¹⁹², totuși este ca și o substanță și este ca și o calitate. Astfel, imaginea unui cal ne poate apărea în minte, deși calul nu este prezent.

Specia este ceea ce e conținut în gen; de exemplu, omul este cuprins în noțiunea de animal. Genul cel mai universal este acela care, fiind el singur un gen, nu are deasupra lui alt gen ca, spre exemplu, „ființă”; iar specia cea mai particulară este aceea care, fiind singură ea o specie, nu mai are altă specie sub ea, ca, de exemplu, „Socrate”.

XLIII. Diviziunea genului înseamnă împărțirea lui în speciile proxime, de exemplu: animalele sînt sau raționale, sau iraționale. Diviziunea contrară împarte genul în specii, prin calități contrare, de exemplu cu ajutorul negației: astfel toate lucrurile sînt bune sau nu sînt bune. Subdiviziunea este o diviziune aplicată la o diviziune precedentă, de exemplu după cum am spus: „Dintre toate lucrurile cîte există, unele sînt bune, altele nu sînt bune”, continuăm: „și dintre cele care nu sînt bune, unele sînt rele, iar altele sînt indiferente”.

[62] După Crinis¹⁹³, clasificarea, în logică, este așezarea genului pe rubrici, de exemplu: dintre bunuri, unele privesc sufletul, altele corpul.

XLIV. Ambiguitatea în vorbire se produce cînd un cuvînt denotă două sau mai multe lucruri diferite, sau în sens literal, sau propriu, sau după același uzaj, așa încît poate lua, în aceeași expresie, mai multe sensuri deosebite; de exemplu, în limba greacă, propoziția: „Auletris a căzut” înseamnă o dată: „O casă a căzut de trei ori”, și-n alt caz: „O dansatoare a căzut”¹⁹⁴.

XVL. Poseidonios¹⁹⁵ definește dialectica: știința care se ocupă cu adevărul, cu minciuna și cu ceea ce nu-i nici adevărat, nici fals; pe cînd Chrysippos spune că obiectele ei sînt semne și lucruri semnificate¹⁹⁶. Acestea sînt afirmate de către stoici în teoria lor despre limbă.

XLVI. [63] În rubrica ce se ocupă cu lucrurile ca atare și cu lucrurile semnificate este pusă și doctrina despre exprimabilele¹⁹⁷ complete¹⁹⁸, cum sînt judecățile¹⁹⁹ și silogismele²⁰⁰, și aceea despre expresiile eliptice, despre predicate directe și indirecte²⁰¹.

XLVII. Prin exprimabil, ei înțeleg expresia care corespunde unei reprezentări raționale²⁰². Dintre exprimabile, stoicii spun că unele sînt complete în ele însele²⁰³ și altele eliptice²⁰⁴. Sînt eliptice acelea a căror enunțare nu-i terminată, de exemplu „scrie”, căci întrebăm: „Cine?”, pe cînd în acelea care sînt complete enunțarea este terminată, ca de pildă: „Socrate scrie”. În rubrica exprimabilelor eliptice sînt puse predicatele, pe cînd în acelea a exprimabilelor complete prin ele însele intră judecățile, silogismele, întrebările și propozițiile interogative.

[64] După adepții lui Apollodoros²⁰⁵, predicatul este ceea ce se spune despre ceva; cu alte cuvinte, un lucru legat de unul sau mai multe subiecte; sau mai poate fi definit ca un exprimabil eliptic care urmează să fie unit cu un subiect în cazul nominativ ca să dea o judecată. Dintre predicate, unele sînt intransitive...²⁰⁶, ca de exemplu, „a naviga printre sfînci”; alte predicate sînt directe, iar altele indirecte, altele nici una nici alta²⁰⁷. Predicate directe sînt cele construite cu unul dintre cazurile oblice pentru producerea predicției, ca „el aude, vede, vorbește”, pe cînd cele indirecte sînt construite cu diateza pasivă, ca „sînt auzit, sînt văzut”. Predicatele neutre nu corespund cu nici unele din acestea, ca „gîndește, se plimbă”²⁰⁸.

Predicatele reflexive sînt predicatele indirecte care, deși în formă indirectă, [65] sînt totuși operațiuni active, ca „el își taie părul”, pentru că aici agentul se include în sfera acțiunii sale²⁰⁹. Cazurile oblice sînt genitivul, dativul și acuzativul.

XLVIII. Judecata e ceea ce este adevărat sau fals sau un lucru complet în sine, care luat în sine poate fi afirmat sau negat, cum spune Chrysippos în ale sale *Definiții dialectice*: „O judecată este ceea ce poate fi negat sau afirmat pentru sine, de exemplu: «E ziua» sau «Dion de plimbă»²¹⁰. Cuvîntul grecesc pentru judecată derivă de la verbul «a judeca»²¹¹, prin care se arată acceptarea sau respingerea; căci, atunci cînd spui: «Este ziua», pare că accepți faptul că este ziua. Dacă este într-adevăr ziua, judecata din fața noastră este adevărată, iar dacă nu e ziua, e falsă. [66] Există o deosebire între judecată, întrebare și chestionare, ca și între imperativ, jurămînt, optativ, ipotetic, vocativ, chiar dacă acești termeni sînt aplicați la un lucru asemănător cu o judecată. Judecata este ceea ce exprimăm în vorbire și este o enunțare falsă sau adevărată; o întrebare este un lucru cu înțeles deplin, ca și judecata, dar care cere un răspuns, de exemplu: «E ziua?» Aceasta nu-i în sine nici adevărat, nici fals, așa încît: «E ziua!» este o afirmare, iar «E ziua?» o întrebare. O chestionare e un lucru la care nu se poate răspunde printr-un semn, așa cum poți afirma: «Da», la o întrebare, ci trebuie să exprimăm răspunsul în cuvinte: «Trăiește în cutare loc».

[67] Imperativul e lucrul care cuprinde o comandă, de exemplu:

Tu, pasul dar ți-l du spre apa lui Inachos.

O expresie de jurămînt e un lucru...²¹²

<O expresie vocativă> este un lucru a cărui folosire implică adresarea la o persoană, de exemplu:

Prea înălțate mai-mare-al oștirii, Atrid Agamemnon²¹³.

Asemănător cu judecata este lucrul care are enunțarea ca a unei judecăți, dar cade, totuși, în afara categoriei judecăților propriu-zise din cauza adaosului unei particule sau a tonului emoțional al enunțului, ca de exemplu:

Cît de chipeș arată într-adevăr Parthenonul,

Iar păstoru-i leit ca mîndrii feciori ai lui Priam²¹⁴.

[68] Un lucru îndoielnic, de asemenea, diferă de o judecată propriu-zisă, cînd ceea ce spune cineva se prezintă cu îndoială, ca de exemplu:

Sînt înrudite, suferința și viața?

Întrebările, chestionările și cele asemănătoare cu acestea nu sînt nici adevărate, nici false, pe cînd judecățile propriu-zise sînt totdeauna sau adevărate sau false.

Sectatorii lui Chrysippos, Archedemos, Athenodoros, Antipatros și Crinis²¹⁵ spun că unele propoziții sînt simple, altele nu²¹⁶. Se numesc simple acelea care sînt constituite dintr-o propoziție [sau mai multe propoziții]²¹⁷, care nu-i ambiguă, ca: „Este ziua”; și nu sînt simple acelea care sînt constituite din una sau mai multe propoziții ambigue [69] adică, fie dintr-o singură propoziție ambiguă, de exemplu: „Dacă-i ziua, <e ziua>”²¹⁸, fie din mai multe propoziții, de exemplu: „Dacă-i ziua, e lumină”.

Printre propozițiile simple sînt puse cele negative, negatoare, privative, afirmative, indicative și nedefinite²¹⁹, iar printre cele care nu sînt simple, propozițiile ipotetice, asertorice, conjunctive, disjunctive, cauzale și cele comparative²²⁰. Un exemplu de propoziție negativă este: „Nu-i ziua”. O specie a propoziției negative este dubla negație²²¹. Prin negație dublă se

înțelege negația unei negații, de exemplu: „Nu este nu este ziua” iar aceasta presupune că „este ziua”.

[70] O negare conține o particulă negativă și un predicat ca acesta: „Nimeni nu se plimbă”. Propoziția privativă e compusă dintr-o particulă privativă și o judecată virtuală, ca de pildă: „Acest om este neom”. Propoziția afirmativă e alcătuită dintr-un substantiv în cazul nominativ și un predicat, ca de exemplu: „Dion se plimbă”. Propoziția indicativă e alcătuită dintr-un demonstrativ la cazul nominativ și un predicat, ca spre exemplu: „Acesta se plimbă”.

Propoziția nedefinită e alcătuită dintr-unul sau mai multe cuvinte nedefinite și un predicat, de exemplu: „Cineva se plimbă”, „Acela se mișcă”.

[71] Chrysippos în *Dialecticile* sale, și Diogenes²²², în cartea sa *Arta dialecticii*, spun că dintre propozițiile care nu-s simple, cea ipotetică²²³ este formată cu ajutorul conjuncției condiționale „dacă”. Această conjuncție anunță că o a doua presupunere va urma în mod consecvent pe prima, ca de exemplu: „Dacă-i ziua, e lumină”. După părerea lui Crinis, din cartea sa *Arta dialecticii*, asertorică este judecata care începe cu propoziția care este introdusă prin conjuncția „deoarece” și se leagă de propoziția terminală, de exemplu: „Deoarece e zi, e lumină”. Această conjuncție arată atât că a doua propoziție urmează pe prima, cât și că aceasta este adevărată în fapt²²⁴. [72] O propoziție conjunctivă este aceea care-i unită prin anumite conjuncții copulative, de exemplu: „Este zi și este lumină”. Propoziția disjunctivă este cea despărțită cu ajutorul conjuncției disjunctive „sau”, de exemplu: „sau e zi, sau e noapte”. Această conjuncție proclamă că una sau alta din alternative e falsă. Propoziția causală e construită cu ajutorul conjuncției „din cauză că”, de exemplu: „Din cauză că-i zi, e lumină”, căci prima propoziție pare a fi cauza celei de-a doua. Propoziția care indică comparația este formată din cuvântul care înseamnă „mai” și cuvântul <„decît”>²²⁵ așezat între propoziții, ca de exemplu: „E mai mult zi, decît noapte”. [73] Opusă celei precedente este propoziția care declară că un fapt este mai mic, de pildă: „Este mai puțin noapte, decît e zi”. Mai departe, între propoziții sînt unele care sînt opuse una alteia în privința adevărului și a falsității, dintre care una este negarea celeilalte, ca, de exemplu, propozițiile: „Este zi” și „Nu este zi”. De aceea, o propoziție ipotetică este adevărată cînd opusul propoziției terminale ei este incompatibil cu propoziția inițială²²⁶, de exemplu: „Dacă-i zi, e lumină”. Această propoziție este adevărată, căci afirmația: „Nu este lumină”, care e contrariul propoziției terminale, este incompatibilă cu propoziția inițială: „Este ziua”. Pe de altă parte, o propoziție ipotetică e falsă dacă opusul propoziției terminale nu este în conflict cu propoziția inițială, de exemplu: „Dacă-i ziua, Dion se plimbă”; căci afirmația: „Dion nu se plimbă” nu este incompatibilă cu propoziția inițială: „Este ziua”.

[74] O propoziție consecutivă este adevărată dacă pleacă de la propoziția inițială adevărată și se termină cu o propoziție care decurge din aceasta, ca de exemplu: „Deoarece este ziua, soarele e deasupra orizontului”, dar e falsă dacă începe cu o propoziție falsă sau se termină cu o propoziție care nu-i e consecință, ca de exemplu: „Deoarece e noapte, Dion se plimbă”, dacă acest lucru se spune în timpul zilei.

O propoziție causală este adevărată dacă începe cu o propoziție adevărată și se termină cu o propoziție care îi e consecință și nu dacă inițiala este consecința terminalei, ca de exemplu: „Deoarece e ziua, e lumină” căci, din „este ziua” urmează necesar „este lumină”, dar din „este lumină” nu urmează că „este ziua”. O propoziție causală este însă falsă dacă începe cu o propoziție falsă sau se termină cu o propoziție care nu e consecința primeia sau are o propoziție inițială care nu concordă cu propoziția terminală, de

exemplu: „Din cauză că-i noapte, Dion se plimbă”. [75] O judecată probabilă²²⁷ e aceea care duce la adevăr²²⁸, de exemplu: „Dacă cineva a născut ceva, acel cineva este mama acelui lucru”. Aceasta este fals, căci găina nu este mama oului.

Mai departe, unele lucruri sînt posibile, altele imposibile, unele necesare, altele nenecesare. Este posibil ceea ce se admite să fie adevărat, cu condiția ca nimic din împrejurările externe să nu-l împiedice de a fi adevărat, de exemplu: „Diocles trăiește”. Imposibil e ceea ce nu se admite să fie adevărat, de exemplu: „Pămîntul zboară”. E necesar ceea ce, pe lîngă că-i adevărat, nu admite să fie fals sau, chiar dacă ar admite să fie fals, e împiedicat de a fi astfel de împrejurări exterioare, ca de exemplu: „Virtutea e utilă”. Nu-i necesar ceea ce este adevărat – putînd fi totuși și fals –, dacă nu sînt condiții exterioare care să împiedice, de exemplu: „Dion se plimbă”. [76] O propoziție verosimilă²²⁹ este aceea care are mai multe șanse de a fi adevărată, de exemplu: „Voi fi în viață mîine”.

Mai sînt și alte deosebiri între propoziții și-n trecerea lor din adevărate în false și invers, lucruri despre care vom vorbi acum pe larg.

XLIX. După Crinis și elevii lui, un raționament consistă dintr-o premisă primă, o premisă adăugată și o concluzie²³⁰, ca, de pildă, raționamentul acesta: „Dacă-i ziua, e lumină; dar e ziua; de aceea e lumină”. Aici fraza: „Dacă-i zi e lumină” este premisa întîi, clauza: „dar este ziua” este premisa adăugată și „de aceea e lumină” este concluzia. Forma este figura raționamentului, ca următoarea: „Dacă-i primul, atunci este și al doilea, or, primul este, deci este și al doilea”.

[77] Raționamentul figurativ este compus din ambele, ca de exemplu: „Dacă Platon trăiește, el respiră, or, primul este adevărat, de aceea și al doilea este adevărat”. Raționamentul figurativ a fost introdus ca, atunci cînd avem argumente complexe lungi, să nu mai repetăm premisa adăugată, dacă este lungă, și pe urmă să arătăm concluzia, ci să putem ajunge la concluzie cît mai repede posibil: „dacă primul, atunci și al doilea”.

Unele argumente sînt neconcluzive, altele concluzive²³¹. Un argument nu este concluziv cînd opusul concluziei nu este incompatibil cu înlănțuirea premiselor, ca în cele următoare: „Dacă-i ziua, e lumină, or, este ziua, deci Dion se plimbă”.

[78] Dintre raționamentele concluzive, unele sînt indicate cu numele lor generic de concluzive propriu-zise, altele sînt numite silogistice. Raționamentele silogistice sînt acelea care, fie că nu admit, fie că sînt raportate la argumente care nu admit o probă imediată, cu ajutorul unei sau a mai multor premise²³², ca de exemplu: „Dacă Dion se plimbă, <atunci Dion este în mișcare, dar Dion se plimbă,>²³³ de aceea Dion este în mișcare”.

Sînt propriu-zis concluzive acele care trag în mod specific concluzii, dar nu prin silogism, ca de exemplu: „Este falsă afirmația: «E și zi și noapte», dar acum e zi, de aceea nu este noapte”. Raționamentele nesilogistice sînt acelea care au asemănare probabilă cu raționamentele silogistice, dar nu duc la o concluzie, ca de exemplu: „Dacă Dion este cal, el este un animal, <dar Dion nu-i cal>²³⁴ de aceea el nu este animal”.

[79] Mai departe, raționamentele pot fi unele adevărate și altele false. Cele dintîi își trag concluziile cu ajutorul unor premise adevărate, de exemplu: „Dacă virtutea este folositoare, viciul este dăunător, <or, virtutea este folositoare, de aceea viciul este dăunător>²³⁵. Sînt false acelea care au erori în premise sau nu sînt concluzive, de exemplu: „Dacă e ziua, e lumină; or, e ziua; de aceea Dion trăiește”. Raționamentele mai pot fi împărțite în posibile și imposibile, necesare și nenecesare. Sînt și unele

nedemonstrabile din cauză că nu au nevoie de demonstrație. În ce privește numărul acestor feluri de raționamente, autoritățile diferă în păreri; Chrysippos socotește că sînt cinci la număr și din ele se combină orice judecată. Acestea sînt luate atît în raționamentele concluzive, cît și în silogisme și în raționamentele figurative. [80] Primul fel de raționament nedemonstrabil este acela în care fiecare judecată este formată dintr-o propoziție ipotetică și o clauză cu care începe propoziția ipotetică, în timp ce clauza terminală este concluzia, de exemplu: „Dacă-i primul, atunci e și al doilea, or, primul este, de aceea este și al doilea”. Al doilea fel de raționament nedemonstrabil este acela care întrebuițează o propoziție ipotetică și din contrariul propoziției terminale se trage o concluzie contrară propoziției inițiale, de exemplu: „Dacă este ziua, este lumină, or, este noapte de aceea nu-i ziua”. Aici premisa adăugată este opusul propoziției terminale din prima premisă, iar concluzia este contrariul propoziției inițiale din aceeași premisă. Al treilea fel de raționament nedemonstrabil întrebuițează o reunire de propoziții negative, ca premisă primă, și una din propozițiile conjuncte și duce la contrariul celeilalte propoziții, de exemplu: „Nu poate fi Platon și mort și-n viață, dar el este mort, de aceea Platon nu-i în viață”. [81] Al patrulea fel întrebuițează, ca premise, o propoziție disjunctivă și una din cele două alternative în disjuncție, iar concluzia este opusul celeilalte alternative, de exemplu: „Sau primul sau al doilea, or, primul este, de aceea al doilea nu este”. Al cincilea fel de raționament nedemonstrabil este acela în care fiecare judecată este construită dintr-o propoziție disjunctivă și din opusul uneia din alternativele în disjuncție, concluzia fiind cealaltă alternativă, de exemplu: „Ori e zi, ori e noapte, dar nu-i noapte, deci este zi”.

După stoici un adevăr decurge din altul, ca de exemplu: „este lumină” din „este ziua”, și un fals dintr-un alt fals, ca „este întuneric” din „este noapte”, dacă acesta din urmă nu-i adevărat. Dar și un adevăr poate urma dintr-un fals, de exemplu: din „pămîntul zboară” va urma că „pămîntul există”, pe cînd dintr-un adevăr nu poate decurge un fals, căci din existența pămîntului nu urmează că pămîntul zboară.

[82] Există și anumite argumente insolubile: Oamenii voalați, ascunși, Grămezile, Încornorații și Nimeni²³⁶. Voalatul e un argument de felul următor...²³⁷. Nu se poate ca dacă doi este un număr mic, trei să nu fie la fel, nici dacă doi și trei sînt numere mici, patru să nu fie tot așa, și așa mai departe pînă la zece, dar doi este un număr mic, de aceea tot așa-i și zece”...²³⁸. Argumentul Nimeni este un argument a cărui premisă primă consistă dintr-o clauză nedefinită și una definită, urmată de o premisă adăugată și o concluzie, de exemplu: „Dacă cineva este aici, nu-i în Rhodos, <dar aici este cineva, de aceea nu-i nimeni în Rhodos>”²³⁹.

L. [83] Aceasta deci este logica stoicilor, prin care ei caută să stabilească punctul lor de vedere, că înțeleptul este adevăratul dialectician²⁴⁰, deoarece toate lucrurile, spun ei, sînt deosebite cu ajutorul studiului logicii, tot ce intră în domeniul fizicii, ca și tot ce aparține eticii. Căci altfel, spun ei, fizica și etica n-ar putea să exprime ce este logica sau, cu privire la folosirea potrivită²⁴¹ a termenilor, nu ar putea ele spune cum legiuitorii²⁴² le-au atribuit diferitelor lucruri. Mai mult, din cele două feluri de facultăți de cercetare, subsumate virtuții, una consideră esența fiecărui lucru, cealaltă cercetează de ce se numesc astfel. Iată teoriile lor în privința logicii²⁴³.

LI. [84] Ramura filosofiei care e etica, ei o împart în felul următor: 1) studiul despre instinct, 2) rubrica despre lucrurile bune și rele, 3) studiul despre pasiuni, 4) acela despre virtuți, 5) acela despre scop, 6) acela despre

valoarea supremă, 7) acela despre acțiuni, 8) acela despre îndatoriri și 9) despre îndemnuri la acțiune și oprire²⁴⁴. Această subdiviziune este adoptată de Chrysippos, Archedemos, Zenon din Tars, Apollodoros, Diogenes, Antipatros și de Poseidonios împreună cu discipolii lor. Zenon din Cition și Cleante au tratat chestiunea mai simplu, așa cum era de așteptat de la o generație mai veche²⁴⁵. Ei, totuși, au subîmpărțit logica și fizica²⁴⁶.

LII. [85] Stoicii cred că primul instinct al animalului este autoconservarea, deoarece natura i l-a dat de la început, cum afirmă Chrysippos, în prima Carte a operei lui *Despre scopuri*. Cuvintele lui sînt: „Cel mai scump lucru, pentru fiecare animal, este propria constituție și conștiința pe care o are despre aceasta. Într-adevăr, n-ar fi fost firesc ca natura să îndepărteze ființa <de ea însăși>²⁴⁷ și să lase creatura pe care a făcut-o să se înstrăineze lipsită de dragoste pentru propria ei constituție. Sîntem deci siliți să conchidem că natura, în constituirea animalului, l-a făcut să se iubească pe sine însuși; așa se explică că el respinge tot ce-i este dăunător și primește tot ce-i este folositor.”

Stoicii arată că-i falsă afirmația făcută de unii cum că plăcerea este obiectul spre care se îndreaptă primul instinct al animalelor. [86] Ei spun că plăcerea, dacă-i realmente simțită, este un proces derivat, care nu vine niciodată pînă ce natura, prin ea însăși, n-a căutat și n-a găsit mijloacele potrivite pentru existența sau constituția animalului; este un produs ulterior, comparabil cu condiția animalelor prospere sau a plantelor în plină înflorire. Mai susțin că natura, la început, n-a făcut nici o deosebire între plante și animale, pentru că ea regularizează și viața plantelor, fără instinct și senzație²⁴⁸, întocmai cum în noi, anumite procese se desfășoară în mod vegetativ.

Iar cînd la animale s-a adăugat instinctul, ele au fost în stare, cum spun stoicii, să-și caute cele necesare. Pentru ele, regula naturii este de a urma direcția instinctului. Cînd însă, printr-o conducere perfectă, s-a acordat rațiunea ființelor pe care le numim raționale, <pentru acestea>²⁴⁹, viața naturală devine de drept viață în conformitate cu rațiunea, căci această rațiune creatoare²⁵⁰ vine după formarea instinctului.

LIII. [87] Zenon, în tratatul său *Despre natura omului*²⁵¹, indică, cel dintîi, drept scop „viața în acord cu natura”²⁵², ceea ce e același lucru cu o viață virtuoasă, virtutea²⁵³ fiind scopul către care ne mîină natura. La fel spune și Cleante în tratatul său *Despre plăcere*, ca și Poseidonios și Hecataios²⁵⁴, în lucrarea *Despre scopuri*. Tot așa, a trăi în conformitate cu virtutea este deopotrivă cu a trăi în acord cu experiența mersului naturii, cum spune Chrysippos în prima Carte a lucrării sale *Despre scopuri*, căci natura noastră individuală este o parte a naturii întregului univers²⁵⁵.

[88] De aceea, scopul poate fi definit ca o viață în acord cu natura sau, cu alte cuvinte, în acord cu propria noastră natură umană, ca și cu aceea a universului, o viață în care ne abținem de la orice acțiune oprită de legea comună pentru toate lucrurile, adică dreapta rațiune care străbate toate lucrurile și este identică cu acel Zeus conducător care orînduiește tot ce există²⁵⁶. Și același lucru constituie virtutea omului fericit și cursul pașnic al vieții, cînd toate acțiunile promovează armonia geniului²⁵⁷ care conlucrează în omul individual cu voința aceluia care conduce universul. De aceea, Diogenes spune clar că scopul trebuie să fie să acționezi, cu bună judecată, în alegerea a ceea ce este natural. Archedemos spune că scopul este de a trăi, făcînd toate acțiunile care se cuvine să fie săvîrșite²⁵⁸.

[89] Prin natura cu care viața noastră trebuie să fie în acord, Chrysippos înțelege atît natura universală, cît mai ales natura omului, în timp ce Cleante

spune că numai natura universului trebuie să fie urmată, fără să adauge natura individului²⁵⁹.

Virtutea, susțin ei, este o dispoziție armonioasă, un lucru care merită să fie ales pentru el însuși, nu din speranță sau teamă sau vreun alt motiv din afară. Mai mult, fericirea constă în virtute, căci virtutea e acea stare a spiritului care tinde să facă armonioasă întreaga viață. Când o ființă rațională este pervertită, aceasta se datorește amăgirii ocupațiilor externe sau, uneori, influenței celor cu care se asociază; căci impulsurile date de natură ființei umane nu sînt niciodată perverse²⁶⁰.

LIV. [90] Virtutea, în primul rînd, este, într-un sens, perfecțiunea oricărui lucru în general, cum ar fi a unei statui, poate să fie nespeculativă, ca sănătatea, sau speculativă, ca înțelepciunea; căci Hecaton spune, în prima carte a lucrării lui *Despre virtuți*, că unele dintre ele sînt științifice și bazate pe teorie, anume acelea a căror constituție e de natură teoretică, cum este prudența sau justiția, altele nu sînt intelectuale, acelea care-s coexistente cu cele dintîi, cum sînt sănătatea și forța²⁶¹. Într-adevăr, sănătatea vine ca o urmare și este coextensivă cu virtutea intelectuală a cumpătării, întocmai cum tăria este rezultatul felului în care a fost construită o cupolă. [91] Aceste virtuți sînt numite neintelectuale, din cauză că ele nu cer adeziunea spiritului, ele se întîlnesc chiar la oamenii răi: de exemplu sănătatea, curajul. Dovada, spune Poseidonios în prima Carte a tratatului său *Despre etică*, că virtutea există realmente este faptul că Socrate, Diogene și Antistene și discipolii lor au făcut progrese pe acest tărîm, iar pentru existența viciului avem dovada peremptorie că el este opus virtuții. Chrysippos, în prima Carte a lucrării sale *Despre scop*, Cleante, Poseidonios în lucrarea lui *Protrepticul* arată că virtutea poate fi învățată²⁶² și acest lucru reiese clar din faptul că oamenii răi au devenit buni.

[92] Panaitios împarte virtutea în două specii: teoretică și practică, alții o împart în trei: logică, fizică și etică, în timp ce școala lui Poseidonios recunoaște patru tipuri, iar Cleante, Chrysippos, Antipatros²⁶³ și discipolii lor și mai multe decît atît. În ce-l privește pe Apollophanes²⁶⁴, el o socotește ca una singură, anume cumînțenia²⁶⁵.

Dintre virtuți, unele sînt primare, altele, subordonate acestora. Cele primare sînt următoarele: înțelepciunea, curajul, justiția și cumpătarea²⁶⁶. Virtutea subordonate lor sînt: mărînimia, înfrînarea, rezistența, prezența de spirit, hotărîrea bună. Ei numesc înțelepciune știința lucrurilor rele și bune și a celor care nu-s nici rele nici bune; curajul, cunoașterea a ceea ce trebuie ales, a lucrurilor de care ar trebui să ne ferim și a celor care sînt indiferente; justiția,...²⁶⁷; [93] mărînimia este cunoașterea sau deprinderea spiritului, care te face să fii deasupra a tot ce se întîmplă în mod obișnuit, fie rele, fie bune; înfrînarea este dispoziția de a nu ne lăsa niciodată învinși în ceea ce privește dreapta judecată sau deprinderea de a nu ne lăsa subjugati de plăceri; rezistența, o știință²⁶⁸ sau o deprindere²⁶⁹ care ne arată lucrurile în care trebuie să persistăm și în care nu, precum și cele care sînt indiferente; prezența de spirit²⁷⁰, o deprindere gata să găsească prompt ceea ce se cuvine să fie făcut²⁷¹ în orice moment; hotărîrea bună, știința prin care vedem ce să facem și cum să facem, astfel încît acțiunea noastră să fie folositoare.

La fel și viciile, unele sînt primare, altele secundare: de exemplu nerozia, lășitatea, înștișă, necumpătarea sînt socotite ca vicii primare, dar neînfrînarea, slăbiciunea de minte, hotărîrea rea, ca subordonate. Mai departe, ei susțin că viciile sînt forme ale necunoașterii acelor lucruri a căror cunoaștere o au virtuțile corespunzătoare.

LV. [94] Binele, în general, este lucrul care are un folos și, mai special, este sau identic, sau ceva apropiat cu folosul. De aici urmează că binele este virtutea însăși și ceea ce participă la virtute în aceste trei sensuri, adică: 1) binele ca izvorul din care provine <un folos, 2) lucrul, în legătură cu care rezultă un folos>²⁷², ca fapta conformă cu virtutea, 3) cel prin influența căruia se obține un folos, de exemplu: omul bun care participă la virtute.

O altă definiție specială a binelui, dată de ei, este: „perfectiunea naturală a unei ființe raționale, ca atare”²⁷³. Acesteia îi corespunde virtutea și, ca participanți la virtute, actele virtuozității și oamenii buni; se mai adaugă și accesoriile, bucuria și veselia și celelalte asemănătoare. [95] La fel stau lucrurile și cu viciile; unele sînt: nerozia, lașitatea, in Justiția și cele asemănătoare, iar altele participă la viciu, cuprinzînd acte vicioase și persoane perverse; iar accesoriile care le însoțesc sînt deznădejdea, posomorîrea și cele asemănătoare.

LVI. Iarăși, unele bunuri privesc sufletul, altele sînt exterioare, pe cînd altele nu-s nici sufletești, nici exterioare. Cele dintîi cuprind virtuțile și actele conforme cu virtutea; bunurile exterioare sînt, de pildă: a avea o patrie mîndră sau un prieten bun și a te bucura de prosperitatea lor. A fi bun și fericit tu însuși nu intră nici în categoria bunurilor exterioare, nici în a celor sufletești. [96] La fel și cu lucrurile rele, unele sînt de domeniul sufletului, anume viciile și acțiunile pornite din viciu, altele sînt rele exterioare, ca de exemplu: a avea o patrie lipsită de înțelepciune sau un prieten nerod și nefericirea care decurge de aici; altele nu-s nici exterioare, nici sufletești, ca de exemplu a fi tu însuși rău și nefericit.

LVII. Bunurile sînt fie scopuri, fie mijloacele acestor scopuri sau, în același timp, scopuri și mijloace. Un prieten și foloasele pe care le avem de la el sînt mijloace către bine, în timp ce încrederea, noblețea sufletului, libertatea, încîntarea, bucuria, lipsa de durere și orice act virtuos sînt, prin natura lor, scopuri.

[97] <Virtuțile>²⁷⁴, spun ei, sînt bunuri de natura mijloacelor și de natura scopurilor. Pe de o parte, în măsura în care ele aduc fericirea, ele sînt mijloace și, pe de altă parte, în măsura în care desăvîrșesc această fericire și sînt parte din ea, ele sînt scopuri. La fel cu relele, unele sînt scopuri, altele mijloace, în timp ce altele sînt, în același timp, și mijloace și scopuri. Dușmanul tău și răul ce ți-l face sînt mijloace; consternarea, umilirea, sclavia, tristețea, disperarea, supărarea prea mare și orice acțiune vicioasă sînt scopuri. <Viciile>²⁷⁵ sînt rele atît ca scop, cît și ca mijloc, deoarece, în măsura în care aduc nefericirea, ele sînt mijloace dar, în măsura în care împlinesc această nefericire, așa încît devin o parte din ea, ele sînt scopuri.

LVIII. [98] Dintre bunurile sufletești, unele sînt deprinderi²⁷⁶, altele dispoziții²⁷⁷, pe cînd altele nu sînt nici deprinderi, nici dispoziții. Virtuțile sînt dispoziții, în timp ce realizările profesionale sînt deprinderi, iar acțiunile, ca atare, nu sînt nici una, nici alta. În general, există bunuri sufletești amestecate, de exemplu: faptul de avea copii reușiți sau a avea o bătrînețe fericită. Știința însă este un bun pur. Iarăși, unele bunuri sufletești sînt permanente, ca virtuțile, altele trecătoare, ca bucuria și exercițiul mersului.

LIX. Orice bun sufletesc, spun ei, este oportun, obligatoriu, profitabil, folositor, comod, frumos, avantajos, merită a fi dorit și drept. [99] Este oportun deoarece aduce lucruri de așa natură, încît, prin producerea lor, noi tragem folos; este obligatoriu din cauză că unește acolo unde acest lucru este necesar; este profitabil din cauză că aduce foloase, de pe urma cărora noi profităm, încît beneficiul din afacere depășește prin folos; este folositor deoarece asigură folosirea beneficiului²⁷⁸; e comod din pricină că

folosul pe care îl oferă e demn de toată lauda; e frumos, pentru că bunul e proporțional cu folosința ce i se dă; avantajos, deoarece, prin însăși natura lui, aduce foloase; merită să fie dorit pentru că se prezintă astfel încît alegerea lui este ceva rațional. De asemenea, e drept în măsura în care e în armonie cu legea și tinde să unească pe oameni într-o comunitate.

[100] Motivul pentru care ei caracterizează binele suprem ca frumos este că el posedă pe deplin proporțiile numerice cerute de natură sau are o armonie desăvîrșită. Există, spun ei, patru feluri de frumos, anume: ceea ce e drept, curajos, orînduit și înțelept, căci numai sub aceste forme sînt realizate faptele frumoase. La fel există patru feluri de lucruri urîte, anume: ceea ce este injust, laș, dezordonat și smintit. Prin frumos se înțelege într-un înțeles unic acel bun care-l face pe posesorul lui demn de laudă sau, pe scurt, bunul care este demn de laudă; deși, în alt sens, înseamnă o aplecare firească pentru a-și îndeplini bine funcția sa²⁷⁹; în timp ce, în alt sens, frumosul este ceea ce dă o podoabă oricărui lucru, ca atunci cînd spunem că numai înțeleptul este bun și frumos.

[101] Mai spun că numai frumosul moral²⁸⁰ este bun. Așa susțin Hecaton în tratatul său *Despre bunuri*, Cartea a III-a, și Chrysippos în opera sa *Despre frumosul moral*. Ei susțin că frumosul e virtutea și tot ce participă la virtute, ceea ce e totuna cu a spune că ceea ce-i bun e și frumos sau că termenul „bun” e de forță egală cu termenul „frumos”, ceea ce revine la același lucru. Deoarece un lucru e bun, e și frumos; sau, e frumos, de aceea e și bun. LX. După părerea lor, toate bunurile sînt egale și sînt de dorit în cel mai înalt grad și nu admit nici relaxare, nici încordare. Dintre lucrurile existente, unele, spun ei, sînt bune, altele rele, iar altele nici bune, nici rele²⁸¹.

[102] Bunurile sufletești cuprind virtuțile prudenței, justiției, curajului, cumpătării și celelalte, pe cînd opusele lor sînt rele, anume imprudența, injustiția și celelalte. Sînt nici bune, nici rele acele lucruri care nici nu folosesc, nici nu dăunează unui om, ca viața, sănătatea, plăcerea, frumusețea, forța, bogăția, gloria, noblețea și contrariile lor: moartea, boala, durerea, urîtenia, slăbiciunea, sărăcia, lipsa de glorie, originea modestă și cele asemănătoare cu acestea, cum afirmă Hecaton în lucrarea *Despre scop* în Cartea a VII-a, și Apollodoros în *Etica* sa, și Chrysippos; căci ei spun că aceste lucruri de care am vorbit nu sînt bunuri, prin ele însele, ci din punct de vedere moral, sînt indiferente, deși intră în specia lucrurilor de preferat²⁸², [103] întrucît, așa cum proprietatea căldurii este să încălzească, nu să răcească, tot așa și proprietatea binelui e să folosească, nu să strice; însă bogăția și sănătatea pe cît folosesc pe atîta și dăunează, de aceea ele nu sînt un bun. Mai departe ei susțin că nu poate fi considerat ca bun lucrul pe care poți să-l folosești și în bine și în rău; or, bogăția și sănătatea pot fi folosite și spre bine și spre rău. Pe de altă parte, Poseidonios e de părere că și acestea fac parte din bunuri. Hecaton, în Cartea a noua a tratatului său *Despre bunuri*, și Chrysippos în lucrarea sa *Despre plăcere* tăgăduiesc că plăcerea ar fi un bun, căci unele plăceri sînt rușinoase și nimic din ce-i rușinos nu este un bun. [104] A fi de folos înseamnă a se pune în mișcare sau a se abține conform cu virtutea, pe cînd a dăuna înseamnă a se pune în mișcare sau a se abține pe baza viciului.

Termenul „indiferent”²⁸³ are două înțelesuri: primul arată lucrurile care nu contribuie nici la fericire nici la nenorocire, ca bogăția, gloria, sănătatea, forța și cele asemănătoare, căci e cu puțință să fii fericit și fără acestea, deși folosirea lor într-un anumit fel duce la fericire sau la mizerie.

În cu totul alt sens sînt numite „indiferente” lucrurile care nu sînt de natură a stîrni nici dorința și nici aversiunea, de exemplu faptul că numărul

fiorelor de păr de pe cap e par sau impar, sau că ții degetul drept sau îndoit. Nu, deci, în acest sens au fost numite indiferente lucrurile menționate mai sus, deoarece ele sînt totuși în stare să stîrnească dorința sau aversiunea. [105] De aceea, dintre acestea din urmă, unele sînt alese prin preferință, <altele sînt respinse>²⁸⁴, pe cînd indiferența, la celelalte, nu dă motiv nici de a le alege, nici de a le respinge.

LXI. Dintre lucrurile indiferente, după cum spun ei, unele sînt „preferate”, altele, „respinse”²⁸⁵; acelea care au o valoare sînt „preferate”, în timp ce acelea care au o nedemnită²⁸⁶, sînt „respinse”. Valoarea²⁸⁷ este definită de ei, mai întîi, ca o contribuție la o viață armonioasă²⁸⁸, așa cum se găsește în fiecare bun; în al doilea rînd, ca o facultate sau o folosință mediatoare care contribuie la o viață în conformitate cu natura²⁸⁹, ceea ce-i tot una cu a spune că bogăția și sănătatea contribuie la ducerea unei vieți conforme cu natura; în al treilea rînd, valoarea este echivalentul pe care îl fixează un expert, cunoscător al faptelor, la fel cum se spune cînd se schimbă grîu pentru atîta orz și un catîr pe deasupra²⁹⁰.

[106] Astfel, din categoria lucrurilor preferate fac parte acelea care au o valoare, de exemplu printre calitățile sufletești: talentul înnăscut, îndemînarea, progresul și cele asemănătoare; iar printre calitățile trupesti: viața, sănătatea, forța, constituția bună, sănătatea organelor, frumusețea <și așa mai departe>; iar din sfera lucrurilor exterioare: bogăția, gloria, noblețea și cele asemănătoare. La categoria lucrurilor de respins aparțin printre însușirile sufletești: neîndemînarea din naștere, nepriceperea și cele asemănătoare; printre calitățile trupesti: moartea, boala, slăbiciunea, constituția rea, mutilarea, urîtenia și așa mai departe; din sfera lucrurilor exterioare: sărăcia, lipsa de glorie, originea de jos și cele asemănătoare. Dar sînt și lucruri care nu aparțin nici unei clase; acestea nu sînt nici preferate, nici respinse.

[107] Iarăși, dintre lucrurile preferate, unele sînt alese pentru ele însele, altele pentru altceva, iar altele pentru ele însele și pentru altceva. În prima categorie intră talentul înnăscut, progresul și cele asemănătoare; în a doua, bogăția, noblețea, și cele asemănătoare; în ultima, forța, integritatea simțurilor, facultăți depline. Lucrurile care sînt alese pentru ele însele, sînt alese, fiindcă sînt în conformitate cu natura; cele care-s alese pentru altceva, sînt alese fiindcă ne procură nu puține foloase. La fel e și cu lucrul respins, din motive contrare celor precedente.

LXII. Mai departe, ei afirmă că îndatorirea este acțiunea căreia fiind săvîrșită i se poate da o justificare rațională; de exemplu, conformarea²⁹¹ în procesul vieții, care, într-adevăr, pătrunde creșterea plantelor și a animalelor, căci – susțin ei – chiar la plante și la animale putem deosebi îndatoriri.

[108] Zenon a fost cel dintîi care a folosit acest termen de „îndatorire”²⁹², denumirea fiind luată de la faptul că „se cuvine după unii”²⁹³.

Ea este o acțiune, în sine, adaptată orînduirilor naturii, căci, dintre actele săvîrșite sub impulsul instinctului, unele sînt îndatoriri, altele sînt împotriva îndatoririlor, iar altele nici îndatoriri, nici împotriva îndatoririlor.

Sînt îndatoriri acele acte pe care rațiunea le alege spre a fi executate, cum ar fi: cinstirea părinților, a fraților și a patriei și legăturile de prietenie; împotriva îndatoririi sînt faptele pe care rațiunea nu le aprobă, ca de exemplu: a-ți neglija părinții, a fi nepăsător față de frați, a nu te înțelege cu prietenii, a nesocoti interesele patriei și cele asemănătoare. [109] Faptele care nu sînt nici îndatoriri și nici împotriva îndatoririi sînt acelea pe care rațiunea nici nu le alege, nici nu le oprește de a se face, cum ar fi a ridica un fir de pai, a ține în mînă un condei sau o țesală și altele asemănătoare.

Iarăși, unele îndatoriri ne revin în mod necondiționat, altele în anumite împrejurări. Necondiționate sînt îndatoririle următoare: a-ți îngriji sănătatea și organele simțurilor și alte lucruri asemănătoare; impuse de împrejurări sînt acelea care ne fac să ne mutilăm singuri sau să ne sacrificăm averea. Tot astfel și cu faptele care sînt împotriva îndatoririlor. O altă împărțire e: în îndatoriri permanente și în altele nepermanente. A trăi în mod virtuos este o îndatorire permanentă, pe cînd a pune întrebări și a da răspunsuri, precum și a se plimba și cele asemănătoare nu sînt îndatoriri permanente. Același lucru se poate spune și despre opusul îndatoririi. [110] Sînt și în situații intermediare îndatoriri, ca acelea ca băieții să asculte de supraveghetorii care-i au în grijă.

LXIII. După părerea stoicilor, sufletul are opt²⁹⁴ părți. Aceste părți sînt: cele cinci simțuri, organul vorbirii, organul gîndirii, care este însăși mintea, și partea generatoare²⁹⁵. Din falsitate rezultă perversiunea care se întinde și asupra minții, iar din această perversiune se nasc multe pasiuni, care sînt tot atîtea cauze de tulburare²⁹⁶. Pasiunea, așa cum o definește Zenon, este o mișcare nerațională și contra firii a sufletului sau un impuls ce crește în mod exagerat²⁹⁷.

Hecaton, în tratatul său *Despre pasiuni*, Cartea a II-a, și Zenon, în lucrarea sa cu același titlu, spun că există patru genuri de pasiuni: durerea, frica, pofta și plăcerea²⁹⁸. [111] Ei mai susțin că emoțiile sînt judecări²⁹⁹, așa cum arată Chrysippos în tratatul său *Despre pasiuni*; avariția este o presupunere că banul e bun și tot așa este și cu beția și nestăpînirea și cu toate celelalte patimi.

După ei, durerea este o strîngere nerațională a sufletului³⁰⁰. Speciile ei sînt: mila, invidia, gelozia, rivalitatea, tulburarea, supărarea, îndurerarea, supliciul, prăbușirea³⁰¹. Mila este durerea resimțită în fața unei suferințe nemeritate, invidia e ciuda pe prosperitatea altora, gelozia este durerea cînd vedem că altul are ceva ce dorim pentru noi, rivalitatea e suferința că altul posedă ceea ce avem și noi, [112] tulburarea e o durere care ne apasă, supărarea este ceea ce ne strînge și ne micșorează spațiul, îndurerarea este o suferință adusă de un gînd supărător, care persistă sau chiar se întinde, supliciul e o durere adîncă, prăbușirea e o durere irațională, care ne chinuiește și ne împiedică să vedem lucrurile prezente.

Frica este o așteptare a răului. În frică intră următoarele emoții: teroarea, șovăiala, rușinea, groaza, panica, anxietatea³⁰². Teroarea este o frică care produce spaimă, rușinea e frica de infamie, șovăiala este frica de faptele viitoare, groaza este frica produsă de reprezentarea unui lucru neobișnuit, [113] panica este frica care îți mărește debitul vorbirii, anxietatea e frica pe care o simțim în fața unui lucru neclar.

Dorința este o poftă nerațională, sub care sînt rînduite stările următoare: lipsa, ura, pîrtinirea, mînia, iubirea, pica, ciuda³⁰³. Lipsa este o poftă nerealizată ca și cum ar fi tăiată de obiectul ei, dar tînzînd zadarnic și atrasă spre el. Ura este o poftă, mereu crescîndă și vie, ca să i se întîmple rău cuiva, pîrtinirea este pofta sau dorința legată de o anumită alegere, mînia este dorința de a pedepsi pe cineva, socotit că ți-a adus o jignire nemeritată, iubirea este o poftă, ce nu convine înțelepților, căci reprezintă efortul de a cîștiga iubirea numai prin frumusețea vizibilă. [114] Pica este mînia care s-a înveninat îndelung și a devenit răutăcioasă, așteptîndu-și momentul potrivit, cum se arată în aceste versuri:

Chiar de-și înghite mînia în sine acuma,

Pentru mai tîrziu plănui-va în fapte s-o pună^{303a}.

Ciuda este o mînie în stadiu începător.

Plăcerea este o exaltare irațională, care rezultă din ceea ce pare de a fi demn de alegere; ea cuprinde: încîntarea, bucuria de răul altuia, desfătarea, bucuria violentă³⁰⁴. Încîntarea este plăcerea care farmecă prin intermediul urechilor, bucuria de răul altuia este plăcerea resimțită la răul altuia, desfătarea, ca o întoarcere, este înclinarea³⁰⁵ sufletului spre nestăpînire. Iar bucuria violentă este nimicirea virtuții.

[115] Și, după cum se spune că există anumite infirmități ale corpului, cum ar fi guta sau tulburările artritice, tot așa sînt pentru suflet dragostea de glorie, dragostea de plăceri și cele la fel. Prin infirmitate se înțelege o boală însoțită de slăbiciune, iar prin boală se înțelege o închipuire a unui lucru care pare foarte de dorit. Și după cum se spune că trupul are înclinare spre anumite boli, ca guturaiul și diareea, tot așa și-n suflet se află tendințe spre pizmă, milă, ceartă și cele asemănătoare³⁰⁶.

[116] Stoicii mai spun că există trei stări emoționale bune, anume bucuria, prudența și voința³⁰⁷. Bucuria, opusul plăcerii, este o exaltare justificată de rațiune, prudența, opusul fricii, este o evitare bazată pe rațiune; căci înțeleptul deși nu va simți niciodată frica, totuși va fi prudent. Pentru stoici voința este opusul poftelor, întrucît este o dorință rațională, și, după cum sub pasiunile primare sînt orînduite altele, care le sînt subordonate, tot așa e și cu stările emoționale primare bune.

Astfel, voința se împarte în bunăvoință, amabilitate, respect, afecțiune³⁰⁸; prudența se împarte în pudoare și modestie³⁰⁹ iar bucuria, în desfătare, veselie și bună dispoziție³¹⁰.

XLIV. [117] După ei, înțeleptul³¹¹ e lipsit de pasiuni, din cauză că nu cade în asemenea slăbiciuni, dar adaugă că termenul de apatie e aplicat în alt sens omului rău și înseamnă că acesta e aspru și neînduplecat.

Mai departe se spune că înțeleptul e lipsit de trufie căci este indiferent și la faimă, și la defăimare. Dar mai există și un altul lipsit de trufie, care e rînduit printre cei necugetați, și anume omul rău. Iarăși spun ei că oamenii înțelepți sînt austeri, din pricină că nu caută plăcerile pentru ei și nici nu le admit la alții. Totuși, termenul auster este dat și altora, în același sens cum se spune despre un vin că-i aspru pentru a fi folosit ca medicament, iar nicidecum pentru a fi băut.

[118] Virtușii sînt lipsiți de înșelăciune și se păzesc de a se pune într-o lumină favorabilă, ascunzînd cu intenție părțile lor rele și făcînd să se vadă numai părțile lor bune pe care le au. În același timp, sînt lipsiți de prefăcătorie, căci au lăsat la o parte ipocrizia fie în vorbire, fie în înfățișare. Și se abțin de a acționa, refuzînd să facă ceva care e potrivnic îndatoririi. Ei vor bea vin, dar nu se vor îmbăta. Nici nu vor delira; singurul lucru ce poate avea uneori înțeleptul sînt reprezentările neobișnuite datorate melancoliei sau delirului, stări care nu-s determinate de principii a ceea ce e demn de ales, ci-s contrare naturii. Într-adevăr, nici durere nu va simți vreodată înțeleptul, știind că durerea este o strîngere nerațională a sufletului, cum spune Apollodoros în *Etica* sa³¹².

[119] Stoicii mai declară că filosofii sînt asemenea zeilor, fiindcă au ceva divin în ei, în timp ce omul rău e fără divinitate³¹³. Și chiar acest cuvînt „fără divinitate” are două înțelesuri, dintre care unul este opusul termenului „zeesc”, iar celălalt arată omul care desconsideră divinul; în acest din urmă sens, spun ei, termenul nu se aplică oricărui om rău. Mai adaugă că înțelepții sînt adoratori ai zeilor, căci ei cunosc cele cuvenite zeilor, iar pietatea este știința de a servi zeii. Ei vor aduce sacrificii zeilor și-și păstrează puritatea,

căci se feresc de faptele care sînt jîgniri împotriva zeilor, iar zeii îi iubesc, căci ei sînt sfinți și drepti față de divinitate. Singurii preoți adevărați sînt înțelepții, deoarece obiectul preocupărilor lor sînt sacrificiile de adus zeilor, clădirea templelor, purificările și celelalte lucruri care se referă la zei.

[120] Stoicii prescriu cinstirea părinților și a fraților în al doilea rînd după aceea a zeilor. Susțin, mai departe, că dragostea părintească față de copii este firească la înțelepți, dar nu și la cei răi. Și sînt de părere că greșelile sînt toate egale³¹⁴: așa spune Chrysippos în Cartea a patra a scrierii sale *Cercetări etice*, ca și Persaios și Zenon³¹⁵. Dacă un adevăr nu-i mai adevărat decît altul, nici un lucru fals nu e mai fals decît altul. La fel, o înșelăciune nu-i mai mare decît alta, tot așa nici o greșeală nu-i mai mare ca alta. După cum acela care este la o sută de stadii departe de Canobos³¹⁶ și acela care-i numai la un stadiu nu se află nici unul, nici altul în Canobos, tot așa acela care comite o greșeală gravă și cel care comite o greșeală mai mică, nu are o conduită dreaptă³¹⁷.

[121] Heracleides din Tars, discipolul lui Antipatros din Tars, și Athenodoros³¹⁸ afirmă însă că greșelile nu sînt egale. Stoicii mai spun iarăși că înțeleptul va lua parte la viața politică, dacă nu-l va împiedica nimic, deoarece astfel va opri viciul și va promova virtutea; așa susține Chrysippos în prima carte din lucrarea sa *Despre diferitele feluri de viață*. Înțeleptul se va căsători, cum spune Zenon în *Republica* sa, și va avea copii. Mai mult chiar, ei spun că înțeleptul nu-și va forma niciodată simple păreri, adică nu-și va da niciodată asentimentul³¹⁹ la un lucru fals, va duce felul de viață al cinicilor, cinismul fiind drumul cel mai scurt spre virtute, cum îl numește Apollodoros³²⁰ în *Etica* sa, și va putea mîncă chiar carne de om dacă va fi silit de împrejurări. Mai spun că numai înțeleptul este liber, pe cînd oamenii răi sînt sclavi, deoarece libertatea este puterea de a acționa cum vrea³²¹, pe cînd sclavia înseamnă lipsa acestei puteri. [122] Într-adevăr, există și o a doua formă de sclavie, care consistă în supunere, și o a treia care implică posesiunea sclavului, ca și supunerea lui. Opusul unei asemenea sclavii e stăpînirea, care-i și ea un rău. Nu numai că înțelepții sînt liberi, dar sînt și regi, regalitatea fiind o conducere fără dare de socoteală³²², pe care nimeni în afară de înțelepți n-o pot avea; așa spune Chrysippos în tratatul său *Despre întrebuintarea proprie a numelor la Zenon*³²³, deoarece el susține că cunoașterea binelui și a răului este un atribut necesar al stăpînitorului și că nici un om rău nu posedă această știință. La fel, numai cei înțelepți sînt indicați să fie magistrați, judecători sau oratori, pe cînd printre cei răi, nimeni nu are aceste calificări. Mai departe, înțeleptul e infailibil, nefiind supus greșelii. [123] De asemenea sînt inofensivi, pentru că nu vatămă nici pe alții, nici pe ei înșiși. În același timp n-au milă³²⁴ și nici nu iartă pe nimeni, nu trec cu vederea niciodată pedepsele fixate de lege, întrucît indulgența și mila și chiar și echitatea sînt semne ale unui spirit slab, care arată bunătațe, în loc de severitate; nici nu socotesc că pedepsele sînt prea severe. Mai spun că înțeleptul nu se miră de nici un lucru care pare extraordinar, cum ar fi cavernele subterane ale lui Charon³²⁵, marea, izvoarele de apă caldă și erupțiile vulcanice. Nici nu va trăi înțeleptul în singurătate, căci, în mod firesc, el e făcut pentru societate și acțiune. Dar el se va supune exercițiilor, ca să-și sporească puterea de rezistență a trupului.

[124] Înțeleptul va face rugăciuni și va cere lucruri bune de la zei; așa spun Poseidonios în prima Carte a tratatului său *Despre îndatoriri* și Hecaton în Cartea a treia a lucrării lui *Despre paradoxe*. Prietenia, spun ei, există numai între cei înțelepți și buni pe temeiul asemănării lor unul cu altul. Prin

prietenie ei înțeleg o folosire, în comun, și tot ce se referă la viață și din prietenie noi ne purtăm cu prietenii noștri ca și cu noi înșine. Stoicii susțin că prietenul trebuie ales de dragul lui și că mulțimea prietenilor este un bine. Între oamenii răi nu există prietenie și cel rău n-are prieteni. După ei, cei care nu-s înțelepți sînt toți nebuni, deoarece, nefiind cuminți, fac totul din nerozie, care e aproape de nebulie³²⁶.

[125] Tot ce face înțeleptul e bine, întocmai cum spunem că Ismenias³²⁷ cîntă bine din flaut toate cîntecele. Deci totul aparține înțeleptului, căci legea îi dă un drept deplin asupra tuturor lucrurilor. E drept că se spune că unele lucruri aparțin celui rău, întocmai cum se poate spune că ceea ce a fost dobîndit în mod necinstit, într-un sens, aparține statului, și în alt sens, acelora care se bucură de asemenea lucruri.

LXV. Stoicii susțin că virtuțile se implică una pe alta și că posesorul uneia le posedă pe toate, întrucît virtuțile au principii comune, cum spun Chrysippos în prima Carte a lucrării lui *Despre virtuți*, Apollodoros³²⁸ în a sa *Fizica după școala veche* și Hecaton în Cartea a treia a tratatului său *Despre virtuți*. [126] Într-adevăr, dacă un om posedă virtutea, el este în stare, pe dată, să cerceteze și să pună în practică ceea ce trebuie să facă. Dar unele fapte sînt demne de săvîrșire, de alegere, de rezistență, de perseverență și de distribuire, așa încît dacă un om acționează printr-o alegere inteligentă, uneori cu curaj, alteori pe calea unei juste distribuii și alteori cu măsură, el este, totodată, înțelept, curajos, just și cumpătat. Fiecare dintre virtuți are o anumită parte specifică pe care o cuprinde; de exemplu, curajul se ocupă cu lucrurile care trebuie suportate, cumințenia cu actele care trebuie săvîrșite, cu acelea de la care trebuie să ne abținem și cu acelea care nu intră în nici una dintre aceste împărțiri. La fel, fiecare din celelalte virtuți are sfera ei proprie. Înțelepciunii îi sînt subordonate sfatul bun și înțelegerea; cumpătării, disciplina și ordinea; justiției, egalitatea și echitatea; curajului, neșovăirea și tăria.

[127] Unul din principiile lor este că nu există nimic intermediar între virtute și viciu, pe cînd după peripateticieni, există, și anume progresul³²⁹. Stoicii spun că, după cum un băț trebuie să fie drept sau încovoiat, tot așa un om trebuie să fie drept sau nedrept. La fel nu există grade de justiție sau injustiție; și aceeași regulă se aplică și la celelalte virtuți. Mai departe, în timp ce Chrysippos susține că virtutea poate fi pierdută, Cleante spune contrariul. După părerea celui dintîi, virtutea poate fi pierdută, ca o urmare a beției sau a melancoliei, cel de-al doilea o consideră de neclintit, datorită comprehensiunilor certe³³⁰. Virtutea, spun ei, merită să fie aleasă <pentru ea înșăși>. În orice caz, ne este rușine de o purtare rea, ca și cum n-am cunoaște nimic cu adevărat bun în afară de frumusețea morală³³¹. Mai mult chiar, ei susțin că virtutea e suficientă prin ea înșăși să asigure fericirea, după cum spun Zenon și Chrysippos în prima Carte a tratatului său *Despre virtute*, iar Hecaton în Cartea a doua a tratatului său *Despre bunuri* [128] afirmă textual: „Dacă mărinimia singură se poate ridica mult deasupra oricărui lucru, ea care nu-i decît o parte a virtuții, atunci virtutea, în întregime, va fi suficientă pentru a da fericirea, disprețuind toate lucrurile care par tulburătoare.” Totuși Panaitios neagă că virtutea singură e suficientă; dimpotrivă, și sănătatea e necesară și anumite mijloace bănești și de tărie³³².

Alt principiu al lor, susținut de Cleante și discipolii lui, este exercitarea continuă a virtuții, căci virtutea nu poate fi pierdută niciodată și înțeleptul își exercită tot timpul mintea³³³, care e perfectă. LXVI. Mai spun că justiția, ca și legea și rațiunea dreaptă, există de la natură și nu prin convenție³³⁴,

după cum afirmă Chrysippos în opera lui *Despre frumusețea morală*³³⁵; [129] stoicii nu sînt de părere că divergența de opinii dintre filosofi ar fi un motiv de a părăsi studiul filosofiei, deoarece în baza acestui argument, ar trebui să renunțăm și la viață, după cum spune Poseidonios în *Îndemmurile* sale. Chrysippos recunoaște că educația generală a grecilor este folositoare.

Doctrina stoicilor este că nu poate fi vorba de drept între om și celelalte animale, din cauza neasemănării lor, așa cum cred Chrysippos în prima Carte a tratatului său *Despre dreptate* și Poseidonios în prima Carte a lucrării sale *Despre îndatorire*. Mai departe, stoicii cred că înțeleptul va simți dragoste față de tinerii care, prin înfățișarea lor exterioară, arată o aplecare firească spre virtute. Aceasta-i părerea lui Zenon în *Republica* lui, a lui Chrysippos în prima Carte a lucrării lui *Despre felurile de viață* și a lui Apollodoros în *Etica* lui.

[130] Ei definesc dragostea ca o năzuință spre dobîndirea prieteniei prin intermediul frumuseții vizibile, singurul ei scop fiind prietenia, iar nu desfătarea trupestă. Oricum ar fi, ei pretend că Thrasonides³³⁶ nu s-a atins de iubita care era în puterea sa fiindcă aceasta îl ura, ceea ce dovedește, cred ei, că dragostea atîrnă de prietenie, după cum spune Chrysippos în tratatul său *Despre dragoste*, și nu este trimisă de zei. Frumusețea este, după ei, floarea virtuții.

Dintre cele trei feluri de viață, contemplativă, practică și rațională, ei spun că trebuie s-alegem pe cea din urmă, pentru că o ființă rațională este capabilă prin natură de contemplare și acțiune. Mai spun că înțeleptul, în mod rezonabil își poate pune capăt vieții fie în folosul patriei sau al prietenilor săi, fie că suferă de o durere fără seamăn, de o mutilare sau de o boală fără leac.

[131] Tot doctrina lor este că printre înțelepți trebuie să existe comunitatea femeilor³³⁷, astfel ca fiecare să aibă legături cu cine se nimerește, așa cum spun Zenon, în *Republica* lui și Chrysippos în tratatul lui *Despre republică* [și nu numai ei, ci și Diogene cinicul, și Platon].

În asemenea împrejurări vom simți o dragoste pîrintească la fel pentru toți copiii și s-ar pune capăt geloziiilor născute din adulter. Cea mai bună formă de guvernămînt, susțin ei, este un amestec de democrație, regalitate și aristocrație³³⁸.

Acestea sînt afirmațiile pe care le fac în doctrinele lor etice, cu multe alte adăugiri, împreună cu demonstrațiile potrivite pentru ele: totuși, pentru o prezentare sumară și elementară, aceasta e de ajuns³³⁹.

LXVII. [132] Stoicii împart fizica în diferite rubrici³⁴⁰: 1) corpurile, 2) principiile, 3) elementele, 4) zeii, 5) limitele, 6) spațiul și 7) golul³⁴¹. Împărțirea aceasta este în specii, împărțirea însă pe genuri e făcută în trei: prima parte se ocupă cu universul, a doua cu elementele și a treia cu cauzele.

Ei spun că partea care se ocupă cu universul se divide în două: cu una se ocupă și matematicienii³⁴², întrucît tratează chestiuni privitoare la stelele fixe și la planete, de exemplu: dacă Soarele este sau nu de mărimea cum arată a fi³⁴³, și același lucru și despre Lună, problema revoluțiilor lor și alte chestiuni de același fel. [133] Dar mai este și o altă parte sau domeniu al cercetării cosmologice, care aparține numai fizicienilor. Aceasta cuprinde problema referitoare la substanța universului, dacă Soarele și stelele au o materie și o formă, dacă lumea a avut un început în timp sau nu, dacă-i însuflețită sau nu, destructibilă sau nu, dacă e condusă de providență și alte chestiuni. Partea care se ocupă cu cauzele se subdivide și ea în două: la una din diviziuni aparțin și cercetările medicale, în măsura în care cuprind

studierea principiului conducător³⁴⁴ al sufletului, fenomenele sufletești, semințele și cele asemănătoare cu acestea; pe cînd cealaltă diviziune privește și pe matematicieni, de exemplu cum trebuie explicată vederea, care sînt cauzele imaginii reflectate în oglindă, cum se formează norii, trăsnetul, curcubeul, haloul, cometele și cele asemănătoare.

LXVIII. [134] Stoicii susțin că există două principii în univers, unul activ și altul pasiv. Principiul pasiv este o substanță fără calitate, adică materia, în timp ce cel activ este rațiunea imanentă din această substanță, adică zeul, căci el este veșnic și-i făuritorul oricărui lucru din întreg cuprinsul materiei. Doctrina aceasta este expusă de Zenon din Cition în tratatul său *Despre ființă*, de Cleante în lucrarea sa *Despre atomi*, de Chrysippos în prima Carte către sfîrșit a *Fizicii* lui, de Archedemos în tratatul său *Despre elemente* și de Poseidonios în Cartea a doua a lucrării sale *Tratat despre fizică*. După aceștia, există o deosebire între principii și elemente, cele dinții n-au fost nici generate, <nici>³⁴⁵ nu vor fi distruse, în timp ce elementele vor pieri în conflagrația universală³⁴⁶. Mai mult, principiile sînt incorporeale³⁴⁷ și lipsite de formă, în timp ce elementele sînt înzestrate cu formă.

[135] Apollodoros, în *Fizica* sa, spune că este corp ceea ce se extinde în trei dimensiuni, lungime, lățime și adîncime; acesta se numește și corp solid. Suprafața este limita unui corp solid sau ceea ce are numai lungime și lărgime, fără adîncime. Poseidonios, în Cartea a treia a lucrării sale *Despre meteorologie*, susține că suprafața există nu numai în gîndirea noastră, ci și în realitate. Limita este limita unei suprafețe sau o lungime fără lățime, sau ceea ce are numai lungime. Punctul este limita unei linii, semnul cel mai mic posibil³⁴⁸.

Zeul este unul și același lucru cu rațiunea, cu destinul și cu Zeus, el poartă încă multe alte nume³⁴⁹. [136] La început, el a existat în el însuși și a transformat întreaga substanță, prin aer, în apă și întocmai cum în sămînță este cuprins germeul, tot așa zeul, care este rațiunea seminală a universului, rămîne în umiditate, face maleabilă materia în vederea creației care va urma. El creează, mai întîi, cele patru elemente: focul, apa, aerul și pămîntul. Aceste lucruri sînt discutate de Zenon în tratatul său *Despre univers*, de Chrysippos în prima Carte a *Fizicii* sale și de Archedemos într-o operă, anume *Despre elemente*.

LXIX. Elementul e definit ca lucrul din care mai întîi se nasc lucrurile particulare și în care se desfac pînă la urmă³⁵⁰. [137] Cele patru elemente împreunate constituie substanța necalificată, care e materia. Focul este elementul cald, apa, cel umed, aerul, cel rece, iar pămîntul, elementul uscat. De altfel, calitatea uscăciunii se găsește și în aer. Focul numit și eter are locul cel mai de sus, în care a fost creată, mai întîi, sfera stelelor fixe; pe urmă vine sfera planetelor, apoi cea a aerului, pe urmă apa și cea mai de jos pămîntul, care este în centrul tuturor lucrurilor³⁵¹.

LXX. Termenul de univers este folosit de ei în trei înțelesuri: mai întîi, acela de zeul însuși, calitatea specifică³⁵² din fiecare substanță. El este indestructibil și n-a fost născut, fiind ziditorul³⁵³ acestei orînduirii a lumii, el care, în anumite perioade de timp, absoarbe în sine întreaga substanță și din nou o creează din el însuși. [138] În al doilea rînd, ei dau numele de univers așezării ordonate a corpurilor cerești, în al treilea rînd, întregului constituit din acestea două. Universul mai este definit ca fiind calitatea specifică³⁵⁴ a substanței totalității lucrurilor. După cuvintele lui Poseidonios din tratatul lui *Elemente de meteorologie*, universul este un sistem compus din cer și pămînt și naturile pe care el le cuprinde sau un sistem constituit

din zei și oameni și din toate lucrurile create pentru folosul lor. Prin cer se înțelege circumferința extremă în care zeitatea își are sălașul.

Lumea, după părerea lor, este guvernată de rațiune și providență³⁵⁵; așa spun Chrysippos în Cartea a cincea a tratatului său *Despre providență* și Poseidonios în opera *Despre zei*, Cartea a treia, rațiunea pătrunzând fiecare parte a ei, întocmai cum face sufletul din noi. Este numai o diferență de grad, în unele părți e mai mult, în altele mai puțin. [139] Prin unele lucruri, rațiunea pătrunde ca o forță de coeziune³⁵⁶, cum e cazul cu oasele și nervii noștri, pe cînd alte părți le pătrunde ca o inteligență, ca în partea conducătoare³⁵⁷ a sufletului. Astfel, lumea întreagă este o ființă vie, înzestrată cu suflet și rațiune, avînd eterul³⁵⁸ ca principiu conducător, așa spune Antipatros din Tyr în Cartea a opta a tratatului lui *Despre univers*. Chrysippos în prima Carte a lucrării lui *Despre providență* și Poseidonios în cartea lui *Despre zei* spun că cerul este rațiunea conducătoare a lumii. Cleante însă susține că este soarele³⁵⁹. Chrysippos totuși, în cursul aceiași lucrări, dă o explicație întrucîtva deosebită, anume că această rațiune conducătoare este partea cea mai pură a eterului din univers, aceeași, spun ei, care e divinitatea supremă și care străbate, parcă în mod sensibil, tot ceea ce-i în aer, toate animalele și plantele, ca și pămîntul însuși, ca un principiu de coeziune³⁶⁰.

[140] Poseidonios în Cartea a cincea a lucrării sale *Tratat de fizică* și Antipatros cu discipolii săi în cărțile *Despre univers* spun că lumea e unică și mărginită, avînd o formă sferică, forma aceasta fiind cea mai potrivită pentru mișcare. În afara acestei lumi este răspîndit vidul infinit, care e incorporat³⁶¹. Incorporal se numește ceea ce e capabil să fie ocupat de un corp fără totuși a fi ocupat. În univers nu există spațiu gol, ci totul formează un întreg unit. Acesta-i rezultatul necesar al armoniei și tensiunii³⁶² care unesc la un loc lucrurile din cer cu cele de pe pămînt. Chrysippos discută vidul în opera lui *Despre vid* și în prima Carte a lucrării sale *Științele fizice*, la fel și Apollonphanes³⁶³ în *Fizica* lui, Apollodoros și Poseidonios în *Tratat de fizică*, Cartea a doua. Se adaugă că acestea sînt tot corpuri³⁶⁴.

[141] Și timpul este incorporal, fiind distanța mișcării lumii³⁶⁵. Timpul trecut și cel viitor sînt infinite, numai timpul prezent e finit. Stoicii susțin că lumea este pieritoare³⁶⁶ întrucît este născută prin analogie cu lucrurile care sînt percepute de simțuri, iar lucrul ale cărui părți sînt pieritoare, este și el pieritor; or, părțile lumii sînt pieritoare, avînd în vedere că se transformă una în alta. De aceea lumea însăși e sortită pieirii. Mai mult, orice lucru e destructibil, dacă admite o deteriorare; de aceea lumea se va distruge, pentru că întîi se usucă prin ardere și apoi, din nou, se prefăce în apă³⁶⁷.

[142] Lumea se naște atunci cînd substanța ei se prefăce din foc, prin aer, în apă, iar partea consistentă din apă, condensîndu-se, se prefăce în pămînt, în timp ce partea subțire se prefăce în aer, iar acesta subțindu-se și mai mult, dă naștere la foc. După aceea, din amestecul acestor elemente s-au format plantele și animalele și toate celelalte lucruri din natură³⁶⁸. Nașterea și pieirea lumii sînt expuse de Zenon în tratatul său *Despre univers*, de Chrysippos în prima Carte a *Fizicii*, de Poseidonios în prima Carte a lucrării sale *Despre cosmos*, de Cleante și de Antipatros în Cartea a zecea a operei *Despre cosmos*; Panaitios, totuși, susținea că lumea e nepieritoare³⁶⁹.

[143] Doctrina că lumea e un animal dotat cu rațiune, viață și inteligență este exprimată de Chrysippos în prima Carte a tratatului său *Despre providență*, de Apollodoros în *Fizica* sa și de Poseidonios în *Tratat de fizică*. Este un animal, în sensul că-i o ființă însuflețită, înzestrată cu senzație. Într-adevăr, animalul e superior celui ce nu-i animal și nimic nu-i superior

lumii, deci lumea este un animal. Este înzestrată cu suflet, din ceea ce reiese faptul că sufletele noastre sînt frînturi rupte din sufletul lumii. Totuși, Boethos³⁷⁰ neagă că lumea ar fi un animal. Unicitatea lumii este susținută de Zenon în tratatul său *Despre univers*, de Chrysippos, de Apollodoros în *Fizica* lui și de Poseidonios în prima Carte a lucrării lui *Tratat de fizică*. Prin totalitatea universului se înțelege după Apollodoros, într-un sens, lumea, și-n alt sens, sistemul compus din lume și din vidul din afara ei. Lumea deci e finită, iar vidul e infinit³⁷¹.

LXXI. [144] Dintre stele, unele sînt fixe și sînt mișcate o dată cu cerul întreg, altele, stelele rătăcitoare sau planetele, au mișcările lor proprii. Soarele se mișcă pe o linie oblică, străbătînd cerul zodiacului. La fel și Luna se mișcă pe o linie în spirală³⁷². Soarele este foc pur, după cum spune Poseidonios în Cartea a șaptea a lucrării sale *Meteorologia*³⁷³. E mai mare decît Pămîntul³⁷⁴, cum spune același autor, în Cartea a șaptea a lucrării lui *Tratat de fizică*. După părerea aceluiași autor și a școlii lui, Soarele are o formă sferică, ca și Luna. Faptul că-i foc e dovedit prin aceea că produce toate efectele focului, iar că-i mai mare decît Pămîntul, prin aceea că tot Pămîntul e luminat de Soare și încă și cerul. Și faptul că Pămîntul aruncă o umbră conică dovedește că Soarele e mai mare decît Pămîntul³⁷⁵. Din cauza mărimii lui, Soarele e văzut din orice parte a Pămîntului.

[145] Luna, totuși, are o compoziție mai pămîntească, deoarece e mai aproape de Pămînt. Aceste corpuri de foc și-n general stelele se hrănesc; Soarele din Marea cea mare, fiind o falcă de foc dotată cu inteligență³⁷⁶, Luna din apele dulci, ea fiind amestecată cu aer și apropiată de pămînt, așa spune Poseidonios în Cartea a șasea a *Fizicii* sale; celelalte corpuri cerești se nutresc din pămînt³⁷⁷. Stoicii susțin că stelele sînt sferice și că pămîntul e tot sferic și nemișcat. Luna nu are lumina ei proprie, ci ea își capătă lumina de la Soare, fiind luminată de acesta. Eclipsa de Soare are loc cînd Luna trece în fața lui din partea dinspre noi, așa cum arată Zenon, cu o diagramă³⁷⁸, în tratatul său *Despre univers*. [146] Se vede, într-adevăr, cum la conjuncții³⁷⁹, Luna se apropie de el și-l acoperă și cum apoi, din nou se depărtează. Acest lucru poate fi mai bine observat prin oglindirea fenomenului într-un vas cu apă. Luna e eclipsată cînd intră în umbra Pămîntului; de aceea, avem eclipse de Lună numai cînd e lună plină (dar nu de fiecare dată)³⁸⁰, deși Luna se află în opoziție³⁸¹ cu Soarele în fiecare lună. Aceasta din cauză că Luna se mișcă într-o orbită oblică, îndepărtîndu-se în latitudine față de orbita Soarelui și, deci ea se duce mai departe, spre nord sau spre sud³⁸². Atunci deci, cînd mișcarea Lunii în latitudine o aduce în drumul Soarelui prin mijlocul zodiacului și, astfel, ea se mișcă diametral opus față de Soare, avem eclipsă. Acum, Luna se află în latitudine, drept pe mijlocul zodiacului ceea ce se întîmplă cînd e în constelațiile Cancerului, a Scorpionului, a Berbecului și a Taurului, așa cum spun Poseidonios și școala sa³⁸³.

LXXII. [147] Divinitatea, spun stoicii, este o ființă vie, nemuritoare, rațională, desăvîrșită, inteligentă în fericire, care nu primește nimic rău în ea; poartă o grijă prevăzătoare de lume și de tot ce se află în cuprinsul ei, dar n-are o formă omenească³⁸⁴. Zeul este făuritorul³⁸⁵ întregului univers, ca și cum ar fi tatăl tuturor atît în comun, cît și în parte, care străbate prin toate și poartă diferite nume, după diferitele lui puteri. I se dă numele de *Dia*, din cauză că toate lucrurile există prin el³⁸⁶, numele de *Zeus*, întrucît el este cauza *vieții* sau pătrunde orice *viață*³⁸⁷, numele de *Athena*, din pricină că rațiunea conducătoare a lui cuprinde tot eterul³⁸⁸, numele de *Hera* arată că puterea lui cuprinde aerul³⁸⁹, mai e numit și *Hefaistos*, deoarece cuprinde focul artist³⁹⁰, numele de *Poseidon*, fiindcă puterea i se întinde peste mare³⁹¹,

și *Demeter*, pentru că puterea-i cuprinde tot pământul³⁹². De asemenea, oamenii au mai dat divinității și alte denumiri, atașându-se de vreo altă calitate a ei³⁹³.

[148] Zenon ca și Chrysippos, în Cartea întâi a lucrării sale *Despre zei*, și Poseidonios în prima Carte a scrierii sale *Despre zei* spun că substanța divinității este lumea întreagă și cerul. Antipatros, pe de altă parte, în Cartea a șaptea a lucrării sale *Despre cosmos*, spune că substanța zeului este de natură aeriană³⁹⁴, pe când Boethos³⁹⁵, în opera sa *Despre natură*, spune că este sfera stelelor fixe. LXXIII. Cuvîntul natură este folosit de stoici, uneori, în sensul de ceea ce ține lumea la un loc, alteori, de ceea ce face să răsară lucrurile de pe pământ³⁹⁶. Natura e definită ca o forță de sine mișcătoare, care produce și păstrează în viață progenitura sa, în conformitate cu rațiunile seminale³⁹⁷, înăuntrul unor perioade definite și creînd ființe asemănătoare cu cele din care s-au produs³⁹⁸. [149] Natura, susțin ei, întărește atât utilitatea, cât și plăcerea, cum se vede limpede din analogia cu alcătuirea omului. LXXIV. Toate lucrurile se întîmplă în conformitate cu destinul³⁹⁹, așa cum susține Chrysippos în tratatul său *Despre destin*, Poseidonios în lucrarea sa *Despre destin*, Cartea a doua, Zenon și Boethos în lucrarea sa *Despre destin*, Cartea întâi. Destinul e definit ca un lanț neîntrerupt de cauze prin care se produc lucrurile sau ca rațiunea în conformitate cu care se desfășoară lumea⁴⁰⁰. LXXV. Mai mult, ei spun că mantica⁴⁰¹ sub toate formele ei există realmente, din moment ce există providența. Dovedesc că este cu adevărat o știință, după rezultatele ei favorabile, așa cum spun Zenon, Chrysippos în Cartea a doua a lucrării sale *Despre mantică*, Athenodoros și Poseidonios în Cartea a doua a lucrării sale *Tratat de fizică* și-n Cartea a cincea a operei sale *Despre mantică*. Panaitios însă declară mantica drept lipsită de o bază reală⁴⁰².

LXXVI. [150] Stoicii consideră că materia primară este substanța tuturor lucrurilor; aceasta-i părerea lui Chrysippos în prima Carte a *Fizicii* lui și a lui Zenon. Prin materie se înțelege substanța din care se naște orice lucru. Atît substanța, cît și materia sînt termeni folosiți în două sensuri, după cum arată o substanță sau o materie universală sau una particulară. Cea universală nici nu crește, nici nu scade, în timp ce substanța sau materia lucrurilor particulare poate crește și scădea. LXXVII. După părerea lor, corpul e o substanță finită; așa spun Antipatros în Cartea a doua a lucrării sale *Despre substanță* și Apollodoros în *Fizica* sa. Materia poate suferi transformări, cum spune același autor, căci dacă ar fi neschimbătoare, lucrurile care-s produse din ea nu s-ar fi produs niciodată. De aici, doctrina că materia este divizibilă la infinit. Chrysippos spune că diviziunea <nu merge la infinit>, ci este ea însăși infinită, căci nu există nimic infinit de mic, la care să nu poată fi extinsă diviziunea. Totuși diviziunea continuă fără încetare⁴⁰³.

LXXVIII. [151] Chrysippos, în Cartea a treia a *Fizicii* lui, spune că în univers are loc un amestec total⁴⁰⁴ al substanțelor și acest lucru nu se face nici prin circumscrierea fiecăreia, nici prin alăturarea uneia la alta. Astfel, dacă o mică cantitate de vin este aruncată în mare, pentru un moment se va risipi în mare și apoi se va contopi în ea.

LXXIX. Stoicii mai spun că există și genii tutelare⁴⁰⁵, care simpatizează cu oamenii și veghează asupra treburilor omenești. Cred și în eroi⁴⁰⁶, adică în sufletele celor nobili care au supraviețuit corpurilor lor.

LXXX. Dintre toate schimbările care se produc în aer, ei descriu iarna ca răcire a aerului deasupra pământului, datorită îndepărtării soarelui la o mai mare distanță de pământ; primăvara, ca temperatura potrivită a aerului, datorită apropierii soarelui de noi; [152] vara ca o încălzire a aerului deasupra pământului cînd soarele înaintează spre nord, iar toamna, ei o

atribuie îndepărtării din nou a soarelui de noi⁴⁰⁷. <În ce privește vînturile, acestea sînt niște curenți de aer, purtînd diferite nume>⁴⁰⁸, după localitățile de unde bat. LXXXI. Cauza care le produce este soarele, care evaporază norii. Curcubeul e explicat ca refractarea razelor soarelui de norii umezi sau, cum spune Poseidonios în *Meteorologia* sa, ca o imagine a unui segment de soare sau de lună într-un nor îmbibat cu rouă, scobit și continuu ca reprezentare, imaginea reflectîndu-se ca într-o oglindă, în formă de cerc. Cometele, stelele cu barbă și stelele făclii⁴⁰⁹ sînt focuri care se nasc cînd aerul compact este dus în regiunea eterului. [153] O stea căzătoare este aprinderea bruscă a unei mase de foc în mișcare rapidă prin aer, care dă iluzia unei dîre lungi lăsată în urma ei. Ploaia este prefacerea unui nor în apă cînd umezeala aspirată de soare din pămînt sau din mare n-a fost asimilată complet. Cînd această umezeală se răcește, ea poartă numele de brumă. Grindina este un nor înghețat, sfărîmat de vînt, pe cînd zăpada este materia umedă dintr-un nor înghețat, așa cum explică Poseidonios în Cartea a opta a lucrării sale *Tratat de fizică*. Fulgerul este aprinderea norilor cînd se freacă unul de altul sau cînd sînt sfîșiți de vînt, cum spune Zenon în tratatul său *Despre univers*; tunetul este zgomotul pe care-l fac acești nori cînd se freacă unul de altul sau cînd se rup. [154] Trăznetul se produce cînd focul se aprinde deodată și se precipită pe pămînt cu mare putere atunci cînd norii se izbesc unul de altul sau sînt sfîșiți de vînt. Alții spun că este o conglomerare de aer arzător care cade cu mare forță. Ciclonul este un trăznit mare și violent, ca un vînt, sau un vînt ca de fum dintr-un nor care s-a rupt. Tromba este un nor despicat, în formă de cerc, de forța focului împreună cu a vîntului. <Cutremurele de pămînt au loc cînd vînturile își fac drum>⁴¹⁰ în părțile scobite ale pămîntului sau sînt închise acolo, după cum spune Poseidonios în Cartea a opta⁴¹¹. Unele provoacă zguduiri, altele, crăpături ale pămîntului, altele, alunecări de teren și altele, chiar dislocări verticale⁴¹².

LXXXII. [155] Stoicii susțin că părțile lumii sînt orînduite astfel: în mijloc, corespunzînd centrului, e pămîntul, pe urmă vine apa, care are forma unei sfere concentrice cu pămîntul, în jurul lui, așa încît pămîntul se află în apă. După apă vine un înveliș sferic de aer. LXXXIII. Există cinci cercuri cerești: primul, cercul arctic, care este tot timpul vizibil; al doilea, tropicul de vară; al treilea, cercul echinoxului; al patrulea, tropicul de iarnă și al cincilea, antarcticul, pe care nu-l vedem. Sînt numite paralele, din cauză că nu sînt înclinate unul spre altul, ba chiar sînt descrise în jurul aceluiași centru⁴¹³. Zodiacele sînt cercuri oblice, care taie cercurile paralele. [156] Există cinci zone terestre: prima, zona nordică, dincolo de cercul arctic, este nelocuibilă, din cauza frigului; a doua e zona temperată; a treia, nelocuibilă din cauza căldurilor mari, e numită zona toridă; a patra, tot o zonă temperată⁴¹⁴ iar a cincea e zona sudică⁴¹⁵, nelocuibilă din cauza frigului.

LXXXIV. După părerea stoicilor, natura este un foc artist⁴¹⁶ ce pășește pe calea spre creație, ceea ce-i tot una cu un suflu de foc, dotat cu artă. Sufletul este <o natură>⁴¹⁷ capabilă de senzație; ei îl consideră ca suflul vieții, născut o dată cu noi, de unde ei trag concluzia, mai întîi, că este un corp și, al doilea, că supraviețuiește morții. Totuși e pieritor, pe cînd sufletul universului, din care fac parte sufletele individuale, e nepieritor. [157] Zenon din Cition și Antipatros, în cărțile *Despre suflet*, și Poseidonios declară că sufletul este o suflare caldă, căci aceasta ne însufletește și ne face să ne mișcăm. Cleante, într-adevăr, susține că toate sufletele vor continua să existe pînă la conflagrația generală, pe cînd Chrysippos spune că acesta e cazul numai cu sufletele înțelepților.

Stoicii socotesc că sufletul are opt părți: cele cinci simțuri, rațiunile seminale⁴¹⁸ din noi, organul vorbirii și acela al gândirii. Chrysippos în Cartea a doua a *Fizicii* sale și Apollodoros susțin că noi vedem când lumina dintre organul vizual și obiect se întinde în formă de con. Vîrfurile conului din aer se află la ochi, iar baza, la obiectul văzut. Astfel, lucrul văzut ne este prezentat cu ajutorul aerului, întinzîndu-se spre ochi ca un baston⁴¹⁹.

[158] Auzim cînd aerul dintre corpul sonor și organul auzului suferă o lovire, care se răspîndește sferic și apoi formează valuri și lovește urechile, întocmai cum apa dintr-un bazin formează valuri circulare, cînd se aruncă înăuntru o piatră. Somnul, spun ei, este pricinuit prin relaxarea tensiunii simțurilor noastre⁴²⁰ cuprinse în partea conducătoare⁴²¹ a sufletului. Stoicii consideră că pasiunile sînt cauzate de schimbările din suflul vital⁴²².

LXXXV. Sămînța⁴²³ e definită drept ceea ce e în stare să dea naștere la urmași, la fel ca părinții care au produs-o. Sămînța umană, emisă de părinte în formă lichidă, este amestecată cu părți de ale sufletului, unite în aceeași proporție cum se află și la părinți. [159] Chrysippos, în Cartea a doua a *Fizicii* sale, spune că sămînța e de o substanță identică cu suflul vital. Acest lucru poate fi văzut, spune el, de la sămînțele aruncate în pămînt care, dacă-s ținute pînă înmătrînesc, nu germinează, evident din cauză că fertilitatea lor s-a pierdut. Sphairos⁴²⁴ și școala lui, de asemenea, susțin că sămînța se adună din întregul corp; de aceea toate părțile corpului sînt produse de ea. După părerea lor, sămînța femeii este sterilă, fiind, cum spune Sphairos, fără tensiune, puțină și apoasă. Prin partea conducătoare a sufletului⁴²⁵, stoicii înțeleg partea cea mai importantă⁴²⁶, în care se nasc reprezentările, pornirile și din care se produce vorbirea rațională. Sediul ei este în inimă⁴²⁷.

[60] Această expunere a fizicii stoice mi se pare suficientă, pentru ca să păstrăm o justă proporție în lucrarea noastră⁴²⁸. Iată acum punctele asupra cărora unii dintre stoici au avut păreri deosebite⁴²⁹.

CAPITOLUL AL II-LEA

Ariston

I. Ariston cel chel, din Chios⁴³⁰, supranumit și Sirena, spunea că scopul existenței omului este o viață de totală indiferență față de orice este intermediar între virtute sau viciu, nefăcînd nici o deosebire între lucrurile indiferente, ci comportîndu-se față de toate la fel. Spunea că înțeleptul este asemenea cu un actor bun care, chemat să joace rolul lui Thersites sau al lui Agamemnon, le întruchiează pe amîndouă deopotrivă de bine.

II. El suprima și logica și fizica, spunînd că fizica depășește puterile noastre, iar logica nu ne privește; singurul lucru care ne interesează e etica⁴³¹.

III. [161] Raționamentele dialectice, spunea el, se aseamănă cu pinza de păianjen, care, deși pare că-i făcută cu dibacie artistică, n-aduce folos⁴³².

IV. Nu admitea nici pluralitatea de virtuți, ca Zenon, nici, ca megaricii, o singură virtute purtătoare de mai multe nume, ci trata virtutea ca aparținînd categoriei modurilor relative⁴³³. V. Profesînd acest fel de filosofie și dînd lecții în Cynosarges⁴³⁴, a dobîndit o influență așa de mare, încît a fost numit întemeietorul unei secte⁴³⁵.

Miltiades și Diphilos⁴³⁶ au fost numiți aristonieni. VI. El vorbea convingător și era capabil să atragă favoarea marelui public. Așa se explică versul scris de Timon despre el:

Unul se laudă strașnic că-i neam cu-Ariston, iscusitul.

[162] Pe când Zenon suferea de o boală de lungă durată, Ariston l-a întâlnit pe Polemon⁴³⁷ și, spune Diocles din Magnesia, a trecut la părerile acestuia. Concepția stoică pe care o accepta mai cu seamă era aceea că înțeleptul nu trebuie să aibă simple păreri. Împotriva acestei doctrine a luptat Persaios când a hotărât pe unul dintre doi frați gemeni să-i încredințeze lui Ariston o sumă de bani și pe urmă a pus pe celălalt să i-o ceară; Ariston neștiind ce să facă a fost învins. Era în dezacord cu Arcesilaos. Văzînd într-o zi un monstru în formă de taur, cu sex dublu, spuse: „Vai nouă, aici are Arcesilaos un argument împotriva evidenței în cunoaștere.”⁴³⁸

[163] Unui filosof din Academie⁴³⁹, care pretindea că nu-i sigur de nimic, Ariston îi spuse: „Nici măcar de vecinul că șade lîngă tine?” și când celălalt răspunse „Nu”, adăugă: „Cum, cine te-a orbit? Vederea cine ți-a luat-o?”

VII. Cărțile atribuite lui sînt următoarele:

Îndemnuri, două Cărți;
Despre opiniile lui Zenon;
Dialoguri;
Prelegeri, 6 Cărți;
Disertații despre înțelepciune, 7 Cărți⁴⁴⁰;
Disertații despre dragoste;
Comentarii despre deșertăciune;
Comentarii, 25 de Cărți;
Amintiri, 3 Cărți;
Învățăături, 11 Cărți;
Împotriva retoricilor;
*Răspuns la contraargumentele lui Alexinos*⁴⁴¹;
Împotriva dialecticienilor, 3 Cărți;
Scrisori către Cleante, 4 Cărți.

Panaitios și Sosicrates⁴⁴² socotesc originale numai scrisorile; toate celelalte opere numite, ei le atribuie lui Ariston peripatetic⁴⁴³.

VIII. [164] Se povestește că, fiind chel, a avut o insolatie și și-a găsit astfel obștescul sfîrșit. Am compus și niște versuri glumețe despre el, în choliambi⁴⁴⁴. Iată-le:

De ce tu oare, Ariston, bătrîn și chel cum fuseși,
 Expusu-ți-ai chelia-n soare de s-a copt?
 Cătînd căldură peste seamă, mai mult ca alții,
 Ai dat fără să vrei de al lui Hades frig⁴⁴⁵.

IX. A mai fost și alt Ariston, originar din Iulis; un altul, un oarecare muzician din Atena; un al patrulea, poet tragic; al cincilea, din Halai, care a scris despre arta retorică și al șaselea, un filosof peripatetic din Alexandria⁴⁴⁶.

CAPITOLUL AL III-LEA

Herillos

I. [165] Herillos din Cartagina spunea că scopul vieții noastre este știința, adică să trăim în așa fel, încît să ne consacram neîncetat toată viața științei și să nu ne lăsăm înșelați de ignoranță⁴⁴⁷.

El definește știința o deprindere a minții de a nu ne lăsa doborîți de argumentare în acceptarea reprezentărilor. Uneori spune că viața noastră n-are un singur scop, ci acesta se schimbă după împrejurări și obiecte⁴⁴⁸, după cum același bronz poate să devină statuia fie a lui Alexandru, fie a lui

Socrate. Făcea deosebire între scopul principal și scopul secundar⁴⁴⁹; chiar și omul care nu-i înțelept poate ținti la acesta din urmă, dar numai înțeleptul urmărește scopul suprem al vieții. Declara indiferent orice lucru care este intermediar între virtute și viciu. II. Scrierile lui, deși nu ocupă mult spațiu, sînt pline de vigoare și conțin unele pasaje de controversă, drept răspuns lui Zenon.

III. [166] Ca băiat tînăr, se spune c-a avut mai mulți admiratori; Zenon, vrînd să-i îndepărteze, l-a obligat pe Herillos să se radă pe cap, ceea ce a îndepărtat pe admiratori.

IV. Cărțile lui sînt acestea :

Despre exercițiu;
Despre pasiuni;
Despre presupunere;
Legislatorul;
*Maieuticul*⁴⁵⁰;
Adversarul;
Învățătorul;
Revăzătorul;
Corectorul;
Hermes;
Medea;
Dialoguri;
Teme etice.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Dionysios

I. Dionysios, transfugul, spunea că scopul vieții noastre este plăcerea⁴⁵¹; la această părere a ajuns, fiind încercat de un atac de oftalmie. Suferința i-a fost așa de cumplită, încît a ezitat să numească durerea drept un lucru indiferent.

II. Era fiul lui Theophrastos și originar din Heraclea. După cum povestește Diocles⁴⁵², III. la început a fost elevul compatriotului său, Heracleides⁴⁵³, apoi al lui Alexinos și Menedem⁴⁵⁴, și-n cele din urmă al lui Zenon.

[167] La începutul carierei lui s-a ocupat de literatură și a început să scrie tot felul de poezii, pe urmă l-a luat de model pe Aratos⁴⁵⁵, cu care a început să rivalizeze. După ce l-a părăsit pe Zenon, a trecut la cirenaici și obișnuia să umble prin case de toleranță și să se dedea plăcerilor fără să se ascundă. IV. A trăit pînă aproape de vîrsta de optzeci de ani cînd s-a sinucis prin înfometare.

V. Următoarele lucrări sînt atribuite lui :

Despre apatie, 2 Cărți;
Despre exercițiu, 2 Cărți;
Despre plăcere, 4 Cărți;
*Despre bogăție, recunoștință*⁴⁵⁶ *și răzbunare;*
Despre comportamentul față de oameni;
Despre reușită;
Despre regii vechi;
Despre cei lăudați;
Despre obiceiurile barbarilor.

Aceștia trei sînt stoici disidenți. Cel care a preluat în succesiune școala lui Zenon a fost Cleante, despre care vom vorbi acum.

CAPITOLUL AL V-LEA

Cleante

I. [168] Cleante, fiul lui Phantias, s-a născut în Assos⁴⁵⁷. Acesta, spune Antisthenes⁴⁵⁸ în *Succesiunile filosofilor*, a fost mai întâi pugilist. Venind la Atena, cum spun unii, numai cu patru drachme și întâlnindu-l pe Zenon, studie filosofia cu sîrguință și aderă în totul la doctrinele acestuia. II. Era renumit pentru hărnicia lui, fiind nevoit, din cauza marei lui sărăcii, să muncească pentru a trăi. Noaptea scotea apă pentru grădini, iar ziua se exercita pentru argumentare; din această cauză i s-a dat porecla de Phreantles sau cărătorul de apă. Se spune c-a fost adus în fața judecății să dea socoteală de felul cum își câștigă viața un om așa viguros ca el; iar după ce a adus ca martor grădinarul, în a cărui grădină scotea apă, și pe negustoreasa de făină la care plămădea făina, a fost achitat. [169] Cei din areopag, pe deplin mulțumiți, îi votară o donație de zece mine, pe care Zenon îi interzise s-o primească. Se zice că și Antigonos i-a dăruit trei mii de drachme. Odată, pe cînd conducea niște tineri la un spectacol public, vîntul îi dădu haina la o parte și lăsă să se vadă că nu purta tunică, fapt pentru care fu aplaudat de atenieni, așa cum arată Demetrios din Magnesia în lucrarea sa *Omonimii*. Și acest lucru spori admirația ce-o avea lumea pentru el. O altă poveste spune că Antigonos, venind la lecțiile lui, îl întreabă de ce scoate apă și primi răspunsul: „Cum, numai atîta fac, scot apă? Dar ce? Nu sap grădina? Dar ce? Nu o ud? Și toate astea le fac de dragul filosofiei.” Zenon îl exercitase în această disciplină și-i cerea să-i aducă un obol din salariul lui. [170] Într-o zi arată prietenilor o mînă de monede mici și le spune: „Cleante ar putea să mai întrețină pe un al doilea Cleante, dacă ar vrea, pe cînd acei care au mijloace să se întrețină caută să trăiască pe socoteala altora, ocupîndu-se cu neglijență de studiul filosofiei.” Din această pricină, Cleante era numit al doilea Heracle⁴⁵⁹. III. Era harnic, dar n-avea aptitudini naturale și era peste măsură de încet, ceea ce l-a făcut pe Timon să-l descrie astfel:

Cine-i berbecul din Assos ce buzna tot dă printre oameni,
Lenes, palavragiu, buștean lipsit de'ndrăzneală⁴⁶⁰.

IV. El suporta bătăile de joc ale colegilor săi și nu-i păsa că era numit măgar, spunîndu-le că numai el era în stare să ducă balastul lui Zenon. [171] Odată, fiind muștrat pentru lipsă de curaj, răspunse: „Din cauza aceasta, rar greșesc.” Punea mai presus felul lui de viață față de acela al bogaților, spunînd că pe cînd aceștia se joacă cu mingea, el muncește săpînd pămîntul tare și arid. Adesea se muștra singur și într-o zi Ariston⁴⁶¹, auzindu-l, îl întreabă: „Pe cine ocărăști așa?”, iar el rîzînd spuse: „Pe un bătrîn cu păr cărunț și fără minte.” Unuia care spunea că Arcesilaos nu face ceea ce trebuie, îi dădu acest răspuns: „Ia încetează de a-l mai critica, căci dacă în argumentare neagă existența îndatoririi⁴⁶², în fapte, în orice caz, și-o îndeplinește.” Și Arcesilaos⁴⁶³ spune: „Nu pot fi cîștigat prin lingușire”, iar Cleante îi răspunse acestuia: „E adevărat, dar eu te lingușesc arătînd că una spui și alta faci.”

[172] Cineva îl întreabă ce lecție să dea fiului său; Cleante, drept răspuns, cită cuvintele din *Electra*⁴⁶⁴:

Tăcere și iarăși tăcere, pasul să-ți fie ca fulgul.

Unui lacedemonian care declarase că munca-i un lucru bun, încîntat, îi spuse:

Copilul meu, tu ești de viță nalță⁴⁶⁵.

Hecaton în *Învățăturile* sale spune că unui tînăr care declara: „Dacă a lovi în burtă se zice *gastrizein*, a lovi în pulpă se va zice *merizein*”, Cleante îi răspunde: „Tu, tinere, ale tale să fie loviturile în pulpă.” [Dar cuvintele asemănătoare nu semnifică totdeauna lucruri asemănătoare]⁴⁶⁶. Odată, stînd de vorbă cu un tînăr, îi puse întrebarea: „Vezi?”, iar cînd celălalt îi răspunde afirmativ, el continuă vorba: „De ce, atunci, eu nu văd că tu vezi?”

[173] Era de față, la teatru, cînd poetul Sositheos a declamat despre dînsul versul următor:

Mînați ca boii de sminteala lui Cleante⁴⁶⁷

la auzul cărora el rămase neclintit în expresia figurii, ceea ce a uimit într-atît publicul, încît l-a aplaudat pe el, iar pe Sositheos l-a gonit de pe scenă. După aceea, cînd poetul își ceru iertare pentru insultă, el primi scuzele, spunîndu-i că dacă Dionysos și Heracle nu se supărau cînd erau ridiculizați de poeți, ar fi fost prostesc, din parte-i, să se supere de o insultă întîmplătoare. Avea obiceiul să spună că peripateticienii erau asemenea lirelor, care, deși scot sunete dulci, nu se aud pe ele însele niciodată. Se povestește că odată reafirma părerea lui Zenon cum că firea omului se poate cunoaște după înfățișare. Cîțiva tineri poznași îi aduseră pe un desfrînat care a muncit din greu la țară și-i cerură să spună ce fire are. Cleante rămase încurcat și-i spuse omului să plece, dar cînd acesta porni, strănută. „L-am prins, strigă Cleante, e un afemeiat.” [174] Se adresă astfel unui om singuratic care vorbea singur: „Nu-i un om rău cel cu care stai de vorbă.” Un oarecare îi reproșă vîrsta lui înaintată, iar el îi replică: „Și eu aș vrea să plec din viață, dar cînd mă văd că sînt sănătos în toate și că pot scrie și citi, rămîn mai departe în viață.” Se spune că, din lipsă de bani, scria lecțiile auzite de la Zenon pe cioburi de oale și pe omoplați de boi, neputînd cumpăra foi de papyrus⁴⁶⁸.

V. Acesta a fost Cleante. Deși Zenon a avut mulți alți discipoli de seamă, Cleante a fost capabil să-l urmeze la conducerea școlii.

VI. A lăsat unele scrieri foarte bune. Iată-le:

Despre timp;

Despre filosofia naturală a lui Zenon, două Cărți;

Interpretări la Heraclit, patru Cărți;

Despre senzație;

Despre artă;

Contra lui Democrit;

Contra lui Aristarchos;

Contra lui Herillos;

*Despre instinct*⁴⁶⁹, două Cărți;

[175] *Antichități;*

Despre zei;

Despre giganți;

*Despre nuntă*⁴⁷⁰;

*Despre poet*⁴⁷¹;

Despre îndatorire, trei Cărți;

Despre sfatul bun;

Despre recunoștință;

Îndemn;

Despre virtuți;

Despre dotația firească;

*Despre Gorgyppos*⁴⁷²;

Despre invidie;

Despre dragoste;

Despre libertate;
Despre arta de a iubi;
Despre onoare;
Despre glorie;
Omul de stat;
Despre șfat;
Despre legi;
Despre judecare;
Despre educație;
Despre rațiune, trei Cărți;
Despre scop;
Despre lucrurile frumoase;
Despre fapte;
Despre știință;
Despre regalitate;
Despre prietenie;
Despre banchet;
Despre teza că virtutea e identică la bărbat și la femeie;
Despre înțeleptul care face sofisme;
Despre învățături;
Disertații, două Cărți;
Despre plăcere;
Despre particularități;
Despre problemele insolubile;
Despre dialectică;
*Despre moduri*⁴⁷³*;*
Despre predicate.

Aceasta este lista lucrărilor lui.

VII. [176] El a murit în felul următor: i se umflară gingiile și după avizul medicilor, se abținu de la mâncare două zile întregi. După aceea se simți bine, încît doctorii i-au îngăduit să-și reia mîncarea obișnuită. Totuși, el nu vru să consimtă, ci spunînd c-a înaintat prea mult pe drumul vieții, continuă mai departe să nu mănînce nimic pînă ce muri, la aceeași vîrstă ca și Zenon, cum spun unii autori, trăind 80 ani⁴⁷⁴ și după ce fusese nouăsprezece ani elevul lui Zenon.

Iată versurile mele glumețe despre el:

Laud, mă rog, pe Cleante, dar și mai cu rîvnă pe Hades
 Ce pe Cleante bătrîn, lumea să-l vadă nu vru,
 Fără de caznă trecîndu-și tot restul de timp printre umbre
 Dînsul ce apă a cărat viața'ntreagă de zor.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Sphairos

I. [177] După cum am spus mai înainte, printre cei care, după moartea lui Zenon, au devenit discipolii lui Cleante a fost și Sphairos din Bospor⁴⁷⁵. II. După ce a făcut însemnate progrese în studiile sale, s-a dus la curtea regelui Ptolemaios Philopator⁴⁷⁶, în Alexandria. Într-o zi, ivindu-se o discuție, dacă înțeleptul poate avea opinii nesigure⁴⁷⁷, Sphairos declară c-aceasta e peste putință, iar regele, vrînd să-l pună la încercare, porunci să se aducă la masă niște rodii de ceară; Sphairos se înșelă și regele strigă: „Ți-ai dat

adeziunea⁴⁷⁸ unei reprezentări false⁴⁷⁹.” Sphairos însă fu gata cu un răspuns potrivit: „Am dat adeziunea nu că sînt rodii, ci că există temeieri să credem c-ar fi. Dar reprezentarea comprehensivă diferă de reprezentarea probabilă.” La acuzarea adusă de Mnesistratos c-ar fi tăgăduit că Ptolemaios era rege, răspunsul lui a fost: „Fiind așa cum este, Ptolemaios este, cu adevărat, rege.”

III. [178] Cărțile pe care le-a scris sînt următoarele:

Despre univers, două Cărți;
Despre elemente;
Despre sămîntă;
Despre soartă;
Despre infinitezimale;
*Împotriva atomilor și imaginilor*⁴⁸⁰;
Despre organele senzoriale;
Cinci disertații despre Heraclit;
Despre sistemul eticii;
Despre îndatorire;
*Despre instinct*⁴⁸¹;
Despre pasiuni, două Cărți;
Despre regalitate;
Despre constituția spartană;
Despre Lycurg și Socrate, trei Cărți;
Despre lege;
Despre mantică;
Dialoguri despre iubire;
Despre filosofi din Eritreia;
Despre asemănări;
Despre definiții;
*Despre deprindere*⁴⁸²;
Despre contradicții, trei Cărți;
Despre rațiune;
Despre bogăție;
Despre glorie;
Despre moarte;
Arta dialectică, două Cărți;
Despre predicate;
Despre termeni ambigui;
Scrisori.

CAPITOLUL AL VII-LEA

Chrysippos

I [179] Chrysippos, fiul lui Apollonios, era sau din Soloi sau din Tars⁴⁸³, după cum relatează Alexandros în cartea sa *Succesiunile*⁴⁸⁴. Era elevul lui Cleante și mai înainte se antrenase pentru alergări de distanțe mari. După aceea veni să-l asculte pe Zenon sau, după cum spun cei mai mulți, printre care și Diocles, pe Cleante. Pe urmă, Cleante fiind încă în viață, s-a retras de la școala acestuia și a atins o reputație excepțională ca filosof. II. Avea multe însușiri naturale și arăta cea mai mare pătrundere în orice fel de subiect, pînă într-atît, încît avea păreri deosebite, în foarte multe puncte, de Zenon ca și de Cleante, căruia îi spunea adesea că tot ce are nevoie să cunoască erau numai doctrinele; cît despre dovezi, le va găsi el singur. Totuși, ori de cîte ori lupta împotriva lui Cleante, simțea, după aceea, remușcare și spunea mereu versurile:

Tare-s ferice în toate, dar cînd îl combat pe Cleante,
Nefericit eu mă simt.

[180] A fost un dialectician așa de renumit, încît foarte mulți credeau că dacă zeii ar face dialectică, ea n-ar fi alta decît cea a lui Chrysippos. Dar din cauza abundenței ideilor, nu-și îngrijea stilul⁴⁸⁵. III. Depășea în sîrguință pe oricine, după cum reiese limpede din lista scrierilor lui, al căror număr se ridică la mai mult de șapte sute cinci⁴⁸⁶. Le sporea dimensiunile, discutînd mereu asupra aceluiași concepții, fixînd în scris tot ce înfilnea, făcînd multe corecturi și uzînd de citate din numeroși autori. Mergea pînă acolo, încît, într-unul din tratatele sale, a copiat aproape în întregime *Medea* lui Euripide. Cineva, care luase volumul în mîină, fiind întrebat ce carte are, răspunse: „*Medea* lui Chrysippos”⁴⁸⁷.

[181] Apollodor din Atena⁴⁸⁸, în cartea sa *Compendiul doctrinelor*, dorind să arate că ceea ce a scris Epicur cu forță proprie și originalitate, fără să dea citate, era de mii de ori mai mult față de cărțile lui Chrysippos, spune textual: „Dacă s-ar despuia cărțile lui Chrysippos de toate citatele străine, paginile lui ar rămîne goale.” Acestea le spune Apollodoros. După cele povestite de Diocles⁴⁸⁹, bătrîna care stătea cu Chrysippos spunea că acesta scria cinci sute de linii pe zi. Hecaton ne informează că Chrysippos s-a consacrat filosofiei după ce proprietatea pe care o avea ca moștenire de la părintele său a fost confiscată pentru tezaurul regelui.

IV. [182] La trup era prizărit, așa cum se vede după statuia lui din Cerameicos⁴⁹⁰, care-i aproape ascunsă de o statuie ecvestră din fața ei; de aceea, Carneade îi zicea: „Cel ascuns de cal”⁴⁹¹. Odată, cineva îl muștră că nu se duce cu mulțimea să-l asculte pe Ariston⁴⁹², iar el îl lămuri: „Dacă-ai urma mulțimea, n-aș mai fi ajuns filosof.” V. Cînd un oarecare dialectician se ridică împotriva lui Cleante, punîndu-i în față sofisme, Chrysippos îi spuse: „Încetează de a îndepărta pe bătrînul de la chestiuni importante și lasă asemenea fleacuri pentru noi ceilalți, mai tineri.” Cineva îi puse o întrebare și discuta în doi liniștiți, dar, văzînd mulțimea că se apropie, începu să fie certăreț. Chrysippos atunci i se adresă astfel:

Privirea ți-e în ceață, frate prea iubit,
De furii ești cuprins; ce bine, vai, gîndit-ai!⁴⁹³

[183] La petreceri se purta liniștit, deși își mișca picioarele, ceea ce a făcut pe o sclavă să spună: „cît despre Chrysippos, numai picioarele i se îmbată”. Era așa de încrezut, încît cineva întrebîndu-l: „Cui să încredințez pe fiul meu?”, el răspunse: „Mie, căci dacă aș fi găsit că există cineva mai bun ca mine m-aș duce eu însumi să învăț filosofie la el.” Se zice că s-a spus despre el versul următor:

Singur doar el înțelept e; în juru-i se-nvîrt ca fantome⁴⁹⁴.

Și alt vers este acesta:

N-ar fi nici Porticul măreț fără Chrysippos⁴⁹⁵.

VI. Sotion, în Cartea a opta, ne spune că-n cele din urmă s-a dus la Arcesilaos și la Lacydes⁴⁹⁶ și a studiat cu ei filosofia în Academie. [184] Aceasta explică felul lui de a argumenta o dată, împotriva obiceiului și altă dată pentru⁴⁹⁷, și folosirea metodei Academiei în tratarea mărimilor și a numerelor⁴⁹⁸.

VII. Hermip⁴⁹⁹ ne povestește că odată, pe cînd ținea lecții în Odeion⁵⁰⁰ Chrysippos a fost poftit de elevii săi la sîrbătoarea unui sacrificiu. Acolo, după ce a băut vin dulce, neamestecat cu apă⁵⁰¹, a fost cuprins de amețea

și, cinci zile mai târziu, a plecat dintre oameni, ajuns la vârsta de șaptezeci și trei de ani, în timpul olimpiadei a o sută patruzeci și treia⁵⁰². Aceasta-i data comunicată de Apollodor⁵⁰³ în *Cronografia* lui. Iată și versurile noastre glumețe despre el:

Se ameți bînd vin cu lăcomie mare.
Chrysippos patria nu-și cruță,
Nici propria-i viață, nici Porticul nu-l cruță,
Astfel se duse în infern.

[185] O altă versiune este că moartea i-a fost pricinuită de o criză de rîs, după ce a văzut un măgar mîncîndu-i smochinele, a strigat bătrînei sale îngrijitoare⁵⁰⁴: „Acum dă măgarului pe deasupra și o băutură de vin curat.” După aceea a rîs așa de tare, încît a murit.

VIII. Pare să fi fost un om foarte trufaș. Un lucru e sigur că din toate numeroasele sale scrieri n-a dedicat niciuna vreunui rege. Se mulțumea cu serviciile unei femei bătrîne⁵⁰⁵, spune Demetrios în opera sa numită *Scriitori omonimi*. Cînd Ptolemaios i-a scris lui Cleante, cerîndu-i să vină el sau să-i trimită pe altcineva la curtea lui, Sphairos a întreprins călătoria, pe cînd Chrysippos a desconsiderat invitația. IX. Pe de altă parte, chemînd la sine pe fiii surorilor sale, Aristocreon și Philocrates⁵⁰⁶, i-a educat. Demetrios, amintit mai sus, povestește că Chrysippos a fost cel dintîi care a îndrăznit să țină cursuri în aer liber în Lykeion⁵⁰⁷.

X. [186] A mai fost și un alt Chrysippos, originar din Cnidos⁵⁰⁸, un medic, de la care Erasistratos⁵⁰⁹ spune că a învățat foarte multe. Un alt Chrysippos a fost fiul celui precedent, medic la curtea lui Ptolemaios și care, în urma unei calomnii, fu purtat peste tot și bătut cu biciul. Încă unul a fost elevul lui Erasistratos și un altul, autorul unei lucrări *Despre agricultură*⁵¹⁰.

XI. În ceea ce privește pe filosoful nostru, el obișnuia să propună raționamente ca acesta: „Acela care divulgă unor neinițiați misterele se face vinovat de impietate. Hierofantul⁵¹¹, desigur, descoperă neinițiaților misterele, deci el se face vinovat de impietate.” Alt argument: „Ceea ce nu-i în cetate, nu-i nici în casă; dar, în cetate nu este nici o fîntînă, deci nu este nici o fîntînă nici în casă.” Altul: „Este un anumit cap pe care nu-l ai, așa stînd lucrurile, există un cap pe care nu-l ai, de aceea nu ai cap.”⁵¹² [187] Sau: „Dacă cineva se află la Megara, nu se află în Atena; există un om în Megara, de aceea nu există nici un om în Atena.” Sau: „Dacă spui ceva, îți trece pe buze, dar spui căruță, deci o căruță îți trece pe buze.” Și încă unul: „Dacă n-ai pierdut niciodată un lucru, înseamnă că-l ai; or, n-ai pierdut niciodată coarne, deci ai coarne.”⁵¹³

Alții atribuie acest raționament lui Eubulide⁵¹⁴. XII. Sînt unii care-l învinuiesc pe Chrysippos c-a scris mult, într-un ton urît și indecent. În opera lui *Despre vechii fiziologi* plămăiește într-un mod rușinos, în șase sute de rînduri, povești despre Hera și Zeus, cu amănunte cu care nimeni nu și-ar mînji buzele repetîndu-le. [188] Într-adevăr, el plămăiește o poveste foarte rușinoasă, zic unii, deși o laudă ca fiind naturală, dar ea este mai potrivită unor femei de stradă decît unor divinități. Mai mult chiar, aceste lucruri nu-s notate nici de scriitorii despre pictură⁵¹⁵. Ceea ce imaginează Chrysippos nu se găsește nici la Polemon⁵¹⁶, nici la Hypsicrates⁵¹⁷, nici chiar la Antigonos⁵¹⁸. Este deci născocirea lui proprie. Tot așa, în cartea sa *Despre Republică*, îngăduind legături incestuoase între fiu și mamă, cu fiice și fii. Repetă același lucru chiar la începutul lucrării sale *Despre lucrurile care nu-s de ales pentru ele însele*. În Cartea a treia a tratatului său *Despre justiție*, cam în o mie de

rînduri, el îndeamnă la mîncatul cadavrelor, iar în Cartea a doua a lucrării sale *Despre felurile de viață*, unde propune să se prevadă cum trebuie să-și câștige traiul înțeleptul, întîlnim cuvintele: [189] „Și pentru care motiv trebuie să-și câștige traiul? Dacă este pentru a-și susține viața, viața în sine, e un lucru indiferent⁵¹⁹, dacă-i pentru plăcere, și plăcerea-i la fel, pe cînd dacă-i pentru virtute, aceasta, în sine, e de ajuns ca să constituie fericirea⁵²⁰. Și felurile de a-și procura existența sînt și ele ridicole, ca de exemplu: întreținerea de către un rege, fiindcă trebuie să se plece lui; sau de către un prieten, fiindcă atunci prietenia va fi cumpărată pentru profit; sau, prin înțelepciune, fiindcă astfel înțelepciunea va deveni lucrativă.” Acestea sînt acuzațiile care i se aduc.

XIII. Cum renumele cărților lui este așa de mare, m-am hotărît să le trec într-un catalog separat, orînduite după categoria subiectului tratat⁵²¹. Aceste scrieri sînt următoarele:

I. Rubrica logicii

Teze logice;

Cercetările filosofului;

Definiții dialectice, către Metrodoros, 6 Cărți;

Despre termenii folosiți în dialectică, către Zenon, o Carte;

[190] *Artă dialecticii, către Aristagoras, o Carte;*

Judecăți ipotetice probabile, către Dioscurides, 4 Cărți;

II. Rubrica logicii care se ocupă de lucruri:

Prima serie:

Despre judecăți logice, o Carte;

Despre judecăți care nu sînt simple, o Carte;

Despre judecata copulativă, către Athenades, Cărțile 1, 2;

Despre judecățile negative, către Aristagoras, 3 Cărți;

Despre judecățile demonstrative⁵²², către Athenodoros, o Carte;

Despre judecățile exprimate privativ, către Thearos, o Carte;

Despre judecățile nedefinite, către Dion, Cărți, 1, 2, 3;

Despre varietatea judecăților nedefinite, Cărțile 1, 2, 3, 4;

Despre judecățile temporale, Cărțile 1, 2;

Despre judecățile perfecte, 2 Cărți.

Seria a doua:

Despre adevărata judecată disjunctivă, către Gorgippides, o Carte;

Despre adevărata judecată ipotetică, către Gorgippides, Cărțile 1, 2, 3, 4;

[191] *Alegerea din alternative⁵²³, către Gorgippides, o Carte;*

Cu privire la concluzii, o Carte;

Despre (raționamentul) cu trei membrii⁵²⁴, tot către Gorgippides, o Carte;

Despre posibil, către Cleitos, 4 Cărți;

Cu privire la lucrarea lui Philon⁵²⁵ despre înțelesuri, o Carte;

Despre ce este eroarea, o Carte.

Seria a treia:

Despre porunci, 2 Cărți;

Despre întrebare, 2 Cărți;

Despre informare, 4 Cărți;

Rezumat despre întrebare și informare, o Carte;

Rezumat despre răspuns, o Carte;

Despre cercetare, 2 Cărți;

Despre răspuns, 4 Cărți.

Seria a patra:

Despre predicate, către Metrodoros, 10 Cărți;

Despre forme active și pasive⁵²⁶, către Phylarchos, o Carte;

*Despre legături logice*⁵²⁷, către Apollonides, o Carte;
Către Pasylos, despre predicate, 4 Cărți;

[192] Seria a cincea:

Despre cele cinci cazuri, o Carte;
Despre enunțările clasate după subiect, o Carte;
*Despre înțelesuri*⁵²⁸ către Stesagoras, 2 Cărți;
Despre substantivele proprii, 2 Cărți.

III. Rubrica logicii privitoare la cuvinte și propoziția formată din ele.
 Prima serie:

Despre expresiile singulare și plurale, 6 Cărți;
Despre cuvinte, către Sosigenes și Alexandros, 5 Cărți;
Despre anomalii în cuvinte, către Dion, 4 Cărți;
Despre argumentele sorite, aplicate la cuvinte exprimate, 3 Cărți;
Despre solecisme;
Despre propoziții soleciste, către Dionysios, o Carte;
Propoziții care calcă uzajul comun, o Carte;
*Expresia*⁵²⁹, către Dionysios, o Carte.

Seria a doua:

Despre elementele vorbirii și despre cuvintele vorbite, 5 Cărți;
Despre așezarea cuvintelor vorbite, 4 Cărți;
 [193] *Despre așezarea și elementele propozițiilor, către Philip*, 3 Cărți;
Despre elementele vorbirii, către Nicias, o Carte;
Despre termenul relativ, o Carte.

Seria a treia:

*Contra aceloră care nu pun semn de punctuație*⁵³⁰, 2 Cărți;
Despre formele ambigue de vorbire, către Apollas, 4 Cărți;
Despre ambiguitățile figurative, o Carte;
Despre ambiguitatea figurativă ipotetică, 2 Cărți;
Răspuns la lucrarea lui Panthoides despre ambiguități, 2 Cărți;
Introducere la studiul ambiguităților, 5 Cărți;
Rezumat al lucrării despre ambiguități, către Epicrates, o Carte;
*Materiale strânse*⁵³¹ pentru introducerea la studiul ambiguităților,
 2 Cărți;

IV. Rubrica logicii care se ocupă cu raționamentele și modurile
 Prima serie:

- Manual de argumentare și moduri, către Dioscurides*, 5 Cărți;
 [194] *Despre raționamente*⁵³², 3 Cărți;
Despre construcția modurilor, către Stesagoras, 2 Cărți;
*Compararea judecăților modale*⁵³³, o Carte;
Despre judecățile reciproce și ipotetice, o Carte;
*Către Agathon sau Despre succesiunea problemelor*⁵³⁴, o Carte;
Despre problema valabilității concluziilor scoase dintr-o judecată
legată de una sau mai multe judecăți, o Carte;
*Despre concluzii*⁵³⁵, către Aristagora, o Carte;
Cum același raționament poate fi clasat în mai multe moduri, o Carte;
Răspuns la obiecțiile aduse împotriva clasării aceluiași raționament în
modul silogistic și modul nesilogistic, 2 Cărți;
Răspuns la obiecțiile împotriva analizelor raționamentelor, 3 Cărți;
*Răspuns la scrierea lui Philon „Despre moduri”*⁵³⁶, către Timostratos,
 o Carte;
Studii logice adunate, către Timocrates și Philomathes, privitoare la
raționamente și moduri, o Carte.

[195] Seria a doua:

Despre raționamentele conclusive, către Zenon, o Carte;
Despre raționamente primare și nedemonstrabile, către Zenon, o Carte;
Despre analiza silogismelor, o Carte;
Despre raționamentele supraabundente, către Pasylos, 2 Cărți;
Despre regulile silogismelor, o Carte;
Despre silogismele introductive, către Zenon, o Carte;
Despre introducere la moduri, către Zenon, 3 Cărți;
Despre silogisme în figuri false, 5 Cărți;
Raționamente silogistice prin rezoluție în raționamente nedemonstrabile, o Carte;
Cercetări despre moduri, către Zenon și Philomathes, o Carte (aceasta pare să fie neautentică).

Seria a treia:

Despre raționamentele schimbătoare, către Athenades, o Carte (neautentică);

[196] *Raționamente schimbătoare cu privire la termenul mijlociu, 3 Cărți (neautentică);*

Contra raționamentelor disjunctive ale lui Ameimias, o Carte.

Seria a patra:

Despre ipoteze, către Meleagros, 3 Cărți;
Silogisme ipotetice cu privire la legi, tot către Meleagros, o Carte;
Silogisme ipotetice pentru a servi ca introducere, 2 Cărți;
Siologisme ipotetice, privitoare la teoreme, 2 Cărți;
Soluțiile raționamentelor ipotetice ale lui Hedylos, 2 Cărți;
Soluțiile raționamentelor ipotetice ale lui Alexandros, 3 Cărți (neautentice);
*Despre circumscrieri*⁵³⁷*, către Laodamas, o Carte;*

Seria a cincea:

*Introducere la sofismul Mincinosul, către Aristocreon*⁵³⁸*, o Carte;*
Raționamente de tipul Mincinosul, ca să servească ca introducere, o Carte;
Despre raționamentul Mincinosul, către Aristocreon, 6 Cărți.

Seria a șasea:

*Răspuns aceloră care socotesc că <sofismul Mincinosul>*⁵³⁹ *este în același timp fals și adevărat, o Carte;*

[197] *Contra aceloră care rezolvă sofismul Mincinosul divizându-l, către Aristocreon, 2 Cărți;*

Dovezi că nu trebuie divizate judecățile nedefinite, o Carte;
Răspuns la obiecțiile aduse contra diviziunii judecățiilor nedefinite, către Pasylos, 3 Cărți;
Rezolvări după felul celor vechi, către Dioscurides, o Carte;
Despre soluția sofismului Mincinosul, către Aristocreon, 3 Cărți;
Soluțiile raționamentelor ipotetice ale lui Hedylos, către Aristocreon și Apollas, o Carte.

Seria a șaptea:

Către aceia care susțin că premisele sofismului „Mincinosul” sînt false, o Carte;
Despre cel ce neagă, către Aristocreon, 2 Cărți;
Raționamente negative pentru exercițiu, o Carte;
*Despre raționamentul pornind de la infinitezimale*⁵⁴⁰ *către Stesagoras, Cărțile 1, 2;*
Despre raționamentele cu privire la presupuneri și raționamentele neschimbătoare, către Onetor, 2 Cărți;

- [198] *Despre sofismul „Voalatul”*⁵⁴¹, către Aristobulos, 2 Cărți;
Despre sofismul „cel neobservat”, către Athenades, o Carte.

Seria a opta :

Despre sofismul „Nimeni”, către Menecrates, 8 Cărți;
Despre raționamentele scoase dintr-o premisă nedeterminată și una determinată, către Pasylos, 2 Cărți;
Despre raționamentul „Nimeni”, către Epicrates, o Carte.

Seria a noua :

Despre sofisme, către Heracleides și Pollis, 2 Cărți;
Despre dificultăți dialectice, către Dioscurides, 5 Cărți;
Contra metodei lui Arcesilaos, către Sphairos, o Carte.

Seria a zecea :

Contra obișnuinței, către Metrodoros, 6 Cărți;
*În favoarea obișnuinței*⁵⁴², către Gorgippides, 7 Cărți.

V. Rubrica logică în afara celor patru diviziuni principale, menționate mai sus, și care tratează cercetări izolate asupra logicii, nereunite într-un *corpus* logic de cercetări. Totalul :

*Despre cercetări enumerate treizeci și una*⁵⁴³

Totalul scrierilor de logică face trei sute unsprezece Cărți.

- [199] I. *Etica*, partea care se ocupă cu clasificarea concepțiilor etice⁵⁴⁴.

Prima serie :

*Schiță generală a teoriei <etice>*⁵⁴⁵, către Theoporos, o Carte;
Teze etice, o Carte;
Premisele probabile pentru doctrinele etice, către Philomathes, 3 Cărți;
Definiții ale omului de bine, către Metrodoros, 2 Cărți;
Definiții ale viciosului, către Metrodoros, 2 Cărți;
Definiții ale celor mijlocii, către Metrodoros, 2 Cărți;
Definiții ale noțiunilor generice (în etică), către Metrodoros, 7 Cărți;
Definiții referitoare la alte ramuri ale artei, către Metrodoros, Cărțile 1, 2.

Seria a doua :

Despre asemănări, către Aristocles, 3 Cărți;
Despre definiții, către Metrodoros, 7 Cărți;

Seria a treia :

Despre obiecțiile ridicate greșit împotriva definițiilor, către Laodamas, 7 Cărți;

- [200] *Probabilități cu privire la definiții, către Dioscurides*, 2 Cărți;
Despre specii și genuri, către Gorgippides, 2 Cărți;
Despre clasificări, o Carte;
Despre contrarii, către Dionysios, 2 Cărți;
Raționamente probabile relative la clasificări, genuri și specii și la tratarea contrariilor, o Carte.

Seria a patra :

Despre etimologii, către Diocles, 7 Cărți;
Etimologii, către Diocles, 4 Cărți.

Seria a cincea :

Despre proverbe, către Zenodotos, 2 Cărți;
Despre poeme, către Philomathes, o Carte;
Despre felul just de a audia poezia, 2 Cărți;
Contra criticilor, către Diodoros, o Carte.

[201] II. *Etica*, rubrica ce se ocupă cu rațiunea universală și științele și virtuțile care iau naștere din ea :

Prima serie :

Împotriva restaurărilor picturilor, către Timonax, o Carte ;
Despre cum numim și ne formăm o concepție despre fiecare lucru, o
Carte ;
Despre concepte, către Laodamas, 2 Cărți ;
Despre presupunere, către Pythonax, 3 Cărți ;
*Dovezi că înțeleptul nu are păreri șovăielnice*⁵⁴⁶, o Carte ;
*Despre comprehensiune*⁵⁴⁷, *știință și ignoranță, 4 Cărți ;*
Despre rațiune, 2 Cărți ;
Despre uzul rațiunii, către Leptines.

Seria a doua :

Despre faptul că cei vechi au admis pe drept dialectica împreună cu
demonstrațiile, către Zenon, 2 Cărți ;
[202] *Despre dialectică, către Aristocreon, 4 Cărți ;*
Despre obiecțiile ridicate împotriva dialecticienilor, 3 Cărți ;
Despre retorică, către Dioscurides, 4 Cărți.

Seria a treia :

*Despre deprindere*⁵⁴⁸, *către Cleon, 3 Cărți ;*
Despre artă și lipsa de artă, către Aristocreon, 4 Cărți ;
Despre diferența dintre virtuți, către Diodoros, 4 Cărți ;
*Despre faptul că virtuțile sînt calități*⁵⁴⁹, o Carte ;
Despre virtuți, către Pollis, 2 Cărți.

III. *Etica*, rubrica ce se ocupă cu lucrurile bune și cele rele

Prima serie :

*Despre binele moral*⁵⁵⁰ *și plăcere, către Aristocreon, 10 Cărți ;*
Dovezi că plăcerea nu-i scopul suprem, 4 Cărți ;
Dovezi că plăcerea nu-i un bine, 4 Cărți ;
*Despre argumente, în favoarea...*⁵⁵¹

Cartea a VIII-a

CAPITOLUL I

Pitagora

I. [1] Deoarece am terminat prezentarea filosofiei din Ionia, care a început cu Thales, ca și a principalilor ei reprezentanți, să trecem la examinarea filosofiei din Italia, care a fost începută de Pitagora¹, fiul unui gravor de pietre prețioase, Mnesarchos, din Samos, după spusele lui Hermip, iar după Aristoxenos, etrusc dintr-una din acele insule pe care le stăpâneau atenienii după ce-i izgoniseră pe locuitorii lor etrusci².

Dar alții spun că el era fiul lui Marmacos, fiul lui Hippasos al lui Euthyphron, la rîndul său, acesta al lui Cleonymos³ care fusese exilat din Phlius, și că, deoarece Marmacos trăia în Samos, a fost numit și Pitagora samian. [2] Se spune că de la Samos s-a dus la Lesbos cu o recomandare către Ferekyde⁴ de la unchiul său, Zoilos. Punînd să i se făurească trei flacoane de argint, el le-a dus în dar la trei preoți din Egipt. Avea frați, dintre care Eunomos era cel mai mare, iar Tyrrhenos⁵ cel mijlociu. El poseda și un sclav, Zamolxis⁶, care este adorat, spune Herodot⁷, de geți, fiind socotit drept Cronos. II. Cum s-a arătat, a fost elevul lui Ferekyde din Syros, după moartea căruia s-a dus la Samos și a fost elevul lui Hermodamas⁸, urmașul lui Creophylos, om destul de înaintat în vîrstă.

III. Încă de tînră, era așa dornic de învățătură, încît își părăsi țara și se iniție în toate misterele și ritualurile, nu numai ale Greciei, ci și ale țărilor străine. [3] Se afla în Egipt, recomandat fiind de Policrate lui Amasis⁹ printr-o scrisoare; a învățat limba egipteană¹⁰, cum aflăm din cartea lui Antiphon *Despre oamenii cu merit deosebit*¹¹, și a călătorit și la chaldeenii și magi¹². Apoi, în Creta, a coborît în peștera Idei, împreună cu Epimenide; a vizitat și sanctuarele egiptene și a învățat doctrinele tainice ale egiptenilor cu privire la zei¹³. După ce s-a întors la Samos și și-a găsit țara sub tirania lui Policrate, a plecat la Crotona, în Italia, și acolo a scris o constituție pentru grecii din Italia și, atît el, cît și discipolii lui au fost ținuți în mare cinste. Erau în număr de aproape trei sute și așa de bine au condus statul, încît guvernarea lor a fost o adevărată conducere a celor buni¹⁴.

IV. [4] Heracleides din Pont ne spune¹⁵ că Pitagora povestea despre sine că odinioară a fost întrupat în Aithalides și era socotit ca fiul lui Hermes; acesta i-a adus la cunoștință că poate cere orice dar va voi, afară de nemurire. El îi ceru să păstreze, în viață și în moarte, amintirea celor ce i s-au întîmplat. De aceea, cît era în viață putea să-și amintească orice și după ce a murit și-a păstrat aceeași ținere de minte. După aceea, în cursul timpului, sufletul lui a trecut în Euphorbos¹⁶ și a fost rănit de Menelaos. Și Euphorbos spunea că fusese altădată Aithalides și că obținuse acest dar de la Hermes; apoi povestește rătăcirile sufletului lui prin diverse corpuri, în cîte plante și animale a intrat și tot ce-a suferit în Hades și toate cîte au de îndurat acolo celelalte suflete¹⁷. [5] Cînd Euphorbos muri, sufletul său se

încarnă în Hermotimos¹⁸ și acesta, dorind să dovedească veracitatea celor spuse, se duse la templul lui Apollo de la Branchidai¹⁹, unde identifică scutul pe care Menelaos, în călătoria lui de întoarcere acasă, îl dedicase lui Apollo, spunea el; scutul era acum așa de putrezit, încît nu mai rămăsese decît personajul de fildeș care-l acoperea. După ce Hermotimos muri, sufletul lui deveni Pyrrhos, pescar din Delos, care-și amintea și el de toate, cum a fost mai întîi Aithalides, pe urmă Euphorbos, pe urmă Hermotimos și pe urmă Pyrrhos. După moartea lui Pyrrhos, el deveni Pitagora, care-și amintea toate faptele menționate²⁰.

V. [6] Sînt unii care insistă, în mod lipsit de seriozitate, că Pitagora n-a lăsat scrieri de nici un fel²¹. În orice caz, Heraclit fizicianul, aproape strigă și spuse: „Pitagora, fiul lui Mnesarchos, s-a ocupat de cercetarea naturii²² mai mult ca toți ceilalți oameni și, făcînd din aceste scrieri o compilație, și-a făurit el singur o înțelepciune proprie, consistînd în erudiție goală și înșelătoare.”²³ Ceea ce a prilejuit această observație au fost cuvintele introductive din tratatul lui Pitagora *Despre natură*, anume: „Jur pe aerul pe care-l respir, pe apa pe care-o beau, că nu voi suferi niciodată o critică cu privire la acest tratat.”²⁴ De fapt, Pitagora a scris trei cărți: *Despre educație*, *Despre politică* și *Despre natură*. [7] Cartea care trece însă ca opera lui Pitagora era a lui Lysis din Tarent²⁵, un pitagorician care a fugit la Theba și a fost profesorul lui Epaminonda²⁶. Heracleides, fiul lui Sarapion²⁷, în al său *Rezumat al operei lui Sotion*, spune că Pitagora a scris și un poem *Despre univers* și, un al doilea, *Poemul sacru*, care începe așa:

„Tineri, în liniște mare cuvîntu-mi întreg ascultați-l !”,

un al treilea poem, *Despre suflet*, al patruilea *Despre pietate*, al cincilea, *Helothales*, *tatăl lui Epicharmos din Cos*, al șaselea *Crotona*, ca și alte opere. Heracleides mai spune că poemul *Despre misterii* a fost scris de Hippasos²⁸, pentru a-l calomnia pe Pitagora și că multe alte scrieri ale lui Aston din Crotona²⁹ au fost atribuite lui Pitagora. [8] Aristoxenos afirmă că Pitagora a luat cea mai mare parte din doctrinele sale morale de la preoteasa delfică Themistocleia³⁰. După spusele lui Ion din Chios³¹, din cartea sa *Triagmoi*, Pitagora a atribuit unele poeme făcute de el, lui Orfeu³². I se mai atribuie și *Scopiadele* care încep astfel:

„Nerușinat să nu fii cu nimeni.”

VI. Sosicrates³³, în cartea sa *Succesiunile filosofilor*, spune că fiind întrebat de Leon, tiranul lui Phlius³⁴, cine era, i-a răspuns: „Un prieten al înțelepciunii”³⁵ și că asemuia viața cu o adunare sărbătorească. Aici unii vin să ia parte la concurs, alții să vîndă mărfuri, dar cei mai de seamă bărbați sînt spectatori³⁶; tot așa, și-n viață, unii apar cu o natură slugarnică, vînători de glorie și cîștig, pe cînd filosofi caută numai adevărul. Astfel stau lucrurile cu privire la acestea.

[9] În general³⁷, conținutul celor trei tratate amintite ale lui Pitagora este următorul: El nu ne îngăduie să ne rugăm pentru noi înșine fiindcă noi nu știm singuri ce ne poate ajuta. Beția o numește pur și simplu vătămare și dezaprobă mîncarea excesivă spunînd că nimeni nu trebuie să întrecă justa măsură nici în băutură, nici în mîncare. Despre satisfacția sexuală, de asemenea spune: „Lasă plăcerile trupești pentru iarnă nu pentru vară, ele sînt mai puțin dăunătoare toamna și primăvara, dar dăunează în orice anotimp și nu sînt bune pentru sănătate.” Întrebat odată cînd e bine ca un bărbat să se împreune cu o femeie, răspunse: „Cînd vrea să-și mai piardă și vlagă ce o are.”

VII. [10] Împărțea viața omului în patru părți: „Douăzeci de ani ești copil, douăzeci adolescent, douăzeci om tânăr și douăzeci bătrîn; aceste patru perioade corespund celor patru anotimpuri, în modul următor: copilul – primăverii, adolescentul – verii; omul tânăr – toamnei și bătrînul – iernii”, înțelegînd prin adolescent, pe acela care nu-i copt încă, iar prin om tânăr un om în floarea vîrstei. După informațiile lui Timaios³⁸, el, cel dintîi, a spus că „prieteni au toate lucrurile în comun” și că „prietenia înseamnă egalitate”; într-adevăr, discipolii lui puneau tot ce aveau laolaltă. VIII. De asemenea, timp de cinci ani, păstrau tăcerea, ascultîndu-i numai învățăturile, fără să-l vadă pe Pitagora, pînă ce erau supuși unui examen. Din acel moment erau primiți în casa lui și le era îngăduit să-l vadă.

Nu foloseau sicrie de cipres, din cauză că sceptorul lui Zeus era făcut din acest lemn; așa ne informează Hermip, în Cartea a doua *Despre Pitagora*³⁹.

IX. [11] Într-adevăr, se spune că înfățișarea lui era plină de gravitate iar discipolii lui credeau despre el că-i Apollo, venit din nordul îndepărtat⁴⁰. Merge vorba că odată, dezvelindu-se, i s-a văzut coapsa care era de aur și că, trecînd rîul Nessos⁴¹, multă lume a auzit cum îl saluta rîul. X. Timaios, în Cartea a zecea a *Istoriei* lui⁴², spune că Pitagora a observat că soțiile oamenilor poartă denumiri divine, mai întîi Virgine, pe urmă Soții și pe urmă Mame⁴³. XI. Pe cînd Moiris⁴⁴ a descoperit, cel dintîi, principiile elementare ale geometriei, după spusele lui Anticleides⁴⁵, din Cartea a doua a lucrării lui *Despre Alexandru*, [12] Pitagora a fost acela care a adus geometria la perfecție, studiînd, timp foarte îndelungat aspectul aritmetic al geometriei⁴⁶. Tot el a descoperit și canonul muzical format din monocord⁴⁷. N-a neglijat nici medicina. Apollodoros, calculatorul⁴⁸, ne informează c-a adus un sacrificiu zeilor atunci cînd a descoperit că, într-un triunghi dreptunghic, pătratul ipotenuzei este egal cu suma pătratelor celor două catete⁴⁹. Există și o epigramă care sună astfel:

Cînd renumita figura Pitagora descoperit-a,
Veste tutindenii s-a dus jertfa care-a adus.

XII. Aflăm din Cartea a treia a *Amintirilor* lui Favorinus că Pitagora a fost primul care a prescris atleților un regim cu carne, încercînd întîia oară cu Eurymenes; mai înainte, în timpul antrenamentului mîncau toți smochine uscate, brînză moale și chiar numai făină de grîu, cum ne spune același Favorinus în Cartea a opta a lucrării lui *Istoriei feburite*. [13] Alții pretind că cel care a introdus această dietă a fost un antrenor cu numele de Pythagoras, și nu filosoful nostru, care interzicea chiar și omorîrea animalelor, și nu putea permite mîncarea unor vietăți care împart cu noi privilegiul de a avea un suflet⁵⁰. Aceasta însă era numai un pretext; motivul adevărat pentru interzicerea cîrnii de animale era să deprindă oamenii cu o viață simplă, ca să-i obișnuiască a trăi cu lucruri ușor de găsit, punînd pe masă numai hrană nepregătită la foc și bînd apă curată; căci acesta este mijlocul de a avea un corp sănătos și o minte ascuțită.

Aristotel, în *Constituția delienilor*⁵¹, ne spune că singurul altar la care se închina Pitagora era acela al lui Apollo zămislitorul lui⁵², din dosul altarului Coarnelor de la Delos, fiindcă acolo se ofereau numai făină de grîu, de orz și turtă, fără întrebuintarea focului, și nu se aduceau nici un fel de sacrificii de animale.

[14] Se mai spune că el cel dintîi a declarat că sufletul, parcurgînd un cerc hotărît de destin se încarnează cînd într-un animal, cînd într-altul. XIII. După spusele lui Aristoxenos, muzicianul⁵³, tot el a introdus pentru prima oară în Grecia, unitățile și măsurile, XIV. după cum el cel dintîi a spus că

luceafărul de seară și cel de dimineață sînt unul și același⁵⁴ cum o spune și Parmenide⁵⁵. XV. Așa de mult era admirat, încît discipolii săi erau numiți „profeți ai cuvîntului zeului”, și, afară de ei, el singur spune în lucrarea sa că după ce a stat două sute șapte ani în Hades, s-a întors pe pămînt printre oameni. Așa se explică că a avut discipoli devotați și că veneau oamenii de departe, să-l audă, ca lucanieni, peucetieni, messapieni și romani⁵⁶.

[15] Pînă în timpul lui Philolaos nu era cu puțință să cunoști vreo doctrină pitagoriciană și Philolaos, singur, a scos la lumină cele trei cărți reunite, pentru care Platon a trimis o sută de mine ca să le cumpere⁵⁷. Nu mai puțin de șase sute de persoane se duceau la lecții serale, iar aceia care erau găsiți demni ca să-l vadă, scriau rudelor ca unui cărora li s-a întîmplat o mare fericire. Mai mult chiar, aflăm de la Favorinus, din ale sale *Istории felurite*, că metapontinii numeau casa lui Pitagora „templul Demetrei”, iar porticul lui „templul Muzelor”. Ceilalți pitagoricieni spuneau că nu toate doctrinele lui trebuiau să fie auzite de toți oamenii⁵⁸, după cum ne informează Aristoxenos în Cartea a zecea a lucrării sale *Legi cu privire la educație*, [16] unde ni se mai spune că Xenophilos pitagoricianul, fiind întrebat de careva cum putea să-și educe mai bine fiul, răspunse: „Făcîndu-l cetățean al unui stat bine condus”. În toată Italia, Pitagora a format mulți oameni înțelepți și cumsecade, ca și oameni de seamă, ca legiuitorii Zaleucos și Charondas⁵⁹. XVI. Avea un mare dar de a-și face prieteni, și mai ales cînd găsea pe cineva care-i adoptase preceptele, se apropia imediat de acel om și se împrietenea cu el.

XVII. [17] Preceptele lui simbolice erau următoarele: să nu ațîți focul cu un cuțit; să nu pășești peste cumpăna unei balanțe; să nu te așezi pe o baniță de grîu; să nu mănînci inima; să nu ajuți pe un om cu o sarcină la depunerea ei, ci la ridicarea ei; totdeauna să-ți strîngi sul așternutul de pat; să nu porți un inel cu chipul unui zeu gravat pe el; să nu ștergi urmele cratiței pe cenușă, să nu ștergi locul unde ai șezut⁶⁰ cu o faclă, să nu urinezi cu fața spre soare, să nu mergi pe drumul mare, să nu dai mîna dreaptă cu ușurință, să nu ai rîndunici sub acoperiș, să ții păsări cu gheare, să nu urinezi nici să stai pe unghii tăiate sau pe păr tăiat, să pui deoparte ascuțișul cuțitului, să nu-ți întorci capul spre frontieră cînd pleci în țări străine⁶¹.

[18] Iată și înțelesul lor. Să nu ațîți focul cu cuțitul înseamnă să nu ațîți mînia și supărarea cea mare a celor mari. Să nu pășești peste cumpăna unei balanțe, înseamnă să nu treci peste îndatoririle echității și dreptății. Să nu te așezi pe baniță înseamnă să te îngrijești de ziua de azi, ca și de cea de mîine, banița fiind rația zilnică. Să nu mănînci inima, el înțelegea să nu-ți irosești viața în tulburări și chinuri. Prin vorba să nu-ți întorci capul, cînd pleci din țară înțelegea să sfătuiască pe cei ce se despart de această viață să nu fie prea atașați de viață și conduși de plăcerile pămîntești. Explicațiile celorlalte precepte se pot da la fel cu cele precedente, ca să nu mai lungim vorba⁶².

XVIII. [19] Înainte de toate interzicea să se mănînce mreană de mare și pește cu coadă neagră și adăuga abținerea de a mînca inima de la animale și de a mînca bob și uneori, după spusele lui Aristotel, chiar de a mînca mitra și roșioară⁶³. Unii spun că se mulțumea cu puțină miere sau cu fagure cu miere sau pîine, neluînd vin în gură; în timpul zilei, pe lîngă pîine mînca legume fierte sau crude, și numai rar pește⁶⁴. Haina îi era albă și curată, așternutul de pat de lînă albă, căci inul făcîndu-se sau ajunsesse prin acele părți⁶⁵. N-a fost niciodată văzut ușurîndu-se sau făcînd dragoste, sau beat. [20] Se ferea să rîdă și nu-i plăcea dezmățul în batjocorire și povestiri vulgare. La mînie nu pedepsea nici pe sclav nici pe omul liber⁶⁶. Numea ocara

„o punere la punct”⁶⁷. Practica divinația din sunete și zborul păsărilor, niciodată prin jertfe arse, în afară de cea din tămâie. Jertfele pe care le aducea erau totdeauna neînsuflețite deși unii spun c-ar fi sacrificat cocoși, iei de lapte și purcei de lapte, dar niciodată miei. Aristoxenos însă spune că admitea să se mănince toate animalele, afară de boii de arat și de berbeci⁶⁸.

XIX. [21] Același autor, după cum s-a spus mai înainte, afirmă că Pitagora și-a luat doctrinele de la preoteasa delfică Themistocleia⁶⁹. Hieronymos⁷⁰ susține că atunci când a coborât în Hades⁷¹, Pitagora a văzut sufletul lui Hesiod, legat strâns de un stîlp de aramă și ciripind, iar sufletul lui Homer, afirmat de un copac, cu șerpi încolăciți în jur, drept pedeapsă pentru ceea ce au spus despre zei⁷². A mai văzut în chinuri și pe cei care fuseseră necredincioși soțiilor. Iată de ce, spune autorul nostru, Pitagora a fost cinstit de poporul din Crotona. Aristippos din Cyrene afirmă, în lucrarea sa *Despre fizicieni*⁷³, că i s-a dat numele de Pitagora din cauză că a exprimat adevărul tot așa de fără greș, cum făcea oracolul pitian⁷⁴.

[22] Se poartă că și îndemna discipolii, ca totdeauna, intrînd pe ușa casei, să se întrebe:

Ce greșală făcui? Ce lucru rău făptuit-am?

Ce datorie-mi rămase uitată, neîndeplinită?⁷⁵

Să nu lase să se aducă victime, ca sacrificiu zeilor; să se închine numai la altarele nepătate de sînge. Să nu jure pe zei, datoria omului fiind mai curînd, să se căznească să fie demn de încredere. Să cinstească pe cei mai bătrîni, socotind că precăderea de vîrstă dă mai mult drept la respect; căci, după cum în lume răsăritul vine înaintea apusului, tot așa în viața omenească începutul vine înaintea sfîrșitului și-n orice fel de viață, nașterea precedă moartea⁷⁶. [23] Le mai pune în vedere să cinstească mai mult pe zei decît pe divinitățile mai mici, pe eroi mai mult ca pe oameni, iar dintre oameni, în primul rînd pe părinți, și să se poarte în așa fel unul cu altul, încît să nu-și facă dușmani din prieteni, ci să schimbe dușmanii în prieteni. Să nu socotească că le aparține ceva. Să sprijine legea, să ducă război împotriva ilegalității. Să nu doboare sau să vatăme pomi roditori și nici vreun animal care nu face rău omului. Lucru cuviincios și de urmat este să nu dai drum nestăpînit rîsului, nici să ai o înfățișare posomorîtă. Să evite îngrășarea, iar la drum să schimbe pe rînd repaosul și efortul; să-și exerseze memoria, la mînie să-și stăpînească vorba și fapta; să respecte orice fel de profeție⁷⁷, [24] să cînte din liră și prin innuri, să arate recunoștința datorată zeilor și oamenilor valoroși. Să se abțină de a mîncă bob care produce gaze și, prin urmare, are asemănare cu sufletul; afară de aceasta e bine și pentru stomac, dacă nu mîncăm bob⁷⁸ această abținere ne dă în somn vise plăcute și liniștite⁷⁹.

Alexandros⁸⁰, în cartea sa *Succesurile filosofilor*, spune c-a găsit în comentariile pitagoricene următoarele doctrine.

[25] Principiul tuturor lucrurilor este unitatea⁸¹. Luînd naștere din această unitate, doimea nedefinită⁸² servește ca substrat material unității, care este cauza; din unitate și din doimea nedefinită se nasc numerele, din numere punctele, din puncte liniile, din linii figurile plane, din figurile plane figurile solide⁸³, din figurile solide corpurile sensibile ale căror elemente sînt patru: focul, apa, pămîntul și aerul⁸⁴; aceste elemente se schimbă între ele și se transformă în toate lucrurile, iar din ele se naște un univers însuflețit, dotat cu rațiune, sferic, cuprinzînd în mijlocul lui pămîntul, care este tot sferic și locuit de jur împrejur⁸⁵. [26] Există și antipozi, și ceea ce la noi e jos, la antipozi e sus⁸⁶. Lumina și întunericul se găsesc în părți egale în univers; la

fel, căldura și frigul, uscăciunea și umezeala⁸⁷; dintre acestea, dacă predomină căldura, e vară; dacă frigul, e iarnă; dacă uscăciunea, e primăvară, iar dacă umezeala, e toamnă timpie. Dacă toate acestea se găsesc în echilibru, avem cele mai bune perioade ale anului, dintre care prosopețimea primăverii constituie anotimpul sănătos, iar decadența toamnei tîrzii pe cel nesănătos. Tot așa și-n timpul zilei: prosopețimea aparține dimineții, iar declinul serii, care de aceea e mai nesănătoasă. Aerul din jurul pămîntului e în nemiscare și-i viciat, de aceea tot ce e pe pămînt e muritor; dar aerul superior e mereu în mișcare, pur și sănătos, și tot ce-i în cuprinsul lui e nemuritor și deci divin. [27] Soarele, luna și celelalte aște sînt zei⁸⁸, căci în ele predomină căldura și căldura e cauza vieții. Luna e luminată de soare⁸⁹. Oamenii sînt înrudiți cu zeii, în măsura în care omul participă la căldură; de aceea, zeii se gîndesc la oameni⁹⁰. Destinul⁹¹ este cauza lucrurilor, atît în întregimea lor cît și în parte. Raza soarelui pătrunde prin „eter”, care este rece și dens – căci ei numesc aerul „eter rece”, iar marea și umezeala „eter dens” – și această rază coboară pînă în adîncuri și astfel dă viață tuturor lucrurilor⁹². [28] Toate lucrurile, care participă la căldură trăiesc; de aceea plantele sînt ființe vii, dar nu toate au suflet⁹³; acesta-i o parcelă desprinsă din eter, formată și din căldură și din răceală, căci participă și la eterul rece. Sufletul este un lucru diferit de viață, e nemuritor deoarece e desprins din ceva, de asemenea nemuritor⁹⁴. Ființele vii se nasc una din alta prin sămînță. Naștere spontană, din pămînt, nu există⁹⁵. Sămînța este un cheag ce provine din creier și conține în el un suflu cald; acesta, introdus în uter, aduce din creier zer, umezeală și sînge, din care se formează carnea, nervii, oasele, părul și toate părțile corpului, pe cînd sufletul și simțirea vin din suflul dinăuntru. [29] După ce mai întîi se coagulează, în aproape patruzeci de zile ia formă și, conform legilor armoniei, copilul complet dezvoltat e adus pe lume în șapte, nouă sau cel mult zece luni. Are în el toate proporțiile⁹⁶ care constituie viața și acestea, formînd o serie continuă, îl păstrează unit, conform rațiunilor armoniei, fiecare aparînd la intervale regulate⁹⁷. Senzația în general, și vederea în special, este un suflu neobișnuit de cald. De aceea se spune că se vede, prin aer și apă, din cauză că eterul cald este combătut de cel rece; căci dacă suflul din ochi ar fi fost rece, s-ar fi risipit, întîlnindu-se cu aerul, care îi este asemănător. Așa cum e, există pasaje în care Pitagora numește ochii porțile soarelui. Părerile lui sînt aceleași cu privire la auz și la celelalte simțuri⁹⁸.

[30] Pitagora spune că sufletul omului se împarte în trei: rațiunea, mintea și pasiunea⁹⁹. Rațiunea și pasiunea o au și celelalte animale, dar mintea numai omul. Sediul¹⁰⁰ sufletului se întinde de la inimă pînă la creier; partea care se află în inimă e pasiunea, în timp ce părțile care sălășluiesc în creier sînt mintea și rațiunea. Simțurile sînt stropi ale acestora. Mintalul¹⁰¹ e nemuritor, toate celelalte sînt muritoare. Sufletul se hrănește din sînge, facultățile¹⁰² sufletului sînt sufluri, căci, ca și sufletul, sînt nevăzute întocmai ca și eterul nevăzut. [31] Vinele, arterele și nervii constituie legăturile sufletului. Dar cînd sufletul are vigoare și stă în repaus, concentrat în el însuși, atunci vorbele și actele devin legăturile lui¹⁰³. Expulzat pe pămînt, el rătăcește prin aer, asemenea trupului. Hermes este paznicul sufletelor și de aceea e numit „însoțitorul”, „portarul” și „subpămînteanul”¹⁰⁴, căci el călăuzește sufletele, ieșite din corpuri, atît pe uscat cît și pe mare; pe cele pure le duce în regiunea cea mai de sus, iar celor impure nu li se îngăduie să se apropie nici de cele pure, nici să se apropie între ele, ci sînt legate de către Erinii¹⁰⁵ cu lanțuri indestructibile. [32] Tot aerul e plin cu suflete¹⁰⁶, numite genii sau eroi¹⁰⁷, care trimit oamenilor visurile și semnele de boală și de

sănătate, și nu numai oamenilor, ci și oilor și tuturor vitelor; la ei se referă purificările și riturile expiratorii, toată divinația și prevestirile din sunete și cele asemănătoare¹⁰⁸. Cel mai de seamă lucru în viața umană este arta de a îndrepta sufletul spre bine sau spre rău. Fericiți sînt oamenii cînd posedă un suflet bun, dar acesta nu stă niciodată în repaus, ... nu păstrează mereu același curs¹⁰⁹.

[33] Ceea ce e drept are puterea unui jurămînt, de aceea Zeus este numit Zeus al jurămintelor¹¹⁰. Virtutea este armonie, tot așa-i cu sănătatea, cu orice bun și cu Zeul însuși. Aceasta explică pentru ce pitagoricienii spun că toate lucrurile sînt construite după legile armoniei. Prietenia este o egalitate armonioasă. Nu trebuie să adorăm deopotrivă pe zei și pe eroi; pe zei să-i adorăm – totdeauna într-o tăcere respectuoasă, în haine albe și după purificare, iar pe eroi numai de la miezul zilei înainte. Puritatea se obține prin purificări, băi și lustrațiuni, prin abluțiuni după contactul cu morții, după împreunarea sexuală și după orice mînjire și nemîncînd carnea animalelor moarte, nici roșioarele, mrenele de mare și nici ouă și animale ieșite din ouă; nici bob, precum și practicînd alte abstinence prescrise de aceia care execută riturile mistice în temple¹¹¹. [34] După spusele lui Aristotel din lucrarea sa *Despre pitagoricieni*¹¹², Pitagora sfătuia să nu se mănînce bob, fie din cauza asemănării cu organele genitale fie din cauză că seamănă cu porțile lui Hades..., întrucît numai tulpina bobului nu are noduri, fie că este vătămător sau are forma universului sau că e propriu oligarhiei, deoarece oligarhii îl folosesc la alegerea prin tragere la sorți¹¹³. Nu îngăduia discipolilor lui să ridice bucațile care au căzut jos, ca să-i obișnuiască să nu mănînce cu lăcomie sau fiindcă firimiturile sînt destinate morților¹¹⁴; ele nu trebuie ridicate și fiindcă aparțin eroilor, cum spune Aristofan în *Eroii* săi¹¹⁵:

Nu gustați din ceea ce a căzut sub masă!

Un alt precept de-al lui Pitagora era să nu se mănînce cocoși albi, căci ei sînt consacrați lunii și sînt rugători, ceea ce făcea parte din lucrurile bune; ei sînt consacrați lunii, din pricină că vestesc orele¹¹⁶, [35] albul aparține naturii binelui, iar negrul celei a răului¹¹⁷. Să nu ne atingem de pești consacrați zeilor, fiindcă nu-i drept să se atribuie zeilor și oamenilor aceleași lucruri, după cum nici celor liberi și sclavilor. Nici să nu se rupă pîinea, căci odinioară prietenii obișnuiau să se strîngă la o pîine, cum fac barbarii azi, și nu trebuie să împărțim ceea ce-i ține uniți. Unii explică aceasta ca o referire la judecarea morților din Hades¹¹⁸; alții fiindcă pîinea face pe oameni fricoși în luptă și alții fiindcă universul începe cu locul¹¹⁹.

Pitagora susținea că cea mai frumoasă figură dintre solide este sfera, iar dintre suprafețe cercul¹²⁰. Bătrînețea poate fi asemuită cu orice lucru care e în descreștere, pe cînd tinerețea e identică cu creșterea.

Sănătatea înseamnă păstrarea formei corpului; boala, distrugerea ei. Sarea, spunea el, trebuie adusă pe masă ca se ne reamintească ceea ce-i drept; pentru că sarea păstrează orice primește și ia naștere din lucrurile cele mai curate: soarele și marea¹²¹.

[36] Acestea sînt lucrurile pe care Alexandros spune că le-a găsit în *Comentariile pitagoriciene*. Și ceea ce urmează după acestea este de la Aristotel¹²².

XX. Timon însă n-a lăsat nerelevată gravitatea lui Pitagora, deși îl mușcă pe acesta în lucrarea lui *Silloi*, spunînd următoarele:

Spre vrăjitoarești năluciri înclinat-a Pitagora,
Semenii săi vîîndu-i, vorbind tot grave cuvinte¹²³.

Xenofanes confirmă părerea despre el, c-ar fi fost un om felurit în diferite momente, în elegia care începe astfel:

Altul mi-i gândul acum și alta e calea ce-o-nfățiș.

Iată ce mai spune despre el:

Căci văzînd un cățel bătut amar cu toiagul
Milă avînd de el, astfel grăi spre stăpîn:
Stai și nu-l bate! Sufletul unui prieten e'ntrînsul
Ce-l recunoscui strigătu-i auzind¹²⁴.

Iată deci ce spune Xenofanes. [37] Dar și Cratinos¹²⁵ l-a batjocorit, atît în *Femeia pitagoriciană*, cît și în *Tarentinii*, în care spune acestea:

Năravul lor, cînd prind vreun om mai simplu,
Ce vine pe la cursuri, punînd la probă toate
Mulțime de-argumente, 'l zăpăcesc, 'l încurcă
Cu antiteze și concluzii, asemănări,
Sofisme, cantități, ce capul îi împuie.

La fel și Mensimachos, în *Alcmaion*¹²⁶:

Jertfă aduc lui Loxias¹²⁷ după ritul pitagoric
Nepunînd în gură nimic din ce are suflet.

[38] Și Aristofan, în *Pitagoristul*¹²⁸:

A. Zică că începînd în Hades privindu-i pe toți cei din bezna
A văzut felul de viață al fiecăruia. Diferă mult
Cel al pitagoricienilor de cel al celorlalți morți.
Pluto¹²⁹ ospățul și-mparte, zăbavnic plătind pietatea;
B. – Oare ce tagmă de zeu e ș-acela, de șade la masă
Țanțos cu toți soioșii, și se complăce în a fi laolaltă cu ei.

Și în aceeași comedie, mai departe:

Hrană li-i numai leguma; cu apă goluță-și sting setea.
Nimeni, păduchii și gioarsa, manta poreclită, și slinul,
Nimeni nu poate să-ndure, din toată mulțimea de umbre.

XXI. [39] Pitagora își găsi sfîrșitul în felul următor: Pe cînd stătea, într-o zi, cu apropiatăii lui în casa lui Milon¹³⁰, s-a întîmplat ca locuința să-i fie incendiată, din gelozie, de către unul dintre aceia care nu fuseseră socotiți vrednici să fie primiți în tagma lui, deși unii spun c-a fost fapta locuitorilor din Crotona, grijulii să se apere împotriva instalării unei tiranii a lui Pitagora. Acesta fu prins pe cînd încerca să scape, a alergat pînă la un cîmp cu bob, unde s-a oprit, spunînd că vrea mai bine să fie prins decît să calce bob și a fost omorît de urmăritori, [preferînd mai repede să moară decît să-și dezvăluie doctrina]¹³¹.

Tot așa au fost omorîți cei mai mulți dintre discipoli, în număr cam de patruzeci; numai puțini au scăpat, printre care și Archippos din Tarent și Lysis, cel deja menționat¹³².

[40] Dicaearchos¹³³, totuși, spune că Pitagora a murit refugiat în templul Muzelor de la Metapont¹³⁴, după patruzeci de zile de nemîncare. Heracleides¹³⁵, în cartea sa *Rezumat al vieților lui Satyros*, relatează că, după ce l-a îngropat pe Ferekyde¹³⁶ la Delos, s-a reîntors în Italia. Acolo, găsindu-l pe Cylon din Crotona¹³⁷ cum da un ospăț luxos, dezgustat de viață, s-a retras la Metapont, ca să-și sfîrșească zilele prin nemîncare. Pe de altă parte, Hermip povestește că, în timpul războiului dintre agrigentini și siracuzani, Pitagora cu discipolii săi au luptat în primele rînduri ale armatei agrigentinelor și, linia lor fiind

dată peste cap, Pitagora a fost omorât de siracuzani, pe cînd se ferea de a trece cîmpul cu bob, iar ceilalți, aproape treizeci și cinci, au fost arși pe rug în Tarent pentru încercarea de a institui un guvernămînt în opoziție cu acela care era la putere¹³⁸.

[41] Hermip dă și o altă anecdotă. Pitagora, sosind în Italia, și-a făcut o locuință subterană și a rugat-o pe mama sa să scrie pe o tăbliță tot ce se întîmplă, notînd și timpul, și să i-o trimită jos pînă ce va ieși din pămînt. Ea făcu întocmai. După cîtva timp, Pitagora veni sus uscat și arătînd ca un schelet, pe urmă se duse la adunare și declară că a sosit din Hades, și le citi tot ce se întîpluse. Cetățenii au fost așa de mișcați că plîngeau și se vaitau și socoteau că Pitagora are ceva de esență divină în el, mergînd pînă-ntr-acolo încît îi încredințau pînă și soțiile lor, în speranța că vor învăța ceva din doctrinele lui; așa s-a făcut c-acestea au fost numite femei pitagoriciene. Acestea ni le spune Hermip¹³⁹.

XXII. [42] Pitagora avea ca soție pe numita Theano, fiica lui Brontinos din Crotona¹⁴⁰, deși unii o numesc soția lui Brontinos și discipola lui Pitagora. Avea și o fiică, Damo, după informațiile din scrisoarea lui Lysis către Hippasos¹⁴¹, cu privire la Pitagora, în care spune următoarele: „Mulți îmi spun că vorbești în public, lucru socotit nedemn de Pitagora, căci e lucru sigur că atunci cînd i-a încredințat fiicei lui, Damo, păstrarea comentariilor sale, i-a pus în vedere să nu le dea nimănui din afara casei. Și, cu toate că ea ar fi putut să vîndă scrierile lui pentru o mare sumă de bani, n-a făcut-o, ci a socotit sărăcia și dorința tatălui ei mai prețioasă decît aurul, deși era femeie.”¹⁴²

[43] Au avut și un fiu, Telauges¹⁴³, care a urmat doctrina tatălui său iar, după unii, a fost profesorul lui Empedocle¹⁴⁴. Hippobotos pune în gura lui Empedocle versul următor:

Telauges, cel născut din Pitagora și din Theano¹⁴⁵.

După cîte știm, Telauges n-a scris nimic, dar mama lui, Theano, a scris cîteva lucruri. Mai departe se povestește că, fiind întrebată după cît timp se purifică o femeie care s-a unit cu un bărbat, răspunse: „Cu propriul ei soț, imediat, cu altul, niciodată.” Sfătuia pe o femeie care intra la soțul ei să-și lase rușinea o dată cu hainele, iar la plecare s-o reia împreună cu hainele. Întrebată: „Ce să reia?” răspunse: „Ceea ce face să mă numesc femeie.”¹⁴⁶

XXIII. [44] După spusele lui Heracleides, fiul lui Sarapion¹⁴⁷, Pitagora avea optzeci de ani cînd a murit, ceea ce se potrivește cu propria sa descriere a vieții omului, deși foarte mulți autori spun că avea nouăzeci. Am scris și eu versurile acestea glumețe despre el:

Pilda-ți urmînd, nu gustarăm nimic din cele cu suflet.

Cine, Pitagora, a atins astfel de lucruri cîndva?

Fiartă ori friptă, cînd este temeinic și dată la sare,

Orice mîncare ai lua, suflet că n-are-i vădit.

Alta:

Astfel era de-nțelept, se zice, Pitagora însuși

Carnea nicicînd n-a atins, nelegiuită-o numea;

Altora îns-o iertase. Halal de-înteleptul ce spune¹⁴⁸:

„Fugi de păcat”, îndemnînd alții să-și deie în petec.

[45] Și alta:

Mintea de vrei a-i cunoaște acestui Pitagora, cată

Drept în mijloc, privind scutul lui Euphorbos.

„Om eram mai 'nainte”; pe cînd nu era – spune acesta –

Că era, susținînd: nimeni nu era cînd era¹⁴⁹.

Și alta despre felul cum a murit :

Oare de ce, Pitagora, atîta venerat-ai, vai bobul?

Moartea așa l-a răpus printre discipolii dragi.

Lanul de bob îi apare în față-i, pe loc stă, nu-l calcă,

De-agrigenți fu ucis chiar la răscruce de drum¹⁵⁰.

XXIV. Era în floarea vîrstei în timpul olimpiadei a șazezece¹⁵¹, iar școala lui a durat pînă la a noua sau a zecea generație. [46] Cei din urmă pitagoricieni, pe care i-a văzut Aristoxenos în vremea lui, au fost Xenophilos din Calcidica tracă, Phanton din Phlius, Echecrates, Diocles și Polymnastos, toți din Phlius, elevii lui Philolaos și ai lui Eurytos, ambii din Tarent¹⁵².

XXV. Au existat patru bărbați cu numele de Pythagoras, care au trăit cam în același timp și nu la mare distanță unul de altul: unul din Crotona, om cu înclinări de tiran; altul din Phlius, maestrul de atletism sau, după alții, antrenor; al treilea din Zakynthos; al patrulea, filosoful nostru căruia se zice că îi aparțin tainele în filosofie (și le-a predat și altora) și de la care a emanat vorba: „Maestrul a spus” și a devenit proverb¹⁵³. [47] Alții spun că a mai existat un alt Pythagoras, un sculptor din Rhegion, care se crede că a fost cel dintîi care a găsit ritmul și simetria; altul, un sculptor din Samos; altul, un orator prost; altul, un medic care a scris despre hernie și care a compilat și unele lucruri despre Homer; și încă unul care, după cum relatează Dionysios, a scris o istorie a dorienilor. Eratostene spune, după cele ce aflăm de la Favorinus, din Cartea a opta a lucrării sale *Istoria felurite*, că acesta a fost cel dintîi care a boxat științific, în timpul celei de-a patruzeci și opta olimpiade, purtînd părul lung și o haină de purpură, și că, fiind exclus cu bătaie de joc de la întrecerea tinerilor, s-a dus imediat la aceea a bărbaților și a cîștigat acolo¹⁵⁴; [48] Lucrul este spus și în epigrama lui Theaitetos¹⁵⁵.

Dacă, străine, cunoști pe un anume Pitagora, – plete

Lungi pe umeri avînd, pumnul-i în Samos vestit,

Află că eu sînt acela. Iar pe-eleeni iscodindu-i,

Faptele-mi, spune-vei sigur, toate-s scornire de basm¹⁵⁶.

Favorinus spune că filosoful nostru folosea definițiile în matematică și că întrebuintarea lor a fost răspîndită de Socrate și de discipolii lui și, după aceea, de Aristotel și de stoici¹⁵⁷.

Mai departe ni se spune că el, cel dintîi, a numit cerul univers și pămîntul o sferă, deși Theofrast pretinde că aceasta a făcut-o Parmenide, iar Zenon că a făcut-o Hesiod¹⁵⁸. [49] Se spune că Cylon a fost un rival al lui Pitagora, după cum Antilochos a fost al lui Socrate¹⁵⁹.

Pythagoras atletul¹⁶⁰ a fost și subiectul unei alte epigrame. Iat-o:

Vrînd să boxeze cu tineri, veni la Olympia, fraged,

Nume Pythagoras luînd fiul lui Crates din Samos.

XXVI. Filosoful a scris și scrisoarea următoare:

Pitagora către Anaximene,

„Chiar și tu, o, cel mai bun dintre oameni, dacă nu l-ai fi întrecut pe Pitagora prin noblețe și faimă, te-ai fi ridicat și ai fi plecat din Milet. Dar așa, te-a reținut gloria strămoșească, cum m-ar fi reținut și pe mine, dacă aș fi fost asemenea cu Anaximene. Dar dacă voi, oamenii cei mai buni, vă părăsiți cetățile, buna lor rînduială va pieri și primejdia din partea mezilor va crește. [50] Nu-i totdeauna bine să scrutezi cerul, ci-i mai nimerit să te îngrijești de patria ta. Nici eu nu mă ocup numai de teoriile mele, ci și de războaiele pe care le poartă italoții unii împotriva celorlalți.”¹⁶¹

După ce am terminat prezentarea lui Pitagora, trebuie să vorbim acum de pitagoricienii mai însemnați; după ei vor veni filosofii numiți de unii „sporadici”¹⁶² și pe urmă vom adăuga succesiunea tuturor acelora vrednici de a fi luați în seamă, pînă la Epicur, în felul în care am făgăduit. Am vorbit deja de Theano și Telauges; acum ne rămîne să vorbim mai întîi de Empedocle, căci unii spun c-a fost discipolul lui Pitagora.

CAPITOLUL AL II-LEA

Empedocle

I. [51] După cum ne informează Hippobotos, Empedocle era fiul lui Meton, și nepotul lui Empedocles și s-a născut în Agrigent¹⁶³. Lucrul este întărit și de Timaios, în Cartea a cincisprezecea din *Istoria* lui <și tot el adaugă că>¹⁶⁴ Empedocles, bunicul poetului¹⁶⁵, a fost un om vestit. Dar aceleași lucruri le spune și Hermip. Și Heracleides¹⁶⁶, în tratatul său *Despre boli*, spune că Empedocle aparținea unei familii ilustre și că bunicul lui creștea cai de rasă¹⁶⁷. De asemenea Eratostene, în lucrarea sa *Victorii olimpice*¹⁶⁸, amintește, sprijinindu-se pe mărturia lui Aristotel¹⁶⁹, că tatăl lui Meton fusese învingător, în olimpiada a șaptezeci și una¹⁷⁰. [52] Gramaticianul Apollodor, în *Cronografia* lui, ne spune că:

A lui Meton bun fiu el fost-a; 'n Thurioi,
Cetate ce atunci fondată fuse proaspăt,
Se stabili, cum Glaucos adeverește.

Pe urmă adăugă mai departe:

Greșeală mare fac, după a mea părere,
Cei ce spun că, fiind gonit el din casa-i,
S-a dus la Siracuza, la cot luptînd cu aceia
Cu atenienii; atunci, ori nu era-n viață,
Ori fiind bătrîn, la luptă nu putea să meargă¹⁷¹.

Aristotel afirmă c-a murit la vîrsta de șaizeci de ani, ca și Heraclit¹⁷². Învingătorul de la olimpiada a șaptezeci și una era¹⁷³

Bunicul omonim cu cai de curse-învinse¹⁷⁴

așa încît Apollodor, în unul și același pasaj, indică data, ca și faptul.

[53] Satyros însă, în *Viețile* lui, afirmă că Empedocle era fiul lui Exainetos și a lăsat și el un fiu, cu numele de Exainetos, și că în aceeași olimpiadă, Empedocle a învins la caii de curse, iar fiul său în luptă sau, cum spune Heracleides¹⁷⁵, în *Rezumatul* său, la alergare. Am găsit în *Comentariile* lui Favorinus afirmația că Empedocle i-a sărbătorit pe trimișii în procesiune¹⁷⁶, sacrificînd un bou, făcut din miere și făină de orz și că avea un frate numit Callicratides¹⁷⁷. Telauges, fiul lui Pitagora, în *Scrisoarea către Philolaos*¹⁷⁸, îl numește pe Empedocle fiul lui Archinomos.

[54] La începutul operei sale *Purificări*¹⁷⁹, Empedocle mărturisește singur că era originar din Agrigent, în Sicilia:

Prietenii ce stați pe-ale lui Acragas¹⁸⁰ maluri de aur,
Cuib avînd în cetatea-i înaltă.

Acestea am avut de spus despre familia lui.

II. Timaios, în Cartea a noua a *Istoriei* lui¹⁸¹, spune c-a fost discipolul lui Pitagora și adaugă că, fiind dovedit că a furat prelegerile, ca și Platon¹⁸², a

fost exclus de la participarea la discuțiile școlii; și mai departe, că Empedocle singur îl menționează pe Pitagora, în versurile:

Printre aceia de-acolo trăia, învățat fără seamăn,
Unul ce-avea în păstrare tezaur de știință aleasă¹⁸³.

Alții spun că Empedocle se referă aici, la Parmenide.

[55] Neanthes¹⁸⁴ arată că pînă la Philolaos și Empedocle toți pitagoricienii erau admiși la discuții dar, după ce Empedocle, prin poemul său, le-a transformat în bun comun, au făcut o lege că nu mai puteau fi împărțășite nici unui poet epic¹⁸⁵. Tot el spune că același lucru s-a întîmplat cu Platon, pentru care acesta a fost împiedicat de a mai lua parte la prelegeri. N-a mai spus însă care dintre pitagoricienii l-au avut ca elev pe Empedocle, căci Timaios susține că epistola atribuită, îndeosebi, lui Telauges și care afirmă că Empedocle a fost atît elevul lui Hippasos, cît și al lui Brontinos, nu-i demnă de crezare¹⁸⁶.

Theophrastos afirmă că Empedocle era admiratorul lui Parmenide și că în versurile sale l-a imitat, căci și Parmenide își publicase tratatul *Despre natură* tot în versuri. [56] Informația dată de Hermip era că nu era atît un admirator al lui Parmenide, cît al lui Xenofanes, pe care de fapt l-a frecventat și ale cărui scrieri în versuri le-a imitat, și că întîlnirea lui cu pitagoricienii a fost mai tîrzie¹⁸⁷. Alcidas, în tratatul său *Despre fizică*, ne informează că Zenon¹⁸⁸ și Empedocle erau discipolii lui Parmenide cam în același timp, că pe urmă l-au părăsit și în timp ce Zenon își construia propriul său sistem, Empedocle a devenit elevul lui Anaxagora și Pitagora, imitînd pe cel din urmă în seriozitatea vieții și a conduitei sale, iar pe cel dintîi în cercetările asupra naturii.

III. [57] Aristotel, în cartea sa *Sofistul*¹⁸⁹, afirmă că Empedocle primul a inventat retorica, iar Zenon dialectica¹⁹⁰. În tratatul său *Despre poezi*¹⁹¹, el spune că Empedocle era adept al lui Homer și era versat în felul de a se exprima, fiind meșter în metafore și-n întrebuițarea tuturor celorlalte procedee poetice¹⁹². Aristotel mai spune că Empedocle a scris, printre alte poeme, și unul despre *Expediția lui Xerxes și Imn către Apollo*¹⁹³, pe care mai tîrziu le-ar fi ars o soră sau fiica lui, după cum spune Hieronymos¹⁹⁴, imnul fără de voia ei, iar poemul *Persica* în mod intenționat, întrucît era neterminat. [58] În general, Aristotel spune că Empedocle a compus și tragedii și discursuri politice¹⁹⁵. Heracleides însă, fiul lui Sarapion¹⁹⁶ atribuie tragediile unui alt autor. Hieronymos declară c-a întîlnit patruzeci și trei de asemenea piese, în timp ce Neanthes ne informează că Empedocle a scris aceste tragedii în tinerețe, și că el, personal, a cunoscut șapte dintre ele¹⁹⁷.

Satyros, în cartea sa *Viețile*, spune că era și medic și orator excelent¹⁹⁸; e sigur că Gorgias din Leontinoi, om strălucit în oratorie și care a lăsat un tratat despre *Artă*¹⁹⁹, i-a fost discipol. Despre Gorgias, Apollodor afirmă în *Cronografiile* lui că a trăit pînă la o sută nouă ani²⁰⁰. IV. [59] Satyros îl citează pe același Gorgias care spunea că a fost el însuși de față cînd Empedocle săvîrșea fapte magice. Mai mult chiar, pretinde că însuși Empedocle în poemele sale își atribuia această putere și multe altele, cînd spune²⁰¹:

Leacuri, ce multe-s pe lume, zăgaz bătrîneții și bolii,
Singur doar tu le afla-vei, stăpîn peste ele te-i face,
Vînturi ce vîjje jalnic opri-vei, cînd groaznic pornescu-și
Iureșul morții năprasnic, scurmînd cu pîrjol tot ogrorul.
Iarăși, cînd rechema-vei vîntoasele crunt pedepsite,
După beznatica ploaie, căldura la timp readuce-i.
Apoi, din arșița verii, isca-vei sărmanilor oameni

Apă-n șuvoaie ca hrană copacilor, dînd din văzduhuri.
Sufletul mortului iarăși din Hades cu drag rechema-vei²⁰².

V. [60] Și Timaios, în Cartea a optsprezecea²⁰³ a *Istoriei* lui, observă că Empedocle a fost admirat în mai multe privințe. Așa de pildă, odată, cînd vînturile etesiene²⁰⁴ au pornit să bată puternic, și să strice recoltele, el a poruncit să se jupoaie măgarii și din pieile lor să se facă burdufe, pe care le-a întins ici și colo, pe dealuri și pe vîrfuri, ca să prindă vîntul și, cum vîntul s-a oprit el a fost numit „opritorul de vînt”. Heracleides²⁰⁵, în cartea sa *Despre boli*, spune că Empedocle l-a lămurit pe Pausanias cu privire la femeia leșinată²⁰⁶. După spusele lui Aristippos²⁰⁷ și Satyros, acest Pausanias era iubitul lui, căruia i-a dedicat poemul său *Despre natură* cu cuvintele:

[61] Fiu înțeleptului-Anchitos, Pausanias, dă-mi ascultare!²⁰⁸

Dar el a mai compus și o epigramă asupra lui:

Medicul Pausanias, pe drept numit fiul lui Anchitos,
Neam de Asclepiad, ce în Gela-i născut²⁰⁹,
Mulți bicisnici din patria sa din boli și din chinuri
Smulsu-i-a el din adîncul lăcaș juruit Persefonei²¹⁰.

IV. În orice caz, Heracleides²¹¹ menționează cazul femeii căzute în nesimțire; treizeci de zile i-a ținut trupul fără pulsație și fără suflare, de aceea Heracleides l-a numit nu numai medic ci și profet, deducînd aceste calități și din versurile următoare:

[62] Voi ce sălaş aveți, prieteni, în marea și mîndra cetate,
Lîng-acei galben Acrâgas²¹², de-Acrópole-atît de aproape.
Treburi alese trudind voi, salut vă trimit tuturoră!
Oaspete-astăzi vi-s vouă, ca zeu fără moarte, necum ca
Biet muritor, care însă cîstit e de toți după merit,
Împodobit cu panglici și cununi înflorite
Intru cu-alaiu-mi de oameni, bărbați și femei, care-n cîntea-mi
Zeci de mii vin după mine pe calea ce dă fericire,
Unii dorind profeții, iar alții să afle cuvîntul
Mîntuitor, ce dă vindecare de bolile crunte.

VII. [63] Timaios²¹³ ne lămurește că el spunea că-i mare orașul Agrigent²¹⁴ fiindcă avea opt sute de mii de locuitori. De aceea, continuă el, Empedocle vorbind despre desfrîul lor, spunea: „Agrigentinii trăiesc în lux ca și cînd a doua zi ar trebui să moară, dar își construiesc casele așa de solid, ca și cînd ar crede că vor trăi veșnic.”

VIII. Favorinus, în *Amințirile* lui, spune că rapsodul Cleomenes²¹⁵ i-a recitat poemul *Purificările*²¹⁶ la Jocurile olimpice. IX. Și Aristotel²¹⁷ declară că a fost un apărător al libertății și potrivnic oricărui fel de tiranie; dovadă, cum povestește Xanthos²¹⁸ în cele privitoare la el, că a refuzat titlul de rege, cînd i s-a oferit, de bună seamă din cauză că a preferat o viață simplă. [64] Timaios a afirmat aceleași lucruri, dînd și motivul pentru care Empedocle sprijinea democrația. Fiind odată invitat la un banchet la unul dintre magistrați, și cum nu se adusese vin la masă, deși era timpul, Empedocle, revoltat, a poruncit să se aducă, pe cînd ceilalți oaspeți tăceau. Gazda, atunci, mărturisă că aștepta să sosească un slujitor al senatului. Cînd acesta veni, fu ales conducător al ospățului, prin înțelegere cu gazda, intenția acestuia de a deveni tiran fiind abia ascunsă, căci a poruncit oaspeților să bea tot vinul, de unde nu, li se va vărsa pe cap. În momentul acela Empedocle nu zise nimic, dar ziua următoare i-a chemat pe amîndoi, atît pe

gazdă, cât și pe conducătorul ospățului, în fața tribunalului și a obținut condamnarea și executarea lor. Acesta a fost începutul carierei lui politice.

[65] Tot așa, când medicul Acron ceru consiliului²¹⁹ un loc unde să ridice un cavou de familie, fiindcă este un medic din cei mai de seamă, Empedocle împiedică aprobarea cererii, într-un discurs unde insistă asupra egalității, și mai ales punând următoarea întrebare: „Dar ce inscripție vom pune pe monument? Nu cumva aceasta?

Acron, fiul lui Acros, înalt medic din Acragas
Sub înălțimea zace cea mai înaltă a patrii.²²⁰

Alții dau astfel versul al doilea:

În mormîntul înalt zac pe-un vîrf prea înalt.

Alții atribuie acest distih lui Simonides²²¹.

[66] În urmă, Empedocle a desființat adunarea celor o mie, la trei ani după ce fusese întemeiată, ceea ce dovedește nu numai că făcea parte din tagma bogaților, dar și că sprijinea cauza poporului. În orice caz, Timaios²²² în Cărțile a unsprezecea și a douăsprezecea (căci îl amintește de mai multe ori) arată că ar fi avut păreri opuse în viața publică <și-n poeziile scrise. În unele pasaje e cumpătat și înțelept>²²³, în altele se poate vedea că e lăudăros și egoist. Astfel spune el:

Vă salut! căci vin printre voi nu om muritor, ci
Zeu ce e fără de moarte...

Și așa mai departe. Când a vizitat Olympia i s-a dat multă atenție, încît la întîlniri despre nimeni nu se vorbea așa de mult ca despre el.

X. [67] Totuși, mai tîrziu, cînd agrigentinii începură să-l regrete²²⁴, urmașii dușmanilor lui personali s-au împotrivit întoarcerii lui în țară. De aceea s-a dus în Peloponez, unde a și murit. Nici pe acesta nu l-a lăsat în pace Timon, ci l-a atacat, cu aceste cuvinte:

Empedocle'n vers popular declamînd, pretutindeni
Teoria-și formula, dar principiile sale
Alte principii cereau spre a fi deslușite²²⁵.

XI. În ce privește moartea lui, avem diferite versiuni: Astfel Heracleides²²⁶ povestește în *Istoria femeii leșinate* cum Empedocle a devenit celebru prin faptul că a reînviat femeia care părea moartă. Apoi continuă spunînd că Empedocle a adus un sacrificiu aproape de cîmpia lui Peisianax²²⁷. Fuseseră poftiți și cîțiva prieteni, printre care și Pausanias. [68] După ospăt, invitații s-au împrăștiat și s-au retras să se odihnească, care sub copacii din cîmpia alăturată, care pe unde au vrut, pe cînd Empedocle a rămas pe locul unde stătuse culcat la masă. În zorii zilei toți s-au sculat, singur el lipsea. S-a început o cercetare și-au întrebat pe slujitori, care-au răspuns că nu știau unde este. După aceea, cineva spuse că-n mijlocul nopții auzise o voce foarte tare chemîndu-l pe Empedocle, apoi s-a sculat și a văzut o lumină în cer și o strălucire de făclii și nimic altceva. Ascultătorii rămăseseră înmărmuriți de cele întîmplate, iar Pausanias veni și trimise să-l caute. Dar după cîtva timp porunci să nu se mai ostenească nimeni, căci lui Empedocle i se întîmplaseră lucruri demne de rugă, și că era de datoria lor să-i aducă sacrificii, deoarece acum el a devenit zeu²²⁸.

[69] Hermip ne povestește că Empedocle a vindecat o femeie, Pantheia din Argient, pe care medicii o abandonaseră ca incurabilă și că de aceea el a adus sacrificiu, și că numărul invitaților era cam de optzeci. Iar Hippobotos afirmă că, la sculare, s-a îndreptat spre Etna și după ce a ajuns

acolo, s-a cufundat în craterul de foc și a dispărut, gândul lui fiind să adeverească vorba că se transformase în zeu. În urmă, adevărul a fost cunoscut, din cauză că una din sandale a fost aruncată afară de flăcări; căci avea obiceiul să poarte sandale de bronz. Pausanias²²⁹ nu aprobă această poveste.

[70] Diodoros din Efes²³⁰, scriind despre Anaximandru, declară că Empedocle l-a imitat pe acesta în manifestarea unei truții teatrale și-n portul de vestminte impunătoare. Ne mai spune că locuitorii din Selinus sufereau de o molimă, din cauza emanațiilor pestitențiale ale râului din apropiere, încât cetățenii piereau, iar soțiile lor aveau nașteri grele. Empedocle avu ideea s-aducă acolo cele două râuri vecine, pe cheltuiala lui, și prin acest adaus, el însănătoși apele. În felul acesta se puse capăt molimii. Pe când selinuntienii aduceau sacrificii pe malul râului, apăru Empedocle; lumea se sculă în picioare, îl adoră și i se rugă ca unui zeu. Pentru a întări această credință a compatrioților lui, el se aruncă în foc. [71] Aceste povești sînt contrazise de Timaios, care spune clar că Empedocle a părăsit Sicilia pentru Peloponez și nu s-a mai întors niciodată; aceasta-i și explicația pe care o dă Timaios pentru faptul că felul morții lui e necunoscut, ca răspuns lui Heracleides, pe care-l indică pe nume, în Cartea a paisprezecea. Peisianax, spune el, era un cetățean din Siracuză și n-avea pămînt, la Agrigent; apoi, dacă asemenea veste ar fi circulat, Pausanias ar fi ridicat un monument prietenului său, ca unui zeu, în formă de statuie sau de sanctuar, căci era un om avut. „Cum a ajuns – adaugă Timaios – să se arunce în craterul vulcanului pe care nu-l menționase niciodată mai înainte, deși era în apropiere? Deci trebuie să fi murit în Peloponez. [72] Nu-i de mirare că nu i s-a găsit mormîntul; același lucru s-a întîmplat cu mulți alții.” După ce expune cîteva asemenea argumente, Timaios continuă spunînd: „Dar Heracleides e peste tot un amator de paradoxuri, care ne spune, de pildă, că un om a căzut din lună pe pămînt.”

Hippobotos ne încredințează că a existat, mai înainte, la Agrigent, o statuie a lui Empedocle cu capul acoperit și alta, mai tîrziu, cu capul descoperit, în fața casei senatului din Roma, adusă desigur acolo de romani. Statui-portret de ale lui cu inscripții există chiar și acum. Neanthes din Cyzic²³¹, care vorbește și despre pitagoricieni, relatează că după moartea lui Meton²³² au început să apară germenii tiraniei și că atunci Empedocle a convins pe agrigentini să pună capăt dezbinărilor dintre ei și să urmărească egalitatea politică.

[73] Mai mult chiar, fiind foarte bogat, a înzestrat multe fete din cetate care erau fără zestre. Fără îndoială, aceleași mijloace bănești i-au dat puțința să-mbrace o haină de purpură și, peste ea, o centură de aur, sandale de bronz și o coroană delfică de lauri, așa cum ne povestește Favorinus, în *Amintirile* sale. Purta părul în plete și mergea urmat de sclavi. Era totdeauna încruntat și-și păstra neconținut aceeași gravitate a atitudinii. În felul acesta apărea în public, iar cînd cetățenii îl întîlneau, li se părea că vād în această atitudine marca gravității unui rege. Dar mai tîrziu, ducîndu-se într-un vehicul la Messene să asiste la o serbare, a căzut și și-a fracturat piciorul, ceea ce l-a îmbolnăvit și i-a adus moartea la vîrsta de șaptezeci și șapte de ani. Mormîntul lui ar fi la Megara²³³.

[74] În ce privește vîrsta, relatarea lui Aristotel e deosebită, fiindcă el spune c-a murit la șazeci de ani, pe cînd alții spun, la o sută nouă²³⁴. Era în floarea vîrstei în timpul celei de-a optzeci și patra olimpiade²³⁵. Demetrios din Troizenă²³⁶, în cartea lui *Împotriva sofistilor*, adoptînd cuvintele lui Homer, spune despre el:

Nod făcu și îl prinse de bîrna cea mai înaltă,
Gîtul printr-însul trecîndu-și, ajunsese astfel în Hades²³⁷.

În mica scrisoare a lui Telauges, amintită mai sus²³⁸, se arată că din cauza vîrstei a alunecat în mare și că s-a înecat. Iată cîte se spun despre moartea lui.

[75] Am și eu o epigramă despre el, în lucrarea mea *Pammetros*, în gen satiric, după cum urmează:

Corpul cu flacăra vie ți-l curățași, Empedocle,
Foc din cupă nemuritoare sorbind,
Dar că de voie sărit-ai în lavă, în Etna, n-oi spune:
Dar dorind să dispari, fără voie ai căzut în ea.

Și alta:

Basme scornește sfîrșitu-ți, ce-i drept cam ciudat, Empedocle,
Cum că, din car căzînd, ruptu-ți-ai un picior.
Dar c-ai picat în crater de foc și-ai băut din el viață,
Asta cum pot ca să cred, cripta'n Megara vîzînd?

XII. [76] Opiniile lui sînt următoarele²³⁹: există patru elemente: focul, apa, pămîntul și aerul, pe lîngă acestea Prietenia care le unește și Cearta care le desparte. Iată și cuvintele lui:

Zeus cel plin de lumină și Hera cea hrănitore
Aidoneus și Nestis ce lacrimi varsă-n izvoare²⁴⁰.

Prin Zeus, înțelege focul, prin Hera pămîntul, prin Aidoneus aerul și prin Nestis apa²⁴¹.

„Iar lucrurile se schimbă neconținut – spune el – și nu încetează niciodată”, ca și cum această orînduire cosmică ar fi veșnică²⁴².

Empedocle continuă, spunînd:

Sub al iubirii imbold se unesc uneori într-un loc toate
Alteori se despart mîinate de dușmănia Certei²⁴³.

[77] Mai spune că soarele-i ca o acumulare mare de foc și că-i mai mare decît luna. Aceasta-i de forma unui disc; cerul e de cristal²⁴⁴. Sufletul îmbracă tot felul de forme de animale și plante²⁴⁵. Iată și cuvintele lui:

Fost-am băiat mai întîi, apoi am fost chiar și fată,
Tufă și pasăre, pește am fost, ce vine din mare²⁴⁶.

Poeemele lui *Despre natură* și *Purificările* au cinci mii de versuri, iar *Tratatul de medicină* șase sute de versuri. Despre tragedii am vorbit mai sus²⁴⁷.

CAPITOLUL AL III-LEA

Epicharmos

I. [78] Epicharmos din Cos²⁴⁸, fiul lui Helothales, a fost și el un elev al lui Pitagora. În scrierile lui ne spune că la trei luni a fost dus la Megara, în Sicilia²⁴⁹, și de acolo la Siracuză.

Pe statuia lui stă scrisă această epigramă:

Între stele-i ca focul soarele care străluce,
Marea-i de necuprins față de-al apelor rest.
Astfel și eu, Epicharm cu mult întrec în cumîntenie
Încununatul ce-am fost de Siracuză cinstit²⁵⁰.

II. A lăsat comentarii care conțin opiniile lui despre fizică, etică și medicină și le-a presărat cu versuri compuse de el, din care reiese în mod limpede că el e autorul lor²⁵¹. III. A murit la vârsta de nouăzeci de ani.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Archytas

I. [79] Alt pitagorician a fost Archytas din Tarent, fiul lui Mnesagoras sau, dacă ne luăm după Aristoxenos, al lui Hestiaios. II. El l-a scăpat pe Platon printr-o scrisoare, când era să fie omorât de Dionysios²⁵². III. Era admirat de toți pentru iscusința²⁵³ lui în toate domeniile. Astfel a fost strateg al cetății de șapte ori, deși legea nu îngăduia celorlalți să comande nici pentru a doua oară. IV. Avem două scrisori trimise lui de Platon, după ce mai întâi îi scrisese el lui Platon în aceste cuvinte:

„Archytas cu urări de sănătate către Platon²⁵⁴

[80] Ai făcut bine c-ai scăpat de boală, așa cum aflăm atît din scrisoarea ta, cît și de la Lamiscos. Ne-am îngrijit de chestiunea comentariilor și ne-am dus în Lucania, unde am găsit pe urmașii²⁵⁵ lui Ocellos și anume am obținut operele: *Despre lege*, *Despre regalitate*, *Despre pietate* și *Despre nașterea universului*, pe care ți le-am trimis; celelalte însă nu le pot găsi acum; dacă le voi găsi, ți le voi trimite.”²⁵⁶

Aceasta a fost scrisoarea lui Archytas, iar răspunsul lui Platon este următorul:

„Platon salută pe Archytas²⁵⁷,

[81] M-am bucurat nespus de mult primind comentariile pe care mi le-ai trimis și autorul lor îmi place: mi se pare vrednicul urmaș al îndepărtaților lui strămoși. Se spune că aceștia au venit din Myra și au fost printre fugarii din Troia, din timpul lui Laomedon²⁵⁸, bărbați întreprinzători, așa cum ni-i arată tradiția. Comentariile mele despre care îmi scrii nu-s încă puse la punct, dar ți le trimit așa cum sînt. Sîntem amîndoi de acord în privința păstrării lor, încît nu mai e nevoie să-mi dau sfatul în această privință. Cu bine.”

Acestea sînt, deci, scrisorile pe care și le-au scris unul altuia.

V. [82] Patru bărbați au purtat numele de Archytas: primul, filosoful nostru; al doilea, un muzician din Mytilene; al treilea, autorul unei opere *Despre agricultură*; al patrulea, un scriitor de epigrame. Unii vorbesc și de al cincilea, un arhitect căruia i se atribuie o carte *Despre mecanică*, care începe astfel: „Am învățat aceste lucruri de la Teucros din Cartagina.”²⁵⁹

Despre muzician se povestește că atunci cînd i s-a reproșat că nu poate fi auzit, a răspuns: „Ei bine, instrumentul meu vorbește, concurînd pentru mine.”

VI. Aristoxenos spune că pitagoricianul nostru, cît a fost strateg, n-a fost niciodată învins; o singură dată a renunțat la comandă din pricina invidiei celorlalți, în urma cărui lucru armata a căzut imediat în mîinile dușmanului.

VII. [83] A fost cel dintîi care a ridicat mecanica la un sistem, prin aplicarea tuturor principiilor matematic²⁶⁰; tot el a aplicat pentru prima oară mișcarea mecanică la o construcție geometrică, anume cînd a încercat, cu ajutorul secțiunii unui hemcilindru, să găsească două medii proporționale pentru a obține dublul cubului²⁶¹. Și în geometrie a descoperit cel dintîi cubul, după cum spune Platon în *Republica*²⁶².

CAPITOLUL AL V-LEA

Alcmaion

I. Alcmaion din Crotona, un alt discipol al lui Pitagora, a scris mai ales lucrări medicale²⁶³, dar cîteodată se ocupă și de filosofia naturii, ca atunci cînd spune:

„Cele mai multe lucruri omenești sînt pereche.²⁶⁴” Se crede că el, cel dintîi, a alcătuit un tratat de fizică²⁶⁵, după cum aflăm de la Favorinus, din *Istoriei felurite*; Alcmaion spunea că Luna și în general corpurile cerești²⁶⁶ au o natură veșnică.

II. Era fiul lui Peirithoos, cum ne spune singur, la începutul tratatului său: „Acestea sînt cuvintele lui Alcmaion din Crotona, fiul lui Peirithoos, pe care le-a spus lui Brotinos, Leon și Bathyllos: despre cele invizibile, ca și despre cele muritoare, numai zeii au o cunoștință sigură; pentru noi, oamenii, numai o presupunere din semne este posibilă.” Și așa mai departe²⁶⁷.

Mai susține că sufletul e nemuritor și că e în continuă mișcare, ca și soarele²⁶⁸.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Hippasos

I. [84] Alt pitagorician a fost Hippasos din Metapont, II. care susținea că timpul în care se săvîrșesc schimbările din univers este definit și că Universul este limitat și mereu în mișcare²⁶⁹.

III. După spusele lui Demetrios, în lucrarea sa *Omonimii*, n-a lăsat nimic scris²⁷⁰. IV. Au fost doi bărbați cu numele de Hippasos, unul filosoful nostru, iar celălalt a scris *Constituția laconiană* în cinci Cărți; el însuși era spartan²⁷¹.

CAPITOLUL AL VII-LEA

Philolaos

I. Philolaos din Crotona era pitagorician; de la el a cerut Platon prin scrisoare lui Dion să cumpere tratatele pitagoriciene²⁷². II. El a fost condamnat la moarte²⁷³, fiind socotit că tinde să devină tiran. Iată ce-am scris despre el:

Planuri ascunse de rumegi, cu grijă nespusă le ține.

Dar de le ai doar în cuget, pierdut ești de nu treci la fapt.

Astfel căzu Philolaos, răpus chiar de țara-i, Crotona.

Numai pîrînd că el vrea să ajungă tiran.

III. [85] Doctrina lui e că toate lucrurile se întîmplă prin necesitate și prin armonie²⁷⁴. El a fost cel dintîi care a declarat că pămîntul se învîrtește în cerc, deși unii spun că primul a fost Hicetas din Siracuza²⁷⁵.

IV. A scris o singură carte. După cum spune Hermip, un oarecare scriitor a afirmat că filosoful Platon, ducîndu-se în Sicilia la curtea lui Dionysios, a cumpărat-o de la rudele lui Philolaos pentru suma de patruzeci de mine

alexandrine de argint și că această lucrare a prelucrat-o în dialogul său *Timaios*. Alții spun că Platon a primit-o în dar, pentru că a obținut de la Dionysios liberarea unui tânăr discipol de-al lui Philolaos care fusese aruncat în închisoare²⁷⁶.

După spusele lui Demetrios, din opera lui *Omonimii*, Philolaos a publicat cel dintîi, dintre pitagoricieni <cărți cărora le-a dat titlul de>²⁷⁷ *Despre natură*, al căror început e următorul: „Natura în univers este orînduită din elemente limitate și nelimitate și așa este întregul univers și tot ce se află în el.”²⁷⁸

CAPITOLUL AL VIII-LEA

Eudoxos

I. [86] Eudoxos din Cnidos, fiul lui Aischines, a fost astronom, geometru, medic și legiuitor²⁷⁹. II. A învățat geometria de la Archytas și medicina de la Philistion²⁸⁰ sicilianul, după cum ne informează Callimah, în *Tabelele sale*²⁸¹. Sotion, în ale sale *Succesiuni ale filosofilor*, spune c-a fost și elevul lui Platon. Cînd avea douăzeci și trei de ani și era foarte strămtorat, atras de reputația socraticilor, a pornit spre Atena împreună cu medicul Theomedon²⁸², care-i purta de grijă. Unii spun că era chiar iubitul lui Theomedon. A debarcat la Pireu și se ducea în fiecare zi la Atena, iar după ce asculta lecțiile sofștilor se întorcea în port. [87] Două luni a trăit acolo, apoi s-a întors acasă unde, ajutat de generozitatea prietenilor lui, a plecat în Egipt cu medicul Chrysippos²⁸³, avînd scrisori de recomandare de la Agesilaos către Nectanabis²⁸⁴, care l-a introdus la preoți. A rămas acolo un an și patru luni și și-a tuns barba și sprîncenele²⁸⁵. Unii spun c-a scris atunci lucrarea *Octaeteris*²⁸⁶. Din Egipt s-a dus la Cyzic și Propontida, unde dădea lecții ca sofist²⁸⁷. După aceea a plecat la curtea lui Mausol²⁸⁸. În cele din urmă s-a întors la Atena, avînd în jurul său mulți elevi, după cum spun unii, cu gîndul de a-i face necaz lui Platon, care la început îl nesocotea²⁸⁹. [88] Unii povestesc că, la un ospăț dat de Platon, Eudoxos, din cauza numărului mare al invitaților, a introdus felul de așezare al paturilor în semicerc²⁹⁰. Nicomah, fiul lui Aristotel, afirmă că Eudoxos socotea că plăcerea este binele²⁹¹. III. În cetatea lui natală, a fost primit cu mare cinste, dovadă decretul care s-a dat cu privire la el. Aflăm însă, de la Hermip, din Cartea a patra a lucrării lui *Despre cei șapte înțelepți*²⁹², că a devenit celebru în toată Grecia, atît ca legiuitor pentru concetățenii lui, cît și ca autor de tratate astronomice și geometrice și de alte lucrări importante²⁹³.

[89] A avut trei fiice, Actis, Philtis și Delphis²⁹⁴. Eratosthenes, în cărțile sale intitulate *Către Baton*²⁹⁵, ne spune că Eudoxos a compus și *Dialoguri ale cinicilor*²⁹⁶, alții spun însă c-au fost scrise de egipteni în limba lor și că Eudoxos le-a tradus și publicat în grecește²⁹⁷. Chrysippos din Cnidos, fiul lui Erineos²⁹⁸, a urmat lecțiile lui despre zei, lume și fenomenele cerești, pe cînd în medicină a fost elevul lui Philistion sicilianul²⁹⁹.

IV. Și Eudoxos a lăsat cîteva comentarii foarte bune. A avut un fiu Aristagoras, care l-a avut ca fiu pe Chrysippos, elevul lui Aethlios, căruia i se atribuia o lucrare medicală, *Tratamentul ochilor*; cercetările asupra naturii fiind o preocupare a lui³⁰⁰.

V. [90] Trei bărbați au purtat numele de Eudoxos: unul, filosoful nostru; altul, un istoric din Rhodos, al treilea, un grec sicilian, fiul poetului comic Agathocles, care a cîștigat de trei ori premiul la serbările dionisiilor din

cetate și de cinci ori la serbările Leneene, după cum ne spune Apollodor, în *Cronografiile* sale. Mai avem și un altul, medic din Cnidos, amintit de Eudoxos în *Geografia* lui. Acesta sfătuia oamenii să-și miște tot mereu membrele prin tot felul de exerciții gimnastice și tot așa să-și exercite și organele simțurilor³⁰¹.

VI. Aceeași autoritate, Apollodor, arată că Eudoxos din Cnidos era în floarea vârstei în timpul olimpiadei a o sută treia³⁰² și că a descoperit proprietățile liniilor curbe³⁰³. A murit la cincizeci și trei de ani. Aflându-se în Egipt cu Chonuphis din Heliopolis, Apis, taurul sfânt, i-a lins haina, din care fapt preoții au prezis că va deveni renumit, dar va trăi puțin; așa ne informează Favorinus, în *Amintirile* sale³⁰⁴.

[91] Iată și versurile noastre despre el:

Murmură zvonul că-n Memfis Eudoxos aflatu-și-a soarta,
Tauru-i fuse prorocul, cea fiară cu coarne frumoase.
Dar... un cuvânt nu suflat-a, cum vreți să vorbească... un taur?
Firea lui Apis nu-i dete o limbă pe șleau grăitoare.
Haina, în schimb, el i-a lins-o, cuminte alătura stîndu-i
Limpede-oracol ce sună: „Curînd tu pleca-vei din viață”.
Vreme prea multă nu trece și-ntocmai destinul-mplinit e,
După ce însă văzuse clar cincizeci și trei de pleiade.

Din pricina strălucirii renumelui său, Eudoxos era numit „ilustrul”³⁰⁵ (*Endoxos*), în loc de Eudoxos.

După ce ne-am ocupat cu pitagoricienii de seamă, vom discuta acum așa-numiții filosofi sporadici³⁰⁶ și mai întîi trebuie să vorbim despre Heraclit.

Cartea a IX-a

CAPITOLUL I

Heraclit

I. [1] Heraclit, fiul lui Blosson, sau, după unii, a lui Heracon, era originar din Efes¹. Era în floarea vârstei în timpul celei de-a șaizeci și noua olimpiade².

II. Era mîndru mai mult ca oricare altul și disprețuitor³, cum se vede limpede din cartea lui, în care spune: „Erudiția multă nu dă cumînțenie; altfel i-ar fi dat-o lui Hesiod și Pitagora și iarăși lui Xenofanes și Hecateu”⁴, căci „înțelepciunea este un singur lucru: să înțelegi rațiunea cosmică, ea fiind aceea care conduce toate lucrurile prin toate”⁵. Mai spunea că „Homer ar merita să fie gonit din concursuri și bătut cu nuiele și Archilochos la fel.”⁶

[2] Tot așa, ar fi spus: „E mai multă nevoie să stingi aroganța decît un incendiu”⁷ și: „Oamenii trebuie să lupte pentru lege ca și pentru zidurile cetății.”⁸ El îi dojenește și pe efesieni cu următoarele cuvinte, pentru că l-au exilat pe prietenul său, Hermodoros⁹: „Toți oamenii maturi din Efes ar face bine să se spînzure și să lase cetatea băieților imberbi, de vreme ce au alungat pe Hermodoros, cel mai vrednic dintre ei, spunînd: «Nu vrem să fie nici unul dintre noi cel mai valoros; sau, dacă se găsește vreunul, să meargă în altă parte și să trăiască printre alții.»”¹⁰ Cînd efesienii i-au cerut să le facă legi, el le-a disprețuit cererea, din cauză că statul se afla de mult sub stăpînirea unei constituții rele.

[3] Retrăgîndu-se la templul zeiței Artemis, el se juca la arșice cu băieții, în timp ce efesienii stăteau în jurul lui și priveau. „De ce vă mirați, ticăloșilor? – îi întreabă – oare nu-i mai bine să fac acest lucru, decît să iau parte la viața publică împreună cu voi?”¹¹

III. În cele din urmă, devenind mizantrop și îndepărtîndu-se în munți, își ducea zilele mîncînd ierburi și diferite plante. Cînd se îmbolnăvi din această cauză de hidropizie, se înapoie în cetate și puse medicilor întrebarea, sub formă de enigmă, dacă sînt în stare să producă uscăciune acolo unde e umezeală din abundență. Medicii neînțelegînd ce vrea să spună, Heraclit se îngropă lîngă grajd în bălegar cu nădejdea că va elimina apa din el cu ajutorul căldurii bălegarului. Dar nici așa nu obținu nici un rezultat, și muri la vârsta de șaizeci de ani¹².

[4] Am scris și noi următoarele versuri despre el:

Deseori, multă uimire stîrnitu-mi-a chipul în care

Viața-a-ndurat, Heraclit apoi moartea-a primit.

Trupul o crîncenă boală cu apă întreg i-l umpluse,

Via lumină-n priviri bezna pe veci cuprinzînd.

Și Hermip spune c-a întrebat pe doctori dacă putea vreunul să-i scoată lichidul din el golindu-i intestinele și, la răspunsul lor că era peste putință, s-a întins la soare și a poruncit sclavilor să-l ungă cu bălegar. Culcat astfel, muri în ziua următoare și fu înmormîntat în piața publică. Neanthes din

Cyzic spune că, neputînd să îndepărteze bălegarul de pe el, a rămas așa și, schimbat într-o stare de nerecunoscut, a fost mîncat de cîini¹³.

IV. [5] Încă din copilărie a fost uimitor; cînd era adolescent spunea că nu știe nimic, iar cînd deveni matur afirma că știe totul. N-a fost discipolul nimănui, ci spunea că s-a cercetat pe sine¹⁴ și a învățat toate de la el însuși. Dar Sotion afirmă că, după unii autori, el ar fi fost discipolul lui Xenofanes¹⁵. Sotion mai spune că Ariston, în cartea lui *Despre Heraclit*¹⁶, declară că Heraclit s-a lecutit de hidropizie și a murit de altă boală. Și Hippobotos povestește același lucru¹⁷.

V. În ce privește scrierea lui care ni s-a transmis, ea tratează mai cu seamă *Despre natură* și e divizată în trei părți: una cu privire la univers, alta la politică și a treia la teologie¹⁸.

[6] Această carte a consacrat-o în templul zeiței Artemis și, după părerea unora, s-a căznit s-o scrie mai neclar, pentru ca numai cei capabili s-o citească, de teamă ca un stil accesibil tuturor să nu dea loc la deprecierea ei¹⁹. Timon îl prezintă în aceste cuvinte:

Heraclit cel greu de pătruns, printre dînșii
Croncănind ca o cioară, mulțimea disprețuiește²⁰.

Theofrast spune că, din cauza melancoliei lui, Heraclit scrie unele lucruri terminate numai pe jumătate, iar altele o dată într-un fel, o dată altfel²¹. Antisthenes, în a sa *Succesiune a filosofilor*, citează renunțarea lui la regalitate²² în favoarea fratelui său ca pe o dovadă de mărinimie. Cartea lui a avut o așa de mare reputație, încît s-a întemeiat o sectă care, după el, s-a numit secta heracliteenilor²³.

VI. [7] Iată, în linii generale, un rezumat al părerilor lui:

Toate lucrurile sînt alcătuite din foc și se dizolvă tot în foc²⁴. Toate se petrec în conformitate cu destinul²⁵ și lucrurile se mențin în armonie prin transformări contrarii²⁶. Toate lucrurile sînt pline de suflete și zei²⁷. A vorbit despre toate întîmplările orînduite din univers și spune că soarele nu-i mai mare decît pare²⁸. Mai spune și acestea: „Niciodată nu vei da de limitele sufletului, oricît și pe orice căi le-ai urmări, așa de adînc e conținutul lui.”²⁹ Spunea că părerea personală e epilepsie și că ochiul minte³⁰. Citeodată, în cartea lui el se exprimă luminos și limpede, încît și cel mai greu de cap poate înțelege ușor și primi din spusele lui o înălțare a sufletului. În ce privește concizia și gravitatea, expunerea lui e de neasemuit³¹.

[8] Iată acum părerile lui Heraclit în amănunțimea lor: element este focul³²; lucrurile toate sînt transformări ale focului și iau ființă prin rarefacție sau condensare³³; dar nu explică limpede cum³⁴. Toate lucrurile se nasc din contrarii și toate se scurg, așa cum curge un rîu³⁵.

Universul e limitat și nu există decît o singură lume³⁶. Ea se naște din foc și iarăși ia foc, aprinzîndu-se rînd pe rînd, după anumite perioade determinate, în vecii vecilor³⁷. Aceasta are loc în conformitate cu destinul³⁸. Dintre contrarii, cel care duce spre naștere se numește război și ceartă, iar cel ce duce spre dizolvare prin foc se numește înțelegere și pace³⁹. Schimbarea e numită drumul în sus și-n jos⁴⁰, în conformitate cu care se naște lumea.

[9] Într-adevăr, focul, îngroșîndu-se, se lichefiază și, căpătînd consistență, se transformă în apă, iar apa, iarăși, întărîndu-se se prefăce în pămînt. Acest proces, el îl numește drumul în jos. Pe urmă iarăși pămîntul se lichefiază și dă naștere în modul acesta apei și din aceasta derivă toate celelalte. Astfel, el reduce aproape toate lucrurile la exhalarea care are loc din mare⁴¹. Procesul acesta este drumul în sus. Exhalările se ridică atît din pămînt, cît și din mare; cele din mare sînt luminoase și pure, cele din

pământ sînt întunecoase. Focul este nutrit prin exhalările luminoase, iar elementul lichid de către celelalte⁴². Nu explică natura elementului înconjurător⁴³, dar spune că-n el se află bărci⁴⁴, cu partea concavă întoarsă către noi, în care se strîng exhalățiile luminoase și produc flăcări. Acestea sînt stelele⁴⁵.

[10] Flacăra Soarelui este cea mai strălucitoare și cea mai fierbinte. Celelalte stele sînt mai îndepărtate de Pământ, și de aceea strălucesc și încălzesc mai puțin. Luna, deși mai apropiată de pământ, străbate o regiune care nu-i pură. Soarele însă se mișcă⁴⁶ într-o regiune transparentă și pură, și păstrează o distanță proporționată față de noi. De aceea ne dă mai multă căldură și lumină. Eclipsa de Lună și de Soare au loc cînd bărcile se întorc cu scobitura în sus; fazele lunare al Lunii se datoresc bărcii care se învîrtește în jurul său, încetul cu încetul⁴⁷. Ziua și noaptea, lunile, anotimpurile și anii, ploaia, vînturile și alte fenomene asemănătoare sînt explicate prin diferitele exhalări⁴⁸.

[11] Astfel, exhalăția luminoasă care se aprinde în globul scobit⁴⁹ al Soarelui produce ziua, iar cînd exhalăția opusă domină, ea pricinuieste noaptea; creșterea căldurii, datorită exhalării luminoase, aduce vara, pe cînd preponderența umezelii, datorită exhalării întunecoase, aduce iarna⁵⁰. Explicările date de el celorlalte fenomene sînt în acord cu aceasta. Nu explică natura pămîntului, nici aceea a bărcilor⁵¹. Acestea erau, deci, părerile lui⁵².

VII. Am menționat în viața lui Socrate⁵³ povestea istorisită de Ariston⁵⁴, despre Socrate și observațiile făcute asupra cărții lui Heraclit, pe care i-a procurat-o Euripide.

[12] (Seleucos gramaticianul⁵⁵ însă spune cum un anume Croton⁵⁶ povestește în cartea sa *Cufundătorul* că amintita carte a lui Heraclit a fost adusă întâia oară în Grecia de unul Crates). Socrate⁵⁷ ar fi zis că este nevoie de un adevărat cufundător de la Delos⁵⁸ ca să nu te îneci în ea. Unii i-au dat titlul de *Muzele*, alții titlul *Despre natură*, Diodotos o numește:

„O cîrmă fără greș în rînduirea vieții”.

Alții „Norma sau transformarea universului, același pentru toți”⁵⁹.

VIII. Se spune că, fiind întrebat de ce tace, el răspunse: „Ca să vorbiți voi.”

IX. Și Darius a dorit să-l cunoască și i-a scris următoarele:

[13] „Regele Darius, fiul lui Hystaspes, trimite salutul său lui Heraclit, înțeleptul din Efes.

Êști autorul tratatului *Despre natură*, care-i greu de înțeles și de interpretat. În unele părți, dacă o interpretăm cuvînt cu cuvînt, pare să conțină un studiu al întregului univers și a tot ce se află în el și că totul depinde de o mișcare divină; dar, în cele mai multe locuri, gîndirea e întreruptă, așa încît chiar cei mai cunoscători în literatură sînt încurcați și nu știu care e justa interpretare a celor scrise de tine. De aceea regele Darius, fiul lui Hystaspes, dorește să se bucure de învățătura ta și de cultura greacă. Vino, deci, pe dată, să mă vizitezi în palatul meu.

[14] De obicei, grecii nu-s înclinați să-și pună în lumină oamenii lor înțelepți și neglijează frumoasele lor învățături, făcute să fie ascultate cu atenție și însușite. La curtea mea însă îți sînt asigurate tot felul de privilegii, zilnic o conversație nobilă și demnă și o viață care ține socoteală de îndemnurile tale.”⁶⁰

„Heraclit din Efes salută pe regele Darius, fiul lui Hystaspes.

Toți oamenii de pe pământ se țin departe de adevăr și de dreptate și, din pricina unei sminteli primejdioase, îndrăgesc avariția și setea de popularitate. Eu însă, care nu știu ce-i răutatea și mă feresc de săturare, care e

totdeauna strîns unită cu invidia, și am groază de a cădea în trufie, nu voi veni în Persia, ci mă mulțumesc cu puținul care e pe gustul meu.”⁶¹

Astfel se prezenta înțeleptul nostru chiar față de un rege.

X. [15] Demetrios, în cartea sa *Scriitori omonimi*, spune că i-a disprețuit pe atenieni, deși aceștia îl prețuiau foarte mult și, cu toate că efesienii îl desconsiderau, a preferat să rămînă în patria sa. Și Demetrios din Phaleron îl amintește în *Apărarea lui Socrate*⁶².

XI. Cometatorii scrierii lui sînt foarte numeroși. Printre ei se află Antisthenes și Heracleides din Pont, Cleante și Sphairos stoicul; mai e și Pausanias, numit și heracliteanul, Nicomedes, Dionysios, iar printre gramaticieni, Diodotos⁶³. Acesta din urmă afirmă că opera lui nu-i un tratat despre natură, ci despre guvernare, partea referitoare la natură servind numai ca ilustrare⁶⁴.

[16] Hieronymos ne spune că Scythinos, poetul iambic, a pus tratatul lui Heraclit în versuri⁶⁵.

XII. Heraclit e obiectul mai multor epigrame, dintre care și aceasta:

Sînt Heraclit! De mine joc vroîți să vă bateți?

Truda nu vouă închin, celor ce gîndu-mi pricep.

Prețui un om cît pe treizeci de mii, mulțimea nu-i nimeni.

Chiar Persefonei de-aș fi oaspe, așa voi vorbi.

Și alta e următoarea:

Heracliteana carte la piept s-o deschizi nu e șagă.

Strîmță-i cărarea și pasu-ți greu s-o străbat-ar putea

Beznă e fără un licăr, dar dacă-ți găsești călăuză

Un inițiat, lumină e mult mai multă ca-n sorii⁶⁶.

XIII. [17] Cinci bărbați au purtat numele de Heracleitos: primul, filosoful nostru; al doilea, un poet liric care a scris un imn de laudă al celor doisprezece zei; al treilea, un poet elegiac din Halicarnas, despre care Callimah a scris următorul epitaf:

Jalnică veste mă surpă: muri Heraclit! Curgeți, lacrimi,

Fără popas! Amintiri, ce-mi depănați un amurg

Martor veghilor noastre... Ș-acuma, prea dragule prieten,

Numai cenușă! Te plîng, plînge și Halicarnas!

Dar filomelele tale trăiesc mai departe, pe ele

Hades atotrăpitor să le răpească nu-i chip;

al patrulea, un lesbian care a scris o istorie a Macedoniei; al cincilea, un măscărici care a îmbrățișat această profesie, după ce fusese chitared⁶⁷.

CAPITOLUL AL II-LEA

Xenofanes

I. [18] Xenofanes, originar din Colofon⁶⁸, era fiul lui Dexios sau, după spusele lui Apollodor⁶⁹, al lui Orthomenes. Timon îl lauda cu aceste cuvinte:

Trufaș nu e Xenofanes ce pe Homer dușmănește⁷⁰.

Fiind exilat din orașul său natal, el a trăit la Zancle, în Sicilia <și, luînd parte la colonizarea Eleei, a predat lecții acolo>⁷¹. A trăit și la Catane.

II. După unii, n-a fost elevul nimănui; (după alții, a fost elevul lui Boton din Atena sau, cum afirmă cîțiva, al lui Archelaos)⁷². Sotion îl considera contemporanul lui Anaximandru⁷³.

III. Scrierile lui sînt în versuri epice, ca și în versuri elegiace și în iambi⁷⁴, în care atacă pe Hesiod și Homer și critică cele afirmate de ei despre zei⁷⁵. Avea obiceiul să-și recite singur propriile sale poeme⁷⁶. Se spune că el a avut păreri contrare față de cele ale lui Thales și Pitagora și că l-a atacat și pe Epimenide⁷⁷. A trăit pînă la adînci bătrînețe, cum mărturisesc propriile lui cuvinte:

- [19] Șaizeci și șapte de ani îs de cînd eu, de-a lungul, de-a latul,
Griji avînd un stol, merg pe pămîntul grecesc,
Lîngă aceștia adaug cei douăzeci și cinci ai născării.
Despre acești de mai știu adevăr a grăi⁷⁸.

Xenofanes susține că există patru elemente⁷⁹ ale lucrurilor, că lumile sînt infinite la număr⁸⁰, dar nu schimbătoare în timp⁸¹. Norii se formează cînd vaporii produși de căldura soarelui se ridică în aerul înconjurător⁸². Natura divinității este sferică și n-are asemănare cu omul⁸³. Ea vede și aude în întregimea ei⁸⁴, dar nu respiră⁸⁵; ea este pe de-a-ntregul rațiune și gîndire și este eternă⁸⁶. Xenofanes, cel dintîi, a declarat că tot ce se naște este pieritor și că suflul e o suflare⁸⁷.

IV. Mai spunea că pluralitatea lucrurilor este inferioară rațiunii⁸⁸; că întîlnirile noastre cu tiranii trebuie să fie sau cît mai puține la număr sau cît mai plăcute posibil.

[20] Empedocle spunîndu-i odată că un om înțelept este de negăsit, el răspunse: „Firește, pentru că e nevoie de un înțelept ca să recunoască pe un alt înțelept.”

Sotion spune că Xenofanes, cel dintîi, a susținut că toate lucrurile sînt incognoscibile, dar Sotion se înșală⁸⁹.

Unul din poemele lui este *Întemeierea cetății Colofon* și altul *Colonizarea Eleei din Italia*, în total, două mii de versuri⁹⁰. Era în floarea vîrstei în timpul olimpiadei a șaizecea⁹¹. Demetrios din Phaleron, în opera sa *Despre bătrînețe*⁹², și Panaitios stoicul, în cartea sa *Despre bucurie*⁹³, afirmă că și-a îngropat fiii cu propriile sale mîini, ca și Anaxagora⁹⁴. Se crede c-a fost vîndut ca sclav de ...⁹⁵ <și c-a fost liberat de> pitagoricienii Parmeniscos și Ortestades⁹⁶: așa ne spune Favorinus în prima Carte a *Amintrilor* sale.

V. A mai fost și un alt Xenophanes, din Lesbos, un poet iambic⁹⁷.

Aceștia au fost filosofii izolați⁹⁸.

CAPITOLUL AL III-LEA

Parmenide

I. [21] Parmenide⁹⁹, originar din Elea, fiul lui Pyres, a fost discipolul lui Xenofanes¹⁰⁰ (Theofrast însă, în al său *Rezumat*, face din el elevul lui Anaximandru¹⁰¹). Totuși, chiar dacă a fost elevul lui Xenofanes, nu i-a adoptat concepțiile¹⁰². După spusele lui Sotion, l-a frecventat și pe Ameinias pitagoricianul, fiul lui Diochaitas¹⁰³. Ameinias, deși sărac, avea o fire nobilă. Pe acesta l-a urmat mai cu seamă Parmenide și, la moartea lui, i-a ridicat un templu ca unui erou¹⁰⁴, el însuși fiind dintr-o familie ilustră și bogată; așadar Ameinias, nu Xenofanes l-a determinat să adopte viața liniștită de filosof.

II. El, cel dintîi, a declarat că pămîntul e sferic și-i așezat în centrul universului¹⁰⁵. Susținea că există două elemente, focul și pămîntul, și că primul îndeplinește rolul de creator și al doilea, acela al materiei¹⁰⁶.

[22] Oamenii s-au născut mai întâi din soare¹⁰⁷, căldura și frigul, din care sînt formate toate lucrurile, întrec chiar și soarele¹⁰⁸. Mai susținea că sufletul și rațiunea sînt unul și același lucru¹⁰⁹, după cum amintește și Theofrast în *Fizicile sale*, unde expune doctrinele aproape ale tuturor filosofilor¹¹⁰. Împărțea filosofia în două părți, una avînd ca obiect adevărul, iar cealaltă păreriile oamenilor¹¹¹. Astfel afirmă el următoarele:

Lucrurile toate să afli, tu mintea îți ostenește:
Miezul rotunjit al adevărului statornic,
Și păreriile omenești, dar nu te încrede în ele¹¹².

III. Și filosoful nostru și-a expus concepțiile sale în versuri, ca și Hesiod, Xenofanes și Empedocle¹¹³.

El consideră rațiunea drept criteriu al adevărului și declară senzațiile nesigure¹¹⁴. Iată cuvintele lui:

Mult încercat, obiceiul pe drumul acest' nu te-mpingă,
Domn să nu-ți fie nici ochiul, sonora ureche ori limba;
Numai rațiunii încrede-i cîntarul cinstitei dispute¹¹⁵.

[23] De aceea, Timon spune despre el:

Mare la suflet și-n gînduri, precum fu cîndva Parmenide,
Care rațiunii a supus nălucile închipuirii¹¹⁶.

Despre el a scris Platon un dialog cu titlul *Parmenide sau despre idei*¹¹⁷.

Era în floarea vîrstei în timpul celei de a șaizeci și noua olimpiade¹¹⁸. Se crede că el, cel dintîi, a descoperit identitatea luceafărului de seară cu a luceafărului de dimineață¹¹⁹, după cum susține Favorinus în Cartea a cincea a *Amintirilor* lui; alții însă atribuie aceasta lui Pitagora, pe cînd Callimah susține că poemul în discuție nu era opera lui Pitagora¹²⁰.

IV. Se mai povestește că Parmenide a făcut legi pentru concetățenii săi, după cum afirmă Speusip, în cartea sa *Despre filosofi*¹²¹. Favorinius ne spune în *Istoriei felurite* că el, cel dintîi, a folosit argumentul cunoscut sub numele de „Ahile”¹²².

V. A mai fost și un alt Parmenides, un retor care a scris un tratat despre arta retorică¹²³.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Melissos

I. [24] Melissos¹²⁴, fiul lui Ithaigenes, era originar din Samos, și a fost elevul lui Parmenide¹²⁵. A intrat în relații cu Heraclit, cu care prilej l-a făcut cunoscut pe acesta efesienilor care îl ignorau pur și simplu¹²⁶, așa cum Democrit a fost recomandat cetățenilor Abderei de către Hipocrate¹²⁷.

II. A luat parte și la viața politică și și-a cîștigat aprobarea concetățenilor, pentru care motiv a fost ales amiral și și-a atras cea mai mare admirație prin capacitățile sale¹²⁸.

III. După părerea lui, universul este nelimitat, neschimbător și nemișcat, unic, asemănător sieși și plin¹²⁹. Nu există mișcare, ci lucrurile par numai a se mișca¹³⁰. Mai spunea că nu trebuie să facem nici o afirmație despre zei, căci nu există o cunoaștere a lor¹³¹.

IV. După cum afirmă Apollodor, era în floarea vîrstei în timpul celei de-a optzeci și patra olimpiade¹³².

CAPITOLUL AL V-LEA

Zenon din Elea

I. [25] Zenon a fost originar din Elea¹³³. Apollodor, în *Cronologiile* lui, spune că era fiul lui Teleutagoras prin naștere, și al lui Parmenide prin adopțiune¹³⁴ (e vorba de Parmenide, fiul lui Pyres).

II. Despre Zenon și Melissos, Timon spune următoarele:

Mare-i puterea și greu e de-nvins limbul de Zenon
Care lovește în dreapta și-n stînga; tot astfel Melissos
Peste fantasmă plutește, puțin ajungîndu-l din urmă¹³⁵.

III. Zenon a fost discipolul permanent al lui Parmenide și iubitul lui¹³⁶. Era de statură înaltă, după cum ne spune Platon în dialogul său *Parmenide*¹³⁷. Același filosof îl menționează în dialogul său *Sofistul*¹³⁸; <și în *Pbaidros* amintește de el>, și-l numește Palamedes eleatul¹³⁹.

IV. Aristotel spune că Zenon a fost inventatorul dialecticii, după cum Empedocle a fost al retoricii¹⁴⁰.

[26] Avea un caracter cu adevărat nobil, atît ca filosof, cît și ca om politic; în orice caz, cărțile lui existente sînt pline de ascuțime.

V. A uneltit să răstoarne pe tiranul Nearchos¹⁴¹ (după alții pe Diomedon¹⁴²), dar a fost prins, după cum spune Heracleides în *Rezumatul din Satyros*¹⁴³. Cu acest prilej, fiind interogată referitor la complicitățile săi și la armele trimise la Lipara¹⁴⁴, el denunță pe toți prietenii tiranului, dorind să-l lipsească astfel de sprijinitori. Pe urmă, cerîndu-i să-i spună ceva la ureche despre anumiți oameni, îl mușcă de ureche și n-o lăsă pînă ce nu fu lovit de moarte, suferind același lucru ca și Aristogiton, tiranicidul¹⁴⁵.

[27] Demetrios, în lucrarea sa *Scritori omonimi*, arată că i-a mușcat nu urechea, ci nasul. Așa cum relatează Antisthenes în *Succesiunile filosofilor*, după ce a denunțat drept complici pe toți prietenii tiranului, a fost întrebat de tiran dacă mai era altcineva în complot, la care el a răspuns: „Chiar tu, pacostea cetății.” Apoi se adresează celor de față: „Mă minunez de lășitatea voastră dacă, din cauza celor ce voi îndura eu acum, veți mai fi sclavii tiranului.” În cele din urmă, își tăie limba mușcînd-o și o scuipă în obrazul tiranului; concetățenii lui au fost așa de mișcați, că pe loc l-au lapidat pe tiran, omorîndu-l. În prezentarea acestei povestiri, cei mai mulți autori sînt aproape de acord, numai Hermip spune că a fost aruncat într-o puiă și bătut pînă la moarte¹⁴⁶.

[28] Am scris și noi despre el cele ce urmează:

Nobilă vrere vădit-ai, o, Zenon, cînd fără să șovăi,
Moartea tiranului dînd, lanțul Eleei ai rupt.
Dară ai fost doborît, căci tiranul te-a prins, și-ntr-o puiă
Rău te-a strivit: dar ce spun? trupul tău, nu chiar pe tine.

VI. În toate privințele, Zenon a fost un om merituos; ca și Heraclit, a disprețuit mai ales pe cei mari. Așa de pildă, orașul său natal, colonia foceană cunoscută odinioară ca Hyele, și-n urmă ca Elea, cetate modestă, dar capabilă să producă numai oameni viteji, a preferat-o lăudăroșeniei atenienilor, nevizitînd niciodată Atena, și a trăit în patria sa¹⁴⁷.

VII. [29] Cel dintîi el a formulat argumentul „Ahile” pe care Favorinus i-l atribuie lui Parmenide, ca și multe alte argumente¹⁴⁸.

VIII. Părerile lui erau următoarele: există mai multe lumi, dar nu există spațiu gol. Natura tuturor lucrurilor constă din calitățile calde și rece, uscat și

umed, care se prefac unele în altele. Oamenii s-au născut din pământ, iar sufletul este alcătuit dintr-un amestec al calităților sus-numite, fără ca nici una dintre ele să domine asupra celorlalte¹⁴⁹.

IX. Ni se povestește că odată, fiind insultat, își ieși din fire și, ca răspuns unuia care-l muștra pentru aceasta, spuse: „Dacă n-aș reacționa când sînt insultat, atunci nici cînd voi fi lăudat nu voi simți.”¹⁵⁰

X. Am amintit că au fost opt bărbați cu numele de Zenon, cînd am vorbit de Zenon din Cition¹⁵¹. Filosoful nostru era în floarea vîrstei în timpul celei de a <șaptezeci și> noua olimpiade¹⁵².

CAPITOLUL AL VI-LEA

Leucip

I. [30] Leucip¹⁵³ s-a născut la Elea, unii însă spun la Abdera, iar alții la Milet. A fost discipolul lui Zenon¹⁵⁴.

II. Iată părerile lui: toate lucrurile sînt infinite și se schimbă unele într-altele; universul e format din vid și din plinul consistînd din atomi corporali; lumile se formează cînd atomii se întîlnesc în vid și se împletesc unii cu alții; și cum prin mișcare crește cantitatea lor, ia naștere natura stelelor. Soarele se învîrtește într-un cerc mai mare în jurul lunii. Pămîntul este purtat învîrtindu-se în jurul centrului său; el are forma unei tobe. Leucip, cel dintîi, a stabilit că atomii sînt materia inițială a lucrurilor. Acestea sînt în rezumat părerile lui¹⁵⁵. Iată opiniile lui în amănunțime:

III. [31] El declară că universul e fără sfîrșit, cum am spus mai înainte. Dar unele părți ale universului sînt pline, și altele goale; pe acestea el le numește elemente¹⁵⁶. Din ele se nasc lumile nenumărate și tot în ele se desfac. Iată cum iau naștere lumile¹⁵⁷. Într-o anumită secțiune a infinitului se adună mulți atomi de felurite forme în marele vid¹⁵⁸, și se strîng la un loc și produc un singur vîrtej în care, ciocnindu-se unii de alții și învîrtindu-se în toate chipurile, ei se separă, atomii de același fel unindu-se între ei¹⁵⁹. Și atomii, din cauza mulțimii lor neputînd să se învîrtească mult timp, rămînînd în echilibru, cei mai ușori se duc spre spațiul gol exterior, ca și cum ar fi trecuți prin sită¹⁶⁰. Ceilalți rămîn pe loc și, împletindu-se între ei, iau aceeași traiectorie și formează primul sistem sferic.

[32] Acesta are un fel de înveliș, care cuprinde în el atomi de tot felul; iar cum aceștia se învîrtesc din cauza rezistenței centrului¹⁶¹, învelișul împrejmuitoar se subțiază, deoarece atomii alăturați se desfac și ei cînd vin în atingere cu vîrtejul¹⁶². În acest fel s-a format pămîntul, atomii duși spre centru rămînînd pe loc. Și din nou învelișul exterior se îngroașă prin pătrunderea atomilor din afară și, fiind dus de vîrtej, își alătură toți atomii pe care-i atinge. Unele din aceste corpuri se unesc și formează un corp, la început umed și noroiu, dar care, cînd se usucă și se învîrtește o dată cu vîrtejul universal, ia foc pe urmă și formează substanța astralelor¹⁶³.

[33] Orbita Soarelui este cea mai exterioară¹⁶⁴; cea a Lunii este cea mai apropiată de Pămînt; orbitele celorlalte corpuri cerești se află între acestea două. Toate stelele se aprind, din cauza vitezei cu care se mișcă; arderea Soarelui este ajutată și de stele; Luna are parte slabă de foc, Soarele și Luna au eclipse <...Oblicitatea zodiacului se datorește>¹⁶⁵ înclinării pămîntului spre miazăzi. Ținuturile de la nord sînt totdeauna învăluite în brumă, foarte reci și înghețate. Eclipsele de Soare sînt rare, pe cînd eclipsele de Lună se

repetă mai des, din cauză că orbitele lor sînt inegale. După cum lumea se naște, tot așa se dezvoltă, decade și piere, în virtutea unei necesități a cărei natură <nu>¹⁶⁶ o lămurește.

CAPITOLUL AL VII-LEA

Democrit

I. [34] Democrit¹⁶⁷ a fost fiul lui Hegesistratos, dar după unii a fost fiul lui Athenocritos, iar după alții, al lui Damasippos. Era de fel din Abdera sau după spusele unora, din Milet¹⁶⁸.

II. A fost discipolul unor magi și chaldeenii¹⁶⁹ pe care, după cum arată și Herodot, Xerxes îi lăsase tatălui lui Democrit ca instructori, cînd îi fusese oaspe; și de la acești oameni, încă de copil, a învățat teologia și astronomia¹⁷⁰. După aceea, el intră în legătură cu Leucip și, după spusele unora, și cu Anaxagora, fiind cu patruzeci de ani mai tînăr decît acesta din urmă¹⁷¹. Favorinus însă, în *Istoriile felurite* ale sale, ne spune că Democrit, vorbind despre Anaxagora, declara că părerile acestuia despre soare și lună nu erau originale, ci foarte vechi și că Anaxagora numai și le înșușise¹⁷².

[35] Democrit, de asemenea, i-a combătut și părerile asupra cosmogoniei și rațiunii, fiind dușmănos față de el, din cauză că Anaxagora nu-l primise ca discipol al lui¹⁷³. Dacă lucrurile stau așa ar fi putut oare să-i fie discipol, cum sugerează unii¹⁷⁴?

După spusele lui Demetrios, în cartea lui *Scritori omonimi*, și ale lui Antisthenes, în *Succesiunile filosofilor*, a călătorit în Egipt ca să învețe geometria de la preoți și a fost și-n Persia, ca să viziteze pe chaldeenii, și a ajuns pînă la Marea Roșie. Unii spun că a intrat în legătură cu gimnosofiștii din India, și c-a fost și-n Etiopia¹⁷⁵.

III. Fiind al treilea fiu, a împărțit averea familiei. Cele mai multe relatări spun c-a ales partea cea mai mică, care era în numerar, de care avea nevoie ca să acopere cheltuielile de călătorie; afară de aceasta, frații lui erau destul de vicleni ca să prevadă că aceasta va fi alegerea lui¹⁷⁶.

IV. [36] Demetrios evaluează partea lui la peste o sută de talanți, pe care i-a cheltuit în întregime. Sîrguința lui era așa de mare, spune același autor, încît, pregătindu-și o odăiță care dădea în grădina din jurul casei, stătea închis înăuntru. Într-o zi, tatăl său aduse un bou pentru sacrificiu și-l legă acolo și el multă vreme n-a băgat de seamă, pînă ce tatăl său l-a chemat să asiste la sacrificiu și i-a explicat ritualul despre bou¹⁷⁷.

V. Demetrios continuă așa: „Se pare că s-a dus și la Atena și n-a ținut să fie recunoscut, deoarece disprețuia gloria, și că, pe cînd el îl cunoștea pe Socrate, acesta nu l-a cunoscut. Spunea singur: «M-am dus la Atena, dar nimeni nu m-a cunoscut».”¹⁷⁸

[37] „Dacă *Rivalii* este opera lui Platon – spune Thrasyllus – Democrit trebuie să fie personajul fără nume, diferit de cei doi adepți ai lui Oinopides și Anaxagora, personaj care în timpul conversației sale cu Socrate vorbește despre filosofie și căruia Socrate îi spune că filosoful este ca un atlet învingător la cele cinci probe.” E drept că Democrit era tare în orice ramură a filosofiei, căci <se instruiseră> atît în fizică și etică, cît și în matematică și în studiile de cultură generală, și era mare cunoscător în arte¹⁷⁹. De la el avem maxima: „Vorba-i umbra faptei.”¹⁸⁰ Demetrios din Phaleron, în a sa *Apărare a lui Socrate*, afirmă că Democrit n-a fost la Atena. Aceasta pentru că socotea că e lucru mai de seamă să disprețuiești o cetate plină de faimă,

întrucât el nu urmărea să dobândească gloria de la o localitate, ci prefera s-aducă el glorie unei localități¹⁸¹.

VI. [38] Caracterul lui i se poate vedea și din scrieri: „Se pare – spune Thrasyllus – că a fost un admirator al pitagoricienilor. Ba chiar îl amintește pe Pitagora, admirându-l într-o operă care-i poartă numele¹⁸². Se pare că și-a luat toate ideile de la el și, dacă cronologia nu s-ar împotrivi, ar putea fi socotit discipolul lui.”¹⁸³ Glaucos din Rhegion¹⁸⁴, care a fost contemporan cu el, spune c-a fost instruit în toate direcțiile de unul din pitagoricieni. Apollodoros din Cyzic¹⁸⁵, pe de altă parte, spune că era în relații cu Philolaos¹⁸⁶.

Se exercita, spune Antisthenes¹⁸⁷, prin fel de fel de mijloace și-și punea la încercare reprezentările, retrăgându-se uneori în singurătate și rătăcind printre morminte¹⁸⁸.

VII. [39] Același autor arată că la întoarcerea din călătorii a fost silit să ducă o viață foarte umilă, deoarece cheltuise toți banii și, din cauza sărăciei, a fost hrănit de fratele său Damasos¹⁸⁹. Dar după ce s-au întâmplat unele evenimente viitoare prezise de el, deveni celebru și fu cinstit de cei mai mulți ca un zeu. Exista o lege, spune Antisthenes, cum că acela care și-a risipit averea pârintească să nu fie înmormântat în patrie; fiindu-i cunoscută această lege și temându-se să nu fie tras la răspundere de unii invidioși sau calomnatori, Democrit citi cu voce tare în fața poporului tratatul său *Marea cosmologie*¹⁹⁰, cea mai bună dintre lucrările sale; după aceea a fost răsplătit cu cinci sute de talanți; mai mult chiar, i s-au ridicat statui de bronz; iar după o viață de mai bine de o sută de ani, la moarte, i se făcură funeralii pe cheltuiala statului.

[40] Totuși Demetrius spune că *Marea cosmologie* n-a fost citită chiar de Democrit, ci de rudele lui, și că răsplata a fost numai de o sută de talanți; și Hippobotos spune același lucru¹⁹¹.

VIII. Aristoxenos¹⁹², în ale sale *Comentarii istorice*, afirmă că Platon a vrut să ardă toate scrierile lui Democrit, câte le-a putut strânge, dar că pitagoricienii Amyclas și Cleinias l-au împiedicat, spunându-i că nu era de nici un folos să procedeze astfel, deoarece cărțile erau larg răspândite. Lucrul e bine dovedit prin faptul că Platon, care amintește aproape pe toți filosofi mai vechi, nu face nicaieri în opera sa aluzie la Democrit, nici chiar când are nevoie să-l combată, evident fiindcă știa că trebuia <să lupte> cu cel mai de seamă dintre filosofi¹⁹³, pe care Timon l-a laudat în felul următor:

Democrit cel prea înțelept, păstor de cuvinte,
Iscusit vorbitor pe care-l afli-între primii¹⁹⁴.

IX. [41] În ce privește cronologia, cum spune el însuși în *Mica cosmologie*, era om tânăr când Anaxagora era bătrîn, fiind cu patruzeci de ani mai tânăr ca el. Mai spune că *Mica cosmologie* a fost compusă după șapte sute treizeci de ani de la cucerirea Troiei¹⁹⁵. După spusele lui Apollodor din *Cronografia* lui, s-ar fi născut deci în timpul celei de-a optzecea olimpiade¹⁹⁶. Pe de altă parte, Thrasyllus, în lucrarea sa intitulată *Introducere la lectura operelor lui Democrit*, îi pune nașterea în anul al treilea al celei de-a șaptezeci și șaptea olimpiade¹⁹⁷, ceea ce îl face, adaugă Thrasyllus, cu un an mai mare decât Socrate¹⁹⁸. Ar fi fost deci contemporan cu Archelaos¹⁹⁹, discipolul lui Anaxagora și cu discipolii lui Oinopides²⁰⁰. De altfel, el îl amintește pe Oinopides²⁰¹.

[42] Mai amintește și de doctrina despre unitate a adepților lui Parmenide și Zenon, oamenii despre care se vorbea cel mai mult în timpul lui; menționează și pe Protagora din Abdera²⁰², care se știe că era contemporan lui Socrate.

X. Athenodoros, în Cartea a opta a lucrării lui *Plimbări*²⁰³, povestește următoarele: Hipocrate²⁰⁴ veni odată să-l vadă și ceru să i se aducă lapte. Democrit, după ce examină laptele, spuse că era de la o capră neagră, care născuse primul ei ied, ceea ce-l făcu pe Hipocrate să se minuneze de precizia observației lui. Mai mult încă: Hipocrate era întovărășit de o slujnică. În prima zi, Democrit o salută cu cuvintele: „Bună dimineața, fato”, iar în ziua următoare cu: „Bună dimineața, femeie”. Într-adevăr, fata își pierduse virginitatea în noaptea precedentă²⁰⁵.

XI. [43] Iată povestirea dată de Hermip, cu privire la moartea lui Democrit. Era foarte bătrîn și aproape de sfîrșit, iar sora sa era supărată, fiindcă el părea c-are să moară tocmai în timpul sărbătoririi Thesmoforiilor²⁰⁶ și ea va fi împiedicată să-și îndeplinească îndatorirea de închinare față de zeiță²⁰⁷. Democrit îi spuse să nu-și piardă cumpătul și porunci să i se aducă, în fiecare zi, pîini calde. Apropiindu-le de nări, reuși să trăiască pînă la sfîrșitul sărbătorii. Dar îndată ce trecură cele trei zile ale sărbătorii, plecă din viață fără durere, după ce, cum spune Hipparchos, atinse vîrsta de o sută nouă ani²⁰⁸.

În culegerea mea de epigrame numită *Pammetros* am scris despre el cele ce urmează:

Cine ca el înțelept e? Și cine ca el mai creat-a
 Operă vastă, într-atît cît Democrit erudit?
 Moartea în preajmă fiindu-i, trei zile știu s-o tot țină
 Oaspe în casă și dînd boare de pîine în loc.

Așa a fost viața filosofului nostru.

XII. [44] Iată părerile lui: principiile tuturor lucrurilor sînt atomii și vidul. Orice altceva ni se pare numai că există²⁰⁹. Lumile sînt infinite la număr și se nasc și pier²¹⁰. Nimic nu se naște din ceea ce nu este, nici nu pierie în neființă²¹¹. Mai departe: atomii sînt înfiniți, ca mărime și mulțime, și sînt purtați în întreg universul, într-un vîrtej prin care iau naștere toate lucrurile compuse: focul, apa, aerul și pămîntul; căci chiar și acestea sînt conglomerări de anumiți atomi²¹². Aceștia sînt neschimbători și nealterabili din cauza solidității lor²¹³. Soarele și luna sînt compuse din astfel de corpusculi netezi și rotunzi, iar sufletul²¹⁴ așîderea. Acesta este același lucru cu rațiunea²¹⁵. Noi vedem, datorită întîlnirii imaginilor desprinse din lucruri cu ochii noștri²¹⁶.

[45] Toate au loc prin necesitate, vîrtejul fiind cauza creării lucrurilor și pe acesta el îl numește necesitate²¹⁷. Scopul vieții este bucuria²¹⁸, ceea ce nu-i tot una cu plăcerea, cum au înțeles unii printr-o interpretare greșită²¹⁹, ci e o stare în care sufletul trăiește calm și statornic, netulburat de nici o frică sau superstiție²²⁰ sau de vreo altă emoție. Această stare el o mai numește și bună dispoziție²²¹ și-i mai dă încă multe alte denumiri. Calitățile lucrurilor există numai prin convenție; în natură există numai atomii și vidul²²². Acestea deci erau părerile lui.

XIII. Thrasyllus²²³ a făcut un catalog ordonat al lucrărilor lui, așezîndu-le în tetralogii, așa cum a orînduit și operele lui Platon.

[46] Operele de *etică* sînt următoarele:

- I 1. *Pitagora*;
2. *Despre dispoziția sufletească a înțeleptului*;
3. *Despre cele ce sînt în Hades*;
4. *Tritogeneia* (numită așa din cauza celor trei lucruri, care vin de la ea și care cuprind toată viața omenească)²²⁴.

- II 1. *Despre bărbăție*, sau *Despre virtute*²²⁵;
 2. *Despre cornul Amaltheei*²²⁶;
 3. *Despre bucurie*;
 4. *Comentarii de morală*²²⁷ (opera intitulată *Bunăstare* nu se găsește²²⁸).

Acestea sînt operele de etică.

Iată operele de fizică:

- III 1. *Marea cosmologie* (pe care școala lui Theofrast i-o atribuie lui Leucip)²²⁹;
 2. *Mica cosmologie*²³⁰;
 3. *Cosmografia*;
 4. *Despre planete*.
 IV 1. *Despre natură*, prima Carte;
 2. *Despre natura omului* (sau *Despre carne*), a doua Carte²³¹;
 3. *Despre rațiune*;
 4. *Despre simțuri* (unii editori combină acestea două sub titlul *Despre suflet*).
 V 1. *Despre umori*;
 2. *Despre culori*;
 [47] 3. *Despre diferitele forme*²³²;
 4. *Despre schimbările formelor*²³³.
 VI 1. *Confirmări* (discuții critice ale operelor precedente);
 2. *Despre imagini*²³⁴, sau *Despre providență*²³⁵;
 3. *Regulile privitoare la logică*, Cărțile 1, 2, 3;
 4. *Dificultăți*²³⁶.

Acestea sînt operele de fizică.

Următoarele sînt neorînduite pe materie:

1. *Cauzele fenomenelor cerești*;
2. *Cauzele fenomenelor aeriene*;
3. *Cauzele fenomenelor de pe pămînt*;
4. *Cauzele care privesc focul și lucrurile care se află în foc*²³⁷;
5. *Cauzele sunetelor*;
6. *Cauzele semințelor, plantelor și fructelor*;
7. *Cauzele referitoare la animale*, Cărțile 1, 2, 3;
8. *Cauze variate*;
9. *Despre magnet*.

Acestea sînt operele neorînduite²³⁸.

Operele de *matematică* sînt următoarele:

- VII 1. *Despre diferența dintr-un unghi*²³⁹ sau *Despre tangenta la cerc și la sferă*;
 2. *Despre geometrie*;
 3. *Geometrice*²⁴⁰;
 4. *Numere*.
 VIII 1. *Despre liniile și solidele iraționale*²⁴¹, Cărțile 1, 2;
 2. *Proiecții*²⁴²;
 [48] 3. *Anul cosmic* sau *Astronomia, calendar*;
 4. *Discuție cu timpul limitat*²⁴³;
 IX 1. *Descrierea cercului*²⁴⁴;
 2. *Geografie*;
 3. *Descrierea polului*²⁴⁵;
 4. *Descrierea razelor de lumină*²⁴⁶.

Acestea sînt operele de matematică.

Iată operele *literare și muzicale*²⁴⁷:

- X. 1. *Despre ritmuri și armonie*;
 2. *Despre poezie*;
 3. *Despre frumusețea versurilor*;

4. *Despre eufonia și cacofonia literelor*;
 XI 1. *Despre Homer*, sau *Despre proprietatea cuvintelor și despre cuvinte dialectale* ²⁴⁸;
 2. *Despre cîntare*;
 3. *Despre cuvinte*;
 4. *Vocabular* ²⁴⁹.

Atîta despre operele de literatură și muzică.

Operele despre *științe speciale* sînt următoarele:

- XII. 1. *Prognosticul* ²⁵⁰;
 2. *Despre dietă sau dietetică*;
 3. *Cunoașterea medicală* ²⁵¹;
 4. *Cauze cu privire la lucrurile ne la timpul lor și la timpul lor* ²⁵².
 XIII. 1. *Despre agricultură* sau *Cu privire la măsurătorile de pămînt*;
 2. *Despre pictură*;
 3. *Tratat despre tactică* și
 4. *Despre lupta în armură*.

Atîta cu privire la aceste opere.

[49] Unii adaugă la listă, ca opere separate, următoarele lucrări luate din *Comentariile* lui ²⁵³:

1. *Despre scrierile sfînte din Babilon* ²⁵⁴;
 2. *Despre cele din Meroe* ²⁵⁵;
 3. *Călătorie în jurul oceanului* ²⁵⁶;
 4. *Despre cercetare* ²⁵⁷;
 5. *Tratat despre Caldeea*;
 6. *Tratat despre Frigia*;
 7. *Despre febră și despre cei bolnavi de tuse*;
 8. *Cauze juridice* ²⁵⁸;
 9. *Fabricate sau Probleme* ²⁵⁹.

Celelalte opere, pe care unii le atribuie lui Democrit, sînt fie compilații din scrierile lui, fie în general recunoscute ca false ²⁶⁰. Atît am avut de spus în privința cărților pe care le-a scris și a numărului lor.

XIV. Numele de Democritos a fost purtat de șase persoane: primul, filosoful nostru; al doilea, un contemporan al filosofului, muzician din Chios; al treilea, un sculptor, amintit de Antigonos; al patrulea, un autor care a scris despre templul din Efes și despre orașul Samothrace; al cincilea, un epigramist al cărui stil este clar și înflorit; al șaselea, originar din Pergamon <care s-a distins> prin discursuri retorice ²⁶¹.

CAPITOLUL AL VIII-LEA

Protagoras

I. [50] Protagoras ²⁶², fiul lui Artemon sau al lui Maiandrios, după spusele lui Apollodor și Deinon ²⁶³, din Cartea a cincea a lucrării *Istoria Persiei*, s-a născut la Abdera, așa spune Heracleides din Pont în tratatul său *Despre legi* ²⁶⁴, unde mai afirmă că Protagoras a dat legi pentru cei din Thuri, sau la Teos ²⁶⁵, după afirmațiile lui Eupolis, în comedia sa *Lingușitorii* ²⁶⁶, căci Eupolis spune:

Iar Protagoras cel din Teos sta'năuntru.

Ca și Prodicos din Ceos ²⁶⁷, a dat lecții publice cu plată, și Platon în dialogul *Protagoras* ²⁶⁸ îl numește pe Prodicos „cel cu voce puternică”.

II. Protagoras a fost elevul lui Democrit²⁶⁹, care era supranumit „Înțelepciunea”, după cum spune Favorinus, în *Istoriei felurite*.

III. [51] Protagoras a fost cel dintîi care a susținut că „cu privire la fiecare lucru există două raționamente, opuse unul altuia”²⁷⁰ și a fost cel dintîi care a argumentat în acest mod. A început chiar o scriere a sa astfel: „Omul este măsura tuturor lucrurilor, a celor care există precum există, și a celor care nu există precum nu există.”²⁷¹ El afirma că sufletul nu-i ceva deosebit de simțuri, după cum aflăm de la Platon, din *Theaitetos*²⁷², și că orice e adevărat²⁷³. O altă lucrare a început-o așa: „În ce-i privește pe zei, n-am mijloace să știu nici că există, nici că nu există; căci multe sînt pricinile care împiedică cunoașterea; atît obscuritatea problemei, cît și scurtimea vieții omenești.”²⁷⁴

[52] Pentru această introducere din cartea sa, atenienii l-au expulzat și i-au ars scrierile în piața publică, după ce-au trimis crainicul să le strîngă de la toți cei care le posedau²⁷⁵.

El cel dintîi a luat plată de o sută de mine pentru lecțiile sale. Tot primul a deosebit timpurile verbelor, a subliniat importanța folosirii momentului oportun, a înființat concursurile oratorice și i-a învățat pe cei care discutau în contradictoriu întrebunțarea sofismelor. În dialectica lui, a neglijat înțelesul în favoarea îndemînării verbale și a dat naștere modei discuției polemice, așa de răsîndită astăzi²⁷⁶. În această privință, Timon vorbește despre el așa:

Sta printre alții Protagora cel neîntrecut în polemici²⁷⁷.

IV. [53] Tot el a introdus cel dintîi metoda de discuție numită socratică²⁷⁸. La fel, după cum aflăm din dialogul lui Platon *Euthydemos*²⁷⁹, a folosit cel dintîi în discuție argumentul lui Antistene, care se silește să dovedească că nu există contradicție²⁸⁰, și a arătat, pentru prima oară, cum se atacă orice teză propusă, după cum ne informează dilecticianul Artemidoros²⁸¹ în lucrarea sa *Către Chrysippos*. Pe de altă parte, Aristotel, în tratatul său *Despre educație*²⁸², ne spune că el a născocit pernița de pus pe umăr, pe care hamalii își duc poverile, căci el însuși fusese hamal, ne spune Epicur²⁸³ undeva. În felul acesta, el ajunsese în legătură cu Democrit, care l-a văzut purtînd lemne. Primul a împărțit vorbirea în patru specii, anume în *rugăminte, întrebare, răspuns și comandă*²⁸⁴; [54] alții spun c-a împărțit-o în șapte: narațiunea, întrebarea, răspunsul, comanda, raportarea, rugăminta și invitarea. Pe acestea le numea el *fundamentele vorbirii*²⁸⁵. În schimb, Alcidas²⁸⁶ admite patru feluri de vorbire: afirmarea, negarea, întrebarea și adresarea.

V. Prima scriere a sa pe care a citit-o în public a fost *Despre zei*, al cărei început l-am citat mai sus; a citit-o la Atena, în casa lui Euripide sau, după unii, în casa lui Megacleides; alții spun c-a citit-o în Lykeion și că s-a folosit de glasul discipolului său, Archagoras, fiul lui Theodotos²⁸⁷. Acuzatorul lui a fost Pythodoros, fiul lui Polyzelos, unul dintre cei patru sute²⁸⁸; Aristotel, totuși, spune c-a fost Euathlos²⁸⁹.

VI. [55] Iată operele care i-au supraviețuit²⁹⁰:

Arta controverselor;
Despre lupte;
Despre științe;
Despre stat;
Despre ambiție;
Despre virtuți;
Despre starea primordială a lucrurilor;
Despre lucrurile din Hades;
Despre faptele greșite ale oamenilor;

Precepte;
Proces pentru onorar;
Discuții contradictorii, Cărțile 1, 2.

Acestea sînt scrierile lui.

Platon a scris un dialog despre Protagoras²⁹¹.

VII. Philochoros²⁹² spune că Protagoras, călătorind spre Sicilia pe mare, cu corabia, s-a înecat, lucru la care face aluzie și Euripide în tragedia *Ixion*²⁹³. După unii, moartea i-a venit într-o călătorie pe uscat cînd avea aproape nouăzeci de ani.

[56] Dar Apollodor spune c-avea șaptezeci, socotind patruzeci de ani pentru cariera sa ca sofist și punîndu-l în floarea vîrstei în timpul celei de a optzeci și patra olimpiade²⁹⁴.

Iată și o epigramă de-a noastră, despre el:

Unii vorbesc despre tine, Protagoras, că-n bătrînețe,
 Vrînd din Atena să pleci, moartea pe drum îți veni.
 Alungarea-ți hotărî cetatea lui Cecrops, tu însă
 De Atena-ai scăpat; nu și de Hades, vai.

VIII. Se povestește că odată, cerîndu-i lui Euathlos, discipolul său, onorariul, acesta i-a răspuns: „Dar n-am cîștigat încă nici o victorie.” „Ba nu, îi spuse Protagoras, dacă cîștig procesul împotriva ta, trebuie să fii plătit, pentru c-am cîștigat; dacă cîștigi tu, la fel trebuie să fii plătit pentru că tu ai cîștigat.”²⁹⁵

IX. A mai fost și un alt Protagoras, un astronom, pentru care Euphorion a scris un cîntec funebru; un al treilea a fost un filosof stoic²⁹⁶.

CAPITOLUL AL IX-LEA

Diogenes din Apollonia

I. [57] Diogenes din Apollonia²⁹⁷, fiul lui Apollothemis, a fost un filosof naturalist și un om foarte vestit. Antisthenes²⁹⁸ îl consideră discipolul lui Anaximene²⁹⁹; a trăit însă în timpul lui Anaxagora³⁰⁰. Demetrios din Phaleron spune, în *Apărarea lui Socrate*, că Anaxagora era aproape să-și piardă viața la Atena, așa de invidiat era.

II. Părerile lui Diogenes erau următoarele³⁰¹:

Elementul constitutiv³⁰² este aerul. Lumile sînt infinite la număr, iar spațiul e nemărginit³⁰³. Prin condensare și rarefacție, aerul dă naștere lumilor³⁰⁴. Nimic nu vine din neființă și nu pierе în neființă³⁰⁵. Pămîntul este sferic³⁰⁶, bine sprijinit în centru³⁰⁷, avînd consistența determinată de revoluția care vine de la căldură și soliditatea pricinuită de frig³⁰⁸.

Cuvintele cu care începe tratatul lui sînt acestea: „La începutul întregului tratat socotesc că trebuie să prezentăm un punct de plecare care să fie necontrovertat, iar expunerea să fie simplă și serioasă.”³⁰⁹

CAPITOLUL AL X-LEA

Anaxarh

I. [58] Anaxarh³¹⁰, născut la Abdera, a fost elevul lui Diogenes din Smyrna³¹¹, iar acesta al lui Metrodoros din Chios³¹², care declara că nu știe nimic, nici chiar faptul că nu știe nimic³¹³. La rîndul său, Metrodoros a fost elevul lui Nessas din Chios³¹⁴, deși unii spun c-a fost instruit de Democrit³¹⁵.

II. Anaxarh l-a însoțit în campanie pe Alexandru și era în floarea vîrstei în timpul celei de-a o sută zecea olimpiade³¹⁶. Și-a făcut un dușman din Nicocreon, tiranul din Cypru³¹⁷. Odată, la un banchet, fiind întrebat de Alexandru cum îi place serbarea, se spune c-a răspuns: „Totul e minunat, o rege; un singur lucru lipsește, că nu s-a adus la masă capul unui satrap.” Era o aluzie la Nicocreon, pe care acesta n-a uitat-o niciodată³¹⁸.

[59] După moartea regelui, Anaxarh fu silit, în timp ce naviga, să debarce împotriva voinței sale în Cypru. Nicocreon îl prinse și, punîndu-l într-o puiă, porunci să fie pisat cu pisăloage de fier pînă ce va muri; dar el, bătîndu-și joc de pedeapsă, pronunță binecunoscutele cuvinte: „Zdrobește sacul care îl conține pe Anaxarh; căci pe Anaxarh nu-l vei putea zdrobi.” Se spune că-n momentul cînd Nicocreon a dat poruncă să i se taie limba, și-a tăiat-o singur cu dinții și i-a scuipat-o în obraz³¹⁹. Iată ce-am scris despre el:

Dă-i, Nicocreon, dă-i zdravăn, pisează, că... sacul primește,

Trage-i de zor; căci la Zeus oaspe-i de mult Anaxarh.

Însă pe tine ca lîna te-o trage-n darac Persefona,

Vorba aceasta spunînd: „Piei, morar ticălos!”.

III. [60] Pentru lipsa lui de suferință și modestia lui în viață a fost numit „Fericitul”. Avea puțința de a face pe oricine să fie cumpătat în felul cel mai ușor posibil. Astfel, a izbutit să-l întoarcă pe Alexandru de la gîndul că era zeu: vîzînd cum îi curgea sîngele dintr-o rană pe care o căpătase, își întinse degetul spre el și-i spuse:

Vezi, e sînge, nu suc! ce curge în vinele zeilor³²⁰.

Plutarh ne informează că acestea le-a spus Alexandru însuși către prietenii săi. Cu alt prilej, bînd în sănătatea lui Alexandru, ridică paharul și spuse:

Unu-ntre zei va fi rănit de mîini muritoare³²¹.

CAPITOLUL AL XI-LEA

Pyrrhon³²²

I. [61] După cum ne spune Diocles³²³, Pyrrhon din Elis³²⁴ a fost fiul lui Pleistarchos³²⁵.

II. Apollodor în *Cronografia* sa³²⁶ ne spune că la început a fost pictor, iar Alexandros, în *Succesiunea filosofilor*³²⁷, că a studiat pe urmă cu Bryson, fiul lui Stilpon³²⁸. După aceea s-a alăturat lui Anaxarh³²⁹, pe care l-a întovărășit peste tot, în călătoriile lui, încît s-a întîlnit chiar și cu gymnosofiștii indieni și cu magii³³⁰.

III. După cum spune Ascanios din Abdera³³¹, aceasta l-a făcut să adopte o filosofie foarte nobilă, introducînd forma de filosofie agnosticistă³³² și de

suspendare a judecății. Astfel, el spunea că nu există nici frumosul, nici urâtul, nici dreptatea, nici nedreptatea. La fel, cu privire la toate lucrurile susținea că nu există nimic cu adevărat și că oamenii săvârșesc fapte în conformitate cu obiceiul și cu convenția, căci orice lucru nu-i mai mult într-un fel decât în altul³³³.

[62] A dus o viață în conformitate cu această părere a sa, neabătându-se pentru nimic din calea sa, fără a lua precauțiuni și îndurând orice, după împrejurări, în fața unui car, a unei prăpăstii, a unui câine sau a orice altceva și-n general neîncrezându-se în simțuri.

Era însă salvat de prietenii săi, care, după cum ne spune Antigonos din Carystos³³⁴, îl urmau de aproape. Enesidem³³⁵ ne informează că filosofia lui era întemeiată pe abținerea judecății, dar că-n faptele lui zilnice nu era lipsit de prevedere³³⁶. A trăit pînă aproape de nouăzeci de ani³³⁷.

IV. Iată cele spuse de Antigonos din Carystos, în cartea *Despre Pyrrhon*. La început a fost pictor sărac și necunoscut și se mai află încă, în gimnaziul din Elis, o pictură de-a lui acceptabilă, reprezentînd niște purtători de torțe³³⁸. [63] S-a retras de lume și-a trăit în singurătate, arareori arătîndu-se rudelor. A făcut acest lucru pentru că auzise pe un indian³³⁹ cum îl muștra pe Anaxarah, spunîndu-i că niciodată nu va fi în stare să învețe pe un altul ce este binele atîta timp cît el însuși făcea anticameră la curțile regilor. Își păstra tot timpul aceeași dispoziție sufletească, încît dacă cineva îl părăsea în timp ce vorbea, sfîrșea ce-avea de spus și fără auditoriu, pentru el singur, deși în tinerețe fusese susceptibil³⁴⁰.

Adesea, adaugă informatorul nostru³⁴¹, își părăsea casa fără să înștiințeze pe nimeni și rătăcea cu cine i se iveau în cale. Odată chiar trecu pe lângă Anaxarah, care căzuse într-o mocirlă, fără să-i dea vreun ajutor și, în timp ce alții îl dezaprobau, Anaxarah îi lauda indiferența și lipsa de compătimire³⁴².

[64] Fiind într-o zi găsit cum își vorbea singur și întrebare de ce făcea acest lucru, răspunse că se exercita ca să devină înțelept. În discuție nu era disprețuit de nimeni, căci putea să vorbească îndelung și să răspundă la întrebări, încît chiar Nausiphanes³⁴³, pe cînd era tînăr, a fost captivat de el. Acesta spunea că-n comportament trebuie să-l urmăim pe Pyrrhon, iar în doctrină pe el, și că observase că Epicur³⁴⁴ admira foarte mult felul de viață al lui Pyrrhon și cerea vești regulat despre el³⁴⁵; V. c-a fost atît de respectat în cetatea lui natală, încît a fost făcut mare preot și, din cauza lui, s-a votat o lege ca toți filosofii să fie scutiți de impozite³⁴⁶.

Mulți chiar l-au imitat în abținerea lui de a lua parte la viață politică a cetății, încît Timon, în *Python* și în *Silloi*³⁴⁷, spune:

Pyrrhon bătrîne, de unde și cum izbăvit-te-ai tu de
Cultul părerilor și de prea secul sofistilor cuget?
Cum ai sfărmat tu cătușa minciunii lor pline de ifos?
Rostul și grija ta n-au fost să-ntrebi cu emfază ca dînsii:
„Suflă-n Elada, ce vînturi? De unde și unde merg toate?”³⁴⁸

La fel, și în *Imagini deșarte*³⁴⁹:

[65] Inima tare-mi tînjește un lucru, o Pyrrhon, să afle:
Omul din tine tihnit lesne cum poate trăi?
Singur doar tu dintre oameni au cum le-arăți drumul ca zeii?

VI. Atenienii l-au cinstit, acordîndu-i cetățenia, după cum spune Diocles³⁵⁰, pentru că omorîse pe tracul Cotys³⁵¹.

[66] Eratostene, în studiul său *Despre bogăție și sărăcie*³⁵², spune c-a trăit în pioasă înțelegere cu sora sa, care era moașă, și că din timp în timp

se ducea el însuși în piață, unde își vindea păsările, uneori și porcii, că făcea curățenie în casă, acestea fiindu-i indiferente. Își dovedea indiferența spălîndu-și și porceii. Odată se înfurie din cauza surorii sale cu numele de Philista și cîineva dojenindu-l, el îi răspunse că nu trebuie să facă paradă de indiferență față de o muiere. Un altul l-a criticat văzîndu-l înspăimîntat de un cîine rău, care s-a repezit la el. Pyrrhon îi spuse că nu-i ușor să te despoi de orice slăbiciune omenească, dar că trebuie să ne silim din toate puterile să luptăm împotriva prin fapte dacă se poate, iar de nu prin vorbă.

[67] Se povestește c-atunci cînd i-au pus pe o rană pe care o căpătase medicamente antiseptice, făcîndu-i-se și intervenții chirurgicale și cauterizări, n-a mișcat nici măcar sprîncenele. Și Timon descrie felul lui de a se purta în povestirea amănunțită pe care o face despre el către Python³⁵³. Philon din Atena³⁵⁴, un prieten de-al lui, spunea că cel mai mult îl amintea pe Democrit³⁵⁵ și apoi pe Homer, pe care-l admira și-i repeta mereu versul următor:

Cum e frunza, așa-i și cu neamul sărmanilor oameni³⁵⁶.

Îi plăcea Homer și pentru că-i asemuia pe oameni cu viespile, muștele și păsările, și cita adesea și aceste versuri:

Mori și tu, frate, și taci, de ce te mai vâieți zadarnic?

Doar a murit și Patrocle, și ce ești tu față de dînsul?³⁵⁷

ca și toate pasajele care tratează nestatornicia, strădaniile deșarte și comportarea copilărească a oamenilor.

[68] Și Poseidonios³⁵⁸ povestește despre el istoria aceasta:

Pe bordul unei corăbii, în timp ce tovarășii lui de drum erau foarte tulburați de o furtună, el își păstră calmul și le întări curajul, arătînd un purceluș de pe corabie, care continua să mînînce, și le spuse că omul înțelept trebuie să-și mențină o stare de suflet netulburată asemănătoare. Numai Numenios³⁵⁹ îi atribuie păreri dogmatice³⁶⁰.

VII. Pe lîngă ceilalți a avut și discipoli cu renume, mai ales unul, Eurylochos³⁶¹, despre care se raportează că a avut următoarea înfrîngere: odată s-a înfuriat așa de tare, încît a apucat frigarea cu carne cu tot și și-a alungat bucătarul pînă în piața publică.

[69] Altădată, în Elis, chinuit de întrebările discipolilor săi, își dezbracă haina și străbătu riul Alfeu³⁶² înot. După cum spune și Timon, era foarte potrivnic sofistilor.

În versurile de mai jos e o referință și la Philon, care avea obiceiul să vorbească singur³⁶³:

Singur vorbindu-și, departe de oameni, Philon discipol și-e,

Rece îl lasă părerea, ș-ocara altora rece³⁶⁴.

În afară de aceștia, printre discipolii lui Pyrrhon se află și Hecataios din Abdera³⁶⁵, Timon din Phlius³⁶⁶, autorul lucrării *Silloi* despre care vom vorbi îndată³⁶⁷, ca și Nausiphanes din Teos³⁶⁸, care-i prezentat de unii ca profesorul lui Epicur³⁶⁹.

VIII. Toți aceștia au fost numiți pironieni, după numele maestrului lor, dar și aporetici, sceptici, efectici și chiar zetetici³⁷⁰, după dogmele lor, dacă ne putem exprima astfel³⁷¹; [70] zetetici sau căutători, din pricină că erau mereu în căutarea adevărului; sceptici sau cercetători, deoarece căutau mereu o soluție și nu găseau nici una; efectici sau reținuți în părere din cauza stării de spirit la care se opreau după cercetarea lor, anume abținerea, și, în sfîrșit, aporetici sau nedumeriți, fiindcă nu numai ei, dar și filosofii

dogmatici la rîndul lor se aflau adesea în nedumerire. Desigur că erau numiți pironieni, după numele lui Pyrrhon. Theodosios însă, în ale sale *Rezumată sceptice*³⁷², tăgăduiește că scepticismul poate fi numit pironism, căci dacă nu putem prinde gîndirea din mintea altuia, atunci nu vom ști niciodată ce-a gîndit Pyrrhon cu adevărat și, neștiind aceasta, nu putem fi numiți pironieni. Afară de aceasta, spune el, mai e și faptul că Pyrrhon n-a fost întemeietorul scepticismului și că n-avea nici o doctrină precisă; este însă pironian acela care îi seamănă lui Pyrrhon în felul de comportament în viață³⁷³.

[71] Unii îl consideră pe Homer întemeietorul acestei școli³⁷⁴ pentru că, mai mult ca oricare altul, dă expuneri diferite în momente variate cu privire la aceleași situații, și niciodată în afirmațiile sale nu-i hotărît și dogmatic. Și maximele celor șapte înțelepți sînt considerate sceptice; de pildă:

„Nimic prea mult” și „Pune zălog și îndată va apărea și nenorocirea”³⁷⁵, adică oricine dă zălog cu bună credință își aduce pe cap totdeauna și cu siguranță nenorocire. Un comportament sceptic aveau și Arhiloh și Euripide, fiindcă Arhiloh spune:

Omu-și schimbă 'ntruna, o Glaucos, tu fiul lui Leptines,
Gîndul cum dorește Zeus, ce-l călăuzește zilnic³⁷⁶.

iar Euripide:

Se poate oare, Zeus despre acești nenorociți
A spune minte c-au? De tine ținem, noi
Poruncă ne e vrerea ta și faptă ni-i a ta dorință³⁷⁷.

[72] Dar sînt considerați de unii ca sceptici Xenofanes, Zenon din Elea și Democrit; Xenofanes din cauză că spune:

Purul adevăr nu-i cunoscut nici de oameni
Nici nu-l vor cunoaște vreodată³⁷⁸,

iar Zenon fiindcă neagă mișcarea spunînd: „Un mobil nu se mișcă nici în locul unde se află, nici în locul unde nu se află”³⁷⁹; iar Democrit deoarece respinge calitățile sensibile cînd spune: „Prin convenție există recele și prin convenție există caldul, dar cu adevărat există doar atomii și vidul.” Și: „Cu adevărat nu știm nimic, căci adevărul este în adîncuri.”³⁸⁰ Și Platon lasă adevărul pe seama zeilor și a vlăstarelor acestora și caută numai explicația probabilă³⁸¹. Iar Euripide spune:

[73] Dacă-a trăi nu înseamnă cumva a muri, cine știe?
Moartea de nu-i socotită de oameni și ea tot ca viață?³⁸²

La fel și Empedocle:

Lucruri de felul acesta nu pot muritorii să vadă,
Nici să le-audă, nici mintea lor subredă să le cuprindă,

iar mai sus:

Fiecare crede numai ce singur a constatat³⁸³.

Chiar și Heraclit spune: „Să facem presupuneri la împlinire în chestiunile capitale.”³⁸⁴ Pe urmă și Hipocrate se exprimă cu îndoieli și omeneste³⁸⁵, iar înaintea tuturor Homer:

Că mlădioasă-i a omului limbă și poate să-ndruge

și

Multe de toate și-ntins mai e cîmpul de feluri de graiuri

și

După cum însă vorbești așa-ți vor răspunde și alții³⁸⁶

unde arată valoarea egală a vorbelor contradictorii.

[74] Scepticii, aşadar, încercau neconţenit să răstoarne dogmele tuturor şcolilor, dar ei nu enunţau nici una. Deşi mergeau pînă acolo încît înfăţişau şi expuneau dogmele celorlalţi, ei singuri nu exprimau nimic hotărît, nici chiar faptul că nu stabileau nimic, pînă într-acolo încît negau şi faptul că nu stabileau nimic, spunînd de pildă: „Nu definim nimic, deoarece altfel am aluneca în definire, dar noi înfăţişăm – spun ei – teoriile celorlalţi, cu scopul de a arăta atitudinea noastră chibzuită”, ca şi cum ar fi cu putinţă să se arate acest lucru printr-un semn de aprobare. Astfel, prin expresia „noi nu definim nimic” se indică starea lor de echilibru indiferent, care e la fel arătată şi de celelalte expresii: „Nu-i mai mult un lucru decît altul”, „Orice enunţare îşi are opusul ei” şi altele la fel.

[75] Dar „Nu-i mai mult un lucru decît altul” poate fi enunţat şi-n înţeles pozitiv, arătînd că două lucruri sînt la fel, de pildă: „Un pirat nu-i mai rău decît un mincinos”. Scepticii însă nu înţeleg această maximă în sens pozitiv, ci negativ, ca, de pildă, cînd în combaterea unui argument cineva spune: „Nu există Scylla, mai mult decît Himera”. Şi cuvîntul mai este spus uneori comparativ, ca atunci cînd spunem: „Mierea e mai dulce decît stafidele”; alteori, este şi pozitiv şi negativ, ca, de pildă, cînd spunem: „Virtutea foloseşte mai mult decît dăunează”; căci în această frază arătăm că virtutea foloseşte, nu dăunează.

[76] Dar scepticii combat afirmaţia: „Nu-i mai mult un lucru decît celălalt”, căci după cum nu se poate afirma existenţa providenţei mai mult decît inexistenţa ei, tot aşa nu se poate afirma că „Nu-i mai mult un lucru decît celălalt, nu există mai mult decît dacă n-ar fi”. Astfel, cum spune Timon în *Pythôn*, expresia de mai sus înseamnă tocmai lipsa oricărei definiţii şi respingerea oricărei precizări. Cealaltă afirmaţie „Oricărei enunţări etc. ...” împinge tot spre abţinerea de a judeca. Atunci cînd lucrurile se contrazic, iar afirmaţiunile contradictorii au exact aceeaşi greutate, atunci ignorarea adevărului este consecinţa necesară. Dar chiar şi-această afirmaţie îşi are antiteza ei corespunzătoare, aşa încît, după ce distruge pe celelalte, se întoarce şi se distruge pe sine, ca un purgativ care, după ce scoate afară materia de purificat, pe urmă, la rîndul lui, este eliminat şi distrus³⁸⁷.

[77] La aceasta, dogmaticii răspund că scepticii nu numai că nu distrug judecata, dar chiar o întăresc. Astfel, ei se foloseau de cuvinte numai ca nişte ajutoare, căci nu se poate anula o judecată decît printr-o altă judecată, întocmai după cum sîntem obişnuiţi să spunem că nu există spaţiu şi totuşi n-avem altă posibilitate decît să întrebuiţăm cuvîntul spaţiu, făcînd acest lucru nu în chip dogmatic, ci numai în chip demonstrativ. Tot astfel, cînd spunem că nimic nu se întîmplă în mod necesar, totuşi trebuie să întrebuiţăm cuvîntul necesar. Iată interpretarea pe care o dădeau: deşi lucrurile par a fi într-un fel sau altul, în realitate nu sînt aşa, ci numai par a fi aşa. Şi spuneau că nu caută ceea ce au în minte, pentru că-i evident că au acel lucru în minte, ci numai acele lucruri la a căror cunoaştere iau parte simţurile³⁸⁸.

[78] Astfel, modul de expunere pironian, după cum ne spune Enesidem în *Schîţa filosofiei pyrrhoniene*, nu-i decît o redare a lucrurilor sensibile sau a judecăţilor de tot felul, o expunere în care toate lucrurile se compară unele cu altele, iar distingerea lor prezintă multă anomalie şi confuzie. În ce priveşte contradicţiunile din cercetările lor, ei arată în prealabil felurile în care lucrurile ne conving şi pe urmă, prin aceleaşi metode, distrug încrederea în ele. Ei spun că ne stîrnesc încrederea acele lucruri care sînt conforme cu senzaţia, fie că nu se schimbă niciodată, fie prea arareori, ca şi lucrurile care sînt obişnuite sau care sînt determinate de legi sau acelea care plac sau stîrnesc mirare.

[79] Arătau apoi, pe baza a ceea ce era contrar convingerii câștigate că posibilitățile erau egale de ambele părți³⁸⁹.

IX. Îndoilele iau naștere din potrivirile dintre senzații sau judecăți, și aceste îndoile le clasau în zece moduri³⁹⁰ diferite conform cărora obiectele supuse lor păreau că variază. Cele zece moduri înfățișate sînt următoarele:

Primul mod privește deosebiriile dintre animale, cu privire la acele lucruri care le procură plăcere sau durere sau care le sînt folositoare sau dăunătoare. Din aceasta se deduce că ființele nu primesc aceleași impresii de la aceleași lucruri, cu rezultatul că asemenea conflict duce, în mod necesar, la îndoială. Într-adevăr, unele animale se înmulțesc fără relații sexuale între ele, de pildă cele care trăiesc în foc, pasărea Phoenix din Arabia și viermii; altele se înmulțesc prin unire sexuală, cum e omul și altele.

[80] Unele ființe se deosebesc într-un fel, altele în alt fel și de aceea au și simțuri deosebite, ulii de pildă avînd privirea foarte pătrunzătoare, iar cîinii mirosul foarte fin. Este deci firesc că dacă simțurile animalelor diferă, cum ar fi de pildă văzul, tot așa vor fi diferite și impresiile produse asupra lor; astfel, pentru capră frunzele fragede sînt bune de mîncat, pe cînd pentru om sînt amare; prepeliței îi prieste cucuta, care e ucigătoare pentru om; porcul mîncă fecale, calul nu³⁹¹.

Al doilea mod se referă la felul de a fi și la alcătuirea particulară a oamenilor; de pildă, Demophon, valetul lui Alexandru, se încălzea la umbră și tremura la soare.

[81] Aristotel ne povestește că Andron din Argos a călătorit prin deșerturile pustii ale Libyei fără să bea. Mai mult, unui om îi place profesiunea medicinei, altuia agricultura și altuia comerțul; același fel de viață dăunează unuia și folosește altuia, de unde urmează că trebuie să ne abținem de a judeca³⁹².

Al treilea mod se referea la deosebirile canalelor senzoriale, căci un măr dă văzului impresia că e de culoare galben deschis, gustului că e dulce, iar mirosului că e aromat. Un obiect de aceeași formă pare diferit, după diferitele oglinzi în care se reflectă. Reiese astfel că ceea ce pare nu-i mai mult un lucru decît altceva diferit³⁹³.

[82] Al patrulea mod se datorește stărilor noastre și în general schimbărilor lor, ca de exemplu: sănătatea, boala, somnul, starea de veghe, bucuria, mîhnirea, tinerețea, bătrînețea, curajul, frica, lipsa, îndestularea, ura, dragostea, căldura, frigul, produse de răsuflare sau de apăsarea asupra porilor. Impresiile primite astfel par să varieze după felul stărilor noastre. Nici chiar starea omului nebun nu-i contrară naturii, căci de ce ar fi mai mult decît a noastră? Chiar și pentru vederea noastră soarele pare că stă pe loc. Theon din Tithorea, stoicul, cînd se culca, umbla în somn, iar sclavul lui Pericles făcea același lucru pe acoperișul casei³⁹⁴.

[83] Modul al cincilea rezultă din felul de trai, legăminte, credințe în mituri, convenții între popoare și presupuneri dogmatice. În această categorie intră considerațiile asupra lucrurilor frumoase și urite, adevărate și eronate, bune și rele, cu privire la zei, la nașterea și pieirea tuturor lucrurilor vizibile. E clar că același lucru e socotit de unii ca drept și de alții ca nedrept, de unii ca bun și de alții ca rău. Persii socotesc că nu-i ceva nefiresc ca un bărbat să aibă relații sexuale cu fiica sa, pe cînd la greci acesta e un act nelegiuit.

După cele spuse de Eudoxos în prima Carte a operei lui *Descrierea pămîntului*, masageții posedă femeile în comun; grecii însă nu.

[84] Cilicienii se desfătează cu brigandajul, ceea ce nu fac grecii. Popoarele cred în zei diferiți, unii cred că zeii au grijă de oameni, pe cînd

alții nu. Egiptenii îmbălsămează morții și apoi îi înmormîntează; romanii îi ard; locuitorii din Paionia îi aruncă în lacuri. În ce privește adevărul, deci, trebuie să ne abținem de a face judecăți³⁹⁵.

Al șaselea mod privește amestecurile și participările, din pricina cărora nimic nu apare curat și izolat în sine, ci numai amestecat cu aerul, lumina, umezeala, soliditatea, căldura, frigul, mișcarea, exhalările și alte forțe. Într-adevăr, purpura arată diferite culori în lumina soarelui, a lunii și a lămpii; și chiar culoare feței noastre nu pare aceeași la prînz și la apusul soarelui.

[85] Tot așa, o piatră care cere doi oameni pentru a fi ridicată în aer este mișcată cu ușurință în apă, fie că-i grea în realitate și-i ușurată în apă, fie că-i ușoară și-i îngreunată în aer. Nu știm nimic despre proprietatea ei inherentă, după cum nu se mai recunoaște uleiul de măsline într-un parfum³⁹⁶.

Al șaptelea mod se referă la distanțe, poziții speciale, locuri și la lucrurile care le ocupă. După acest mod, lucrurile socotite mari par mici, cele pătrate par rotunde, cele netede fac impresia că au protuberanțe, cele drepte că sînt frînte, cele palide că sînt colorate.

[86] Așa soarele, din cauza distanței pare mic; munții văzuți de departe par învaluiți în ceață și netezi, dar de aproape prezintă asperități. Apoi soarele la răsărit are o anumită înfățișare și alta cînd e la amiază; același corp pare într-un fel într-o umbră și altfel pe pămîntul gol. Tot așa și o statuie variază după poziția sa specială ca și gîtul porumbelului, după felul cum se întoarce. Deoarece, deci, nu-i cu putință să observăm aceste lucruri în afară de locul și poziția lor, nu putem cunoaște natura lor reală³⁹⁷.

Al optulea mod se ocupă cu cantitățile și calitățile lucrurilor, cum ar fi căldura sau frigul, iuțeala sau încetineala, paliditatea sau varietatea de culori. Astfel, vinul luat cu măsură întărește corpul, dar în prea mare cantitate îl slăbește; tot așa și cu hrana și cu celelalte lucruri³⁹⁸.

[87] Al nouălea mod se preocupă de ceea ce-i continuu, straniu sau rar. Așa, de pildă, cutremurele nu-i surprind pe aceia care trăiesc mereu în mijlocul lor, după cum nu surprinde soarele, fiindcă-i văzut în fiecare zi. Acest al nouălea fel este considerat ca al optulea de Favorinus, și ca al zecelea de Sextus și Enesidem, iar al zecelea este considerat ca al optulea de Sextus și ca al nouălea de Favorinus³⁹⁹.

Al zecelea mod se sprijină pe legătura dintre lucruri, cum ar fi, de pildă, între ușor și greu, tare și slab, mai mare și mai mic, sus și jos. Astfel, un lucru care se află la dreapta nu este astfel de la natură, ci este înțeles așa pe baza poziției lui, față de un alt lucru; căci, dacă lucrul acesta își schimbă poziția, cel dintîi nu mai este la dreapta.

[88] La fel „tată” și „frate” sînt termeni relativi față de cineva, după cum ziua e față de soare și toate lucrurile față de gîndirea noastră. Astfel, lucrurile relative nu pot fi cunoscute luate izolate în ele însele. Acestea sînt cele zece moduri de îndoială⁴⁰⁰.

X. Agrippa și adepții lui⁴⁰¹ însă mai adaugă alte cinci moduri⁴⁰² care rezultă din deosebirea părerilor, din deducția la infinit, din relația, din ipoteza nefondată și din deducția în cerc vicios. Modul care ia naștere din deosebirea părerilor dovedește că orice cercetare, fie în filosofie, fie în viața de toate zilele e plină de contradicții și confuză. Modul care cuprinde deducția la infinit nu permite stabilirea temeinică a lucrului cercetat, din cauză că un lucru își capătă temeiul de încredere din alt lucru și aceasta merge așa mai departe la infinit.

[89] Modul care-i scos din relație arată că un lucru nu poate fi niciodată înțeles în sine și prin el singur, ci numai în legătură cu altceva. De aceea,

nici un lucru nu poate fi cunoscut. Modul rezultat din ipoteză ia naștere când se presupune că trebuie să iei, ca sigure, principiile lucrurilor și să nu le postulezi ca nedemonstrabile, ceea ce-i nefolositor, fiindcă altul poate adopta o ipoteză contrară. Modul produs de deducția în cerc vicios consistă în aceea că lucrul care trebuie să confirme lucrul pe care căutăm să-l dovedim are nevoie la rîndul său de confirmare din partea lucrului căutat, ca, de pildă, dacă cineva, căutînd să stabilească existența porilor pe baza emanațiilor care au loc prin ei, ar lua existența porilor ca o dovadă că există emanații⁴⁰³.

XI. [90] Scepticii negau posibilitatea oricărei demonstrații, precum și criteriul, semnul, cauza, mișcarea, știința, nașterea sau existența lucrurilor bune sau rele de la natură⁴⁰⁴. Într-adevăr, spun ei, orice demonstrație e alcătuită fie din lucruri care au fost demonstrate, fie care nu pot fi demonstrate. Dacă-i vorba de lucruri care au fost demonstrate, și acelea cer o demonstrație și așa mai departe, la infinit; dacă-i vorba de lucruri nedemonstrabile, atunci fie că totul, fie că o parte sau un singur demers e supus îndoielii, întregul devine nedemonstrabil. Dacă credeți, adaugă ei, că există lucruri care n-au nevoie de demonstrație, trebuie s-aveți o minte cu totul aparte, ca să nu vedeți că mai întîi trebuie s-aveți demonstrația faptului că lucrurile la care vă referiți sînt sigure⁴⁰⁵.

[91] La fel, nu putem dovedi că elementele sînt în număr de patru pentru că sînt patru elemente⁴⁰⁶. În afară de aceasta, dacă nu admitem demonstrațiile separate, nu putem accepta generalizarea făcută pe baza lor. Și, pentru a putea ști că un argument constituie o demonstrație, avem nevoie de un criteriu; dar ca să putem ști că-i un criteriu, avem nevoie de o demonstrație; de aceea, și unul și altul sînt de neînțeles, deoarece fiecare se referă la celălalt⁴⁰⁷. Cum deci vom înțelege lucrurile neclare dacă nu știm că există demonstrație? Ceea ce dorim să dovedim nu este faptul că lucrurile apar într-un fel sau altul, ci dacă ele sînt așa în realitate⁴⁰⁸.

Scepticii socoteau naivi pe filosofi dogmatici, văzînd că ceea ce este dedus dintr-o presupunere, este prezentat de ei nu ca o cercetare, ci ca o certitudine. Printr-un raționament de acest fel, se pot argumenta chiar lucruri imposibile⁴⁰⁹.

[92] În ceea ce-i privește pe aceia care cred că nu trebuie să judecăm adevărul după împrejurările înconjurătoare sau să legiferăm pe temeiul a ceea ce se găsește în natură, oamenii aceștia, spuneau ei, se consideră măsura tuturor lucrurilor și nu văd că orice fenomen apare în conformitate cu presiunea și starea dată a mediului înconjurător⁴¹⁰. De aceea, trebuie să afirmăm fie că toate lucrurile sînt adevărate, fie că toate sînt false. Căci, dacă numai anumite lucruri sînt adevărate <iar celelalte sînt false>⁴¹¹, cum le vom putea deosebi? Nu prin simțuri, unde e vorba de lucruri din domeniul lor, deoarece toate aceste lucruri apar simțurilor într-o măsură egală, și nici prin rațiune, pentru același motiv. Totuși, în afară de aceste facultăți, n-avem altele, după cîte știm, ca să ne ajute să judecăm. De aceea, spun ei, oricine ar vrea să fie pe deplin încredințat despre un lucru sensibil sau inteligibil, trebuie mai întîi să stabilească părerile primite cu privire la acel lucru, căci unii au combătut o doctrină, alții au combătut altă doctrină. Dar lucrurile trebuie să fie judecate fie prin simțuri, fie prin inteligență, și amîndouă sînt contestate.

[93] De aceea, nu-i cu puțință să judecăm părerile despre lucrurile sensibile sau inteligibile; iar dacă conflictul din ideile noastre ne silește să n-avem încredere în nici una din ele, va fi distrusă măsura prin care se susține că toate lucrurile sînt determinate exact și trebuie să socotim de

valoare egală orice afirmație⁴¹². Mai departe, spun ei, partenerul nostru cu care cercetăm fenomenul dat poate fi om de încredere sau nu. Dacă-i de încredere, nu va avea nimic de spus aceluia căruia lucrurile îi par altfel; căci, așa cum cel ce prezintă fenomenul într-un fel este demn de încredere, tot astfel e și partenerul care îl prezintă într-un chip contrar. Dacă nu-i om de încredere, nu va fi crezut când înfățișează ceea ce i se pare.

[94] Nu trebuie să afirmăm că lucrul de care sîntem noi încredințați e adevărat în realitate. Același lucru nu convinge pe fiecare, și nici chiar totdeauna pe aceeași persoană. Puterea de convingere depinde uneori de împrejurări exterioare, de renumele vorbitorului, de dibăcia lui ca gînditor, de măiestria lui, de măsura în care subiectul e cunoscut sau plăcut⁴¹³.

Scepticii dărimă și criteriul judecînd în felul acesta: chiar și criteriul a putut fi determinat în mod critic sau nu. Dacă n-a fost determinat critic, nu-i deloc demn de crezare și nu reușește să sesizeze nici adevărul, nici eroarea; dac-a fost determinat critic, aparține categoriei judecăților separate, așa încît unul și același lucru determină și este determinat, și un criteriu determinat va trebui să fie determinat de un altul și acela, la rîndul lui, de altul și așa la infinit⁴¹⁴.

[95] La aceasta se mai adaugă și dezacordul cu privire la criteriu; unii susțin că criteriul este omul, pe cînd pentru alții criteriul sînt simțurile, pentru alții rațiunea, iar pentru alții reprezentarea comprehensivă⁴¹⁵. Dar există dezacord chiar în același om cu sine însuși, și între om și om, după cum arată deosebiriile din legi și obiceiuri. Simțurile ne înșală, iar rațiunea spune lucruri diferite. În sfîrșit, reprezentarea comprehensivă este judecată de rațiune, iar rațiunea însăși se schimbă în felurite moduri. De aici rezultă că criteriul este incognoscibil și de aceea și adevărul e incognoscibil⁴¹⁶.

[96] Scepticii tăgăduiesc și c-ar exista un semn doveditor. Dacă există, spun ei, el trebuie să fie sau sensibil, sau inteligibil. Dar nu este sensibil, din pricină că ceea ce e sensibil este comun, pe cînd semnul doveditor este ceva particular. Pe de altă parte, sensibilul este de domeniul diferenței specifice, în timp ce semnul doveditor aparține categoriei relativului. Semnul nu-i nici un obiect al rațiunii, fiindcă obiectele inteligibile sînt de patru feluri: inteligibile aparente despre lucruri aparente, inteligibile neaparente despre lucruri neaparente, inteligibile neaparente despre lucruri aparente sau inteligibile aparente despre lucruri neaparente; dar semnul doveditor nu-i nimic din acestea, încît nu există. Semnul nu este aparent al unui lucru aparent, pentru că lucrul aparent n-are nevoie de semn; nici nu este neaparent al unui lucru neaparent, pentru că ceea ce este dezvăluit trebuie să fie dezvăluit de ceva vizibil; [97] nici nu poate fi neaparent al unui lucru aparent, căci ceea ce oferă mijlocul de înțelegere al unui alt lucru trebuie să fie aparent; în sfîrșit, nu-i nici aparent al unui lucru neaparent, din cauză că semnul doveditor, aparținînd categoriei lucrurilor relative, trebuie să fie perceput în același timp cu lucrul al cărui semn doveditor este, ceea ce nu-i cazul aici. Urmează că nici unul din lucrurile neevidente nu poate fi înțeles, căci se spune că lucrurile neevidente trebuie înțelese prin semne doveditoare⁴¹⁷.

Scepticii suprimă și cauza⁴¹⁸ în felul următor.

Cauza aparține categoriei relativului, anume e relativă față de ceea ce este cauzat, adică față de efect. Dar lucrurile care sînt relative sînt simple obiecte ale gîndirii și nu au o existență substanțială. [98] De aceea, o cauză poate fi numai obiect al gîndirii; într-adevăr, dacă e cauză, trebuie să aducă o dată cu ea lucrul al cărui cauză este, altfel nu va mai fi cauză. Întocmai după cum cineva care-i tată, în lipsa persoanei în legătură cu care este

numit tată nu va mai fi tată, tot așa e și cu cauza. Dar, lucrul în legătură cu care e gîndită cauza, anume efectul, nu este prezent, căci nu are loc nici naștere, nici dispariție, nici vreun alt proces; de aceea, cauza nu există. Mai departe, admitînd că există cauza, atunci sau un corp este cauza altui corp, sau un incorporeal este cauza altui incorporeal⁴¹⁹; dar nu-i nici unul din aceste cazuri; de aceea, cauza nu există. Un corp, de fapt, nu poate fi cauza unui alt corp, întrucît și unul și altul au aceeași natură. Căci dacă unul din ele este numit cauză, întrucît este corp, atunci și celălalt, fiind corp, va deveni cauză.

[99] Dar dacă amîndouă corpurile vor fi la fel cauză, nu va mai exista altceva care să sufere acțiunea exercitată de cauză. Din același motiv, nici incorporealul nu poate fi cauza altui incorporeal. La fel, incorporealul nu poate fi cauza unui corp, deoarece nici un incorporeal nu creează ceva corporal. În sfîrșit, un corp nu poate fi cauza unui incorporeal, deoarece ceea ce este produs trebuie să fie format din materie pasivă; dar, fiind incorporeal, nu poate suferi o acțiune și nici nu poate fi produs de ceva. De aceea, cauza nu există. De aici mai rezultă afirmația lor că primele principii ale universului nu au o existență reală; căci, în acest caz, ar trebui să existe ceva care să creeze și să acționeze.

Mai departe, ei negau și existența mișcării, argumentînd că ceea ce se mișcă, se mișcă fie în locul în care este, fie într-un loc unde nu este. Dar, dacă nu se poate mișca în locul în care este, cu atît mai puțin se poate mișca într-un loc unde nu este. De aceea, mișcarea nu există⁴²⁰.

[100] Scepticii tăgăduiau și posibilitatea învățaturii. Se poate învăța, spun ei, fie ceea ce este, pentru că există, fie ceea ce nu este, pentru că nu există. Dar ceea ce este nu poate fi predat, pentru că există; căci natura lucrurilor care sînt este vizibilă și recunoscută de toți; nici ceea ce nu este nu poate fi predat ca atare, pentru că nimic nu accede la ceea ce nu este și deci nici nu poate fi învățat⁴²¹.

Nici nașterea nu există, spun scepticii, căci ceea ce este nu se naște, fiindcă *este*; și nici ceea ce nu este, pentru că n-are o existență substanțială, iar ceea ce n-are substanță și nici nu este n-a putut să se nască⁴²².

[101] Nu există nimic bun sau rău de la natură, căci, dacă ar exista ceva bun sau rău de la natură, ar trebui să fie bun sau rău pentru toată lumea, întocmai după cum zăpada este rece pentru toți. Dar nu există lucruri care să fie deopotrivă bune sau rele pentru toată lumea; de aceea nu există lucruri bune sau rele de la natură. Într-adevăr, sau tot ce e socotit bun de cineva trebuie să fie numit oricînd bun, sau nu. Desigur, totul nu poate fi socotit astfel, deoarece unul și același lucru este socotit bun de unii și rău de alții; de pildă, Epicur consideră că plăcerea e bună, iar Antistene că e rea. Urmează deci că același lucru poate fi și bun și rău. Dar dacă spunem că nu tot ceea ce opinează cineva că-i bun este astfel, vom avea de judecat păreri deosebite; dar lucrul acesta nu-i cu puțință din cauza valabilității egale a argumentelor opuse. De aceea binele prin natură nu este cognoscibil⁴²³.

[102] Felul lor de a compune argumentele poate fi înțeles din tratatele rămase de la ei.

XII. E drept că Pyrrhon n-a lăsat nici o scriere, dar adepți lui, Timon, Enesidem, Numenios și Nausiphanes ca și alți sceptici, au lăsat opere scrise⁴²⁴.

XIII. Contrazicîndu-i, dogmaticii⁴²⁵ le răspund scepticilor că și aceștia trebuie să aibă o înțelegere logică a lucrurilor și să dogmatizeze. Într-adevăr, cînd ei se înfățișează combatînd în modul cel mai energic, trebuie să înțeleagă lucrurile, căci în același timp ei afirmă cu tărie și dogmatizează. Astfel, chiar și atunci cînd declară că nu definesc nimic și că la fiecare

argument există altul opus⁴²⁶, ei, de fapt, definesc aceste lucruri și dogmatizează⁴²⁷. Acestora scepticii le răspund:

[103] „Noi recunoaștem că, în calitate de oameni, cădem în aceste greșeli; căci recunoaștem că este zi și că noi sîntem în viață, ca și alte fapte vizibile din viață. În ce privește lucrurile pe care dogmaticii le susțin prin argumentare logică, avînd pretenția că le-au înțeles definitiv, noi ne îndoim de ele, din pricină că acestea nu sînt evidente și mărginim cunoașterea la stările noastre subiective⁴²⁸. Admitem că vedem și recunoaștem că gîndim un lucru sau altul, dar cum vedem și cum gîndim nu știm. În conversație spunem că anumit lucru pare alb, dar nu sîntem siguri că-n realitate este alb.”

[104] „În ce privește expresia noastră «nu definesc nimic» și altele asemănătoare, noi le întrebuițăm cu o semnificație nedogmatică, căci ele nu sînt de același fel cu afirmația că lumea e sferică. Într-adevăr, ultima afirmație nu este sigură, pe cînd cele precedente sînt simple admiteri. Astfel în maxima: «Nu definim nimic», nu determinăm nici chiar aceasta.”⁴²⁹

Mai departe, filosofii dogmatici susțin că scepticii neagă însăși viața, întrucît se leapădă de tot ceea ce constituie viața. Scepticii spun însă că nu-i adevărat, fiindcă ei nu tăgăduiesc că noi vedem; spun numai că nu știm cum vedem. „Admitem ceea ce ne apare – spun ei –, fără să admitem că în realitate este așa cum apare.”

Noi simțim că focul arde, dar ne abținem de a afirma că natura lui este să ardă.

[105] Vedem că un om se mișcă și că piere⁴³⁰, dar cum se întîmplă aceasta nu știm. Noi ne împotrivim numai – spun ei – de a admite substanța necunoscută⁴³¹ dindărătul fenomenelor. Cînd spunem că un tablou are relief, descriem ceea ce este aparent; dar dacă spunem că n-are relief, atunci nu vorbim despre ceea ce este aparent, ci despre altceva⁴³². Aceasta îl face pe Timon să spună, în *Pythion*, că Pyrrhon nu și-a ieșit niciodată din obiceiuri, iar în *Imagini* spune:

Atotputernică aparența-i oriunde apare,

și în lucrarea sa *Despre simțuri*: „Nu afirm că mierea este dulce, ci admit că pare așa.”⁴³³

[106] Și Enesidem, în prima Carte a lucrării sale *Expuneri pyrrhoniene*, spune că Pyrrhon nu determină nimic dogmatic, din cauza posibilității de a fi contrazis, ci se călăuzește de faptele aparente. Și în lucrările sale *Împotriva înțelepciunii* și *Despre cercetare* spune același lucru. De asemenea, Zeuxis, adeptul lui Enesidem, în lucrarea sa *Despre argumentele duble*, Antiochos din Laodicea și Apellas în cartea sa *Agrippa*, toți recunosc numai fenomenele. De aceea, după cum spune Enesidem, ca și la Epicur, criteriul scepticului este senzația. După Democrit însă, criteriul nu e nimic din cele ce apar, iar senzațiile pe care le avem sînt pur și simplu inexistente⁴³⁴.

[107] Împotriva acestui criteriu al aparențelor sensibile, filosofii dogmatici obiectează că de la aceleași senzații avem reprezentări diferite, că, de pildă, un turn e rotund sau pătrat, iar scepticul, dacă nu alege una sau alta, nu va fi în stare să acționeze; dacă, pe de altă parte, spun ei, urmează una din ele, atunci nu mai acordă o valoare egală tuturor senzațiilor aparente. Acestora scepticii le răspund c-atunci cînd se produc reprezentări diferite va trebui să spunem că fiecare dintre ele apare astfel, căci de aceea le numim lucruri aparente, din cauză că apar. În sfîrșit, scepticii spun că scopul pe care trebuie să-l realizăm este abținerea de a judeca⁴³⁵, căreia îi urmează ca o umbră lipsa de tulburare⁴³⁶, așa cum afirmă Timon, Enesidem și adepții lor.

[108] Într-adevăr, în chestiunile care ne privesc pe noi vom alege pe unele și le vom evita pe altele; iar lucrurile pe care nu le decidem noi, ci se întâmplă din necesitate, cum sînt foamea, setea și durerea, nu le putem înlătura, pentru că nu pot fi schimbate prin puterea rațiunii⁴³⁷.

Cînd dogmaticii argumentează că scepticul poate să trăiască într-o atare dispoziție sufletească, încît să nu se dea în lături dacă i se poruncește să-și mănînce pe propriul său părinte, scepticii răspund c-ar fi în stare să trăiască abținîndu-se⁴³⁸ cînd e vorba de o cercetare dogmatică, dar nu în chestiuni privind viața și măsurile de conservare a ei. „Prin urmare, noi alegem sau respingem un lucru după obișnuință și respectăm legile.” După spusele unor autori, scopul propus de sceptici este insensibilitatea⁴³⁹; după spusele altora, blîndețea⁴⁴⁰.

CAPITOLUL AL XII-LEA

Timon

I. [109] Timon, spune Apollonides din Nicaia al nostru⁴⁴¹ în prima Carte a comentariilor lui *Despre Silloi*, pe care le dedică lui Tiberius Caesar, era fiul lui Timarchos⁴⁴² și de neam din Phlius. Pierzîndu-și de tînră părinții, se făcu dansator de teatru, dar în urmă prinse dezgust pentru această ocupație, părăsi țara și se duse la Megara, la Stilpon⁴⁴³. După cîtva timp de stat cu acesta, se întoarse acasă și se însură. Apoi, împreună cu soția, se duse la Pyrrhon, în Elis, și-au trăit acolo pînă ce li s-au născut copiii; pe cel mai mare l-a numit Xanthos⁴⁴⁴, îl puse să-nvețe medicina și l-a lăsat urmaș la felului său de trai.

[110] Sotion, în Cartea a unsprezecea⁴⁴⁵, ne spune c-acest fiu a fost un om de mare renume⁴⁴⁶. Timon, totuși, neavînd cu ce să trăiască, s-a îmbarcat spre Hellespont și Propontida. Trăind acum la Chalcedon, ca sofist, și-a sporit renumele și mai mult și, după ce-a făcut avere, s-a dus la Atena, unde a trăit pînă la moarte, cu excepția unei scurte perioade de timp pe care a petrecut-o la Theba. El fu cunoscut de regele Antigonos și de Ptolemaios Filadelful, după cum aduce mărturie el însuși în iambii săi⁴⁴⁷.

II. După spusele lui Antigonos⁴⁴⁸, îi plăcea vinul și cînd întrerupea studiul filosofiei, scria poeme, versuri epice, tragedii, drame satirice, treizeci de comedii și șaizeci de tragedii, în afară de *Silloi* și poeme obscene.

[111] Mai sînt și alte lucrări în proză de-ale lui, care ajung la douăzeci de mii de rînduri și sînt menționate de Antigonos din Carystos; acesta i-a scris și viața⁴⁴⁹. Există și trei Cărți de *Silloi*, în care, din punctul de vedere al unui sceptic, își bate joc de toți și satirizează filosofii dogmatici, folosind forma parodiei. În prima Carte vorbește tot timpul la prima persoană; a doua și a treia sînt în formă de dialog; se înfățișează pe el, întrebîndu-l pe Xenofanes din Colofon despre fiecare filosof pe rînd, iar Xenofanes îi răspunde; în a doua Carte vorbește despre filosofii mai vechi, iar în a treia despre filosofii mai noi, fapt pentru care unii au denumit-o și *Epilog*.

[112] Prima tratează aceleași subiecte, numai că poemul e rostit de o singură persoană. Începutul sună astfel:

Haideți acumă cu toții, sofîști prea iscoditori!⁴⁵⁰

III. După cum aflăm de la Antigonos și de la Sotion din Cartea a unsprezecea, a murit aproape de vîrsta de nouăzeci de ani⁴⁵¹. Am auzit c-avea numai un ochi, întrucît el însuși își dădea numele de „ciclop”.

IV. A mai fost și alt Timon, mizantropul⁴⁵².

V. În ce-l privește pe filosoful nostru, după cum spune Antigonos, el îndrăgea foarte mult grădinile și îi plăcea să se ocupe de treburile sale proprii. Circula și-o vorbă despre el de Hieronymos, peripateticul: „Întocmai cum la sciți și cei care fug și cei care urmăresc ținesc cu arcul tot atît de bine, la fel și printre filosofi, unii își prind discipolii urmărindu-i, alții fugind de ei, ca, de pildă, Timon.”⁴⁵³

VI. [113] Avea mintea ageră și gata de batjocură. Îi plăcea să scrie și era capabil să găsească subiecte pentru poezi și să colaboreze la drame. Dădea dramaturgilor Alexandros și Homeros⁴⁵⁴ materiale pentru tragediile lor. Cînd era tulburat de slujitoare și de cîini, se oprea din scris, căutînd cu rîvnă liniștea. Se spune că Aratos⁴⁵⁵ l-a întrebat cum ar putea obține un text al lui Homer care să fie demn de încredere, la care a răspuns: „Poți să-l obții dacă intri în posesia unor manuscrise vechi, iar nu a celor corectate, din zilele noastre.”⁴⁵⁶ Avea obiceiul să-și lase poemele peste tot în dezordine, uneori erau pe jumătate roase, [114] încît, odată cînd se duse la Zopyros oratorul⁴⁵⁷, ca să-i citească din poemele sale, desfășură foile de papirus și citi ce-i cădea sub ochi, iar cînd ajunse la mijlocul foii descoperi un fragment pe care-l căutase zadarnic, așa era de neglijent. Era așa de activ, încît nu găsea timp nici să mănînce⁴⁵⁸. Se mai povestește că odată, văzîndu-l pe Arcesilaos trecînd prin piața Cercopilor⁴⁵⁹, îi spuse: „Ce cauți pe aici, unde sîntem numai oameni liberi?” Avea obiceiul să citeze mereu, acelora care admiteau evidența simțurilor cînd erau confirmate de judecata minții, versul acesta:

Se înfîlni Attagas și Numenios⁴⁶⁰.

Era un lucru obișnuit pentru el a glumi în felul acesta. Cuiva care se minuna de orice, îi spuse: „De ce nu te minunezi că noi trei n-avem împreună decît patru ochi?” pentru că, de fapt, el era chior, și tot așa și discipolul său Dioscurides⁴⁶¹, pe cînd omul căruia i se adresa era normal.

[115] Întrebat odată de Arcesilaos, de ce a venit la Atena, de la Theba, îi răspunse: „Ca să rîd cînd vă văd pe toți cum vă trudiți!”⁴⁶² Cu toate acestea, deși l-a atacat pe Arcesilaos în opera sa *Silloi*, l-a lăudat în lucrarea intitulată *Ospățul funebru al lui Arcesilaos*⁴⁶³.

VII. După spusele lui Menodotos⁴⁶⁴, Timon n-a lăsat nici un succesori, încît școala lui s-a stins pînă ce Ptolemaios din Cyrene a reînființat-o⁴⁶⁵. Hippobotos și Sotion spun totuși c-a avut ca discipoli pe Dioscurides din Cyru, pe Nicolochos din Rhodos, pe Euphranor din Seleucia și pe Praylos din Troada⁴⁶⁶. După cum aflăm din povestirea lui Phylarchos, acesta din urmă avea așa o tărie de caracter, încît, fiind învinuit pe nedrept, a suferit pedeapsa pentru trădare fără să-i considere pe concetățenii săi demni de a le adresa măcar un cuvînt.

[116] Euphranor a avut ca discipol pe Eubulos din Alexandria; Eubulos l-a instruit pe Ptolemaios, iar acesta, la rîndul lui, pe Sarpedon și Heracleides, care l-a învățat pe Enesidem din Cnosos, autorul celor opt Cărți de *Expuneri pyrrhoniene*; Enesidem a fost învățătorul lui Zeuxippos, concetățeanul său, care, la rîndul lui, l-a învățat pe Zeuxis cel strîmb de picioare. Acesta a fost profesorul lui Antiochos din Laodicea, de pe Lycos. Acesta i-a avut ca discipoli pe Menodotos din Nicomedeia, care a fost medic empiric, și pe Theiodas din Laodicea, iar Menodotos a fost învățătorul lui Herodotos din Tars, fiul lui Arieus. Acesta l-a învățat pe Sextus Empiricus, care a scris zece Cărți *Despre scepticism* și alte opere frumoase, iar Sextus l-a instruit pe Saturninos, numit Cythenas, și acesta empiric⁴⁶⁷.

Cartea a X-a

Epicur

I. [1] Epicur¹, fiul lui Neocles și al Chairestratei, era cetățean al Atenei, din demul Gargettos și, după cum spune Metrodor în cartea sa *Despre nașterea bună*², din familia Philaidai. Heracleides, în *Rezumatul din Sotion*³, ca și alți autori spun c-a fost crescut la Samos, unde atenienii trimiseseră coloni⁴, și c-a venit la Atena la vârsta de optsprezece ani, pe timpul când Xenocrate ținea lecții la Academie, iar Aristotel se afla la Chalcis⁵. După moartea lui Alexandru Macedon și expulzarea colonilor atenieni din Samos de către Perdiccas, Epicur părăsi Atena și se duse la tatăl său, la Colofon⁶.

II. [2] Cîtva timp a locuit acolo și și-a strîns discipoli, apoi s-a reîntors la Atena pe vremea cînd era arhonte Anaxicrates⁷. Se spune că, la început, a filosofat împreună cu ceilalți filosofi, dar mai apoi și-a format doctrina sa proprie, înființînd școala care-i poartă numele⁸.

El însuși spune c-a început studiul filosofiei la vârsta de paisprezece ani⁹. Apollodoros epicurianul, în prima Carte a lucrării sale *Viața lui Epicur*¹⁰, spune că s-a apucat de filosofie din dispreț față de profesorii săi, care nu-i puteau explica sensul „haosului” din Hesiod. Totuși după spusele lui Hermip a început prin a fi dascăl de școală, dar dînd din întîmplare peste operele lui Democrit, s-a dedat cu tot zelul studiului filosofiei¹¹.

[3] Așa se explică aluzia lui Timon din versurile:

Coadă-i și cel mai netrebnic din toți cercetășii naturii

Fiul de dascăl din Samos, supremul incult dintre oameni¹².

După spusele lui Philodemos, epicurianul, din Cartea a zecea a tratatului său *Despre filosofi*, și-a îndemnat pe cei trei frați, Neocles, Chairedemos și Aristobulos, să studieze împreună cu el filosofia, ba chiar și pe sclavul său, numit Mys, după cum arată Myronianos în *Paralele istorice rezumative*¹³.

III. Diotimos stoicul, care-i era dușman, l-a acoperit cu calomnii odioase, publicînd cincizeci de scrisori scandaloase, ca fiind scrise de Epicur¹⁴; la fel a făcut și autorul care i-a atribuit scrisori, în general puse pe seama lui Chrysippos¹⁵; [4] la fel au procedat și Poseidonios, stoicul, și adepții lui, și Nicolaos, și Sotion în Cartea a douăsprezecea <a *Succesiunilor*, precum și în a 12-a obiecție> a lucrării intitulată *Obiecțiile Diocleene*, care se referă la sărbătoarea zilei a douăzecea, la fel și Dionysios din Halicarnas¹⁶. Ei pretind că mergea cu mamă-sa prin sate ca să citească incantații de purificare și că împreună cu tatăl-său preda scrisul și cititul în școală pentru un salariu derizoriu; mai departe, că unul dintre frații lui era un codoș și că el trăia cu curtezana Leontion¹⁷; că și-a dat drept ale sale doctrina lui Democrit despre atomi și a lui Aristip despre plăcere¹⁸; că nu era cetățean atenian adevărat, învinuire adusă de Timocrates și de Herodotos în cartea *Despre adolescența lui Epicur*; c-a lingușit în mod rușinos pe Mithras, administratorul lui Lysimah, numindu-l, în scrisorile adresate lui, mîntuitor și stăpîn¹⁹; [5] mai departe, c-a ridicat în slavă pe Idomeneus, pe Herodotos și Timocrates, care

au făcut cunoscute ideile lui obscure și că i-a lingușit pentru acest motiv²⁰. De asemenea, că i-ar fi scris lui Leontion: „Pe mîntuitorul și stăpînul Apollo, micuța mea Leontion, ce aplauze vîi ne-a inspirat lectura scrisorii tale”²¹. La fel și Themistei, soția lui Leonteus: „Sînt gata, dacă nu veniți să mă vedeți, s-alerg de trei ori mai repede ca să mă aflu în locul unde mă veți chema tu și Themista”²², iar frumosului Pythocles, îi scrie: „Mă voi așeza și voi aștepta sosirea ta mult dorită și divină”²³. După cum spune Theodoros în Cartea a patra a lucrării sale *Contra lui Epicur*, într-o altă scrisoare către Themista, socotește să-i dea sfaturi²⁴. [6] Se adaugă c-avea corespondență cu multe curtezane, mai ales cu Leontion, de care era îndrăgostit și Metrodor²⁵. Se mai observă că în tratatul său *Despre scop* Epicur se exprima în acești termeni: „Nu știu cum să concep binele, dacă suprim plăcerile gustului, plăcerile sexuale, plăcerile urechii și ale formelor frumoase.” În scrisoarea către Pythocles iarăși spune: „Ridicînd pînzele, fugi, fericitul, de orice cultură.”²⁶ Epictet îl numește pornograf și-l acoperă cu insulte²⁷.

Mai este și Timocrates, fratele lui Metrodor, care i-a fost discipol și pe urmă i-a părăsit școala și care, în cartea intitulată *Povești vesele*, afirmă că Epicur vomita de două ori pe zi din cauza lăcomiei și continuă spunînd că el, Timocrates, a scăpat cu mare greutate de acele ședințe nocturne de filosofie și de conviețuirea aceea plină de taine²⁸. [7] Mai departe spune că Epicur cunoștea puțin filosofia și încă și mai puțin viața, că starea sănătății lui era mizerabilă, încît mulți ani nu s-a putut ridica din litieră și că cheltuia o mină întreagă, zilnic, pe mîncare, cum spune singur în scrisoarea către Leontion și în aceea către filosofii din Mytilene²⁹. Adaugă că printre alte curtezane care au trăit cu el și cu Metrodor au fost și Mammарion, Hedeia, Erotion și Nikidion³⁰.

IV. Timocrates pretinde, de asemenea, că în cele 37 de Cărți ale lucrării lui *Despre natură*, Epicur se repetă des și se află în opoziție cu alții, mai ales cu Nausiphanes³¹. Iată chiar cuvintele lui: „Dar să-l lăsăm. Căci cînd îl frămîntă o idee, ca durerile facerii, are la îndemînă lăudăroșenia sofistică, ca mulți alți oameni servili.”; [8] în afară de aceasta spune singur în scrisorile lui despre Nausiphanes³²: „Lucrul acesta așa l-a scos din fire, încît m-a insultat și a pretins că mi-e dascăl.” Epicur îl numea pe acest Nausiphanes meduză, incult, înșelător și stricat. Numea pe discipolii lui Platon lingușitorii lui Dionysios, pe șeful lor „Platon cel de aur”³³, iar pe Aristotel un risipitor care, după ce și-a mîncat averea părintească, s-a înrolat în armată și s-a apucat de negoțul cu leacuri; pe Protagoras îl numea hamal, scribul lui Democrit și dascăl de țară; pe Heraclit, un încurcă-lume; pe Democrit îl numea Lerocrit; lui Antidoros îi spunea Sannidoros; pe cinici, dușmanii Greciei; pe dialecticieni, nimicitori; iar pe Pyrrhon, ignorant și incult³⁴.

V. [9] Dar toți acești detractori ai lui Epicur nu sînt în toate mințile³⁵. Avem o mulțime de mărturii care să dovedească neîntrecuta bunăvoință a filosofului nostru față de toată lumea: patria lui l-a cinstit cu statui de bronz; prietenii lui sînt așa de numeroși c-abia ar putea încăpea în multe orașe și toți care l-au cunoscut erau foarte atașați de farmecul doctrinei lui, în afară de Metrodoros din Stratonicea³⁶, care a trecut la Carneade, fiind, poate, apăsător de prea marea bunătate a profesorului său; însăși școala lui, în timp ce toate celelalte au dispărut, continuă să subziste fără întrerupere sub nenumăratele conduceri ale unui discipol după altul; [10] recunoștința lui față de părinți, mărinimia față de frați, bunătatea față de slujitori, dovedită și de condițiile testamentului său și de faptul că și sclavii erau luați ca

membri ai școlii, cel mai de seamă dintre ei fiind sus-numitul Mys³⁷; și, în general, bunăvoința lui față de lumea întreagă. Nu se găsesc cuvinte care să descrie pietatea lui față de zei și dragostea față de patrie. Din cauza prea marelui sale modestii și echității, nici n-a intrat în viața publică. Și-a petrecut toată viața în Grecia, cu toate nenorocirile care s-au abătut asupra ei în acel timp; de două sau de trei ori a făcut excursii în Ionia, ca să-și viziteze prietenii. E drept că de peste tot veneau prietenii la el și trăiau cu el în grădina lui, cum arată Apollodor³⁸, care mai spune că a cumpărat grădina pentru optzeci de mine.

V. [11] Același lucru îl spune și Diocles³⁹ în Cartea a treia a *Schiței* sale și anume că epicurienii duceau o viață foarte simplă și frugală. Se mulțumeau cu o cupă modestă de vin, în general băutura lor fiind apa. Mai spune că Epicur nu socotea că-i necesar să-și pună avutul în comun, cum făcea Pitagora⁴⁰, care spunea că bunurile prietenilor sînt comune; o asemenea practică, după părerea lui, se baza pe neîncredere, iar fără încredere nu există prietenie. În corespondența sa arată el singur că se mulțumea cu pâine goală și apă. Tot el scrie: „Trimite-mi o ulcică cu brînză, ca să trăiesc luxos cînd îmi vine gust.” Acesta a fost omul care a stabilit că scopul vieții este plăcerea⁴¹. Iată epigrama în care Athenaios⁴² îl laudă:

- [12] Lucruri deșarte vînați voi, trudind, muritori, iar cîștigul
Certuri, războaie vă e; tot ce vă dă nu v-ajung!
Firea hotare severe le puse la bunuri, ea însăși;
Vorbele goale au cale fără de sfîrșit.
Toate acestea le știe fecioru-nțelept al lui Neocles,
Muzele că i le-au spus, fie trepiedul din Pytho⁴³.

Mergînd mai departe, vom afla acestea mai bine din doctrinele și maximele lui.

VII. Dintre filosofii vechi, spune Diocles⁴⁴, accepta mai mult părerile lui Anaxagora, deși în anumite privințe nu era de acord cu el, și pe ale lui Archelaos, profesorul lui Socrate⁴⁵. Diocles adaugă că-și exersa discipolii să-i învețe pe dinafară operele sale⁴⁶.

[13] Apollodor, în *Cronografia* lui, ne spune că filosoful nostru a fost discipolul lui Nausiphanes și Praxiphanes⁴⁷; Epicur însă, în *Scrisoarea către Eurylochos*⁴⁸, tăgăduiește acest lucru și spune c-a învățat singur. Epicur nu crede c-a existat filosoful Leucip; la fel gîndește și Hermarchos⁴⁹, deși unii, printre care și Apollodoros, epicurianul⁵⁰, spun că Leucip a fost profesorul lui Democrit. Pe de altă parte, Demetrios din Magnesia afirmă că Epicur a urmat și lecțiile lui Xenocrate⁵¹.

VIII. Pentru a indica lucrurile, Epicur se folosește de termenii proprii lor, dar gramaticianul Aristophanes⁵² îl acuză că avea un stil foarte personal. Era un scriitor așa de clar, încît în lucrarea sa *Despre retorică*⁵³ spune că singura cerință e claritatea. [14] În corespondență a înlocuit salutarea obișnuită: „Îți doresc veselie” prin urări ca: „Îți doresc fericire” și „Îți doresc o viață demnă”⁵⁴.

Ariston⁵⁵, în lucrarea sa *Viața lui Epicur*, spune că acesta și-a copiat în *Canonul* său părți din *Trepiedul* lui Nausiphanes⁵⁶ și mai adaugă că Epicur a fost discipolul acestui filosof, ca și al platonicianului Pamphilos din Samos⁵⁷. IX. Mai departe spune c-a început să studieze filosofia cînd era de doisprezece ani și a întemeiat școala la treizeci și doi de ani⁵⁸.

După spusele lui Apollodor din *Cronografia* lui, s-a născut în anul al treilea al celei de-a o sută noua olimpiade, în timpul cînd era arhonte Sosigenes, în ziua a șaptea a lunii Gamelion, cu șapte ani după moartea lui

Platon⁵⁹. [15] La vârsta de treizeci și doi de ani a întemeiat o școală de filosofie, mai întâi în Mytilene și Lampsacos, timp de cinci ani, iar apoi s-a mutat la Atena, unde a murit în anul al doilea al olimpiadei a o sută douăzeci și șaptea, pe când era arhonte Pytharatos, la vârsta de șaptezeci și doi de ani⁶⁰. Hermarchos, fiul lui Agemortos, din Mytilene, a preluat conducerea școlii. Epicur a murit de piatră la bășică, care i-a provocat retenția urinei, boala durînd 14 zile⁶¹, după cum spune Hermarchos în *Scrisorile* sale. Hermip povestește că s-a vîrît într-o baie de bronz cu apă caldă și-a cerut vin curat pe care l-a sorbit; [16] după ce și-a rugat prietenii să-și amintească de învățăturile lui, și-a dat obșteșcul sfîrșit.

Iată ce-am scris și noi despre el:

„Prieteni rămîneți cu bine, cu cinste păstrîndu-mi doctrina!”
 Vorba într-astfel sfîrșind, ochii-Epicur a închis.
 Stînd într-o baie caldută și bînd vinaț far'de apă,
 Astfel cu vinul sorbi moartea, cumplitul ei frig⁶².

Acestea au fost viața și moartea înțeleptului nostru⁶³.

X. Iată și testamentul lui: „Prin ultima mea voință las întreaga mea avere lui Amynomachos, fiul lui Phylocrates din Bate, și lui Timocrates, fiul lui Demetrios din Potamos⁶⁴, fiecăruia în parte, după articolele actului de donație depus în Metroon⁶⁵, [17] cu condiția ca să pună grădina și tot ce ține de aceasta la dispoziția lui Hermarchos, fiul lui Agemortos, din Mytilene, și condiscipolilor în filosofie și acelora pe care Hermarchos îi va lăsa ca urmași, ca să trăiască în conformitate cu filosofia. Și încredințez pentru totdeauna adepților filosofiei mele grija de a ajuta pe Amynomachos, pe Timocrates și pe succesorii lor să păstreze cît vor putea mai bine viața în comun din grădină, în felul în care va fi cel mai nimerit, și urmașii mei să ajute la păstrarea grădinii, în același fel, ca și acei cărora adepții filosofiei mele le vor lăsa grija școlii mele. Amynomachos și Timocrates să pună la dispoziția lui Hermarchos și a tovarășilor lui casa din Melite⁶⁶ ca să trăiască în ea în tot timpul vieții lui Hermarchos.

[18] Din veniturile provenite din bunurile date de mine lui Amynomachos și Timocrates, aceștia să pună deoparte, cum vor putea mai bine, sfătuiindu-se și cu Hermarchos, pentru sacrificiile funerare de adus tatălui, mamei și fraților mei și pentru sărbătorirea obișnuită a zilei mele de naștere, în ziua a zecea a lunii Gamelion, din fiecare an, și pentru întrunirea tuturor membrilor școlii mele, ținută în fiecare lună, în ziua a douăzecea, pentru <a comemora>⁶⁷ pe Metrodor și pe mine, după regulile stabilite. Să se adune cu toții și pentru a sărbători ziua de aniversare a fraților mei, în luna Poseideon, și pe aceea a lui Polyainos, în luna Metageitnion, cum am făcut și noi pînă acum⁶⁸.

[19] Amynomachos și Timocrates să aibă grijă de Epicuros, fiul lui Metrodor, și de fiul lui Polyainos în caz că se vor dedica filosofiei și vor locui cu Hermarchos⁶⁹. La fel să îngrijească de întreținerea fiicei lui Metrodor⁷⁰, iar cînd va deveni nubilă s-o mărite cu un bărbat ales de Hermarchos dintre membrii școlii, dacă ea va fi cuminte și va asculta de Hermarchos. Din veniturile lăsate de mine, Amynomachos și Timocrates să se sfătuiască cu Hermarchos și să le mai dea copiilor lui Metrodor cît vor crede de cuviință în fiecare an, pentru întreținere.

[20] Să-l facă pe Hermarchos posesorul veniturilor împreună cu ei, pentru ca totul să fie îndeplinit în înțelegere cu el, care a îmbătrînit o dată cu mine studiind filosofia și pe care l-am lăsat să fie conducătorul școlii. Cînd fata va fi de măritat⁷¹, Amynomachos și Timocrates să-i plătească

zestrea, luînd din avut cît vor îngădui împrejurările, cu aprobarea lui Hermarchos. Să aibă grijă de Nicanor⁷², cum am făcut noi pînă acum, în așa fel încît nici unul dintre membrii școlii care mi-au adus servicii în viața mea particulară și au fost buni cu mine în tot felul, preferînd să îmbătrînească cu mine în școală, să nu fie lipsiți de cele necesare vieții, în măsura în care mijloacele noastre o îngăduie.

[21] Toate cărțile pe care le posed⁷³ să fie date lui Hermarchos. Dacă s-ar întîmpla ca Hermarchos să moară înainte ca să fi ajuns mari copiii lui Metrodor, Amynomachos și Timocrates, să le dea din fondurile lăsate de mine, pe cît va fi cu putință, atît cît trebuie pentru diferitele lor nevoi, în măsura în care vor avea o purtare bună. Se vor îngriji și de celelalte, după cum am hotărît, ca totul să fie îndeplinit, pe cît le stă în putință. Dintre sclavi, eliberez pe Mys, Nicias, Lycon. O eliberez și pe Phaidrion.⁷⁴

[22] Fiind pe moarte, Epicur scrie lui Idomeneus⁷⁵ următoarea scrisoare:

„Ți-am scris în această zi fericită, care-i și cea din urmă a vieții mele. Suferințele mele din pricina retenției urinei și a dizenteriei sînt la paroxism și întru nimic nu-și micșorează intensitatea lor; dar tuturor acestor dureri le opun fericirea pe care o simt în suflet amintindu-mi convorbirile noastre trecute. Și, într-un mod demn de conduita ta încă din fragedă tinerețe față de mine și de filosofie, te rog să ai grijă de copiii lui Metrodor.”⁷⁶

Acestea au fost dispozițiile testamentului lui⁷⁷.

XI. Dintre numeroșii lui discipoli, următorii au fost mai de seamă: Metrodor, originar din Lampsacos⁷⁸, fiul lui Athenaios sau al lui Timocrates și mamă i-a fost Sande. Din momentul cînd l-a cunoscut pe Epicur, niciodată nu l-a părăsit, cu excepția a șase luni pe care le-a petrecut să-și revadă locul natal, de unde s-a întors iarăși la el. [23] A fost un bărbat capabil în toate privințele, după cum mărturisește și Epicur în lucrările citate mai înainte și în Cartea a treia a scrierii intitulate *Timocrates*⁷⁹. Astfel fiind, și-a măritat pe sora sa Batis cu Idomeneus⁸⁰ și el, singur, și-a luat ca ibovnică pe curtezana ateniană Leontion. A dovedit un curaj neînfînt în înfrîmarea supărărilor și a morții, după cum declară Epicur în prima Carte a scrierii sale intitulată *Metrodor*⁸¹. Știm c-a murit cu șapte ani înainte de Epicur, la cincizeci și trei de ani⁸², și chiar Epicur în testamentul lui, pe care l-am citat, vorbește despre el ca despre cineva care a murit și ia dispoziții pentru îngrijirea copiilor lui Metrodor. Timocrates⁸³, cel amintit mai sus, fratele lui Metrodor și un om ușuratic, i-a fost de asemenea discipol.

[24] Metrodor a scris următoarele opere:

Contra medicilor, trei Cărți;
Despre senzații;
Contra lui Timocrates;
Despre mărînimie;
Despre sănătatea slabă a lui Epicur;
Contra dialecticienilor;
Contra sofștilor, nouă Cărți;
Despre calea spre înțelepciune;
Despre transformare;
Despre bogăție;
Contra lui Democrit;
*Despre nașterea bună*⁸⁴.

XII. Pe urmă a fost Polyainos⁸⁵, fiul lui Athenodoros, cetățean din Lampsacos, om drept și prietenos, după cum afirmă Philodemos⁸⁶ și discipolii

lui. XIII. Apoi vine urmașul lui Epicur Hermarchos⁸⁷, fiul lui Agemortos, cetățean din Mytilene, fiul unui om sărac și care a studiat la început retorica. Iată cele mai bune opere scrise de el:

- [25] *Scrisori despre Empedocle*; douăzeci și două la număr;
Despre științe;
Contra lui Platon;
*Contra lui Aristotel*⁸⁸.

A murit de paralizie, după ce s-a dovedit un om capabil.

XIV. Pe urmă este Leonteus din Lampsacos și soția lui, Themista⁸⁹, căreia Epicur i-a adresat scrisori; XV. mai departe, Colotes și Idomeneus⁹⁰, care de asemenea erau originari din Lampsacos. Toți aceștia erau oameni deosebiți, ca și Polystratos, urmașul lui Hermarchos care la rîndul lui a fost urmat de Dionysios, iar acesta de Basileides⁹¹. Apollodoros, numit „tiran al grădinii”⁹², care a scris peste patru sute de Cărți, era și el vestit; și cei doi Ptolemei din Alexandria, unul negru și altul alb⁹³; și Zenon din Sidon⁹⁴, discipolul lui Apollodoros, un autor fecund; [26] apoi Demetrios cel numit laconianul⁹⁵; și Diogenes din Tars⁹⁶, care a scris *Lecții alese*; și Orion⁹⁷ și alții, pe care adevărații epicurieni îi numesc sofiști⁹⁸.

XVI. Au mai fost alți trei bărbați care au purtat numele de Epicuros; unul, fiul lui Leonteus și al Themistei, altul magnezian după naștere și al treilea gladiator⁹⁹.

XVII. Epicur a fost un autor foarte fecund și a întrecut pe toți cei dinaintea lui în numărul scrierilor, care se ridică la aproape trei sute de suluri¹⁰⁰ și nu cuprinde nici un singur citat din alți autori; toate cuprind cuvintele proprii ale lui Epicur¹⁰¹. Chrysippos a încercat să-l întrecă în productivitate, după cîte spune Carneade¹⁰², care, de aceea, îl numește „rivalul parazit al cărților lui Epicur”. Pentru fiecare subiect tratat de Epicur, Chrysippos, cu spiritul lui de rivalitate, trebuia să trateze unul de o lungime egală; [27] de aceea s-a repetat adesea și a așternut pe hîrtie tot ce i-a trecut prin cap și din cauza grabei a lăsat lucruri nerevizuite; are așa de multe citate că numai acestea îi umplu cărțile, lucru în care a urmat exemplul lui Zenon și al lui Aristotel¹⁰³. Acesta e numărul scrierilor lui Epicur și caracterul lor distinctiv. Cele mai bune lucrări sînt următoarele¹⁰⁴:

- Despre natură*, treizeci și șapte de Cărți;
Despre atomi și vid;
Despre dragoste;
Rezumat al cărților contra fizicienilor;
Contra megaricilor;
Probleme;
Maxime fundamentale;
Despre alegere și respingere;
Despre scop;
Despre criteriu, sau Canon;
Chairedemos;
Despre zei;
Despre pietate;
 [28] *Hegesianax*;
Despre felurile de viață, patru Cărți;
Despre conduita dreaptă;
Neocles către Themista;
Banchetul;
Eurylochos către Metrodor;
Despre vedere;

Despre unghiul din atom;
Despre pipăit;
Despre destin;
Teorii despre pasiuni contra lui Timocrates;
Prevederea viitorului;
Îndemn la filosofie;
Despre simulacre;
Despre reprezentare;
Aristobulos;
Despre muzică;
Despre dreptate și celelalte virtuți;
Despre daruri și recunoștință;
Polymedes;
Timocrates, trei Cărți;
Metrodoros, cinci Cărți;
Antidoros, două Cărți;
Teorii despre boli <și moarte>, către Mithras;
Callistolas;
Despre regalitate;
Anaximenes;
*Scrisori*¹⁰⁵.

XVIII. Voi încerca să arăt părerile exprimate în aceste opere, transcriind trei dintre epistolele lui, în care a dat un rezumat al întregului său sistem; [29] voi mai transcrie și *Maximele fundamentale*, ca și orîșice vorbă de-a lui care merită să fie citată¹⁰⁶, pentru ca tu¹⁰⁷ să fii în stare să studiezi pe acest filosof sub toate laturile și să-l poți judeca.

Prima epistolă e adresată lui Herodotos <și se ocupă cu fizica; a doua, lui Pythocles>¹⁰⁸ și tratează despre meteorologie; a treia este adresată lui Menoiceus, avînd ca obiect felurile de viață. Vom începe cu prima scrisoare, după unele observații preliminare asupra felului cum Epicur împarte filosofia¹⁰⁹.

XIX. El o împarte în trei: canonica, fizica și etica¹¹⁰. [30] Canonica formează introducerea la întregul sistem și este conținută într-o singură operă intitulată *Canonul*¹¹¹. Partea privitoare la fizică cuprinde întreaga teorie despre natură și se află în cele treizeci și șapte de Cărți ale operei *Despre natură* și, într-o formă elementară în *Scrisori*¹¹². Partea privitoare la etică tratează despre lucrurile pe care trebuie să le alegem și despre cele pe care trebuie să le evităm; o putem găsi în cărțile *Despre felurile de viață*, în *Scrisori* și în *Tratatul despre scop*¹¹³. Așezarea obișnuită, totuși, este să se unească canonica cu fizica; prima este numită de epicurieni știința care se ocupă cu criteriul, cu principiul prim și cu elementele, pe cînd fizica propriu-zisă, spun ei, se ocupă cu devenirea, cu pieirea și cu natura. Etica, pe de altă parte, se ocupă cu lucrurile care trebuie căutate sau evitate, cu felurile de viață și cu scopul vieții¹¹⁴.

XX. [31] Epicurienii resping dialectica ca pe ceva de prisos¹¹⁵; e de ajuns ca, în cercetările lor, fizicienii să pășească pe urmele rezonanței pe care o dau lucrurile¹¹⁶. În *Canon*, Epicur afirmă că senzațiile, anticipațiile și simțirile noastre sînt criteriile adevărului¹¹⁷; epicurienii, în general, consideră că și reprezentările pornite din intelect sînt criterii. Afirmățiile lui Epicur le găsim în *Rezumatul adresat lui Herodotos* și în *Maximele fundamentale*¹¹⁸. „Orice senzație”, spune el „e lipsită de rațiune și de putința de a-și aminti; căci nici nu se produce singură, nici nu poate adăuga sau lua ceva, dacă socotim că are o cauză externă. Nu există nimic care să poată dovedi că senzațiile sînt greșite; [32] o senzație nu poate să infirme o senzație

omogenă, deoarece ambele au valabilitate egală; nici o senzație eterogenă nu poate infirma o altă senzație eterogenă, deoarece aprecierile lor nu se referă la aceleași obiecte. Nici rațiunea nu le poate infirma, pentru că oricare raționament este dependent de senzații; nici nu se poate ca un simț să combată pe altul, deoarece acordăm tuturor simțurilor o atenție egală. Existența apercepțiilor garantează adevărul senzațiilor. Dar a vedea și a auzi este tot atât de real, ca și a resimți durerea. De aceea trebuie să plecăm de la lucrurile vizibile, luându-le ca semne ale celor neevidente, căci toate noțiunile noastre derivă din senzații, fie prin contact direct, fie prin analogie, asemănare sau compunere, cu un oarecare ajutor al rațiunii. Viziunile nebunilor și imaginile din visuri sînt adevărate, căci produc efecte, lucru ce nu se întîmplă niciodată cu ceea ce nu-i real.¹¹⁹

XXI. [33] Prin anticipație, epicurienii înțeleg un fel de comprehensiune sau de opinie dreaptă sau de noțiune sau o idee generală depusă în minte, adică amintirea unui obiect din afară înfățișat de multe ori, de pildă: „Acesta-i un om”; de îndată ce cuvîntul „om” este pronunțat ne gîdim la forma omului, printr-un act de anticipație care a fost precedat de senzații¹²⁰.

Astfel, obiectul indicat la început, prin fiecare termen, devine pe urmă înțeles și clar. N-am începe niciodată o cercetare, dacă n-am cunoaște lucrul pe care-l căutăm; de pildă, dacă obiectul care se află acolo e un cal sau un bou, înainte de a forma această opinie a trebuit într-un moment sau altul să fi cunoscut, prin anticipație, forma unui cal sau a unui bou. N-am putea să numim nici un lucru, dacă nu i-am fi învățat mai întîi forma lui, prin anticipație¹²¹.

XXII. Obiectul unei păreri depinde de ceva care ne-a fost clarificat mai dinainte și cu referire la care formăm, de pildă, propoziția: „De unde știm noi că acesta e un om?” [34] Opinia epicuriană socotește că e o supoziție și spune că poate fi adevărată sau falsă. E adevărată dacă e confirmată mai apoi sau dacă nu e contrazisă de evidență și e falsă dacă nu-i confirmată sau dacă e contrazisă de evidență¹²². De aici vine introducerea cuvintelor „ceea ce așteaptă” confirmare, adică să aștepti și să te apropii de turn, ca să constăți de aproape ce înfățișare are¹²³.

XXIII. Epicurienii afirmă că există două stări sufletești pasive, plăcerea și durerea, care se produc în orice ființă, și că prima e potrivită firii, iar cealaltă străină oricărei ființe; cu ajutorul lor se hotărăște ce trebuie ales și ce trebuie evitat. Și spun că există două feluri de cercetări, una care se ocupă cu lucruri, cealaltă numai cu cuvinte. Atîta putem spune, în linii generale, despre diviziune și criteriu¹²⁴.

XXIV. Trebuie să ne întoarcem la scrisoare¹²⁵.

„Epicur salută¹²⁶ pe Herodotos.

[35] Pentru acei care nu sînt în stare, o Herodotos, să studieze cu grijă fiecare din scrierile mele despre natură sau să pătrundă mai adînc în tratatele mele mai mari, am pregătît eu singur¹²⁷ un rezumat al întregului meu sistem, pentru ca să aibă prezent în minte esențialul din principalele doctrine, cu scopul ca, la orice prilej, să se poată ajuta singuri asupra chestiunilor celor mai importante, în măsura în care se apucă de studiul naturii. Acei care sînt destul de înaintați în studiul întregului sistem trebuie să aibă fixată în minte o expunere elementară, făcută în linii generale, a întregului subiect. Căci avem nevoie mai ales de o vedere generală asupra lucrurilor și mai arareori de una amănunțită.

[36] Trebuie deci să revenim mereu la cele dinainte și să memorizăm atât cît e necesar ca să avem o cuprindere esențială a lucrurilor, cît și pentru

a avea mijloacele de descoperire exactă a tuturor amănunțelor, dacă liniile generale ale doctrinei au fost bine înțelese și memorizate¹²⁸. Într-adevăr, acesta este lucrul principal de lămurit pentru cercetătorul avansat, anume să se poată folosi cu pătrundere de doctrină în aplicările ei la elementele simple și la exprimări¹²⁹. Căci nu-i cu puțință a înțelege¹³⁰ doctrina condensată a repetării frecvente a tuturor lucrurilor, dacă nu sîntem în stare să cuprindem în minte, în formule scurte, tot ce a putut fi lămurit cu grijă pînă în cele mai mici amănunte.

[37] Deoarece un asemenea procedeu este de folos tuturor acelor care se consacră științelor naturii, eu, care-mi închin acestui studiu toată energia mea și mă bucur de liniștea deplină a unei astfel de vieți, am pregătit pentru tine tocmai un asemenea rezumat și manual de elemente ale doctrinelor în ansamblul lor.

În primul rînd, dragă Herodotos, trebuie să înțelegi lucrurile semnificate din spatele cuvintelor, pentru ca, referindu-te la ele, să poți să judeci opiniile, cercetările sau problemele, așa încît toate lucrurile să nu rămînă nedovedite și raționamentele să nu <meargă> la infinit sau să nu ne bazăm pe cuvinte goale de înțeles¹³¹. [38] Trebuie, într-adevăr, ca înțelesul prim al fiecărui cuvînt întrebuițat să fie clar fixat și să nu mai aibă nevoie de nici o dovadă, dacă vrem să avem ceva cert la care să raportăm chestiunea în discuție, problema sau opinia din fața noastră.

Pe urmă¹³² trebuie să observăm de aproape toate senzațiile noastre și tendințele¹³³ prezente, fie ale intelectului, fie ale oricărui alt criteriu, și la fel și stările noastre afective¹³⁴, pentru ca să putem avea cu ce să semnificăm ceea ce așteaptă confirmare sau ceea ce este obscur¹³⁵.

După ce acestea au fost înțelese, e timpul să considerăm lucrurile care sînt neclare¹³⁶. În primul rînd, nimic nu se naște din neant, căci altfel orice s-ar putea naște din orice, fără să fie nevoie de semînțe. [39] Iar dacă ceea ce devine invizibil pierе și devine neant, toate lucrurile ar fi pierit, întrucît acel ceva în care se risipesc nu există; și universul era totdeauna așa cum este acum și va dăinui la fel în viitor. Căci pe lîngă univers nu există nimic care să pătrundă în el și să aducă schimbare¹³⁷.

Mai departe [acest lucru îl spune și în *Marele rezumat*, chiar la începutul lui, și în prima Carte din tratatul *Despre natură*], universul consistă din corpuri și din vid. Existența corpurilor este atestată peste tot de simțuri, din care lucrul neclar este probat prin raționament. [40] Dacă n-ar fi vidul și spațiul, pe care le mai numim și natura impalpabilă, corpurile n-ar avea nimic în care să existe și prin care să se miște așa cum vedem clar că se mișcă. Nu putem să concepem, prin înțelegerea noastră mintală sau prin alt mijloc analog, că există altceva în afară de corpuri și vid. Cînd vorbim de acestea, le considerăm în ansamblul lor ca naturi integrale, iar nu ca proprietăți sau accidente ale acestor naturi¹³⁸.

Apoi [repetă acest lucru în prima Carte și în Cărțile a XIV-a și a XV-a din scrierea sa *Despre natură*, ca și în *Marele rezumat*], unele corpuri sînt compuse, altele sînt elementele din care-s făcute aceste corpuri¹³⁹. [41] Aceste elemente sînt insecabile și neschimbătoare, dacă trebuie ca lucrurile să nu piară în neființă; atomii sînt destul de tari ca să reziste cînd lucrurile compuse se desfac, din cauză că sînt de natura plinului și nu pot fi risipite nicaieri și nicicum. Deci este necesar ca principiile lucrurilor să fie insecabile și elementele naturale ale corpurilor¹⁴⁰.

Universul e infinit, căci ceea ce-i finit are o extremitate, iar extremitatea unui lucru se înțelege în raport cu altul deosebit de el, <dar universul nu

este considerat în raport cu altceva>. De aceea, neavînd extremitate, nu are nici limită și deoarece n-are limită, va fi infinit.

Mai mult; universul e infinit atît din cauza mulțimii atomilor, cît și a extinderii vidului. [42] Într-adevăr, dacă vidul ar fi infinit și corpurile finite, acestea n-ar avea nicăieri unde să rămînă, ci s-ar împrăstia, fiind purtate prin vidul infinit, neavînd nici un reazem care să le trimită îndărăt prin ciocnire. Pe de altă parte, dacă vidul ar fi finit, infinitatea de atomi n-ar avea loc unde să stea¹⁴¹.

Mai departe, atomii corpurilor, care sînt plini¹⁴² și din care se nasc corpurile compuse și-n care se risipesc, variază la infinit în formele lor; căci o asemenea varietate de lucruri, așa cum le vedem, n-ar fi putut niciodată să ia naștere din îmbinarea de atomi avînd aceleași forme. Pentru fiecare formă atomii asemănători sînt pur și simplu infiniți ca număr¹⁴³, dar în ce privește deosebirile calitative, atomii nu sînt pur și simplu infiniți, ci numai de necuprins. [43] [Căci nici divizibilitatea nu merge la infinit – spune el mai jos¹⁴⁴, apoi mai adaugă: – deoarece calitățile se schimbă, dacă are cineva grijă să nu producă atomi pur și simplu infiniți ca mărime¹⁴⁵].

Atomii sînt neconținut în mișcare veșnică. [Mai departe – spune el mai jos¹⁴⁶ – atomii se mișcă cu o viteză egală, deoarece vidul face loc deopotrivă și celui mai ușor și celui mai greu¹⁴⁷]. Unii dintre ei sar mereu la o mare distanță unui de alții, pe cînd alții se mișcă vibrînd pe loc cînd se întîmplă să fie închiși într-o împletitură de atomi sau să fie acoperiți de atomii pe care să se împletească¹⁴⁸.

[44] Aceasta se întîmplă din cauza naturii vidului care separă fiecare atom, vid care nu poate să ofere o bază de sprijinire deoarece soliditatea care există în atomi îi face să sară, după o ciocnire, atît cît permite împletitura să se producă săritura din ciocnire. Toate acestea n-au început, de vreme ce atît atomii, cît și vidul există din veșnicie¹⁴⁹. [El spune mai jos că atomii n-au alte calități în afară de formă, mărime și greutate. În lucrarea sa *Douăsprezece expuneri elementare* însă, el arată cum culoarea lucrurilor variază după poziția atomilor, iar mai departe că n-au orice mărime; oricum, nici un atom n-a fost văzut cu ochii¹⁵⁰.]

[45] Aceste cuvinte, care amintesc toate cele spuse, trasează o schiță a doctrinei, suficientă <pentru> reprezentarea naturii lucrurilor¹⁵¹.

Mai mult. Există un număr nesfîrșit de lumi, unele la fel cu a noastră, altele deosebite. Atomii fiind nesfîrșiți în număr, după cum s-a arătat mai înainte, sînt purtați pînă în regiunile cele mai depărtate. Căci atomii din care ia naștere sau poate fi formată o lume nu se consumă cu această lume sau cu un număr anume de lumi, nici cu cîte sînt asemenea cu acestea, nici cu cîte sînt diferite de acestea; de unde urmează că nu-i nimic care să împiedice infinitatea lumilor¹⁵².

[46] Pe de altă parte, există amprente care au aceeași formă ca și corpurile solide, dar întrec în subțirime orice obiect pe care-l vedem¹⁵³. De aceea nu-i cu neputință să găsim în spațiul înconjurător construcții de acest fel și dispozitive pentru¹⁵⁴ făurirea cavităților sau a suprafețelor subțiri și efluvii, care păstrează aceeași poziție și mișcare pe care le aveau în obiectele solide de care emană. Acestor amprente le dăm numele de simulacre¹⁵⁵. Mai mult chiar, mișcarea lor prin vid, avînd loc fără să întîlnească ceva de care să se lovească, parcurge orice distanță într-un timp neînchipuit de scurt, căci ciocnirea și mișcarea fără ciocnire capătă pentru noi asemănarea cu încetineala și iuțea¹⁵⁶.

[47] Aceasta nu înseamnă, dacă considerăm timpul foarte scurt, perceptibil numai de rațiune, că un corp mișcător ajunge în mai multe locuri

în mod simultan, căci acest lucru nu-i de conceput, deși într-un timp perceptibil simțurilor poate ajunge simultan în mai multe locuri, oricât de departe în spațiul infinit ar fi conceput de noi punctul de plecare al celui corp¹⁵⁷. Căci altminteri ar fi la fel cu o ciocnire dacă menținem viteza de translație a corpului pînă nu are loc o ciocnire. Este bine să reținem această învățătură fundamentală. Apoi afirmația că simulacrele sînt de o subțirime de neîntrecut nu este infirmată de datele simțurilor¹⁵⁸. Aceasta face ca iuțeala lor să fie uriașă, ca ele să găsească totdeauna un canal potrivit de trecere, pentru că <emanația>¹⁵⁹ lor neîncetată nu se lovește de vreo rezistență, nici chiar de una foarte mică, deși mulți atomi sau infinit de mulți se lovesc adesea de o oarecare rezistență¹⁶⁰.

[48] Pe lîngă acestea să ne amintim că producerea simulacrelor are loc cu iuțeala gîndului¹⁶¹. Există o emanație neconținută de particule de pe suprafața corpurilor fără nici o micșorare a emanației, din cauza umplerii din nou a locului părăsit de un simulacru prin emanație, iar acesta își păstrează pentru multă vreme ordinea și poziția atomilor din corpul solid, chiar dacă uneori atomii sînt răvășiți. Cîteodată asemenea agregate¹⁶² se formează foarte repede în mediul înconjurător, din cauză că n-au nevoie de o umplutură solidă¹⁶³ în adîncime; mai sînt și alte feluri în care pot să se formeze astfel de naturi¹⁶⁴, căci nu-i nimic în toate acestea care să fie infirmat¹⁶⁵ de senzații, dacă privim în ce fel să raportăm la noi evidențele și acordurile¹⁶⁶ care vin de la lucrurile exterioare¹⁶⁷.

[49] Noi trebuie să considerăm că vedem și concepem lucrurile prin ceva care intră în noi venind de la lucrurile exterioare¹⁶⁸. Într-adevăr, lucrurile din afară nu și-ar întipări¹⁶⁹ așa de bine asupra noastră natura lor proprie, în culoare și formă¹⁷⁰, prin aerul care se află între ele și noi, cu ajutorul razelor de lumină sau a unor emanațiuni de orice fel care merg de la noi spre ele¹⁷¹, dacă n-ar fi pătrunderea în noi, într-o mărime adaptată în ochii și mintea noastră, a unor imagini care vin chiar de la lucruri, avînd aceeași culoare și formă, ca și lucrurile exterioare de la care emană¹⁷². Ele se mișcă repede; [50] iar acest lucru explică înfățișarea de un singur obiect continuu pe care ne-o dau ele și păstrează proporțiile¹⁷³ pe care le aveau în obiect, grație sprijinului simetric¹⁷⁴ pe care îl capătă de acolo, din vibrația¹⁷⁵ atomilor în adîncimea obiectului solid de la care vin. Și oricare ar fi reprezentarea¹⁷⁶ pe care o primim prin contact direct, în intelect sau în organele simțurilor, sau ca o formă sau ca niște calități ce revin acesteia, această forma așa cum e înfățișată este însăși forma obiectului solid și e datorată fie unei continuități neîntreprute a simulacrelor, fie numai a unui reziduu al lor¹⁷⁷. Falsitatea și eroarea depind totdeauna de opinia pe care ne-o facem noi¹⁷⁸ [: <cînd un fapt așteaptă> confirmarea sau cel puțin lipsa de infirmare și care după aceea e neconfirmat <sau chiar e infirmat>, urmînd o anumită mișcare din noi, înbinată cu construcția imaginativă, dar deosebită de ea – care este cauza erorii]¹⁷⁹.

[51] Într-adevăr, asemănarea imaginilor – ca, de exemplu, cele prinse într-un portret sau cele care apar în visuri sau în orice altă formă de activitate a intelectului sau a celorlalte criterii ale adevărului – cu ceea ce noi numim lucrurile reale și adevărate n-ar exista niciodată dacă n-ar fi fost niște lucruri cu adevărat de felul celor cu care le comparăm. Și n-ar exista nici eroare, dacă n-am fi experimentat în noi înșine o altă mișcare, legată de construcția imaginativă, dar totuși distinctă de ea. Din această mișcare rezultă falsitatea, dacă mișcarea nu-i confirmată sau este infirmată, iar dacă e confirmată sau nu e infirmată rezultă adevărul¹⁸⁰.

[52] Trebuie să ne ținem cu tărie de această doctrină, dacă nu vrem să înlăturăm criteriile întemeiate pe evidența simțurilor și să confundăm toate lucrurile, susținând falsitatea, ca și când ar fi adevăr¹⁸¹.

Tot așa ia naștere auzul, când un curent vine de la o vîetate sau un lucru care scoate o voce, un sunet sau face un zgomot sau produce o senzație auditivă într-un fel oarecare. Acest curent e fărîmițat în particule omogene, care în același timp păstrează o anumită legătură reciprocă și o unitate de un fel particular, care se extinde pînă la obiectul care l-a emis, și astfel, de cele mai multe ori în acest caz, pricinuieste percepția sau, dacă nu, face evidentă prezența unui obiect exterior. [53] Într-adevăr, fără o asemenea transmitere a unei anumite emanații conforme cu obiectul emițător, nu s-ar putea ivi o astfel de senzație. De aceea nu trebuie să presupunem că aerul însuși este modelat în formă de vocea emisă sau de ceva asemănător; căci e departe de a fi cazul ca aerul să fie acționat de vocea emisă în acest fel. Căci îndată ce se produce lovitura care are loc în noi când emitem un sunet, ea pricinuieste o atare apăsare¹⁸² asupra unor mase de particule, încît acestea produc un curent de natura unei suflări, care dă naștere la senzația de auz¹⁸³.

La fel trebuie să socotim că mirosul, ca și auzul, n-ar produce nici o senzație dacă n-ar exista niște particule transmise de la obiectele care sînt de natură potrivită spre a excita organul mirosului, unele într-un fel, altele în alt fel, unele ațîțindu-l în mod dezordonat și neplăcut, altele în mod liniștitor și plăcut¹⁸⁴.

[54] Mai mult încă, trebuie să fim convinși că atomii, în realitate, nu posedă nici una din calitățile aparținînd lucrurilor care cad sub simțurile noastre, în afară de formă, greutate și mărime și de proprietățile legate în mod necesar de formă¹⁸⁵. Într-adevăr, fiecare calitate se schimbă, dar atomii nu se schimbă cu nimic, deoarece când corpurile compuse se destramă trebuie să rămîna ceva solid și indisolubil, care va face ca transformările să nu se producă prin trecere în neant și din neant, ci ele să aibă loc prin schimbări de poziție a multor atomi și prin adăugiri și scoateri de atomi. Din această cauză acești atomi capabili de a fi aranjați în mod diferit sînt indestructibili și n-au nimic comun cu natura lucrurilor schimbătoare, ci au mase și configurații proprii ale lor. Acestea sînt necesare ca să rămîna neschimbătoare¹⁸⁶.

[55] Într-adevăr, în cazul schimbărilor de configurație în cadrul macroscopic, prin luare din contur, se consideră că figura este inerentă, pe cînd celelalte calități nu sînt inerente în lucrul care se schimbă, așa cum rămîne forma, ci ele sînt nimicite din întregul corp¹⁸⁷. Astfel, formele care rămîn sînt suficiente ca să producă deosebiriile corpurilor compuse, deoarece pînă la urmă este necesar neapărat să rămîna ceva care să nu piară în neant¹⁸⁸.

Tot așa nu trebuie să ne închipuim că atomii pot avea orice mărime pentru ca senzațiile noastre să nu infirme aceasta, dar trebuie să admitem că există diferențe de mărime; căci cu acest adaos se explică mai ușor datele simțirii și ale senzației. [56] Dar a atribui atomilor orice fel de mărime nu ne ajută să explicăm diferențele de calitate din lucruri; mai mult încă, în acest caz, dacă atomii ar fi destul de mari, ei ar ajunge să fie văzuți de noi, ceea ce nu se vede că se întîmplă vreodată; nici nu putem concepe ca un atom să devină vizibil¹⁸⁹.

Afară de aceasta, nu trebuie să credem că într-un corp mărginit există particule nesfîrșite în număr, oricît de mici ar fi¹⁹⁰. De aci reiese nu numai că trebuie să refuzăm a admite subdiviziunea la infinit, în părți tot mai mici,

pentru a nu face ca toate lucrurile să fie fără consistență și pentru ca în cuprinderea noastră a agregatelor să nu fim siliți să consumăm lucrurile fără-mișundu-le, ci, avînd de-a face cu lucruri finite, trebuie de asemenea să respingem ca imposibil mersul la infinit, prin subdiviziuni din ce în ce mai mici.

[57] Într-adevăr, cînd cineva spune o dată că în orice lucru sînt conținute un număr infinit de particule și de oricît de mică mărime, nu-i cu putință să concepem cum ar mai putea fi limitat în mărime. Evident, particulele infinite la număr trebuie să aibă o oarecare mărime; și atunci mărimea lucrului format din ele ar fi infinită¹⁹¹. Și pe urmă ceea ce este finit are o extremitate care se poate distinge, chiar dacă nu este în sine observabilă, și nu este cu putință să nu ne gîndim că și corpul următor are o extremitate și așa mai departe, mergînd mai înainte, există corpuri care se limitează reciproc la infinit și acest lucru se reflectă și în gîndirea noastră¹⁹².

[58] Trebuie să considerăm minimul perceptibil de simțuri nici ca la fel cu ceea ce este supus schimbărilor, nici ca fiind cu totul diferit de lucrul care se schimbă, ci avînd ceva comun cu lucrurile supuse schimbării, numai că nu i se pot distinge părțile. Dar cînd din pricina asemănării create de această proprietate comună, credem că vom deosebi ceva în minim, ceva de o parte și altceva de altă parte, trebuie să fie un alt minim egal cu primul pe care să-l percepem. În realitate vedem aceste minime unul după altul, începînd cu primul și nu ocupînd același loc; nici nu-i vedem atingîndu-se unii pe alții cu părțile lor, ci vedem că din pricina caracterului lor particular dau puțința de a măsura mărimile; sînt mai mulți, dacă mărimea măsurată este mai mare; mai puțini, dacă mărimea măsurată este mai mică.

Trebuie să recunoaștem că această analogie este valabilă și pentru minimul în domeniul atomului, [59] diferă numai în micime de ceea ce se observă în domeniul senzorial, dar urmează aceeași analogie. În privința analogiei din domeniul senzațiilor am afirmat că atomul are mărime, numai că împingem micimea cît mai departe cu putință. Și mai departe, lucrurile cele mai mici și mai simple trebuie considerate ca limite ale lungimilor, care furnizează unități pentru măsurarea lungimilor, fie mai mari, fie mai mici, întrebuițînd intuirea prin rațiune în cazul lucrurilor ce nu se pot vedea. Într-adevăr, comunitatea care există între ele și părțile neschimbătoare este de ajuns ca să justifice această concluzie.

Nu-i însă cu putință ca atomii să se grupeze laolaltă numai prin faptul că sînt dotați cu mișcare¹⁹³.

[60] Mai departe nu trebuie să afirmăm atributele de „sus” și de „jos” despre spațiul infinit ca și cum ar exista un cel mai sus și un cel mai jos. În ceea ce privește spațiul de deasupra capului, el ne duce la infinit din punctul în care stăm și știm că niciodată nu va apărea un cel mai sus sau un cel mai jos loc pentru cel ce gîndește în infinit, ca și cum ar exista un sus și un jos concomitent în raport cu același loc. În adevăr, acest lucru nu-i de conceput. Din această pricină este posibil să admitem o singură direcție de translație în sus, pe care o gîndim ca întinzîndu-se la infinit, și o alta în jos, chiar dacă s-ar întîmpla de mii de ori ca ceea ce se mișcă de la noi spre spațiile de deasupra capetelor noastre să atingă picioarele acelora de deasupra noastră sau ca ceea ce se mișcă de la noi în jos să atingă capetele celor mai de jos de noi. Rămîne deci stabilit că întreaga mișcare de translație, în cazurile respective, e concepută ca întinzîndu-se în direcții opuse una alteia la infinit¹⁹⁴.

[61] Cînd atomii sînt purtați în vid și nu întîlnesc rezistență, ei se mișcă cu o iuțeală egală. Atomii mai grei nu se mișcă mai repede decît cei mici și ușori atît timp cît nu întîlnesc nimic în calea lor și nici atomii mici nu se

mișcă mai repede decât cei mari, în măsura în care găesc o trecere potrivită cu dimensiunea lor și nu se ciocnesc de nimic¹⁹⁵. Nici mișcarea lor în sus, nici cea laterală, datorită ciocnirilor, și nici mișcarea lor în jos, datorită greutatei lor proprii, nu le schimbă viteza de translație. Atât timp cât posedă una din aceste mișcări, atomii o vor menține repede ca gândul, pînă cînd se vor ciocni, fie de ceva din afara lor sau din cauza propriei lor greutăți, de forța atomului care îi ciocnește¹⁹⁶.

[62] Cînd ajungem să avem de-a face cu corpuri compuse, unele din aceste corpuri se vor mișca¹⁹⁷ mai repede decât altele, deși atomii lor au o iuțală egală. Aceasta din cauză că atomii din compuși merg într-o direcție în timpul continuu cel mai scurt, deși¹⁹⁸ se mișcă în direcții diferite în timpi perceptibili numai de rațiune. Dar ei se ciocnesc deseori între ei, pînă ce continuitatea mișcării lor este percepută de simțuri. Căci părerea despre cele invizibile, cum că și timpii percepuți prin rațiune vor poseda o continuitate de mișcare, nu-i adevărată în cazul acestora. Regula noastră este că numai observația directă prin simțuri și intuiția obținută pe calea rațiunii sînt singurele întotdeauna adevărate¹⁹⁹.

[63] După acestea, referindu-ne la senzațiile și afectele noastre, căci în modul acesta vom atinge cea mai mare siguranță în cunoaștere²⁰⁰, trebuie să recunoaștem că sufletul este un lucru corporal alcătuit din particule fine, împrăstiate în toată masa corpului nostru, foarte asemănător vîntului, avînd un amestec de căldură, în unele privințe semănînd cu vîntul, în altele cu căldura²⁰¹. Dar mai există <a treia>²⁰² parte, care întrece pe celelalte două în finețea particulelor, și prin aceasta rămîne în legătură mai strînsă cu restul corpului nostru. Existența acestei părți se evidențiază²⁰³ prin facultățile sufletului și prin afectele lui, prin ușurința cu care se mișcă sufletul, prin gîndire și prin toate acele lucruri a căror pierdere cauzează moartea. Mai departe trebuie să reținem că sufletul are cea mai mare parte în producerea senzației. [64] Într-adevăr, el n-ar avea senzație dacă n-ar fi oarecum închis în restul masei noastre corporale. Dar restul masei noastre corporale, deși oferă această indispensabilă condiție pentru suflet, are și el o participare derivată din suflet, din numita calitate; și totuși nu posedă toate calitățile sufletului. Din această cauză, cînd sufletul se desparte de corp, corpul își pierde simțirea, căci n-are în sine această facultate de a simți, ci sufletul concrescut cu corpul i-a procurat-o: sufletul, prin realizarea facultății ce o are datorită mișcării, a dobîndit deodată pentru sine calitatea de simțire și, în virtutea vecinătății și a consimțirii dintre suflet și corp, o transmite, după cum am spus, și corpului²⁰⁴.

[65] De aceea, atât timp cît sufletul este în corp, acesta nu-și pierde niciodată facultatea de a simți, chiar dacă se amputează un membru al corpului. Dacă corpul care îl adăpostește se destramă în totul sau în parte, și sufletul pierde, dar dacă reușește să persiste, atunci va avea senzații. Ceea ce rămîne din corp însă, fie că continuă să persiste în întregime, fie numai în parte, nu mai are sensibilitate dacă sufletul s-a despărțit de el, adică acea mulțime de atomi care constituie natura sufletului. Și mai mult chiar, cînd întregul agregat al corpului este distrus, sufletul se risipește și el și nu mai are aceleași facultăți de mai înainte și nici aceleași mișcări, din care cauză nu mai posedă nici facultatea de percepție senzorială.

[66] Într-adevăr, nu-l putem considera sensibil decât numai în acest întreg al corpului și mișcîndu-se cu aceste mișcări pe care le cunoaștem și decât dacă corpul care îl adăpostește și îl cuprinde este așa cum îl știm, în care sufletul se află acum și săvîrșește aceste mișcări și acțiuni ale sale.”²⁰⁵

[Spune în altă parte că sufletul este alcătuit din atomii cei mai netezi și mai rotunzi, cu mult superiori în toate privințele acelor ai focului; că o parte din suflet este irațională și aceasta este risipită peste restul corpului nostru, în timp ce partea rațională sălășluiește în piept, cum se evidențiază din afectele de teamă și de bucurie ale noastre; că somnul vine cînd părțile sufletului care se află răspîndite în întregul organism sînt reținute într-un loc sau împrăștiate și după aceea se lovesc unele de altele la strîmtoare²⁰⁶. Sămînța vine din întregul corp²⁰⁷.]

[67] Trebuie să cercetăm și problema următoare: ce este ceea ce numim incorporalul, adică după accepția cea mai obișnuită a cuvîntului ceea ce poate fi conceput în mod independent.

Dar nu se poate concepe incorporalul în mod independent, cu excepția spațiului vid; într-adevăr, spațiul vid nu poate nici să acționeze, nici să sufere o acțiune, ci numai îngăduie corpului să se miște prin el. De aceea acei care afirmă că sufletul este incorporal vorbesc prostii, căci dac-ar fi așa sufletul nici n-ar acționa, nici n-ar suferi vreo acțiune. Doar acum noi vedem în chip evident că ambele aceste însușiri aparțin sufletului²⁰⁸.

[68] Așadar, dacă cineva raportează toate aceste expuneri care privesc sufletul la criteriul afectelor și senzațiilor și dacă își amintește de cele ce am spus la început²⁰⁹ va înțelege cele cuprinse în doctrina noastră, în liniile ei generale, în mod suficient pentru a lămuri în chip solid, pornind de la ele, detaliile concepțiilor noastre²¹⁰.

Trecînd la altă ordine de idei, formele și culorile, mărimile și greutatele, într-un cuvînt toate acele însușiri care se afirmă ca atribute despre corp, în măsura în care sînt proprietăți constante fie ale tuturor corpurilor, fie numai ale corpurilor vizibile, sînt cunoscute prin senzație; aceste însușiri, repet, nu pot fi considerate că există în mod independent prin ele însele (căci acest lucru nu-i de conceput), [69] nici în general ca neexistente, nici c-ar fi niște incorporale care există în corpuri și nici c-ar fi părți ale corpului. În general trebuie să considerăm că întregul corp își capătă natura sa permanentă din toate acestea, deși nu-i ca și cînd ar fi format din gruparea lor la un loc (în același fel cum ar fi compus un agregat mai mare din particulele însele, fie că aceste particule sînt primare, fie de orice mărime, dar mai mici decît întregul). Dar numai toate aceste calități, repet, dau corpului natura lui permanentă. Toate acestea sînt obiectul unor intuiții particulare și al unor înțelegeri, daracompaniate de perceperea întregului corp și niciodată separate de el, ci potrivite cu concepția integrală a corpului care capătă atributul²¹¹.

[70] Iarăși, adesea calitățile revin corpurilor fără să fie niște concomitențe permanente și nu pot fi clasificate printre lucrurile invizibile și nici nu sînt incorporale. De aceea, folosind termenul de «accidente» în înțelesul cel mai comun, spunem limpede că «accidentele» n-au natura lucrului întreg căruia îi aparțin și căruia, considerîndu-l ca un întreg, îi dăm numele de corp și fără de care corpul nu poate fi conceput²¹². Și, în virtutea unor anumite intuiții speciale în care intră întotdeauna corpul complet, fiecare din ele poate fi numit un accident [71], dar numai atît timp cît ele sînt văzute că aparțin cu adevărat corpului, deoarece asemenea accidente nu sînt concomitențe perpetue. Și nu e nevoie să alungăm din realitate această evidență clară²¹³, anume că accidentul n-are natura celui întreg, numit de noi corp, căruia îi aparține, nici a proprietăților permanente care întovărășesc întregul. Pe de altă parte, nici nu trebuie să credem că accidentul are o existență independentă (căci acest lucru e tot atît de neconceput în cazul

accidentelor, ca în acela al proprietăților permanente); dar, așa cum e clar, ele ar trebui să fie considerate toate ca accidente ale corpurilor²¹⁴ și nu drept conținute permanente, nici ca avînd poziția unei naturi independente. Mai curînd trebuie considerate că sînt întocmai de durată ca senzația face din fiecare din ele, ca să fie în mod special.

[72] Mai trebuie să examinăm cu toată atenția și următorul subiect. Nu trebuie să cercetăm timpul²¹⁵ cum facem cu celelalte accidente, pe care le examinăm într-un subiect, raportîndu-le la anticipațiile pe care le vedem în mintea noastră; ci trebuie să luăm în considerare întreaga evidență în virtutea căreia vorbim de timp, ca lung sau scurt, luînd aceste accepții de durată ca înrudite între ele. N-avem nevoie să adoptăm vreun termen nou ca mai bun, ci trebuie să întrebuițăm expresiile obișnuite, referitoare la timp²¹⁶.

Nici nu-i nevoie să afirmăm altceva despre timp, ca și cum acest altceva ar conține aceeași esență care-i conținută în sensul propriu al cuvîntului «timp» (lucru pe care-l fac unii). Trebuie să ne gîndim temeinic cu ce punem în legătură și cu ce măsurăm acel lucru specific care e timpul. [73] Căci acest lucru nu are nevoie de o demonstrație, ci de o simplă considerare²¹⁷ a faptului că noi legăm timpul de zile și nopți și de părțile acestora, precum și de simțirile și lipsa de simțire, de mișcare și repaus, considerînd că un accident particular al acestora este ceea ce numim noi «timp»²¹⁸. [Aceasta o spune el atît în Cartea a doua *Despre natură*, cît și în *Marele rezumat*]²¹⁹.

După cele precedente trebuie să considerăm că lumile și orice agregat finit, care are multă asemănare cu lucrurile pe care le vedem în mod obișnuit, s-au născut din infinit. Într-adevăr, toate aceste lucruri s-au desprins din aglomerări mai mari sau mai mici, particulare, de atomi și toate lucrurile se risipesc iarăși, unele mai repede, altele mai încet, unele prin acțiunea unor cauze, altele prin acțiunea altora. [74] [Este evident deci că el consideră că și lumile sînt pieritoare, după cum și părțile lor sînt supuse schimbării. În altă parte spune că pămîntul plutește pe aer]²²⁰.

Mai departe nu trebuie să credem că lumile au neapărat una și aceeași formă... [Dimpotrivă, în Cartea a douăsprezecea a lucrării *Despre natură*, el spune singur că formele lumilor se deosebesc, unele fiind sferice, altele ovale și altele iarăși de forme diferite de acestea. Totuși, lumile n-au orice formă și ele nu sînt ființe vii care să se fi desprins din infinit]²²¹. Nimeni nu poate dovedi că semințele din care ies plantele și animalele și toate celelalte lucruri pe care le vedem nu s-ar afla <într-un> anumit fel de lume, iar în alt fel de lume n-ar fi cu puțință să existe. [Același lucru e valabil și pentru creșterea lor. Trebuie să credem că se întîmplă la fel și pe pămînt]²²².

[75] Tot așa trebuie să ne închipuim că și natura omenească²²³ a fost deprinsă și silită să ia multe învățături diferite de la faptele însele și că, prin urmare, rațiunea dezvoltă ceea ce a primit astfel și face noi descoperiri, la unele seminții mai repede, la altele mai încet, <progresul realizat fiind mai mare>²²⁴ în anumite perioade și timpuri, iar în altele, mai mic.

De aceea, denumirile lucrurilor la început n-au fost statornicite prin convenție, ci înseși firile oamenilor, la fiecare seminție suferind anumite afecte și formîndu-și închipuiri specifice, au emis aerul, fiind trimis de fiecare din afecte și închipuiri într-un fel particular, așa cum era și deosebirea regiunilor pe care le locuia triburile²²⁵. [76] Mai tîrziu oamenii au adoptat în comun numirile lor speciale pe fiecare seminție, pentru a face comunicările lor unul față de altul mai puțin ambigue și mai scurt exprimate. Iar privitor la lucrurile nemaivăzute pe care unii cunoscători ai lor le-au introdus în comunitate, aceștia au fost siliți să pronunțe anumite sunete pentru a le

asocia cu acele lucruri, iar ceilalți oameni adoptîndu-le prin rațiune, ca în majoritatea legăturilor cauzale, au interpretat astfel sunetele asociindu-le de lucrurile respective²²⁶.

Noi nu sîntem siliți să credem că-n cer revoluțiile, solstițiile, eclipsele, răsăriturile și apusurile și celelalte fenomene asociate cu acestea au loc prin conducerea sau porunca, fie acum sau în viitor, a unei ființe care se bucură, în același timp, de fericirea deplină și de nemurire²²⁷. [77] Într-adevăr, cazna și grijile, sentimentele de mînie și recunoștință nu se împacă cu fericirea, ci presupun slăbiciune și frică și dependență față de semenii noștri. Iarăși, nu trebuie să susținem că lucrurile care nu sînt altceva decît comasări de foc incandescent sînt în același timp dotate cu fericire și capătă aceste mișcări după voie.

În orice termen pe care-l folosim trebuie să-i păstrăm fiecăruia majestatea care e legată de asemenea noțiuni, pentru ca termenii să nu <dea naștere> la păreri incompatibile cu această majestate. Astfel, o asemenea incompatibilitate va fi singură de ajuns ca să producă cea mai mare tulburare în sufletele noastre. De aceea trebuie socotit că necesitatea aceasta și periodicitatea schimbărilor s-au desăvîrșit o dată cu nașterea lumii, prin cuprinderea lor inițială în comasările de atomi din care s-a format lumea²²⁸.

[78] Tot așa trebuie să spunem că ajungerea la o cunoaștere temeinică a cauzei lucrurilor celor mai importante este preocuparea științelor naturale și că fericirea depinde de aceasta, adică de cunoașterea fenomenelor cerești și atmosferice și a tot ce tinde spre o cuprindere clară a lor²²⁹.

Mai departe, referitor la probleme ca acestea, trebuie să declarăm că nu există o pluralitate de explicări²³⁰ sau o contingență, ci trebuie să susținem pur și simplu că nimic din ceea ce e supus conflictelor sau tulburărilor nu se găsește într-o natură nemuritoare și fericită. Mintea poate înțelege adevărul absolut al acestui lucru.

[79] Dar, cînd ajungem la cercetarea concretă a fenomenelor, nu se găsește nimic, în cunoașterea apusurilor și răsăriturilor, a solstițiilor și eclipselor și a celorlalte lucruri înrudite, care să contribuie la fericirea noastră; ci aceia care sînt bine informați asupra acestora, dar nu știu ce sînt în realitate corpurile cerești și care sînt cele mai importante cauze ale fenomenelor simt tot atîta frică ca și aceia care n-au o astfel de informație specială, ba chiar poate o frică mai mare, cînd mirarea produsă de această cunoaștere nu poate găsi mai departe o soluție și nu poate înțelege cauzele supreme ale ordinii universale²³¹.

De aceea, dacă descoperim mai mult decît o cauză care poate explica solstițiile, apusurile și răsăriturile, eclipsele și altele de acest fel, cum am făcut și-n fenomenele particulare, [80] nu trebuie să credem că tratarea acestor materii e lipsită de acuratețe²³², în măsura în care ea tinde spre a ne asigura liniștea și fericirea noastră. De aceea, cînd cercetăm cauzele fenomenelor cerești și atmosferice, ca și ale tuturor acelor care sînt neevidente²³³, trebuie să luăm în seamă varietatea felurilor în care se ivesc întîmplări asemănătoare în cadrul experienței noastre²³⁴. În ce privește pe aceia care nu recunosc diferența dintre ceea ce este sau provine dintr-o singură cauză și ceea ce poate fi urmarea uneia din mai multe cauze, aceia care trec peste faptul că obiectele sînt văzute numai de la distanță și, în afară de aceasta, nu cunosc condițiile care fac sau nu posibilă liniștea sufletească, toate asemenea persoane trebuie tratate cu dispreț. Dacă deci credem că un fenomen s-ar putea întîmpla într-un fel oarecare din mai multe, vom fi tot atît de liniștiți dacă recunoaștem că se produce în mai multe feluri, ca și atunci cînd știm că se produce într-un fel anumit²³⁵.

[81] Pe lângă toate acestea, în general, mai sînt de considerat următoarele, anume că cea mai mare tulburare a sufletelor oamenilor ia naștere din credința că diferitele corpuri cerești <sînt>²³⁶ fericite și nepieritoare și că în același timp, li se atribuie voință, acțiuni și intervenții incompatibile cu această idee; și încă din așteptarea și teama unui chin veșnic, fie din bănuiala deșteptată de mituri, fie din spaima în fața nesimțirii morții, ca și cînd aceasta ne-ar atinge cu ceva; și din ajungerea în această stare nu prin convingere, ci printr-o alunecare irațională, așa încît dacă oamenii nu pun o stavilă fricii lor, suferă o tot atît de mare tulburare, ba chiar mai multă, decît omul ale cărui vederi asupra acestor chestiuni sînt foarte neprecise²³⁷. [82] Într-adevăr, a avea liniștea sufletească înseamnă a fi eliberat de toate aceste tulburări și a avea mereu în minte amintirea celor mai generale și importante adevăruri.

De aici rezultă că trebuie să ne îndreptăm atenția către afectele noastre prezente, iar senzațiile²³⁸ către cele comune tuturor oamenilor, în comun, către cele particulare nouă, în particular, și de asemenea să ne îndreptăm atenția către orice evidență prezentă, care e dată de oricare din criteriile adevărului. Dacă le vom cerceta cu atenție, vom descoperi în mod just cauza de unde vine tulburarea și teama și ne vom elibera de acestea, explicînd cauzele fenomenelor cerești și ale tuturor celorlalte lucruri care ni se întîmplă în mod constant și care, toate, provoacă o teamă extremă celorlalți oameni²³⁹.

Iată deci, Herodotos, principalele doctrine ale fizicii, sub forma unui rezumat, [83] așa încît, dacă această prezentare este învățată cu grijă, va fi capabilă, după părerea mea, să facă pe posesorul ei incomparabil mai bine înarmat decît semenii lui, chiar dacă n-ar intra în amănuntele exacte. Într-adevăr, el își va lămurii multe din problemele pe care le-am rezolvat, în amănunt, în expunerea mea completă; iar rezumatul, dacă-l are în minte, îi va fi mereu de folos²⁴⁰.

În felul acesta, acei care cunosc îndeajuns sau chiar foarte bine aceste amănunte pot, prin analiza a ceea ce cunosc din asemenea intuiții senzoriale²⁴¹, să-și urmărească mai departe cercetările lor, despre natura universului; pe cînd, pe de altă parte, aceia care nu fac parte dintre cei perfect pregătiți ca savanți pot parcurge fără cuvinte și repede ca gîndul doctrinele cele mai importante, pentru pacea sufletului lor.”

Aceasta este epistola lui despre fizică²⁴².

XXV. Acum vine epistola despre fenomenele cerești, care sună astfel:

„Epicur îl salută pe Pythocles²⁴³.

[84] În scrisoarea ta către mine, pe care mi-a adus-o Cleon²⁴⁴, mi-ai arătat sentimentele tale de prietenie față de noi într-un mod demn de grija noastră față de tine și ai încercat în mod convingător să-ți reamintești raționamentele mele care tind spre a face viața fericită. Acum îmi ceri să-ți trimit o prezentare concisă și frumos ticluită cu privire la fenomenele cerești²⁴⁵, ca să-ți fie ușor de memorat; deoarece, după cum mi-ai scris, ceea ce am expus în altă parte despre acest subiect e greu de ținut minte, deși consuți mereu cărțile mele²⁴⁶. Am primit rugămintea ta cu bucurie și sînt stăpînit de plăcute speranțe pentru tine. [85] După ce am scris despre celelalte chestiuni, completez acum tratarea problemelor pe care ai cerut-o de la noi. Dar aceste considerații vor fi folositoare și pentru mulți alții, și mai ales pentru cei ce au gustat de curînd din adevărata cercetare a naturii și pentru cei care și-au consacrat în mod mai profund timpul uneia din materiile de învățămînt general. Deci învață-le bine pe acestea și,

păstrându-le în memorie, cercetează-le cu pătrundere, împreună cu cele pe care ți le-am trimis în *Rezumatul mic* adresat lui Herodotos²⁴⁷.

În primul rînd să socotești că a cunoaște fenomenele cerești, tratate fie în legătură cu alte fenomene, fie pentru sine, n-are alt scop, ca și la celelalte domenii de cunoaștere, decît pacea sufletului și o convingere fermă²⁴⁸. [86] Nu căuta să smulgi prin forță ceea ce nu-i cu putință²⁴⁹, nici să aplici același fel de tratare în toate problemele, fie că ai de cercetat felurile de viață, fie de elucidat celelalte probleme de fizică²⁵⁰, ca de exemplu că universul consistă din corpuri și din natura intangibilă²⁵¹ sau că elementele primordiale sînt atomii și toate teoriile de acest fel, care sînt într-un acord univoc cu fenomenele²⁵². Acesta însă nu e cazul fenomenelor cerești; acestea, oricum, admit o pluralitate de cauze pentru producerea lor și se pot face afirmații multiple despre esența lor, toate în acord cu senzațiile²⁵³.

În studiul nostru asupra naturii nu trebuie să ne călăuzim de judecăți fără sens sau de legi arbitrar stabilite, ci să urmărim sfatul faptelor²⁵⁴, [87] căci viața noastră n-are nevoie de lipsă de rațiune și de părere greșită, ci noi avem nevoie de un trai netulburat²⁵⁵. Toate lucrurile se produc fără comotțiuni și în conformitate cu fenomenele, dacă toate lucrurile sînt explicate prin metoda pluralității de cauze, dacă respectăm cum se cuvine ceea ce s-a afirmat în mod convingător despre ele. Dar dacă cineva acceptă una dintre explicații și o respinge pe alta, deși e tot așa de conformă cu fenomenul de explicat, atunci e evident că încetează de a face o cercetare științifică a naturii și că recurge la mituri²⁵⁶. Unele fenomene din domeniul experienței noastre ne dau semne prin care putem interpreta ce se petrece în ceruri. Vedem pe primele așa cum au loc, dar nu vedem cum se petrec fenomenele cerești, căci producerea lor poate fi datorată mai multor cauze. [88] Totuși trebuie să observăm fiecare fapt cum e înfățișat și să-l separăm de toate faptele care se înfățișează odată cu el, iar cele care nu sînt contrazise de faptele dinăuntrul experienței noastre constituie cauzele multiple ale fenomenului²⁵⁷.

O lume este o parte înconjurată de cer, care conține stele și pămînt și toate cele ce se văd, rupte din infinit și avînd un sfîrșit, [terminîndu-se într-un înveliș care poate fi rar sau compact, un înveliș a cărui risipire va aduce distrugerea a tot ce se află înăuntru]²⁵⁸, care poate să se învîrtească sau să stea pe loc, să fie rotund sau triunghiular sau poate avea orice alt contur. Toate aceste alternative sînt posibile: nu sînt infirmate de nici un fapt din această lume, în care nu poate fi deosebit un sfîrșit²⁵⁹.

[89] Mai departe putem spune că există un număr infinit de asemenea lumi și că o astfel de lume se poate naște într-o lume sau într-un *metacosm*, termen prin care înțelegem spațiile dintre lumi, într-un spațiu aproape gol, iar nu, cum susțin unii, într-un mare spațiu pur și complet vid. Se naște cînd anumite semințe potrivite, venite dintr-o singură lume sau dintr-un metacosm sau din mai multe, capătă adăugiri treptate, organizări și schimbări de loc, ba se întîmplă uneori să capete și umezeală de la cele ce au, în mod potrivit pînă ce aceste semințe sînt maturizate și bine fixate, atît cît pot să le suporte temeliile puse. [90] Într-adevăr, nu-i de ajuns să se producă o aglomerare și un vîrtej în spațiul vid ca să poată lua naștere, după cît se pare în mod necesar, o lume și să crească pînă ce se lovește de o altă lume, cum spune unul din așa-numiții fizicieni²⁶⁰, deoarece aceasta e în conflict cu fenomenele²⁶¹.

Soarele, Luna și restul stelelor nu s-au născut fiecare pentru sine și n-au fost incluse, mai tîrziu, înăuntru lumii noastre [în părțile care le păstrează]²⁶², ci au început deodată să se formeze și să crească [cum au făcut

și marea și pământul]²⁶³ prin reunirea și învîrtirea unor substanțe foarte fine, de felul suflării sau al focului sau de al amîndurora. Într-adevăr, acestea ni le sugerează senzația²⁶⁴.

[91] Mărimea soarelui²⁶⁵ și a celorlalte stele în raport cu noi e exact atît cît pare. [Acest lucru el îl arată în Cartea a unsprezecea din *Despre natură*. Acolo spune el, dacă din pricina distanței Soarele și-a pierdut mărimea adevărată pe care o are, cu atît mai mult și-ar fi pierdut și strălucirea; căci, într-adevăr, nu există distanță mai potrivită pentru acest lucru²⁶⁶.] Dar în sine și-n realitate poate fi mai mare decît se vede ceva mai mic sau atît cît se vede că e²⁶⁷. Întocmai așa focurile din experiența noastră sînt văzute de simțuri cînd le vedem la distanță²⁶⁸. Și orice obiecție adusă împotriva acestei părți a teoriei mele va fi ușor respinsă de oricine se ține de faptele evidente²⁶⁹, așa cum arăt în lucrarea mea *Despre natură*.

[92] Răsăritul și apusul Soarelui, Lunii și celorlalte stele se pot produce prin aprindere și stingere, numai împrejurările să fie astfel ca să dea acest rezultat, în fiecare dintre cele două regiuni, la est și vest, deoarece nici un fapt nu aduce mărturie împotriva²⁷⁰. Rezultatul ar putea fi produs și prin apariția lor deasupra Pământului sau prin interpunerea Pământului, care le ascunde; căci nici un fapt nu se împotrivesc nici uneia, nici celeilalte²⁷¹. Mișcările lor se pot datora rotației întregului cer sau cerul poate fi în repaus și ele singure să se învîrtească, în virtutea rotirii căpătate la început la nașterea lumii, spre răsărit²⁷²... [93] și aceasta din cauza căldurii prea mari, datorată propagării focului, care parcurge mereu în mod succesiv spațiile²⁷³.

Întoarcerile²⁷⁴ Soarelui și ale Lunii în drumul lor pot fi datorate înclinării silite a cerului, care s-a produs cu trecerea timpurilor²⁷⁵. Mai pot fi datorate și apăsării aerului în sens contrar sau din nevoia veșnică a hranei pentru foc, cea avută fiind consumată și producîndu-se lipsă sau din cauză că aceste astre au fost de la început prinse într-un astfel de vârtej, încît ele se mișcă într-un fel de spirală²⁷⁶. Toate aceste explicații și altele asemănătoare nu intră în conflict cu nici unul dintre fenomenele evidente, dacă cineva e în stare să le inducă raportîndu-le mereu la fapte particulare, ținîndu-se de ceea ce e posibil, pe fiecare din acestea într-un mod concordant cu fenomenele, fără a se teme de invențiile demne de sclavi ale astronomilor²⁷⁷.

[94] Descreșterea și creșterea din nou a Lunii²⁷⁸ ar putea avea loc prin rotirea corpului Lunii sau, tot așa de bine, prin stările pe care le ia aerul; mai pot fi datorate și interpunerii anumitor corpuri²⁷⁹. Pe scurt, se pot întîmpla în oricare din felurile în care faptele din experiența noastră sugerează²⁸⁰ explicația acestei luări de înfațișări din partea Lunii. Dar nu trebuie să îndrăgim explicația într-un singur fel și să respingem ca greșite pe toate celelalte, din necunoașterea a ceea ce este dat și a ceea ce nu este dat omului să cunoască, din care cauză acesta dorește să cunoască ceea ce nu-i e dat să cunoască. Mai departe, Luna poate străluci prin propria ei lumină, după cum se poate să-și ia lumina de la Soare²⁸¹; [95] căci chiar în experiența noastră vedem multe lucruri care strălucesc prin propria lor lumină, ca și multe care strălucesc cu o lumină împrumutată. Și nici unul dintre fenomenele cerești nu ne este o piedică, dacă avem mereu în minte metoda unei explicații multiple și a mai multor presupuneri și cauze consecvente, în loc de a lucra cu ceea ce este neconsecvent și a-i da o importanță falsă, așa încît să înclinăm cînd într-un fel, cînd în altul, spre o singură explicație²⁸². Tot așa apariția unei figuri în Lună²⁸³ poate să ia naștere prin schimbarea părților sau din interpunerea altui corp sau în oricare din felurile care pot fi văzute că sînt potrivite cu faptele, [96] căci

în toate fenomenele cerești nu trebuie părăsită o asemenea metodă de depistare și dacă lupti împotriva celor evidente, nu poți niciodată să te bucuri de adevărata liniște a sufletului²⁸⁴.

Eclipsa de Soare sau Lună poate avea loc prin stingerea luminii lor, întocmai cum vedem că se întâmplă în experiența noastră; sau prin interpunerea unui alt corp, fie că-i Pământul, fie alt corp ceresc invizibil asemănător²⁸⁵. Astfel trebuie să cuprindem la un loc explicațiile care se potrivesc unele cu altele și să ne gândim că întâlnirea concomitentă a mai multora din ele nu este imposibilă. [Epicur spune acestea și în Cartea a XII-a a lucrării sale *Despre natură* și, pe deasupra, că Soarele este eclipsat când Luna își aruncă umbra asupra lui, iar Luna este eclipsată de umbra Pământului; la fel, eclipsa se poate datora și retragerii Lunii, [97] lucru citat de Diogenes epicureanul în prima Carte a lucrării lui intitulată *Spicuiuri*.]²⁸⁶

Mai departe să explicăm orînduirea mișcării lor pe orbite în același fel cu cele ce se petrec în mod obișnuit în jurul nostru; natura divină nu trebuie, deloc, adusă să explice acestea, ci trebuie ținută liberă de orice amestec și în fericire deplină²⁸⁷. Dacă nu facem acest lucru, tot studiul fenomenelor cerești va fi zadarnic, cum, de fapt, s-a dovedit că este cazul cu unii care n-au atacat explicarea lor într-un fel adecvat, ci cad în credința vană că aceste fenomene se întâmplă numai într-un singur fel și resping toate celelalte feluri care și ele sînt posibile, lăsîndu-se duși în domeniul ininteligibilului și nefiind în stare să ia la un loc fenomenele care trebuie luate ca semne ale celorlalte²⁸⁸.

[98] Schimbările în lungimea nopților și a zilelor pot fi datorate iuțelii sau încetinelii mișcării Soarelui deasupra Pământului sau²⁸⁹ lungimii spațiilor străbătute, care se modifică, unele fiind străbătute mai repede, altele mai încet, cum se întâmplă uneori și-n experiența noastră, cu care trebuie să punem de acord explicarea fenomenelor cerești, pe cînd aceia care adoptă o singură explicație sînt în conflict cu faptele și se înșeală cu privire la metoda după care omul poate ajunge la adevăr²⁹⁰.

Prevestirea timpului²⁹¹ se poate face pe baza unor coincidențe a timpurilor, cum este cazul și cu semnele de la animale văzute pe pămînt²⁹² sau pe baza schimbărilor și alterărilor din aer. Ambele aceste explicații nu vin în conflict cu fenomenele [99] și nu se poate constata în care cazuri efectele se datoresc unei cauze sau alteia.

Norii pot lua naștere și se adună fie din comprimarea aerului sub presiunea vînturilor, fie din împletirile de atomi, care se țin unii de alții și sînt capabili să producă acest rezultat, fie din curenții ce se strîng de pe pămînt și din ape²⁹³; și mai sînt multe alte chipuri în care nu e imposibil să se realizeze comasări de nori. Din aceștia se pot produce ploile, uneori prin presarea lor, alteori prin prefacerea lor²⁹⁴; [100] sau, iarăși, ploile pot fi cauzate de vînturile care suflă în jos din direcție opusă, prin atmosferă, iar ploile torențiale din unele acumulări potrivite pentru astfel de descărcări. Tunetele pot proveni din rostogolirea vîntului în cavitățile norilor, la fel ca în vasele de lut de pe pămînt; sau din sunetul focului din nori, suflat de vînt; sau din pricina sfîșierii și ruperii norilor sau a frecării și despicării norilor, cînd s-au făcut tari ca gheața. Ca în tot acest rezumat și-n această problemă particulară, faptele ne îmbie să dăm mai multe explicații²⁹⁵.

[101] Și fulgerele se ivesc în mai multe feluri. Într-adevăr, cînd norii se freacă unul de altul și se izbesc, formația atomilor care produce focul²⁹⁶, alunecînd în afară, dă naștere fulgerului; sau poate fi produs prin aprinderea în nori, din cauza vîntului, a particulelor care pot da naștere la această

strălucire; sau e scos prin apăsare din nori, cînd aceștia se freacă între ei, fie de la sine, fie sub acțiunea vînturilor; sau poate că lumina difuzată din stele și închisă în nori, reunită prin mișcarea lor și prin aceea a vînturilor, în cele din urmă este slobozită din nori; sau lumina, de natura cea mai fină, este filtrată <prin>²⁹⁷ nori [în măsura în care norii se aprind de foc și se produce tunetul]²⁹⁸, și mișcarea acestei lumini produce fulgerul; sau ia naștere din aprinderea produsă de vînt, pricinuită de violența mișcării lui și de intensitatea comprimării lui, [102] sau cînd norii sînt sfîșiați de vînturi și atomii care dau naștere focului²⁹⁹ sînt eliminați și aceștia produc apariția fulgerului. Și este ușor de văzut că producerea lui e cu puțință, în multe alte feluri, dacă neîncetăm să ținem de fapte și sîntem în stare să cuprindem cu mintea fenomenele analoge cu acestea. Fulgerul precede tunetul într-o asemenea conjunctură a norilor, din cauză că odată cu izbitura dată de vînt este expulzată formația de atomi producătoare a fulgerului, iar, mai tîrziu, vîntul ce se rostogolește produce acel buibuit al tunetului; sau se poate ca amîndouă acestea să fie emise simultan, fulgerul însă se mișcă cu o mare iuteală spre noi [103] și tunetul rămîne în urmă, întocmai cum se întîmplă cu loviturile date de oameni la o mare distanță de noi³⁰⁰.

Trăsnetele se pot produce cînd vînturile se împreună numeroase, se rotesc în vârtej și se aprind cu putere; sau cînd o parte din nor se rupe și cade cu putere în locuri mai joase, ruptura datorîndu-se faptului că o comprimare a norilor a făcut compacte părțile învecinate; sau, ca și tunetul, poate fi datorat numai expulzării focului închis, cînd acesta s-a strîns în cantitate mai mare, iar norul lovit de vînt mai cu putere s-a rupt, nefiind în stare să se retragă în locurile învecinate, părțile lui fiind tot mereu comprimate unele de altele [de cele mai multe ori de vreun munte înalt, unde cad cel mai adesea trăsnetele].

[104] Mai sînt alte feluri în care pot lua naștere trăsnetele. Singurul lucru de evitat este explicația mitică; și este ușor de evitat, dacă urmăm cu consecvență fenomenele și interpretăm cum trebuie semnele privitoare la lucrurile neevidente³⁰¹.

Trombele de foc³⁰² se pot naște din cauza coborîrii unui nor în formă de stîlp spre locuri mai joase, fiind împins de vîntul comprimat înăuntru și fiind purtat în vârtej³⁰³ de vînt în același timp, norul fiind împins oblic³⁰⁴ de vîntul din afară; sau pot fi pricinuite de suflarea vîntului din toate părțile, iar aerul o împinge de sus, sau se poate ca un curent puternic de vînturi să fi pornit și să nu fie în stare să străbată, în lături, din pricină că aerul este tare condensat jur împrejur. [105] Cînd coboară pe uscat, tromba dă naștere la ceea ce se numește cicloane, după diferitele feluri în care sînt produse prin mișcarea vîntului; iar cînd se lasă pe mare, se produc trombele marine.

Cutremurele de pămînt se pot produce prin închiderea vîntului în pămînt și prin faptul că-i amestecat cu mici bucăți de pămînt și apoi, pus în continuă mișcare, făcînd astfel să se cutremure pămîntul. Iar pămîntul ia acest vînt, fie din afară, fie din prăbușirea straturilor interioare în cavernele subterane, producînd vînt în aerul închis acolo. Sau mai poate fi produs și din propagarea mișcării care ia naștere din surparea de straturi numeroase și din pricina faptului c-această cădere este din nou oprită cînd întîlnește o rezistență mai solidă a pămîntului. [106] Mai sînt alte feluri în care se produc aceste oscilații ale pămîntului.

Vînturile iau naștere, din timp în timp, cînd o substanță străină își face cale, continuu și treptat, în aer; de asemenea și prin acumularea unei mari cantități de apă. Restul vînturilor iau naștere cînd, puține la număr, ele cad în numeroasele caverne ale pămîntului și ies de acolo în toate direcțiile³⁰⁵.

Grindina e pricinuită de o înghețare mai tare și o reuniune de atomi aeriene și apoi o împărțire în boabe; de asemenea și printr-o înghețare mai ușoară a anumitor particule de umezeală în vecinătatea unor anumite particule de vînt, care, în același timp, le strîng la un loc și le fac să se rupă pentru a îngheța și a se uni în boabe izolate, rămînînd însă la un loc. [107] Forma rotundă a boabelor de grindină poate fi datorată topirii extremităților din toate părțile, ca și faptului că, după cum s-a explicat, particule, fie de umezeală, fie de vînt, le înconjoară în mod uniform.

Zăpada se poate forma cînd o ploaie fină cade din nori, din pricină că porii sînt simetrici și din cauza unei continue și violente presiuni a vînturilor asupra norilor potriviti; ulterior ploaia îngheață, pe drum, din pricina vreunei stări de frig din regiunile de sub nori. Sau, iarăși, prin înghețarea în norii care au o rarefiere uniformă, o cădere de zăpadă se poate produce prin norii plini de umezeală, care se freacă unii de alții și se află unul lîngă altul. [Acești nori produc un fel de apăsare și dau naștere la grindină, lucru ce se întîmplă mai ales primăvara³⁰⁶]. [108] Iar cînd norii înghețați se freacă unul de altul, această acumulare de zăpadă poate fi aruncată afară. Mai sînt și alte căi în care se poate forma zăpada.

Roua se formează cînd particulele care sînt în stare să producă acest fel de umezeală se întîlnesc unele cu altele în aer; iarăși, prin ridicarea lor din locurile umede sau care posedă apă, locuri unde se formează mai ales roua și fuziunea lor ulterioară, ca să creeze umiditatea și să cadă jos, întocmai cum, în multe cazuri, sub ochii noștri <se observă că se produce ceva asemănător. [109] Formarea brumei nu este diferită de aceea>³⁰⁷ a rouăi, anumite particule de natura aceasta înghețînd într-un fel oarecare, datorită unei anumite condiții a aerului rece.

Gheața se formează prin expulzarea din apă a atomilor³⁰⁸ circulari și prin comprimarea atomilor scaleni și cu unghiurile ascuțite, cuprinși în ea; mai departe, prin agregarea unor asemenea atomi din afară, care, fiind împinși la un loc, fac să se solidifice apa după expulzarea unui anumit număr de atomi rotunzi.

Curcubeul ia naștere prin luminarea de către Soare a aerului umed; sau dintr-o reunire particulară a luminii cu aerul, care cauzează calitățile particulare ale acestor culori, fie pe toate, fie una singură; de aci, luminînd regiunile învecinate ale aerului, ele vor lua această culoare, așa cum le vedem că sînt, prin luminarea acestor părți. [110] Aparența aceasta circulară pe care o ia curcubeul se datorează faptului că distanța fiecărui punct e percepută, de către vederea noastră, ca fiind egală; sau se mai poate ca atomii din aer sau cei care vin de la Soare să se reunească în nor în așa fel, încît să se coboare spre noi sub formă circulară³⁰⁹.

Un halo, în jurul Lunii, ia naștere din cauză că aerul din toate părțile se duce spre Lună; sau din cauză că emanațiile din Lună sînt trimise înapoi în mod egal de aer, astfel încît acest nor de emanații se așează în jurul Lunii în formă circulară, fără să se separe cu totul; sau din cauză că aerul se întoarce în mod simetric din toate părțile și se așează circular în jurul Lunii și acolo formează un cerc gros. [111] Și aceasta se întîmplă, rînd pe rînd, fie din cauză că o emanație e forțată din afară sau din cauza căldurii care găsește treceri potrivite, pentru a produce un halo³¹⁰.

Cometele³¹¹ se nasc fie că focul se adună în cer în anumite locuri, la anumite intervale, dacă împrejurările sînt prielnice; sau din cauză că, uneori, cerul are o mișcare specială deasupra noastră, așa încît se ivesc asemenea stele; [sau din faptul că aceste stele, în anumite timpuri, se avîntă, în anumite împrejurări, și vin în vecinătatea noastră și devin vizibile. Disparația

cometelor se datorează cauzelor care sînt opusul acestora expuse³¹². [112] Unele stele se pot învîrte pe locul lor³¹³ fără să apună, nu numai pentru motivul invocat de unii, că aceasta este acea parte a lumii care e nemişcată și-n jurul căreia restul se învîrte, dar mai poate fi și din pricina că un vîrtej circular de aer înconjoară această parte și împiedică aceste stele să se învîrtească la fel ca celelalte stele; sau din pricină că nu există materie de hrană potrivită lor în regiunile învecinate, în timp ce se găsește din abundență în acea parte în care sînt văzute că există. Sînt încă multe alte căi în care acest lucru se poate produce, după cum poate vedea oricine, care este în stare să raționeze în concordanță cu fenomenele³¹⁴.

Unele stele rătăcesc, dacă se întîmplă să facă uz de astfel de mișcări, altele urmează o mișcare regulată [113], ceea ce se poate întîmpla prin faptul că la început s-au mișcat toate într-un cerc și au fost silite, unele din ele, să se învîrtească cu aceeași rotație uniformă, iar altele au căpătat o mișcare de rotație neregulată; dar se mai poate ca, după diversitatea regiunilor străbătute, în unele locuri să fie o distribuție uniformă de aer, care le împinge înainte într-o direcție și care arde uniform; în alte locuri, aerul prezintă neregularitățile care pricinuesc mișcările observate. A afirma o singură cauză pentru aceste efecte, cînd faptele sugerează mai multe cauze, e nebunie și faptă necugetată, comisă de cei ce se dedau astronomiei celei noi și studiază cauze lipsite de temei, atunci ei nu caută să elibereze natura divină cu nici un chip de sarcini împovărătoare³¹⁵. [114] Faptul că unele stele apar ca fiind lăsate în urmă de altele se poate produce din cauză că ele se mișcă mai încet, deși merg în același cerc, ca și celelalte; sau mai poate fi din pricină că se mișcă în direcție opusă, fiind trase în direcție contrară de același vîrtej; sau, iarăși, mai poate fi din pricină că unele stele călătoresc într-un spațiu mai mare, altele, într-un spațiu mai mic, în executarea aceleiași revoluții. Dar a fixa ca sigură o singură explicație a acestor fenomene este o faptă demnă de aceia care caută să prostească mulțimea cu minunății³¹⁶.

Așa-numitele stele căzătoare pot, în anumite cazuri, să fie produse prin fricțiunea lor reciprocă; în alte cazuri, datorită expulzării anumitor părți din ele, acolo unde are loc o expirație de foc și aer pe care am menționat-o cînd am discutat fulgerul; [115] sau mai pot fi datorate întîlnirii atomilor generatori ai focului³¹⁷, care atomi se potrivesc așa de bine încît produc acest rezultat și mișcarea lor ulterioară oriunde le-ar duce impulsul care le-a adunat la început; sau se poate ca vîntul să se strîngă în anumite mase compacte, cele ca de brumă, și, deoarece este închis, să se aprindă și apoi să urmeze ruperea învelișului și mișcarea în direcția în care căpătase impulsul inițial. Mai sînt și alte căi în care acest lucru se poate produce, fără să recurgem la mituri³¹⁸.

Prezicerea timpului după comportamentul anumitor animale este o simplă coincidență, în timp. Într-adevăr, animalele nu oferă o cauză necesară pentru producerea unei furtuni și nici o ființă divină nu stă să observe migrațiile animalelor pentru ca după aceea să îndeplinească semnele pe care le-au dat. [116] O asemenea nebunie n-ar avea-o nici ființa cea mai obișnuită, oricît de puțină minte ar avea, și cu atît mai puțin o ființă care se bucură de fericirea deplină³¹⁹.

Toate acestea, Pythocles, trebuie să le reții; căci, pe urmă, vei scăpa pe multă vreme de mituri și vei fi în stare să vezi, în legătura lor, cazurile care sînt similare cu acestea. Dar mai înainte de toate dedică-te studiului principiilor prime, al infinității și al subiectelor înrudite și, mai departe, studiului criteriilor, al afectelor și al scopului, pentru care facem o alegere între ele. Într-adevăr, cuprinderea tuturor acestor subiecte în studiul tău te

va face să înțelegi, cu ușurință, cauzele fenomenelor particulare. Iar acei care nu s-au complăcut cât se poate de mult în acest studiu nu vor putea cunoaște cum trebuie aceste subiecte și nici nu-și vor fi realizat scopul pentru care acestea trebuiau să fie studiate.”³²⁰

Acestea sînt părerile lui Epicur asupra fenomenelor cerești.

XXVII. [117] În ce privește însă felul de viață și cum trebuie să alegem unele acțiuni și să ne ferim de altele, Epicur scrie cele ce urmează. Totuși, mai înainte, să vedem părerile înseși ale lui Epicur și ale școlii lui cu privire la omul înțelept³²¹.

Vătămările din partea oamenilor provin din următoarele cauze: ura, invidia și disprețul; pe acestea omul înțelept le învinge prin rațiune. Mai mult chiar, acela care a devenit o dată înțelept nu mai poate lua niciodată dispoziția sufletească contrarie, nici să se transforme în mod voluntar în neînțelept. Înțeleptul va fi cuprins de emoții mai mult decît alți oameni; aceasta nu-i va fi o piedică pentru înțelepciunea lui. Înțeleptul nu se naște din orice constituție fizică și la orice popor³²². [118] Omul înțelept e fericit chiar cînd e supus la torturi. Numai el va avea recunoștință față de prieteni, prezenți ca și absenți, și-o va arăta prin vorbă <și faptă>³²³. Cînd va fi torturat, totuși, el va geme atunci și se va văita. În ce privește femeile, nu va avea cu ele legături pe care legea le interzice, după cum spune Diogenes în *Rezumatul doctrinelor etice ale lui Epicur*³²⁴. Nici nu-și va pedepsi sclavii; mai curînd îi va fi milă de ei și îi va ierta pe cei care sînt cumsecade. Epicurienii nu sînt de părere că omul înțelept se poate îndrăgosti și nici că-și poate bate capul cu riturile funerare; nici că dragostea este trimisă de vreun zeu, după cum spune Diogenes în <Cartea a douăsprezecea>³²⁵. Omul înțelept nu va ține discursuri frumoase. Relația sexuală, spun ei, nu aduce niciodată un folos; e încă bine dacă n-a adus vătămare.

[119] De asemenea, înțeleptul nu se va căsători și nu va avea copii; așa spune Epicur în cărțile sale: *Probleme* și *Despre natură*³²⁶. În mod incidental se poate căsători, datorită unor anumite împrejurări din viața sa, dar se va rușina de ceilalți. Nici nu va flecări³²⁷ cînd este beat, spune Epicur în *Banchetul*³²⁸. Nici nu va lua parte la viața politică, așa cum o afirmă în prima Carte din *Despre vieți*³²⁹; nici nu se va face tiran; nici nu va deveni un cinic; așa ne spune în Cartea a doua din *Despre vieți*; nici nu va fi cerșetor. Dar chiar dacă și-a pierdut vederea, nu se va sinucide³³⁰; acest lucru e arătat în aceeași Carte. Omul înțelept va simți și durerea, după cum spune Diogenes în Cartea a cincea a lucrării sale *Spicuirii*³³¹. Va lua parte la procese în fața tribunalelor. Va lăsa scrieri, dar nu va compune panegirice. [120] Se va îngriji de averea sa și de viitor. Îi va plăcea viața la țară. Va ține piept loviturilor soartei și nu-și va părăsi niciodată un prieten³³². Va acorda numai atîta atenție reputației sale, cât să nu fie tratat cu dispreț. Se va desfăta mai mult decît ceilalți oameni la serbările publice³³³.

[121] Înțeleptul va ridica statui. Îi va fi totuna dacă va avea <avere> sau nu³³⁴. Numai omul înțelept va fi în stare să vorbească cum trebuie despre muzică și poezie, fără ca, de fapt, să scrie poeme el însuși. Un om înțelept nu se comportă mai înțelepțește decît altul³³⁵. Va dobîndi bani, dar numai prin înțelepciunea sa, dacă se va afla în sărăcie. Va face curte unui rege, dacă va fi nevoie. Se va bucura de pățania cuiva numai spre a-l îndrepta³³⁶. Va întemeia o școală, dar nu în așa fel încît să adune o ceată mare de discipoli în jurul său; va ține lecții în public, dar nu din proprie inițiativă. Va avea o doctrină și nu va fi un sceptic; și va fi același chiar și cînd doarme. La nevoie va accepta să moară pentru un prieten.

Acestea sînt părerile epicurienilor despre înțelept³³⁷.

[120 continuare] Epicurienii susțin că păcatele nu sînt toate egale³³⁸; că sănătatea în unele cazuri³³⁹ este un bun, în altele, un lucru indiferent; că bărbăția nu-i un dar firesc, ci se obține prin raționamentul cu privire la ce-i avantajos și că prietenia se naște dintr-o nevoie a noastră. Noi trebuie însă să facem primul pas, căci și ogorul îl înșămîntăm mai întîi; prietenia este menținută printr-o comunitate în gustarea plăcerilor.

[121 continuare] Două feluri de fericire sînt de conceput: una care-i cea mai mare cu putință, aceea de care se bucură divinitatea, și care nu poate fi sporită; alta care <admite> un adaos și o scădere a plăcerilor³⁴⁰.

Acum să trecem la scrisoarea lui³⁴¹.

XXVII. [122] „Epicur îl salută pe Menoiceus,

Nici în tinerețe nu trebuie cineva să ezite³⁴² de a se ocupa de filosofie și nici cînd ajunge la bătrînețe să se sature de a filosofa, căci nici o vîrstă nu-i prea timpurie sau prea tîrzie pentru sănătatea sufletului. Cel ce spune că timpul pentru studierea filosofiei n-a sosit încă sau c-a trecut e asemenea unuia care ar spune că timpul fericirii nu-i încă sosit sau că s-a dus. De aceea amîndoi, și tînărul și bătrînul, trebuie să caute înțelepciunea, cel de-al doilea pentru că, înaintînd în bătrînețe, să se simtă tînăr grație amintirii celor trecute³⁴³, iar primul ca să fie tînăr și bătrîn totodată prin lipsa de teamă față de cele ce vor veni³⁴⁴. Astfel trebuie să ne îndeletnicim cu lucrurile care ne dau fericirea, căci, dacă o dobîndim, avem tot ce ne trebuie, iar dacă ne lipsește, toate acțiunile noastre sînt îndreptate spre obținerea ei³⁴⁵.

[123] Să faci acele lucruri pe care ți le-am spus neîncetat și să te îndeletnicești cu ele, socotindu-le că sînt elementele unei vieți fericite. Mai întîi să crezi că zeul este o vietate nemuritoare și fericită, la fel ca ideea globală pe care o au majoritatea oamenilor despre divinitate. Nu trebuie să afirmi despre zeu nimic ce ar fi contrar nemuririi lui sau nepotrivit cu fericirea, ci trebuie să crezi despre el orice poate să-i păstreze fericirea, îmbinată cu nemurirea. Zeii există cu adevărat și cunoașterea lor este evidentă³⁴⁶, dar nu sînt așa cum crede mulțimea³⁴⁷, care nu rămîne la noțiunile pe care și le face despre zei. Nu omul care neagă zeii adorați de mulțime este lipsit de pietate, ci acela care ia drept bune părerile mulțimii despre zei³⁴⁸. [124] Cele ce spun oamenii despre zei nu sînt anticipații, ci presupuneri false³⁴⁹; așa explică ei că celor ticăloși le vin cele mai mari rele, din mînia zeilor, iar celor buni, cele mai mari fericiri și că zeii sînt totdeauna stăpîniți de propriile lor calități și le plac oamenii la fel ca ei, dar că resping, ca străin, tot ce nu este de felul lor³⁵⁰.

Obişnuiește-te să crezi că moartea nu are nici o legătură cu noi, căci orice bine și rău se află în senzație, iar moartea este privația de senzație; de aceea, o justă înțelegere a faptului că moartea nu are nici o legătură cu noi face să fie plăcută ideea că viața are un sfîrșit. Aceasta se face dînd vieții nu un timp nelimitat, ci suprimînd năzuința către nemurire³⁵¹.

[125] Într-adevăr, viața nu înspăimîntă pe acela care a înțeles temeinic că nu-i nimic înspăimîntător în încetarea vieții. De aceea, nebun e omul care spune că se teme de moarte, nu fiindcă va suferi cînd moartea vine, ci din cauză că suferă în așteptarea ei. Căci ceea ce nu ne aduce nici un rău, cînd e sosit, produce numai o suferință lipsită de temelie, în așteptare. De aceea, moartea, cel mai înfricoșător dintre rele, nu are nici legătură cu noi, dat fiind că atît cît existăm noi moartea nu există, iar cînd vine ea, noi nu mai existăm³⁵². Ea nu are nici o legătură nici cu cel viu, nici cu cel mort, căci

pentru cel viu, nu există încă, iar cel mort nu mai există el³⁵³. Majoritatea oamenilor însă uneori se teme de moarte, ca de cel mai mare dintre toate relele, și altelei <o alege>, ca un refugiu <față de relele din viață. [126] Omul înțelept nici nu cere neapărat să trăiască viața>³⁵⁴, nici nu se teme de încetarea ei. Nici nu-i e silă de a trăi și nici nu socotește încetarea vieții ca un rău. Și întocmai după cum oamenii nu caută hrana pur și simplu cea mai abundentă, ci cea mai plăcută, tot așa înțeleptul caută să se bucure de timpul cel mai plăcut și nu de cel mai lung. Iar acela care îndeamnă pe cei tineri să trăiască bine, iar pe cei bătrâni să sfârșească bine este lipsit de minte, nu numai din pricină că viața e îmbietoare, ci și pentru că face obiectul aceleiași preocupări, să trăiești cum se cuvine și să mori cum se cuvine. Și mai rău gândește acela care spune c-ar fi fost mai bine să nu ne fi născut și odată născuți să trecem cât mai degrabă prin porțile lui Hades³⁵⁵. [127] Dacă într-adevăr el e convins de ceea ce spune, de ce nu părăsește viața? I-ar fi ușor să facă acest lucru, dacă ar fi convins cu tărie. Dacă vorbește numai în ris, vorbele lui sînt nesăbuite în lucruri care nu admit gluma³⁵⁶. Trebuie să ne amintim că ceea ce va veni în viitor nici nu ne aparține <în totul>, nici nu e cu totul străin de noi, încît nici nu trebuie să ne bizuim întru totul pe el, ca pe ceva care va veni cu siguranță, dar nici să deznădăjduim, ca de ceva care cu siguranță nu va veni³⁵⁷.

Trebuie să ne mai gândim că unele dorințe sînt firești, altele lipsite de temei; dintre cele firești, unele sînt necesare, iar unele sînt numai firești³⁵⁸. Iar dintre dorințele necesare, unele sînt necesare pentru fericirea noastră, altele pentru ca trupul să fie scutit de suferință, iar altele sînt necesare pentru trai. [128] Cunoașterea sigură a acestor lucruri știe să raporteze orice preferință și aversiune la asigurarea sănătății trupului și a liniștii spiritului, deoarece aceasta este scopul unei vieți fericite. Într-adevăr, scopul tuturor acțiunilor noastre este să fim liberați de suferință și frică și, după ce am atins acest țel, furtuna sufletului e potolită, iar ființa respectivă n-are nevoie să umble după ceea ce-i lipsește, nici să caute altceva prin care să fie împlinită fericirea sufletului și a corpului. Căci atunci avem nevoie de plăcere cînd din absența ei simțim durere. <Dar cînd nu simțim durere>³⁵⁹ nu mai simțim nevoia plăcerii. De aceea noi numim plăcerea începutul și țelul unei vieți fericite. [129] În adevăr, noi am văzut că plăcerea este bunul nostru cel dintîi și propriu. Pe ea o luăm drept punct de plecare al fiecărei alegeri și al fiecărei aversiuni și ne întoarcem la ea, apreciind orice bun cu ajutorul afectelor noastre luate drept criteriu³⁶⁰. Și, deoarece plăcerea este primul dintre bunurile înnăscute, de aceea nu trebuie să alegem orice fel de plăcere ar fi, ci adesea renunțăm la multe plăceri, cînd din ele decurge o neplăcere mai mare pentru noi. Și de multe ori considerăm multe suferințe preferabile plăcerilor, dacă suportarea timp îndelungat a unor chinuri ne aduce, ca urmare, o plăcere mai mare. De aceea, deși toate plăcerile ne sînt, în mod firesc, un bun apropiat, totuși nu orice plăcere este de ales, întocmai după cum, cu toate că orice suferință e un rău, totuși, prin natură nu orice suferință trebuie totdeauna evitată. [130] Toate aceste lucruri se cuvin să fie judecate, măsurînd³⁶¹ unele față de altele și ținînd seama de avantaje și dezavantaje. În anumite împrejurări tratăm binele ca pe un rău și răul, dimpotrivă, ca pe un bine. Tot așa socotim ca un mare bine independența față de lucrurile din afară³⁶², nu așa ca să ne mulțumim cu puțin, în toate cazurile, ci așa ca să fim mulțumiți cu puțin, dacă n-avem mult, fiind pe deplin convinși că se desfată de abundență în modul cel mai plăcut aceia care au mai puțină nevoie de ea și că orice e firesc se procură

ușor și numai ce e lipsit de o valoare reală e greu de procurat. O mîncare simplă ne face tot atît de multă plăcere, ca și o masă scumpă, o dată ce suferința din cauza lipsei a fost înlăturată, [131] pe cînd pîinea și apa dau cea mai înaltă plăcere posibilă, dacă sînt prezentate celui ce duce lipsa lor. De aceea a te obișnui cu o mîncare simplă și ieftină împlinește tot ce este necesar pentru sănătate, dă puțință unui om să facă față fără multă caznă la cererile necesare ale vieții, îl pune într-o dispoziție mai bună, cînd uneori se află în fața unei mese bogate, și îl face să nu se teamă de loviturile sorții³⁶³.

Atunci cînd spunem că plăcerea este scopul vieții, nu înțelegem plăcerile vicișilor sau plăcerile ce constau din desfătări senzuale, cum socotesc unii, sau din neștiință, nepricepere sau din înțelegere greșită, ci prin plăcere înțelegem absența suferinței din corp și a tulburării din suflet³⁶⁴. [132] Nu succesiunea neîntreruptă de chefuri și orgii, nu dragostea senzuală cu băieți și femei, nu desfătarea cu un pește sau cu alte delicatese ale unei mese îmbelșugate fac o viață plăcută, ci judecata sobră, căutarea motivelor fiecărei alegeri și respingeri, ca și alungarea acelor păreri prin care cele mai mari tulburări pun stăpînire asupra sufletului. Dintre toate acestea, primul și cel mai mare bun este înțelepciunea³⁶⁵. De aceea înțelepciunea este un lucru mai de preț chiar decît filosofia; din ea izvorăsc toate celelalte virtuți, căci ea ne învață că nu putem duce o viață plăcută, dacă nu-i și o viață înțeleaptă, cumsecade și dreaptă; și nici să ducem o viață înțeleaptă cumsecade și dreaptă, care să nu fie și o viață plăcută, deoarece virtuțile merg mîna în mîna cu viața plăcută, iar viața plăcută nu poate fi despărțită de virtuți.

[133] Atunci, după părerea ta, cine e superior unui astfel de om, care are păreri pioase față de zei și totodată e liberat de frica morții, care a studiat cu sîrguință scopul fixat de natură și înțelege cît de ușor poate fi împlinită și dobîndită limita lucrurilor bune sau cît de scurte sînt durată și chinurile lucrurilor rele? <Destinul>, pe care unii îl prezintă ca stăpîn pe toate, el îl ia în rîs, <afirmînd mai degrabă că unele lucruri se întîmplă prin necesitate>³⁶⁶, altele prin întîmplare, altele prin acțiunea noastră proprie. Într-adevăr, el vede că necesitatea distruge responsabilitatea și că norocul este nestatornic, pe cînd propriile noastre acțiuni sînt libere de stăpîn și numai de ele sînt legate în mod firesc lauda și dezaprobarea³⁶⁷. [134] Cu adevărat ar fi mai bine să acceptăm legendele despre zei, decît să ne plecăm sub jugul destinului, cum vor filosofii naturaliști. Căci mitul prezintă speranța deșartă că ne putem salva dacă cîstîm zeii, pe cînd necesitatea naturaliștilor e surdă la orice rugăciuni. Omul nostru nici nu susține că norocul este un zeu, cum crede mulțimea, fiindcă în faptele unui zeu nu există neorînduială; nici că norocul este o cauză, chiar dacă e nesigură, deoarece el crede că oamenilor <nu> le este dat binele sau răul de către acesta în vederea unei vieți fericite, ci el procură punctul de plecare al unor mari fericiri sau mari dureri. [135] Omul nostru crede că nenorocirea celui înțelept este mai bună decît prosperitatea celui nebun. Pe scurt, e mai bine ca o acțiune judecată bine să nu-și datoreze izbînda ajutorului norocului³⁶⁸. Zi și noapte deprinde-te cu aceste precepte și-n altele la fel, atît singur, cît și cu unul care-i la fel ca tine; atunci niciodată, fie treaz, fie în vis, nu vei fi tulburat și vei trăi ca un zeu printre oameni; căci omul pierde orice asemănare cu ce-i muritor, trăind în mijlocul fericirilor nemuritoare.”³⁶⁹

Epicur respinge orice fel de prevestire, atît în celelalte scrieri, cît și în *Scurta Rezumat* și spune: „Prezicerea viitorului este lipsită de orice temeii, iar dacă ar fi întemeiată trebuie socotit că cele ce se întîmplă n-au nici un raport cu noi.”³⁷⁰

Acestea sînt părerile asupra celor referitoare la viață. S-a vorbit despre acestea mai amănunțit în altă parte.

XXVIII. [136] Epicur se deosebește de cirenaici³⁷¹ în ceea ce privește plăcerea. Aceștia nu cuprind în acest termen plăcerea în starea de repaus, ci numai aceea care consistă în mișcare³⁷². Epicur le admite pe amîndouă: și plăcerea sufletească, ca și aceea a trupului, cum arată în lucrarea sa *Despre alegere și respingere* și în aceea *Despre scop* și-n prima Carte a lucrării sale *Despre felurile de viață*³⁷³ ca și-n *Epistola către prietenii filosofi din Mytilene*³⁷⁴. La fel și Diogenes, în Cartea a șaptesprezecea din lucrarea sa *Spicuiuri*, și Metrodor, în lucrarea sa *Timocrates*, spun astfel: „Plăcerea poate fi concepută atît în mișcare, cît și în repaus.”³⁷⁵ Iată cuvintele lui Epicur din lucrarea lui *Despre alegere*: „Lipsa de tulburare și lipsa de suferință sînt plăceri în stare de repaus; bucuria și veselia se învederează în activitatea în mișcare.”³⁷⁶

XXIX. [137] Se mai deosebește de cirenaici și în faptul că aceștia susțin că durerile corporale sînt mai rele decît cele psihice; de aceea răufăcătorii sînt supuși la pedepse corporale; pe cînd Epicur susține că suferințele sufletești sînt mai rele; oricum, carnea îndură numai loviturile prezentului, mintea însă pe acelea ale trecutului, prezentului și viitorului³⁷⁷.

Tot în felul acesta susține el că plăcerile sufletești sînt mai mari. Ca dovadă că plăcerea este scopul, el dă faptul că viețile, de îndată ce s-au născut, îmbrățișează plăcerea și resping durerea și acestea le fac de la natură, fără a raționa. Din propria noastră experiență deci noi evităm durerea³⁷⁸; chiar și Heracle, consumat de îmbrăcămîntea otrăvită, strigă tare:

Mușcînd și urlînd, răsună stîncile din jur,
Eubeene pietre ș-al Locridei vîrf³⁷⁹.

XXX. [138] Alegem virtuțile, de asemenea, din pricina plăcerii și nu de dragul lor, după cum uzăm de medicină în vederea sănătății. Tot așa, în Cartea a douăzecea a lucrării sale *Spicuiuri*, Diogenes spune că educația este o distracție³⁸⁰. Epicur spune că virtutea singură este inseparabilă de plăcere. Celelalte pot exista separate, cum sînt mîncărurile³⁸¹.

XXXI. Haide deci să punem acumă cununa, cum s-ar putea spune, asupra întregii noastre lucrări, ca și pe această viață a filosofului, citînd *Maximele fundamentale* ale lui și încheind cu acestea întreaga noastră lucrare și făcînd să-i coincidă sfîrșitul cu începutul fericirii³⁸².

[139] 1. Ceea ce e fericit și veșnic nici nu are supărări, nici nu supără pe altul; întrucît nu e stăpînit nici de mînie, nici de simpatie, căci fiecare din acestea presupune slăbiciune. [În alte lucrări spune că zeii sînt cunoscuți numai prin rațiune, unii există într-un număr oarecare, pe cînd alții rezultă prin asemănarea cu natura, din emanarea continuă a simulacrelor asemănătoare, care se concentrează în același loc și au formă omenească]³⁸³.

2. Moartea nu are nici o legătură cu noi, căci trupul, după ce s-a risipit în elementele lui, nu mai are simțire și ceea ce nu are simțire nu are nici o legătură cu noi³⁸⁴.

3. Mărirea plăcerii își atinge limita în înlăturarea oricărei suferințe. Cînd plăcerea e prezentă, atît timp cît e neînteruptă, nu există nici durere, nici tristețe, nici amîndouă împreună³⁸⁵.

[140] 4. O suferință continuă, în carnea noastră, nu durează mult; dimpotrivă, suferința, dacă e extremă, ține foarte scurt timp și chiar acel grad de suferință care întrece plăcerea cărnii nu durează mai multe zile în șir. Boala de lungă durată îngăduie chiar un exces de plăcere asupra suferinței din trup³⁸⁶.

5. Nu-i cu puțință să trăiești o viață plăcută fără a trăi cu înțelepciune, cumsecade și cu dreptate <și nu-i cu puțință să trăiești cu înțelepciune, cumsecade și cu dreptate>³⁸⁷ fără să duci o viață plăcută. Cine nu posedă ceea ce este necesar pentru o viață dusă cu înțelepciune, cumsecade și cu dreptate, acela nu poate duce o viață plăcută³⁸⁸.

6. Pentru a nu avea temeri din partea oamenilor, este un bun firesc tot ceea ce ar fi vreodată capabil să procure acest lucru [domnia, regalitatea]³⁸⁹.

[141] 7. Unii oameni au căutat s-ajungă vestiți și cu vază, socotind că astfel vor obține securitate din partea oamenilor; încît, dacă viața unor astfel de persoane este cu adevărat sigură, ei au obținut binele dat de natură; dacă, totuși, este nesigură, ei n-au atins scopul, propriu lor prin fire, pe care l-au căutat de la început³⁹⁰.

8. Nici o plăcere nu-i în sine un rău, dar lucrurile care produc plăceri prilejuiesc uneori necazuri mai mari decît plăcerile înseși³⁹¹.

[142] 9. Dacă orice plăcere ar fi în stare de acumulare, prin repetarea în timp și pe întregul agregat al corpului sau, în orice caz, pe părțile principale ale naturii omenеști, n-ar mai exista niciodată vreo diferență între o plăcere și alta³⁹².

10. Dacă lucrurile care produc plăceri ar libera cu adevărat pe destrăbălați de temerile minții și de cele inspirate de fenomenele cerești sau atmosferice, frica de moarte, frica de suferință; dacă, mai departe, aceste plăceri îi învață să-și limiteze dorințele, n-am putea învinovați niciodată asemenea persoane, căci atunci ele ar fi din toate părțile năpădite de plăceri și de nicăieri nu le-ar veni vreo durere sau tristețe, singurul lucru în care consistă răul³⁹³.

11. Dacă nu ne-ar neliniști bănuielele <față de> fenomenele cerești sau atmosferice, nici teama că moartea ne atinge într-un fel oarecare, dacă n-ar fi incapacitatea de a înțelege limitele cuvenite ale suferințelor și dorințelor, n-am avea nevoie să studiem științele naturii³⁹⁴.

[143] 12. Ar fi cu neputință să alungăm teama cu privire la lucrurile de cea mai mare importanță, dacă omul n-ar cunoaște natura întregului univers, ci ar trăi în frica a ceea ce ne spun miturile. De aceea fără studiul naturii nu există o desfătare a plăcerilor curate³⁹⁵.

13. N-ar fi de nici un folos să obținem securitatea din parte semenilor noștri atîta timp cît sîntem înfricoșați de întîmplările de deasupra capetelor noastre sau de cele de sub pămînt sau, în general, de orice se întîmplă în universul nemărginit³⁹⁶.

14. După ce s-a atins securitatea din partea oamenilor pînă într-un grad oarecare, pe temeiul unei puteri care să țină pe alții în respect și al unei prosperități materiale, ia naștere securitatea cea mai pură, constînd într-o viață liniștită, retrasă de mulțime³⁹⁷.

[144] 15. Bogăția naturală are limite și-i ușor de procurat, dar bogăția închipuirilor deșarte se întinde la infinit³⁹⁸.

16. Norocul intervine numai arareori în viața înțeleptului; cele mai mari și mai înalte hotărîri ale acestuia au fost, sînt și vor fi luate de rațiune, de-a lungul întregii lui vieți.

17. Omul drept se bucură de cea mai deplină pace a spiritului, pe cînd cel nedrept e copleșit de neliniște de tot felul.

18. Plăcerea cărnii nu îngăduie o creștere, odată ce durerea lipsei a fost înlăturată; după aceasta, plăcerea admite numai variația. Totuși, limita plăcerii spirituale este atinsă cînd ajungem să înțelegem acele lucruri, și cele înrudite cu ele, care pricinuesc sufletului temerile cele mai mari³⁹⁹.

[145] 19. Timpul nelimitat și cel limitat oferă un total egal de plăcere, dacă măsurăm limitele acelei plăceri, prin rațiune⁴⁰⁰.

20. Carnea consideră limitele plăcerii ca nemărginite și pentru aceasta cere un timp nelimitat. Dar rațiunea, judecînd ceea ce este țelul și limita cărnii și alungînd temerile viitorului, procură o viață desăvîrșită în sine și nu mai are nevoie de un timp nelimitat. Totuși, nu evită plăcerea și chiar în ceasul morții, cînd e silit să iasă din viață de împrejurări, spiritul nu piere cu ideea că e lipsit de o bucată a celei mai bune vieți⁴⁰¹.

[146] 21. Acela care cunoaște limitele vieții știe ce ușor se poate procura ceea ce e suficient pentru a înlătura suferința lipsei și ceea ce face întreaga viață perfectă. Astfel nu mai are nici o nevoie de lucrurile care se dobîndesc prin luptă.

22. Trebuie să socotim ca scop tot ceea ce există realmente și orice evidentă a simțurilor la care raportăm opiniile noastre; altfel, orice lucru va fi plin de nesiguranță și confuzie⁴⁰².

23. Dacă lupti împotriva tuturor senzațiilor, nu vei avea posibilitatea să mai judeci pe acelea din ele pe care le declari eronate, nemaiaivînd nimic la care să le raportezi⁴⁰³.

[147] 24. Dacă respingi în mod absolut orice senzație, fără a face o deosebire între ceea ce așteaptă confirmare și ceea ce este deja prezent și confirmat prin senzație, afecte sau printr-o intuiție reprezentativă a rațiunii⁴⁰⁴, vei arunca în confuzie chiar restul senzațiilor tale prin credința ta neîntemeiată și astfel va fi aruncat, totodată, și criteriul adevărului. Dacă vei declara ca sigur ceea ce așteaptă confirmare în domeniul opiniilor și tot ce are nevoie de mărturia probatoare, nu vei scăpa de eroare. Astfel vei fi ca unul care menține o completă ambiguitate ori de cîte ori este cazul de a judeca între o opinie dreaptă și alta greșită⁴⁰⁵.

[148] 25. Dacă, la fiecare prilej în parte, nu-ți raportezi fiecare din acțiunile tale la scopul prescris de natură, ci, în loc de aceasta, fie că ai de respins, fie de ales, te abați spre vreun alt scop, actele tale nu vor fi consecvente cu teoriile tale⁴⁰⁶.

26. Toate poftele care nu duc la durere dacă nu sînt satisfăcute nu sînt necesare, ci au pornirea ușor anihilabilă, dacă cele dorite sînt greu de procurat sau dacă dorințele par că ne vor dăuna⁴⁰⁷.

27. Dintre toate bunurile pe care ni le pregătește înțelepciunea, ca să ne asigure fericirea de-a lungul întregii vieți, cu mult cel mai important este dobîndirea prieteniei⁴⁰⁸.

28. Aceeași convingere ne face să avem încredere că nimic teribil nu e nici etern și nici chiar de lungă durată și în domeniul lucrurilor limitate ne arată că cea mai mare securitate se obține prin prietenii⁴⁰⁹.

[149] 29. Dintre dorințele noastre, unele sînt firești <și necesare; altele sînt firești>, dar nu sînt necesare, iar altele nu sînt nici firești, nici necesare, ci se datorează numai unei păreri iluzorii⁴¹⁰. [Epicur consideră ca firești și necesare dorințele care suprimă durerea, ca, de exemplu, băutura, cînd sîntem însetați; pe cînd prin dorințe firești, dar nu necesare, el înțelege pe acelea care numai diversifică plăcerea, fără să caute să înlătore suferința, ca, de exemplu, mîncărurile scumpe; prin dorințele care nu-s nici firești, nici necesare, el înțelege cele referitoare la coroane onorifice și la obținerea unei statui]⁴¹¹.

30. Și în dorințele naturale, acelea care nu duc la suferință cînd nu sînt satisfăcute, dar sînt urmărite cu pasiune, se datorează tot unei opinii iluzorii, și dacă nu sînt înlăturate, nu-i din pricina naturii lor proprii, ci din pricina părerii iluzorii a omului⁴¹².

[150] 31. Justiția naturală este un contract încheiat între oameni cu scopul de a nu se vătăma unii pe alții și a nu fi vătămați de alții⁴¹³.

32. Față de acele animale care nu-s în stare să încheie un contract, în scopul de a nu vătăma și a nu fi vătămate, nu există nici justiție, nici in Justiție; iar acele popoare care n-au putut sau n-au vrut să încheie înțelegeri mutuale în scop asemănător sînt în același caz⁴¹⁴.

33. Nu există o justiție absolută, ci numai un contract încheiat între oameni, din oarecare teritorii, în relațiile lor reciproce pentru a nu vătăma și a nu fi vătămați.

[151] 34. Injustiția nu-i un rău în sine, ci numai în urmarea ei, prin teama produsă de bănuiala pe care o are făptuitorul că nu va scăpa neobservat de cei puși să pedepsească asemenea fapte.

35. Nu e posibil ca cel care a călcat, pe ascuns, convenția reciprocă de a nu vătăma și a nu fi vătămat să creadă că va rămîne nedescoperit, chiar dacă a scăpat de mii de ori pînă în prezent, căci, pînă la sfîrșitul vieții, el nu-i sigur că nu va fi descoperit.

36. Luată în general, justiția este aceeași pentru toți, anume un mijloc oarecare găsit util, pentru relațiile reciproce; dar, în aplicarea ei la cazurile particulare ale unei țări și la procese⁴¹⁵ de orice fel, nu toți găsesc același lucru ca fiind drept.

[152] 37. Printre lucrurile socotite juste, orice este probat ca fiind de folos în nevoile relațiilor mutuale este, prin aceasta, considerat ca just, fie că e sau nu același pentru toți; și în cazul cînd se face o lege și nu se dovedește potrivită pentru folosul relațiilor mutuale, atunci aceasta nu mai e justă. Și dacă folosul care-i exprimat prin lege ar varia și ar corespunde numai un timp cu concepția primă⁴¹⁶, cu toate acestea, pentru timpul acela era justă, pentru cei care nu-și bat capul cu vorbe goale, ci privesc numai faptele.

[153] 38. Cînd, fără vreo schimbare în situația lucrurilor date de legile stabilite, după ce au fost judecate prin urmările lor, au fost văzute că nu corespund cu preconcepția de justiție, asemenea legi nu erau cu adevărat juste; chiar dacă legile au încetat de a fi folositoare, ca urmare a unei schimbări în împrejurări, în acel caz însă legile au fost juste, cît au existat, cînd au fost folositoare pentru relațiile reciproce ale cetățenilor și în urmă au încetat de a fi juste, cînd au încetat de a fi utile⁴¹⁷.

[154] 39. Acela care a știut mai bine cum să îndeplinească teama de dușmanii din afară a strîns, într-o singură familie, toate ființele cîte a putut; iar pe acelea pe care n-a putut, în orice caz, nu le-a tratat ca dușmani; iar cînd și acest lucru l-a găsit peste putință, a evitat orice relație și, în măsura în care era util, le-a ținut la distanță⁴¹⁸.

40. Acei care au fost cei mai în stare să creeze relații de încredere reciprocă cu vecinii lor și-au petrecut cea mai plăcută viață, unii în societatea altora, avînd cea mai sigură garanție, și au gustat deplina încredere așa de mult, încît dacă unul din ei murea înainte de vreme, supraviețuitorii nu-i deplîngeau moartea, ca și cum aceasta ar fi ceva demn de milă⁴¹⁹.

NOTE ȘI COMENTARII

Cartea I

INTRODUCERE

1. Opera lui Diogenes Laertios se împarte în Carte, capitol, secțiune și paragraf. De obicei se citează numai Cartea (în cifre romane) și paragraful (în cifre arabe). Prin urmare, VIII, 15 este egal cu Cartea a VIII-a, paragraful 15. În cadrul notelor explicative, trimiterile la note fără indicarea Cărții se referă la cele din interiorul Cărții căreia aparțin. Anii din paranteză de la începutul capitolului sînt dați, pentru fiecare autor, după traducerea lui Otto Apelt, Berlin, 1955. Aceste date, pentru timpurile vechi, sînt destul de nesigure.

2. La începutul operei sale, Diogenes Laertios – sau izvorul său – pune importanta problemă a influenței Orientului asupra filosofiei grecești. Primii înțelepți greci dinaintea de Socrate, precum și Platon și Aristotel nu știu și nu spun nimic (primii, din cele ce știm din fragmentele care ne-au rămas de la ei) despre o influență a popoarelor străine (βάρβαροι, fără sens peiorativ) asupra grecilor. Un autor din secolul al III-lea î.H., Hecataios din Abdera, tratează pentru prima dată despre originea orientală a filosofiei grecești, iar de la el încoace grecii insistă tot mai mult asupra acestei influențe, punînd o adevărată pasiune în a arăta că toată filosofia greacă provine din Orient. Acesta este și rezultatul la care ajunge și Theodor Hopfner într-un studiu asupra întregii chestiuni: *Orient und griechische Philosophie*, în „Beihefte zum Alten Orient”, Heft 4, Leipzig, 1925. În secolul al XVIII-lea, în entuziasmul descifrării vechilor scrieri și al cunoașterii vechilor civilizații orientale, autori ca E. Creuzer, E. Röth, A. Gladisch, L. von Schröder au subliniat și ei influența Orientului, bazați însă pe analogii destul de superficiale. Pe primul, care s-a ocupat de domeniul religios, l-a atacat Chr. A. Lobeck, iar pe ceilalți Constantin Ritter și Eduard Zeller, care au susținut originalitatea filosofiei grecești și netemeinicia argumentelor lui Röth și Gladisch în forma în care erau prezentate. Părerii lui Ritter și Zeller s-a raliat și John Burnet, istoric al filosofiei grecești. Susținători cu argumente mai solide ai influenței Orientului au fost în timpurile mai noi, dintre cercetătorii istoriei gîndirii antice, B. Garbe, Franz Cumont, Robert Eisler. N-au lipsit nici savanți care au susținut că influența a fost din partea grecilor asupra popoarelor orientale, mai ales asupra Indiei. Printre aceștia se numără Silvain Lévi și Goblet d'Alviella. Desigur, chestiunea este foarte complexă și trebuie cercetată această influență în detaliu, în loc și timp, și asupra unor probleme speciale.

Revenind la Diogenes Laertios, vedem că, mai departe, în opera sa (I, 3 și urm.) el este de partea celor care afirmă originalitatea grecilor față de Orient. Nu putem ști cu certitudine dacă această idee este personală. Noi credem că ea provine de la izvorul său, care este – direct sau indirect – Sotion, cu ale sale *Succesiuni ale filosofilor*. Într-adevăr, acesta, în ultima Carte a operei sale, trata despre filosofia „barbarilor”, adică a popoarelor orientale. Numai că Diogenes a pus această expunere la începutul lucrării sale. În introducerea lui Diogenes, care cuprinde 21 de paragrafe din Cartea I, Sotion este citat de două ori, iar succesiunea filosofilor pe care Diogenes o dă în această introducere a sa (I, 13-15) este conformă cu cea a lui Sotion, așa cum a fost ea reconstituită, încît am fi înclinați să socotim că Sotion este autorul de la care se inspiră Diogenes, direct sau prin intermediari, în acest început introductiv al operei sale.

3. *Gymnosofiști* (adică, „înțelepții care umblă goi”) – asceți indieni, mistici, în primul rând *yogibni*. Ei revin foarte des în textele grecești și latinești care se ocupă de India. Vezi *Fontes Historiae Religionum Indicarum*, collegerunt B. Breloer și F. Bömer (lucrarea se citează prescurtat *FHRI*).

4. *Semnotheoi* – la celti și galli, preoții „venerabili ca zeii”.

5. Lucrare apocrifă atribuită lui Aristotel. Su(i)da(s) *s.v.* *Antisthenes* atribuie această operă fondatorului școlii cinice. Totodată, ne spune că unii o atribuiau lui Aristotel, alții unui autor din Rhodos. V. Rose, în culegerea sa de fragmente ale lui Aristotel (în *Aristotelis opera*, ed. Acad. Reg. Borussica, vol. V., Berlin, 1831, p. 1749), ne dă cinci fragmente (nr. 27-31), dintre care trei din Diogenes Laertios, unul din Su(i)da(s) și unul din Pliniu. **6.** Diogenes citează în acest *Prooemium* al său de două ori Cartea a XXIII-a a *Succesiunilor* lui Sotion. Dar Roeper și Diels, care au cercetat resturile operei acestuia, sînt de acord că ea nu avea decît 13 Cărți, dintre care ultima consacrată „barbarilor” (adică popoarelor orientale, străine). Nietzsche propunea să se citească ἐν τῷ εἰσαγωγικῷ în loc de ἐν τῷ εἰκοστῷ τρίτῳ, ceea ce nu se poate, deoarece citatul pare a fi nu din introducerea operei lui Sotion, ci de la sfîrșitul ei. Ar trebui să avem curajul să corectăm mss. ἐν τῷ δεκάτῳ τρίτῳ „Cartea a XIII-a”.

7. Manuscrisele lui Diogenes Laertios au numele *Ochos*. Este în afară de orice îndoială că trebuie citit *Mochos*, despre care se spune că era fenician și că a formulat teoria atomistă înaintea lui Leucip și Democrit, cel puțin după spusele autorilor greci, ceea ce este destul de îndoielnic. (Despre Mochos, vezi articolul din Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie*, *s.v.*)

8. *Hefaistos* – numele grec al zeului egiptean Ptah din Memfis, pe care textul faimos al inscripției faraonului Shabaka îl identifică cu o serie de zei primitivi, și în primul rând cu Nun, zeul primordial al oceanului ceresc. Ptah este un zeu cosmogonic la egipteni, calitate care lipsește în figura lui Hefaistos grec (*inscr. lui Shabaka*, B, linia 50). **9.** În numărul de ani 48 863 de la Hefaistos-Ptah și pînă la Alexandru Macedon avem o perioadă astronomică al cărei sens nu-l putem determina mai de aproape. Mențiunea numărului de 373 de eclipse de soare și 832 de lună ne arată că este vorba de acele perioade în care se presupune că toți aștrii se întorceau la pozițiile lor inițiale de pornire și începea o nouă perioadă cosmică. Cu privire la anul cel mare în concepția anticilor, vezi și Ioannis Stobaei, *Eclogarum physicarum et ethicarum libri duo*, ed. Aug. Meineke, vol. I, Leipzig, 1860, pp. 66-67; Censorinus, *De die natali*, cap. XVIII; P. Tannery, *Mémoires scientifiques*, vol. II, Toulouse – Paris, 1912, pp. 358-363. Grecii cunoșteau o perioadă de 223 de revoluții ale lunii (18 ani și 6 luni), timp în care toate eclipsele de soare și de lună se repetau la intervale fixe (vezi Su(i)da(s), *s.v.* σαρποί; *Hesychios*, *s.v.* σαρπος. Despre această perioadă vom vorbi cînd vom avea de comentat capitolul referitor la Thales.

10. *Hermodoros din Siracusa* – filosof, discipol al lui Platon; face parte din generația veche a filosofilor din Academie. A scris și o operă biografică despre Platon. **11.** *Xanthos Lidianul* – istoric din secolul al V-lea î.H. A scris o istorie a Lidiei, intitulată Λυδικά, din care avem numai fragmente.

12. Expediția lui Xerxes, regele Persiei, împotriva Greciei continentale a avut loc în anul 480-479 î.H. **13.** Perioada cosmică de 12.000 de ani este bine cunoscută într-una din tradițiile zoroastrismului, în care cea de 6.000 de ani se încadrează ca timpul unei jumătăți de perioade cosmice (vezi mai sus nota 9).

14. Nume care se mai întîlnesc în literatura magică și alchimică grecească, despre care însă nu se știe mare lucru (vezi *Papyri Graecae magicae*, ed. K. Preisendanz, I, 1928, II, 1931). **15.** *Musaïos* – fiul lui Eumolpos din Atena, poet legendar și teolog (vezi fragmentele lui și tot ce privește persoana sa la Hermann Diels, *Die Fragmente der Vorsokratiker*⁵, I, 1935, ed. W. Kranz, pp. 20-27).

16. *Eumolpizi* – familie din Atena care îndeplinea funcții sacerdotale la misterele din Eleusis. **17.** *Linus* – poet legendar, socotit că ar fi trăit înaintea lui Homer. Nici prin legendă nu se știe mare lucru despre el.

18. Religia orfică pune cercetătorului culturii grecești probleme dintre cele mai dificile. Cultul orfic își are începutul în jumătatea a doua a secolului al VII-lea î.H., când un fel de preoți purificatori circula în Grecia sub numele de ὀρφεοτελεσταί, inițiatori în tainele orfismului, și ἀγυρταί, preoți rătăcitori. Fondatorul religios Orfeu este un personaj legendar care ar fi luat parte la expediția argonauților, ai cărei eroi sînt cu o generație mai vîrstnici decît eroii care au luat parte la cucerirea Troiei. Deci Orfeu ar fi trăit în secolul al XIII-lea î.H. Nici epepele homerice însă și nici Hesiod nu cunosc orfismul, astfel încît religia orfică, născută în secolul al VII-lea î.H., a fost atribuită personajului mitic proiectat în secolul al XIII-lea î.H. Pînă în secolul al V-lea î.H., grecii par a nu cunoaște originea tracă a lui Orfeu. Abia în secolele următoare Orfeu este socotit trac. Numeroase texte care vorbesc de doctrina orfică ni s-au păstrat. Majoritatea însă sînt destul de tîrzi (secolele al II-lea și urm. d.H.), deși conțin și elemente vechi ale orfismului primitiv, amestecate cu orfismul evoluat din timpul neoplatonicienilor. Orfismul susține o concepție mistică dualistă asupra sufletului omenesc. Omul este o ființă avînd o natură dublă, divină (sufletul) și titanică (corpul), întrucît el s-a născut din cenușa titanilor uciși de trăsnetul lui Zeus, titani care mîncaseră pe zeul Dionysos-Zagreus. De aici elementul divin din om. Orfismul susține transmigrația sufletului prin diverse corpuri de animale și plante, pentru ispășirea păcatelor săvîrșite de ființa umană (cf. M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, București, Editura Științifică, 1991, vol. I, cap. XV; vol. II, cap. XXII. Cf. și Erwin Rohde, *Psyche*, București, Editura Meridiane, 1985, pp. 264-279). Fragmentele literaturii orfice au fost culese de Otto Kern, *Orphicorum Fragmenta*, Berlin, 1922; vezi și Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*⁵, I, 1935, pp. 1-20. Konrad Ziegler, în Pauly-Wissowa-Kroll, *Real-Encyclopädie des class. Altert.*, a scris două articole cu note informative imense, s.v. *Orphische Dichtung* și *Orphismus*. Pentru o expunere a doctrinei orfice, vezi și interesantul studiu al lui Theodor Gomperz asupra orfismului în *Die griechischen Denker*, I. Curentul mistic-religios al orfismului a avut o mare influență asupra filosofiei grecești, în primul rînd asupra pitagorismului și a platonismului (cf. M. Eliade, *op. cit.*, vol. II, cap. XXII, § 183). **19.** De obicei, Homer și Hesiod sînt acuzați de a fi atribuit fapte rușinoase zeilor: furturi, adultere, înșelăciuni, după cum vom vedea la Xenofanes. Teologii primitivi însă, în general, vorbesc de mituri și legende monstruoase cu privire la zei. **20.** Vezi *Anthologia Palatina*, VII, 616. **21.** Perșii nu atribuiau formă umană zeilor lor (afara de Mithras, zeu solar, care mai tîrziu apare în formă umană). Divinitățile persane sînt elemente ale naturii, în primul rînd focul. De aici interdicția de a face statui zeilor, antipatia perșilor față de egipteni și simpatia față de evrei. **22.** Incinerarea este o nelegiuire pentru perși, întrucît contactul cadavrului cu focul aduce o întinare a acestuia, care e de natură divină. Tot din aceeași teamă, perșii interziceau înhumarea cadavrului, spre a nu mînji pămîntul sau apa, alte elemente divine. De aceea ei expuneau cadavrul pe turnuri sau locuri înalte și îl lăsau să fie sfîșiat de păsări și animale de pradă.

23. Textele greco-latine vorbesc foarte mult despre căsătoriile incestuoase la perși. Vezi textele adunate de Carolus Clemen, în *Fontes historiae religionis Persicae*, Bonn, 1920 *passim* (prescurtat în restul comentariilor noastre cu *FHRP*). Ca autoritate, Diogenes citează pe Sotion, iarăși Cartea a XXIII-a. Trebuie să ne decidem a citi cu Roeper τρισκαιδεκάτω. **24.** Aici autorul din care se inspiră Diogenes Laertios pare a-și aminti de teoria simulacrelor din doctrinele lui Democrit și Epicur, transportîndu-le și la perși.

25. Vezi mai sus, nota 5. **26.** *Deimon din Colofon* a scris a istorie a perșilor în mai multe Cărți. **27.** Etimologia este fantezistă, bazată pe principiul etimologiilor populare. Numele fondatorului religiei în *Zend-Avesta* este Zarathuștra. S-au dat diverse etimologii persane. **28.** Vezi mai sus, nota 10. **29.** Lucrarea *Despre filosofie*, în trei Cărți, a lui Aristotel, pierdută pînă la mici fragmente, este foarte importantă, reprezentînd trecerea de la Aristotel platonizant la Aristotel propriu-zis. Ea aparține epocii de la Assos (vezi Werner Jaeger, *Aristoteles, Grundlegung einer Geschichte*

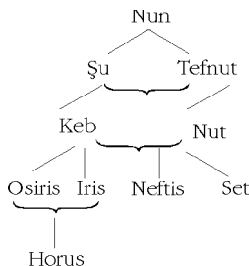
seiner Entwicklung, Berlin, 1923). **30.** Numele în *Zend-Avesta* este Ahura Mazda, zeul suprem al persilor, identificat de Herodot, într-un text celebru (I, 131), cu Zeus și cerul. Numele acesta se găsește și în inscripțiile Ahemenizilor de la Behistun și Persepolis (inscripția lui Darius I). Numele grec vine de la numele contractat în pehlevi: Ohrmazd. Acesta este zeul suprem al binelui (vezi și M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I, cap. XIII).

31. Numele în *Zend-Avesta* este Aîgra Mainyu; în pehlevi contras în Ahriman, de unde denumirea greacă. El este demonul răului. Religia zoroastrică, sau mazdeistă, cum i se mai zice, este net dualistă.

32. *Hermip din Smyrna*, numit Callimahianul, autor a unei lucrări intitulată *Viețile*, spre finele secolului al III-lea î.H. **33.** *Eudoxos din Rhodos* – istoric din secolul al II-lea î.H. **34.** *Theopomp din Chios* – istoric grec din secolul al IV-lea î.H. În istoriile sale ne dă importante informații despre religia persană. Cf. Plutarh, *De Iside et Osiride*, 46 (FHRP, pp. 48 și urm.). **35.** Religia zoroastrică admite învierea morților și a influențat în această privință religia creștină (cf. E.B. Tylor, *Primitive Culture*, ed. a II-a, vol. II, Londra, 1873; vezi și L. Feuerbach, *Esența creștinismului*, București, Editura Științifică, 1961, pp. 183 și urm.). **36.** *Eudemos din Rhodos* – discipol al lui Aristotel și mare istoric al științelor și al religiei. A scris *Istoria aritmeticii* într-o Carte (*Diogenes Laertios*, V, 50), *Istoria geometriei* în patru Cărți (*Diogenes Laertios*, V, 49) și *Istoria astronomiei* în șase Cărți (*Diogenes Laertios*, V, 50). Aceste titluri s-au răcit în catalogul scrierilor lui Theofrast de la *Diogenes Laertios*, V, 49-50. Vom mai avea ocazia să vorbim despre aceste istorii.

37. *Hecateu din Milet* – erudit istoric și geograf, anterior lui Herodot (secolul al V-lea î.H.). Descrierea lumii mediteraneene făcută de el era mult folosită de greci. **38.** *Clearb din Soloi* (Cilicia) – peripatetician; a scris Βίολ. Extrase, la Athenaios. Dă informații din științele naturii, din etică etc. **39.** Povestea cu săgețile aruncate spre soare și încătușarea Hellespontului de către Xerxes se găsește la Herodot, VII, 35. Despre distrugerea statuiilor și a templelor grecești de același Xerxes, vezi de asemenea Herodot.

40. *Osiris* a fost, în mod primordial, zeu al vegetației, Nilul fecundant al țărilor egiptene, apoi zeul vestului, al împărăției morților. Prin sincretismul religios caracteristic egiptenilor, el este identificat și cu Ra, zeul solar. Isis este sora și soția lui. El a făcut parte și din Eneada heliopolitană:

41. *Manethon* – preot egiptean (secolul al III-lea î.H.); a scris istoria Egiptului în grecește, izvor important pentru succesiunea dinastiilor egiptene din timpul celor trei regate (vechi, mediu, nou), deși nu avem de la dînsul decît fragmente.

42. *Hecataios din Abdera*, secolul al III-lea î.H. (a nu-l confunda cu Hecateu din Milet din secolul al V-lea î.H.) – unul dintre primii care a susținut cu tărie, în literatura greacă, originea orientală a filosofiei grecești.

43. Egiptenii vechi, înainte de greci, n-au putut cunoaște cauza adevărată a eclipselor de lună, în timpul cărora de altfel ea nu devine complet invizibilă. Primul dintre greci care a descoperit și a exprimat cauza adevărată a eclipselor este Anaxagora din Clazomene (secolul al V-lea î.H.).

44. Și Herodot (II, 123) afirmă că egiptenii credeau în transmigația sufletului, ceea ce, de altfel, este eronat, întrucît textele egiptene nu cunosc așa ceva. După

egipteni, sufletul putea să-și însuflețească temporar mumia – credință care a dus, de altfel, la mumificarea cadavrului – sau să anime, în treacăt, statui care ar prezenta asemănare cu defunctul. Orfismul și pitagorismul au introdus transmigratia ca o credință în anumite cercuri grecești și în filosofie. Platon a fost un adept înflăcărat al acestei doctrine, pe când Aristotel a respins-o.

45. În Egipt nu plouă niciodată. Numai în delta Nilului se întâmplă să plouă, dar foarte rar. **46.** *Hecataios din Abdera*, de care am vorbit în notele 2 și 42; *Aristagoras*, istoric din a doua jumătate a secolului al II-lea î.H., care scrie despre Egipt. **47.** *Hermes* acesta este zeul Thoth al egiptenilor, care era socotit că ar fi un ibis. Zeu al culturii, al scrierii, al civilizației, Hermes-Thoth – sub numele de Trismegistos – este luat, la finele epocii ptolemaice și în epoca imperială, drept autorul unor cărți cu caracter religios, numite hermetice, și care ni s-au păstrat în mare parte (cf. M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, cap. XXVI).

48. Pretenții de a fi inventat diverse discipline și adevăruri științifice sînt emise cu destulă ușurință de greci, după bunul plac al fiecăruia.

49. σοφός este înțeleptul, adjectiv și adjectiv substantivat. φιλόσοφος este mai întîi un adjectiv și înseamnă „iubitor de înțelepciune”. Cuvîntul se întîlnește pentru prima dată în literatura greacă ce ni s-a păstrat la Heraclit din Efes, fragmentul 35 (Diels-Kranz³), unde are valoare pură de adjectiv. Alții revendică pentru Socrate cinstea de a fi întrebuițat din modestie termenul „prieten al înțelepciunii” în locul termenului pretențios de σοφός („înțelept”).

50. *Cratinos* – poet comic din Atena, contemporan cu Aristofan, deci din comedia veche. **51.** Despre cei șapte înțelepți, Diogenes Laertios vorbește mai departe în mod mai amplu, în I, 40 și urm., unde se dau mai multe liste de șapte înțelepți, după diferiți autori. Dacă se adună toate numele din diversele liste, ies vreo 40, în loc de cei șapte înțelepți. Unele nume revin în toate listele, ca Thales, Solon etc. **52.** Succesiunea filosofilor pe cele două mari școli – ionică și italică – este luată de Diogenes Laertios de la Sotion.

53. Școala ionică, după Socrate, se împarte în *Academia*, *Stoa* (care continuă pe cinici) și *Lyceul* lui Aristotel și se termină cu Clitomah (scolarh al Academiei între 129-28 și 110-109 î.H.), Chrysippos (n. 281-278, m. 208-205) și Theofrast (scolarh al Lyceului de la 322-321 pînă la 288-286).

54. Școala italică pornește de la Pitagora și sfîrșește cu Epicur (n. 341, m. 271-270). Cum Sotion și-a scris opera despre *Succesiunile filosofilor* către 200 și 170 î.H., se pare că el sfîrșea *Succesiunile* sale cu Chrysippos, Theofrast și Epicur. Numai Clitomah este cu peste 50 de ani mai tînăr ca Sotion. Deci s-ar părea că pentru *Academia* un alt autor a completat pe Sotion, iar acel autor a fost izvorul lui Diogenes Laertios. **55.** Scepticii sînt numiți de Diogenes Laertios ἐρετικοί, de la ἐπέχειν (a se abține), și înseamnă „cei ce se abțin de a se pronunța într-un sens, decît în sens contrar”, deci „cei ce-și suspendă judecata”.

56. În cele ce urmează, Diogenes Laertios dă o serie de clasificări ale filosofiei și ale filosofilor după diverse criterii. Ceva mai sus, filosofia era împărțită în dogmatică și sceptică. Aici filosofii sînt clasificați după numărul operelor scrise de ei.

57. Clasificările continuă după diverse criterii. Aici filosofii și școlile lor sînt numite după orașele unde s-au născut creatorii lor și unde au profesat. Se dau patru nume de școli drept exemplu, nu exhaustiv.

58. Clasificarea după locul exercitării: *Platon* fondase școala sa în districtul consacrat eroului *Academos*. *Stoicii* își țineau cursurile în galeria acoperită, ornată cu picturile lui Polignot, denumită *Stoa poikile*.

59. *Peripateticienii* își țineau prelegerile plimbîndu-se (grec. περιπατεῖν, „a se plimba”), aceasta numai la începutul școlii. **60.** Nu se știe exact de unde vine numele de *cinic*: mai întîi de la gimnaziul Cynosarges, unde Antistene își propovăduia învățătura; mai apoi de la nerușinarea „cîinească” pe care o etalau adepții școlii. **61.** Pe grecește, εὐδαιμονία înseamnă „fericire”. **62.** *Combativii* (gr. ἐλεγκτικοί) sînt cei ce se lansează în polemici, cum erau megaricii; analogiștii (ἀναλογητικοί) sînt cei ce pun bază pe deducții analogice. Nu știm mai precis la cine se referă Diogenes Laertios.

63. Altă clasificare după numele fondatorului unei orientări filosofice.

64. O altă clasificare este aceea în naturaliști (gr. φυσικοί), moraliști și „dialecticieni”. Diogenes Laertios nu se refera aici la dialectică în accepția ei heracliteană, la faptul că totul există și în același timp nu există, totul curge și se transformă neconținut, apare și dispăre pe baza luptei contrariilor. Prin dialectică, Diogenes Laertios înțelege pur și simplu „arta de a vorbi, prin care combatem sau susținem o temă cu ajutorul întrebărilor și răspunsurilor celor ce discută” (III, 48 și 87), adică în sensul ei cel mai răspândit în antichitate, și anume arta de a ajunge la adevăr descoperind contradicții în raționamentul adversarului și biruind aceste contradicții. 65. Diviziunea în trei părți a filosofiei pare a proveni de la Xenocrate, al treilea scolarh al Academiei, și devine clasică pentru timpurile următoare. Aristotel împarte filosofia în teoretică și practică. Platon adăuga și o a treia parte: făuritoare (gr. ποιητική). La stoici, filosofia se împarte în logică, fizică și etică; la epicurieni, în canonică, fizică și etică. Diogenes Laertios, în textul de față, denumește logica διαλεκτικόν. 66. E interesant faptul că aici Zenon din Elea, cel cu aporiile mișcării și ale continuității, este socotit creatorul dialecticii. Prin aporiile sale, prin care căuta să dovedească aspectul contradictoriu al mișcării, Zenon a jucat un rol pozitiv în dezvoltarea dialecticii antice.

67. Școala elisiacă – școala din Elis, fondată de Phaidon, discipolul lui Socrate, și continuată de Menedem, care a mutat-o la el acasă, în Eritreia. De aceea această școală, de altfel puțin originală și de minimă importanță, se numește și școala din Elis-Eritreia. 68. Eucleides din Megara – discipol al lui Socrate. Omonimul său, Euclid din Alexandria, matematicianul de seamă care a scris *Elemente de geometrie* în 13 Cărți, e cu un secol mai tânăr decât filosoful socratic.

69. Vezi mai sus, nota 67. 70. Citon – oraș din Cypru din jumătatea feniciană a insulei. De aceea Zenon, fondatorul școlii stoice, este adesea denumit „fenicianul”. 71. Hippobotos – către finele secolului al III-lea sau începutul secolului al II-lea. A scris *Despre sectele filosofilor* (Diogenes Laertios, II, 88; I, 42), scriere despre care avem prea puține informații.

72. După numele lui Anniceris, filosof din școala hedonistă a lui Aristip.

73. Theodor, zis și Ateul – filosof din școala hedonistă.

74. Această formulă de închidere a unei expuneri se întâlnește foarte des la Diogenes Laertios (vezi I, § 11 fin. și *passim*). 75. Potamon din Alexandria pare contemporan cu Augustus (decii secolul I î.H.). Vezi Su(i)da(s), s.v. Dacă Diogenes Laertios vorbește de πρὸ ὀλίγου, „puțin înaintea noastră”, acest lucru este luat de la izvorul său, cu modul mecanic de a proceda ce-l caracterizează pe biograful nostru. În orice caz, expunerea școlii eclectice a lui Potamon este o piesă adăugată și nu intră organic în ansamblul anterior, ci face impresia de corp străin.

76. Rațiunea conducătoare (gr. τὸ ἡγεμονικόν) – corespondentul stoic al rațiunii, νοῦς, de la Platon și Aristotel. Dar cum rațiunea la stoici este materială, fiind foc pur, πῦρ, sau aer cald, πνεῦμα, fondatorii școlii au ales termenul ἡγεμονικόν (lat. *principale*) spre a nu se face nici un fel de confuzie cu rațiunea imaterială a platonicienilor și aristotelicienilor.

77. Cuvântul grec pe care l-am tradus cu „reprezentare” este φαντασία și este și el un termen tehnic stoic, ca și ἡγεμονικόν. Φαντασίς este definit ca τύπωσις ἐν τῇ ψυχῇ sau ἐν τῷ ἡγεμονικῷ: reprezentarea este o amprentă lăsată de senzație în suflet. Vezi despre acestea Cartea a VII-a, cap. I și urm.

78. Din ce (materia), de către cine (cauza eficientă), în ce fel (calitatea), unde (locul) sînt expresii care trimit la filosofia lui Aristotel.

79. Și aici avem idei luate de la doctrina etică a lui Aristotel. După acesta, virtutea singură nu poate da omului fericirea, cum pretindeau stoicii că e posibil, ci omul are nevoie de un minim de bunuri exterioare pentru a fi fericit. Deci frumusețea, sănătatea, averea nu sînt lucruri cu totul indifferente pentru fericirea omenească, după cum afirmau stoicii.

CAPITOLUL I

Thales

(640-562 î.H.)

80. Acest capitol despre Thales este editat critic de Diels-Kranz (vezi și *Filosofia greacă pînă la Platon*, coord. A. Piatkowski și I. Banu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979-1984, vol. I-1, pp. 147 și urm.), *Die Fragmente der Vorsokratiker*⁵, 1935, vol. I, p. 67 și urm., cu mici omisiuni. Biografiile lui Diogenes Laertios, ca și ale altora, au o serie de rubrici sau locuri (τόποι) în care sînt expuse diversele teme. Ele pot varia, li se poate schimba și ordinea, unele dintre ele pot lipsi sau pot apărea altele nemarcate de noi. Dăm mai jos rubricile cele mai caracteristice și obișnuite. Cititorul lui Diogenes Laertios le va putea ușor identifica în biografiile filosofilor pe care le va citi.

1. Numele (ὄνομα)	9. Opinii (τὰ δοκοῦντα)
2. Familia (γένος)	10. Opere (τὰ βιβλία)
3. Strămoșii (πρόγονοι)	11. Testament (διαθήκαι)
4. Patria (πατρίς)	12. Moartea (τελευτή)
5. Caracterul (ἦθος)	13. Epigrame funerare (ἐπιγράμματα)
6. Descoperiri (εὐρήματα)	14. Scrisori (ἐπιστολαί)
7. Anecdote (ἀνέκδοτα)	15. Omonimi (ὁμώνυμοι).
8. Maxime (ἀποφθέγματα)	

(Cf. Fr. Leo, *Die griechisch-römische Biographie nach ihrer literarischen Form*, Leipzig, 1901).

81. *Duris* – istoric bine cunoscut din Samos (jumătatea a doua a secolului al IV-lea î.H.), adesea citat în opera lui Diogenes Laertios.

82. Originea lui Thales, după tradiție, este, după cum se vede, nesigură. După unii este fenician la origine, după alții băștinaș din Milet. În ultimul timp s-a susținut că Thales ar fi de origine cariană, că numele tatălui său, Examyas, ar fi carian (Ἐξαμύης). Caria este hinterlandul Miletului. **83.** *Agenor*, după legendă, era fiul lui Poseidon și al Libyei. A fost regele Fenicie și a avut o fiică, Europa, și trei fii: Cadmos, Fenix și Cylix. *Cadmos*, fondatorul Thebei, este sigur fenician ca origine. El este cel care a adus și a transmis grecilor alfabetul fenician (φοινικία γράμματα), cel puțin după tradiție. **84.** Textul dintre paranteze ascuțite este completat de Hermann Diels, el lipsind din manuscrise.

85. Vezi Platon, *Protagoras*, 343 a. **86.** Evenimentele istorice la Atena, ca și în alte cetăți, erau marcate prin anul desemnat cu numele arhontelui eponim, magistrat ales anual. Ulterior, datele istorice se marcau prin olimpiade, care încep în 778-777 și se țineau din patru în patru ani. Damasias a fost arhonte în 582-581.

87. *Demetrios din Phaleron* – filosof peripatetician, de care Diogenes Laertios vorbește în cap. V din Cartea a V-a. Demetrios a scris foarte mult. În lista operelor lui de la Diogenes Laertios, V, 80-81, nu este citată lucrarea *Lista arhontilor*.

88. Vezi mai sus, nota 82. **89.** Aceasta este ipoteza cea mai verosimilă. Informațiile pe care le avem despre Thales la Aristotel par a se baza pe o tradiție orală și nu pe opere scrise. **90.** *Phocos din Samos* – necunoscut din altă parte.

91. *Callimah din Cyrene* – poet delicat, rafinat și mare erudit (secolul al IV-lea î.H.). El a fost primul bibliotecar al mării biblioteci din Alexandria și a întocmit un fel de catalog erudit de scriitori vestiți (Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμψαντων, καὶ ὧν συνέγραψαν), în 120 de Cărți. E cunoscut mai ales prin poemul cu privire la părul Berenicei, din care s-a inspirat Catul.

92. *Ursa mică* e aceeași constelație ca și Carul mic, care se termină cu steaua polară (vîrfurile cozii Ursului sau capul oiștei Carului).

93. Vezi mai sus, nota 92. **94.** ἀκατάληπτα, „incomprehensibile”. Thales sceptic și agnostic pare anacronic. **95.** Vezi mai sus, nota 36. **96.** Cf. Herodot, I, 74. Vezi și alți autori, la Diels-Kranz, *Vors.*⁵ I, p. 74, care depind de Eudemos. Interesant ar fi de știut dacă Eudemos are altă sursă de informații cu privire la prevestirea

eclipselor de către Thales decât pe Herodot, ceea ce nu se poate stabili, operele lui Eudemos fiind pierdute (vezi Paul Tannery, *Pour l'histoire de la science hellène*², 1930, pp. 57 și urm.). Se știe că în timpul a 223 de revoluții ale lunii (18 ani solari și 6 luni), toate eclipsele de Soare și de Lună se repetă la intervale fixe. Acest lucru pare a fi fost cunoscut babilonienilor (vezi Su(i)da(s), *s.v.* *σαφοί*, și Hesychios, *s.v.* *σαρος*) și a trecut la egipteni, de la care pare a fi preluat Thales cunoașterea perioadei *σαρος* de 223 de revoluții ale lunii. Dar, pentru babilonieni, *σαρος* este numărul 3600 (=60²), după cum, de altfel, spune și Su(i)da(s): *σαρος μέτρον καὶ ἄριθμός*. Totuși, textele accadiene vorbesc despre eclipse așteptate care nu au loc (din cauza paralaxei, nu toate eclipsele sînt vizibile de peste tot pe Pămînt), ceea ce dovedește că ei aveau un sistem de prevestire care nu poate fi decât acela al perioadei de 223 de revoluții ale lunii, cînd toate eclipsele se repetă la aceleași intervale. După autorii moderni, eclipsa de Soare prevestită de Thales ar fi avut loc la 5 mai 585; după Tannery, la 30 septembrie 610 î.H.

97. După textul lui Diogenes Laertios, Xenofanes pare a fi cunoscut că Thales a prevestit eclipsa de Soare. Ceea ce e o mărturie foarte veche (Xenofanes și-a dezvoltat activitatea poetică și filosofică în sec. VI și primul pătrar al secolului al V-lea î.H.). Cît despre aprecierile lui Heraclit și Democrit despre Thales ca astronom, nu știm mai mult decât ceea ce spune Diogenes aici.

98. Poeți purtînd numele de *Choirilos* sînt mulți: unul poet tragic, altul poet comic, în fine un poet epic, care probabil că este cel menționat aici.

Cum, după Thales, sufletul este probabil identic cu materia primordială, adică apa, el este în sensul acesta nepieritor (vezi *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, pp. 149-164). **99.** Completarea dintre parantezele ascuțite este făcută de H. Diels după Apuleius, *Flor.*, 18, p. 37, 10 Helm, Cleomedes, II, p. 136, 28 Ziegler, *Archimedes Aren.*, I, 10, ed. J.L. Heiberg. Ideea e foarte clară, textul manuscriselor e deteriorat și bine reconstituit de Diels. Soarele are lățimea aparentă cam de 1/2 grad, iar Luna deasemenea. Deci această lățime se cuprinde de 720 de ori în circumferința pe care o parcurg (aparent) zilnic pe cer; deci două lățimi ale Soarelui sau ale Lunii (= dubli pași) fac un grad și intră de 360 de ori în circumferința cerului. După Fr. Hultsch, măsurătoarea aceasta s-ar fi făcut prin măsurarea timpului. A. Wasserstein însă, *JHS* 75 (1955), p. 114, crede că supoziția lui Hultsch se bazează pe o eroare. Măsurătoarea s-ar fi făcut totuși prin vizare.

100. În vechime, luînd revoluția Lunii ca făcîndu-se în medie în 29 de zile, se ajungea la un an lunar defectuos, mult diferit de anul solar real. Thales, luînd luna de 30 de zile, ajunge la anul de 365 de zile (360 de zile + 5 zile apagogice), după cum se vede mai departe din Diogenes Laertios, I, 27.

101. Vezi textul complet al lui Aristotel, *De anima*, A, 2, 405 a, 19. Primii gînditori greci erau hillozoîști și, ca atare, socoteau, ca și filosofia greacă ulterioară, că sufletul (*ψυχή*) este un principiu de mișcare. Un lucru se mișcă mecanic dacă e tras sau împins de un altul, iar dacă se mișcă dintr-o cauză interioară lui, atunci are un suflet (ceea ce nu exclude ca acest suflet să fie material ca la filosofii presofîști, stoici sau Epicur). Și sferile planetare trebuie să aibă suflet, pentru a se putea mișca, nefiind mîinate de altceva. Tot astfel, după Thales, dacă piatra magnetică atrage, deci mișcă fierul, trebuie să aibă un suflet. Vom reveni mai tîrziu asupra acestei idei a milesianului. **102.** *Pamphile* – scriitoare de origine egipteană, citată de autori tîrzi ca Diogenes Laertios, Su(i)da(s), Photios, Eudocia. **103.** Meibomius citește „semicerc” (*ἡμικύκλιον*), ceea ce ar fi mai interesant decît înscrierea într-un cerc, care e valabilă pentru orice triunghi. În orice caz, Thales știe că diametrul împarte cercul în două părți egale (vezi Proclus, *In Euclid*, p. 157, 10, Friedlein după Eudemos).

104. *Apollodoros* calculatorul (*ὁ λογιστικός*) este citat de două ori de Diogenes Laertios, și anume aici și în VIII, 12. În vechime, știința numerelor se numea indiferent *ἀριθμητική* sau *λογιστική* (vezi Archytas, fragmentul 4, Diels-Kranz³). Pe timpul lui Platon, cînd aspectul teoretic al științei numerelor începe să se despartă de cel practic, există o aritmetică teoretică și o logică

teoretică, precum și o aritmetică practică și o logică practică (textul principal la Platon, *Gorgias*, 451 a-c) (vezi J. Klein, în *St. u. Qu.*, vol. III, 1, 1934, *passim*, și B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft*, 1956, p. 189). Mai târziu însă, aritmetica este știința teoretică a numerelor, iar logica este știința practică a calculului (vezi Geminus, la Heron de Alexandria și la Proclus, *In Euclid.*, p. 38-40, Friedlein). Despre Apollodoros nu știm absolut nimic altceva în afara acestor două citate la Diogenes Laertios.

105. *Iambii* lui Callimah de care este vorba aici se află pe un papyrus găsit în Egipt la Oxyrhinchos (VII, 33). Vezi textul la Diels-Kranz⁵, I, p. 73. Am fi de acord cu sugestia din aparatul critic la Diels-Kranz⁵, după care prin frigianul Euphorbos s-ar înțelege Pitagora, care este o încarnare ulterioară a aceluia (vezi *Theologumena Arithmet.*, p. 40, Ast și Diogenes Laertios, VIII, 4 și urm.). Credem că demonstrativul „acesta” de la începutul parantezei se referă la Thales, care a premers lui Euphorbos (= Pitagora) în înscrierea triumphiurilor scalene într-un cerc, și nu la Pitagora, cum socotește Hicks în traducerea sa. Acest sens ar reieși mai bine dacă s-ar suprima paranteza lui Diels, pe care am păstrat-o și noi, și s-ar pune între paranteze propoziția precedentă; „Alții însă... pe seama lui Pitagora”.

106. Imperiul hittit a dominat în Asia Mică de pe la 2000 pînă la 1200. De la 1200 pînă la venirea cimerienilor (700 î.H.) a dominat Imperiul frigian, distrus de această năvălire. Asia Mică scapă de stăpînirea cimeriană datorită celei lidiene, iar Imperiul lidian durează în Asia Mică pînă în 546 î.H., cînd Creso este învins și puterea lidiană distrusă de Cyrus, regele perșilor (cf. *Istoria universală*, vol. I, București, Editura Științifică, 1958, pp. 365-383; 515-536; vol. II, București, Editura Științifică, 1959, pp. 5-10). **107.** *Heracleides din Pont* – filosof căruia Diogenes Laertios, în Cartea a V-a, îi consacră cap. VI (§§ 86-94); este un autor foarte original, platonician, care însă, în concepțiile sale, se depărtează de platonismul originar. El are înclinație spre fabulație și fantastic. Printre alte opere, scrie și dialoguri în care face să vorbească diferite personaje, între care și pe Thales. Puținul discernămint al lui Diogenes Laertios e dovedit de faptul că ceea ce Heracleides îl face să spună în dialog pe Thales este socotit de biograful nostru ca fiind spus de Thales însuși. **108.** *Hieronymos din Rhodos* – peripatetician, care însă ia o direcție epicureană. În orice caz, anecdota despre Thales la dînsul provine de la Aristotel (vezi nota următoare). **109.** Vezi Aristotel, *Politica*, I, 11, 1259 a, 6-18. Cf. și Cicero, *De divinatione*, I, 49, 111. Anecdota este interesantă, dar născută mai târziu, cînd filosofi erau disprețuiți ca unii care se ocupă de lucruri fără nici un folos (vezi Epictet, *Manualul*, cap. 29, § 4-7 și *Disertațiile*, I, 26, 5, despre părinții care se mîhnesc dacă copii lor devin filosofi; cf. *ibid.* III, 11, și I, 29, 22). **110.** Am tradus ἀρχή cu „început” și desigur acest sens este corect pentru timpul lui Thales. Dar Aristotel înțelege prin ἀρχή, la vechii filosofi, materia primordială, principiul material care constituie substratul prim al lucrurilor. Acesta e, desigur, sensul pe care îl are în gînd Diogenes Laertios sau izvorul său (cf. Aristotel, *Metaph.*, I(A), 3). **111.** Lumea este însuflețită, după Thales, fiindcă are în sine principiul de mișcare, de transformare și, ca atare, este plină de suflete sau de zei. Aici se spune că lumea e plină de δαίμονες, adică, în limba veche a timpului, plină de zei. Aristotel (*De anima*, A, V, 411 a 7) spune: „Thales credea că toate lucrurile sînt pline de zei (πλήρη θεῶν).” (Cf. Aëtius, I, 7, 11. Despre acestea ne-am ocupat pe larg în lucrarea noastră *Le monde bomerique*, Paris, 1934, pp. 126 și urm.; vezi mai sus, notele 98 și 101.)

112. Vezi mai sus, nota 100. Adăugînd a 30-a zi la lună, Thales trece de la anul lunar la anul solar de 12 luni a 30 de zile plus cinci zile apagogice (suplimentare).

113. Raționamentul lui Thales aici ar fi simplu. Dacă așteptăm momentul cînd umbra noastră are aceeași lungime cu înălțimea noastră și măsurăm umbra piramidei, putem deduce că și umbra piramidei este egală cu înălțimea piramidei, pe care o aflăm în clipa cînd măsurăm umbra ei. La fel, Pliniu (*Nat. hist.*, XXXVI, 82; cf. și Plutarh, *Conv. septem sapientum*, 2, 147 a) dă o metodă mai subtilă. Thales ar fi înfipt un băț de lungime cunoscută în vîrfurile umbrei piramidei, ar fi

măsurat (indiferent de oră) umbra bățului și umbra piramidei și ar fi stabilit proporția: umbra piramidei se raportează la umbra bățului, precum înălțimea piramidei la înălțimea bățului, aceasta în baza asemănării celor două triunghiuri formate. Despre cunoștințele geometrice ale lui Thales, vezi textul fundamental la Proclus, *In Euclid. Elem.*, p. 157, 10, Friedlein (după Eudemos).

114. *Minyes* – probabil un scriitor care nu ne este cunoscut din altă parte.

115. Anecdota trepidului este tratată de Diogenes Laertios în toată amplexarea ei, dându-i nenumărate variante și citind sumedenie de autori pentru diferitele forme ale ei (I, 27, fine – 33). Dar aceste legende nu sînt totdeauna invenții recente. Citarea lui Apollo din Didyma, sanctuar de lângă Milet, dovedește vechimea povestirii, dacă nu a variantelor ei. După 494 î.H., cînd Miletul e cucerit de perși și distrus, intervenția zeului din Didyma era mai puțin probabilă. În trei biografii ale lui Homer (Pseudo-Herodot, Pseudo-Plutarchos și un oarecare Proclus sînt autorii lor) se întîlnește anecdota cu șarada pusă lui Homer de niște pescari care, pescuind, nu prinseseră nimic și atunci se apucaseră să-și prindă păduchii și să-i omoare. Întrebați de Homer dacă au prins ceva, pescarii răspunseră: „Ceea ce am prins am lepădat, iar ceea ce n-am prins ducem cu noi”. Homer, neputînd dezlega șarada, ar fi murit de supărare, zic biografii. Dar o aluzie limpede la această anecdotă se găsește într-un fragment autentic al lui Heraclit din Efes (fragm. 56, Diels-Kranz⁵), și, ca atare, anecdota trebuie să fie cel puțin de la începutul secolului al V-lea î.H. **116.** *Apollo din Didyma* – sanctuar venerat și vestit la cîtiva kilometri de Milet; apare de două ori în variantele anecdotei trepidului de la Diogenes Laertios (I, 29 și 33), precum și Apollo din Delfi, menționat de două sau trei ori. **117.** În inscripția de pe cupă, este cupa care vorbește în numele său. **118.** Vezi Diogenes Laertios, I, cap. IX, §§ 106-108.

119. Vezi Platon, *Protagoras*, 343 a. **120.** „Vrednicie” pentru ἀρετή este o traducere mai adecvată decît aceea obișnuită prin „virtute”. Ἀρετή este capacitatea pentru o ființă sau un lucru de a-și îndeplini funcția esențială. Pentru picioare, vrednicia (ἀρετή ποδῶν) este alergatul. Și lucrurile neînsuflețite au la greci ἀρετή. O casă poate avea ἀρετή în măsura în care își îndeplinește funcția esențială, care este aceea de a adăposti pe om contra arșitei soarelui și contra frigului iernii. Un medicament are ἀρετή, adică vrednicia de a produce efectul curativ. Aceste exemple se găsesc la autori clasici. De „virtutea casei” vorbește Aristotel.

121. Cu privire la Bias, vezi Diogenes Laertios, I, cap. V, §§ 82-88.

122. *Alexandros* – alt nume pentru Paris, fiul lui Priam, răpitorul frumoasei Elena, din cauza căreia a izbucnit războiul troian. Homer întrebuințează foarte rar numele de Paris și foarte des cel de Alexandros (vezi și N.A. Kun, *Legendele și miturile Greciei antice*, ed. a II-a, București, Editura Științifică, 1960, pp. 320 și urm.).

123. *Laconiana* e frumoasa Elena din Sparta. **124.** Vezi mai sus, nota 116.

125. *Meropi* se numesc aici, poetic, locuitorii din insula Cos. **126.** Formula de închidere obișnuită a lui Diogenes Laertios la povestiri lungi. **127.** *Hermippos din Smyrna*, erudit, autor al unor Βίοι. **128.** Este foarte îndoielnic ca Thales să fi spus așa ceva. Mai repede, poate, Socrate. **129.** Izvorul acestei anecdote trebuie să fie Platon, *Theaitetos*, 174 a. **130.** *Silloi* – poeme satirice scrise în hexametri. Așa se numește o scriere a lui Timon din Phlius în trei Cărți. Din cauza acestei scrieri, Timon se numește și *Sillograful*. **131.** *Lobon din Argos* – scriitor necunoscut. **132.** Oamenilor de seamă din orice domeniu de activitate li se ridicau statui onorifice în cetățile grecești unde s-au născut sau unde au locuit mai mult, adesea cu o inscripție (cf. și H. Francotte, *De la législation athénienne sur les distributions honorifiques et spécialement des décrets des cléruchiques athéniennes relatifs à cet objet*, Louvain, 1900, extr. din „Musée Belge”). **133.** Autenticitatea acestor versuri e mai mult decît îndoielnică. **134.** Aceste dictoane, deși foarte frumoase, cu greu s-ar putea atribui lui Thales. Aceeași observație e valabilă și pentru cele ce urmează. **135.** Aici ms. F are τύχην în loc de ψυχὴν, iar puțin mai departe ψυχὴν în loc de φύσιν, lecturi care sînt adoptate de Otto Apelt în traducerea sa. Totuși pentru σῶμα, „corp”, care precedă, lectura ψυχὴ „suflet”, „spirit” este mai adecvată.

136. Nimic nu garantează exactitatea atribuirii lui Thales a acestor maxime sau sentințe (ἀπορροθήματα). **137.** Diogenes Laertios trece aici brusc de la maxime la o temă foarte mult cercetată la cei vechi, dovadă a impresiei adânci făcute de acest fenomen rar, anume cauzele revărsării Nilului. Explicația la Thales, dacă e autentică – și pare a fi, întrucât aceasta nu mai e atribuită vreunui alt autor –, este destul de naivă, dar interesantă prin faptul că dă acestui fenomen o cauză naturală. **138.** *Apollodor din Atena*, cronograf din secolul al II-lea î.H. *Cronicile* sale sînt izvorul cel mai important al lui Diogenes Laertios.

139. Olimpiadele încep în anul 777 și se țin din patru în patru ani, așa încît Ol. 35, anul 1 corespunde anului 640 î.H. Diels ar vrea să citească Ol. 39,1 = 625 pentru a avea anul de ἀρχή, de vîrf, al lui Thales (adică anul cînd acesta avea vîrsta de 40 de ani) cu 15 ani mai devreme, deci în 585, data pentru care acesta a prezis eclipsa de soare. **140.** *Sosicrates din Rhodos* (aprox. mijlocul secolului al II-lea î.H.) – autor al unei opere, *Succesiunile filosofilor* (în cel puțin trei Cărți), citat de mai multe ori de Diogenes Laertios.

141. Adică anul 548/545 î.H. **142.** Thales nu era numai un filosof, teoretician abstract, ci în același timp un om de știință și inginer. Despre trecerea rîului Halys fără punți de către armatele lui Cresus grație deturnării apelor de către Thales, vorbește mai detaliat Herodot, I, 75. **143.** *Demetrios din Magnesia* – lucrarea sa este *Despre poeții și scriitorii omonimi* (acest titlu complet e citat la Diogenes Laertios, V, 3). **144.** Un studiu amănunțit al listelor de omonimi care se găsesc la Diogenes Laertios ar putea da rezultate interesante. De obicei, în aceste liste se dă la început numărul total al omonimilor, inclusiv filosoful de care este vorba în capitolul respectiv. Aici se vorbește de cinci Thales, fără a fi cuprins în acest număr și filosoful. Apoi urmează doi omonimi fără să-i numeroteze. Numerotarea începe abia cu al treilea. Apoi avem aici un Thales pictor din Sicyon, cînd titlul operei lui Demetrios vorbește precis de „poeți și scriitori”. Deci mențiunea acestuia ar putea fi băgată în locul destinat mențiunii lui Thales filosoful și a fost făcută de altcineva decît Demetrios, poate chiar de însuși Diogenes Laertios. Dar ce-i cu al patrulea, amintit de Duris în opera sa *Despre pictură*? Este el același cu pictorul din Sicyon? Dificultăți similare vom găsi și în alte liste de scriitori omonimi la Diogenes Laertios. **145.** Se găsește și în *Anth. Pal.*, VII, 84.

146. Diogenes Laertios a făcut o culegere de epigrame cu privire la moartea unor oameni celebri și a publicat-o în cel puțin două Cărți, sub titlul *Epigrame* sau *Versuri felurite* (Πάμμετρος). În general, Diogenes Laertios era un poet mediocru, dar nu lipsit de încredere în talentul său. În opera de față, el își citează cu complezență creațiile muzei sale epigramatice ori de cîte ori i se oferă ocazia. Unii autori au susținut că el a scris opera sa *Despre viețile și doctrinele filosofilor* numai pentru a-și cita epigramele, ceea ce, desigur, este exagerat. Epigrama care urmează despre moartea lui Thales nu este una dintre cele mai rău inspirate. Se găsește și în *Anth. Pal.*, VII, 85. **147.** *Antisthenes din Rhodos* (prima jumătate a secolului al II-lea î.H.) – autor al unor *Succesiuni ale filosofilor*, adesea citate de Diogenes Laertios. **148.** *Damon din Cyrene* – scriitor; mai e citat și la Elian, *Var. bist.*, III, 14, și la Athenaios, X, p. 442. **149.** *Anaximenes* – retor, nepotul lui Anaximenes din Lapsacos, care era tot retor. **150.** *Dicaearchos din Messene* – discipol al lui Aristotel. După el, sufletul este o armonie a elementelor care intră în constituția corpului și e muritor. (Aceeși concepție o are și alt elev al lui Aristotel, muzicianul și biograful Aristoxenos). Importantă este lucrarea lui *Viața Eladei* (Βίος Ἑλλάδος), un fel de istorie culturală a Greciei. **151.** *Archetimos din Siracuză* – istoric necunoscut din altă parte. **152.** *Cypselos* – tiran al Corintului de la finele secolului al VII-lea î.H. **153.** *Panionion* – templul confederației ioniene din Mycale, nu departe de Efes. **154.** *Maiandrios* (cf. Diogenes Laertios, I, 28, unde mss. PF au Λεανδρίου, iar ms. B δὲ δνδρίου. Lectura bună este, desigur, Μαίανδριου).

155. Vezi Platon, *Protagoras*, 343 a. **156.** Credem că trebuie eliminat Anaxagora din text. Acesta este contemporan cu Pericle și nu vedem cum poate fi inclus într-o listă de înțelepți din secolul al VI-lea. Am putea să ne gîndim la o

confuzie cu Anaximandru, însă nici acesta nu figurează în nici o listă a celor șapte înțelepți. Deci soluția eliminării din text ni se pare cea mai justă. Probabil lipsește un alt nume pentru a completa numărul de 17 de la Hermip.

157. *Hippobotos* – istoric al filosofiei (finele secolului al III-lea și începutul secolului al II-lea î.H.), adesea citat de Diogenes Laertios. Opera sa, Φιλοσόφων ἀναγραφή, pierdută, trebuie să fi fost compusă după modelul celor intitulate *Succesioni* (Διαδοχαί). **158.** Aceste două scrisori sînt apocrife. Stilul lor e afectat; dialectul ionic transpus artificial peste formele atice; banalitatea, vidul de orice conținut dovedesc cu prisosință falsul. Aceste scrisori și capitolele pînă la Epimenide nu mai sînt editate la Diels-Kranz. **159.** Pluralul modestiei.

CAPITOLUL II

Solon

(635-559 î.H.)

160. σεισάχθεια se numește legea anulării datoriilor, cuvînt cu cuvînt „scuturarea sarcinii”, de la σείω „a scutura”, „a face să tremure”, și ἄχος „greutate”, „sarcina”; (cf. M. Mühl, *Solons sogennante χρεῶν ἀποκοπή im Lichte der antiken Überlieferung*, în „Rheinisches Museum”, LXXXVI (1953)).

161. În timpurile vechi, la greci, ca și la romani și la popoarele orientale, garanția unui împrumut era personală și nu reală, ca să ne exprimăm în termeni juridici. Împrumutul îl garanta, în primul rînd, persoana împrumutătorului, care putea fi arestat și pus să lucreze ca sclav, dacă nu plătea datoria, și nu direct averea lui. **162.** Θῆτες înseamnă „zilieri”, oameni săraci, fără pămînt și care își închiriază munca. Situația lor nu era mult diferită de a sclavilor, cel puțin din punct de vedere material. **163.** Vezi mai sus, nota 160.

164. Informațiile despre Solon sînt abundente, atît din antichitate (Plutarh, *Viața lui Solon*; Aristotel, *Statul atenienilor*), cît și din studiile moderne. Legislația lui este studiată în toate istoriile mari ale Greciei (Curtius, Beloch, Buzolt, Bengtson etc.). Solon a fost și un mare poet didactic și elegiac, așa că aparține și istoriei literaturii grecești. Diogenes Laertios ne-a păstrat un număr de versuri pe care le citează. Astfel, opera poetică a lui Solon e pierdută pînă la fragmentele adunate în colecțiile liricilor greci, ca la Th. Bergk sau E. Diehl (vezi și Linforth, *Solon the Athenian*, în „Univ. of California Publications in class. Philology”, 1919”; Ch. Gilliard, *Quelques réformes de Solon*, Lausanne, 1917; M. Mühl, *Solons sogennante χρεῶν ἀποκοπή im Lichte der antiken Überlieferung*, în „Rheinisches Museum”, LXXXVI (1953); *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, pp. 121-127). **165.** Aceste tăblițe de lemn vopsite în alb și putîndu-se roti erau așezate în portul regal unde își avea locuița arhontele rege și se numeau ὄξέρε. **166.** Agora (gr. ἀγορά) – piața publică, piața orașului, în care se desfășura toată viața politică, culturală și economică a cetății grecești. **167.** Mormintele sînt adesea luate ca probe de evenimente istorice și revendicări politice. Tucidide vorbește de străvechile morminte cariene găsite în insula Delos (I, 8). **168.** Teritoriul Aticii era împărțit în 174 de districte, numite δῆμοι. Acestea erau cuprinse în zece regiuni, denumite φυλαί. Aceste diviziuni, devenite în epoca istorică pur teritoriale, joacă un rol important în conducerea statului atenian. Numele unui atenian era însoțit de numele tatălui la genitiv, apoi de adjectivul Ἀθηναῖος al cetății de origine și apoi de numele *demului* din care făcea parte, cu particula ablativăθεν. Astfel: Σωκράτης Σωφρονίσκου Ἀθηναῖος Ἀλωπεκῆθεν (vezi Diogenes Laertios, II, 18).

169. Este vorba de Ajax, fiul lui Telamon, *Iliada*, Cîntul II, 557-558 trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1955, p. 70, v. 548-549. Versul 548 e considerat ca neautentic de *Scolitiile la Iliada*. Vezi și Strabo, IX, p. 394, și Plutarh, *Viața lui Solon*, cap. 10. **170.** Tirania lui Pisistrate, deși cu greu suportată de atenieni și pînă la urmă răsturnată, a fost foarte favorabilă dezvoltării economice și culturale

a Atenei (cf. H.J. Diesner, *Problem der alt-griechischen Tyrannie*, în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”, IV (1958), nr.4, pp. 841-848; P.N. Ure, *The Origin of Tyranny*, Cambridge, 1922; F. Cornelius, *Die Thyranie im Athen*, München, 1929; A. Andrewa, *The Greek Tyrants*, 1955). **171.** Βουλὴ este, la Atena, consiliul compus din 500 de membri care se numeau și deliberau asupra propunerilor de legi sau decrete făcute de un cetățean. Propunerile acceptate de consiliu erau aduse în fața adunării poporului, compusă din toți cetățenii cu drept de vot. După votarea și de către adunare, legea sau decretul intra în vigoare. Ele erau publicate și așezate într-un loc public pentru a fi cunoscute de toată lumea. Formula inscripțiilor cu decrete este: Ἐδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ „a hotărât consiliul și poporul”. **172.** *Cresus* – ultimul rege al Lydiei din dinastia Mermnazilor, celebru pentru bogățiile sale fabuloase. **173.** Cuvîntul εὐδαίμων înseamnă atât „bogat”, cât și „fericit”. La fel și cuvîntul ὄλβιος, care se găsește la Herodot (I, 30 și urm.).

174. *Tellos*, *Cleobis* și *Biton* sînt particulari de origine modestă, vestiți prin pietatea lor. Povestea lor, precum și întreaga scenă (imaginară) dintre Solon și Cresus sînt descrise de Herodot (I, 30 și urm.), la care trimitem pe cititorul nostru. Cresus e foarte mirat că niște obscuri și sărmani greci sînt considerați de Solon mai ferițiți ca el, bogatul rege. Atunci Solon (sau, mai bine-zis, Herodot) dezvoltă ideea că divinitatea este geloasă de o prea mare fericire a omului și că nimeni nu poate fi considerat fericit decît după ce a murit și i se cunoaște sfîrșitul.

175. Apropierea dintre numele orașului Soloi și numele de Solon este, desigur, împlîntoare și interpretarea, arbitrară. Avem aici o legendă etiologică. Legătura cu cuvîntul σολοικίζειν ni se pare de asemenea neverosimilă.

176. Au existat două orașe cu numele Σόλοι; unul în Cilicia, la coasta mării, și altul în insula Cipru, pe coasta ei de NV. **177.** Sensul acestui vers este că fiecare urmărește, ca vulpea, propriul său profit, pierzînd din vedere interesul general.

178. Formulă de anunțare a închiderii unei expunerii, care e obișnuită la Diogenes Laertios. **179.** *Codros* – ultimul rege legendar al Atenei, care s-a lăsat să fie ucis pentru a asigura victoria atenienilor. Acest act de sacrificiu voluntar se mai întîlnește în istoria veche legendară a Greciei și e consemnat în literatură (vezi Euripide, sacrificiul Macariei în tragedia *Heraclidii* și aceea a lui Menoikeus în tragedia *Fenicienele*). **180.** ὀβριζέιν, cuvînt important care exprimă actul de nedreptate, de depășire a drepturilor pe care le are individul, sub imboldul unei trufii nesăbuite sau lăcomii de neiertat. Noțiunea de ὀβρις constituie fundamentul concepției eschileene despre vină și pedeapsă. **181.** Scrisoarea, deși foarte frumos ticlită, plină de o atitudine înțeleaptă, este totuși neautentică, după cum se vede și din limba ei, care este atîcă recentă. **182.** ἄτιμος este termen juridic și desemnează pe cel care, în urma unei fapte dezonorante săvîrșite, își pierde total sau în parte drepturile cetățenești și poate atrage chiar pedeapsa cu moartea sau exilul, precum și confiscarea averii. **188.** *Lysias* – unul dintre cei mai de seamă minuiitori ai prozei atice. Născut pe la 445 î.H., și-a desfașurat activitatea oratorică alcătuiind pledoarii pentru diferiți clienți în procese private – căci la Atena nu exista, de regulă, apărarea prin avocat – și atingînd o rară desăvîrșire în acest gen de oratorie. A compus vreo 200 de discursuri, din care ne-au ramas 34.

184. *Dracon* – arhonte al Atenei, care a dat o serie de legi ce au rămas vestite prin severitatea lor (aprox. 620 î.H.). **185.** Este vorba de pederasta notorii.

186. *Harmodiu* și *Aristogiton* – doi tineri atenieni care au încercat să elibereze cetatea de stăpînirea Pisistratizilor, ucigîndu-i. Însă numai Hiparh, fratele lui Hippias, ambii fii ai lui Pisistrate, fu ucis (cf. H. Friedel, *Der Tyrannenmord in Geschichte und Volksmeinung der Griechen*, Stuttgart, 1938). Ni s-au păstrat mai multe cîntece (a cîte patru versuri) numite *Scolia*, cu privire la ei și, care erau intonate de comeseni la banchete. **187.** *Miltiade* – fiul lui Cimon, generalul atean care a învins pe perși în faimoasa bătălie de la Marathon (490 î.H.).

188. Vers din tragedia pierdută a lui Euripide, cu titlul *Autolykos*. Vezi în *Trag. Graec. Fragm.*², ed. Nauck, nr. 282, unde avem 26 de versuri îndreptate împotriva atleților. Și filosoful Xenofanes atacă pe atleți și aprecierea puterii fizice mai mult

decît a celei sufletești (vezi Diels-Kranz⁵, fragm. 2). Pe Xenofanes l-a imitat Euripide. **189.** Atitudinea împotriva aprecierii deosebite date atleților este, după cum se vede, destul de răspîndită în Grecia și se prezintă ca o reacție împotriva exagerărilor. **190.** Este de înțeles că mama, de conivență cu tutorele, prin căsătoria cu acesta putea leza interesele copiilor minori rămași de la primul soț.

191. Inelul gravat putea servi drept semn de recunoaștere și chiar de escalitură, cînd era imprimat pe un act, la fel ca vestigiul cilindru gravat în Babilonia și în întregul Orient apropiat și mijlociu. De aici interdicția pentru gravor de a păstra matrița. **192.** *Legea talionului*, aplicată în multe legislații, ducea cîteodată la dispoziții stranii și îndoielnice din punct de vedere al echității. Astfel, codul lui Hammurabi (secolul al XVII-lea î.H.) prevedea că dacă cineva scoate ochiul fiului cuiva, trebuie să se scoată ochiul fiului făptașului (vezi și P. Keschaker, *Rechtsvergleichende Studien zur Gesetzgebung Hammurabis, König von Babylon*, Leipzig, 1917). **193.** *Dieuchidas din Megara* (secolul al IV-lea î.H., după U.v. Wilamowitz-Moellendorff) a scris *Μεγαρίκᾶ*, citată de Diogenes Laertios.

194. Homer, *Iliada*, Cîntul II, v. 545 și urm. (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1955, p. 61, v. 577). **195.** Ultima zi a lunii precedente era și prima a lunii următoare, prin introducerea lunii de 30 de zile, revoluția Lunii fiind de aproximativ 29 și 1/2 zile. Am văzut la Diogenes Laertios (I, 24) că Thales ar fi numit ultima zi a lunii precedente și prima a celei următoare *τριαχάς*, „a treizecea”.

196. Nu se știe cine este acest Apollodoros. Probabil, tot cel din Atena, autorul *Cronologiilor* (secolul al II-lea, î.H.), care studiază învățătura stoică și e un elev al lui Aristarhos filologul. El a fost scriitor fecund. **197.** Deci populația Aticii (firește, este vorba de cetățeni, nu de sclavi) se împărțea în trei, după locul unde trăia, reprezentînd și trei sfere de interese economice diferite: 1) cei de la oraș (οἱ ἐξ ἄσπεος), 2) cei de la țară (οἱ πεδιεῖς) și 3) cei de la coasta mării (οἱ παράλιοι).

198. Este vechea poveste a bogatului și a omului influent, care obține o interpretare favorabilă a legii, poveste exprimată splendid în imaginea pînzei de păianjen. **199.** Traducerea care este dată în text forțează sensul cuvîntului ἀπελπίζειν, care obișnuit înseamnă „a pierde orice speranță”, „a dispera”. Traducerea exactă ar fi fost: „Pentru ei am pierdut speranța” (de a împiedica paricidul?). Poate că e și o eroare în transmisiunea textului în mss.

200. Bogăția care produce săturarea și aceasta, la rîndul ei, crima (πλοῦτος → κόρος → ὕβρις) a devenit proverbială și circula sub diverse forme în literatura elină.

201. Adică timpul revoluției pe cer a Lunii. **202.** Dacă informația aceasta este autentică, Solon, care e un legislator, vede în ficțiunea artistică un motiv de destrămare a comportării morale a cetățenilor. Sintem departe de Aristotel, după care tragedia, prin sentimentele de milă și de groază pe care le inspiră, purifică sufletul omenesc de patimi (κάθαρσις τῶν παθημάτων) (*Poetica*, 6, 1 449 b, 27 și *Politica*, V (VIII), 6, 1 341 a, 17). Dar nu trebuie uitat că și Platon era de aceeași părere cu Solon din pasajul nostru. **203.** Pisistrate se rânise singur și spuse că a fost rănit de adversarii săi politici, pentru a așta astfel poporul împotriva lor (cf. Aristotel, *Statul atenian*). **204.** Vezi mai sus, nota 196. Probabil și aici este vorba de același Apollodoros. **205.** *Mimnermos din Colofon* – poet liric erotic (prima jumătate a secolului al VI-lea î.H.). **206.** Avem aici o listă de opere ale lui Solon, listă despre care am spus că formează o rubrică specială a biografiilor.

207. ἀκαμάειν, „a fi în floarea vîrstei”, reprezintă la cronografi vîrsta de 40 de ani. **208.** Această informație cronografică este dată de Diogenes Laertios după Sosicrates. Probabil că Apollodoros, care se ocupa de filosofi, n-a dat cronologia lui Solon. **209.** Olimpiada a 46-a, anul 3, este anul 594 î.H.

210. Poate că vîrsta de 80 de ani pînă la care ar fi trăit Solon este luată din versurile acestuia prin care răspundea lui Mimnermos, care fixa la 60 de ani vîrsta pînă la care ar vrea să trăiască (Diogenes Laertios, I, 61). **211.** Referitor la *Epigramele* lui Diogenes Laertios, vezi mai sus, nota 146. **212.** ἄζονες sînt tablete pe care erau scrise legile lui Solon. Probabil că este joc de cuvinte cu ἄζων, care înseamnă osie, axă de car și deci, prin metonimie (*pars pro toto*), carul cu care se poate transporta sufletul în cer. **213.** Acest dicton, după cum și un altul: „Cunoaște-te

pe tine însuși”, se află scris pe frontonul templului lui Apollo din Delfi. Despre dictioanele sau maximele (ἀποφθέγματα) celor șapte înțelepți, vezi și *Culegerea* lui Demetrios din Phaleron, la Stobaios, *Floril.*, III, 1, 172, publicate de Diels-Kranz⁵, vol. I, pp. 61-66 (Cf. și *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, pp. 98-105).

214. *Dioscorides* – scriitor, elev al lui Isocrates, ar putea fi cel citat de Diogenes Laertios. **215.** Toată această corespondență e apocrifă. *Periandru* – tiran din Corint și unul dintre cei șapte înțelepți. Viața lui ne-o dă Diogenes Laertios (I, cap. VII, § 94 și urm.). **216.** În loc de ἦν propunem lectura ὧν μὴ ὕποπτος εἶησ. Căderea lui ὧν este explicabilă prin terminația cuvîntului ἐξευρών care precedă. Am tradus ὧν cu singularul în loc de plural, fiindcă în modul acesta sensul iese mai bine în evidență în românește. **217.** *Epimenide din Creta* – teolog și scriitor străvechi (vezi viața lui la Diogenes Laertios, I, cap. X, § 109 și urm.).

218. *Heliaia* – locul de adunare al tribunalului de jurați pentru procesele civile și penale (pînă la amenzi limitate la o anumită sumă de bani).

CAPITOLUL III

Chilon

(aprox. 500 î.H.)

219. Cuvîntul grec e ἀρετή (vezi mai sus, nota 120).

220. *Efor* înseamnă pe grecește „supraveghetor”. În Sparta, eforii sînt numiți la început de rege pentru a judeca procesele civile și a ușura pe regi; mai tîrziu, sînt aleși de popor și sînt destinați să facă contrapondere puterii regale (deci joacă un rol democratic). Ei poartă grija de siguranța statului, supraveghează pe regi etc. Mai există instituția eforatului și în alte cetăți doricе.

221. Corespunde cu anul 560-557 î.H. **222.** Corespunde cu anul 556-553 î.H.

223. *Satyros din Callatis* – important biograf de la finele secolului al III-lea î.H.

224. Cf. Herodot, I, 59. **225.** Acest *Hippocrates* este tatăl tiranului Pisistrate, ceea ce explică sfaturile lui Chilon. **226.** σχολή înseamnă „timp liber” și, deoarece timpul liber era consacrat de greci studiului, cuvîntul a luat sensul de „ocupație studioasă”, în fine de „comentariu”. De la cuvîntul grec derivă și cuvîntul nostru „școală”, deci „locul unde se exercită studiul”. **227.** Aici avem iarăși rubrica ἀποφθέγματα („Maxime”) a biografilor. **228.** Textul pare deteriorat. Ar putea fi o lacună înainte de Βράγχου, cum presupune Cobet. **229.** Corespunde cu anul 572/569 î.H. **230.** *Esop*, fabulistul, ar fi avut 40 de ani în 572/569 după cronografi, data desigur aleasă arbitrar, pe baza unor fapte mai mult sau mai puțin justificate.

231. În cîmpia de la Pisa, lângă Elis, aveau loc jocurile olimpice din patru în patru ani. **232.** Scrisoarea este un fals. E scrisă în dialect doric și vrea să ilustreze *brabilogia* lui Chilon, de care Diogenes Laertios a vorbit în I, § 72.

CAPITOLUL IV

Pittacos

(600 î.H.)

233. *Pancration* – probă athletică ce reunea lupta de trîntă și lupta cu pumnul și pentru care se dădea premiu la jocurile olimpice. Atletul care se supunea acestei probe se numea παγκρατιστής. **234.** După cum vom mai vedea și cu alte ocazii, Apollodor, în *Cronologiile* sale, nu se mulțumea să dea în versuri numai date seci, ci aducea și anumite informații cu caracter destul de variat despre autorul respectiv. **235.** Aceste cuvinte sînt o reminiscență din Hesiod, *Munci și zile*, versul 40 (București, Editura Științifică, 1951, p. 47); probabil că avem de-a face cu un proverb foarte vechi. **236.** Desigur, acest Heracleitos nu este filosoful din Efes. La Diogenes Laertios (IX, 17) sînt menționați cinci omonimi care poartă acest nume:

filosoful, doi poeți lirici, un istoric din Lesbos, care ar putea fi cel care a vorbit despre Alceu, și al cincilea, un tragicomic. Să mai menționăm un Heracleitos adept al lui Crates din Mallos stoicul, care a dat o interpretare alegorică naturalistă zeilor și în general faptelor din epopeile homerice. De la acest Heracleitos ne-a rămas lucrarea sa intitulată *Alegorii homerice*. **237. Alceu din Mitylene** – poet liric de seamă, contemporan cu Safo (secolele VII-VI î.H.). **238. Simonide din Ceos** (secolele VI-V) – mare poet liric, compozitor de lirică corală. **239.** Vezi Platon, *Protagoras*, 345 d. **240.** Corespunde cu anii 612-609 î.H. **241.** Corespunde cu anul 569 î.H. Cuvintele următoare, puse între paranteze drepte, sînt, probabil, o notă marginală intrată în text. **242. Callimab din Cyrene** – poet alexandrin (secolul al III-lea î.H.) de mare talent și rafinament. A trăit la curtea lui Ptolemaios al II-lea Filadelful și apoi la a lui Ptolemaios Evergetul. A fost și un mare erudit; șeful bibliotecii din Alexandria. **243. Atarneus** – regiune de pe coasta Mysiei, în fața Lesbosului. Aici a funcționat o sucursală a Academiei platonice încă din timpul vieții lui Platon. Școala din Atarneus era condusă de Xenocrate și Aristotel. Aici domnea vestitul potentat Hermias, socrul și prietenul lui Aristotel, despre care vom avea ocazia să vorbim în *Viața lui Aristotel* de la Diogenes Laertios.

244. Despre *Alceu*, vezi mai sus, nota 237. Expresiile grecești pentru „fîrîre-picior” etc. sînt aproape intraductibile și conțin și jocuri de cuvinte.

245. Clearbos din Soloi – filosof peripatetic. Ar fi scris niște *Vieți* (Biografii) citate de Athenaios. **246. Alyattes** – penultimul rege al Lydiei, tatăl lui Cresus din dinastia Mermnazilor fondată de Gyges (cf. Herodot). S-a luptat, ca și predecesorii săi Ardys și Gyges, cu cimerienii, a căror putere a zdrobit-o, după cum și aceștia distruseseră Imperiul frigian. Alyattes a luptat și cu Cyaxares, regele Mediei. În timpul bătăliei dintre ei a survenit faimoasa eclipsă totală de soare din 5 mai 585, prevestită de Thales (vezi Herodot, I, 74). **247.** Scrisoarea este apocrifă.

CAPITOLUL V

Bias

(570 î.H.)

248. Priene – cetate vestită în golful unde se află și Miletul. Mai întîi a fost un așezămînt carian, apoi colonie ioniană. Săpăturile au dezvelit orașul nou cu așezăminte interesante (secolul al IV-lea î.H.). **249. Phanodicos** nu ne e cunoscut mai de aproape. **250.** Cuvintele dintre paranteze drepte par a fi o notă marginală.

251. Demodicos din Leros nu e cunoscut mai de aproape.

252. Hipponax din Efes – poet iambograf vestit (secolului al VI-lea î.H.).

253. Hermes este și zeul care duce sufletele morților de pe pămînt în infern, calitate în care e denumit ψυχοπομπός. A spune de cineva că Hermes i-a dus sufletul la Hades este egal cu a spune că a murit. **254. Heraclit din Efes** – unul dintre cei mai mari gînditori ai Greciei și întemeietor al dialecticii antice, a cărui viață și doctrină se găsesc la Diogenes Laertios (IX, 1-17). Aici avem un fragment citat din unica operă a lui Heraclit (pierdută) (vezi fragm. 39 Diels-Kranz⁵).

CAPITOLUL VI

Cleobul

(600 î.H.)

255. Lindos – oraș pe coasta de est a insulei Rhodos. *Caria* – țară din sud-vestul Asiei Mici, hinterlandul a nenumărate colonii grecești. **256.** Numai la acest Cleobul se vorbește că ar fi cunoscut filosofia egipteană. O justificare mai de aproape a acestei afirmații nu găsim nicăieri. **257. Cleobuline** – poetă lirică, din a cărei operă

nu avem decât câteva fragmente. **258.** *Cratinos* – împreună cu Aristofan și Eupolis, cei mai de seamă poeți comici ai comediei vechi (secolul al V-lea î.H.).

259. *Danaos* – figură legendară, tatăl a 50 de fiice și frate cu Aigyptos, care avea 50 de fii. Fugit la Argos împreună cu fiicele sale, devine până la urmă rege în Argos. Homer, în epopee, numește pe greci aheeni, argieni și danaeni, deși nu citează niciodată pe Danaos (cf. N.A. Kun, *Legendele și miturile Greciei antice*, București, Editura Științifică, 1960, pp. 127 și urm.).

260. *Midas* – ultimul rege al marelui Imperiu frigian distrus de cimerieni (pe la 700 î.H.). Midas este renumit prin povestea, îndeobște cunoscută, cu urechile de măgar. **261.** Pentru *Simonide din Ceos*, vezi mai sus, nota 238.

262. Astăzi se socotește că, dacă Homer a recitat și a compus *Iliada* și *Odiseea*, el a trăit în secolul al VIII-lea î.H., deci a fost aproape contemporan cu Midas. **263.** Metoda cronologiei grecești, mai cu seamă a lui Apollodor din Atena pe care o cunoaștem mai bine, consta în a stabili un sincronism între viața filosofului și un eveniment important istoric databil la care cugetătorul nostru a luat parte. În mod arbitrar, Apollodor considera că la data aceea autorul nostru avea vârsta de 40 de ani și în modul acesta îi calcula anul nașterii. Apoi, mulți scriitori vorbeau de vârsta până la care a trăit înțeleptul. Acest lucru era un τόπος al biografiilor. Având și vârsta până la care a trăit, cronograful stabilea și data la care a murit autorul său. Firește, toate aceste date erau relative și sufereau de arbitrarul metodei pentru stabilirea punctului culminant al vieții filosofului, adică vârsta de 40 de ani. Metoda lui Apollodor a fost descoperită și expusă de Hermann Diels în „Rheinisches Museum” 31 (1876), pp. 1 și urm.

264. Maxima este foarte răspândită în antichitate (cf. Horațiu, *Sat.*, I; Boileau, *Art. poet.*, I, 63). **265.** Scrisoare apocrifă.

CAPITOLUL VII

Periandru (668-584 î.H.)

266. ἱκέτης „rugitor” sau „supliant” – calitate religioasă sacră a cuiva care se adresa fie unui particular puternic, rege sau șef de stat, fie unui zeu, intrând în incinta templului său. Respingerea unui „rugător” era o crimă gravă pentru greci și se pedepsea de zei dacă era vorba de o persoană particulară. Refugiul la templu a făcut să se dezvolte cu timpul dreptul de azil (ἀσυλία), reglementat juridic. Nimeni nu putea scoate cu forța pe un astfel de refugiat la altarul unui zeu fără a se face vinovat de o crimă religioasă foarte gravă. Și totuși, cazurile în care astfel de „suplianți” refugiați la altar au fost luați cu forța de persecutorii lor nu au lipsit în istoria Greciei. Și în tragedie se întâlnesc astfel de cazuri (vezi Euripide, tragedia *Heracles*, prima parte, și *Andromaca*). De obicei, violatorii acestui drept întrebuițau șiretlicuri pentru a decide pe supliant să părăsească altarul și să se predea singur: se făcea foc în jur, înăbușindu-l cu fumul ce se degaja; se amenința că i se vor ucide copiii dacă nu se preda etc. Nu trebuie uitat că în timpurile vechi, această instituție era un mijloc de apărare a celor slabi împotriva celor tari (vezi și E. Balogh, *Political Refuges in Ancient Greece from the Period of the Tyrants to Alexander the Great*, Johannesburg; M.P. Timbal-Duclaux, *Le droit d'asile*, Paris, 1939; A. Raestad, *Le droit d'asile*, în „Revue du droit international et de la législation comparée”, seria a III-a, 1939, pp. 115-131; P.T.D. Martin, *Le droit d'asile*, Paris, 1939; Friedrich von Woess, *Das Asylwesen Ägyptens in der Ptolemäerzeit*, în *Münch. Beitr. zur Papyrusforschung u. ant. Rechtsgeschichte*, V, München, 1923 (vezi mai jos și nota 303). **267.** Corespunde cu anul 584/81 î.H. Cresus a murit prin 546, deci 41 de ani înaintea morții lui face 587 î.H. În orice caz, sincronismul dat de Sosicrates este interesant și metoda sa nu se confundă cu cea a lui Apollodor. **268.** Calitatea de „oaspete”, ξένο, în antichitate, crează

iarăși între gazdă și musafir obligații morale foarte puternice, a căror încălcare atrage pedeapsa zeilor (vezi și P. Monceaux, *Les proxénies grecques*, Paris, 1885). Nu trebuie uitat că, deși relațiile dintre cetățile grecești erau destul de intense, totuși adăpostirea străinului se baza, în primul rând, pe dreptul de ospitalitate (cf. Daresté, *Du droit de représailles principalement chez les anciens Grecs*, în „Revue des études grecques”, II (1889), pp. 305-321. Și aici respingerea unui străin care cerea ospitalitate era un lucru grav, atrăgând sancțiuni din partea zeilor. Mai târziu s-au înființat acele hanuri sau hoteluri (ξενοδοκεῖα) unde puteau locui străinii de localitate (epoca diadohilor lui Alexandru).

269. Vezi Herodot, I, 20. **270.** Autorul acestei cărți, plină de calomnii împotriva filosofilor și despre care nu știm nimic, pare a fi luat ca pseudonim numele lui *Aristip din Cyrene*, șeful școlii hedoniste de filosofie. Autorul cărții *Despre luxul celor vechi* nu are spiritul și eleganța omonimului său din Cyrene.

271. *Ephoros* – istoric din secolul al IV-lea. Cel mai important din această epocă (cu excepția lui Xenofon) alături de Theopomp. Elev al celebrului retor Isocrate, a scris οἱ ἱστορίαι κοινῶν πράξεων, în 30 de Cărți, un fel de istorie universală a Greciei (prima de acest fel). **272.** Anecdotele despre viața lui Periandru, pe care le-am văzut, ni-l prezintă ca pe un om irascibil și fără scrupule, încât ne putem pune întrebarea dacă a fost socotit printre cei șapte înțelepți. Desigur, criteriile grecilor erau altele decât ale noastre. În grupul celor celor șapte înțelepți intra oameni cu capacități practice, oameni politici, legislatori, tirani. Thales este singurul om de știință și savant dintre ei (vezi mai sus, nota 142).

273. Când un grec murea departe de patrie sau pe mare, fără să i se găsească trupul, i se ridica la el acasă un cenotaf, un mormînt, fără să-i conțină osemintele (de la χενός „gol” și τάφος „mormînt”).

274. Ὑποθήκαι erau vechi poeme didactice conținând sfaturi. O asemenea operă e atribuită și lui Hesiod. **225.** Corespunde cu anul 628/625 î.H. **276.** După modul de prezentare, s-ar părea că Sotion și Heracleides sînt citați de Diogenes Laertios după lucrarea scriitoarei Pamphile, care avea cel puțin cinci Cărți. Aceasta nu exclude ca Diogenes să fi cunoscut și direct opera lui Sotion *Succesiunile filosofilor*. În orice caz, avem aici o listă de autori omonimi (de altfel foarte mică: numai doi), care nu este luată de la Demetrios din Magnesia. **277.** *Ambracia* – colonie a corintenilor în țara thesproților (Epirul). **278.** *Neanthes din Cyzic*, istoric și retor, elev al lui Philiscos (secolul al IV-lea î.H.). Neanthes este adesea citat de Diogenes Laertios. El a scris lucrarea biografică Περί ἐνδόξων ἀνδρῶν [Despre oameni vestiți]. **279.** Aristotel spunea acest lucru, probabil, într-una dintre cele 158 de *Constituții ale cetăților grecești* pierdute (Diogenes Laertios, V, 27), în primul rând venind în considerare constituția cetății Corint. Numai *Constituția Atenei* s-a păstrat pe un papirus găsit în Egipt. **280.** Platon, în dialogul *Protagoras*, 373 a, pune în locul lui Periandru pe Myson ca pe unul dintre cei șapte înțelepți. **281.** Este interesant acest proiect antic de a străpunge Istmul corintic. Lucrări tehnice de amploare sînt cunoscute din antichitate, deși autorii greci au o atitudine de dispreț față de tehnică și tehnicieni. O asemenea lucrare inginerască am întâlnit și la Thales (vezi Herodot, I, 75). La fel, străpungerea unui tunel pentru a aduce apă în insula Samos (vezi B.L. van der Waerden, *Erwachtende Wissenschaft*, 1956, pp. 168-172). **282.** Scrisorile acestea sînt plătuite. **283.** *Sardes* – capitala regatului lidian. Centru de mare cultură, important ca mijlocitor între greci și civilizațiile mesopotamiană și hitită. Guvernate de regi filoelini, legăturile grecilor cu Lydia au fost deosebit de intense. Thales este de mai multe ori menționat în legătură cu regatul lidian (vezi Herodot, I, 74, 75) și pare a fi fost familiar la curtea regilor Lydiei. Sardesul a fost cucerit în 546 și statul lidian a încetat de a mai exista. **284.** Instituția crainicului (gr. κήρυξ) avea un caracter juridic și religios în același timp. El era un personaj oficial, a cărui pîngărire sau maltratare reprezenta o încălcare atît față de legile umane, cît și față de cele divine. Legile divine interveneau la popoarele vechi atunci cînd cele umane erau neputincioase și erau menite de a împiedica fărâdelegile potențailor. Crainicul trimis la un rege dușman

era la discreția acestuia. Singurul lucru care îl putea împiedica pe acesta de a comite nedreptăți față de trimisul adversarului era teama de zei, dacă teama de represalii umane nu exista (cf. V. Martin, *La vie internationale dans la Grèce des cités* (VIe-IVe av. J.C.), Paris, 1940; C. Phillipson, *The International Law and Custom of Ancient Greece and Rome*, 2 vol., Londra, 1911).

CAPITOLUL VIII

Anacharsis Scitul (aprox. 600 î.H.)

285. Această operă, dacă a existat, nu ni s-a păstrat și nu-i putem bănuia conținutul. Deși nu este exclus ca un rege „barbar” să fi scris – avem exemplul eruditului rege al Numidiei Iuba al II-lea (secolul I î.H.) pe timpul romanilor –, totuși, pentru vechimea timpului și lipsa de alte informații despre operă, e îndoielnic să fi existat așa ceva; dacă da, cel mult un fals.

286. Corespunde cu anul 592/89 î.H. **287.** Prin rituri de inițiere (τελεταί), grecii înțelegeau introducerea cuiva în ceremoniile religioase ale unui anumit cult cu caracter închis, rezervat unui grup restrâns de credincioși. Cele mai vestite sînt misterele din Eleusis și din Samothrace; dintre cele orientale (adoptate și de greci, și de romani) menționăm cultul Cybelei (în Frigia), al lui Osiris (în Egipt) și al lui Mithras la persi (cf. A. Lang, *Myth, Ritual and Religion*, 2 vol., Londra, 1899; H. Visscher, *Religion und soziales Leben bei den Naturvölkern*, vol. II, Bonn, 1911, pp. 422 și urm.; H. Webster, *Primitive Secret Societies*, New York, 1908, cap. III, IV, XI; M. Zeller, *Die Knabenweiben*, 1925). **288.** Comentatorii spun că ar fi vorba de cărbuni de lemn. Prin modul lor de fabricare, fumul rămînea pe munte, adică se risipea, iar lemnele, sub formă de cărbuni, erau transportate în oraș.

289. Pentru unele popoare legate de viața de uscat, cum erau sciții cu obiceiurile lor nomade, navigația pe mare apărea foarte riscantă, astfel încît marinarul putea fi socotit ca pe jumătate mort, neștiindu-se în care categorie să fie socotit, între cei vii sau cei morți.

CAPITOLUL IX

Myson (aprox. 600 î.H.)

290. După cum vedem aici, Diogenes Laertios este destul de conștiincios ca să citeze o informație din Hermip, pe care o ia de la Sosicrates, fără a sări peste intermediar și menționînd faptul *expressis verbis*.

291. Vezi Diogenes Laertios, I, 30. **292.** E îndoielnic că este vorba de *Parmenide din Elea*, filosoful a cărui viață se găsește la Diogenes Laertios, Cartea a IX-a, cap. III, § 21 și urm. **293.** Acest *Euthyphron*, fiul lui Heracleides din Pont, nu-l cunoaștem decît din acest pasaj. Un alt Euthyphron este vestit ca personaj al unui dialog de Platon. **294.** *Anaxilaos* – medic și scriitor, probabil același cu cel citat de Plinius, XIX, 4. **295.** *Aristoxenos din Tarent* – discipol al lui Aristotel, filosof, istoric și teoretician al muzicii. **296.** *Timon din Atena* – vestit mizantrop. La fel și *Apemantos*, mai puțin faimos. **297.** Platon, *Protagoras*, 343 a.

CAPITOLUL X

Epimenide
(600 î.H.)

298. Viețile lui *Epimenide* și *Ferekyde din Syros* (ultimele două din Cartea I a lui Diogenes Laertios) se găsesc în mare parte editate critic la Diels-Kranz⁵, I, pp. 27 și urm., 43 și urm. **289.** *Cnosos* – cel mai important oraș din partea nordică a insulei Creta, oraș în care s-a dezvoltat o civilizație remarcabilă de-a lungul mileniului al doilea î.H. Săpăturile au fost făcute de Arthur Evans, începând cu 1900. Nenumărate opere cu caracter arheologic și istoric descriu această civilizație prehelenică unică în felul ei. **300.** Toată povestea cu somnul cataleptic de 57 de ani al lui Epimenide este foarte curioasă și, desigur, de domeniul legendar. Poate că totuși grecii cunoșteau acest fel de somn, de unde au construit povestea. Despre acest somn se vorbește numai la Epimenide.

301. Aproximativ 596/5-593/2 î.H. **302.** În Grecia, altarele erau consacrate cuiva. Povestea are și un caracter etiologic, fiind menită să explice existența în Atica a unor altare anonime. În *Elegia către Eudemos* de Aristotel ni se vorbește despre un altar înălțat de Eudemos *Prieteniei lui Platon*.

303. *Cylon* – aristocrat atenian (aprox. 640), care, vrînd să instaureze tirania în Atena, a provocat vărsări de sînge. El scapă împreună cu fratele său, însă adepții lui sînt scoși cu forța din altarul zeiței Athena, la care se refugiaseră, și sînt uciși, provocîndu-se prin aceasta o gravă nelegiuire.

304. *Phlegon din Tralles* – contemporan cu împăratul Adrian, scriitor al mai multor opere cu caracter de *Mirabilia*. **305.** Aici avem faimoasa rubrică despre moartea personajului din *Biografii*. Cifrele date depășesc orice sentiment al verosimilului. E curios că și Xenofanes din Colofon este antrenat în aceste exagerări cu privire la longevitatea lui Epimenide.

306. Aici și în cele ce urmează avem lista operelor lui Epimenide, iarăși un loc comun al biografiilor. *Cureții* (numele cretan al corybanților) și *corybanții* sînt personaje cu caracter de zeități din preajma cultului zeiței Cybele din Frigia (numită și *Magna Mater*). Din *Teogonia* în versuri, cîteva fragmente puțin importante se găsesc la Diels-Kranz, *Vors.*⁵ pp. 31 și urm.

307. *Despre Minos și Rhadamanthys* (doi dintre judecătorii din infern) pare a fi un poem în versuri, deși Diogenes Laertios începuse să vorbească de operele în proză. Asemenea inconsecvențe se găsesc în mare număr la Diogenes Laertios, după cum vom vedea și mai departe. **308.** Eriniile sau *Eumenidele* – zeițele răzbunătoare ale paricizilor; aici sînt numite *Semmai* (sc. *theai*), zeițele venerabile. Cum au ajuns ele la un cult important în Atena, vedem în piesa *Eumenidele* a lui Eschil. **309.** *Lobon din Argos* – scriitor din epoca postalexandrină, autor care nu ezită să aducă pure invenții în lucrarea sa. **310.** Rubrica primului descoperitor sau inventator de la biografi. **311.** Sînt unii care nu acceptă soluția somnului de 57 de ani a lui Epimenide. **312.** Scrisoare apocrifă ticlucită în dialect doric cretan.

313. *Demetrios din Magnesia* – probabil autorul *Omonimilor*.

314. *Timaos din Tauromenion* (secolul. al III-lea î.H.), cu toate calitățile sale de exactitate în întrebuintărea izvoarelor, a fost atacat cu violență în antichitate, mai ales de Polybiu. Timaios face și el polemică măruntă și nedreaptă.

315. *Munibia* – deal întărit de lîngă Pireu, cu un port pentru care s-au dat multe lupte în istoria Atenei. **316.** *Aiacos* – fiul lui Zeus și al Eginei; este judecător în infern alături de Minos și Rhadamanthys. Este, probabil, vorba de o încarnăție anterioară. În acest domeniu, confuzii și afirmații gratuite se întîlnesc în mare număr. **317.** Această informație revine și puțin mai jos (vezi nota 320), cu adaosul „cum am spus-o mai înainte”. Vedem iarăși felul neglijent cum scrie Diogenes Laertios. **318.** Aici Epimenide este considerat deci ca partizan al metempsihozei. **319.** Voci auzite din cer se mai întîlnesc în literatura elină.

320. Vezi mai sus, nota 317. **321.** Vezi mai sus, nota 306.

322. *Sosibios* – scriitor contemporan cu Ptolemaios al II-lea Filadelful. A scris, între altele, *Χρόνων ἀναγραφή*. **323.** Această listă de omonimi nu pare a proveni de la Demetrios din Magnesia.

CAPITOLUL XI

Ferekyde (cca. 540 î.H.)

324. [„în limba greacă”] au manuscrise mai puțin importante; <„originea”> este completat de H. Gomperz și acceptat de Diels. Mai sus este vorba de *Alexandros Polybistor* (aprox. 100 î.H.) din Milet.

325. Vezi mai sus, nota 324. **326.** Nici azi știința nu poate prevesti cutremurele, deci cu atât mai puțin pe timpul lui Ferekyde. **327.** *Messene* – cetate din Peloponez.

328. *Hermip din Smyrna* – mare erudit, autor al unor Βίοι.

329. Discipol al lui Aristotel, filosof, istoric, teoretician al muzicii, biograf.

330. Cuvîntul s-ar putea oarecum reda cu „jertfelnic”. Și la Homer, o mulțime de lucruri au un nume dat de oameni și alt nume dat de zei.

331. *Eratostene din Cyrene* (secolul al III-lea î.H.) – mare învățat și erudit. Geograf, matematician, cronograf, istoric, literat, astronom.

332. Important fragment, de completat cu Clemens din Alexandria, *Stromata*, VI, 9 (II, 424, 19, 57) și Grenfell-Hunt, *Greek Papyr.*, ser. II, n. 11, p. 23. Aici, în fragmentul lui Diogenes Laertios, numele dat lui Zeus este „Zas”, „Chronos” = „Timpul” are, desigur, asonanță cu Cronos, tatăl lui Zeus, iar „Țărîna” (traducere pe care o dăm ca să menținem femininul cuvîntului grec) se numește „Chthonie”. Numele cel nou pe care îl primește aceasta, „Ge”, produce un joc de cuvinte cu cuvîntul γῆρας, care înseamnă „dar”, „cadou”. În fragmentul următor de la Clemens etc. are loc o *hierogamie* între „Zeus” și „Țărîna” și astfel se produc lucrurile. Pentru fragmentele lui Ferekyde, vezi Diels-Kranz, *Vors.*⁵, I, pp. 47 și urm.

333. Desigur, *cadranul solar* de care este vorba e construit de Ferekyde și nu inventat de el. Cadranul solar trebuie să fi fost cunoscut și babilonienilor.

334. *Hōpai* înseamnă și „ani” și „ore”, precum și „anotimpuri”. Aici poate fi vorba de o lucrare cu caracter de anale. Despre istoricul *Duris* am vorbit anterior.

335. *Ion din Chios* – literat și poet (secolul al V-lea î.H.). Fragmente filosofice la Diels-Kranz, *Vors.*⁵, I, pp. 377 și urm. **336.** Vers format din dactili și spondei (sau trohei). **337.** Nu se poate spune că Diogenes Laertios a fost bine inspirat cu această epigramă a sa. **338.** Aprox. 544-541 î.H. **339.** Scrisoare apocrifă.

340. αἰνίσσομαι, „a vorbi în enigme, simboluri”. Toată povestea cu lucrarea trimisă lui Thales pentru a fi publicată sau nu este cît se poate de neverosimilă. De altfel, Ferekyde pare a fi trăit și scris după Anaximandru.

341. Printr-o gaură destul de mare, așezată peste zăvorul interior al ușii, se băga o cheie destul de lungă, cu ajutorul căreia se trăgea sau se împingea zăvorul interior pentru a deschide sau a închide ușa, respectivul fiind afară. Prin această gaură deci își scoate degetul nefericitul Ferekyde pentru a arăta pînă în ce grad este mîncat de boala sa. **342.** Aceștia sînt așa-numiții σοφοί, oameni înțelepți și abili, dibaci, avînd cunoștințe teoretice, cum e cazul la Thales, dar avînd mai ales abilitate politică și pe tărîm social. Și Thales este tare pe acest tărîm și poate de aceea a fost numit σοφός : pentru abilitățile lui tehnice și nu pentru cunoștințele sale teoretice în geometrie, astronomie și cosmologie (vezi mai sus, nota 142).

343. De aici încolo începe să aplice Diogenes Laertios clasificarea filosofiei dată de Sotion și care va rămîne valabilă multă vreme în toată antichitatea și mai tîrziu.

Cartea a II-a

CAPITOLUL I

Anaximandru

(aprox. 611-546 î.H.)

Ediția critică a acestei *Vieți* se găsește în Diels-Kranz, *Die Fragm. der Vors.*⁵, vol. I, pp. 81 și urm.

1. Termenul grec este ἄπειρον, destul de greu de tradus. El înseamnă atât „indefinitul” din punct de vedere calitativ, cât și „nelimitatul”, „infinitul” din punct de vedere cantitativ. Noi am ales traducerea „infinitul”, care trebuie înțeles în sens etimologic, drept ceea ce este lipsit de sfârșit, atât din punct de vedere calitativ, cât și cantitativ. Aristotel, *De caelo*, III, 3, 303 b, 12, și *Metaph.*, I (A), 7, 988 a, 30, vorbește de filosofi (fără a-i numi) care au admis ca principiu (ἀρχή) al lucrurilor o substanță intermediară între aer și foc sau între aer și apă. Alexandros din Aphrodisias, în *Comentariul* său la *Metafizica* lui Aristotel (60, 8), a raportat aceste afirmații ale lui Aristotel în mod greșit la Anaximandru. După Simplicios (*In Phys.*, p. 24, 13, Diels), lucrurile ies din substanța „indefinită” prin despărțirea contrariilor. După Paul Tannery, aceste contrarii sînt calitățile primordiale, ca uscatul și umedul, caldul și frigul etc. (vezi Arist., *Phys.* A 4, 187 a, 20) (Cf. și *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, pp. 169-182.)

2. Această informație este falsă. După Anaximandru, pămîntul este de formă cilindrică și stă izolat în centrul lumii. Pe una dintre bazele cilindrului locuim noi, oamenii. Textele care ne dau aceste informații sînt numeroase: Aristotel, *De caelo*, B, 13, 295 b, 10; Aëtios, III, 10, 2; Hippolytos, *Refutationes*, 1, 6, 3 (Wendland, p. 10) etc. Aristotel dă și motivul lui Anaximandru de ce pămîntul stă în echilibru în centrul cerului: fiindcă, fiind egal depărtat de toate părțile cerului, nu are nici o cauză pentru care să se miște într-o direcție mai curînd decît în alta.

3. Vezi mai sus, nota 2. **4.** Anacronic. Adevarata cauză a eclipselor a găsit-o Anaxagora. **5.** Anaximandru socotește că trei roți imense, din aer comprimat umplute cu foc, constituie Soarele, Luna și stelele fixe. Aceste anvelope de aer au o deschizătură (sau mai multe pentru stele) din care țîșnește focul. Deschizătura pe unde iese focul este Soarele vizibil nouă (sau Luna sau stelele). Deci această deschizătură n-ar fi mai mică decît dimensiunea Pămîntului (vezi și *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, pp. 172-173, 178).

6. Cuvîntul tradus de noi cu „arătător” se numește pe grecește *gnomon*. E cel mai simplu aparat de măsurat timpul, constînd dintr-un băț înfipt vertical pe un cadran și a cărui umbră, prin direcția ei, arată ora zilei iar prin lungimea umbrei se pot constata solstițiile și echinoxurile. Acest *gnomon* pare a fi fost cunoscut babilonienilor (Herodot, II, 109), ceea ce e verosimil, avînd în vedere simplitatea aparatului și preocupările de astronomie calendaristică ale acestora. După aceea, *gnomon*, în limba greacă, a luat și alte sensuri. Între altele, este un termen tehnic în matematică. **7.** Vezi mai sus, nota 6. **8.** Trebuie să fie vorba de cadrane solare, ca mai sus în nota 6. **9.** Meritul de a fi desenat prima hartă a lumii locuite (ἡ οἰκουμένη [sc. γῆ]) atribuit lui Anaximandru este consemnat și la Agathemeros, I, 1 (după Eratostene). **10.** Este vorba de o sferă cerească pe care erau desenate constelațiile. Probabil că nu este vorba de aparatele complicate care, mai tîrziu, de pildă la Arhimede, reproduceau mișcările corpurilor cerești.

11. Este interesantă informația existenței unui rezumat al cărții lui Anaximandru, făcut mai târziu. Probabil însă că este vorba de una dintre numeroasele doxografii întrebuițate de autori târzi. **12.** Cronograful Apollodor părăsește pentru o singură dată metoda sa de fixare arbitrară a unei *akme* de 40 de ani și ne informează că în al doilea an al olimpiadei a 58-a Anaximandru avea 64 de ani. Ol. 58,2 = 547-546. Această informație n-a putut-o avea Apollodor decât din rezumatul cărții lui Anaximandru la care Diogenes Laertios se referă mai sus. Vezi mai sus, nota 11. **13.** Vezi mai sus, nota 12. **14.** Din ce sursă vine această informație? Poate tot din rezumatul de care am vorbit mai sus, în nota 11.

15. *Polycrate*, tiranul din Samos, este contemporan cu Pitagora și nu cu Anaximandru. Polycrate moare în anul 522 î.H. (vezi și Em. Condurachi, *În jurul reformei monetare a lui Polycrate din Samos*, în *Studii clasice*, vol. I, București, Editura Academiei, 1959, pp. 9-16).

CAPITOLUL II

Anaximene (aprox. 546 î.H.)

16. Anacronic. Parmenide e mult mai tânăr ca Anaximene.

17. Deci, filosoful milesian Anaximene s-ar părea că se întoarce, spre deosebire de Anaximandru cu *infinitul* lui, la un principiu al lucrurilor calitativ determinat, *aerul*. Ἠὴρ la Homer înseamnă în primul rînd ceață, pîclă, nor, iar nu aer. Aer, pentru Homer, este deci vîntul (πνοή), sub forma în mișcare. Doxografiile lui Anaximandru și Anaximene la Diogenes Laertios sînt extrem de sumare și de insuficiente. Lucrurile, după Anaximene, se formează în lume din *condensarea și rarefierea aerului*, deci prin modificări cantitative (vezi și *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, pp. 185-192). **18.** Acest „și” este greșit pus la Diogenes Laertios. Într-adevăr, după cum știm din alte izvoare, la Anaximene aerul este infinit ca extindere, dar nicidecum infinitul nu e principiu al lucrurilor, ceea ce s-ar confunda cu doctrina lui Anaximandru.

19. La Anaximene, pămîntul e plat, se întinde pînă aproape de marginile cerului, se sprijină pe aerul care e sub el ca un capac pe o oală. După Anaximene, stelele sînt niște cuie fixate pe firmament, spre deosebire de Anaximandru, care consideră roata stelelor fixe ca fiind mai apropiată de Pămînt decât cea a Soarelui și cea a Lunii. **20.** Sînt interesante aceste informații despre stilul lui Anaximene, pe cînd stilul lui Anaximandru este caracterizat de Theofrast (la Simplicius) drept poetic. Nu trebuie uitat că poezia a fost anterioară prozei și că Anaximandru a fost primul prozator grec (cum spune și Themistios, *Orat.*, 36, 317), întrucît Thales pare a nu fi scris nimic. **21.** Orașul *Sardes*, capitala Lydiei, a fost cucerit de Cyrus, regele perșilor, în anul 540 î.H. (vezi și Cartea I, nota 283).

22. Corespunde cu anii 528-525. **23.** *Anaximenes din Lampsacos* – contemporan cu Alexandru cel Mare; este important ca retor. A scris și lucrări de istorie. Neputul său cu același nume nu e cunoscut decât din acest text al lui Diogenes Laertios. **24.** Anecdota cu Thales căzut în fîntînă provine de la Platon, *Theaitetos*, 174 a. Dar aici, la Diogenes Laertios, se adaugă că i s-a tras moartea din căderea în puț, ceea ce este o aserțiune a biografilor.

25. Ambele scrisori sînt apocrife.

CAPITOLUL III

Anaxagora
(500-428 î.H.)

Viața lui Anaxagora se găsește editată critic la Diels-Kranz, *Die Fragm.* d. Vors.⁵, vol. II, pp. 1-43.

26. Cuvîntul grec este *voûç*, masculin, e greu de tradus. Se poate reda cu „minte”, „intelect”, „inteligentă”, „spirit”, „rațiune”. Ca și pentru Anaximandru și Anaximene, observăm că și la Anaxagora doctrina lui filosofică este aproape absentă la Diogenes Laertios. În orice caz, lucrurile fiind la început amestecate la un loc, după cum se vede din citatul din opera lui Anaxagora care urmează, rațiunea (*voûç*) le-a orînduit, dar numai prin faptul că a pus această masă informă într-o mișcare de rotație, orînduirea făcîndu-se mecanic, fără intervenția unei rațiuni prevăzătoare, care aranjează lucrurile așa cum e mai bine să fie. Felul în care Anaxagora concepea această rațiune, ca cea mai ușoară și mai fină substanță, i-l reproșează Platon, prin gura lui Socrate (vezi dialogul *Phaidon*, 97 d – 98 c).

27. Aceste aprecieri asupra stilului lui Anaxagora sînt importante și exacte, după cum putem vedea din fragmentele lui destul de întinse. Informația vine poate de la Theofrast, care obișnuia să facă astfel de aprecieri de stil.

28. Diogenes Laertios obișnuiește și în alte ocazii să citeze începutul cărții unui filosof, cum face și aici. Obiceiul era al bibliotecarilor, care dădeau aceste începuturi pentru a se putea identifica lucrarea catalogată.

29. *Timon din Pblus* – filosof sceptic, discipol al lui Pyrrhon, care a practicat scepticismul prin poemele sale cu caracter satiric, sarcastic, îndreptate împotriva celorlalte școli filosofice. **30.** *Silloi* – poem satiric al lui Timon, de unde acesta a căpătat și numele de „Sillografal” (vezi și Cartea I, nota 130).

31. În pasajul anterior avem o serie de anecdote care arată dezinteresarea lui față de avere și exclusivă lui preocupare pentru cercetarea naturii. Nu știm, în fond, ce e adevărat în toate acestea, dar ele contribuie la rotunjirea figurii unui savant și filosof așa cum și-l închipuiau grecii, după cum vom vedea și la Democrit, care și-ar fi scos ochii, se spune, ca să nu fie tulburat în cercetările sale, făcute numai cu ochii minții. **32.** Năvălirea perșilor sub regele lor Xerxes peste Hellespont în Grecia a avut loc în anul 480 î.H. Dacă Anaxagora avea pe atunci 20 de ani, el s-a născut pe la 500, și dacă ar fi trăit 72 de ani, înseamnă că a murit în 428 î.H.

33. Corespunde cu anii 500-497 î.H., deci cu data menționată mai sus.

34. Adică anul 428 î.H. **35.** *Callias* – arhonte în anul 456 î.H., ceea ce e prea tîrziu ca dată. Deci mai bine s-ar potrivi arhontatul lui Calliades, anul 480 î.H.

36. *Demetrios din Phaleron* – filosof peripatetic și om politic (vezi viața la Diogenes Laertios, Cartea a V-a, cap. V). Scrierea *Lista arbonților* nu se găsește în catalogul operelor lui la Diogenes Laertios, V, 80-81. Dacă a locuit 30 de ani în Atena, înseamnă că judecarea lui Anaxagora pentru impietate și exilul au avut loc în anul 450 î.H. **37.** Urmează concepția cosmologică și filosofică a lui Anaxagora, care nu este prea dezvoltată la Diogenes Laertios. Aici se spune că Soarele este un lingou de metal incandescent, idee care a provocat și procesul de impietate ce i s-a intentat, întrucît, după greci, Soarele, Helios, era un zeu.

38. Anaximandru zicea că Soarele nu e mai mic ca Pămîntul, dar pentru el Soarele era o deschizătură într-o roată imensă de aer condensat care înconjura pămîntul și din care deschizătură țîșnește foc (vezi *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, p. 178). Heraclit spunea că Soarele are lățimea de un picior (fragm. 3, Diels-Kranz⁵). Anaxagora presupune că Soarele e o masă de metal mai mare ca Peloponezul. **39.** Nu știm cine e acest *Tantalos*. Să fi fost vreun filosof naturalist purtînd acest nume? Dar acest lucru e puțin verosimil.

40. Dacă locuînțe în lună par puțin probabile, totuși ideea lui Anaxagora că în ea sînt dealuri și văi pare exactă după datele științei moderne.

41. Această expresie, „particule omogene”, traduce termenul *ὁμοιομέρεια* (*homeomerii*), întrebuițat în mod nu prea fericit de Aristotel pentru a reda concepția lui Anaxagora. După Aristotel, sînt „homeomere” lucrurile care se împart în părți asemenea cu totalitatea din care s-au luat. Astfel, carnea, nervii, oasele sînt homeomere, întrucît, dacă le divizezi, obții tot carne, nervi, oase. Pe cînd organele, cum ar fi degetul, stomacul etc., sînt „anomeomere”, întrucît, dacă le împarți în bucăți, ele nu dau degete, stomacuri etc. După Anaxagora, elementele constitutive ale lucrurilor sînt numite „semințe” (*σπέρματα*) ale lucrurilor. În orice lucru există toate celelalte lucruri, dar în doze diferite, astfel încît lucrul care există în cantitate mai mare dă denumirea lucrului. Dar în el există și celelalte lucruri sau semințe. Deci toate există în toate. În privința acestor „semințe” sînt discuții între interpreți. După Zeller, ar fi vorba de lucrurile înseși; după Paul Tannery, aceste *σπέρματα* sînt calitățile primare, ca uscatul și umedul, caldul și frigul etc. **42.** „Mici particule” (*ψήγματα*) înseamnă „rumegușul” ce se produce la tăierea lemnului sau „pilitura” la metale. **43.** *Rățiunea* (*νοῦς*) la Anaxagora este cea care produce vârtejul cosmic, pune masa omogenă a lucrurilor în mișcare de rotație, plecînd de la un centru și care se propagă tot mai departe, iar pe urmă cosmogonia se desfășoară pe baze mecanice (vezi mai sus, nota 26).

44. Nu trebuie confundată această teorie a pozițiilor pe care o iau elementele în univers cu teoria lui Aristotel a locurilor naturale ale elementelor. Pentru Anaxagora, lucrurile grele se duc spre centru în virtutea vârtejului care le atrage spre centru, pe cînd lucrurile ușoare sînt împinse spre periferia cosmosului.

45. Este vorba de zenitul Pămîntului, deoarece, după Anaxagora, Pămîntul e plat și creștetul lui, adică zenitul, este unul și același punct.

46. E interesantă această idee a înclinării ulterioare a polului, căreia i-a premers în faza anterioară un pol vertical pe Pămînt.

47. Deci noaptea, cînd Soarele nu mai luminează cerul, stelele își reflectă lumina pe o bandă centrală a cerului, care ar fi Calea Laptelui.

48. Cometele produse prin întîlnirea a două planete este irăși o idee interesantă, chiar dacă e eronată. Anaxagora observase oare că aceste comete ocolesc Soarele ca și planetele și după aceea dispar, cel puțin unele din ele, în infinit? Desigur, n-avea cum să știe că există comete cu traiectorie eliptică foarte turtită și care revin după perioade de zeci de ani. **49.** Explicația stelelor căzătoare, deși dată prin cauze naturale, nu spune mare lucru și nu putem înțelege cum aerul aruncă scînteii. **50.** Explicația e oarecum justă. Căldura Soarelui produce o depresiune într-o regiune încălzită de ea și atrage o deplasare de aer rece din alte părți. **51.** Tunetul, fulgerul, cutremurul sînt explicate prin cauze naturale și trebuie să ne gîndim ce progres reprezentau ele față de opiniile mulțimii, care credea în Zeus, care tună și fulgeră, și Poseidon care, cu tridentul său, cutremură pămîntul, lovindu-l. **52.** Altă explicație prin cauze naturale remarcabilă pentru timpul său: primele animale se nasc din mîlul constînd dintr-un amestec de pămînt și apă încălzit de Soare. Apoi, mai tîrziu, apare generația sexuată.

53. „Dreapta” și „stînga” se referă la părțile uterului.

54. *Atgospotamoi* – fluviu din Chersonesul tracic, unde a fost și o celebră bătălie în 405 î.H. Tot aici a căzut pe timpul lui Anaxagora un meteor mare cît un car (cum ne spun alte izvoare) și care a impresionat profund pe greci. Anaxagora a văzut în acest eveniment o dovadă a teoriei sale, după care aștrii, în special Soarele, sînt bucăți de pămînt purtate prin aer și care sînt duse de jur împrejurul Pămîntului din cauza vârtejului cosmic. **55.** În tragediile păstrate de la Euripide găsim multe aluzii la teoriile cosmice ale lui Anaxagora, al cărui adept era.

56. *ἐπιλείπω* este un verb care, cu negație, revine pentru a exprima nevoia de inepuizabilitate. Astfel, după Anaximandru, infinitul este nelimitat în întindere, pentru ca nașterea lucrurilor să nu rămînă fără materie, din care să se producă: *ἵνα ἢ γένεσις μὴ ἐπιλείπη* etc. **57.** Frumos țel al vieții, dar nu știm dacă nu e prea timpuriu pentru a fi pus în gura lui Anaxagora. **58.** Toată partea aceasta din textul lui Diogenes Laertios este plină de vorbe de spirit atribuite lui Anaxagora.

59. Rege al Cariei, *Mausol* a murit în 352 î.H., iar soția sa, Artemisa, i-a ridicat un monument în Halicarnas, celebru prin frumusețea lui, considerat ca una dintre cele șapte minuni ale lumii. Sculpturile au fost făcute de marele artist Scopas (cf. G. și Tr. Chițulescu, *Șapte monumente celebre ale arhitecturii antice*. „Cele șapte minuni”, București, Editura Tehnică, 1960, pp. 76 și urm.). **60.** Și aici se vede spiritul avansat, liber de prejudecăți, al lui Anaxagora. **61.** Este interesant de văzut că Anaxagora s-a ocupat și de interpretarea poemelor homerice. **62.** *Metrodoros din Lampsacos* – prieten al lui Anaxagora; s-a ocupat cu interpretarea alegorică, naturalistă a lui Homer (a nu se confunda acest Metrodoros din Lampsacos cu prietenul și discipolul lui Epicur tot din Lampsacos). Despre Metrodoros interpretul lui Homer, vezi lucrarea lui Félix Buffière, *Les Mythes d'Homère et la pensée grecque*, Paris, 1956. **63.** Textul e deteriorat. Am tradus συγγραφή cu „lucrare în proză”, deși e inexact că Anaxagora a publicat primul o carte în proză. Poate e o confuzie cu Anaximandru, cum se întâmplă foarte des la autorii neglijenți. Vezi alte interpretări la Hicks, *ad loc.* **64.** *Silenos din Callakte* a însoțit pe Hannibal în campaniile sale și a scris opere istorice. **65.** Un arhonte cu numele *Demylos* este necunoscut. Poate este vorba de arhonte Demotion din anul 470 î.H., cum sugerează Diels, iar μύλου λίθον ar fi piatră de moară, ca mărime pentru meteor. **66.** Rotația rapidă a firmamentului făcut din pietre ar împiedica căderea acestora, prin forța centrifugă ce se dezvoltă în urma rotirii. **67.** Urmează expunerea procesului de impietate făcut contra lui Anaxagora, cu nenumărate variante, unele chiar contradictorii. **68.** Este vorba de *Xenofon din Atena*, mare scriitor, a cărui viață se găsește la Diogenes Laertios, Cartea a II-a, cap. 6. **69.** Περί γήρων de Demetrios din Phaleron. Vezi lista de lucrări a acestuia în Cartea a V-a, § 81 a lui Diogenes Laertios. **70.** Vezi și IX, 34 și urm., unde e dat ca izvor *Istoriile variate* ale lui Favorinus. **71.** Lista aceasta de omonimi conține un sculptor, deci ar putea să nu fie de la Demetrios din Magnesia. După cuprinsul din paranteza dreaptă, s-ar părea că Diogenes Laertios a consultat mai mulți autori cu liste de omonimi. Dar textul parantezei pare corupt.

CAPITOLUL IV

Archelaos

(aprox. 440 î.H.)

72. Sînt curioase aceste ezitări asupra orașului de baștină. Poate că Archelaos s-a născut la Milet, dar, locuind multă vreme la Atena, și-a schimbat titulatura (vezi textul *Viștii* la Diels-Kranz, *Vors.*⁵, II, pp. 44-45). **73.** Atena era mult înapoiată față de Ionia și mai apoi de Grecia Mare (Italia de sud și Sicilia), unde filosofia a existat mult înainte de a apare în Atica. **74.** *Archelaos* pare a fi fost dascălul lui Socrate în filosofia naturii și în cea etică. **75.** *Socrate* este socotit, de obicei, ca cel care a adus în Grecia filosofia din cer pe pământ, de la problemele cosmologice la problemele care privesc conduita umană. Cu privire la trecerea de la problema cosmologică la cea socială în istoria filosofiei, cf. și K. Jaspers, *Oamenii de însemnătate crucială*. *Socrate, Buddha, Confucius, Iisus*, București, Paideia, 1996.

76. Două calități primare. **77.** Vezi și Anaxagora, la Diogenes Laertios, II, 9.

78. φύσις și νόμος, natura și convenția umană, erau două rubrici sub care sofistii clasificau toate lucrurile. **79.** Doctrinile despre originea vieții pe pământ și a omului erau o preocupare de căpetenie a primilor gînditori greci. Astfel, Anaximandru susținea că primii oameni s-au produs în pîntecele unor rechini și că după 20 de ani au ieșit pe uscat și au început să-și caute singuri hrana (cf. *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, p. 181). **80.** Aici avem concepția justă despre cauza sunetului: vibrația aerului prin lovire. **81.** Idei proprii primilor filosofi greci din perioada veche: universul nelimitat și Soarele – corpul ceresc cel mai mare (vezi mai sus, nota 38).

CAPITOLUL V

Socrate

(469-399 î.H.)

82. Așa se indică numele cuiva: numele lui, numele tatălui la genitiv, cetatea de naștere. Dacă e Atena, se dă și districtul, însoțit de particula *θεν*.

83. *Mnesimachos* – poet din epoca comediei medii. **84.** Versurile nu se găsesc la Aristofan, ci în *Norii* lui Telecleides (vezi Meinecke, *Com. Gr. Fragm.*, II, p. 371). **85.** *Damon* – atenian, muzician și sofist, maestrul lui Socrate.

86. Îndrăgostit pederast. Informația vine de la Aristoxenos, cunoscut ca limbă rea. Acesta nu iubea pe Platon și cercurile lui. **87.** *δουλεύω* nu-l putem traduce „a servi ca sclav”, deoarece Socrate era cetățean liber; de aceea am tradus „a lucra pentru alții”. **88.** Deci, în tinerețe, Socrate a urmat meseria tatălui său, producând chiar o operă expusă pe Acropole: *Grațiile drapate*. **89.** *Idomeneus din Lampsacos* – elevul și prietenul lui Epicur; a scris *Despre socratici*, operă din care provine informația lui Diogenes Laertios, mai repede prin intermediar decât direct.

90. Xenofon, *Memorabilia*, I, 2, 31. **91.** *τὸν ἦτις λόγον κρείττω ποιεῖν* – formulă prin care erau acuzați sofistii că fac ca argumentul slab să fie mai tare. Vezi și la Protagoras. **92.** *Aischines* – filosof, discipol al lui Socrate, a cărui viață o scrie Diogenes Laertios în Cartea a II-a, cap. 7. **93.** *Aristoxenos din Tarent* – fiul lui Spintharos, discipol al lui Aristotel, filosof, muzicolog, istoric, biograf.

94. Nu prea se înțelege clar despre ce este vorba. Vrea să se arate că Socrate era un om sărac și extrem de econom. **95.** *Demetrios din Byzantion* – nu-l cunoaștem din altă parte. Extrasul din Demetrios la Diogenes Laertios este destul de lung, până la finele § 21. **96.** Homer, *Odiseea*, IV, 392 (trad. G. Murmu, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 99 v. 529). **97.** *Cufundătorii delieni*, care erau capabili să stea mult timp sub apă, erau celebri în Grecia (*Δήλιος κολυμβητής*). **98.** Bătălia de la *Amfipolis*, colonie ateniană, a avut loc în 422 î.H. (vezi și Platon, *Apologia lui Socrate*, 28 c). **99.** Bătălia de la *Delion*, despre care este vorba aici, a avut loc în 424 î.H. Beoșienii au învins pe atenienii. **100.** Bătălia de la *Potideea* a avut loc în anul 430 î.H. Atenienii au ieșit învingători împotriva cetății cu acest nume. După cum vedem, Socrate a luat parte la toate aceste bătălii și campanii în calitate de hoplit. **101.** Este vorba, desigur, de „geniul lui protector” (*τὸ δαίμόνιον*) de care vorbește Socrate, în diverse ocazii, la Platon și la Xenofon, și care îl oprea să ia anumite hotărâri. În genere, „geniul” lui Socrate îi dicta interdicții, opriri de a face ceva (cf. Platon *Apărarea lui Socrate*, 31 d; *Phaidros*, 242 b; Xenofon, *Memorabilia*, I, 1, 4). **102.** *Aristippos* acesta, care ia numele lui Aristip din Cyrene pentru a da mai multă greutate spuselor sale, în lucrarea *Despre luxul celor veci* se dedă la sumedenie de bîrfeli și calomnii față de diverse personaje marcante. Despre legăturile dintre Socrate și Alcibiade avem povestirea lui Alcibiade, pusă în gura lui de Platon în *Banchetul*. **103.** Deci *Samos*, *Delfi* și *Istmul din Corint* (în timpul jocurilor de acolo?) par singurele localități vizitate de Socrate (vezi Platon, *Criton*, 52 b). Atitudinea de rezistență a lui Socrate împotriva regimului oligarhilor extremiști – regimul celor 30 de tirani, introdus de spartani în Atena după victoria lor la finele Războiului peloponeziac (404 î.H.) – este îndeobște cunoscută. Totuși, dintre discipolii săi făcuse parte însuși fruntașul celor 30 de tirani, Critias, alături de reprezentanții aristocrației, ca Platon, Xenofon și Alcibiade (cf. K. Popper, *Societatea deschisă și dușmanii ei*, București, Humanitas, 1993, cap. 10, mai ales § V. Interpretarea lui Popper e susținută pe baza textelor lui Platon, *Criton*, 53 b-c și Xenofon, *Anabasis*, III, 1, 5). **105.** În bătălia navală de la Insulele Arginuse (406 î.H.), cei 10 strategii atenieni obținuseră o stralucită victorie împotriva flotei spartane. Pentru a obține roadele complete ale victoriei, strategii atenieni lasară pe morți neîngropați și porniră în urmărirea flotei spartane, pe care o distruseră în întregime. Dar, la Atena, cei 10 strategii fură condamnați la moarte pentru impietate. Singur Socrate votă contra condamnării, declarînd sentința

ilegală, întrucât, potrivit procedurii penale, condamnarea nu se putea face în bloc, așa cum a avut loc, ci fiecare strateg trebuia judecat în parte (vezi Xenofon, *Memorabilia*, II, 4). **106.** Acesta este subiectul cunoscutului dialog *Criton* de Platon. **107.** Este vorba de cuvintele rostite și discuțiile duse de Socrate în dialogul *Phaidon* de Platon. **108.** *Pamphile* – scriitoare contemporană cu Neron. A scris *Comentarii istorice variate* în 33 de Cărți. Este citată de mai multe ori de Diogenes Laertius. **109.** La Stobaios, *Florileg.*, LVI, 15, aceste versuri sînt atribuite lui Philemon, poet din epoca comediei noi, deci posterioară lui Socrate.

110. Regele *Archelaos* al Macedoniei e cunoscut. La el s-a refugiat, în ultimii ani ai vieții sale, Euripide; la curtea lui a și murit. *Scopas din Cranon* – potentat din Thesalia, contemporan cu Socrate. *Eurylochos din Larissa* – cunoscut numai din acest pasaj. **111.** Atena a fost de mai multe ori bîntuită de ciumă. Ciuma din al doilea an al războiului peloponeziac este descrisă cu o vigoare și precizie unică de Tuciddide în *Istoria războiului peloponeziac*. **112.** Numeroasele variante ale anecdotelor despre soțiile lui Socrate fac parte din arsenalul biografiilor (vezi și la Euripide). **113.** Cumpătarea socratică e bine cunoscută, ceea ce nu exclude ca el să fie în stare să bea cel mai mult fără să se îmbete (vezi Platon, *Banchetul*, scena finală). **114.** Aristofan, *Norii*, v. 412-417. (cf. Aristofan, *Teatru*, București, E.S.P.L.A., 1956, v. 447-462, p. 355). **115.** *Ameipsias* – poet din comedia veche. Urmează un citat dintr-o comedie a lui. **116.** *Norii*, v. 362-363 (cf. Aristofan, *Teatru*, București, E.S.P.L.A., 1956, v. 392-400, p. 351). **117.** Vezi începutul dialogului. **118.** Vezi dialogul *Theaitetos* de Platon. **119.** Vezi dialogul *Euthyphron* de Platon.

120. Vezi dialogul *Lysis* de Platon. **121.** Xenofon, *Memorabilia*, II, 2.

122. Xenofon, *Mem.*, III, 6 și 7. **123.** *Iphicrates* – general vestit, care și-a dezvoltat activitatea militară mai cu seamă după moartea lui Socrate, în calitate de comandant de mercenari în anul 393, dacă este același personaj cu cel de care vorbește Diogenes Laertius. **124.** *Glauconides* – necunoscut din altă parte.

125. *Euclides din Megara* – discipol al lui Socrate și fondatorul școlii megarice, care s-a remarcat în cugetarea greacă prin caracterul ei eristic și subtil. Euclides apare în dialogul *Theaitetos* al lui Platon în prolog și e citat și în *Phaidon* al lui Platon. **126.** Vezi *Euthydemus* al lui Platon, 303 d. **127.** Xenofon, *Banchetul*, cap. 4, § 44. **128.** Xenofon, *Banchetul*, cap. 2, § 16. **129.** Socrate, după Platon și Xenofon, spunea că are un δαιμόνιον, „un geniu protector”, care intervine ori de cîte ori are o hotărîre gravă de luat, mai ales oprindu-l de a face ceva. S-a discutat mult despre acest element mistic din personalitatea lui Socrate. Plutarh, vestitul scriitor, consacră un tratat acestui subiect: *De Genio Socratis* (vezi mai sus, nota 101). **130.** Este vorba de faimoasa doctrină a lui Socrate după care singurul lucru sigur pentru el este faptul de a ști că nu știe nimic. **131.** Deviza μηδὲν ἄγαν, care se găsea pe frontonul templului de la Delfi și care sfătuia pe vizitator la cumpătare: „Nimic peste măsură”. **132.** Sîntem departe cu acest Socrate de importanța deosebită acordată științelor matematice de către Platon. Avem la acesta din urmă deviza transmisă de alții: ἀεὶ θεὸς γεωμετρῇ, „Zeul face neconținut geometrie”, sau dictonul de pe frontispiciul Academiei platonice, care interzicea intrarea aceluia ce nu sînt inițiați în geometrie: μηδεὶς ἀγεωμέτρως εἰσίτω. **133.** Acest vers se găsește și în *Electra* lui Euripide, v. 379. Exista oare și în piesa *Auge* sau e apocrif în *Electra*?

134. În colecția lui Demetrios din Phaleron, *Maximele celor șapte înțelepți* (păstrată la Stobaios, III, 1, 172), aceeași idee este atribuită lui Bias din Priene (nr. 2). Vezi Diels-Kranz, *Vors.*⁵ I, p. 65. Vedem deci circulația largă și nesigură a acestor maxime (cf. și *Filosofia greacă pînă la Platon*, 1979, vol. I-1, pp. 98-105).

135. Deviză care îi plăcea foarte mult lui Harpagon al lui Molière din piesa *Avarul* (vezi Molière, *Opere*, vol. IV, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 67). Numai că Harpagon se încurca în limbă și spunea lucrurile acestea pe dos.

136. *Aischines* – modest și fidel discipol al lui Socrate. Vezi viața lui la Diogenes Laertius, II, cap. VII. **137.** Versul e din Homer, *Iliada*, IX, 363 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, v. 358, p. 111). **138.** Avem aici o frumoasă

colecție de anecdote privind pe Xantipa. La Platon, singura apariție a Xantipei este în dialogul *Phaidon*, pe la început, unde ea deplînge pe soțul ei că va trebui să moară în acea zi și este îndepărtată de oamenii lui Criton, la cererea lui Socrate, fără răutate, întrucît acesta nu vrea să fie tulburat în ultimele sale clipe. În Xenofon n-o găsim de fel pe Xantipa. Deci anecdotele sînt de origine mai recentă.

139. *Chairephon* – discipol entuziasat al lui Socrate. Despre el vorbesc: Platon, *Apologia*, 21 a; *Charmides*, 153 b; *Gorgias*, 447 a și urm.; Xenofon, *Memorabilia*, I, 2, 48 și II, 3 și *Apologia*, § 14. El a fost batjocorit de autorii comici, mai ales de Aristofan. **140.** Acest oracol al lui Apollo de la Delfi despre înțelepciunea fără de seamă a lui Socrate este celebru. Socrate credea că el este un ignorant ca toți ceilalți oameni, singura sa deosebire față de ceilalți muritori fiind faptul că aceștia nu-și cunosc ignoranța, pe cînd el, Socrate, știe că nu știe nimic (vezi mai sus, nota 130). **141.** La finele dialogului *Menon* al lui Platon (89 e și urm.) apare *Anytos* ca personaj al dialogului și e batjocorit de Socrate. Anytos e unul dintre acuzatorii lui Socrate. El era fiul lui Anthemios și era bogat. Pe timpul celor 30 de tirani, era partizan al lui Theramenes. A fost exilat în anul 404 și apoi se află de partea lui Thrasybulos (vezi mai sus, nota 104). **142.** *Meletos* – alt acuzator al lui Socrate. Nu este cunoscut mai de aproape. **143.** *Polyeuctos* – necunoscut din altă parte. **144.** *Polycrates* – sofist; a scris o acuzare împotriva lui Socrate mulți ani după moartea acestuia (pe la 390), căreia îi răspunde Platon, mai ales în *Banchetul*.

145. *Lycon* – al treilea acuzator al lui Socrate. **146.** *Antibistenes* – autorul lucrării *Succesunile filosofilor*; este, probabil, filosoful peripatetic contemporan cu Polybios și nu trebuie confundat cu Antistene din Atena, fondatorul școlii cinice. **147.** Platon, în *Apologia lui Socrate*, menționează pe *Anytos*, *Lycon* și *Meletos* ca pe cei trei acuzatori ai lui Socrate. **148.** Vezi mai sus, nota 147.

149. Vezi, de altfel, mai sus, nota 144. **150.** *Metreon* – templul zeiței Cybele, la Atena, care servea drept arhive ale statului. **151.** *Pittbos* și *Alopeke* – nume de districte (δῆμοι) din Atena. **152.** Acuzația împotriva lui Socrate se găsește în termeni aproape similari la Xenofon, *Memorabilia*, începutul, și Platon, *Apologia*. Capetele de acuzare sînt trei la număr: Socrate nu onorează pe zeii pe care-i onorează cetatea, introduce divinități noi și corupe tineretul.

153. *Lysias* – vestitul orator, avocat în afaceri judiciare particulare, de care am mai vorbit (vezi mai sus, Cartea I, nota 183). **154.** *Iustus din Tiberias* – scriitor contemporan cu Iosephus Flavius. A scris despre regii evrei și despre războaiele evreiești. Aici e citată cartea lui intitulată *Coroana*. **155.** *Pritaneion* (gr. πρυτανεῖον) – edificiu public în Atena și alte localități, unde luau masa pritanii, magistrați înalți care prezidau adunarea poporului (funcțiile lor au variat în timpul istoriei). Tot în pritaneu erau găzduiți și oaspeții străini și erau hrăniți cetățenii pentru merite excepționale, un fel de onoare cum ar fi funeraliile naționale, cu deosebirea că grecii își onorau cetățenii merituosi în viață și nu după moarte. Această cerere a lui Socrate de a fi onorat cu hrănirea în pritaneu a fost, probabil, privită de către judecătorii lui în momentele acelea ca o sfidare. De unde cele 80 de voturi noi care se adăugară celor care îl declaraseră vinovat de acuzațiile aduse. (Despre procedura penală la Atena, cf. G. Glotz, *Histoire grecque*, vol. II, Paris, 1929, p. 331 și urm.; *idem*, *La cité grecque*, pp. 290, 296 și urm.).

156. Otrava era făcută dintr-o fiertură de cucută. Efectele ei sînt descrise impresionant la finele dialogului *Phaidon* al lui Platon. **157.** *Dionysodoros* – istoric, citat de cîteva ori la diverși autori. Nu știm prea multe despre el.

158. Noi știm din Platon, *Phaidon*, 60 c și urm., că Socrate, în închisoare, ar fi pus în versuri *Fabulele* lui Esop și că ar fi scris un *Imn către Apollo*. Nu vedem de ce n-ar fi aceasta adevărul istoric. **159.** Avem iarăși obiceiul de bibliotecar de a cita începutul pentru a putea identifica poezia sau opera. Socrate, în *Phaidon* al lui Platon, spune el însuși că era lipsit de imaginație poetică și de aceea a recurs la un subiect dat, *Fabulele* lui Esop, pe care le-a pus în versuri. Acest lucru l-a făcut în urma îndemnului unui vis care îl vizita întruna și îi spunea: „Socrate, fă poezie!” **160.** παλαίστρα, „teren de exerciții” – un teren cu clădiri lăturalnice pe

care se făceau exerciții de luptă și alte exerciții gimnastice. Gimnaziile de asemenea erau locuri unde tinerii făceau antrenament gimnastic. Exercițiile fizice le făceau goi. Denumirea locului γυμνάσιον vine de la cuvântul γυμνός, „gol”. Închiderea terenurilor se făcea în semn de doliu. **161.** *Heracleides* – desigur cel din Pont, care a scris dialoguri pline de fantezie mitică. **162.** *Tirteu* – poet elegiac din secolul al VII-lea î.H. Cu cântecul lui patriotic ar fi înflăcărat la luptă pe spartani. *Astydamas* – poet tragic fecund, nepot de soră al lui Eschil.

163. Vezi Nauck, *TGF*², frg. 588. **164.** *Philochoros din Atena*, secolul al III-lea î.H., istoric care a scris opere numeroase cu caracter de istorie literară și antichități.

165. Adică anul 469 î.H. Luna *Thargelion* corespunde cu mai-iunie.

166. Adică 399 î.H. **167.** Adică 480 î.H. **168.** Xenofon, *Memorabilia*, I, 4 și I, 6, 14. **169.** Ca, de pildă, în dialogul *Phaidon*, 97 d și urm. **170.** În antichitate, grecii, mai ales atenienii, erau foarte superstițioși, cu toate mințile luminate pe care le-au produs. **171.** Epigrama lui Diogenes Laertios este mediocră. Ultimele două versuri sînt mai reușite. **172.** Noi știm că *Poetica* lui Aristotel a avut două Cărți, dintre care prima ni s-a păstrat, iar a doua s-a pierdut. Probabil că aici este vorba de scrierea *Despre poeți* (Περὶ ποιητῶν) în trei Cărți (vezi Diogenes Laertios, V, 22). *Antilochos din Lemnos* nu ne este cunoscut din altă parte. *Antipho*n prezicatorul, ca sofist, e citat de mai mulți autori (vezi și Xenofon, *Memorabilia*, I, 6, 1). **173.** Aici urmează o listă de calomniatori și adversari ai unor oameni de seamă. *Cylon din Crotona* – adversar politic al școlii lui Pitagora, care pînă la urmă a reușit să provoace o revoltă populară contra partizanilor acestuia și să dea foc casei în care erau adunați pitagoricienii. Din acel moment, adepții lui Pitagora s-au risipit în toate părțile (vezi Iamblichos, *Vita Pyth.*, 248-258; Porphyrios, *Vita Pyth.*, 54, și alții). *Syagros* – poet și contemporan al lui Homer. Atacurile lui *Xenofanes* împotriva lui Homer, vezi Diels-Kranz, *Vors.*⁵, frg. 10-12. *Cercops din Milet* – poet rival al lui Hesiod. Xenofanes împotriva lui Hesiod, vezi frg. 11-12. *Amphimenes din Cos* – rival al lui Pindar. *Salaros din Priene* – adversar al lui Bias, tiran în aceeași cetate. *Antimenidas din Mytilene* – frate cu *Alcaios*, adversar al lui Pittacos tiranul. Acest *Sosibios*, adversar al lui Anaxagora, e cunoscut numai din acest pasaj. *Simonides din Ceos* (556-468 î.H.) – cel mai de seamă poet de lirică corală al Greciei. Din numeroasele sale poezii avem fragmente (vezi colecțiile obișnuite, Bergk sau Diehl). *Timocreon din Ialysos* – poet liric, adversar al lui Temistocle și al lui Simonides. Toate aceste informații par a fi luate din opera lui Aristotel Περὶ ποιητῶν (Cartea a III-a). **174.** Dintre discipolii lui Socrate, Xenofon și Aischines n-au fondat școli. Platon e fondatorul Academiei, Antistene al școlii cinice, Phaidon al școlii din Elis, mutați apoi de Menedem la Eritreia, Euclides este fondatorul școlii megarice, iar Aristip al școlii hedoniste sau cirenaice (pentru cele zece școli, vezi Diogenes Laertios, I, 18). Ordinea indicată de Diogenes Laertios pentru expunerea școlilor socractice de filosofie este în bună măsură respectată. **175.** *Socrates din Cos* – istoric.

CAPITOLUL VI

Xenofon

(aprox. 430-354 î.H.)

176. Anecdota pentru a explica cum a devenit *Xenofon* discipol al lui Socrate.

177. Este vorba, probabil, de opera sa *Hellenica*, prin care Xenofon continuă istoria de unde a lăsat-o Tucidide. **178.** *Cleimias* – fratele lui Alcibiade.

179. Probabil cuvintele sînt puse de Aristippos, autorul operei *Despre luxul celor vechi*, în gura lui Xenofon. **180.** *Gorgias din Leontinoi* – unul dintre cei mai de seamă sofști ai generației vechi, alături de Protagoras din Abdera. **181.** Șiretenia grecului, care credea că poate înșela pe zei. De altfel, Xenofon, provenit dintr-o bogată familie aristocrată, era foarte evlavios și chiar superstițios. Probabil

că în cazul de față dorința sa de a pleca din Atena i-a depășit firea. **182.** Este vorba de lucrarea *Anabasis*, tradusă cu *Expediția lui Cyrus cel Tânăr*, operă remarcabilă prin vioiciunea și naturalitatea povestirii. **183.** Generalul Manon, care a luat parte la expediția lui Cyrus, era din Larissa și este ucis, după bătălia de la Cunaxa, de către Tisaferne, satrapul persan. Xenofon îl numește în *Anabasis* Μένων ὁ Θετταλός. Despre caracterul lui vorbește în Cartea a II-a, cap. 6, § 21 și urm. **184.** Vezi *Anabasis*, II, 6, 28. **185.** *Anabasis*, III, 1, 31. Urechile și le găurise pentru a purta cercei, „ca lidienii”, zice Xenofon.

186. *Seuthes* – rege al odrizilor, stăpîn pe Propontida (Marea Marmara), angajează pe Xenofon, cu restul trupelor întoarse din expediția lui Cyrus, în serviciul său (400/399). **187.** *Agesilaos* – fiul lui Archidamas; a fost rege al Spartei între anii 401 și 361. Duce lupte în Asia Mică împotriva perșilor (396) conduși de satrapul Tisaferne; a fost un rege comandant de oști și om politic remarcabil. Prieten cu Xenofon, care i-a scris un discurs de laudă intitulat *Agesilaos* și care s-a conservat (vezi și Plutarh, *Agesilaos*). **188.** Cuvîntul grec este λαχωνισμός, ca verb λαχωνίζειν, și înseamnă simpatizarea cu Sparta, cu o țară străină dușmană, cu nuanța de trădare a intereselor patriei. Cf. μηδίζειν „a simpatiza cu perșii”, φιλιππίζειν „a simpatiza cu Filip”, adică a ține cu macedonenii. Xenofon a fost un adversar al regimului democratic și un admirator al felului de viață spartan, sprijinind regimul tiranic introdus la Atena după terminarea războiului peloponeziac și înrolîndu-se apoi în armata spartană. Adunarea poporului l-a condamnat în lipsă la exil pe viață. **189.** La Efes era un mare templu al zeiței Artemis, una dintre cele șapte minuni ale lumii antice, templu în care Megabyzos era preot. Numele e persan, dar l-au adoptat și grecii (vezi și G. și Tr. Chițulescu, *Șapte monumente celebre ale arhitecturii antice. „Cele șapte minuni”*, București, Editura Tehnică, 1960, pp. 60 și urm.). **190.** Este vorba de ἀνοθήματα, daruri consacrate zeului Apollo, așa cum se obișnuia. Și monarhi străini, cum e Cresus al Lydiei, trimiteau asemenea ofrande bogate, de aur, zeului Apollo, care poate la origine e lidian, din Asia Mică în orice caz, după cum se vede din textele hittite, unde îi apare numele alături de cel al surorii sale Artemis, precum și din textele lidiane, unde numele apare sub forma *Ptdans*, deci fără α protetic.

191. *Proxen* – cetățeanul unui stat străin, care beneficiază de dreptul de ospitalitate public oficial. Se numește proxen și cetățeanul de baștină care e însărcinat de stat să dea ospitalitate și să-l ajute pe cetățeanul străin în ducerea la îndeplinire a însărcinărilor sale (cf. P. Monceaux, *Les proxénies grecques*, Paris, 1885; vezi și Cartea I, nota 268). **192.** *Demetrios din Magnesia* – autorul lucrării *Despre poeți și scriitori omonimi*. **193.** *Deinarchos din Corint* – orator, ceva mai tînăr ca Demostene, imitator al acestuia. Ne-au rămas trei discursuri de la el (din vreo 60). Discursul împotriva lui Xenofon e pierdut. În schimb avem discursul împotriva lui Demostene în afacerea Harpalos. **194.** Sclavii eliberați rămîneau pe lîngă vechiul lor stăpîn ca patron și n-aveau voie să-l schimbe pentru un alt patron. **195.** *Phylopidas* – spartan, necunoscut din altă parte. **196.** *Dardanos* – localitate în Troada. **197.** *Lepreon* – cetate la sud de Elis. **198.** *Diocles din Magnesia* (secolul I î.H.) – a scris despre filosofi. Opera sa, *Scurtă privire asupra filosofilor* (Ἐπιδρομή τῶν φιλοσόφων), ar fi fost, după Nietzsche, copiată de Diogenes Laertios în *Viețile* sale. Opera citată aici, *Viețile filosofilor* de Diocles, se găsește și în § 82 din cartea de față. Să fie oare aceeași operă cu Ἐπιδρομή?

199. *Mantineia* – vestită pentru bătălia dată între tebani și spartani, în care căzu Epaminonda, marele general al beoțienilor (362 î.H.). Victoria lui Epaminonda rămase fără consecințe. **200.** *Epaminonda* – mare general, dar fără orizont politic. **201.** Aceleași cuvinte sînt atribuite lui Anaxagora (Diogenes Laertios, II, 13). **202.** Aristotel, probabil, în dialogul pierdut *Despre retorică* sau *Gryllos*. **203.** Desigur, un capitol din marea operă a lui Hermip.

204. Textul e deteriorat (vezi H. Diels, *Poetarum Philosophorum Fragmenta*, 1901, *Timon*, frg. 26, p. 190). **205.** Adică anul 401 î.H. **206.** Deci în anul 400 î.H.

207. *Ctesicleides*, corectat de Wilamowitz, Mss. au Stesicleides.

208. Adică anul 359 î.H. **209.** *Filip*, fiul lui Amyntas, regele Macedoniei, e tatăl lui Alexandru cel Mare; în anul 336 moare asasinat, după ce în anul 338 obținuse o victorie decisivă asupra Atenei, la Cheronea, care hotărăște soarta întregii Grecii. **210.** Vezi mai sus, nota 192. **211.** Xenofon era foarte superstițios și evlavios și nu întreprindea nici o acțiune înainte de a aduce un sacrificiu zeilor și de a consulta măruntaiele. **212.** Xenofon a fost discipol și mare admirator al lui Socrate. Opera sa consacrată lui Socrate este destul de vastă: *Amintiri despre Socrate (Memorabilia)*, *Banchetul*, *Apologia lui Socrate*, *Economicul* (tr. rom.: *Amintiri despre Socrate...*, București, Univers, 1987). **213.** Scrierile literaturii grecești erau împărțite în Cărți, adică în rulouri de papyrus, al căror număr se dădea cu precădere pentru a putea identifica locul citat. Deci numărul rulourilor, a așa-numitelor Cărți, putea varia de la o ediție la alta. De obicei se scriau la finele unui rului primele cuvinte ale rului (= Cărții) următor, pentru a putea restabili ordinea dacă ele se încurcau, întrucât nu erau atașate unul de altul, ci stăteau unul în altul. **214.** *Anabasis* – „mersul în sus”, de la coasta mării spre interior; este vorba de expediția lui Cyrus cel Tânăr de la Sardes spre interiorul Imperiului persan, în vederea răsturnării fratelui său Artaxerxes, rege al Persiei, și luarea tronului. Scrierea are șapte Cărți, dintre care două sînt consacrate drumului în sus, iar cinci tratează despre retragerea mercenarilor greci rămași fără stăpîn și rost, în urma morții lui Cyrus în bătălia de la Cunaxa, retragere din interiorul Persiei spre mare, deci *katabasis*. Opera este unică în felul ei. N-o putem numi nici istorie, nici memorii militare, nici povestiri de călătorie, ci este toate acestea la un loc, povestite într-un stil deosebit (tr. rom.: *Anabasis*, București, Editura Științifică, 1964). *Cyrupaideia*, „Educația lui Cyrus cel Mare”, este un roman istoric și didactic în același timp, în care Xenofon, fără nici o rețineră, își atribuie ideile sale despre educație ca fiind cele ale vechilor perși (tr. rom.: *Viața lui Cyrus cel Bătrîn...*, București, Editura Științifică, 1967). Cartea *Despre venituri* e interesantă prin ideile economice ale lui Xenofon. *Constituția Atenei* este apocrifă. Se știe că ea este compusă de un oligarh atenian și are un caracter de pamflet împotriva democrației ateniene. Este o lucrare foarte importantă ca informații. *Constituția Spartei*, în care idealizează organizarea politică a Spartei, ar putea fi de Xenofon. Despre celelalte opere am vorbit mai mult sau mai puțin, în alte împrejurări.

215. Vedem că și în antichitate se pune la îndoială autenticitatea ultimelor două opere. **216.** Nu pare exact că opera lui Tucidide n-a fost cunoscută înainte de Xenofon. *Hellenicele* acestuia sînt concepute ca o continuare a *Istoriei* lui Tucidide. **217.** Epigramele lui Diogenes Laertios nu sînt prea inspirate.

218. Corespunde cu anii 424-421 î.H. **219.** *Istros* – discipol al lui Callimah, istoric care se ocupă de mitologie și arheologie. **220.** *Pythostratos* – cunoscut numai din acest pasaj. *Theseida* trebuie să fie un poem sau o epopee epică.

221. Lista conține omonimi din domenii variate: poet epic, medic, scriitor de *Mirabilia*, sculptor, poet din comedia veche.

CAPITOLUL VII

Aischines

(aprox. 400 î.H.)

222. *Aischines* filosoful, discipol al lui Socrate, nu trebuie confundat cu Eschine, oratorul și omul politic, partizan al politicii promacedoniene și adversarul lui Demostene, care a trăit mai tîrziu (secolul al IV-lea î.H.). (De altfel, cele două nume se scriu la fel în grecește: Αἰσχίνης). **223.** *Idomeneus din Lampsacos* – discipol și prieten al lui Epicur. A scris *Περὶ Σωκρατικῶν* (*Despre socratici*), lucrare din care par a proveni informațiile date aici de Diogenes Laertios.

224. *Aristip din Cyrene* – filosof hedonist, discipol al lui Socrate și fondatorul școlii hedoniste. Viața lui urmează în capitolul următor al lui Diogenes Laertios.

225. *Menedem din Eritreia* a fost legat de școala lui Phaidon și de megarici. A înființat școala sa în Eritreia. **226.** Pe grecește 'Αξέφαλος, „fără cap”, adică fără început. **227.** *Pisistrates din Efes* – necunoscut din altă parte.

228. *Persaios din Cition* (în insula Cipru) – filosof stoic. Poate că a scris și opere istorice. A jucat și un rol politic. Discipol al lui Zenon, fondatorul școlii stoice, care era tot din Cition. A avut legături cu Antigonos Gonatas.

229. *Pasipbon* – scriitor și filosof din școala din Eritreia.

230. După cum vedem, și în antichitate erau discuții cu privire la autenticitatea diverselor opere atribuite unui scriitor. Deci critica aceasta nu s-a născut în secolul al XIX-lea, chiar dacă în timpurile moderne metodele de cercetare a autenticității par a fi mai științifice. **231.** Au fost doi tirani cu acest nume la Siracuză și care s-au succedat: tatăl și fiul. Primul, născut pe la 430 î.H., a luat puterea în 405, a murit prin 367 și i-a urmat ca tiran fiul său cu același nume. De acesta este vorba aici. Anecdote cu privire la viața filosofilor adunați la curtea lui și atitudinea de multe ori insultătoare a tiranului față de ei abundă în Diogenes Laertios și le vom întâlni în curând. **232.** În justiția greacă, părțile în proces trebuiau să vorbească în persoană. În cazuri excepționale se admiteau avocații. Dar un împricinat se putea adresa unui orator, care îi compunea pledoaria spre a fi învățată pe din afară de client. Compozitorul unor astfel de discursuri se numea *logograf*. Această meserie de logograf a exercitat-o deci Aischines. Funcție de logografi au făcut și Lysias, Isaïos, Demostene, într-o măsură oarecare, și mai toți oratorii atenieni (cf. G. Glotz, *Histoire grecque*, vol. II, Paris, 1922, p. 330; *idem*, *La cité grecque*, p. 287; R.J. Bonner, *Lawyers and Litigants in Ancient Athens*, Londra, 1927; vezi și Cartea I, nota 183). **233.** *Polycritos din Mende* – medic la curtea lui Alexandru cel Mare și scriitor istoric. **234.** *Carkinos* – poet tragic, nepot al lui Carkinos, tot poet tragic. **235.** *Phaïax, fiul lui Erasistratos* – om politic, ateniian și adversar al lui Alcibiade (vezi Tucidide, V, 4). **236.** Discursul acesta al lui Lysias nu ni s-a păstrat.

237. Acest *Aristotel*, poreclit Μύθος, singurul elev al lui Aischines, e citat numai în acest text. **238.** *Panaitios din Rhodos* – filosof stoic, născut pe la 185, mort pe la 110 î.H., fondatorul stoicismului mediu. În urma atacurilor lui Carneade împotriva stoicismului vechi, părăsește pozițiile rigide ale stoicismului chrysippean. Cel mai important urmaș al lui Panaitios în sinul stoicismului mediu a fost Poseidonios din Apamea, în Siria, născut pe la 135 î.H.

CAPITOLUL VIII

Aristip

(aprox. 435-350 î.H.)

239. *Cyrene* – colonie înfloritoare grecească de pe coastele Africii. A dat oameni de seamă, ca Aristip, filosof hedonist; Theodoros matematicianul, profesorul lui Theaitetos; Callimah, poetul alexandrin și mare erudit etc.

240. *Phanias din Eresos* – filosof peripatetic, prieten al lui Theofrast. O scrisoare a lui Phanias către Theofrast este citată la Diogenes Laertios, V, 37.

241. Este vorba iarăși de δαιμόνιον (vezi mai sus, nota 129).

242. Xenofon, *Memorabilia*, III, 1 și III, 8. **243.** *Theodoros* – contemporan al lui Socrate, citat în treacăt de mai mulți autori. **244.** Platon, *Phaidon*, 59 c, care remarcă lipsa lui Aristip de lângă Socrate în ziua morții acestuia, întrucât era la Egina. De altfel, și Platon a lipsit, întrucât era bolnav, zice același dialog în același loc. **245.** Este îndoielnic ca Diogene să fi considerat pe Aristip ca pe unul din secta sa și să-l fi numit „cinicul regal”, a doua traducere care se poate da, dar care nu este verosimilă. **246.** *Fragm. 27 Diels (PPbF, p. 191)*. **247.** Să fie vorba de *Straton din Lampsacos*, discipol al lui Theofrast, al treilea scolar al *Lyceului* fondat de Aristotel, Straton numit și fizicianul? **248.** *καβιός* – nume de pește care nu se poate identifica, ca în majoritatea cazurilor în limba elină.

249. βλέννος – pește neidentificabil. **250.** Atît filosoful Aristip, cît și tiranul Dionysios aveau cîte o fiică numită Arete (Ἀρετή; numele nu e derivat de la ἀρετή, „virtute, vrednicie”). Unii scriu și Arete, cu *e* scurt, pentru numele fiicei lui Dionysios, care era soția lui Dion, unchiul celui de-al doilea tiran Dionysios. Acest Dion a fost mare simpatizant al filosofiei lui Platon și a jucat un rol politic în Siracuză. Arete, fiica lui Aristip, a fost filosoafă. **251.** Nu trebuie uitat că băncile și scaunele pe care ședeau spectatorii în teatrul grec erau făcute din piatră.

252. *Charondas* – filosof, discipol al lui Aristip. Alții îl identifică cu legislatorul din Italia de sud (*Magna Graecia*), care se bucura de oarecare faimă și era, după unii, din Thurioli, după alții din Catane. **253.** *Polyxenos*, sofistul, e citat în treacăt la mai mulți autori. Prieten cu Bryson, după epistola a XIII-a platonică.

254. *Bion* ὁ Βορυσθενίτης, – filosof din școala lui Aristip, spre finele secolului al IV-lea î.H. A trecut prin toate școlile de filosofie. Unele dintre cuvintele lui de spirit au fost conservate. Opera pe care o traducem cu *Prelegeri* se numește Διατριβαί. **255.** Vedem deci că aceleași vorbe de spirit erau atribuite încă din antichitate mai multor oameni de seamă. **256.** Vers din Euripide, *Bacchantele*, 827. **257.** Eurip., *Bacch.*, 314 și urm. **258.** *Artaxerxes* – fratele lui Darius și satrap în Sardes. **259.** Probabil *Ariston din Chios* – filosof stoic, care însă a format o școală aparte, deviind de la unele dogme ale stoicismului. **260.** Joc de cuvinte între παιδεία „învățătură, educație” și παιδιὰ „joc, petrecere”.

261. Această lucrare a lui Diocles (din Magnesia?) a mai fost citată mai sus (vezi nota 198). **262.** Fragment din Sofocle, *TGF*², Nauck, frg. 789. Răspunsul care urmează este, probabil, tot dintr-o tragedie a lui Sofocle. **263.** Am lăsat la urmă discuția despre acest număr considerabil de anecdote și vorbe de spirit, maxime, sentințe ale filosofilor. La Aristip ele ocupă §§ 66-83. Deși nu putem stabili autenticitatea lor, ele sînt destinate să rotunjească figura filosofului, prezentîndu-ni-l cu un caracter bine conturat. Unele dintre dictioanele și vorbele de spirit referitoare la Aristip au rămas celebre și, într-adevăr, ne prezintă figura filosofului cu specificul lui. De pildă, cuvintele lui Straton sau Platon (probabil primul, întrucît Platon nu-l simpatiza) reprezintă cel mai mare omagiu care se putea aduce lui Aristip, filosofului și omului: Σοὶ μόνῳ δέδοται χλανίδα φορεῖν καὶ ῥάκος, „Numai ție ți-a fost dat să umbli (cu aceeași demnitate și dezinvoltură) în manta de purpură și în zdrențe.” Și în alte împrejurări, de pildă în *Viețile cinicilor*, în Heraclit, în Democrit și în general în toate viețile, Diogenes Laertios sau modelul său a încercat să ne dea figuri tipice, caracteristice, care să deosebească pe filosofi unii de alții. Că acest lucru nu i-a reușit totdeauna este o altă chestiune. Asupra întregii probleme, vezi lucrarea noastră *Die typenbildende Geistesart der Hellenen in der Plastik und Literatur*, în „Das Altertum”, III, 3 (1957), pp. 131-144, mai ales 140 și urm. **264.** Al treilea *Aristippos* e numit *Metroadidactos*, inițiat în filosofie de mama sa Arete, care era filosoafă și fiica lui Aristip din Cyrene, fondatorul școlii hedoniste sau cirenaice. *Aristippos*, filosof din noua Academie, nu ne e cunoscut din altă parte. **265.** În loc de 25 de titluri de dialoguri avem numai 23, ceea ce se întîmplă la asemenea liste: sau numărul 25 e greșit, sau două titluri au fost omise fie de Diogenes Laertios, fie de copiii de manuscrise sau două dialoguri erau de cîte 2 Cărți. *Artabazos* – numele unui general persan care era personaj în dialog. *Poros* – nu știm de cine e vorba. Nu știm de care *Hermeias* este vorba în titlul nr. 8. Tot la fel cu *Philomelos*. Poate avem de-a face cu personaje fictive ale dialogurilor respective. *Învățătura către Dionysios* traduce titlul Χρεῖα πρὸς Διονύσιον. Urmează alte două. Titlul mai revine în lista următoare ca *Învățături*, trei Cărți. Lucrările cu titlul *Chreiai* conțineau maxime sau sentințe importante, aplicate la un caz anumit și dezvoltate după reguli date.

266. Disertațiile, pe grecește, se numesc διατριβαί. Ele denumesc conferințele și lecțiile filosofilor, ținute sub formă de conversație. Sosicrates din Rhodos afirmă că Aristip n-a scris nimic. **267.** Lista următoare a operelor lui Aristip este dată după Sotion, Cartea a II-a, și Panaitios. Sotion și-a dezvoltat activitatea literară în primele decenii ale secolului al II-lea î.H., pe cînd Panaitios aparține jumătății a

doua a secolului al II-lea î.H. Deci izvorul principal este aici Sotion. Panaitios din Rhodos, care e un filosof stoic, nu s-a putut ocupa decât în mod lăateralnic cu lista de opere ale filosofilor, poate în opera sa *Despre secte* (vezi Diogenes Laertios, II, 87). Aristip nici măcar nu reprezintă un izvor de inspirație pentru filosofii stoici. Titlurile acestei liste nu se acoperă decât în parte cu cele din lista precedentă.

268. Această părere a lui Aristip, aruncată aici în treacă și în fugă, va fi reluată și dezvoltată în § 86 și urm., în care se va vorbi despre doctrina filosofilor cirenaici sau hedoniști în general și la un loc. Este de presupus însă că o bună parte din această fondare teoretică a eticii hedoniste provine de la însuși întemeietorul școlii, Aristip din Cyrene (vezi mai sus, nota 263). **269.** Diogenes Laertios dă trei urmași ai lui Aristip ce au format secte în școala hedonistă a fondatorului: *Hegesias*, numit și ὁ Πεισιθάνων, „cel care îndeamnă la sinucidere”, avea o atitudine pesimistă; *Anniceris*, despre care va vorbi Diogenes Laertios mai departe, și *Theodor* ateul. *Eubemeros*, secolul IV-III î.H., nu apare de fel la Diogenes Laertios, poate fiindcă nu-l considera ca filosof propriu-zis. În schimb, despre ceilalți discipolii de care vorbește mai departe Diogenes Laertios, anume: *Arete*, fiica lui Aristip, *Aristippos*, fiul Aretei, numit *Metrodidactos* („inițiat în filosofie de mama sa”), *Aithiops din Ptolemais* și *Antipatros din Cyrene*, nu știm nimic și sînt nume lipsite de conținut pentru noi. **270.** După Aristip, într-adevăr, Diogenes Laertios, într-un scurt capitol (Cartea a II-a, § 105), se ocupă de Phaidon, iar în capitolul final al aceleiași Cărți, mai lung (cap. 18, § 125-144), se ocupă de Menedem, care a mutat școala lui Phaidon la Eritreia. **271.** După prima sa călătorie în Sicilia la tiranul Dionysios-tatăl (388 î.H.), Platon a fost încredințat de acesta, după o ceartă, spartanului Pollis, care l-a vîndut ca sclav în Egina și a fost răscumpărat de acest Anniceris al nostru, filosoful cirenaic. Unii editori consideră ultimul pasaj, „care a cumpărat pe Platon”, ca interpolat. **272.** Aici, în §§ 86 fine – 93, avem o interesantă doxografie, foarte bine compusă, care ne oferă păreri sau dogmele hedoniste sau cirenaice. O bună parte dintre aceste dogme revin, fără îndoială, fondatorului Aristip, deoarece mai departe cele trei direcții ulterioare au doxografii speciale. Din această expunere vedem că hedonismul lui Aristip, precum și al școlii înființate de el, era bazat pe considerații teoretice.

273. Pe grecește λεία κίνησις și τραχεῖα κίνησις. **274.** Hedonismul școlii cirenaice a fost continuat pe tărîm etic de Epicur (340- 271/70), ale cărui viață și doctrină sînt expuse pe larg de Diogenes Laertios într-o Carte întreagă a operei sale, Cartea a X-a și ultima. E interesant de relevat punctele în care epicureismul se deosebește de hedonismul cirenaic. De pildă, pentru Epicur, nu toate plăcerile au valoare egală, după cum vom vedea în Cartea a X-a a lui Diogenes Laertios, pe cînd cirenaicii nu fac deosebire între plăceri. **275.** *Panaitios din Rhodos* – fondatorul stoicismului mediu; a scris o lucrare *Despre secte* în care trebuiau să se găsească informații cu privire la istoria filosofiei. **276.** Vom vedea la Epicur (Diogenes Laertios, X) acest lucru. Aici termenul tehnic pentru „lipsa de tulburare” este ἀνοχλησία. Epicur va întrebuița termenul consacrat pe timpul său, ἀταραξία, care este folosit și de sceptici, și de stoici. **277.** După Epicur, persistența unei plăceri nu aduce fericirea. Bucuriile trecute, numai în măsura în care devin prezente printr-o evocare intensă, contribuie la fericirea ființei umane.

278. *Hippobotos* – istoric al filosofiei (secolele III-II î.H.). A scris, în afară de lucrarea citată aici, *Despre secte*, și o alta cu titlul *Lista filosofilor* (τῶν φιλοσόφων ἀναγραφή); vezi Diogenes Laertios, I, 42. **279.** Aceasta este o diferență esențială între cirenaici și Epicur. Pentru acesta din urmă, amintirea clipelor de fericire evocate în momente de nenorocire poate reda omului fericirea (vezi chiar exemplul lui Epicur, în Diogenes Laertios, X, 22, scrisoarea lui Epicur în ultima zi a vieții sale către prietenul și discipolul său Idomeneus). **280.** *Meleagros din Gadara* – filosof din școala cinică. A scris, probabil, între altele, și o lucrare Περὶ δόξων [Despre opinii ale filosofilor] în cel puțin două Cărți. A trăit în secolul I î.H., *Clitomah din Cartagina* – filosof sceptic, discipolul lui Carneade, a cărui filosofie a consemnat-o în scris (vezi viața lui Clitomah la Diogenes Laertios, IV, cap. X, § 67).

A scris, probabil, și *Despre secte*, în cel puțin două Cărți (secolul al II-lea î.H.). **281.** Din cele trei părți ale filosofiei consacrate de la Xenocrate încoace: logica (dialectica), fizica și etica, cirenaicii consideră pe primele două ca inutile, etica fiind singura folositoare. Eliberarea de superstiții și de frica morții sînt și scopurile urmărite de Epicur prin filosofia sa. Deci, „teoria binelui și răului” este etica.

282. Aici avem vechea opoziție a sofistilor între φύσις și νόμος, între „natură” și „convenție”. **283.** De aici începe tratarea celor trei școli hedoniste care au urmat lui Aristip: școala lui *Hegesias*, §§ 93-96, a lui *Anniceris*, §§ 96-97, și a lui *Theodor*, § 97 – finele cap. VIII. Expunerea cu privire la Theodor este o adevărată viață a lui Theodor, după cum vom vedea la timpul sau. Hegesias s-a născut la Cyrene și a trăit pe timpul lui Ptolemaios I Soter (secolele IV-III î.H.).

284. După filosoful Hegesias și partizanii lui, plăcutul și neplăcutul nu există prin natură (φύσει) și, prin urmare, sînt relative. Ei ajung la teoria indiferenței (ἀδιάφορος). **285.** Εὐλογος și εὐλόγως sînt termeni tehnici încă de pe timpul lui Aristotel. Aceste cuvinte exprimă „ceea ce e rezonabil de crezut”, deci „verosimilul”, „probabilul” (vezi J.M. Le Blond, *Εὐλογος et l'argument de convenance chez Aristote*, Paris, 1938). **286.** Prima parte, „nici un om nu greșește cu voie”, aparține lui Socrate. A doua parte, „și sub constrîngerea unei suferințe”, este a lui Hegesias. Socrate spunea că omul greșește din ignoranță. Cunoașterea binelui îl face pe om ca să-l și realizeze. **287.** Nici partizanii lui Hegesias nu admit deosebiri între lucrurile producătoare de plăcere. Epicur este de altă părere.

288. *Anniceris* – filosof cirenaic pe la 300 î.H. A activat în Alexandria. Direcția filosofică reprezentată de el este mai moderată decît cea a celorlalți filosofi hedoniști din școala lui Aristip, după cum se vede din expunerea dată mai departe de Diogenes Laertios. **289.** Partea consacrată lui Theodor reprezintă o *Viață* aparte, care a fost înglobată în cap. VIII, consacrat lui Aristip (§§ 97-104). De altfel, *Tabla* (Πίναξ) de filosofi tratați pe capitole în Diogenes Laertios, păstrată în manuscrisul *Parisinus* 1759 (secolul al XIV-lea), citează la Cartea a II-a după διπλοστιππος, pe Θεόδωρος, după care urmează Φαίδων. **290.** Cunoaștem prea puțin această carte *Despre zei* a lui Theodor pentru a putea confirma sau infirma influența ei asupra lui Epicur. Toată fizica și cosmologia lui Epicur sînt orientate după doctrina atomică a lui Leucip și Democrit, pe cînd cirenaicii nu se ocupau de „dialectică” și „fizică”, cum spunea Diogenes Laertios mai sus (II, 92).

291. Nu știm cine e acest *Dionysios „dialecticianul”*. **292.** *Antisthenes din Rhodos* (secolul al II-lea î.H.) a scris Διαδοχαὶ τῶν φιλοσόφων. **293.** Despre „rezonabil”, εὐλογον, vezi mai sus nota 285. **294.** ἱεροσολέω înseamnă a jefui un templu, luînd odorele sfinte sau banii din vistieria templului. **295.** În acest pasaj este vorba de justificarea pederastiei, patimă așa de răspîndită în Grecia antică. Faimoasa iubire platonică, la autorul ei, se referă la iubirea prietenească, dezinteresată, fără amestec senzual, față de băieți (cf., de ex., *Republica*, 402 d-403 c, dar și *Banchetul* sau *Charmides*). **296.** *Theodor* înseamnă „dăruit de zeu”. Toate numele proprii la greci au o semnificație. Jocul de cuvinte care pare a sta la baza glumei lui Stilpon nu ne este prea clar. Probabil, Theodor, prin numele său, afirmă existența zeilor. *Stilpon* (pe la 320 î.H. e profesor la Atena) aparține școlii megarice. Viața lui vine mai departe la Diogenes Laertios, II, cap. 11, §§ 113-120. **297.** *Eurycleides hierofantul* nu ne e cunoscut din altă parte.

Ἱεροφάντης era cel care iniția în misterele eleusine pe cei neinițiați încă, dar care îndeplineau condițiile pentru inițiere. **298.** *Demetrios din Phaleron* – filosof peripatetic și om politic, despre care am mai vorbit în note. Viața lui o găsim la Diogenes Laertios, Cartea V, cap. V, §§ 75-85. **299.** *Ambicrates* – istoric, citat o dată și de Athenaios (*Banchetul sofistilor*; XIII, 576 c), necunoscut mai de aproape. **300.** *Ptolemaios* – fiul lui Lagos, general al lui Alexandru, care la împărțirea imperiului a căpătat Egiptul. Sub numele de Ptolemaios I Soter („Salvatorul”) a domnit de la 323 pînă la 283 î.H. **301.** *Lysimab* (n. pe la 355, m. 281) – general al lui Alexandru cel Mare, mai întîi strateg în Tracia, de unde a condus diferite acțiuni războinice; căsătorit cu Arsinoe, fiica lui Ptolemaios. **302.** *Semele* – fiica

lui Cadmos, mama zeului Dionysos, tatăl fiind Zeus. **303.** *Mithras* – vistiernicul lui Lysimah, necunoscut din altă parte. **304.** *Metrocle*, cinicul (vezi viața lui la Diogenes Laertios, Cartea VI, cap. VI, §§ 94-95), se pare că ar fi scris Χρῆτα, operă conținând sentințe și anecdote de ale filosofilor, mai ales ale celor cinici. Și printre titlurile de opere ale lui Aristip avem trei cu titlul Χρῆτα, opere pierdute, dar a căror autenticitate e îndoielnică (Diogenes Laertios, II, 84).

305. Vezi Diogenes Laertios, II, 68. **306.** *Magas* – fiul lui Ptolemaios al III-lea Evergetul și stăpînitor în Cyrene. **307.** *Theodoros din Samos* – fiul lui Rhoicos, după Diogenes Laertios; după alții ar fi fost asociat al lui Rhoicos, secolul al VI-lea î.H. A fost artist și arhitect. A lucrat la ridicarea templului zeiței Artemis din Efes. Ar fi lucrat și la templul zeiței Hera din Samos. Împreună, ei ar fi inventat turnătoria în bronz (vezi și G. și Tr. Chițulescu, *Șapte monumente celebre ale arhitecturii antice*. „Cele șapte minuni”, București, Editura Tehnică, 1960).

308. *Theodoros din Cyrene*, de care este vorba aici, a fost un mare matematician. El s-a ocupat de mărimile iraționale, mergînd pînă la $\sqrt{17}$. Discipolul său Theaitetos din Atena a dat o tratare generală a iraționalelor. Atît maestrul Theodoros, cît și discipolul Theaitetos sînt personaje în dialogul *Theaitetos* de Platon. Theodoros era legat și de Platon și cercul lui (vezi B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft*, 1956, pp. 233 și urm.). **309.** Poate că este vorba de Τεχνὼν συνάγωγη, citat în lista operelor lui Aristotel la Diogenes Laertios, V, 24. În textul nostru se vorbește de Ἐπιτομὴ τῶν ῥητόρων, titlu care nu există în lista sus-menționată. **310.** *Polemon din Ilion* (secolele III-II î.H.) a venit mai tîrziu la Atena. A scris multe lucrări conținînd descrieri din călătorii, cu caracter arheologic și istoric. De aceea a fost numit „Periegetul”. A inspirat, poate, pe Pausanias, care nu-l citează, de altfel, niciodată. Pe acest Polemon îl întîlnim de mai multe ori în listele de omonimi cînd e vorba de artiști, sculptori etc.

311. *Menodotos din Samos* – istoric. Probabil de acesta este vorba la Diogenes Laertios. **312.** *Theophanes*, cu lucrarea sa Περὶ γραφικῆς, citat numai aici.

313. *Athenaios din Attaleia* (în Pamphylia) – medic; a trăit la Roma, contemporan cu împărații Claudii și Neron. Între alții a avut ca elev pe Theodoros, de care vorbește aici Diogenes Laertios.

CAPITOLUL IX

Phaidon

(aprox. 400 î.H.)

314. *Phaidon* – filosof vestit nu atît în calitate de șef al școlii socratice din Elis, cît ca personaj în dialogul lui Platon care este intitulat după numele lui.

315. *Hieronymos din Rhodos* – filosof peripatetic, mai apoi însă adversar al lui Lycon, care a fost al patrulea scolarh al școlii, după Aristotel. El a trăit în secolul al III-lea î.H. Titlul lucrării citate, Περὶ ἐποχῆς, conține cuvîntul ἐποχή, care e termen tehnic la sceptici pentru a indica abținerea de a-și da consimțămîntul la orice judecată despre lucruri. **316.** Poate că este vorba de *Polyainos din Lampsacos*, matematician, apoi filosof din școala lui Epicur. El disprețuia știința. Identificarea noastră este însă conjecturală. **317.** *Menedem din Eritreia* – filosof cunoscut ca fondator al școlii din Eritreia. Viața sa urmează mai departe la Diogenes Laertios, Cartea a II-a, cap. XVII. *Asclepiades din Pblus* – elev al lui Menedem, citat de mai multe ori de Diogenes Laertios (cf. Cicero, *Tusc.*, V, 39; *Athenaios*, VI, 168). **318.** Vezi mai sus, nota 317.

CAPITOLUL X

Eucleides

(aprox. 400 î.H.)

319. Este vorba de *Istmul de la Corint. Gela* – oraș pe coasta de sud a Siciliei.

320. *Alexandros*, numit *Polybistor* din cauza erudiției, de altfel cam dezordonat. El a fost originar din Milet și a trăit în secolul I î.H.

321. Megaricii sînt evident influențați de Parmenide, a cărui doctrină ei caută s-o combine cu platonismul. Deci e verosimil ca Eucleides, fondatorul școlii, să fi studiat pe Parmenide. **322.** *Eristici* – de la verbul ἐρίζω, a se certa, a se combate; este termenul pentru școala megarică, în care polemica de dragul polemicii joacă un rol important. **323.** „*Dialecticieni*” sînt numiți *megaricii*, întrucît polemica și sofismele pe care le-au creat, după cum vom vedea mai departe, și le impuneau și le dezvoltau sub formă de întrebări și răspunsuri. Răspunsurile se cam mărgineau la „da” și „nu”, după cum se va vedea cînd vom vorbi de sofismele școlii.

324. Nu l-am putut identifica pe acest *Dionysios din Chalcedon*.

325. Hermodor este foarte probabil elevul lui Platon (vezi Diogenes Laertios, *Prooem.*, I, 2). **326.** Aici, în Diogenes Laertios, II, § 106 fine, avem o foarte scurtă expunere a doctrinei acestui filosof. Iată pe scurt ideile lui Eucleides. El combină teoria eleatică despre unitate ca singurul existent cu principiul eticii socratice, care e binele. El afirmă că unitatea este binele, care capătă diferite nume: cumințenia (φρόνησις), zeul (ὁ θεός), rațiunea (νοῦς) și altele (Diogenes Laertios, II, 106). Ceea ce e opus binelui e neantul. Binele este neschimbător și totdeauna la fel cu sine. Pe această bază sărăcăcioasă nu s-a putut construi o doctrină filosofică de amploare. Demonstrația tezei sale, Eucleides o făcea indirect, arătînd că admiterea tezei contrare (existența pluralității) duce la concluzii absurde. **327.** Am arătat în nota precedentă că, pornind de la premisa pluralității, Eucleides arată că aceasta duce la concluzii absurde. Aici terminologia logică întrebuintată de Diogenes Laertios este stoică și, prin urmare, anacronică. Λήμματα numeau stocii cele două premise, iar concluzia se numește ἐπιφορά. La Aristotel, premisele sînt numite προτάσεις, iar concluzia se numește συμπεράσμα.

328. Termenul grec este παραβολή, „comparație”. S-ar putea reda și cu „analogie”. **329.** *Fragm. 28 Diels PPhF*. **330.** Avem aici o listă de șase dialoguri ale lui Eucleides (pierdute). Nu știm cine este *Lamprias*, desigur unul dintre personajele dialogului cu acest nume. *Phoinix* să fie învățătorul lui Ahile, cunoscut din epopee, luat tot ca personaj în dialog? **331.** Aici urmează o expunere despre inovațiile filosofului *Eubulide din Milet*, reprezentînd oarecum viața și doctrina lui, înglobată în capitolul privitor la Eucleides. Tot la fel, mai departe urmează viața filosofului Diodoros, denumit Cronos, care, deși pare a fi o biografie scurtă, dar independentă, este înglobată de mss. vechi tot în capitolul vieții lui Eucleides. Deci *Viața* acestuia cuprinde și pe discipolii lui pînă la Stilpon, care are o biografie aparte, destul de lungă. Unii editori publică viața lui Diodoros separat de a lui Eucleides (Meibomius, ed. Tauchnitz etc.). Noi vom urma forma cap. X dată de Cobet, Hicks și alții, în care toți megaricii, în afara de Stilpon, sînt incluși în *Viața* lui Eucleides, respectiv sînt puși în succesiune în același capitol.

332. Iată cele șapte sofisme ale lui Eubulide rămase celebre. *Mincinosul*: Dacă cineva minte și spune că minte, spune adevărul sau minte? *Ascunsul*, *Electra* și *Voalatul* sînt același sofism. Eubulide îl prezenta pe tatăl interlocutorului acoperit cu un vâl și îl întreba pe partener: „Cunoști pe tatăl tău?” Acesta răspundea: „Da.” Mai departe îl întreba: „Cunoști pe persoana aceasta?” (cea acoperită cu vâlul). Interlocutorul răspundea: „Nu.” Eubulide scotea vâlul și îi spunea partenerului: Deci nu cunoști pe tatăl tău. Acest joc se putea imagina cu Electra ca fiind persoana ascunsă sub vâl sau orice altă persoană cunoscută de interlocutor. *Soritul* (σωγός, „grămadă”). Sofistul întreba dacă un bob de grâu constituie o grămadă. I se răspundea „nu”. Dar două boabe? Tot „nu”. Dar trei boabe, patru

boaabe etc.? Se pune întrebarea unde începe grămada. *Încornoratul*: „Ai ceea ce n-ai pierdut?” – „Da.” „Ai pierdut coarnele!” – „Nu.” „Deci ai coarne.” Sofismul *Pleșuvul* pune problema: unde începe chelia. „Cine are un fir de păr e chel?” „Da.” „Dar dacă are două fire!” – „Da.” Dar dacă are trei, patru etc. fire, unde începe chelia? (Pentru sofismul *Mincinosul* cf. Aristotel, *Despre respingerile sofistice*, 25; *Etica Nicomachică*, V, 3; *Metafizica*, IV, 4-5; un sofism asemănător celui numit *Soritul* aflăm în *Fizica*, VIII, 3. O tratare generală asupra acestor sofisme ne oferă A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, București, Editura Tehnică, 1993.)

333. Acest poet comic nu e cunoscut după nume. Fragmentul se găsește la Meineke, *Com. Gr. Fragm.*, IV, 618. Aici se face aluzie la sofismul *Încornoratului* și la dificultatea pe care o avea Demostene de a pronunța litera ρ. La începutul cuvintelor în limba greacă, acest *r* se pronunță fără vibrarea corzilor vocale și era totdeauna urmat de sunetul *b* așa cum au transcris romanii cuvântul grec ῥήτωρ, care înseamnă orator, rhetor. **334.** Vezi mai sus, nota 333. Despre defectul de pronunțare din tinerețe al lui Demostene, vezi Plutarh, *Viața lui Demostene*, cap. 6. **335.** Aristotel a combătut sofismele în general și pe cele ale școlii megarice în tratatul intitulat *Despre respingerile sofistice* (Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων) și, ca atare, trebuie să fi fost atacat, la rîndul său, de megarici, în special de Eubulide, inventatorul atîtor sofisme. Nu avem nimic din lucrările lui Eubulide (vezi mai sus, nota 332). **336.** *Alexinos din Elis* – dat aici ca urmaș al lui Eubulide. Ni s-a păstrat un fragment din opera Περὶ ὄψεως a lui Alexinos în *Retorica* lui Philodemus. Din cauza violenței polemicii lui a fost numit, printr-un calambur, Elenxinos, adică „Critical”. **387.** Desigur că este vorba de Zenon din Cition, fondatorul școlii stoice, care era și el „dialectician” de seamă. **338.** Aici e interesant faptul că vedem cum se forma și se desfășura uneori o școală în jurul unei personalități filosofice. Desigur, Olympia nu era un centru filosofic, și figura lui Alexinos nu era destul de captivantă pentru a reține pe discipoli, chiar într-o climă nesănătoasă.

339. Epigrama lui Diogenes Laertios este lipsită de orice spirit.

340. *Euphantos din Olynth* (secolul al III-lea î.H.) – profesorul lui Antigonos Gonatas, regele Macedoniei. Euphantos a scris o istorie a timpului său (pierdută). Diogenes Laertios îl dă ca aparținînd școlii lui Eubulide. Diogenes Laertios citează și o lucrare a lui, *Despre regalitate*. **341.** Vezi mai sus, nota 340. **342.** *Apollonios din Cyrene* – „dialectician”, numit și Cronos, citat și la Strabon. După pasajul acesta, la Diogenes Laertios începe viața lui Diodoros, poreclit tot Cronos.

343. *Diodoros* – fiul lui Ameinias din Iasos, supranumit Cronos; a fost un mare „dialectician”. Ceva mai departe, Diogenes Laertios face din el inventatorul sofismelor *Voalatul* și *Încornoratul*. În schimb, nu vorbește nimic de marele lui argument sau sofism numit *Dominatorul*, ὁ κυριεύων, cu care s-au luptat mult urmașii în filosofie: Chrysippos, Epicur și alții. Expunerea cea mai clară a acestui argument se găsește la Epictet, *Dissertationes*, II, cap. 19, § 1 și urm., pp. 169 și urm., ed. minor Schenkl. Și Cicero, în *De fato*, îl discută, prezentînd și opiniile lui Chrysippos și Epicur. Importanța acestui argument, numit *Dominatorul*, este că el fondează un determinism absolut al lucrurilor, bazat pe o argumentare pur logică, din stringența căreia e greu de scăpat. Iată o succintă formulare: ceea ce nu este și nu va fi nu este posibil, deoarece din posibil nu poate lua naștere imposibilul. Dacă din două cazuri unul s-a produs, atunci contrariul e imposibil. Dacă ar fi fost posibil, atunci din posibil s-ar fi produs imposibilul. Exemplificat: dacă spunem că mîine va avea loc o bătălie navală și dacă bătălia navală s-a produs, atunci nu-i adevărat că ieri era posibil să nu aibă loc bătălia navală, întrucît ea s-a produs, iar contrariul este de acum imposibil și ar urma ca imposibilul să se fi produs din posibil. Deci nici ieri nu era posibil ca bătălia navală să nu se producă, astfel încît tot ce se întîmplă este determinat în mod absolut. Sofismul are un vădit caracter metafizic determinist, fatalist, negînd posibilitatea trecerii de la posibilitate la realitate și a fost combătut încă din antichitate (cf. și Aristotel, *Metaph.*, IX, 3, 1046 b; *Etica nicomachică*, VI, 2; *Despre interpretare*, IX; din literatura modernă cf.: A.N. Prior, *Diodoran Modalities*, în „The Philosophical Review”, 1955; P.-M.

Schuhl, *Le dominateur et les possibles*, Paris, 1960; Jules Vuillemin, *Nécessité ou contingence. L'aporie de Diodore et les systèmes philosophiques*, Paris, Minuit, 1984).

344. *Momos*, aici personificat ca substantiv comun, înseamnă „mustrare”, „critică”. Deci, Critica însăși declară pe Cronos înțelept. **345.** Aici anecdota pare a se referi la cuvîntul *χρόνος*, „timpul”, cu care întîrziatul Diodoros răspunde întrebării, deși porecla dată este *Κρόνος*, numele tatălui lui Zeus, detronat de acesta. S-a făcut adesea jocul de cuvinte *χρόνος-Κρόνος*. Vezi Ferekyde din Syros, care pune între zeitățile primordiale pe Zeus (*Ζάς*), Chronos (Timpul) și Chthonie (Zeita pămîntului), Diogenes Laertios, I, 119. Poate că în anecdota raportată de Diogenes Laertios în textul de care ne ocupăm (II, 111 fine) este vorba de o invenție etimologică, pentru a explica numele de *Κρόνος-χρόνος*.

346. Printre epigramele nereușite ale lui Diogenes Laertios, aceasta, desigur, este cea mai puțin inspirată. Prin suprimarea literelor C și R din numele CRONOS rămîne ONOS, care pe grecește înseamnă „măgar”. **347.** *Ichthyas* – fiul lui Metallos care nu ne e cunoscut din altă parte. În operele atribuite lui Diogene cinicul se găsește una cu titlul *Ichthyas* (vezi Diogenes Laertios, VI, 80).

348. *Cleitomachos din Thurioi* – scriitor citat numai aici. **349.** *Ἀξίωμα* este termenul tehnic stoic pentru propoziția-judecată. *Κατηγορία* este termenul pentru predicat atît la Aristotel, cît și la stoici. Cu acestea se termină capitolul despre Euclides, care tratează în succesiune și pe urmașii săi Eubulide, Alexinos, Euphantos din Olynth, Apollonios zis Cronos, Diodoros tot cu porecla Cronos, Ichthyas fiul lui Metallos, și Cleitomachos din Thurioi. Cu următorul capitol trecem la filosoful Stilpon tot din Megara.

CAPITOLUL XI

Stilpon

(aprox. 320 î.H.)

350. *Thrasymachos din Corint*, profesorul lui Stilpon, este citat mereu aici după Heracleides din Pont ca izvor. Despre Ichthyas, vezi mai sus, nota 347.

351. *Heracleides din Pont*, a cărui *Viață* se găsește la Diogenes Laertios, Cartea a V-a, cap. VI, §§ 86-94. **352.** *Philippos din Megara* – filosof; nu-l cunoaștem din altă parte. **353.** *Metrodoros* (ὁ Θεωρητικός) – filosof; nu-l cunoaștem din altă parte. **354.** *Timagoras din Gela* (Sicilia) – filosof; mai e citat de patriarhul erudit Photios. **355.** *Aristoteles din Cyrene* – filosof contemporan cu Antigonos. L-am mai întîlnit citat la Diogenes Laertios și mai e menționat de Elian și de Clemens din Alexandria. **356.** *Cleitarchos din Colofon* a scris o istorie a lui Alexandru cel Mare, care a servit drept izvor lui Diodor din Sicilia (Cartea a XVII-a), Strabon etc. *Simmias din Siracuză* – citat și în § următor. Necunoscut din altă parte.

357. Dialecticienii sînt megaricii, urmași ai lui Euclides din Megara, numiți și *eristici* (vezi mai sus, nota 323). *Stilpon* este un megaric independent, lăaturalnic.

358. *Paionios* – necunoscut din altă parte. **359.** *Aristeides* – nu-l cunoaștem din altă parte. **360.** *Diphilos din Bospor* – fiul lui Euphantos, filosof; mai e citat de Hesychios din Milet, dar tot după Diogenes Laertios. *Myrmex*, fiul lui Exainetos, probabil cel citat și de Stephanos din Byzantion (s.v.). **361.** Asemenea cîștigări de aderenți și treceri de la o școală filosofică la alta rivală erau lucruri curente în filosofia greacă. **362.** *Phrasidemios* peripateticul, citat numai aici.

363. *Alcimos* retorul, cunoscut numai din acest pasaj. **364.** Este vorba de *Crates* cinicul. Vezi viața lui la Diogenes Laertios, Cartea a VI-a, cap. V, § 85-93, și nu Crates, filosoful scolar al Academiei platonice după Polemon. Viața acestui Crates academicul se găsește la Diogenes Laertios, Cartea a IV-a, cap. IV, § 21-23.

365. *Zenon*, numit adesea fenicianul – fondatorul școlii stoice, originar din Cition, în insula Cipru, și anume din jumătatea insulei locuită de fenicieni.

366. *Nicarete* este citată și de Athenaios (XIII, 596 e). *Onetor* ne este necunoscut. Poate este vorba de elevul lui Isocrate (XV, 93), contra căruia Demostene a scris două discursuri (30 și 31). **367.** Vezi mai sus, nota 356.

368. *Ptolemaios I*, numit *Soter* – fiul lui Lagos, rege al Egiptului (323-283 î.H.), a luat parte la luptele încâlcite ale diadohilor lui Alexandru, în Siria, Cipru și în Grecia propriu-zisă. A fost un susținător al artelor și științelor. A scris și niște *Memorii* despre campaniile lui Alexandru cel Mare, care se remarcă prin obiectivitatea lor. Arrian a făcut uz de ele, ca izvor, în lucrarea sa *Anabasis (Expedițiile lui Alexandru)*; vezi mai sus, nota 300.

369. *Demetrios Polioretul* și tatăl său *Antigonos* au luat parte la războaiele diadohilor lui Alexandru. **370.** Jaful, după cucerirea unui oraș sau a unei cetăți, era regula generală. Numai puțini cetățeni, deosebit de apreciați de cuceritor, scăpau regimului de despuiere a tot ce aveau. **371.** Anecdota e de natură să-l pună pe Stilpon într-o lumină frumoasă. **372.** *Fidias din Atena* – cel mai mare sculptor al antichității, prieten cu Pericle. A luat parte la ornarea Parthenonului de pe Acropolea Atenei. Se crede că frizele Parthenonului sînt opera lui sau au fost executate sub directa lui conducere. Alte opere nu ne-au rămas de la el, decît copii tardive și de calitate inferioară. Operele lui celebre au fost două statui chryselephantine (făcute din aur și fildes): Zeus Olimpicul din Olympia, una dintre cele șapte minuni ale antichității, și Athena Parthenos de pe Acropolea Atenei. Materialul prețios din care erau făcute le-a fost fatal. Ambele au fost distruse de năvălitori. Se crede că, fiind acuzat de sustragere de material la confecționarea Athenei Parthenos, Fidias a trebuit să fugă din Atena. După unii, procesul a fost o înscenare pentru a lovi în Pericle. **373.** Totuși, θεός, în limba greacă, indică atît pe zeu, cît și pe zeiță, cu schimbare de articol: ὁ în ἡ. Există însă și femininul θεά. **374.** O anecdotă cu o glumă de a lui Stilpon la adresa lui Theodor, vezi mai sus, nota 296, și textul corespunzător la Diogenes Laertios, II, 100. **375.** Este vorba, după toate probabilitățile, de *Crates* cinicul.

376. *Bion Borysthenitul* (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, Cartea a IV-a, cap. VII, §§ 46-58). **377.** Ceea ce am pus în paranteze drepte este o notă marginală intrată în text și care explică calamburul lui Crates. Se poate citi: ἱματίου καινοῦ: ai nevoie „de o haină nouă”, sau ἱματίου καὶ νοῦ: ai nevoie „de o haină și de minte”. **378.** Stilpon atacă aici teoria ideilor platoniciene.

379. Ideea de „om” nu se raportează la nici un om particular. Căci de ce ar exprima pe acest om anumit decît pe altul? La fel, ideea de „legumă” nu se raportează la o anumită legumă particulară. Deci ideile nu există. Cam acesta ar fi argumentul lui Stilpon, care nu e prea strălucit exprimat de textul lui Diogenes Laertios. **380.** Cele nouă dialoguri ale lui Stilpon ale căror titluri ni se dau aici sînt pierdute. Nu putem afla mare lucru din aceste titluri: cine sînt Aristippos, Ptolemaios, Metrocles, Anaximenes, Aristoteles? Sînt numeroși purtători ai acestor nume și nu putem ști dacă sînt personaje cunoscute, ca Aristip din Cyrene, filosoful; Ptolemaios Soter, regele Egiptului; Metrocle din Maronia, filosoful cinic (Diogenes Laertios, VI, 94-95), Anaximene din Milet (puțin probabil) sau unul dintre numeroșii Aristoteles, în afara de filosoful din Stagira, pe care îl cunoaștem.

381. Este vorba de *Heracleides Ponticul*. **382.** Avînd în vedere înclinațiile către „dialectică” ale lui Zenon din Cition, fondatorul școlii stoice, este de înțeles această apropiere de discipol față de Stilpon profesorul.

383. Avem aici una dintre rubricile obligatorii ale biografiilor, anume rubrica despre împrejurările morții personajului din biografie. **384.** Încă o epigramă neizbutită a lui Diogenes Laertios. **385.** Sophilos – poet comic aparținînd comediei medii. Avem deci un vers din comedia *Căsătoria* a acestui autor comic.

386. Nu știm cine e acest *Charinos*.

CAPITOLUL XII

Criton

(aprox. 420 î.H.)

387. *Criton* – cetățean al Atenei, foarte bogat și de origine aristocratică, care l-a asistat pe Socrate pînă în ultimele momente, ajutîndu-l în tot chipul. Vestit prin dialogul lui Platon care îi poartă numele. **388.** „Într-un singur volum”: este vorba de un singur rîlou de papirus. Deci dialogurile trebuie să fi fost destul de scurte. Rulourile puteau diferi în lungime, însă în anumite limite. **389.** Avem aici 17 titluri de dialoguri pierdute. Din titluri nu putem conchide mare lucru. Putem observa asemănări de titlu între nr. 1 și 15, nr. 3 și 12, nr. 16 și 17.

CAPITOLUL XIII

Simon

(aprox. 420 î.H.)

390. Vedem din ce cercuri sociale deosebite proveneau uneori discipolii lui Socrate, deși principalii lui adepți erau aristocrați.

391. Această primă listă conține 81 de dialoguri, socotind două dialoguri cu titlul *Despre dreptate* și trei dialoguri *Despre curaj*, cum dă lista. La începutul enumerării, Diogenes Laertios vorbea de 33 de dialoguri. Aceste inadvertențe sînt lucruri obișnuite în materie. Titlul *Despre frumos* apare de două ori (nr. 3 și 31). Tot de două ori apare titlul *Ce e frumosul*. Toate aceste dialoguri, ca și cele următoare, sînt pierdute. **392.** Alții citează trei titluri noi de dialog, care nu spun nici ele mare lucru. **393.** Avem o listă de omonimi în care Simon al nostru nu e menționat de fel, ci un Simon retor, altul medic și altul sculptor. Dacă listele acestea provin de la Demetrios din Magnesia, în orice caz ele au fost completate cu omonimi de ocupații altele decît poezia și literatura, întrucît opera lui Demetrios se mărginea numai la *Poezii și scriitorii omonimi*. În lista purtătorilor numelui Simon avem deci un sculptor. Acest fel de adaosuri l-am găsit și în alte liste de omonimi de la Diogenes Laertios și vom găsi și mai departe.

CAPITOLUL XIV

Glaucon

394. *Glaucon* acesta este fratele lui Platon? (vezi Xenofon, *Memorabilia*, III, 6, 1) Cele nouă titluri de dialoguri care nu ni s-au conservat nu spun mare lucru: nr. 2, *Euripides*, e poetul tragic ca personaje? Nr. 6, *Aristophanes*, e poetul comic? *Cephalos* este bogatul fabricant de arme, tatăl oratorului Lysias? *Menexenos* revine ca titlu de dialog și la Platon. **395.** Treizeci și două de alte dialoguri, ale căror titluri nu se dau, sînt socotite ca apocrife. Toate la un loc sînt pierdute.

CAPITOLUL XV

Simmias

(aprox. 400 î.H.)

396. *Simmias*, ca și următorul, *Cebes*, sînt doi cetățeni din Theba care au fost discipoli ai bătrînului pitagorician Philolaos (cel puțin așa spune Platon în dialogul *Phaidon*, 61 e) și care după aceea au devenit aderenți ai lui Socrate. Ei apar ca personaje de prim plan în dialogul *Phaidon* al lui Platon și aduc obiecții împotriva

argumentelor lui Socrate în favoarea nemuririi sufletului, producînd o nouă întorsătură dramatică în dialog. Urmează o listă de 23 de titluri de dialoguri ale lui Simmias, toate pierdute.

CAPITOLUL XVI

Cebes

(aprox. 400 î.H.)

397. Despre *Cebes*, vezi mai sus, nota 396. Ni se dau trei titluri de dialoguri compuse de el, care s-au pierdut. Sub numele lui Cebes ni s-a păstrat un dialog intitulat *Tabloul* (vezi primul titlu din lista lui Diogenes Laertios), însă filologii sînt aproape unanimi în a considera dialogul care ne-a parvenit ca apocrif.

CAPITOLUL XVII

Menedem

(aprox. 350-276 î.H.)

398. *Menedem* – filosof; a fost continuatorul școlii lui Phaidon, pe care a mutat-o de la Elis (patria lui Phaidon) la Eritreia (patria lui Menedem).

399. *Theopropizii* – familie din Eritreia, necunoscută din altă parte decît din acest pasaj al lui Diogenes Laertios. **400.** Despre *Alexinos*, vezi mai sus, nota 336.

401. Este vorba de decorator de culise (σκηνογράφος).

402. *Asclepiades din Pblus* – filosof al școlii din Eritreia, prieten nedespărțit pînă la moarte al lui Menedem. Despre acest Asclepiades avem informații cu caracter anecdotic tot la Diogenes Laertios (vezi mai departe, în *Viața lui Menedem*). **403.** *Anchipylos* și *Moschos* – filosofi obscuri din școala lui Phaidon. Nu știm nimic despre ei. Moschos mai e citat la Athenaios, I, 44 c.

404. Vezi mai sus, nota 398. **405.** Este vorba de Crates din Theba, filosof cinic.

406. Vezi fragm. nr. 29, *PPbF*, p. 191, Diels. **407.** *Eurylochos din Casandrea* (= Potidaia) și *Cleippides din Cyzic*, de altfel necunoscuți.

408. *Hierocles din Caria* – necunoscut. Poate același cu comandantul de mercenari citat de Polyaios, V, 17. **409.** *Amphiaraos* – erou legendar și profet din Argos. A luat parte fără vrerea sa la expediția celor șapte împotriva Thebei, fiind silit de soția sa, deși știa sfîrșitul dezastruos al campaniei. El era iubit de Zeus și de Apollo. Povestea spune că el ar fi fost răpit de aceștia de pe cîmpul de luptă și că trăiește sub pămînt, dînd oracole în templul său de la Theba și într-altul de la Oropos. Cel ce consulta oracolul se culca într-o cameră subterană a templului și primea răspunsul lui Amphiaraos în vis (gr. ἐγκοίμησις, lat. *incubatio*).

410. Aluzie obscenă. **411.** Vezi mai sus, nota 402. **412.** *Nicocreon* – rege în Salamis din insula Cypriu. Citat de diverși istorici și scriitori.

413. Informațiile date sînt interesante pentru a se vedea modul de funcționare a unei școli de filosofie. Desigur, erau diferențe de organizare între o școală și alta. Aici, la Menedem, vedem inversul a ceea ce se făcea în mod obișnuit în aceste școli. **414.** Cuvinte de ocară: „Agamemnonianule!”, adică unul ce face pe Agamemnon, regele regilor. „Hegesipolis” nu se referă la un nume propriu-zis purtat de vreun personaj istoric, ci înseamnă „conducător de cetate”.

415. După interpretarea lui Reiske, ar fi vorba de cărnurile lepădate pentru zeii htonieni. **416.** Era obiceiul răspîndit în Grecia întreagă de a onora pe oamenii de seamă prin statui mai mari sau mai mici așezate în locuri publice, în piață (agora) sau în alte părți. **417.** *Aratos din Soloi*, în Cappadocia (n. pe la 315 î.H.) – prieten cu Menedem și cu Antigonos, regele Macedoniei. A scris un poem numit Φαινόμενα, *Despre constelațiile cerești*, care a avut un succes imens în antichitate.

Lycophron din Chalcis, în insula Eubea – poet tragic, care a compus o dramă satirică, intitulată *Menedem*. *Antagoras din Rhodos* – poet care a compus o *Thebais* și *Epigrame*. Citat de mai mulți autori. **418.** *Sofocle* – vestitul poet tragic din Atena. *Achaïos* – tot poet tragic din Eritreia. *Eschil* – marele poet tragic, care, împreună cu Sofocle și Euripide, reprezintă tragedia greacă în tot ce are ea mai de seamă și mai înalt. **419.** Vedem deci că și în antichitate era pusă în discuție apartenența unor opere dintre cele mai caracteristice. Astfel, *Medea* lui Euripide, una dintre capodoperele acestuia, era atribuită de unii, după Diogenes Laertios, lui Neophron din Sicyona. Acesta din urmă pare a fi scris și el o piesă, *Medea*, și, contrar unor informații antice, el pare a fi mai tânăr ca Euripide, pe care l-a imitat. S-a găsit pe un papirus în Egipt un fragment din *Medea* lui Neophron (vezi TGF Nauck²).

420. *Paraibates* – filosof cirenaic, discipolul lui Epitimidides din Cyrene și profesorul lui Hegesias (vezi Diogenes Laertios, II, 86).

421. Ca și la Antistene, avem aici negația posibilității de a afirma un predicat despre un subiect. Antistene admitea numai judecăți de identitate: omul este om; binele este bine (Platon, *Sofistul*, 251 b; Aristotel, *Metaph.*, V, 29, 1 024 b 32). De aceea nu există contradicere (οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν) (cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol.I, București, Editura Tehnică, 1993, p. 176). **422.** ὀξύωμα este termenul tehnic pentru judecata logică la stoici, termen care se întâlnește în textul lui Diogenes Laertios. Deci textul a trecut printr-o prelucrare stoică, după cum se va vedea și la alți termeni. Aristotel numea judecata logică λόγος.

423. *Judecăți simple*, ἀπλᾶ, sînt, după stoici, următoarele: „e ziua”, „e lumină”. Avem deci la stoici prima logică a propoziției. E de presupus că aici Menedem este sub influența stoicismului, deși Zenon din Citon e cu vreo zece ani mai tânăr ca el. **424.** *Judecățile compuse* (οὐκ ἀπλᾶ) sînt de tipul: „Dacă este zi este lumină”, după logica stoică (cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol.I, București, Editura Tehnică, 1993, pp. 290-299). **425.** *Judecățile ipotetice* (συνημμένα) sînt compuse (οὐκ ἀπλᾶ) și de tipul: „Dacă e zi e lumină”; „Dacă cineva a fost rănit la inimă, va muri” (*ibidem*). **426.** *Judecăți conjunctive* (συνπεπληγμένα) sînt, după logica stoică, cele de tipul: „Este și ziua și lumină” (*ibidem*). **427.** *Heracleides din Oxyrhynchus* (în Egipt) după Su(i)da(s) – fiul lui Sarapion, poreclit *Lembos*. Diogenes Laertios, V, 94, îl face originar din Callatis sau Alexandria. E contemporan cu Ptolemaios al VI-lea Filometor (181-145 î.H.). A scris un *Epitom* (rezumat) *al vieții lui Satyros* și un *Epitom al succesiunilor lui Sotion*, opere des întrebuintate de Diogenes Laertios sau de izvoarele lui. Nu e totdeauna ușor de identificat și separat Heracleides Lembos de Heracleides Ponticos, întrucît Diogenes Laertios citează de multe ori, ca și aici, numai cu numele de Heracleides, cînd pe unul, cînd pe altul.

428. Pentru Platon, „dialectica” era arta de a întreba și de a răspunde, metoda dialogică de cercetare a problemelor filosofice (vezi și Cartea I, nota 64). Concepția lui Platon nu se limitează însă la aceasta: „dialectica” devine teoria logică a cunoașterii suprasenzoriale, metoda prin care putem pătrunde în lumea inteligibilă, în lumea ideilor. În acest sens, „dialectica” lui Platon avea un mers dublu: „dialectica” ascendentă pornea de la lucrurile sensibile, pentru a ajunge, prin generalizare, la idei, pînă la ideea supremă a Binelui (vezi dialogul *Banchetul*), iar „dialectica” descendentă pornea de la ideile generale și, prin dihotomii succesive sau diviziuni succesive (διαιρέσεις), ajungea la ideile particulare (vezi dialogul *Sofistul*). Ambele „dialectici”, ascendentă și descendentă, sînt expuse în *Republica* lui Platon (vezi și dialogul *Phaidros*). Probabil că pe această metodă de cercetare o lua în rîs Menedem (cf. Léon Robin, *Platon*, Editura Teora, 1997).

429. *Alexinos* – vezi mai sus, nota 336. **430.** *Bion din Borysthenes* – *Viața* lui, la Diogenes Laertios, Cartea a IV-a, cap. VII, §§ 46-58.

431. *Antigonos din Carystos* (secolul al III-lea î.H.) a scris *Biografia ale filosofilor*, lucrare prețioasă, întrucît ne dă date despre filosofii pe care i-a cunoscut personal. A fost legat de Menedem și apoi de Arcesilaos. A scris și despre sculptură și pictură. Extrase din *Biografiile filosofilor* (operă pierdută) se găsesc la

Athenaios și Diogenes Laertios. Lucrare fundamentală despre el: Ulrich von Wilamowitz-Moellendorff, *Antigonos von Karystos (Philol. Unters., Heft IV)*, 1881.

432. Chalcis – oraș în insula Eubea. Drumurile nu erau sigure pe atunci. De la Delfi la Chalcis trebuia trecută și limba îngustă de mare.

433. Σύννοια este destul de nesatisfăcător redat prin „dragoste”. Cuvântul grec înseamnă „acord perfect prin comunitate de simțire, de suflare”. „Un trup și un suflet” am zice pe românește. **434.** Prietenia dintre *Oreste* și *Pilade* a rămas proverbială. Aceștia doi sînt dați pînă în ziua de azi ca exemplu desăvîrșit al prieteniei. **435.** O mină valora 100 de drahme, iar un talant avea 60 de mine. Deci un talant avea 6 000 de drahme. **436.** *Hipponicos Macedoneanul* nu ne e cunoscut din alt text decît acesta la Diogenes Laertios. *Agetor din Lamia* de asemenea.

437. *Heracleides, Lembos? Oropos* – oraș întărit la granița dintre Atica și Beoția. **438.** Informații interesante cu privire la mîncarea vechilor greci (în general grecii erau foarte frugali) și obiceiurile la masă. **439.** Vezi mai sus, nota 417.

440. Avem aici trei versuri citate din drama satirică *Menedem* a lui Lycophron.

441. Obiceiul de a cita o operă sau chiar o epistolă prin începutul ei.

442. Acest *Aischylos* este necunoscut din altă parte.

443. *Euphantos din Olynth* – profesorul lui Antigonos Gonatas. A scris o istorie a timpului său și tragedii (secolul al III-lea î.H.).

444. *Lysimachia* – oraș fondat de Lysimachos pe locul vechii Cardia, pe Cheroneseul tragic. **445.** Prima parte a unui decret; avem textul obișnuit al decretelor onorifice. **446.** *Aristodemos din Eritreia* – citat numai aici.

447. Vezi mai sus, nota 437. **448.** *Templul lui Amphiaraios* din Oropos și despre Amphiaraios, vezi mai sus nota 409. **449.** *Heracleides Lembos*.

450. *Persaios*, fiul lui Demetrios din Cition. Vezi Diogenes Laertios VII, 36.

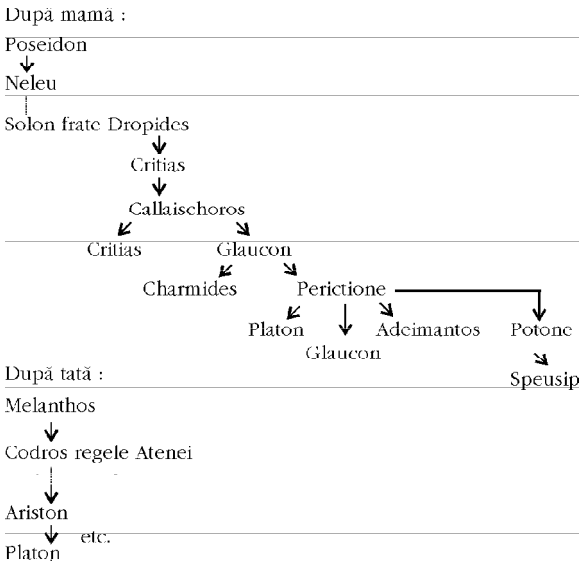
451. Același *Heracleides Lembos*. **452.** Încă o epigramă slabă a lui Diogenes Laertios. **453.** Lui Platon, respectiv *Vieții și doctrinei lui*, îi este dedicată întreaga Carte a III-a a lui Diogenes Laertios. Cartea a IV-a cuprinde pe urmașii lui Platon, cei din Academia veche, apoi Academia medie sceptică a lui Arcesilaos, în fine Academia sceptică nouă a lui Carneade. Academia nouă eclectică, cu Philon din Larissa și Antiochos din Ascalon, nu este tratată de Diogenes Laertios, deși ea este contemporană cu Cicero (deci secolul I î.H.), iar Diogenes Laertios este de la începutul secolului al III-lea d.H. Se vede că pînă la Carneade și Clitomah mergea izvorul lui. Diogenes Laertios cunoaște pe Sextus Empiricus, care e aproape contemporan cu el (finele secolului al II-lea d.H.). Deci, pentru scepticism, izvorul lui Diogenes Laertios mergea mai departe, cuprinzînd și scepticismul nou, fondat de Enesidem. Academia medie a lui Arcesilaos și Noua Academie a lui Carneade constituie scepticismul mediu. Scepticismul vechi cuprinde pe Pyrrhon din Elis, fondatorul lui, și pe Timon din Phlius, zis și Sillograful (vezi și A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. 1., 1993, pp. 322 și 327).

Cartea a III-a

Platon (427-347 î.H.)

1. Este vorba de cei 30 de tirani instaurați la Atena după victoria spartanilor în războiul peloponeziac din anul 404 î.H.

2. *Thrasyllos* – scriitor, de mai multe ori citat de Diogenes Laertios și care pare a fi identic cu astrologul care a trăit pe timpul lui Tiberius. Mort pe la anul 36 d.H. Iată genealogia lui Platon dată în acest § 1 la Diogenes Laertios.

3. *Speusip* – filosof, discipol și nepot al lui Platon (vezi genealogia mai sus, nota 2). A primit conducerea Academiei după moartea lui Platon.

4. *Clearch din Soloi* (Cilicia) – elev al lui Aristotel. Mai este citat de Diogenes Laertios și în alte părți. 5. *Anaxilaides* – scriitor, cunoscut numai din acest pasaj.

6. Toată legenda țintește la a face din Apollo tatăl lui Platon.

7. Corespunde cu anii 428-425 î.H. 8. Lunii *Thargelion* îi corespunde finele lunii mai – începutul lunii iunie. Deci Platon s-ar fi născut la finele lunii mai.

9. Iarăși aluzie la originea apollinică a lui Platon. 10. Corespunde cu 348/347 î.H. Deci Diogenes Laertios dă anul nașterii după cronografiile lui Apollodor, iar anul morții după Hermip și Neanthes. 11. *Isocrate din Atena* – marele retor, creator sau, mai bine-zis, al doilea creator, după Gorgias din Leontinoi, al genului epideictic de oratorie, care ne prezintă discursuri, de multe ori scrise, nepronunțate, în care se dezvoltă o teză. 12. *Arbontatul lui Lysimachos* (anul nașterii lui Isocrate) – 436-435 î.H. *Arbontatul lui Ameinias* (anul nașterii lui Platon și anul morții lui Pericle) – 429/428 î.H. După cum vedem, sînt mici fluctuații cu privire la data nașterii lui Platon. De obicei se consideră că a trăit de la 427 la 347. 13. *Antileon* – scriitor citat aici de Diogenes Laertios și de Pollux.

14. *Favorinus* – filosof erudit, sofist din secolul I d.H., de orientare sceptică. A trăit la Roma, unde s-a bucurat de multă apreciere. Are lucrări de erudiție,

adesea citate de Diogenes Laertios. *Amintiri* (în cel puțin cinci Cărți) și *Istoriei felurite* (în cel puțin opt Cărți). Titlurile grecești: Ἀπομνημονεύματα și Παντοδαπή ἱστορία. **15. Pheidias** – fiul lui Thales, locuitor din Egina, necunoscut din altă parte. **16.** Cuvîntul grec e κληροῦχος și înseamnă posesorul unui lot de pămînt dobîndit prin tragere la sorți. În timpurile vechi de tot se trăgea lotul în fiecare an la sorți. Mai tîrziu, în cazul nostru, *cleruchos* înseamnă cel care capătă un lot de pămînt într-un teritoriu cucerit și impus cetății învinse. Astfel, tatăl lui Epicur era posesor de lot în insula Samos, unde atenienii impuseseră ca locuitorii insulei să cedeze un număr de terenuri împărțite în loturi și să primească atenieni săraci care voiau să se stabilească pe ele pentru a le lucra.

17. Avem trei filosofi stoici cu numele de Athenodoros: 1) din Tars, directorul bibliotecii din Pergam, mai tîrziu se stabilește la Roma (secolul I î.H.); 2) tot din Tars, fiul lui Sandon, profesorul lui Augustus, discipol al lui Poseidonios; 3) din Soloi. Primul e citat nominal în Diogenes Laertios, VII, 34, și al treilea în Diogenes Laertios, VII, 38. Atribuirea scrierii *Despre plimbări* în cel puțin opt Cărți lui 1 sau 2 este greu de decis, dacă nu va fi un al treilea autor.

18. Choregia era o obligație sau sarcină (χορευγία) pe care statul o impunea unor cetățeni bogați aleși să instruiască și să întrețină un cor în vederea reprezentărilor teatrale la sărbătorile Dionysiilor. **19. Dion din Siracusa** – cumnatul lui Dionysios cel Bătrîn și deci unchiul lui Dionysios cel Tînăr. Dion era admirator al filosofiei lui Platon, mai ales pe plan politic. El este exilat de Dionysios cel Tînăr, însă după un timp reușește să-l răstoarne din tiranie, fiind pînă la urmă asasinat la Siracusa cu vreo opt ani înaintea morții lui Platon. **20. Adeimantos** și *Glaucón* sînt frații mai obscuri ai lui Platon. Ei apar ca personaje în dialogul *Republica* al lui Platon. **21.** Despre *Potone* și *Speusip*, vezi mai sus, notele 2 și 3.

22. Dialogul *Rivalii* (Ἀνταγιστῆς), în care e citat chiar la început Dionysios gramaticianul, este considerat ca apocrif de critica modernă. Dionysios nu e cunoscut mai de aproape. **23.** Vezi, mai sus, nota 22. **24.** Educația unui tînăr, viitor cetățean al Atenei, se împărțea în două: 1) μουσική, muzica, adică tot ce privește muzeele, deci literatura, în care intrau și științele, și filosofia, și muzica, cu alte cuvinte *educația intelectuală*, și 2) γυμναστική, gimnastica, adică tot ce privește *educația fizică*. Ambele erau egal de importante și nici un tînăr care avea posibilitatea materială nu se sustrăgea acestor cerințe. Am putea spune că educația fizică avea o oarecare precădere, cel puțin în timpurile vechi. „Gimnastica” derivă de la cuvîntul γυμνός, „gol”, întrucît exercițiile fizice se făceau pe terenuri speciale numite *palestre* sau *gymnazii* (tot derivat de la cuvîntul γυμνός), unde tinerii se exersau goi. Pentru garderobă, dușuri, erau încăperi speciale amenajate lîngă terenul de exerciții gimnastice. **25. Ariston** – profesor de gimnastică din Argos; mai e citat de Olympiodoros (comentator al lui Platon) și în *Viața lui Platon* de un autor anonim. **26.** Despre *Alexandros Polybistor* am vorbit într-o notă anterioară.

27. Neanthes din Cyzic – retor și istoric din școala lui Philiscos (secolul al IV-lea î.H.), care a scris *Despre oameni celebri*, de unde par a proveni informațiile pe care le dă Diogenes Laertios sau izvorul său, întrebunînd ca izvor pe Neanthes. Prin urmare, și în antichitate erau mai multe versiuni pentru a explica schimbarea numelui filosofului din Aristocles în Platon, nume care este în orice caz o poecrlă.

28. Dicaearchos din Messene – elev al lui Aristotel. A avut o activitate de scriitor foarte întinsă, erudită și importantă. Și ca filosof este de oarecare importanță. **29.** Activitatea poetică a lui Platon, compozitor de ditrambi, poeme lirice și tragedii, ar putea fi inventată de biografi pentru a explica talentul poetic deosebit care se învederează în dialogurile lui. **30. Timotheos din Atena**, care a scris Πεπλ βίωv, nu ne e cunoscut decît din citatele lui Diogenes Laertios.

31. Lebăda este pasărea lui Apollo. Vezi cunoscutul text din dialogul *Phaidon* al lui Platon (85 a și urm.), care poate a inspirat legenda cu visul lui Socrate.

32. Alexandros Polybistor. Heracleitos – un autor neidentificabil din altă parte, citat ca izvorul său de Alexandros. Diogenes Laertios (Cartea a IX-a, § 17) dă o listă de cinci purtători ai acestui nume. **33. Colonos** – district al Aticii, nu departe

de grădinile de la incinta eroului Academos (sau Hecademos, după altă versiune). Colonos era tot un erou după care s-a numit districtul. Aici se presupune că s-a sfârșit nefericitul Edip, bătrîn și orb. Un erou, ἦ ρως, la greci era o divinitate protectoare, avînd o rază de acțiune mai redusă decît cea a zeilor olimpieni. Acțiunea binefăcătoare sau pedepsitoare a eroului se mărginește la împrejurimile incintei consacrate lui. **34.** Arderea poemelor sale de către Platon vrea să dovedească profunda impresie și influență exercitată de personalitatea puternică a lui Socrate asupra celui mai de seamă elev al lui. **35.** *Hefaiistos*, în grecește, este egal cu „foc”, așa cum vinul e denumit pur și simplu Dionysos, iubirea – Afrodita, războiul – Ares etc. **36.** *Cratylus* – filosof partizan al filosofiei lui Heraclit, pe care a denaturat-o însă, ajungînd la sofistică și la un relativism extrem. Heraclit afirmă că nu te poți cufunda de două ori în apele aceluiași rîu, întrucît ele curg și se schimbă neconținut. Cratylus afirmă că nu te poți cufunda nici măcar o dată (Aristotel, *Metafisica*, III, 5, 1010 a 7) și că nu poți, din această cauză, da un nume unui lucru, ci trebuie să te mărginești a-l arăta cu degetul. Platon a scris un dialog cu numele *Cratylus*, în care dezvoltă o teorie despre limbă și originea ei.

37. *Hermogenes din Atena* – fiu al lui Hipponicos, fratele lui Callias. Se întîlnește și în Xenofon în *Memorabilia* și *Banchetul* și la Platon în *Phaidon*, 59 b. Este și personaj din dialogul *Cratylus* al lui Platon. **38.** *Hermodor din Siracuză* – filosof, discipol al lui Platon; ar fi scris despre doctrina nescrisă (ἄγραφα δόγματα zice Aristotel) a lui Platon, în ultima fază de activitate filosofică a acestuia, despre care n-a redat nimic în dialogurile sale. Această operă a lui Hermodor este pierdută și doctrina nescrisă a lui Platon de direcție pitagorizantă n-o cunoaștem decît din criticile lui Aristotel și din comentatorii acestuia. Despre opera lui Hermodor, vezi Simplicius, *Comm. in phys.*, p. 247, 33 și urm. și p. 256, 32 și urm., ed. Diels, CAG, IX, 1882. **39.** Adică în anul 399 î.H., după moartea lui Socrate.

40. *Theodor din Cyrene* – mare matematician din antichitate. A fost profesorul lui Theaitetos, altă mare figură a matematicii grecești (vezi B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft*, 1956, pp. 233-240, 271- 291).

41. *Philolaos* și *Eurytos* au fost pitagoricieni din generația veche, care erau deja morți în anii din preajma lui 399. Dacă Platon a făcut într-adevăr această călătorie înaintea primei sale călătorii la Dionysios cel Bătrîn, atunci el nu i-a putut vedea pe acești bătrîni pitagoricieni. De Philolaos, în dialogul *Phaidon* al lui Platon, se vorbește ca de un personaj din trecut, care nu mai există. El a locuit la Theba (vezi 61 d și e). Eurytos este declarat discipol al lui Philolaos de Iamblichos, *Vita Pythagorica*, cap. 148. **42.** Călătoria lui Platon în Egipt, și bineînțeles la Cyrene, pare a fi foarte verosimilă. **43.** Cît privește faptul că ar fi fost însoțit de Euripide, este iarăși o imposibilitate. Călătoria lui Platon a avut loc după moartea lui Socrate (399 î.H.), iar Euripide a murit cam în 406 î.H., în Macedonia, la curtea regelui Archelaos. Vedem deci cu cîtă ușurință afirmau biografii fapte care erau așa de ușor controlabile și sînt false. **44.** Versul 1193 din *Ifigenia în Taurida* a lui Euripide. **45.** Autorul se sprijină pe Homer, *Odiseea*, IV, vers 231 și urm. Herodot (II, 77, 84) vorbește de mulțimea medicilor în Egipt, dar nu ne e cunoscut vreun pasaj din dialogurile lui Platon în care să se spună acest lucru.

46. De la 401 î.H., cînd începe expediția lui Cyrus cel Tânăr împotriva fratelui său Artaxerxes, expediție la care a luat parte și Xenofon, Asia Mică este într-o neconținută fierbere și războaiele dintre satrapi și greci se succed, precum și cu popoarele subjgate de perși. De la 396 la 394, regele Agesilaos al Spartei luptă în Asia Mică împotriva satrapului Tisaferne. În acest timp, după 399, cade călătoria lui Platon în Egipt și Cyrene. **47.** Academia a fost înființată, ca școală în care se învăța filosofia idealistă platonică și se făceau unele cercetări științifice, abia mai tîrziu, pe la 387 î.H., după înapoierea lui Platon din prima sa călătorie în Sicilia, vinderea lui ca sclav și răscumpărarea lui. **48.** *Gymnaziu* – școală de educație fizică cu un teren potrivit în acest scop pentru exerciții și clădiri aferente (vezi și mai sus nota 24). **49.** Despre noțiunea de „erou”, ἥρως, la greci, vezi mai sus, nota 33. **50.** Numele eroului Academos avea și varianta Hecademos, după cum se

vede din textele lui Diogenes Laertios. **51.** *Eupolis* – autor de comedii dintre cei mai de seamă ai comediei vechi. Contemporan cu Aristofan și Cratinos.

52. Ἀσπράτευτοι sînt cei care, pentru motive oarecare, n-au făcut serviciu în campanie ca soldați. Deci traducerea cu „Ambuscații” pare potrivită.

53. Cuvîntul πλατίσσοχος, aluzie ironică la numele lui Platon, este denumirea unui gen de pește mare. **54.** Greierii și cîntecul lor erau deosebit de apreciați la Atena (vezi Timon, frg. nr. 30, Diels, *FPbG.*, p. 191). **55.** Hecademos se scria cu un *E* la început, deci *e* scurt. *H* la greci nu este o consoană, ci un suflu care precedă un cuvînt începînd cu o vocală, cum e cazul aici. *H* reprezintă suflul aspru, iar suflul moale constă în pronunțarea vocalei inițiale curate. Acest suflu moale corespunde cu consoana *alef* în ebraică, *elif* la arabi.

56. *Isocrate* – marele orator epideictic, de care am mai vorbit (vezi mai sus, nota 11). La început era prieten cu Platon. Mai apoi, vanitosul Isocrate, cu pretențiile lui de a da îndrumări educative tinerilor, considerîndu-se „filosof”, a dus la o ruptură cu Platon și la o polemică voalată între ei, fără a pronunța în mod reciproc numele adversarului. **57.** *Praxiphanes din Rhodos sau Mytilene* – filosof peripatetic din vechea generație; a scris Περί ποιημάτων [Despre poeme], din care provine, poate, informația lui Diogenes Laertios. **58.** *Aristoxenos* – filosof peripatetic, elev al lui Aristotel, adversar aprig al lui Platon și mare admirator al lui Pitagora. A scris o lucrare despre *Viața lui Platon*, citată de Diogenes Laertios, V, 35. **59.** În linii mari, caracterizarea doctrinei lui Platon este exactă. Lipsește numai Parmenide, care a avut și el un rol de seamă în crearea doctrinei ideilor (cf. E. Zeller, *Die Philosophie der Griechen*, Leipzig, 1922, ed. a V-a; É. Bréhier, *Histoire de la philosophie*, Paris, 1928; A. Fouillée, *La philosophie de Platon*, Paris, 1869; P. Friedländer, *Platon*, 3 vol., Berlin, 1964-1975; L. Robin, *Platon*, Paris, 1937; tr. rom.: București, Teora, 1997; P. Lachièvre-Rey, *Les idées morales, sociales et politiques de Platon*, Paris, 1938; G.A. Morrov, *Plato's Law of Slavery*, 1939; J.P. Maquire, *Plato's Theory of Natural Law*, New Haven, 1947).

60. Am văzut mai sus că 60 de mine fac un talant, iar mina are 100 de drahme. Cumpărarea de cărți implica o intenție de plagiat. Nu știm de la cine provine această acuzație, după cum vom vedea mai tîrziu, și asupra căreia se va mai reveni la Diogenes Laertios. Aici e dat ca unul dintre izvoare Satyros din Callatis, de care am mai vorbit. Bănuim că în spate se află Aristoxenos, înverșunatul adversar al lui Platon. **61.** Vezi mai sus, nota 60. Suma de 80 talanți e considerabilă pentru un particular. **62.** *Onetor* – orator, elev al lui Isocrate.

63. *Epicharmos din Cos* (mai tîrziu stabilit în Sicilia, probabil secolul al V-lea, sub tiranul Hieron) – poet comic, cu tendințe filosofice spre pitagorism și heracliteism. Un fragment aduce aminte și de ideile lui Xenofanes din Colofon. Diogenes Laertios citează mai jos, după Alcimos, un număr important de versuri din comedii de ale lui Epicharmos, contestate ca fiind autentice de unii, dar pe care Hermann Diels le considera ca fiind autentice. Pasajul acesta și cel care urmează, adică Diogenes Laertios, III, 9-17, este editat critic de Diels-Kranz, *Vors.*⁵, I, pp. 195-199. **64.** *Alcimos* – istoric și scriitor din Sicilia, citat adesea de Athenaios. Originea siciliană explică interesul lui pentru Epicharmos și fragmentele din acesta pe care ni le-a conservat (a nu se confunda cu Alcimos, citat la Diogenes Laertios, II, 114). Urmează un lung citat textual din Alcimos, care la rîndul lui citează versurile lui Epicharmos, relicve prețioase ale timpurilor trecute (Diogenes Laertios, III, 9-16, citatul din Alcimos). **65.** Pînă aici Alcimos dă o succintă expunere a faimoasei doctrine platonice despre lucrurile sensibile și idei, care este foarte exactă, am zice chiar remarcabilă prin scurtime și precizie. Dar dacă vede în Epicharmos pe autorul concepțiilor lui Platon, aici desigur că Alcimos greșeste. Putem ierta pe Alcimos, scuzîndu-l pentru patriotismul lui local, dacă face din Platon aproape un plagiator al lui Epicharmos. Platon s-a inspirat din doctrinele filosofice anterioare, dar pentru a le prelucra într-o sinteză originală și personală. Lucrarea lui Alcimos se numea *Către Amyntas* (Πρὸς Ἀμύνταν), în patru Cărți. Acest Amyntas ne este necunoscut. Otto Apelt, în nota sa la acest loc

(nota 12 la Cartea a III-a, ed. 1921, nota 7 în ed. 1955), face din acest Amyntas un matematician din Heraclea. Cunoaștem numai un matematician Amicylas din Heraclea citat de Proclus în *Comentariul la Elementele lui Euclid* (p. 67, 8, ed. Friedlein) și la Diogenes Laertios, IX, 40, iar tot la Diogenes Laertios, III, 46, apare numele sub forma Ἀμύκλος. O schimbare a transmisiei manuscrise în pasajul nostru din Ἀμύντας în Ἀμύκλαν nu mi se pare justificată. Diels, *Vors.*⁵, I, p. 193, citează pe un Amyntas din Heraclea, elev al lui Platon, *Index Ac.*, 6, 1 p. 33, Mekler și traduce Πρὸς Ἀ. cu „*Contra lui A.*”. **66.** Fragm. nr. 1, Diels-Kranz⁵, I, p. 195. **67.** Fragm. 2, *ibidem*, p. 196. **68.** Continuă expunerea doctrinei ideilor lui Platon, dată de Alcimos, care de asemenea este remarcabilă prin precizie și concizie. Expunerea este luată în bună parte din dialogul *Phaidon* al lui Platon. Omonimia dintre idei și lucrurile sensibile este o problemă importantă în platonism, deși denumirea comună care se dă unei idei, pe de o parte, și lucrurilor sensibile care participă la acea idee, pe de altă parte, se referă la două serii de lucruri cu totul diferite, uneori opuse unele altora. „Model” traduce cuvântul παράδειγμα, „arhetipul” veșnic și neschimbător al lucrurilor supuse nașterii, pieirii și transformărilor din lumea sensibilă. **69.** Fragm. 3, Diels-Kranz⁵.

70. Aici Alcimos expune o teorie a amintirii care se depărtează de teoria reminiscenței (ἀνάμνησις) a lui Platon (*Phaidon*, 72 e și urm.), întrucât nu vrea să facă apel la teoria metempsihozei, care constituie baza expunerii platoniciene. După ομοίότητος par a fi căzut câteva cuvinte din text.

71. Fragm. 4 și 5, Diels-Kranz⁵. Aici se termină citatul din Alcimos cu versurile lui Epicharmos. **72.** Alcimos încheie făcând reflecția că aceste tratate dovedesc „ajutorul” (ὀφέλεια) de care i-a fost Epicharmos lui Platon. Prin urmare, nu este vorba de o acuzație de plagiat propriu-zisă. **73.** Fragm. 6 Diels-Kranz⁵ al lui Epicharmos, pe care îl citează mai departe Diogenes Laertios, nu e dat ca citat din Alcimos, dar este pe linia acestuia, căci desăvârșește ceea ce a spus el. Se poate însă să fie ticluit de altcineva pentru a completa cele spuse de Alcimos. De altfel, și în ediția Diels-Kranz⁵, p. 195, se fac rezerve asupra autenticității fragmentelor citate de Alcimos. **74.** *Sophron din Siracuză* (a doua jumătate a secolului al V-lea î.H.) a scris mimi, gen de comedie ușoară. *Herondas* (secolul al III-lea î.H.), ai cărui mimi ni s-au păstrat pe un papirus din Egipt, îl imita pe Sophron, ale cărui opere sînt pierdute. Acești mimi reproduceau scene din viața de toate zilele.

75. Desigur că Platon, în scrierile sale glumește adesea și reproduce scene de genul celor care făceau obiectul mimilor lui Sophron, de unde și această afirmație, poate inventată cu scop etologic, că Platon a introdus mimiile lui Sophron la Atena.

76. *Dionysios*, fiul lui Hermocrates, este Dionysios cel Bătrîn, care a fost tiran al Siracuzei de la 405 la 368/367 î.H. Platon a făcut prima sa călătorie în Sicilia în 388/387 î.H., probabil nu fără intenții politice. Știm cum s-a soldat această călătorie: cu vânzarea lui Platon ca sclav la Egina, care era în stare de război cu Atena, și răscurmăpărarea lui de către Annikeris. **77.** Textul transmis de manuscrise este deteriorat în acest loc. Poate că ar trebui citit τέλος în loc de αὐτό, așa cum sună și traducerea dată aici. **78.** *Dion* – este cumnatul lui Dionysios cel Bătrîn și mare aderent și prieten al lui Platon. *Aristomenes* – partizan al lui Dion; nu ne e cunoscut din altă parte. **79.** *Pollis*, spartan, navarh în 396/395, a fost învins de Chabrias la Naxos în 376, celebru prin faptul că a vîndut pe Platon, în Egina, în anul 388 sau cel mai tîrziu în 387. **80.** *Charmandros* – fiul lui Charmandrides, cetățean din Egina, citat numai aici, după Favorinus.

81. În acest timp, Egina era în stare de război cu Atena. Platon a putut fi vîndut cel mai tîrziu pînă în 387. **82.** *Anniceris din Cyrene* – filosof din școala lui Aristip. A fondat o sectă a acestei școli cirenaice sau hedoniste (vezi Diogenes Laertios, II, 96 și urm.). **83.** *Chabrias* – vestit general al atenienilor.

84. *Helike* – oraș în Achaia pe malul mării; în anul 373 î.H. a fost înghițit în întregime de mare în urma unui cutremur. Atunci va fi pierit și navarhul Pollis, după spusele lui Favorinus. **85.** A doua călătorie a lui Platon în Sicilia a avut loc în anul 369 î.H., la Dionysios cel Tânăr, tiranul care succedă tatălui său cu același

nume. **86.** *Theodotas* – probabil un partizan al lui Dion; ne este cunoscut din acest text și din *Epistolele* platonice III și VII. **87.** Scrisoarea aceasta a lui Archytas către Dionysios cel Tânăr este, după toate probabilitățile, un fals, deși împrejurările tratate în ea corespund cu realitatea. **88.** În grecește nu exista obiceiul de a se adresa cuiva la persoana a II-a plural. Chiar omul de rînd, adresîndu-se persoanelor sus-puse sau chiar suveranilor, întrebînta singularul „tu”.

89. A treia călătorie în Sicilia, tot la Dionysios cel Tânăr, a avut loc în anul 361 î.H. Platon a plecat cu promisiunea că tiranul va ridica condamnarea la exil împotriva lui Dion, unchiul tiranului, prietenul și discipolul lui Platon; Dionysios nu s-a ținut de cuvînt și Platon s-a întors pentru totdeauna la Atena.

90. *Pamphile*, scriitoarea egipteană, pe care am mai întîlnit-o cînd am vorbit despre Thales (vezi Cartea I, nota 102). **91.** *Megalopolis* – oraș din Arcadia.

92. *Chabrias* – general al atenienilor, pe care l-am mai întîlnit (vezi nota 83).

93. λόγος este cuvîntul, poate, cu cele mai multe semnificații în grecește și nu este ușor de ales sensul potrivit într-un pasaj dat. El înseamnă rînd pe rînd: cuvînt, vorbire, tratat, rațiune, raport, proporție, judecată (logică), noțiune (mai rar), definiție (în logică). **94.** *Leodamas din Thasos* – matematician, citat în catalogul matematicienilor la Proclus, *In primum Euclidis Elementorum librum Commentarii*, p. 66, 15, ed. Friedlein; vezi și p. 211, 18 și urm. *Epistola a XI-a* platonică este adresată lui Leodamas. **95.** Metoda analitică se referă aici la geometrie și matematici în general. Vezi Proclus, p. 211, 18 și urm.

96. Despre antipozi vorbește Platon în *Timaos*, 63 a. Termenul στοιχεῖον, în sensul de „element”, nu este întrebuintat înainte de Aristotel. Număr dreptunghiular este produsul a două numere inegale. Πέρατα „limite” (sau, în traducere, „lucruri care mărginesc”) sînt punctul pentru linie, linia pentru plan și planul pentru corpurile solide. **97.** *Lysias* – fiul lui Cephalos, orator vestit, de care am mai vorbit. **98.** Discursul despre Eros, dragoste, din *Phaidros* al lui Platon, este o pastişă făcută de Platon, scrisă în felul și în stilul lui Lysias. Pînă azi sînt specialiști care cred că Platon a introdus în dialogul său un discurs real al lui Lysias. **99.** Preocupări gramatice și lexicale se găsesc mai întîi la sofisti. Prodicos din Ceos s-a ocupat de sinonime; Protagoras, de corectitudinea denumirilor (ὀρθότης τῶν ὀνομάτων). Platon nu s-a ocupat în mod special de gramatică, deși în opera sa sînt reflecții ce se pot valorifica în acest sens. O primă încercare timidă de a clasifica părțile de vorbire se găsește la Aristotel (*Poetica*, cap. 20). Și în alte părți ale *Poeticii* și ale operei lui Aristotel găsim elemente cu privire la limbă și la gramatică (*Categoriile* și *Despre interpretare*, mai ales începuturile acestor tratate).

100. Platon ne dă, în diverse părți ale dialogurilor sale, reflecții și expuneri asupra doctrinei filosofilor dinaintea lui. Totuși, în mod mai sistematic, dar mai deformat, a făcut acest lucru Aristotel. În fine, tatăl doxografiei grecești este Theofrast, elevul și urmașul lui Aristotel la conducerea școlii peripatetice. Deși Platon pare a fi cunoscut atomismul lui Democrit, după cum reiese din dialogul *Timaos*, totuși nu l-a citat niciodată. Grecii s-au mirat de acest lucru și au căutat să-l interpreteze, după cum vom vedea mai departe. Avem aici, în §§ 24-25 (secțiunea XIX), rubrica biografiilor pe care am numit-o „primul inventator” εὐρητής. În acest pasaj, cuvîntul πρῶτος, „primul”, revine de șase ori. Noi nu amintim de aceste rubrici clasificatoare ale biografiilor decît din cînd în cînd. Cititorul poate determina această împărțire pe rubrici, cum am indicat-o mai sus în notele din Cartea I, mai departe pentru fiecare βίος. **101.** *Dion* – adversar al democrației siracuzane despre care am mai vorbit (vezi mai sus, nota 78), exilat de nepotul său Dyonysios cel Tânăr, tiranul din Siracuză; din anul 357 se află în război pe față cu acesta, reușește să răstoarne pe Dyonysios, dar este ucis în 354 la Siracuză. *Epistola a VII-a* a lui Platon (care, după părerea noastră, nu este autentică) se adresează partizanilor lui Dion, după omorîrea acestuia, și conține informații prețioase despre autorul ei, care n-a trăit multă vreme după aceste evenimente. **102.** Preferăm forma *Mithradates* (= „dat de Mithra”, zeul persan; compară numele „Dieudonné”), care e mai persană decît aceea de *Mithridates*.

De asemenea, numele tatălui Orontobates îl preferăm celui transmis în mod obișnuit de mss. Rhodobates, ambele forme Mithradates și Orontobates sînt adoptate de Hicks în ediția sa. **103.** *Silanion* – cunoscut sculptor din Atena (jumătatea a doua a sec. al IV-lea). **104.** *Heracleides Ponticos* sau *Lembos*?

105. *Theopomp* – poet comic din comedia veche, contemporan cu Aristofan.

106. *Anaxandrides* din insula Rhodos – poet comic din comedia medie.

107. *μορφα*, măsline consacrat zeiței Athena și măslinii consacrați din incinta Academiei (vezi Aristofan, *Norii*, versul 992). **108.** Am redat calamburul din textul grec după puțință. **109.** *Alexis din Thurioi* – poet comic din comedia veche.

110. *Ancylion* – numele unei comedii (poate de Eubulos?).

111. *Amphis* – poet comic din comedia medie. **112.** Platon, în ultimii ani ai vieții lui, ar fi ținut cursuri la Academie despre bine (περὶ τἀγαθοῦ), după cum spune Aristoxenos, și le descrie efectul asupra auditorilor (‘*Ἀρμονικῶν τὰ σωζόμενα*, ed. Marquard, 1868, p. 44, 5 și urm.). **113.** *Dexidemides* – titlul unei comedii de Amphis. **114.** Nu *Cratinos* din comedia veche, ci un altul, mai recent, din comedia nouă (secolul al III-lea î.H.). **115.** Vezi mai sus, nota 109.

116. *Parazitul* – titlu de comedie care renește destul de des. Aici, probabil, comedie a lui Alexis. **117.** *Anaxilas* – poet din comedia medie, de la care se dau aici trei titluri de comedie. Aici se termină și cu numeroasele citate din comedia greacă în care era batjocorit sau ironizat Platon și doctrina sa. Aceste citate sînt foarte importante pentru istoricul comediei grecești, mai ales că piesele amintite sînt în întregime pierdute, cu excepția pieselor conservate ale lui Aristofan. Pentru filosofia lui Platon, ele sînt mai puțin importante și îngreunează textul la Diogenes Laertios. Dar biograful nostru a socotit altfel. **118.** Urmează acum o serie de epigrame adresate de Platon unor băieți și femei. Ele sînt în general foarte slabe, însă apreciate de Diogenes Laertios. De aceea ne îndoiem de autenticitatea lor. *Aster* („Astrul”), numele unui băiat de care ar fi fost îndrăgostit Platon, după obiceiul grecesc. **119.** *Archeanassa* – curtezană din Colofon, amintită și de Athenaios. **120.** *Agathon* – poet tragic, personaj în dialogul *Banchetul* al lui Platon; el trebuie să fi fost mai în vîrstă ca Platon. Poate că este vorba de un alt tînăr, Agathon, al cărui nume se găsește în primul vers al epigramei.

121. Cuvîntul grecesc *σαγηνεύω*. Este vorba de eritreeni prinși în cursă de generalul persan Datis, eveniment citat în mai multe locuri în literatura greacă (Herodot, VI, 94; Platon, *Legile*, III, 698 d). **122.** Aici se termină epigramele lui Platon pe care le citează Diogenes Laertios. Autenticitatea lor este, după cum am spus, mai mult decît îndoielnică. Ele ocupă nu mai puțin de patru paragrafe: 29-33. Epigrama anterioară conține o ironie la amorurile Afroditei cu Ares, din Homer, *Odiseea*, Cîntul VIII, 266 și urm. (vezi mai sus, nota 118).

123. *Apollonios al lui Molon* (numit pur și simplu și *Molon*) – retor din Alabanda, stabilit la Rhodos; a fost profesorul lui Cicero. Ar fi scris lucrarea *Împotriva filosofilor*. **124.** Într-adevăr, Xenofon și Platon nu se citează unul pe altul. Probabil că aici autorul consideră ca lucrări similare dialogurile mici, socratice, cu caracter moral din tinerețea lui Platon și amintirile (*Memorabilia*) lui Xenofon, care în a doua parte a lor conțin și părți dialogate. **125.** Cele două lucrări, *Republica* lui Platon și *Cyrupaideia* lui Xenofon, sînt destul de diferite, deși se pot găsi și preocupări comune: idealul de guvernare și de educare (a unui tînăr prinț la Xenofon, Cyrus cel Mare). **126.** Desigur că Platon are dreptate, și cartea lui Xenofon este o ficțiune, un roman istoric, în care autorul și-a expus propriile sale opinii, fără a se preocupa de modul efectiv cum era educat un tînăr persan (vezi Platon, *Legile*, 649 c). **127.** *Memorabilia*, III, cap. 6, § 1.

128. Antistene nu admitea decît judecăți de identitate și nega posibilitatea de a afirma un predicat despre un subiect. De aceea, zicea el, nu există contradicție: οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν. **129.** *Sathon* – nume propriu derivat din substantivul de gen feminin *σάθη*, care înseamnă „membru viril”. Caracterul insultător al dialogului e evident din capul locului. Mai departe, în lista operelor lui Antistene la Diogenes Laertios, VI, 16, avem titlul: *Sathon* sau *Despre contradicție*, Cărțile 1, 2, 3.

130. Platon, *Phaidon*, 59 c. De altfel, și Platon spune că era absent la moartea lui Socrate, deoarece era bolnav (59 b; cf. și Diogenes Laertios, II, 65).

131. *Idomeneus din Lampsacos* – elev și prieten al lui Epicur (vezi *Epistola* lui Epicur adresată în ziua morții sale lui Idomeneus, Diogenes Laertios, X, 22); ar fi scris lucrarea *Despre socratici*, din care pare a proveni informația lui Diogenes Laertios. **132.** Platon, *Phaidon*, 59 b și *Apologia*, 34 a. **133.** Nu știm în ce operă a sa a făcut această observație Aristotel. **134.** Informația lui Favorinus trebuie să aibă un tîlc pe care nu-l înțelegem. Numai Aristotel a rămas pînă la finele lecturii dialogului *Phaidon*. **135.** *Philippos din Opus* – astronom și matematician, elev al lui Platon. A editat *Legile* lui Platon și pare a le fi adăugat dialogul *Epinomis*, care ni s-a păstrat ca operă a lui Platon. **136.** Vezi mai sus, nota 135.

137. *Euphorion din Chalcis* (Eubea, secolul al III-lea î.H.) – scriitor și poet; a studiat filosofia la Atena. *Panaitios din Rhodos* – filosof, fondator al stoicismului mediu (secolul al II-lea î.H.). **138.** O calomnie de plagiat împotriva lui Platon, emanînd de la Aristoxenos, care e aici direct citat. Noi știm cîtă imaginație aveau grecii cînd era vorba să găsească într-un text conținutul altui text. Am avut un exemplu mai sus, deși nu direct răuvoitor, în citatele din Epicharmos date de Alcimos (Diogenes Laertios, III, 9-17), pentru a ilustra dependența lui Platon de acest poet comic originar din Cos și stabilit în Sicilia. **139.** Azi este unanim admis că *Phaidros* aparține perioadei de maturitate a lui Platon, compoziția acestui dialog plasîndu-se între *Phaidon* și *Republica*. **140.** *Dicaearchos din Messene* este, ca și Aristoxenos din Tarent, discipol imediat al lui Aristotel și adversar al lui Platon. **141.** *Xenocrate din Chalcidion* – elev direct al lui Platon, al treilea scolarh în succesiune al Academiei, după Platon și Speusip. Sensul poveștii este că nu trebuie să săvîrșești acțiuni violente în stare de mînie sau de beție, pe care să le regreți mai apoi. **142.** Platon, *Legile*, 808 b. **143.** *Ibidem*, 663 e.

144. Filip s-a suit pe tronul Macedoniei în anul 360 î.H., iar Platon moare în anul 347. **145.** *Myronianos din Amastris în Paflagonia* – scriitor, citat de mai multe ori la Diogenes Laertios. L-am întîlnit în Cartea 1, § 12 și îl vom mai întîlni în Cărțile IV, V și X. **146.** Boala aceasta este îndeobște cunoscută în antichitate. Poate că are altă semnificație decît cea de a fi propriu-zis mîncat de păduchi. Am întîlnit această boală, de care ar fi murit Platon, și în *Viața* lui Ferekyde din Syros (Diogenes Laertios, I, 118 și urm.). **147.** Desigur, testamentul lui Platon este o piesă interesantă, pe care ne-a transmis-o antichitatea sau, mai bine zis, sîrguința lui Diogenes Laertios. El nu e complet. Lipsește cel puțin începutul, după cît ni se pare. În privința aceasta, testamentul lui Aristotel, păstrat tot de Diogenes Laertios (Cartea a V-a), este mai complet și mai interesant. **148.** Această primă frază este, probabil, luată de Diogenes Laertios din autorul la care a găsit testamentul lui Platon. Textul testamentului, ciuntit la începutul lui, urmează după această primă frază, care e tot un citat, dar din autorul de care am vorbit. E aproape sigur că testamentele lui Aristotel și ale altor trei peripateticieni provin de la Ariston din Ceos, care pare a fi scris *Viețile* filosofilor peripateticieni. Pentru testamentul lui Platon ne-am gîndi la Hermip din Smyrna, elevul lui Callimah, care a scris despre *Viețile filosofilor*. **149.** ὀβολός, „obol” – a șasea parte a unei drahme. Celelalte măsuri de greutate și monedele le cunoaștem din notele anterioare.

150. Personajele acestea nu le cunoaștem din altă parte, afară de Speusip, nepotul lui Platon, fiul surorii acestuia, Potone, și poate de Eurymedon și Demetrios. **151.** Epitafurile care urmează §§ 43-45 sînt mai mult sau mai puțin reușite; între ele se află și două de Diogenes Laertios. **152.** Paragraful 46 conține lista discipolilor lui Platon, cei mai mulți cunoscuți. Cităm pe cei mai puțin cunoscuți. *Hestiaios din Perinthis* – nu-l cunoaștem din altă parte. *Amyclos din Heraclea* – îl întîlnim și sub forma Amyclas (vezi mai sus, nota 65). *Erastos* și *Coriscos din Scepsis* – doi platonicieni din cerul de la Assos în Troada, prieteni cu Aristotel. *Epistola a VI-a* platonică este adresată lor și lui Hermias. Aristotel îl citează pe Coriscos în tratatele sale acroamatice, cînd vrea să dea exemplificări ale teoriilor sale. *Timolaos din Cyzic* e citat și de Athenaios. Pe următorii trei nu-i

cunoaștem mai de aproape. *Hippothales* este un personaj în dialogul *Lysis* al lui Platon. *Callippos din Atena* a fost elevul lui Platon și tiran la Siracuză. Următorii doi nu-i cunoaștem din altă parte. Cele două femei eleve ale lui Platon – *Lastheneia din Mantinea* și *Axiothea din Pblus* – sînt citate și de alți autori. *Chamaileon din Pont* este un peripatetician, scriitor de istorie literară, contemporan cu Heracleides Ponticos. *Hyperides* este celebrul orator, prieten cu Demostene, susținător al democrației. *Lycurgos* este faimosul orator partizan al lui Demostene, om sever și integru care a condus afacerile bănești ale Atenei. Nu a rămas de la el decît un singur discurs *Contra lui Leocrates*. *Polemon*, probabil filosoful scolarh al Academiei după Xenocrate, împreună cu *Crates* academicul. Pe *Sabinos* nu-l cunoaștem mai de aproape. *Mnesistratos* mai e amintit de Diogenes Laertios (VII, 177). **153.** Pasaj foarte important prin problemele pe care le pune, chiar dacă nu le putem rezolva. Aici apar două participii feminine la dativ: ὑπαρχούσῃ și ζητούσῃ, acompaniate de pronumele personal σοι. Deci textul se adresează unei persoane de gen feminin, pusă la persoana a II-a. De aici s-a crezut că întreaga operă *Viețile și doctrinele filosofilor* a lui Diogenes Laertios era adresată unei femei, probabil sus-puse. În restul operei lui Diogenes Laertios se mai întâlnește o singură dată o adresare directă către o persoană indicată cu pronumele personal acuzativ singular σε, unde genul nu este determinat (Diogenes Laertios, X, 29). Din pasajul nostru – II, 47 – s-a tras concluzia că opera lui Diogenes Laertios era precedată de o prefață dedicatorie, adresată unei persoane feminine, prefață care s-a pierdut. S-a mai emis și ipoteza că Diogenes Laertios a copiat textul său dintr-un izvor care se adresa unei persoane feminine și, cu neglijența ce-l caracterizează, a lăsat textul adresat la persoana a II-a singular, deși expunerea generală a operei sale este la persoana a III-a. Nu putem decide între aceste două ipoteze. Totuși, nu vrem să lăsam absolut nemenționată o afirmație a lui Paul Monceaux, *Les Africains. Étude de la littérature latine d'Afrique. Les Païens*, Paris, 1894, p. 354. Acest cercetător al literaturii latine din Africa afirmă, fără a se sprijini pe nici un fel de texte, că Diogenes Laertios ar fi trăit la curtea împărătesei Julia Domna, soția lui Septimiu Sever, ambii mari susținători ai artelor, la a căror curte se aflau scriitori și savanți vestiți pe timpul acela. Noi nu știm absolut nimic despre viața lui Diogenes Laertios și nu credem că există vreun text antic care să justifice afirmația lui Monceaux. Totuși, timpul cînd a trăit Diogenes Laertios (începutul secolului al III-lea d.H.), dedus prin considerații literare și filosofice, corespunde cu domnia lui Septimiu Sever (193-211 d.H.) și a soției sale Julia Domna. Astfel s-ar putea face conjectura că Julia Domna ar fi persoana căreia i se adresează Diogenes Laertios în *Viața lui Platon* (Cartea a III-a, § 47). Aceasta ca o ipoteză neconfirmată de vreun text. **154.** ἐπὶ κεφαλαίων (κεφαλαιωδῶς sau καθολικῶς etc.) „în linii generale sau în rezumat”, opus lui ἐπὶ μέρους „în detaliu”, se întâlnește adesea la Diogenes Laertios și în toată literatura doxografică și biografică greacă. Termenii variază, dar ideea e aceeași. Aici avem κατ' εἶδος în loc de ἐπὶ μέρους. Se pare că izvorul lui Diogenes Laertios, neavînd o expunere de detaliu, ci numai una generală, face din necesitate o virtute și se referă la proverbul cu bufnițele. Cuvîntul συναγωγῆς s-ar găsi și în titlul operei lui Diogenes Laertios, după cum afirmă Martini. Vezi întreaga frază: περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν δογματῶν, care ne redă titlul aproape întreg al operei lui Diogenes Laertios.

155. Proverb: la Atena erau atîtea bufnițe, încît a duce bufnițe la Atena însemna a face un lucru inutil. **156.** *Zenon din Elea* – faimosul discipol al lui Parmenide. Zenon, prin dificultățile (ἀπορίαι) sale cu privire la admiterea mișcării în lume, a devenit vestit. Problemele ridicate de el se discută pînă în ziua de azi (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, Cartea a IX-a, cap. V, 25-29).

157. Aristotel, *Despre poezi* (în trei Cărți). Este vorba de lucrarea ce se găsește în lista operelor lui Aristotel de la Diogenes Laertios, V, 22. **158.** *Alexamenos din Styra* (în Eubea), sau din *Teos* – mai e citat, în afară de aici, și de Athenaios. Și antichitatea ezită de multe ori în indicarea locului de origine al unui autor, întrucît unii dintre ei, plecînd din țara lor și devenind cetățeni ai altor orașe, și-au

schimbat apartenența statală și titulatura. Astfel, după editorul Ph. Legrand al lui Herodot, acesta și-ar fi luat titulatura de Θούριος în loc de Ἀλικαρνασσεύς cum apare în mss. **159.** Compară, pentru definiții, și explicații, care urmează, și Albinos, Εἰσαγωγή εἰς τοῦ Πλάτωνος διαλόγους ed. C.F. Hermann, pp. 148-151. Albinos trăiește în secolul al II-lea d.H. (vezi Albinos, *Epitomé*, de Pierre Louis, Paris, 1945, p. XIV), deci anterior cu ceva lui Diogenes Laertios. De altfel, ambii autori par a copia același izvor literar. **160.** Compară Albinos, *ibid.*, III, p. 148, și pentru cele ce urmează la Diogenes Laertios. **161.** Un autor tragic prezenta la concurs, la sărbătorile lui Dionysos, o trilogie tragică compusă din trei tragedii. La Eschil, cele trei tragedii erau legate prin dezvoltarea unui subiect comun, în afara de *Perșii*, care face excepție, pe când la Sofocle și Euripide cele trei piese dintr-o trilogie n-aveau legătură între ele. Trilogia tragică era urmată de o a patra piesă, numită dramă satirică și care, împreună cu trilogia tragică, forma o tetralogie. Drama satirică n-are nici o legătură cu comedia veche, atică, dar a avut o influență importantă asupra comediei medii. Platon nu s-a gândit niciodată să scrie dialogurile sale în cadrul unor tetralogii, așa că aranjamentul acesta arbitrar e dat de gramaticul Thrasyllus (vezi și I. Zamfirescu, *Istoria universală a teatrului*, vol. I, București, E.S.P.L.A., 1958, pp. 29 și urm.). **162.** Dialogul numit *Atlanticul* este dialogul *Critias*, în continuarea lui *Timaios*, în care se întâlnește pentru prima dată mitul Atlantidei. **163.** Ni s-a păstrat întreaga operă scrisă a lui Platon, ba încă, în plus, și unele dialoguri neautentice. Din dialogurile citate de Diogenes Laertios mai sus, criticii moderni le declară neautentice pe următoarele: *Cleitophon*, *Hiparchos*, *Rivalii*, *Minos*, *Alcibiade II* (îndoielnic), *Theages*, *Hippias II* (îndoielnic) și *Epistolele*, a căror autenticitate în parte este contestată.

164. Platon este un dogmatic (în sensul stabilit de Diogenes Laertios, I, 16), dar părerile lui au variat extrem de mult, rămânând doar la anumite concepte fundamentale în lunga sa carieră filosofică. El însuși, în faza critică ce urmează după maturitate, își critică doctrina ideilor, arătându-i insuficiențele în dialogul *Parmenide*, și apoi încearcă s-o facă mai suplă, spre a preîntâmpina obiecțiile, în *Sofistul* și *Omul politic*. În *Philebos* nici nu mai vorbește de idei, deși nu pare să le fi abandonat. În ultima fază a gândirii sale, el ajunge, sub influența pitagorismului, la afirmarea ideilor-numere sau a numerelor ideale, doctrină greu de înțeles, întrucât în această etapă n-a scris nimic, și cunoaștem aceste ultime concepții ale filosofului nostru – pe care Aristotel le numește ἄγραφα δόγματα „doctrină nescrise” – din critica lui Aristotel și din comentatorii acestuia. Din cauza labilității doctrinei platonice se explică de ce Academia medie fondată de Arcesilaos și, în prima sa fază, Noua Academia fondată de Carneade iau o orientare sceptică. **165.** *Oaspetele* ξένος, „străinul” *eleat* și *Oaspetele atenian* sînt personaje fictive, care apar primul în *Omul Politic* și *Sofistul*, iar al doilea în *Legile*.

166. Observațiile lui Diogenes Laertios sau ale izvorului său merită a fi reținute. **167.** *Inducția* (ἐπαγωγή) în antichitate avea cu totul alt sens decît în logica modernă de la Bacon de Verulam încoace, după cum se poate vedea și din definițiile și exemplificările date de Diogenes Laertios (vezi A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, București, Editura Tehnică, 1993, pp. 238 și urm.).

168. Inducția prin contradicție duce la sofisme și nu are de-a face cu inducția propriu-zisă. **169.** Ψυχή este, în filosofia lui Platon, principiu de mișcare. Tot ce se mișcă fără a fi împins de alt lucru, tot ce se mișcă prin sine și de la sine, are suflet, ψυχή. Astfel, piatra magnetică (după Thales), sferile astrilor și animalele au suflet. **170.** Aici este vorba de ceea ce se numește în logica modernă „inferență”, concluzia trasă de la un fapt particular la alt fapt particular. Exemplul dat mai jos de Diogenes Laertios e foarte adecvat: ucigașul și petele de sînge găsite pe el.

171. Definiția inducției propriu-zise e foarte bună și satisfăcătoare și din punctul de vedere al logicii moderne. Dar grecii cereau, pentru justificarea trecerii de la particular la general, o enumerare completă a tuturor cazurilor particulare, iar cum acest lucru nu e posibil, li se părea că inducția este o inferență inferioară față de silogismul deductiv, care conchide de la general la particular cu ajutorul

unui termen mediu (vezi și A. Joja, *Elemente pentru explicarea inducției și deducției*, în „Cercetări filosofice”, 1955, nr. 4, pp. 250-251).

172. Exemplul dat de Diogenes Laertios pentru o inducție propriu-zisă se găsește în dialogul *Phaidon* a lui Platon, 70 c și urm. **173.** Dacă contrariile se nasc pe rînd unele din altele (din mic se naște cel mare și invers etc.), iar din viață se naște moartea, atunci și viața trebuie să se nască din moarte și, ca atare, trebuie să existe suflute în Hades. **174.** Această schiță extrem de condensată a evoluției tragediei grecești este corectă și interesantă. **175.** Aici este vorba de împărțirea filosofiei în trei părți, care pare a proveni de la Xenocrate și rămîne clasică de la epicurieni și stoici încoace. Aceste trei părți sînt: logica (la Epicur, canonica), fizica și etica. Aici dialectica ar corespunde cu logica. Platon și Aristotel împărțeau întregul domeniu al filosofiei în teoretic (θεωρητική) și practic (πρακτική). Platon mai adăuga și partea făuritoare a activității umane (ποιητική) de pe urma căreia rămîne un obiect făurit. **176.** *Thrasyllos* – gramatician și astrolog; a trăit la Rhodos și apoi la Roma, la curtea lui Tiberius. A murit pe la 36 d.H.

177. După ce ne-a vorbit de forma dramatică a dialogurilor în § 50 după izvorul său de acolo, aici revine asupra aceleiași chestiuni, probabil după un nou izvor. **178.** *Dionysii* – sărbători consacrate lui Dionysios. La Atena erau trei astfel de sărbători: 1) Marile Dionysii, serbate în luna Elaphebolion (martie-aprilie), se subînțeleg atunci cînd se vorbește numai de Dionysii; 2) Micile Dionysii, numite și „Dionisiile de la țară”, spre deosebire de Marile Dionysii, care sînt numite și „Dionisiile de la oraș”; se serbau în luna Poseideon (decembrie-ianuarie); 3) Lenaiele în luna Anthesterion (februarie-martie). *Panatheneele* – una dintre cele mai mari și populare sărbători ale atenienilor. Ele erau două la număr: 1) Marile Panathenee, serbate în luna Hecatombaion (iulie-august), în care o procesiune solemnă a tot ce avea Atena mai de seamă – tineri, fete, călăreți, bătrîni – se îndrepta către templul zeiței Athena pentru a-i aduce un peplos, o haină brodată, în dar. Scene din procesiunile Panatheneelor au fost immortalizate pe frizele templului Parthenon de pe Acropole, operă a lui Fidias sau executată sub conducerea lui directă, reprezentînd una dintre cele mai frumoase realizări ale artei plastice; 2) Micile Panathenee, sărbătoarea oalelor (χύθροι), aveau loc în luna Anthesterion (februarie-martie), în ziua a treia a Anthesteriilor (sărbătoarea florilor), și constau într-o procesiune în care era purtată o oală cu fel de fel de fructe. **179.** Vezi mai sus, nota 161. **180.** Aceeași acuzație de plagiat se găsește mai sus (Diogenes Laertios, III, 37) și este atribuită lui Aristoxenos, dușmanul lui Platon. Probabil, Aristoxenos este izvorul lui Favorinus, care la rîndul său e izvorul lui Diogenes Laertios. Acesta pare a fi uzat foarte mult de operele lui Favorinus. **181.** Din textul dialogurilor *Sofistul* și *Omul Politic* reiese că Platon avea intenția să scrie și un dialog intitulat *Filosoful*, pe care pare a nu-l fi scris niciodată. Probabil că în mod arbitrar, cunoscîndu-se această promisiune de a scrie un dialog *Filosoful*, s-a dat acest titlu, ca al treilea, dialogului *Epinomis*, care, după toate probabilitățile, nu este de Platon, ci de elevul său Philippos din Opus.

182. *Epistolele* transmise sub numele lui Platon, în număr de 13, au fost mai întîi, în secolul al XIX-lea, contestate de filologi ca fiind ale lui Platon, apoi, în secolul al XX-lea au început să fie considerate ca autentice. Un partizan al autenticității a fost și J. Burnet. Lupta s-a dat mai ales în jurul *Epistolei a VII-a*, cea mai amplă, cu o expunere doctrinară importantă, de autenticitatea căreia, dacă era dovedită, depindea și soarta celorlalte epistole, în cea mai mare parte. Noi nu credem în autenticitatea *Epistolei a VII-a*; motivele ar fi prea numeroase pentru a le expune aici, însă le-am dezvoltat în altă parte (*L'Orient et les origines de l'idéalisme subjectif dans la pensée européenne*, I, Paris, 1946, pp. 118 și urm.). Totuși, am înclina să considerăm ca autentice *Epistolele a VI-a* și *a XI-a*.

183. Expresiile εὖ πράττειν, εὖ διαίγειν și χαίρειν sînt formule de urare care au cam același sens. *Cleon* nu ne este cunoscut. **184.** *Aristodem* din demul Cydathenaion (numit „cel Mic”) – elev al lui Socrate (Xenofon, *Memorabilia*, I, 4; Platon, *Banchetul*, 173 b și 218 b); este probabil cel căruia îi e adresată *Epistola*

a X-a. În scrisoare, el ar fi partizan al lui Dion. *Hermias din Atarneus* este faimosul potentat din Asia Mică, socrul lui Aristotel, de care vom avea ocazia să ne ocupăm în *Viața* acestuia. *Leodamas*, sau *Laodamas*, este matematicianul elev al lui Platon, despre care am vorbit într-o notă anterioară. *Perdiccas* al III-lea, fiul lui Amyntas al II-lea, rege al Macedoniei (370-359 î.H.). **185.** În acești alți câțiva intră, probabil, și Dercyllides, citat în Εισαγωγή a lui Albinos, cap. IV, p. 149, ed. C.F. Hermann.

186. *Aristophanes din Byzantion* a trăit cam între anii 250 și 180 î.H., urmaș al lui Eratostene la conducerea bibliotecii din Alexandria, predecesor al lui Aristarh; gramatician și filolog, a fost una dintre marile figuri ale acestor discipline în antichitate. Aici îl vedem împărțind dialogurile lui Platon în cinci trilogii (deci 15 dialoguri), restul lăsându-le fără o ordine deosebită. Clasificarea aceasta nu ni se pare mai fericită decât cea a lui Thrasyllus. **187.** Toate aceste dialoguri cu care încep diverșii editori sau filologi seria dialogurilor sînt arbitrar alese, după criterii ce nu ne sînt prea evidente. **188.** Dialogurile declarate de Diogenes Laertios ca apocrife sînt corect alese. Dintre ele, *Midon*, *Feacienii*, *Chelidon*, *Hebdomada* (*Ziua a șaptea*), *Epimenide* nu ni s-au păstrat. Pe celelalte le posedăm și cercetătorii moderni sînt de acord în a le considera neautentice. Leon, căruia Favorinus îi atribuia, după spusele lui Diogenes Laertios, dialogul *Alcyon*, este probabil Leon din Byzantion, un elev al lui Platon. Este citat și de alți autori.

189. Stilul lui Platon nu este esoteric sau hermetic, deși nu se adresa celor mulți, ci unor aleși puțini la număr. El întrebuințează limbajul comun atîc care se vorbea la Atena pe timpul său și este interesant felul cum a putut să-și exprime ideile cele mai abstracte cu ajutorul unei limbi și al unui vocabular lipsit de tehnicitate, fapt care a contribuit la succesul literar al operelor lui.

Cuvîntul grec σοφός, „înțelept”, care se aplică și la abilitatea manuală, tehnică.

190. Dacă Platon întrebuințează aceiași termeni în sensuri foarte diferite, aceasta se datorește limbii grecești, care posedă în gradul cel mai înalt facultatea de a exprima lucrurile cele mai diferite prin același termen. Sensurile polarizate, opuse, exprimate prin același cuvînt, sînt foarte răspîndite în limba greacă: φάρμακον înseamnă și „medicament”, și „otravă”. Exemple de acest fel sînt foarte numeroase. Sensurile unui cuvînt ies unele din altele, cu legătura cea mai ușoară între ele. Aceste lucruri sînt bine cunoscute de specialiști.

191. Nauck, *TGF*², fragm. 473. **192.** Manuscrisele au, în loc de κακοῦ „rău”, καλοῦ, ceea ce este o lectură imposibilă. Am restabilit lectura κακοῦ, așa cum citeșc și Cobet, Hicks și alții. De altfel, conjectura e veche și a fost făcută și de Casaubonus (1559-1614). Nu e de mirare că Platon întrebuințează cuvîntul φαῖλος în trei, patru sensuri diferite: „inferior”, „simplu”, „rău”, „mic”. Mai putem adăuga noi sensurile, „urît”, „laș”, „ieftin”, așa de diferite unele de altele și care se exprimă toate prin același cuvînt, conform caracteristicii limbii eline.

193. Aici, ἰδέα, la Platon, este un termen tehnic filosofic pentru „idee” și poate fi luat în accepțiile indicate de Diogenes Laertios. **194.** Ideile platonice sînt neschimbătoare deci nemișcate și unice. Ființele matematice (figurile geometrice și numerele aritmetice) sînt multiple, dar neschimbătoare, ele fiind intermediare între idei și lucrurile sensibile, acestea din urmă fiind și multiple, și schimbătoare.

195. Probabil este vorba de dubla afirmație sau dubla negație a contrariilor, cum avem cazul aici. **196.** Recomandările făcute aici se pot aplica la cercetarea oricărei doctrine a unui filosof și nu numai la Platon. **197.** Semnele diacritice sînt descrise cu cuvinte în manuscrisele lui Diogenes Laertios. Iată aceste descrieri, pe care le-am evitat în textul traducerii, punînd semnele înșeși: 1) x majuscul este litera a 22-a a alfabetului, notînd aspirata guturală afonică. Textul scrie χῖ după denumirea literei în alfabet; 2) > se numește διπλῆ și e format din două linii care se unesc cu vîrfurile spre dreapta (ca semnul ∞ mai mare în matematică); 3) χῖ περιεστιγμένον „x punctat de jur împrejur” = ∞; 4) διπλῆ περιεστιγμένη „doubleta punctată în jur” = ∞; 5) ὀβελός περιεστιγμένος „frigarea punctată în jur” = ÷; 6) ἀντισίγμα περιεστιγμένος „sigma invers, punctat în jur” = ∑ (litera sigma, Σ, se scrie în grecește și C); 7) κεραύνιον „fulgeraș” = ↓; 8) ἀστερίσκος „steluța” = *;

9) ὄβελός „frigarea” = —. Aceste semne sînt întrebuintate de filologii epocii elenistice la orice text, mai ales la Homer și la alți autori, nu numai la Platon.

198. *Antigonos din Carystos* – biograf important al filosofilor (secolul al III-lea î.H.), de care am mai vorbit. A scris *Viețile filosofilor*, din care *Viața lui Zenon*, citată aici, este o parte. **199.** Este vorba, probabil, de ediții noi ale lui Platon, însemnate cu semnele diacritice menționate mai sus. **200.** Aici începe o doxografie a lui Platon datată de amplă (§§ 67-70) care este exclusiv bazată pe dialogul *Timaios* al lui Platon. Nu vom face trimiteri pas cu pas la acest dialog. Ele se găsesc în ediția lui Hicks. Cel ce vrea să vadă mai în adîncime apropierea dintre doxografia dată de Diogenes Laertios și dialogul *Timaios*, trebuie să citească dialogul întreg. Dacă facem bilanțul informațiilor pe care ni le dă Diogenes Laertios despre doctrina lui Platon (inclusiv cele luate de la Alcimos), constatăm că toate se cam reduc la conținutul dialogurilor *Phaidon* și *Timaios*, poate și *Phaidros*. Este vorba de Diogenes Laertios și de izvorul lui, întrucît Diogenes Laertios nu este un autor original, ci un erudit care-și culege știința din toate părțile de unde poate. Dar cam aceasta este situația și în Evul Mediu. Și în timpul acestuia, Platon n-a fost cunoscut direct decît prin cel mult aceste trei dialoguri, mai ales prin *Phaidon* și *Timaios*. Chalcidius, un autor din secolul al IV-lea d.H. a scris un comentariu la *Timaios*, cu textul dialogului pus în fața cititorului, carte care a avut mare circulație în Evul Mediu. Mai putem menționa cunoașterea indirectă a lui Platon prin alți autori, ca Macrobius (pe la 400 d.H.), Martianus Capella (secolul al V-lea d.H.), Boethius (m. pe la 524/525) și alții. Acești autori, care au scris toți în latină, au avut mare circulație în Evul Mediu și prin ei au cunoscut filosofii teologi ai acestei epoci un platonism contaminat de neoplatonism. Firește însă, autorul doxografiei privitoare la Platon, în Diogenes Laertios, cunoaște foarte probabil pe Platon în întregime, chiar dacă celelalte dialoguri, cum sînt *Gorgias*, *Republica*, *Theaitetos* etc., sînt mai puțin puse la contribuție. **201.** Doxografia lui Platon începe cu problema naturii sufletului. Aici se dă teoria împărțirii sufletului în trei părți, pe care Platon o dezvoltă și în dialogurile *Phaidros* și *Republica*. Dar autorul de la care se inspiră Diogenes Laertios are în vedere textele din *Timaios*, după cum se poate ușor vedea la o lectură paralelă. În schimb, în dialogul *Phaidon*, care pare anterior lui *Phaidros* și *Republica*, Platon susține că sufletul este μονοειδής, adică unitar, simplu, necompus din părți, tocmai pentru a-i dovedi nemurirea. Ceea ce e compus din părți se destramă. Ceea ce este simplu n-are în ce să se risipească. Vedem deci cum Platon își schimbă planurile de gîndire. **202.** Expunerea care urmează (§ 68) se aplică atît la sufletul omului, care în concepția sa e un microcosmos, cît mai ales la univers, care e macrocosmosul. Cercul interior divizat reprezintă eliptica pe care se mișcă cele 7 planete și este înclinat față de primul cerc nedivizat și exterior, care reprezintă sfera stelelor fixe legată de ecuator. În loc de „se mișcă”, $\kappa\iota\nu\epsilon\iota\sigma\theta\alpha\iota$, manuscrisele lui Diogenes Laertios au „se află”, $\kappa\epsilon\iota\sigma\theta\alpha\iota$. Noi acceptăm lecțiunea $\kappa\iota\nu\epsilon\iota\sigma\theta\alpha\iota$, care se găsește la Hicks, și credem că expresiile „la stînga” și „la dreapta” se referă la mișcarea planetelor, care are loc în direcție contrară cu cea a stelelor fixe, deși sînt antrenate și planetele în mișcarea zilnică a cerului.

203. Vezi mai sus, nota 202. **204.** Platon admite existența unui „suflet al universului”, deoarece tot ce are mișcare înăscută și de la sine are suflet, iar universul, care se mișcă prin revoluția sferei cerești, are deci un suflet al lui.

205. Despre identitate (ταὐτόν) și alteritate (ἕτερον), Platon s-a ocupat în dialogul *Sofistul*, însă pe plan metafizic și gnoseologic. Aceste teorii din *Sofistul* sînt aplicate, pe plan cosmologic, în dialogul *Timaios*.

206. Platon nu numește materia niciodată ὅλη, ca aici (termenul este aristotelic). Termenii prin care o exprimă sînt următorii: τόπος „spațiu”, χώρα „loc”, τὸ δεχόμενον și δεξαμένη „receptacolul”, τιθῆναι τῆς γενέσεως „doica devenirii”, ὑποδοχὴ γενέσεως „receptacolul devenirii” φύσις τὰ πάντα σώματα δεχομένη, „natura care cuprinde toate corpurile”, ἐκμαγεῖον „matrice”, ἐκείνο ἐν ᾧ γίγνεται „acela în care lucrurile se nasc” (vezi E. Zeller, *Die Philosophie der*

Griechen, II, 1, 1889, p. 722, notă). Toate aceste expresii se găsesc în *Timaios* și încă pe deasupra αἰτία πλανώμενη „cauza rătăcitoare”, care este tot materia.

207. Elementele primordiale: foc, aer, apă, pământ sînt constituite la Platon (vezi dialogul *Timaios*, 53 c-55 c), după exemplul pitagoricienilor, din triumghiuri elementare. **208.** Triumghiul din care e format Pămîntul are o formă specială, care o face inapătă de a trece în forma triumghiurilor celorlalte elemente. De aceea, pe cînd celelalte elemente, prin transformarea triumghiurilor lor elementare, pot trece și se pot preface unele în altele, pămîntul singur nu este transformabil în alt element. **209.** Aici Platon face uz de teoria corpurilor regulate, adică a corpurilor solide formate din poligoane regulate drept fețele lor, desăvîrșită de marele matematician Theaitetos și ale cărei teorii se găsesc consemnate în Cartea a XIII-a a lui Euclid. În fond, nu orice fel de poligoane regulate pot încheie un corp solid în ele. În realitate, sînt numai cinci astfel de corpuri care au primit numele de regulate. Patru dintre ele, Platon le împarte la elementele lor: tetraedrul (Diogenes Laertios zice piramida, ceea ce e aproximativ exact; tetraedrul e o piramidă, dar nu orice piramidă e tetraedru), care e forma elementului foc, octaedru pentru apă, icosaedru pentru aer și cubul pentru pământ. Mai rămîne dodecaedrul, a cărui formă Platon pare a o atribui universului în întregime. Despre Theaitetos, vezi B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft*, 1956, pp. 282 și urm. Pentru comentarii la *Timaios*, vezi Th.H. Martin și ediția lui G. Stallbaum (1838) cu comentarii și cea a lui A. Rivaud cu notele. **210.** La Aristotel, fiecare dintre cele patru elemente primordiale au un „loc propriu” (οἰκεῖος τόπος) spre care tind: focul în sus, pămîntul în jos, adică spre centrul lumii, iar apa și aerul au locuri intermediare. Aceasta nu este concepția lui Platon. La acesta, sub influența atomiștilor, mișcarea de revoluție a lumii împinge, unește sau separă elementele printr-o mecanică inerentă vârtejului.

211. Despre concepția finalistă a lumii, vezi Platon, *Phaidon*, 97 b și urm.

212. În *Timaios*, Demiurgul, adică Creatorul, după terminologia lui Diogenes Laertios, creează lumea luînd ca model și contemplînd ideile. La Platon, ideile au o existență independentă de creator, cel puțin în *Timaios*. Nici în dialogul *Republica* nu ne spune Platon, cînd vorbește de ideea supremă a binelui, că binele conține toate celelalte idei. Concepția după care ideile sînt reduse la o existență în intelectul divin este pe calea mistică ce merge la neoplatonism, deși anterioară acestuia. Diogenes Laertios nu cunoaște neoplatonismul. Dar neoplatonismul a fost preparat cu mult înainte de Platon. La Poseidonios și Albinos se găsesc începuturi (vezi Willy Theiler, *Die Vorbereitung des Neuplatonismus*, 1930).

213. Universul însuflețit de sufletul universal este, după Platon, un organism perfect. El e neted pe dinafară, adică se termină cu sfera stelelor fixe, și n-are organe, întrucît nu are nevoie de ele (vezi *Timaios*, 32 c-36 e). **214.** După Platon, universul nu este nepieritor prin esența sa, ci numai fiindcă nimic nu intervine ca să-l distrugă, divinitatea fiind bună și „lipsită de invidie”. **215.** Aici, Platon aplică ideile sale de cauzalitate finală. **216.** vezi nota 211. **217.** δύνاميς am tradus-o cu „calități”. Este vorba de proprietățile corpurilor elementare. στερεά am tradus cu „solide elementare”. Este vorba de cele patru elemente formate din poliedrele regulate indicate mai sus, în nota 209. După această concepție, apa și aerul sînt cele două medii proporționale între foc și pământ. **218.** Αἰών, eternitatea, nenăscută, neschimbătoare și nepieritoare este ideea prin participare la care ia ființă timpul. După această concepție, dacă n-ar exista universul cu rotația lui, creaturile și devenirea, n-ar exista nici timpul. Aristotel definește timpul ca numărul mișcării (cf. *Aristotel, Fizica*, 219 b). **219.** În concepția anticilor există mișcare mecanică prin împingere sau tracțiune și mișcare spontană într-un lucru care are suflet, mișcare pe care Diogenes Laertios o numește aici mișcare însuflețită, cum e cea a universului posesor al unui suflet universal. **220.** *Deoarece modelul* – adică în lumea ideilor lui Platon există ideile diferitelor animale, și universul posedă aceste animale, care există prin participare la idei.

221. Cuvîntul grec (*Timaios*, 40 b) este εἰλλομένην Par. A.; εἰλομένην și εἰλουμένην sînt alte variante de manuscrise. Sensul pasivului este același: „a se

învîrți”. Proclus citește ἰλλομένην. Acest text, cu acest cuvînt în interiorul lui, a dat loc la multă discuție între interpreți. Să fi afirmat aici Platon învîrtirea Pămîntului în jurul centrului său? Dar Platon admite revoluția sferei stelelor fixe în mod indiscutabil. O învîrtire a Pămîntului în jurul său propriu ar face inutilă admiterea rotirii cerului sau ar aduce perturbări de neconceput în pozițiile observate ale astrilor. Izvorul lui Diogenes Laertios interpretează textul din *Timaios* în sensul că Platon ar spune că Pămîntul se învîrtește în jurul său. Totuși, nu putem admite că Platon cunoștea rotația pămîntului în jurul său. Cuvîntul εἶλω poate însemna și „a se strînge în jur”. Ne putem gândi și la o ușoară mișcare de vibrație, de oscilație într-o parte și în alta pe care Pămîntul o execută de o parte și de alta a centrului lumii. Acestea sînt posibilitățile date de explicare. **222.** Cauze raționale sînt, după Platon, ideile și ființele însuflețite, care pot acționa în conformitate cu ideile, deci pe cale rațională. Lucrurile materiale mecanice sînt supuse și unor cauze necesare. **223.** Elementele primordiale – focul, aerul, apa și pămîntul – sînt supuse, în concepția anticilor, necesității naturii; dar Platon nu se referă la elementele primordiale ca lucruri sensibile, obiecte ale simțurilor, ci la receptacolul formelor acestor elemente, prin urmare la materia primordială (vezi mai sus, nota 206).

224. Despre triunghiurile elementare care constituie fețele poliedrelor care formează atomii de foc, aer, apă și pămînt, vezi Platon, *Timaios*, 53 c – 56 c, și comentariul lui E. Stallbaum *ad locum*. Acest atomism legat de mistica pitagoreică, îl opune Platon, probabil, atomismului lui Leucip și celui al lui Democrit, pe care trebuie să le fi cunoscut, deși nu le citează niciodată. Ceea ce a dus la afirmația că Platon ar fi vrut să ardă cărțile lui Democrit, după cum vom vedea la Diogenes Laertios, IX, 40. **225.** Concepția dualistă a lui Platon reiese printr-o interpretare aristotelizantă. **226.** Aici se termină fizica cosmogonică a lui Platon, expusă de Diogenes Laertios sau de izvorul lui după dialogul *Timaios*. Însă Platon face această expunere ca o povestire cu aparență de adevăr și nu ca o expunere științifică. De ce recurge Platon la o expunere mitică atunci cînd vorbește de cosmogonie, de crearea lumii? Fiindcă obiect al științei sînt numai entitățile fixe, nenăscute, neschimbătoare și nepieritoare, care sînt ideile. Problemele de devenire nu pot face obiectul unei științe. Iar cosmogonia, nașterea lumii, este o problemă de devenire. De aceea o tratează Platon sub formă de mit.

227. În §§ 78-79, Diogenes Laertios dă o succintă expunere a eticii lui Platon. Ἐξομῶσις τῷ θεῷ, identificarea cu divinitatea ca scop al vieții, se găsește în dialogul *Theaitetos* al lui Platon (176 b: ὁμῶσις τῷ θεῷ). **228.** Ἀἷμος înseamnă „popor” și „formă de guvernămînt democratic”. Casaubonus propune, în loc de εὐπαραίτητα „ușor de reparat”, lectura ἀπαραίτητα sau δυσπαραίτητα „ireparabil”, „ce nu se poate îndrepta”, pe care o adoptăm și noi. **229.** Contrar concepției lui Epicur, care susține că zeii nu se interesează de soarta oamenilor, ci trăiesc izolați și fericiți în spațiile intercosmice (μετακόσμια). Stoicii, ca și platonicienii, admiteau teza providenței divine (πρόνοια). **230.** δαίμονες sînt divinități de o categorie inferioară față de zeii olimpici. În timpurile vechi, la Homer spre exemplu, θεός și δαίμων erau sinonime (vezi și Francis E. Peters, *Termenii filosofiei grecești*, București, Humanitas, 1993: *daîmōn, daimōnion*). **231.** Καλόν înseamnă și „bun” și „frumos”. Dar Platon întrebuițează pentru „bun” mai mult cuvîntul ἀγαθόν. Așadar, traducem aici καλόν cu „frumosul” în sens fizic și moral.

232. Τῇ φύσει ὁμολογουμένως ζῆν este termenul stoic pentru morală: traiul în conformitate cu natura sau rațiunea universală. Pe timpul lui Diogenes Laertios și încă de pe timpul Noii Academii a lui Philon din Larissa și Antiohos din Ascalon (secolul I î.H.), începuse un sincretism care căuta să atenueze contrastele dintre școlile filosofice, mai ales dintre stoici și platonicieni, arătînd că, în fond, aceste sisteme susțin cam același lucru. Și cu școala stoică medie se învederează acest lucru, la Panaitios din Rhodos (secolul al II-lea î.H.) și la Poseidonios din Apamea (cam pe la 135-50 î.H.). **233.** Despre proprietatea numelor περί ὀνομάτων ὀρθότητος s-a ocupat și Protagoras sofistul, sub denumirea de ὀρθοέπεια. Probabil că Diogenes Laertios sau referentul său se gîndește la dialogul *Cratylus* al lui

Platon, în care această problemă este dezbătută pe larg. Mai departe am schimbat ordinea din Diogenes Laertios: întâi vin întrebările și pe urmă răspunsurile, și nu invers, cum e pus în textul lui Diogenes Laertios. **234.** Locul este cam deteriorat. După Diogenes Laertios, Platon spune să îndemni pe oameni să facă fapte drepte, ameninșându-i cu pedeapsa după moarte în Hades. Dar noi știm că în dialogul *Gorgias* se dezvoltă o altă temă, mult mai subtilă: Platon susține, prin gura lui Socrate, că e mai bine să suferi nedreptate decât s-o faci și că, dacă faci nedreptate, e mai bine să fii pedepsit decât să scapi fără pedeapsă. Motivarea platoniciană este că înfăptuirea unei fapte nedrepte atrage un dezechilibru sufletesc, care, ca o boală, face pe om nefericit, iar pedeapsa este ca un medicament care vindecă sufletul, redându-i fericirea și seninătatea, așa cum leacul material vindecă boala din corp. În dialogul *Euthyphron*, Platon susține împotriva lui Euthyphron teza că o faptă nu e pioasă fiindcă place zeilor, ci place zeilor fiindcă este pioasă.

235. Desigur, Platon are mituri eshatologice, adică mituri care privesc soarta sufletului uman după moarte. *Gorgias*, *Phaidon*, *Republica* se termină fiecare cu un mare mit eshatologic. **236.** Formula de închidere a părții în care Diogenes Laertios tratează doxografia lui Platon. **237.** În paragrafele care urmează, până aproape de finele Cărții a III-a (§§ 80-109; în acest ultim paragraf, ultimele șase rînduri sînt consacrate scriitorilor omonimi cu numele de Platon), ni se prezintă *clasificările platonice* ale diverselor domenii ale realului și ca autor al lor este dat Aristotel. Textul acesta destul de sec și clasificările făcute mecanic nu sînt nici în maniera lui Platon, nici nu par a avea ca autor pe Aristotel din Stagira. Această operă a *Clasificărilor platonice* pare a avea un autor destul de redus ca orizont și scolastic, din epoca elenistică. Între operele păstrate de la Aristotel nu avem așa ceva, iar în catalogul scrierilor lui de la Diogenes Laertios (Cartea a V-a, § 22 și urm.), avem următoarele titluri în care intră cuvîntul clasificări sau diviziuni (pe grecește διαίρεσεις): § 23: *Clasificări*, 17 la număr; *Clasificare*, într-o singură Carte. Același titlu e repetat în § 24. Nici una dintre ele nu poate fi lucrarea aflată la Diogenes Laertios. Catalogul scrierilor lui Aristotel al lui Ptolemaios are la nr. 53 un titlu: Πλάτωνος διαίρεσ<ε>ις (vezi ed. Valentin Rose). H. Mutschmann a editat acest text al lui Diogenes Laertios și l-a studiat în prefață, în *Divisiones quae feruntur Aristoteleae*, Leipzig, 1906, ediție și studiu pe care nu le-am putut consulta. **238.** Aceasta este împărțirea bunurilor atît după stoici, cît și după epicurieni. Dar după stoici, bunurile corporale și exterioare intră în aceeași grupă a lucrurilor indifferente (ἀδιόφορα). Epicur dă o precădere bunurilor sufletești, ca unele care dau o plăcere durabilă, deci dau fericirea. Vom vedea acestea la timpul lor, în Diogenes Laertios Cartea a VII-a, pentru stoici, și în Cartea a X-a, pentru epicurieni.

239. Toate aceste clasificări date mai înainte și cele care urmează sînt aproximativ platoniciene. Ele provin dintr-o epocă de sincretism în care se caută să se pună de acord marile școli filosofice, mai ales platonismul, stoicismul și aristotelismul. Autorul clasificărilor nu face aici deosebire între formele bune și formele rele de guvernămînt (cf. L. Robin, *Platon*, București, Teora, 1996, pp. 244-286; P. Lachiéze-Rey, *Les idées morales sociales et politiques de Platon*, Paris, 1938). **240.** Practică, de la πράττειν, „a acționa”, „a săvîrși un act”. De pe urma unui astfel de act nu rămîne un obiect concret produs de act. Făuritoare, de la ποιεῖν, „a face”, „a făuri un obiect care rămîne de pe urma actului”. Teoretică, de la θεωρεῖν, „a privi”, „a contempla”, avînd la Platon ca obiect adevărurile eterne care sînt ideile (cf. Francis E. Peters, *Termenii filosofiei grecești*, 1993: *poiēin*, *prāxis*, *theōria*). **241.** Muzica; cuvîntul grecesc este ἄρμονική, deci „arta acordurilor muzicale”, acorduri care erau succesive, desfășurate în melodie și nu simultane. Grecii nu cunoșteau simfonia cu acorduri simultane. La ei, vocile și instrumentele cîntau la unison. Cel mult se putea cînta o melodie la octavă, deci un cor bărbătesc și femeiesc în același timp. **242.** Primul gen de oratorie menționat aici este oratoria politică (πολιτικὸν γένος), ai cărui reprezentanți cei mai de seamă sînt, în ordinea importanței lor, Demostene, Eschine (oratorul), Hyperides,

Lycurgos (oratorul), Demades, Deinarchos și alții. Al doilea gen de oratorie menționat, genul demonstrativ (ἐπιδεικτικὸν γένος), în care intră lauda, critica și alte specii, a fost creat de marele sofist Gorgias din Leontinoi și desăvârșit de Isocrate din Atena, pe care îl putem declara al doilea creator al genului și unul dintre cei mai mari prozatori, creator al prozei atice. Mai rămâne nementionat aici al treilea gen de oratorie, anume cel judiciar (δικανικὸν γένος), în care oratorul compunea în calitate de logograf (termenul tehnic consacrat în grecește) discursuri de apărare sau de reclamație pentru clienți particulari, contra onorariu. Artistul cel mai desăvârșit în acest gen a fost Lysias. Nu mai puțin important este Isaios, de la care însă, printr-o întâmplare, avem numai discursuri cu privire la afaceri de moștenire. De la Lysias ni s-a păstrat o bogată colecție de discursuri.

243. Metoda prin întrebări și răspunsuri scurte (κατὰ βραχύ, termenul tehnic consacrat în grecește) ar fi fost creată de sofisti și adoptată de Socrate și Platon, susține Eugène Dupréel, în *La légende socratique et les sources de Platon*, Bruxelles, 1922. Cu toată teza sa exagerată – Dupréel susține că Socrate a fost lipsit de originalitate și că tot ce i se atribuie lui ca fiind creație originală se datorează sofistilor –, opera autorului este foarte bogată în reconstituiri ale doctrinelor sofistilor. **244.** Poetul liric își cânta elegia și se acompania singur, la unison, la harpă. **245.** Cele trei părți ale sufletului în filosofia lui Platon (*Republica*, 434 d–441 b) se numesc νοῦς, θυμός și ἐπιθυμία (autorul clasificărilor a intervertit ordinea ultimelor două). Prima parte „intelectul” sau „rațiunea”, numită și τὸ λογικὸν μέρος τῆς ψυχῆς „partea rațională a sufletului”, este opusă celorlalte două, care se numesc la un loc τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς „partea irațională din suflet” și care explică pasiunile și poftele omenesti, iraționale după Platon și Aristotel. După cum vom vedea, stoicii neagă acest lucru; nu există parte irațională în suflet, și atunci, la ei, pasiunile provin din judecăți (deci din elementul rațional) false. Pentru teoria celor trei părți ale sufletului, vezi imaginea lui Platon din *Phaidros*, 246 a–d: carul condus de un mînuitor (rațiunea, νοῦς) cu doi cai, unul focos și bun (θυμός) și unul îndărătnic (ἐπιθυμία). **246.** Am tradus prin cuvîntul „cumințenie” cuvîntul grec φρόνησις. Dar la Platon, φρόνησις este și termenul pentru a indica știința supremă care dă cunoașterea ideilor (vezi Platon, *Phaidros*, 65 a și urm., 66 e și urm. etc.). Aristotel reduce termenul φρόνησις la sensul lui practic și etic. **247.** Platon admitea patru virtuți cardinale, pe care le împărțea și le atribuia celor trei părți ale sufletului și comportamentului armonic al lor: ἀνδρεία, „curaj” (pentru θυμός, „pasiune generoasă” sau „avînt generos”), σωφροσύνη, „cumpănare” (pentru ἐπιθυμία, „pofte trupești”), σοφία, „înțelepciune” (pentru νοῦς, „rațiune” sau „inteligentă”), iar a patra, δικαιοσύνη, „dreptate”, constă în armonizarea celorlalte trei virtuți. După părerea sa, omul care are cele trei prime virtuți în cele trei părți ale sufletului său o are și pe a patra, spiritul de dreptate, care constă în armonia virtuților precedente în sufletul său (cf. *Republica*, 427 c–444 a). **248.** Lăsăm afara din text cuvîntul ἁμαρτάνωντας, întrucît nu dă un sens potrivit. Cuvîntul e socotit ca trebuind să fie eliminat din text încă de Mer. Casaubonus. **249.** Cuvîntul grec e φιλανθρωπία. Dar din text rezultă că autorul clasificărilor nu se gîndește atît la „iubirea de oameni”, cît la „sociabilitate”. Totuși, menținem traducerea etimologică a cuvîntului: „iubirea de oameni”. Adesea traducerea termenilor grecești pune probleme dificile în fața traducătorului. În unele cazuri trebuie să înlocuim pluralul grec cu singularul românesc, sau invers, ori să dăm traduceri mai mult sau mai puțin satisfăcătoare ale termenilor grecești.

250. *Leiturgiile* (de unde vine cuvîntul *liturgie* în românește, cu sensul complet schimbat de creștinism), pe grecește λειτουργία, erau sarcini de stat care se impuneau cetățenilor bogați pentru a le executa pe cheltuiala proprie, spre exemplu: echiparea și instruirea unui cor pentru reprezentațiile teatrale la sărbătorile dionisiace, întreținerea unei trirame (corabie de război cu trei rînduri de rame suprapuse) etc. Adesea aceste *leiturgii* erau foarte împovărătoare, ducînd pînă la ruina respectivului înșărcinat cu ele. Era un fel de a egala averile prin ușurarea săracilor și împovărarea bogaților. Nimeni n-avea latitudinea de a refuza

o leiturgie ce i se atribuia, conform legii, prin decret. Tot ce putea face respectivul era să propună pe altul mai bogat ca el, ca să preia leiturgia, propunând totodată schimbul de averi (termenul grec e ἀντίδοσις), în caz că bogatul propus refuza să primească leiturgia. Cu alte cuvinte, cel însărcinat se oferea să schimbe averea cu a altuia, pe care îl declara mai bogat, și cu averea schimbată de la celălalt să execute leiturgia. **251.** Cuvîntul grec este unul singur, τέχνη. El înseamnă atât „artă frumoasă”, cît și „meserie”. Dar τέχνη mai înseamnă și „știință”, deci nu se făcea adesea o deosebire tranșantă între teorie și practică. Astfel, medicina, pentru greci, era o τέχνη, pe de o parte o știință care presupunea cunoștințe teoretice temeinice: cunoașterea naturii omenești și a mediului înconjurător în care omul trăiește, și, pe de altă parte, era o artă, presupunea abilități practice pentru a recunoaște o boală și a da un tratament medical potrivit cu temperamentul și particularitățile bolnavului (vezi și Francis E. Peters, *Termenii filosofiei grecești*, 1993: *téchnē*). **252.** Provine oare această înșiruire a numeralelor ordinale, care n-are nici un rost, și este detestabilă din punct de vedere stilistic, de la autorul *Clasificărilor* sau de la Diogenes Laertios sau e o glosă marginală intrată în text? Toate trei posibilitățile sînt date, avînd în vedere calitatea autorilor.

253. Aceeași înșiruire fără rost, ca mai sus. **254.** Apariția artei poetice aici, în enumerarea finală, deși a fost omisă în textul clasificării, este cel puțin curioasă, dar menționarea ei este totuși corectă. **255.** Aceste trei posibilități în felul de a fi al lucrurilor sînt date de Sextus Empiricus sub formă de trilemă și sînt atribuite lui Xenocrate, elev al lui Platon și al treilea scolarh al Academiei (vezi *Adversus Mathematicos*, XI, 4, p. 376, ed. Mutschmann). **256.** οὐδέτερον (plural neutru) înseamnă în sens strict „neutru”, deci se acoperă cu sensul de „indiferente” sau „nici bun, nici rău”. **257.** De *homeomerii* (ὁμομερῆ) s-a ocupat și le-a definit Aristotel, la care cuvîntul este un termen tehnic, pe cînd, după cît ni se pare, el nu există la Platon. Cuvîntul tradus cu eterogen este, în grecește, ἀνομοιομερές, adică „neomogen”, ceea ce e același lucru (vezi Cartea a II-a, nota 41).

258. Cîteva cuvinte de încheiere asupra *Clasificărilor* pseudoaristotelice, făcute, după spusele autorului, de Platon. Ele sînt făcute într-un stil mecanic, sec, scolastic, cu începutul și sfîrșitul care se repetă de fiecare dată la fiecare clasificare, și par a proveni de la un alt autor, pe care l-am localizat aproximativ în epoca elenistică (secolele III-I î.H.). Nu au scris așa nici Platon, nici Aristotel. Clasificările făcute n-au specificul doctrinei lui Platon, nici a lui Aristotel. Contribuția lor la cunoașterea filosofiei platonice este aproape egală cu zero. Aristotel vorbește de două ori de clasificările (διαίρεσεις) scrise ale lui Platon (în *De generatione et corruptione*, B 3, 330 b 15, și *De partibus animalium*, A 2, 642 b 12), dar desigur că este vorba de opere făcute de alți membri ai Academiei platonice, probabil niște manuale pentru începători, pentru prima inițiere în filosofie. Clasificarea platoniciană era dihotomică, după cum vedem în *Omnia Politic* și *Sofistul*, iar opera autorului nostru păstrată de Diogenes Laertios prezintă lucrurile sub alt aspect, personal lui și nu prea fericit ales. Afit despre aceste *Clasificări platoniciene*, spre a întrebuița și noi formula favorită a lui Diogenes Laertios cu care încheie secțiunile sale, în care face o expunere și trece apoi la alta.

259. *Seleucos din Alexandria* – gramatician, supranumit Homericul; a trăit la Roma sub Augustus și Tiberiu, citat de Athenaios, *Scholiile* la Apollonios Rhodios, Suda; dar s-ar putea să nu fie toți identici cu Seleucos gramaticianul citat de Diogenes Laertios aici, care ar fi scris o carte *Despre filosofie*. Platon, filosof din Rhodos, elev al lui Panaitios, nu e cunoscut din altă parte. La fel și Platon filosoful peripatetic. **260.** *Platon*, poetul comic remarcabil, din Atena, numit ὁ κωμικός, aparținînd comediei vechi (scria între anii 425 și 390 î.H.), e destul de cunoscut prin satira sa politică. Nu avem decît fragmente din vreo treizeci de piese ale lui.

Cartea a IV-a

CAPITOLUL I

Speusip

(aprox. 407-339 î.H.)

1. *Speusip din Atena* – al doilea conducător sau, după termenul grec consacrat, scolarh al Academiei platonice, primul fiind Platon însuși. Speusip a condus școala din 347 (anul morții lui Platon) până în 339 î.H. (opt ani, după cum spune Diogenes Laertios puțin mai departe). **2.** Anii 347-344 î.H. **3.** În grădina Academiei platonice de lângă incinta consacrată eroului Academos (sau Hecademos după altă variantă, dată de Diogenes Laertios, III, 7) erau numeroase clădiri pentru săli de cursuri, săli pentru bibliotecă, colecții științifice etc. Între ele, și un templu ridicat muzelor (μουσείον), de care vorbește Diogenes Laertios aici.

4. *Casandros* – fiul lui Antipater, născut pe la 354 î.H., reușește să se proclame rege al Macedoniei, supune Grecia (318 î.H.) și moare la 297 î.H., după o viață agitată de răboaie și intrigi. Aici, la Diogenes Laertios, se face desigur aluzie la căsătoria lui cu Thessalonice, sora lui Alexandru cel Mare. **5.** Aceste două femei, discipole ale lui Platon, au fost citate de Diogenes Laertios în lista discipolilor acestuia din *Viața lui Platon* (Diogenes Laertios, III, 46). **6.** Chestiunea onorariului de profesor în educația greacă este destul de interesantă. Sofiștii și retorii luau bani grei de la elevii lor pentru învățătura pe care le-o dădeau. Astfel, Gorgias, Isocrate și nenumărați alții au făcut avere de pe urma acestui lucru. Socrate a fost primul care a introdus obiceiul de a da lecții gratuit, fără a trage nici un fel de profit de pe urma învățăturii împărțite. Platon a fost un adept al tradiției socrateice, la fel și Aristotel și alți filosofi care nu doreau să valorifice financiar lecțiile lor de filosofie, ei dispunând de venituri însemnate. Prin urmare, Speusip ar fi abandonat această tradiție, luând bani pentru lecții, lucru marcat aici ca ceva deosebit. **7.** Nu știm cine e acest Diodoros. Un Diodor din Tyr este filosof eclectic peripatetic, urmaș al lui Critolaos. A trăit la Atena și e citat de Cicero (*De finibus*, II, 6, 19) și ar putea fi identic cu cel citat de Diogenes Laertios.

8. *Caineus* – scriitor și filosof necunoscut mai de aproape. E citat și de Aristotel (*Analytica priora*, I, cap. 12). **9.** *Xenocrate* – urmașul lui Speusip, al treilea scolarh al Academiei. El se află cu Aristotel la Atarneus în Asia Mică (Troada), unde domnea Hermias în momentul morții lui Platon. Xenocrate și Aristotel au condus în Atarneus o filială a școlii platonice, din care făceau parte și Erastos și Coriscos (vezi *Epistola a VI-a* platonică). **10.** Aceste relatări intră în seria anecdotelor despre filosofi, în mare parte inventate pentru a da o prezentare tipică filosofului a cărui biografie se făcea. **11.** Încă o epigramă anostă a lui Diogenes Laertios, epigramă nu în sensul modern al cuvântului, ci în cel antic, de „inscripție funerară”. **12.** Boala aceasta era probabil combinată cu altă boală, care duce la dezagregarea cărnilor și care era luată drept mîncărime provocată de păduchi; am mai întâlnit-o de două ori la Diogenes Laertios, anume cu ocazia descrierii morții lui Ferekyde din Syros (I, 118 și urm.). Cf. și Platon (III, 40).

13. *Timotheos din Atena*, cu ale sale Bîoi, scriitor; este de mai multe ori citat de Diogenes Laertios. Nu-l cunoaștem mai de aproape. **14.** În grecește e femininul în ms. Cum însă în prima parte a frazei este vorba de un personaj masculin, credem că referirea este la un băiat (vezi Richards). **15.** Credem că trebuie scos în afara listei dialogul *Aristip din Cyrene*, așa cum am făcut noi, deoarece titlul

Aristip apare în listă la începutul § 5. De altfel, și acuzativul Ἀριστιππον τὸν Κυρηναῖον nu se potrivește cu încadrarea în listă, unde titlurile sînt la nominativ. Desigur, la unele titluri traducerea nu este absolut sigură, după cum vom vedea peste puțin, mai ales în lista scrierilor lui Xenocrate, întrucît, operele fiind pierdute și necunoscîndu-le conținutul, e greu în cazul lor să dăm și traducerea exactă a titlului. Adesea, cînd Diogenes Laertios citează o operă în mai multe Cărți (adică în mai multe rulouri de papirus), el citează Cărțile prin numerale cardinale în succesiune 1, 2, 3, 4 etc. pînă la ultima Carte. Desigur, aici trebuie să fie o preocupare de catalogare în bibliotecă, deoarece numărul final de Cărți, din cauza scrierii numerelor în grecește prin literele alfabetului, putea ușor da loc la lecturi greșite. Dar acest lucru nu-l face Diogenes Laertios totdeauna. Cîteodată, la unii autori, el dă o cifră finală a Cărților. Felul de citare a Cărților poate fi indiciul unor izvoare diferite întrebuițate de Diogenes Laertios pentru listele lui de opere ale filosofilor a căror biografie o dă. Titlurile nr. 16-19 sînt deosebit de greu de tradus, după cum se vede și din deosebirile traducerilor care s-au dat. *Mandrobolos*, ca titlu de dialog, nu știm dacă are vreo legătură cu Mandrobolos din Samos, care, găsind o comoară, îi consacră zeiței Hera o oală de aur, al doilea an de argint și al treilea an de bronz, darurile succesive devenind tot mai meschine (Aristotel la Elian, *De natura animalium*, XII, 40). **16.** Unele manuscrise dau cifra scrisă în cuvinte întregi. În cifre trebuie scris Μδ'Γ'υ'ο'ε' (mss. dau μ'γ'δ'ο'ε'). În orice caz, textul e deteriorat. Și menționarea totalului de rînduri ale operei învederează o preocupare de catalogare în bibliotecă (probabil în Biblioteca din Alexandria). Toate listele de lucrări cu numărul de rînduri la sfîrșit credem că provin din opera Βίοι a lui Hermip din Smyrna. **17.** *Timonides din Leucas* – filosof, prieten cu Dion, care i-a povestit expediția împotriva lui Dionysios (Plutarh, *Viața lui Dion*, cap. 22, 30-31, 35). Mss. lui Diogenes Laertios au Simonides în loc de Timonides. Un *Bion* în acest ansamblu în legătură cu Dion ne este necunoscut. Eventual el s-ar putea elimina din text, cum a făcut Müller, în *FHG*, II, 83.

18. *Bion* – vezi nota 17. Poate că asemănarea celor două nume ΔΙΩΝ și ΒΙΩΝ a provocat adăugarea acestuia din urmă. **19.** Povești despre cumpărări de opere ale unui filosof de către altul (aici nu se insinuează intenția de plagiat din partea lui Aristotel față de Speusip) am mai întîlnit în *Viața lui Platon* de Diogenes Laertios, III, 9, după biograful Satyros. **20.** *Herophilos din Chalceldon* (secolul al III-lea î.H.) – una dintre marile figuri ale medicinei grecești, fondator, împreună cu Erasistratos din Ceos, al școlii medicale din Alexandria. Acest *Speusippus*, elev al lui Herophilos, este necunoscut din altă parte.

CAPITOLUL II

Xenocrate (396-314 î.H.)

21. *Xenocrate* – al treilea scolarh al Academiei, de la 339/338 la 315/314 î.H., preluînd succesiunea de la Speusip. **22.** Nu știm la care dintre cele trei călătorii ale lui Platon în Sicilia a luat parte și Xenocrate. **23.** *Phryne* – curtezană celebră prin frumusețea corpului ei; a servit drept model marelui sculptor Praxitele pentru statuia zeiței Afrodita. De la Praxitele nu posedăm ca statui ale Afroditei decît o copie de pe timpul roman a celebrei statui Afrodita din Cnidos, care și așa este impresionantă prin gingașia și grația ei. Cu ocazia afacerii Hermocopizilor – în care tineri cheflii și tinere, într-o noapte, fiind beți, au mutilat statuile lui Hermes ce se găseau pe străzile Atenei – Phryne a fost și ea implicată în acest proces de sacrilegiu, în care pedeapsa cerută era moartea. Phryne a fost apărută de faimosul orator Hyperides și achitată numai grație frumuseții ei deosebite.

24. *Laïs* – numele unei celebre curtezane. Am întîlnit-o pe Laïs în *Viața lui Aristip* (Diogenes Laertios, II, 74-75). Nu putem ști dacă este vorba de aceeași Laïs

la Xenocrate și la Aristip, întrucît Laiis era un nume caracteristic care s-a dat multor curtezane. **25.** După Cicero (*Tusculanae Disputationes*, V, 32, 91), Alexandru ar fi trimis 50 de talanți (după alții numai 30), din care Xenocrate ar fi reținut 30 de mine (3000 de drahme, cît avem și aici). **26.** Pe *Myronianos din Amastris* (Paphlagonia) îl întîlnim de mai multe ori numai la Diogenes Laertios (vezi I, 115; III, 40). **27.** *Antipater* – diadoh al lui Alexandru; el supune Grecia în urma războiului lamiac, după victoria de la Crannon din 322. Moare în 319 î.H., în Macedonia. **28.** *Sărbătoarea oalelor* (χύτροι) avea loc în ziua a 13-a a lunii anthesterion, în care se purta în procesiune o oală cu felurite fructe.

29. Versurile sînt din Homer, *Odiseea*, X, 383 și urm. (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, v. 527-531, pp. 216 și urm.). **30.** Este vorba de „rugătorul”, ἱκέτης, care, prin protecția pe care o cerea cuiva, crea un drept sacru de azil a cărui violare era pedepsită de zei (vezi mai sus, Cartea, I, nota 266). **31.** *Bion Borysthenitul*, a cărui viață urmează la Diogenes Laertios, Cartea a VII-a, cap. VII, §§ 46-58. **32.** Acesta era și felul de a vedea al lui Platon, că științele matematice sînt baza pentru înțelegerea filosofiei. **33.** Lista operelor lui Xenocrate se găsește editată și la Richard Heinze, *Xenokrates, Darstellung der Lehre und Sammlung der Fragmente*, Leipzig, 1892, pp. 157 și urm. Și în lista lui Xenocrate, Diogenes Laertios dă Cărțile enumerîndu-le pe rînd cu numerale cardinale. **34.** Nu știm dacă e același personaj cu „Callicles” din dialogul *Gorgias* al lui Platon.

35. Am tradus εἶδος cu „specie”, deși se putea traduce și cu „idee”, întrucît al cincilea titlu care urmează are cuvîntul ἰδέα, care înseamnă tot „idee”. Întrucît opera Περὶ εἰδῶν este pierdută, ca și toate celelalte ale lui Xenocrate, și nu-i cunoaștem conținutul, e greu să știm care e sensul în care este luat cuvîntul εἶδος aici: „specie” sau „idee”? **36.** Ἐπιστημοσύνη e aproape sinonim cu ἐπιστήμη „știință”. **37.** Nu poate fi vorba de „scrierile” lui Parmenide, cum traduce Hicks (*writings*), întrucît știm că Parmenide n-a compus decît un singur poem, iar Xenocrate știa aceasta și mai bine ca noi. **38.** Am tradus διάνοια cu „rațiunea discursivă”. După Platon (*Republica*, VII, 511 d-e și 533 e–534 a), există trei ordine de realități, cărora le corespund trei feluri de cunoașteri, respectiv facultăți de cunoaștere. Ideile, care sînt realitatea supremă (ὄντως ὄν, zice Platon în *Timaios*), sînt cunoscute prin νοῦς sau νόησις, rațiunea pură, intuitivă. Ființele matematice (figurile geometrice și numerele aritmetice), care sînt intermediare între idei și lucrurile sensibile, sînt cunoscute prin διάνοια, pe care am tradus-o cu „rațiunea discursivă”. În al treilea rînd vin lucrurile sensibile, care sînt cunoscute prin simțuri. Despre primele două avem, după Platon, o cunoaștere adevărată, numită ἐπιστήμη. Despre lucrurile sensibile nu avem decît o cunoaștere șovăielnică, avem opinii (δόξα), care în cazul cel mai fericit pot fi „o opinie dreaptă” (ὁρθὴ δόξα) (vezi și Proclus, *Comentarii la prima Carte a Elementelor lui Euclid*, pp. 3 și 10 ed. Friedlein). Deci în Περὶ τῆν διάνοιαν Xenocrate trebuie să se fi ocupat de cunoașterea discursivă a obiectelor matematice. Știm că Platon însuși, mai ales la sfîrșitul vieții sale, precum și urmașii săi imediați, Speusip și Xenocrate, au avut o puternică orientare matematică, pitagorică. **39.** Traducerea acestui titlu nu este unica posibilă, dar ni se pare cea mai verosimilă. Finele cu numeralul 10 pare deteriorat, întrucît peste tot în această listă se citează numărul Cărților începînd de la 1 pînă la numărul respectiv 1, 2, 3, 4 ... **40.** Numărul tezelor este deteriorat. Stă scris 20, 43. S-ar putea introduce un <sau> între cele două numere. De multe ori astfel de numerotări erau șovăitoare. Dar și aceasta este o soluție extremă.

41. Și aici numerele finale sînt deteriorate. Primul numeral, 14, citat astfel împotriva obiceiului acestei liste, ar putea fi Cărțile, iar următorul, μ'α'β'ψ'μ', se poate citi ca Μ'Α',Β'Ψ'Μ' adică 12 740 și subînțelege „rînduri”. **42.** Iar nu înțelegem cum vin aceste 15 Cărți și apoi alte 16 Cărți *Despre studii relative la stil*.

43. *Logistica* este știința calculului practic, opusă *Aritmeticii*, care ar fi știința teoretică a numerelor. Problema „logisticii” grecești a fost mult discutată în ultimul timp, unii cercetători vînd o recunoaștere și o logică teoretică. Discuția acestor probleme ne-ar duce prea departe (vezi B.L. van der Waerden, *Erwachende*

Wissenschaft, 1956, p. 189, care îl urmează pe J. Klein). Otto Apelt traduce titlul acesta, în mod cu totul eronat după noi, cu *Logische Erörterungen*.

44. Este vorba de savanții geometrici. Conținutul nu-l putem preciza.

45. *Arybas* este complet necunoscut. *Arymbas*, după Plutarh, *Viața lui Alexandru*, cap. 2, s-ar fi numit cumnatul lui Filip al Macedoniei (*Arymbas* fiind frate cu Olympia, soția lui Filip). 46. *Hephaestion* – fiul lui Amyntor din Pella și prieten cu Alexandru cel Mare. Rămâne un semn de întrebare dacă aici este vorba despre acesta. 47. Ultimul titlu citat revine la modul de citare vechi al Cărților: aici 1, 2... De la al 59-lea titlu, Diogenes Laertios schimbase metoda de citare, dând numai numărul final al Cărților. Se pare că în această listă s-au contopit două cataloage de Cărți, tratate după metode diferite de notare a numărului Cărților.

48. Numărul rîndurilor este iarăși deteriorat, după cît se pare: $\mu' \kappa' \beta' \delta' \sigma' \lambda' \theta'$. Dar lucrurile intră în regulă dacă se citește Μκ'β'Δσ'λ'θ' = 224 239 de rînduri.

49. $\mu\epsilon\tau\omicron\iota\kappa\iota\omicron\nu$ este o taxă de protecție pe care o plătesc străinii în cetatea în care trăiesc. La Atena, taxa era de 12 drahme pe an. 50. Vezi mai sus, nota 26.

51. Corespunde cu 339-338 î.H. 52. *Xenocrates* tacticianul, necunoscut din altă parte. 53. După primul *Xenocrates*, despre care am vorbit, pare a fi o lacună în text, după cum observă Cobet. Lipsește al doilea *Xenocrates*, iar la următorul trebuie să completăm cuvîntul „al treilea” sau „altul”. Și pe acesta, filosof, nu-l cunoaștem din altă parte. Cît privește pe Arsinoe, sînt multe regine purtătoare ale acestui nume. Poate că este vorba de Arsinoe fiica lui Ptolemaios I Soter și a Berenicei, mai întîi soția lui Lysimah și apoi soția fratelui ei Ptolemaios al II-lea Filadelful. 54. *Xenocrates* – filosof și poet elegiac; e cunoscut numai din acest pasaj. 55. Reflecția lui Diogenes Laertios se află acum cam excentric în această listă de omonimi. Poate că este un produs al minții lui Diogenes Laertios.

56. *Xenocrates* sculptorul e cunoscut din acest pasaj și e, poate, același cu cel citat de Plinius (*Nat. Hist.*, XXXIV, 9, 23). *Xenocrates*, al șaselea și ultimul din lista lui Diogenes Laertios, este cunoscut numai de aici. Ca izvor este dat Aristoxenos din Tarent, filosoful și muzicianul.

CAPITOLUL III

Polemon

(aprox. 310 î.H.)

57. *Polemon* – al patrulea scolarh al Academiei, și anume de la 315/314 la 270/269 î.H. 58. Trei oboli fac o jumătate de drahmă. Nu vedem ce vicii își putea satisface *Polemos* cu această sumă derizorie. 59. Adică anii 316-312 î.H.

60. *Antigonos din Carystos* – biograf al filosofilor, despre care am mai vorbit.

61. *Crantor* – filosof academician. *Viața* lui se găsește ceva mai departe la Diogenes Laertios (Cartea a IV-a, cap. V, §§ 24-27). 62. *Nicostratos* este citat numai în acest pasaj. După porecla de Clitemnestra, ne gîndim mai repede la un actor tragic care juca rolul Clitemnestrei, de la care i se trage porecla, decît la un poet.

63. Aici este citat „poetul”, iar poetul $\kappa\alpha\tau' \acute{\epsilon}\xi\omicron\chi\eta\nu$ pentru greci este Homer. A raporta τοῦ ποιητοῦ la Νικοστράτου, care sînt despărțiți de șapte cuvinte, ni se pare o imposibilitate, cu toată libertatea de aranjare a cuvintelor în fraza greacă.

64. *Melanthios* – pictor celebru (secolul al IV-lea î.H.), coleg al lui Apelles. Mai e citat de Pliniu și de Plutarh. A scris și o lucrare *Despre pictură*, din care citează Diogenes Laertios în acest loc. 65. Aluzie pornografică. 66. Aici aflăm că în Academia platonice, lîngă templul Muzelor, se afla și sala de reuniune a condiscipolilor, detaliu interesant, avînd în vedere sărăcia informațiilor, pentru a ne face o idee despre realitățile din școlile de filosofie. 67. Acest Aristippos, care probabil că a luat numele lui Aristip din Cyrene, a scris o carte plină de calomnii, în care sînt cuprinși și filosofi, numită *Despre luxul celor vechi*, de care am mai vorbit cu o ocazie anterioară. 68. Grecii, în locul gamelor noastre majore și

minore, aveau o serie de moduri armonice, tot un fel de game cu diverse intervale între note și care purtau numele, probabil, al locului lor de origine: lidian, frigan, mixolidian, dorian etc. Modul dorian era cel mai apreciat, din cauza caracterului său grav, echilibrat și liniștitor. Modul frigan se releva prin caracterul său orgiastic, excitant. Și instrumentele, de asemenea, aveau astfel de caractere. Flautul era orgiastic și biciuitor al patimilor; lira, cu sunetele ei mai sobre, era calmantă și plină de echilibru grav. Apollo cânta din liră, pe când flautul pare a fi fost o invenție „barbară”. Filosofii greci, mai ales Platon (în *Republica*) și Aristotel (în *Politica*), acordau muzicii mare importanță în formarea caracterului uman, așa încât îi atribuiau o valoare educativă de primă importanță, ceea ce necesita o alegere atentă a modurilor și instrumentelor care urmau să fie puse la dispoziția tineretului. **69.** *Sofocle din Atena* – unul dintre cei trei mari poeți tragici ai Greciei, alături de Eschil și Euripide. **70.** *Molossoi* – numele unui popor din Epir. Cîinii molosieni erau vestiți prin puterea lor (un fel de cîini ciobănești).

71. *Phrynichos* – poet tragic vechi (începutul secolului al V-lea î.H.), ceva mai vechi ca Eschil, cu care, în parte, a fost contemporan. Tragedia lui *Căderea Miletului sub perși* este celebră și pentru ea a fost pedepsit de poporul atenian, întrucît evoca amintirea nenorocirilor unei cetăți scumpe atenienilor. Miletul a căzut sub perși în 494 î.H. **72.** *Pramnos* – munte stîncos de pe insula Icaria. Vinul din Pramnios (care e citat și la Homer) era tare și aspru la gust. **73.** Cuvîntul $\phi\theta\iota\varsigma$ „pieire”, de unde vine termenul medical modern ftizie (tuberculoză), derivă de la rădăcina verbală a lui $\phi\theta\iota\omega$, care înseamnă „a pieri”. La greci, chiar și în medicină, $\phi\theta\iota\varsigma$ nu este o entitate nosologică bine stabilită. Ea exprima orice stare de deperitiune lentă, însă în parte cuprindea, probabil, și ftizia sau tuberculoza modernilor. **74.** Nouă nu ne-a rămas nimic din acest mare număr de lucrări ale lui Polemon, nici măcar citate la alți autori. E curios și faptul că Diogenes Laertios nu dă nici o listă a acestor lucrări, cum face cu atîta conștiinciozitate la alți filosofi. Ceea ce înseamnă că el n-a găsit o asemenea listă la autorii pe care-i consultă. **75.** Încă o epigramă nereușită a lui Diogenes Laertios. De aici înainte nu vom mai releva decît pe cele bune sau acceptabile.

CAPITOLUL IV

Crates

(aprox. 300 î.H.)

76. Este vorba de „relațiile” înfîluite în Grecia antică și pe care nu le putem ignora ca și în cazul faimosului amor platonice, expus în pagini celebre de Platon (în *Banchetul*, vezi și *Charmides*). **77.** *Crates* – al cincilea scolarh al Academiei platonice, de la 270/269 la 268/264. Cu el se încheie Academia veche. Cu urmașul său Arcesilaos, despre care ne vom ocupa peste puțin (Diogenes Laertios, IV, 28-45), începe Academia medie și scepticismul academic. **78.** *Antagoras din Rhodos* – poet; ar fi scris o *Thebaidă* și a compus *Epigrame* (secolul al III-lea î.H.). Un model al talentului său poetic îl avem în epigrama citată de Diogenes Laertios, stil care nu e nici prea deosebit, nici prea mediocru. **79.** Vezi mai sus, nota 77.

80. *Theofrast din Eresos* – discipol al lui Aristotel și al doilea scolarh al școlii filosofice fondate de acesta (școala peripatetică sau Lykeion, după locul de funcționare). *Viața lui Theofrast* urmează în Cartea a V-a a lui Diogenes Laertios după *Viața lui Aristotel*. **81.** O legendă a veacurilor prin care a trecut în mod succesiv omenirea se găsește pentru prima dată la Hesiod, *Munci și zile*, versurile 109-201. Hesiod vorbește de cinci epoci: de aur (sub Cronos, tatăl lui Zeus), de argint, de bronz, epoca eroilor semizei (care iese din denumirea obișnuită a veacurilor după metale; poate că a fost introdusă de Hesiod pentru eroii războiului troian și teban) și veacul de fier. Desigur că Hesiod nu este inventatorul acestei evoluții a omenirii pe veacuri: de aur, de argint, de bronz și de fier, cel de-al

patrulea, al eroilor, fiind intercalat, poate, de Hesiod însuși. Despre epoca de aur sub domnia lui Cronos se ocupă și Platon în dialogul *Omul politic*, într-un mit curios, cu legături cosmogonice și cosmologice (269 a – 274 e). **82.** *Dioysodoros*, flautistul, nu e cunoscut decât de aici și din Hesychios din Milet (secolul al VI-lea d.H.), care copiază pe Diogenes Laertios. **83.** *Ismenias din Theba* – flautist, citat de mai mulți autori. **84.** *Antigonos din Carystos* – biograf. **85.** Necunoscut din altă parte. **86.** Despre *Apollodor din Atena*, cronograful, am vorbit în note anterioare.

87. Vezi mai sus, nota 77. **88.** *Viața* lui la Diogenes Laertios, IV, 46-58, imediat după *Viața lui Arcesilaos*. **89.** Al treilea *Crates* din lista aceasta de omonimi este un *ταπρωρύχος*, un tehnician – ar fi prea mult să-i spunem inginer –, constructor de fortificații prin săpături de șanțuri. Al patrulea, *Crates cinicul*, vezi Diogenes Laertios, VI, 85-93. *Crates din Mallos* – celebru gramatician (școala din Pergam). A fost adept al școlii stoice și unul dintre primii care a dat în mod consecvent o interpretare alegorică a divinităților lui Homer, arătând că ele nu sînt decât forțe ale naturii personificate (vezi Hans Joachim Mette, *Sphairopotia, Untersuchungen zur Kosmologie des Krates von Pergamon*, München, 1936). Acest Crates este originar din Mallos și a trăit la Pergam.

CAPITOLUL V

Crantor

(aprox. 310 î.H.)

90. *Soloi* – oraș din Cilicia, de unde provenea, poate, și marele Chrysippos, al treilea șef al școlii stoice. Crantor a fost membru sau aderent al Academiei, fără să fie școlarh. **91.** Această informație, cu numărul de rînduri, pare de origine dintr-un catalog de bibliotecă. **92.** Dar Diogenes Laertios, IV, 32, spune că, după alții, Arcesilaos n-a scris nimic (vezi *ad locum*). **93.** Limba greacă veche avea accentul muzical, după cum spune și Dionysios din Halicarnas (*De compositione verborum*), care crede a putea fixa și intervalul muzical cu care se ridică vocea pe silaba accentuată: cvinta pentru accentul ascuțit, terța pentru cel grav, ridicare la cvintă și coborîre la loc pentru accentul circumflex. Mai trebuiau să intervină și alte schimbări de intonație în timpul vorbirii, după afect. Cineva care vorbea fără ridicare și coborîre de ton trebuia să atragă în mod deosebit atenția și să dea impresia unei lipse de afect, care a impresionat pe greci, de felul lor așa de afectivi. Două școli dintre cele mai importante, stoicismul și scepticismul, au socotit *ἀπάθεια*, lipsa de afect, ca ideal al înțeleptului, care îi dă acestuia fericirea.

94. Un templu celebru al zeului medicinei, Asclepios, se afla la Epidaur, în nordul Peloponezului, unde se făceau și vindecări miraculoase. Inscriptiile care ne-au rămas descriu minunile făcute de zeul medic (oameni cheli cărora le crește o coamă stufoasă într-o singură noapte, femei gravide de mai mulți ani care nu puteau să nască și care nasc în incintă, iar pruncul nou-născut o ia singur la fugă și se duce să se spele la pîrîu). Vindecările se făceau prin incubație: bolnavul dormea o noapte în incinta templului și se vindeca pe loc sau venea zeul Asclepios și-i spunea în vis ce tratament are de urmat. Cîteodată făcea și reproșuri bolnavului pentru lipsa lui de încredere sau pentru neplata unui onorariu promis. Astfel de temple existau în toată Grecia. Un Asclepieion, cum se numeau aceste temple, se găsește și în insula Cos, patria lui Hipocrate. Templul din Epidaur era deosebit de vestit, dar nu știm dacă Crantor s-a retras chiar în acest templu.

95. Școli de filosofie se puteau deschide cu orice ocazie și oriunde: școala platonică funcționa în grădinile din apropierea incintei consacrate eroului Academos; școala lui Aristotel funcționa în Lykeion; școala stoică în galeriile pictate de Polygnot, galerii avînd un acoperiș susținut de coloane și de altfel deschise (*στοὰ ποικίλη*). **96.** Vezi Diogenes Laertios, IV, 29. **97.** Întrucît și Crantor era în timpul acesta un filosof vestit. **98.** *Theaitetos* – poet, compozitor de epigrame

funerare, de altfel necunoscut. Mai avem citată o epigramă (Diogenes Laertios, VIII, 48) ale unui poet numit Theaistetos, care e, probabil, identic cu cel din textul de față. **99.** *Belerofoon* – titlul unei tragedii de Euripide, din care nu avem decât fragmente. Belerofoon e prezentat de Euripide ca ateu. **100.** *Antagoras din Rhodos* (vezi mai sus, nota 78). **101.** *Cypris* – nume al zeiței Afrodita.

102. Fiștește că sînt greu de redat aceste cuvinte în limba română. Mai întîi avem imaginea lemnului care n-a fost supus operațiilor de cojire și apoi de cioplire cu toporul, pentru a deveni lemn de construcție; ὀστρέω îl socotim ca un dativ instrumental. **103.** Lucrarea Περὶ πένθους a lui Crator s-a bucurat de oarecare faimă. În ea, filosoful susținea, împotriva apatiei (ἀπάθεια) stoice, starea de μετριοπάθεια, de „echilibru pasional” pentru fericirea omului și nu nimicirea totală a pasiunilor, cum cereau cinicii și stoicii, ba chiar și scepticii (vezi Cicero, *Acad. priora*, II, 44, 135; *Tusc. disp.*, III, 6, 12, și Plutarh, *Consol. ad Apoll.*, cap. 3).

104. Și de Heraclit din Efes se spune că a murit de hidropizie (Diogenes Laertios, IX, 3-4), dar la Heraclit știm că boala e inventată de biografi, fiindcă înțeleptul din Efes spusese în cartea sa că moartea pentru suflet e să devină apă. Poate, în cazul lui Crantor, informația este exactă.

CAPITOLUL VI

Arcesilaos

(aprox. 316-240 î.H.).

105. *Seuthes* – numele unor regi ai odrizilor din Tracia. Faptul că tatăl lui Arcesilaos se numea tot Seuthes dovedește originea tracă a acestuia. *Pitane* este un port în Asia Mică, pe coasta eoliană a Mysiei, adică în imediata apropiere a Bithyniei, ai cărei locuitori erau traci trecuți din Europa în Asia Mică.

106. Partea de vest a Asiei Mici din regiunea coastelor se împărțea în trei regiuni de colonizare grecească: la sud dorienii, la centru ionienii, iar la nord eolienii, cele trei mari seminții grecești. **107.** *Arcesilaos* a condus Academia medie sceptică de la 268/264 la 241/240 î.H. **108.** Platon, prin caracterul și modul său de a trata filosofia, schimbînd mereu perspectivele sub care își privea doctrina, abandonînd sau modificînd părți din ea dacă i se păreau prea rigide, a fost socotit de membrii Academiei sceptice ca fiind și el un sceptic și, ca atare, tată spiritual al scepticismului academic. **109.** *Autolykos din Pitane* (finele secolului al IV-lea î.H.) – matematician și astronom. De la el ni s-au păstrat două lucrări cu caracter matematic-astronomic, cele mai vechi pe care le avem: Περὶ κινουμένης σφαίρας (*Despre sfera cerească în mișcare*) și Περὶ ἀνατολῶν καὶ δύσεων (*Despre răsărituri și apusuri de stele*) în două Cărți. **110.** Muzicianul *Xanthos din Atena* – nu ne e cunoscut din altă parte. **111.** Din acest pasaj vedem ceva din viața intensă filosofică a timpului: cum discipolii veneau și roiau în jurul marilor maeștri pînă se fixau la unul dintre ei, părăsind pe alții, probabil, după înclinațiile și afinitățile personale pe care le aveau. **112.** *Andromeda* – numele unei tragedii pierdute a lui Euripide, din care nu avem decât fragmente. În comedia *Broaștele* a lui Aristofan, zeul Dionysios, entuziasmat de lectura acestei tragedii, se duce în Infern ca să-l readucă pe pămînt pe Euripide spre a da strălucire reprezentațiilor teatrale în decădere. Pentru versurile citate, vezi Nauck *TGF*² 129 și 132.

113. φιλογράμματος îl traducem cu „amator de studii literare” și nu, cum traduc Otto Apelt și R.D. Hicks, cu „dornic de a scrie cărți”, spre a nu ne contrazice cu faptul că Arcesilaos n-a lăsat opere scrise. **114.** *Attalos I* – nepotul lui Eumenes I; a domnit de la 241 la 209, rege în Pergam. Attalizii sînt vestiți prin rolul cultural pe care l-au jucat în lumea elenistică. Dacă epigrama e autentică, Arcesilaos a compus-o în ultimii ani ai vieții sale. **115.** *Pisa* – teritoriu de lîngă cetatea Elis, cîmpie pe care aveau loc jocurile olimpice. **116.** *Menodoros* – filosof, fiul lui Eudamos (forma dorică a lui Eudemos) din Thyateira; nu ne e cunoscut

din altă parte. Nu credem că trebuie, cu Apelt și cu Hicks, să facem din Menodoros iubitul lui Eudamos (Hicks scrie chiar Eugamos, nume care nu se găsește nicaieri în altă parte în literatura elenă). **117.** *Thyateira* – oraș în nordul și interiorul Lydiei, spre granița Frigiei. **118.** *Cadanade* – pare a fi deformat. Apelt îl consideră ca nume de localitate, patria lui Menodoros. Hicks îl ia ca un patronimic și scoate din el un nume, Cadanos, care nu există în grecește, după cum nu există nici localitatea Cadanade. Deci mai bine să ne declarăm ignoranța. Locul din text pare alterat. Κάθηνα este un oraș în Laconia, citat de Strabon, XII, p. 537.

119. *Ion din Chios* (mijlocul secolului al V-lea î.H., după Suda) – poet și literat ionian; a scris tragedii, elegii, ditirambi, imnuri și opere filosofice (vezi Diels-Kranz, *Vors*⁵, I, pp. 377-381). **120.** *Hipponicos*, geometrul – maestrul lui Arcesilaos; nu e cunoscut decât din acest text. **121.** *Socratides* – contracandidatul lui Arcesilaos la șefia Academiei; nu e cunoscut din altă parte decât de aici.

122. Acest lucru pare verosimil. Scepticii au imitat în această privință pe Socrate, atât Pyrrhon, cât și Arcesilaos și Carneade. În importantul text *Academicorum philosophorum Index Herculanensis* (editat de S. Mekler, Berlin, 1902, col. XX, rîndurile 42 și urm., p. 74) ni se spune că Pythodoros, un elev al lui Arcesilaos, a fixat în scris lecțiile maestrului său. **123.** <de-ale lui Crantor> se găsește completat în text de Hicks și credem că dă un sens bun pasajului, care altfel nu ar prea avea înțeles. **124.** E vorba de metodele critice introduse, după modelul megaricilor, de filosofi din Eritreia, vezi Diogenes Laertios, II, 135.

125. *Ariston* – probabil cel din Chios, filosof stoic (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, VII, 160-164). El e adesea confundat cu Ariston din Ceos, filosof peripatetician. **126.** *Pyrrhon din Elis* – fondatorul scepticismului grec (scepticismul vechi) (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, IX, 61-108; tot acolo despre filosofii sceptici în general). *Diodor* – este vorba de Diodoros Cronos, filosof important din școala megarică, de al cărui argument numit ὁ κυριεῶν ne-am ocupat mai pe larg (vezi Diogenes Laertios, II, nota 343). Ariston spune în acest vers despre Arcesilaos că fațada lui este Platon, pe cînd interiorul este format din scepticismul lui Pyrrhon, iar spatele din critica lui Diodor. **127.** Vezi Diels, *Poet. Philos. Fragm.* (Timon, fragm. 31 și notele). Wilamowitz crede că imaginea era aceea a unei nave sau a unei păsări înotătoare. Diels se gîndește că aici Arcesilaos e comparat cu un pește. Noi raportăm τὸ πᾶν κρέας, care pare a avea un sens ironic, la Arcesilaos, iar nicidecum, cum face Diels, la Pyrrhon, pe care Timon îl venera și nu și-ar fi permis să-l persifleze. **128.** Vezi Diels, *PPbF* (p. 192, Timon, fragm. 32). **129.** Vezi *ibidem*, p. 193, fragm. 33. Diels citește νέον μῆλῃσεις. Noi am urmat lectura lui Wilamowitz, καὶ νόον αἰμυλίοις. Isaac Casaubonus a propus corectura νόον pentru νέον. **130.** Aluzie obscenă. **131.** *Hemon din Chios*, necunoscut din altă parte. **132.** Vers dintr-un autor tragic necunoscut (Nauck *TGF*² *Adespota*, 282).

133. *Ibidem* (vezi *Adesp.*, 283). **134.** φιλόλογος are sens foarte larg în grecește. Filolog este amatorul de vorbire frumoasă, de studii literare și de erudiție, amatorul de studii private la antichități, amatorul de studii științifice, istorice etc.

135. *Oinomaos* – numele unei piese pierdute a lui Sofocle, din care avem numai fragmente (Nauck *TGF*², fragm. 436). **136.** Despre Alexinos, Diogenes Laertios s-a ocupat în Cartea a II-a, § 109. **137.** *Philoxenos din Cythera* – celebru compozitor de ditirambi, cu partiturile lor muzicale, la curtea lui Dionysios cel Bătrîn, citat de nenumărate ori în literatura greacă. **138.** Aici avem o frumoasă prezentare a caracterului (ἦθος) lui Arcesilaos. **139.** *Ctesibios din Chalcis* – filosof, elev al lui Menedem (vezi și Athenaios, IV, 162 e). **140.** *Eumenes I* (263-241) – fiul lui Philetairos, rege al Pergamului. **141.** *Archias* arcadianul – necunoscut din altă parte. **142.** *Archekrates* și *Callicrates* – persoane necunoscute din altă parte. Expoziția de vase de argint ale acestor doi, de care vorbește Apelt, este fără precedent și nu putem accepta traducerea savantului german. Preferăm interpretarea lui Hicks. Ne gîndim mai repede, cu Hicks, la o reprezentație cu caracter scenic, poate o pantomimă sau o farsă, deoarece comedile se reprezentau în cadrul sărbătorilor Dionisiilor și în mod public. Δεῖξεις s-ar putea înțelege și ca

„declamații” sau „cursuri publice” (vezi Athenaios, III, 98 c etc.). În cazul acesta ar fi vorba de recitări sau declamații plătite (ἀγυρικαί), iar cele la care lua parte Arcesilaos erau plătite cu o piesă de aur (χρυσιαί). În orice caz, înțelesul rămâne neclar. Ipoteza noastră ni se pare cea mai plauzibilă. **143.** Vezi mai sus, nota 140. **144.** *Antigonos Gonatas* (rege al Macedoniei, 278-240 î.H.) – fiul lui Demetrios Polyorcetes. **145.** *Hierocles* – comandantul Pireului, necunoscut din altă parte. *Munibia* – promontoriu de lângă golful de la Phaleron.

146. *Pireu* – portul Atenei, despărțit de golful de la Phaleron prin promontoriul Munibia și peninsula Pireului. Pe grecește, Pireul se numește *Peiraeus*.

147. Probabil este vorba de victoria navală a lui Antigonos Gonatas de la insula Cos, împotriva lui Ptolemaios al II-lea (pe la 253 î.H.). **148.** *Demetrios* – oraș portuar din Thesalia, fondat de Demetrios Polyorcetes (pe la 293 î.H.).

149. *Aristip din Cyrene* (vezi Diogenes Laertios, II, 66 și următoarele), unde se găsesc numeroase anecdote care arată pe filosof ca un risipitor.

150. Aici *Ariston din Chios* este citat cu patria lui, așa că și în Diogenes Laertios, IV, 33, este probabil vorba tot de Ariston din Chios (despre *Viața* lui, vezi Diogenes Laertios, VII, 160-164). **151.** Probabil Demetrios al II-lea, fiul lui Antigonos Gonatas (n. pe la 276, m. 229 î.H.). **152.** *Cleochares din Myrlea* – retor, citat și de Strabon, XII, p. 566. **153.** *Demochares din Atena* – fiul lui Laches. Nu știm dacă acest Laches e generalul atenian cunoscut prin dialogul *Laches* al lui Platon. Mai există un Demochares, nepot al lui Demostene, om politic și istoric, care nu poate veni în considerare aici. Credem că e mai bine să nu identificăm pe Demochares și pe tatăl său, Laches, cu personaje istorice cunoscute.

154. *Pythocles* – fiul lui Bugelos; de asemenea necunoscut din altă parte.

155. *Hieronimos din Rhodos* – filosof peripatetician, contemporan cu Lycon. Acesta din urmă a fost al patrulea scolarh al Lyceului, școala lui Aristotel. Hieronimos a intrat în polemică cu Lycon. El socotea starea de lipsă de durere ca binele suprem. Această lipsă de durere nu trebuie confundată cu plăcerea (vezi mai ales Cicero, *De finibus*, II, 3, 8, și *Acad. priora*, II, 4, 131 etc.).

156. *Halcyoneus* – fiul lui Antigonos Gonatas. **157.** *Aridelos* – necunoscut din altă parte. Hicks are în loc, Arideices. Aridelos se găsește în ms. B, cel mai vechi al lui Diogenes Laertios, precum și într-o grupă de alte mss., notată de Martini cu γ. **158.** La Diels, *PPbF*, p. 193, fragm. 34. **159.** Vezi mai sus, nota 155.

160. Epicur. *Viștii* lui îi este consacrată întreaga Carte a X-a din opera lui Diogenes Laertios. **161.** Despre frații lui Arcesilaos, vezi Diogenes Laertios, IV, 28 spre final. *Moireas* era tutorele lui Arcesilaos. **162.** *Amphicritos din Eritreia* – cunoscut numai din acest text. Nici numele de Amphicritos nu-l întâlnim la alte personaje, fiind deci foarte rar. **163.** Prietenii din Atena sînt lăsați anonimi. Nici *Thaumasias*, prietenul și ruda din patrie a lui Arcesilaos, nu e cunoscut din altă parte. Arcesilaos n-a făcut trei testamente, ci este vorba de același testament, făcut în trei exemplare și lăsat la trei persoane diferite: una din Eritreia, alta din Atena și alta din Pitane. Pentru cuvîntul testament, grecii întrebuințează aproape totdeauna pluralul διαθήκαι, „dispoziții” (luate pentru caz de moarte). Cele patru testamente de la peripateticieni (Aristotel, Theofrast, Straton și Lycon) au cuvîntul διαθήκαι, pe cînd în testamentele lui Platon și Epicur se întrebuințează verbul διέθετο „a dispus (în caz de moarte)”, adică „a testat”. Poate că aceasta ar fi o indicație pentru o origine diferită a celor două grupe de testamente: pentru peripateticieni, ca izvor, Ariston din Ceos, iar pentru Platon și Epicur, Hermip din Smyrna. **164.** Urmează scrisoarea lui Arcesilaos către Thaumasias prin care îl anunță de trimiterea testamentului. De ce a produs Diogenes Laertios scrisoarea și nu testamentul? Poate că în izvorul său – ne gîndim la Hermip din Smyrna, Callimacheanul, cu ale sale Βίοι – Diogenes Laertios a găsit această scrisoare și nu testamentul? Sau a găsit și testamentul, dar l-a lăsat la o parte ca neinteresant? Dar în acest caz ar fi să atribuim prea mult discernămint lui Diogenes Laertios. Este scrisoarea autentică? Am fi înclinați să spunem „da”, întrucît nu vedem cu ce interes ar fi fost ticluită. **165.** Acest Diogenes, probabil din Pitane, ne este complet

necunoscut. Purtătorii acestui nume sînt foarte numeroși. „Testamentul” este aici διαθήκαι, la plural. **166.** Vezi mai sus, nota 162. **167.** Vinurile, în Grecia și Italia, erau băute amestecate cu apă, întrucît erau foarte tari. A bea vin neamestecat cu apă însemna a te comporta neconvenabil și „băutor de vin neamestecat” era o caracterizare mai gravă a cuiva decît aceea de „bețiv”. Astfel, Sfînta Monica, mama lui Augustin, a fost insultată de o servitoare cu epitetul de *meribibula* (Augustin, *Confessiones*, IX, 8, 18). **168.** *Simonide din Ceos* (n. pe la 556, m. pe la 468 î.H.) – unul dintre cei mai mari poeți de lirică corală. A mai scris tot felul de poezii lirice, innuri, ditirambi, elegii, epigrame. **169.** *Aristodicos* – tatăl lui Arcesilaos sculptorul: nu ne e cunoscut din altă parte, ca de altfel și fiul său. **170.** Corespunde anilor 300-296 î.H. Trebuie să spunem, la finele *Vieții* lui Arcesilaos că de la Diogenes Laertios nu aflăm nimic despre concepțiile filosofice ale acestui sceptic. Izvorul nostru, ca pentru tot ce privește scepticismul academic, rămîne în primul rînd Cicero, cu operele sale filosofice, în primul rînd cele două *Academica*.

CAPITOLUL VII

Bion

(aprox. 300 î.H.)

171. *Borysthenes* – oraș din sudul Rusiei, colonie a Miletului, numit după fluviul cu același nume, care e Niprul de azi. Orașul se mai numea și Olbia, deși unii, ca Mela, deosebesc cele două orașe. **172.** Antigonos Gonatas.

173. Vers din Homer, *Odiseea*, X, 325 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, v. 450 și urm., p. 215). Formulă comună după care se întreba cineva de originea lui. La Xenofanes găsim o formulă puțin diferită (fragm. 22, Diels-Kranz⁵). Aici se întreabă în plus vîrsta pe care o avea respectivul la venirea perșilor în Ionia. **174.** Vers din Homer, *Iliada*, VI, 211 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, v. 211, p. 131). **175.** *Persaios* – probabil discipolul lui Zenon stoicul (vezi Diogenes Laertios, VII, 36: Persaios fiul lui Demetrios din Cition, deci concetățean cu Zenon, și *passim*). *Philonides* nu ne e cunoscut mai de aproape.

176. Amintiri: nu se înțelege dacă erau scrise sau transmise verbal. În orice caz, Diogenes Laertios nu dă o listă de scrieri ale lui Bion, pe care n-a putut-o găsi în izvoarele sale. De altfel, Diogenes Laertios dă mai ales anecdote și vorbe de spirit ale acestuia, în timp ce despre doctrina lui nu ne spune nimic, doctrină care, probabil, în afară de atitudinea comună cinicilor nu conținea nimic nou din punct de vedere teoretic. **177.** Am căutat să redăm jocul de cuvinte dintre ποινή și κοινή cu „ispăși” și „împărți”, pe cît s-a putut (cf. Diogenes Laertios, VI, 3, unde aceleași cuvinte sînt atribuite lui Antistene). **178.** Manuscrisele au ἐτῶν, deci „Gloria e mama anilor”, unde vechii comentatori observă că trebuia mai curînd să fie „Gloria este fiica anilor” (Aldobrandinus). Reiske propune lectura ἀντῶν în loc de ἐτῶν deci „Gloria e mama supărărilor”, iar Richards <ἀρ-ετῶν, cum am tradus și noi în text. **179.** Despre *Amphiaraos*, vezi mai sus, Cartea a II-a, nota 409.

180. Și aici textul e deteriorat. Am menținut textul manuscriselor: κατακάω „a arde de viu”, „a arde în întregime” și παρακάω „a pedepsi prin stigmatizare cu focul”. S-a propus și lectura παρακαλέω, acceptată de Cobet, „a chema, a striga”, ceea ce nu dă un sens mai bun. **181.** Această afirmație este atribuită și lui Heraclit în *Gnomolog. Paris*, ed. Sternbach, nr. 209 (fragm. 131, *Vorsokr.*, Diels-Kranz⁵ il pun între fragmentele false sau îndoielnice). Pentru sensul lui οἷησις, pe care l-am redat cu „închipuire”, vezi și Heraclit, fragm. 46, Diels-Kranz⁵. **182.** Vezi Euripide, *Hippolytos*, 424. **183.** Manuscrisele au παρηγεῖτο, „a dezaprobat”. Noi preferăm corectura προήρητο, „a adoptat”, care ni se pare că dă un sens mai bun. Așa traduce și Apelt. (Corectura e de Reiske). **184.** *Crates* – al cincilea șef al Academiei (Diogenes Laertios, IV, 21-23) și nu Crates cinicul (Diogenes Laertios, VI, 85-93). **185.** τρίβων, mantaua grosolană, și πήρα, desaga cu cele strict

necesare, erau semnele distinctive ale aceluia care și-a ales să ducă viață de filosof cinic. Și călugării budiști aveau trei obiecte, singurele proprietăți pe care le posedau: mantaua grosolană, o bolă de cerșit mîncarea și o sită pentru strecurat apa spre a nu vătăma ființe vii. Firește, cele două secte – una filosofică din Grecia și alta religioasă din India – n-au nimic comun una cu alta în alte privințe și nici n-au exercitat vreo influență una asupra celeilalte. **186.** Textul nu prea e clar, cu semnul întrebării care există în toate edițiile. **187.** Despre *Theodor ateul*, vezi Diogenes Laertios, II, 98-104. **188.** *Theofrast* – al doilea scolarh al Lyceului fondat de Aristotel (pentru *Viața* lui Theofrast, vezi Diogenes Laertios, V, 36-57).

189. *Eratostene* – mare învățat alexandrin, poate mai puțin genial decît multilateral. Originar din Cyrene, secolul al III-lea î.H. A fost geograf și cronograf distins, astronom, matematician și poet, excelențînd în toate, ca un pancratiast, fără a fi o culme în vreun domeniu. **190.** *Archytas* – un necunoscut. Diogenes Laertios, VIII, 82, citează un Archytas din Mytilene, muzician, dar nu avem nici o posibilitate de a-l identifica cu cel din textul nostru, în afară de faptul că și acesta pare a fi fost muzician. **191.** ἀναίσχυρτα, „nerușinarea” cinică, este îndeobște cunoscută ca atitudine etică a filosofilor aparținînd acestei școli. Exemple vom avea din abundență în Diogenes Laertios, Cartea a VI-a. **192.** Prieten intim al lui Bion, necunoscut din altă parte. **193.** *Menedem* – filosof din Eritreia (vezi Diogenes Laertios, II, 125-144). **194.** Antigonos Gonatas. **195.** Versurile lui Diogenes Laertios în tetrametru iambic catalectic sînt de un prozaism detestabil. **196.** E interesant că acest *Bion din Abdera*, matematician, urmaș al lui Democrit, cunoștea ziua și noaptea polară, care durează fiecare cîte șase luni. **197.** *Polemon din Ilion*, mai tîrziu stabilit la Atena, în secolele III-II î.H., cu o bogată activitate literară, a descris opere de artă plastică și picturală și e adesea citat ca autoritate în listele de omonimi ale lui Diogenes Laertios. A făcut numeroase călătorii, descriînd monumentele și operele de artă pe care le-a văzut, și a servit ca model lui Pausanias.

198. *Hipponax din Efes* – unul dintre cei mai de seamă poeți lirici ai Greciei (secolul al VI-lea î.H.). În iambii săi, el atacă și parodiază diverse personalități, între alții pe sculptorul Bupalos. Probabil că își bătea joc și de acest Bion, sculptor din Clazomene sau Chios.

CAPITOLUL VIII

Lacydes

(aprox. 240 î.H.)

199. Diogenes Laertios îl socotește aici pe Lacydes ca fondatorul Noii Academii. Unii îl omit pe Lacydes și pe urmașii lui, probabil din cauza importanței lor mai mici, și încep Noua Academie cu Carneade. Alții, în fine, spun că au existat cinci Academii. Iată ce spune Sextus Empiricus, *Pyrrhoneioi Hypotyposesis*, I, § 220: „Unii spun că au existat mai multe Academii, și anume trei: prima și cea mai veche, a lui Platon și urmașii lui; a doua, numită și mijlocie, cuprinzînd pe discipolul lui Polemon, Arcesilaos și succesorii lui; a treia, numită cea nouă, formată de Carneade, Clitomah și discipolii lor. Unii mai adaugă și o a patra Academie, fondată de Philon (din Larissa), Charmide și cei din jurul lor. Unii enumeră și o a cincea Academie, a lui Antiohos (din Ascalon) și discipolii lui” (vezi și Pseudo-Galenos, *Historia philosopha*, cap. I, § 3, Diels). **200.** *Attalos I* – rege al Pergamului (vezi mai sus, nota 114). **201.** –eion este sufixul tematic grec care exprimă locul unde se exercită acțiunea. *Scholeion* este școala, locul unde se exercită învățămîntul. *Lykeion* este numele școlii lui Aristotel, numită astfel după incinta din apropiere, consacrată lui Apollon Lykeios. Școala lui Aristotel se numește și peripatetică. Aici avem *Lakydeion*, numele grădinii din Academie unde își ținea lecțiile Lacydes. **202.** *Telecles* – foccean, filosof din Academie, urmaș al lui Lacydes, citat numai aici de Diogenes Laertios și la Suda, probabil după

Diogenes Laertios. *Evandros* – foccean, filosof din Academie; împreună cu primul, a fost scolarh al Academiei după Lacydes. Evandros e citat și de Cicero, *Acad. priora*, II, 6, 16. Lacydes a fost scolarh între anii 241/240 și 224/222 î.H., Telecles între 224/222 și 216/215, Evandros de la 216/215 nu se știe pînă cînd. Lui îi urmează la conducerea școlii *Hegesinus din Pergam*, despre care se vorbește mai jos. Nu se știe exact cînd a condus Academia. De altfel, și datele lui Telecles și Evandros sînt aproximative. Nici despre *Carneade* nu se știe cînd a preluat conducerea, doar că a condus-o pînă în 129/128 (anul aproximativ al morții sale).

203. Vezi mai sus, nota 202. **204.** Vezi mai sus, nota 202. *Viața* lui Carneade urmează la Diogenes Laertios imediat după cea a lui Lacydes. **205.** Adică 241/240 î.H. **206.** Adică 216-215 î.H. Cum rămîne atunci cu faptul că, încă în viață fiind, a predat conducerea școlii elevilor săi Telecles și Evandros? **207.** *Dionysos* = vinul, așa cum se spune *Hefaios* în loc de foc (și încă de pe timpul lui Homer; vezi *Iliada*, II, 426), *Afrodita* în loc de dragoste etc.

CAPITOLUL IX

Carneade

(aprox. 160 î.H.)

208. Carneade este una dintre figurile de seamă ale scepticismului academic grecesc. Din nefericire, Diogenes Laertios nu relatează nimic sau aproape nimic despre învățătura lui, notînd în schimb cu dărnicie anecdote din viața lui, probabil și ele inventate în decursul timpurilor. **209.** *Alexandros Polyhistor*, de care am mai vorbit cu altă ocazie. Acesta revine destul de des ca izvor la Diogenes Laertios, ceea ce nu este o dovadă că l-a și consultat direct. **210.** *Chrysippos din Soloi* sau *Tars* – al treilea scolarh al școlii stoice (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, VII, 179-202). **211.** *Conducătorul gimnaziului* (Gymnasiarhul) avea grijă de instruirea gimnastică a tinerilor pentru jocurile panelnice. Vocea lui Carneade probabil că deranja învățămîntul gimnastic, care avea loc paralel cu lecțiile filosofului.

212. Ce motive a dat Diogenes Laertios mai sus? Poate faptul că își neglaja exteriorul, lăsînd să-i crească părul și unghiile? **213.** *Mentor* bithynianul – elevul lui Carneade, necunoscut din altă parte. *Bithynia* este țara din partea Asiei Mici a Bosforului și a Dardanelelor. Bithynienii erau traci. **214.** Imitație după Homer, *Odissea*, IV, 384, combinat cu II, 268. **215.** Vers din *Iliada*, II, 52 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, v. 82, p. 48). **216.** Anii 132-129 î.H. **217.** *Metru* *logaedic* (cîteodată cu adaosuri „dactilice”) constă în versuri dactilice care trec în trohei, spre exemplu: un vers format din patru dactili și doi trohei. Aici, la Diogenes Laertios, avem anapești combinați cu iambi. **218.** *Carneades* – poet elegiac, necunoscut din altă parte.

CAPITOLUL X

Clitomah

(pe la 130 î.H.)

219. Vedem marea circulație pe care o avea filosofia greacă în epoca elenistică. Clitomah din Cartagina da lecții de filosofie în patria sa în limba feniciană. Apoi vine la Atena, învață limba greacă și devine scolarh al Academiei după Carneade.

220. Patru sute de Cărți. Este vorba de 400 de rulouri de papirus, lucrările sale putînd fiecare avea un număr de astfel de rulouri (βιβλία). **221.** Vezi Diels, *PPbF*, p. 193, fragm. 35. **222.** În continuarea notei 202, se pare că după Carneade a condus Academia un alt Carneades, fiul lui Polemachos, apoi un oarecare Crates din Tarsos și abia după ei vine Clitomah, care conduce școala lui Carneade din

Cyrene de la 129/8 la 110/9 î.H. (vezi *Academicorum philosophorum index Herculensis*, ed. Mekler, 1902, p. 87). Cu Clitomah din Cartagina, deci în anul 110/109 î.H., se oprește expunerea Academiei platonice la Diogenes Laertios. Acesta a trăit în prima jumătate a secolului al III-lea d.H. De ce această întrerupere? De ce nici un cuvânt despre Philon din Larissa, scolarhul după Clitomah, și nici despre Antiochos din Ascalon, urmașul lui Philon și profesorul lui Cicero? La alte școli merge Diogenes Laertios mult mai departe, și pentru sceptici citează chiar pe Sextus Empiricus, care este aproape un contemporan mai bătrîn. Probabil că izvoarele sau izvorul după care s-a ghidat Diogenes Laertios mergeau pînă la Clitomah, prin urmare era un autor de la finele secolului I î.H., și Diogenes Laertios nu și-a dat oboseala să mai completeze istoria platonismului. Despre neoplatonism nu se găsesc urme la Diogenes Laertios, de unde și datarea lui la începutul secolului al III-lea d.H. Mai trebuie să observăm că toată expunerea scepticismului academic, începînd cu Arcesilaos și sfîrșind cu Clitomah, este foarte slabă din punct de vedere doctrinar. Învățătura frunțașilor scepticismului academic, Arcesilaos și Carneade, este, se poate spune, inexistentă în expunerile lui Diogenes Laertios. În schimb avem anecdote și vorbe de spirit din viața lor. De vină este nu Diogenes Laertios, ci izvorul său, întrucît știm că Laertianul știe să ne dea expuneri doctrinare reușite cînd are ce copia din autorul său pe care-l întrebuițează. Ar fi interesant dacă am putea găsi cine e autorul principal de care a făcut uz Diogenes Laertios în această expunere. El trebuie să fi aparținut finelui secolului I î.H. sau începutului secolului I d.H. Ne-am gîndi, poate, la Favorinus din Arelas, filosof și sofist din secolul I d.H., cu ale sale *Istorii felurite* (Παντοδαμή ἱστορίαι) în cel puțin opt Cărți, care este citat în această parte (IV, 28-67) de două ori: o dată în viața lui Bion și o dată în viața lui Carneade. Caracterul anecdotic al vieții filosofilor din Academia sceptică și lipsa unor expuneri doctrinare par a face verosimilă ipoteza noastră, care, firește, rămîne numai o ipoteză. În general, operele lui Favorinus par a avea un caracter abrupt, ceea ce nu se potrivește cu felul narațiunii continue a lui Diogenes Laertios. În orice caz, de la acesta nu putem afla nimic despre învățăturile lui Arcesilaos și Carneade, astfel încît izvorul principal pentru cunoașterea lor rămîn tot *Academicile* și celelalte opere filosofice ale lui Cicero, precum și operele lui Sextus Empiricus.

Cu Philon din Larissa și Antiochos din Ascalon, Academia ia o direcție eclectică. Despre Academia postcarneadiană se poate însă consulta Charles Chappuis, *De Antiochi Ascalonitae vita et doctrina*, Paris, 1854.

Cartea a V-a

CAPITOLUL I

Aristotel (384-322 î.H.)

1. *Stagira* – orașul natal al lui Aristotel; se află în Peninsula Chalcidică (Macedonia), fondat, după Thucidide, IV, 88, de locuitorii din insula Andros, dar după Dionisios din Halicarnas ar fi o colonie a orașului Chalcis. Vom vedea mai departe relațiile lui Aristotel cu cetatea Chalcis, unde a și murit. Cît despre lucrarea lui Hermip, *Despre Aristotel*, este vorba de o parte din lucrarea sa Bfoi, nu de o scriere independentă. **2.** *Asclepios* – numele străbunicului după tată al lui Aristotel. În afară de numele zeului medicinei (care a fost apoteozat ca și Heracle), numele de Asclepios este purtat și de oameni. *Viața* anonimă a lui Aristotel spune că acesta provenea din neamul Asclepiazilor, neam de medici. Dar poate că această afirmație a anonimului se datorează numelui străbunicului. Bunicul după tată al lui Aristotel se chema Machaon, tot un nume purtat încă din timpurile vechi de medici (vezi Homer, *Iliada*, XI, 506 *passim*). În orice caz, tatăl lui Aristotel, Nicomachos, era medic la curtea lui Amyntas al III-lea, rege al Macedoniei și tată al lui Filip. **3.** Vezi mai sus, nota 2. **4.** Ceea ce n-a împiedicat pe Platon să lase șefia Academiei lui Speusip, nepotul său. **5.** *Timotheos din Atena*, cu cartea sa *Despre vieți*, e de mai multe ori (patru ori) citat de Diogenes Laertios, dar mai greu de identificat. **6.** Nu vedem de ce Timotheos e schimbat cu Timaios în ediția lui Hicks. În orice caz, ar fi vorba de Timaios istoricul Siciliei, cu care se războiește pe tărîm istoric Polybiu. **7.** Hermip, *Despre vieți* și *Viața lui Aristotel*; vezi mai sus, nota 1. **8.** În 336 î.H., Filip este asasinat și, o dată cu urcarea pe tron a lui Alexandru cel Mare, se termină și misiunea educativă a lui Aristotel pe lângă tînărul monarh. Aristotel vine în anul următor, 335/334, la Atena, unde fondează școala sa numită Lykeion. Xenocrate conducea Academia încă din 339/338, așa că punerea în legătură a numirii lui Xenocrate ca scolarh cu despărțirea definitivă a lui Aristotel de Academie nu pare verosimilă. Cauza despărțirii pare mai adîncă și datează de la finele perioadei cînd Aristotel a activat, ca filosof afiliat cu Academia, la Assos. **9.** La curtea lui Filip, Aristotel se afla ca profesor al lui Alexandru.

10. *Lykeion* – numele școlii lui Aristotel, după locul de exercitare a activității.

11. Nu numai atleții, ci și tinerii de familie care frecventau palestrele și gimnaziile, unde luau lecții de cultură fizică, își ungeau corpul cu untdelemn. Credem că este vorba de timpul de uns corpul cu untdelemn, nu pentru discipolii lui Aristotel, ci pentru tinerii sportivi, cu care elevii de filosofie trăiau într-o oarecare promiscuitate din cauza condițiilor în care funcționa școala lui Aristotel. Aceasta era tolerată, cel puțin la început, să funcționeze concomitent cu școala de sport. **12.** La început, predarea filosofiei în școala lui Aristotel s-ar fi făcut în timpul plimbării, de unde numele de școală peripatetică (περιπατεῖν „a se plimba”). Mai tîrziu însă lecțiile se țineau în sala de cursuri – care, în clima Greciei, putea fi descoperită –, unde profesorul și auditoriul se așeau. Explicația numelui școlii peripatetice prin boala lui Alexandru și cu lecțiile pe care le dădea în timpul plimbărilor pare o invenție puțin verosimilă, așa cum obișnuiau grecii.

13. Vezi mai sus, nota 12. **14.** Să nu uităm că Aristotel este autorul unui splendid tratat de *Retică* în trei Cărți, ceea ce, poate, a provocat și afirmația din acest pasaj al lui Diogenes Laertios. **15.** Vedem că Demetrios din Magnesia, în lucrarea sa, dădea o mulțime de detalii biografice asupra autorilor pe care-i trata.

16. Hermias poate să fi avut această fiică înainte de a deveni eunuc. Castrarea era un act sacral în Asia Mică, unde cultul Cybele, Magna Mater, era foarte răspândit și preoții ei erau castrați. După unii autori, Pythias, prima soție a lui Aristotel, era nepoata și fiica adoptivă a lui Hermias, potentatul din Atarneus, în Troada. **17.** Aici soția lui Aristotel devine iubita lui Hermias. Vedem mania biografilor alexandrini de a inventa tot felul de versiuni ale aceleiași întâmplări.

18. Această versiune se găsește și la Eusebios din Cesarea, *Preparatio evangelica*, XV, 2, 5, unde se spune că, după moartea soției sale Pythias, Aristotel îi aducea sacrificii etc., ceea ce e mai verosimil, întrucât, prin moarte, răposatul căpăta un caracter de zeu htonic, subpământean. În acest caz însă trebuie să se elimine din textul lui Diogenes Laertios cuvântul ὑπερχαίρων, pe care l-am tradus cu „în bucuria lui cea mare”. Nu e exclus ca un autor, respectiv izvorul lui Diogenes Laertios, neînțelegând rostul sacrificiilor aduse de Aristotel soției sale moarte, să fi adăugat cuvântul ὑπερχαίρων. **19.** *Paian*-ul este în general un imn închinat în primul rând lui Apollon, mai rar unui alt zeu. Imnul de care este vorba aici (îl vom vedea puțin mai jos) este închinat virtuții zeificate și preaslăvește pe Hermias, mort în împrejurări tragice. **20.** Aristotel a fost profesorul lui Alexandru Macedon de la vârsta de 13 ani a acestuia, 343/342, pînă la 336/335.

21. Filosofii erau adesea luați ca legiferatori în patria lor. **22.** Aristotel a stabilit și un regulament pentru școala sa. În cel mult zece zile după moartea scolarhului urma să se aleagă noul conducător al școlii. **23.** *Callisthenes din Olynth* – nepotul lui Aristotel și prieten admirator al lui Alexandru, cu care a făcut campania în Orient. Refuzînd să se închine lui Alexandru ca unui zeu cînd acesta din urmă începuse să se identifice în moravuri cu monarhii Orientului, a căzut în dizgrație, apoi a fost arestat și, după unii, a fost ținut într-o cușcă pînă a murit, iar după alții a fost spînzurat. Acest act al lui Alexandru a adus o gravă răcire a relațiilor lui cu profesorul său, Aristotel. **24.** Vers din Homer, *Iliada*, XVIII, 95 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A. (1959), p. 348, v. 92). **25.** *Hermolaos* – fiul lui Sopilos, macedonean, citat și de Plutarh, *Viața lui Alexandru*, cap. 55. Biciuit în public la ordinul lui Alexandru pentru că, luîndu-i înainte, ucisese la vînătoare un porc mistreț, Hermolaos, spre a răzbuna insulta adusă, urzește un complot care nu reușește (vezi Arrian, *Anabasis* IV, 13, 2 și urm.). **26.** Opera imensă a lui Aristotel care ne-a rămas pare a fi produsă în cea mai mare parte în acești 13 ani cît a fost scolarh și șef spiritual al școlii sale din Lykeion între anii 335 și 322 î.H. În 322, la un an după moartea lui Alexandru cel Mare, fiind rău văzut de atenieni ca orice macedon și amenințat cu un proces de impietate, Aristotel se retrase la Chalcis, unde avea proprietăți și legături, și muri în același an, 322 î.H.

27. *Eurymedon* – hierofant, acuzator al lui Aristotel; mai e citat și de Athenaios, XV, 696 b; tot astfel și celălalt acuzator, *Demophilos*, care se întîlnește și la Plutarh (*Viața lui Phocion*, cap. 38). **28.** Inscripția este sobră, frumoasă ca exprimare și adevătat celor petrecute cu nefericitul Hermias. Ea este demnă de Aristotel ca poezie. Are un ton reținut, dar exprimă o emoție cu atît mai impresionantă, cu cît este stăpînită. **29.** *Eumelos* – istoric, citat și la Pausanias, și la Clemens din Alexandria. **30.** Observațiile lui Diogenes Laertios sînt interesante puneri la punct ale aserțiunilor eronate făcute de Eumelos. Aristotel a murit la 63 de ani (nu la 70 de ani, cum zice Eumelos) și avea 17 ani cînd a venit la Atena și a devenit discipolul lui Platon. Mai adăugăm noi că a stat 20 de ani în Academie și a murit bolnav la Chalcis în anul 322, dată de mare importanță. În anul 323 î.H. moare Alexandru cel Mare, iar în 322 moare Demostene, marele orator; tot în același an moare Aristotel, închizînd o epocă a filosofiei grecești și deschizînd o alta: epoca elenistică. **31.** Acest minunat imn consacrat morții eroice a lui Hermias din Atarneus, socrul și prietenul iubit al lui Aristotel, este una dintre producțiile poetice cele mai frumoase ale lui Aristotel. Se vede că și antichitatea a apreciat aceste versuri, întrucît le găsim citate la patru autori, deci de patru ori: Diogenes Laertios, V, 7-8; Athenaios, *Ospățul sofistilor*, XV, 696 a; Didymos, *De Demosthene commenta*, ed. Diels et Schubart, 1904, p. 11; Stobaios, *Florilegium*, I, 12. Vezi și

Eusebius, *Praep. evang.*, XV, 793 b. Vezi și comentariul la Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, *Aristoteles und Athen*, 2 vol., 1893, unde se găsesc importante emendațiuni de text. Hermias din Atarneus a fost atras în cursă de regele persan, dus la Suza și supus la torturi, în urma cărora a și murit. Didymos, în textul citat mai sus, vorbește de fermitatea cu care Hermias a suportat durerile și ultimele cuvinte pe care le-a adresat pentru a fi aduse la cunoștința prietenilor, anume că n-a comis nici o faptă nedemnă de filosofie (p. 11). Regele persan spera, prin tortură, să afle de la Hermias planurile lui Filip, regele Macedoniei. Aristotel a fost nespus de îndurerat de moartea socrului și prietenului său iubit, pe care l-a proslăvit prin această odă adresată zeiței Virtute. Pentru a da măsura deplină a geniului poetic al lui Aristotel, să ne fie îngăduit să dăm în traducere și următoarele versuri păstrate dintr-o *Elegie către Eudemos*, în care e proslăvit maestrul său Platon. Este vorba de Eudemos din Cipru, discipol al lui Platon, care, venind la Atena, a consacrat un altar Prieteniei lui Platon.

„Cînd (Eudem) veni în pămîntul vestit al Cecropiei,
Un altar în pietre-nălță prieteniei prea sfinte
A bărbatului care cei răi nu pot ca să-l laude,
(Platon) întîiu-ntre muritori arătat-a prea bine,
Pildă fiindu-i viața, învățătura vehicul,
Omul cel bun e totodată cel mai fericit,
Lucru ce astăzi nu-i nimeni în stare să împlinească.”

În versul penultim avem expresia, pentru prima dată, a adagiului eticii spinoziste: *Beatitudo non est virtutis praemium, sed ipsa virtus*.

32. *Deo* – numele prescurtat și familiar al zeiței Demeter. Versurile lui Diogenes Laertios sînt nereușite. **33.** Sensul este: „Fructele cresc unele după altele în succesiunea anotimpurilor.” Cu smochinele este vorba de o aluzie la sicofanții care făceau denunțuri false sau calomnioase. Smochinele erau interzise la export și obiceiul de a denunța în mod fals de călcarea acestei dispoziții legale a dus la extinderea sensului inițial al cuvîntului sicofant, adică „denunțator de smochine”, la orice fel de denunțuri și calomnii (vezi și John Oscar Lofberg, *Sycophancy in Athens*, Chicago, 1917). **34.** Adică anul 384 î.H. **35.** Deci Aristotel, la 17 ani, adică în anul 367, devine elevul lui Platon și rămîne în Academie discipol al maestrului pînă la moartea acestuia în anul 347 î.H., timp de 20 de ani. **36.** Adică anul 345 î.H. Anii, din punct de vedere științific, se socoteau pe olimpiade. Paralel cu anii olimpiadelor, în diverse cetăți și la Atena anii se socoteau și după arhonții eponimi ai fiecăreia dintre ele, arhonți care se schimbau în fiecare an. **37.** Adică anul 348/347 î.H. **38.** Deci Aristotel a stat la Atarneus, lîngă Hermias de la 347 pînă la 344 î.H. **39.** În anul 343 î.H. începe activitatea lui Aristotel ca profesor al lui Alexandru. **40.** În anul 336 se urcă Alexandru pe tronul Macedoniei și activitatea didactică pe lîngă tînărul monarh încetează. În 335 î.H. Aristotel revine în Atena, unde fundează școala sa în *Lykeion*. **41.** Adică pînă la moartea lui Aristotel.

42. Aristotel moare de boală, la Chalcis, în 322 î.H., în vîrstă de 63 de ani.

43. Se dă și numele arhontelui eponim din Atena, Philocles, pentru anul 322.

44. *Calauria* – insulă în golful Saronic, avînd un templu al lui Poseidon cu drept de azil. Aici se refugie Demostene, dar, fiind amenințat să fie scos de acolo cu forța de armatele lui Antipater, luă otravă, făcu cîțiva pași spre oamenii lui Antipater și se prăbuși la pămînt. **45.** Este vorba de Anaximenes din Lampsacos, istoric și retor distins (secolul al IV-lea î.H.). Lui i se atribuie *Retorica către Alexandru*, conservată între operele lui Aristotel. **46.** *Theocritos din Chios* – numit și ὁ σοφιστής, mort pe la 300 î.H.; este citat de numeroși autori vechi. A fost istoric, adversar al lui Theopompos, alt istoric. Theocritos a scris o *Istorie a Libyiei* și Χρῆται. **47.** *Ambryon* – scriitor citat numai aici. Scrierea citată, *Despre Theocritos*, nu s-ar putea referi decît la Theocritos din Chios. Totuși, o carte întreagă scrisă despre acest istoric minor ni se pare a fi un lucru curios. Ne-am gîndi mai repede la Theofrast. Într-o carte a lui Ambryon despre acesta ar fi plauzibil de găsit citată epigrama lui Theocritos din Chios despre Aristotel și Hermias. Deci s-ar putea ca

în mss. lui Diogenes Laertios să se fi scris Theocrit în loc de Theofrast, mai ales că primul nume se află cu două rînduri mai sus. Dar toate acestea sînt ipoteze.

48. Pentru morții al căror corp nu era accesibil rudelor, ca în cazul unui naufragiu sau rămînere la inamic, se ridica un mormînt gol, numit *cenotaf* (de la κενός „gol” și τάφος „mormînt”). **49.** *Borboros* – numele unui rîu din Macedonia nu departe de Pella. Dar βόρβορος, ca nume comun, înseamnă mlaștină, noroi, și se știe că în credințele orficilor și ale misterelor eleusine, morții neinițiați stăteau în Infern, ca pedeapsă, îngropați în noroi. Și Heraclit face aluzie la mlaștina în care se desfășoară cei cu suflete inferioare (fragm. 13, Diels-Kranz⁵). **50.** Diels, *PPbF*, fragm. 36, p. 193. **51.** Testamentul lui Aristotel este una dintre cele mai prețioase relicve și documente umane pe care ni le-a lăsat antichitatea prin intermediul lui Diogenes Laertios. La acest autor, și numai la el, găsim patru testamente ale primilor patru scolarhi peripateticieni: Aristotel, Theofrast, Straton și Lycon. Probabil că ele provin de la Ariston din Ceos, un biograf destul de puțin cunoscut al peripateticienilor (vezi Diogenes Laertios, V, 64, unde, după cum vom vedea, se spune că testamentul lui Straton se găsește citat la Ariston din Ceos, iar în testamentul lui Lycon tot acest Ariston din Ceos este menționat ca martor). Mai avem la Diogenes Laertios încă două testamente, anume acelea ale lui Platon și Epicur, despre care credem că provin din *Viețile* lui Hermip din Smyrna. *Antipater*, după toate probabilitățile, este generalul lui Alexandru. Testamentul lui Aristotel pare scris la Chalcis, după ce se refugiase din Atena. La Chalcis avea o proprietate care provenea de la mama sa. Antipater este numit executor testamentar și, după cum se vede mai departe, în anumite decizii de luat, tutorii trebuiau să se consulte cu el. Un scurt comentariu și o traducere splendidă a acestui testament al lui Aristotel se găsesc la Werner Jaeger, *Aristoteles. Grundlegung einer Geschichte seiner Entwicklung*, Berlin, 1923 (la finele părții a treia, cap. „Aristotel la Atena”).

52. *Nicanor* – ginerele destinat de Aristotel în testamentul său pentru a lua în căsătorie pe fiica lui de la Pythias, prima sa soție, fiica adoptivă și nepoata lui Hermias. Nicanor este absent, probabil se afla în campanie cu Alexandru cel Mare în Orient și se aștepta întoarcerea lui. Vezi și Sextus Empiricus, *Adv. mathem.*, I, 258: fiica lui Aristotel, tot cu numele de Pythias, ca și mama sa, ar fi fost măritată cu trei bărbați, dintre care primul a fost Nicanor din Stagira, rudă a lui Aristotel.

58. *Herpyllis* – concubina lui Aristotel după moartea Pythiei; Aristotel îi poartă de grijă, cu toată delicatetea, în testamentul său. **54.** Acești patru tutori, *Aristomenes*, *Timarchos*, *Hipparchos* și *Dioteles*, nu sînt cunoscuți mai de aproape și nu se găsesc citați în altă parte. **55.** *Theofrast* – discipolul și urmașul lui Aristotel la conducerea școlii peripatetice din *Lykeion*. Deci și el are de spus un cuvînt în chestiunile de administrare a averii (vezi mai sus, nota 51). **56.** Vezi mai sus, nota 52. **57.** Iată ce mai avem de observat despre restul testamentului. Fiul pe care îl are Aristotel de la Herpyllis se numește *Nicomah*, ca și tatăl lui Aristotel, iar Nicanor este numit tutorele lui. Nicomah este cel căruia îi e dedicată *Etica către Nicomah* a lui Aristotel. Dacă moare Nicanor înainte de căsătoria sa cu fiica lui Aristotel, atunci acesta destinează ca ginere pe Theofrast, firește cu condiția ca el să consimtă. Mai departe vedem iarăși atenția testatorului nostru față de Herpyllis. Despre *Myrmex* nu știm nimic. Totuși, el nu pare a fi un sclav, întrucît are o avere primită de Aristotel, a cărei restituire părinților băiatului o cere filosoful nostru. Urmează diverse dispoziții cu privire la sclavii lui, care sînt de toată delicatetea și demne de Aristotel. El dispune liberarea celor mai mulți dintre ei, dîndu-i chiar cu bani la eliberare. Pentru cei minori, liberarea se va face cînd devin majori. În orice caz, cere ca sclavii care l-au servit personal în viață să nu fie vînduți la străini, ci, dimpotrivă, dispune liberarea lor cînd se vor face mari (prin urmare, este vorba de copii). Apoi urmează o serie de statui comandate de Aristotel și a căror dedicare unor anumiți zei o dispune filosoful nostru. Sculptorul, care se numește *Gryllion* (poate și pictor?), nu este cunoscut din altă parte. *Proxenos* a fost tutorele lui Aristotel. Vezi *Viața lui Aristotel* atribuită, probabil eronat, lui Ammonios, unde se spune că, după moartea părinților, Aristotel a fost luat în

tutelă de Proxenos din Atarneus. *Arimnestos* este fratele lui Aristotel (vezi *Viața lui Aristotel* de un anonim), care a murit fără copii. Restul textului e clar și nu credem că are nevoie de explicații. După citarea testamentului cu textul său, după cât se pare integral și *ad litteram*, urmează formula de încheiere pe care o obișnuia Diogenes Laertios pentru a indica terminarea textului, lucru pe care-l fac și alți scriitori mai de seamă ca Diogenes Laertios. Nu trebuie uitat felul de a scrie al grecilor, cu majuscule, cuvintele fiind nedespărțite și fără semne de punctuație. Deci aceste formule nu erau adaosuri inutile, ci foarte necesare pentru a indica secțiunile textului. Firește, pe timpul lui Diogenes Laertios (secolul al III-lea d.H.), lucrurile trebuiau să stea altfel, existând scrierea minusculă și o oarecare despartire de cuvinte, însă obiceiul vechi a rămas, chiar dacă nu era nevoie de el, și în orice caz nu e lipsit de utilitate. **58.** *Lycon* – al patrulea scolarh al școlii lui Aristotel. Lycon a fost un spirit mediocru, și după el școala peripatetică intră într-o obscuritate care va dura câteva secole. Propriu-zis, după Aristotel, Theofrast și Straton din Lampsacos, școala peripatetică nu mai are nici un filosof original și de vază. După publicarea operei lui Aristotel, în secolul I î.H., abia cu Alexandru din Aphrodisias (pe la 200 d.H.) începe o activitate deosebită a școlii, însă pe tărîm de comentarii la operele lui Aristotel. Istoriografia însă și biografia pe bază peripatetică sînt mai vechi și datează de la discipolii imediați ai lui (Dicaiarchos, Aristoxenos etc.). **59.** Anecdota e prezentată confuz aici. Ceea ce vrea să spună este că Aristotel avea atîta rivnă pentru învățatură, încît, pentru a nu adormi, citea ținînd o bilă într-o mînă deasupra unui vas, astfel ca în caz că adormea, scăpînd bila din mînă, aceasta să cadă în vas și să-l deștepte din cauza zgomotului. În paragrafele următoare (17-21) ni se dau o serie de anecdote și maxime de la Aristotel, unele foarte reușite. **60.** *Theocritus* (probabil din Chios) – sofist și istoric. *Carneade din Cyrene* ne este bine cunoscut ca fondatorul Academiei sceptice noi.

61. Vezi Aristotel, *Etica nicomachică*, IX, 10, 1171 a 15, și *Etica eudemică*, VII, 12, 1245 b, 20. **62.** Problema scrierilor lui Aristotel este foarte importantă și o vom trata mai pe larg aici. Aristotel însuși împărțea operele sale în două categorii: 1) operele publicate, destinate unui public larg, pe care el însuși le denumea οἱ ἐκδεοόμενοι sau οἱ ἐξωτερικοὶ λόγοι. Acestea erau cele mai răspîndite în antichitate pînă în secolul I î.H. și sînt pierdute pentru noi pînă la mici fragmente (culesse de Valentin Rose în mai multe ediții); 2) operele acroamatice (ἀκροαματικοὶ λόγοι), constînd din cursurile lui la *Lykeion*, pe care antichitatea le-a cunoscut mai bine abia după secolul I î.H., după ce au fost publicate de Andronicos din Rhodos, și care ni s-au păstrat aproape în întregime. Această împărțire corespunde *grosso modo* și cu ordinea cronologică, întrucît operele *exoterice* au fost publicate în tinerețe și sînt opere scrise pe timpul cînd Aristotel era elev al lui Platon, pe cînd operele *acroamatice* sînt scrise, în parte, în ultimii 13 ani ai vieții filosofului nostru, cînd acesta și-a desfășurat activitatea în școala sa, de la 435 pînă în 422 î.H.

După o versiune păstrată de Strabon (XIII, 1, 54, p. 609) și de Plutarh (*Viața lui Sulla*, cap. 26, probabil după Strabon), ceea ce confirmă și Suda (s.v. Σύλλα), opera scrisă și nepublicată a lui Aristotel, împreună cu operele lui Theofrast, ar fi trecut prin moștenire în posesiunea lui Neleus din Scepsis (vezi Diogenes Laertios, V, 52; în testamentul lui Theofrast, acesta lasă τὰ δὲ βιβλία πάντα Νηλεῖ), un discipol al lui Aristotel. Neleus, de frica Attalizilor din Pergam, care achiziționau prin toate mijloacele cărți ale scriitorilor celebri (vezi Galenos, *In Hippocratis De nat. hominis*, CMG, V, 9, 1, 1914, p. 57, 12, ed. I Mewaldt), le-ar fi îngropat în pivniță, unde au fost descoperite și scoase la iveală, deteriorate de umezeală și mîncate de viermi, pe la anul 100 î.H. și achiziționate de marele bibliofil Apellicon din Teos. Acesta puse să se copieze opera lui Aristotel, făcîndu-se completări pentru a umple lacunele, completări de multe ori greșite. Astfel s-ar fi dat o primă ediție a operelor acroamatice ale lui Aristotel. În anul 86 î.H., Sulla, cucerind Atena, a pus mîna pe manuscrisele acestea și le-a transportat la Roma, unde au fost prelucrate de Tyrannion din Amisos, un gramatician. Andronicos din Rhodos dădu ediția operelor lui Aristotel, folosindu-se de adnotările lui Tyrannion. Unii

autori au socotit că toată această relatare este o invenție etiologică, menită să explice obscuritatea în care a intrat școala peripatetică după Straton și pînă în secolul al II-lea d.H., lucru cu care nu sîntem de acord. Opera acroamatică a lui Aristotel a fost cunoscută și înainte de descoperirea lui Apellicon din Teos, existînd în biblioteca din Alexandria, după cum se vede din următorul text al lui Athenaios: Εὐριπίδην τε τὸν ποιητὴν, Ἀριστοτέλην τε τὸν φιλόσοφον, καὶ τὸν τὰ τούτων διατηρήσαντα βιβλία Νηλέα. Παρ' οὗ πάντα, φησί, πριῆμενος ὁ ἡμεδαπὸς βασιλεὺς Πτολεμαῖος, Φιλάδελφος δὲ ἐπὶ κλῆν, μετὰ τῶν Ἀθήνηθεν καὶ τῶν ἀπὸ Ῥόδου, εἰς τὴν καλὴν Ἀλεξάνδρειαν μετήγαγε. (Athenaios, *Deipnosophistai*, I, 4, p. 3). Să trecem acum la listele de opere ale lui Aristotel pe care ni le-a transmis antichitatea. La Valentinus Rose, *Aristotelis quae ferebantur librorum fragmenta* (în *Aristotelis Opera omnia*, ed. Acad. Reg. Borussica, vol. V, 1870, Berlin), ni se dau trei liste cu titluri ale operelor lui Aristotel (parte pierdute, parte conservate). Prima listă e cea a lui Diogenes Laertios de aici (145 de titluri) și pe care cititorul o poate vedea mai departe în textul tradus. Lista a doua e după Hesychios, care copiază în general pe Diogenes Laertios (139 de titluri), plus un adaos de titluri de la 140 la 195, care nu se găsesc la Diogenes Laertios. O a treia listă este aceea a unui oarecare Ptolemaios filosoful, tradus din limba arabă în latină de M. Steinschneider. În fine, trebuie să mai cităm și o a patra listă din *Viața lui Aristotel* a unui anonim (lipsește la V. Rose). Dacă comparăm aceste patru liste, putem stabili că primele două, adică a lui Diogenes Laertios și a lui Hesychios, au caractere și titluri comune, pe cînd celelalte două, a lui Ptolemaios și a lui Anonymos, se leagă și ele într-o comunitate de titluri. Lista lui Diogenes Laertios (deci și a lui Hesychios) provine de la un catalog de bibliotecă, deoarece la sfîrșitul ei se dă numărul rîndurilor operelor lui Aristotel. Deci credem că ea provine de la Hermip și reprezintă tradiția operelor conservate și aflate în biblioteca din Alexandria. Caracteristic acestei liste este faptul că titlurile ei nu se acoperă decît în mică parte cu titlurile operelor lui Aristotel păstrate în mss. noastre. După cum se poate vedea din lista dată în traducere, identificarea cu titlurile pe care le avem e destul de anevoioasă. În schimb, grupul al II-lea, cu listele lui Ptolemaios și ale Anonymului, se potrivesc în mare măsură cu titlurile pe care le avem în mss. noastre ale operei lui Aristotel. De aceea socotim aceste ultime două liste ca reprezentînd tradiția lui Andronicos din Rhodos, care e și aceea a mss. noastre, pe cînd listele din prima grupă (Diogenes Laertios și Hesychios) dau tradiția cărților conservate în biblioteca din Alexandria și reproducă de Hermip. La parcurgerea titlurilor de la Diogenes Laertios vom releva acest lucru și vom vedea cît de puține titluri ale operelor conservate le avem în forma lor dată în mss. În schimb avem, pentru Ptolemaios, vezi titlurile nr. 10, 35-49 etc. (la V. Rose), iar pentru Anonymos, numeroase titluri comune cu același număr de Cărți ca în mss. noastre, care însă ar fi prea lung de relevant în mod special. Alte informații la P. Moraux, *Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote*, Louvain, 1951.

63. Diogenes Laertios citează de două ori Cartea a III-a din *Poetica*, despre care știm că avea numai două Cărți. Probabil că este o confuzie cu lucrarea *Despre poezii*, în trei Cărți, citată aici. **64.** Lucrarea *Despre filosofie*, în trei Cărți (face parte din operele publicate de Aristotel), este foarte importantă, deoarece face trecerea de la Aristotel platonizant la Aristotel propriu-zis. În această lucrare, filosoful nostru atacă pentru prima oară supozițiile principale ale platonismului, mai ales doctrina ideilor. **65.** Nu este retorica păstrată a lui Aristotel, ci un dialog al lui pierdut. **66.** Toate titlurile de la Gryllos și pînă aici par a se referi la dialoguri scrise de Aristotel în tinerețe și fac parte din opera publicată (οἱ ἔξωτερικοί λόγοι). **67.** Cele trei Cărți *Despre bine* s-ar putea referi la lecțiile lui Platon.

68. Extrasele din *Legile* lui Platon și din *Republica* pot fi exerciții în vederea învățării lor în părțile esențiale, așa cum fac toți cei care vor să rețină o operă mare rezumînd-o. **69.** *Despre economie*, Cartea I, ar putea fi partea autentică ce revine lui Aristotel din aceasta operă, ale cărei Cărți a II-a și a III-a sînt sigur apocrife. **70.** Ar putea fi Cartea Θ din *Etica nicomachică*, dedicată unui studiu al

prieteniei. **71.** Titlurile unor opere care nu s-au conservat sînt greu de tradus, iar traducerea dată rămîne conjecturală. În *Diviziuni sofistice* în patru Cărți intră și opera conservată *Despre respingerile sofistice*, considerată drept Cartea a noua a *Topicelor*, care nu figurează în acest catalog decît sub titlul *Pretopică*, probabil în o Carte. **72.** Este vorba, probabil, de extrase din *Eticile* ce ni s-au conservat.

73. Este vorba de vreuna dintre cele trei *Etici* conservate, sau de părți din ele? *Etica nicomachică* are zece Cărți. *Etica eudemică* (care după Jaeger este o operă de tinerete, iar după alții nu e a lui Aristotel) are șapte Cărți, iar *Eticile mari*, care nu sînt autentice, deși transmise în opera lui Aristotel, au două Cărți. Trei Cărți centrale din primele două *Etici* sînt identice (*Eth. Nic.* EZH = *Eth. Eud.* DEZ). Deci în nici un chip nu știm ce parte din *Etici* reprezenta *Etica* în cinci Cărți din lista lui Diogenes Laertios. **74.** Ar putea fi vorba de 17 clasificări și nu de Cărți.

75. *Despre mișcare*, o Carte, trebuie să fie Cărțile EZΘ din *Physica* lui Aristotel, care se ocupă de mișcare, sau una din aceste Cărți. **76.** *Analitica primă*, în opt Cărți, ne este necunoscută. *Analiticele prime* care ni s-au conservat au numai două Cărți. Să între oare aici și o parte din cele opt Cărți ale *Topicii*, care nu este menționată în această listă la Diogenes Laertios? *Analiticele secundे* în două Cărți corespund ca număr de Cărți cu *Analiticele secundе* ce ni s-au păstrat.

77. *Despre probleme*, o Carte, să fie oare Προβλήματα? Dar aceasta este o colecție mai amplă de probleme, numai în parte de Aristotel. **78.** Nu știm ce lucrare reprezintă aceste *Metodice* în opt Cărți (*Topica* are opt Cărți, dar nu credem că s-ar putea numi *Metodice*). **79.** Περί τοῦ βελτίονος; nu-i putem afla conținutul. **80.** *Definiții pretopice* în șapte Cărți sînt conținute în *Topice*?

81. *Silogisme* în două Cărți, este vorba de *Analiticele prime*? **82.** Și acest titlu se referă, poate, la părți din operele lui Aristotel. **83.** Nu știm la ce parte din *Topice* s-ar putea referi. **84.** Vezi mai sus, nota 83. **85.** Traducerea este nesigură. Πάθος ar fi „pasiuni”, dar poate fi și modificare a unui lucru material, deci „calitate”. **86.** Acest titlu a mai fost dat o dată (al 16-lea de la început).

87. Ar putea fi și 25 de *Teze*, nu Cărți. Dar nici acest lucru nu e sigur.

88. De ce comparația cu Theofrast în acest titlu? Ea trebuie să provină de la bibliotecarul care a catalogat. **89.** *Compendiu despre artă*, de altfel necunoscut. Probabil *Arta retorică*. **90.** *Theodectes* poate fi retorul, elev al lui Isocrate; deci ar fi vorba de un *Compendiu al artei retorice a lui Theodectes*. **91.** Într-adevăr, *Poetica* lui Aristotel avea două Cărți, din care prima, despre tragedie, s-a conservat, iar a doua, despre comedie, s-a pierdut. **92.** *Enthymema* este un silogism prescurtat din care lipsește una dintre premise ca fiind evidentă. Socrate e muritor fiindcă e om. Lipsește majora „toți oamenii sînt muritori”, ca fiind de la sine înțeleasă. **93.** Hicks se gîndește la μᾶλλον ἢ ἥττον „mai mare și mai mic”, deci la grade de comparație și nu la mărime, în titlul Περί μεγέθους. **94.** Ultimele titluri de la *Despre filosofia lui Archytas* încoace se referă la probleme de istoria filosofiei. Preocupările lui Aristotel, după cum rezultă din titlurile date, sînt foarte variate.

95. *Tratatul Istoria animalelor* are zece Cărți, dintre care ultima nu e autentică. Deci avem aici cele nouă Cărți aristotelice ale acestui important tratat pentru zoologie, care ne e conservat. **96.** *Anatomia* lui Aristotel, adesea citată de el, este pierdută. **97.** Există și în antichitate obiceiul de a se rezuma lucrările prea vaste. Aici avem un *Extras din Anatomia* într-o Carte. **98.** Nu știm ce sînt animalele compuse. Poate sînt animalele fabuloase din mitologie, de care s-ar ocupa lucrarea cu titlul următor. **99.** Aristotel pare a fi scris două Cărți *Despre plante*, care nu sînt aceleași cu ale tratatului cu acest nume conservat în opera lui Aristotel. Acest tratat se știe că provine de la Nicolaos Damaschinul. **100.** *Physiognomonica* este un tratat apocrif destul de amplu. **101.** *Despre mișcare* a mai fost menționat o dată. Vezi mai sus, nota 75. **102.** Nu cunoaștem subiectul acestor *aporii*, „dificultăți”. **103.** *Poetica*, într-o Carte. Cf. *Poetica* în două Cărți, nota 91.

104. Poate 38 de *Probleme* și nu de Cărți. **105.** Aici, ca și în alte cazuri, se dau Cărțile cu un număr în bloc. Dar în alte ocazii se dădea numărul Cărilor începînd cu 1, 2, 3 etc. **106.** Următoarele două titluri privesc cronologia și au avut mare

influență pentru crearea cronologiei grecești. **107.** Este vorba de victorii în reprezentațiile teatrale. **108.** Așa-numitele *Didascalii* care dădeau tot felul de date cu privire la reprezentările dramatice: anul, choregul, actorii etc.

109. *Mesele comune*, συσσιτίαι, erau instituție de stat și cetățenii din același trib erau legați să ia masa împreună, la care fiecare aducea contribuția sa.

110. Prima lucrare din *Organon*-ul logic al lui Aristotel (păstrată).

111. A doua lucrare din *Organon* (păstrată). **112.** Aceste opere istorice, de valoare neprețuită pentru noi dacă s-ar fi păstrat, au pierit în întregime cu excepția *Constituției Atenei*, care a fost descoperită pe un papirus în Egipt pe la finele secolului trecut. (cf. A.T. Dovatur, *Terminologia socială și politică din Constituția ateniană a lui Aristotel*, în „Probleme de istorie”, 1958, nr. 6, pp. 231-281; tr. rom. de Ștefan Bezdechi, *Statul atenian*, București, Casa Școalelor, 1944).

113. *Selymbria* – oraș portuar din Tracia. Legăturile pe care le-a avut Aristotel cu această cetate nu ne sînt cunoscute. **114.** Urmează o serie de scrisori care sînt indicate cu numărul lor. După Hicks, numărul care acompaniază numele adresantului ar fi numărul de Cărți, ceea ce pare eronat. **115.** *Democrit* – din Abdera; este contemporan cu Socrate și trebuie să fi murit înainte ca Aristotel să se nască. De aceea o scrisoare adresată lui Democrit este un lucru simbolic. Prin urmare, sau este adresată simbolic lui Democrit atomistul, sau este vorba de vreun alt Democritos. La Diogenes Laertios, IX, 49 mai sînt citați cinci Democriți.

116. Aristotel a fost un om dotat cu un talent poetic deosebit, după cum am văzut mai înainte. Și operele lui de tinerețe, așa-numiții ἐξωτερικοὶ λόγοι, sînt scrise într-un frumos stil poetic, după cum spun alții și după cum se vede și din fragmente. Deci aici rezultă că Aristotel a scris și poeme epice, și elegii.

117. Vezi mai sus, nota 116. **118.** Numărul rîndurilor operelor lui Aristotel, 445.270, menționat la finele listei, ne indică o sursă de bibliotecă a catalogului; în primul rînd ne gîndim la biblioteca din Alexandria și la Hermip din Smyrna din secolul al III-lea î.H. cu ale sale erudite Βίοι. După cum se poate vedea din lista lui Diogenes Laertios, lipsesc în ea opere importante dintre cele care ni s-au păstrat, iar altele se pot identifica cu greu sub titlurile date de Diogenes Laertios. De aceea, dacă tradiția manuscriselor noastre este cea a ediției lui Andronicos din Rhodos, afirmăm că lista lui Diogenes Laertios și a copiei ei la Hesychios nu provine din această tradiție, ci reprezintă cărțile marelui filosof din Stagira pe care și le-au putut procura într-un fel oarecare Ptolemei pentru biblioteca lor din Alexandria, copii făcute de discipoli, exemplare ale acestora etc., tradiție de care vorbește Athenaios în textul citat de noi mai sus. În schimb, listele din Ptolemaios (tradus din arabă) și a anonimului autor al *Vieții lui Aristotel* conțin numeroase titluri comune cu cele ale manuscriselor noastre și, ca atare, ele reprezintă tradiția lui Andronicos din Rhodos. De altfel, *Viața lui Aristotel*, conservată în cod. Marc. 257, fol. 227 a sup., menționează pe Andronicos și pe Ptolemaios, care au transmis testamentul și catalogul operelor lui Aristotel, desigur Ptolemaios copiind pe Andronicos (vezi textul la V. Rose, *op. cit.*, p. 1463). Din lista lui Diogenes Laertios lipsesc opere importante ce ni s-au conservat, cum sînt *Metafizica* și tratatele de științe ale naturii. Acestea se găsesc la anonimul nostru (vezi ed. Cobet în continuarea cărții lui Diogenes Laertios), iar tratatele de științe ale naturii se găsesc și la Ptolemaios. În ambele liste, a lui Ptolemaios și a anonimului, se găsesc *Meteorologia* și altele. **119.** În paragrafele 28-34 urmează o scurtă expunere doxografică a filosofiei lui Aristotel, desigur prea scurtă și lipsită de originalitate față de amploarea doctrinei pe care vrea s-o redea. Noi vom da scurte observații la anumite pasaje, care vom considera că au nevoie de o explicație. (Cîteva studii importante consacrate lui Aristotel au oferit: E. Zeller în *Die Philosophie der Griechen*, II, 2, Leipzig, ed. a V-a, 1923; O. Hamelin, *Le système d'Aristote*, Paris, 1920; W. Jaeger, *Aristoteles*, Berlin, 1922; D. Bădărau, *L'individuel chez Aristote*, Paris, 1937; L. Robin, *Aristote*, Paris, 1944; P. Aubenque, *Le problème de l'être chez Aristote*, Paris, ed. a IV-a, 1994; Ath. Joja, *Studii de Logică*, I, București, 1960.) **120.** Această împărțire a filosofiei în teoretică și practică, dată ca fiind a lui

Aristotel, este corectă. În alte locuri, Aristotel mai adaugă și partea poetică-făuritoare. **121.** Și această clasificare a părții practice a filosofiei este justă.

122. Logica concepută ca la *organon* nu este poziția lui Aristotel, ci este un fel de a considera tardiv. În orice caz, acest mod de a vedea în *Logică* un *organon* nu aparținea numai Evului Mediu, ci îl găsim aici, la Diogenes Laertios, la începutul secolului al III-lea d.H., exprimat clar, precum și la comentatorii greci ai lui Aristotel. **123.** Πιθανόν (de la πιθανω „a convinge”) înseamnă „ceea ce este convingător”, deci „probabil”. Termenul este întrebuințat de Carneade pentru a exprima un grad de certitudine a cunoașterii. Aristotel întrebuințează termenul εὐλογον „ceea ce e rezonabil de admis”, deci „probabil”. Vom mai vedea și în alte părți ale doxografiei de față cum ideile aristotelice sînt exprimate cu o terminologie posterioară lui, aparținînd altor școli. **124.** Am văzut în lista lucrărilor lui Aristotel una intitulată *Metodica*, în opt Cărți (Diogenes Laertios, V, 23). Nu știm ce conțineau aceste *Metodice*. Ar fi oare *Topica* în opt Cărți și, prin urmare, am avea un titlu dublu? **125.** Premisele, aici λήμματα. Terminologia este stoică. Aristotel numea premisele προτάσεις. **126.** Cuvîntul συναγωγή, pentru „concluzie”, nu e cel întrebuințat de obicei de Aristotel. El numește concluzia συμπέρασμα, iar stoicii o numesc επιφορά. **127.** Criteriul (κριτήριον) adevărului este o problemă pusă în mod acut și fără ezitare în filosofii postaristotelice, pe cînd la Aristotel, chiar dacă problema există, ea nu este pusă net, ca un capitol separat. Pentru stoici, criteriul adevărului era „reprezentarea comprehensivă” (καταληπτική φαντασία). Academia sceptică nega și combătea cu toată vigoarea existența unui criteriu după care se poate cunoaște dacă un lucru este adevărat sau nu. Și în epicureism se pune aceeași chestiune. Această problemă a criteriului este deci proiectată înapoi în timp și aplicată la Aristotel, ceea ce nu înseamnă că avem o atitudine complet nejustificată. Chiar dacă termenul și problematica netă lipsesc la Aristotel, totuși nu se poate spune că sînt complet absente. **128.** Cît privește aceste criterii la Aristotel: senzația pentru domeniul teoretic și rațiunea pentru domeniul practic (adică etica), ele sînt departe de a fi adecvate și conforme cu ideile bogate și mult mai nuanțate ale Stagiritului. După Aristotel, treptele cunoașterii sînt următoarele: 1) *senzația*; 2) prin repetarea senzațiilor se produce *amintirea*; 3) materialul adunat prin amintire dă într-o primă prelucrare *experiența*; 4) prin prelucrarea experienței cu ajutorul rațiunii se produce *știința* (vezi *Analiticele secundă*, Cartea a II-a, cap. 19). Tot la fel, nu se poate face din rațiune singurul criteriu în domeniile moralei, politicii, economiei și legislației. Știm cîtă importanță dădea Aristotel materialului faptic și pentru a scrie faimoasa sa *Politică* în opt Cărți, el a studiat în prealabil constituțiile a 158 de cetăți grecești (Diogenes Laertios, V, 27), care i-au servit drept bază empirică a sintezelor sale.

129. Pentru Aristotel, înțeleptul, pentru a fi fericit, în afară de virtute are nevoie și de un minim de bunuri corporale și exterioare: sănătate, frumusețe, bogăție etc. Acestui punct i se opuneau cu toată îndrăjirea stoicii, care afirmau că tot ce nu ne aparține în mod propriu și tot ceea ce nu e în puterea noastră (οὐκ ἔφ' ἡμῶν) este în același timp și indiferent pentru fericirea noastră, cum sînt sănătatea, bogăția etc. De altfel, vom vedea acestea cînd ne vom ocupa de stoici în Cartea a VII-a a lui Diogenes Laertios. **130.** Aristotel admite două feluri de virtuți: unele sînt numite *etice* (ἠθικαί), iar altele *dianoetice* (διανοητικαί ἀρεταί), sau intelectuale. Ca om de știință și filosof a cărui viață a fost în întregime consacrată cunoașterii științifice și filosofice, Aristotel a considerat viața contemplativă a adevărilor (ὁ θεωρητικὸς βίος) ca singura demnă de ființa umană și comună cu cea a divinității, a cărei esență este *gîndirea gîndirii* (νοήσεως νόησις). De aici, precăderea virtuților intelectuale sau dianoetice față de cele etice. **131.** Problema providenței divine era o chestiune îndelung discutată și materie de controversă între școlile postaristotelice, stoicii susținînd că divinitatea se interesează de soarta omului, iar epicurienii negînd-o cu tot atîta îndrăjire. Problema este iarăși pusă anacronic la Aristotel, dar aceasta nu înseamnă că ea nu exista implicit în filosofii anterioare stoicilor și epicurienilor. În orice caz, la

Aristotel nu poate fi vorba de o providență divină. În faimoasa Carte Λ a *Metafizicii* sale, în care își expune teologia, Aristotel consideră divinitatea ca extramundă și transcendentă. Ea mișcă sfera stelelor fixe fără a fi atinsă de ea și, prin această mișcare, pune în mers întreaga devenire din lumea supralunară și sublunară. Dar divinitatea nu intervine în lume, e chiar străină lumii, iar aceasta se organizează și se mișcă printr-o năzuință către divinitate, apropierea în spațiu de aceasta determinând și perfecțiunea ființelor universului. **132.** Cele patru elemente sînt cele obișnuite de la Empedocle încoace: focul, aerul, apa și pămîntul. Al cincilea element este eterul, din care sînt făcute sferile supralunare ale planetelor și sfera stelelor fixe. Cele patru elemente există în lumea sublunară și ele se mișcă în linie dreaptă, avînd fiecare locul său natural: pămîntul în jos, spre centrul lumii, focul în sus, spre periferia lumii sublunare, aerul și apa ocupînd locuri intermediare între foc și pămînt. Pe cînd eterul, care există în lumea supralunară, nu admite decît mișcarea circulară, care este mișcarea perfectă. **133.** Definiția sufletului se găsește la Aristotel în *De anima*, II, 1, 412 a 27 și b 5. Diogenes Laertios sau autorul pe care îl copiază dă un comentariu cuvînt cu cuvînt al acestei definiții.

134. Am tradus cu „actualizare” cuvîntul grec ἐντελέχεια și nu pretindem că traducerea redă adecvat sensul termenului grec. După Aristotel, orice devenire este realizarea sau actualizarea unui lucru care există în posibilitate sau potență. Statuia există, în potență, în marmura sau bronzul inform din care se făurește, iar o dată făurită, ea există în act sau actualizată (cf. *Metaph.*, Cartea a IX-a (Θ), cap. 5-7). Această dualitate și această opoziție dintre act și potență, ἐνέργεια și δύναμις, este prezentă în întreaga filosofie a lui Aristotel. În definiția sufletului, Aristotel întrebuițează, în loc de termenul ἐνέργεια, sinonimul ἐντελέχεια, care exprimă totuși o nuanță conformă cu etimologia acestui cuvînt. Ἐντελέχεια înseamnă „actul care a dus la posesiunea scopului său pe care l-a realizat”. Noi am tradus cu „actualizare” și vedem ce relativă este traducerea. Ἐντελέχεια se mai traduce cu „perfectiune”, sensul etimologic al cuvîntului latin *perfectio* redînd destul de exact sensul parafrizat de noi. Cuvîntul se traduce și cu „formă”. Textul lui Diogenes Laertios zice „formă imaterială”. În orice caz, sufletul, pentru Aristotel, fiind o formă a corpului, el trebuie să piară o dată cu corpul și deci nu mai poate fi nemuritor, pe cînd în concepția platoniciană sufletul este o substanță.

135. Comentariul de la Diogenes Laertios ia două sensuri pentru ἐντελέχεια: existența în potență și existența în actul realizat. Tot astfel, termenului δύναμις i se dau două sensuri: unul în posesiune, iar altul în act. Exemplele date aici clarifică mai bine sensurile decît definițiile determinările verbale. Omul, cînd e treaz, are suflet în potență, dar gata de orice actualizare, iar cînd doarme, el posedă sufletul în potență. **136.** Desigur, cu epuizarea izvorului său doxografic, care de data aceasta nu e prea strălucit, și-a epuizat și Diogenes Laertios erudiția sa de împrumut, iar în fraza care urmează el lasă să se înțeleagă că face din necesitate o virtute, ca și cum nu voia intenționat să lungească expunerea filosofiei lui Aristotel, cînd în fond n-o mai putea lungi din cauza izvorului său.

137. Desigur, deși nu se spune în mod expres, este vorba de patru sute de Cărți, adică patru sute de rulouri de papirus. **138.** Maximele orale au fost în parte relatate de Diogenes Laertios. **139.** Al doilea e, poate, personajul din dialogul *Parmenide* al lui Platon, unde apare un Aristoteles tînăr, care nu e filosoful nostru. Acesta n-a cunoscut și n-a putut avea o conversație cu Socrate. La al șaptelea Aristoteles, care este un antrenor de gimnastică, avem citată o operă a lui Aristoxenos intitulată *Viața lui Platon*. Din această operă trebuie să provină afirmațiile defavorabile pe care le întîlnim la diverși biografi cu privire la Platon.

CAPITOLUL II

Theophrast

(aprox. 370-280 î.H.)

140. *Eresos*, oraș pe coasta de vest a insulei Lesbos. **141.** κναφεύς, lat. *fullo*, meserie foarte răspândită în antichitate. Rufele se spălau prin fierbere și presare și apoi călcarea lor. **142.** *Athenodoros* e numele a doi filosofi: 1) un stoic, conducător al bibliotecii din Pergam, originar din Tars, purtând porecla de Cordylion. Pe la 70 î.H. pleacă la Roma și moare în casa lui Cato cel Tânăr; 2) fiul lui Sandon, tot din Tars sau din Cana în Cilicia, elevul lui Poseidonios și profesorul lui Augustus. Moare bătrîn, la vîrsta de peste optzeci de ani. Lucrarea Περὶ πάτοι, din care e citată Cartea a opta, înseamnă, după noi, nu *Plimbări*, cum traduc de obicei autorii moderni, ci probabil *Doctrinile peripateticiene*. Ne e greu să decidem cui dintre acești doi Athenodori trebuie să-i atribuim această lucrare. Mai sînt numeroși alți scriitori cu numele de Athenodoros; 3) un prieten al lui Tiberius; 4) altul din Soloi, elev al lui Zenon, citat de Diogenes Laertios, VII, 38; 5) un istoric din Eritreia; 6) un geograf citat de Strabon; 7) un altul din Lampsacos, citat de Diogenes Laertios, X, 24, tatăl lui Polyainos epicurianul; 8) alți scriitori cu numele lui Athenodoros mai citează Suda. **143.** *Alcippus* – profesor de filosofie din Eresos; nu e cunoscut din altă parte. Este verosimil ca Theophrast să-l fi audiat pe Platon spre sfîrșitul vieții acestuia și apoi, după un timp, să fi trecut la școala lui Aristotel. Nu trebuie însă uitat faptul că *Lyceul* lui Aristotel este fondat în 335 î.H., deci 12 ani după moartea lui Platon. **144.** Corespunde anilor 324-321 î.H. Desigur, Theophrast a preluat conducerea școlii lui Aristotel, *Lyceul*, sau *Peripatos*-ul, cum se mai numește în 322, îndată după moartea fondatorului. **145.** Despre *Myronianos din Amastris* (în Paphlagonia) cu lucrarea sa *Istoriei asemănătoare*, am mai vorbit într-o notă precedentă. E de mai multe ori citat de Diogenes Laertios și nu l-am găsit în altă parte. Pompylos, sclavul filosof al lui Theophrast, îl întîlnim în testamentul acestuia (Diogenes Laertios, V, 54-55), de unde și-a cules, probabil, informația Myronianos. **146.** *Pamphile* – scriitoare în domeniul istoriei, originară din Egipt. Am mai întîlnit-o în Diogenes Laertios, *Viața lui Thales*, și în alte capitole (I, 24, 68, 76, 90; II, 24; III, 23). A fost contemporană cu împăratul Nero și a scris *Memorii istorice felurite* în cel puțin 32 de Cărți. Cartea a 32-a e citată în acest pasaj (vezi și Cartea I, nota 102). **147.** Întrucît Theophrast a scris despre diverse *Caractere* (de oameni), iar Menandru a creat comedia de caracter, această punere în legătură de profesor și discipol este firească. Nimic nu se opune ca ea să fie și adevărată. Menandru, marele poet comic al comediei noi, a trăit cam între anii 342 și 292 î.H. **148.** *Casandru* (născut pe la 350 î.H.) – general, fiul lui Antipater. Casandru n-a făcut campania în Orient a lui Alexandru, fiind prea tînăr. **149.** Este vorba, desigur, de *Ptolemaios I Soter*, fiul lui Lagos (rege al Egiptului între 323 și 282 î.H.). **150.** *Agnonides* – sicofant din Atena; e necunoscut din altă parte. **151.** *Phanias* – filosof peripatetic din Eresos, citat adesea ca elev al lui Aristotel și prieten cu Theophrast. Scrisoarea lui Theophrast, din care se citează aici, pare autentică. Diogenes Laertios mai citează un Phanias, filosof stoic, elev al lui Poseidonios (VII, 41), și pe Phanias, tatăl filosofului Cleanthes (VII, 168).

152. În loc de Περὶ δικάστηριου, care n-are sens în raport cu citatul din scrisoare, Wyse propune lectura Περὶ διδασκαλίου, pe care sîntem înclinați s-o acceptăm. Otto Apelt propune Περὶ διδασκηρίου. Acest cuvînt este mai rar. Se găsește la Hipocrates în sensul de „dovadă”. Numărul de două mii de elevi ai lui Theophrast este, desigur, considerabil. Am avea de-a face cu o universitate mare, de tip modern. Este interesantă și remarcă din fragmentul de scrisoare citat cu privire la pretențiile studenților de a se răspunde la obiecțiile ridicate de ei față de teoriile expuse *ex cathedra*, iar trecerea lor sub tăcere atrăgea desigur abandonarea școlii de către o parte din studenți și trecerea lor la o școală rivală, de care Atena nu ducea lipsă. Erau cel puțin patru școli mari (să ne închipuim patru

universități în același oraș, Atena, care nu avea proporțiile unei capitale moderne). Academia, Lyceul sau Peripatos-ul, Stoa și grădinile lui Epicur, în afară de filosofii ambulanți de diverse nuanțe, mai ales cinici, care țineau și ei un fel de școală. Scepticismul se include în acest timp în Academia medie și în prima parte a Academiei noi. Pyrrhon, care moare pe la 270, a trăit la Elis, în orașul său natal, după întoarcerea sa din campania lui Alexandru (323) și n-a ținut o școală propriu-zisă, nici chiar în Elis. Discipolul său Timon din Phlius, poetul sillograf, batjocoritor al filosofilor, n-a ținut nici el o școală propriu-zisă.

153. Sofocles – fiul lui Amphiclides din Sunion (capul cel mai sudic al Aticii); mai e citat de Athenaios și alți autori, ca Eusebios din Cesarea, Pollux.

154. Numele propriu-zis al lui Theofrast, *Tyrtamos*, mai e citat și de alți autori, ca Strabon, Olympiodoros etc. Astfel de schimbări de nume s-au mai întâmplat la filosofi. Astfel, Platon, din Aristocles, a primit numele sub care e îndeobște cunoscut. Astfel și Porphyrios, filosoful neoplatonic și erudit, elev al lui Plotin, care era sirian de origine, se numea mai înainte Malchos (care corespunde cu *Basileus*). **155.** Vezi Diogenes Laertios, IV, 6. **156. Demetrios din Phaleron** – om de stat și filosof peripatetic. Viața lui este descrisă mai departe la Diogenes Laertios, V, 75-85. Raporturile lui cu școala peripatetică și cu Theofrast explică ajutorul dat acestuia pentru dobândirea grădinii în chestiune. **157.** Nu știm de unde provin, ca izvor de informație, aceste cuvinte ale lui Theofrast, dar credem că ele ar putea fi autentice. **158.** Avem aici o interesantă implicare de izvoare. Diogenes Laertios citează pe Favorinus, care la rândul său se sprijină pe Hermip din Smyrna, iar acesta reproduce pe Arcesilaos din Pitane, care s-ar fi adresat lui Lacydes din Cyrene. Lacydes a fost urmașul lui Arcesilaos la conducerea Academiei medii sceptice (241/40-224/22 î.H.). **159.** Catalogul cărților lui Theofrast care urmează aici la Diogenes Laertios a fost studiat de elenistul Hermann Usener, *Analecta Theophrastea*, Bonn, 1858, pp. 1-24 (vezi și Ellenbogen, în *R.-E.*, Pauly-Wissowa-Kroll, Supplementband V, s.v. *Theophrastos*). Usener ajunge la concluzia că lista operelor lui Theofrast dată de Diogenes Laertios provine dintr-un catalog de bibliotecă, probabil al bibliotecii din Alexandria, întrucât scrierile sînt aranjate în ordine alfabetică, cu mici excepții. Sînt patru loturi, deoarece ordinea literelor alfabetului revine de patru ori. Usener se gîndește la achiziții succesive ale cărților aparținînd lui Theofrast ca autor. Primul lot este și cel mai considerabil (109 titluri), al doilea are 66 de titluri, al treilea 28 de titluri, iar al patrulea 22 de titluri. Cînd întîlnim de două ori același titlu în două dintre listele succesive, nu e numai decît vorba de o eroare de transcriere în manuscrisul lui Diogenes Laertios, ci mai probabil aceeași operă, citeodată cu oarecare variații, a intrat de două ori în bibliotecă, pe măsură ce loturile au fost achiziționate succesiv. Numărul final de rînduri al manuscriselor, 232.808, este încă o indicație a unui catalog de bibliotecă. Din imensa operă a lui Theofrast ne-au rămas *Historia plantarum* în nouă Cărți, *De causis plantarum* în șase Cărți, *Caracterele* într-o redactare bizantină și fragmente numeroase, dintre care cele mai importante sînt: 1) *Despre senzații și lucrurile sensibile*, 2) *Despre pietre*, 3) *Despre foc*, 4) *Despre mirosuri*, 5) *Despre vînturi*, 6) *Despre semnele apelor, vînturilor, furtunilor și timpului frumos*, 7) *Despre oboseli*, 8) *Despre amețeli*, 9) *Despre transpirații*, 10) *Despre leșin*, 11) *Despre paralizie*, 12) din *metafizică* etc. De acum ne vom ocupa de titlurile scrierilor lui Theofrast din catalogul lui Diogenes Laertios. Întrucît cele mai multe sînt pierdute și nu le cunoaștem conținutul, de multe ori și traducerea titlului este conjecturală. **160.** Cele două *Analitice*, prima în trei Cărți și a doua în șapte Cărți, erau, probabil, concepute pe baza *Analiticelor* lui Aristotel, cu importante completări date de Theofrast. Știm că acesta a adus în logică adaosuri esențiale pentru punerea la punct a *Organon*-ului aristotelic. Vezi Heinrich Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, trei volume (partea I, 1896, reeditată în 1936; partea a doua, în două volume, 1900). Nu știm ce conținea *Analiza silogismelor*. Studiul silogismului îl dă Aristotel în *Analiticele prime*. **161.** Rezumate de acest fel într-o

Carte a unui studiu considerabil, cum sînt aici cele două *Analitice*, împreună zece Cărți, este ceva obișnuit la Theophrast și vom mai întîlni acest lucru. **162.** Probabil că este vorba de studiul *Despre senzații și lucrurile sensibile*, care ni s-a păstrat.

163. Studiul acesta e de mineralogie. Vedem preocupările vaste și variate ale lui Theophrast. **164.** O lucrare *Περὶ ἀτόμων γραμμῶν* se găsește în manuscrisele operelor lui Aristotel și desigur că nu-i aparține acestuia; să fie oare opera lui Theophrast? **165.** Democrit, în opera sa vastă și enciclopedică, a scris și despre probleme privind astronomia. Vom vedea titlurile acestor opere (pierdute) în lista păstrată de Diogenes Laertios, IX, 46-49 (vezi și *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-1, 1984, pp. 420-423). **166.** Μεταρσιολεσχία este un termen cu sens peiorativ.

167. Este, probabil, vorba de peliculele emise de lucruri în teoria lui Democrit, pelicule care păstrează conturul lucrurilor și care, intrînd în formă redusă în ochi, produc senzația văzului. Pe grecește, εἶδωλον, e tradus în latină de Lucretiu cu *imago* sau *simulacrum*. La Roger Bacon ele poartă numele de *species* (cf. și *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-1, 1984, pp. 424 și urm.). **168.** La Democrit avem titlurile Μέγας διάκοσμος (atribuită de Theophrast și discipolii acestuia lui Leucip, Diogenes Laertios, IX, 46) și Μικρὸς διάκοσμος. **169.** Avem aici un tratat *Despre iubire*, în două versiuni. **170.** εἶδη pot însemna „idei”, „specii” și „forme”. E greu de știut care dintre acești termeni trebuie ales aici ca traducere. Am luat aici, la întîmplare, sensul „idei”. **171.** Avem mai întîi două tratate cu titlul *Despre plăcere*, deci în două versiuni. La *Teze* ar putea fi vorba de 24 de *Teze* și nu 24 de Cărți de *Teze*. **172.** Este vorba de întunecarea vederii care e legată de ameteți.

173. Este oare vorba de Metrodoros, discipolul lui Democrit? Sînt mulți filosofi cu acest nume. Metrodor, discipolul lui Epicur, nu vine în considerare aici. Mai avem un Metrodoros, tatăl unui tînar Aristoteles, de care vorbește Theophrast în testamentul său (vezi mai departe Diogenes Laertios, V, 53). **174.** Lipsește număratul Cărilor; probabil într-o Carte. **175.** Această importantă lucrare e pierdută și nu-i știm nici conținutul aproximativ. Este vorba de premisele prime destinate a fi supuse deducției silogistice? **176.** Acest titlu există în așa-numitele *Parva naturalia* din *Corpus Aristotelicum* (Περὶ ὕπνου καὶ ἐγρηγόρσεως și Περὶ ἐνυπνίων). **177.** În loc de Φυσικαὶ (sc. δόξαι). „Păreri fizice”, credem preferabilă traducerea lui φυσικῶν (de la οἱ φυσικοί) cu „Despre fizicieni”. Lucrarea are 18 Cărți și reprezintă o istorie a filosofiei (vezi pentru detalii *Prolegomena* din *Doxographi Graeci*, editat de Hermann Diels). **178.** Urmează un rezumat al lucrării precedente în două Cărți. **179.** Aici începe a doua listă cu litera α.

180. Prin urmare, este vorba de generarea spontană a vietăților din mîlul apelor încălzit de soare. **181.** Vezi mai sus, nota 92. **182.** Este vorba de faimoasa operă a lui Theophrast, *Caracterele*, care a fost imitată în secolul al XVII-lea de La Bruyère. **183.** Credem că este vorba de istorie, și nu, după sensul arhaic al cuvîntului ἱστορία, de „cercetarea științifică” cu caracter empiric. **184.** Ultimele trei opere privesc limba: versificație, stil, discursuri. Titlul Περὶ μέτρων întrerupe ordinea alfabetică. Vezi și nota 185. **185.** O. Apelt citește Περὶ μετεώρων (în loc de Περὶ μέτρων), deci *Despre meteori*. Într-adevăr, titlul *Despre versificație* se mai găsea cu cinci rînduri mai sus. Dar la aceste intrări de cărți în bibliotecă nu este exclus să apară de două și de mai multe ori același titlu, ca două exemplare prezentînd eventuale variații sau redactări diferite. **186.** Nu știm cine e acest Megacles. Poate e un personaj fictiv de dialog. Purtători ai acestui nume sînt numeroși, mai ales la Atena, arhonți și oameni politici. **187.** Preferăm să traducem cu „17 specii” în loc de „17 Cărți”. **188.** Preferăm și aici să socotim φυσικῶν ca genitivul de la οἱ φυσικοί și nu de la αἱ φυσικά (sc. δόξαι). Lucrarea de mare importanță are 16 Cărți și pare identică cu cea *Despre fizicieni* din lista anterioară în 18 Cărți. E deci lucrarea care constituie baza doxografiilor care se succed după Theophrast și pînă la finele culturii grecești. Dacă *Rezumatul* în două Cărți din lista precedentă ar fi cuprins în cele 18 Cărți, de aici, am avea, ca în prima listă, 16 Cărți. **189.** Aici urmează un rezumat într-o Carte a celor 16 Cărți din *Opiniile fizicienilor*.

Aceste diferențe nu trebuie să ne mire, nici aceste includeri. Au putut exista diverse prelucrări făcute de discipoli ai lui Theofrast. **190.** *Caracterele etice* revin pentru a doua oară ca titlu în această listă a doua. Mai sus era ordinea alfabetică începînd cu cuvîntul ῥητοικοί, iar aici ordinea e a lui χαρακτήρες. Aici, a doua oară nu se dă numărul Cărților. Mai sus era vorba de o carte. Desigur, este vorba de aceeași lucrare cu titlul alcătuit din două cuvinte și înregistrată la ordinea alfabetică a fiecăruia din cuvinte. **191.** Aici începe a treia listă, deci al treilea lot de cărți ale lui Theofrast intrate probabil în biblioteca din Alexandria. **192.** Nu ne e cunoscut ca Theofrast să fi scris o istorie a geometriei. Aici este vorba, după toate probabilitățile, de *Istoria geometriei* în patru Cărți a lui Eudemos, tot un elev al lui Aristotel, lucrare care s-a rătăcit în lotul cărților intrate sub numele lui Theofrast.

193. Aici numărul e dat în bloc, și nu 1, 2, 3, cum obișnuiesc aceste liste ale operelor lui Theofrast. Să fie, poate, vorba de trei *Teze*? **194.** *Problemele fizice* sînt un titlul consacrat, care se găsește și în operele lui Aristotel. Opera păstrată și transmisă sub numele acestuia este numai în parte de Aristotel, iar în parte aparține unor discipoli apropiați, mai ales pentru partea care privește muzica.

195. Probabil este vorba de sofismul „mîncinosul”. Vezi la Diogenes Laertios, II, 108. **196.** Aici începe a patra listă a operelor lui Theofrast. **197.** Această lucrare, *Istoria astronomiei*, în 6 Cărți, aparține tot lui Eudemos (vezi mai sus nota 192). **198.** Și această *Istorie a aritmeticii* e tot a lui Eudemos (vezi mai sus, notele 197 și 192). Probabil o Carte (lipsește numărul). **199.** *Akicharos* – străvechi înțelept oriental, a cărui poveste a trecut prin diverse limbi sub diverse traduceri: siriacă, arabă, armeană, greacă, neosiriacă, slavă și română. O versiune s-a găsit și în papirusurile arameene din Elefantin, în sudul Egiptului (secolul al V-lea î.H.) (vezi François Nau, *Histoire et sagesse d'Abikar l'Assyrien*, Paris, 1909). **200.** Și acest titlu a mai figurat în listele a doua și a treia ale operelor lui Theofrast.

201. *Astycreon* nu ne e cunoscut din altă parte. *Phanias* este un filosof peripatetic, elev al lui Aristotel. El e originar din Eresos pe insula Lesbos (vezi Diogenes Laertios, II, 65). E citat și ca adresant al unei scrisori de către Theofrast, cu care e prieten (vezi Diogenes Laertios, V, 37). Acest Phanias este des citat și de Athenaios, *Banchetul sofistilor*. *Nicanor* este, desigur, ginerelul prezumtiv al lui Aristotel, de care acesta vorbește în testamentul său și a cărui întoarcere din campania în Orient a lui Alexandru este așteptată (vezi Diogenes Laertios, V, 13-16). **202.** Titlul acesta pare iremediabil deteriorat. **203.** Prin urmare, avem unul după altul două tratate deosebite, care poartă același titlu. **204.** Acest titlu l-am mai întîlnit și în lista precedentă nr. 3. Se poate deci să fie vorba de un al doilea exemplar al aceluiași tratat intrat în bibliotecă, cu lotul 4 de achiziții.

205. Pe grecește, numărul scris în cifre este Μκ'γ'Βω'η', o dovadă a originii de bibliotecă a listei cu cele patru loturi. Urmează imediat testamentul lui Theofrast, V, 51-57, care e un document de primă valoare. **206.** După W. Pape-Benseler, *Gr. Eigennamen*³, s.v. Λέων, ar fi vorba de istoricul Leon din Byzantion, care e citat de Plutarh, Athenaios, Suda și diverse *scolii*. Noi ne gîndim mai curînd că acest Leon din textul testamentului era un cetățean al orașului Eresos, de altminteri necunoscut din altă parte. Fiii lui, Melantes și Pancreon, nu sînt cunoscuți din altă parte. Lor le lasă Theofrast averea sa din Eresos, ceea ce ne face să presupunem că erau originari din Eresos. **207.** Acest Hipparchos pare a fi fost un om de afaceri, administrator al averii școlii și al averii personale a lui Theofrast, desigur prieten cu acesta, care vorbește mai jos așa de frumos despre dînsul și e plin de simpatitudine față de el. Hipparchos este tatăl lui Hegesias, citat spre finele testamentului ca un deținător al uneia dintre cele trei copii ale testamentului (V, 57). **208.** După Apelt, deteriorarea *Museion*-ului (templul Muzelor) și a statuilor zeitelor s-ar fi produs în timpul celui de-al doilea asediu al Atenei, de către regele Demetrios, în anul 294 î.H. Totuși, nu vedem de ce Theofrast, care a mai trăit încă peste zece ani de atunci, n-ar fi făcut el însuși cele necesare reparațiilor în timpul vieții sale. Poate că e vorba și de o uzură a timpului. **209.** Statuia lui Aristotel pare a fi fost îndepărtată din cauza sentimentelor antimacedoniene ale atenienilor, care

izbucneau la orice ocazie care li se părea favorabilă: moartea lui Alexandru, sorții schimbători ai războaielor purtate de diadohii acestuia. Templul mai conținea, desigur, și ofrande ale diferiților vizitatori de vază sau bogați, ori chiar ale discipolilor cu dare de mână. **210.** Este vorba de harta pământului locuit (οἰκουμένη, sc. γῆ), cu toate localitățile importante, așa cum le descriau geografii și periegeții: Strabon, Ptolemaios, Pausanias etc. **211.** *Praxitele* – fiul lui Cephisodotos din Atena (secolul al IV-lea): a fost unul dintre cei mai mari sculptori ai antichității grecești. Dacă rămîne în urma forței și perfecțiunii operelor lui Fidias, în schimb statuile sale sînt dotate cu o gingășie și o grafie care transpar chiar în copiile lor, care ne-au rămas din epoca romană și a căror finețe n-a fost egalată de nici un alt sculptor. De la el nu avem decît o singură statuie originală: *Hermes cu copilul Bacchus în brațe*, care a fost dezgropată în Olympia, chiar pe locul unde se afla, și este descrisă de Pausanias (*Periegesis*, V, 17, 3). Dacă e vorba de acest Praxiteles, el trebuie să fi fost foarte bătrîn. *Nicomah* este fiul lui Aristotel, filosof mai modest decît tatăl său, care i-a dedicat faimoasa *Etică nicomahică*. Cum această operă, ca și celelalte tratate numite *acusmatice* (cursuri), n-a fost multă vreme publică, nu credem că numele acestei *Etici* ar veni de la faptul că Nicomah ar fi editat-o. **212.** *Callinos* – discipol al lui Theofrast, necunoscut din altă parte. Desigur, nu e același cu Callinos din Hermione, discipolul lui Lycon, citat în testamentul acestuia (Diogenes Laertios, V, 70-74). **213.** *Neleus din Scepsis* – elev și prieten al lui Theofrast, primește ca moștenire a acestuia toată biblioteca lui, în care erau conținute, probabil, și operele lui Aristotel în manuscris original. Despre povestea la care a dat loc această moștenire, și pe care n-o putem considera ca o simplă fabulație, ne-am ocupat pe larg în *Viața lui Aristotel* (vezi mai sus, nota 62). **214.** Περίπατος nu înseamnă „promenadă”, ci însăși școala, clădirea în care se țineau cursurile. La început, lecțiile erau predate probabil în grup mic, în timpul plimbării. De aici numele περιπατος și περιπατητικός, pe care le-au luat școala lui Aristotel și adepții filosofiei lui. Mai tîrziu, numele a rămas chiar și atunci cînd obiceiul de a preda filosofia în timpul plimbării încetase, din cauza numărului mare de elevi. Am văzut că Theofrast avea 2 000 de studenți (vezi Diogenes Laertios, V, 37). Stările inițiale și modificarea felului de a ține cursurile sînt foarte bine descrise în *Viața lui Aristotel* (V, 2-3).

215. Comunitatea de viață a discipolilor și a maestrului în vederea cercetării științifice și filosofice datează de la Academie și se întinde la toate școlile ulterioare Academiei. Adepții unei școli filosofice formează o mare familie, în vederea unei vieți comune duse în spiritul aceluiași concepții și aspirații.

216. Aici sînt citate zece nume ale discipolilor celor mai importanți, care vor constitui baza vieții comune: *Hipparchos* este omul de afaceri, administratorul școlii și al averii personale ale lui Theofrast. *Neleus* este prietenul acestuia, moștenitorul bibliotecii testatorului. *Straton din Lampsacos* este conducătorul școlii după moartea lui Theofrast. *Callinos*, discipol al lui Theofrast, diferit de *Callinos* din Hermione, care se întâlnește în testamentul lui Lycon (Diogenes Laertios, V, 70 și urm.). *Demotimos*, *Demaratos*, *Calistene* sînt elevi mai puțin cunoscuți. De Melantes și Pancreon am vorbit în nota 206. *Nicippus* nu e cunoscut din altă parte. **217.** *Aristotel* – fiul lui Metrodoros; nu ne e cunoscut din altă parte.

218. *Pompylos* – sclav eliberat și filosof, care era un fel de intendent al școlii lui Theofrast. **219.** *Threpte* – sclavă eliberată, de care Theofrast are grijă în testamentul său, la fel ca și de Pompylos. **220.** Vezi nota 206.

221. Vezi nota 216. Mai sus, avem o serie de nume de sclavi despre care nu știm nimic. **222.** Din cei șapte executori testamentari, singur *Ctesarchos* n-a fost menționat și nu e cunoscut din altă parte. **223.** O copie a testamentului o deține *Hegesias*, fiul lui Hipparchos. Cei patru martori ale căror nume urmează sînt necunoscuți din altă parte. Toți sînt din Atica și sînt desemnați prin districtul căruia îi aparțin. **224.** *Olympiodoros* – elev al lui Theofrast, necunoscut din altă parte; deține al doilea exemplar al testamentului cu aceiași martori. **225.** *Adeimantos* – posesorul celui de-al treilea exemplar, necunoscut

din altă parte. *Androsthenes*, fiul, la fel. **226.** Martorii celei de-a treia copii, cinci la număr, în afară de Straton din Lampsacos, sînt necunoscuți. **227.** *Erasistratos* – medic celebru din Iulis, pe insula Ceos; a fost medicul regelui Seleucos Nicator și și-a desfășurat activitatea rodnică în Alexandria (secolul al III-lea î.H.).

CAPITOLUL III

Straton

(m. 269 î.H.)

228. *Straton* este al treilea scolarh al școlii peripatetice, între anii 288/86 și 272/68 î.H. **229.** Φυσικός este cel care se ocupă cu studiile de științe ale naturii.

230. Ptolemaios al II-lea Filadelful domnește de la 283 la 246 î.H. și e unul dintre cei mai de seamă Ptolemei care au domnit după Alexandru cel Mare în Egipt. **231.** Olimpiada a 123-a corespunde anilor 288-285 î.H., dată de la care Straton a condus timp de 18 ani școala peripatetică fondată de Aristotel.

232. La primele cinci titluri se dă numărul Cărților (cîte trei de fiecare). De la al șaselea titlu nu se mai dau numere de Cărți pînă la antepenultimul titlu.

233. S-ar putea ca acest titlu să însemne *Despre împreunarea sexuală*, avînd în vedere ansamblul titlurilor în mijlocul cărora se găsește acesta: Περί μίξεως.

234. O. Apelt traduce cu: *Despre judecăți* (firește *logice*). Deoarece titlul acesta urmează imediat după acela *Despre boli*, credem că traducerea lui Hicks, pentru care am optat, este preferabilă. **235.** Aici O. Apelt acceptă lectura lui Reiske Περί ἰλίσγγου în loc de Περί λιμοῦ (cum se găsește în ms.), dar traduce în mod curios cu: *Vom Wirbelwind* (*Despre vîntul în vârtej*), deși trimite la titlul aproape identic al unei scrieri a lui Theofrast (singura diferență este pluralul în loc de singular), unde tot Apelt traduce cu *Vom Schwindel* (*Despre amețeli*).

236. În această lucrare, Straton se ocupa de ușurătatea și greutatea absolută pe care Aristotel le atribuia elementelor, respectiv focului și pămîntului. Straton neagă acest lucru în teoriile sale, el apropiindu-se de Democrit. **237.** Adică animale a căror existență e îndoielnică, cum e cazul cu cele din titlul următor. **238.** Aici este vorba de anterioritate și posterioritate logică. Astfel, și Aristotel, la începutul *Fizicii* sale și în alte lucrări, discută despre „anterioritate după natură” și „anterioritate pentru noi”. **239.** Genul primar, adică „genul suprem”. **240.** Este vorba de diferența specifică a unui lucru, prin care se distinge de celelalte lucruri de același gen proxim. **241.** Aici apare iarăși și pentru ultima oară o lucrare cu indicarea numărului Cărților (două). **242.** În coada listei (penultima indicație) vine lucrarea contestată. **243.** În fine, se dau *Scrisorile* lui Straton ca ultim titlu, cu indicarea începutului primei scrisori, obiceiuri de bibliotecă. *Arsinoe* – sora și soția lui Ptolemaios al II-lea Filadelful, regină a Egiptului. **244.** Orașul Lampsacos, patria lui Straton, este aici personificat ca născător al lui Straton. **245.** Despre medicul Erasistratos, vezi mai sus, nota 227, la finele *Vieții lui Theofrast*. **246.** Perseus e fiul lui Filip al V-lea al Macedoniei, învins de Aemilius Paulus la Pydna (168 î.H.). **247.** După cum se vede, e o lacună deoarece lipsește al cincilea Straton. **248.** În opera rămasă de la Aristotel, acest medic Straton nu se găsește citat, ceea ce nu înseamnă că nu putea să fie citat în scrierile sale pierdute, care sînt și ele destul de numeroase. **249.** *Straton* – filosof peripatetic (nu „fizicianul”); este, probabil, cel citat și de Tertullian, *De anima*, cap. 15. Ceilalți Stratonii citați în această listă de omonimi de la Diogenes Laertios nu se găsesc menționați în altă parte. **250.** Nu știm cine sînt acești *Lampyrion* și *Arcesilaos* pe care îi lasă Straton moștenitori ai lucrurilor din casa sa. **251.** Sînt nouă executori testamentari numiți aici, din care toți, afară de Lycon, urmașul la șefia școlii după Straton, sînt necunoscuți din altă parte. **252.** Nici Aristotel, nici Theofrast, în testamentele lor, nu numesc pe succesorul la conducerea școlii. Într-adevăr, tradiția în toate școlile

filosofice era ca noul șef al școlii, după moartea unuia, să fie ales prin vot de către membrii școlii. Aici vedem pe Straton desemnându-și succesorul în persoana lui Lycon nu din cauza calităților excepționale ale acestuia (dimpotrivă, el era destul de mediocru), ci pentru că unii sînt prea bătrîni și alții prea ocupați.

253. Cui rămîn cărțile scrise de Straton, adică manuscrisele lui? Probabil că ele rămîn proprietatea școlii. Biblioteca școlii peripatetice trebuie să fi fost diferită de biblioteca personală a lui Straton. Pe aceasta din urmă, filosoful nostru o lasă lui Lycon. **254.** Mesele comune (συσσιταί) erau o instituție de stat la care luau parte cetățenii pe anumite grupuri. Apoi ele s-au extins la orice fel de comunități: congregații, confrerii de meseriași, membrii unei școli filosofice. Pernele și cupele aparțineau mobilierului acestor mese comune (vezi și mai sus, nota 109).

255. *Epicrates*, citat și mai sus, e necunoscut. **256.** *Arcesilaos*, deși necunoscut din altă parte, joacă un rol important în testamentul lui Straton, revenind de mai multe ori. **257.** *Daippos* și *Traios* sînt necunoscuți din altă parte.

258. Aici se dau numele unei serii de sclavi care sînt eliberați prin testament. Firește, nu știm nimic despre ei, nerevenind în alte texte ale literaturii grecești.

259. Straton citat aici este diferit de Straton testatorul. Ameinias, Philocrates, Tisamenes sînt necunoscuți. Straton de aici ar putea fi filosoful peripatetic care a trăit în Alexandria, citat al optulea de Diogenes Laertios în lista omonimilor cu numele de Straton (Diogenes Laertios, V, 61). **260.** Manuscrisele au οἰκεῖος, ceea ce nu prea are sens. Corectura ὁ κείος este a lui Eduard Zeller și este acceptată îndeobște. Deci este Ariston din Ceos care a scris viața filosofilor peripatetici și care ne-a păstrat testamentele lor, cum rezultă din acest pasaj. **261.** Diogenes Laertios termină viața lui Straton, după ce a dat lista operelor lui, lista de omonimi și testamentul, fără să ne dea o expunere a doctrinei lui. Deficiența este, desigur, a sursei literare pe care a întrebuițat-o Diogenes Laertios. Despre Straton de care ne-am ocupat cităm lucrarea importantă a lui Gaston Rodier, *La physique de Straton de Lampsaque*, Paris, 1891, teză de doctorat complementară.

CAPITOLUL IV

Lycon

(299-225 î.H.)

262. *Lycon* este al patrulea scolarh al Academiei de la moartea lui Straton, 272/68, și pînă la moartea sa, 228/25. **263.** Asemenea porecle bazate pe o schimbare de literă etc. sînt uzitate în literatura greacă și la filosofi.

264. *Hermip din Smyrna* și *Antigonos din Carystos* sînt doi importanți biografi de care am vorbit în note anterioare. **265.** În cetatea Ilion (cam pe la locul vechii Troia), patria lui Lycon, se serbau jocuri cu concursuri gimnastice, desigur mai obscure, la care ar fi luat parte filosoful nostru. **266.** Este vorba de *Eumenes I* (263-241 î.H.) și de fiul acestuia *Attalos I* (241-197), regi ai Pergamului.

267. Probabil Antiochos al II-lea, supranumit Theos, rege al Macedoniei (261-246 î.H.). **268.** *Hieronimos din Rhodos*, mai întîi peripatetician, apoi adversar înverșunat al lui Lycon, șeful școlii; s-a apropiat de școala epicureică. El considera ca bine suprem lipsa de durere, pe care o deosebea de plăcerea epicurienilor, aceasta nefiind scopul suprem. Despre el avem informații mai ales prin Cicero, *De finibus*, II, 3, 8 și urm., și *Acad. prior.*, II, 42, 131 etc. **269.** Vezi Diogenes Laertios, IV, 41. **270.** Adică 272/69 î.H. **271.** *Pantboides* dialecticianul, profesorul lui Lycon. În afară de acest text la Diogenes Laertios, mai este citat împreună cu apropiații lui de Sextus Empiricus, *Adv. Math.* VII, 13. **272.** Un *Lycon* pitagorician din Tarent se găsește în lista pitagoricienilor vechi de la Jamblichos, *Vita Pythag.*, 267. Un *Lycon* pitagorician mai este citat de Athenaios și de Eusebios în *Praep. ev.* (după Aristocles), XV, 2, 8, a cărui informație se găsește și la Diogenes Laertios, V, 3-4 despre Aristotel. Dar Eusebios, respectiv Aristocles, dă ca izvor al său pe Lycon,

pe cînd Diogenes Laertios pe Pseudo-Aristippos, *Despre luxul celor vechi*. Pe poetul epic Lycon și poetul de epigrame Lycon nu-i cunoaștem din altă parte.

273. Deci Lycon avea doi frați, dintre care unul se numea *Asryanax* și altul tot *Lycon*. Vom întîlni mai jos un nepot de frate al filosofului nostru, tot cu numele de Lycon. **274.** Dintre cei zece membri ai școlii peripatetice citați în testamentul lui Lycon (desigur, numai cei mai marcanți discipoli sînt menționați), majoritatea nu se întîlnesc decît în acest pasaj. Cităm pe cei mai cunoscuți dintre ei: *Callinos* revine de mai multe ori în testamentul lui Lycon împreună cu Bulon. *Ariston* este, desigur, din Ceos prietenul lui Lycon. *Lycon* este fratele cu același nume al filosofului nostru, iar Lycon nepotul ar putea fi fiul celui alt frate al filosofului, care se numea Astyanax. De alți frați (afară de cei doi de la început) sau de surori nu vorbește testamentul, așa că e de presupus că Lycon filosoful nu avea decît doi frați: pe Astyanax și pe Lycon. **275.** Lycon nu desemnează pe viitorul scolarh, ci lasă ca el să fie ales de membrii școlii, și anume pe acela care se va dedica școlii și-i va extinde influența. Rezultatul acesta n-a fost atins, ci școala, după Lycon, a căzut într-o semiobscuritate, după cum n-a fost prea strălucită nici pe timpul lui Lycon. **276.** Cum tinerii din școala peripatetică, ca orice grec, în afară de cultura intelectuală trebuiau să capete și una fizică, în care scop untdelemnul de măsline pentru uns corpul era indispensabil, Lycon găsește că, lăsînd tinerilor produsul măslinilor săi din Egina, își cîștigă simpatia lor și că îi vor păstra amintirea. $\text{Καὶ τοῦ τιμῆσαντος ἔμεινέημι}$ „amintirea binefăcătorului meu” sau „a celui care m-a onorat” se referă, probabil, la Straton, care l-a lăsat pe Lycon ca scolarh prin testament. *Diophantos* și *Heracleides*, fiul lui Demetrios, sînt necunoscuți din altă parte. **277.** *Bulon* și *Callinos* au anumite cheltuieli bănești de suportat din ceea ce le-a lăsat Lycon, deși acesta nu vorbește în testament de vreo avere sau sume de bani lăstate lor. Înlocuirea lui παρακολουθοῦσιν cu παρεχέσθωσαν de către Cobet nu rezolvă dificultățile textului, care pare deteriorat. **278.** Acești doi medici nu ne sînt cunoscuți din altă parte. **279.** Copilul lui Callinos – probabil Callinos citat mai sus – și soția acestuia capătă cîteva daruri de la Lycon ca o atenție. Pe lista membrilor marcanți ai școlii, Callinos este citat al doilea, imediat după Bulon. Thericles era un artist olar din Corint. De la el poartă numele de thericleene niște oale cu două toarte, care mai tîrziu se făceau și din metal. Thericles artistul e de mai multe ori citat în literatura greacă, la Eusebios, Athenaios, Suda etc.

280. De ce lasă Lycon sclavului Chares, pe care îl eliberează, scrierile lui publicate? Probabil că Chares devenise filosof, adept al lui Lycon, sau sînt motive de ordin sentimental, cum e obișnuit la grecii vechi. Callinos capătă și aici o însărcinare de încredere: publicarea operelor needitate ale lui Lycon. Dar Diogenes Laertios nu dă nici o listă a operelor lui Lycon (și știm că, dacă ar fi găsit-o pe undeva la vreunul dintre autorii pe care-i întrebuințează, ne-ar fi dat-o sigur). Nici despre doctrina lui Lycon nu spune Diogenes Laertios nimic și nici din altă parte nu știm mare lucru despre părerile lui. Diogenes Laertios nu știe să ne spună despre el decît cîteva anecdote și vorbe de spirit mai mult sau mai puțin reușite. **281.** Încă din § 72 avem o serie de eliberări și dispoziții relative la sclavii, destul de numeroși, pe care-i avea Lycon. Demetrios pare a fi un prizonier de război vîndut ca sclav și care are o sumă de bani de plătit pentru rîscumpărarea libertății, după cum crede A. Wilhelm. Urmează sclavii Criton, Micros, față de care Lycon e foarte atent, Chares, Syros, care mai primește pe Menodora, probabil ca femeie în regimul de căsătorie uzitat la sclavi și la liberi. Mai urmează o serie de nume de sclavi, în total vreo cincisprezece, care sînt toți eliberați, unii cu condiția de-a sluji încă doi sau patru ani. **282.** Sînt dați trei martori: *Callinos din Hermione*, care credem că e același cu cel citat în textul testamentului de mai multe ori, fără a i se da numele orașului de proveniență; *Ariston din Ceos*, cunoscut de mai înainte ca biograf al peripateticienilor; *Euphronios din Paiania*, necunoscut din altă parte. **283.** Cui se datorează această încheiere laudativă a *Vieții lui Lycon*? Lui Diogenes Laertios, care a găsit în filosoful nostru un semen al său? În orice caz, Lycon a fost un filosof mediocru, chiar dacă figura lui era simpatcă și nu lipsită

de eleganță pentru contemporanii lui. Cu el și după el, școala peripatetică, din lipsă de personalități proeminente care să se poată măsura cu Zenon, Chrysippos sau Arcesilaos, Carneade sau Epicur, a intrat într-o obscuritate care a durat până în secolul al II-lea d.H. Filosofii peripatetici s-au dedicat istoriei și biografiei, domenii în care au dat prețioase contribuții și au ajutat la o nouă orientare a literaturii grecești. Abia la finele secolului al II-lea d.H., cu Alexandru din Aphrodisias, începe o nouă activitate filosofică, dar și de data aceasta neoriginală, constând în comentarea operelor acroamatice ale lui Aristotel, care între timp fuseseră publicate de Andronicos din Rhodos (secolul I î.H.). Această activitate de comentare va dura până la finele filosofiei grecești (închiderea școlilor de filosofie din Atena în urma edictului împăratului Iustinian din Bizanț în anul 529 d.H.). Unul dintre ultimii comentatori ai lui Aristotel este Simplicius, care, cu Damascius și alți cinci colegi, pleacă în 531 în Persia, la curtea regelui Chosroes, mare prieten al culturii grecești. Dintre urmașii direcți ai lui Aristotel, în afară de urmașul său la conducerea școlii, Theofrast, mai cităm pe Aristoxenos din Tarent, muzician, teoretician al muzicii și biograf, precum și pe Dicaearchos din Messene, mari istorici ai culturii grecești. Dar de aceștia doi nu se ocupă Diogenes Laertios. Dacă mai cităm pe Eudemos, istoricul științelor grecești și, poate, autorul *Eticii eudemice* atribuite lui Aristotel, și pe Menon, istoricul medicinei grecești, am închis cercul celor mai de seamă discipoli direcți ai lui Aristotel. Diogenes Laertios, după ce în primele patru capitole ale Cărții a V-a a parcurs viețile celor patru șefi succesivi ai școlii peripatetice: Aristotel, Theofrast, Straton și Lycon, trece la două vieți ale unor autori care au raporturi mai îndepărtate cu școala: Demetrios din Phaleron și Heracleides din Pont, cu care termină Cartea a V-a și expunerea vieților filosofilor peripatetici. Aceștia doi din urmă nu mai sînt scolarhi. Nu se știe dacă Ariston din Ceos a fost șeful școlii după Lycon, nici cine i-a urmat acestuia. În secolul al II-lea î.H. apare numele lui Critolaos din Phaselis în Lycia ca scolarh, apoi, pe sărite, alții obscuri. În secolul I î.H. avem pe Andronicos din Rhodos, și până la Alexandru din Aphrodisias (secolul II-III d.H.) nu avem decît nume sporadice, obscure. Cu acestea trecem la cap. V al Cărții a V-a, la *Viața lui Demetrios*.

CAPITOLUL V

Demetrios

(aprox. 350-280 î.H.)

284. Despre Demetrios din Magnesia ne-am ocupat în note precedente.

285. *Harpalos* a fost vistiernicul lui Alexandru cel Mare la Babilon. Cînd Alexandru ajunsese în India, Harpalos, crezînd că regele nu se va mai întoarce din campania sa, a delapidat sume mari de bani pentru dezmăț și petreceri. Aflînd că Alexandru este în viață și că se întoarce la Babilon, Harpalos, speriat, a luat o sumă mare de bani, în talanți vreo 3000, și a fugit cu o armată în Grecia, cerînd atenienilor să-l primească, punîndu-le la dispoziție armata și banii. Patrioții extremiști sfătuiau la primirea ofertei lui Harpalos, însă Demostene sfătuiește la prudență. Harpalos concediază armata și se predă atenienilor. Aceștia îl închid, iar banii lui îi depun în custodie pe Acropole. Dar Harpalos evadează din închisoare, iar pe Acropole se găsește o sumă mult mai mică decît cea depusă inițial. Se crede că restul banilor au fost primiți ca mită de diverși oameni politici pentru a înlesni evadarea lui Harpalos. Acuzațiile merg în toate direcțiile. Sub egida Areopagului, la tribunalul penal suprem din Atena se face o anchetă și, după un timp îndelungat de cercetare, se dă o listă a oamenilor politici care s-au înfruptat din banii lui Harpalos. În capul listei se află Demostene. Acesta este dat în judecată. Din nefericire, pledoaria de apărare a lui Demostene nu ni s-a păstrat. Demostene a fost condamnat la o amendă relativ mică, cînd pedeapsa firească ar fi fost condamnarea la moarte. Toată această afacere a rămas obscură. În orice caz, ea

dovedește decăderea moravurilor timpului. Oratorii luau pe față bani ca onorariu, fie de la o parte, adică de la regele Macedoniei, fie de la cealaltă, adică de la regele Persiei. Se știe că Demostene era agentul regelui Persiei în politica antimacedoneană pe care o ducea. O altfel de politică, pentru o țară mică și săracă cum era Atena, nici nu era posibilă față de marile puteri, iar atenienii erau foarte toleranți și înțelegători în această privință. Ceea ce pedepseau ei era reaua credință atunci când cineva, luând bani, dădea sfaturi rele în Adunarea poporului, împotriva conștiinței sale. Soluția fraților Croiset în afacerea Harpalos este că Demostene, marele orator și patriot atenian, a luat bani de la fondul Harpalos fără însă să-i fi luat pentru dînsul. El ar fi luat banii pentru a plăti datorii de onoare, pentru ajutorarea aliaților Atenei în lupta acestora pentru libertate, astfel încît figura lui Demostene rămîne neîntinată. **286.** *Conon* – general atenian învins de Lysandru la Aigospotamoi în 405 î.H., a murit către 390 î.H. **287.** *Cleon* – nu știm cine este. **288.** *Didymos din Alexandria* – gramatician și erudit, contemporan cu Cicero și Augustus. **289.** Traducerile pe care le dăm pentru Χαριτοβλέφαρος și Λομπιτώ sînt aproximative. Ultimul nume pare a fi al unei curtezane cu care avea relații Demetrios. **290.** *Sarapis* – zeu sincretic greco-egiptean, creat pe timpul Ptolemeilor pentru a satisface aspirațiile religioase atît ale grecilor, cît și ale supușilor egipteni (vezi Tacit, *Hist.*, IV, 83 urm.; Plutarh, *De Iside et Osiride*, cap. 28; vezi și Macrobius, *Saturnalia*, I, 20, 17). Templele lui din Alexandria și Memfis, numite *Sarapieion*, erau deosebit de vestite. Cultul zeului Sarapis a fost răspîndit în întreg Egiptul Ptolemeilor. **291.** *Demetrios din Phaleron*, filosof peripatetic, discipol al lui Theofrast, a fost și un om politic de seamă. Cassandru, pe la 317, l-a numit guvernator (ἐπιστάτης) al Atenei și a condus treburile cetății timp de zece ani, spre fericirea cetății. În 308/7 a fost izgonit de Demetrios Poliorcetul și a fugit în Egipt, la Ptolemaios I Soter. Distrugerea statuiilor lui Demetrios din Phaleron a avut loc în acest timp, după izgonirea lui.

292. Este vorba de regele Demetrios Poliorcetul, născut în 337/36, fiul lui Antigonos, rege al Macedoniei între 295 și 287 î.H., care a învins pe Cassandru la Termopyle, dar fu învins la Ipsos. A avut o viață plină de războaie, asediind orașe, de unde îi vine și numele de Poliorcetes, „asediatorul de cetăți”.

293. *Ptolemaios I Soter*, fiul lui Lagos, general al lui Alexandru cel Mare, apoi urmaș al acestuia. A domnit în Egipt de la 323 la 282 î.H., fondînd domnia Ptolemeilor. **294.** *Eurydice* – fiica lui Antipater, soția lui Ptolemaios I.

295. *Berenice* – fiica lui Lagos, sora și soția lui Ptolemaios I Soter.

296. Egiptul era împărțit în districte, împărțire teritorială bazată și pe o unitate totemică (vezi A. Moret, *Le Nil et la civilisation égyptienne*, Paris, 1926, pp. 52 și urm.), care s-a păstrat și sub greci sub numele de νομοί. *Busiris* era unul dintre aceste districte, situat în Deltă. Diospolis Magna, mai înainte Theba, capitala Egiptului de sus. **297.** Acesta este biograful Heracleides Lembos.

298. *Heracleides Lembos* a scris un *Rezumat* al opereii lui Sotion și altul al opereii lui Satyros din Callatis. **299.** Vezi mai sus, nota 293. **300.** Vezi nota precedentă. **301.** Cel mai de seamă poet al comediei noi, Menandru, a trăit la Atena mai între anii 342 și 292 î.H., unde și-a compus comediiile care s-au jucat cu mult succes. Continuînd o tendință marcată mai demult, el creează comedii de caracter, spre deosebire de comedia veche, satiră politică, ce punea probleme sociale și de stat. Opera sa, pierdută pînă la mici fragmente, a fost recuperată prin găsirea unor papirusuri în Egipt. Cele mai bine conservate piese ale lui sînt: *Împrecinații* (Ἐπιτρέποντες), din care avem cam două treimi, și *Fata cu costița tăiată* (Περικειρομένη), din care avem cam jumătate. Opera lui Menandru a pierit deoarece, nescriind în dialect atic pur, el n-a fost luat ca model de limbă în timpul bizantinilor și n-a mai fost recopiat. **302.** *Telesphoros* – nepotul lui Demetrios din Phaleron; nu e cunoscut din altă parte. **303.** Operele lui Demetrios sînt împărțite mai întîi pe categorii, apoi se dă lista lor. **304.** Cuvîntul grec δημαγωγία nu are numai decît sens peiorativ; el înseamnă conducerea poporului (genitiv subiectiv); totuși, și în antichitate cuvîntul începea să capete un sens negativ.

305. Operele cu titluri de nume proprii care urmează par a fi dialoguri. Pînă aici erau date titluri de lucrări în mai multe Cărți numerotate cu 1, 2, 3 etc. Titlurile care urmează sînt ale unor lucrări într-o Carte. **306.** *Phaidondas* este un discipol din Theba al lui Socrate (la Platon, *Phaidon*, 59 c, numele dat e Phaidondes).

307. *Maidon*, necunoscut. **308.** *Cleon*, greu de identificat. **309.** *Aristeides* e greu de găsit printre numeroșii purtători ai acestui nume. Să fie omul politic atenian numit Aristides cel Drept (ὁ δίκαιος), ostracizat în 484 î.H. la instigarea lui Themistocle, rivalul său? Există un Aristeides și în testamentul lui Straton (Diogenes Laertios, V, 62). Un Aristomachos se găsește în testamentul lui Lycon (Diogenes Laertios, V, 70). În titlul *Despre cei zece ani* este vorba, desigur, de anii cînd Demetrios din Phaleron a fost cîrmuitor al Atenei. **310.** Traducere conjecturală, în lipsa conținutului operei. Ar putea fi și *Despre recunoștință* sau *Despre favoare*.

311. δόκος este un cuvînt greu de tradus. Noi l-am luat ca sinonim al lui δόκησις, „pădere”; δόκος poate însemna și o apariție cerească luminoasă de forma unei grinzi, așa cum traduce Hicks. **312.** καιρός înseamnă „timp favorabil”.

313. Poate de subînțeles λόγος, cum face Apelt: *Discursul* sau *Dialogul chalcidic*. **314.** Probabil scris după plecarea sa din Atena la Ptolemaios I, în care denunța nerecunoștința atenienilor față de dînsul și slugărnicia față de Demetrios Poliorcetul. **315.** *Antiphanes* nu poate fi identificat. **316.** Ἑκκλησία este „adunarea poporului”; ἔνορκος, „căreia i s-a luat jurămîntul”. **317.** δίκαια, nominativ, plural, înseamnă „cazuri de drept”. **318.** Cuvîntul χρεῖται este greu de tradus: înseamnă învățături, maxime, povește folositoare și apoi culegerea formată din astfel de învățături, maxime, povește, pilde folositoare. **319.** *Plutos* este zeul bogăției și *Tyche* este zeița norocului (lat. *Fortuna*). **320.** *Hermesii* erau așezați în oraș la colțuri de străzi, constînd din pedestale paralelipipedice cu baza pătrată, în partea lor de sus fiind sculptat capul lui Hermes cu barbă, iar la mijloc pedestalul avea un membru viril. De aici comparația făcută de Demetrios din Phaleron cu privire la tînarul în chestiune. **321.** Mărturisim că nu înțelegem ce vrea să spună Demetrios cu această apreciere, respectiv Diogenes Laertios, cînd i-o atribuie. Poate că textul e schimbat. **322.** Am înlocuit pe ἀπιέναι, care nu ni se pare a da un sens satisfăcător, cu παρῆναι. **323.** Retorul Demetrios din Chalcedon nu e cunoscut din altă parte. Thrasyamachos, tot din Chalcedon, este un vestit sofist și retor care a trăit la Atena și l-a atacat violent pe Socrate. A fost atacat, la rîndul său, de Platon (în *Phaidros* și *Republica*) în apărarea lui Socrate și este adesea citat și la alți scriitori. Theofrast îi laudă arta retorică. **324.** Γραφικός înseamnă „desenatorul”. Diodor din Sicilia îl numește ὁ τοπογράφος (XXXI, 27). În orice caz, el era și pictor. **325.** *Demetrios din Aspendos* este filosof peripatetic, elevul lui Apollonios din Soloi. Ambii nu sînt cunoscuți mai îndeaproape. Și tatăl lui Chrysippos din Soloi sau Tars se numea tot Apollonios, dar numele e comun și nu putem face precizări. **326.** *Demetrios*, istoricul din Callatis, este citat de mai mulți autori. Lucrarea citată de Diogenes Laertios trebuie să fi avut un caracter geografic-istoric. **327.** *Demetrios din Byzantion* – istoric peripatetic citat și de Athenaios. Diogenes Laertios îl mai citează ca autoritate pe care se bazează el, sau mai curînd izvorul său, în *Viața lui Socrate* (Diogenes Laertios, II, 20-21).

328. *Demetrios din Alexandria* – sofistul; e de altfel necunoscut.

329. *Demetrios din Adramytion* mai este citat la autori tîrzii. Ixion a ucis pe socrul său și a fost purificat de Zeus, luînd parte la masa lui. Dar el s-a legat de Hera, soția lui Zeus, fapt pentru care a fost pedepsit prin legarea de o roată de foc cu care se învîrtea în aer. **330.** *Demetrios*, gramatician din Cyrene; e necunoscut din altă parte. **331.** *Demetrios din Scepsis* mai e citat de Athenaios și de alți scriitori tîrzii. Metrodoros din Scepsis, filosof, om politic și scriitor, supranumit și τοπογράφος; este de multe ori citat la diverși scriitori: Strabon, Plutarh, Pliniu, Athenaios, Cicero, Seneca etc. **332.** *Demetrios din Erythrai*, gramatician; e necunoscut. Un oraș Mnos, cum se găsește la Hicks, este necunoscut. Apelt citește Temnos (oraș din Mysia), formă care de altfel se găsește și în ediția lui Meibomius din 1692. **333.** Pe *Demetrios* din Bithynia, fiul stoicului Diphilos și profesorul lui

Panaitios, nu-l cunoaștem din altă parte. **334.** Din nou un necunoscut. Aici se termină, după lista de omonimi dată de Diogenes Laertios, scriitorii în proză care se numeau Demetrios. De aici încolo urmează poeții cu acest nume. Cine a făcut această separare între scriitori și poeți în lista de omonimi? Diogenes Laertios sau izvorul său? În altă parte nu găsim această distincție. Poate Demetrios din Magnesia, a cărui lucrare purta titlul: *Despre poeți și scriitori omonimi?* (vezi Diogenes Laertios, V, 3 și *passim*). **335.** Primul Demetrios, poet comic, e citat și de Athenaios. Al doilea Demetrios, poet epic, ne e necunoscut. Avem aici, la Diogenes Laertios, trei versuri ale lui. Următorii sînt: un poet satiric din Tars și un poet de iambi, ambii necunoscuți. Urmează un sculptor Demetrios, amintit de Polemon. Ultimul Demetrios e citat ca fiind din Erythrai, însă e scriitor de lucrări istorice și retorice, și nu poet, cum ar fi trebuit să fie. Deci lista pare totuși a lui Demetrios din Magnesia (al cărui nume lipsește în listă, ceea ce e încă o dovadă de origine, întrucît el nu se putea pune singur în această listă). În schimb, ultimii doi, sculptorul și scriitorul din Erythrai, sînt, probabil, adăugați la lista de Diogenes Laertios. Mai există un gramatician din Erythrai, citat mai înainte (vezi nota 332). Despre opiniile filosofice ale lui Demetrios din Phaleron, Diogenes Laertios nu spune nici un cuvînt.

CAPITOLUL VI

Heracleides

(aprox. 360-după 330 î.H.)

336. *Heraclea* (sînt vreo 28 de orașe cu acest nume) din Pont, în partea de nord a Asiei Mici, oraș fondat pe la 550 î.H. de tanagrieni; patria lui Heracleides.

337. De Sotion ne-am ocupat în note anterioare. **338.** Joc de cuvinte: Pompicos înseamnă „pomposul”. **339.** Printr-o curiozitate, numărul Cărții la acest titlu este pus înaintea titlului, ceea ce este cu totul neobișnuit în liste de acest fel.

340. Mai repede ne-am gîndi la un dialog *Eroticul* sau *Cleinias*. Se numeau Cleinias tatăl și fratele lui Alcibiade, fiul lui Axiochos, intimul lui Critobul (Xenofon, *Banchetul*, 4, 12-25) și un intim al lui Xenofon (Diogenes Laertios, II, 49) etc. După cuvintele introductive ale listei, la Diogenes Laertios, toată opera lui Heracleides ar fi constat din dialoguri. **341.** Reiske introduce un καὶ după वोῦ și atunci am avea un singur titlu, *Despre rațiune și despre suflet*, și apoi un dialog special, *Despre suflet*. Așa traduce și Apelt. **342.** Probabil că este vorba de simulacrele care se detașează ca niște pelicule goale de pe obiecte și care produc senzația de vîz. Teoria e democriteană și imediat urmează o lucrare cu titlul *Contra lui Democrit* (vezi mai sus, nota 167). **343.** Nu știm cine e acest Metron, dacă e un personaj fictiv sau istoric. Există un Metron din Pydna, fiul lui Epicharmos, citat de Arrian, *Indica*, 18, 5. **344.** Θεωρηματικόν înseamnă „ceea ce privește teoremele, propozițiile doctrinare”. **345.** Ἀξίωμα este termenul tehnic în logica stoică pentru a desemna propoziția-judecată. **346.** În lipsa conținutului lucrării, εἶδη e greu de tradus, cuvîntul avînd multe sensuri: formă, idee, specie.

347. *Hypothekai* este numele dat de cei vechi poemelor didactice ale lui Hesiod. Aici titlul e greu de tradus. **348.** Această lucrare e mai des citată. E curios că două titluri de lucrări date aici lipsesc din catalog: Περὶ ἡδονῆς și Περὶ ἐξουσίας. **349.** Dacă stilul lui Heracleides era remarcabil, în schimb în conținutul lucrărilor, atît cît se cunoaște din puținele fragmente rămase, el avea o înclinație spre fabulație și fantastic, care dăunează unui context filosofic. De multe ori lucruri puse de Heracleides în gura personajelor istorice din dialogurile sale au fost luate ca spuse ale personajului însuși și citate ca izvor, producînd astfel confuzii de idei. **350.** Toată povestea aceasta, care sună a anecdotă, fie că e adevărată, fie că e inventată în jurul persoanei lui Heracleides, dovedește caracterul duplicitar al filosofului nostru pitagorician, adept al lui Platon și apoi

discipol al lui Aristotel, și a cărui figură este înconjurată de trăsături neverosimile și pline de mister. **351.** *Hippobotos*, istoric al filosofiei, a scris *Despre sectele filosofice*.

352. Altă poveste despre Heracleides. **353.** Iată deci două anecdote despre moartea lui Heracleides, care fac suspect de mistificări și pe personajul care e obiectul lor. **354.** *Aristoxenos* – muzician, filosof și biograf, discipol al lui Aristotel; a făcut obiectul unor note anterioare. **355.** *Thespis* – primul autor de tragedii din Atena, creatorul genului, care a introdus pe primul actor, opunându-l corului, creînd astfel o acțiune tragică cu un actor și corul ca personaje. Ar fi reprezentat prima tragedie prin 534 î.H. **356.** *Chamaileon* – filosof peripatetic, tot din Heraclea din Pont; a scris lucrări de istorie literară despre Homer, Hesiod, despre vechii lirici, despre Thespis și Eschil, despre comedia veche, precum și opere filosofice, între care un *Προτρεπτικός*. Datele biografice pe care le dă au caracter anecdotic, ca acelea pe care le avem despre Heracleides. **357.** *Autodoros* – filosof epicurian; nu e cunoscut din altă parte. **358.** *Dionysios* Transfugul (*ὁ μεταθέμενος*), pe care Diogenes Laertios îl citează de mai multe ori și îi scrie o scurtă *Viață* (în Cartea a VII-a, cap. IV, §§ 166-167). **359.** *Pancalos* – prietenul lui Dionysios Transfugul; nu e cunoscut din altă parte. **360.** *Pyrrhiche* este un dans cu arma, numit după inventatorul lui (Athenaios, XIV, 630); este un dans acompaniat și de cîntece în versuri. Acest Heracleides, tot din Heraclea, compozitor de versuri pyrrhice, nu ne e cunoscut din altă parte. **361.** Istoricul din Cyme este citat și de alți autori, ca Plutarh, Athenaios etc. **362.** *Heracleides* – retor, tot din Cyme; nu e cunoscut din altă parte. **363.** *Heracleides*, poreclit *Lembos* (a cărui patrie este dată cînd Callatis sau Alexandria, ca aici la Diogenes Laertios, cînd *Oxyrhynchos* în Egipt) – important biograf, mai ales al filosofilor, despre care am vorbit în note anterioare.

364. *Heracleides din Alexandria* – istoric, citat numai aici. **365.** *Heracleides din Bargylia* (oraș în Caria), citat numai aici. **366.** *Heracleides* – medic, cunoscut numai din acest text. El e elevul lui *Hicesios*, numit *ὁ Ἐρασιστράτειος*, adept al lui Erasistratos, medicul fondator de școală (Athenaios, III, 87 b). Hikesios mai e citat la Strabo și Pliniu. **367.** *Heracleides* – medic din școala empiristă, originar din Tarent, citat și la Athenaios, II, 53 c și urm. **368.** *Heracleides* – poetul de *Îndemnuri*, necunoscut de altminteri. **369.** *Heracleides* – sculptorul din Focea, citat numai aici. **370.** *Heracleides* – poet de epigrame, din Sinope (?) (vezi *Anth. Pal.*, Cartea a VII-a). **371.** *Heracleides* – istoric din Magnesia; cunoscut numai din acest pasaj.

372. *Heracleides* – astronom; necunoscut din altă parte. Despre doxografia lui Heracleides din Pont nu ni se relatează nimic.

Cartea a VI-a

CAPITOLUL I

Antistene

(aprox. 444-368 î.H.)

1. Zeița *Cybele*, „mama zeilor”, cum era numită de greci și de romani, era de origine frigiană și a jucat un rol important în religia greacă din epoca sincretismului elenistic. Frigienii erau înrudiți cu tracii. Ei au venit și s-au așezat în teritoriul lor din Asia Mică, trecînd Bosforul, venind din Tracia, cam în secolul al XIII-lea î.H. Ei au distrus Imperiul hittit, care dispare din istorie pe la 1200 î.H. În schimb, marele și puternicul Imperiu frigian, care cuprinsese aproape întreaga Asie Mică, a fost distrus de invazia cimerienilor în secolul al VIII-lea î.H. **2.** Tracii erau vestiți în antichitate prin bravura lor (cf. Diogenes Laertios, II, 31). **3.** Vezi lista scrierilor lui Antistene la Diogenes Laertios, VI, 16. **4.** *Jocurile istmice* – concursuri atletice care se țineau în onoarea lui Poseidon din trei în trei ani. **5.** *Antistene* a fost unul dintre cei mai de seamă și mai credincioși discipoli ai lui Socrate. El dezvoltă aspectul de sobrietate și călire din figura așa de multilaterală a lui Socrate, pe cînd Aristip dezvoltă din caracterul maestrului aspectul de desfătare reținută, stăpînită, astfel încît, cu toată opoziția dintre ei, atît Antistene cinicul, cît și Aristip hedonistul se pot numi discipoli autentici ai lui Socrate (vezi și Gh. Vlăduțescu, *Filosofia în Grecia veche*, București, Editura Albatros, 1984, pp. 227-242). **6.** *Pireu* – portul Atenei, care se află la 40 de stadii de metropolă. **7.** *Stadion* – măsură de lungime de circa 180-190 m, variînd după fiecare cetate. Deci distanța dintre Atena și Pireu era de 7-8 km. **8.** τὸ καρτηρικόν, „tăria în stăpînirea de sine” și τὸ ἀπαθές, „lipsa de patimi” sînt termeni tehnici, intrați ulterior în filosofie. **9.** Acesta este sensul cuvîntului κωνισμός, „felul de comportare a filosofului cinic”, „viața cinică”, „școala filosofică cinică” (cf. Gh. Vlăduțescu, *Filosofia în Grecia veche*, 1984, p. 227).

10. Aici credem că λόγος, cu așa de multe sensuri în limba greacă, înseamnă „judecată logică”. Traducerea lui O. Apelt: „Rede” și cea a lui Hicks: „statement, assertion” ni se par nesatisfăcătoare. **11.** Judecata logică în concepția lui Antistene constă în atribuirea unui predicat („ce a fost sau este”) unui lucru (cf. Aristotel, *Metaph*, V, 29, 1024 b; vezi și A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, pp. 175-177). **12.** Filosoful cinic este un adversar al plăcerilor care moleșesc sufletul și îl fac sclavul unor lucruri, dătătoare de plăcere, exterioare lui.

13. Joc de cuvinte: καινού înseamnă, „nou”, iar despărțit, καὶ νοῦ, înseamnă și „minte”. **14.** Deci, după părerea sa, femeia va fi sau frumoasă și necredincioasă, sau urîță și, ca urmare, neplăcută. **15.** Vezi și Marcus Aurelius, VII, 36. Asupra adversității lui Antistene față de Platon se vorbește mereu la Diogenes Laertios. Cinicii respingeau lumea platonice a ideilor, recunoscînd numai existența individualului, iar etica lor era îndreptată împotriva „ideii” de Bine a lui Platon, recunoscînd doar binele individual. **16.** Aceasta era ideea de bază a tuturor inițierilor în mistere, idee care constituia atracția acestora: inițiatul în misterele respective beneficiază de o soartă aleasă pe lumea cealaltă (cf. M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I-II și E. Rohde, *Psyché*, București, 1985).

17. *Hecaton din Rhodos* – filosof, discipol al lui Panaitios din Rhodos. A scris multe opere, pierdute pentru noi: *Despre virtuți*, *Despre îndatoriri*, *Despre bunuri*, *Despre scopuri*, *Despre patimi*, *Învățăături* (χρεῖαι). Acestea din urmă, Χρεῖαι, sînt culegeri de sentințe și reflexii edificatoare cu caracter de învățătură folositoare

pentru viață. **18.** Joc de cuvinte: κόρακας „corbi” și κόλακας „lingușitori” (la acuzativ plural). **19.** Îndoiindu-și mantaua în două și purtînd-o astfel, ea îi ține filosofului cinic loc de tunică și de manta. Acest lucru dovedește în același timp sărăcia și puținul cu care se mulțumește cinicul. **20.** Și Socrate, cunoscut prin simpatia sa față de aristocrație, insistă asupra modului în care își aleg atenienii generalii și conducătorii statului, fără a ține seama de „capacitatea” oamenilor aleși. **21.** În ostentația cu care filosofii cinici își prezentau sărăcia și lipsa de pretenții în viață era și o mare doză de îngîmfare și trufie, pe lângă protestul manifestat față de nedreptele orînduiri statale (vezi și mai sus, nota 19).

22. *Phanias* – peripatetician, discipol al lui Aristotel. Socraticii erau discipoli ai lui Socrate care au fondat școli filosofice. Printre ei se numără: Antistene, fondatorul școlii cinice, Aristip, fondatorul școlii cirenaice, numită și hedonistă, Eucleides, fondatorul școlii megarice, Phaidon, fondatorul școlii din Elis, Menedem, urmașul lui Phaidon, care a mutat școala la Eritreia. Xenofon, Aischines, Criton, Simon sînt elevii lui Socrate, care n-au fondat școli. Platon a fondat Academia și a fost cel mai de seamă discipol al lui Socrate. **23.** *Anytos* și *Meletos* sînt doi dintre acuzatorii lui Socrate care au obținut condamnarea lui la moarte.

24. Urmează o doxografie scurtă și nu prea reușită cu privire la Antistene și la filosofia lui. **25.** Aici se termină doxografia. **26.** *Diocles din Magnesia*, cu a sa Ἐπιδρομή τῶν φιλοσόφων. **27.** La vechii greci, virtutea, ἀρετή, vrednicia, era diferită pentru fiecare soi de ființă; chiar și animalele și obiectele neînsufletețite aveau ἀρετή. Acest lucru se vede deja la Homer. Una e vrednicia bărbatului, alta a femeii. La Aristotel se vorbește de ἀρετή a unei case. Vezi toată discuția la Platon, *Menon*, 71 d – 79 e. La Socrate, Platon, Antistene și filosofii care au urmat după ei, virtutea ființei umane este unică, și cine are o vrednicie le are pe toate. În grecește, ἀρετή înseamnă capacitatea unei ființe sau a unui lucru de a-și îndeplini bine funcția sa esențială. Pentru o casă, ἀρετή este capacitatea ei de a feri de căldură și de frig pe oamenii care o locuiesc, oferindu-le adăpost sigur.

28. *Cynosarges* – un loc public la Atena la poalele dealului Lycabettos, unde se afla un templu al lui Heracles și un gimnaziu pentru exerciții fizice. Aici își alesese locul pentru prelegerile sale Antistene. Cynosarges înseamnă cîine alb sau gras. **29.** „Ciine-adevărat”, (ἀποκύων) scrie în manuscrise. Reiske propune lectura αὐτοκύων. **30.** Vezi mai sus, nota 19. **31.** *Neantes din Cyzic* – istoric și retor, elev al lui Philiscos (secolul al III-lea î.H.). **32.** *Sosicrate din Rhodos*, secolul I î.H.

33. *Diodoros din Aspendos* – probabil filosoful pitagorician citat de Iamblichos în *Vita Pythag.*, § 266, de Hermip și Sosicrates la Athenaios, IV, 163 d, e, f.

34. Vezi mai sus, nota 22. **35.** *Theopompos din Chios* – istoric de seamă din secolul al IV-lea î.H. A scris *Hellenicele* în 12 Cărți și *Philippicele* în 58 de Cărți, opere pierdute astăzi și din care ni s-au păstrat numai fragmente.

36. În *Banchetul* lui Xenofon, Antistene este unul dintre personajele cele mai importante care iau parte la conversații. **37.** *Athenaios* – poet de epigrame; este cunoscut numai de aici (vezi și *Anth. Pal.*, appendice 2). **38.** *Fiicele Amintirii* sînt muzele, și dintre ele aici este vorba de *Erato*, a șasea muză, a poeziei și iubirii.

39. Ἀπάθεια, devenit termen filosofic în toate sistemele postaristotelice (scepticism, epicureism, stoicism), înseamnă „insensibilitate la suferințe”.

40. Ἐγκράτεια, tărie și dominare de sine, continență. **41.** Κατῆργία, „tărie sufletească”. Mai departe Reiske citește πολιτεία în loc de πόλει. În orice caz, textul nu spune că Antistene a pus bazele teoriei statului, cum traduce O. Apelt, ci vrea să spună că Antistene a pus bazele modului cum individul trebuie să se comporte într-un stat. **42.** Nu știm în ce pasaj a spus acest lucru Xenofon.

43. Este interesant de reținut această împărțire a scrierilor lui Antistene în 10 tomuri (τόμοι), termen care nu se întîlnește în altă parte în lista operelor vreunui alt autor. Ceea ce nu împiedică de a cuprinde lucrări în mai multe Cărți (rulouri) în cadrul acestei împărțiri în τόμοι. **44.** Este vorba de așa-numiții logografi, oratori care scriu discursuri spre a fi rostite de clienții lor în afaceri judiciare, cum au fost Lysias, Isaios și alți oratori. Și Demostene a scris, între altele, discursuri

judiciare. Aici însă, în lucrarea lui Antistene, se discută scriitorii de discursuri judiciare în legătură cu apărarea lui Orestes. **45.** Ἰσογραφὴ nu e oare scris greșit pentru Ἰσοκρατής? Ἰσογραφὴ nu are un sens cunoscut din altă parte.

46. Nu avem un discurs Ἀμάρτυρος între cele păstrate de la Isocrate.

47. φυσιογνωμονικῶς este greu de tradus: „care privește determinarea caracterului natural”. *Physiognomonica* se ocupă cu determinarea caracterului omului după trăsăturile și după particularitățile corpului. Acest lucru se poate aplica și la animale. Ne-a rămas un tratat cu acest nume, apocrif, păstrat sub numele lui Aristotel în *Corpus*-ul operelor acestuia. **48.** *Theognis* – desigur marele poet de elegii cu caracter gnostic, originar din Megara, din a doua jumătate a secolului al VI-lea î.H. **49.** Nume propriu derivat de la cuvîntul σάθη, care înseamnă organul viril. **50.** *Calchas* – vestitul proroc, cunoscut din *Iliada*, Cîntul I.

51. Poate fi vorba despre bagheta magică a lui Hermes, caduceul, sau poate mai curînd, de bagheta zeiței Circe, cu care transforma pe oameni în porci (*Odiseea*, Cîntul X, 238, trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 211, v. 329).

52. Desigur, era vorba în această lucrare de Athena, zeia ce a luat forma lui Mentor și care conduce și protejează pe Telemah în *Telemachia*, partea inițială a *Odiseei*. **53.** Probabil se prezenta antiteza dintre femeia vicioasă, desfrînată Elena, și femeia credincioasă, Penelopa. **54.** *Proteus* apare în *Odiseea*, Cîntul IV.

55. Privitor la *Odiseea*, Cîntul IX. **56.** Vezi *Odiseea*, Cîntul X.

57. Vezi *Odiseea*, Cîntul XV, 244 și urm. (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 310, v. 322). **58.** Despre cîinele *Argos*, vezi *Odiseea*, Cîntul XVII, 300 și urm. (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 348, v. 388).

59. Probabil regele *Archelaos* al Macedoniei, protector al poezilor, la curtea căruia și-a trăit ultimii ani și a murit Euripide. **60.** Formula de închidere a listei scrierilor lui Antistene, așa cum obișnuiește Diogenes Laertios. **61.** Vezi H. Diels, *PPbF*, fragm. nr. 37. **62.** Primii doi, *Antisthenes Heracliteanul* și *Antisthenes din Efes* sînt necunoscuți din altă parte, dacă nu vor fi unul și același personaj. În acest caz ar trebui eliminat εἷς καὶ ἕτερος din text. Cu Antistene, filosoful cinic, dacă se numără și el, după cum e firesc, în cazul în care lista provine din *Omonimii* lui Demetrios din Magnesia, se completează numărul de trei dat la început. Despre *Antisthenes*, istoricul din Rhodos, avem informații și la alți autori: Plutarh, *De fluviis*, 22, 3; *Schol. la Apollonios din Rhodos*, II, 569, Polybios, XVI, 14. **63.** Cinicii urmează mai departe în Cartea a VI-a a lui Diogenes Laertios, stoicii în Cartea a VII-a. Stoicii sînt considerați ca fiind continuatori ai cinicilor. Într-adevăr, morala și atitudinea stoică sînt o continuare a moralei cinice.

CAPITOLUL II

Diogene (404-323 î.H.)

64. *Diocles din Magnesia* – autorul lui Ἐπιδρομὴ τῶν φιλοσόφων.

65. *Eubulide din Milet*, numit ὁ διαλεκτικός – discipol al lui Euclides din Megara, profesorul lui Demostene și adversar al lui Aristotel. El a descoperit sofisme care sînt vestite. **66.** Vezi lista scrierilor lui Diogene din Sinope, mai departe, Diogenes Laertios, VI, 80. **67.** Cuvîntul grecesc νόμισμα are atît sensul de „orînduire statală”, cît și cel de „monedă”. Cuvîntul rostit de oracol, Diogene îl ia în sensul al doilea. **68.** Variantele acestei informații cu privire la viața lui Diogene dovedesc cît de curînd a început să se brodeze în jurul unui nucleu adevărat poveștile despre falsificarea monedelor. **69.** Vezi lista operelor lui Theofrast, la Diogenes Laertios, V, 44. **70.** Porticul lui Zeus. *Stoa* (στοά) era o galerie acoperită. Erau multe astfel de galerii în cetățile grecești. În Atena, pe lângă Galeria lui Zeus, unde se aciuse Antistene, mai era așa-numita *Stoa poikile* (Galeria pictată) cu tablouri de marele pictor grec Polignot (pierdute pentru noi), unde își țineau

stoicii lecțiile și de unde a venit și numele școlii. **71.** *Olympiodoros* – om politic din Atena (prima jumătate a secolului al III-lea î.H.). Statuia lui de pe Acropolă este descrisă de Pausanias, I, 25-26. Manuscrisele au și varianta Athenodoros în loc de Olympiodoros (vezi Cobet), dar un om politic din Atena cu numele Athenodoros nu ne este cunoscut. **72.** *Polyeuctos din Sphettos* (district al Aticii) – prieten al lui Demostene, citat de multe ori de oratori și istorici. **73.** *Lysanias* – fiul lui Aischrion; nu e cunoscut din altă parte. **74.** *Metroon* – templul zeiței Cybele (*mater deorum*) în Atena, în agora, lângă casa Consiliului. În Metroon se găseau și arhivele statului. **75.** Joc de cuvinte: σχολήν „școală” și χολήν „fier” ; mai departe: διατριβή „lecție”, „curs” și κατατριβή „pierdere de timp”.

76. Este vorba, desigur, de concursurile teatrale, așa de apreciate de publicul atenian. Diogene este foarte aspru cu ele (cf. I. Zamfirescu, *Istoria universală a teatrului*, vol. I, *Antichitatea*, București, E.S.P.L.A., 1958, cap. I).

77. Cartea a patra a *Succesiunilor* lui Sotion era consacrată lui Platon. Aici una din puținele trimiteri la o Carte anumită în lucrarea lui Sotion, și anume Cartea a II-a Aristip, C. IV Platon, C. VII Cinicii, C. VIII Stoicii, C. XI Pyrrhonienii și C. XIII Barbarii (Orientalii). **78.** Verbul e παρορύπτειν. Luptătorii cu pumnul la jocurile olimpice obișnuiau timp de 30 de zile înainte de concurs să facă acest exercițiu, săpînd pămîntul și aruncîndu-l de o parte cu lopata. **79.** Vezi cele povestite despre Thales la Diogenes Laertios, I, 34, și textul din Platon citat de noi în comentariul nostru *ad locum*. **80.** Deci: să întinzi prietenilor mîna cu degetele întinse spre a-i ajuta, nu cu degetele îndoite spre a primi ceva de la ei.

81. *Menip din Gadara* – filosof cinic și scriitor fecund (pe la mijlocul secolului al III-lea î.H.), elevul lui Metrocle cinicul. A scris *Satire*, *Nekyia*, *Testamente*, *Epistole de-ale zeilor*, *Vinderea lui Diogene*, *Symposion*, opere pierdute. Satirele lui au influențat pe Varro (*Saturae Menippicae*) și pe Seneca (*Apokolokyntosis*).

82. *Xeniades* – cetățean din Corint care îl cumpără ca sclav pe Diogene și îl eliberă. Mai e citat de Aulus Gellius, *Noct. Att.*, II, 18. **83.** *Eubulos* nu este cunoscut mai de aproape. Să fie același cu filosoful academic (secolul al III-lea d.H.) citat de Longinos, împreună cu Theodotos în Porphyrios, *Viața lui Plotin*, cap. 20? Mai curînd trebuie să ne gîndim la Eubulos, filosoful sceptic, citat de Diogenes Laertios, IX, 116, ca discipol al lui Euphranor. Acesta, citat de istoricul Phylarchos (secolul al III-lea î.H.) ca fiind elevul lui Euphranor, nu poate depăși prima jumătate a secolului al III-lea î.H. În fine, putem avea la Diogenes Laertios în textul de față (VI, 30) un alt scriitor, Eubulos, necunoscut din altă parte. Aici se citează lucrarea *Vinderea lui Diogene*, care poate e aceea a lui Menip citat de Diogenes Laertios puțin mai sus, în care ar fi fost citat ceva după Eubulos. O ieșire din aceste numeroase posibilități și ipoteze e greu de găsit. **84.** Vezi Diogenes Laertios, II, 75. Raportarea acestor anecdote la cîte doi autori, aici Diogene (Diogenes Laertios, VI, 32) și Aristip (II, 75), evidențiază și mai mult caracterul neautentic, inventat, al întâmplărilor din viața filosofilor pe care le găsim la biografii lor. **85.** Vezi mai sus, nota 17. **86.** Aici avem un joc de cuvinte în grecește, care e intraductibil în românește : πήρα înseamnă „desagă”, „rucsac”, iar ἀνάπηρος înseamnă „invalid”, „ciuntit de unul dintre membrele corpului”, deși cele două cuvinte n-au nimic comun între ele decît sunetul.

87. *Metrocle* – filosof cinic (pe la 300 î.H.), discipol al lui Crates și fratele Hipparchiei. Viața lui se află la Diogenes Laertios, VI, 93-95. **88.** Vezi și mai departe Diogenes Laertios, VI, 55. **89.** Compară mai departe Diogenes Laertios, VI, 43. **90.** *Demostene*, mare orator, adversar ireductibil al lui Filip și al macedonenilor, apărător neînfricat al libertății Atenei și al Greciei, șeful partidului democrat, moare bînd otravă în 322, în același an în care moare și Aristotel în Chalcis, insula Eubea. Alexandru cel Mare murise cu un an înainte, în 323. Aici avem un moment de cotitură a istoriei Greciei. Cu acești ani, 323-322, începe epoca elenistică, epoca diadohilor lui Alexandru, care durează pînă la epoca cuceririi Greciei și a fostului imperiu al lui Alexandru de către romani. **91.** Vezi în paragraful următor, puțin mai jos, cum Diogene, care era excentric, arăta cu degetul mijlociu, nu cu degetul arătător, iar oamenii socotesc ca un semn de

nebunie la un om tot ceea ce iese din obișnuit. **92.** *Cerameikos* se numea la Atena cartierul olarilor, de ambele părți ale Dipylon-ului. Avea un cimitir unde erau îngropați atenienii morți în război și oamenii de seamă. **93.** Χοροδιδάσκαλοι erau numiți cei ce instruiuau un cor tragic pentru reprezentarea teatrală. Χορηγός era cel care avea sarcina de a suporta cheltuielile pentru instruirea unui cor tragic. Χορευτής era coristul, dansatorul și cântărețul care face parte dintr-un cor, iar cel care conducea efectiv corul, pe teren, se numea κορυφαίος (cf. I. Zamfirescu, *Istoria teatrului universal*, vol. I, București, E.S.P.L.A., 1958, p. 30 și urm.).

94. Un χαλκοῦς valora în Attica 1/6 dintr-un obol (ὀβολός) iar un obol valora 1/6 dintr-o drahmă. O drahmă, ca greutate, reprezenta pe timpul lui Solon 4,36 g, mai târziu 3,41 g. **95.** Vers citat din Euripide, *Medea*, 410. **96.** Compară mai sus, Diogenes Laertios, VI, 30. Aceste variante, precum și variantele anecdotei următoare, arată ce vii erau legendele pe timpurile vechi și cât de repede se formau diferite versiuni ale lor. **97.** *Diocles din Magnesia* pare a se fi ocupat mult de cinici, după cum se vede din faptul că e de mai multe ori citat în această Carte a VI-a a lui Diogenes Laertios. **98.** *Zoilos din Perga* – filosof; nu ne e cunoscut decât din acest pasaj al lui Diogenes Laertios. **99.** Nauck *TGF²*, *Adesp.* 284.

100. *Craneion* se numea un cartier mărginaș din Corint, avînd o dumbravă și un gimnaziu. Xeniadēs, cumpărătorul lui Diogenes, fiind din Corint, s-ar putea să fie vorba aici de acest cartier aristocratic din cetatea de lîngă istm. Sau există un loc numit *Craneion* în Atena? **101.** Anecdota celebră. Vezi și mai sus vorbele ce se spune că le-a pronunțat Alexandru: „Dacă nu eram Alexandru, aș fi vrut să fiu Diogene” (Diogenes Laertios, VI, 32 fine). **102.** Grecii, popor de navigatori, se gîndesc la bucuria marinarului cînd, după o lungă călătorie pe mare, vede pămîntul. **103.** Este vorba de faimosul sofism numit „Încornoratul”, descoperit de Eubulide din școala megarică. Vezi mai sus Diogenes Laertios, II, 108, și comentariul nostru *ad locum*. **104.** Este o vorbă foarte răspîdită, din cercurile favorabile misterelor, că cei neinițiați sînt pedepsiți în Hades prin faptul că sînt cufundați în mocirlă, în care chiar se complac (cf. N.A. Kun, *Legendele și miturile Greciei antice*, București, Editura Științifică, 1960, pp. 36-37; Aristofan, *Broaște*, 145 etc., trad. de E. Camilar și H. Mihăescu, în *Teatru*, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 233, v. 145; Platon, *Phaidon*, 69 c și alți mulți). Și Heraclit din Efes face aluzie la cei ce se complac în mocirlă: βορβόρῳ χαίρειν (fragm. nr. 13, Diels-Kranz⁵). Această imagine a ajuns pînă în *Apocalipsul lui Petru* (apocrif), XVI, 31, ed. Erich Klostermann (*Kl. Texte f. Vorles. u. Üb.*, nr. 3, 1933, p. 11).

105. Μακάρων νῆσοι, Insulele Fericîților, sînt paradisul vechilor greci, la marginea de vest a pămîntului, pe malul fluviului Okeanos, care înconjoară pămîntul, unde se duc sufletele morților virtuoși și deosebiți prin calitățile și purtarea lor în viață. În epopeile homerice nu se înfîlesc însă Insulele Fericîților. La Homer nu există morți cu situație privilegiată. Numai puțini muritori sînt răpiți de zei și trăiesc o viață fără moarte, cu sufletul legat de trup, cum e cazul lui Menelaos, ca unul care este ginerele lui Zeus prin soția sa Elena, care se va duce în Cîmpiile Elysee (*Odiseea*, C. IV, 563 și urm., trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 105, v. 750). **106.** *Megara* – cetate în Grecia antică, așezată între Atena și Corint, pe istmul corintic. Patria filosofului Euclides, discipol al lui Socrate.

107. Vezi altă variantă Diogenes Laertios, VI, 66. **108.** La fel și Diogenes Laertios, VI, 24. **109.** Celebră anecdota, foarte cunoscută. **110.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 48. **111.** Cetățean al Atenei, *Meidias* a fost partizan al oligarhiei, adversar al lui Demostene. Meidias, om de o rară aroganță, lovește cu pumnul în obraz pe Demostene, care era choreg, în plin teatru al lui Dionysos, făcîndu-se vinovat de sacrilegiu (350 î.H.). Demostene îl dă mai întîi în judecată, după acțiunea numită προβολή, în care Meidias e condamnat de adunarea poporului. Dar această condamnare nu produce sancțiuni. O a doua acțiune deschide Demostene împotriva lui Meidias în fața curții Heliastilor, pedeapsa cerută fiind condamnarea la moarte. Între timp însă, din interese politice superioare, Demostene se împacă cu adversarul său, dar, de pe urma acțiunilor celor doi ne-a

rămas splendidul discurs Κατὰ Μειδίου al lui Demostene, care, poate, n-a fost niciodată pronunțat. Probabil că această afacere juridic-politică a dat loc la anecdota pe care o avem aici. **112.** *Lysias* – negustor de droguri; nu e cunoscut din altă parte. **113.** *Theodor* – Ateul, din școala cirenaică, în care theodorenii formau o sectă. Despre viața și opiniile lui Theodor, vezi Diogenes Laertios, II, 97-104, și comentariile noastre. **114.** *Dioxippos* – învingător în jocurile olimpice la lupta cu pumnul, însoțitor al lui Alexandru cel Mare, citat la mulți autori: Plutarh, Elian, Athenaios, Diodor din Sicila. **115.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 33.

116. Bătălia de la *Cheronea* din anul 338 î.H. s-a dat între macedoneni, sub regele Filip, și atenieni. Aceștia din urmă pierd bătălia, hotărâtoare pentru soarta întregii Grecii, care își pierde astfel libertatea. Și Demostene a luat parte ca soldat, hoplit, la bătălia de la Cheronea. **117.** *Antipater* – general al lui Alexandru.

118. *Athlios* sau *Athlias* – nume propriu, necunoscut din altă parte. *Athlios* ca substantiv comun înseamnă „nenorocit”. De unde întreaga poantă a vorbelor lui Diogene. **119.** *Athlios* – Nenorocitul, aici este în același timp nume propriu.

120. *Perdiccas* – fiul lui Orontes, general al lui Alexandru, și unul dintre diadohii lui. **121.** ἱερομνήμονες sînt demnitari trimiși de statele pârtașe la amfictyonii, state ce se aliază pentru apărarea cultului unui zeu. Cea mai importantă este amfictyonia din Delfi. **122.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 61.

123. Aici ἀρετή e tradus cu „bărbăție”, care e „vrednicia” leului. Pielea de leu e și haina lui Heracle, cel mai vrednic erou prin bravura lui. **124.** *Callisthenes din Olynth*, nepotul lui Aristotel, mai întâi prieten și admirator al lui Alexandru. Cînd însă acesta ceru și de la grecii lui προσκύνησις, prosternarea în fața sa ca în fața unui zeu, după felul monarhilor orientali, Callisthenes refuză și se certă cu Alexandru, care îl închide (327 î.H.). După unii ar fi fost ucis din ordinul lui Alexandru sau chiar de Alexandru însuși. De aici și răceala din ultimii ani dintre Aristotel și elevul său Alexandru. **125.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 69. Sfidînd prejudecățile, cinicii, pe lângă critica ce o făceau instituțiilor vremii, manifestau și dorința de a face pe ceilalți să înțeleagă relativitatea moravurilor, care se bazează pe convenție omenească (νόμος, cum ziceau sofistii), nu pe natură (φύσει), care singură consfințește toate. **126.** *Satrapiiile* sînt provincii ale Imperiului persan, care erau conduse de guvernatori numiți de regele Persiei, guvernatori care purtau numele de satrapi. Darius I a împărțit imperiul său în 20 de satrapii, care persistă pînă la finele imperiului și la cucerirea lui de către Alexandru cel Mare. O satrapie era Lydia cu capitala Sardes, alta era Ionia, altă satrapie cuprindea Frygia, alta Cilicia și Cappadocia. **127.** *Kottabos* – joc pe care îl practica grecii după banchet. Jucătorul bea o cupă de vin în fundul căreia lăsa o cantitate de lichid pe care o proiecta de la o distanță dată într-un vas de aramă. Cantitatea de lichid trebuia să cadă în întregime în vasul de aramă, făcîndu-l să emită un sunet clar. Reușita era considerată ca un semn favorabil în dragoste. Mai tîrziu s-au făcut și variante ale acestui joc. Într-un vas mare cu lichid pluteau cupe mitite, pe care jucătorul, prin aruncarea lichidului din cupa sa, trebuia să le scufunde. Poate un astfel de joc juca tînarul lui Diogene în baie. **128.** Asemenea anecdote îndreptate împotriva desfrîului se întîlesc des la Diogenes Laertios. **129.** Ἐπιδείκνυσθαι înseamnă în materie de oratorie a ține un discurs compus pentru a susține o teză. Discursul demonstrativ, ὁ ἐπιδεικτικός λόγος, este unul dintre cele trei genuri ale oratoriei grecești. Celelalte două genuri sînt constituite de discursul judiciar, ὁ δίκανικός λόγος și de discursul politic, ὁ πολιτικός λόγος. *Lysias* a fost cel mai de seamă reprezentant al oratoriei judiciare, *Isocrate* al oratoriei demonstrative și *Demostene* al oratoriei politice (vezi și Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, București, Editura Babel, 1996, p. 112).

130. Grecii aveau superstiția că tot ce vine din stînga este de rău augur: strănut, zbor de păsări etc. Chiar și partea stînga avea pentru greci influențe rele. De aceea, pentru a-i ocoli efectele dăunătoare, ei o numeau cu cuvinte de bun augur, eufemistice: εὐώνυμος, „partea cu nume bun” și ἀριστερός, „partea cea bună”. **131.** Cunoaștem un *Hegesias*, filosof din Cyrene, supranumit

πεισιθάνατος, care îndemna la sinucidere. Vezi Diogenes Laertios, II, 86, 93 și urm. Dar mai cunoaștem un Hegesias din Sinope, poreclit κλοιός, „zgardă”, elev al lui Diogene, cum afirmă Diogenes Laertios, VI, 84. De acesta este, desigur, vorba aici. **132.** Joc de cuvinte intraductibil: νέμειν înseamnă „a paște vitele”. Νέμεα ca nume comun înseamnă „pășuni”, iar ca nume propriu indică o localitate din Argolida unde Heracle a răpus leul din Nemea și unde din trei în trei ani se serbau jocurile nemeice cu concursuri atletice. **133.** *Harmodiu* și *Aristogiton*, numiți tiranoctoni – doi eroi atenieni care au încercat să ucidă, ascunzându-și săbiile în ramuri înverzite, pe fiii lui Pisistrat, anume pe Hipparch și pe Hippias (534 î.H.). Numai Hipparch fu ucis. Harmodiu fu omorât pe loc, iar Aristogiton executat mai târziu. Totuși, ca unui care au dat semnalul eliberării de tirani, ei au fost extrem de iubiți de atenieni. Urmașii lor erau hrăniți în Prytaneion pe cheltuiala statului și se bucurau de *proedrie* la spectacole și sărbători și de *atelie*. Numele lor era proslăvit în cîntece populare la banchete. **134.** Cei doi tirani din Syracuse, Dionysios tatăl și Dionysios fiul, revin mereu în anecdotele filosofilor, întrucît se înconjuraseră de aceștia. Platon a fost de trei ori în Sicilia, o dată la Dionysios tatăl (387 î.H.) și de două ori la Dionysios fiul (366 și 361/60 î.H.).

135. Καλλίνικος „biruitorul” poate fi și numele propriu al proprietarului casei. **136.** Legea interzicea exportarea smochinelor din Atica. Oricine putea observa și denunța pe cel care încălca această lege. Denunțatorul se numea sicofant (συκοφάντης). Cum s-au făcut mari abuzuri prin denunțuri răuvoitoare, s-a ajuns ca sicofant să însemne „calomniator”, „denunțator din șicană”. Acest sens peiorativ îl găsim în cuvintele atribuite aici lui Diogene cinicul.

137. Centaurul *Cheiron*, fiul lui Cronos și al oceanidei Philyra. Cheiron l-a educat pe Ahile și l-a învățat pe acesta arta medicinei. Rănit de Heracle din greșeală cu o săgeată otrăvită, Cheiron renunță la nemurirea sa de zeu în favoarea lui Prometeu. Ca nume comun *cheiron* înseamnă „mai rău” (comparativ). Deci vorbele lui Diogene erau cu dublu sens. Ele înseamnă și „care din cei doi centauri e mai prost pictat?” (cf. și Diogenes Laertios, VI, 59, un joc similar, cu dublul sens al cuvîntului χεῖρων). **138.** *Charybda* este o stîncă monstruoasă legendară, ca și Scylla din fața ei. Charybda sugerează de trei ori pe zi apa, producînd o vîltoare care înghite tot ce se află în apropiere, pe cînd Scylla, un monstru cu șapte capete, prinde și înghite pe însoțitori de-ai lui Ulise. Prima mențiune a acestor monștri se află la Homer, în *Odiseea*, Cîntul XII. S-au făcut diverse localizări ale acestor monștri, între altele prin strămtorile din jurul Siciliei. Comparația lui Diogene cinicul este foarte lapidară și reușită. **139.** *Didymon* – flautist; necunoscut din altă parte. **140.** δίδυμος indică lucruri perechi, între altele gemeni. Aici se face aluzie la „cele două testicule”. **141.** Joc de cuvinte între ἀλειμματίον, „mică fricțiune” și ἄλλ’ ἰμάτιον, „hăinuță”. **142.** Vezi Homer, *Iliada*, X, v. 343 = 387 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 207, v. 329). **143.** Cf. Homer, *Iliada*, VIII, 95 = XXII, 283 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 166, v. 92).

144. Cf. Homer, *Iliada*, XVIII, 95 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 348, v. 92). **145.** Obiecție serioasă a tuturor empiriștilor și senzualiștilor împotriva teoriei existenței separate a ideilor de lucrurile sensibile. Platon, în dialogul *Phaidon*, 79 a, împarte lucrurile în două clase: unele vizibile, dar nu inteligibile (lucrurile sensibile), altele inteligibile, dar nu vizibile (ideile) (cf. și *Republica*, VI, 507 b, c). În grecește, cuvintele traduse de noi cu „ideea-masă” și „ideea-cupă” sînt formate din substantivul comun prin adăugarea sufixului – τής, care dă un abstract: de ex. πράπεζα, τραπεζότης. **146.** Cobet pune acest text între paranteze drepte, ca introdus de cineva străin în textul lui Diogenes Laertios. Totuși, interpretarea pe care o dă introducerea în latină e justă și o acceptăm și noi. Traducerea lui O. Apelt e imposibilă. Apelt, urmînd pe Menagius, consideră, ca și Cobet, textul anecdotic ca apocrif. Dar anecdota în sensul tradus de Cobet, de Hicks și de noi se găsește și la Elian, *Var. Hist.*, XIV, 33. **147.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 41. Poate lipsește ἀντὶ ἰνᾶντε de κοινού. Cel ce întreabă înțelege „în schimbul unui pumn”, iar Diogene înțelege „împotriva unui pumn”.

148. *Manes*, numele sclavului lui Diogene. Numele de Manes pentru sclavi se întâlnește des în literatură: la Aristofan, Demostene etc. **149.** Vezi Euripide, *Fenicienele*, v. 40. **150.** Homer, *Iliada*, V, 366; VIII, 45 etc. (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 143, v. 362; p. 164, v. 45). **151.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 33. În textul de față e o versiune mai dezvoltată. **152.** Joc de cuvinte între τροφή „hrană” și τῶν ἰνμὸν „înarmorintare”. **153.** *Myndos* – oraș, colonie doriană pe coastele Cariei (Asia Mică). **154.** Homer, *Iliada*, V, 83 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 110, v. 81-83). **155.** *Crateros* – fiul lui Alexandros din Orestis, general al lui Alexandru cel Mare. **156.** Cunoaștem doi retori cu numele de *Anaximenes*, ambii din Lampsacos. Primul e vestitul retor și istoric de seamă, de care, probabil, e vorba aici. Al doilea e nepotul de soră al primului (vezi Diogenes Laertios, II, 3). **157.** Cf. anecdota de la Diogenes Laertios, VI, 36.

158. Una dintre multe anecdote ale filosofilor în legătură cu Dionysios, tiranii din Siracuză (vezi mai sus, nota 134). **158.** Sensul e următorul: așa cum oamenii nu se sinchisesc de părerea măgarilor asupra lor, așa nu se sinchisește Diogene de părerea oamenilor asupra lui. **160.** *Samothrace* – insulă stîncoasă, la nord de Insula Thasos în marea Thracică, vestită prin misterele zeităților numite Cabiri. Ele ajutau și salvau mai ales pe naufragiați, de unde sumedenie de ofrande votive dedicate în templul lor de cei mîntuiți și reflexia lui Diogene că cei înecați erau mult mai numeroși ca cei salvați. **161.** *Diagoras din Melos* – ateul, celebru prin atitudinea lui sfidătoare față de zei, adesea citat în literatură.

162. *Cheiron* e bunul centaur, dascălul lui Ahile (vezi mai sus, nota 137), deși numele înseamnă „mai rău”. În schimb, Eurytion este centaurul lasciv, care s-a legat de soția lui Peiritoos, lapitul din Larissa în Thesalia, pe care a vrut s-o răpească. Vezi Homer, *Odiseea*, XXI, 295 și urm. (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 422, v. 384 și urm.). **163.** Această temă a oamenilor care nu sînt „oameni” revine mereu în anecdotele înfiripate în jurul figurii lui Diogene cinicul. **164.** Curtezană celebră prin frumusețea ei fără seamăn, *Phryne* din Thespias (sec. IV î.H.) a fost modelul sculptorului Praxiteles pentru *Afrodita din Cnidos* și a pictorului Apelles, pentru *Afrodita Anadyomene*. Acuzată de crimă de impietate (δσέβεια), a fost apărată de oratorul Hypereides, care a dezvelit sînia acuzatei pentru a-i dovedi frumusețea și obține achitarea. **165.** Cîinele era un animal stimat de cinici și de greci pentru credință și alte calități ale lui. Aici Diogene se numește pe sine „cîine” cu mîndrie. **166.** Grecii erau foarte preocupați de puritatea rituală. În această privință, mai ales atenienii erau deosebit de precauți. Tot ce venea în contact cu un cadavru sau cu o femeie care a născut devenea impur. Tot astfel și smochinul de care fusese spînzurat un om. Firește, Diogene își bate joc de aceste superstiții. **167.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 45.

168. Joc de cuvinte: Tegea era un oraș mare în Arcadia. Ca substantiv comun τέγος înseamnă „acoperiș”, „odaie” și mai tîrziu „bordel”. La acest din urmă sens se referă Diogene. **169.** λαβή înseamnă „mîner” și „apucătură”, joc de cuvinte greu traducibil. **170.** Cobet are κομῶ, în loc de κοιμῶμαι. Textul e greu de înțeles. **171.** Cuvîntul grec e κοσμοπολίτης. **172.** Asociații cu caracter religios, dar și comunități de conaționali sau de meseriași erau foarte numeroase în Grecia. Ele purtau numele de θίασος sau ἑταῖρος. Membrii plăteau o cotizație și aveau mese comune care adunau pe membrii lor la un loc. Caracterul religios nu lipsea nici din asociațiile cu caracter profesional. Aceste asociații au fost studiate de Foucart și de Pohlenz. **173.** Acest vers nu se găsește în manuscrisele *Iliadei* și *Odiseei*. Totuși unii filologi moderni au introdus acest vers în diverse locuri din *Iliada*.

174. *Sarapis*, zeu sincretic, creat de Ptolemaios I Soter pentru a uni prin cultul lui pe supușii săi greci și egipteni, lucru pe care l-a reușit foarte bine. Sarapis a fost un zeu deosebit de adorat în Egipt atît de egipteni, cît și de grecii care locuiau acolo. Numele ar veni după unii de la unirea numelor Osiris și Apis (vezi și M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, cap. XXVI, § 208). Și aici Diogene își bate joc de credințele grecilor. **175.** Este iarăși vorba de teama superstițioasă a grecilor de impuritatea rituală, de care își bate joc Diogene.

176. φιλοσοφία înseamnă „iubire de înțelepciune”. Se spune de către unii că Pitagora ar fi fost primul care a adoptat numele de φιλόσοφος. După alții, Socrate ar fi luat acest nume mai modest pentru sine decât acela de „înțelept”. Dar termenul se găsește deja la Heraclit din Efes (fragm. 35, Diels-Kranz) ca adjectiv. Mai târziu e substantivat, cu articol: ὁ φιλόσοφος. **177.** Cf. Diogenes Laertios, I, 33, despre Thales. **178.** ψαλτήριον – instrument muzical cu coarde, avînd cutia de rezonanță triunghiulară, denumit de aceea și τρίγωνον. Alt nume pentru un instrument aproape similar este acela de μάγαδις. **179.** Vezi Homer, *Iliada*, III, 65 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 82, v. 65-66). **180.** Cf. varianta Diogenes Laertios, VI, 41. **181.** τὸ ἀνδράποδον (neutru) înseamnă „sclav”, probabil de la piciorul pe care îl puneau învingătorul pe prizonier, care îi devenea sclav. Aici Diogene ia sensul compusului ca fiind „picior de om”.

182. Vezi Homer, *Odiseea*, I, 157, și IV, 70 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 34, v. 221-222 și p. 87, v. 96-97). **183.** Cf. Diogenes Laertios, VI, 51, unde avem un Didymon flautist, prins în flagrant delict de adulter. Probabil că e același cu cel din pasajul de față. **184.** Joc asupra sensului cuvîntului κόρη, care înseamnă atît „pupila ochiului”, cît și „fată”. **185.** σὺν θεοῖς are dublu sens: „cu ajutorul zeilor” și „împreună cu zeii” (sociativ). Acest ultim sens e valabil în pasajul de față. **186.** τὰ Διμήτρος este „mîncare” și τὰ Ἀφροδίτης „dragostea sexuală”. **187.** Aici se termină partea vieții lui Diogene, plină de anecdotele ce s-au format în jurul persoanei lui și pe care Diogenes Laertios le dă, multe dintre ele, în două și chiar mai multe variante. Diogene cinicul, prin felul său de viață, i-a impresionat în mod deosebit pe greci; contemporanii și urmașii au dat frîu liber imaginației lor, creînd una dintre cele mai caracteristice figuri de filosof. Viața anecdotică a eroului-filosof cuprinde paragrafele 20-69 din Cartea a VI-a la Diogenes Laertios. Paragrafele 70-73 cuprind o doxografie, la care trecem acum.

188. ἀσκησις, „exercițiul perseverent”, este unul dintre punctele fundamentale ale moralei cinice: călirea individului pentru a suporta frigul, foamea, reducerea pretențiilor lui la un minim necesar; αὐτόρκεια, îndeplinire cu ceea ce ai”, iată țelurile urmărite de cinici și mijloacele pentru a ajunge la ele.

189. Vezi nota anterioară. **190.** Aici avem al doilea punct capital al conduitei cinice, „cazna”, πόνος, care se acoperă în parte cu ἀσκησις. Pentru a-ți „exercita cu perseverență” forțele sufletești și corporale de stăpînire de sine, ai nevoie de „caznă”, de muncă, trudă îndărătnică. **191.** νόμισμα are dublul sens de „monedă” și de „orînduire legală” a statului. νόμισμα παραχαράττειν înseamnă „a falsifica moneda” și „a schimba orînduirea legală”. De aici traducerea noastră „a răsturna valorile”. Ambele sensuri sînt prezente în textul grec. Vezi, de altfel, Diogenes Laertios, VI, 20, unde ni se spune că sfatul zeului Apollo, care era ca Diogene să schimbe orînduirea legală, a fost înțeles greșit de acesta ca îndemn la a falsifica monede. Ulterior a revenit Diogene la sensul odevărat al cuvintelor de îndemn ale lui Apollo, caînd să schimbe orînduirile omenesci tradiționale.

192. Dreptul natural e κατὰ φύσιν, legea umană este κατὰ νόμον, convențională. Opoziția datează încă de la sofistii din secolul al V-lea î.H.

193. Heracle este eroul care întruhidează cazna, πόνος, munca pe care o apreciază cinicii pentru exercitarea (ἀσκησις) virtuții. **194.** Cinicul este degajat, eliberat de toate convențiile umane. El răstoarnă valorile: tot ce e prețuit de convenționalismul societății el îl depreciază, și invers. Proprietatea individuală? Ea nu există pentru cinic. Toate îi aparțin înțeleptului, lucru pe care îl demonstrează cu un silogism. **195.** Iarăși ideea că înțeleptul este cetățean al universului ce cuprinde o orînduire naturală, căreia toți trebuie să i se supună (cf. Max Mühl, *Die antike Menschheitsidee in ihrer geschichtlichen Entwicklung*, Leipzig, 1928). **196.** Comunitatea femeilor și copiilor făcea parte din utopiile care circulau în secolele al V-lea și al IV-lea. Aristofan o ridiculizează în comedii sale, iar Platon o ia în serios și o adoptă pentru cetățenii din clasa conducătoare a republicii sale ideale. Dar sensul la Diogene este cu totul altul. Pentru el căsătoria este o convenție umană și legea naturii e cu totul alta. **197.** Diogene știa deci că

există popoare antropofage, și aici caută din nou să scuture lenea de gândire, conformismul imprimat de tradiție. **198.** Aici sînt singurele considerații de domeniul fizicii pe care le face această doxografie a lui Diogene cinicul la Diogenes Laertios. Ele nu sînt originale, ci sînt luate de la filosofii anteriori cinicului. Spre exemplu, ideea că toate lucrurile există în toate și că pătrunderea calităților contrare unele în altele este totală face parte din doctrina lui Anaxagora (vezi fragmentele lui, mai ales nr. 6: πάντα παντός μοῖραν μετέχει; nr. 12: τὰ μὲν ἄλλα παντός μοῖραν μετέχει, Diels-Kranz⁵⁻⁹; vezi și nr. 11: ἐν παντὶ παντός μοῖρα ἔνεστι πλην νοῦ. ἔστιν οἷσι δὲ καὶ νοῦς ἔνι). Lucrurile nu se despart unele de altele ca și cum ar fi retezate cu toporul (πελέκει, fragm. nr. 8, unde se vede că lucrurile pentru Anaxagora sînt calitățile contrare, cum sînt caldul și frigul etc.). Altfel nu se poate explica cum poate deveni păr ceea ce nu este păr și carne ceea ce nu este carne (aluzie la procesul asimilării alimentelor; vezi Anaxagora, fragm. 10: πῶς γὰρ ἂν ἐκ μὴ τριχὸς γένοιτο θρῖξ καὶ σὰρξ ἐκ μὴ σαρκός, Diels-Kranz⁵⁻⁹). Aceste idei ale lui Anaxagora le adoptă și Diogene cinicul în textul de față. Numai că porii și particulele de care se vorbește în plus aici nu aparțin lui Anaxagora, ci lui Empedocle. Cum Diogene cinicul nu este un filosof original, este explicabil acest eclectism, prin care se pun laolaltă teorii luate din diverse părți, cîteodată contradictorii și greu de conciliat între ele. Cum se adună la un loc prin exhalare particulele care trec prin pori nu e prea clar. Pentru o explicare trebuie recurs la fizica lui Empedocle. **199.** Această tragedie, *Thyestes*, este menționată în lista operelor lui Diogene cinicul (vezi Diogenes Laertios, VI, 80). Thyestes a mîncat, fără să știe, carnea gătită a propriilor săi fii de către fratele său Atreus. Aici avea ocazie Diogene cinicul să vorbească de antropofagie și de teoriile fizice expuse ceva mai sus în textul lui Diogenes Laertios și în notele noastre 197 și 198.

200. *Philiscos din Egina* – fiul lui Onesicritos (vezi Diogenes Laertios, VI, 75-76), discipol al lui Diogene din Sinope cinicul, împreună cu tatăl său și cu Androstenes, fratele său mai tînăr. Satyros (la Diogenes Laertios, VI, 80) atribuie lui Philiscos tragediile date în lista cărților lui Diogene. În textul de față, Diogenes Laertios pune posibilitatea ca *Thyestes*, împreună cu celelalte tragedii atribuite lui Diogene, să fie ale lui Philiscos. **201.** *Pasipbon*, fiul lui Lucian din Eritreia, scriitor și filosof, mai e citat și la Diogenes Laertios, II, 61, și la Plutarh, *Viața lui Nicias*, 4. **202.** Orientarea lui Diogene cinicul este în primul rînd etică și practică. Cunoștințele teoretice îl preocupă numai atît cît e nevoie de ele pentru fundamentarea practicii și a moralei. Științe ca muzica, geometria, astronomia, care presupun o contemplație (θεωρία) pură și dezinteresată a adevărului, de care erau așa de mîndri vechii greci, Diogene le neglijează și le disprețuiește.

203. *Scirpalos* (în *Suda*, s.v. *Diogene*, avem Scirtalos) – pirat; se întîlnește numai aici. Cicero, *De nat. deorum*, III, 34, 83, îl numește pe acest pirat, care l-a prins și l-a vîndut pe Diogene, Harpalus. **204.** Pentru episodul din viața lui Diogene în legătură cu cumpărarea lui de către Xenias din Corint, vezi și Diogenes Laertios, VI, 29-32. Cu toate variantele și aparența de caracter anecdotic, episodul Xenias din viața lui Diogene trebuie să fie autentic, ca și cel de la începutul *Vieții lui Diogene* de la Diogenes Laertios, unde se vorbește de falsificarea banilor. Detaliile pot fi alterate, dar fondul celor două episoade trebuie să fie adevărat. **205.** *Cleomenes* – probabil filosoful cinic, discipol al lui Metrocle (vezi la Diogenes Laertios, VI, 95). **206.** *Onesicritos din Egina*, împreună cu fiii săi Androstenes și Philiscos, discipoli ai lui Diogene din Sinope (vezi mai sus, nota 200). **207.** Vezi mai sus, nota 206. **208.** Vezi mai sus, notele 200 și 206.

209. *Focion*, fiul lui Phocos – general atenian, născut pe la 402-401 î.H.; după bătălia de la Cheronea (338) devine comandant al Atenei. Prin prestigiul său obține de la Alexandru cel Mare, care cucerise Theba, ca Atena să fie cruțată. În afacerea Harpalos (324), el rămîne nepătat. Moare în 318, luînd otravă, fiind încurcat în luptele diadohilor lui Alexandru. A fost numit ο χρηστός pentru caracterul lui onest. **210.** *Stilpon* megaricul (vezi viața lui la Diogenes Laertios, II, 113-120). **211.** Aici începe o nouă rubrică, un τόπος foarte îndrăgit de biografi,

anume *felul morții* autorului a cărei biografie se face. Împreună cu epigramele frumoase scrise pentru Diogene din Sinope, acest τόπος cuprinde paragrafele 76-79. **212.** Manuscrisele dau lectura βοδς πόδα „pulpă de bou” (vezi ed. Meibomius și cea de la Tauchnitz). Această lectură o păstrează și traduce Otto Apelt. Însă deja Isaac Casaubonus și Aldobrandinus atrag atenția că se găsește această poveste a morții cu varianta πολύποδα a anecdotei la Athenaios, pe care o acceptă Hicks, după Cobet, și pe care o traducem și noi. **213.** *Cercidas din Megalopolis* – legislator și poet, citat și de Polybios și Elian. Diogenes Laertios adaugă „sau cretan”. Megalopolis este o localitate din Arcadia. Mai există un Cercidas arcadian, partizan al lui Filip, regele Macedoniei, citat de Demostene, dar care pare a fi un personaj diferit de poetul nostru. **214.** *Meliambul* – vers liric în măsură iambică. **215.** Antisthenes, *Succesiunile filosofilor*. **216.** *Craneion* este deci locul cu umbră și gimnaziu din preajma Corintului. Cf. și Diogenes Laertios, VI, 38, unde, după indexul de la Cobet, ar fi vorba de un loc cu acest nume, Craneion, la Atena. Totuși coincidența celor două nume e bizară (vezi mai sus, nota 100). **217.** *Istmul corintic* leagă Peloponezul de Atica.

218. *Marmora de Paros* era cea mai apreciată de sculptorii greci prin albeața, curățenia și grăunțele ei, care reda minunat pielea umană și se lăsa îmbibată de culoarea cu care pictau artiștii greci statuile. **219.** *Proceleumatic* – vers având picioare de cîte patru silabe scurte. **220.** Avem mai departe continuarea variantelor morții lui. **221.** După ritualul grec, era suficient a presăra țărînă pe corpul neînsuflit pentru ca sufletul să poată merge liniștit în lumea cealaltă. Așa procedează Antigona cu cadavrul lui Polynice, fără a face o înmormîntare în toată regula, ceea ce de altfel nici nu putea face. **222.** *Ilissos* – rîu în Atica. Izvorăște din muntele Hymettos. **223.** Probabil că frații la care se referă Diogenes Laertios, respectiv autorii informației, sînt peștii, deși această denumire „frați” e curioasă.

224. Deci Diogene ar fi murit în 323 î.H., la Corint, unde a rămas pe lângă Xenias pînă la sfîrșitul vieții (vezi și Diogenes Laertios, VI, 77).

225. În răstimpul 324-321 î.H., e cuprins și anul morții, 323, dacă e adevărat că a murit o dată cu Alexandru, acesta la Babilon, iar Diogene în Corint.

226. Izvorul principal pare a fi Sotion, în timp ce Sosicrates și Satyros se pronunță asupra neautenticității scrierilor lui Diogene. **227.** *Sosicrates din Rhodos*, (menționat la Diogenes Laertios și în II, 84), autor al unei *Succesiuni a filosofilor*.

228. *Satyros*, biograful. **229.** Despre *Philiscos*, vezi mai sus, notele 200, 206-208. **230.** *Sotion*, Cartea a VII-a a *Succesiunilor* sale era consacrată cinicilor. Mai aflăm aici un lucru foarte important, și anume că el a dat și lista de scrieri ale filosofilor. **231.** Aici avem o listă de tipul celor date de Sotion, fapt important pentru a identifica originea altor liste similare. **232.** Obiceiul acesta de a cita lucrări prin *incipit*-ul lor este al lui Demetrios din Magnesia și, prin urmare, lista de omonimi de aci este confirmată ca fiind a lui. **233.** *Diogenes din Sicyon*, istoric, citat numai aici. **234.** Desigur, locul în listă al lui Diogene din Sinope este al lui Demetrios. Dar formula este a lui Diogenes Laertios, fiindcă, la Demetrios, Diogene cinicul era un personaj printre alții și nu subiect principal al *Vieții*, ca la Diogenes Laertios. **235.** *Diogenes din Seleucia*, numit Babiloneanul, este un filosof stoic, discipol al lui Chrysippos. Vezi fragmentele lui la Joannes ab Arnim, *SVF*.

236. *Diogenes din Tars*, discipol al lui Epicur, poet și gramatician (vezi și Strabon, XIV, p. 675). **237.** Cartea a VIII-a din *Plimbări* de Athenodoros este citată de Diogenes Laertios și în Cartea a III-a, 3 (*Viața lui Platon*), în V, 36 (*Viața lui Theofrast*), precum și în Cărțile lui Diogenes Laertios, VII, 68 și IX, 42. Acest Athenodoros poate fi un filosof, scriitor, peripatetician, de altfel necunoscut. Cunoaștem trei filosofi stoici cu acest nume. Nu e imposibil ca Athenodoros să fie unul dintre cei doi stoici, ambii din Tars, și prieteni cu persoane de vază din Roma.

CAPITOLUL III

Monimos

(pe la 340 î.H.)

238. *Sosicrates* – autorul unei *Succesiuni a filosofilor*. **239.** Aici apare iarăși *Xeniades*, cumpărătorul lui Diogene, ceea ce dovedește că Xenias este un personaj istoric, și tot episodul cumpărării lui Diogene de către Xenias are un fond istoric, pe care însă a brodat anecdotică greacă. **240.** *Menandru din Atena* – poet comic din comedia nouă (a doua jumătate a secolului al IV-lea). Opera lui e pierdută, afară de mici fragmente din comedile lui, așa că nu putem aprecia cum trebuie talentul lui cu totul deosebit. A avut mare influență asupra comicilor latini Plaut și Terențiu, care l-au imitat, și asupra comediei moderne prin intermediul latinilor. În ultimul timp s-a descoperit o comedie a lui păstrată în întregime, intitulată *Dyskolos* (*Ursuzul*) (Papyr. Bodmer, IV). **241.** Apelt traduce aici δόξα cu „Ruhm”, „faimă”. Desigur însă că este vorba de opoziția clasică dintre δόξα „opinie”, cu caracterul ei sovăielnic, și ἀλήθεια „adevăr”, așa cum se întâlnește la Parmenide și apoi la Platon. **242.** Προτρεπτικός (sc. λόγος) este un titlu obligat, *Discurs de îndemn*, pe care îl au multe lucrări ale timpului. Și Aristotel a scris un Προτρεπτικός (*Îndemn la filosofie*), care s-a pierdut.

CAPITOLUL IV

Onesicritos

(pe la 330 î.H.)

243. *Astypalaia* – una dintre insulele Sporade, cu o cetate purtând același nume. **244.** *Educația lui Cyrus* (Κύρου παιδεία) a lui Xenofon ni s-a păstrat, în timp ce lucrarea lui Onesicritos este pierdută. **245.** Aici urmează o listă de discipoli mai obscuri ai lui Diogene din Sinope, pe care Diogenes Laertios nu-i onorează cu câte o viață. Despre *Menandros Drymos* nu știm decât ceea ce e scris aici la Diogenes Laertios. Δρυμός înseamnă „pădure de stejar”, „lemn de stejar”.

246. *Hegesias din Sinope* (ed. Meibom și Apelt dau forma numelui Hegesaios), poreclit „zgardă” de cîine, necunoscut mai de aproape; nu trebuie confundat cu Hegesias cirenaicul, supranumit *Peisithanatos* („îndemnătorul la sinucidere”), care fondează chiar o sectă aparte printre hedoniștii urmași ai lui Aristip (vezi Diogenes Laertios, II, 93 și urm.; cf. și II, 86). **247.** *Philiscos din Egina* – unul dintre fiii lui Onesicritos (vezi mai sus, nota 200).

CAPITOLUL V

Crates

(pe la 328 î.H.)

248. După mica listă a discipolilor lui Diogene din Sinope pusă la finele vieții lui Onesicritos, urmează viața unui discipol mai prominent, Crates. *Viața* lui Diogenes Laertios este editată și la H. Diels, *Poet. Philos. Fragmenta*, pp. 207-211.

249. *Hippobotos* – autorul scrierii *Sectele filosofilor*. **250.** *Bryson* aheanul mai e citat la Diogenes Laertios, *Prooem.*, 16, în lista filosofilor care n-au lăsat nimic scris. Mai e citat un Bryson la Diogenes Laertios, IX, 61, ca profesor prezumtiv al lui Pyrrhon (poate din Heraclea? Vezi Platon, *Epist.*, XIII; Aristotel și comentarii lui, *Soph. el.*, cap. 11 și *Anal. Post.*, I, 9). **251.** Titlul colecției de versuri este Παιγνία („Glume”). **252.** Titlul ἑρμηρεῖς înseamnă „ceea ce se notează zi de zi”;

aici pare a însemna „carnetul de socoteli zilnice”. **253.** Corespunde anilor 328-325 î.H. **254.** *Antisthenes din Rhodos*, autorul unor *Succesuni ale filosofilor*.

255. Și Euripide a compus o tragedie *Telephos*, din care ne-au rămas numeroase fragmente (la un loc vreo 50 de versuri). Însă tragedii cu același titlu au fost scrise de diverși poeți tragici, așa că aici la Diogenes Laertios nu putem cunoaște autorul tragediei citate. **256.** *Philemon din Soloi* sau Siracuza – poet al comediei noi, mai vechi ca Menandru, foarte fecund, care a trăit la Atena. Cunoaștem titlurile comediilor Ἐμπορος, Θησαυρός și Φάσμα, imitate de Plaut.

257. *Diocles din Magnesia* e de multe ori citat în Cartea a VI-a a lui Diogenes Laertios, consacrată filosofilor cinici. S-ar putea să fie izvorul principal al lui Diogenes Laertios în această Carte. **258.** Textul pare a avea o lacună. Între Ἀλεξάνδρου și Ἰππαρχίας pare a fi căzut un verb, ψέετο sau ψκήθη. Casa lui Crates la Theba trebuie să fi fost mare dacă a locuit în ea Alexandru; dar Filip a putut locui doar în casa părinților Hipparchiei, care erau oameni înstăriți.

259. Vezi nota precedentă. **260.** *Demetrios din Magnesia*, autorul lucrării *Despre poeți și scriitori omonimi*. Povestea redată ne arată caracterul lucrării lui Demetrios, care nu desconsidera anecdotele. **261.** *Eratostene din Cyrene* (secolul al III-lea î.H.) – poet didactic și savant remarcat nu atât prin adâncimea, cât prin vastitatea preocupărilor sale. S-a ocupat de astronomie, geografie, matematică, cronologie etc. **262.** Vezi *Viața* ei la Diogenes Laertios, VI, 96-98.

263. *Pasicles*, fiul lui Crates. Vezi și Lexiconul Suda, s.v. *Krates*.

264. *Pasicles*, fratele lui Crates, elevul lui Euclides din Megara și profesorul lui Stiplon. Vezi Lexiconul Suda, s.v. *Stilpon*. **265.** Euclides din Megara.

266. La grecii vechi, actul de a ruga pe cineva ceva era însoțit de îmbrățișarea genunchilor persoanei respective. De aceea γουνοῦμαι înseamnă „îți cuprind genunchii” = „te rog fierbinte”. Aici Crates cuprinde șoldurile gimnaziarului, iar acesta se supără. Căci tot ce iese din obicei produce mirare și indignare.

267. *Nicodromos* cântărețul din chitară, necunoscut din altă parte.

268. ἐποίει, imperfectul durativ, făcea parte din formula prin care sculptorul sau pictorul își iscălea opera și se desemna ca autor al ei. Aici Νικόδρομος ἐποίει, cu ironie, ca autor al vânăților căpătate de Crates pe obraz. **269.** *Demetrios din Phaleron* – filosof peripatetic și om politic (vezi *Viața* la Diogenes Laertios, V, 75-85). **270.** Οἱ ἀστυνόμοι erau magistrați la Atena, însărcinați cu supravegherea ordinii în oraș, mai ales în piață. La romani le corespundeau *edilii*. Probabil haina prea străvezie a lui Crates era indecentă. **271.** Probabil că *Theophrastos* era acoperit de o asemenea pânză drept șervet pentru bărbierit. **272.** *Euthycrates din Corint*, cunoscut numai de aici. **273.** Cf. Homer, *Iliada*, I, 591 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 53, v. 587). **274.** *Diocles din Magnesia*, (vezi mai sus, nota 257). **275.** *Menedemos din Eritreia* (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, II, 125-144). **276.** *Asclepiades din Phlius*. (vezi Diogenes Laertios, II, 105, unde e dat, alături de Menedem, ca discipol al lui Phaidon. Apoi Diogenes Laertios, II, 126-138 etc. Vezi și Cicero, *Tusc.*, V, 39; Athenaios, IV, 168).

277. Titlul acesta, Χρεῖται, lipsește în catalogul operelor lui Zenon stoicului (vezi Diogenes Laertios, VII, 4-5). **278.** *Alexandru cel Mare* s-a urcat pe tronul Macedoniei în anul 336, în urma asasinării lui Filip de către niște complotiști. În Grecia, speranțele scuturării jugului macedonean, împus de Filip în urma victoriei de la Cheronea (338 î.H.), sînt exaltate. Dar tînărul monarh nu pierde nici un moment și, înainte de a se fi putut organiza o acțiune bine chibzuită, se repede cu iuțeală împotriva Thebei, pe care o cucerește în scurt timp și o distruge complet. La aceste evenimente face aluzie textul nostru. **279.** Comedia Δίδουμι a lui Menandru nu ne e cunoscută decît din fragmente neînsemnate.

CAPITOLUL VI

Metrocle

(pe la 350 î.H.)

280. *Maronea*, oraș pe coasta de sud a Traciei, vestit pentru vițele de vii cultivate acolo. Trecherile de la o școală la alta erau lucru obișnuit la învățăceii care își căutau vocația filosofică după temperamentul propriu fiecăruia.

281. *Hecaton din Rhodos*, scriitor și filosof stoic (vezi Diogenes Laertios, VII, 101 și 103: Hecaton, Cartea a 13-a, *Despre bunuri*; VII, 110: Hecaton, Cartea a 2-a, *Despre pasiuni*; VII, 123: Cartea a 13-a, *Despre paradoxe*; VII, 102: Cartea a 7-a, *Despre scop* etc. Și *Învățăturile* lui sînt citate de mai multe ori în Cartea a VI-a a lui Diogenes Laertios, §§ 4, 32, 85. **282.** Vezi Nauck, *TGF*², *Adespota*, 285.

283. οἶον λῆπος („Ce flecăreală”) e, desigur, aprecierea unui cititor făcută pe marginea unui manuscris, care la copiere a intrat în textul ce ni s-a păstrat.

284. Vezi Homer, *Iliada*, XVIII, 392 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 356, v. 381). **285.** Aceste cîteva rînduri, care compun secțiunea a III-a, reprezintă o scurtă doxografie, destul de sărăcăcioasă. **286.** Aceeași poveste cu moartea prin înăbușire, prin reținerea răsufării se găsește și la Diogene din Sinope (vezi Diogenes Laertios, VI, 77). **287.** *Theombrotos* – elev al lui Metrocle, citat numai aici. **288.** *Cleomenes* – elev al lui Metrocle, citat numai la Diogenes Laertios (vezi și VI, 75, Cleomenes, în *Tratatul pedagogic*). **289.** *Demetrios din Alexandria* – elev al lui Theombrotos, citat numai aici. **290.** *Timarchos din Alexandria* – elev al lui Cleomenes, citat numai aici. **291.** *Echecles din Efes*, elev al lui Cleomenes, citat numai aici. **292.** *Menedem din Lampsacos*, a cărui *Viață* urmează la Diogenes Laertios, VI, 102-105. **293.** *Menippos din Sinope* este citat numai aici, ceea ce e curios, întrucît Diogenes Laertios îl declară ca fiind celebru. Menip, a cărui *Viață* o dă Diogenes Laertios, VI, 99-101, este fenician (din Gadara). Altfel nu vedem de ce „vestitul” Menippos din Sinope n-ar fi citat în lista de omonimi cu numele Menippos la Diogenes Laertios, VI, 101. Credem că în textul de față Diogenes Laertios a scris greșit Sinope în loc de Gadara.

CAPITOLUL VII

Hipparchia

(pe la 300 î.H.)

294. *Lysimab* – general al lui Alexandru și pe urmă unul dintre diadohi.

295. *Theodor ateul* (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, II, 97-104).

296. Vezi Euripide, *Bacchae*, v. 1236. **297.** Acest pasaj despre opera scrisă a lui Crates trebuia să se afle în *Viața* lui, Diogenes Laertios, VI, 85-93. Asemenea neregularități se întîlnesc de multe ori la autorul nostru. Tot astfel și finalul cap. VII, *Hipparchia*: „A murit bătrîn și a fost înmormîntat în Beoția”, aparține *Vieții lui Crates*. Cel mult putem presupune că inițial cap.VI și VII făceau parte integrantă din cap. V relativ la *Viața lui Crates* (vezi Diogenes Laertios, Cartea a II-a, cap. VIII). *Viața lui Aristip* cuprinde și *Viața lui Theodor* (§§ 97-104) (vezi și Cartea a VII-a, cap. I, *Viața lui Zenon*, care cuprinde și o mulțime de alți filosofi stoici).

CAPITOLUL VIII

Menip

(pe la 300 î.H.)

298. *Menip* – filosof cinic și sclav fenician de origine din Gadara (în Siria) este citat adesea la numeroși autori în afară de Diogenes Laertios: Athenaios, Strabon, Cicero, Lucian etc. **299.** *Achaicos* – filosof și scriitor citat numai aici.

300. *Diocles din Magnesia* – autorul unei Ἐπιδρομῇ τῶν φιλοσόφων, de care am vorbit des în note. **301.** *Baton din Pont* – stăpînul lui Menip; nu ne e cunoscut din altă parte. **302.** Probabil că prin aceasta Menip a vrut să scape de plata impozitului de metec, pe care cetățile grecești îl încasau de la cetățenii străini stabiliți pe teritoriul lor (vezi și M. Clerc, *Les mêtèques athéniens. Etude sur la condition légale, la situation morale et le rôle social et économique des étrangers domiciliés à Athènes*, Paris, 1893). **303.** *Meleagros din Gadara* – poet, contemporan al lui Menip; e citat și la Athenaios, Strabon. Athenaios îl numește „cinic” (vezi Diogenes Laertios, II, 92: „Meleagros în Cartea a II-a din *Despre opinii*”).

304. *Hermip din Smyrna*, numit *Callimachianul* – autorul unor βίοι, adesea citate de noi în note. **305.** Cuvîntul grec e ἡμεροδανειστής, foarte sugestiv pentru cămătarul care calculează dobînda banilor cu ziua.

306. Împrumuturile maritime erau cele care aduceau dobînda cea mai ridicată (pînă la 50%), din cauza riscului de a pierde, în caz de naufragiu, banii împrumutați. Dar Menip dădea bani pe zalog. **307.** *Dionysios* și *Zopyros din Colofon* nu-i cunoaștem decît din acest text. **308.** *Menippos* – istoric al Lydiei; este cunoscut numai din acest text. *Xanthos* lydianul este un logograf (istoric) care a scris *Istoria Lydiei* în 4 Cărți (secolul al V-lea î.H.). Izvor important pentru istoria patriei sale. Din nefericire, nu ne-au rămas decît fragmente. Herodot nu se acordă totdeauna în relatările sale cu Xanthos. Artemon, gramaticianul din Pergamon, contesta autenticitatea istoriei Lydiei atribuită lui Xanthos. **309.** *Menippos* – sofist din Stratonicea, de origine carian; e citat și de Strabo, Plutarh, Cicero.

310. *Menippos* sculptorul și cei doi pictori cu numele *Menippos* sînt citați numai aici. Ei nu provin din lista de la Demetrios din Magnesia, ci de la Apollodoros (cel puțin cei doi din urmă) pe care nu-l cunoaștem mai de aproape și nu-l putem identifica. Un retor cu acest nume, Apollodoros din Pergamon, trăiește în secolul I î.H. la Roma. **311.** Titlurile citate nu dau număr de Cărți, așa că nu putem ști dacă numărul Cărilor dat ca 13 e exact. De altfel, adaosul final arată că lista titlurilor nu este completă.

CAPITOLUL IX

Menedem

(pe la 300 î.H.)

312. *Colotes din Lampsacos* pare a fi epicurianul împotriva căruia scrie Plutarh tratatul *Adversus Colotem*. El pare a fi fost profesorul lui Menedem, apoi în polemică cu dînsul, după cum reiese din unele papirusuri din Herculaneum. Vezi W. Crönert, *Kolotes und Menedemos, Texte und Unters. zur Philosophen- und Literaturgeschichte*, Leipzig, 1906. **313.** *Hippobotos* – autor al unei scrieri Περί ἀνέσεων (*Despre sectele filosofilor*), de care am vorbit de mai multe ori. În afară de Diogenes Laertios, mai e citat de Porphyrios, Iamblichos, Clemens din Alexandria, *Lexikon Suda*, s.v. ἄρεσις. **314.** *Erinyes* (de obicei la plural, *Erinyes*), Eriniile, sînt zeițele străvechi, răzbunătoare care se dezlănțuie împotriva paricizilor. Ele se mai numesc *Eumenide*, adică, „Binevoitoare”, și „*Semnai theai*”, „zeițele venerabile”, termeni eufemistici prin care grecii speră să le îmblînzească asprimea. Ultima tragedie a trilogiei *Orestia* de Eschil, numită *Eumenidele*, e consacrată

conflictului dintre zeii vechi, Eumenidele, și divinitățile noi, Apollon și Athena, din domnia lui Zeus, cu privede la uciderea Clitemnestrei de către fiul ei Oreste.

315. Tunica cenușie, centura de purpură aparțin Eriniilor. Pe bonetă aveau imaginile zodiacului. Și restul portului iese din comun. **316.** Cu § 103 începe o doxografie a cinicilor, până la § 105. Formula de introducere e aici ἀρέσκει, care revine de mai multe ori. Diogenes Laertios dă, după cum spune, păreri *comune* tuturor cinicilor (τὰ κοινῇ ἀρέσκοντα αὐτοῖς). Această formulă se aseamănă cu cea de la stoici (vezi Diogenes Laertios, VII, 38): Κοινῇ δὲ περὶ πάντων τῶν στωϊκῶν δογματέων ἔδοξε μοι ἐν τῷ Ζήνωνος εἰπεῖν βίῳ. Urmează expunerea detaliată (κατὰ μέρος) a filosofiei stoice, pe care Diogenes Laertios spune că o ia de la Diocles din Magnesia, Ἐπιδρομή τῶν φιλοσόφων, citată textual. Dacă admitem că prima parte a expunerii generale (κεφαλαιωδῶς) a doctrinei stoice provine tot de la Diocles, atunci îl putem considera pe acesta ca autorul pe care Diogenes Laertios îl folosește ca izvor pentru doxografia comună a cinicilor. De altfel, puțin mai departe, în VI, 103, e menționat numele lui Diocles din Magnesia și, cum el revine foarte des în Cartea a VI-a a lui Diogenes Laertios, îl putem socoti pe acest magnesian ca pe unul dintre autorii principali de care a uzat Diogenes Laertios în Cărțile a VI-a și a VII-a. **317.** *Ariston din Chios* – filosof stoic disident (a nu se confunda cu Ariston din Ceos, filosof peripatetic de care am vorbit adesea). El depreciază teoreticul și respinge Logica, socotind-o ca nefolositoare; tot la fel respinge Fizica, socotind-o ca inaccesibilă ființei umane, și nu conservă decât Etica. În domeniul acesteia, în afară de virtute și de viciu, tot restul este indiferent. Despre el ne vom mai ocupa în Cartea a VII-a a lui Diogenes Laertios. *Vieții* lui îi e consacrat cap. II din Cartea a VII-a, 160-164. **318.** Orientarea cinicilor este mai mult etică decât teoretică. Etica cinicilor va constitui baza eticii stoice. Stoicii adaugă la aceasta o fizică luată în mare parte de la Heraclit din Efes, așa cum și Epicur se bazează pe o fizică luată în linii generale de la Democrit, și stabilește o morală luată de la cirenaici, după cum vom vedea în Cartea a X-a a lui Diogenes Laertios. Ariston are comun cu cinicii faptul că respinge filosofia teoretică (Logica și Fizica) și păstrează numai Etica. **319.** *Diocles*, vezi mai sus, nota 300.

320. Vezi Homer, *Odiseea*, IV, 392 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 99, v. 529). **321.** Prima parte a educației intelectuale (μουσική) la greci este constituită din învățătura gramaticii, retoricii și dialecticii (în Evul Mediu ele formează așa-numitul *trivium*) (cf. P. Girard, *L'éducation athénienne*, ed. a 2-a, 1891). **322.** Aritmetica, geometria, muzica și astronomia constituie obiectele din faza a doua, superioară, a educației grecului (în Evul Mediu aceste obiecte intrau în *quadrivium*). Și pe acestea le suprimă din educație și le neglijează cinicii.

323. *Orologiul*, indicatorul orelor la greci, era sau cadranul solar, *horoscopeion*, sau orologiul cu apă, *clepsidra*. Despre acestea, vezi H. Diels, *Die antike Technik*², Leipz. u. Berlin, 1920. **324.** Vezi Euripide, *Antiope*, fragm. 200, *TGF*², Nauck.

325. Formula este și aici și mai departe ἀρέσκει αὐτοῖς. **326.** Vezi Antistene, lista operelor lui, la Diogenes Laertios, VI, 18. **327.** Avînd în vedere afinitățile dintre morală cinică și cea stoică, această apropiere nu e de mirare.

328. Vezi mai sus nota 317. **329.** Avem aici formula de închidere a expunerii vieților și filosofiei cinicilor și trecerea la stoici, expunere care va cuprinde întreaga Carte a VII-a.

Cartea a VII-a

CAPITOLUL I

Zenon

(aprox. 300 î.H.) (336/3-264/3 î.H. Ueberweg & Praechter¹²)

1. *Cition* – oraș din insula Cipru, partea estică, port pe coasta de sud, colonie feniciană. De aici epitetul de „fenicianul” care se dă adesea lui Zenon stoicului.

2. *Timotheos din Atena* – scriitor a cărui scriere Περὶ βίων e citată de vreo patru ori de Diogenes Laertios. Nu-l cunoaștem de la vreun autor.

3. *Apollonios din Tyr* – filosof (secolul I î.H.), este citat la Strabo, XVI, p. 757, cu autorul unui *Tablou al filosofilor care purced de la Zenon și scrierile lor* (ὁ τὸν Πίνακα ἐκθεῖς τῶν ἀπὸ Ζήνωνος φιλοσόφων καὶ τῶν βιβλίων). El e citat de patru ori la Zenon, dintre care o dată (VII, 6) un titlu, Περὶ Ζήνωνος, care, probabil, reprezintă o parte din lucrarea precedentă. Mai e citat și la Porphyrios, *Vita Pythag.*, cap. 2. 4. Opera aceasta *Despre proverbe* nu se află în catalogul operelor lui Chrysippos, dacă este vorba, cum e probabil, de al treilea scolarh al școlii stoice. De altfel, catalogul operelor lui Chrysippos de la Diogenes Laertios nu conține decât pe cele logice și o parte din cele etice. 5. *Persaios din Cition* – concetățean și discipol al lui Zenon, cu care trăia într-o casă. Zenon îl trimite în locul său la Antigonos Gonatas la curte (pe la 275-270). În ceea ce îl privește, vezi textele la H. v. Arnim, *SVF*, I, nr. 435-462, pp. 96-102. 6. Este vorba de *Crates cinicul* (Diogenes Laertios, VI, 85-93) și nu de *Crates academicianul* (Diogenes Laertios, IV, 21-23). Diogenes Laertios a descris viața ambilor, în Cărțile și paragrafele indicate în paranteze. 7. *Stilpon Megaricul* (Diogenes Laertios, II, 113-120) și *Xenocrate*, al treilea scolarh al Academiei (Diogenes Laertios, IV, 6-15). 8. Să fie vorba de *Timocrates* epicurianul, frate cu Metrodor din Lampsacos, care este citat de mulți autori? Dar în ce legătură a scris *Despre Dion*? Mai există un Timocrates din Heraclea Pontică, discipol al lui Lesbonax, filosof din Mytilene și profesorul lui Polemon din Laodiceea. 9. *Polemon din Atena* – al patrulea scolarh al Academiei după Xenocrate (vezi Diogenes Laertios, IV, 16-20, *Viața lui*). 10. *Hecaton* – filosof stoic din Rhodos, elev al lui Panaitios din Rhodos (fondatorul stoicismului mediu). *Apollonios din Tyr* – filosof stoic, sec. I î.H. (pe la mijlocul secolului) (vezi mai sus nota 3). 11. συγχρωτίζω înseamnă a lua aceeași culoare cu cineva (τινί); aici credem că înseamnă „a frecventa”, „a se colora la fel cu cineva prin frecare, frecventare”. 12. În Xenofon, *Apomnemoneumata* (Amintiri despre Socrate), Cartea a II-a, cap. 1, 21-24, se găsește mitul relativ la Heracle, care, aflându-se la răspîntie de drumuri, avea de luat hotărîrea dacă va urma îndemnurile Virtuții sau cele ale Viciului, mit care este redat din cartea sofistului Prodicos intitulată *Anotimpuri*. 13. În privința lui *Crates cinicul*, vezi mai sus, nota 6. 14. <ὄν> pe care l-am tradus aici cu „arătat”, este adăugat în text de Richards. 15. Vezi Cartea a VI-a, nota 92.

16. Vezi mai sus, nota 1. 17. *Kynosura* – munte la vest de Marathon; un promontoriu din insula Salamina (printre altele vezi și în Arcadia, Creta) poartă de asemenea acest nume. Denumirea îi este dată cîteodată și constelației Ursa mică. Aici, în textul lui Diogenes Laertios, sînt două substantive comune și înseamnă „coadă de cîine”, desigur o ironie cu referință la școala cinică, de care stoicismul în etica sa practică este puternic influențat. 18. Desigur, aceste titluri nu cuprind

toată opera lui Zenon. H. v. Arnim, *SVF*, I, pp. 71 și urm., ne mai dă următoarele titluri, citate în diverse locuri în afară de catalog : Διατριβαί, Εἰς Ἡσιόδου Θεογονίαν, Περὶ λόγου, Περὶ οὐσίας, Περὶ φύσεως, Χρεῖται (*Disertații, Comentarii în Theogonia lui Hesiod, Despre rațiune, Despre existență, Despre natură, Învățăături*). Probabil că opera lui Zenon mai cuprindea și alte opere, ale căror titluri nu ni s-au păstrat. Arnim unește ultimele două titluri din al doilea catalog : *Amintiri etice despre Crates* ar fi în cazul acesta traducerea acestor două titluri împreunate. **19.** Adică Stilpon, Xenocrate și Polemon (vezi Diogenes Laertios, VII, 1). **20.** Povestea naufragiului trebuie să aibă un simbolism de adevăr. Variantele nu fac dovadă de neautenticitatea faptului întâmplat, ci ne prezintă doar un aspect al imaginației înflăcărate și al înclinației spre fabule și legende ale vechilor elini. **21.** ποικίλη στοά (colonada sau porticul „pestrit”) era pictat și de aici îi venea numele. Acestea erau galerii cu coloane care susțineau un acoperiș, de altfel deschise pe părți, unde se putea plimba lumea în timpul zilei, în aer liber, dar ferită de arșița soarelui. **22.** *Peisianax* – atenian, constructor al galeriei (στοά) care a căpătat mai târziu numele de ποικίλη „pictată”. **23.** *Polygnot* – fiul lui Aglaophon, originar din Thasos; primul mare pictor al antichității. Între alte numeroase opere, el a pictat în anul 460 în „Galeria pictată”, unde își ținea Zenon cursurile, tablourile care reprezentau „Căderea Troiei” (*Iliou persis*) și bătălia de la Marathon etc. (cf. E. Loewy, *Polygnot, ein Buch von griechischer Malerei*, Viena, 1929). **24.** După căderea Atenei în anul 404 și terminarea războiului peloponezic, spartanii comandați de Lysandros instaurară un guvernământ de 30 de bărbați oligarhi, între care se aflau, printre alții, Theramene, Critias (unchiul lui Platon) și Charicles. La început, acești 30 se comportă moderat, dar peste puțin începură să se dede la acte de cruzime și tiranie, ucigând aproape 1500 de bărbați atenieni, fapt la care se face aluzie în textul lui Diogenes Laertios la care se referă nota. Abia în iarna anului 403 reușește Thrasybulos, refugiat atenian, venind din Theba, să izgonească pe cei 30 de tirani în urma victoriei de la Munichia. **25.** Deci discipolii propriu-ziși ai lui Zenon se numeau *zenonieni*. Mai târziu au căpătat și ei, ca tot restul aderenților la școală, numele de stoici. **26.** *Epistolele* lui Epicur sînt ultima operă menționată în lista scrierilor lui Epicur, la Diogenes Laertios, X, 28. Tot în această Carte a X-a vom vedea și traducerea a trei scriitori autentice ale lui Epicur de importanță primordială pentru cunoașterea doctrinei filosofului.

27. Vezi mai sus, Cartea a V-a, nota 261. **28.** Nu știm nimic despre acești poeți ai Colonadelor. În orice caz, informația e precisă și vine din lucrarea *Despre vechea comedie* a lui Eratosthenes.

29. Mijloacele de răsplătire a cetățenilor de vază erau: decretul onorific cu scutire de impozite (ἀτέλεια) și diverse alte favoruri, ca *proedria*, un loc ales, de favoare în teatru etc., coroane de aur și statuia în agora sau altundeva.

30. Orașul *Sidon* din Fenicia avea și locuitori din Cition din insula Cipru, care erau fenicieni stabiliți în marele oraș. **31.** *Antigonos*, vezi mai sus, nota 5.

32. *Despre Persaios*, vezi mai sus, nota 5. **33.** Adică anii 260-257 î.H.

34. *Apollonios din Tyr*, vezi mai sus, nota 3. **35.** Când se scrie unei persoane sus-puse, se pune numele ei înainte: „Către regele Antigonos, Zenon îl salută”, iar când scrie persoana sus-pusă, la fel, își pune numele ca mai sus: „Regele Antigonos îl salută pe Zenon filosoful”. **36.** E greu să ne pronunțăm dacă acest schimb de scrisori e autentic sau nu. **37.** Pe *Persaios* îl cunoaștem de mai sus. *Philonides tebanul* – stoic, discipol al lui Zenon, nu e cunoscut din alt text.

38. Această *Epistolă către Aristobul* de Epicur este pierdută și făcea parte, probabil, din colecția lui de epistole. **39.** Un decret (ψήφισμα) se dădea la propunerea cuiva, era deliberat în consiliu sau senat, compus din 500 de membri la Atena, și, odată acceptat de acesta, se ducea în fața poporului. Dacă era votat și de acesta, decretul căpăta putere și validitate. Dar răspunderea legalității decretului rămânea asupra celui care l-a propus. Astfel, un decret votat cu toate formele putea fi atacat totuși ca ilegal (γραφὴ παρανόμων), iar propunătorul lui pedepsit.

Astfel a atacat oratorul Eschine ca ilegal decretul votat de consiliu și popor la propunerea lui Ctesiphon în vederea încoronării lui Demostene în teatrul lui Dionysos pentru serviciile aduse patriei. Acest proces a ocazionat una dintre cele mai frumoase cuvântări pe care a ținut-o Demostene. Este vorba de faimosul discurs *Pentru coroană* (Περὶ τοῦ στεφάνου), una din capodoperele literaturii universale (vezi și W.E. Gwathin, *The Legal Arguments in Aischines against Ktesiphon and Demosthenes on the Crown*, în „Hesperia”, XXVI (1957), nr. 2, pp. 129-141). **40.** *Thrason* – fiul lui Thrason din districtul Anacaiia, propunătorul decretului onorific al lui Zenon; nu se găsește în altă parte.

41. Formulele inițiale ale decretelor variază destul de mult. De obicei, după formula ἐδοξε τῇ βουλῇ καὶ τῷ δήμῳ se dă pe rînd numele pritanului (ἐπρυτάνευσε), numele secretarului sau grefierului (ἐγραμμάτευσε), numele arhontelui (ἡρχε), numele prezidentului (ἐπεστάτει) și numele propunătorului decretului (εἶπεν). Dar sînt și alte posibilități de introducere a decretului, ca în cel de față. Urmează o altă serie de considerații, care prin repetare au luat un caracter stereotip, prin care se scot în mod emfatic în relief meritele celui onorat față de cetățeni, de comunitate și de cetate. Apoi, în al treilea rînd, urmau favorurile care i se acordau celui cinstit, de obicei scutire de impozite (ἀτέλεια), loc de onoare în teatru (προεδρία), drept de oaspete public (προξενία), inviolabilitate (ἀσυλία), coroană de aur, statuie etc. În partea finală, a patra, se luau dispoziții cu privire la însciriparea decretului pe stele de marmură și apoi cu privire la locurile așezării lor. Toate aceste părți: 1) formula de introducere, 2) meritele beneficiarului decretului, 3) enumerarea favorurilor acordate, 4) dispoziții de afișare a decretului, se găsesc și în acest decret în favoarea lui Zenon. Dar aici se iau și dispoziții cu privire la înmormîntarea lui. De aceea credem că are dreptate Tarn (la Hicks) cînd afirmă că textul decretului aflător la Diogenes Laertios este o fuziune a două decrete originare: unul din timpul vieții lui Zenon, dispunînd încoronarea lui, și altul dat după moartea lui, care hotăra funeralii naționale (vezi și H. Francotte, *Loi et décret sur le droit public des Grecs*, Liège-Paris, 1904). **42.** Ἀγαθὴ τύχη, formulă de urare de bine, care se întîlnește în decrete. De multe ori se pune chiar la începutul decretului. Dativul este, desigur, sociativ. Formula e greu de tradus: „(Să fie) de bun augur”. **43.** Acest κατὰ τὸν νόμον nu ferea pe propunătorul decretului de a i se deschide acțiune de introducere a unui decret ilegal (vezi mai sus, nota 39). **44.** Cuvîntul grec este ἀρετή, care are sensuri foarte variate. Am explicat în note anterioare sensul acestui cuvînt. **45.** Cimitirul din cartierul Cerameikos era destinat a primi resturile cetățenilor de vază ai Atenei. Vezi mai sus, Cartea a VI-a, nota 92. Monumentul funerar al lui Zenon se va ridica δημοσίᾳ „pe cheltuiala statului”. **46.** γραμματεὺς este secretarul sau grefierul public care citea și actele în fața adunării. **47.** <λιθίνας> este completat de Hicks, dar nu este absolut necesar. **48.** Afișarea decretului onorific pentru Zenon în Academie și în Lykeion, deci în incinta a două școli rivale aleaia fondate de Zenon, pare în orice caz curioasă și suspectă. **49.** Completarea făcută de Hicks e bună, dar nu absolut necesară. **50.** *Antigonos din Carystos* – faimos biograf al filosofilor pe care i-a cunoscut personal, despre care am vorbit mai înainte. **51.** Nu prea se înțelege cum este capacul acela cu scobitură. λήκθος era un flacon de ulei, pe care cetățenii îl duceau cu ei la baie și la palestre, unde făceau exerciții gimnastice.

52. Vezi mai sus, Cartea a VI-a, nota 306. **53.** Este vorba de legături amoroase.

54. *Aristocles chitaristul* (cel care cîntă acompaniindu-se cu chitara) mai e citat o singură dată de Athenaios. **55.** Credem că traducerea cu *Despre bronz* a acestei lucrări a lui *Cleanthe* (care nu se găsește în lista operelor la Diogenes Laertios, VII, 174-175) la Apelt și Hicks nu este potrivită. De unde traducerea de aici cu *Despre banii de aramă*. **56.** Textul nu este tocmai în bună stare. Unii propun lectura ἐνίστοε, în loc de ἐνίους, cum au manuscrisele. Completarea lui Hicks <ὥστε δεδιότας> înainte de τὸ διδόναι este acceptabilă. Nu prea vedem însă cum putea scăpa Zenon de inoportuni cerîndu-le cîțiva bani, ca să-i îndeplinească de la prelegerile lui. Acești indezirabili puteau să nu plătească și

totuși să nu plece, deoarece locul prelegerilor era public. **57.** *Demochares*, fiul lui Laches, nu-l cunoaștem mai de aproape. **58.** Probabil că Zenon s-a gândit că Demochares îi va cere să scrie lui Antigonos în favoarea sa.

59. Nu știm dacă acest *Thrason* are ceva comun cu Thrason care propune decretul în favoarea lui Zenon. Despre înmormântarea în Cerameikos, vezi mai sus, nota 45. **60.** Vezi Diels, *PPbF*, nr. 38, p. 193. **61.** Pe acest *Philon*, ὁ διαλεκτικός, contemporan mai în vîrstă al lui Zenon, nu-l cunoaștem din altă parte.

62. Desigur, *Diodoros Cronos*, originar din Iasos în Caria, afiliat școlii megarice, autorul faimosului argument „dominatorul” (ὁ κυριεύων), de care ne-am ocupat pe larg într-o notă anterioară. **63.** Vezi Diels, *PPbF*, nr. 39, p. 194.

64. Trebuie citit cu *Apelt* οὐ χύδην în loc de οὐχ ᾄδην. Hicks are οὐ χάδην, un cuvînt care nu există. **65.** Acest *Chremonides*, probabil stoic, nu e cunoscut din altă parte. **66.** Grecii stăteau la mese și la banchete culcați pe niște lavițe și rezemați pe perne, unul după altul; astfel capul unui comesean se afla la picioarele celui alt. Așa se poate înțelege întreaga scenă descrisă în povestirea lui Diogenes Laertios. **67.** *Tetradrabma* atică a fost foarte apreciată în toată antichitatea pentru exactitatea conținutului său în argint, deși nu era lucrată cu o îngrijire deosebită, mai ales fiind neregulată în rotunjime. **68.** Este vorba, desigur, de *Ariston din Chios*, care n-a rămas în totul fidel doctrinei zenoniene (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, VII, 160-164). **69.** În lista operelor lui Antistene, destul de mare (Diogenes Laertios, VI, 15-18), nu există nici un studiu despre Sofocle, deși titluri privind pe poeți sînt destul de numeroase: Homer (mai ales *Odiseea*), Theognis. Dar nu putem ști, în lipsa scrierilor, ce stă ascuns în titlurile date. Astfel, în titlul *Aiix sau Discursul lui Aiix* poate fi vorba de partea finală a tragediei cu acest nume a lui Sofocle, în care eroul își justifică hotărîrea sa irevocabilă de a se sinucide.

70. Apărarea lui Antistene de către Zenon se explică prin faptul că Antistene este un premergător al eticii stoice (vezi mai sus, nota 17). **71.** Desigur, *Polemon din Atena*, al patrulea scolarh al Academiei de la 315/314 la 270/269 î.H. (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, IV, 16-20). **72.** Pe *Caphisias*, în afara de Diogenes Laertios, îl mai citează, se pare, Athenaios, XIV, p. 629, sub forma Καρησίας ὁ αὐλητής, și Plutarh, *Viața lui Pyrrhus*, cap. 8 (vezi și Ath., XII, p. 538).

73. *Capaneus*, unul dintre cei șapte care au pornit cu Polyneikes împotriva Thebei, este ucis de fulgerul lui Zeus, ceea ce este un semn de deosebită onoare. El este ars pe un rug separat de ceilalți șefi, iar soția lui, Euadne, se sinucide pentru a fi arsă pe rug cu soțul ei, cel puțin la Euripide. Versurile citate de Diogenes Laertios sînt *Rugătoarele* lui Euripide, 861 și urm. **74.** *Dionysios Transfugul* (din Heracleea, n. pe la 330 î.H.) a părăsit școala stoică, deoarece, îmbolnăvindu-se grav, a renunțat la doctrina despre durere a acestei școli, după care durerea ar face parte din lucrurile indifferente. **75.** *Apollonios din Tyr*, vezi mai sus, nota 3. **76.** *Diodoros Cronos*, vezi mai sus, nota 62. **77.** *Polemon*, al patrulea scolarh al Academiei vechi. **78.** Iarăși se scoate în evidență originea feniciană a lui Zenon. **79.** Acest sofism al „Semănătorului” e mai puțin cunoscut și nu l-am găsit explicat nicăieri. (Vezi *Lexiconul Suda s.v.* θειρίζειν = καταβάλλειν, „a dărîma”). **80.** Καθῆκον, Cicero *officium*, „îndatorirea”, este termen tehnic în filosofia stoică. **81.** Vezi lista scrierilor lui Zenon la Diogenes Laertios, VII, 4.

82. Cf. Hesiod, *Munci și zile*, 293 și urm. (trad. St. Bezdechi, București, Editura Științifică, 1957, p. 56, v. 238 și urm.). La Diogenes Laertios ordinea de preferință este răsturnată. La Hesiod vine întîi cel ce gîndește singur și în al doilea rînd vine omul care ascultă de un sfat bun. **83.** *Hecaton*, vezi nota 10. Redăm Χρεῖται, titlul unor scrieri, cu *Învățăături*. Ele se compun dintr-o colecție de sentințe sau maxime, pronunțate într-un caz concret cu scopul de a da învățăminte.

84. Vezi Diogenes Laertios, II, 32. **85.** Nu știm de unde provin acești patru hexametri care îi aduc un omagiu lui Zenon. Acest lucru îl face, fără să vrea, Aristofan cu Socrate, în *Norii*, 412-417 (trad. de V. Botez și St. Bezdechi, în *Teatru*, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 352, v. 412-417) (vezi și Diogenes Laertios, II, 27).

86. *Philemon* – poet comic, aparținînd comediei noi, originar sau din Soloi (în

Cypru), sau din Syracuza, contemporan cu Menandru. Cei trei metri iambici citați de Diogenes Laertios sînt din comedia *Filosofii*. Poetul se miră că, deși Zenon prescrie un regim auster, el cîștigă mereu noi discipoli. **87.** *Poseidippos* – poet comic, originar din Cassandra în Macedonia. **88.** Titlul e Μεταφερόμενοι, greu de tradus, întrucît nu cunoaștem conținutul comediei, care e pierdută. Traducerea dată este foarte aproximativă. **89.** Fericirea este un atribut inalienabil al înțeleptului stoic, după cum vom vedea mai departe în expunerea doctrinei etice a școlii.

90. Despre *Persaios*, vezi mai sus, nota 5. **91.** *Apollonios*, desigur din Tyr (vezi mai sus, nota 3). Deci, după Apollonios, Zenon a trăit 80 de ani. **92.** *Lovirea cu pumnul în pămînt* făcea parte la vechii greci din ritualul evocării și chemării morților (vezi Eschil, *Choeforele*, și Euripide, *Troienele*, spre final). **93.** Sînt mai multe tragedii cu titlul de *Niobe*, compuse de poeți tragici greci. Timotheos e citat de Hicks, iar Apelt citează pe Eschil ca autor al unei tragedii cu titlul *Niobe*.

94. Vezi mai sus, notele 15, 39 și urm. **95.** *Antipatros din Sidon* (secolele II-I î.H.) – autorul unor *Epigrame*. **96.** *Ossa* și *Pelion*, doi munți din Thesalia, pe care, în miturile grecești, giganții i-au pus unul peste altul spre a putea escalada Olimpul, pe timpul cînd se războiau cu Zeus. **97.** *Zenodotos* – filosof stoic, autor și de epigrame; nu este cunoscut îndeaproape. *Diogene* este, desigur, cinicul din Sinope.

98. Aluzie la Cadmos, fondatorul Thebei, după *Marmor Parium*, la 1518-1517 î.H. Fenician de origine, după legendă, a emigrat în Beoția și a adus cu sine alfabetul fenician, pe care l-a transmis grecilor (Φοινικῆς γράμματα; vezi Herodot, V, 58). **99.** Pe *Athenaios* epigramistul nu-l cunoaștem din altă parte.

100. Vezi mai sus, nota 92. **101.** *Capere* – condiment format din boabe care cresc în țări calde, pe tufe ale plantelor din familia caperaceelor.

102. *Cassios* scepticul nu ne este cunoscut din altă parte. Criticile împotriva lui Zenon, consemnate de Diogenes Laertios, aici, sînt interesante.

103. Aceasta este doctrina stoică despre *înțelept*, de care vom avea ocazia să ne ocupăm și mai departe. Înțeleptul are toate virtuțile și toate calificativele bune. El le are toate la un loc și înțelepciunea nu are grade: sau ești înțelept sau nu ești deloc. Progres pe calea înțelepciunii nu există. Este egal dacă te îneci sub opt metri de apă sau sub 20 cm de suprafața apei. Aceasta este situația neînțeleptului.

104. Hicks adaugă <στῆχους>, „rînduri”; Apelt înlocuiește διακόσιους, „două sute” cu διακόμους, „orînduirii”. În orice caz, textul transcris în mss. nu e clar.

105. Titlul *Republica* nu există în lista operelor lui Chrysippos. Dar aceasta nu conține decît scrierile de *Logică* și unele de *etică*. Autentificarea *Republicii* lui Zenon de către un urmaș al său de valoarea lui Chrysippos este importantă.

106. O lucrare a lui Zenon cu titlul *Arta iubirii* nu se găsește nici în catalogul operelor lui, dat de Diogenes Laertios în Cartea a VII-a, 4, afară dacă socotim că primul titlul din al doilea catalog, *ibidem*, Τέχνη, s-ar referi la Ἑρωτικὴ τέχνη din pasajul nostru, ceea ce este îndoielnic. Am putea citi și Ἑρω<τημα>τικὴ τέχνη („Arta de a întreba”), dar nu îndrăznim să aducem această modificare. În schimb, Διατριβαί se găsesc citate la Sextus Empiricus, *Pyrrh. hypot.*, III, 245, și *Adv. math.*, XI, 190. **107.** Aici apare iarăși *Cassios* scepticul și *Isidoros din Pergam*, retor, care de asemenea e puțin cunoscut. **108.** *Athenodoros din Tars*, poreclit și *Cordylion* (secolul I î.H.), vestit prin falsificarea operelor lui Zenon, a plecat la Roma cu Caton cel Tânăr, în casa căruia a și murit. Citat și de Strabon și Plutarh, *Viața lui Cato Minor*, cap. 10. **109.** Formulă de închidere a unei expuneri la Diogenes Laertios. **110.** Urmează o listă de autori omonimi, probabil după Demetrios din Magnesia. Despre viața lui Zenon din Eleea, vezi Diogenes Laertios, IX, 25-29. **111.** *Zenon din Rhodos* – istoric, este contemporan cu Polybiu (secolul al II-lea î.H.) și citat de acesta (XVI, 14-20) și de Diodor din Sicilia. Următorul Zenon, istoric și el, e puțin cunoscut. Al cincilea Zenon este filosof din Tars, elevul lui Chrysippos (vezi Arnim, *SVF*, III, p. 209). Următorul Zenon este medic din școala lui Herophilos citat și de Galenos. Herophilos din Chalcedon (secolul al III-lea î.H.), elevul lui Praxagoras, a fost o mare figură a medicinei grecești, a trăit la curtea Ptolemeilor în Alexandria și a făcut studii anatomice remarcabile. Al

șaptelea e un Zenon gramatician, mai puțin cunoscut, iar ultimul Zenon din Sidon este filosof epicureic adesea citat, la Athenaios, Suda, Epiphanius și mai ales de Cicero (vezi *De nat. deor.*, I, 21-34, *Tusc. disp.*, III, 17 etc.).

112. Despre *Persaios* vezi mai sus, nota 5. **113.** La Diogenes Laertios, VII, 9 fine, ni se spune că Zenon a trimis pe *Persaios* și pe *Philonides* din Theba la Antigonos Gonatas în locul său, spre a-l iniția în felul de viață stoic. Aici ni se spune că Antigonos l-a trimis pe *Persaios* la Zenon ca scrib (εἰς βιβλιογραφίαν). *Persaios* pare a fi fost sclav. El a învățat lângă Zenon filosofia stoică și se poate ca Zenon să-l fi trimis înapoi la Antigonos ca om de încredere al său și al acestuia.

114. *Halcyoneus* – fiul lui Antigonos Gonatas, figură ștearsă, care n-a jucat un rol politic; e citat și de Plutarh. **115.** Stoicii considerau toate bunurile exterioare, ca bogăția, frumusețea, sănătatea, nașterea bună, ca fiind indiferente, întrucât nu stau în puterea noastră (οὐκ ἐφ’ ἡμῖν) ca să ni le dăm și, dacă le avem, ca să ni le păstrăm. Prin urmare, anecdota de aici cu *Persaios* este foarte sugestivă și adecvată: *Persaios* stoicul, care pâlește când aude că și-a pierdut toată averea. De altfel, această doctrină a lucrurilor indiferente (ἀδιάρροπα) o vom întâlni din nou când vom ajunge la pasajele din Diogenes Laertios care tratează despre etica stoică (cf. și Gh. Vlăduțescu, *Filosofia în Grecia veche*, 1984, pp. 418-425).

116. Lista operelor lui *Persaios* pare a fi dată la Diogenes Laertios după Sotion. **117.** *Ariston din Chios* (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, VII, 160-164). *Ariston* declară logica și fizica nefolositoare, iar în afară de virtute și de viciu tot restul este indiferent. El e un stoic disident (vezi fragmentele lui la Arnim, *SVF*, I, pp. 75-90). **118.** *Herillos din Cartagina* (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, VII, 165-166; fragmente la Arnim, *SVF*, I, pp. 91-93). *Herillos* insistă asupra aspectului epistemologic al doctrinei stoice. Poate e influențat de Aristotel. **119.** *Dionysios Transfugul* (ὁ μεταθήμενος), originar din Heraclea din Pont (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, VII, 166-167; fragmente la Arnim, *SVF*, I, pp. 93-96). După stoici, suferința este un lucru indiferent, deoarece este exterioară ființei umane și nu e în puterea noastră (οὐκ ἐφ’ ἡμῖν) de a o suprima. Neacceptarea acestei teze fundamentale a stoicismului reprezenta o decizie de la doctrină.

120. *Sphairos din Bospor* (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, VII, 177-178; fragmente la Arnim, *SVF*, I, pp. 139-142). **121.** *Cleante din Assos* – al doilea scolarh al școlii stoice după Zenon și înainte de Chrysippos (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, VII, 168-176; fragmente la Arnim, *SVF*, I, pp. 103-139).

122. Aici Diogenes Laertios dă o a doua listă de discipoli ai lui Zenon, după Hippobotos (care îi avea fără îndoială și pe cei anteriori). Acești discipoli lipseau în prima listă și probabil că Diogenes Laertios i-a completat după Hippobotos, Περὶ αἰρέσεων (*Despre secte*). Aici mai avem pe *Philonides din Theba*, care a fost trimis de Zenon, împreună cu *Persaios*, la curtea lui Antigonos Gonatas (Diogenes Laertios, VII, 9); *Callippos din Corint* nu ne este cunoscut din altă parte; *Poseidonios din Alexandria*, citat numai aici și la Suda. A nu se confunda cu Poseidonios din Apamea în Syria, stabilit la Rhodos (secolul I î.H., prima jumătate), din școala stoică medie, urmaș al lui Panaitios din Rhodos, care a fondat stoicismul mediu. Diogenes Laertios nu tratează, cel puțin în manuscrisele păstrate din opera lui, despre filosofii din stoicismul mediu, deși citează pe Panaitios și pe Poseidonios de nenumărate ori, ca autorități pe care își sprijină afirmațiile. Dar Panaitios și alți mulți stoici se găsesc în acea Πίναξ (Tablă de materii) păstrată de manuscrisul Parisinus gr. nr. 1759. Chestiunea dacă au existat aceste vieți ale stoicilor (19 la număr) în *Viețile și doctrinele filosofilor* de Diogenes Laertios și, în caz că au existat, dacă ele erau autentice este o problemă care rămâne deschisă.

123. Diogenes Laertios dă aici o expunere rezumativă (ἐπὶ κεφαλαίων) a doctrinei comune (κοινῶς) a tuturor stoicilor. Această prezentare cuprinde §§ 38-48, și este o expunere sumară a logicii stoicilor, după cum spune Diogenes Laertios (ἐν οὖν τοῖς λογικοῖς ταῦτ’ αὐτοῖς δοκεῖ κεφαλαιωδῶς). După aceea urmează comentarea detaliată (κατὰ μέρος) a doctrinei comune tuturor stoicilor, despre care Diogenes Laertios spune *expressis verbis* că o ia de la Diocles din Magnesia,

și anume din lucrarea acestuia *Schiță a filosofilor* (Ἐπιδρομή τῶν φιλοσόφων). Ἐπιδρομή s-ar putea traduce cu „incursiune”. De partea a doua a expunerii ne vom ocupa la timpul său. Partea primă, rezumativă, a doctrinei logice, comună tuturor stoicilor, ar putea fi tot a lui Diocles din Magnesia, dar ar putea avea și un alt izvor, care ne e necunoscut pentru moment. **124.** Deoarece Diogenes Laertios vorbește de obiceiul lui de a da doxografii duble și la ceilalți filosofi (ὡςπερ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ποιεῖν εἰώθαμεν): una rezumativă și a doua detaliată, H. Diels a conchis că această expunere dublă ar fi o inovație a acestuia: prima, rezumativă, ar fi fost luată dintr-o sursă biografică ce ar fi prelucrat pe scurt un material mai amplu, adaptînd-o scopurilor mai reduse în această materie a biografiilor; a doua expunere, detaliată, ar fi fost luată de la un izvor doxografic mai amplu. Noi credem că nici această dublă expunere nu este o descoperire a lui Diogenes Laertios. **125.** Împărțirea filosofiei în trei părți datează, după cît se pare, de la Xenocrate și ea a devenit clasică: pe ea o acceptă atît stoicii, cît și epicurienii; numai că aceștia din urmă numesc *canonica* partea pe care stoicii o denumesc *logica*. Cartea lui Zenon intitulată Περί λόγου este tradusă de noi cu *Despre rațiune*. Pentru alte traduceri date, cităm Hicks, *On Expozition*, și Apelt, *Über den Vortrag*, deci „Despre expunere”. Despre Apollodor, vezi Diogenes Laertios, VII, 181: Apollodor din Atena cu un *Compendiu al doctrinelor*. În adaosul ὁ Ἐφίλλος din textul nostru (VII, 39) pare a fi conținut un epitet, deteriorat, al lui Apollodor. Cele două citate, VII, 39 și VII, 181, sînt ale aceluiași Apollodor, din Atena, întrucît în ambele locuri este citată aceeași operă, Εἰς τὰ δόγματα συναγωγή și Συναγωγή τῶν δογμάτων. Să fie oare vorba de Apollodor cronograful, care a fost stoic și a avut o vastă activitate literară (secolul al II-lea î.H.)? În ce privește corectura lui Aldobrandinus a lui Ἐφίλλος în καὶ Σύλλος (acceptată de Hicks și de Apelt), ea se bazează pe textul lui Cicero, *De natura Deorum*, I, 34 și 93, ceea ce i-ar face pe Apollodor și pe presupusul Syllos contemporani cu Zenon. Este destul de curios că Syllos, substituit în textul lui Diogenes Laertios, VII, 39, a scris o operă cu același titlu cu Apollodor. Dacă nu e o imposibilitate, coincidența pare în orice caz bizară. Deci, în lipsă de altă soluție mai bună, trebuie să rămînem la cognomenul Ephillos, chiar dacă acest cuvînt n-are nici un sens, așteptînd să se găsească ceva mai potrivit. H.v. Arnim, *SVF*, III, p. 259, îl consideră pe acest Apollodoros ca originar din Seleucia, după *Index Stoicorum Herc.*, col. 51, unde este citat ca discipol al lui Diogenes din Babilon. Dar ce facem cu epitetul Ἀθηναῖος la Diogenes Laertios, VII, 181, și identitatea lucrării citate de același, VII, 39 și VII, 181? Fragmentele lui Apollodor din Seleucia le dă Arnim, *SVF*, III, pp. 259-261. *Eudromos* – filosof stoic, necunoscut mai de aproape. *Diogenes din Babilon* e numit astfel din cauza apropierei Babilonului de Seleucia, unde s-a născut acest Diogenes (vezi Diogenes Laertios, VI, 81, și la alții). A fost elevul lui Zenon și profesorul lui Antipatros din Tars, iar acesta al lui Poseidonios (citat la Diogenes Laertios, VII, 39). *Poseidonios* este un filosof stoic din Alexandria (vezi *Lexiconul Suda*, s.v., și Diogenes Laertios, VII, 38) și nu trebuie confundat cu Poseidonios din Apamea, respectiv din Rhodos (secolul II/I î.H.). Vezi mai sus, nota 122. Fragmentele lui Diogenes din Babilon (Seleucia) se găsesc adunate la Arnim, *SVF*, III, pp. 210-243, iar cele ale lui Antipatros din Tars, *ibidem*, III, pp. 244-258.

126. Cei trei termeni grecești pentru denumirea părților filosofiei sînt τόπος după Apollodoros, εἶδος după Chrysippos și Eudromos, γένος după alții. Am putea traduce τόπος și cu „subiect” (în loc de „locuri”). **127.** Imaginile prin care stoicii caută să explice cele trei părți ale filosofiei sînt foarte sugestive și demne de reținut. **128.** Ordinea de expunere a părților filosofiei în doctrina stoică își are importanța sa care nu e minoră. În fond, cele trei părți sînt legate organic între ele, astfel încît nu poți expune una dintre părți fără să faci neîncetat apel la cunoștințe ce trebuie avute cu privire la celelalte. Ar trebui oarecum intrat deodată în cunoașterea și expunerea celor trei părți ca un tot indivizibil. Dar acest lucru nu este cu puțință, din cauza rațiunii noastre care este discursivă. De aici necesitatea de a expune succesiv concepțiile stoice în cele trei părți ale filosofiei.

Diogenes Laertios ne vorbește de cei care au căutat în expunerea lor să combine cele trei părți. Zenon, Chrysippos, Archedemos și Eudromos ar fi început expunerea cu logica, au continuat cu fizica și au terminat cu etica. În § 41 care urmează ni se dau alte succesiuni ale părților în expunere. Diogenes din Ptolemais ar fi început cu etica, iar Apollodoros pune etica în al doilea rînd. Panaitios și Poseidonios încep cu fizica. Cleante deosebește șase părți ale filosofiei etc. În expunerea sumară a doctrinei stoice, VII, 39-48, se tratează numai logica. În expunerea detaliată, pe care Diogenes Laertios o dă ca luată de la Diocles din Magnesia, VII, 49-160, se expun cele trei părți ale filosofiei stoice, și anume întîi logica, apoi etica și, în fine, fizica. Deci aceasta ar fi expunerea după felul de a vedea al lui Apollodoros, desigur din Seleucia (ὁ Ἐφίλλος), elevul lui Diogenes din Babilon. Noi am început întotdeauna expunerea filosofiei stoice cu fizica, în care intră și o parte a teoriei cunoașterii (reprezentarea, criteriul) și în care e conținută și teologia; apoi am expus logica, avînd ca obiect în primul rînd exprimabilul și terminînd cu etica, scopul final al oricărei filosofii. Într-adevăr, logica stoică nu se poate înțelege fără cunoașterea în prealabil a fizicii. Logica se ghidează după concepția despre lume a filosofului, și așa cum este aceasta din urmă, așa trebuie să fie și instrumentul destinat să sesizeze realitatea cosmică și umană. Dar în cazul de față noi avem de urmat expunerea lui Diogenes Laertios și de interpretat ceea ce dînsul ne comunică despre filosofia stoică, după izvoarele antice pe care le prelucrează și pe care nu trebuie să le subevaluăm.

129. *Diogenes din Ptolemais* nu e cunoscut din altă parte. O mulțime de localități poartă numele de Ptolemais: un trib în Atica, oraș în Pamphilia, port în Fenicia, port în Egiptul de mijloc, oraș în Egiptul de sus, altul în Etiopia, oraș pe coasta Cyrenaicii. **130.** *Apollodoros*, desigur din Seleucia (vezi mai sus, nota 125).

131. *Poseidonios*, citat după Panaitios, trebuie să fie Poseidonios din Apamea, din stoicismul mediu, și nu Poseidonios din Alexandria, tot filosof stoic, citat de *Lexiconul Suda* și de Diogenes Laertios, VII, 38, unde e dat ca discipol al lui Zenon, deci aparținînd stoicismului vechi. **132.** *Phanias* – elev al lui Poseidonios; nu e cunoscut din altă parte. **133.** *Cleante din Assos* – al doilea scolarh al școlii stoice, de la 264/3-233/2 (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, VII, 168-176; fragmentele la Arnim, *SVF*, I, pp. 103-139). **134.** *Zenon din Tars* – filosof stoic, elev al lui Chrysippos. Citat, în afară de Diogenes Laertios, și de Eusebios, precum și de *Lexiconul Suda* (vezi fragmentele la Arnim, *SVF*, III, p. 209).

135. Canoaanele și criteriile sînt o problemă de primă importanță în școlile postaristotelice: epicurienii și stoicii admiteau existența lor, pe cînd scepticii negau acest lucru. **136.** Terminologia filosofică stoică este strictă tehnică și constantă, așa că vom reda în românește fiecare termen filosofic, pe cît se poate, cu o traducere unică. Un astfel de termen tehnic, noțiune fundamentală în filosofia stoică, este cel de aici: παντασία, pe care îl vom reda întotdeauna cu „reprezentare” și a cărui definiție urmează mai departe. **137.** Pe grecește ἔννοια „noțiune generală”. **138.** Astăzi retorica greacă se divide tot în trei genuri, dar altele: 1) *judiciară*, discursuri compuse pentru procese între particulari de către retori numiți logografi. Lysias și Isaios sînt cei mai de seamă reprezentanți ai ei; 2) *demonstrativă*, în care se susține o teză. Cea laudativă, (ἐγκώμιον), alături de cea glumeată (παίγνιον) etc., sînt subgenuri ale acestui gen. Reprezentanții ei cei mai de seamă sînt Gorgias și Isocrate, acesta din urmă fiind unul dintre cei mai de seamă scriitori, fondatorul prozei atice; 3) *politică*, conținînd fie în discursuri ținute în fața senatului și adunării poporului, fie în pledoarii în procese politice sau discursuri deliberative (συμβουλευτικοί), care sînt subgenuri. Cel mai mare orator politic a fost Demostene: după el vin Eschine și Hyperide. Clasificarea dată de Diogenes Laertios ca fiind a stoicilor este mai puțin stringentă. **139.** Acestea sînt părțile clasice ale oricărui discurs oratoric; exordiu, narațiunea, discuția, perorația (vezi Oswald Ducrot, Jean-Marie Schaeffer, *Noul dicționar enciclopedic al științelor limbajului*, București, Editura Babel, 1996, p. 113). **140.** „Subiecte” traduc τὰ σημανόμενα ca „lucrurile semnificate”; λεκτά sînt „exprimabilele”; ἀξιώματα sînt

„judecățile”. Ca și φαντασία, tot astfel λεκτόν este un termen specific, fără corespondent la filosofii dinaintea stoicilor. Stoicii nu admit existența ideilor în sens platonician, iar „exprimabilele” sînt într-un grad oarecare substitutul lor. Ἀξιιώματα sînt la ei judecățile, pe care Aristotel le numește λόγος (la singular).

141. „Complet” traduce pe αὐτοτελής, termen tehnic stoic, iar „predicatul” sînt numite κατηγορήματα. **142.** Acestea se numesc astăzi sofisme logice (adică cele παρά τὴν φωνήν) și sofisme materiale (adică cele παρὰ τὰ πράγματα).

143. De sofisme numite „Voalatul” și „Încornoratul” am vorbit cu ocazia lui Eubulides (vezi Cartea a II-a, nota 332). „Nimeni” este sofismul străvechi prin care Ulise scapă de urmărirea ciclopilor. Polifem, înșelat de Ulise, care îi declarase că se numea Nimeni, cînd vin ciclopii să-l întrebe, după orbire, cine i-a făcut un rău, el răspunde: „Nimeni”. Pentru sofismul „Secerătorul”, mai puțin cunoscut, vezi mai sus, nota 79. **144.** Definițiile solecismului și barbarismului urmează mai jos în textul lui Diogenes Laertios. **145.** Κατάλημμα, aici, este un ἅπας λεγόμενον și are același sens ca și simplexul λήμμα „premisă”. La Aristotel, în logica lui, premisa se numește πρότασις. **146.** „Raționament” traduce aici pe λόγος, care la Aristotel înseamnă judecata logică compusă dintr-un subiect și un predicat (de obicei nominal), pe cînd la Aristotel raționamentul compus din mai multe judecăți, dacă e deductiv, se cheamă συλλογισμός, silogism (vezi și *enthymema* și *sortitul*), iar dacă e inductiv (cu enumerare completă) ἐπαγωγή (cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, 1993, pp. 203 și urm.; 218 și urm.; 238 și urm.). **147.** „Premisă” (λήμμα), vezi mai sus, nota 145. **148.** „Concluzia” la stoici se numește ἐπιφορά, iar la Aristotel συμπεράσμα. Ἐπιφορά ar fi „inferență”, concluzia trasă de la un caz particular la un alt caz particular: dacă cineva a fost zărit cu mîinile pline de sînge în preajma cadavrului, atunci el este criminalul. **149.** Deci silogismul este format din premise și concluzie. **150.** Definiția demonstrației la stoici este asemănătoare cu cea a lui Aristotel, dar sensul este diferit. La Aristotel, în demonstrația silogistică se arată cu ajutorul termenului mediu care leagă cei doi termeni extremi, în premise, că un predicat revine în mod necesar unui subiect. La stoici, se leagă cu ajutorul premiselor, în concluzie, două fenomene individuale ca fiind concomitente, unul dintre fenomene fiind semnul celuilalt, care e mai puțin evident: „Dacă a fost rănit la inimă, va muri”; „Dacă are lapte, femeia a născut”. La Aristotel, raționamentul are ca obiect „universalul”; la stoici obiectul raționamentului este „evenimentul”. Real este însă numai ceea ce e material sau corporal, cum zic ei. Evenimentul este prins de „exprimabil”, de expresia verbală (λεκτόν), și este incorporat. Deci logica stoică sesizează concomitența de date senzoriale, pe cînd cea a lui Aristotel stabilește implicații ale universalelor, ale conceptelor. Prima duce la o logică a propoziției, pe cînd a doua rămîne o logică a conceptului (cf. E. Namer, *Le concept et le contact dans la science contemporaine*, în *Actes du XIème Congrès int. des philôs*, 1953, vol. VI; vezi și A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, 1993). **151.** Definiția „reprezentării” (φαντασία), dată aici după Zenon, este de o extremă importanță. Ea este foarte clară. „Împrire” se spune pe grecește τύπωσις. Imaginea e luată de la amprenta sigiliului unui inel în ceară. După cum vom vedea mai jos, pentru a eluda obiecția că noi trebuie să primim mai multe impresii succesive ale aceluiași obiect în sufletul nostru care s-ar suprapune și ar produce estomparea contururilor, Chrysippos a modificat această definiție înlocuind cuvîntul τύπωσις „împrire” prin cuvîntul ἀλλοίωσις „schimbare”, „alterare”, bineînțeles ἀλλοίωσις ἐν τῇ ψυχῇ sau τῆς ψυχῆς. Deci formula definitorie a lui Zenon: „reprezentarea (φαντασία) este o *împrire* în suflet” a obiectului exterior perceput este înlocuită de Chrysippos cu următoarea: „reprezentarea” este o *schimbare* în suflet produsă de obiectul exterior. Să mai observăm că φαντασία, reprezentarea, cuprinde atît senzația actuală a obiectului în suflet, cît și rezidulul memorat cînd obiectul nu mai e de față.

152. Vezi nota anterioară. **153.** Nu mai puțin importantă este pentru stoicism expresia καταληπτική φαντασία, pe care o traducem totdeauna cu „reprezentare comprehensivă”, urmînd ca cititorul să aibă prezentă în minte definiția ce se dă

mai departe la Diogenes Laertios. La fel și expresia ἀκατάληπτος φαντασία, „reprezentarea necomprehensivă”. Vezi definițiile acestor termeni care se dau în cele ce urmează la biograful nostru. **154.** Text foarte important. Reprezentarea comprehensivă este, după stoici și Zenon în special, criteriul adevărului, prin urmare este identică cu criteriul. Dar această afirmație va fi atacată cu toată vigoarea de scepticismul academic: Arcesilaos și Carneade. După aceștia, nu există reprezentare comprehensivă și nici un criteriu după care se recunoaște adevărul. **155.** Definițiile care urmează sînt concludente: „Reprezentarea comprehensivă, care e și criteriul de judecare a lucrurilor, e produsă de un obiect real, imprimată și întipărită în conformitate cu acel obiect”. Dar problema este de a ști cum o reprezentare vine de la un obiect real și de unde știm acest lucru. Desigur că și pentru stoici aceasta e greu de clarificat și de explicat. Reprezentarea comprehensivă vine de la un obiect real, zice definiția. Dar cum putem noi constata dacă obiectul de la care vine o reprezentare e real? Pînă la sfîrșit, stoicii ajung la concluzia că reprezentarea comprehensivă este aceea căreia își dă adeziunea (συγκάθεσις) înțeleptul. **156.** Traducerea și cuvintele grecești τράνχη și ἔκτροπος amintesc oarecum de criteriul adevărului la Descartes: e adevărat ceea ce se concepe și se sesizează prin idei clare și distincte. Dar sensul adînc este cu totul diferit. La Descartes, adevărul ideilor clare și distincte este garantat de veracitatea divină, căci Dumnezeu nu ne poate înșela, întrucît este *ens perfectissimus*. La stoici nu există așa ceva. **157.** Cuvîntul grec pentru „virtute” este ἀρετή, despre care am vorbit în mai multe note anterioare.

158. „Lipsă de precipitare”, ἀπροπτώσια. **159.** „Socotința”, ἀνειαίτης.

160. „Lipsă de șovăială”, ἀνελεγχία. Firește, traducerea sînt relative. Cuvîntul grec înseamnă „irefutabilitate”. **161.** „Lipsă de vanitate”, ἀματιότης.

162. „Deprindere” redă cuvîntul grec ἔξις, care înseamnă o habitudine, o dispoziție constantă în urma unei exercitări repetate. **163.** „Comprehensiune neșovăielnică”, κατάληψις ἀσφαλής. **164.** Reprezentările comprehensive sînt esențiale și condiție indispensabilă a unei conduite juste. Etica stoică este fundamentată de o cunoaștere prealabilă a adevărului, deci urmează tradiției socratice: cunoaște ce este binele și atunci vei face binele. Numai că stoicii se exprimă puțin altfel: să ai numai reprezentări comprehensive despre lucruri (care de altfel sînt criteriul adevărului), și atunci vei exercita virtutea și vei fi un înțelept și un fericit. **165.** Aici se termină partea rezumativă a expunerii doctrinei stoice la Diogenes Laertios, care se mărginește numai la logica (VII, 48 fine).

166. De la § 48 fine și pînă la sfîrșitul *Vieții* lui Zenon urmează o expunere a doctrinei stoice, comună tuturor filosofilor acestei școli (și expunerea rezumativă era comună), dar care intră în detaliile acestei filosofii și este dată după Diocles din Magnesia, Ἐπιδρομή τῶν φιλοσόφων, cuprinzînd (spre deosebire de expunerea rezumativă, care trata numai logica) toate cele trei părți ale filosofiei: logica, etica și fizica. În fond nu știm pînă unde merge citatul din Diocles. Poate la începutul § 49 este citat *ad litteram* și mai departe se dă o expunere liberă. De asemenea nu știm dacă expunerea rezumativă e luată tot după Diocles. F. Nietzsche crede că da; H. Diels susține că nu. **167.** Traducem cu „adeziune” cuvîntul grec συγκάθεσις, termen tehnic și noțiune fundamentală în filosofia stoică. Pe latinește *assensus*. **168.** Despre ἀλλοίωσις, „schimbare”, „alterare”, vezi mai sus, nota 151. **169.** „Incorporealele” se numesc pe grecește ἀσώματα și se opun corpurilor (σώματα). Noțiunea este de importanță fundamentală în stoicism. Incorporealele cele mai importante sînt spațiul, timpul, vidul și exprimabilul. Ele nu pot cauza nimic, nu pot suferi efectul unei acțiuni, deoarece numai corporealele pot acționa și suferi efectul unei acțiuni. Exprimabilele sînt obiectul logicii la stoici. Ele prind punctele de contact ale realităților corporale, adică evenimentele.

170. „Sufiul”, πνεῦμα, este o noțiune fundamentală în fizica stoică. ἡγεμονικόν este partea conducătoare a sufletului și corespunde rațiunii (νοῦς) la Platon și Aristotel. Numai că la stoici „rațiunea conducătoare” (ἡγεμονικόν) este materială, este corp (σῶμα), și anume foc (πῦρ) sau aer cald (πνεῦμα), cu diferite grade de

puritate, după calitatea sufletului individului respectiv, așa cum vom vedea în partea de expunere consacrată fizicii. **171.** „Tranziție”, μετάβασις. După Zeller, ar fi vorba de tranziția de la lucrurile vizibile (σώματα) la lucrurile imperceptibile (ἄσώματα) (vezi nota lui Apelt *ad loc.*). **172.** *Antipatros din Tars*, *Apollodoros din Seleucia* și *Boethos din Sidon* – stoici din școala veche stoică. Problema criteriului prezentată aici e foarte interesantă. După Zenon, criteriul adevărului este reprezentarea comprehensivă. De aceeași părere par a fi Antipatros și Apollodoros. Boethos admite patru criterii: rațiunea, senzația, pofta și știința. Chrysippos pare a împărtăși opinia lui Zenon, dar pe de altă parte admite drept singurele criterii senzația și anticipația. În acest fel de a vedea, credem că Chrysippos este influențat de Epicur, după care singurele criterii necontestate ale adevărului sînt senzația și anticipația. Prin această modificare a doctrinei zenoniene despre criteriu și reprezentarea comprehensivă, el speră să preîntîmpine atacurile distrugătoare ale lui Arcesilaos, fondatorul Academiei medii sceptice, împotriva criteriului și reprezentării comprehensive zenoniene. După Poseidonios, criteriul este rațiunea dreaptă (vezi textul mai jos). **173.** „Anticipația” (pe grecește πρόληψις) – termen epicurian adoptat și de stoici, în primul rînd de Chrysippos, cum am văzut mai sus. Definiția anticipației este foarte bună la Diogenes Laertios, respectiv la izvorul lui. În orice caz, la stoici și la epicurieni nu poate fi vorba de idei primite de suflet într-o stare prenatală, cu care individul născut intră în existență posedîndu-le mai dinainte de a se naște. Pentru stoici, sufletul omenesc la moarte se contopește cu focul universal (πνεῦμα sau πῦρ), iar o nemurire individuală nu există. La fel și la Epicur, sufletul e muritor și se contopește cu elementele din care e constituit, intrînd în circuitul atomilor universali, el însuși fiind format din atomi. Anticipația este pentru stoici și epicurieni substitutul procesului de idee din filosofii lui Platon și Aristotel. Pentru stoici există simpatia universală, legătura organică a tuturor lucrurilor din univers, deci și a sufletului omenesc, care este o parcă din focul cosmic și, ca atare, poate anticipa anumite cunoștințe. Vom vedea ce înseamnă anticipația la Epicur cînd ne vom ocupa de doctrina acestuia în Cartea a X-a a lui Diogenes Laertios. **174.** *Poseidonios din Apamea*, din stoicismul mediu, cu toate că Diogenes Laertios vorbește de stoicii vechi. Dar mai există și un Poseidonios din Alexandria (vezi VII, 38). **175.** Că sunetul este o percuție a aerului, o știau filosofi greci de mult. Astfel, Archytas, fragm. 1 Diels-Kranz, *Vors.*⁵, I, pp. 432 și urm. **176.** Sunetul (φωνή) este corp (σῶμα), căci altfel n-ar putea fi nici cauză, nici efect, după cum se vede din pasajul care urmează (vezi mai sus, nota 177). **177.** *Archedemos din Tars* – filosof stoic aparținînd stoicismului vechi (vezi fragmentele la Arnim, *SVF*, III, pp. 262-264). **178.** Enunțul acesta este fundamental pentru stoici: πᾶν τὸ ποιοῦν σῶμά ἐστι, „tot ce produce un efect este corp”. **179.** Forme dialectale: vezi în dialectul ionic *thalassa* și în dialectul atic *bēmerā*. **180.** Tabloul sunetelor (fonemelor) simple nu este complet aici. Lipsesc mai întîi cele trei occlusive surde aspirate: *kh*, *th* și *ph*, apoi cele patru consoane lichide: nazalele *m* și *n*, precum și lichidele propriu-zise, *l* și *r*, apoi siflanta *s*. Mai există trei consoane duble: *ds*, *ks* și *ps*. **181.** *Blityri* e o combinație de sunete întîmplătoare, care se poate pronunța, dar nu are nici un sens în limbile cunoscute. **182.** „Exprimabilele”, λεχτά. **183.** *Diogenes din Babilon*, vezi mai sus, nota 125. **184.** Considerațiile de gramatică ale stoicilor sînt, desigur, interesante, deși nu prea dezvoltate. Aici, după ce s-a dat o fonetică rudimentară, se expun părțile de vorbire și se trece la considerații de stil. Primele începuturi de gramatică le-au făcut sofistii: Prodicos cu sinonimiile, Protagoras cu corectitudinea atribuirii cuvîntelor la lucruri, Hippias și alții. În *Poetica* lui Aristotel (cap. 20) se admit trei părți de vorbire: ὄνομα, cuprinzînd substantivul și adjectivul, eventual tot ce are desinență casuală, ῥῆμα – verbul și σύνδεσμος – conjuncția, care cuprinde, probabil, și particulele și prepozițiile. La stoici, numărul părților de vorbire e ridicat la cinci, dar nu putem spune că e o clasificare mai științifică. Și Crates din Mallos, care era stoic, se ocupă de gramatică (secolul al II-lea î.H.). În general, grecii au fost slabi gramaticieni, nu atît din vina lor, cît din cauza limbii grecești,

care a suferit modificări de sunete atât de profunde – încă din epoca străveche, pierderea lui *s* și *j* intervocalic și la începutul cuvintelor când erau urmate de o vocală; în epoca istorică, pierderea lui *v* (=F) –, încât structura limbii grecești nu se putea analiza și descoperi prin propriile ei mijloace. Abia după cunoașterea limbii sanscrite, la începutul secolului al XVIII-lea, și a operelor gramaticienilor vernaculari ca Pălini (secolul al IV-lea î.H.), s-a putut analiza pe același model și limba greacă. De aici și diferența cu totul în favoarea indienilor între un Pălini și un Dionysios Thrax. *Antipatros din Tars*: partea de vorbire mijlocie, e discutabil că ar fi vorba de adverb. **185.** Dăm cuvintele grecești, în textul traducerii, cu litere latine. **186.** „Înșușiri”, ἀρεταί – cuvânt cu sensuri suplă și subtile, despre care am vorbit în notele noastre. **187.** „Fraza poetică” e traducerea cuvântului ποίημα, cu sufixul tematic al rezultatului acțiunii; cuvântul grec se traduce, de obicei, cu „poemă”. **188.** „Poezie”, ποίησις, cu sufixul tematic al acțiunii în desfășurare.

189. ὅρος înseamnă „definiție”, cum am tradus aici și cum traduce Apelt, dar poate însemna și „termen” (logic), cum traduce Hicks. Preferăm prima traducere, în care caz cuvântul următor, λόγος, trebuie tradus cu „propoziție” sau „judecată” (logică). Dar grație bogăției semantice a cuvintelor grecești, în cazul că se ia sensul „termen” pentru ὅρος ca la Hicks, atunci λόγος trebuie tradus prin „cuvânt”.

190. „Descriere”, pe grecește ὑπογραφή. **191.** „Genul”, pe grecește γένος. Definiția genului la stoici este conformă cu concepția lor nominalistă despre lucruri. **192.** „Reprezentare a minții” traduce expresia greacă φάντασμα διανοίας. Dar, față de φαντασία „reprezentare”, care este ο τύπος (după Zenon) sau ἀλλοίωσις (după Chrysippos) ἐν τῇ ψυχῇ, termenul φάντασμα, cu sufixul tematic al rezultatului acțiunii (-μα-), este o reprezentare care există în rațiunea, mintea omului, neavînd nimic substanțial sau calitativ, ci e *ca* și o substanță și *ca* și o calitate. „Substanța” pe grecește se exprimă prin pronumele nehotărît neutru singular τὸ. Și în filosofia indiană a *Upanișadelor*, tot un pronume, dar demonstrativ neutru singular, *tat*, exprimă substanța absolută. „Calitate” traduce pe ποιόν.

193. *Crinis* – filosof stoic; se întîlnește, credem, numai la Diogenes Laertios de mai multe ori, unde i se citează lucrarea διαλεκτική τέχνη și se vorbește o dată și de adepții lui, οἱ περὶ Κρίνιν. Vezi și SVF III, pp. 268-269.

194. αὐλητρίς, într-un cuvînt, înseamnă „flautista”, iar despărțit în două cuvinte, αὐλὴ τρίς, înseamnă „casa de trei ori...”. Αὐλὴ înseamnă „curte” și „curtea împreună cu conținutul ei”, adică „împreună cu casa”. **195.** *Poseidonios din Apamea*, din stoicismul mediu? Mai există un Poseidonios din Alexandria, filosof stoic mai puțin ilustru ca primul citat de noi și de care credem că este vorba în textul lui Diogenes Laertios. **196.** „Semne”, τὰ σημαίνοντα; „lucruri semnificate”, τὰ σημαίνόμενα. **197.** „Exprimabilele”, λεκτά. **198.** „Exprimabilele complete” se numesc τὰ λεκτὰ αὐτοτελῆ. **199.** „Judecăți”, ἀξιιώματα. **200.** „Silogisme”, συλλογισμοί. Acest termen aristotelic este conservat și de stoici, chiar dacă raționamentul deductiv silogistic al lui Aristotel difera cu totul de silogismul stoic bazat pe o premisă care e o propoziție ipotetică. Și Aristotel cunoaște raționamentul ipotetic, dar, după dînsul, acesta nu este științific (cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, 1993, pp. 228 și urm.). **201.** „Eliptic”, ἐλλιπής; „predicat”, κατηγορημα, „direct și indirect”, ὁρθὸν καὶ ὑπτιον. Toți acești termeni sînt definiți mai departe. **202.** „Reprezentare rațională”, φαντασία λογική.

203. „Exprimabilele complete”, λεκτὰ αὐτοτελῆ. **204.** „Exprimabilele eliptice”, λεκτὰ ἐλλιπῆ. Mai departe urmează definițiile acestor expresii.

205. *Apollodoros din Seleucia*. **206.** Predicate intransitive, συμβάματα, sînt predicatele complete la verbele intransitive, spre exemplu Δίων περιπατεῖ („Dion umblă”). De aceea e de presupus că în text este o lacună. H.v. Arnim, în aparatul său critic (SVF, II, p. 59) remarcă: *multa exciderunt, certe*: τὰ δὲ παρασυμβάματα.

207. După menționarea predicatelor directe (ὁρθά), indirecte (ὑπτια) și nici de unele nici de altele (οὐδέτερα), urmează definițiile lor. **208.** Primele, ὁρθά, după exemplele date, sînt predicate active tranzitive, ὑπτια sînt predicate pasive, „răsturnate”, întrucît aici obiectul devine subiect, iar „nici de unele, nici de altele”

sau „neutre” sînt predicatle active, dar intransitive. Exemplele la această din urmă categorie sînt: περιπατεῖ care e intransitiv; al doilea exemplu, φρονεῖ („gîndește”), este în grecește tot intransitiv; verbul nu se întîlnește nici în forma medială, nici în cea pasivă. **209.** „Predicatul reflexiv”, ἀντιπεπονθότα, au formă indirectă (diateza medio-pasivă), ca cele pasive, dar sens activ. Exemplu: κείρεται, „el se tunde”. **210.** „Dion se plimbă”. Obiceiul de a se cita, chiar și în timpul cursurilor ținute de profesor, exemple concrete cu personaje cunoscute era foarte răspîndit la filosofi. Mai sus puțin (VII, 63) avem exemplul „Socrate scrie”. Cine este acest Dion, nu știm. Probabil că este vorba de discipolul și prietenul lui Platon, unchiul lui Dionysios cel Tânăr, tiranul din Siracuză. Deși e curios, acest lucru totuși nu e exclus. Nu cunoaștem vreun alt Dion din istoria stoicismului. Există un Dion, atenian din districtul Paiania, citat în Decretul onorific pentru Zenon, unde e menționat printre cei șase supraveghetori pentru executarea mormîntului funerar al lui Zenon, dar e puțin probabil ca acest personaj obscur să fie dat drept exemplu. Și Aristotel citează mereu pe Coriscos în cursurile sale, poate că acesta fiind chiar de față la prelegere. Coriscos și cu Erastos sînt ambii din Scepsis, discipoli ai lui Platon la filiala Academiei platonice din Assos (în Troada). Lor le e adresată scrisoarea a 6-a a lui Platon și în același timp lui Hermias, scrisoare pe care o considerăm autentică. **211.** ἀξιωμα se numește la stoici „judecata” logică, spre deosebire de Aristotel, unde termenul λόγος redă judecata. Ἀξιωμα se întîlnește la Aristotel, dar în alt sens: ἀξιωμα este o propoziție admisă drept adevărată, fără demonstrație. ἀξιωμα, verbul, înseamnă „a prețui”, „a cere”, „a pretinde”, „a socoti”. **212.** *Inachos* – rîu lîngă Argos. Versul e dintr-o tragedie necunoscută. Lacuna indicată mai departe este descoperită de Hübner. Lipsesc definițiile pentru ὀρικόν, ἀρατικόν și ὑποθετικόν, pentru expresii de jurămînt, optative și ipotetice. **213.** Versul e din Homer, *Iliada*, IX, 96 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 181, nr. 96). **214.** Dintr-o tragedie necunoscută (Nauck, *TGF*², fr. 286). **215.** Toți acești stoici sînt cunoscuți din notele anterioare. **216.** Propoziții sau judecăți simple se numesc pe grecește ἀξιώματα απλά; judecăți complexe sau nesimple, ἀξιώματα οὐκ απλά.

217. Eliminat din text de Ross. **218.** Adăugat de Arnim.

219. Judecățile ἀποφατικόν și ἀρνητικόν sînt cam același lucru: judecată negativă. Urmează în citare continuă τὸ στερητικόν, τὸ κατηγορικόν, τὸ κατηγορευτικόν și τὸ ὁριστικόν. Acestea sînt propozițiile sau judecățile simple (ἀπλά) (cf. A. Dumitriu, *Istoria logicii*, vol. I, 1993, pp. 291-292).

220. Judecățile complexe sau compuse sau nesimple (οὐκ απλά) se numesc: ipotetică (τὸ συνημμένον), asertorică (τὸ παρασυνημμένον), conjunctivă (τὸ συμπελεγμένον), disjunctivă (τὸ διεξυγμένον), cauzală (αἰτιώδες) și comparativă (τὸ διασαφούν τὸ μᾶλλον καὶ τὸ ἥττον) (cf. A. Dumitriu, *op. cit.*, p. 293).

221. Propoziția sau judecata cu negație dublă se numește ὑπεραποφατικόν, adică „supernegativă”. **222.** *Diogenes din Babilon*, vezi mai sus, nota 125.

223. Propoziția ipotetică, συνημμένον, este complexă („nesimplă” pe grecește) și e formată din două propoziții sau judecăți (în gramatică protaza, πρότασις, și apodoza, ἀπόδοσις), care în logica stoică poartă următoarele nume: prima propoziție (cea secundară), introdusă cu particula „dacă”, se numește „conducătoare”, τὸ ἡγούμενον, tradus și cu „inițială” sau „începătoare”, iar propoziția a doua (principală) se numește „terminală”, τὸ λήγον. Propoziția ipotetică se numește λήμμα, „ceea ce e luat, admis sau dat”. Deci în raționamentul de tip stoic propoziția: „Dacă e zi, e lumină” este λήμμα propriu-zis. „Dacă e zi” este τὸ ἡγούμενον; „e lumină” este τὸ λήγον. A doua propoziție a raționamentului sună astfel: „Dar e zi”. Aceasta este numită πρόσληψις, „adaos”, „ceea ce e luat în plus”. Dar împreună cu propoziția precedentă ele pot purta și numele de λήμματα, adică „premise”. Prima propoziție-premisă este de categoria οὐκ ἀπλοῦν „nesimplă” sau „complexă” și este λήμμα propriu-zis, pe cînd a doua propoziție din raționament este numită πρόσληψις și este simplă (ἀπλοῦν). Ea se mai numește deci și λήμμα în sens subsidiar. A treia propoziție a unui raționament stoic este

concluzia, ἐπιφορά, propriu-zis „inferență”, dacă se respectă sensul etimologic (spre deosebire de Aristotel, care numea concluzia συμπερασμα). Această ἐπιφορά este tot o propoziție sau o judecată simplă, ἀπλοῦν; în exemplul de mai sus: „Deci este lumină”. La această notă ne vom referi și vom reveni mai departe (cf. A. Dumitriu, *op. cit.*, pp. 300 și urm.). **224.** Este vorba de conjuncția ἐπεὶ „deoarece”. În cele ce urmează, ca și aici, este vorba de propozițiile luate una câte una, deci de judecăți logice, spre deosebire de raționament, care e format din mai multe judecăți. În propoziția „Deoarece e zi, e lumină”, nu numai că a doua aserțiune („e lumină”) urmează din prima ca o consecință („deoarece e zi”), dar în această propoziție se afirmă și adevărul de fapt al primei propoziții, prin urmare „Deoarece este de fapt zi, este lumină”. **225.** Adăugat de Arnim.

226. „Propoziția inițială” într-o judecată ipotetică completă se numește τὸ ἡγούμενον (de exemplu: „Dacă e zi”), iar „propoziția terminală” se numește τὸ λήγον (de exemplu: „este lumină”). **227.** „Judecata probabilă” se numește τὸ πιθανὸν ἄξιωμα. Și Carneade, fondatorul Academiei noi sceptice, întrebuințează termenul πιθανόν și îl ia ca o expresie fundamentală în scepticismul său pentru a ajunge la un probabilism. Avem aici o concesie făcută de Carneade, după cum s-ar părea, stoicismului și marelui său adversar Chrysippos din Soloi sau Tars. Scepticismul academic, atît cel al lui Arcesilaos (Academia medie), cît și cel al lui Carneade (Academia nouă) au abandonat scepticismul radical al școlii vechi sceptice reprezentată prin Pyrrhon din Elis și elevul acestuia Timon din Phlius.

228. „Adeziune” traduce termenul tehnic al filosofiei stoice συγκατάθεσις, despre care vom mai avea de vorbit. **229.** „Propoziție” sau „judecată verosimilă”, pe grecește εὐλογον ἄξιωμα. Termenul εὐλογον e întrebuințat de Arcesilaos, după cît se pare, așa cum πιθανόν este întrebuințat de Carneade. Dar cuvîntul (εὐλογον) se găsește deja la Aristotel, pentru a indica ceea ce este „rezonabil” de așteptat că se va întîmpla în majoritatea cazurilor (ὥς ἐπὶ τὸ πολὺ). **230.** „Premisa întîii”, λήμμα; „premise adăugată”, πρόσληψις; „concluzia”, ἐπιφορά. **231.** „Raționamentul figurativ”, λογότροπος, e raționamentul exprimat prin simboluri (aici „primul”, „al doilea”). „Raționamentele neconclusive”, λόγοι ἀπέραντοι; „Raționamentele conclusive”, λόγοι περαντικοί. **232.** Aici θέμα are același sens ca λήμμα, „premise”. Ne gîndim chiar dacă n-ar fi de înlocuit θέματα, care nu mai apare nicaieri în acest ansamblu, cu λήμματα. **233.** Adăugat de Arnim. **234.** Cuvintele între paranteze ascuțite lipsesc în manuscrisele cele mai importante ale lui Diogenes Laertios, anume în B, P, și F și sînt completate de Arnim. **235.** Completat de Arnim.

236. Avem aici iarăși sofismele de care am vorbit în notele noastre, mai ales la Diogenes, II, 108. **237.** Din nefericire, aici a căzut din textul lui Diogenes Laertios explicația primelor două sofisme: „Voalatul” și „Ascunsul”. Textul rămas explică sofismul numit „Grămadă” (*sorites*), care e foarte bine lămurit.

238. Aici au căzut iarăși din text explicațiile la sofismul „Încornoratul”. Urmează explicația la sofismul „Nimeni”, care e foarte bună. **239.** Completarea textului, aflată între paranteze ascuțite, aparține lui Arnim. Aici, în acest sofism, așa cum este expus de Diogenes Laertios, este un joc de cuvinte între τις „cineva” și οὗτις „nimeni”, care nu se poate reda în traducere. Dacă τις „cineva” e aici, urmează că τις „cineva” nu e la Rhodos. Dar cineva este aici; deci οὗτις „nimeni” nu e la Rhodos. **240.** Înțeleptul este nu numai „dialectician”, ci el posedă toate virtuțile (ἀρεταί), după cum vom vedea. **241.** ὀνομάτων ὀρθότης, „rectitudinea denumirilor”, este termen tehnic, datînd de la sofisti (vezi la Protagoras, la Platon, *Phaidros*, 226 d și urm., unde termenul e ὀρθοεπεία). **242.** Citim împreună cu Apelt νομοθέται în loc de νόμοι al manuscriselor. Și referirea la Platon, *Cratylus*, care se găsește la Apelt, este potrivită și o acceptăm și noi. **243.** Aici se încheie expunerea teoriei comune a stoicilor despre logică, expunere făcută detaliat, într-o oarecare măsură, după Diocles din Magnesia, citat de Diogenes Laertios. Această expunere cuprinde din Cartea a VII-a, §§ 49-83. Mai departe urmează expunerea detaliată a eticii comune tuturor stoicilor. **244.** Această clasificare sau diviziune a eticii în problema de tratat este de importanță capitală. Dăm și titlurile

grecești: 1) περί ὁρμῆς; 2) περί ἀγαθῶν καὶ κακῶν; 3) περί παθῶν; 4) περί ἀρετῆς; 5) περί τέλους; 6) περί πρώτης ἀξίας; 7) περί πράξεων; 8) περί καθήκοντων; 9) περί προτροπῶν καὶ ἀποτροπῶν. Avem aici o concordanță remarcabilă, deși cu mici variante, cu expunerea eticii stoice la Cicero, *De finibus bonorum et malorum*, Cartea a III-a, care ține, cu mici întreruperi, de la cap. 5, § 16, până la finele Cărții, cap. 22, § 76. Iată, subiectele tratate de Cicero în succesiunea lor: Despre înclinații; Despre valoare; (*aestimabile*); Despre scop (*finis*, τέλος); Despre bine (*bonum*); Despre pasiuni (πάθος, *morbus*); Despre lucruri de ales, de respins și indiferente; Despre îndatoriri (καθήκοντα, *officia*); Despre înțelept (*sapiens*). Ordinea e puțin diferită de cea de la Diogenes Laertios, dar capitolele eticii stoice sînt aceleași la ambii autori. Cicero are un scurt capitol *Despre pasiuni*. În schimb, la Diogenes Laertios lipsește capitolul *Despre înțelept*. De altfel, el nu respectă ordinea capitolelor. Mai există un extras din Areios Didymos la Stobaios, *Eclogai*, destul de sec, ale cărui capitole corespund cu cele de la Diogenes Laertios și Cicero, mai puțin ordinea lor. Concluziile care trebuie trase din faptele expuse mai sus sînt următoarele: exista o ordine tradițională a expunerii eticii stoice, care datează din timpul stoicismului vechi; tot astfel și conținutul capitolelor. Cea mai completă expunere o avem la Cicero și ea trebuie pusă la baza oricărei prezentări a eticii stoice. Mai departe, în textul lui Diogenes Laertios, VII, 94, avem dovada că această împărțire (ὁποδιαίρουσιν) a eticii pe capitole datează de la Chrysippos, marele renovator al stoicismului vechi, și a fost acceptată de discipolii lui: Archedemos din Tars, Zenon din Tars, Apollodoros din Seleucia, Diogenes din Babilon, Antipatros din Tars și Poseidonios (din Alexandria?), pe cînd Zenon din Cition și Cleante din Assos aveau o diviziune mai simplă (ἀφελέστερον). **245.** Vezi nota anterioară. **246.** Și Zenon, cu Cleante, au dat oarecare subdiviziuni logicii și fizicii, așa cum dăduseră și o împărțire simplă a eticii pe un număr de subiecte. **247.** Completat de Arnim. Mai departe textul grec este neclar, dacă nu deteriorat. **248.** Senzația αἰσθησις și, ca urmare a ei, înclinația (ὁρμή) sau instinctul apar pe treapta organică a animalelor, ele lipsind la plante. Stoicii nu recunosc cele trei părți ale sufletului de la Platon și Aristotel, ci același suflu-foc (πνεῦμα, πῦρ) străbate toate lucrurile, dîndu-le un τόνος, o forță de coeziune care le face să dăinuiască și care are diverse grade de tensiune: în lucrurile neanimate, în pietre, el se numește ξίς, la plante φύσις, în animale ψυχή, în om ἡγεμονικόν. Dar acestea aparțin fizicii, și ne rezervăm în partea despre fizică o expunere completă a lor (vezi mai sus, nota 356).

249. Completat de Arnim. **250.** τεχνίτης „artistul” se referă la λόγος, rațiunea. Despre rațiunea sau focul-artist, care, străbătînd toate, creează și animă toate, ne vom ocupa la partea privitoare la fizică (vezi mai sus, nota 349).

251. Lucrarea se găsește citată în catalogul operelor lui Zenon (Diogenes Laertios, VII, 4) sub titlul Περί ὁρμῆς ἢ περί φύσεως ἀνθρώπου.

252. Formula este vestită pentru a da o sintetizare a scopului în morala stoică: ὁμολογουμένως τῇ φύσει ζῆν. Ea apare sub diferite variante, care, toate, exprimă același lucru. Cum omul este o parcelă din univers, a trăi în conformitate cu natura sa înseamnă a trăi în conformitate cu natura universală. Acest lucru, viața conformă cu natura, este și viața conformă cu virtutea (κατ’ ἀρετὴν ζῆν), căci virtutea consistă în capacitatea sau dispoziția de a îndeplini funcția esențială pentru care existăm și pe care ne-a dat-o natura. **253.** Vezi nota anterioară.

254. Cleante, Poseidonios, Hecataios ne sînt cunoscuți. Ei ar fi avut aceeași părere și formulare ca și Zenon în acest punct al eticii. **255.** Chrysippos dă o formulare puțin diferită: „a trăi în conformitate cu virtutea înseamnă a trăi în acord cu experiența mersului naturii”, căci natura noastră individuală și natura universală sînt identice. **256.** Despre Zeus, care străbate și conduce dinăuntru toate lucrurile și este identic cu focul-artist (creator) și cu rațiunea (λόγος) vom vorbi în partea despre fizică (vezi mai jos, nota 349). **257.** ὁ παρ’ ἐκάστω δαίμων este geniul pe care fiecare om îl are în el, după o concepție foarte veche care a dăinuit multă vreme la greci. Cine are un geniu bun este fericit, εὐδαίμων, cuvînt

care înseamnă „dotat cu un geniu bun” și, mai departe, „fericit” și „bogat”. Și Heraclit din Efes zicea: ἦθος ἀνθρώπων δαίμων, „caracterul este pentru om Zeul lui” (dător de fericire sau nenorocire) (fragm. 119, Diels-Kranz⁷⁻⁹).

258. În pasajul anterior se vede cum nu poate fi tratată etica fără o cunoaștere prealabilă a fizicii stoice. Această implicație a celor trei părți ale filosofiei, care formează un tot la stoici și nu se pot separa sau înțelege una fără de cunoașterea celeilalte, se poate vedea în toată expunerea filosofiei lor (vezi mai sus, nota 128). καθήκοντα, *officia*, sînt îndatoririle morale. **259.** În formula „a trăi în conformitate cu natura”, Chrysippos înțelege sub cuvîntul „natura” (φύσις) atît pe cea universală, cît și cea individuală, pe cînd Cleante înțelege numai natura universală, diferențiere care este importantă. **260.** Aici se vede optimismul fundamental al stoicismului. Răul vine de la o înstrăinare de la natură. Îndemnulurile naturii sînt bune fiindcă natura noastră individuală este conformă cu cea universală. De aici recomandarea unei vieți conforme cu natura, fie ea individuală sau universală.

261. Și Aristotel admitea existența a două feluri de virtuți: intelectuale sau dianoetice (teoretice zic stoicii) și virtuți etice (neteoretice zic stoicii): διανοητική și ἠθική în terminologia aristotelică, θεωρηματική și δθεώρητος în terminologia stoicilor din textul nostru. Dar distanța este mare între cele două concepții etice, după cum se vede din exemple. În stoicism, nu este vorba de virtuți etice, ci de calități fizice: sănătate, vigoare fizică. **262.** „Virtutea poate fi învățată” sau „virtutea nu poate fi învățată” este un vechi τόπος al sofisticii. Astfel avem un vechi tratat anonim, intitulat Δισοὶ λόγοι al vechii sofistici, scris în dialect doric, al cărui cap. 6 poartă titlul Περὶ τᾶς σοφίας καὶ τᾶς ἀρετᾶς αἱ διδασκτόν (Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, II, p. 414). **263.** Toți acești filosofi stoici ne sînt cunoscuți și am mai vorbit de ei.

264. *Apollophanes* aparține stoicismului vechi, din generația discipolilor lui Zenon (vezi fragmentele lui la Arnim, *SVF*, I, p. 90). **265.** „Cumînțenia” traduce pe φρόνησις, care este la stoici ca și la Aristotel, înțelepciunea practică; la Platon, φρόνησις însemna știința superioară a ideilor, care dă omului directiva în viața sa activă. Pentru a ajunge la cunoașterea adevărată a ideilor, trebuie să te lepezi de datele senzoriale și să faci cercetarea ghidat fiind de rațiunea pură (vezi textul caracteristic în dialogul *Phaidon*, 65 a – 66 a). **266.** Cele patru virtuți cardinale, stabilite de Platon: σωφροσύνη „cumpătate”, ἀνδρεία „curaj”, σοφία „înțelepciune” și δικαιοσύνη „justiția”, formată din armonia celorlalte trei. Platon, în *Republica*, atribuie aceste virtuți celor trei clase sociale din statul său, „cumpătarea” pentru țărani și meseriași, „curajul” pentru militari și „înțelepciunea” pentru conducători. Din armonia lor rezultă „dreptatea”. Și sufletul, la Platon, are trei părți, cărora le atribuie pe rînd una dintre virtuți: înțelepciunea e virtutea pentru rațiune, curajul pentru partea sufletului care produce pasiunile generoase, iar cumpătarea pentru partea apetență din suflet. Acordul dintre aceste părți, produs prin exercitarea de către individ a virtuților proprii fiecărei părți a sufletului său, îi dă fericirea și armonia interioară, care e dreptatea. **267.** S-au pierdut din textul lui Diogenes Laertios în manuscrise definiția justiției și a cumpătării. **268.** „Știință”, ἐπιτήμη.

269. „Deprindere”, ἔξις. **270.** „Prezența de spirit”, ἀγχίνοια.

271. „Ceea ce se cuvine să fie făcut”, traduce grecescul καθήκον. Mai departe puțin, „hotărîrea bună” traduce pe εὐβουλία, deci „capacitatea de a lua o hotărîre bună”. **272.** Completat de Arnim. **273.** Definiție importantă: τὸ τέλειον κατὰ φύσιν λογικοῦ ὡς λογικοῦ. Se vede aici caracterul intelectualist, raționalist al moralei stoice. Conformarea cu rațiunea, care face parte din natura ființei umane, constituie pentru aceasta perfecțiunea. Omul o poate avea dintr-o dată, fiindcă rațiunea constituie esența ființei sale. Pe cînd la Aristotel virtutea este o ἔξις, o „deprindere”. Spre deosebire de Platon și Aristotel, la stoici nu există un ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς care să explice pasiunile. **274.** După împărțirea bunurilor în scopuri (τελικά) și mijloace (ποιητικά), Diogenes Laertios, sau izvorul său, trece la cercetarea acestei împărțiri, aplicată la virtute. Cuvîntul <ἀρεταί> „virtuți” este completat de Lipsius, el fiind în manuscrise. Morala antică nu cunoaște principiul eterogenității scopurilor, pe care l-a formulat W. Wundt și l-a aplicat la etică.

275. Cuvîntul <κακαί> „vicii” e completat de Arnim. **276.** „Deprinderi”, ξξεις. **277.** „Dispozițiuni”, διαθέσεις. Și aici se vede deosebirea dintre morala stoică și cea aristotelică. Pentru Aristotel, virtuțile sînt deprinderi, ξξεις, rezultatul unui exercițiu, pe cînd pentru stoici deprinderile sînt realizările profesionale. La stoici, virtuțile sînt dispoziții înnăscute ale rațiunii conducătoare (ἡγεμονικών) din om, care e πνεῦμα sau πῦρ, suflu sau foc, de diferite grade de puritate, după indivizi. Doctrina stoică, sub forma ei extremă, nu admite grade și progres în domeniul înțelepciunii (vezi mai sus, nota 103). **278.** „Beneficiul dintr-o întreprindere”, ἀντικατάλλαξις. **279.** „Aplecarea firească pentru a-și îndeplini bine funcția sa”, τὸ εὖ πεφυκέναι πρὸς τὸ ἴδιον ἔργον, este tocmai ceea ce se cere virtuții, ἀρετή, care e capacitatea unei ființe sau a unui lucru de a-și îndeplini în mod cît mai desăvîrșit funcția esențială. **280.** „Frumosul moral”, τὸ καλόν; la Cicero, *honestum*. **281.** Formula „toate bunurile sînt egale”, πάντα τὰ ἀγαθὰ ἴσα, este tipică pentru morala stoică, care nu admite o gradație și nici progres în înțelepciune. Formula „toate lucrurile existente sînt sau bune, sau rele, sau nici bune, nici rele” reprezintă o trihotomie a noțiunilor, care se întîlnește adesea în stoicism. Astfel, dintre lucruri, unele sînt de preferat, altele de respins, altele nici de preferat, nici de respins (adică indiferente) și așa mai departe. **282.** La începutul § 102 avem cele patru virtuți cardinale ale grecilor și viciile opuse lor. Apoi vin lucruri nici bune, nici rele, deci indiferente (ἀδιάφορα). Lucrurile preferabile (προηγμένα) și cele de respins (ἀποπροηγμένα) fac, în fond, parte din lucrurile indiferente (ἀδιάφορα) în sine. **283.** Aici se arată foarte bine cele două sensuri ale cuvîntului „indiferent” (ἀδιάφορον). E indiferent ceea ce nu contribuie la fericirea sau la nenorocirea omului, cum sînt bunurile exterioare (sănătate, bogăție etc.) pe care le posedăm sau le pierdem. Deci, din acest punct de vedere, și lucrurile preferabile, și cele de respins sînt indiferente. În al doilea sens, sînt indiferente lucrurile care nu contribuie cu nimic la fericirea sau la nenorocirea omului: spre exemplu, dacă numărul firelor de păr din cap este pereche sau nepereche.

284. Completat de Arnim. **285.** Termenii între ghilimele sînt προηγμένα și ἀποπροηγμένα. Aici se spune *expressis verbis* că ele fac parte din lucrurile indiferente, ἀδιάφορα. **286.** „Nedemnitate”, ἀσέβεια, contrariul lui ἀσέβεια.

287. „Valoarea”, ἀξία. Se dau mai departe trei definiții ale acestei noțiuni importante în morala stoică, care are o rubrică specială pentru expunerea ei (vezi Diogenes Laertios, VII, 84. Περὶ τῆς πρώτης ἀξίας, și Cicero, *De finibus*, III, 6, 20, unde ἀξία este tradus cu *aestimabile*). **288.** „Viața armonioasă”, ὁμολογούμενος βίος, aduce aminte de ὁμολογούμενος ζῆν τῇ φύσει și se înțelege același lucru: viața în armonie cu natura proprie a individului și cu natura universală. Vezi mai sus, nota 252. **289.** O formulă asemănătoare este și ὁ κατὰ φύσιν βίος, care se găsește aici. **290.** Textul pare deteriorat, întrucît nu prea se înțelege ce caută cătîrul aici. Hans von Arnim propune lectura πρὸς τὰς ἡμιολίους κριθάς, în loc de πρὸς τὰς σὺν ἡμίνων κριθάς, ceea ce ni se pare acceptabil. Deci se vorbește de un schimb de o măsură de grîu contra o măsură și jumătate de orz.

291. „Conformarea în procesul vieții”, τὸ ἀκόλουθον ἐν τῇ ζωῇ. Termenul ἀκόλουθον exprimă, între altele, „acordul”, „armonia”. Deci avem iarăși formula acordului cu viața, cu natura (vezi mai sus, nota 252). **292.** Că „îndatorire” traducem termenul, așa de important în morala stoică, τὸ καθήκον, lat. *officium*. Cicero a consacrat trei Cărți acestei noțiuni și problemelor legate de ea, în tratatul *De officiis*. **293.** Etimologia greacă κατὰ τινας ἥκειν nu spune mare lucru și nu credem că e exactă în fond: și în românește cuvîntul „cuvine” își trage obîrșia de la cuvîntul „vine”, dar sensurile celor două cuvinte n-au vreo legătură între ele. Unul este un verb de mișcare: „vine”, iar celălalt exprimă conveniența morală: „cuvine”. **294.** După Platon și Aristotel, sufletul are trei părți; după Platon: νοῦς, θυμός, ἐπιθυμία, rațiune, pasiune generoasă, dorință. După Aristotel: νοῦς sau τὸ λογικόν, τὸ αἰσθητικόν și τὸ ὁρεπτικόν, partea rațională, senzitivă și hrănitoare. Ultimele două părți, atît la Platon cît și la Aristotel, sînt de multe ori contopite sub denumirea de ἄλογον (sc. μέρος τῆς ψυχῆς), partea irațională a sufletului, așa

încît rămîn față în față două părți: τὸ λογικόν și τὸ ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς. Partea irațională a sufletului explică la Platon și la Aristotel pasiunile, care sînt stări sau mișcări ale sufletului provocate de această parte a sufletului. După cum vom vedea, stoicii nu recunosc existența unei părți iraționale a sufletului, ceea ce duce la teoria conform căreia pasiunile sînt judecări false. După stoici, conform textului din Diogenes Laertios, sufletul are opt părți. Dar să nu uităm că la ei sufletul este material, este un suflu de foc (πνεῦμα, πῦρ), care pătrunde tot corpul și îi dă o tensiune (τόνος) specifică. Sub aspectul lui rațional, sufletul se numește partea conducătoare, neexistînd o parte irațională în el. Cele opt părți ale sufletului sînt realmente părți materiale. Acestea sînt cele cinci simțuri (τὰ πέντε αἰσθητήρια), partea vorbitoare (τὸ φωνητικὸν μέρος), partea gînditoare (τὸ διανοητικόν) și partea procreatoare (τὸ γεννητικόν). **295.** Vezi nota precedentă.

296. „Tulburare” traduce grecescul ἀκαταστασία, „lipsă de stabilitate”, „neliniște”, „nestatornicie”. Aici se vede originea intelectuală a pasiunilor la stoici, care vor găsi ceva mai departe o formulă și mai netă: pasiunile sînt judecări false. Aici pasiunile sînt declarate o perversiune a minții, a rațiunii, ce provine dintr-o considerare eronată a lucrurilor, ἐκ δὲ τῶν ψευδῶν ἐπιγίνεσθαι τὴν διαστροφήν ἐπὶ τὴν διάνοιαν. Și aici se vede originea intelectualistă a pasiunilor.

297. Cele două definiții ale lui Zenon sînt celebre și foarte importante: pasiunea (πάθος) e definită ca ἡ ἄλογος καὶ παρὰ φύσιν ψυχῆς κίνησις, dar mișcarea irațională a sufletului nu provine dintr-o parte irațională din suflet (ἡγεμονικόν), ci dintr-o perversiune a rațiunii sau, mai bine-zis, dintr-o considerare eronată a lucrurilor. A doua definiție spune că pasiunea este ὁρμὴ πλεονάζουσα, un impuls instinctual care crește în mod exagerat. Și aici nu este vorba de un principiu psihic irațional din care ar proveni pasiunea, ci de o creștere a impulsului pe care rațiunea n-are grijă, la anumiți indivizi, s-o controleze și s-o domine. **298.** În cele ce urmează vom avea o sumedenie de traduceri ale unor denumiri grecești de pasiuni, pe care trebuie să le declarăm aproximative, întrucît de cele mai multe ori nu avem un cuvînt echivalent românesc adecvat pentru a le reda exact. Prin urmare, aceste traduceri trebuie să le luăm drept ceea ce sînt: redări cît mai apropiate posibil ale termenului grec. Din fericire, definițiile ce urmează în text și care de multe ori sînt foarte bune precizează sensul. Noi vom căuta să redăm în note și termenul grecesc. Aici avem cele patru genuri mari ale pasiunilor: λύπη, φόβος, ἐπιθυμία, ἡδονή. **299.** Aici se spune în mod precis că pasiunile sînt judecări (fără îndoială eronate), τὰ πάθη κρίσεις εἶναι, după Chrysippos în *Despre pasiuni*, dîndu-se chiar două exemple: despre avarie și despre beție. **300.** Se definește *durerea* drept συστολήν ἄλογον a sufletului. Dar vom vedea că această strîngere irațională a sufletului provine din greșeala rațiunii și nu de la un alt principiu sufletească care depășește rațiunea.

301. Speciile *durerii*: ἔλεος, φθόνος, ζῆλος, ζηλοτυπία, ἄχθος, ἐνόχλησις, ἀνία, ὀδύνη, σύγχυσις. **302.** *Frica* (φόβος) e așteptarea răului. Aici se vede caracterul intelectualist al definiției. Speciile ei sînt: δέιμα, ὄκνος, αἰσχύνη, ἐκπληξις, θόρυβος, ἀγωνία. **303.** Speciile *dorinței* (ἐπιθυμία), definită ca ἄλογος ὄρεξις, sînt σπάνις, μῖσος, φιλονεικία, ὀργή, ἔρως, μῆνις, θυμός. Traducerile ultimelor două, „pica” și „ciuda”, sînt nesatisfăcătoare, dar nu se poate găsi ceva mai bun. În orice caz, definițiile date clarifică lucrurile. **303a.** Vezi Homer II, I 81 și urm. **304.** Plăcerea (ἡδονή) e definită ca o exaltare irațională care rezultă din ceea ce pare a fi demn de alegere. Și aici caracterul intelectualist al concepției stoice despre pasiuni este evident. Este vorba de o „alegere” (αἰρετός, „ceea ce e demn de ales”). Nu vom mai insista de aici înainte asupra acestui caracter raționalist, intelectualist în definirea pasiunilor, lăsînd acest lucru în seama cititorilor. Speciile plăcerii sînt: κῆλησις, ἐπιχαιρεκακία, τέρψις, διάχυσις. Termenul ἐπιχαιρεκακία se găsește și la Aristotel în teoria virtuților, definite ca o medietate între două vicii extreme (*Etica către Nicomach*, II, 7). Ἐπιχαιρεκακία, „bucuria de răul altuia”, și φθόνος, „întristarea produsă de fericirea meritată a cuiva”, sînt cele două vicii extreme, între care se află la mijloc νέμεσις, „indignarea

produsă de fericirea *nemeritată* a cuiva". Aceasta din urmă e o virtute și un sentiment, zice Aristotel, demn de zei și de oamenii cu sentimente alese, nobile.

305. „Întoarcere”, προτροπή. **306.** Comparația cu infirmitățile corpului este interesantă. Ea se face însă numai aici. „Înclinare” și „tendință” traduc cuvintele εὐεμπνωσία și εὐκαταρορία. **307.** Stări emoționale bune (εὐπάθειαι) sînt trei la număr: χαρά, εὐλάβεια, βούλησις. **308.** Speciile lor sînt date în ordine inversă. Specii ale voinței, βούλησις sînt: εὐνοια, εὐμένεια, ἀσπασμός, ἀγάπησις.

309. Speciile *prudenței* (εὐλάβεια) sînt: αἰδώς, ἀγεία.

310. Speciile *bucuriei* (χαρά) sînt: τέρψις, εὐφροσύνη, εὐθυμία. Acest din urmă termen se găsește la Democrit pentru a exprima starea de fericire spre care tinde omul. Vezi Diogenes Laertios, IX, 46; vezi și fragm. 3, Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹.

311. Paragrafele 117 și urm. se ocupă cu „înțeleptul”, ultima parte a eticii stoice, așa cum e expusă la Cicero, *De finibus*, III, 22, 75-76. Titlul περὶ τοῦ σοφοῦ lipsește în lista inițială de la Diogenes Laertios, VII, 84. Tratatul „înțeleptului” ține, la Diogenes Laertios, de la § 117 pînă la § 125. **312.** *Apollodoros din Seleucia*.

313. „Fără divinitate”, ἄθεος, „ateu”. **314.** Această negare a oricăror grade pe calea greșelilor și tot așa pe calea înțelepciunii este o caracteristică a filosofiei stoice. Toate greșelile sînt egale și tot așa nu există stadii intermediare între înțelept și neînțelept (vezi mai sus, nota 103). **315.** Teoria egalității greșelilor este dată de Diogenes Laertios ca fiind a lui Chrysippos, Persaios și Zenon. Această citare a celor trei autori în ordine cronologică inversă este curioasă. Să fie Chrysippos izvorul lui Diogenes Laertios, sau izvorul izvorului lui, și să fi găsit pe Persaios și pe Zenon citați la Chrysippos? **316.** Imaginea e foarte bună pentru a reda ideea pe care vor s-o exprime stoicii. *Stadionul* este o unitate de măsură de lungime, puțin mai mică de 200 m. Lungimea diferea de la o localitate la alta. *Stadionul* ca unitate de lungime avea în Olympia 192 m, la Epidaur 181 m, la Delphi 177 ½ m etc. *Canobos* era capitala unui district din Egipt, la vest de Abukir.

317. τὸ καταρθοῦν înseamnă aici „conduită dreaptă” (germ., „das richtige Verhalten”). **318.** Ultimii doi autori sînt cunoscuți mai dinainte; Heracleides din Tars este elevul lui Antipatros din Tars; îl întîlnim numai aici.

319. „Asentimentul” sau „adeziunea”, συγκατάθεσις. La animale, după senzație și reprezentare (αἰσθησις și φαντασία) urmează imediat impulsul spre acțiune (ὄρμη). La om însă, după stoici, între reprezentare și impulsul spre acțiune trebuie să se producă asentimentul. Deci la om senzația și reprezentarea nu produc direct acțiunea, ci numai prin intermediul adeziunii. De aici importanța acesteia din urmă pentru conduita umană. Ești liber să-ți dai sau nu adeziunea la o reprezentare și atunci actul se produce sau nu se produce. După cum am văzut, pasiunile sînt pentru stoici niște judecăți false. Înțeleptul nu-și dă adeziunea decît la reprezentările comprehensive. Despre problema adeziunii la stoici a scris o teză latină Victor Brochard, *De assensione Stoici quid senserint*, Nancy, 1879 (cf. și Gh. Vlăduțescu, *Filosofia în Grecia veche*, 1984, p. 415). **320.** *Apollodoros din Seleucia*, vezi mai sus, nota 125. **321.** Am tradus prin „cum vrea” cuvîntul αὐτοπραγία, propriu-zis „facultatea de a acționa din propria voință” și „acțiunea săvîrșită din propria voință”. **322.** Orice magistrat la Atena și în alte părți era dator la sfîrșitul magistraturii sale, mai ales dacă aceasta era legată de gestionarea banilor publici, să dea socoteală (εὐθύνη) și să justifice modul cum a întrebunîțat banii încredințați. Numai dinastul, regele, nu dă socoteală nimănui, este ἀνυπεύθυνος. Eschine a atacat decretul onorific votat la cererea lui Ctesifon în favoarea lui Demostene, pentru serviciile aduse patriei, pe motivul că era ilegal, întrucît fusese votat înainte ca Demostene să fi depus socotelile unei magistraturi pe care o deținea (vezi Eschine, Κατὰ Κτησιφῶντος, și Demostene, Περὶ τοῦ στεφάνου; vezi și mai sus, nota 39). **323.** O listă a lucrărilor lui Chrysippos citate în diferite opere de erudiție din antichitate care nu se găsesc în lista lui Diogenes Laertios, acesta neavînd decît titlurile lucrărilor de logică și cîteva de etică, vezi la Hans von Arnim, *SVF*, III, 194-205. **324.** *Mila* (ca și la Spinoza mai tîrziu) este socotită la stoici ca un afect negativ, care produce perturbare în suflet și nu corespunde unei

reprezentări comprehensive. **325.** Χαρώνειον; după unii ar fi vorba de canale subterane considerate ca drumuri spre infern. După alții ar fi vorba de ușile închisorii prin care ieșeau condamnații duși la execuție. **326.** Aici avem iarăși dogma stoică că între înțelepciune și nebunie nu există stadii intermediare (vezi mai sus, nota 103). **327.** *Ismenias* – celebru flautist, citat de mulți autori.

328. *Apollodoros din Seleucia*, vezi mai sus, nota 320.

329. Și aici stoicii negă că ar există stadii intermediare între virtute și viciu (vezi mai sus, nota 103). „Progresul” este προκοπή. Între cele două stări extreme nu există un intermediar, cum admit peripateticienii. **330.** „Comprehensiuni certe”, βέβαιαι καταλήψεις, sînt același lucru ca și reprezentările comprehensive.

331. „Frumusețea morală” traduce pe τὸ καλόν, redat de Cicero cu *bonestum*.

332. Poseidonios deviază aici de la linia stoică rigidă care afirma că toate bunurile exterioare sînt indiferente pentru fericirea omului. Poseidonios se apropia deci de peripateticieni, care afirmau că pentru fericirea omului, în afară de virtute, este necesar un minimum de bunuri materiale. De altfel, stoicismul mediu în general – Panaitios și Poseidonios – părăsește unele poziții rigide și prea șocante ale stoicismului și încearcă o apropiere de platonism și de peripatetism.

333. „Mintea” traduce aici pe ψυχή. Stoicismul nu cunoaște, contrar aristotelismului, lucruri în posibilitate (δυνάμει) de a deveni în act (ἐνεργεία), ci la stoici totul este în act, în actualizare realizată. **334.** Avem aici vechea opoziție sofistă dintre natură (φύσαι) și convenția umană (θέσει). **335.** Vezi mai sus, nota 331.

336. *Thrasonides* – stoic, necunoscut din altă parte (vezi și Suda, s.v. ἔρως).

337. Ideea comunizării femeilor este veche. Teorii similare batjocorește și Aristofan în secolul al V-lea, în special în *Adunarea femeilor*. Platon reia această idee în *Republica* sa. **338.** Formele mixte de guvernămînt, ca mai bune, erau admise în diverse părți. Aristotel admite trei forme de guvernămînt bune: regalitatea, aristocrația și democrația (firește, la el, neamestecate), și trei rele, care sînt devieri (παρεχβάσεις) ale celor precedente: tirania, oligarhia și demagogia. Dar și Aristotel admite forme moderate de guvernămînt ca mai bune. Dacă la stoici, după cum vom vedea mai departe, toate sînt amestecate în toate, iar focul-rațiune, care e Zeus, pătrunde prin toate, de ce nu s-ar amesteca și formele de guvernămînt valabile pentru a da pe cea mai bună? **339.** Aici se termină expunerea eticii stoice, pe care Diogenes, în paragraful inițial, VII, 48, o declara ca o expunere detaliată luată după Diocles din Magnesia. Aici se vorbește de „prezentare sumară” și „elementară”. Poate a intervenit o schimbare de izvor la Diogenes Laertios, iar referatul κατά μέρος al lui Diocles ar cuprinde numai expunerea logicii (§§ 49-83), așa cum și referatul rezumativ, ἐπι κεφαλῶν, (§§ 39-48) s-a ocupat tot numai de logică. Atunci, în expunerea eticii și fizicii, Diogenes Laertios ar avea un izvor diferit de Diocles. **340.** Aici începe expunerea fizicii stoicilor, care ține pînă la finele capitoulului despre Zenon (§§ 132-160). Cu „rubrica” am tradus cuvîntul grec τόπος, „loc”. **341.** Primele patru rubrici tratează corpurile (σώματα), ultimele trei incorporalele (ἀσώματα). A doua împărțire: universul, elementele, cauzele, cuprind numai corpurile, ceea ce nu înseamnă că în tratarea lor se poate evita de a se vorbi și de incorporale. **342.** „Matematicienii” (οἱ ἀπὸ τῶν μαθημάτων) sînt astronomii, care aveau calcule de făcut mai ales cu horoscoapele. Vezi Horațiu: „...*Nec Babylonios... numeros...*” (*Ode*, I, 11).

343. Problema mărimei Soarelui și a Lunii a preocupat mult pe filosofii și oamenii de știință greci. Thales știa, probabil de la babilonieni, că diametrul aparent al Soarelui și al Lunii intră de 720 de ori în circumferința cerului. Nu se prea înțelege exact ce vor să spună doxografii (mai ales Aëtios) cînd afirmă că, după Anaximandru, roata Soarelui este de 27-28 ori mai mare ca pămîntul, iar roata Lunii de 18 sau 19 ori mai mare. Prin roată ei înțeleg un cerc imens de aer în interiorul căruia se află foc, care țîșnește printr-o deschizătură și reprezintă astrul care ne este vizibil nouă. Deschizătura pare a fi socotită de mărimea Pămîntului. De unde diferența între 27 și 28, precum și 18 și 19, după cum se socotește și deschizătura astrului în totalul roții sau nu. În schimb, Anaxagora

afirmă precis că Soarele are dimensiuni mai mari ca Peloponezul (vezi Diogenes Laertios, II, 8). Numai Heraclit afirma că Soarele are lățimea unui picior omenesc (fragm. 3 Diels-Kranz⁵), atât cât se vede pe cer. În secolul al III-lea î.H. se calculau chiar cu aproximație destul de bună dimensiunile și distanțele celor doi aștri: Soarele și Luna (vezi Aristarch din Samos *περὶ μεγέθων καὶ ἀποστημάτων ἡλίου καὶ σελήνης*). Este, desigur, curioasă poziția stoicilor și epicurienilor când afirmă, măcar ca ipoteză, egalitatea Soarelui cu lățimea lui aparentă. La stoici, aceasta se explică, probabil, prin dependența lor de Heraclit, a cărui fizică au prelucrat-o în fizica lor. La Epicur vom explica, în Cartea a X-a a lui Diogenes Laertios, sensul acestor afirmații ale lui. **344.** „Principiul conducător”, τὸ ἡγεμονικόν, este rațiunea conducătoare din om și din univers, identică cu suflul-foc care pătrunde și animă toate lucrurile. **345.** καί este omis în manuscrisele BPF.

346. „Conflagrația universală”, ἐκπύρωσις, este starea finală a universului absorbit în focul-rațiune care l-a produs. După această conflagrație urmează o nouă creare a lumii (διακόσμησις sau ἀποκατάστασις) și acest proces cosmic, cu repetarea veșnică a acelorași stări, nu va avea niodată sfârșit. Unii stoici nu admiteau această ἐκπύρωσις, conflagrație a lumii. **347.** Manuscrisele lui Diogenes Laertios au σώματα, pe când ἀσώματα este scos din Suda, s.v. ἀρχή (vezi la Hicks). Dar este îndoielnic că principiile sînt incorporeale. La începutul paragrafului nostru (VII, 134) se spune că principii ale tuturor lucrurilor sînt acțiunea și pasiunea (τὸ ποιοῦν καὶ τὸ πάσχον). Dacă acțiunea și pasiunea în sine se exprimă printr-un verb: „taie”, „este tăiat”, ele sînt incorporeale și se exprimă prin cîte un λεκτόν, pe cînd lucrul activ și lucrul pasiv sînt obiecte corporale de la care emană sau care primesc acțiunea. Astfel, obiectul activ imprimă reprezentarea sa asupra sufletului (ἡγεμονικόν) nostru, care e pasiv. **348.** Toate aceste definiții au intrat în geometrie și sînt menționate pe alocuri, ca în faimosul *Comentariu la Cartea I a Elementelor lui Euclid* de Proclus Diadochos. Teoria limitelor de care se vorbește prezintă idei asemănătoare cu cele ale lui Henri Poincaré în *Analysis situs*.

349. Realitatea corporală supremă, activă prin excelență, capătă la stoici diferite denumiri, care pun în relief anumite aspecte ale ei: zeul (ὁ θεός), rațiunea (λόγος), destinul (εἰμαρμένη sau πεπωμένη), Zeus (Ζεὺς) sînt numai o parte din aceste denumiri. Mai putem menționa: suflul cald de natura focului (πνεῦμα), focul-artist (πῦρ τεχνικόν) etc. **350.** Această idee a unui principiu (ἀρχή) din care se nasc toate lucrurile și în care se întorc la sfîrșitul unei devenirii într-un ritm care nu încetează niciodată este foarte veche și general admisă la vechii fiziologi greci, începînd cu Anaximandru din Milet, primul care a scris un tratat filosofic în proză (vezi fragm. 1 Diels-Kranz⁵⁻⁹). Stoicii au adoptat în mare parte fizica lui Heraclit din Efes. **351.** Și această cosmologie elementară a fost luată de stoici de la Heraclit, cu adaosuri de la ceilalți filosofi. Cele patru elemente aparțin lui Empedocle. Heraclit pare a nu cunoaște decît trei elemente, al patrulea, aerul, fiind conceput ca o stare intermediară între apă și foc, sub denumirea de „trombă arzătoare” (πρηστήρ, fragm. 31 Diels-Kranz⁵) sau de „exhalație” (ἀναθυμίασις), care poate fi luminoasă și pură sau obscură (vezi Diogenes Laertios, IX, 9, probabil, prin intermediari, de la Theofrast). **352.** „Calitatea specifică” traduce expresia ἰδίως ποῖόν. Zeus – suflu – foc – rațiune pătrunde toate lucrurile din univers de la un cap la altul, dîndu-le o tensiune (τόνος) care oferă coeziunea necesară pentru a-și păstra părțile laolaltă fără a se risipi, și, în același timp, prin acest suflu-foc străbătător al tuturor lucrurilor, lucrurile din cosmos sînt legate laolaltă prin simpatia universală (σύμπτωια). Această tensiune internă este specifică fiecărui lucru și îi dă particularitatea lui, calitatea care îl face să fie el însuși și nu altul. Aceasta este ἰδίως ποῖόν al fiecărui lucru. **353.** „Ziditorul” sau „creatorul”, ὁ δημιουργός, demiurgul. **354.** Vezi mai sus, nota 452. **355.** „Providența”, pe grecește πρόνοια. Stoicii cred cu fervoare în conducerea universului și a vieții umane de către divinitate, divinitatea corporală, foc-artist, rațiune, suflul, Zeus, care prevede și orînduiește toate. În schimb, Epicur și discipolii lui neagă providența divină. Aceștia admit existența zeilor, dar zeii lui Epicur stau în spațiile

dintre numeroasele lumi admise de el (μετακόσμια, *intermundia*) și nu se interesează de soarta oamenilor. **356.** „Forța de coeziune”, ξῆις. Același suflu-foc (πνεῦμα, πῦρ) pătrunde în toate lucrurile, însă cu grade diferite de tensiune (τόνος) constituind calitatea specifică (ἰδίως ποιόν) a fiecărui lucru, dând în același timp lucrului respectiv coeziunea părților și unitatea ființei (vezi mai sus, nota 248). La stoici nu avem persistența stărilor inferioare în cele superioare. La Aristotel, plantele aveau numai suflet vegetativ, pe care îl păstrează și animalele și omul. Animalele mai capătă pe lângă sufletul vegetativ și un suflet senzitiv. Omul are, pe lângă sufletul vegetativ și sufletul senzitiv, încă un suflet rațional, care intră în fat într-o fază a gestației, și intră în el din afară (θύραθεν), cum zice un text celebru al Stagiritului (*De generatione et corruptione*, B 3, 736 b, 27), care îl declară ca fiind divin (θεῖος). Pentru stoici, imanența divinității în lume sub forma ei materială de suflu-foc face inutilă admiterea de părți ale sufletului care se adaugă la fiecare treaptă a ființei. Același suflu-foc, prin modificarea tensiunii sale, dă treapta nouă a ființelor, fără vreun adaos din afară.

357. „Partea conducătoare”, ἡγεμονικόν. Aici Diogenes Laertios nu vorbește decât de prima treaptă, ξῆις, și ultima treaptă, ἡγεμονικόν, pe care o primește suflul-foc în peregrinările sale în diverse locuri din lume pe care le străbate. În nota precedentă am dat și celelalte trepte intermediare: ξῆις, φύσις, ψυχῇ, ἡγεμονικόν. Stoicii vorbesc adesea de ψυχῇ și la om. Însă trebuie să ținem prezent în minte că acest ψυχῇ uman este identic cu ἡγεμονικόν și că nu avem două principii existind unul lângă altul. Prin urmare, a spune că reprezentarea (φαντασία) este ο τύπωσις ἐν τῇ ψυχῇ este același lucru cu a spune că e ο τύπωσις ἐν τῷ ἡγεμονικῷ. **358.** Așa cum omul are o rațiune conducătoare, tot așa și universul are un ἡγεμονικόν, universul fiind și el un animal rațional mai desăvârșit ca omul. Astfel, după Antipatros din Tyr, ἡγεμονικόν al universului este *eterul*, partea senină și luminoasă a aerului din regiunile înalte ale cerului. Antipatros din Tyr se înfîlnește, în afară de aici, la Strabon și Plutarh. După Chrysippos și Poseidonios, ἡγεμονικόν-ul lumii ar fi cerul, iar după Cleante, Soarele. **359.** Vezi nota anterioară. **360.** Vezi mai sus, notele 356 și 357.

361. Vidul (τὸ κενόν), spațiul (τόπος), timpul (χρόνος) și exprimabilul (λεκτόν) sînt cele mai importante corporale (ἄσώματα). **362.** „Armonia”, σύμῃνοια; „tensiunea”, στυονία. **363.** *Apollophanes din Nisibis* – filosof stoic, urmaș al lui Zenon din Cition (vezi fragmentele la Arnim, SVF, I, p. 90). **364.** Textul este cu totul nesigur. Ultimul cuvînt, în loc de „corpuri”, e transmis în manuscrise ca „incorporale”. E îndoielnic că acest cuvînt, fie că e „corpuri” sau „incorporale”, s-ar referi la „simpatie și tensiune”, cum vrea Hicks. **365.** Platon definește timpul ca „imaginea eternității” (*Timaios*: εἰκὼν κινητὸν αἰῶνος, 37 d), iar la Aristotel timpul este „numărul mișcării după anterioritate și posterioritate” (ὁ χρόνος ἀριθμὸς ἐστὶ κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ τὸ ὕστερον, *Physica*, Δ 11, 219 b, 1, și 220 a, 24). După stoici, timpul este distanța mișcării lumii: διδότημα τῆς τοῦ κόσμου κινήσεως (Diogenes Laertios, VII, 141). **366.** După Platon, lumea ar fi creată de demiurg, din materia preexistentă după modelul ideilor, dacă descrierea creației din dialogul *Timaios*, care e pur mitică, se poate considera ca reală. Plotin și alți autori neagă că această descriere conjecturală ar fi considerată de Platon ca fiind reală. În schimb, după Platon, lumea va dura veșnic, deoarece divinitatea nu are nici un motiv ca s-o distrugă. La Aristotel, lumea n-a fost creată, există din veșnicie și va exista în veșnicie. Pentru stoici, lumea a fost creată de focul-artist, de Zeus-rațiune și suflu cald (πνεῦμα) în același timp, din propria substanță a Zeului foc-rațiune, și va fi absorbită în conflagrația universală din nou, în focul din care s-a născut, și această creație și distrugere, care are loc periodic, nu va avea niciodată sfîrșit. **367.** Această descriere corespunde cu cea a lui Heraclit, al cărui fragment corespunzător îl dăm în nota următoare. Se știe că fizica stoică urmează îndeaproape pe cea a lui Heraclit. **368.** Fragmentul 31 (Diels-Kranz⁵) al lui Heraclit descrie prima fază a cosmogoniei și ultima a pieirii lumii. Iată-i traducerea: „Prefacerile focului: mai înfîi marea, iar jumătate din mare (se pface

în) pământ și jumătate în trombă arzătoare.” După un text explicativ al lui Clement din Alexandria care citează aceste rînduri, urmează un alt citat din Heraclit, reprezentînd faza finală a distrugerii lumii: „(Pămîntul) se revarsă în mare, iar aceasta capătă aceeași măsură pe care o avea înainte de a se preface în pămînt.” Asemănarea cu expunerea lui Diogenes Laertios pentru stoici e evidentă.

369. Panaitios este unul dintre aceia care neagă conflagrația lumii. Stoicismul mediu, în general, se depărtează în multe puncte de stoicismul vechi, căuînd o apropiere de platonism și aristotelism. **370.** *Boethos din Sidon* – urmaș al lui Chrysippos, stoic din școala veche (vezi fragmente la Arnim, *SVF*, pp. 265-267).

371. Lumea este corporală și finită, vidul exterior este un incorporeal și e infinit. La fel și pentru Platon și Aristotel, lumea este finită. **372.** În revoluția lui anuală, Soarele se mișcă pe cercul numit ecliptică, care este înclinată față de ecuator cu circa 23°. Cercul eclipticii se află în mijlocul bandei zodiacului, care se întinde în ambele părți ale eclipticii; Luna și planetele se mișcă și ele în zodiac de o parte și de alta a eclipticii, pe care o taie din cînd în cînd, fără a se depărta prea mult de ea. Mișcarea în spirală a Lunii să se refere oare la linia rezultată din mișcarea diurnă a Lunii și din mișcarea de-a lungul zodiacului în timpul unei luni?

373. Pentru greci, meteorologia cuprindea atît fenomenele meteorologice propriu-zise, cît și cele cerești, între care ei nu făceau distincție netă.

374. În această epocă, grecii aveau cunoștințe mai precise și mai adecvate despre corpurile cerești, despre mărimile și distanțele lor, deși sîntem încă departe de preciziile moderne. Poseidonios, de altfel, a fost un mare savant, între altele și un astronom de seamă. Cartea astronomului Cleomedes, *De motu circulari corporum caelestium*, care ni s-a păstrat, are în mare parte ca izvor pe Poseidonios.

375. Acest lucru nu se poate constata decît prin eclipsele de Lună și în timpul lor.

376. Înlocuirea lecțiunii *voepón* a manuscriselor cu *voτépón* de către Apelt nu ni se pare justificată sau cel puțin nu e necesară. Desigur, după stoici, Soarele este o facă de foc dotată cu inteligență. Apelt se referă și la H. Diels, *Lucrezstudien*, II, 4 și urm. **377.** Pentru înțelegerea celor spuse aici, trebuie să ne ducem la expunerea cosmologiei lui Heraclit de la Diogenes Laertios, IX, 9 (probabil după Theophrast): „Se produc două feluri de exhalatii: unele din pămînt și altele din mare, cele din mare fiind strălucitoare și pure, cele din pămînt obscure. Primele nutresc focul, iar cele din pămînt măresc umezeala.” **378.** Nu putem accepta traducerea lui Apelt a lui *ἀναγράφει* cu „scrie”, deoarece, cînd este vorba de o expunere simplă a opiniilor unui filosof, Diogenes Laertios întrebuițează termeni ca *λέγει*, *φησὶ* etc. Deci acceptăm traducerea lui Hicks, după care este vorba de un desen ilustrativ care acompania textul, așa cum obișnuiau savanții greci în materie de matematică sau de astronomie. **379.** „Conjunție” se numește în astronomie întîlnirea a două planete în aceeași figură a zodiacului. Și Luna se poate întîlni cu Soarele în punctele în care traiectoria lunară taie ecliptica. Aceste puncte se numesc „noduri”. Eclipse de Lună și de Soare nu pot avea loc decît numai în punctele nodale, și anume cînd Soarele și Luna se află în același timp în aceste puncte: eclipse de Soare numai cînd ambii aștri se află în același punct nodal și deci cînd e „Lună nouă”, iar eclipsa de Lună cînd cei doi aștri se află „în opoziție”, adică în puncte nodale opuse și e lună plină. **380.** Deci, pentru o eclipsă de Lună, faptul că trebuie să fie Lună plină este o condiție necesară, dar nu suficientă. Opoziția trebuie să fie în punctele nodale (cele două puncte în care cercul de revoluție al Lunii taie ecliptica), astfel încît Soarele, Pămîntul și Luna să fie pe aceeași linie. **381.** „Opoziție” traduce aici pe *κατὰ διόμετρον*. Pentru ca să fie Lună plină trebuie ca Luna să răsără la răsărit, atunci cînd Soarele apune la apus. Babilonienii numeau această situație a celor doi aștri opuși pe cer, Luna la răsărit și Soarele la apus: *Sin u Šamšu šilkulu* „Soarele și Luna își țin balanța”, expresie care se găsește tradusă la Democrit (la Plutarh, *De facie in orbe lunae*, c. 16), după cum a arătat Robert Eisler, *AGPb*, 31, (N.F.24), 1917, pp. 52-54.

382. Adică orbita Lunii taie ecliptica, îndepărtîndu-se de ea înspre nord și înspre sud în cadrul zodiacului. **383.** Aceste afirmații nu pot fi explicate de noi pe

baza cunoștințelor astronomice pe care le avem. **384.** Deci stoicii nu admit antropomorfismul divinităților grecești pe plan fizic, deși admit providența, deci faptul că ei se îngrijesc de oameni ca un părinte bun. În schimb, Epicur, care neagă providența, admite forma umană a divinităților, întrucât Epicur, ca un adevărat grec, admite forma corpului omenesc ca cea mai frumoasă și mai desăvârșită realizare a naturii.

385. „Făuritor”, δημιουργός. **386.** Δία este acuzativul numelui zeului suprem al grecilor și e pus în legătură cu prepoziția διὰ, care înseamnă „prin” și exprimă calitatea zeului foc rațional de a străbate toate lucrurile din univers. Vom mai întâlni și mai departe asemenea apropieri de cuvinte. Alt nume este Ζῆνα, adică tot Ζεύς la acuzativ, care este pus în legătură cu verbul ζῆν „a trăi”, „a viețui”. Zeița Athena e pusă în legătură cu „eterul”, Αἰθήρ, nu atât prin asemănarea de nume, cât prin faptul că „eterul”, ca și zeița Athena, este considerat ca fiind „rațiunea conducătoare” (ἡγεμονικόν) a universului. Zeița Hera a fost de mult pusă în legătură cu „aerul” (acuzativ ἀέρα) încă de Empedocle (fragm. 6 Diels-Kranz⁵⁻⁹ și comentariile celor ce citează fragmentul). **387.** Vezi nota anterioară. **388.** Vezi mai sus, nota 386. **389.** Vezi mai sus, nota 386.

390. E firesc ca *Hefaios*, zeul focului, să fie identificat cu focul-artist (τὸ τεχνικόν πῦρ). **391.** Tot astfel *Poseidon*, zeul mării, e stăpîn peste mare.

392. La fel *Demeter* și-ar lua numele de la stăpînirea ei asupra pămîntului. Aici avem un joc al cuvintelor Δημήτηρ și Γῆ μήτηρ. **393.** Aici „calitatea” traduce pe οἰκείότης, care, în sens strict, înseamnă „rudenie”, „prietenie”, „legătură intimă”.

394. La începutul § 148, „substanța divinități”, οὐσία θεοῦ. Aceasta este de natură aeriană, ἀεροειδής, întrucît zeul este πνεῦμα, suflu cald, de natura focului care pătrunde prin tot universul. **395.** Vezi mai sus, nota 370.

396. Natura, φύσις, la stoici, în sens propriu-zis, este suflul cald (πνεῦμα, πῦρ), care, cu tensiunea specifică lui, face să crească plantele. Ceea ce nu împiedică de a fi întrebuințat și în sens mai larg, pentru a denumi ceea ce dă coeziune oricărui lucru și se numește ἕξις. Cunoaștem gradațiile de τόνος pe care le are πνεῦμα pe treapta lucrurilor și ființelor din lume: ἕξις pentru pietre, φύσις pentru plante, ψυχή pentru animale și ἡγεμονικόν pentru om.

397. „Rațiunile seminale”, σπερματικὸι λόγοι, sînt de natură corporală (altfel n-ar putea produce acțiuni), sălășluiesc în πνεῦμα, care e πῦρ și λόγος în același timp. Ele sînt germenii tuturor lucrurilor care se produc în decursul evoluției lumii. **398.** Produsul este asemenea cu producătorul, copiii cu părinții și așa mai departe. **399.** „Destinul”, εἰσρομένη, de la μείρομαι, „a avea ca parte”, este termenul preferat de stoici. Ei preferă acest participiu perfect mediu. Tot așa πεπωμένη (de la πορεῖν „a procura”) înseamnă „ceea ce e dat de destin”. Termenii vechi grecești datînd de la poeți, Homer în special, erau μοῖρα și αἶσα. Destinul are un mare rol în filosofia stoică. Aceștia sînt partizani ai unui determinism absolut. Omul este *liber* doar în măsura în care se conformează hotărîrilor destinului și le acceptă. Dacă însă acționează împotriva destinului, atunci este dus cu sila de acesta, precum este cîinele legat de un car și care merge în urma lui. Dacă acest cîine urmează drumul și merge după car, el merge în mod liber. Dar dacă el caută să se abată din drumul carului, atunci este fîrț de acesta.

400. Aici avem două definiții ale destinului. După prima, destinul este nexul cauzal, iar după a doua, el este „legea” (λόγος) sau „rațiunea” în conformitate cu care se petrec lucrurile (vezi și Heraclit, fragm. 1 Diels-Kranz⁷).

401. Stoicii credeau cu fervoare în *mantică*, adică în arta prevestirii viitorului, ceea ce e legat, desigur, de determinism. Fără acest determinism absolut al lucrurilor n-ar fi posibilă nici prevestirea. Epicurienii neagă *mantica*, așa cum, după cum vom vedea, și determinarea evenimentelor lumii este, după ei, de alt tip (vezi mai sus, nota 399). **402.** Panaitios neagă însă *mantica*, declarînd că ea nu are o bază reală. **403.** Textul aici este deteriorat. Cuvintele între paranteze ascuțite sînt completate de Arnim. Despre întregul text, vezi aparatul critic la Arnim, SVF, II, p. 158. Sensul pare a fi că, după Chrysippos, diviziunea merge la infinit, adică

n-are o limită la care să se oprească, dar materia nu este infinit divizată în mod actual, deși potențial nu există o limită pentru divizarea ei. Faptul că Chrysippos s-a ocupat de problemele infinitului mic se vede și din Plutarh, *De commun. not.*, 39, 1079 e, unde el răspunde problemei ridicate de Democrit cu privire la secțiunea unui con printr-un plan paralel cu baza (vezi Democrit, fragm. 155 Diels-Kranz⁵⁻⁹).

404. „Amestecul total”, *κρᾶσις δι’ ὅλου*, este o concepție caracteristică a stoicismului. În afară de amestecurile obișnuite prin combinarea a două lucruri sau prin juxtapunere, ceea ce duce la mărirea spațiului ocupat de cele două lucruri la un loc prin adăugarea celor două spații unul la altul, stoicii mai admit un amestec total în care două corpuri se întrepătrund în întregime, astfel încât ele ajung să ocupe în același timp același spațiu. Acest lucru este menit să explice pătrunderea celui *πνεῦμα* suflu cald de natura focului, prin toate lucrurile acestei lumi, fără a mări volumul lucrurilor pătrunse de el. **405.** Traducerea „genii tutelare” redă *δαίμονες*, divinitați mai mici cu caracter anonim care protejează viața oamenilor. **406.** Despre eroi, vezi mai sus, Cartea a III-a, nota 33.

407. Aceste descrieri și explicații ale anotimpurilor și ale meteorilor n-au nimic nou sau original. **408.** Pasajul între paranteze ascuțite este introdus de Isaac Casaubonus, după Plutarh (=Aëtius, *Doxogr. Gr.*, 374 a, 23). Completarea este aproape certă. **409.** Cele trei fenomene cerești se numesc *κομήτης*, *πρωγώνιος* și *λαμπάδιος*. Ele sînt greu de identificat, mai ales ultimele două. Acestea trebuie să fie comete cu un anumit aspect special. **410.** Completat de Menagius, după *Lexiconul Suda*, (O. Apelt). **411.** Cartea a VIII-a a *Meteorologiei* la Poseidonios.

412. Termenii greci sînt *χασματίας*, *κλιματίας* (Cobet; în loc de *καυματίας*) și *βροσματίας*. Acestea sînt specii de cutremure care nu se pot determina mai de aproape. Traducerea e deci conjecturală, dată după Hicks. **413.** Adică *axa pământului*, care pentru greci era și axa lumii. Vezi Apelt. **414.** În emisfera sudică.

415. Adică *antarcticul*. **416.** „Focul-artist”, *πῦρ τεχνικόν*, care este *πνεῦμα*, *λόγος*, *Ζεὺς*, creează lumea și o conduce pînă la conflagrația universală (*ἐκπύρωσις*). **417.** Adăugat de H. v. Arnim. **418.** „Rațiunile seminale, *σπερματικὸι λόγοι*, există în noi și în univers. În noi ele constituie puterea generatoare.

419. Aici se încearcă a explica o viziunii, care, oricît de naivă ar fi, nu e lipsită de interes. Bastonul, respectiv metafora bastonului, vrea să explice instantaneitatea viziunii. Imaginea este întrebuintată, după cît ne aducem aminte, și de Descartes. Cînd miști un capăt al bastonului, se mișcă concomitent și celălalt capăt, fără a fi nevoie de un timp de transmisie a mișcării dintr-un cap al bastonului la celălalt (firește, nu se ține seama de elasticitatea și compresibilitatea bastonului chiar în direcție longitudinală). Tot așa impresia obiectului este transmisă, după stoici, imediat și instantaneu, prin conul vizual, ochiului care vede, „la fel ca un baston”. **420.** „Tensiunea simțurilor”, *αἰσθητικὸς τόνος*. Ceea ce percepe în noi este acel *ἰδίως ποιόν*, care formă specifică a suflului-foc, care e o frîntură din focul universal și are o tensiune, un *τόνος*, prezent în simțuri și prelungindu-se pînă în partea conducătoare, *ἡγεμονικόν*, tensiune prin care acest *ἡγεμονικόν* primește imaginea lucrurilor. Cînd tensiunea din simțuri se relaxează, urmează somnul. **421.** „Partea conducătoare” a sufletului, *ἡγεμονικόν*.

422. „Suflul vital”, *πνεῦμα*. **423.** Aici urmează o embriologie rudimentară, ceea ce nu e de mirare pentru timpul în care ne aflăm. **424.** *Sphairos din Bospor* – discipol al lui Cleante, stoic de vază (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, VII, 177-178, fragmentele la Arnim, *SVF*, I, pp. 139-142). *Sphairos* susține că sămînța se adună din întregul organism, pentru a da o explicație faptului că sămînța are capacitatea de a reproduce întregul organism. **425.** „Partea conducătoare” a sufletului, *τὸ ἡγεμονικόν*. **426.** Cicero traduce *τὸ ἡγεμονικόν* cu *principale*.

427. Bătrînul filosof medic Alcmaion din secolul al IV-lea, apoi Platon localizau gîndirea umană în creier. Aristotel și stoicii o localizau în inimă.

428. Cuvintele prin care Diogenes Laertios încheie expunerea sa detaliată a doctrinei comune a stoicilor sînt programatice. El ține cont, după spusele sale, de dimensiunile pe care voia să le dea lucrării sale și vrea să păstreze o justă

proporție a părților. Dar e posibil să se fi terminat expunerea din izvorul său, și atunci el caută să dea o explicație și să se justifice, ca și cum din propriul imbold ar fi decis să încheie aici expunerea sa. **429.** Viețile stoicilor care urmează, Diogenes Laertios spune că le dă ca să arate pe filosofi școlii care aveau păreri deosebite. Deci după expunerea *κοινῶς* vine cea *καθ' ἑκάστων* pentru fiecare filosof în parte, afară de Zenon, fondatorul, a cărui viață și doctrină s-au terminat.

CAPITOLUL II

Ariston

(pe la 240 î.H.)

430. *Ariston din Chios* este un stoic din vechea generație, disident, deoarece s-a îndepărtat de unele din tezele fundamentale ale stoicismului în materie de etică. Nu trebuie confundat cu Ariston din Ceos, peripateticianul, iar în texte, când e citat numai cu numele de Ariston și informația dată este despre ceea ce Ariston a spus despre alții, nu e ușor de găsit despre care dintre cei doi Ariston este vorba (vezi fragmentele lui la Arnim, *SVF*, I, pp. 75-90). **431.** Aici vedem deja cum Ariston neagă fizica și logica, aceste părți așa de legate de etică, ea căpătându-și sensul din celelalte părți ale filosofiei și se cantonează numai în etică (vezi mai sus, nota 128). **432.** Stoicii puneau mare preț pe dialectică, pe care o considerau ca împrejmuirea care apără livada sau ca o coajă de ou care apără interiorul și așa mai departe. Ariston, prin desconsiderarea dialecticii, se dovedește și asupra acestui punct un disident. **433.** Moduri relative, trad. lui Hicks, pentru *τὸ πρὸς τί πως ἔχειν*. **434.** *Cynosarges*, „câinele alb” sau „câinele gras”, strălucitor de gras ce e, era numele unei piețe publice din Atena, în regiunea de est, la poalele dealului Lycabettos. Aici se afla o incintă sacră (*τέμενος*) și un templu al lui Heracle. Aici își țineau prelegerile Antistene și cinicii (vezi mai sus, Cartea a VI-a).

435. Deci Ariston e fondatorul unei secte (*αἵρεσις*) disidente a stoicismului. **436.** *Miltiades*, Ἀριστῶνειος, necunoscut din altă parte. La fel *Diphrilos*, care nu trebuie confundat cu Diphilos, poreclit Λαβύρινθος, numit și *κοσμιώτατος* (vezi Lucian, *Banchetul*, cap. 6, 23, 36). **437.** *Polemon* – al patrulea scolarh al Academiei, de care am mai vorbit. **438.** *Arcesilaos* – fondatorul Academiei sceptice medii (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, IV, 28-45). Spre deosebire de scepticismul radical al școlii vechi sceptice fondate de Pyrrhon din Elis și continuată de elevul acestuia, Timon din Phlius, Academia sceptică admite un probabilism. Arcesilaos vorbea de ceea ce e „rezonabil” de admis ca fiind adevărat, iar Carneade, fondatorul Noii Academii sceptice, vorbea de *πιθανόν*, „ceea ce e convingător” sau probabil. Dar când era vorba de „reprezentarea comprehensivă” și de „criteriul adevărului” pe care le susțineau stoicii, atunci scepticii Academiei erau adversari ireductibili. Unul dintre argumentele acestora împotriva „reprezentării comprehensive” era incapacitatea înțeleptului stoic de a distinge între două lucruri identice, ca două ouă sau doi gemeni. Dacă ar exista reprezentarea comprehensivă, ar trebui ca aceste lucruri să aibă semne distinctive prin care să le deosebim unul de altul, ceea ce nu este cazul. **439.** Este vorba de Academia medie sceptică a lui Arcesilaos. **440.** Acolo unde sînt scrise cifre în manuscrisele lui Diogenes Laertios, punem și noi tot cifre în traducere, iar acolo unde numărul este scris întreg cu litere, dăm numărul în litere. Scrisul în cifre este mai nesigur, întrucît se poate citi greșit la copierile succesive. De aceea în alte liste de scrieri, numărul Cărilor e dat în cifre: 1, 2, 3... **441.** *Alexinos* – filosof din școala megarică, de care ne-am mai ocupat (vezi Diogenes Laertios, II, 109; II, 135-136 etc.). **442.** *Sosicrates*, originar din Rhodos (cf. II, 84), autor a unei *Succesiuni a filosofilor*. **443.** Vedem aici un caz în care Ariston din Chios, stoicul, este confundat cu Ariston din Ceos, peripateticianul. **444.** *Choliambii* sînt trimetri iambici, ca cei întrebuițați în lirica lui Archiloh și a altora, în tragedie și în

comedie, numai că ultimul picior se termină în spondeu. Inventatorul lor ar fi, după cum se spune, Hipponax. **445.** Iarăși una din epigramele cele mai prost inspirate ale lui Diogenes Laertios. **446.** Nu ni se spune nimic despre ocupația primului Ariston din lista de omonimi de la Diogenes Laertios. El este numit Ariston din Iulis, capitala insulei Ceos, și se poate identifica cu Ariston din Ceos, pe care Diogenes Laertios îl cunoaște ca filosof peripatetic și îl citează adesea. Ceilalți Aristoni sînt obscuri. Ultimul, din Alexandria, e și el filosof peripatetic.

CAPITOLUL III

Herillos

(pe la 260 î.H.)

447. Periferiile lumii grecești sau grezitate, mai mult sau mai puțin, încep să dea filosofi și oameni de cultură. Herillos este din Cartagina, la fel ca și Cleitomachos, de care ne-am ocupat (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, IV, 67). Din pasajul la care se referă nota se vede că Herillos punea ca scop știința, deci atribuia un primat teoreticului față de practic, și prin aceasta se îndepărta de stoicism, apropiindu-se de Aristotel, după care virtuțile dianoetice, adică intelectuale, au precădere față de virtuțile etice, adică practice-morale. Pentru fragmentele lui vezi Arnim, *SVF*, I, 91-93. **448.** Deci vedem la Herillos o atitudine mult mai moderată decît cea a stoicismului rigid al lui Zenon fondatorul.

449. Această atribuire de scopuri diferite, primare și secundare, iarăși nu este în tradiția stoicismului, cu masivitatea și intransigența lui. Pentru stoicismul ortodox, singurul scop este virtutea și exercitarea ei, din care decurg toate: înțelepciune, fericire etc. **450.** *Maieutica* este arta moașei de a asista la nașteri. Socrate a adoptat acest termen, declarînd că el este o moașă spirituală, care, deși este steril în ceea ce îl privește, ajută pe alții să-și nască ideile pe care le au în cap. Maeuticul este deci cel care asistă pe cineva la găsirea adevărului.

CAPITOLUL IV

Dionysios

(sec. III î.H.)

451. Avem iarăși de-a face cu un disident, după cum se vede și din poreclă: „Transfugul” (ὁ μεταθέμενος). Aici ni se spune că el pune ca scop plăcerea, la fel ca cirenaicii și epicurienii (vezi fragmentele lui Dionysios la Arnim, *SVF*, I, pp. 93-96). **452.** *Diocles din Magnesia*, întîlnit adesea. **453.** *Heracleides din Heraclea pontică*, de care ne-am ocupat mai înainte (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, V, 86-94). **454.** Pentru *Alexinos*, vezi mai sus, nota 441. *Menedem din Eritreia* de care ne-am ocupat mai înainte, vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, II, 125-144. **455.** *Aratos din Soloi*, născut pe la 315 î.H. Venit la Atena pentru studii, el i-a cunoscut pe Zenon și pe Menedem. L-a cunoscut și pe Callimah, poetul și eruditul. Avea și o inițiere în astronomie și matematică. A trăit la curtea lui Antigonos, regele Macedoniei, unde a compus celebrul lui poem astronomic Φαινόμενα, pe la 276-274, care s-a bucurat de o imensă popularitate. Marele astronom Hipparh l-a comentat într-un tratat din tinerețe, care ni s-a păstrat. Și în latină a fost mult prelucrat. Africanul Manilius a dat o splendidă prelucrare a aceluiași subiect, inspirat de Aratos. Cicero și alții au dat traduceri. Aratos a murit pe la 240-239 î.H. **456.** Traducere conjecturală în lipsa operei care ne-ar fi lămurit despre ce este vorba.

CAPITOLUL V

Cleante

(331-232 î.H.)

457. Assos – oraș în Asia Mică în Troada. Aici era o ramură a Academiei condusă un timp de Xenocrate și Aristotel. De această ramură țineau Hermias, potentatul din Atarneus, socrul și prietenul lui Aristotel, apoi Erastos și Coriscos. Lui Hermias, Erastos și Coriscos este adresată a VI-a *Epistolă* a lui Platon (vezi fragmentele lui Cleanthe la Arnim, *SVF*, I, pp. 103-139). **458.** *Antisthenes din Rhodos* – scriitor de succesiuni. **459.** *Heracles* este simbol al „muncii”, πόνος, pentru cinici și pentru stoicii care au preluat și prelucrat morala cinicilor, dându-i o nouă fundamentare teoretică, deși aceasta nu lipsea nici la Antistene din Atena, fondatorul școlii. **460.** Fragm. 41 la Diels, *PPbF*, p. 194. **461.** *Ariston din Chios*, stoicul, vezi mai sus, nota 430. **462.** „Îndatorirea”, τὸ καθήκον, în latină *officium*. **463.** *Arcesilaos*, fondatorul Academiei medii sceptice. **464.** Euripide, *Electra*, versul 140. **465.** Homer, *Odiseea*, IV, 611 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 107, v. 814). **466.** Text greu de tradus din cauza jocului de cuvinte și al obscenității lui. γαστρίζειν este verb derivat de la γαστήρ. De la μήρος e format pe același model verbul μῆρίζειν care nu există în altă parte. Propoziția între paranteze drepte este eliminată din text de Cobet, ca fiind o explicație marginală făcută de cineva străin și care a pătruns în textul lui Diogenes Laertios. **467.** Vezi Nauck, *TGF*², p. 823 *Sositheos* este poet grec tragic din Alexandria în Troada. După alții, el ar fi din Atena sau din Siracuză. Este citat de diverși autori: Athenaios, Hyginos, Suda, Stobaios, Theocrit. **468.** Traducem ὄσπραχα cu „cioburi de oale”. Acestea erau cel mai ieftin material de scris. În Egipt s-au păstrat numeroase astfel de „cioburi” cu texte importante. Ele se găsesc de altfel și în alte părți (în Atena spre exemplu). Preferăm traducerea lui ὄσπραχον cu „ciob de oală” aceleia cu „scoică”, dată de Apelt. Hicks e și mai precis: „scoică de stridie”! Firește, se putea scrie pe orice obiect care prezenta o suprafață lată pentru a primi caracterale scrisului, cum era omoplatul de bou. Foi pregătite din tulpina plantei papirus din Egipt erau extrem de răspândite în întreaga antichitate, iar comerțul cu ele era extrem de întins și aducător de câștig (vezi Theodor Birt, *Kritik und Hermenutik. Abriss des antiken Buchwesens* (firește ultima parte interesează aici), în *Hb. I. v. Müller*, continuat de W. Otto, I, 3 München, 1913). **469.** Cuvântul grec este ὀρμή. Poate s-ar putea reda mai bine cu „înclinație”. Și Cicero traduce cu *inclinatio*. **470.** „Nunta”, ὕμεναϊος. Hicks traduce cu „căsătorie”, în care caz ar fi trebuit să stea în text cuvântul γάμος. **471.** Probabil despre poetul prin excelență, care e Homer, așa cum traduce Hicks: „Despre Homer”. Preferăm însă traducerea literală. **472.** *Gorgyppos* ne e necunoscut și nu-l putem identifica. **473.** Cuvântul τρόπος are nenumărate semnificații: „obicei”, „caracter”, „tonalitate muzicală”, „figură retorică” etc. În lipsa textului operei, e greu de aflat la ce se referă acest titlu. **474.** Cifra anilor trăiți este omisă de manuscrisele B și P.

CAPITOLUL VI

Sphairos

(secolul al III-lea î.H.)

475. Orașul *Bospor* pe partea de est a istmului care leagă Marea Neagră de Marea Azovului. În antichitate se mai numea și Panticapaion; astăzi se află pe același loc orașul Kerci din sudul Ucrainei (vezi și fragmentele lui Sphairos la Arnim, *SVF*, I, pp. 139-142). **476.** *Ptolemaios Filopator* este al IV-lea Ptolemaios și a domnit de la 221 la 203 î.H. **477.** „A avea opinii” (decă nu o cunoaștere bazată pe reprezentări comprehensive), se spune δοξάζειν. **478.** „A-și da adeziunea”,

συγκατατίθεσθαι. **479.** „Reprezentare falsă”, ψευδῆς φαντασία. **480.** „Imagini”, εἰδῶλα, sînt peliculele care, după teoria senzației la Democrit, se degajă neconținut din lucruri și vin să lovească simțul văzului, ochiul, producînd în modul acesta vederea. **481.** Poate e preferabilă traducerea cu „*Despre înclinații*”.

482. „Deprindere” traduce cuvîntul grec ἔξις, *habitus*.

CAPITOLUL VII

Chrysippos (282-209 î.H.)

483. Prin urmare, nu se știe sigur dacă Chrysippos este din Soloi sau din Tars, *Soloi* – oraș portuar din Cilicia; *Tars* – alt oraș din Cilicia. **484.** Este vorba de *Alexandros Polyhistor*, mare erudit, puțin dezordonat, autor al unei *Succesiumi* a filosofilor. **485.** Față de cantitatea imensă de lucrări scrise, nu e de mirare că Chrysippos scria neglijent, neavînd vreme să se corecteze. **486.** Este vorba nu de peste 705 lucrări, ci de lucrări care toate la un loc cuprindeau 705 rîlouri de papirus. **487.** Deci Chrysippos umplea scrierile sale cu citate din autori străini și din poeți (vezi fragmentele lui la Arnim, *SVF*, vol. II și III). **488.** Problema Apollodorilor este destul de greu de rezolvat. *Apollodor din Atena* poate fi cronograful care a trăit în secolul al III-lea î.H. și este autorul unei importante lucrări *Despre zei*, pierdută, în 24 de Cărți, reprezentînd o mitologie și istorie a religiei eline. Lui i se atribuia și o *Bibliothēke* în care se dă o mitologie greacă, însă după cercetările moderne aceasta ar fi compusă în secolul al II-lea d.H. Apollodor din Atena cronograful a studiat filosofia în cadrul școlii stoice și a fost elev al filologului Aristarchos din Samothrace. Dar Apollodor din Atena de care vorbește Diogenes Laertios în textul de față (VII, 181) este un admirator al lui Epicur și adversar al felului de a scrie al lui Chrysippos. Diogenes Laertios, în Cartea X, 25, citează pe un Apollodoros epicurian, poreclit κηποτύραννος. Mai există un Apollodoros din Seleucia, supranumit și Ἐφίλλος, de numeroase ori citat de Diogenes Laertios (vezi Arnim, *SVF*, III, pp. 259-261). Pentru orașul lui de naștere, Seleucia, vezi *Index Stoic. pap. Herc.*, col. 51. Nu sîntem siguri că am identificat de fiecare dată în mod just pe acești trei Apollodori în textele pe care le avem (vezi mai sus, nota 125). În orice caz, din două pasaje, Diogenes Laertios, VII, 39 și 181, trebuie să recunoaștem că Apollodor din Atena purta și porecla de ὁ Ἐφίλλος. Arnim atribuie cognomenul ὁ Ἐφίλλος (pe care nu-l schimbă în καὶ Σύλλος, cum au făcut Aldobrandinus, Apelt și Hicks) lui Apollodor din Seleucia, căruia îi atribuie pasajul din Diogenes Laertios, VII, 39. În schimb, nu citează în fragmentele acestui Apollodoros pe Diogenes Laertios, VII, 181. În orice caz, originea din Seleucia a lui Apollodoros stoicului nu se găsește decît în *Indexul filosofilor stoici*, col. 51 (probabil extras din Σύνταξις τῶν φιλοσόφων de Philodemos), găsit pe un papirus în Herculaneum și publicat de Comparetti. Pentru unificarea celor doi Apollodori s-ar putea presupune că Apollodoros din Seleucia și-a schimbat denumirea patriei, din Seleucia, în cea de Atena, cum au mai făcut și alții, cînd au trăit mult timp într-un loc anumit, cum pare a fi făcut, după unii autori, și Herodot, care a schimbat denumirea patriei sale Halicarnas, adoptînd ca patrie Thuri.

489. *Diocles din Magnesia*, vezi mai sus, nota 452. **490.** Vezi mai sus, nota 15.

491. Κρύσιππος „Cel ascuns de cal” – joc de cuvinte cu numele lui Chrysippos, Χρύσιππος. **492.** *Ariston din Chios*, stoicul disident. **493.** Versuri din Euripide, *Oreste*, 253 și urm. **494.** Vers din Odiseea, X, 495. **495.** Chrysippos este socotit ca al doilea fondator al școlii stoice. Arcesilaos exercitase o critică nimicitoare împotriva școlii stoice, fondate de Zenon, mai ales împotriva reprezentării comprehensive și criteriului adevărului. Chrysippos a apărut doctrina stoică, introducînd modificări necesare pentru a elimina obiecțiile lui Arcesilaos. De aici versul care spune: „Fără Chrysippos n-ar fi nici școala stoică”. Dar din sînul

Academiei sceptice s-a ridicat un mare adversar al lui Chrysippos, anume Carneade din Cyrene, fondatorul Noii Academii sceptice. Acesta, la rîndul său, spunea despre sine, tot într-un trimetru iambic: „De nu ar fi Chrysippos n-aș exista nici eu” (vezi Diogenes Laertios, IV, 62). **496.** *Lacydes din Cyrene* este elevul și urmașul lui Arcesilaos din Pitane la conducerea Academiei medii sceptice. Arcesilaos conduce școala între anii 268/64 și 241/40, iar Lacydes între 241/40 și 224/22. **497.** Obiceiul de a dezvolta succesiv două teze contradictorii este vechi în filosofia greacă. Mai ales sofistii aveau acest fel de a dezvolta teze contrare pentru a arăta imposibilitatea de a afirma că o singură alternativă este adevărată și cealaltă, opusă, falsă. Din secolul al V-lea î.H., avem tratatul anonim, destul de mediocru, *Δίσσοι λόγοι*, care ni s-a conservat (vezi textul la Diels-Kranz *Vors*⁵⁻⁹, II, pp. 405 și urm.). Și la Euripide găsim astfel de discursuri dezvoltate în contradictoriu. Chrysippos, care era un mare dialectician, deși partizanul unei doctrine filosofice dogmatice, se pricepea și el în a dezvolta o teză și, îndată după aceea, teza contrară. Sînt cunoscute din Plutarh (*Cat. mai.*, cap. 22) istoria ambasadei la Roma a lui Diogenes din Babilon, Carneade și Critolaos în 156/55 î.H. și conferințele publice ținute de aceștia în care dezvoltau cu egală virtuozitate teze contradictorii, spre admirația tinerilor auditori și spre dezolarea lui Cato, ce sfîtului Senatului să expedieze cît mai repede din Roma pe cei trei ambasadori ai Atenei care veniseră să obțină iertarea unei amenzi impuse de romani cetății filosofilor. **498.** În Academia platonice, tradiția de a se ocupa de matematică rămăsese încă în vigoare. „Mărimile”, *μεγέθη*, sînt geometrice, iar „mulțimile”, *πλήθη*, sînt aritmetice. Chrysippos este menționat în textul lui Plutarh, *De commun. not.*, 39, 1079 e (vezi Diels-Kranz *Vors*⁵⁻⁹, II, p. 173), în care se vorbește de tăierea unui con prin planuri paralele cu baza și considerațiile despre mărimile infinitezimale pe care le face Democrit. **499.** *Hermip din Smyrna*, Callimachianul, secolul al III-lea î.H., autorul unor însemnate *Βίοι*. **500.** *Odeion* se numește clădirea unui teatru destinat pentru audii muzicale, de la *ὤδῆ*, „cîntec”, „poezie cîntată”. La Atena, vechiul Odeion fusese construit sub Pericle. Odeion-ul lui Herodes Atticus (160-170 d.H.) de la Atena e foarte bine conservat.

501. Vinurile din Grecia și Italia era foarte tari și nu se beau decît amestecate cu apă. A bea vin curat era un lucru neobișnuit, care nu se cădea.

502. Olimpiada a 143-a corespunde cu anii 208-205 î.H.

503. *Apollodor din Atena*, cronograf în secolul al II-lea î.H. *Cronicile* sale sînt izvorul cel mai important al lui Diogenes Laertios. **504.** Bătrîna îngrijitoare a lui Chrysippos se întîlnește mai departe (vezi Diogenes Laertios, VII, același paragraf). Vezi și § 181. **505.** Vezi nota anterioară. **506.** Nepoții de soră ai lui Chrysippos, *Aristocreon* și *Philocrates*. Aristocreon mai e citat de Plutarh, *De Stoic. rep.*, c. 2, ca elev al lui Chrysippos. **507.** La *Lykeion*, un loc unde se află o dumbravă sacră consacrată lui Apollo Lykeios, unde își avea școala, cu clădirile ei, Aristotel. Probabil că Chrysippos își ținea cursurile în aer liber în același loc, dar nu în școala lui Aristotel, respectiv a peripateticienilor, urmași ai Stagiritului.

508. *Ebrysippos din Cnidos* – elevul lui Eudoxos și profesorul lui Metrodoros medicul (vezi Sextus Empiricus, *Adv. math.*, I, 258; vezi și Diogenes Laertios, VIII, 89). În textul de față, Diogenes Laertios, VII, 186, vedem că acest medic Chrysippos din Cnidos a fost și profesorul lui Erasistratos. **509.** *Erasistratos din Iulis*, pe insula Ceos, este unul dintre cei mai de seamă medici ai antichității (secolul al III-lea î.H.). A fondat o școală medicală în Alexandria, care a avut vaste repercusiuni în medicină. Erasistratos a fost un anatomist remarcabil și a făcut mari descoperiri în acest domeniu. El este un adept al școlii pneumatice, de origine stoică, și abandonează teoria celor patru umori a școlii hippocratice.

510. Mai avem aici un medic Chrysippos, fiul celui precedent, și un alt Chrysippos, medic, elev al lui Erasistratos, în fine Chrysippos care a scris *Despre agricultură*. Toți aceștia sînt mai puțin cunoscuți. **511.** *Hierofantul* era un preot cu un rol important în cultul misterelor de la Eleusis și din altă parte. El iniția pe cei neinițiați, de unde sofismul lui Chrysippos. **512.** Textul grec pare deteriorat. În

orice caz, este vorba de obișnuitele sofisme, atât de gustate de greci. **513.** Toate aceste sofisme, destul de banale, sînt, desigur, mai vechi decît Chrysippos; ele datează din școala megarică, de la Eubulides și alții, de care ne-am ocupat mai înainte. E regretabil că Diogenes, în loc să fi găsit și redat o bună doxografie a lui Chrysippos, vine cu asemenea banalități. **514.** *Eubulide din Milet* – elev al lui Eucleides din Megara (despre Eubulide, vezi Diogenes Laertios, II, 108 și urm.).

515. Οἱ περὶ πινάκων γράψαντες sînt „scriitorii despre pictură” (Apelt) și nu „bibliografii care au scris despre titluri de cărți”, cum traduce Hicks. Acest lucru se vede din autorii citați imediat mai departe, ca Polemon și Antigonos din Carystos, care au scris despre opere de sculptură și pictură. **516.** *Polemon din Ilion*, pe la 200 î.H., a descris monumente și opere de artă din Grecia; a fost un precursor al lui Pausanias, a cărui *Descriptio Graeciae* ni s-a păstrat (secolul al II-lea d.H.). Polemon e adesea citat de Diogenes Laertios, în rubricile de *Omonimi*, cînd este vorba de artiști, pictori sau sculptori. **517.** *Hypsicrates* nu e cunoscut și nu se poate identifica. Există un Hypsicrates din Amisos, istoric, citat de Strabon. După Köpcke și Wilamowitz, trebuie citit Xenocrates în loc de Hypsicrates din manuscrisele lui Diogenes Laertios. Apelt acceptă această lectură (vezi nota lui *ad locum*). **518.** *Antigonos*, desigur din Carystos, care a scris despre opere de artă sculpturală și picturală și o biografie a filosofilor. Despre el avem minunata monografie a lui Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf, *Antigonos von Karystos* (în *Philologischen Untersuchungen*, caietul IV, Berlin, 1881). **519.** „Viața” face parte din lucrurile exterioare omului care nu sînt în puterea lui (οὐκ ἐφ’ ἡμῖν) ca să și le dea sau să le conserve, ca atare, după teoria stoică face parte din lucrurile indiferente pentru fericirea omenească. **520.** Pentru filosofia stoică, virtutea singură este suficientă pentru a da omului fericirea. Într-o formulă lapidară, Spinoza spune: *beatitudo non est virtutis praemium, sed ipsa virtus*, idee care se găsește și la Augustin, și în *Elegia către Eudemos* a lui Aristotel.

521. Ca izvor al catalogului scrierilor lui Chrysippos l-am desemnat pe Apollonios din Tyr. Această listă bogată, care cuprinde peste 400 de Cărți (rulouri de papirus), conține în întregime lista scrierilor logice ale lui Chrysippos; apoi urmează lista scrierilor etice și se întrerupe în mod brusc în mijlocul unui titlu: „Despre argumente în favoarea...”. Sînt citate scrieri etice în aproximativ 60 de Cărți (rulouri). Cîte mai lipsesc, nu știm. Mai departe lipsesc în întregime scrierile de fizică. Desigur, catalogul era redat complet de Diogenes Laertios, însă o parte din titlurile cărților de etică și totalitatea titlurilor de cărți privind fizica au dispărut din textul pe care ni l-au transmis manuscrisele. În expunerea doctrinei comune stoicilor, pe care Diogenes Laertios o dă în *Viața lui Zenon* (VII, 38-160), după prezentarea rezumativă a doctrinei, care cuprinde numai logica (VII, 39-48), urmează o prezentare în detaliu a doctrinei în care este cuprinsă logica, etica și fizica, succesiune a părților care corespunde și cu ordinea catalogului scrierilor lui Chrysippos (cărțile de fizică lipsesc din catalog, al cărui sfîrșit nu-l avem). Titlurile lucrărilor lui Chrysippos sînt destul de lungi. Cum toate aceste opere sînt pierdute pînă la cîteva fragmente (vezi H.v. Arnim, *SVF*, vol. II și III), nu e întotdeauna ușor de dat o traducere care se bazează pe presupunerea unui conținut pe care nu-l cunoaștem. În aceste titluri vedem că multe opere sînt adresate către o personalitate în general din filosofie, prieteni sau discipoli ai lui Chrysippos. Cel mai mult apar în aceste dedicații Metrodoros și Aristocreon, nepotul de soră al lui Chrysippos (fiecare de cîte nouă ori). Apoi apar: Zenon (din Tars), Athenades, Aristagoras, Athenodoros, Thearos, Dion, Gorgippides, Cleitos, Philarchos, al doilea nepot de soră al lui Chrysippos, Apollonides, Pasylos, Sosigenes, Alexandros, Dionysios, Philippos, Nicias, Apollas, Panthoides, Epicrates, Dioscurides, Stesagoras, Agathon, Timostratos, Timocrates, Philomanthes, Ameinias, Meleagros, Hedylos, Laodamas, Onetor, Aristobulos, Menecrates, Heracleides, Pollis, Sphairos, Theoporos, Aristocles, Diocles, Zenodotos, Diodoros, Timonax, Pythonax, Leptines și Cleon. Unii dintre acești sînt personaje cunoscute, alții sînt greu de identificat. **522.** Pentru sensul cuvîntului κατηγορευτικών vezi

Diogenes Laertios, VII, 70. Κατηγορευτικόν se numește propoziția formată dintr-un pronume demonstrativ la nominativ (deci subiect) și un predicat verbal; exemplul dat: „Acesta se plimbă”. Κατηγορικόν se numește propoziția formată dintr-un nume la nominativ (subiect) și un predicat verbal. Exemplul dat: „Dion se plimbă”.

523. Traducerea dată e după Hicks. Apelt traduce αἵρεσις cu „Wahl” cu un semn de întrebare. E greu de determinat sensul acestui cuvânt, izolat, așa cum apare în text. **524.** Este greu de determinat la ce se referă διὰ τριῶν, „prin trei”.

525. Este vorba, probabil, de *Philon* ὁ διαλεκτικός, contemporan cu Zenon (vezi Diogenes Laertios, VII, 16). **526.** Hicks traduce cu „Despre cazuri directe și oblice”. Traducerea din text, care este și cea a lui Apelt, ni se pare mai potrivită (vezi la Diogenes Laertios, VII, 64 și urm., definițiile termenilor ὁρθά și ὑπτία în legătură cu diateza verbului). **527.** Cuvântul συνόμματα, care se află aici izolat, este greu de tradus. Apelt traduce acest titlu cu „Von den Verbindungen”, cu un semn de întrebare. **528.** Cuvântul grec e παρέμφασις, care apare aici izolat și care este greu de tradus. Apelt traduce cu: „Von der Nebenbedeutung”, deci înțelesul lăaturalnic care însoțește un cuvânt. La gramaticieni însă cuvântul înseamnă pur și simplu „înțelesul unui cuvânt”. **529.** Cuvântul λέξις, care se află izolat aici, este greu de tradus. El înseamnă „cuvânt izolat”, „expresie”, „stil”, „cuvânt specific unui autor”. **530.** διαιρούμενοι poate însemna „cei ce admit diviziunile”, dar și „cei ce pun semne de despărțire între propoziții”. Aici cu negație. Prima traducere, „contra celor care resping diviziunile”, e dată de Hicks; cea de-a doua traducere acceptată aici, „câtre cei ce nu pun semne de punctuație”, este a lui Apelt.

531. Hicks traduce συνημμένα cu „materiale strânse”, Apelt cu „Verbundene Sätze”. S-ar mai putea traduce cu „judecăți ipotetice pentru introducerea la studiul ambiguităților”. De o decizie sigură nu poate fi vorba în lipsa scrierii, care e pierdută, ca toată opera filosofului Chrysippos. **532.** Apelt traduce περὶ τῶν λόγων cu „Über die Reden”, iar Hicks cu „Of Syllogisms”. **533.** A nu se confunda cu judecățile modale în logica lui Aristotel. **534.** Urmăm interpretarea lui Apelt.

535. „Concluzia” la stoici se numește ἐπιφορὰ, „inferență”.

536. Vezi mai sus, nota 525. **537.** Cuvântul ἔκθεσις (în text la plural), pe care l-am redat cu „circumscriere”, este termen tehnic în logica lui Aristotel. Termenul are sensuri numeroase destul de complexe. În logică, el este o metodă de demonstrare a silogismelor, BOCARDO din figura a treia și cel de tipul BAROCO din figura a doua, care nu se lasă demonstrate prin reducerea la figura întâi cu ajutorul conversiunii judecăților și al demonstrației apagogice (despre ἔκθεσις vezi H. Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, II, 1, 1900, pp. 310-320, și mai ales II, 2, 1900, pp. 141-149, vezi și O. Hamelin, *Le système d'Aristote*, ed. a 2-a de L. Robin, 1931, pp. 196 și urm.). Subiectul tratatului lui Chrysippos *Despre circumscrieri* ne este necunoscut. Dar întrucât sîntem în domeniul logic, presupunem ceva similar sau în legătură cu metoda lui Aristotel. **538.** Șapte titluri de lucrări care vin mai departe se ocupă cu sofismul Mincinosului. Dacă un mincinos spune că minte, spune adevărul sau minte? Vedem deci ce importanță acordau filosofii greci acestor sofisme. **539.** În acest titlu lipsește expresia ὁ ψευδόμενος, dar se poate deduce din ansamblul celorlalte titluri în mijlocul cărora se află.

540. Aici sensul expresiei παρὰ μιν, tradus cu „infinitezimal”, e departe de a fi sigur, cum observă și Apelt. **541.** Sofisme care urmează: „Voalatul”, „Ascunsul” și „Nimeni”, au mai fost discutate de noi mai înainte. **542.** Două titluri de scrieri, dintre care una discută o teză și a doua, antiteza ei. **543.** Dacă socotim separate rubrica inițială cu tratate generale de logică și rubrica finală cu aceste cercetări logice în 31 de Cărți, am avea trei rubrici speciale în care se tratează probleme logice de o anumită categorie. În total sînt deci cinci rubrici de scrieri logice. Totalul de 311 Cărți (rulouri) de logică depășește cu puțin numărul Cărților menționate în această listă. **544.** Titlurile scrierilor de etică au trei rubrici. În mijlocul unui titlu din a treia rubrică se întrerupe catalogul. **545.** <etice> este adăugat de Arnim. **546.** „A avea păreri sau opinii”, δοξάζειν, înseamnă a nu avea o cunoaștere sigură, după stoici, bazată pe reprezentări comprehensive.

547. „Comprehensiunea”, κατάρηψις, este cunoașterea adecvată a lucrurilor prin reprezentări comprehensive (vezi mai sus, notele 153-155). Stoicii defineau știința ca un sistem de cunoaștere bazat numai pe reprezentări comprehensive: σύστημα καταλήψεων. **548.** „Deprindere”, ἔξις. **549.** Calitățile, ποιά, sînt una dintre categoriile stoice. Acestea sînt la stoici în număr de patru și clasează lucrurile și nu noțiunile sau predicatele, cum era cazul la Aristotel. Aceste patru categorii stoice sînt: τὰ ὑποκείμενα, „substratele sau substanțele”; ποιά, „calitățile”; πῶς ἔχοντα, „modurile”; și πρὸς τί πως ἔχοντα, „relațiile” (vezi textele la Arnim, *SVF*, II, pp. 124-133). Virtuțile sînt calități, dar calitățile sînt corporale (σώματα). Grație proprietății de amestec total (κρᾶσις δι’ ὅλου), ele pot coexista în suflet și ocupa același loc. **550.** „Binele moral”, τὸ καλόν, *honestum*.

551. Aici se termină brusc catalogul scrierilor etice. Cum lipsesc aproape 350 de Cărți (rulouri), partea finală a catalogului care s-a pierdut trebuie să fi fost încă destul de lungă. Avem pînă acum 202 paragrafe, și Cartea a VII-a, chiar în forma ei actuală, mutilată, e cea mai lungă din cele 10 Cărți ale operei lui Diogenes Laertios. Nu știm unde mai putea fi loc în această Carte, în afară de aproximativ jumătate din lista scrierilor etice, și pentru întreaga listă a scrierilor fizice, apoi pentru încă 19 capitole, oricît de scurte ar fi fost ele, cu filosofii stoici care s-ar fi găsit în unele manuscrise după *tabla de materii* a Cărții a VII-a dată de manuscrisul *Parisinus Graecus*, 1759. Deci e de presupus că aceste 19 vieți, notate în P 1759, nu erau autentice, dacă au existat în vreun manuscris, pe care nu-l mai avem. Astfel se termină Cartea a VII-a, consacrată stoicilor în opera lui Diogenes Laertios.

Cartea a VIII-a

CAPITOLUL I

Pitagora

(pe la 582-500 î.H.)

1. Cu Pitagora începe școala filosofică din Italia, după Sotion, și continuă, după listele cele mai complet păstrate, cu Xenofanes, Parmenide, Zenon din Elea, Leucip, Democrit, Protagoras, Metrodoros din Chios, Diogenes din Apollonia, Anaxarh, Pyrrhon, Nausiphanes, Epicur, rămânând afară din seria celor două școli: ionică și italică, Heraclit și Empedocle, care sînt socotiți ca izolați (σποράδην), și, ca atare, neapărținînd nici uneia dintre cele două direcții. La Diogenes Laertios, Cartea a VIII-a conține pe Pitagora, Empedocle, Epicharmos, Archytas, Hippasos, Philolaos, Eudoxos, deci marea masă a pitagoricienilor; Cartea a IX-a cuprinde pe Heraclit, Xenofanes, Parmenide, Melissos, Zenon, Leucip, Democrit, Protagoras, Diogenes din Apollonia, Anaxarh, Pyrrhon, deci pe eleați, atomiști și sceptici, iar Cartea a X-a e în întregime consacrată lui Epicur.

Pentru Pitagora mai avem două *Vieți* importante ale lui și care ni s-au păstrat: 1) *Vita Pythagorae* de Prophyrios (ed. Nauck²); 2) *Vita Pythagorica* de Iamblichos (ed. Deubner), ambele provenind deci din școala neoplatonică. În schimb, ni s-au pierdut *Viața lui Pitagora* de Aristoxenos (vezi Diogenes Laertios, I, 118) și *Viața lui Pitagora* în cel puțin două Cărți de Hermip (făcînd parte desigur din izvoarele lui Diogenes Laertios, VIII, 10). În fine: 3) *Viața lui Pitagora* de Diogenes Laertios, care a fost publicată de A. Delatte și părți din ea de Diels-Kranz, în *Die Fragmente der Vorsokratiker*⁵⁻⁹, vol. I. Tot aici se găsesc și fragmente din Aristoxenos (vezi pp. 467-478). 2. Aristoxenos deci atribuie lui Pitagora o origine etruscă, gr. Τυρρηνός. Această informație este totuși de reținut, chiar dacă Pitagora era complet grecizat. Centrul insulelor etrusce (tyrrheniene) îl constituia insula Lemnos, unde s-a descoperit o celebră inscripție, probabil în limba etruscă. Tot așa i se atribuia lui Thales o origine feniciană sau mai verosimilă este originea cariană (după numele tatălui, Examyas). Ceea ce nu împiedică faptul că Thales era complet grecizat. 3. Deci genealogia lui Pitagora, după acești autori, ar fi: Cleonymos din Phlius → Euthyphron → Hippasos (nimic comun cu Hippasos pitagoricianul, a cărui viață se găsește la Diogenes Laertios, VIII, 84) → Marmacos (stabilit la Samos) → Pitagora. 4. Probabil *Ferekyde din Syros*. Nu ne este cunoscut ca Ferekyde să fi locuit la Lesbos. Zoilos, unchiul lui Pitagora, nu ne e cunoscut din altă parte. 5. *Eunomos*, fratele lui Pitagora, este citat și într-un *Scholion* la Platon. *Tyrrhenos*, al doilea frate e citat și de *Lexiconul Suda*, s.v. Πυθαγόρας. Tyrrhenos înseamnă pe grecește „Etruscul”. 6. *Zamolxis* (transmis și sub forma *Zalmoxis*), zeu chthonian al geților și tracilor. După Herodot, ar fi fost un sclav, elev al lui Pitagora, care a fost mai târziu zeificat. Ca izvoare principale, vezi Herodot, IV, 94-96; Platon, *Charmides*, 156 d și 158 b, Strabon; Diodor din Sicilia, Iamblichos etc. 7. Vezi nota anterioară; vezi și Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de romani*, București, 1880, pp. 321 și urm.; I.I. Rusu, *Religia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, Cluj, 1947, pp. 84 și urm.; W. Thomaschek, *Die alten Thraker*, vol. II, partea 1, Viena, 1893, pp. 62-67; G.I. Kazarov, *Zamolxis*, în „Klio”, an XII (1912), pp. 355-364; G. Seure, *Les images de Zeus Keraunos Zebelsurdos, Gebeleizis, Zamolxis*, în „Revue des études grecques”, an XXVII (1913), pp. 258-260. 8. *Hermodamas din Samos*, din neamul lui Creophilos, profesorul lui Pitagora; se

mai întâlnește la Iamblichos, *V.P.*, 11, și Porphyrios, *V.P.*, 1, 2, 15. Probabil toți copiază același izvor, pe Aristoxenos. **9.** Istoria relațiilor dintre Amasis, faraonul Egiptului, și Policrate, tiranul din Samos, se găsește la Herodot, III, 39 și urm.

10. Dacă a stat mai multă vreme în Egipt (cel puțin câteva luni) și a avut contact cu preoții, nu este exclus ca Pitagora, ca un grec inteligent și iscoditor, să fi învățat să vorbească puțin egipteana, dar nu și să citească texte hieroglifice.

11. *Antiphon din Atena*, sofistul sau oratorul? Afară de cazul când ambii sînt aceeași persoană (secolul al V-lea î.H.). **12.** Călătorii ale înțelepților greci la chaldeeni și la magi sînt povestite de autorii greci, mai ales din secolul al III-lea înoace. **13.** Ceva specific care să arate influența concepției despre zei a egiptenilor asupra lui Pitagora nu se găsește în tot ce se relatează despre doctrina sa. Credința în transmigratia sufletelor, pe care Herodot (II. 123) o atribuie eronat egiptenilor, se bazează pe o confuzie. Egiptenii credeau că sufletul mortului poate anima în mod temporar mumia sa sau statui cu asemănarea mortului, dar aceasta nu e metempsihoză (cf. M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. I, cap. IV, §§ 28, 30; vol. II, cap. XXII, §§ 182-183). **14.** Este sensul cuvîntului grec ἀριστοκρατία. **15.** Probabil *Heracleides din Pont* punea într-unul din dialogurile sale să vorbească pe Pitagora și să-și povestească incarnațiile anterioare. Această povestire a fost luată drept informație autentică. **16.** *Aithalides*, fiul lui Hermes și al Eupolemeii, era crainicul argonauților (vezi Apollonios din Rhodos, I, 54, și III, 1171; *Orph. Argonautica*, 134; cf. și Porphyrios, *V.P.*, 45). *Euphorbos*, fiul lui Panthoos troianul, rănește pe Patrocle (*Iliada*, XVI, 806, trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 325, v. 776 și urm.) și este ucis de Menelau (*Iliada*, XVII, 59, ed. cit., p. 329, v. 58-59). Despre scutul lui consacrat de Menelau în templul Herei la Mycene, vezi Pausanias, II, 17, 3, care diferă de versiunea lui Diogenes Laertios. Dar prima versiune se găsește și la Porphyrios, *V.P.*, 27, și Iamblichos, *V.P.*, 14. Euphorbos e citat și la alți autori: Diodor din Sicilia, Philostratos, Aulus Gellius (după Dicaiarchos) etc. Euphorbos frigiianul este citat și în niște *Iambi* ai lui Callimah (vezi Diogenes Laertios, I, 25), unde *Euphorbos* = Pythagora, întrucît acesta e o incarnație a lui Euphorbos. Callimah îi atribuie unele descoperiri în domeniul geometriei (vezi textul lui Callimah la Diels-Kranz, *Vors*⁵⁻⁹, I, p.73).

17. Transmigratia sufletelor face parte din învățătura lui Pitagora. Xenofanes, care e contemporan cu Pitagora (secolul al VI-lea î.H.), batjocorește această doctrină pitagorică (vezi Xenofanes, fragm. 7, Diels-Kranz⁵⁻⁹).

18. *Hermotimos*, vechi înțelept, puțin probabil să fie identic cu Hermotimos din Clazomene, de la care s-ar fi inspirat Anaxagora în teoria sa despre „rațiunea cosmică” (vezi Aristotel, *Metaph.*, A. 3, 984 b, 15 sqq.). **19.** După acest text, scutul lui Euphorbos ar fi fost atîrnat, ca ofrandă, în templul lui Apollo din localitatea Branchidai de lângă Milet. În nota 16 am văzut că alți autori afirmă că scutul ar fi fost atîrnat în templul zeiței Hera din Mycene. **20.** *Pyrrhos*, pescarul din Delos, incarnația anterioară a lui Pitagora, este citat și la Porphyrios, *V.P.*, 45. Deci incarnațiile lui Pitagora ar fi:

Aithalides (fiul lui Hermes),
Euphorbos (erou din războiul troian),
Hermotimos (un străvechi înțelept),
Pyrrhos (pescar din Delos),
Pitagora din Samos, filosoful.

21. Această versiune că Pitagora n-ar fi scris nimic este foarte verosimilă.

22. Heraclit, fragm. 129, Diels-Kranz⁵⁻⁹, este așezat de editori printre fragmentele incerte. John Burnet însă îl consideră ca autentic. Și noi am fi înclinați să-l considerăm ca autentic din cauza cuvîntului ἰσότης, cu sensul de „cercetare a fenomenelor naturale”, care se găsește în acest fragment. Cf. și Iamblichos, *V.P.*, 18, 89, unde se spune: ἐκαλεῖτο δὲ ἡ γεωμετρία πρὸς Πυθαγόρου ἰσότης (vezi sensul cuvîntului în acest text la Árpád Szabó, Δείκνυμι als mathematischer Terminus für beweisen, în revista „Maia”, X (1958), fasc. II, pp. 2 și urm. și p. 2, nota 5). Nu credem că ταύτας τὰς συγγραφὰς s-ar referi la cărțile lui Pitagora, ci ar putea

indica operele altora pe care el le-a exceptat. Ultimele două cuvinte (πολυμαθίη și κακοτεχνίη) au un aspect autentic heraclitean. **23.** Vezi nota precedentă.

24. Acest fragment de la începutul cărții lui Pitagora este, desigur, un fals. El are o oarecare asemănare cu începutul cărții lui Heraclit, unde este propovăduit λόγος-ul „legea devenirii cosmice”, pe un ton emfatic și apodictic. Textul pseudopitagorician dat la Diogenes Laertios are același ton și se încheie cu cuvîntul λόγος, pe care l-am tradus cu „tratat” și este un decalc lipsit de profunzimea gândirii exprimate de Heraclit. Invocația aerului pe care îl respiră și a apei pe care o bea este de prost gust și lipsită de orice semnificație filosofică.

25. *Lysis din Tarent* ar fi fost, împreună cu Archippos, tot din Tarent, singurii supraviețuitori atunci cînd conjurații, conduși de Cylon, au dat foc casei lui Milon din Crotona unde erau întruniți pitagoricienii, care au pierit în flăcări (Iamblichos, *V.P.*, cap. 35, cu versiunile lui Aristoxenos, Nicomah și Apollonios; vezi și lista pitagoricienilor, *ibid.*, cap. 35, 267; și versiunile despre revolta lui Cylon împotriva pitagoricienilor, la Porphyrios, *V.P.*, §§ 54 și urm.). **26.** *Epaminonda din Theba* – om de stat și general, născut pe la 420 î.H. și mort în 362 î.H. în bătălia de la Mantinea, pe care o câștigă. A fost un general de seamă, dar om politic fără orizont larg. El a fost discipolul lui Lysis, după cum spune textul de față.

27. Este vorba de *Heracleides Lembos*, fiul lui Sarapion, epitomatorul lui Sotion și al lui Satyros. **28.** *Hippasos din Metapont* (după alții din Crotona), pitagorician din vechea generație. El ar fi divulgat doctrina secretă a pitagoricienilor, fapt pentru care ar fi fost pedepsit de zei (vezi textele relative la Hippasos la Diels-Kranz *Vors*⁵⁻⁹, I, pp. 107-110). **29.** *Aston din Crotona*, scriitor pitagorician; nu e cunoscut din altă parte. **30.** Nici *Themistocleia din Delfi* nu ne e cunoscută din altă parte. **31.** *Ion din Chios* este un literat cu bogată activitate de scriitor. A scris tragedii, elegii, opere filosofice și o lucrare istorică despre Chios (vezi fragmentele filosofice la Diels-Kranz *Vors*⁵⁻⁹, I, pp. 377-381; jumătatea a doua a secolului al V-lea î.H.). **32.** *Orfeu*, poet legendar și fondator de religie. Ar fi luat parte la expediția argonauților, ceea ce l-ar așeza în secolul al XIII-lea î.H. Dar influența religiei orfice, fondată de el începe cu secolul al VII-lea. Deci legenda cu participarea la expediția argonauților pare a fi o proiecție tardivă a persoanei lui, dacă a existat, într-un trecut îndepărtat (cf. N.A. Kun, *Legendele și miturile Greciei antice*, București, 1960, pp. 256-261). Mai departe, pînă în secolul al V-lea, nu se știe despre originea tracă a lui Orfeu. În Promenada (λέσχη) cnidienilor de la Delfi, pictată de Polygnot (secolul al V-lea î.H.), Orfeu era reprezentat în costum grecesc, pe cînd costumul trac este o caracteristică a lui Orfeu în arta plastică ulterioară. Deci orfismul filosofic și religios cu pronunțat conținut mistic trebuie datat începînd din secolul al VII-lea î.H. **33.** *Sosicrates din Rhodos*, autorul unei lucrări intitulate *Succesiunile filosofilor*. **34.** *Leon*, tiran în Phlius sau Sicyon (Diogenes Laertios, *Proem.*, 12; vezi și Cicero, *Tuscul. Disp.*, V, 3).

35. Se spune că Pitagora ar fi întrebuințat primul și ar fi adoptat denumirea de φιλόσοφος „prieten al înțelepciunii”, nu cel de σόφος „înțelept”, care ar fi prea pretențios. Heraclit întrebuințează termenul ca adjectiv propriu-zis: φιλόσοφοι ἄνδρες (fragm. 35, Diels-Kranz⁵). **36.** θεατής este „spectatorul”, termen care are aceeași rădăcină cu cuvîntul θεωρία „contemplația” în general și „contemplația adevărului științific” în particular. Știm ce rol joacă θεωρία în concepțiile filosofice și științifice ale grecilor. **37.** καθολικῶς, „în mod general”, „rezumativ”.

38. *Timaos din Tauromenion* – istoric al Siciliei (pe la 346-250 î.H.). Polybios îl critică cu asprime. **39.** Hermip a scris Βίοι din care face parte lucrarea *Despre Pitagora*, în cel puțin două Cărți, citată aici. **40.** Este vorba de țara hyperboreenilor, aflată la extremul nord al lumii locuite. **41.** Nessos este numele unui centaur de lângă riul Euenos în Etolia. Centaurul Nessos fu ucis de Heracle (vezi N.A. Kun, *Legendele și miturile Greciei antice*, București, Editura Științifică, 1960, p. 207).

42. *Timaos*, vezi mai sus, nota 38. Istoria sa, Σικελικά, avea 38 de Cărți (rulouri). **43.** Κόρη „fată”, e numele Persefonei (lat. *Proserpina*), fiica zeiței

Demeter și soția lui Hades, răpită de acesta. Νύμφη este „zână” și în același timp înseamnă „mireasă”, „soție”. Μητήρ e „mamă”, zeița Demeter, sau Magna Mater, Cybele din Frigia. **44.** *Moiris* – descoperitorul elementelor geometrice; se găsește numai aici. **45.** *Anticleides* – istoric al lui Alexandru; mai e citat de Plutarh, Strabon, Athenaios etc. **46.** Aspectul aritmetic al geometriei; credem că este vorba de aspectul numeric al figurilor geometrice. Pitagoricienii socoteau că liniile și figurile geometrice din care sînt constituite toate lucrurile sînt numere. De aici considerarea geometrică a numerelor. Există numere pătrate, dreptunghiulare, triunghiulare, poligonale, cubice etc. Această geometrie analitică răsturnată este lipsită de biunivocitate. Euclid, în *Elementele de geometrie*, nu admite decît numere linii, numere suprafețe și numere solide. **47.** *Monocord* – un instrument format dintr-o coardă unică, ce se poate întinde cu ajutorul unei greutate care poate varia. Cu acest instrument, numit *κωνών*, se stabilesc legile numerice ale armoniilor muzicale. **48.** *Apollodoros*, numit ὁ λογιστικὸς, „calculatorul”, e citat de două ori la Diogenes Laertios, I, 25 și VIII, 12. **49.** Teorema denumită „a lui Pitagora”. Pare a fi cunoscută în Orient, mai ales la babilonieni, unde se găsesc tablouri cu trei coloane de numere avînd raporturile indicate prin teorema lui Pitagora. Totuși generalizarea și demonstrația ei sînt de esență pur greacă (vezi studiul nostru *Recherches des mathématiques suméro-akkadiennes, égyptiennes et grecques*, III, în „Bulletin Mathématique”, București, nouv. sér., t. I (49), 4, 1957).

50. Credința în metempsihoză, adică în transmigrația sufletelor prin corpurile a diverse animale, atrage după sine oarecum interdicția de a mânca animale (vezi Empedocle, fragm. 137, Diels-Kranz⁵⁻⁹). **51.** Una dintre cele 158 de constituții ale statelor-cetate grecești (Diogenes Laertios, V, 27), pierdute afară de una: *Constituția Atenei*. **52.** Pitagora este o figură legată de zeul Apollo. Unii făceau din Pitagora fiul lui Apollo (Porphyrios, *V.P.*, 2); alții îl identificau chiar cu Apollo (Iamblichos, *V.P.*, 27, 133). **53.** *Aristoxenos din Tarent* – filosof discipol al lui Aristotel; a fost și muzician și teoretician de seamă al muzicii. De la dînsul ne-au rămas excerpte din lucrarea sa Ἀρμονικά (editate de Marquard, 1868) și fragmente privitoare la *ritmică*. Aristoxenos a fost și filosof, istoric și biograf plin de erudiție și patimă. **54.** Identitatea celor doi Luceferi este cunoscută de mult în Orient, în Chaldea și Egipt, așa că nu e de presupus ca astronomii greci să fi așteptat pînă la venirea lui Pitagora pentru a recunoaște identitatea lor.

55. Vezi *Parmenide*, căruia i se atribuie această descoperire de către Favorinus, la Diogenes Laertios, IX, 23. **56.** *Leucania* (= Lucania) – teritoriu din Italia de sud (Grecia Mare); *peucetienii* sînt un trib străvechi care locuia în Apulia (coasta de est a Italiei); *messapienii* sînt tot un popor din Italia de sud (în jurul orașului Brundisium), de la care ne-au rămas numeroase inscripții într-o limbă necunoscută.

57. *Philolaos din Crotona* – filosof pitagorician; a fost contemporan cu Socrate (pe la 440 î.H.). El pare a fi scris cărți din care ni s-au păstrat fragmente. Unii învățați contestă autenticitatea acestor scrieri. Ultimii ani ai vieții sale, Philolaos i-a trăit la Theba în Beotia, unde l-au cunoscut Simmias și Cebes, interlocutorii lui Socrate în dialogul *Phaidon* al lui Platon. Pentru „Viața și învățătura lui Philolaos” vezi *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-2, 1984, pp. 70-99.

58. În școala lui Pitagora era valabilă interdicția de a revela celor neinițiați doctrina, fapt care atestă încă o dată caracterul ei esoteric. Hippasos ar fi fost pedepsit de destin pentru divulgarea doctrinei secrete a maestrului (vezi mai sus, nota 28). **59.** *Zaleucos din Thurioi* și *Charondas din Catania sau Thurioi* – legistatori care au dat legi pentru diverse cetăți grecești din sudul Italiei; discipoli ai lui Pitagora. Puțin mai departe în text, „preceptele” traduc cuvîntul grec σύμβολα.

60. Cuvîntul grec ὄμαχος e tradus de Apelt cu „șezutul”.

61. Toate aceste „simboluri”, precepte sau, mai bine-zis, interdicții (întrucît mai toate conțin opriri de a face ceva), sînt *tabu*-uri extrem de vechi, de un caracter arhaic ca și acelea de la sfîrșitul operei lui Hesiod *Munci și zile* (trad. Șt. Bezdechi, București, Editura Științifică, 1957). **62.** Interpretările date acestor

„precepte” ale lui Pitagora sînt arbitrare și caută să dea o explicație rațională și spiritualistă unor interdicții străvechi, care au cu totul altă semnificație, mult mai concretă. „A nu așîta focul cu cuțitul” înseamnă că focul, care e sacru, nu trebuie atins cu un instrument ce se întrebuintează la tăiat și dezmembrat animale și lucruri. Nu putem să le explicăm pe toate, dar ele n-au, desigur, caracterul simbolic pe care îl conferă scriitorii tîrzii. Spre exemplu, ultimului precept din această serie, interdicția de a întoarce capul la frontieră cînd ieși din țara ta, se găsește în multe superstiții: interdicția de a te întoarce înapoi, odată plecat de acasă. Aici este ideea că prin întoarcerea capului ai vedea duhurile casei care ies în urma celui ce pleacă, iar vederea lor înseamnă moartea. Astfel zeița marină Ino Leucotheia, în *Odiseea* (V, 350, trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1956, pp. 128 și 443) îi dă lui Ulise, în timpul furtunii care îi distruge nava, o centură ca să se salveze prin înot, și îi recomandă să-i arunce înapoi centura, după salvare, fără a întoarce însă capul, recomandare pe care Ulise o respectă cu strictețe.

63. Interdicțiile de mîncare sînt numeroase în pitagorism și sînt raportate de mulți autori, dar nu întotdeauna aceleași. Interdicția de a mîncă bob revine foarte des și s-au dat foarte multe explicații destul de puțin verosimile. Și aici trebuie să fie un *tabu* străvechi. Apoi se interzice mîncarea inimii de la animale, probabil ca sediu al sufletului, așa cum în religia ebraică se interzice a mîncă animalul cu sîngele nescurs din el, întrucît sîngele este sediul sufletului, dacă nu însuși sufletul și gîndirea, cum va afirma mult mai tîrziu Empedocle (fragmentul 105, Diels-Kranz⁵). Mitra era de asemenea interzisă la mîncare, desigur ca fiind recipient în care este concepută și se dezvoltă ființa vie pînă la naștere. Apoi era interdicția categorică de a se hrăni cu animale, interdicție urmată cu toată strictețea de Plotin (în secolul al III-lea d.H.), deși Aristoxenos, după cum vom vedea puțin mai departe, era de altă părere cu privire la Pitagora. (Pentru „Modul de viață pythagoreic după secvențele transmise de Aristoxenos” vezi *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-2, 1984, pp. 35-49.) **64.** Peștii menționați mai înainte se numesc ἑρῖθῖνος, μελάνουρος și τρίγλα. În general, denumirile de pești sînt greu de identificat. Aceștia de aici sînt dintre cei care sînt mai cunoscuți.

65. Este îndoielnic ca în secolul al IV-lea î.H. coloniile grecești înfloritoare din sudul Italiei să nu fi cunoscut inul. **66.** Unele dintre aceste comportamente se găsesc între maximele atribuite celor șapte înțelepți. Astfel, ultima comportare se găsește la Diogenes Laertios, III, 39, cu privire la Platon.

67. Cuvîntul grec πεδάρταν este citit de Cobet în loc de πελαργάν. După *Suda*, acesta din urmă înseamnă νοῦθετεῖν. În ce privește πεδάρταν, el este o formă eolică și înseamnă μεθαρμόζειν, „a îndrepta”, „a face să-și schimbe părerea”.

68. Aristoxenos răsfoarnă aici toată tradiția despre interdicția de a mîncă animale. După Aristoxenos, Pitagora mîncă orice fel de carne. Interdicția de a tăia pentru mîncare boii de jug este foarte veche, anterioară lui Pitagora.

69. Vezi mai sus, nota 30, la Diogenes Laertios, VIII, 8. **70.** *Hieronimos din Rhodos* – mai întîi peripatetician, apoi adversar al lui Lycon, care e al patrulea șef al școlii (prima jumătate a secolului al III-lea î.H.). A scris opere filosofice și istorice, astăzi pierdute. **71.** „Coborîrea în Hades”, Εἰς Ἀΐδου κατάβασις, era titlul multor opere cu caracter mistic care descriau o vizită în Infern presupusă ca fiind făcută de cineva viu și care se întoarce pe pămînt și povestește ceea ce a văzut acolo. O astfel de scriere era atribuită lui Pitagora (adică circula sub numele lui), o alta lui Orfeu, dacă cele două nu sînt una și aceeași scriere. Din această scriere apocrifă își ia Hieronimos informațiile pe care ni le relatează. Seria acestor vizite în Hades începe cu *Nekyia* din Cîntul al XI-lea al *Odiseei*. Pentru informații antice cu privire la *Coborîrea în Hades* a orficilor, vezi Otto Kern, *Orphicorum fragmenta*, Berlin, 1922, pp. 304-307. **72.** Critica adresată lui Homer și Hesiod, pentru că au atribuit fapte rușinoase zeilor (furturi, adultere, înșelăciuni) este obișnuită la filosofi, începînd cu Xenofanes din Colofon (fragm. 11, 12, Diels-Kranz⁵) și continuînd cu Heraclit din Efes (fragm. 42, 56, 57, Diels-Kranz⁵).

73. *Aristippos din Cyrene*, autorul scrierii *Περὶ φυσιολόγων*, citată aici, pare a fi altul decât Aristip din Cyrene, fondatorul școlii hedoniste și elev al lui Socrate.

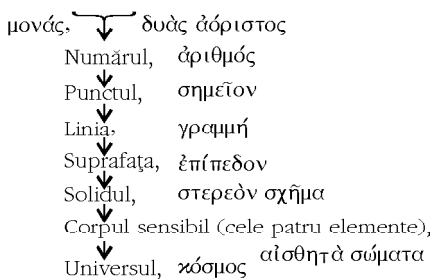
74. Încercarea de a stabili etimologia numelui lui Pitagora este mai mult sau mai puțin reușită. Aceeași etimologie o dă *Lexiconul Suda*. Vezi altă etimologie la Iamblichos, *V.P.*, 2, 7: a fost numit Pitagora fiindcă nașterea lui a fost prezisă lui Mnesarchos, tatăl lui, de către Apollo. **75.** Aici avem confesiunea păcatelor, care se întâlnește în atâtea religii; în Cartea Morților din Egipt, în buddhism, în creștinism etc. Cel mai amplu studiu asupra problemei l-a făcut R. Pettazzoni, *La confessione dei peccati*, I, 1929 etc. **76.** Ideea este confuz și contradictoriu exprimată. Probabil vrea să spună că ființa matură precedă nașterea unei noi ființe asemănătoare, și de aceea i se cuvine primei un respect deosebit. Comparația care urmează este forțată: așa cum în univers răsăritul precedă apusul, în viață, începutul sfârșitului, iar la ființa vie, nașterea precedă moartea. **77.** Isaac Casaubonus introduce negația *οὐ*, bazându-se pe Diogenes Laertios, VIII, 20, și pare a avea dreptate. Și Apelt acceptă această corectură. Deci, după această lucrare, Pitagora sfătuia să *nu* se admită orice fel de profeție. **78.** Interdicția de a mânca bob revine mereu în legătură cu învățăturile lui Pitagora. **79.** Influența alimentației asupra viselor este îndeobște cunoscută încă din antichitate. **80.** *Alexandros din Milet*, secolul I î.H., numit și *Polybistor*, se ocupă de istoria babiloniană și asiriană. Scrierile sale din domeniul filosofiei sînt: *Φιλοσόφων διδοχαί* (Diogenes Laertios, VIII, 24 și urm.) și *Περὶ Πυθαγορικῶν συμβόλων*, izvor important pentru neopitagorism.

81. Aici urmează o doxografie destul de amplă și de interesantă, a cărei singură deficiență este că nu reproduce părerile lui Pitagora (ceea ce nici nu putea face în lipsa unor opere autentice ale acestuia), ci concepțiile unor pitagoricieni de mai târziu. Și aici, probabil, elementele nu sînt toate din aceeași epocă. În general, credem că este vorba de opinii asemănătoare cu cele ale „așa-numiților pitagoricieni”, *οἱ καλούμενοι Πυθαγόρειοι*, de care vorbește Aristotel în operele ce ni s-au păstrat de la el. Aristotel a scris chiar despre pitagoricieni opere speciale, care s-au pierdut (vezi catalogul scrierilor lui la Diogenes Laertios, V, 25, *πρὸς τοὺς Πυθαγορείους α'* și *Περὶ τῶν Πυθαγορείων α'*). Și Aristoxenos a scris *Despre Pitagora și discipolii lui* (Diogenes Laertios, I, 118). Izvorul lui Diogenes Laertios trebuie să fi fost apropiat de Aristotel sau Aristoxenos, însă el este un izvor doxografic, bazându-se pe tradiția lui Theofrast, întrucît problemele sînt tratate în ordinea obișnuită la doxografi: despre principii (*περὶ ἀρχῶν*), despre univers (*περὶ κόσμου*), despre meteori (*περὶ μεταρσίων*), despre pămînt (*περὶ γῆς*), despre suflet (*περὶ ψυχῆς*), despre corp (*περὶ σώματος*). Dar doxografia lui Pitagora de la Diogenes Laertios (VIII, 25 și urm.) provine dintr-un Compendiu doxografic care a aranjat tratarea acestor materii pe autori, pe cînd în vechile doxografii autorii erau distribuiți pe materie. Izvorul dat aici de Diogenes Laertios (VIII, 24 fine) este Alexandros Polyhistor. Nu credem că Alexandros Polyhistor (sec. I î.H.) este un creator în acest domeniu și probabil că el a copiat compendiul unui doxograf mai vechi ca el.

82. Capitolul *Despre principii* (*περὶ ἀρχῶν*) cuprinde la Diogenes Laertios Cartea a VIII-a, § 25, și este foarte interesant. Originea lui, ca și a celor următoare, este dată de Alexandros Polyhistor ca fiind niște *Comentarii pitagoriciene* (*Πυθαγορικὰ ὑπομνήματα*). „Unitate”, grecește *μονάς*. Evităm traducerea cu „monadă”, pentru a nu deștepta reminiscențe leibniziene. „Doimea nedefinită”, *ἀόριστος* *δυάς*, se întâlnește în doctrina nescrisă (*ἄγραφα δόγματα*) a lui Platon din ultima fază a platonismului, pe care o expune și o critică Aristotel în operele care ne-au rămas, mai ales în *Metafizica*. Dar cine știe ce e platonician și ce e pitagorician în doctrina lui Platon, care în ultima parte a vieții lui a înclinat puternic spre pitagorism? Totuși, formularea pare platoniciană, iar „doimea nedefinită” este substitutul materiei din doctrina dialogurilor finale ale lui Platon (vezi în primul rînd *Timaios*).

83. Generarea ființelor matematice în acest text e următoarea

Unitatea – Doimea nedefinită

Cu ultimele două se trece de la ființele matematice la lumea reală, concretă, sensibilă. Unitatea introduce în doimea indefinită determinarea, care produce rînd pe rînd numerele (vezi în dialogul *Philebos* al lui Platon entitățile πέρας „limita” și ἄπειρον „nelimitatul”). Din număr se naște punctul (στιγμή) care e definit la Proclus ca „unitatea avînd poziție” (μονὰς θέσιν ἔχουσα). Cf. *In primum Euclidis librum commentarii*, ed. G. Friedlein 1873, p. 59, 18. Punctul produce linia, linia suprafața și suprafața solidul, prin mișcarea lor; după cum spun alți autori, linia (γραμμή) este „curgerea unui punct” (ῥύσις σημείου, Proclus, *ibid.*, p. 97, 6) și la fel se pot forma celelalte figuri pînă la solidul matematic, din mișcarea figurii precedente. **84.** Din figurile geometrice solide (adică cu trei dimensiuni) se formează corpurile sensibile (τὰ αἰσθητὰ σώματα) prin adăugarea calităților fizice, sensibile, care lipsesc la solidul matematic. Astfel se produc cele patru elemente, după textul la Diogenes Laertios, adică: focul, apa, pămîntul, aerul. Aceste patru elemente apar însă abia la Empedocle. Chiar Heraclit (prima jumătate a secolului al V-lea î.H.) nu pare a considera „aerul” ca element. El pare a cunoaște celelalte trei elemente, iar substitutul aerului, care leagă pămîntul și apa de jos cu focul de sus, este numit πρηστήρ „trombă arzătoare”, în fragm. 31 (Diels-Kranz) sau „emanațiile”, umede și uscate, luminoase și obscure, de care vorbește doxografia de la Diogenes Laertios (IX, 9-10), probabil după Theofrast (printr-unul sau mai multe compendii doxografice intermediare). Deci se poate ca opinia despre elemente reprodusă de Diogenes Laertios aici să fie a pitagoricienilor, dar a acelora ulteriori lui Empedocle. Mai departe se spune că cele patru elemente se pot transforma unele în altele. După Empedocle, cele patru elemente erau eterne și neschimbătoare și nu se puteau transforma unele în altele. Aristotel admite cele patru elemente ca Empedocle, însă la Aristotel elementele constituite din cele patru calități fundamentale: cald, rece, uscat, umed, asociate două cîte două, se pot transforma unele în altele prin schimbarea unei calități în alta. Focul e cald și uscat, aerul e cald și umed, apa e rece și umedă, pămîntul e rece și uscat. Dacă în ultimul răceala se transformă în cald, avem focul. Dacă în foc uscatul se transformă în umed, avem aerul, și așa mai departe. La Platon, numai trei dintre elemente, focul, aerul și apa, se pot transforma unele în altele din cauza triumfiurilor care le constituie atomii lor, pe cînd pămîntul, care are un triunghi constitutiv aparte, nu se poate transforma în celelalte elemente, nici acestea nu se pot transforma în pămînt. Doctrina pitagoriciană a transformării elementelor unele în altele, expusă aici de Diogenes Laertios, este deci posterioară lui Aristotel. **85.** În mijlocul capitolului *Despre univers* e introdusă o scurtă expunere despre Pămînt. Constatarea faptului că pămîntul e sferic este o descoperire a lui Pitagora sau a vechilor pitagoricieni. De altă părere e Erich Frank, *Plato und die sogenannten Pythagoräer*, Haale (Saale), 1923, care se bazează pe un pasaj din *Phaidon* al lui Platon pentru a susține că forma sferică a pămîntului era o descoperire recentă pe timpul lui Platon (prima jumătate a secolului al IV-lea î.H.). **86.** Dacă pitagoricienii vechi știau că Pămîntul e rotund, era firesc ca ei să pună și problema antipozilor. **87.** Cele patru calități

primare ale elementelor la Aristotel și de la el încoace sînt: θερμόν, ψυχρόν, ξηρόν și ὑγρόν. Problema anotimpurilor, care urmează mai departe, aparține capitolului *Despre meteori* sau *Despre atmosferă* (περὶ μετεώρων).

88. Despre Lună și Soare, compendiul doxografic vorbește în capitolul *Despre univers*. Avem aici o mică perturbare a ordinii consacrate, care n-are nimic excepțional, căci ordinea de expunere a problemelor în doxografie nu reprezintă un canon invariabil. **89.** Abia după Anaxagora au știut grecii că Luna e luminată de Soare, Anaxagora fiind primul care a afirmat acest lucru. Și chaldeenii (după Berossos) credeau că Luna are lumina ei proprie. Deci, dacă pitagoricienii credeau că Luna e luminată de Soare, atunci aceștia sînt pitagoricienii posteriori lui Anaxagora. **90.** Providența divină este o concepție caracteristică a stoicilor, ceea ce nu înseamnă că nu exista această părere și înainte de ei. Astfel, Platon pare a admite în mod net grija zeilor față de oameni (vezi dialogul *Phaidon*). La Aristotel, divinitatea este transcendentă lumii. Ea se află în afara sferei stelelor fixe și nu intervine direct în mersul lumii, ci o conduce pe aceasta prin năzuința pe care lucrurile inferioare o au către ea (vezi *Metafizica*, în Cartea Λ). **91.** *Destinul*, εἰσρομένη, este un concept care ia o figură netă abia în stoicism. Dar au existat și prefigurări anterioare. Ideea de determinare a vieții omenești și a vieții zeilor se găsește și la poeți începînd cu Homer, acest destin purtînd denumirile de μοῖρα, αἴσα, τύχη. **92.** „Raza de lumină”, ἀκτίς, care pătrunde pînă în adîncurile (βέθυ) universului, are mare asemănare cu suflul-foc (πνεῦμα, πῦρ) al stoicilor, care pătrunde în toate lucrurile și le cîrmuiește dinăuntru. Aici ar putea fi o adaptare pitagoriciană a ideilor stoicilor, în care πνεῦμα-πῦρ a fost înlocuit cu ἀκτίς. Tot astfel teoria celor două eteruri: unul cald, care e de natura focului, și altul rece, umed și dens pe care îl numesc „aer”, pare destul de arhaică, dar e amestecată și construită prin analogie cu doctrine mai recente. **93.** *Sufletul* este o anumită stare a eterului-foc, care există în toate lucrurile, dar nu în toate acest eter-foc este și suflet. **94.** Sufletul care este o frîntură (ἀπόσπασμα) din eterul cald și eterul rece, este nemuritor ca și eterul din care provine, dar nu are o nemurire individuală. După moarte el trebuie să se contopească în eterul universal. Cu aceste concepții despre eter și despre suflet e interesant de comparat și părerile marelui poet tragic Euripide (jumătatea a doua a secolului al V-lea î.H.). Paragrafele 28, 30 și urm. ale lui Diogenes Laertios din Cartea a VIII-a se ocupă de suflet (Περὶ ψυχῆς).

95. Ceea ce urmează este o embriologie care intră în capitolul *Despre corp* (Περὶ τοῦ σώματος). În pasajul marcat de nota noastră, reiese că Pitagora nu accepta ideea că există oameni născuți din pămînt. Atenienii aveau pretenția că sînt autohtoni în Attica, adică născuți din pămînt. Aristocrația tebană, urmașă a lui Cadmos, pretindea că provine din dinții balaurului lui Ares, ucis de Cadmos și sădiți în pămînt. Vezi mai tîrziu, în religia mithriacă, cum zeul Mithras e „născut din stîncă”, πετρηγενής. **96.** Embriologia care urmează, deși rudimentară, este foarte interesantă și valoroasă, reprezentînd prima încercare științifică în acest sens. Ea nu este proprie pitagoricienilor, ci adoptă idei care se găsesc la medicul Alcmaion din Crotona, Parmenide, Empedocle, Democrit și alții. Ideea că sperma se concretizează și provine din creier se găsește și la alți fiziologi, ca Alcmaion, la Aëtios, V, 3, 3 (=Doxogr. Gr., p. 417) și Censorinus 5, 2 sqq. (la Diels-Kranz, Vors.⁵⁻⁹, I, p. 213). Zilele și lunile necesare pentru formarea fătului amintesc de doctrina despre numere a pitagoricienilor, numere care constituie toate lucrurile. „Proporțiile”, grecește λόγοι τῆς ζωῆς, „care constituie viața”, sau rațiunile seminale.

97. „Intervale regulate”, τεταγμένοι καιροί. **98.** Finalul § 29 este ocupat de o teorie a senzațiilor, mai ales a văzului. Pitagoricienii de aici susțin, ca și Empedocle și alții, că eterul din ochi iese, pătrunde prin aer, care e eterul rece, și merge întru recunoașterea și perceperea lucrurilor. După Democrit, sînt efigii sau, mai bine zis, simulacre (εἰδωλα) care, ca niște pelicule, se degajă din lucruri și intră în organele noastre de văz, producînd senzația. **99.** Și § 30 este consacrat psihologiei pitagoriciene. După ei, suflul ar avea trei părți, ca la Platon (vezi dialogurile *Phaidros* și *Republica*). Dar pitagoricienii dau o formă inconsecventă teoriei

părților sufletului prezentată aici, întrucât nu se vede prin ce se disting primele două părți: νοῦς („rațiunea” în traducerea din text) și φρένες (tradus cu „minte”) care sînt același lucru. A treia parte se numește θυμός. La Platon avem trei părți ale sufletului și anume: νοῦς (rațiunea), θυμός (pasiunea generoasă) și ἐπιθυμία (pofa senzuală). **100.** Sediul sufletului în vechime, la Homer spre exemplu, pare a fi regiunea inferioară a toracelui și cea superioară a abdomenului, în jurul diafragmei (φρένες luat în sens concret de viscere). Mai târziu sufletul se plasează în inimă (καρδίᾳ). Alcmaion, medicul din Crotona, afirmă primul că sediul sufletului gînditor e în creier. Această părere este adoptată și de Platon, și de Hipocrate. Aristotel și stoicii revin la opinia că sediul sufletului este inima. Pitagoricienii din textul de față plasează sufletul din creier pînă în inimă. Textul grec zice ὅρχη, tradus la noi cu „sediu”, deci „locul unde sufletul își are începutul sau obîrșia”. Deci vedem la pitagoricieni o intenție eclectică. Ei împacă cele două tabere adverse, afirmînd că locul de origine al sufletului se întinde din creier pînă în inimă. Animalele ar avea și ele νοῦς („rațiune”), dar numai omul ar avea φρένες („minte”). Nu se poate întrevădea ce diferență fac pitagoricienii între νοῦς și φρένες. „Stropi”, grecește σταγόνες. **101.** Cuvîntul τὸ φρόνιμον e tradus cu „mentalul”, ca să menținem derivația de la φρήν, tradus cu „minte”. Acest „mental” ar fi singura parte nemuritoare a sufletului. Toți filosofi greci, vechi și recenti, cînd era vorba să atribuie nemurire unei părți a sufletului, numesc această parte νοῦς (vezi Aristotel, *De anima*, III, 5, 430 a, 17 și urm., și *De generatione et corruptione*, II, 3, 736 b, 27 și urm.). Deci și aici, în textul lui Diogenes Laertios, se vede caracterul fluctuant, eclectic și, ca atare, tardiv al doxografiei pitagoriciene expuse în el. **102.** Cuvîntul grec tradus cu „facultăți” e λόγοι. Acestea sînt potențe concrete exercitate de sufluri. **103.** „Legăturile”, δεσμά. **104.** Cele trei epitete ale lui Hermes sînt: πομπᾶτος, πολᾶτος și χθόνιος. **105.** *Eriniile* (Ἐρίνυες) păzesc nu numai ordinea umană, ci și pe cea cosmică. Astfel, zice Heraclit: „Soarele nu-și va depăși măsura. Căci altminteri, Eriniile, slujnicele dreptății, îl vor prinde asupra faptului” (fragm. 94, Diels-Kranz⁵⁻⁹). **106.** Formula pare a data de la Thales: τὸ δε πᾶν ἐμψυχον καὶ θεῶν (sau δαιμόνων) πλήρη. **107.** „Genii”, traduce pe δαίμονες. În timpurile vechi, θεός și δαίμων erau cuvinte sinonime. Dar, deja la Homer, δαίμων cîteodată pare a fi o divinitate nedeterminată mai de aproape. Totuși, același sens poate avea și θεός la Homer. Cu timpul, diferența dintre cele două sensuri se accentuează, pînă cînd δαίμων ia sensul de „divinitate inferioară”, iar în creștinism acela de „demon”, de „divinitate rău-făcătoare”. Eroii, ἥρωες, sînt divinități provenite de multe ori din oameni de seamă morți, avînd o rază de acțiune limitată în jurul mormîntului sau *heroon*-ului, templul eroului.

108. „Purificări”, καθαρμοί; „rituri expiatorii”, ἀποτροπισμοί; „prevestiri din sunete”, κληδόνες. **109.** Poate că propoziția are o lacună în mijlocul ei, cum indică Hicks. **110.** Ζεύς ὄρκιος. Cu § 33 pare că se trece la precepte care se transformă în interdicții și prescripții cu caracter ritual arhaic. **111.** Abstenențele sînt puse în legătură cu ritualurile de inițiere (τελεταί) în sanctuare.

112. Lucrarea aceasta este citată în lista operelor lui Aristotel (vezi Diogenes Laertios, V, 25). **113.** Vedem deci un număr de alte presupuneri, printre altele altele, pentru a explica abținerea, prescrisă de Pitagora, de a mânca bob.

114. Iarăși un număr de explicații raționaliste ale interdicției de a ridica bucăți de mîncare căzute de pe masă. Mîncarea căzută pe jos aparține sufletelor morților. A o ridica și a o mânca înseamnă a muri. **115.** Comedia *Eroii* a lui Aristofan este pierdută. După aceasta, ce cădea sub masă aparține eroilor. **116.** Explicații ale diverselor *tabuuri* străvechi se dau prin interpretări analogice, raționaliste, care n-au de cele mai multe ori nici o bază reală. **117.** În tabloul celor zece perechi de contrarii ale pitagoricienilor la Aristotel (*Metaph.*, A, 5, 986 a, 15 și urm.) avem perechile 8 și 9: φῶς-σκότος și ἀγαθόν-κακόν. Prima pereche se poate identifica și cu λευκόν-μέλαν. **118.** Iarăși explicații raționaliste, care nu au nici o legătură cu interdicția străveche. **119.** Vezi nota precedentă. În loc de τούτου, manuscrisul B are τόπου. În ambele lecturi, înțelegerea pasajului este grea și nesatisfăcătoare.

120. Ideea perfecțiunii sferei și a cercului se găsește și la Platon și Aristotel. Toată cosmologia greacă ulterioară este bazată pe această idee a perfecțiunii mișcării circulare față de cea în linie dreaptă, prima valabilă în lumea supralunară, cea de-a doua în lumea sublunară, cum exprimă acest lucru în mod clar Aristotel.

121. Iarăși construcții arbitrare, raționaliste, pentru a explica aprecierea deosebită dată sării. **122.** Aici se termină expunerea la Alexandros Polyhistor, dată după *Comediile pitagoriciene*. Care este partea care urmează și provine de la Aristotel? Să fi căzut această expunere din textul care ni s-a păstrat? Cum Aristotel, cu lucrarea sa *Περὶ Ποσειδωνείων* e citat și în § 34, am putea presupune că expunerea la Diogenes Laertios, VIII, 25-32, care are o oarecare unitate și asemănare între părțile ei ar aparține lui Alexandros, iar VIII, 33-35 ar aparține lui Aristotel. Aceasta este ipoteza cea mai plauzibilă. **123.** Vezi fragm. 57, Diels, *PPbF*, p. 199. **124.** Vezi fragm. 7, Diels-Kranz, *Vors*⁵⁻⁹, pp. 130 și urm.

125. După Meineke ar fi vorba de un Cratinos mai recent, poet al comediei noi (secolul al III-lea î.H.). Aici avem un fragment din comedia *Tarentinele*.

126. *Mnesimachos din Atena* – poet din comedia medie, citat de mulți autori. Aici avem un fragment din comedia lui intitulată *Alcmaion*. **127.** *Loxias* – epitet al lui Apollo, „Strîmbul”; după unii numit astfel din cauza prorocirilor lui obscure, după alții din cauza drumului Soarelui (=Apollo) pe ecliptică, care este înclinat față de ecuator. **128.** *Aristofan* – poet comic, citat și de Athenaios, VI, 283 b.

129. *Pluton* – un nume al lui Hades, eufemism, care înseamnă „dăruitor de bogăție”. A nu-l confunda cu Plutos, bogăția, și personificat: Zeul bogăției.

130. În § 39 se vorbește de felul morții lui Pitagora, o rubrică (τόπος) deosebit de afecționată de biografi. Cu această ocazie se amintește aici de răscoala provocată la Crotona de un oarecare Cylon, adversar al pitagoricienilor, care incendiază casa lui Milon, celebrul atlet din Crotona unde erau întruniți pitagoricienii. Aceștia mor în flăcări. Aici și mai departe avem variante ale modului cum a pierit Pitagora. Avem încă două povestiri ale complotului lui Cylon și moartea pitagoricienilor la Porphyrios, *V.P.*, 54 și urm., și Iamblichos, *V.P.*, 35, 248 și urm. **131.** Pasaj pus între paranteze drepte de Cobet ca fiind neautentic.

132. *Archippos din Tarent* – pitagorician din vechea generație, salvat din incendiu. Citat la mai mulți autori. *Lysis*, tot din Tarent, pitagorician din vechea generație, salvat din incendiu, a venit la Teba și a fost acolo profesorul lui Epaminonda, generalul și omul politic. **133.** *Dicaearchos* – filosof peripatetic și istoric al culturii eline. El face parte din vechea generație a elevilor lui Aristotel, ca și Aristoxenos. Cu toate că nici unul dintre cei doi n-au fost șefi ai școlii fondate de Aristotel, ei sînt figuri remarcabile ale gândirii grecești.

134. Aceasta e o nouă versiune a morții lui Pitagora: la Metapont în templul Muzelor. **135.** *Heracleides Lembos* – fiul lui Sarapion. **136.** Vezi și Diogenes Laertios, I, 118. **137.** *Cylon din Crotona* – comandantul răscoalei împotriva lui Pitagora și a discipolilor lui (vezi mai sus, nota 130). **138.** Avem aici iarăși o sumedenie de variante ale morții lui Pitagora. **139.** Această povestire dezlinată, care vrea să prezinte pe Pitagora într-o postură de șarlatan, arată maniera cum scria Hermip din Smyrna o biografie. El amestecă lucruri de prost gust cu informații prețioase. De altfel, anecdotele de acest soi sînt destul de vechi. Vezi la Herodot o povestire similară despre zeul Zalmoxis (IV, 95-96). **140.** Numele acestui pitagorician din vechea generație are formele Brontinos și Brotinos. După unii autori e din Crotona, după alții din Metapont (ultima versiune în catalogul pitagoricienilor la Iamblichos, *V.P.*, 36, 267). Acest Brontinos pare menționat și în *incipit*-ul cărții lui Alcmaion din Crotona, conservat la Diogenes Laertios, VIII, 83 (vezi fragmentele lui Bro(n)tinis la Diels-Kranz, *Vors*⁵⁻⁹, I, p. 106 sq.).

141. Atît *Lysis*, cît și *Hippasos* sînt vechi pitagoricieni care l-au cunoscut pe maestru. Despre ei am vorbit mai sus (vezi notele 25 și 28). **142.** Scrisoarea, cu tot dialectul său doric, este un fals evident. **143.** În catalogul succesiunilor de la Diogenes Laertios, I, 15 (*Prooemium*) este menționat Telauges-fiul ca succesor al lui Pitagora. **144.** Empedocle, fără îndoială, a fost influențat de pitagorism în

concepțiile sale teologice și eshatologice, mai ales așa cum erau fixate în lucrarea sa *Purificări* (Καθάρσις). Dar el nu poate fi elevul direct al lui Telauges, ultimul aparținând secolului al VI-lea, iar Empedocle secolului al V-lea.

145. Versul acesta e pus de Diels-Kranz⁵⁻⁹ între fragmentele false ale lui Empedocle (fragm. 155). **146.** Aceste vorbe privesc pe Theano, soția lui Pitagora și mama lui Telauges. Autenticitatea lor este îndoielnică, din cauza caracterului anecdotic al celor relatate. **147.** Heracleides Lembos, epitomatorul lui Sotion și al lui Satyros. **148.** αὐτὸς ἔφα era formula celebră prin care se invoca autoritatea maestrului ale cărui cuvinte erau citate. **149.** Nu trebuie căutat un sens mai adânc în aceste cuvinte, ci ele conțin intenția de a crea un paradox printr-o serie de enunțuri contradictorii. **150.** Vezi versiunea luptei dintre siracuzani și agrigentini, la Diogenes Laertios, VIII, 40. **151.** Corespunde cu anii 540-537 î.H.

152. Vezi catalogul pitagoricienilor la Iamblichos, *V.P.*, 36, 267. Printre textele privitoare la Philolaos și fragmentele lui, vezi Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, pp. 398-419, iar pentru Eurytos, *ibid.*, pp. 419-420. Catalogul pitagoricienilor, *ibid.*, I, pp. 446-448 (cf. și *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-2, 1984, pp. 70-99 pentru Philolaos și pp. 193-197 pentru Eurytos).

153. Vezi mai sus, nota 148. Aici avem un prim tablou de omonimi, cuprinzând patru bărbați purtînd numele de Pythagoras, inclusiv filosoful nostru. Primul, din Crotona, cu înclinații spre tiranie, nu ne e cunoscut din altă parte. Al doilea e din Phlius, maestru de gimnastică, de care s-a mai vorbit (vezi Diogenes Laertios, VIII, 13). Al treilea e din Zakynthos. Nu știm nimic altceva despre el. Poate e muzician (vezi Athenaios, XIV, 637 c). Textul îl luăm așa cum a fost modificat și citit de Nietzsche și Cobet. Manuscrisele au omis numele lui Pitagora filosoful, raportînd informațiile ce se referă la acesta celui din Zakynthos, cel puțin în grupul de manuscrisuri întrebunțate de Meibomius și de ediția Tauchnitz. Nu știm dacă această listă provine de la Demetrios din Magnesia, întrucît avem aici un Pythagoras maestru de gimnastică, despre care nu știm dacă a scris ceva, și cel din Zakynthos, poate muzician, despre care nu știm nimic. Demetrios a scris numai *Despre poezi și scriitori omonimi*. **154.** Lista a doua de omonimi care urmează în mod sigur nu e de Demetrios. Ea conține: un sculptor din Rhegion cu numele de Pythagoras, citat și de Pausanias, Dion Chrysostomos, Tatian, Plinius, Varro. Altul din Samos, tot sculptor, citat și de Pliniu. Ceilalți purtători ai numelui Pythagoras sînt mai mult sau mai puțin cunoscuți. Olimpiada a 48-a corespunde anilor 588-585 î.H. Eratosthenes, în urma lui Aristotel, s-a ocupat de cronologie, alcătuiind liste de învingători la diverse jocuri naționale, între care și cele olimpice. Eratosthenes nu e consultat direct de Diogenes Laertios, ci e citat, după cum indică cu conștiințiozitate textul nostru, din Favorinus, *Istorii felurite*, Cartea a VIII-a. **155.** *Theaitetos*, compozitor de epigrame; nu ne e cunoscut mai de aproape (vezi o altă epigramă la Diogenes Laertios, IV, 25). **156.** Epigrama este concepută ca înscrisă pe pedestalul statuii lui Pythagoras boxerul, iar statuia e socotită ca vorbind și pronunțînd textul epigramei. **157.** Poate că pitagoricienii au încercat definiri rudimentare ale lucrurilor, dar Aristotel declară definiția ca o creație a lui Socrate. În *Metafizica* sa (M, 4, 1078 b, 27), Aristotel spune că datorăm lui Socrate două mari descoperiri pe care le-a introdus în filosofie: raționamentele inductive și definițiile generale (τοὺς ἐπακτινοὺς λόγους καὶ τὸ ὀρίζεσθαι καθόλου). Aristotel, la rîndul său, a dat teoria științifică a definiției, prin genul proxim și diferența specifică. **158.** Universurile nenumărate pe care le admitea Anaximandru erau numite „ceruri” (οὐρανοὺς). Vezi Simplicius, *Phys.*, 24, 13 (*Dox. Gr.*, p. 476); Ps-Plutarchos, *Strom.*, 2 (*Dox. Gr.*, p. 579); Hippolytos, *Ref.*, I, 6, 2 (vezi textele acestea la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, pp. 83 și urm.). Este verosimil ca Pitagora sau cei mai vechi pitagoricieni să fi descoperit sfericitatea Pămîntului, întrucît s-au ocupat mult de astronomie. Parmenide s-a ocupat mai puțin de astfel de probleme. El a putut lua ideea că pămîntul e rotund de la pitagoricieni (cf. și mai sus nota 85). Cum ajunge Zenon să declare că Hesiod a cunoscut rotunjimea Pămîntului nu știm. Poate că se referă la textul din Hesiod, *Theogonia*, v. 720 și urm., ceea ce nu

justifică afirmația făcută. Zenon – probabil cel din Cition, fondatorul stoicismului.

159. *Cylon* este adversarul politic al lui Pitagora (vezi mai sus, nota 130). Nu e cunoscut vreun Antilochos adversar al lui Socrate. Apelt se gîndește și la Antiphon sofistul, sprijinindu-se pe Xenofon, *Memorabilia*, I, 6, unde se reproduce o lungă discuție între Socrate și Antiphon ca potrivnic. **160.** *Pythagoras* atletul, vezi mai sus nota 153 și Diogenes Laertios, VIII, 13 sau boxerul din lista a doua.

161. Scrisoarea e, probabil, apocrifă. În orice caz în ea se vorbește de veleitățile politice ale lui Pitagora, care nu era numai om de știință. Luînd parte, după o versiune, la războiul siracuzanilor împotriva agrigentinilor de partea acestora din urmă, el ar fi căzut în luptă (vezi Diogenes Laertios, VIII, 40). **162.** Empedocle pare a fi fost socotit de Sotion printre „sporadici” împreună cu Heraclit, ambii filosofi neaflîndu-se pe listele de succesiuni sotioniene pe care le avem.

CAPITOLUL II

Empedocle (484-424 î.H.).

163. Referatele antice, între care *Viața* lui Empedocle a lui Diogenes Laertios și fragmentele poemelor lui Empedocle, se găsesc editate critic în *Fragmente der Vorsokratiker*⁵⁻⁹ de Diels-Kranz, I, pp. 276-375 (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, pp. 474-532).

Genealogia lui Empedocle e următoarea :

Empedocles (bunicul)

Meton (tatăl)

Empedocle (filosoful)

164. Adaosul între paranteze ascuțite este de H. Diels.

165. Familia lui Empedocle a jucat un rol politic important în cetatea Agrigent (pe grecește Acragas). **166.** *Heracleides Ponticul*, pe care l-am întîlnit adesea. Vezi Diogenes Laertios, V, 86-94. **167.** Creșterea de cai de rasă era o îndeletnicire de predilecție a familiilor aristocrate bogate, ai căror membri aveau timpul liber și averea necesară spre a se ocupa de acest lucru. De aici sumedenia de nume proprii compuse cu *Hippo-* ca prim element al lor sau ca al doilea în *-ippos*. Vezi la începutul *Norilor* lui Aristofan, conflictul iscat între Strepsiades și soția lui, la nașterea fiului lor, în vederea numelui ce i se va da (trad. D. Botez și Șt. Bezdechi, în *Teatru*, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 327). Soția vrea un nume aristocratic ca Harippos sau Callipide. Strepsiade un nume serios (un nume de bun augur și pentru caracterul copilului) ca Feidonide („economul”). Pînă la urmă, spre a fi împăcate ambele părți, se ajunge la numele Feidipide. **168.** Lucrarea lui Eratosthenes se numește *Ὀλυμπιονίκαι*. Și Aristotel a scris o operă cronografică cu același titlu (Diogenes Laertios, V, 26) și o alta cu titlul *Πυθιονίκαι*. Pentru această ultimă lucrare, Aristotel a primit și un decret onorific din partea locuitorilor din Delfi. **169.** Vezi nota anterioară. Aici se vede că lucrarea lui Eratosthenes se baza pe cea a lui Aristotel. **170.** Corespunde anului 496 î.H.

171. Aici avem o serie de citate din *Chronografia* lui Apollodor din Atena, în iambi originali, așa cum era scrisă. Orașul Thurioi a fost colonie ateniană, fondată în 445/444 î.H. pe locul cetății Sybaris. *Glaucos* nu ne e cunoscut. Aici cronograful Apollodor se ridică împotriva versiunii după care Meton (sau Empedocles bunicul?) ar fi murit luptînd de partea siracuzanilor împotriva atenienilor, aceasta fiind o imposibilitate cronologică. **172.** Vezi aparatul critic la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, p. 277, 17 (cf. și Diogenes Laertios, IX, 3 fine). **173.** Corespunde anului 496 î.H.

174. Trimetru iambic din *Chronografia* lui Apollodor. **175.** *Heracleides Lembos*, fiul lui Sarapion; vezi mai sus, nota 135. **176.** *Θεωρός* este trimisul oficial al unei cetăți ca să întrebe oracolul sau să aducă un sacrificiu ori o ofrandă.

Trimisul poate avea și însărcinarea de a asista, în numele cetății care îl trimite, la o serbare religioasă sau la un concurs festiv. **177.** *Callicratides*, fratele lui Empedocle, citat aici și în *Lexiconul Suda*. **178.** Scrisoare, probabil, apocrifa.

179. Lucrarea se numește *Καθαρμοί* (vezi versurile acestea la Diels-Kranz, *Vors*⁵⁻⁹, I, p. 354, fragm. 112). **180.** *Acragas*, numele grecesc al riului care trece pe lângă cetatea cu același nume (Agrigent) (vezi mai sus, nota 165).

181. *Timaos din Tauromenion* – istoric al Siciliei, criticat de Polybios, despre care am mai vorbit. **182.** Despre acuzațiile de plagiat împotriva lui Platon, vezi la Diogenes Laertios, *Viața lui Platon* (Cartea a III-a). **183.** Vezi fragm. nr. 129, Diels-Kranz⁵⁻⁹. **184.** *Neantbes din Cyzic*, istoric (secolul al III-lea î.H.), a scris o lucrare *Despre bărbații vestiți*. **185.** Adică poet care scrie în hexametri.

186. *Hippasos* și *Brontinos* (sau *Brotinos*) – doi pitagoricieni din vechea generație. Hippasos este socotit ca un disident care a dezvăluit secretul pitagorician, publicînd doctrina maestrului. **187.** *Xenofanes* este, desigur, un poet dotat, pe cînd Parmenide este un mare gînditor, dar poet mediocru; poemul său, deși compus în hexametri, are un caracter prozaic. De aceea probabil Empedocle, care e și el un mare poet, e pus în legătură directă cu Xenofanes, a cărui operă, desigur, a cunoscut-o. **188.** *Alcidamas* – nu știm dacă e identic cu retorul din Eleea, elev al lui Gorgias, citat la mai mulți autori. *Zenon din Eleea* – îndeobște cunoscut ca elevul lui Parmenide (vezi dialogul *Parmenide* al lui Platon, partea de început). **189.** Din lucrarea lui Aristotel *Sofistul* (dialog din tinerețe, pierdut) (vezi lista operelor lui la Diogenes Laertios, V, 22; cf. și Sextus Empiricus, *Adv. math.*, VII, 6 etc.). **190.** *Zenon din Eleea*, care a ridicat aporiile contra existenței mișcării și cele împotriva existenței mărimii, prin felul său subtil de argumentare riguroasă, este socotit ca fondatorul dialecticii. **191.** Tratatul lui Aristotel *Περὶ ποιητῶν*, în trei Cărți, este tot o operă din tinerețe pierdută (vezi lista operelor lui la Diogenes Laertios, V, 22). **192.** Acest lucru se vede din cele aproape 350 de versuri și semiversuri din *Περὶ φύσεως* și cam 120 din *Καθαρμοί*, care ne-au rămas și unde imaginile poetice reușite abundă. **193.** *Ξέρξου διάβασις* înseamnă propriu-zis „Trecerea (Helespontului) de către Xerxes”. Acest poem și imnul către Apollo sînt pierdute și nu avem nici un vers din ele conservat în vreun citat.

194. *Hieronimos din Rhodos* – peripatetician, adversar al lui Lycon, al patrulea scolarh al Lyceului. A trăit în secolul al III-lea î.H. **195.** Și din aceste opere (tragedii și discursuri politice) nu ne-a rămas absolut nimic. **196.** *Heracleides Lembos*, vezi mai sus, nota 135. **197.** *αὐτῶν ἐπιτά*, în loc de *αὐτῶν ἐπειτα* al manuscriselor, este o corectură a lui H. Diels. **198.** Și în versurile rămase de la Empedocle (aproape 500 la număr) se constată prezența cunoștințelor medicale, o medicină amestecată cu superstiții și magie. **199.** Prin *Τέχνη* se înțelegea „Arta”, și anume arta prin excelență, adică oratoria. **200.** *Gorgias din Leontinoi* – sofist din vechea generație (secolul al V-lea î.H.), orator și scriitor care a avut mare influență asupra formării, nu totdeauna în bine, a prozei atice. **201.** Vezi fragm. 111, Diels-Kranz⁵⁻⁹. **202.** Caracterul magic al realizărilor lui Empedocle se vede bine din acest fragment: filosoful are pretenția de a învia morții (probabil cazuri de leșin sau de tranșă). **203.** *Timaos din Tauromenion* – istoric al Siciliei.

204. *Vînturile etesiene* sînt vînturi din emisfera de nord, care suflă periodic în Mediterana. **205.** *Heracleides Ponticul*, a cărui lucrare *Αἰτίαι περὶ νόσων* se găsește în lista lucrărilor lui la Diogenes Laertios, V, 87. **206.** Heracleides Ponticul pare a fi scris o lucrare *Despre femeia leșinată* (*Περὶ τῆς ὄπνου*), citată de Diogenes Laertios, I, 12 (*Prooemium*). **207.** Desigur, este vorba de lucrarea *Despre luxul celor vechi* (*Περὶ ἀρχαίας τρυφῆς*) a lui Pseudo-Aristippos. **208.** Fragm. nr. 1, Diels-Kranz⁵⁻⁹. **209.** *Gela* – oraș pe coastă de sud a Siciliei. **210.** Despre *Persefona*, vezi mai sus, nota 43. La autorii greci se mai întîlnește și forma Persephassa a numelui și Persephatta (vezi și inscripțiile). **211.** *Heracleides din Pont*. Lucrarea *Despre femeia leșinată* (vezi mai sus, nota 206) făcea parte din una mai mare, *Despre boli*. În Diogenes Laertios (V, 87) avem menționat titlul lucrării *Αἰτίαι περὶ νόσων α'* în lista scrierilor lui Heracleides. **212.** Vezi mai sus, nota 180. Lăsăm

deoparte discuția de text la acest pasaj. Vezi Diels, ap. critic, Apelt, Hicks. **213.** *Timaios din Tauromenion* – istoric al Siciliei, despre care am vorbit mai sus, fiind de mai multe ori citat de Diogenes Laertios. **214.** Vezi nota 165. **215.** *Cleomenes* rapsodul se mai întâlnește și la Athenaios. **216.** Poemul lui Empedocle intitulat *Purificări* (Καθαρσμοί) se ocupă de purificări rituale, religioase și tratează despre metempsihoză. Celălalt poem al său este *Despre natură* (Περὶ φύσεως) (Poemul *Purificării* se află în „Fragmentele” lui Emedocle, *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, pp. 513-528; *Despre natură*, *ibid.*, pp. 474-512.) **217.** Această afirmație nu se găsește în vreuna din operele conservate de la Aristotel; poate se găsea în vreuna din *Politici* sau în altă operă astăzi pierdută. **218.** Nu cunoaștem din altă parte pe acest Xanthos, care a scris *Despre Empedocle*. **219.** *Acron din Agrigent* – medic vestit din Agrigent, contemporan cu Empedocle. Despre el, vezi M. Wellmann, *Die Fragmente der sikelischen Ärzte Akron, Philistion und des Diokles von Karystos*, Berlin, 1901, pp. 108 și urm., unde sînt adunate textele referitoare la el. Consiliul este o adunare a bătrînilor, un fel de senat, ca la Atena. Hotărîrile acestuia trebuiau sancționate de adunarea poporului pentru a căpăta putere de lege. **220.** Toată epigrama se bazează pe un joc de cuvinte cu numele medicului Acron și al tatălui său, Akros, și cuvîntul grec care înseamnă „înalt”, „înălțime”. **221.** *Simonides din Iulis* în insula Ceos (născut pe la 559, mort pe la 469 î.H.) – poet liric de seamă, autor de epigrame celebre. **222.** *Timaios din Tauromenion* – istoric al Siciliei. **223.** Adaosurile între paranteze ascuțite sînt făcute de H. Diels. **224.** Acceptăm lectura οἷ<τ>ιζόμενου a lui Apelt în loc de οἷ<τ>ομένου al manuscriselor, care nu are nici un sens. **225.** Primele realități, denumite principii, sînt admise ca neavînd alte principii înaintea lor. Nu e clar la ce se gîndește Timon. Poate la calitățile primare: cald-rece, umed-uscă etc., care ar fi anterioare celor patru elemente ale lui Empedocle: foc, aer, apă, pămînt.

226. *Heracleides din Pont*, vezi mai sus, nota 211. **227.** Acest *Peisianax* nu e cunoscut din altă parte. Nu știm unde se afla această cîmpie a lui Peisianax (Πεισιάννατος ἀγρός). **228.** Toată întîmplarea povestită este făurită pentru a explica transformarea lui Empedocle în zeu. De altfel, Empedocle însuși afirmă în opera sa că el este un zeu care rătăcește pe pămînt pentru ispășirea anumitor păcate (vezi fragm. 112, 115 etc., Diels-Kranz⁵⁻⁹). **229.** Cum nu avem vreo operă scrisă de Pausanias, acesta își exprimă dezaprobarea probabil în calitate de personaj al unui dialog al lui Heracleides din Pont. **230.** *Diodoros din Efes* – scriitor, necunoscut din altă parte. Poate este același cu cel citat de Diogenes Laertios, IV, 2, ca autor al unor *Amintiri* (Ἀπομνημονεύματα), Cartea I.

231. *Neantbes din Cyzic* – istoric, de care am mai vorbit. **232.** *Meton* – numele tatălui lui Empedocle. **233.** *Megara* – cetate așezată în sudul Aticiei, între Atena și Corint. **234.** Vezi și Diogenes Laertios, VIII, 58, după Apollodor chronograful.

235. Corespunde anilor 444-441 î.H. **236.** *Demetrios din Troizenă* – gramatician și istoric, citat și de Athenaios, precum și de Clemens din Alexandria. **237.** În cele anterioare am avut o frumoasă eflorescență de legende țesute în jurul morții lui Empedocle. Figura lui are ceva de farsor, totul dezvoltat de răuvoitori nu fără vina lui. **238.** Vezi Diogenes Laertios, VIII, 53 și 55, unde se vorbește de scrisoarea lui Telauges, fiul lui Pitagora, către Philolaos. **239.** Doxografia lui Empedocle, reproducă aici de Diogenes Laertios, este foarte sumară. Empedocle, primul, a vorbit de cele patru elemente materiale: focul, aerul, apa și pămîntul, din care e constituită lumea, *cosmosul*. Alte două elemente active: Iubirea și Cearta, produc unirea și despărțirea elementelor materiale, operații prin care i-au naștere lucrurile din univers. Există două stări extreme: 1) Iubirea a pătruns în interiorul lumii, producînd un amestec total al elementelor, iar Cearta e gonită în afara lumii; 2) Cearta e în interiorul lumii, cînd cele patru elemente se află separate în sfere concentrice, iar Iubirea e eliminată în afara lumii. Apoi două stări intermediare și de durată: 1) cînd Cearta din afară pătrunde în interiorul lumii, gonind treptat Iubirea din ea, și 2) cînd Iubirea din afară pătrunde în univers gonind treptat

Cearta din ea, amestecînd laolaltă elementele. Aceste patru stări se succed fără încetare (cf. și Gh. Vlăduțescu, *Filosofia în Grecia veche*, 1984, pp. 99-109).

240. Celor patru elemente, care constituie baza materială a lumii, Empedocle le dă denumiri de zeități. În privința identificării lui Hera și Aidoneus (Hades) cu elementele lor sînt divergențe: după Diogenes, Hera e pămîntul și Aidoneus aerul; după alți autori însă Hera e aerul și Aidoneus pămîntul (cf. fragm. 6, Diels-Kranz⁵⁻⁹; vezi de exemplu, pentru a doua interpretare, Aëtius I, 3, 20 etc.; cf. Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, p. 289, 14 și urm.). **241.** Vezi nota anterioară.

242. Vezi fragm. 17, 6, Diels-Kranz⁵⁻⁹. Devenirea cosmică între cele două stări extreme, descrisă de noi în nota 239, are loc fără încetare. **243.** Vezi fragm. 17, 7-8.

244. Aici avem o scurtă cosmologie, extrem de condensată. **245.** Se menționează aici, foarte pe scurt, transmigratia sufletelor, al cărei partizan era Empedocle, urmînd pe pitagoricieni. **246.** Vezi fragm. 117. **247.** Aici avem o scurtă listă a operelor lui Empedocle, cu numărul de versuri. Din primele două poeme ne-au rămas vreo 500 de versuri, deci cam a zecea parte.

CAPITOLUL III

Epicharmos

(circa 550-460 î.H.)

248. *Epicharmos din Cos* a fost poet comic; și-a dezvoltat arta în Sicilia, unde a emigrat. El e și filosof, considerat ca elev al lui Pitagora. N-a scris tratate filosofice, ci și-a dezvoltat ideile în comedii sale. Fragmentele lui filosofice sînt publicate de Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*⁵⁻⁹, I, pp. 190-210. Micul capitol din Diogenes Laertios, în *Viața* lui, *ibid.*, p. 191.

249. Există o localitate Megara și în sudul Italiei. **250.** „Eu” se referă la statuie, care e socotită că pronunță cele scrise pe inscripția ei. **251.** Nu avem fragmente din aceste așa-numite *Comentarii*, iar autenticitatea lor e foarte îndoielnică.

CAPITOLUL IV

Archytas

(pe la 400 î.H.)

252. Este vorba de întîmplări din prima călătorie a lui Platon în Sicilia (388/7 î.H.). Dionysios, tiranul din Siracuza, este cel Bătrîn. **253.** Cu „iscusintă” este redat cuvîntul ἀρετή. **254.** Scrisoarea lui Archytas către Platon este, după toate probabilitățile, apocrifă, la fel și cele două scrisori ale lui Platon, dintre care una se află reproducă la Diogenes Laertios. **255.** „Urmașii” lui Ocellos sînt, metaforic exprimat, lucrările lui, ale căror titluri se dau mai departe. Ocellos, al cărui nume are și formele Okkelos și Okkilos, este un vechi pitagorician, citat și în catalogul pitagoricienilor la Iamblichos (*Vita Pyth.*, 267). Texte referitoare la el, vezi Diels-Kranz, *Vors.*⁵, I, pp. 440-441. Operele citate de Diogenes Laertios sînt, desigur, apocrife. Scrierea Περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως (*Despre natura universului*), transmisă sub numele lui Okkelos, este un fals tardiv (posterior lui Andronicos din Rhodos, după Diels, *Doxogr. Gr.*, pp. 187 și urm.). *Viața* lui Archytas la Diogenes Laertios, VIII, 79-83, e editată și de Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, p. 421 (minus scrisorile). **256.** Formula finală vrea să dea iluzia autenticității operelor lui Ocellos și a scrisorii lui Archytas, fără însă a reuși. **257.** Aceasta constituie scrisoarea a XII-a din colecția scrisorilor lui Platon și e, desigur, apocrifă, ca și scrisoarea a IX-a, care nu se găsește la Diogenes Laertios și e tot apocrifă.

258. *Myra* – oraș în Lycia (Asia Mică). *Laomedon* – tatăl lui Priam. dar mai sînt și alți Laomedoni troieni (vezi Quintus Smyrnaeus, II, 293). **259.** Primii patru

Archytas par luați dintr-o listă de omonimi ca acelea ale lui Demetrios din Magnesia. Al cincilea pare adăugat din altă parte. Dar obiceiul de a cita *incipit*-ul lucrărilor, așa cum se face aici, este frecvent la Demetrios din Magnesia. Deci credem că Archytas arhitectul era citat la Demetrios, poate tot sub formă de adaos, ca aici. **260.** Această informație pare justă: aplicarea matematicii, sau, mai bine zis, tratarea matematică a mecanicii, metodă pe care o va duce la culmi nebanuite Arhimede (287-212 î.H.) (vezi S.I. Luria, *Arhimede*, București, Editura Științifică, 1958, cap. X). **261.** Textul acestei construcții al lui Archytas, după Eudemos, istoricul matematicilor grecești, conservat la Eutocius, în *Archimedis sphæra. et cyl.*, II, (III², 84, Heiberg), împreună cu traducerea lui Paul Gohlke, se găsește la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, pp. 425-427 (vezi și B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft*, 1956, pp. 249-252). **262.** Este îndoielnic că pasajul la Platon, *Republica*, VII, 528 b, s-ar raporta la această „descoperire” a lui Archytas. De altfel, descoperirea cubului, care e o figură cât se poate de simplă și firească, trebuie să fi fost mult anterioară lui Archytas.

CAPITOLUL V

Alcmaion

(Nu se poate determina mai de aproape timpul cînd a trăit)

263. Textul scurtului capitol despre Alcmaion se găsește și la Diels-Kranz, *Vors.*⁵, I, p. 210. Referate despre Alcmaion și fragmentele lui, *ibid.*, în continuare, pp. 210-216. Calitatea de medic a lui Alcmaion este bine stabilită. Concepția lui medicală este legată de cea filosofică și reciproc. **264.** *Alcmaion*, în cosmologia, ca și în doctrina lui medicală, pune accentul pe perechile de contrarii: umed-uscat, frig-cald, amar-dulce, alb-negru, bun-rău etc. Vezi Aristotel, *Metaph.*, A 5, 986 a, 22 și urm. Apoi Aëtius, V, 30, 1 (fragm. 4, Diels-Kranz⁵). Echilibrul (ισονομία) acestor contrarii în organismul uman produce starea de sănătate, iar dominația uneia dintre ele (μωρορχία) e producătoare de boală. **265.** Acest lucru nu e verosimil. Primul tratat cosmologic și filosofic, care a căpătat mai târziu titlul de Περὶ φύσεως, *Despre natură*, pare a-l fi scris Anaximandru din Milet.

266. Avem oare cu Alcmaion prima divinizare la greci a corpurilor cerești? Căci, pentru un grec, numai divinul este etern. Concepția despre natura divină a astrilor este străină grecilor; în schimb e familiară babilonenilor, de la care grecii au primit această idee ca și astrolatria. Să fie Alcmaion primul care a introdus-o în Grecia? Știm că, mai târziu, Platon, Aristotel, stoicii și neoplatonicii au crezut și ei în natura divină a astrilor. **267.** Avem deci aici începutul cărții lui Alcmaion, care prezintă o concepție agnostică despre lucruri. **268.** Sufletul, care e principiu de mișcare în natură, trebuia deci să aibă mișcarea veșnică și, ca atare, să fie nemuritor. În concepția grecilor, ceea ce e principiu de mișcare are mișcarea conținută în esența lui: mișcarea constituie esența lucrului care e principiu de mișcare, încît acesta nu-și poate pierde mișcarea fără a-și pierde esența, ceea ce nu e cu putință. De aceea sufletul e veșnic în mișcare și nepieritor.

CAPITOLUL VI

Hippasos

(secolul al IV-lea î.H.)

269. Scurtul text de la Diogenes Laertios, precum și alte referate despre Hippasos se găsesc la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, pp. 107-110 (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, pp. 133-140). Ținînd cont de faptul că Hippasos face parte din vechea generație de pitagoricieni și că ideile lui sînt destul de rudimentare, preferăm să-l plasăm, împreună cu van der Waerden (*op. cit.*, p. 177), la începutul secolului al V-lea î.H. Ideea că universul este limitat și că e asemenea unui animal ce respiră și introduce în corpul său aerul exterior nelimitat, dîndu-i

în modul acesta o limitare, este o concepție arhaică pitagoriciană. Mișcarea veșnică este iarăși o idee care se întâlnește la toți fiziologii, începînd cu Anaximandru. **270.** Informația lui Demetrios din Magnesia cum că el n-ar fi scris nimic este interesantă. După alții, el, primul, ar fi divulgat doctrina pitagoriciană, care era pînă atunci secretă, din care cauză ar fi pierit pe mare (Iamblichos, *Vita Pyth.*, 88). După Nicomahos (la Iamblichos, *Vita Pyth.*, 81), el ar fi fondat secta pitagoriciană a acusmaticilor. **271.** Despre *Hippasos Laconianul*, istoric, nu știm mare lucru. Se întâlnește și la Athenaios.

CAPITOLUL VII

Philolaos

(pe la 440 î.H.)

272. Textul vieții lui Philolaos de la Diogenes Laertios se găsește editat critic la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, p. 398, iar referate despre Philolaos și fragmente rămase de la el, *ibid.*, pp. 398-419 (vezi și „Viața și învățătura” lui Philolaos și „Fragmente” în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-2, 1984, pp. 70-99). Acuzația de plagiat, după care Platon ar fi copiat în dialogul său *Timaios* o lucrare a lui Philolaos (vezi și mai jos, Diogenes Laertios, VIII, 85), provine, după părerea noastră, în ultimă analiză, de la Aristoxenos din Tarent, discipolul lui Aristotel și adversarul lui Platon. **273.** Este vorba de Dion și nu de Philolaos, cum crede Diogenes Laertios, după cum se vede din versurile biografului nostru, care urmează mai departe. Se vede deci că el și-a înțeles greșit izvorul. Philolaos, după distrugerea școlii pitagoriciene prin răscoala provocată de Chilon și arderea casei lui Milon din Crotona, unde se întruneau partizanii școlii, s-a refugiat la Theba și a murit, probabil, în Peloponez. **274.** Ca pitagorician, Philolaos acordă mare importanță armoniei, adică relației fixate numeric între lucruri ca factor în cosmologie.

275. Philolaos ar fi socotit că Pămîntul se învîrtește nu în jurul Soarelui, ci Pămîntul împreună cu Soarele, Luna, celelalte cinci planete cunoscute în antichitate, cerul stelelor fixe și un nou corp ceresc imaginat de el și numit *antichton* (pentru a completa numărul de 10, care e perfect), se învîrtește în jurul Focului Central, denumit de el Cămin (*Hestia*) (vezi Aëtios, II, 6, 5 și III, 11, 3; vezi și Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, p. 403). *Hicetas din Siracuză*, pitagorician vechi, dar nu din prima generație de după Pitagora (lipsește în catalogul lui Iamblichos și al pitagoricienilor), a susținut, spre deosebire de Philolaos, învîrtirea Pămîntului în jurul axei sale, după cum afirmă precis acest lucru Cicero, *Academica priora*, II, 39, 123 (cf. și Aëtios, III, 9, 1 și urm.). **276.** Vedem că și în această privință (plagiatul lui Platon) circulau diverse versiuni, după înclinația greacă spre fabulație. **277.** Cuvintele între paranteze ascuțite sînt completate de H. Diels.

278. Avem aici un *incipit*, după obiceiul lui Demetrios din Magnesia, care e citat puțin mai sus. Despre autenticitatea fragmentelor păstrate de la Philolaos, contestată de unii, sînt discuții, care nu sînt încă definitiv încheiate. A intra în aceste controverse depășește planul comentariilor noastre.

CAPITOLUL VIII

Eudoxos

(circa 550-460 î.H.)

279. Despre *Eudoxos din Cnidos*, vezi B.L. van der Waerden, *Erwachende Wissenschaft*, Basel-Stuttgart, 1956, pp. 292-313. Este unul dintre cei mai de seamă astronomi și matematicieni ai antichității. În astronomie, el este creatorul teoriei sferelor homocentrice pentru a explica anomaliile mișcărilor planetelor, teorie continuată și dezvoltată mai departe de Callippos și apoi de Aristotel. În matematică, el a formulat teoria proporțiilor (Cartea a V-a a *Elementelor* lui Euclid

pare a proveni de la el). Eudoxos este descoperitorul multor proprietăți de seamă ale figurilor geometrice, precum și creatorul metodei exhaustivii, care este o prefigurare a calculului integral modern. **280.** Informațiile că ar fi învățat geometria de la Archytas și medicina de la Philistion sicilianul par a fi corecte și provin de la un izvor bun: Callimah, în ale sale Πίνακες. Fragmentele medicului Philistion din Locroi, vezi la M. Wellmann, *Die Fragmente der sikelischen Ärzte Akron, Philistion und des Diokles von Karystos*, Berlin, 1901, pp. 109-116. A trăit la curtea lui Dionysios cel Tânăr din Siracuza, continuator al lui Empedocle ca direcție medicală. **281.** *Callimah* – poet, erudit, primul conducător al Bibliotecii din Alexandria. A strâns un material enorm de informație în faimoasele sale *Tablouri ale celor ce au strălucit în toate domeniile culturii și ale scrierilor lor*, în 120 de Cărți (rulouri), de care s-a folosit elevul său Hermip din Smyrna spre finele secolului al III-lea î.H. **282.** Pe *Theomedon*, medicul, nu-l cunoaștem decât din acest text al lui Diogenes Laertios.

283. *Chrysippos* – nume purtat de mai mulți medici. Chrysippos, discipol al lui Aethlios care a scris despre *Tratamentul ochilor*, este citat mai jos (Diogenes Laertios, VIII, 89). **284.** *Nectanabis* – faraon al Egiptului din dinastia a XXV-a, detronat de perși, sau vreun alt personaj necunoscut. Forma obișnuită a numelui în grecește, Nectanebo, se găsește la Diodor din Sicilia, XVI, 48, și la alții. Mai sînt și alte forme ale numelui care se găsesc la autorii greci. **285.** Ca să nu poată ieși în public și să se consacre numai studiului. Acest lucru se spune că l-au mai făcut și alții: de exemplu Demostene, care s-a ras în cap cu același scop.

286. *Oktæteris* este un interval de opt ani, un ciclu introdus pentru a pune calendarul lunar de acord cu cel solar. Aici *Oktæteris* e titlul unei lucrări a lui Eudoxos. **287.** σοφιστεύειν înseamnă „a exercita meseria de sofist”, deci „a da lecții ca sofist”. **288.** *Mausol* – rege al Cariei (377-352 î.H.) și soțul reginei Artemisia (diferită de Artemisia care a luat parte la bătălia de la Salamina, 480 î.H.); a devenit celebru prin monumentul funerar ridicat de Artemisia în cinstea lui, monument care a luat numele de *mausoleum* (Μαυσώλειον), împodobit cu basoreliefuli sculptate de marele sculptor Scopas, una dintre cele șapte minuni ale antichității. **289.** În general, raporturile dintre Eudoxos și Platon ar fi fost cordiale, Eudoxos socotindu-se ca un aliat, dacă nu ca aparținînd direct Academiei platonice. Informația de aici este interesantă. Nu e exclus ca Platon să nu-și fi dat seama de la început de marea valoare a omului de știință Eudoxos. De altfel, și în idei, după cum vom vedea, sînt diferențe între Eudoxos și Platon.

290. Aranjamentul este de natură să mărească numărul locurilor la masă, ceea ce dovedește dotația lui Eudoxos și în domeniul geometriei practice.

291. Deci, după Eudoxos, plăcerea (ἡδονή) este binele (τὸ ἀγαθόν), lucru la care, desigur, n-ar fi subscris Platon. Problema plăcerii este tratată de Platon într-unul din ultimele lui dialoguri filosofice, *Philebos*. **292.** Cartea a IV-a a lucrării *Despre cei șapte înțelepți* a lui Hermip face parte, probabil, din marea lucrare a acestuia, cu titlul Βίος. Cu ce ocazie vorbește Hermip în *Despre cei șapte înțelepți* de Eudoxos, nu știm. Probabil că e o apreciere lăaturalnică, întrucît nu vedem ce legătură are Eudoxos cu cei șapte înțelepți. **293.** Despre descoperirile lui Eudoxos în domeniul matematicii, vezi lucrarea lui B.L. van der Waerden citată mai sus (nota 279). **294.** Nu cunoaștem nimic altceva despre aceste trei fiice ale lui Eudoxos. Philtis se întîlnește și în *Lexiconul Suda*, s.v. Εὐδόξος.

295. Nu știm cine e acest *Baton* căruia îi e dedicată lucrarea lui Eratostene. Diogenes Laertios (VI, 99) citează pe un *Baton* stăpîn al lui Menip. Menip trăiește pe la mijlocul secolului al III-lea î.H. Anii între care a trăit Eratostene sînt cam 276-194 î.H. (vezi Ueberweg-Praechter, *Grundriss*¹², 1926, p. 15).

296. Nu știm mai de aproape conținutul acestor dialoguri. **297.** Cunoștea Eudoxos limba egipteană și putea traduce din ea? Lucrul n-ar fi imposibil. Dar ce caută dialoguri cinice scrise pe limba egipteană în prima jumătate a secolului IV î.H., deci înaintea Ptolemeilor? Eudoxos a murit în 355/54 î.H. **298.** *Chrysippos*, fiul lui Erineos – unul din numeroșii medici care poartă numele de Chrysippos; a

fost elevul lui Eudoxos și a scris despre tratamentul ochilor. Vezi și nota 283. **299.** Despre *Philistion*, vezi mai sus, nota 280. **300.** Despre *Aristagoras*, fiul lui Eudoxos, și despre *Chrysippos*, nepotul de bunic al lui Eudoxos nu știm mai mult decât se spune aici de către Diogenes Laertios. **301.** *Eudoxos din Rhodos*, care a scris *Înconjurul Pământului* (Γῆς περίοδος), desigur a pământului cunoscut de greci, a trăit în jumătatea a doua a secolului al III-lea î.H.

302. Corespunde cu anii 368-365. Deci Eudoxos s-a născut pe la 408-405 î.H. și a murit la 53 de ani (355-352). **303.** Vezi B.L. van der Waerden, citat în nota 279.

304. Despre taurul sacru Apis (sau Hapi) avem informații mai ales din izvoare grecești: Herodot, III, 27 și urm.; Hecataios la Diodor din Sicilia, I, 85; Strabon, 807 etc. Apis era o întrupare a lui Osiris și Ptah. **305.** ἔνδοξος înseamnă „ilustru”. Deci avem aici un joc de cuvinte. **306.** Aici se încheie Cartea a VIII-a și aflăm că în Cartea următoare, a IX-a, se vor trata filosofii „sporadici”, care ies în afara cadrelor celor două școli de filosofie stabilite de Sotion: școala ioniană și școala italică. Totuși, după listele de succesiuni ale filosofilor, care mai de aproape sau mai de departe reproduc lista lui Sotion, numai Empedocle și Heraclit sînt lăsați în afara listelor, ceea ce ar duce la concluzia că numai Empedocle și Heraclit fac parte din filosofii numiți „izolați”.

Cartea a IX-a

CAPITOLUL I

Heraclit

(pe la 500 î.H.)

1. Această *Viață* a lui Heraclit din Diogenes Laertios se găsește editată critic în Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, pp. 139-143. Referate despre el și fragmentele lui în continuare, *ibid.*, pp. 143-190 (vezi *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, „Viața și învățătura” lui Heraclit, pp. 323-350; „Fragmente”, pp. 350-368). Numele Blosson al tatălui lui Heraclit este mai bine atestat (*Suda*, inscripții) decît cel de Blyson (ms. F). Vezi asupra întregii chestiuni aparatul critic de la Diels-Kranz.

2. Corespunde anilor 504-501 î.H. **3.** Acest lucru reiese foarte bine și din cele circa 130 de fragmente care ni s-au păstrat din cartea lui. **4.** Fragm. 40, Diels-Kranz. Cuvîntul pentru „erudiție multă” e πολυμαθία. Patru autori sînt acuzați de acest defect: Hesiod, Pitagora, Xenofanes și Hecateu, deci autori din domenii destul de diferite, un poet didactic, un filosof reformator politic, un filosof poet și un istoric-geograf. **5.** Fragm. 41. Cuvîntul tradus cu „rațiune cosmică” este γνῶμη. Diels Kranz îl traduc cu „gîndire”. Dar aici este vorba de o entitate care conduce, care guvernează toate lucrurile. Verbul ἐκωβέρνησε e la aorist gnomic.

6. Fragm. 42. În *Etica eudemică*, H, 1, 1235, a 25, aflăm cauza pentru care Heraclit voia să-l gonească pe Homer din concursuri și să-l lase să fie bătut cu nuiele și anume fiindcă Homer făcuse urarea ca *Cearta* să piară dintre zei și oameni (Iliada, XVIII, 107; trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, pp. 348-349, v. 104-105). Dacă acest lucru s-ar întîmpla, lumea și întreaga devenire, după concepția lui Heraclit, s-ar opri în loc și ar pieri. Căci el spune în fragmentul 8: „Ceea ce se opune se îmbină, iar cea mai frumoasă armonie se naște din lucruri care diferă.” Fragm. 51: „Ei (oamenii obișnuiți) nu înțeleg că ceea ce diferă se acordă cu sine: armonie răsfrîntă, ca cea a arcului și a lirei.” Iar fragm. 54: „Războiul este părintele tuturor lucrurilor, regele tuturor lucrurilor. El este acela care pe unii îi arată ca zei, pe alții ca oameni, pe unii îi face sclavi și pe alții oameni liberi.” Fragmentele în care Heraclit vorbește de armonia contrariilor și lupta creatoare a acestora sînt foarte numeroase. În afară de cele citate mai sus, vezi fragm. 10, 50, 54, 60, 61, 62, 67, 80, 84 a, 88, 111, 126 etc. *Archilochos din Paros*, mare poet iambic (secolul al VII-lea î.H.), creator al genului. Fire de aventurier, a luptat ca mercenar (ἐπικούρος) în diverse armate. De la el nu avem păstrate decît fragmente. **7.** Fragm. 43. **8.** Fragm. 44. **9.** *Hermodoros din Efes* – contemporan cu Heraclit, om politic și șeful fracțiunii aristocrate din cetate, cu care simpatiza și Heraclit. Hermodoros a fost exilat din Efes, unde, după venirea perșilor, domnea democrația, susținută de perși pentru că era mai puțin periculoasă pentru dominația lor. După unii, el ar fi plecat la Roma și ar fi luat parte la redactarea legii celor 12 table și din această cauză i s-ar fi ridicat o statuie la Roma.

10. Fragm. 121. **11.** Aceste detalii despre viața și faptele lui Heraclit, ca și la alți autori, s-au format mai tîrziu, probabil construite din anumite afirmații ale autorului, în cazul de față din cele spuse de Heraclit în fragm. 52: „Veacul este un copil care joacă la arșice. Stăpînirea e a unui copil.” Ce este „veacul”, cine e „copilul”, care e „stăpînirea” lui? Așa se prezintă fragmentele lui Heraclit, cu o franjă de indeterminare în care se pot ascunde fel de fel de sensuri neînțelese și de nepătruns. De aici sumedenia de interpretări de multe ori total diferite și opuse

care s-au dat sentințelor lui. Probabil că posedarea operei întregi ne-ar fi ajutat mult la elucidarea sensului aforismelor sale. Vedem deci cât de interesante sînt aprecierile despre stilul lui Heraclit pe care le vom întîlni la Diogenes Laertios. Vezi și studiul nostru *Die Typerbildende Geistesart der Hellenen in der Plastik und Literatur*, în „Das Altertum”, III (1957), p. 140, cu privire la modul cum s-au creat anecdotele despre viețile filosofilor. **12.** Dacă floarea vîrstei a atins-o pe la 504-501 î.H. (vîrstă de 40 de ani după sistemul cronologic al lui Apollodoros din Atena), atunci Heraclit a trăit cam de la 544-541 pînă la 484-481 î.H. Despre puzderia de versiuni ce s-au înfiripat în jurul morții lui Heraclit, vezi studiul nostru citat în nota precedentă. **13.** Vezi finele notei precedente. Moartea unui filosof și felul cum ea a avut loc este una dintre rubricile cele mai apreciate și mai bine dotate cu povești de tot felul ale biografilor. **14.** Fragm. 101, citat de Plutarh, *Adversus Colotem*, 20, 1118 c.; „M-am cercetat pe mine însumi.” Dictonul are o aparență socratică, dar, desigur, el are cu totul alt sens la Heraclit, chiar dacă nu-l putem determina cu toată precizia și siguranța. **15.** E puțin probabil ca Heraclit să fi fost elevul lui *Xenofanes*. Acesta era în floarea vîrstei (40 de ani) cînd s-a născut Heraclit. Deși Efesul nu e departe de Colofon, Xenofanes și-a părăsit de timpuriu patria și a rătăcit ca poet elegiac prin Grecia, mai ales prin Italia de sud, stabilindu-se pînă la urmă la Elea. **16.** Credem că este vorba de *Ariston din Chios* stoicul. Este cunoscută legătura fizicii stoice cu cea a lui Heraclit, așa încît mai repede a scris *Despre Heraclit* Ariston din Chios stoicul decît Ariston din Ceos peripateticul sau vreun alt Ariston. **17.** S-ar putea ca atît Ariston, cît și Hippobotos să fie citați de Diogenes Laertios după Sotion, a cărui lucrare, după părerea noastră, a avut-o în mîinile sale. **18.** Această triplă diviziune a cărții lui Heraclit este interesantă, dar n-o putem stabili mai de aproape din fragmentele rămase. Desigur, acestea cu greu pot fi împărțite pe cele trei părți indicate: cosmologie, politică, teologie. Mai curînd este această împărțire o construcție stoică, deși părțile, trei la număr, ale filosofiei stoice – fizica, logica și etica – nu se acoperă cu cele date aici pentru cartea lui Heraclit. **19.** Motivele pentru care a scris Heraclit în felul în care îi e caracteristic sînt mai adînci decît numai dorința de a nu fi înțeles de profani, ci ele se bazează pe însăși concepția lui despre Real. Despre acest lucru am vorbit în *Études de Philosophie présocratique: Héraclite d'Éphèse*, 1933, p. 32.

20. Fragm. 42, Diels, *PPbF*, 1901, p. 195. **21.** Desigur, această caracterizare a stilului lui Heraclit, dată de Theofrast, este foarte reușită și valoroasă.

22. Prin βασιλεύς nu trebuie înțeles titlul de rege. Este vorba de titlul pe care îl capătau șefii unui număr de familii aristocrate dintr-o cetate, beneficiind de anumite prerogative: politice, juridice, religioase. În acest sens se întîlnește cuvîntul și la Homer și Hesiod. **23.** Această sectă a heracliteenilor (Ἡρακλειτισταί, mai obișnuit Ἡρακλεῖται) a dăinuit pînă pe timpul lui Platon. Cratylus era unul din această sectă. **24.** La toți filosofilor lucrurile se nasc din ἀρχή și se întorc iarăși în ἀρχή, în „principiul inițial”. La Thales, ἀρχή e „apa”, la Anaximandros „infinițal”, la Anaximenes „aerul”, la Heraclit e „focul”. **25.** Termenul εἰσπνεύνη pentru destin este, probabil, stoic deși se întîlnește și la Platon. Termenul vechi, pentru timpul lui Heraclit, era ἀνάγκη. **26.** Vezi textele citate în nota 6 de mai sus. Devenirea cosmică, de altfel ca și cea umană, are loc prin jocul de interferare și echilibrare a contrariilor. Dezvoltarea prea mare a unui contrariu aduce după sine imediat reacția celuilalt contrariu, dezvoltarea acestuia, concomitent cu retragerea celuilalt, și aceasta are loc fără încetare, printr-o oscilare perpetuă între cele două contrarii. **27.** Ideea aceasta se găsea și la Thales. Ea nu conține nimic mistic în ea. „Sufletul”, ca și „zeii”, care sînt forțe ale naturii, este principiu de mișcare, de transformare în univers, și în om. Tot ce are mișcare spontană și posedă facultatea de a se preface în altceva, are „suflet” (ψυχή) sau conține un principiu care e numit „zeu”. De aceea toate lucrurile din univers sînt pline de suflete și de zei. După Thales, piatra magnetică avea suflet, deoarece posedă facultatea spontană de a mișca fierul. **28.** Cf. fragm. 3, după Aëtios, II, 21, 4; după Heraclit, Soarele are lățimea unui picior omenesc. 720 de asemenea lățimi constituie mărimea

circumferinței cerești (este vorba de lățimea unghiulară a Soarelui). Dacă se iau două lățimi sau o dublă lățime a Soarelui, atunci avem 360 de diviziuni ale circumferinței cerești, sau 360 de grade. **29.** Cuvântul tradus aici cu „conținut” este λόγος la Heraclit. Avem iarăși unul dintre acele fragmente cu interpretări felurite din cauza cuvântului λόγος, care are atât de multe sensuri. Traducerile latine pun în locul cuvântului grec pe *ratio*, care e tot așa de ambiguu (Meibomius, Cobet). Diels-Kranz traduc cu „Sinn” (sens), Otto Apelt, „Grund” (fundament), Hicks „cause” (cauză), J. Burnet „measure” (măsură). Și n-am făcut decât să dăm, cum ne-a venit în minte, o mică spicuie din toate traducerile cuvântului λόγος în acest pasaj. Dacă se consideră interpretările care s-au dat de diverși autori fragmentului respectiv (acestea se numără cu zecile), atunci capătă o bogăție de forme fantastică. Acest lucru este adevărat și pentru multe alte fragmente, ca, spre exemplu, cele cu numerele 1, 2, 16, 18, 26 (în mod special greu de înțeles), 27, 28, 41, 45, 50, 52, 54, 62, 63, 64, 66, 67 (partea a doua), 72, 85, 86, 108, 115, 119, 120, 129. **30.** Cuvântul tradus cu „părere proprie” este οἷσις. El are sens peiorativ și înseamnă „închipuirea necorespunzătoare realității, pe care cineva și-o face despre un lucru sau despre lucruri”. Epilepsia era numită de greci „boală sacră”, deoarece ei credeau că este trimisă de zei. Avem între tratatele hipocratice unul intitulat *Despre boala sacră*, Πεῖρης νοσίου, la începutul căruia se arată că nu există boli trimise de vreun zeu și ca atare boala sacră, sau mai bine-zis toate bolile, sînt sacre, deoarece ele vin de la natură. Tratatul acesta credem că nu e de Hippocrate, pentru motivele pe care le-am dezvoltat în *La méthode hippocratique dans le „Phèdre” de Platon*, București, 1941, pp. 22 și urm. Mai departe Heraclit spune că văzul nu este veridic și poate înșela. Dar, în fragm. 55, Heraclit afirmă: „Prefer lucrurile care se pot vedea, auzi, învăța.” Neavînd decât frînturi smulse din ansamblul în care se aflau, e foarte greu să interpretăm afirmațiile lui, cîteodată contradictorii. Probabil, în primul pasaj, Heraclit afirma că vederea poate da iluzii optice. În al doilea text, el spune că înțelege să pornească de la datele simțurilor pentru a ajunge la cunoașterea adevărată. **31.** Această caracterizare a stilului lui Heraclit, plasată între cele două doxografii, am fi înclinați s-o atribui lui Theofrast.

32. Aici începe expunerea doctrinei lui Heraclit în detaliile ei. Termenul στοιχεῖον „element” nu este al lui Heraclit. Nici Platon nu-l cunoaște încă. El se găsește în mod curent la Aristotel. În vechime se întrebuințau termeni ca ἀρχή, ῥίζωμα, „rădăcină” (Empedocle), σπέρμα „sămînță” (Anaxagora), poate și πηγὴ, „izvor”. **33.** Știm cu precizie că „rarefacția și condensarea” materiei primordiale, în speță a aerului, pentru explicarea nașterii lucrurilor în lume a fost afirmată pentru prima dată de Anaximenes din Milet (vezi Hypolyt, *Ref.*, I, 7, 3; Hermias, *Irrisio*, 7; și mai ales fragm. 1. Diels-Kranz⁵⁻⁹ = Plutarh, *De primo frigido*, 7, 747 e). Dar la Heraclit, ne spune doxograful (după Theofrast), lucrurile nu era explicate clar în privința aceasta. **34.** Vezi sfîrșitul notei precedente. Aprecieri de genul acesta, indicînd lipsa unei explicații mai precise a unei teorii la autorii de care se ocupa, este un obicei al lui Theofrast. Vezi mai jos textele notate cu numerele de note 43 și 51. Astfel de expresii se găsesc și în lucrări autentice ale lui Theofrast ajunse pînă la noi, cum e *De sensu*, 3, 4 etc.: ὅλως οὐδὲν ἀφώριξεν sau οὐδὲν ἐτι διώριξεν etc. **35.** Ideea curgerii veșnice a lucrurilor este caracteristică pentru doctrina lui Heraclit. Platon, în dialogul *Cratylus*, 402 a, exprimă astfel acest lucru: „Spune undeva Heraclit că toate se mișcă și nimic nu stă pe loc și compară lucrurile cu scurgerea unui rîu, spunînd că în același rîu nu vei intra de două ori.” Fragmentele din cartea lui Heraclit care vorbesc de scurgerea veșnică a lucrurilor sînt cele care poartă la Diels-Kranz⁵⁻⁹ numerele 12 și 91, primul citat de Areios Didymos, al doilea de Plutarh. Vezi și fragm. 49 a din *Alegoriile homerice* ale unui oarecare Heraclit (care nu e Heraclit din Efes, dar citează acest text din filosoful nostru). **36.** Numărul lumilor a căror existență simultană o admit diverși filosofi este una dintre rubricile îndrăgite de doxografi. Un text important din Aëtios, II, 1, 3, dă pe următorii filosofi ca admițînd o pluralitate de lumi simultane: Anaximandru, Anaximene, Archelaos, Xenofanes, Diogenes (din Apollonia),

Leucip, Democrit, Epicur. Asupra primului, Anaximandru, și chiar a celui de-al doilea, Anaximene, am avea îndoieli că ar fi admis existența a numeroase lumi simultane (vezi și Paul Tannery, *Pour l'histoire de la science hellène*). Anaximandru a afirmat că materia primordială e „infinitul”, de unde s-a putut deduce că pentru el și lumile erau infinite. Anaximene a afirmat de asemenea că materia primordială e „aerul infinit”. Dar doxograful Aëtios afirmă mai departe, în același text, că, după Anaximandru, aceste nenumărate lumi simultane erau echidistante, ceea ce înseamnă că izvorul lui Aëtios avea în vedere un text mai precis al milesianului care vorbea de aceste lucruri. Noi știm că la Epicur lumile sînt infinite la număr și echidistante. Deci, rămîn ca cei care au admis existența unei singure lumi următorii: Thales (poate lipseau date la el și în antichitate asupra acestei probleme), Pitagora, Heraclit, Alcmaion, Parmenide (în partea a II-a a poemului său), Zenon (care poate că nici n-a pus problema), Melissos, Empedocle, pitagoricienii, Anaxagora, Platon, Aristotel. În general, cei care acceptă o singură lume într-un timp dat admit un proces de naștere și de pieire a lumii, care se succedă la infinit. Mai precis, se afirmă acest lucru de Heraclit și Empedocle. La Platon, lumea e creată (dacă se poate lua *ad litteram* creația din *Timaios*), dar e veșnică, deși pieritoare, fiindcă divinitatea nu are nici un motiv ca s-o facă să piară. După Aristotel, lumea este necreată și nu va pieri niciodată, deci este veșnică și în trecut și în viitor. La Anaxagora, lumea iese dintr-un haos primordial, din starea în care toate elementele erau confundate laolaltă (πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ), ele fiind orînduite în cosmosul actual de către rațiunea cosmică (voûς), din care rațiunea umană e o parcelă. Dar el nu mai vorbește de o stare viitoare cînd lucrurile iarăși vor fi confundate la un loc. **37.** Vezi nota anterioară. Deci lumea se naște din foc și se întoarce iarăși în foc. Această concepție este admisă și de stoici (cu excepția lui Panaitios, care nu admitea incendiul final al lumii). Ei numesc nașterea lumii din foc διακόsmησις sau ἀποκατάστασις, iar incendiul final al lumii care se întoarce în foc ἐκπύρωσις. Dar această stare ultimă nu este și definitivă, ci se naște din nou lumea, spre a trăi, a se preface și a ajunge iarăși la ἐκπύρωσις. Termenii aceștia nu se găsesc la Heraclit, dar ni se pare destul de clar că el admite această desfășurare ritmică a lumii și a devenirii. Vezi, în afară de doxografii (textul de aici de la Diogenes Laertios, care, după toate probabilitățile, provine printr-o serie de intermediari de la Theophrast, admite incendiul final al lumii), și fragm. 30 (κόσμος trebuie tradus aici cu „orînduire”, nu cu „lume”), 31, 66. Au fost autori moderni care au negat că Heraclit ar fi admis un incendiu final al lumii. Primul dintre aceștia este Lassalle, în monografia sa despre Heraclit; toată interpretarea sa asupra filosofiei lui Heraclit se prăbușește în condițiile în care convingerea că Heraclit n-a admis incendiul final nu se adevărește. Lassalle socotește că „focul” la Heraclit este un simbol al mobilității, al devenirii și că nu este focul real. Mai aproape de noi, John Burnet și Emile Bréhier au negat apartenența ideii incendiului final al lumii la doctrina lui Heraclit. **38.** Εἰμαρμένη „destinul”. E puțin probabil ca termenul să fi fost întrebuințat de Heraclit. În fragm. 1, cu care începe și cartea lui, Heraclit spune că toate lucrurile au loc în conformitate cu *logos*-ul (γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε). Λόγος a fost tradus în cele mai diferite moduri imaginabile: vorbire (Rede), cuvînt, doctrină, rațiune, normă, lege etc. etc. Ceea ce e clar în textul citat mai sus este că *logos* înseamnă „legea” sau „norma” în conformitate cu care are loc devenirea tuturor lucrurilor. Dar la grecii de la începutul secolului al V-lea λόγος nu poate însemna numai „legea” sau „norma” abstractă, ci este în același timp însăși „orînduirea” cosmică în concret. De aceea e oarecum justificat Theophrast sau autorul intermediar al lui Diogenes Laertios cînd redă κατὰ τὸν λόγον τόνδε, la care pare a se referi textul nostru, în terminologia secolului al IV-lea, spre sfîrșit, cu καθ’ εἰμαρμένην.

39. Despre războiul și pacea, precum și armonia finală la Heraclit, am vorbit mai înainte (vezi mai sus, nota 6). **40.** Vezi și fragm. 60 și 59. Transformarea focului în apă (prin intermediul exhalățiilor) și a apei în pămînt este drumul în jos, iar transformarea inversă, a pămîntului în apă și a apei în foc (prin intermediul

exhalațiilor), este drumul în sus. Aceste duble transformări au loc în permanență cu dozări diferite, cu ritmuri deosebite, și ele constituie devenirea în univers și în om. Prefacerile drumului în sus domină în timpul zilei, verii și incendiului final, prefacerile drumului în jos domină în timpul nopții, iernii și nașterii lumii. Deci trei ritmuri, trei undiri, din care cea mai mică, mai scurtă se înserează în cea mai mare, mai largă: zi, vară, incendiu, pe de o parte, noapte, iarnă, creare, pe de alta. Lor le corespund în om: starea de veghe, tinerețea, moartea, iar pe de altă parte somnul, bătrânețea, nașterea. Pentru transformările pe drumul în sus și în jos, vezi fragm. 76 („aerul” nu aparține lui Heraclit) și 77 (unde ψυχή este egal cu πῦρ). Pentru triplul ritm cosmic, vezi fragm. 67: „Zeul este zi și noapte, iarnă și vară, război și pace, saturare și foame.” Ultimele două perechi corespund incendiului final (pace, saturare) și nașterii lumii (război, foame). Pentru triplul ritm în ființa umană, vezi fragm. 88: „Același lucru este viu și mort, treaz și adormit, tânăr și bătrîn.” Dacă mai sus am pus pe o linie starea de veghe, tinerețea și *moartea*, iar pe altă linie somnul, bătrânețea, *nașterea*, acest lucru nu trebuie să ne surprindă. Moartea corespunde cu ἐκπύρωσις, incendiul lumii, starea supremă în univers. Vezi fragm. 62: „Nemuritorii sînt muritori, muritorii nemuritori. Aceștia trăiesc moartea acelora și mor viața lor.” 41. Heraclit nu cunoștea decît trei elemente: focul, apa și pămîntul. Cele patru elemente, luate sistematic, au fost afirmate de Empedocle. Aerul este un element mai puțin evident, fiind invizibil. El se relevă omului fie în mișcarea sa, în vînt, fie ca ceață, brumă sau ca luminozitate a cerului albastru (αἰθήρ) (vezi lucrarea noastră *Le monde homérique*, Paris, 1934, p. 25). Totuși, Heraclit și-a dat seama de deosebirea prea mare dintre foc și apă și a simțit necesitatea de a introduce un intermediar ca substitut al aerului în vederea transformării focului în apă și a apei în foc. Acest intermediar este „exhalația”, ἀναθυμίασις, care joacă un rol fundamental în devenirea cosmică, după cum afirmă chiar aici în mod expres doxograful nostru (Diogenes Laertios sau izvorul lui). Acesta ne vorbește, după Heraclit, de o a doua exhalație, care joacă rol de intermediar între pămînt și apă în vederea transformărilor lor reciproce. Deci exhalația luminoasă face trecerea de la apă la foc, iar exhalația întunecoasă face trecerea de la pămînt la apă. Prima se degajă din apă, a doua din pămînt. În § 31, exhalația luminoasă, care face trecerea de la apă la foc, se numește πρηστήρ, „trombă arzătoare”. Fragm. 31 este cosmogonic. Partea a doua din el se referă la faza finală a lumii, înainte de incendiul cosmic. 42. Vezi sfîrșitul notei anterioare.

43. Vezi mai sus, nota 34. 44. Dacă stelele sînt bărci, atunci cerul ar trebui să fie un ocean pe care se mișcă bărcile, așa cum credeau egiptenii. Soarele, zeul Ra, se află într-o barcă, pe care o schimbă din cînd în cînd, bărcile avînd diferite nume. Ele se mișcă, navighează în oceanul ceresc, *Nun*. Heraclit pare a fi luat prima parte, cea despre stelele-bărci, de la egipteni, fără a considera însă cerul ca ocean, idee străină de concepțiile despre cer ale grecilor. 45. Deci stelele provin din exhalațiile luminoase aprinse, care sînt acumulate în albiile bărcilor cerești, care au concavitatea întoarsă spre noi. 46. Heraclit știe că Soarele e mai departe de noi decît Luna. Diferența lor de lumină și de căldură o explică prin gradul de puritate sau de impuritate a regiunilor în care se află. Deci Heraclit nu știe că Luna primește lumina de la Soare. Acest lucru îl va stabili abia Anaxagora.

47. Explicația eclipselor și a fazelor lunii este, desigur, naivă, dar e naturalistă. Anaximandru le atribuie astupării orificiului în cercul de aer comprimat al astrului, prin care țîșnește focul vizibil pentru noi. Anaximene admitea corpuri cerești negre, fără lumină proprie, pentru a explica eclipsele. Cel puțin așa spun doxografii (vezi Aëtios, II, 13, 10). Adevărata cauză a eclipselor a stabilit-o Anaxagora.

48. Deci „exhalațiile” (ἀναθυμίασεις) explică toate fenomenele meteorologice la Heraclit. 49. Manuscrisele au κώλω. Reiske propune să se citească κοίλω. Schimbarea cuvîntului nu e necesară. Traducerea din textul nostru le combină pe amîndouă. 50. Vezi mai sus, nota 40, cele trei ritmuri cosmice. A treia undire lipsește aici: oscilația zi-noapte persistă atît vară, cît și iarnă, deși vară ziua e mai mare și noaptea mai scurtă, iar iarna invers. Probabil, cînd lumea se apropie de

incendiul total, atunci vara se face din ce în ce mai lungă, cu zile din ce în ce mai lungi, iar iarna mai scurtă, cu nopți mai scurte. Crearea din nou a lumii după incendiul cosmic se face în mod brusc, focul transformându-se masiv în apă, iar apa în pământ și trombă arzătoare, după cum descrie fragm. 31, partea I. În partea a II-a a fragmentului se descrie faza finală a lumii: „<pământul> (după Kranz și alții. Diels voia să completeze <focul>) se revarsă în mare, iar apa capătă aceeași măsură pe care o avea înainte de a deveni pământ”. 51. Vezi mai sus, nota 34.

52. Formula cu care se închid expunerile doxografice. 53. Vezi Diogenes Laertios, II, 22. 54. Probabil *Ariston din Chios* în lucrarea sa *Despre Heraclit* (vezi Diogenes Laertios, IX, 5, unde e menționat Ariston și această carte a lui).

55. *Seleucus din Alexandria*, gramatician, poreclit *Ὀμηρίκός*, citat de mai mulți autori: Athenaios, *Lexiconul* Suda, Stephanos Byzantios etc. Unii socotesc că n-ar fi același cu Seleucus gramaticianul, citat aici de Diogenes Laertios.

56. *Croton* și *Crates* nu sînt cunoscuți din altă parte.

57. Subiectul subînțeleas al propoziției este Socrate și nu Crates, cum presupune Hicks. Acest lucru e confirmat de cele spuse de Diogenes Laertios, II, 22. Așadar paranteza pusă de Diels de la „Seleucos” pînă la „Crates” este foarte indicată. Asemenea paranteze, introduse de multe ori în mod destul de nepotrivit în mijlocul unui text curgător dacă se elimină textul parantezei, sînt lucruri obișnuite la Diogenes Laertios. Acest lucru l-a exasperat pe Hermann Usener, care a emis ipoteza că Diogenes plagiază textul bine compus al unui alt autor, introducînd din cînd în cînd, sub formă de paranteză, informații care tulbură textul de bază copiat și care, de multe ori, nu-și au locul acolo. Usener crede că poate fixa mai îndeaproape și metoda de lucru a lui Diogenes Laertios. Acesta ar fi pus pe scribi să copieze un text de bază al unui alt autor, iar textele parentetice care trebuiau introduse în acest text le-ar fi prins pe fițuici pe marginea textului de bază, fără să-și dea osteneala să le introducă el și lăsînd această operație pe seama scribilor. Aceștia au plasat textul fițuicilor cum s-au priceput, de multe ori în locuri nepotrivite. Deși constatarea faptelor este justă la Usener, totuși interpretarea lor ni se pare că merge prea departe. Diogenes, care este totuși un căutător migălos de informații erudite, a putut da el însuși aceste informații suplimentare sub formă de paranteze, pentru care n-a găsit locul adecvat, plătindu-le mai mult sau mai puțin fericit în textul său. 58. *Cufundătorii delieni* erau celebri în Grecia pentru dibăcia lor la înot și plonjare. Expresia „cufundător delian” a devenit proverbială, desemnînd pe cel capabil de performanțe remarcabile în orice domeniu.

59. Toate aceste titluri nu sînt autentice. În vechime, cărțile nu purtau titlu. Autorul își scria în capul lucrării numele său, locul de origine și, în continuare, anunța subiectul cărții sale și intențiile pe care le urmărește în scriere. Avem o mulțime de astfel de începuturi-titlu de la diverși autori: Herodot, Tucidide (de la aceștia avem opera întreagă), Hecateu, Alcmaion, Ion din Chios, Heraclit din Efes (de la ultimii doi avem începutul, fără numele și patria autorului) etc.

60. Această scrisoare a lui Darius către Heraclit, ca și următoarea cu răspunsul acestuia, este un fals evident. 61. Vezi nota precedentă. 62. *Demetrios din Phaleron* e un autor cunoscut, a cărui viață se află în Diogenes Laertios, V, 75-85. În catalogul scrierilor lui (V, 80-81) se află un titlu: *Socrate*, din care *Apărarea lui Socrate* menționată ar putea fi numai o parte. 63. Heraclit a avut numeroși comentatori și, în afară de aceștia, a fost foarte mult citat și întrebuințat de alți autori. Aici sînt citați: *Antisthenes din Rhodos*, istoric din secolul al II-lea î.H., care a scris *Διαδοχαί*, o carte despre *Succesiunile filosofilor*; *Heraclides din Pont*, cunoscut din *Viața* lui scrisă de Diogenes Laertios, V, 86-94; *Cleante și Sphaeros*, doi filosofi stoici de seamă: primul șeful școlii după Zenon din Cition, originar din Assos; al doilea din Bospor; Diogenes Laertios le-a consacrat cîte un capitol cu viața lor (VII, 168-176 și VII, 177-178); *Pausanias*, numit Heracliteanul, care nu este cunoscut din altă parte; la fel *Nicomedes* (identic cu Acanthianul citat la Athenaios?), *Dionysios* care e greu de identificat din cauza numărului enorm de purtători ai acestui nume care ne sînt cunoscuți, dacă ar fi cazul să fie identic cu

vreunul dintre scriitorii cu acest nume citați de autorii vechi (aproape de 100) și *Diodotos* gramaticianul (mai avem un filosof peripatetician contemporan cu Strabon, citat de acesta, și un filosof stoic, profesorul lui Cicero, citat de elevul său). **64.** Informația lui *Diodotos* cum că scrierea lui Heraclit ar fi tratat despre politică și numai în subsidiar despre natură este interesantă, dar puțin verosimilă. Poate că aplicarea de către Heraclit a ideilor sale despre cosmos și devenirea lui la om și guvernământul lui, au făcut ca lui Diodotos să i se pară că politica este ultimul țel la care ajunge Heraclit, ceea ce desigur este eronat. Avem mărturiile unor autori, ca Platon, Aristotel, care pun tot accentul, în prezentarea doctrinei lui Heraclit, asupra aspectului ei cosmologic și metafizic ce apare dominant.

65. *Hieronymos din Rhodos* – peripatetician despre care am mai vorbit, citat de multe ori de Diogenes Laertios și de alți autori. *Scythinos din Teos* – istoric și poet citat la mulți autori: Athenaios, Stobaios, Plutarh etc. (finele secolului al IV-lea î.H.). Texte privitoare la el și fragmentele lui, vezi la Hermann Diels, *PPbF*, 1901, pp. 169 și urm. **66.** Autorul sau autorii acestor epigrame sînt necunoscuți. În prima epigramă, cuvintele puse în gura lui Heraclit se referă la caracterul mîndru și disprețuitor al filosofului din Efes. A doua epigramă redă foarte profund impresia greșită de obscuritate a sentințelor înțeleptului nostru; dar e destul să cunoști în profunzime miezul doctrinei lui pentru ca tot ce spune să devină clar ca lumina.

67. Avem aici, în fine, o listă de scriitori omonimi, probabil după Demetrios din Magnesia. Poetul liric care a scris laude celor 12 zei nu ne este cunoscut din altă parte. Următorul, poetul elegiac din Halicarnas, e citat și de Strabon. Avem aici citată epigrama frumoasă compusă de marele poet Callimah pentru el. Grația, delicatețea versurilor poetului alexandrin, sentimentul de tristețe resemnată, evocarea clipei dragi de conversație cu cel mort pe cînd era încă în viață, nemurirea versurilor lui pe care nici Hades n-o poate lua, toate aceste sentimente gingașe fac din epigrama de față una dintre cele mai reușite ale ilustrului poet și erudit care era Callimah. *Heracleitos*, istoricul din Lesbos, nu ne e cunoscut din altă parte. Un *Heracleitos* chitaredul din Lesbos e citat și de Athenaios. Este el același cu mîscăriciul lui Diogenes Laertios? Ca atîtea alte cazuri cînd este vorba de identificări de autori cu același nume, trebuie și aici să terminăm cu un semn de întrebare.

CAPITOLUL II

Xenofanes

(pe la 540 î.H.)

68. Această viață a lui Xenofanes se găsește editată critic la Diels Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, pp. 113 și urm. Referate și fragmentele din Xenofanes, în continuare, *ibidem*, pp. 114-139. Diogenes Laertios, *Viața* lui Xenofanes și următoarele trei vieți, ale lui Parmenide, Melissos și Zenon, sînt traduse și comentate de D.M. Pippidi, *Fragmentele eleaților*, București, 1947 (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, „Viața și învățătura” lui Xenofanes, pp. 175-193; „Fragmente”, pp. 194-200). Colofon este un oraș din Asia Mică, aproape de Milet.

69. Desigur *Apollodor din Atena*, în cartea lui *Chronologiile*.

70. Diels, fragm. 60, *PPbF*, p. 200. Text mai complet (cu cele două versuri în continuare) se găsește la Sextus Empiricus, *Pyrrh hypot.*, I, 224. **71.** Textul are o lacună în manuscrise, care a fost completată de Diels. **72.** *Boton* nu ne este cunoscut din altă parte. După Ps.-Plutarchos, *Vitae decem oratorum*, *Viața* lui Isocrate, 3, Theramenes ar fi compus o lucrare de retorică cu titlul *Boton*. Diels, în *PPbF*, p. 20, aparatul critic la rîndul 5, emite ipoteza plauzibilă că tot acest pasaj, pus în paranteză, aparține de *Viața lui Xenofon*. Într-adevăr, cum poate fi Xenofanes, care a trăit în secolul al VI-lea, elevul lui *Archelaos*, care trăiește în secolul al V-lea î.H.? **73.** Și acest lucru nu pare verosimil. *Anaximandru* moare puțin după 547/6 î.H. Să fi ascultat Xenofanes în tinerețe pe filosoful milesian?

Dar Xenofanes a fost în primul rînd un bard, poet elegiac, iar ideile lui cosmologice nu prezintă nici o asemănare cu concepțiile lui Anaximandru. Xenofanes este original în ceea ce privește ideile sale despre zei, dar nu învederează nici o influență din partea lui Anaximandru. Chiar dacă Sotion a afirmat că Xenofanes a fost discipolul lui Anaximandru, el pune în *Succesiunile* sale pe Xenofanes în continuarea lui Pitagora, deci în succesiunea filosofilor din școala italică, nu din cea ionică. **74.** De la Xenofanes avem fragmente scrise în hexametri din poemele Περί φύσεως (*Despre natură*) și *Silloi*. Acestea din urmă erau versuri satirice în care Xenofanes ataca credința lui Homer și Hesiod, precum și a grecilor în general, în zeii antropomorfi. *Elegiile* lui, din care avem 9 fragmente (la Diels-Kranz), cu un total de 48 de versuri, sînt scrise în distihuri elegiace. Nu avem fragmente în iambi. Pare deci a fi o confuzie cu *Silloi*, care la Xenofanes sînt scrise în hexametri. **75.** Vezi Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, fragm. 11-16, în care, cu o vigoare neîntrecută, Xenofanes atacă credința grecilor în zeii antropomorfi, care fură, comit adultere și se înșală unul pe altul, după cele ce spun Homer, Hesiod. Apoi arată că, dacă boii, caii și leii ar avea mîini și ar putea picta ca oamenii, ei ar reprezenta pe zei, ca și oamenii, după propria lor asemănare. În fine, mai spune că negrii își imaginează pe zeii lor cu nasul cîrn și negri la culoare, iar tracii, cu ochii albaștri și părul roșcat. Ultimul text e foarte important prin vechimea lui pentru cunoașterea înfățișării tracilor, întrucît aparține secolului al VI-lea î.H. Concepția sublimată, neantropomorfă despre zei a lui Xenofanes se găsește în fragm. 23-26, despre care vom mai vorbi. **76.** Xenofanes, după plecarea din patrie, din Colofon, a exercitat profesiunea de bard rătăcitor, care își recita propriile sale poeme. Vezi și versurile lui citate puțin mai departe de către Diogenes Laertios. **77.** Concepțiile astronomice ale lui Xenofanes sînt cu totul diferite de cele ale lui Thales și Pitagora. De Pitagora, respectiv de doctrina transmigrației sufletelor la acesta, el se leagă în mod batjocoritor în fragm. 7 (din *Elegii*). **78.** Fragm. 8. Deci la 92 de ani Xenofanes era încă în viață și scria elegii.

79. Cuvîntul στοιχέον, „element”, nu este al lui Xenofanes (vezi mai sus, nota 32). Există două monografii valoroase, chiar dacă nu prea sînt de acord între ele: una de Hermann Diels, *Elementum. Eine Vorarbeit zum griechischen und lateinischen Thesaurus*, Leipzig, 1899, și alta de Otto Lagercrantz, *Elementum. Eine lexikologische Studie. I (Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-Samfundet i Uppsala, IX, 1)*, Uppsala-Leipzig, 1911. În orice caz, Xenofanes nu cunoaște cele patru elemente, care datează de la Empedocle. Nici Heraclit nu cunoaște cele patru elemente ca fiind constitutive ale universului.

80. Această scurtă și sumară doxografie a lui Xenofanes pe care o dă Diogenes Laertios aici nu lămurește și nu ne informează despre ideile originale pe care Xenofanes le avea în materie de cosmologie. Astfel, după dînsul, suprafața Pămîntului se termină la picioarele noastre, ea merge în lături la infinit, iar Pămîntul în adîncime iarăși este infinit (vezi fragm. 28); desigur, și atmosfera e infinită. Există un număr infinit de sori. Soarele vine din infinit și se duce în infinit, încît în fiecare zi răsare și apune un alt soare (vezi Hippolytos, *Refut.*, I, 14, 3; Aëtios, II, 24, 9). **81.** Deci, după Xenofanes, există o singură lume, infinită ca dimensiuni și care nu se naște și nu pierie în timp. **82.** Vezi fragm. 30.

83. Vezi fragm. 23, în care însă nu se vorbește de forma sferică a divinității. S-a discutat mult dacă zeitatea lui Xenofanes este transcendentă lumii sau dacă este imanentă în întregul univers, deci dacă Xenofanes este teist sau panteist (vezi S. Freudenthal, *Über die Theologie des Xenofanes*, Breslau, 1886 și *Zur Lehre des Xenofanes*, în „Archiv für Gesch. der Philosophie”, I (1888), pp. 89-95).

84. Vezi fragm. 24; cf. și Epicharmos, fragm. 12 (Diels-Kranz), despre rațiune, probabil inspirat din Xenofanes. **85.** Cuvintele μη μέντοι ἀνσπνεῖν sînt foarte importante. Ele învederează o polemică cu Pitagora, după care lumea respira, trăgînd suflarea sau vidul din afara ei. Aceste cuvinte, care trebuie să fie scoase de undeva din poemele lui Xenofanes, garantează autenticitatea doctrinei pitagoricene despre lumea limitată ca dimensiune, care respiră. Vezi de altfel și Aristotel,

Physica, 6, 213 b, 22 și Stobaios, *Eclog.*, I, 18, 1 c (*Doxogr. Gr.*, p. 310). Dar mărturia lui Xenofanes este cu atât mai prețioasă, cu cât ea este cu două secole anterioară celei a lui Aristotel. Xenofanes este un contemporan ceva mai tânăr al lui Pitagora și, prin urmare, confirmă autenticitatea doctrinei pentru timpul lui Pitagora. **86.** Vezi și fragm. 24-26. **87.** Aici avem rubrica primului descoperitor, obișnuită la biografi. Atribuirile celor două descoperiri lui Xenofanes sînt niște banalități: „tot ce se naște piere” și „sufletul este suflare” încît cu greu credem că au așteptat aceste afirmații ca să fie descoperite abia de filosoful din Colofon.

88. Ansamblul în care a afirmat acest lucru nu e cunoscut.

89. *Empedocle* nu e contemporan cu Xenofanes, așa încît n-a putut conversa cu el. Xenofanes trăiește aproximativ de la 580 la 490, iar Empedocle de la 480 la 420 î.H. Sotion ar fi făcut din Xenofanes, după cum afirmă aici Diogenes Laertios, un precursor al scepticismului. Nu știm pe cine reproduce Diogenes Laertios cînd afirmă că Sotion s-a înșelat cînd l-a declarat pe Xenofanes agnostic și, prin urmare, sceptic. Avem fragmentele autentice ale lui Xenofanes care exprimă îndoilele acestuia cu privire la cognoscibilitatea lucrurilor (vezi fragm. 18: „Nu de la început au dezvăluit zeii oamenilor toate lucrurile, ci aceștia, căutînd într-una, găsesc cu timpul ce-i mai bine.” Și, mai ales, fragm. 34 (citat de Sextus): „Nu este și nu va fi om care să fi cunoscut limpede cele cu privire la zei și cele ce le spun cu privire la toate celelalte lucruri. Căci, chiar de s-ar întîmpla să vorbească lucruri împlinite în cel mai înalt grad, totuși el nu le cunoaște. Cî pește toate domnește iluzia.”). **90.** Din aceste două poeme nu avem fragmente. **91.** Corespunde anilor 540-537 î.H. **92.** Titlul acestei lucrări se află în lista operelor lui Demetrios din Phaleron, de la Diogenes Laertios, V, 81, Περί γήρων, într-o Carte.

93. Titlul Περί εὐθυμίας este consacrat pentru tratate cu caracter etic. Vezi lista operelor lui Democrit la Diogenes Laertios, IX, 46, Περί εὐθυμίας, care poate fi identic cu cel intitulat Εὐεστώ [Buna dispoziție] și despre care Diogenes Laertios spune că nu este de găsit (vezi Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, II, p. 132, 11).

94. Cu privire la *Anaxagora*, vezi Diogenes Laertios, II, 13. **95.** Completat de Diels. Numele celui care l-a vîndut ca sclav pare pierdut. După textul manuscriselor, așa cum se prezintă ele, pitagoricienii Parmeniscos și Orestades l-au vîndut pe Xenofanes, ceea ce e exclus. Poate toată povestea cu vînzarea lui Xenofanes este născocită după ceea ce i s-a întîmplat realmente lui Platon, cînd se întorcea din prima sa călătorie din Sicilia, cînd a fost vîndut ca sclav la Egina și răscumpărat de Anacrisis. **96.** *Parmeniscos* (sau Parmiscos) și *Orestades* se găsesc în catalogul pitagoricienilor lui Iamblichos (*V.P.*, 267), ambii din Metapont. Athenaios mai citează o lungă poveste despre Parmeniscos (XIV, 614 a) (vezi textele la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, pp. 112 și urm.). **97.** *Xenofanes* – poet iambic din Lesbos; nu ne e cunoscut din altă parte. **98.** Aici s-ar părea că și Xenofanes e printre filosofii izolați, fără școală. Dar Sotion, cel puțin listele de succesiuni considerate ca provenind de la el, îl așează pe Xenofanes în succesiunea filosofilor italici. În fond, se pare că numai Heraclit, poate și Empedocle dintre filosofii mai de vază, fac parte din categoria celor „izolați” (σποράδην).

CAPITOLUL III

Parmenide

(pe la 500 î.H.)

99. Ediția critică a *Vieții* lui Parmenide de la Diogenes Laertios se găsește în Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, pp. 217 și urm. Referate și fragmente, în continuare, *ibidem*, pp. 218-246 (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, „Viața și învățătura” lui Parmenide, pp. 214-229; „Fragmente”, pp. 230-241). **100.** Din punct de vedere cronologic, Parmenide tînră a putut cunoaște pe Xenofanes bătrîn, care se stabilise la Elea. **101.** Lucrarea lui *Theophrast* citată aici e Περί

φουσιῶν ἐπιτομῆς α'β' (vezi lista la Diogenes Laertios, V, 46): *Rezumatul* în 2 Cărți al lucrării *Despre fizicieni* în 18 Cărți. Este exclus ca Parmenide să fi fost discipolul direct al lui *Anaximandru*, care a murit puțin după 547/6 î.H., pe când Parmenide pare a fi născut în jurul anului 540 î.H. Apoi nu se știe ca Anaximandru să fi ieșit din Milet, iar Parmenide din Elea. E curios totuși ca Theofrast, de obicei așa de informat și atent în această privință, să se fi înșelat. Ca asemănări de doctrină avem numai roțile cerești, trei la număr, făcute din aer comprimat și umplute cu foc la Anaximandru și fișiile succesive, numite pare-se de Parmenide „coroane” (στεφάναι), care înconjură Pământul, unele de foc, altele întunecoase (vezi Aëtios, II, 7, 1; Cicero, *De natura deorum*, I, 11, 28; vezi și fragm. 12 Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹). Firește, această concepție provine din partea a II-a a poemului lui Parmenide. **102.** După unii istorici ai filosofiei, Parmenide ar fi transpus pe plan metafizic, logic-ontologic, concepțiile teologice ale lui Xenofanes. În schimb, Karl Reinhardt, în lucrarea sa *Parmenides und die Geschichte der griechischen Philosophie*, Bonn, 1916, în mod nejustificat presupune că Xenofanes bătrîn a fost influențat de ideile tînărului Parmenide. Noi am combătut aceste idei ale lui Reinhardt, precum și altele, în *Études de philosophie présocratique*, II, Paris, 1937, pp. 99 și urm. **103.** *Ameinias*, pitagoricianul, fiul lui Diochaitas, nu e cunoscut din altă parte, nici Diochaitas. Ambele nume nu există nici în catalogul pitagoricienilor de la Iamblichos. **104.** Oamenii de seamă, după moarte, erau considerați ca „eroi” un fel de semidivinități, cu rază de acțiune limitată la împrejurimile mormîntului lor. Lor li se ridica de multe ori pe locul mormîntului un mic templu, după cum se vede aici că a făcut Parmenide pentru Ameinias.

105. Cum Parmenide este prea puțin astronom și nu se preocupă de probleme științifice, este mai probabil că această mare descoperire a sfericității Pământului va fi fost făcută de Pitagora și adoptată numai de Parmenide. După Erich Frank, *Plato und die sogenannten Pythagoräer*, Halle, 1923, descoperirea ar fi fost făcută de pitagoricienii de mai tîrziu, cu puțin înainte de Platon, întrucît acesta vorbește în dialogul *Phaidon* despre sfericitatea Pământului ca de ceva nou, recent descoperit. Anaxagora și Democrit de asemenea admit că Pământul e plat. S-ar mai putea ca afirmația lui Parmenide din prima parte a poemului său cum că realul este sferic (fragm. 8, vers 42 și urm., Diels-Kranz⁵⁻⁹) să fi determinat pe doxografi să afirme că Parmenide credea că Pământul e rotund. Dar aceasta rămîne numai o ipoteză.

106. Doxografia dată de Diogenes Laertios privește o a doua parte a poemului lui Parmenide, în care acesta se ocupă de concepțiile eronate, înșelătoare ale oamenilor. În prima parte a poemului său, Parmenide dădea o prezentare a doctrinei sale a adevărului, sub formă de revelație a unei divinități (de altfel, ca și partea a II-a despre δόξαι βροτῶν), adevăr dedus pe cale pur logică și care duce la negarea oricărei nașteri, pieiri, deveniri, stabilind eternitatea, imuabilitatea, imobilitatea realului, omogen și asemenea cu sine însuși. Focul, în a doua parte a poemului parmenidian, este elementul activ, creator, iar pământul este elementul pasiv, material. Această fizică a lui Parmenide nu se referă la doctrina precisă a vreunui filosof dinaintea lui, ci e o combinație *sui generis* de idei și concepții luate parte de la pitagoricieni și parte de la Heraclit (vezi și lucrarea noastră citată mai sus). Reinhardt răstoarnă aici cronologia, fără justificare suficientă după părerea noastră, făcînd din Heraclit pe acela care l-a cunoscut și l-a combătut pe Parmenide, pe cînd, după majoritatea istoricilor filosofiei grecești, raportul cronologic e invers (vezi lucrarea noastră citată mai sus, p. 101).

107. Ziegler vrea să citească în loc de ἐξηλίου cuvintele ἐκ πηλοῦ, deci „din ml”. Ediția Frobenius are ἰλύος, ceea ce înseamnă același lucru ca πηλός. Aldobrandinus traduce cu *limo*. Această idee a animalelor produse prima dată de mlul, noroiul încălzit de soare se găsește și la alți filosofi naturaliști (vezi Archelaos la Hippolytos, *Refutationes*, I, 9, 5). Pe cînd a spune că animalele s-au născut din Soare nu se poate înțelege decît în sens lărgit. Animalele nu s-au putut naște din Soare, ci căldura Soarelui este o cauză ajutătoare a nașterii lor. **108.** În textul acesta, ca și cel anterior, cuvîntul οὐτόν nu poate fi înțeles în nici un fel. De aceea

Apelt a schimbat ὑπάρχειν în ὑπερέχειν, versiune dată și în traducerea noastră. Noi am propune adăugarea lui <καὶ πηλοῦ> după ἡλίου și lectura αὐτοῖς în loc de αὐτόν. Am avea deci: γένεσιν τε ἀνθρώπων ἐξ ἡλίου <καὶ πηλοῦ> γενέσθαι, αὐτοῖς δὲ ὑπάρχειν τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν, κτλ. **109.** Din scurta enunțare e greu de văzut în ce sens spunea Theofrast că, după Parmenide, sufletul și rațiunea sînt unul și același lucru. **110.** Este limpede că e vorba de lucrarea lui Theofrast *Despre fizicieni*, Περὶ φυσικῶν, în 18 Cărți. Traducem cu P. Tannery cu *Despre fizicieni* și nu cu *Despre fizică* (Hicks) sau *Fizica* (Apelt). **111.** Poemul lui Parmenide prezintă întreaga expunere ca revelație făcută de divinitate. Prima parte tratează doctrina despre adevăr, bazată pe o deducție rațională, apriorică, împinsă pînă la ultimele ei consecințe, deși concluziile trase întră în flagrantă contradicție cu datele simțurilor. Nu poate exista nici naștere, nici devenire, nici pieire. Realul este nenăscut, nemișcător și nepieritor, veșnic același, identic cu sine însuși. Din această parte ni s-au păstrat vreo 80 de versuri, cam 2/3 din întreaga parte, după părerea lui Diels. Din partea a doua, *Părerile muritorilor*, ni s-au păstrat mai puține versuri (vreo 40). **112.** Fragm. 1, vers 28-30.

113. Poemul lui Parmenide e scris în hexametri. Filosoful nostru este un poet destul de sec, spre deosebire de Empedocle. Totuși sînt remarcabile puterea și claritatea cu care el știe să exprime în versuri raționamentele sale cele mai abstracte, pentru a demonstra că nu poate exista naștere, devenire, pieire, mișcare.

114. „Criteriul” adevărului este o noțiune și o problemă stoică, care s-a introdus apoi în filosofia ulterioară, la sceptici și la epicurieni. Nici Platon, nici Aristotel nu vorbesc de criteriu. Totuși se poate spune că Parmenide face din rațiune criteriul adevărului, dacă transpunem în terminologie stoică.

115. Fragm. 7, vers 3-5 (Diels-Kranz⁵⁻⁹): κρῖναι δὲ λόγῳ. Avem deci aici verbul κρῖναι, din care derivă substantivul κριτήριον și λόγος, „rațiune discursivă”, spre deosebire de νοῦς sau νόησις „rațiune intuitivă”. Deci afirmația că Parmenide face din rațiune criteriul adevărului este întrucîva justificată.

116. Timon, fragm. 44, Diels, *PPbF*, p. 195: Παρμενίδου βίη, „Puterea lui Parmenide”, perifrază obișnuită, întrebuițată și de Homer, care se poate traduce pur și simplu cu „Parmenide”; νόσεις pentru νοήσεις. **117.** Dialogul *Parmenide* al lui Platon este cel mai greu de interpretat și de înțeles, mai ales partea a doua a lui. Din antichitate avem două comentarii tîrzii: unul de Proclus, altul de Damascius, ambii neoplatonici, dar care depășesc prea mult textul lui Platon pentru a putea face baza unei interpretări adecvate a lui. **118.** Corespunde anilor 504-501 î.H. **119.** Astronomii greci n-au trebuit să aștepte pînă în timpul lui Parmenide pentru această identificare, cunoscută de mult de babilonieni.

120. Această descoperire a identității lucefărului serii și a lucefărului dimineții este atribuită lui Pitagora (vezi Diogenes Laertios, VIII, 14, unde se adaugă „după cum spune Parmenide”). Să fi vorbit Parmenide în poemul său și să fi spus (în termeni voalați, căci zeîta care e presupusă a vorbi n-a pronunțat, desigur, numele lui Pitagora) cum că Pitagora a descoperit această identitate? Casaubonus citește: „alții spun că Parmenide” (sc. a descoperit identitatea celor doi luceferi). Revenind la IX, 23, mai departe se spune că poetul și eruditul Callimah contesta că poemul transmis sub numele lui ar fi al lui Pitagora, ceea ce înseamnă că s-a pus în discuție autorul poemului. De altfel paternitatea lui Parmenide asupra poemului său n-a fost contestată și e bine stabilită. Din această afirmație a lui Callimah deduce probabil Diels-Kranz că poemul lui Parmenide ar fi fost atribuit și lui Pitagora (p. 225, aparatul critic, rîndul 1). În textul de față Diels-Kranz raportează pe αὐτοῦ la Pitagora care precedă, cu semn de întrebare (p. 218, aparatul critic, rîndul 18). În schimb, Apelt declară cu sinceritate că nu poate descurca toată această problemă cu contestarea autenticității poemului parmenidian așa cum se prezintă în textul lui Diogenes Laertios. Credem că ne mai putem ajuta, citind în text εἴρημα în loc de ποίημα. **121.** Mulți filosofi au fost și legislatori în patria lor și aiurea. În lista operelor lui Speusip (Diogenes Laertios, IV, 4-5) nu avem nici un titlul Περὶ φιλοσόφων, ci Περὶ φιλοσοφίας α' și

Φιλόσοφος α'. **122.** Argumentul sau problema numită „Ahile și broasca țestoasă” este îndeobște cunoscută și pe drept atribuită lui Zenon din Elea. Nu vedem ce loc ar putea avea un asemenea argument în poemul lui Parmenide.

123. *Parmenides* retorul nu ne e cunoscut din altă parte.

CAPITOLUL IV

Melissos

(pe la 440 î.H.)

124. *Viața* lui, la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, p. 258. Referate despre el și fragmentele lui, în continuare, *ibidem*, pp. 258-276 (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, „Viața și învățătura” lui Melissos, pp. 288-300; „Fragmente”, pp. 301-306). **125.** Acest lucru este cert. **126.** *Heraclit* este o figură prea caracteristică pentru a fi ignorat de efesieni. El era cel mult desconsiderat ca fiind un original. **127.** *Hipocrate* pare a-și fi defășurat activitatea sa medicală un oarecare timp în Thesalia și Tracia de sud (vezi *Epidemiile*, I și III) și a fost pus în legătură cu Democrit, ceea ce e și verosimil. Vezi *Viața lui Hipocrate* după Soranos, unde Democrit este citat de trei ori în legătură cu Hipocrate: o dată se menționează că Democrit, printre alții, a fost profesorului lui Hipocrate; a doua dată, că Hipocrate l-ar fi îngrijit pe Democrit pentru o presupusă nebunie; și a treia oară, că Hipocrate ar fi murit în același timp cu Democrit. **128.** Cuvîntul tradus prin „capacitate” este ὄρεσις. Ca amiral, el a cîștigat o strălucită victorie navală asupra atenienilor în 441/440 î.H. Acesta e anul cînd Apollodor cronograful îi așează în floarea vîrstei (vîrstă de 40 de ani) după sistemul lui cronologic: Olimpiada a 84-a (444-441 î.H.).

129. Doctrina sa este întru totul asemănătoare cu cea a lui Parmenide. Argumentele pe care le aduce sînt foarte interesante. Diogenes Laertios nu dă aici decît o prea sumară doxografie. Singura deosebire dintre Melissos și maestrul său Parmenide este că acesta din urmă declară Realul ca finit și sferic (fragm. 8, 42-45), pe cînd după Melissos Realul este infinit ca extindere spațială. Căci, dacă ar fi limitat, ar fi limitrof cu altceva și n-ar mai fi unic. Vezi fragm. 3 și urm. (Diels-Kranz⁵⁻⁹) și doxografiile. **130.** Această afirmație e pe linie autentic parmenidiană. Dacă nu există nici naștere, nici pieire, dacă nu există schimbare, nu există nici mișcare. Deci mișcarea pe care ne-o prezintă simțurile este aparență, iluzie. **131.** Nu putem completa această afirmație din altă parte, din doxografii și fragmente. **132.** Corespunde cu anii 444-441 î.H. (vezi și nota 128).

CAPITOLUL V

Zenon din Elea

(pe la 460 î.H.)

133. Textul critic al acestei vieți, la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, pp. 247 și urm. Referate și fragmente, *ibidem*, pp. 248-258 (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. I-2, 1979, „Viața și învățătura” lui Zenon, pp. 272-275; „Fragmente”, pp. 275-276). *Elea* este o colonie focceană fondată pe la 540-530 î.H. în Italia de sud (Catania).

134. Raporturile foarte cordiale dintre Parmenide și Zenon eleatul sînt îndeobște cunoscute. Toată activitatea filosofică a lui Zenon e îndreptată spre susținerea doctrinei lui Parmenide. **135.** Vezi fragm. 45, Diels, *PPbF*, pp. 195 și urm.

136. Legătura de discipol față de profesor, a lui Zenon față de Parmenide, este bine stabilită, afirmată și de Platon la începutul dialogului *Parmenide*. Tot aici aflăm că Zenon era amicul intim al lui Parmenide. **137.** Descrierea staturii lui Zenon, tot la începutul dialogului *Parmenide* (127 b). **138.** Platon, *Sofistul*, 215 a.

139. Dialogul *Phaidros* al lui Platon, 261 b, unde Zenon e numit *Palamedes* eleatul. Textul dintre paranteze ascuțite este introdus de Diels și lipsește în

manuscrise. Palamedes este un erou grec care a luat parte la războiul troian. Lui i se atribuiau mai târziu descoperirea literelor alfabeticului, astronomiei, numerelor etc. **140.** Vezi Sextus Empiricus, *Adversus Mathematicos*, VII, 6-7, unde e citat Aristotel (vezi fragm. 65, Rose și *Rhetorica*, 1354 a, 1).

141. *Nearchos*, tiranul din Elea, este menționat și de Diodor din Sicilia, X, 41. Pe *Diomedon din Elea* nu-l cunoaștem din altă parte. **142.** Vezi nota precedentă.

143. Este vorba de *Heracleides din Oxyrhyncos* (Egipt), supranumit Lembos, autorul unor *epitomai* (extracte sau rezumate) din Sotion și Satyros.

144. *Lipara* – insulă din grupul Insulelor Eoliene, așezată în Marea Tireniană pe coasta de sud-vest a Italiei. **145.** Despre *Aristogiton Harmodiu*, vezi Cartea I, nota 186. **146.** Avem aici iarăși o anecdotică înfiripată în jurul luptei lui Zenon împotriva tiranului Eleei. Dacă variantele trebuie să fie în parte inventate, fondul trebuie să se sprijine pe fapte adevărate; ὄλμος înseamnă „piuă”.

147. După Platon, Parmenide împreună cu Zenon ar fi fost la Atena, unde ar fi conversat cu Socrate tânăr, lucru consemnat în dialogul *Parmenide*. Dar călătoria și prezența celor doi eleați la Atena poate fi o ficțiune a lui Platon ca atâtea altele. De aceea nu e necesar a atenua sensul cuvântului πώμαλα, care înseamnă „nici un fel”, „niciodată”, cum fac Apelt („nicht oft”) sau Hicks („hardly”).

148. Proculus (*Comm. in Parm.*, 694, 24, *ad. Plat.*, 127 d) spune că Zenon ar fi adus 40 de argumente ca să arate că realul este unul și cinci argumente ca să arate că realul este nemișcat, cu alte cuvinte că nu există mișcare. Vezi și Elias în *Arist. categ.*, p. 109, 6, ed. Busse. Nouă ne-au rămas două argumente contra pluralității și patru argumente contra mișcării. Pentru primele, vezi Aristotel, *Metaphysica*, B, 4, 1001 b, 7, cu comentariile lui Simplicios, *Phys.*, 97, 13, și Philoponos, *Physica*, 42, 9. Pentru argumentele contra mișcării (patru la număr), vezi Aristotel, *Physica*, Z, 9 (vezi textele la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, pp. 252-255). Pentru atribuirea lui Parmenide a argumentului „Ahile” de către Favorinus, vezi Diogenes Laertios, IX, 23: desigur, această informație se bazează pe o eroare.

149. Despre această scurtă doxografie cosmologică a lui Zenon nu știm unde era așezată în scrierea sa, cu titlul Περί φύσεως. Ca și Parmenide în partea a doua a poemului său, dădea oare Zenon din Elea și el o cosmologie conjecturală? Concepția lui, expusă aici la Diogenes Laertios, prezintă asemănări cu cea a lui Alcmaion din Crotona. **150.** Iarăși o anecdotă combinată cu o apoftegmă.

151. Vezi Diogenes Laertios, VII, 35. **152.** Cuvintele dintre paranteze ascuțite lipsesc în manuscrisele principale BPF. Ele sînt completate de Diels după manuscrise mai recente (vezi aparatul critic în *Vors.*⁵⁻⁹, I, 248, rîndul 13. Anii 464-461).

CAPITOLUL VI

Leucip

(pe la 450 î.H.)

153. Text critic la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, II, pp. 70-71. Referate și fragmente *ibidem*, pp. 71-81 (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-1, 1984, „Viața și doctrina” lui Leucip, pp. 377-392; „Fragmente”, pp. 392-393).

154. Este în orice caz curios faptul că i se dau trei locuri de naștere. Ezitarea la unii filosofi se referea la două patrii. Apoi este curioasă și completa lipsă de informații cu privire la viața lui. Mai departe lipsește orice anecdotică înfiripată în jurul persoanei lui. Nici vreo vorbă de duh sau vreo sentință nu-i este atribuită. După scurta propoziție a lui Diogenes Laertios la începutul vieții lui Leucip, biograful trece la o amplă doxografie, cu care se și termină în mod brusc capitolul. Nu există nici una dintre rubricile obișnuite biografiilor, afară de scurta informație de la început despre patria lui și apoi despre maestrul lui, Zenon. Nu se dă nici măcar numele tatălui, care se consemnează chiar pentru filosofi mult mai vechi ca el. În aceste condiții, trebuie să relevăm informația dată de Diogenes Laertios în

Cartea a X-a, § 13, după care Epicur și Hermarchos ar fi negat că a existat un filosof cu numele de Leucip, afirmație care are o oarecare greutate și nu se poate trece cu totul cu vederea. Paul Tannery propune ipoteza că Leucip ar fi fost un personaj dintr-un dialog al lui Democrit și că de aici ar fi fost luat ca un filosof care a existat realmente. Și Erwin Rohde s-a îndoit de existența lui Leucip (*Kl. Schr.*, I, pp. 205-255), părere căreia i se opune Hermann Diels, ce admite existența lui istorică. Aristotel și Theofrast vorbesc prea categoric despre Leucip și concepțiile lui ca ale unui filosof care a existat, ca să putem presupune că ei s-au înșelat (ca în ipoteza lui Tannery), luând un personaj fictiv de dialog literar drept o persoană reală. Spre exemplu, Aristotel, *Metaph.*, A, 4, 985 b, 4: „Leucip și camaradul său Democrit...”. Theofrast la Simplicios, *Phys.*, 28, 4: „Leucip Eleatul sau Milesianul (căci ambele se afirmă despre el)...”. Deci pînă la argumente mai puternice împotriva trebuie să admitem ca probabilă existența reală a lui Leucip.

155. Diogenes Laertios oferă aici, pînă la finele *Vieții* lui Leucip, două doxografii: una rezumativă, luată probabil de la un compendiu biografic, și alta în detaliu, luată de la un compendiu doxografic. Ambele doxografii, în special cea de-a doua, provin în ultimă analiză de la Theofrast, cu o serie de intermediari. Cele două doxografii se aseamănă ca structură cu cele aflătoare în *Viața lui Heraclit* (vezi Diogenes Laertios, IX, 7-11). Prima doxografie rezumativă de la Leucip este mai superficială, lipsită de precizie, chiar dacă nu eronată. Lucrurile, respectiv atomii sînt înfiniți ca număr. Dar atomii sînt neschimbători din punct de vedere calitativ. Numai combinațiile lor, care sînt lucrurile, se pot schimba. Dacă Soarele se învîrtește în jurul Pămîntului pe un cerc mai mare decît cel pe care se învîrtește Luna, atunci în mod impropriu se poate spune că Soarele se învîrtește în jurul Lunii. Poate ar trebui citit: $\phi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\sigma\theta\alpha\iota\ \delta\acute{\epsilon}\ \tau\acute{\omicron}\nu\ \eta\lambda\iota\omicron\nu\ \acute{\epsilon}\nu\ \mu\epsilon\iota\zeta\omicron\nu\ \kappa\acute{\omega}\kappa\lambda\omega\ \pi\epsilon\rho\iota\ \tau\acute{\eta}\nu\ <\gamma\eta\nu\ \eta\ \tau\acute{\eta}\nu>\ \sigma\eta\lambda\eta\gamma\eta\nu$. Pămîntul de forma unei tobe aduce aminte de Anaximandru, la care Pămîntul are forma unui tambur de coloană. Și ideea învîrtirii Pămîntului este curioasă. **156.** În expunerea de detaliu care urmează, atomii și vidul sau plinul și golul sînt numiți „elemente”, στοιχεῖα, deși termenul nu pare a fi întrebuintat înainte de Aristotel (vezi mai sus, notele 32 și 79).

157. Cosmogonia lui Leucip, ca toate cele ale vechilor filosofi greci, este fizicist-mecanicistă (vezi, de exemplu, Empedocle, Anaxagora). La Leucip, ca și la Democrit, analogia este aceea a unui vîrtej de apă și merge împotriva experienței forței centrifuge. Într-un vîrtej de apă, bucățile de materie cu o masă mai mare și mai grele sînt atrase spre centrul vîrtejului, pe cînd cele ușoare sînt aruncate spre periferia vîrtejului. Tot așa în vîrtejul (δίνη) cosmic, materiile, atomii cei grei se adună la centru și formează Pămîntul, pe cînd atomii ușori, de aer și de foc, se duc la periferia lumii. **158.** În jurul vîrtejului se formează un înveliș sau o piele (ὕμην). Vezi mai departe textul. Cuvintele din text subliniate de Diels, care presupune că ele ar fi fost întrebuintate chiar de Leucip, sînt următoarele ἀποτομή ἐκ τῆς ἀπείρου. –, μέγα κενόν. –, ὕμην. **159.** Atomii de natură diferită se separă, iar cei de natură asemănătoare se adună la un loc. Atomii de foc se separă de cei de apă etc. pentru a se uni, și anume atomii de foc într-un loc, cei de apă în alt loc etc. Deci avem aici atracția reciprocă a elementelor asemănătoare, dar nu printr-o recunoaștere a naturii lor asemănătoare, ci din cauze pur mecanice: acumularea atomilor grei de pămînt în centrul vîrtejului cosmic și aruncarea atomilor mici și ușori, de foc sau de aer, spre periferia lumii.

160. Altă imagine mecanicistă, aceea a cernutului, care se înfiltește și în expunerile filosofiei lui Democrit (vezi fragm. 164, Diels-Kranz⁵⁻⁹). Cf. și Aëtios, IV, 19, 13 (*Vors.*⁵⁻⁹, II, p. 113). Poate în acest sens trebuie să înțelegem și cuvintele lui Simplicios (*Phys.*, 24, 3) în expunerea filosofiei lui Anaximandru: ἀποκρινόμενον τῶν ἐναντίων διὰ τῆς αἰδίου κινήσεως: „el (Anaximandru) face să se nască lumea nu din prefacerea calitativă a elementului primordial (sc. infinitul), ci din separarea contrariilor ca efect al mișcării veșnice” (vezi și Aristotel, *Phys.*, A, 4, 187 a, 20; Ps.-Plutarchos, *Stromata*, 2). **161.** Adunarea materiilor sau atomilor grei în centrul vîrtejului cosmic produce o apăsare a materiei la centrul lumii,

unde, nemaiputându-se îndesa cu toată continuarea apăsării, are loc o mișcare de rotire, care canalizează în direcția laterală energia de apăsare pe centru. La început înceată, învîrtirea se face din ce în ce mai repede. Prin această învîrtire, învelișul sau pielița înconjurătoare a lumii se subțiază din partea interioară, pierzînd atomii care sînt antrenati în rotire. În schimb, învelișul acesta capătă atomi din afara lumii care restabilesc situația, îngroșîndu-l.

162. Vezi nota precedentă. **163.** Vezi mai sus, nota 161. Natura astrilor ar fi pămîntescă, amestecată cu apă la început. Acest amestec, uscîndu-se, se aprinde din cauza vitezei rotirii. **164.** În general, cercul Soarelui este pus în mijlocul planetelor: Saturn și Jupiter sînt dincolo de Soare, iar Marte, Venus, Mercur și Luna dincoace de Soare. După cum se vede, aici avem un alt aranjament al corpurilor cerești. **165.** Diels a recunoscut aici o lacună și a dat o completare acceptabilă. Înclinația zodiacului ar fi fost descoperită, zice Theon din Smyrna (p. 198, 14, după Dercyllides), care citează ca izvor pe Eudemos, de Oinopides din Chios, astronomul, care era un contemporan mai tînăr al lui Anaxagora. E drept că în text se află $\delta\iota\acute{\alpha}\omega\sigma\iota\varsigma$, care nu prea are sens. De aceea Diels propune lectura $\lambda\acute{o}\xi\omega\sigma\iota\varsigma$, „înclinație”. Vezi Aëtios, II, 12, 2, și Diodor din Sicilia, I, 98, 2. Dar înclinația zodiacului o cunoșteau, fără îndoială, și babilonienii, înclinație la care ei raportau în vechime înălțimile stelelor. Mai curînd Thales a făcut cunoscut acest lucru grecilor, ceea ce confirmă și un autor, tîrziu e drept, Apuleius, *Florid.* 18, p. 37, 10 Helm., *Siderum obliqua curricula*. Mai precis e afirmat acest lucru despre Anaximandru: Aëtios, II, 25, 1, și Plinius, *Nat. hist.*, II. 31. **166.** <ou> lipsește în manuscrise și a fost completat pe drept de Henricus Stephanus. Vedem aici o caracteristică a doxografiilor lui Theofrast, care face aprecieri de acest fel și arată lipsurile în părerile filosofilor vechi pe care le reproduce. Vezi în doxografia detaliată relativă la Heraclit (Diogenes Laertios, IX, 8, 9, 11).

CAPITOLUL VII

Democrit

(pe la 430 î.H.)

167. Ediția critică a vieții lui Democrit se găsește în Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, II, pp. 81-84 și 90-92 (lista scrierilor lui Democrit). Referatele despre filosoful nostru și fragmentele lui (300 la număr) cuprind pp. 81-230. **168.** Aici se dau trei nume diferite ale tatălui lui Democrit: *Hegesistratos*, *Athenocritos* și *Damasippos*, și două nume pentru patria lui: *Abdera* (cel mai verosimil, aproape sigur) și *Miletul*.

169. *Magi* este numele dat preoților perși (în *Avesta* se găsește o singură dată cuvîntul *magu* care e de origine sud-vestică (vezi Emile Benveniste, *The Persian Religion according to the chief Greek Texts*, Paris, 1929, p. 44). Acești preoți și înțelepți perși, care la greci erau numiți μάγοι, se ocupau și cu astrologia, interpretarea viselor și diverse practici magice. **170.** Despre *Xerxes* ca oaspete al abderiților, vezi Herodot, VII, 109, și mai ales VIII, 120. Dar Herodot nu spune ceea ce îi atribuie Diogenes Laertios. **171.** Concordanța de 40 de ani diferență între Anaxagora și Democrit poate fi suspectată din cauza coincidențelor pe care le stabileau cronografii, considerînd că un filosof s-a născut în timp ce altul atinsese culmea vieții (40 de ani, ἀρὰρ). **172.** Această critică împotriva lui Anaxagora nu e justificată. El este un cugetător original și a făcut chiar și în astronomie descoperiri importante: a găsit adevărata cauză a eclipselor, a afirmat că aștrii au aceeași natură materială ca și pămîntul etc. Afirmatia lui Anaximene că există pe firmament corpuri opace (Aëtios, II, 13, 10) nu micșorează importanța teoriei lui Anaxagora. Anaximene consideră aștrii ca frunze de foc prinse de firmament ca niște cuie (Aëtios, II, 14, 3), ceea ce arată felul naiv cum milesianul își imagina natura stelelor și a mișcării lor. **173.** Nu putem ști în ce măsură acest lucru este adevărat. Se poate ca Democrit să fi combătut ideile cosmogonice și

rolul „rațiunii” (voûς) din cosmologia lui Anaxagora, cu care nu era de acord. Dar de aici se poate să se fi imaginat dușmănia lui, precum și deducția că Anaxagora ar fi refuzat să-l primească ca discipol. **174.** În schimb, mai sus se spunea că Democrit ar fi fost în legătură de discipol și maestru cu Anaxagora. Potrivirea de concepții între cei doi filosofi constă în faptul că amândoi fac să se nască lumea pe baza vârtejului cosmic și în mod mecanicist. Dar mai departe ei diferă unul de altul. La Anaxagora, vârtejul este produs de voûς, rațiune, care pune încet în mișcare masa haotică a elementelor (σπέρματα) amestecate la un loc și duce la o separare și orînduire a lor, pe cînd vârtejul la Democrit se produce din ciocnirea unor mari mase de atomi între ele și apăsarea spre centrul masei, produsă de atomi mari și grei care se acumulează acolo, cum am văzut și la Leucip.

175. Călătoriile lui Democrit, mai ales în Orient, joacă un mare rol în viața sa. Sînt menționate aici călătorii în Persia, Babilon, India, Marea Roșie, Etiopia (dacă în Etiopia, deci și în Egipt). Ce e adevărat din toate acestea? Dar iarăși nu vedem de ce n-ar fi adevărate aceste călătorii. Persia, Babilon, Egiptul erau ușor accesibile grecilor. **176.** Și această relatare ca moștenirea pare a fi adevărată, mai ales că are urmări: sărăcirea lui, întreținerea de către fratele său Damasios, legea care interzicea risipitorilor averii părintești de a fi îngropați în pămîntul patriei. Aceste detalii ne fac să presupunem că povestea moștenirii nu poate fi pe de-a-ntregul inventată. **177.** Spre deosebire de Leucip, despre viața căruia nu se raportează absolut nici o anecdotă, nici un eveniment, figura lui Democrit este bogat dotată cu detalii pitorești ale vieții lui, mai mult sau mai puțin sigure. Și această trasătură, sîrguința lui la studiu și retragerea lui într-o odaie dosnică liniștită a casei, nu este, poate, lipsită de temeii real. **178.** Fragm. 116, Diels-Kranz³⁻⁹ e foarte interesant în conținut. **179.** *Thrasyllos* – erudit și astrolog la curtea lui Tiberius, 42-37 î.H.; e vestit din cataloagele scrierilor lui Platon și Democrit așezate pe tetralogii. Pe cel al lui Platon l-am văzut la Diogenes Laertios, III, 56-61; pe cel al lui Democrit îl vom vedea în curînd, *ibidem*, IX, 45-49. În general, critica modernă consideră dialogul *Rivalii* (Ἀντιρροιστοί), care ne-a parvenit sub numele lui Platon, ca fiind neautentic. Și identificarea tînarului anonim din dialog cu Democrit nu este verosimilă. Concursul numit πένταθλον, „cîntupla performanță”, constă în săritura (ἄλμα), aruncarea discului (δίσκος), alergare (δρόμος), trîntă (πάλη) și box (πυγμαί). Cîștigătorul la acest concurs era dotat în toate cele cinci performanțe, dar mai slab decît un luptător specializat într-una dintre aceste probe. Pasajul în chestiune se găsește în dialogul *Rivalii*, 185 e. Completarea între paranteze ascuțite e dată de Diels după *Lexiconul Suda*. **180.** λόγος ἔργου σιγῇ, fragm. 145, Diels-Kranz. Îl cităm pentru frumusețea lui. Pindar spune că „omul este visul unei umbre” (Pyth., VIII, 95: σιγῆς ὄναρ ἄνθρωπος). **181.** Varianta lui *Demetrios din Phaleron* neagă călătoria lui Democrit la Atena, fapt căruia îi dă și o motivare. Totuși fragm. 116 pare autentic. **182.** Primul titlu în catalogul scrierilor lui Democrit, făcut de Thrasyllos, este Πυθαγόρης. **183.** Într-adevăr, Pitagora trăiește în secolul al VI-lea, iar Democrit în secolul al V-lea î.H. Pitagora moare pe la 500, iar Democrit se naște pe la 470 î.H. **184.** *Glaukos din Rhegion* – scriitor despre istoria muzicii, citat și de Ps.-Plutarchos, *Vitae decem oratorum*, în *Viața lui Antiphon*, cap. 19, și în *De musica*, 4 și urm. A scris Περί τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ μουσικῶν, operă pierdută. El era contemporan mai tînăr al lui Democrit.

185. *Apollodoros din Cyzic* – scriitor, necunoscut din altă parte.

186. *Philolaos din Tarent* făcea parte din școala pitagorică veche. Ne-am ocupat de el mai înainte, cu ocazia vieții lui (Diogenes Laertios, VIII, 84-85).

187. *Antisthenes din Rhodos* – autorul unei scrieri: *Successuni ale filosofilor*, de care ne-am ocupat mai înainte. **188.** Nu e neverosimil pentru un filosof ca Democrit. **189.** *Damasos* – fratele lui Democrit; nu e citat de alți autori.

190. Scrierea *Marea cosmologie*, Μέγας διάκοσμος, era încă din antichitate atribuită lui Leucip, împreună cu lucrarea *Despre rațiune*, Περί νοῦ. Lui Democrit i se atribuie paternitatea asupra scrierii *Mica cosmologie*, Μικρὸς διάκοσμος, dar și *Marea cosmologie*. Problema este complicată. În textul din *Pap. Herculan.*,

1788, (Coll. alt., vol. VIII), fragm. 1 (Crönert, *Kolotes u. Mened.*, p. 147), numele lui Leucip ca autor al *Marii cosmologii* este în întregime introdus de editor, lipsind în textul papirusului (vezi Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, II, aparatele critice la pp. 80, 133 etc.; vezi și ipoteza lui Paul Tannery, de care am vorbit mai sus, în *Viața lui Leucip*, nota 154). **191.** Deci povestea cu lectura operei *Marea cosmologie* de către Democrit are ca susținători pe Antisthenes din Rhodos, Demetrios din Magnesia și Hippobotos. **192.** Cunoscutul elev al lui Aristotel, *Aristoxenos*, este filosof, istoric, biograf, muzician. E cunoscut prin dușmănia lui față de Platon.

193. *Amyclas din Heraclea*, elev al lui Platon, citat de Elian, *Variae historiae*, III, 19, pare a fi același cu cei citat aici. *Cleinius din Tarent*, pitagorician, citat de mulți autori: Elian, *ibidem*, XIV, 23, Diodor din Sicilia, Plutarh, Stobaios, Athenaios; e citat și în *Catalogul pitagoricienilor* al lui Iamblichos, *V.P.*, 36, 267. Motivul pentru care s-a născocit anecdota cu intenția lui Platon de a arde cărțile lui Democrit este clar formulată de Diogenes Laertios în textul său, indiferent dacă motivul este găsit de el sau de izvorul lui. Platon nu citează numele lui Democrit, în opera sa, deși pare a fi fost influențat de el în *Timaios*. Vezi despre influența lui Democrit asupra lui Platon, J. Hammer-Jensen, *Den aeldste Atomlaere*, Copenhaga, 1908 (în limba germană în *Archiv f. Gesch. d. Philosophie*, 23 (1910), pp. 92 și urm., 211 și urm.). Despre această problemă a influenței lui Democrit asupra lui Platon, vezi Kranz, Reinhardt, Hartmann, Eva Sachs, Stenzel, Willamowitz, Frank, Friedländer (acesta din urmă e un potrivnic al influenței), Hirzel, Natorp, S.I. Luria (Lvov). Asupra titlurilor și locul lui de publicare a lucrărilor acestor autori, vezi Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, II, p. 83, notă în aparatul critic. Pe drept remarcă editorii că problema trebuie tratată din nou. **194.** *Timon*, fragm. 46 la Diels, *PPbF*, p. 196. **195.** Căderea Troiei este așezată de Apollodor în *Cronografia* sa în anul 1184/3, care corespunde în mod remarcabil cu data fixată de știința modernă: Troia ar fi căzut în primele decenii după căderea imperiului hitit, eveniment care se plasează aproximativ la anul 1200 î.H. Dacă scădem din 1184/3 cifra 730, obținem anii 454/3 când Democrit a scris *Mica cosmologie*. Dar, după cum vedem mai departe, Apollodor plasa nașterea lui Democrit în anii 460/57, iar Thrasyllus în anii 470/69. Chiar dacă luăm această ultimă dată, Democrit ar fi avut 16 ani când a scris *Mica cosmologie*, ceea ce e puțin verosimil. Dacă informația după care Democrit ar fi spus el însuși în această lucrare că a compus-o cu 730 de ani după căderea Troiei este exactă, atunci ar urma că el a luat o altă dată pentru căderea Troiei decât cea a lui Apollodor. Desigur, data fixată de acesta nu poate să fi fost unica admisă în antichitate pentru căderea Troiei. O apropiere de timpul nostru cu 20-30 de ani a căderii Troiei față de data lui Apollodor restabilește vârsta normală când Democrit a putut să-și scrie opera. **196.** Corespunde anilor 460-457 î.H. **197.** Corespunde anilor 470-469 î.H. **198.** Socrate a băut otrava în anul 399 î.H. și a trăit 70 de ani, după cum spune Platon în *Apologia*. Deci Socrate s-a născut în 469, iar Democrit în 470. Dacă acesta a trăit, după cum spune Hipparchos la Diogenes Laertios ceva mai departe (IX, 43), până la vârsta de 109 ani, atunci a murit în 361 î.H. Platon avea pe atunci 66 de ani și moare deci după 14 ani, în 348/7 î.H. Data morții lui Democrit în 361 ni se pare prea înaintată. Vârsta de 109 ani până la care a trăit este prea exagerată, dar nu imposibilă.

199. *Archelaos din Atena* (sau Milet?) a fost profesorul lui Socrate și unul dintre ultimii fiziologi. *Viața* lui am văzut-o la Diogenes Laertios, II, 16-17.

200. *Oinopides din Chios* – geometru și astronom, contemporan ceva mai tânăr al lui Anaxagora. Texte privitoare la Oinopides, vezi la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, I, pp. 393-395. Ps.-Platon, în *Rivalii*, 132 a, prezintă un discipol al lui Anaxagora și unul al lui Oinopides care discutau aprins despre niște cercuri și înclinații.

201. Referirea lui Democrit la Oinopides o dă Diels cu semn de întrebare la numele acestuia din urmă. Textul lui Diogenes Laertios poartă numai pronumele τοῦτο. **202.** *Protagoras din Abdera* – cel mai vechi și, poate, cel mai de seamă dintre sofști. *Viața* lui, la Diogenes Laertios, urmează imediat după aceea a lui Democrit (vezi IX, 50-56). **203.** *Athenodoros din Tars*, numit și Cordylion – șeful

bibliotecii din Pergam. Mai târziu a trăit la Roma, în casa lui Caton cel Tânăr (sec. I î.H.). Mai există un Athenodoros, tot din Tars, fiul lui Sandon, elev al lui Poseidonios și profesorul lui Augustus. E greu de deosebit întotdeauna între acești doi Athenodori. Cartea *Plimbări* sîntem înclinați s-o atribuim primului. Poate ar fi de prisos să admitem existența unui al treilea Athenodoros ca autor al *Plimbărilor*, diferit de ceilalți doi menționați. **204. Hipocrate din Cos** – unul dintre cei mai mari medici din antichitate, pus adesea în legătură cu Democrit. Se știe că Hipocrate a călătorit și și-a exercitat profesiunea un timp în Thesalia și Tracia, pe coastele căreia se află Abdera. În *Viața lui Hipocrate*, după Soranos, numele lui Democrit apare de trei ori. **205.** Anecdotica aceasta, pentru a arăta iscusința și spiritul de pătrundere al lui Democrit, intră în felul de a compune al biografilor, iar autenticitatea informațiilor e îndoielnică. **206. Thesmoforiile** sînt o sărbătoare a femeilor din Atena în cinstea zeiței Demeter și care dura trei zile începînd cu ziua a 11-a a lunii Pyanepsion (luna a patra a calendarului atic, corespunzînd cu octombrie-noiembrie). **207.** Zeița = Demeter. **208.** Nu știm cine este acest *Hipparchos*. Există un Hipparchos din Stagira prieten al lui Aristotel (Diogenes Laertios, V, 12), un altul tatăl filosofului Hegesias (Diogenes Laertios, V, 57, citat de multe ori în testamentul lui Theofrast, V, 51 și urm.). Mai avem alt Hipparchos din Nicaia în Bithynia, astronom și filosof, citat de mulți autori, apoi un Hipparchos, pitagorician, citat de Iamblichos, Stobaios, Clemens din Alexandria. Cel din textul nostru (IX, 43) e, poate, un altul decît toți aceștia.

209. Urmează o scurtă doxografie (nu dublă ca la Heraclit și Leucip: καθολικῶς sau κεφαλαιαδῶς și ἐπὶ μέρους), rezumativă, dar de bună calitate. Atomii și vidul sînt singurele realități. Celelalte lucruri formate din împletirea atomilor în vid sînt aparente și convenționale (νομοίσθαι). **210.** Democrit este un partizan al lumilor concomitent infinite la număr. Vezi textul la Aëtios, II, 1, 3. Aceste lumi sînt născute și pieritoare. **211.** Avem deci aici formularea principiului filosofilor vechi greci, după care *nimic nu se naște din nimic și nu piere în nimic*.

212. Observație importantă: focul, aerul, apa și pămîntul, după Democrit, nu sînt elemente simple din care se formează celelalte lucruri, ca la Empedocle, ci ele însele sînt compuse din atomi de diferite dimensiuni și așezări.

213. Atomii sînt solizi, στερεαί sau ααστάι, și plini (πλήρεις), din care cauză sînt inalterabili. Lucrurile din această lume se formează deci din combinarea acestor atomi în vid. **214.** Soarele și Luna sînt formate în mare parte din atomi de foc, care sînt netezi și rotunzi; tot astfel și sufletul e format din atomi netezi și rotunzi și e oarecum de natură ignee. Și la Heraclit sufletul de calitatea cea mai înaltă este foc pur (vezi fragm. 118 din Diels-Kranz⁵⁻⁹), iar cînd moare, se transformă în apă (cf. fragm. 77 și 117). **215.** Democrit identifică sufletul format din atomi netezi și rotunzi de foc cu rațiunea (νοῦς). **216.** După teoria percepției a lui Democrit, lucrurile degajă neconținut pelicule goale, formate din atomi, avînd asemanarea lucrurilor care le emit. Aceste imagini-pelicule (εἰδῶλα) reduce în proporție justă, intră în ochiul omului și produc senzația de vîz. Deci, contrar teoriei îndeobște admise (vezi Empedocle, fragm. 84, Diels Kranz), după care o emanație de natura focului sau luminii pleacă din ochi și atinge lucrurile, recunoscîndu-le și producînd senzația de vîz (ca un pipăit la distanță), la Democrit emanațiile pleacă de la obiecte și intră în ochiul nostru producînd senzația de vîz (vezi și Theofrast, *De sensu*, 49 și urm.) **217.** ἀνάγκη – cuvîntul e subliniat de Diels ca fiind întrebuițat chiar de Democrit. **218.** εὐθυμία – aceeași observație ca la nota precedentă. **219.** Observație justă: εὐθυμία nu trebuie confundat ca sens cu ἡδονή, „plăcerea”. **220.** Această idee este baza eticii lui Epicur. Scopul filosofiei acestuia este să scape pe oameni de teama lumii celeilalte, arătînd că nu există nemurire a sufletului, că zeii nu se interesează de soarta oamenilor și prin aceasta să-i scape de superstiții și să-i facă fericiți. Să fi anticipat aceste idei Democrit? Filosofia lui nu ni se pare a justifica acest lucru. Filosoful din Abdera este orientat mai mult spre tărîmul cunoașterii teoretice decît spre etică. Totuși nu putem nega această preocupare pe care i-o atribuie textului lui Diogenes Laertios.

221. εὐεστώ, subliniat de Diels, ca fiind întrebuițat chiar de Democrit.

222. Aici avem teoria calităților primare și a calităților secundare, formulată pentru prima dată de Democrit. Atomii și vidul sînt Realul, celelalte lucruri formate din combinația lor sînt aparente și convenționale. Vezi textul important al lui Aristotel, *Metaph.*, A, 4, 985 b, 4: elementele constitutive ale lucrurilor sînt plinul și golul. Acestea singure există. Lucrurile există prin combinarea atomilor, care diferă între ei prin forma, ordinea și poziția lor (σχῆμα, τάξις și θέσις, în dialectul abderit în care scrie Democrit, sînt numite ῥυσμός, διαθιγῆ și τροπή). Acestea dau celelalte calități ale lucrurilor, care sînt convenționale și aparente, cum sînt culorile, sunetele, gusturile, mirosurile etc. **223.** Despre *Thrasyllos* am vorbit cu ocazia catalogurilor scrierilor lui Platon (vezi nota 179). Titlurile lucrărilor lui Democrit care urmează după catalogul lui Thrasyllos sînt uneori greu de tradus, deoarece nu cunoaștem conținutul lucrării al cărui titlu îl avem, operele lui Democrit fiind pierdute. Uneori mai sînt și greșeli ale copiștilor de manuscrise, care cîteodată sînt imposibil de corectat tot din aceeași cauză. Totul se bazează pe conjecturi mai mult sau mai puțin sigure. **224.** *Tritogeneia* ar fi numit Pitagora numărul trei și triunghiul echilateral (Plutarh, *De Iside et Osiride*, 76). Tritogeneia este și un epitet al zeiței Pallas Atena, epitet căruia i s-au căutat o mulțime de explicații. Cu toată paranteza explicativă de la Diogenes Laertios, e greu să ne facem o idee exactă de ceea ce conținea scrierea aceasta.

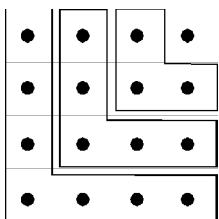
225. Bărbația este „virtutea” (ἀρετή) bărbatului. Căci fiecare ființă sau lucru, la greci, are „vrednicia” sa proprie. **226.** *Almaltheia* se numește capra care a hrănit pe Zeus; este și o nimfă, fiica lui Oceanos, figurată cu un corn din care curgeau toate bunătățile. Cornul Almaltheii este egal cu Cornul abundenței (cf. N.A. Kun, *Legendele și miturile Greciei antice*, București, Editura Științifică, 1958, p. 24). **227.** Titlul acesta e la genitiv plural și presupune căderea din text a numărului Cărților. **228.** Lucrarea cu titlul Εὐεστώ, *Bunăstarea*, care ni se spune că lipsește din catalog, poate fi identificată cu precedentă, Περί εὐθυμίας, „Despre bucurie”. **229.** Aici ni se spune cu precizie că scrierea Μέγας διάχσος era atribuită lui Leucip de Theofrast și discipolii lui. **230.** Μικρός διάχσος este în mod constant atribuit lui Democrit și autenticitatea lui n-a fost niciodată contestată.

231. Avem aici deci două lucrări legate oarecum una de alta, fiecare în cîte o Carte: una *Despre natură* în general, constituind prima Carte, și alta *Despre natura omului*, constituind a doua Carte. **232.** ῥυσμός, la Leucip și Democrit, înseamnă „formă”, după cum spune textual Aristotel în *Metaphysica* A, 4, 985 b, 4 și urm. De altfel, ῥυσμός (în dialectul ionic) = ῥυθμός. **233.** Ca și în titlul precedent (vezi nota 232), prin ῥυσμός se înțelege „forma” atomilor, figura lor (=σχῆμα, vezi Aristotel *loc. cit.*). **234.** Imagini, εἶδωλα. Este vorba de peliculele avînd asemănarea lucrurilor din care se detașează, despre care am vorbit mai sus, în nota 216. **235.** Cuvîntul grec este πρόνοια, „providență”, desigur nu în sens stoic, întrucît Democrit nu admite o conducere a devenirii printr-o prevedere divină, ci aici este vorba de cunoașterea viitorului, prevederea lui după anumite semne sau indicii. Avem exemple de asemenea prevestiri, împinse la ridicol prin exagerare, în anecdotele naive de mai înainte, la Diogenes Laertios, IX, 42.

236. Ἀπορημάτων, la genitiv plural; lipsește numărul Cărților.

237. Probabil, între altele, Democrit vorbea și de viațile care trăiesc în foc. Cei vechi presupuneau că și în foc trăiesc animale, deoarece viața trăiesc în toate celelalte elemente: în aer, în apă, pe pămînt. **238.** Operele neorînduite, ἀσύντακτα, nu aparțin catalogului lui Thrasyllos și nu sînt aranjate pe tetralogii. De ce le așează Diogenes Laertios sau izvorul lui în mijlocul catalogului lui Thrasyllos, între operele fizice și operele matematice, nu putem ști. **239.** Lucrarea aceasta are două titluri, din care al doilea e clar. În schimb, primul e greu de înțeles. Și textul pare deteriorat. Manuscrisele au Περί διαφορῆς γνώμης. Discuția este asupra ultimului cuvînt. Cobet citește γνώμονος și traduce cu *De gnomonis differentia*. Gnomon este un instrument constînd dintr-un băț înfipt vertical într-un cadran și cu umbra căruia se măsurau orele zilei și momentele culminante ale anului: solstiții și

echinoclii. Gnomon se mai numește o bandă a unui număr nepereche așezată în unghi drept, cu care se poate completa un nou pătrat, de la un număr pătrat dat. Vezi încă un alt sens geometric definit în *Elementele* lui Euclid, IV, def. 2. Nu vedem ce legătură putem da, în cazul lecturii lui Cobet, între titlul 1 și titlul 2. Vezi Robert Philippon, *Democritea*, în „Hermes”, LXIV (1929), p. 182, care păstrează lectura γνῶμη și traduce cu „Despre deosebirea felului de a cunoaște” și se referă

la fragm. 11 (Diels-Kranz) din Democrit, unde se vorbește de două feluri de cunoaștere: una veritabilă (γνησίη), făcută prin judecată rațională, și alta întunecoasă (σκοτίη), pe care ne-o dau simțurile. Dar aici iarăși nu se vede legătura cu al doilea titlu. Erich Frank traduce cu „Über die Differentialerkenntnis (?)”, cu un semn de întrebare. Lectura adoptată de Hicks ni se pare destul de bună: γωνίης; dar traducerea: „Despre deosebirea într-un unghi” e mai puțin reușită, întrucât nu dă nici un sens. Noi am traduce literal: „Despre deosebirea unghiului” și ne gândim la unghiul

format de o coardă a cercului dusă prin punctul de tangență cu tangenta. Cu cât punctul al doilea al coardei se apropie de punctul de tangență, cu atât unghiul format de coardă și tangență se micșorează, tinzând la zero, iar când cele două puncte extreme ale coardei se confundă cu punctul de tangență, și coarda se confundă cu tangenta. Dar și această conjectură e pură ipoteză.

240. Γεωμετρικῶν, la genitiv plural; lipsește iarăși numărul Cărților.

241. Deci Democrit s-a ocupat și cu mărimile iraționale. Probabil că celebrul text din Plutarh (vezi fragm. 155, Diels-Kranz²⁻⁹) cu privire la secționarea unui con provine din această lucrare. **242.** Ἐκπετάσματα înseamnă „Desfășurări”. Poate că este vorba de desfaceri de figuri cum sînt conul, piramida, cilindrul, paralelipipedul, pentru a prezenta figurile plane care le compun fețele.

243. Ne gândim la obiceiul în tribunale și adunări ale poporului de a măsura timpul de vorbire al oratorului, limitîndu-l prin apa pusă în clepsidră (cf. G. Colin, *Les sept derniers chapitres de* Ἀθηναίων πολιτεία, în „Revue des études grecques”, t. XXX, 1917, pp. 66 și urm.; vezi și G. Glotz, *Histoire grecque*, vol. II, Paris, 1929, p. 330). La așa ceva ne gândim și aici, luînd κλεψύδρα la dativ instrumental. Dar și aceasta e o conjectură discutabilă. Adausul lui Diels <καὶ οὐρανοῦ> ni se pare inutil și nejustificat. **244.** Textul are Οὐρανογραφίη.

245. Textul are Πολογραφίη. Ar putea fi și descrierea instrumentului astronomic denumit πλόος? **246.** Textul are Ἀκτινογραφίη. Probabil lucrarea era o cercetare de optică și catoptrică, arătînd proprietățile și comportamentul razelor de lumină, care se propagă în linie dreaptă, în fenomenul percepției vizuale.

247. Un singur cuvînt în grecește, μουσικά, exprimă atât operele literare, cît și pe cele muzicale. **248.** Ὀρθοεπείη îl luăm în sensul tehnic pe care cuvîntul îl are la Protagoras (vezi Platon, *Phaidros*, 267 c): determinarea sensului exact, propriu al unui cuvînt. De aici traducerea „Despre proprietatea cuvintelor”. Γλῶσσαι sînt cuvintele învechite ieșite din uz sau neobișnuite, care n-au o circulație generală.

249. Ὀνομαστικῶν, la genitiv plural, deci lipsește numărul Cărților. Ὀνομαστικά este un vocabular de denumiri, pe care nu-l putem determina mai de aproape.

250. *Prognosticul* este o parte importantă a medicinei antice, parte în care se recunoaște boala și, ca atare, se prevede toată desfășurarea ei ulterioară. El se apropie de ceea ce în medicina modernă se numește diagnostic, însă prognosticul este mai cuprinzător ca diagnosticul. Avem de la Hipocrate un tratat splendid, desigur autentic, care ni s-a păstrat și care poartă titlul Προγνωστικόν. Titlul la Democrit este Πρόγνωσις, sensul fiind același. **251.** γνῶμη aici, desigur, „cunoaștere”. **252.** καιρός, „timpul potrivit” pentru un lucru, pentru un tratament, care joacă un mare rol în medicină. De aici derivă termenii ἀκαιρος și ἐπικαιρίος. Prin urmare scrierea *Cauze cu privire la lucrurile ne-la-timpul-lor și la timpul lor* este tot medicală. **253.** *Comentariile* (ὑπομνήματα) lui Democrit, din care se prezintă mai jos extrase cu lucrări separate, nu sînt citate în catalogul

anterior. E drept că avem titlul, între lucrările etice ale lui (II, 4), *Comentarii etice*, la genitiv plural, fără număr de Cărți, dar titlurile date mai departe nu se referă la subiecte etice, după cum se poate vedea imediat din cele ce urmează.

254. Desigur că este vorba de scrierile literare cu caracter religios, scrise în akkadiană cu scriere cuneiformă. Cunoștea oare Democrit *Poemul creației* pe șapte tablete sau *Epopeea lui Gilgamesh* pe 12 tablete sau alte opere din bogata literatură akkadiană? Vezi Democrit, fragment 299 (Diels-Kranz⁵⁻⁹, p. 208) și observațiile editorilor Diels-Kranz din aparatul critic. Problema lui Ἀκίχαρος (sau Ἀκίχαρος) nu este încă rezolvată. Vezi o lucrare cu acest titlu la Theophrast, catalogul scrierilor lui la Diogenes Laertios, V, 50 (vezi și F. Nau, *Histoire et sagesse d'Abikar l'Assyrien*, Paris, 1909). **255.** *Meroe* ar fi o insulă în Etiopia, formată de Nil și alte fluvii. Capitala se numește tot *Meroe* și ar fi fost fondată, după unii autori, de Cambyses. Este cea mai sudică regiune cunoscută de greci.

256. Περὶ πλοῦς este titlul mai multor lucrări care descriu coastele unui ținut pe măsura parcurgerii lor, dându-se și distanțele între porturi și fel de fel de informații, de multe ori foarte prețioase. Iată câteva dintre ele: Pseudo-Skylax din Caryanda în Caria (sec. IV î.H.); Avienus (la Priscianus), care întrebuințează multe izvoare vechi (între alții pe Dionysios Periegetul); *Periplus al Mării Roșii* (sec. I d.H.), foarte interesant, cu descrieri și informații care cuprind și Extremul Orient; *Periplus al Pontului Euxin*, păstrat între operele lui Arrian, Dionysos din Byzantium, Ἀντίπλοος τοῦ Βοσπόρου (sfârșitul secolului al II-lea d.H.) etc. E greu de precizat ce descria lucrarea lui Democrit. **257.** ἱστορίη, în sensul vechi și autentic al cuvântului, înseamnă cercetarea unui domeniu de știință a naturii prin autopsie. Termenul consacrat este Περὶ φύσεως ἱστορίη (vezi studiul nostru Ἰστορῶν ἱστορεῖν, ἱστορία, publicat în *REIE*, I (1938), pp. 468-474). **258.** αἰτία are și sens juridic în grecește, ca și cuvântul *causa* în latinește. Reiske propune să înlocuiască νομικά cu λοιμικά, dar nu vedem de ce am schimba lectura tradiției manuscrise, mai ales că nu sîntem în anturaj de titluri medicale. **259.** Χερνικά au manuscrisele BP²; χέρνιβα P¹ F. χερνικά, acceptat de Diels-Kranz este un ἄπαξ λεγόμενον. Salmasius propune χειρόγραφα προβλήματα. Sensul ar fi bun, dar corectura e prea îndrăzneată. Sensul ar fi deci: „Probleme cu privire la lucruri făcute de mîna”.

260. Observație interesantă în care vedem cum filologii și istoricii literari antici ridicau aceleași probleme ce se pun și azi de către filologi și istoricii literari.

261. Probabil încă o listă de omonimi, după Demetrios din Magnesia, cu mici adaosuri. Muzicianul *Democritos din Chios* e citat și de Aristotel în *Retorica* lui. Sculptorul *Democritos* citat de Antigonos (din Carystos) e, desigur, adăugat la listă după acest autor. La Efes se află celebrul templu al zeiței Atena, socotit ca una din cele șapte minuni ale antichității. *Samothrace*, insulă abruptă în marea Egee, la est de Thasos, celebră prin cultul și misterele Cabirilor, divinități secundare care apărau pe navigatori și de aceea erau foarte populare. *Democritos* epigramistul este necunoscut din altă parte. *Democritos* retorul din Pergam, de asemenea necunoscut. Cuvântul εὐδοκιμήσας, între paranteze ascuțite, este adăugat de Reiske.

CAPITOLUL VIII

Protagoras

(481-411 î.H.)

262. Textul critic al *Vieții lui Protagoras* la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, II, pp. 253-255. Referate și fragmente, în continuare, *ibidem*, pp. 255-271 (în *Filosofia greacă pînă la Platon*, vol. II-2, 1984, „Viața și învățătura” lui Protagoras, pp. 283-298; „Fragmente”, pp. 299-310). **263.** *Deinon*, istoric care a scris despre Persia, apare la mulți autori: Plutarh, Elian, Lucian, Athenaios; originar din Colofon, tatăl istoricului Cleitarchos. **264.** În lista scrierilor lui Heracleides din Pont, la Diogenes Laertios, V, 87, se află titlul *Legile*, o Carte. **265.** *Thurioi* – colonie fondată de

Atena în 444/3 î.H., pe locurile cetății Sybaris din Italia de sud. *Teos*, cetate ioniană, în peninsula Mimas, a fondat la rîndul ei cetatea Abdera.

266. *Eupolis* – unul dintre cei mai importanți poeți ai Comediei vechi alături de Aristofan și Cratinos. **267.** *Prodicos din Ceos* – unul dintre cei mai importanți sofști din vechea generație. S-a ocupat de justetea de atribuire a denumirilor la obiecte (περὶ ὀνομάτων ὁρθότητος, Platon, *Cratyl.*, 384 b) și de sinonime (vezi Platon, *Protagoras*, 337 a-c, etc.). Ni s-a mai păstrat și alegoria lui cu privire la Heracle la răspîntie, avînd de ales între Virtute și Viciu, care îi apar sub forma unor femei, în versiunea conservată la Xenofon, *Memorabilia*, II, 1, 21-34.

268. Vezi Platon, *Protagoras*, 316 a. **269.** Democrit și Protagoras erau ambii din Abdera și o influență a lui Democrit asupra lui Protagoras se poate constata. Relativismul empirist al lui Protagoras poate fi inspirat din concepția lui Democrit despre relativitatea datelor simțurilor, pe care le declară convenționale. După Protagoras, tot ce este dat de simțuri este adevărat pentru persoana respectivă care are senzația. **270.** Fragm. 6 la Diels-Kranz⁵⁻⁹. **271.** Fragm. 1 din scrierea *Adevărul sau Dărmătorii*, Ἀλήθεια ἢ Καταβάλλοντες (sc. λόγοι).

272. Platon, *Theaitetos*, 152 a și urm. Întregul dialog al lui Platon este îndreptat spre combaterea teoriei lui Protagoras, după care știința = senzație.

273. Prin „orice” se înțelege la Protagoras „orice senzație”.

274. Fragm. 4 din scrierea *Despre zei*, Περὶ θεῶν. **275.** Atenienii, cu toată aparența uneori contrară, erau foarte superstițioși. Pe cînd în Ionia, în Milet, un Anaximandru sau Anaximene sau chiar alții în alte părți și-au putut dezvolta teoriile cosmogonice și cosmologice fără a fi stingheriți de autoritățile de stat, la Atena, Anaxagora și Protagoras s-au văzut dați în judecată pentru crimă de impietate. Cu Socrate lucrurile s-a terminat tragic, acesta fiind condamnat să bea cucută. Și Aristotel a fugit din Atena în anul 322 pentru a evita un asemenea proces. Desigur, în toate aceste cazuri au intervenit și motive politice, însă adversarii filosofilor recurgeau la acuzația de impietate pentru a răscoli susceptibilitățile cetățenilor și a obține condamnarea. **276.** În istoria literară și filosofică a Greciei apare des înclinarea spre sofistică și pasiunea pentru discuțiile în contradictoriu. Pînă și tragediile, mai ales cele ale lui Euripide, prezintă asemenea discuții în contradictoriu, care, desigur, erau pe gustul ateniensilor, dar nu spre binele genului literar al tragediei, care nu avea decît de pierdut în adîncime și frumusețe de pe urma lor. **277.** Fragm. 47, Diels, *PPbF*, p. 196.

278. Metoda de discuție numită socratică constă în a obține definiția precisă a unui lucru prin întrebări puse în consecință și răspunsuri potrivite.

279. Platon, *Euthydemos*, 286 c. **280.** οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν. Într-adevăr, tot ce apare cuiva ca adevărat este și adevărat, după formula lui Protagoras care proclamă că „omul este măsura tuturor lucrurilor”, și un lucru poate fi și într-un fel, precum și într-alt fel contrariu, așa cum apare fiecăruia. „Mierea poate fi dulce și amară” (spre exemplu pentru un bolnav de gălbînare). Atunci nu există contradicții reale, ci numai contradicții din punct de vedere formal sau verbal.

281. *Artemidoros* „dialecticianul”, nu ne e cunoscut din altă parte.

282. Această lucrare a lui Aristotel este pierdută (vezi fragm. 63, Rose).

283. Vezi Athenaios, *Banchetul sofștilor*, VIII, 354 c, unde se citează dintr-o scrisoare a lui Epicur (fragm. 172, Usener). **284.** Avem aici începuturi ale unei clasificări a propozițiilor. Cuvintele sînt subliniate de Diels, ca fiind întrebunțate chiar de Protagoras. **285.** πυθόμενες λόγων, subliniate de Diels, ca fiind ale lui Protagoras. **286.** *Alcidamas din Elea* – retor, discipol al lui Gorgias, citat de mulți autori. Ni s-a păstrat o lucrare Περὶ σοφιστῶν, sub numele lui, care, probabil, e autentică. **287.** *Megacleides din Atena* – nu știm nimic altceva despre el în afară de mențiunea din acest text. *Archagoras* – fiul lui Theodotos și discipolul lui Protagoras; nu este cunoscut din altă parte. **288.** *Pythodoros* fiul lui Polyzelos; nu este cunoscut din altă parte. „Cei patru sute” sînt un consiliu de oligarhi reacționari, așezat în anul 411 î.H. în locul consiliului legal de 500 de cetățeni. **289.** Acest *Euathlos*, acuzatorul lui Protagoras, este același cu elevul lui Protagoras, citat mai

departe, IX, 56? După anecdota raportată în acest ultim text, identitatea celor doi Euathlos nu este exclusă. **290.** Catalogul scrierilor lui Protagoras care urmează și-a pierdut o bună parte din începutul lui. Într-adevăr, lipsesc titlurile celor mai de seamă dintre operele sale: *Adevărul sau Dărmătorii*, *Despre real*, *Tratatul mare*, *Despre zei*; Diels afirmă că nu avem decât adaosul la catalog și se îndoiește de autenticitatea titlurilor conservate, în afară de Ἀντιλογίων α' β'.

291. Dialogul *Protagoras* al lui Platon ne este conservat. **292.** *Philochoros din Atena* – celebru istoric (prima jumătate a secolului al III-lea î.H.) cu informație bogată. Are și lucrări de istorie literară și antichități. Din vasta sa operă nu posedăm decât fragmente. Lucrarea sa *Despre Atica* avea 17 Cărți. **293.** Din piesa *Ixion* a lui Euripide nu avem decât fragmente neînsemnate. A fost reprezentată între anii 410/8. **294.** Corespunde anilor 444-441 î.H. Dacă a trăit 70 de ani, cum a spus Apollodor, și nu 90 cum spun alții, s-a născut, după sistemul cronografic al lui Apollodor, în 484/1 și a murit în 414/1, deci Euripide putea face, în *Ixion*, aluzie la moartea lui. **295.** Anecdota cu elevul de retorică, care vrea să-l lipsească pe profesorul său de onorariul cuvenit, se întâlnește des și în afară de domeniul grec. De altfel, și elevul poate întoarce argumentul și spune că, dacă câștigă procesul, n-are de ce să plătească onorariul, iar dacă pierde, iarăși, conform convenției, n-are obligația de a plăti. **296.** Pe *Protagoras* astronomul și pe *Protagoras* filosoful stoic nu-i cunoaștem din altă parte. *Euphorion* – fiul lui Polymnestos din Chalcis în Eubea; este citat de mulți scriitori.

CAPITOLUL IX

Diogenes din Apollonia

(pe la 440 î.H.)

297. Textul critic al acestei vieți, la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, II, pp. 51-52. Referate și fragmente, în continuare, *ibid.*, pp. 52-69. **298.** *Antisthenes din Rhodos*.

299. Diogenes din Apollonia s-a născut pe la 480 î.H., iar Anaximene din Milet a trăit cam de la 586 î.H.; ca atare Diogenes n-a putut fi elevul lui Anaximene. În schimb a fost contemporan cu Anaxagora, probabil mai tânăr ca acesta.

300. Vezi nota 299. **301.** Doxografia care urmează este foarte scurtă și nu suficient de caracteristică. **302.** Elementul constitutiv al lucrurilor, gr. στοιχεῖον.

303. După Diogenes din Apollonia, și lumile sînt infinite la număr (vezi Aëtios, II, 1, 3), și spațiul e infinit, dar și aerul este infinit (Aët., I, 3, 26). **304.** De condensare (πύκνωσις) și rarefacție (ἀραίωσις) ca procese producătoare ale devenirii cosmice vorbesc și Anaximene din Milet (vezi fragm. 1, Diels-Kranz⁵⁻⁹), și Heraclit din Efes (vezi Diogenes Laertios, IX, 8). **305.** Este vorba de principiul de bază al concepțiilor filosofilor greci vechi, despre care am mai amintit mai sus, nota 211: *Ex nihilo nihil*. **306.** Pe timpul lui Diogenes din Apollonia, sfericitatea Pămîntului era cunoscută în mod curent. **307.** La Anaximene Pămîntul, care se află în centrul universului, se sprijinea pe aerul de dedesubt, fiind de formă plată și stînd pe aer ca un capac pe o oală. La Diogenes din Apollonia, Pămîntul, fiind rotund, nu se mai poate sprijini pe aer, ci este ținut în centru de revoluția (περιφορά) care vine de la căldură și e întărită de frig. **308.** Vezi nota precedentă.

309. Începutul tratatului lui Diogenes din Apollonia, cu titlul Περί φύσεως, probabil în două Cărți, fără formula de titlu cu numele autorului, ne este conservat de Diogenes Laertios, poate fiind luat de la Demetrios din Magnesia, care obișnuiește să citeze începuturile de Cărți. Aici se spune că punctul de pornire, principiul (ἀρχή) unei cercetări ce începe trebuie să fie necontrovertat, iar expunerea clară și serioasă.

CAPITOLUL X

Anaxarh

(pe la 340 î.H.)

310. Textul critic al *Vieții* la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, II, p. 235. Referate și fragmente, pp. 236-240. **311.** *Diogenes din Smyrna* – filosof, profesorul lui Anaxarchos, necunoscut din altă parte. **312.** *Metrodoros din Chios* – profesorul lui Diogenes din Smyrna și discipolul lui Democrit, după alții al lui Nessas; nu trebuie confundat cu Metrodor din Lampsacos, discipolul lui Epicur. Mai există un Metrodoros, tot din Lampsacos, prieten al lui Anaxagora (vezi Diogenes Laertios, II, 11). **313.** Formula și ideea aparține filosofiei lui Socrate, care spunea că el știe că nu știe nimic. Metrodor spunea că nu știe nici acest lucru: că nu știe nimic.

314. Vezi referatele și fragmentele lui Metrodoros din Chios, la Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, II, pp. 231-234. Despre Nessas vezi textele la Diels-Kranz, *ibidem*, p. 230.

315. Despre Metrodoros din Chios, discipolul lui Democrit, vorbesc Clemens din Alexandria, *Stromata*, I, 64 (vol. II, p. 41, 1, Stählin) și alții.

316. Corespunde anilor 340-337 î.H. **317.** *Nicocreon* – rege în Salamis din insula Cipru, citat de mulți autori. **318.** Anecdota pare a avea un temei adevărat.

319. Aceeași poveste am întâlnit-o și în *Viața lui Zenon din Elea* (Diogenes Laertios, XI, 27). Una dintre cele două atribuiri trebuie deci să fie suspectă, poate chiar amândouă. **320.** Am tradus cu „suc” cuvântul ἰχὺρ, care la Homer înseamnă lichidul care curge în vinele zeilor, diferit de sîngele omenesc. Într-adevăr, la vechii greci, nemurirea, ca și la hinduși sau iranieni, este o chestiune de alimentație. Oamenii mănîncă hrană pieritoare și de aceea sînt muritori; zeii mănîncă ambrozie și beau nectar și de aceea sînt nemuritori. Textul lui Diogenes Laertios e un citat din Homer, *Iliada*, V, 340 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, p. 117, n. 332-333). **321.** Versul este din Euripide, *Orestes*, 271.

CAPITOLUL XI

Pyrrhon din Elis

(circa 360-270 î.H.)

322. Ultimele două capitole, XI și XII, ale Cărții a IX-a sînt consacrate vieții lui Pyrrhon, fondatorul școlii sceptice, și elevului acestuia, Timon din Phlius, ambii constituind școala veche sceptică, așezată de Sotion în succesiunea pitagoriciană. Deci ordinea la Diogenes Laertios corespunde cu cea a lui Sotion. Acesta a scris pe la 200-170 î.H. și n-a putut trata despre scepticismul nou. Nici Diogenes nu are viețile noilor sceptici, în primul rînd a lui Enesidem. Totuși, el îl cunoaște pe acesta și îl citează, după cum se va vedea. Deci, în aceste două capitole finale ale Cărții a IX-a, Diogenes întrebuițează în orice caz și izvoare mai recente decît Sotion. În legătură cu scepticismul, vezi Victor Brochard, *Les sceptiques grecs*, Paris, 1887, ed. a 2-a neschimbată, 1932; A. Goedeckemeyer, *Die Geschichte des griechischen Skeptizismus*, Leipzig, 1905; Léon Robin, *Pyrrhon et le scepticisme antique*, Paris, 1944. **323.** Este vorba, desigur, de Diocles din Magnesia, cu a sa Ἐπιδρωμή τῶν φιλοσόφων. **324.** *Elis* – localitate în Pelopones, lângă Olympia.

325. *Pleistarchos* – numele tatălui lui Pyrrhon; nu se găsește decît aici și în *Lexiconul Suda*. **326.** *Apollodoros din Atena* – cronograful despre care am mai vorbit. **327.** E vorba de *Alexandros Polybistor*, din sec. I î.H., născut la Milet, despre care am mai vorbit. **328.** Acest *Bryson*, profesor al lui Pyrrhon, nu poate fi altul decît fiul lui Stilpon, care a trăit mai tîrziu și a fost profesorul lui Timon. Roeper propune să se citească „Bryson sau (ῆ) Stilpon”, ceea ce tot nu e satisfăcător, întrucît nu este verosimil ca Pyrrhon să-l fi audiat pe Stilpon. Textul este deci alterat. Afară de cazul cînd acest Stilpon este un necunoscut și nu este

filosoful megaric. **329.** *Anaxarchos* a fost maestrul lui Pyrrhon (vezi *Viața* lui în capitolul precedent (X) din Cartea a IX-a a *Vieților* lui Diogenes Laertios).

330. *Gimnosofiștii* indieni sînt fahirii. Despre legăturile lui Pyrrhon cu India, vezi și lucrarea noastră *Scepticismul grec și filosofia indiană*, București, Editura Academiei, 1957. **331.** *Ascanios din Abdera* este necunoscut din altă parte. Müller (*FHG*, II, p. 384) presupune că este vorba de Hecataios din Abdera, părere acceptată și de Léon Robin. Diogenes Laertios, IX, 69, îl citează pe Hecataios din Abdera ca discipol al lui Pyrrhon. Acest Hecataios, care trăiește spre finele secolului al III-lea î.H. a fost un partizan fervent al originii orientale a filosofiei grecești. **332.** ἀκαταληψία înseamnă „incomprehensibilitate”, deci este vorba de genul (εἶδος) de filosofie care afirmă incomprehensibilitatea lucrurilor. Credem că termenul a fost mai întîi creat de sceptici, respectiv de Pyrrhon, și că stoicii au vorbit de reprezentarea comprehensivă (καταληπτική φαντασία), spre a se opune doctrinei sceptice. **333.** Formula οὐ γὰρ μᾶλλον τὸδε ἢ τὸδε εἶναι ἕκαστον este celebră, pentru a exprima concepția pyrrhoniană despre cunoașterea lucrurilor.

334. *Antigonos din Carystos* (începutul secolului al III-lea î.H.) a scris biografia filosofilor contemporani lui. Lucrarea sa are mare valoare ca izvor, întrucît conține amintiri personale despre filosofii pe care îi tratează. Antigonos din Carystos se găsește adesea citat la Diogenes Laertios și este unul dintre izvoarele lui principale pentru filosofia lui Pyrrhon. Noi l-am întîlnit de mai multe ori pînă acum. Filologul elenist german Ulrich von Wilamowitz-Moellendorf a consacrat un studiu fundamental acestui autor, sub titlul *Antigonos von Karystos (Philologische Untersuchungen, Heft IV)*, Berlin, 1881. **335.** *Enesidem din Cnosos* – fondatorul scepticismului nou. El și-a înființat școala ca o reacție împotriva scepticismului mediu, scepticismul academic al lui Arcesilaos și al lui Carneade, care, după părerea lui Enesidem, denaturaseră scepticismul absolut, pur, al lui Pyrrhon, evoluînd spre un probabilism. Enesidem crede a restabili autentică doctrină a lui Pyrrhon, deși îi dă o dezvoltare care depășește pe fondatorul inițial al școlii. Aceste lucruri nu sînt ușor de stabilit, întrucît Pyrrhon n-a scris nimic, iar opera lui Enesidem este pierdută. Izvorul principal pentru cunoașterea acestuia din urmă sînt cele două scrieri conservate ale lui Sextus Empiricus: *Pyrrhoneioi Hypotyposesis* („Șițe pyrrhoniene”) și *Adversus Mathematicos* („Împotriva tuturor curentelor dogmatice”). Enesidem trăiește în sec. I î.H. **336.** Βλινδεῖα (πρᾶσις) și lipsa de rezistență cu care Pyrrhon acceptă să trăiască în conformitate cu obiceiurile concetățenilor săi, fără a căuta să-i șocheze printr-o atitudine paradoxală, cum făceau alți filosofi, sînt trăsăturile sale caracteristice. **337.** Una dintre rubricile obișnuite ale biografiilor: vîrsta pînă la care a trăit personajul care face obiectul biografiei. **338.** Nu este vorba de o lucrare specială a lui Antigonos *Despre Pyrrhon*, ci despre o parte (Carte = rului) din opera sa consacrată biografiei filosofilor. Aici Antigonos din Carystos ne informează că a văzut pictura lui Pyrrhon *Purtătorii de torțe* în gimnaziul din Elis. Deci informația că Pyrrhon s-a ocupat în timpul tinereții de pictură este autentică. **339.** Pyrrhon a luat parte împreună cu Anaxarh, ca însoțitor, la expediția lui Alexandru cel Mare în Orient. Acesta este evenimentul sigur datat din viața lui, 334-323 î.H. În acest fel a ajuns Pyrrhon în contact cu gimnosofiștii indieni și a asistat probabil la arderea de bunăvoie pe rug a filosofului indian Calanos, la Babilon, în fața ochilor înmărmuriți de curajul yoghinului, ai soldaților lui Alexandru (vezi mai sus, nota 330).

340. Aici Diels crede că e o lacună și vrea să completeze textul cu privire la obiectul susceptibilității (κεκινημένος) lui Pyrrhon. Noi am suplinit un singur cuvînt: „susceptibil <la jignire>” (λοιδορία sau așa ceva). **341.** φησί, care are ca subiect: Antigonos din Carystos. **342.** τὸ ἀδιαφορόν, „indiferență”, și τὸ ἄστοργον, „lipsa de compătimire”, au devenit termeni tehnici în filosofia sceptică și cea greacă în general, după Aristotel, ca atîția alții, cum sînt: ἀποραξία, ἀπῶθεια, ἀθαμβία, ἀκράδαντος etc. E de multe ori greu de spus în care școală filosofică postaristotelică a apărut pentru prima dată unul dintre acești termeni. **343.** *Nausiphanes din Teos* este elev al lui Pyrrhon, adept al lui Democrit și profesor al

lui Epicur. Este citat de mai multe ori de Diogenes Laertios (*Prooem.*, I, 16 ; IX, 64, 102 ; X, 8, 14). Aceste informații sînt importante. Nausiphanes mai e citat de Sextus Empiricus, *Adv. mathematicos*, I, 2 și 4 ; de Cicero, *De natura deorum*, I, 26, 33.

344. Viața lui Epicur, la Diogenes Laertios cuprinde întreaga Carte următoare, a X-a. Poate că Nausiphanes a mijlocit lui Epicur cunoașterea atomismului democritean. **345.** Epicur era un contemporan ceva mai tînăr al lui Pyrrhon.

346. ἀτέλεια, „scutire de impozite”, între alte favoruri, revine dei în decretule onorifice pentru particulari care au adus servicii cetății. Pe timpul Ptolemeilor, în Egipt, filosofii erau scutiți de *leiturgii*, de prestarea unor funcțiuni costisitoare și obligatorii (vezi papirusul publicat de Ludwig Mitteis, *Griechische Urkunden den Papyrussammlung zu Leipzig*, vol. I, Leipzig, 1906, sub nr. 47, pp. 163-165).

347. Ni s-au păstrat fragmente din poemele satirice cu caracter filosofic compuse de Timon din Phlius și intitulate *Silloi*, *Python*, *Indalmoi* și alte cîteva mai puțin sigure. După unii, între „Python” și „Silloi” în textul nostru ar fi o lacună. Ar fi căzut din textul nostru versuri citate din *Python*. **348.** H. Diels, *PPbF*, fragm. 48, pp. 196 și urm. **349.** Titlul pe grecește e Ἰνδαμοί. Diels, *ibidem*, fragm. 67, pp. 202 și urm. **350.** Diocles din Magnesia. **351.** *Cotys* – rege al Traciei, tatăl lui Cersobleptes. Ei erau aliați ai atenienilor împotriva lui Filip al Macedoniei și de aceea rău văzuți la Elis. Uciderea lui Cotys de către Pyrrhon este o eroare. Ucigașul lui Cotys a fost Python din Ainos, oraș în Tracia. Acest lucru e menționat de Demostene și Plutarh (vezi *Adv. Colot*, 32). Aristotel, în *Politica* sa, V, 8, îl numește Pyrrhos, de unde probabil confuzia cu Pyrrhon; πυρρός înseamnă „cel roșu”. Se știe că tracii, după autorii greci, aveau culoarea de păr roșie (vezi Xenofanes, fragm. 16, Diels-Kranz). Deci πυρρός ar fi o poreclă dată lui Python, ucigașul lui Cotys. **352.** *Eratostene din Cyrene* (secolul al III-lea î.H.) – poet didactic și erudit om de știință, care, în lipsa profunzimii, se remarcă prin întinderea domeniilor de care s-a ocupat: geografie, cronografie, matematică, fizică, astronomie etc. Opera sa vastă e pierdută pînă la mici fragmente. Sub numele lui ne-a rămas o lucrare de mitologie astrală, *Katasterismi*, care nu e autentică. **353.** Vezi Diels, *PPbF*, fragm. 79, p. 205. Python este un personaj de dialog care a dat și titlul unei opere a lui Timon (vezi și fragm. 77, citat de Aristocles *ap. Euseb.*, *Praep. ev.*, XIV, 18, § 14). **354.** *Pbilon din Atena* – scriitor, prieten al lui Pyrrhon; nu e cunoscut din altă parte. **355.** Anumite elemente sceptice și agnostice nu lipsesc la Democrit, spre exemplu existența calităților primare, reale, adevărate și a calităților secundare ale lucrurilor, bazate pe convenția umană. Democrit vorbește de cunoașterea veritabilă, adevărată, ἐτέη, și cunoașterea obscură σκοτή (sc. γνῶμη). Vezi Sext. Emp., *Pyrrh. Hypot.*, I, 214 ; *Adv. math.*, VII, 136, 137 și mai ales 139 (fragm. 11, Diels-Kranz⁵⁻⁹). Această teorie a lui Democrit putea fi luată de Pyrrhon drept o exprimare a unei îndoieli în ce privește cunoașterea umană. **356.** Vezi Homer, *Iliada*, VI, 146 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1959, pp. 137 și 146). **357.** Vezi Homer, *Iliada*, XXI, 106 (*ed. cit.*, p. 391, v. 106-107). **358.** *Poseidonios din Apamea*, de origine siriană, secolele II-I î.H., filosoful cel mai de seamă al școlii stoice medii. **359.** *Numenios din Apamea* (jumătatea a doua a secolului al II-lea d.H.) – filosof neopitagorician și precursor al neoplatonismului. Împreună cu Sextus Empiricus (tot jumătatea a doua a secolului al II-lea d.H.) este cel mai apropiat autor în timp, citat de Diogenes Laertios, care trăiește la începutul secolului al III-lea d.H. Acesta nu cunoaște în opera sa neoplatonismul. **360.** În fond, scepticismul radical este tot un dogmatism. A combate orice dogmatism înseamnă a fi într-un sens oarecare dogmatic. **361.** Acest *Eurylochos*, filosof sceptic discipol al lui Pyrrhon, nu este cunoscut din altă parte. **362.** *Alfeu* – fluviu care curge prin apropiere de Olympia și Elis. **363.** ἐαυτῷ e adăugat de H. Diels, *PPbF*, fragm. 50, p. 197.

364. Vezi Diels, *ibidem*, fragm. 50, p. 197. **365.** Pentru *Hecataios din Abdera*, vezi mai sus, nota 331. **366.** *Timon din Phlius*; viața lui urmează în cap. XII și ultimul al Cărții a IX-a a lui Diogenes Laertios. **367.** *Silloi* se numeau pe grecește poezii satirice, scrise în hexametri. Și Xenofanes are o astfel de culegere de

versuri satirice. **368.** *Nausiphanes din Teos*, vezi mai sus, nota 343. **369.** Vezi și Diogenes Laertius, X, 7 și 8. **370.** Aceste denumiri date scepticilor greci caracterizează tendințele școlii, care e înclinată spre cercetarea, căutarea adevărului și, cel puțin mai târziu, nu spre agnosticism. **371.** Diogenes pune la îndoială justificarea de a numi cu astfel de nume școala sceptică. **372.** *Theodosios*, cu ale sale *Rezumatate sceptice*, nu ne e cunoscut mai de aproape. În orice caz, ideea sa, după care scepticii nu pot fi numiți pyrrhonieni, e interesantă.

373. Și această idee este interesantă. Pyrrhon n-ar fi fondatorul școlii sceptice, ci pyrrhonismul constă într-un anumit comportament în viață.

374. Epopeile homerice sînt în mod intim legate de întreaga viață spirituală a Greciei. Diogenes a vorbit mai sus de admirația lui Pyrrhon față de Homer, ale cărui versuri le repeta (vezi mai sus notele 356 și 357). **375.** Primul dicton, *μηδὲν ἄγαν*, s-ar fi aflat scris în templul lui Apollon din Delfi. Al doilea dicton e atribuit lui Thales, în culegerea lui Demetrios din Phaleron a maximelor celor șapte înțelepți (cf. Stob., *Fl.*, III, 1, 172), ceea ce nu înseamnă că e și într-adevăr al lui Thales. **376.** *Arbilob din Paros* – mare poet liric, satiric și iambograf din secolul al VII-lea î.H. (fragm. 70, ed. Bergk). **377.** Vezi Euripide, *Rugătoarele*, v. 735-737.

378. Vezi Xenofanes, fragm. 34, Diels-Kranz⁵⁻⁹. **379.** Vezi Zenon din Elea, fragm. 4, *ibidem*. **380.** Vezi și Diels-Kranz, *Vors.*⁵⁻⁹, II, fragm. 125 pentru primul citat și fragm. 117 pentru citatul al doilea. **381.** Vezi Platon, *Timaios*, 40 d.

382. Vezi Euripide, fragm. 638, Nauk, *TGF*². **383.** Vezi Empedocle, fragm. 2, 7-8, și 2, 5, Diels-Kranz. **384.** Vezi Heraclit, fragm. 47, Diels-Kranz.

385. Desigur, în tratatele din *Corpus Hippocraticum* se găsesc expresii care vădesc o atitudine ἐνδοιαστῶς καὶ ἀνθρωπίνως, cum zice textul lui Diogenes Laertius, deși nu putem ști la ce texte precise se referă biograful.

386. Este citat iarăși Homer cu trei versuri din Cîntul XX din *Iliada*, anume, 248-250 (trad. G. Murnu, București, E.S.P.L.A., 1950, p. 381, v. 240-242). Termenul final ἡ ἰσοσθένεια τῶν λόγων este termen tehnic, poate întrebuițat chiar de Pyrrhon: „egala valabilitate a argumentelor (contrare)” sau „egala putere a argumentelor”. **387.** Paragraful 74 și urm. sînt consacrate unei expuneri a filosofiei sceptice pe diferite tranșe, pe care le vom cerceta separat. Paragrafele 74-77 par a da o expunere a vechiului scepticism pyrrhonian, probabil avînd ca izvor pe Antigonos din Carystos. În § 78 se vorbește de Enesidem, așa că de aici încolo Antigonos nu mai poate fi izvor, întrucît între cei doi e o diferență de aproape două secole. Pyrrhon, după cum ne spune mai departe clar Diogenes Laertius, n-a scris nimic, ca și Socrate. Deci noi nu-i cunoaștem ideile filosofice decît din ceea ce alții au spus despre el. Izvoarele de cunoaștere ale scepticismului lui Pyrrhon se împart în două grupe:

Primul grup e format de Cicero singur (*Acad. pr.*, II, *Ac. post.*, I *passim.*). Al doilea grup e format din toți ceilalți autori care au scris despre fondatorul scepticismului: Timon din Phlius elevul lui Pyrrhon, Antigonos din Carystos (*apud* Diog. Laert.), Aristocles, un aristotelician influențat și de stoicism (la Euseb., *Praep. ev.*, XIV, 18, 1-30) și Sextus Empiricus. Numai Cicero îl prezintă pe Pyrrhon ca pe un moralist sever, rigid, a cărui atitudine sceptică nu este bazată pe considerații teoretice. De aceea Cicero constituie un izvor pentru sine. Toți ceilalți autori pe care i-am menționat ni-l prezintă pe Pyrrhon ca pe un filosof a cărui atitudine sceptică e bazată pe o teorie a cunoașterii cu caracter agnostic: οὐ μᾶλλον τὸδε ἢ τὸθε. Această atitudine sceptică a filosofului nostru pare a izvorî din convingerea că există contradicție nu numai în judecățile noastre, ci și în lucruri. Dacă există ἰσοσθένεια τῶν λόγων, adică argumentele contrare au valoare sau putere egală, aceasta se datorește faptului că lor le corespunde o ἰσοσθένεια τῶν πραγμάτων, o „egală valabilitate a contrariilor în lucruri”. Ceva similar se înfîlnește și la Heraclit și Protagoras, precum și la Democrit. Heraclit afirmă „identitatea contrariilor”, Protagoras afirmă că „omul este măsura tuturor lucrurilor”, iar Democrit proclamă caracterul convențional al calităților sensibile secundare. Dar în timp ce problema autenticității cunoașterii se pusese pînă

atunci cu scopul de a afla criteriul adevărului, scepticii neagă însăși existența acestui criteriu și, ca atare, posibilitatea cunoașterii adevrate a lucrurilor.

Dacă Cicero neagă caracterul teoretic al scepticismului lui Pyrrhon, este felul de a vedea lucrurile al scepticilor de la Academie, pe ai căror urmași el i-a cunoscut și i-a ascultat la Atena – Philon din Larissa și Antiochos din Ascalon – care aveau tot interesul să prezinte pe scepticii academici ca originali și inovatori în doctrina sceptică față de Pyrrhon. Numenios, cum am văzut mai sus, spune că Pyrrhon făcea afirmații dogmatice. Vezi mai sus, notele 359 și 360. Textul din dialogul *Python*, citat aici, se găsește la Diels, *PPbF*, fragm. 79, p. 205. Mai departe, termenul ἐποχή, „suspendarea judecății” sau „abținerea de a judeca”, e termen tehnic, poate creat de Pyrrhon. **388.** Putem atribui § 77 aceluiași doxograf ca și cele precedente (74-76). La finele § 76, comparația judecății sceptice, prin care se neagă existența unui adevăr, cu purgăția e foarte interesantă.

389. Paragraful 78, la începutul căruia este citat Enesidem cu ale sale *Schize pyrrhoniene*, indică o schimbare a izvorului. **390.** În paragrafele următoare, 79-89, Diogenes Laertios se ocupă de problema „modurilor” de îndoială. Termenul tehnic este τρόπος, care înseamnă „fel”, „mod”, „modalitate”. Cuvântul este greu de tradus în sensul lui din filosofia sceptică, de aceea unii traducători mențin cuvântul sub forma lui greacă: *tropos*. Poate o traducere mai adecvată ar fi prin expresia „motiv de îndoială”. Într-adevăr, de aceasta este vorba: motivele de îndoială pe care le au oamenii pornind de la substratul senzorial sau intelectual al cunoașterii. Totuși, vom menține traducerea prin cuvântul „mod”, pentru a nu ne îndepărta de tradiție. În această notă vom prezenta esențialul cu privire la teoria „tropilor” de îndoială la sceptici, pentru a nu intra în detalii de fiecare dată la fiecare mod în parte. Pentru cunoașterea „modurilor” de îndoială, avem un text, mai amplu ca cel al lui Diogenes, aflat la Sextus Empiricus: *Pyrrhoneioi hypotyposeis*, Cartea I, §§ 36-179. Pentru orice cercetare aprofundată a teoriei „tropilor” trebuie neapărat comparat textul lui Diogenes cu cel al lui Sextus și completat unul cu celălalt. Nu este rolul nostru aici ca să facem acest lucru. Noi ne vom mărgini la observații generale importante pentru înțelegerea întregii probleme. Această teorie a motivelor de îndoială este străină atât de Pyrrhon, cât și de scepticismul academic. Autorul ei pare a fi, după toate probabilitățile, *Enesidem din Cnosos*, și anume, sub forma ei primă a celor zece motive, ea se găsește expusă la Diogenes Laertios, IX, 79-88, și Sextus Empiricus, I, 36-163, expunerea acestuia din urmă fiind mult mai amplă. Totuși, Sextus Empiricus nu credem a fi izvorul lui Diogenes, care pare a avea o altă sursă. Sextus Empiricus ar putea avea ca izvor pe însuși Enesidem, a cărui operă o cunoștea și de care s-a folosit adesea, poate acele *Discursuri pyrrhoniene* (Πυρρώνειοι λόγοι) în opt Cărți ale lui Enesidem, pe care le citează Diogenes Laertios (IX, 116).

Mai departe, acești autori se ocupă de alte clasificări ale „motivelor” de îndoială, și anume una în *cinci* rubrici (Diogenes Laertios, IX, 88-89, Sextus Empiricus, I, 164-177), pe care Diogenes Laertios o atribuie unui sceptic urmaș al lui Enesidem, numit Agrippa. În fine, Sextus (I, 178-179) mai dă o împărțire în doi *tropi*. Deci avem trei împărțiri: în *zece*, *cinci* și *doi tropi* sau moduri de îndoială. Prima, în *zece*, a lui Enesidem; a doua, în *cinci*, a lui Agrippa și a treia, în *doi*, anonimă. Aceasta este și ordinea cronologică a celor trei clasificări. În ce privește cele 10 „moduri” ale lui Enesidem, ele se împart în două grupe, după substratul de la care pornesc: senzațiile (τὰ φαινόμενα) sau judecățile logice (τὰ νοούμενα). Cuvântul συμφωνίας dă un sens contrar celui așteptat. De aceea Reiske a schimbat τὸς în τῆς, adică acuzativul plural în genitiv singular, acceptat de Apelt, care traduce: „(angebliche) Übereinstimmung”, adăugind cuvântul „presupus”: „(presupusul) acord”. Hicks, în notă, consideră κατά cu genitivul, în sens adversativ: „împotriva acordului”. Noi credem că trebuie avut curajul și schimbat cuvântul συμφωνίας în contrarul său și citit τὰς διαφοράς, așa cum se găsește cuvântul mai jos când se vorbește de primul „mod” de îndoială. Credem că prin cele spuse în nota de față am dat lămuririle esențiale pentru înțelegerea teoriei

tropilor, a „modurilor” sau „motivelor” de îndoială ale scepticilor greci, și în notele ce urmează ne vom mărgini la scurte puneri la punct și precizări.

391. Primul „mod” sau „motiv” de îndoială la Diogenes Laertius (IX, 79-80) provine din deosebirea senzațiilor la diferite animale. La fel la Sextus Empiricus, *P.H.*, I, 40-78, care dă o expunere mult mai lungă decât pentru celelalte „moduri”. Totuși, Sextus nu e izvorul lui Diogenes, potrivirea între ei provenind din identitatea obiectului tratat. **392.** Al doilea mod de îndoială (IX, 80-81) se referă la deosebirea de senzații la diferiți oameni; la Sextus, tot nr. 2 *P.H.*, §§ 79-89, mai dezvoltat ca la Diogenes. Demophon, valetul care îl servea la masă pe Alexandru cel Mare, e citat la Diogenes aici și la Sextus, *P.H.*, I, 82. Andron din Argos, care a călătorit prin Libya, este citat aici de Diogenes, de Sextus, *P.H.*, I, 84, care are multe alte exemple și la Apollonius, *Hist. mirab.*, 25. **393.** Al treilea mod de îndoială (IX, 81) se referă la deosebirea impresiilor senzoriale pe care ni le dau simțurile după specificul fiecăruia dintre ele. Ochii ne dau senzații de formă și culori, urechile ne fac să percepem sunete etc. La Sextus, *P.H.*, I, 90-99, tot nr. 3, ca la Diogenes. **394.** Al patrulea mod de îndoială (IX, 82) provine din deosebita noastră stări fiziologice și simțuri (vezi și Sextus, *P.H.*, I, 100-117, tot nr. 4). Pe *Theon din Tithorea*, stoicul, nu-l cunoaștem din altă parte, nici pe sclavul lui, *Pericles*, de care este vorba aici. **395.** Modul al cincilea de îndoială (IX, 83-84) rezultă din aprecierea, judecata pe care o facem asupra lucrurilor, fiind călăuziți de obiceiurile tradiționale, de legi, de credințe și de păreri preconcepse (vezi și Sextus, *P.H.*, I, 145-163, acesta fiind la Sextus modul nr. 10). Dacă primele patru moduri se refereau la îndoieli provenite din senzații (τὰ φαινόμενα), modul al cincilea provine din judecata logică pe care o au oamenii asupra lucrurilor (τὰ νοούμενα). Poate din această cauză este ultimul mod în lista lui Sextus. Totuși, în toate cazurile, judecata este aceea care duce pe om la o atitudine dogmatică sau la o atitudine sceptică despre lucruri. Despre admiterea inexistenței de către perși, textele grecești sînt foarte abundente (vezi textele reunite în *Fontes Historiae Religionis Persicae* collegit Carolus Clemen, Bonn, 1920). *Eudoxos din Rhodos* este un istoric și geograf din secolul al II-lea î.H. A nu se confunda cu Eudoxos din Cnidos, matematician și astronom, afiliat Academiei platonice (secolul al IV-lea î.H.). *Masageții*, în vechime, erau un popor de nomazi care trăiau în teritoriile de la răsăritul Mării Caspice. Mai târziu, numele de masageți a fost dat și altor popoare. Obiceiul egiptenilor de a-și mumifica morții este îndeobște cunoscut. Romanii își ardeau morții. *Paionienii* sînt un trib traco-grec, trăind prin regiunea Illyriei. **386.** Al șaselea mod de îndoială (IX, 84-85) derivă din faptul că lucrurile sînt amestecate unele cu altele și că nimic nu există în stare pură. Compară Sextus, *P.H.*, I, 124-128 (= nr. 6). E interesantă aici ignorarea legii plutirii corpurilor a lui Arhimede, formulată din secolul al III-lea î.H., după care un corp cufundat în apă pierde din greutatea sa o greutate egală cu volumul de apă dislocuit. Dar această ignorare, credem noi, este voită. Din punctul de vedere al scepticului, se poate spune tot așa de bine: corpul scos din apă și așezat în aer își mărește greutatea sub influența aerului. Ultimul exemplu: în unsoarea parfumată nu mai recunoaștem uleiul de măsline care a fost amestecat în ea.

397. Al șaptelea mod de îndoială (IX, 85-86) provine din distanțele, pozițiile și locurile pe care le ocupă lucrurile (vezi Sextus, modul nr. 5, *P.H.*, I, 118-123).

398. Al optulea mod de îndoială (IX, 87) are ca substrat cantitățile și calitățile lucrurilor (vezi Sextus, *P.H.*, I, 129-134, modul nr. 7). **399.** Al nouălea mod (IX, 87) se referă la ceea ce e continuu sau rar (vezi Sextus, *P.H.*, I, 141-144, modul nr. 9). La finele acestui mod ni se spune că acesta era al optulea la Favorinos și al zecelea la Sextus (această ultimă afirmație nu e exactă), și la Enesidem, pe cînd modul al zecelea la Diogenes, Sextus îl consideră al optulea (ceea ce e exact), iar Favorinos ca al nouălea. Acest text al lui Diogenes este important, cu toată greșeala (din neatenție, credem noi) pe care a relevat-o. Aici e citat pentru prima și ultima dată Sextus Empiricus la Diogenes. Apoi din asocierea lui Sextus cu Enesidem reiese că acesta din urmă e izvorul lui Sextus. În fine, vedem că

Diogenes nu dă ordinea succesiunii modurilor de îndoială după Favorinos, ci după un alt autor, necunoscut nouă. Deci este eronată părerea lui Nietzsche după care autorul cel mai mult copiat de Diogenes Laertios după Diocles din Magnesia ar fi Favorinos, iar Ernst Maass îl consideră pe Favorinos ca aproape singurul autor întrebuintat de Diogenes. **400.** Modul al zecelea de îndoială (IX, 87-88) se referă la raporturile dintre lucruri care se află în corelație (vezi și Sextus, *P.H.*, I, 135-140, fiind la el modul nr. 8). Despre aceste moduri (τρόποι) de îndoială mai vorbește și Filon din Alexandria, *De ebrietate*, 171 și urm., și Aristocles la Eusebius, *Praep. evang.*, XIV, 18, 11 și urm., care vorbește de *nouă* moduri de îndoială la Enesidem.

Dăm aici concordanța dintre Diogenes și Sextus:

Nr. 1 Diog., IX, 79-80 = nr. 1 Sext., *P.H.*, I, 40-78;

Nr. 2 Diog., IX, 80-81 = nr. 2 Sext., *P.H.*, I, 79-89;

Nr. 3 Diog., IX, 81 = nr. 3 Sext., *P.H.*, I, 90-99;

Nr. 4 Diog., IX, 82 = nr. 4 Sext., *P.H.*, I, 100-117;

Nr. 5 Diog., IX, 83-84 = nr. 10 Sext., *P.H.*, I, 145-163;

Nr. 6 Diog., IX, 84-85 = nr. 6 Sext., *P.H.*, I, 124-128;

Nr. 7 Diog., IX, 85-86 = nr. 5 Sext., *P.H.*, I, 118-123;

Nr. 8 Diog., IX, 86 = nr. 7 Sext., *P.H.*, I, 129-134;

Nr. 9 Diog., IX, 87 = nr. 9 Sext., *P.H.*, I, 141-144;

Nr. 10 Diog., IX, 87-88 = nr. 8 Sext., *P.H.*, I, 135-140.

Deci avem corespondență a ordinii la cei doi autori pentru numerele 1, 2, 3, 4, 6 și 9. Autorul acestor moduri (τρόποι) de îndoială pare a fi Enesidem, care e citat de Diogenes Laertios, IX, 87, în acest ansamblu, ca unul care s-a ocupat de această problemă, precum și de Aristocles, care vorbește de *nouă* moduri ale lui Enesidem. **401.** Agrippa este un sceptic, desigur urmaș al lui Enesidem. Despre el nu știm nimic altceva decât ceea ce ne spune Diogenes Laertios în acest pasaj. El și discipolii lui n-au „adăugat” (προσάγουσι), cum zice Diogenes, noi moduri de îndoială la cele zece ale lui Enesidem, ci Agrippa a adus o nouă clasificare în cinci moduri. Și Sextus vorbește de aceste cinci moduri, pe care le dă în mod exact ca o nouă clasificare a „scepticilor noi” (οἱ νεώτεροι σκεπτικοί), fără să citeze numele lui Agrippa (vezi *P.H.*, I, 164-177). **402.** Vezi nota precedentă.

403. Pe cînd nouă din cele zece moduri (afară de al cincilea la Diogenes = al zecelea la Sextus) produceau îndoiala din senzațiile pe care le avem după diferite împrejurări în care le primim (τὰ φαινόμενα, IX, 79), cele cinci moduri de îndoială ale lui Agrippa provin din judecățile și raționamentele noastre asupra lucrurilor (τὰ νοούμενα). Avem astfel: deosebirile de părere, *regressus ad infinitum*, relativitatea, presupunerea arbitrară, raționamentul în cerc. Desigur, elementul de judecată și raționamentul nu lipsesc nici din cele 10 moduri precedente, după cum nici elementul de constatare senzorială în cele cinci ultime moduri discutate. Dar elementul dominant în cei zece *tropoi* este senzația, iar în cei cinci *tropoi* judecata, aprecierea umană. Sextus Empiricus mai dă o clasificare anonimă în două moduri de îndoială, *P.H.*, I, 178-179. Anumiți sceptici partizani ai acestor două moduri spun că orice lucru se poate înțelege fie prin sine, fie din alt lucru. Ei arată că un lucru nu se poate înțelege nici prin sine, întrucît părerile oamenilor asupra acelui lucru diferă, nici din alt lucru, căci și acesta se va înțelege din alt lucru, astfel încît cădem fie în *regressus ad infinitum*, adică deducția la infinit, fie în raționamentul în cerc vicios. Cu acestea am încheiat studiul teoriei „modurilor” sau „motivelor” de îndoială (τρόποι) ca termen tehnic la scepticii greci din școala nouă fondată de Enesidem. **404.** Avem aici o serie de termeni importanți: ἀπόδειξις este termenul adoptat de la Aristotel încoace pentru „demonstrație”; κριτήριον, „criteriul” adevărului, a cărui existență o neagă scepticii, este, după toate probabilitățile, de origine stoică, dacă nu cumva epicuriană. În orice caz, în ambele sisteme filosofice dogmatice: stoicismul și epicureismul, problema criteriului joacă un rol covârșitor; σημεῖον, „semnul”, se înfățișează atât în logica stoică, cât și în canonică epicuriană. Cum ambele sisteme sînt nominaliste, neadmițînd universalul ca o realitate aparte pe lângă realizarea lui în lucrurile

individuale, ele nu pot admite demonstrația silogistică a lui Aristotel, bazată pe implicația conceptelor unele din altele, pe baza diferitelor grade de generalitate pe care ele le posedă. Pentru stoici și epicurieni, demonstrația se bazează pe un „semn” (σημεῖον) care dovedește existența unui lucru neclar sau neperceptut (ἄδηλον). Astfel fumul care se vede este *semnul* că există foc pe dealul din fața noastră. Ceilalți termeni: αἴτιον „cauză”, κίνησις „mișcare” etc. au sensul lor obișnuit. **405.** Principiul sceptic al nedemonstrabilității lucrurilor este aici clar exprimat. Se ajunge fie la deducția la infinit, fie la principii nedemonstrabile ca punct de pornire. **406.** Cele patru elemente, formulate pentru prima dată în mod explicit de Empedocle, acceptate de Aristotel și apoi de întreaga filosofie greacă, sînt: focul, aerul, apa și pămîntul. **407.** Demonstrația are nevoie de un criteriu, iar criteriul are nevoie de demonstrație. Argumentația se învîrtește într-un cerc vicios.

408. τὰ ἄδηλα sînt lucrurile neclare, invizibile sau nepercepute dintr-o cauză care le ascunde. După școlile dogmatice cunoaștem aceste lucruri neclare cu ajutorul unui semn. καθ' ὑπόστασιν este ceea ce există „în realitate”, ca, de exemplu, „omul”, spre deosebire de imaginea lui în oglindă, care e κατ' ἔμφασιν, „în aparență”. Astfel, fenomenele meteorologice, de exemplu grindina, există καθ' ὑπόστασιν și existența lor reală se poate verifica prin mai multe simțuri: văz, auz, pipăit, gust, temperatură, pe cînd curcubeul există κατ' ἔμφασιν, „în aparență”, el fiind vizibil, dar necăzînd sub nici unul dintre celelalte simțuri. **409.** După criticile scepticilor contra dogmaticilor, aceștia pleacă de la presupuneri (ἐξ ὑποθέσεως) și trag concluzii certe dogmatice, ca și cum punctul de pornire ar fi stabilit cu certitudine ca fiind adevărat. În acest fel se pot aduce „argumente” și pentru lucruri imposibile. **410.** Este interesant faptul că scepticii insistă asupra presiunii stărilor mediului înconjurător asupra opiniilor indivizilor. **411.** Adaosul între paranteze ascuțite este făcut de Reiske și este necesar înțelegerii textului.

412. Această formulă, printre altele, este caracteristică scepticismului din toate timpurile: πάν οὖν ἴσον ᾗγήσονται, „ei vor considera ca egal de valabil orice lucru afirmat”. **413.** Aici se arată rolul unor elemente exterioare, străine de obiect în antrenarea convingerii: celebritatea, dibăcia, măiestria vorbitorului, familiaritatea cu subiectul și plăcerea cu care ascultăm tratarea lui. **414.** Criteriul trebuie să aibă rolul de a determina valabilitatea judecăților noastre despre lucruri. Dar criteriul nu se poate determina decît tot printr-o judecată logică particulară, iar aceasta, la rîndul ei, trebuie să fie dovedită prin altă judecată parțială și așa mai departe la infinit. Întîlnim adesea la sceptici acest *regressus ad infinitum* ca argument împotriva dogmaticilor, menit să dovedească inexistența unui criteriu al adevărului pe care îl căutau stoicii și epicurienii. **415.** Protagoras susținea că „omul este măsura tuturor lucrurilor”. Pentru senzualiști, simțurile, adică senzațiile, sînt criteriu: Protagoras (vezi Platon, *Theaitetos*), epicurienii etc. Pentru Platon, Aristotel, rațiunea e criteriul, deși pe timpul lor nu exista în mod explicit problema unui criteriu al adevărului. Problematika aceasta este postaristotelică și comună tuturor școlilor noi: stoicism, epicureism, scepticism, fie că ele neagă sau afirmă existența criteriului. „Reprezentarea comprehensivă” (ἡ καταληπτική φαντασία) este criteriul adevărului pentru stoici. De ea ne-am ocupat pe larg în notele la Cartea a VII-a a *Vieților* lui Diogenes Laertios, consacrată stoicilor, mai ales *Viața lui Zenon din Cition*. **416.** Foarte probabil aceste argumente împotriva unui criteriu al adevărului nu aparțin scepticismului vechi, ci provin de la scepticismul academic, de la Arcesilaos și Carneade (vezi *Viețile* acestora în Cartea a IV-a, cap. VI și IX la Diogenes Laertios, precum și notele noastre). Același lucru se poate spune și despre critica „semnului doveditor”, care urmează imediat mai departe în §§ 96-97. Pentru a fixa cronologia școlilor filosofice postaristotelice, dăm aici datele aproximative ale fondatorilor lor, după Otto Apelt:

Pyrrhon, 360-270 î.H.

Epicur, 342-271 î.H.

Zenon, 335-263 î.H. (după Ueberweg-Prächter)

Arcesilaos, 316-240 î.H.

Chrysippos, 282-209 î.H.

Carneade, 212-128 î.H. (după Ueberweg-Prächter)

Deși aceste date sînt aproximative, ca toate datele cronologice asupra antichității grecești pe care le avem, cu mici excepții, totuși ele sînt în linii mari juste și ne pot ajuta la stabilirea anteriorității sau posteriorității concepțiilor filosofilor menționați precum și influențele lor reciproce. Pyrrhon, Epicur și Zenon sînt aproape contemporani, Pyrrhon fiind cam cu 20 de ani mai bătrîn ca Epicur, iar acesta cam cu 7 ani mai bătrîn ca Zenon. Zenon e aproximativ cu 20 de ani mai bătrîn ca Arcesilaos, acesta e cam cu 40 de ani mai în vîrstă ca Chrysippos, iar acesta cu 70 de ani mai vîrstnic decît Carneade. Arcesialos a combătut de Zenon. Chrysippos a reformat stoicismul, astfel ca să poată face față obiecțiilor lui Arcesilaos, iar Carneade a atacat stoicismul lui Chrysippos. Vezi și notele noastre la *Viețile* acestor filosofi de la Diogenes Laertios. **417.** Despre σημείον, „semnul doveditor”, ne-am ocupat mai sus în nota 404. Pentru întregul pasaj relativ la semn, compară pe Sextus Empiricus (vezi *Indicele* lui K. Janáček, s.v. σημείον). Sextus împarte „semnele” în ὑπομνηστικά „amintitoare” și ἐνδεικτικά „indicatoare” (vezi *P.H.*, II, 97-133, și *A.M.*, VIII, 141-299). Argumentația sceptică împotriva semnului doveditor (amintitor sau indicator) al stoicilor și epicurienilor este în rezumat următoarea: orice lucru este sensibil sau inteligibil. „Semnul” nu poate fi sensibil, deoarece sensibilul aparține calității specifice, pe cînd semnul intră în categoria relației. Nici inteligibil nu poate fi semnul, deoarece nu poate fi nici aparent, nici neaparent și nu poate aminti sau indica nici un lucru aparent, nici unul neaparent. Semnul, nefiind nici sensibil, nici inteligibil, nu există.

418. Pentru discuția asupra inexistenței cauzei la sceptici, trebuie neapărat comparat Sextus Empiricus, *P.H.*, III, 13-29 și *passim*; *A.M.*, IX, 195-266 și *passim*; vezi și *Indicele* lui Janáček, s.v. αἰτίον. Interesant este între altele argumentul dezvoltat de Sextus, *A.M.*, IX, 232-236, care lipsește la Diogenes (în general e foarte scurt: finele 97-99). Iată acest argument: cauza poate fi simultană, anterioară sau posterioară efectului. Dacă e simultană, atunci nu se poate spune care dintre cele două fenomene e cauza și care e efectul. Cînd cauza este anterioară efectului, cauza fiind cauză în corelație cu efectul, nu poate fi cauză pentru efectul care nu există și nici nu-l poate produce în viitor. În ceea ce privește a treia și ultima ipoteză posibilă: cauza posterioară efectului, ea este absurdă și se elimină pe sine din capul locului. **419.** Și aici trebuie neapărat comparat Sextus Empiricus, *A.M.*, IX, 210-217. După stoici, numai corporalul (σῶμα) poate fi cauză și efect, adică poate exercita sau suferi o acțiune. Incorporalele sînt la ei spațiul, timpul, vidul, exprimabilele (λεκτά), și ele nu exercită, nici nu suferă vreo acțiune (*A.M.*, IX, 211), pot fi cel mult predicate produse de corpuri și exprimînd evenimente. După Epicur, corpurile pot fi cauze ale corpurilor, iar incorporalele ale incorporalelor (*A.M.*, IX, 212). Din cele patru combinații posibile date de Sextus (*A.M.*, IX, 210): cauza corp efectul corp, cauza incorporal efectul incorporal, cauza corp efectul incorporal, cauza incorporal efectul corp, Diogenes citează mai întîi primele două, dar apoi, în timpul expunerii, ține seama și de celelalte două posibilități. *A.M.*, IX, 218-227 aparțin, după Zeller și Brochard, lui Enesidem, scepticul grec fiind citat *nominatim* la începutul textului. **420.** Argumentul dat de Diogenes, după sceptici, pentru negarea mișcării se găsește într-un ansamblu mai vast în care este cercetată mișcarea și la Sextus Empiricus (*P.H.*, III, 71-75 și *A.M.*, X, 103-110). Argumentul este atribuit de Sextus lui Diodoros Cronos, faimosul „dialectician” din școala megarică (vezi despre acesta, Diogenes Laertios, II, 111-112, precum și mai ales notele noastre). **421.** Despre învățatură (μύθοσις), compară Sextus Empiricus (vezi *Index* Janáček; pentru pasajul din Diogenes vezi mai ales *P.H.*, III, 256-258 și *A.M.*, XI, 219-223; vezi și *A.M.*, I, 10-14). **422.** Despre naștere (γένεσις), vezi și Sextus, *Index* Janáček, s.v. γένεσις. Expunerile lui Sextus sînt mult mai ample: vezi *A.M.*, X, 310-350 și *passim* în opera lui. **423.** Pentru acest pasaj despre bine și rău (ἀγαθόν și κακόν), vezi expunerile ample ale lui Sextus, *P.H.*, III, 169-187, și *A.M.*, XI, 21-143 (vezi și *Index* Janáček, s.v. „Egala

valabilitate a argumentelor contrare”). $\eta\ \iota\sigma\sigma\theta\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota\alpha\ \tau\acute{\omega}\nu\ \lambda\acute{o}\gamma\omega\nu$ este termen tehnic adesea întâlnit la sceptici: Sext. Emp., *P.H.*, I, 8; II, 103; III, 130; *A.M.*, IX, 59, Diog. Laert., IX, 74 și 101 etc. Ei îi corespunde și o egală valabilitate a contrariilor în lucruri. Vezi Sextus, *P.H.*, I, 8: $\eta\ \acute{\epsilon}\nu\ \tau\omicron\iota\varsigma\ \acute{\alpha}\nu\tau\iota\kappa\epsilon\iota\mu\acute{\epsilon}\nu\omicron\iota\varsigma\ \pi\rho\acute{\alpha}\gamma\mu\alpha\sigma\iota\ \kappa\alpha\iota\ \lambda\acute{o}\gamma\omicron\iota\varsigma\ \iota\sigma\sigma\theta\acute{\epsilon}\nu\epsilon\iota\alpha$. Cu acest pasaj se termină expunerea doctrinei sceptice. Urmează o scurtă înșirare a izvoarelor de cunoaștere a scepticismului și apoi o expunere a replicilor filosofilor dogmatici împotriva scepticismului. Deci putem împărți doxografia lui Diogenes Laertios despre filosofia sceptică (§§ 74-101) în felul următor:

După o expunere a presupușilor precursori ai scepticismului (71-73) începând cu Homer, urmează doxografia propriu-zisă, compusă astfel: §§ 74-76 o doxografie veche, privind, poate, chiar pe Pyrrhon și provenind, poate, de la Antigonos din Carystos; § 77 aduce obiecții ale dogmaticilor. În § 78 apare numele lui Enesidem, așa că ceea ce urmează vine de la un autor posterior acestuia, deci din școala sceptică nouă. De altfel, §§ 78-88 sînt consacrate celor *zece* „moduri” sau „motive” de îndoială ale scepticilor, al căror creator ni se pare a fi Enesidem. Paragrafele 88-89 se ocupă de cele *cinci* „moduri” sau „motive” de îndoială ale lui Agrippa. Paragrafele următoare, 90-101, dau o nouă expunere a filosofiei sceptice, foarte ordonată, deși prea succintă. La începutul § 90 se dau subiectele care vor fi tratate, a căror realitate era negată de sceptici: 1) demonstrația, 2) criteriul adevărului, 3) semnul doveditor, 4) cauza, 5) mișcarea, 6) învățarea, 7) nașterea, 8) dacă există prin natură binele și răul. Expunerea care urmează respectă această ordine, chiar dacă demonstrațiile sînt foarte succinte. Nu știm autorul acestei a doua doxografii, dar credem că el e posterior lui Enesidem, deci aparține scepticismului nou. La Sextus, deși se găsesc aceste probleme tratate, ele nu sînt prezentate sistematic și în succesiunea de la Diogenes Laertios. Deci Sextus nu poate fi autorul acestei doxografii și nici nu pare a o fi cunoscut. Să fie Diogenes Laertios însuși autorul? Avîndu-se în vedere părerea proastă pe care filologii, pe nedrept, o au despre competența lui Diogenes Laertios, nu îndrăznim să facem această atribuire. Doxografia aceasta, dacă nu e strălucită, se remarcă prin caracterul ei clar și sistematic. **424.** Textul acesta de la începutul § 102 ne dă informații prețioase despre Pyrrhon și adepții lui care au desfășurat o activitate literară. Despre Pyrrhon ni se spune precis că el, ca și Socrate, Arcesilaos și Carneade, n-a scris nimic sau, cum spune textul, n-a lăsat nici o operă scrisă. Ca sectatori ai lui Pyrrhon care au scris opere din care cei vechi se puteau informa despre filosofia sceptică – opere care azi sînt pierdute –, Diogenes citează pe Timon din Phlius, elev direct al lui Pyrrhon, a cărui viață urmează în capitolul următor; *Enesidem din Chnosos*, fondatorul scepticismului nou; *Numenios* (a nu se confunda cu Numenios din Apamea, filosof neopitagorician care a influențat și neoplatonismul, sec. II d.H.), și *Nausiphanes din Teos* (vezi mai sus, nota 343), elev al lui Pyrrhon, sector al lui Democrit și profesor al lui Epicur. Dacă este vorba de acest Nausiphanes, este curios că Diogenes n-a respectat ordinea cronologică a discipolilor și n-a citat pe Nausiphanes înainte sau imediat după Timon. **425.** În cele ce urmează pînă la finele capitolului despre Pyrrhon (§§ 102-109), Diogenes Laertios dă o nouă expunere a ideilor scepticismului, prezentînd mai întîi – în trei rînduri – obiecțiile dogmaticilor și de fiecare dată după aceea, imediat, replicile scepticilor (vezi începutul obiecțiilor făcute de dogmatici în §§ 102, 104 și 107). În § 105 avem trei citate din opere ale lui Timon, iar în § 106 sînt citate titlurile a trei lucrări ale lui Enesidem, apoi *Zeuxis*, elevul lui Enesidem, apare cu titlul unei lucrări, *Antiochos din Laodicea* (fără vreun titlu de lucrare) și *Appellas*, cu opera sa *Agrippa*. Acest Agrippa, desigur, este filosoful sceptic elev al lui Enesidem, care a dat o nouă clasificare a „modurilor” sau „motivelor” de îndoială (τρόποι), în număr de cinci, în locul celor zece ale lui Enesidem (vezi mai sus, nota 390).

426. Formula este tipică pentru sceptici: $\pi\alpha\nu\tau\acute{\iota}\ \lambda\acute{o}\gamma\omega\psi\ \lambda\acute{o}\gamma\omicron\nu\ \acute{\alpha}\nu\tau\iota\kappa\epsilon\iota\sigma\theta\alpha\iota$, „oricărui argument îi stă în față un contra-argument”. **427.** Obiecția aceasta contra scepticilor este obișnuită în școlile dogmatice. Scepticii, afirmînd imposibilitatea de a cunoaște realitatea lucrurilor și de a face judecăți valabile despre ele,

exprimă păreri dogmatice despre cunoaștere. Imediat mai departe urmează prima replică a scepticilor. **428.** Am tradus πῶθι cu „stările noastre subiective”, preferabilă altor traduceri ce s-au dat: „was wir unmittelbar an uns erfahren” (Apelt), „impressions” (Hicks), deși toate spun cam același lucru. **429.** Și această maximă e tipică pentru scepticii greci: οὐδὲν ὀρίζω, „nu definesc nimic”. (Dăm maxima sub forma ei de la începutul § 104.) **430.** În loc de φθέρεται, „piere”, Apelt propune lectura φορεῖται, „este purtat”, cu semn de întrebare. Noi rămânem la lecțiunea manuscriselor. **431.** τὸ ἄδηλον este termen tehnic în filosofia postaristotelică și înseamnă „lucrul invizibil”, „lucrul care nu este perceput prin simțuri”; în sens propriu înseamnă „ceea ce e neclar, neevident”. El se constată și se deduce prin τὸ φαινόμενον, „lucrul vizibil” sau „lucrul sensibil”, care devine un „semn doveditor”, σημεῖον, al lucrului invizibil. Fumul pe un deal e semnul doveditor al focului care nu se vede. După cum vom vedea în Cartea a X-a a lui Diogenes, la Epicur, atomii și devierea lor sînt ἄδηλα, „lucruri invizibile și neclare”, pe care filosoful le stabilește prin existența lumii, care e o împletire a atomilor. Tot astfel este vidul dovedit prin existența mișcării pe care o constatăm prin simțuri, pe cînd vidul e invizibil, ἄδηλον. **432.** Un tablou pictat prezintă un relief aparent în adîncime, prin desenul în perspectivă. Dar dacă spunem că n-are relief nu mai este vorba de perspectiva aparentă, ci de altceva. **433.** Primul fragment citat din Timon, vezi Diels *PPbF*, nr. 81, p. 206; al doilea citat, *ibidem*, nr. 69, p. 203, și al treilea citat din Timon, *Despre simțuri*, *ibidem*, nr. 74, p. 205. **434.** *Enesidem din Cnosos*, vezi mai sus, nota 335. Aici este citată o operă a lui Zeuxis, care e numit γωνίπους, elevul lui Enesidem (vezi Diogenes Laertios, IX, 116, finele *Vieții lui Timon*). Antiochos din Laodicea se găsește citat numai aici și în Cartea a IX-a, 116. Appellas, filosof sceptic, probabil discipol al lui Agrippa, despre care scrie și o carte, e cunoscut numai din acest pasaj. Despre Enesidem se spune că el considera „senzația” (τὸ φαινόμενον, „ceea ce apare simțurilor”) drept criteriu al scepticului. Aceeași părere avea și Epicur despre criteriu, după cum vom vedea în Cartea a X-a a lui Diogenes. După Democrit, datele simțurilor sînt convenționale, νόμῳ.

435. „Abținerea de a judeca” (ἐποχή) – termen tehnic în filosofia sceptică, întrebuintat, poate, chiar de Pyrrhon. **436.** ἀταραξία, alt termen tehnic, poate provenind din filosofia sceptică și apoi extinsă la toate celelalte școli postaristotelice (stoici, epicurieni) ca mod al conduitei umane pentru a ajunge la fericire, care este scopul final. Vine de la aceeași rădăcină ca ταραχή, „tulburare”, sau verbul ταραττω, „a tulbura”, precedată de *alfa* privativ; deci lipsa de tulburare.

437. Acceptăm la începutul § 108 lectura αὐτοῖς a lui Apelt în loc de οὔτε al manuscriselor, care dă un sens imposibil și contrar celui acceptat.

438. Textul este deteriorat. Noi am introduce în text un simplu <καί> după βιοῦν și citim δυνήσεται βιοῦν <καί> περὶ τῶν δογματικῶν ζητήσεων ἐπέχειν („el va putea trăi și se va putea abține de la cercetări dogmatice, dar nu de la chestiuni privind viața etc.”). **439.** ἀπάθεια, termen tehnic filosofic, întrebuintat poate pentru prima dată de Pyrrhon. Termenul e greu de tradus: „insensibilitate” are un oarecare iz peiorativ. Aici, la ἀπάθεια, credem că este vorba de o atitudine activă: refuzul de a ceda suferințelor și lucrurilor neplăcute sau dureroase.

440. „Blîndețea”, πραότης, este o caracteristică a figurii lui Pyrrhon.

CAPITOLUL XII

Timon

(325-235 î.H.)

441. *Viața* lui Timon este editată critic la H. Diels, în *Poet. Philos. Fragmenta*, 1901, pp. 173-175, anume Cartea a IX-a, 109-115 *init*.

Apollonides din Nicaia, scriitor, probabil și filosof de direcție sceptică, a scris *Comentarii* la poemul satiric al lui Timon, intitulat *Silloi*. Aceste *Comentarii* le-a dedicat împăratului Tiberiu, lucru care fixează timpul cînd a trăit Apollonides:

sec. I î.H./sec. I d.H. Același Appolonides mai e citat, probabil, de Ammonius, *de differentia vocabulorum adfinium*, s.v. ὀφλεῖν; de Harpocration, s.v. Ἴων; de Michael Apostolios și de Stephanus din Byzantion. Mai importante sînt cuvintele următoare, ὁ παρ' ἡμῶν, pe care le-am tradus cu „al nostru”, pentru a reda cele două interpretări posibile. După prima interpretare ὁ παρ' ἡμῶν înseamnă „compatriotul nostru”, cum opinează Reiske și, după el, Usener. Cum nu se pune problema că Diogenes Laertios ar fi fost originar din Nicaia, Usener emite ipoteza că acesta l-a plagiat în întregime pe un istoric al filosofiei din Nicaia care putea spune acest lucru și se oprește la Nicias din Nicaia, scriitor citat de cîteva ori de Athenaios și care a scris lucrarea φιλοσόφων διαδοχαί. După Usener, fiindcă Diogenes îl copiază ca plagiator pe Nicias din Nicaia, de aceea nu se găsește numele acestuia în opera primului. Ipoteza lui Usener este nefondată: Diogenes poate să fi copiat, după obiceiul antic, acest pasaj de la începutul vieții lui Timon, în mod mecanic, dintr-un autor care era din Nicaia, dar de aici pînă la a atribui întreaga operă a lui Diogenes unui singur autor e distanță mare. De altfel, opera lui Diogenes nu are un caracter net de διαδοχαί pentru a o identifica cu φιλοσόφων διαδοχαί ale lui Nicias. Alfred Gercke crede că autorul copiat de Diogenes ar fi Maximos din Nicaia, filosof neoplatonic citat de Proclus, ceea ce iarăși nu are nici o justificare, întrucît acest Maximos ar putea fi posterior lui Diogenes Laertios. A doua interpretare a lui ὁ παρ' ἡμῶν ar fi „cel dintr-o sectă cu noi”, ceea ce a și fost propus de unii filologi, ca Wilamowitz-Moellendorf și E. Schwartz. În acest caz, să fi fost Diogenes Laertios un partizan al scepticismului? Acest lucru e puțin probabil. Astfel, în Cartea a X-a, § 9, Diogenes laudă într-un mod deosebit pe Epicur, fără ca pentru aceasta să poată fi declarat epicurian. Rămîne deci că Diogenes Laertios, în acest început al *Vieții lui Timon*, a copiat în mod mecanic izvorul său, care era un autor din Nicaia, fără să-l socotim pe acesta ca singurul autor și izvor al *Vieților* lui Diogenes. Ménage (latinizat Menagius), filolog francez din secolul al XVII-lea, a propus să se citească ὁ πρό ἡμῶν „cel dinaintea noastră” în loc de ὁ παρ' ἡμῶν. Dar, după cum observă alții, în cazul acesta ar fi trebuit o determinare mai de aproape a timpului printr-un ὄλγους sau ceva similar. Lucrarea lui Apollonides *Comentarii la Silloi ai lui Timon* avea cel puțin două Cărți, deoarece aici e citată prima Carte. **442.** *Timarchos* – tatăl lui Timon; e citat numai aici la Diogenes. Lexiconul *Suda* îl dă pe Timarchos ca tatăl lui Pyrrhon, probabil în mod eronat. **443.** *Stilpon* – filosof megaric, elev al lui Euclides din Megara (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, II, 113-120).

444. Acest *Xanthos din Pblus*, medic, fiu al lui Timon, nu e cunoscut din altă parte. **445.** *Sotion din Alexandria*, celebrul autor al unei lucrări intitulate *Succesiunile filosofilor* (pe la 200 î.H.), a fost adesea citat de noi. Aici și puțin mai departe Diogenes Laertios citează Cartea a XI-a a lucrării lui Sotion, ceea ce dovedește că această Carte din opera lui se ocupa de sceptici. Întreaga lucrare avea 13 Cărți. **446.** După Diels (*PPbF*, p. 173), în propoziția precedentă la Diogenes Laertios ar fi vorba de Xanthos, fiul lui Timon. Totuși n-ar fi exclus să fie vorba de Timon. Diels crede că Diogenes, introducînd această notiță de la Sotion, a lăsat să cadă mențiunea despre fiul mai tînăr. **447.** Regele Antigonos al Macedoniei, numit Gonatas, de la 283 la 240/39 î.H. Ptolemaios al II-lea Filadelful domnește peste Egipt de la 283 la 246 î.H. **448.** *Antigonos din Carystos* – biograf al filosofilor contemporani lui, de care ne-am ocupat adesea (vezi mai sus, nota 334). **449.** Deci Antigonos din Carystos a scris *Viața lui Timon* în cadrul biografiilor sale. **450.** Diogenes dă două mențiuni ale lucrărilor scrise de Timon. Prima am atribuit-o lui Apollodor cronograful din Atena, fiind în genul acestuia. A doua mențiune, în care se dă pe scurt subiectul și felul de tratare cu cele trei Cărți de *Silloi* și un *incipit*, o atribuim lui Demetrios din Magnesia. Σίλλος înseamnă „batjocură” și e titlul lucrării lui Timon, un poem satiric în trei Cărți în care batjocorea pe toți filosofi, afară de Pyrrhon. Xenofanes din Colofon, care a avut formulări cu caracter sceptic, și Socrate găsesc o oarecare menajare din partea lui Timon (vezi începutul poemului *Silloi* de Timon la Diels, *PPbF*, nr. 1, p. 184).

451. Obişnuita rubrică a biografiilor, privitoare la vârsta atinsă de filosofi. Aici se dau ca izvoare Antigonos din Carystos şi Sotion, Cartea a X-a (vezi nota 445).

452. Aici avem echivalentul unei liste de autori omonimi, dar care nu conţine decât un singur nume (în afară de Timon Silograful): Timon mizantropul.

453. *Hieronymos din Rhodos*, peripateticianul, se găseşte citat de mai multe ori la Diogenes Laertios şi alţi autori, ca Plutarh, Strabon, Athenaios, Clemens din Alexandria etc. (prima jumătate a secolului al III-lea î.H.), contemporan cu Lycon, al cărui adversar a devenit. Obiceiul sciţilor, respectiv al paţilor, de a ţinti cu arcul în timp ce fug pe cai, deci ochind cu capul întors înapoi, este îndeobşte cunoscut din antichitate. **454.** Acest *Alexandros*, dramaturg, e greu de identificat. Apelt îl face alexandrin. Hicks îl identifică cu un poet din Pleuron în Etolia. Certitudine nu putem avea. Există un *Homeros* poet tragic din Hierapolis în Caria, citat de Suda, şi Stephanus din Byzantion. Hicks vorbeşte de Homeros, poet tragic din Byzantion. Şi aici identificarea este grea. În orice caz, nu e vorba de poeţi cu renume nici pentru Alexandros, nici pentru acest Homeros. **455.** *Aratos din Soloi* (prima jumătate a secolului al III-lea î.H.) – poet didactic care a scris un poem celebru intitulat Φαινόμενα, ce ni s-a păstrat, cu o descrierea a constelaţiilor cerului, poem comentat de numeroşi autori din antichitate. Mai există un general vestit din Sicyona, ceva mai tânăr ca primul, care a scris nişte *Memorii* (᾽Προμνήματα) în peste 30 de Cărţi. Ambii ar putea veni în considerare aici. Întrebarea despre un text autentic al lui Homer pusă de general ni se pare că e mai puţin plauzibilă decât la poetul Aratos. **456.** Tehnica editării textelor de autori clasici şi mai ales ale lui Homer era foarte dezvoltată în epoca alexandrină. Ediţiile epopeilor homerice de Zenodotos din Efes, de Aristophanes din Byzantion şi de Aristarchos din Samothrace erau celebre. Totuşi, manuscrisele vechi pe baza cărora se făceau ediţiile critice îşi păstrau mai departe valoarea. **457.** *Zopyros* (din Clazomene?) – oratorul; este citat şi de Quintilian. În această poveste este vorba de desfăşurarea ruloului de papirus pe care se scria, în vederea citirii. **458.** Textul pare deteriorat. Apelt ia εὔρους în sensul de „viguros”, ceea ce este forţat, εὔρους însemnând „mobil”, „mişcător”, propriu-zis „care curge uşor”, de aici „activ”. Pentru rest, el modifică δριστόν „a dejuna” în ἀρρωστέιν „a fi bolnav”, schimbă pe συγχορνέιν în σύν χρόνῳ şi traduce astfel: „era aşă de voinic, încît nu şi-a pierdut vigoarea cu trecerea anilor”. Noi rămânem la textul dat de Diels, chiar dacă nu e complet satisfăcător. Pentru συγχορνέιν, ms. B. are συγχορνέιν. **459.** *Cercopii* sînt nişte fiinţe răutăcioase şi înşelătoare, de natură supraumană, legendară. Piaţa respectivă din Atena, de altfel necunoscută din altă parte decât de aici, purta porecla de „Piaţa Cercopilor”. **460.** *Attagas* ar fi un tesalian vestit pentru răutatea lui, iar *Numenios* ar fi un corintian cu faimă rea (vezi Diogenianus Vindobonensis, I, 96). După Macarios, 7, 90 aceştia ar fi doi ţilhari. Scrise cu literă mică, deci ca nume comune, ἀτταγᾶς şi νοομήνιος ar fi două specii de păsări de cîmp. Ceea ce voia să spună Timon e că nici simţurile, nici raţiunea (cele două facultăţi de cunoaştere ale omului) nu dau o cunoaştere autentică a realităţii, nu constituie un criteriu de cunoaştere a adevărului. Pe româneşte, dictonul prezentat de Diogenes s-ar putea reda cu zicala: „S-a înţilnit tusea cu junghiul”. **461.** *Dioscurides din Cypru* – filosof, elevul lui Timon; e citat numai aici de Diogenes Laertios.

462. Obişnuitele anecdote şi vorbe de spirit atribuite filosofilor. Cuvîntul ἀναπεπταμένους este greu de înţeles şi de tradus. Potrivită ar fi, poate, traducerea „cum vă daţi în spectacol” (vezi şi Diels, *PPbF*, p. 175, aparatul critic pentru rîndul 12). **463.** Această lucrare în proză a lui Timon este citată aici la Diogenes, ca şi altă lucrare în proză, Περὶ αἰσθήσεων, de care am vorbit mai înainte (Diogenes Laertios, IX, 105). Deci Timon l-a atacat pe Arcesilaos în timp ce trăia, iar după moarte l-a laudat. **464.** *Menodotos* de aici este sigur acelaşi care e citat puţin mai departe ca Menodotos din Nicomedeia, filosof sceptic şi medic din şcoala empiristă. E citat şi de Sextus Empiricus, *P.H.*, I, 222 şi de Galenos.

465. După părerea lui Menodotos, şcoala sceptică a avut o eclipsă, a încetat să existe de la Timon şi pînă la *Ptolemaios din Cyrene*, care a reînfiinţat-o. După

locul unde apare în lista succesiunilor școlii sceptice dată de Diogenes Laertios mai jos în ultimul paragraf, 116, al Cărții a IX-a, Ptolemaios trebuie să fi fost posterior lui Carneade și anterior lui Enesidem, deci secolul al II-lea î.H. După cum vedem, Menodotos scoate scepticismul academic din tradiția școlii sceptice, considerînd școala ca întreruptă după Timon.

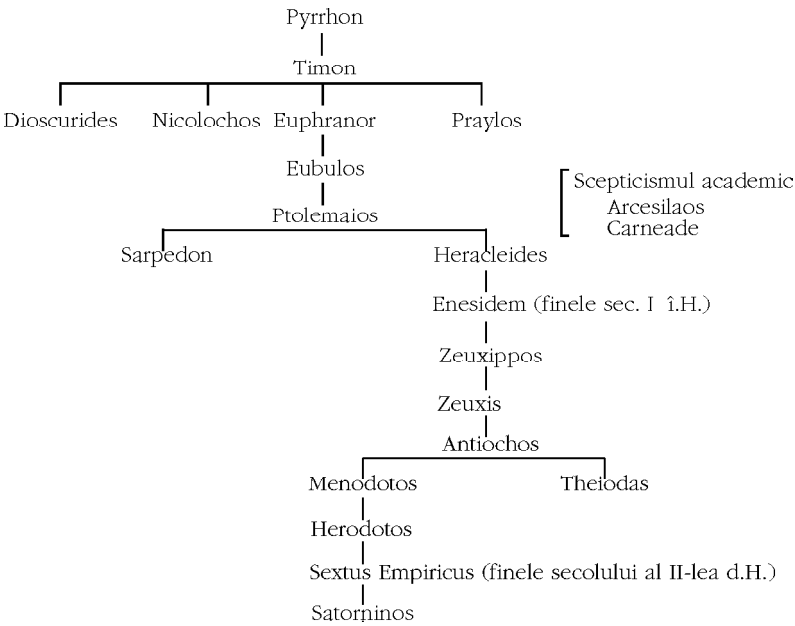
466. Urmează o notiță cu succesiuni ale filosofilor sceptici luată după Sotion și Hippobotos, citați nominal, care sînt aproape contemporani (finele secolului al III-lea – începutul secolului al II-lea î.H.). Izvorul lui Diogenes Laertios pare a fi Hippobotos, direct sau indirect. După Sotion și Hippobotos, Timon a avut ca discipoli pe *Dioscurides din Cypru*, menționat și mai sus (vezi nota 461), pe *Nicolochos din Rhodos*, necunoscut din altă parte, pe *Euphranor din Seleucia*, citat numai aici, și *Praylos din Troada*, citat tot numai aici, despre care, după *Phylarchos* – istoricul din Atena care a trăit pe timpul lui Ptolemaios al IV-lea Filopator (221-203 î.H.) – se spune că a suportat torturi în patria sa ca trădător, deși era nevinovat, fără a se plînge de concetățenii săi. Deci toți acești filosofi menționați de Diogenes după Sotion și Hippobotos aparțin secolului al III-lea î.H.

467. Urmează o ultimă listă continuă a succesiunii filosofilor sceptici, care merge aproape pînă pe timpul lui Diogenes Laertios, cum e Sextus Empiricus, care aparține sfîrșitului secolului al II-lea sau începutul secolului al III-lea d.H. Cine a alcătuit această listă, nu știm. Desigur nici Hippobotos, nici Sotion, care aparțin începutului secolului al II-lea î.H. Poate că această ultimă listă este chiar de Diogenes Laertios sau cel puțin completată de el. Lista începe cu *Euphranor din Seleucia*, care era dat de Sotion și Hippobotos ca discipol al lui Timon. Urmează în succesiune *Eubulos din Alexandria* (necunoscut din altă parte). Acestuia îi succede *Ptolemaios*, desigur cel din Cyrene, menționat mai sus (nota 465) după care vine *Sarpedon* (necunoscut din altă parte), după acesta *Heracleides*, greu de identificat în masa purtătorilor aceluiași nume. (Pape-Benseler îl identifică cu Heracleides Lembos, epitomatorul lui Sotion și al lui Satyros, dar noi nu vedem justificarea acestei identificări.) Cu următorul, *Enesidem din Cnosos*, sîntem pe tărîm mai sigur și am ajuns în jumătatea a doua a secolului I î.H., întrucît Cicero nu-l cunoaște și afirmă că pyrrhonismul este stins pe timpul său (Cicero moare în 43 î.H.). După Enesidem, în lista lui Diogenes de la finele Cărții a IX-a urmează *Zeuxippos*, tot din Cnosos (necunoscut din altă parte), după care vine *Zeuxis*, numit „Picioare-strîmbe” (Γωνιόπους), necunoscut de altundeva; urmează *Antiochos din Laodicea* pe rîul Lycos (sînt foarte multe rîuri purtînd acest nume în Asia Mică și aiurea), de altminteri necunoscut, apoi *Menodotos din Nicomedeia*, medic din școala empirică (vezi mai sus, nota 464), și *Theiodas din Laodicea* (necunoscut nouă din altă parte). Lui Menodotos îi succede Herodotos, fiul lui Arieus din Tars, poate citat și de Galenos, iar la *Suda* apare ca fiind din Philadelphia, dacă este vorba de același Herodot. Discipolul lui Herodot (care a fost, poate, tot medic) a fost *Sextus Empiricus*, bine cunoscut, medic de profesie și filosof sceptic, a cărui operă *κατὰ μαθηματικούς*, în 11 Cărți, ni s-a pastrat, fiind citată de Diogenes sub alt titlu, *Σκεπτικά*, și ca avînd 10 Cărți. Pe Sextus l-ar fi audiut ca discipol *Satorninos*, numit Cythenas, poreclă greu de înțeles. Cuvîntul se pune în legătură cu rădăcina verbului *κεύθω*, în care caz ar însemna „ascunsul” sau „obscurul”. Hicks se gîndește la *κωδαθηναίεύς*, „aparținînd demului atic Cydathenaion”, ceea ce nu se poate justifica din punct de vedere paleografic. Aici se termină Cartea a IX-a, penultima, a lui Diogenes Laertios.

Iată sub formă de schemă tabloul filosofilor sceptici în succesiunea lor, așa cum e dată de Diogenes Laertios la finele expunerii *Vieții* lui Timon și completată cu cei care lipsesc.

Lipsește din listă Agrippa, posterior lui Enesidem, care a dat o clasificare a modurilor de înțoială (τρόποι) în cinci rubrici, în loc de zece ca la Enesidem.

Pentru discipolii lui Pyrrhon vezi Diogenes Laertios IX, 67-70.

Cartea a X-a

Epicur (342-271 î.H.)

1. Cartea a X-a, consacrată în întregime lui Epicur, a fost editată pe tranșe risipite în diferite capitole ale lucrării sale de Hermann Usener, *Epicurea*, Leipzig, 1887, lucrare fundamentală pentru cunoașterea izvoarelor grecești și latinești ale epicureismului. Cele trei scrisori autentice ale lui Epicur despre filosofia sa, inserate de Diogenes Laertios în Cartea a X-a și Κύριαι δόξαι au avut parte de o ediție separată, pregătită de P. von der Mühl, Leipzig, 1922. Între alte traduceri cuprinzând întreaga operă a lui Diogenes Laertios, cităm valoroasa traducere din 1914 a lui A. Kochalsky a Cărții a X-a consacrată lui Epicur din Diogenes Laertios. Au mai fost editate noi fragmente din Epicur și epicurieni, găsite pe papirus mai ales din Herculaneum, mai cu seamă de filologii italieni. Pentru cunoașterea lui Epicur și a filosofiei sale este importantă opera *De rerum natura* a lui Lucrețiu, cu cele trei comentarii ce s-au dat și care citează mereu și textele paralele din Epicur sau despre filosofia lui Epicur ce s-au conservat din antichitate: 1) Karl Lachmann, 1882, 2) H.A.J. Munro, 1893 și 3) L. Robin-A. Ernout, vol. I-III, 1925-1928. Cele trei scrisori ale lui Epicur sînt traduse de A. Ernout, *Lucrece*, în vol. I, pp. LIX-CXXIII.

2. Tatăl lui Epicur, *Neocles*, era cetățean atenian și cleruh la Samos. Pentru cleruh: vezi mai jos, nota 4. Neocles acesta e citat și de alți autori: Plutarh, Strabon. De profesie era învățător. *Chairestrate*, mama lui Epicur, este citată și de *Lexiconul Suda*. *Metrodor din Lampsacos* a fost discipolul cel mai iubit al lui Epicur și a murit înaintea acestuia. E citat adesea și de alți autori. Copiii lui sînt citați în testamentul lui Epicur, pe care îl vom vedea mai departe. Metrodor este adesea menționat de Diogenes Laertios. Aici avem citată lucrarea lui *Despre nașterea bună*, Περί εὐγενείας. 3. Este vorba de *Heracleides Lembos*. El a rezumat opera lui Sotion și cea a lui Satyros. 4. Atenienii, formîndu-și imperiul colonial sub numele de Liga maritimă, se purtau destul de brutal cu așa-numiții „aliați” ai lor. Astfel ei au obligat unele cetăți din ligă să cedeze o parte din terenurile lor agricole, le-au împărțit în loturi, numite *clerubii*, fiindcă erau atribuite prin tragere la sorți, și au instalat pe ele cetățeni atenieni. Prin aceasta ei atingeau un dublu scop: pe de o parte scăpau de un număr de săraci incomozi, oameni fără existență asigurată în Atena, iar pe de altă parte controlau pe „aliați”, împiedicîndu-i de a face opoziție. 5. La 18 ani Epicur vine la Atena spre a-și face serviciul militar, ca efeb, în anul 323. E data cea mai certă din viața lui. În același an Aristotel se refugiază la Chalcis, în urma morții lui Alexandru cel Mare.

6. *Perdiccas* – faimos general al lui Alexandru Macedon; *Colofon* – cetate din Asia Mică nu departe de Milet. Colofon e colonie ioniană și patria lui Xenofanes.

7. În cronologia oficială a Atenei, anii erau indicați cu numele arhontelui eponim. *Anaxicrates* a fost arhonte în anii 307/6 î.H. 8. Școala și-a fondat-o Epicur în acest timp, puțin după a doua venire a sa la Atena, în 307/6.

9. Aici se spune că Epicur a început să studieze filosofia la 14 ani. Dar mai departe, tot la Diogenes (X, 14), ni se spune că a făcut acest lucru la 12 ani. În orice caz, ca profesor de filosofie a funcționat mai întîi la Mytilene și Lampsacos (309 î.H.), la vîrsta de 32 de ani, cu doi ani înainte de a veni pentru a doua oară la Atena. 10. *Apollodoros* epicurianul, numit și *κηποτύραννος*, „tiranul grădinii” (= școlii epicuriene) se întâlnește de mai multe ori citat de Diogenes (X, 24). Aici se menționează lucrarea lui, *Viața lui Epicur*, în cel puțin două Cărți.

11. Hesiod vorbește de Chaos, ca începutul lumii, în *Theogonia* sa, v. 116, 123, 700, 814. *Hermip din Smyrna* – cunoscut biograf, de care am mai vorbit de

nenumărate ori. Filosofia lui Epicur se bazează în părțile ei esențiale, mai ales fizica, pe atomismul lui Democrit, însă cu modificări importante și originale.

12. Vezi Diels, *PPbF*, nr. 51, p. 197 (Timon). **13.** *Philodemos din Gadara* în Syria (pe la 60 î.H.), important mai ales prin faptul că un număr mare din operele sale numeroase s-au păstrat în parte pe papirusuri din Herculaneum. Vezi lista acestor scrieri la Ueberweg-Prächter, *Grundriss*, I, 1926, pp. 439-441. Pentru *Canonica* lui Epicur și teoria cunoașterii e deosebit de importantă lucrarea Περὶ σημείων καὶ σημειώσεων („*Despre semne și semnificări*”). Despre frații lui Epicur: *Neocles* (aceiași nume cu tatăl) mai apare la Suda, Plutarh, Cicero. *Chairedemos* apare și la Suda. *Aristobulos* nu ne e cunoscut din altă parte. *Mys*, sclavul lui Epicur, mai apare și la Aulus Gellius și Macrobiu (Μῦς înseamnă „șoarece”). Se dădeau adesea nume de animale la sclavi. Epicur a avut mulți sclavi printre sectatorii săi, după cum vom mai vedea. Doctrina lui Epicur a avut mare priză asupra oamenilor simpli, modești, săraci. Myronianos din Amastris în Paflagonia e citat de mai multe ori de Diogenes Laertios. Lucrarea Ὅμοια ἱστορικὰ κεφάλαια apare, sub titluri puțin modificate, tot la Diogenes. **14.** *Diotimos* stoicul mai apare și la Athenaios și la Sextus Empiricus. El e răuvoitor față de Epicur.

15. Cine e autorul acestei lucrări, nu știm. Textul ar putea fi interpretat așa ca el să fie tot Diotimos. **16.** Pasajul precedent are textul deteriorat și e greu de corectat și de interpretat. Noi citim ἐν τῷ δωδεκάτῳ (ultimul cuvânt se află în ms. B), urmat de τῆς διαδοχῆς, și îl mai repetăm o dată precedat de καὶ (deci socotim o cădere din text din cauza unui ὁμοιοτέλευτον). Iar mai departe manuscritele sale au καὶ (=24). Cum Sotion trata despre Epicur în Cartea a 12-a a *Succesiunilor* sale, menținem acest număr și îl referim la această lucrare a lui. În schimb, ignorăm cu totul ce sînt acele *Obiecții diocleene*. Credem că ele erau în număr de 24 și că în a 12-a se aflau atacurile împotriva lui Epicur. Dar nu știm cine e acest Diocles, dacă e vorba de autorul obiecțiilor sau de obiectul lor. Nici soluția lui Apelt, cu virgula pusă înainte de ἐλέγχων și ἐλέγχων socotit ca participiu, nu ne satisface. Astfel citim textul: καὶ Σωτίων ἐν τῷ δωδεκάτῳ <τῆς Διαδοχῆς καὶ ἐν τῷ δωδεκάτῳ> τῶν ἐπιγραφόμενων Διοκλείων ἐλέγχων. Ceea ce urmează nu e mai ușor de înțeles. Manuscrisele au: ὅ ἐστι περὶ τῆς καὶ. Am fi vrut să citim οἱ εἰσι [περὶ τῆς] καὶ, „care (sc. obiecțiile diocleene sînt în număr de douăzeci și patru)”. Vezi și discuția la Kochalsky (p. 60), a cărui soluție de asemenea nu ne satisface. În disperare de cauză rămînem la lectura lui Usener, care nu ne satisface nici ea: ὅ ἐστι περὶ τῆς εἰκάδος, „care se referă la ziua a douăzecea” a lunii, cînd epicurienii, după cum vom vedea mai tîrziu, aveau o serbare în fiecare lună. Acum cu privire la numele care se găsesc în textul de mai sus: *Poseidonios din Apamea* (cam 135-51 î.H.) este figura cea mai de seamă a școlii stoice medii, fondată de Panaitios din Rhodos (185-110 î.H.); *Nicolaos din Damasc*, istoric și filosof, numit ο φιλόσοφος și ὁ περιπατητικός (sec. I î.H.), care a scris numeroase opere, pierdute, între altele περὶ Ἀριστοτέλους φιλοσοφίας. Sotion ne este cunoscut. Lucrarea sa cea mai importantă, *Φιλοσόφων διαδοχαί*, scrisă pe la 200-180 î.H., avea 13 Cărți, dintre care a XII-a consacrată lui Epicur. Despre Diocles și *Obiecțiile* lui sau contra lui nu știm nimic. Ne e greu să credem că este vorba de o operă a lui Sotion, întrucît nu mai e citată nicăieri. În fine, *Dionysios din Halicarnas* este cunoscutul istoric, retor și literat (sec. I î.H.), a cărui operă vastă ni s-a păstrat în mare parte. **17.** *Leontion* – curtezană din Atena și iubita lui Epicur; este menționată și de alți autori, ca Plutarh, Athenaios, Cicero, Plinius. Numele de hetaire și de sclavă, cu formă de neutru, se întîlnesc adesea (vezi ceva mai departe, § 7). **18.** Fizica lui Epicur se bazează pe atomismul lui Leucip și Democrit, iar etica lui Epicur pe morala cirenaicilor, adică a școlii hedoniste, fondată de *Aristip din Cyrene*, așa cum fizica stoică se inspiră din doctrina lui Heraclit, iar etica stoică din morala cinicilor, a școlii fondate de Antistene din Atena. Totuși, atît în fizică, cît și în etică, epicureismul introduce modificări esențiale față de doctrinele din care se inspiră, astfel încît, departe de a fi un decalc, filosofia lui Epicur are un caracter de profundă originalitate.

19. *Timocrates* este fratele lui Metrodor. Acesta a fost prietenul și discipolul iubit al lui Epicur, de fel din Lampsacos. Timocrates a părăsit mai târziu școala lui Epicur, atacându-l chiar (vezi Diogenes Laertios ceva mai departe). Timocrates e adesea citat de Plutarh și de Cicero. *Herodotos* – scriitor; a avut legături cu Epicur, care i-a adresat o scrisoare de mare importanță pentru cunoașterea canonicii și fizicii lui Epicur și conservată integral de Diogenes Laertios, X, 35-83. „Paian” și „Anax” sînt epitețe date lui Apollo. *Mithras*, vistiernicul lui Lysimah (general și, mai târziu, diadoh al lui Alexandru), este cunoscut numai din acest text. Plutarh citează pe un Mithras, sirian de origine și filosof epicurian, care ar putea fi identic cu vistiernicul lui Lysimah. **20.** *Idomeneus din Lampsacos* – elev al lui Epicur și istoric; este adesea citat de Plutarh, Athenaios, Strabon etc. Epicur pare a-l fi iubit foarte mult și i-a adresat ultima scrisoare, pe care a scris-o în ziua morții sale și al cărei text e conservat de Diogenes, X, 22. După Cicero însă, *De finibus*, II, 30, 96, această scrisoare ar fi fost adresată lui Hermarchos, alt discipol.

21. Această și următoarele scrisori fac parte din scrisorile ticluite și puse sub numele de Epicur de Diotimos stoicul (vezi Diogenes Laertios, X, 3; vezi și mai sus notele 14 și 15). **22.** *Leonteus din Lampsacos* – filosof discipol al lui Epicur, citat și de Plutarh, Strabon. Soția lui Leonteus, *Themista*, mai e citată și de Cicero, Lactantius, iar de Clemens din Alexandria sub numele de Themisto.

23. *Pythocles* – prieten al lui Epicur, citat și de Plutarh. Epicur i-a dedicat o scrisoare cu o expunere despre meteori, care e păstrată de Diogenes Laertios, X, 84-116. Aceste citate din scrisorile precedente, chiar dacă ar fi autentice, nu depășesc cadrul unor scrisori familiare și dovedesc la Epicur un suflet cald și prietenos. **24.** *Theodoros*, adversarul lui Epicur, este citat numai aici de Diogenes Laertios și în Cartea a II-a, 65, unde se menționează scrierea lui Theodoros *Despre secte*. Cartea a IV-a, citată în textul precedent, face parte din lucrarea intitulată *Contra lui Epicur*. **25.** *Metrodor din Lampsacos* – prietenul iubit și discipolul lui Epicur. **26.** Lucrarea *Despre scop* a lui Epicur este citată în lista operelor lui la Diogenes Laertios, X, 27. Chiar dacă citatul din această scriere e autentic, rupt din contextul lui dă un sens care denaturează morală epicuriană. Scopul, după Epicur, e plăcerea, iar plăcerea prin simțuri e un element ce se găsește la baza oricărei acțiuni a omului, dar este completată prin alte elemente care depășesc senzualitatea inițială, după cum vom vedea în cursul expunerii epicuriene care va urma la Diogenes. Mai departe, scrisoarea către Pythocles, citată aici, nu este cea conservată la Diogenes Laertios, X, 84-116. Și aici, citatul rupt din context poate face cu totul altă impresie decît ar fi putut avea în ansamblu în care se afla.

27. *Epictet din Hieropolis* (cam 60-140 d.H.) – filosof din stoicismul nou, moralist sever și, desigur, adversar al lui Epicur (vezi Epictet, *Dissertationes*, III, 24, 38). **28.** *Timocrates* – fratele lui Metrodor (vezi mai sus, nota 19). Aici se citează lucrarea sa *Povești vesele*, cu câteva răutăți împotriva lui Epicur.

29. Epicur, înainte de a veni la Atena a ținut școală la Mytilene și Lampsacos (pe la 309-307 î.H.), unde au rămas discipoli de-ai lui. Aceștia sînt filosofi din Mytilene cărora Epicur le-a adresat o scrisoare care e pierdută.

30. Avem aici patru nume de curtezane, dintre care trei au formă de gen neutru: *Mammarrion*, latin, în legătură cu sînul; *Erotion*, în legătură cu dragostea; *Nikidion*, în legătură cu victoria (desigur în dragoste); al patrulea nume *Hedeia* („Dulcea”). Vezi mai sus, nota 17. **31.** *Nausiphanes din Teos* – discipol al lui Pyrrhon și sectator al lui Democrit. Mai e citat de Cicero și de Sextus Empiricus. Lucrarea lui Epicur *Despre natură*, în 37 de Cărți, se află în lista operelor lui Epicur la Diogenes Laertios, X, 27. Urmează un citat textual din Epicur despre Nausiphanes, pe care îl tratează cu severitate. **32.** Scrisoarea lui Epicur despre Nausiphanes, din care se dă mai departe un citat, trebuie să facă parte din *Scrisorile* acestuia citate la finele listei lui Diogenes Laertios, X, 28.

33. Lingușitori ai celor doi Dionysios, tatăl și fiul, ambii tirani ai Siracuzei, la curtea cărora Platon a călătorit de trei ori fără să poată realiza intențiile politice pe care le urmărea. „Platon cel de aur”, peiorativ, înseamnă Platon cel lacom de aur.

34. Grecii vechi erau foarte înclinați spre a-și insulta chiar pe nedrept adversarii, iar filosofi nu făceau excepție în această privință. *Democrit-Lerocrit* („Flecar”) este un calambur, ca și următorul, *Antidoros-Sannidoros* („Mișcător-de-coadă la daruri”). *Antidoros*, epicurian, citat și de Plutarh. „Dialecticienii” sînt, desigur, megaricii. Pyrrhon e numit de Epicur ignorant și incult. Vedem deci că, dacă Epicur a avut mulți detractori și a fost atacat cu violență, cu dușmănie și în mod nedrept, nici el n-a rămas dator și a întors violențele și insultele, lovind pe adversari în viață cît și figuri ale gândirii grecești dispărute de mult.

35. După ce a reprodus un număr de povești calomnioase și jignitoare la adresa lui Epicur, în paragrafele următoare (9-12) Diogenes Laertios face un splendid elogiu al lui Epicur, arătînd cumpătarea și frumoasele lui calități morale.

36. *Metrodoros din Stratonicea* e citat și de Cicero. A nu se confunda cu Metrodor din Lampsacos, discipolul fidel al lui Epicur. Metrodoros din Stratonicea, în Caria, a trecut de la Epicur la Carneade. **37.** Despre *Mys* și în general despre sclavii în școala lui Epicur, vezi mai sus, nota 13. Testamentul lui Epicur urmează puțin mai departe (§§ 16-22). **38.** Apollodoros epicurianul, numit *ἡπιόταρνος*.

39. *Diocles din Magnesia*, autorul operei *Ἐπιδρομή τῶν φιλοσόφων*. Nu găsim necesar de a șterge cu Apelt, după Roeper și Martini, pe δέ după Diocles. Informația cu prețul de cumpărare pe 80 de mine a grădinii de către Epicur o socotim ca venind de la Apollodor. Mai departe e citată Cartea a III-a din *Ἐπιδρομή τῶν φιλοσόφων* (probabil ultima). **40.** *Pitagora din Samos* este, poate, primul filosof care a fondat o școală în care discipolii duceau o viață în comun și avea un caracter de congregație religioasă, caracter pe care l-a păstrat într-o oarecare măsură Academia lui Platon și după aceasta și celelalte școli filosofice. Pitagoricenii vechi, pe timpul vieții maestrului, aveau și o comunitate de bunuri.

41. Rămînem la lectura *κοριδίου* și nu acceptăm corectarea *Κοθνίου* făcută de Menagius și adoptată de Apelt. **42.** Acest Athenaios pare a fi un discipol al lui Epicur și nu-l întîlnim în altă parte. **43.** Adică oracolul din Delfi, preoteasa Pythia, care rostește profeții așezată pe trepied. *Pytho* = Delfi. Pythia este preoteasa de la Pytho. **44.** *Diocles din Magnesia*, citat de nenumărate ori cu opera *Ἐπιδρομή τῶν φιλοσόφων*. **45.** Este vorba de *Anaxagora din Clazomene*, cunoscutul contemporan și prieten al lui Pericle (vezi *Viața* lui la Diogenes Laertios, II, 6-15). *Archelaos din Atena*, filosof premergător lui Socrate și maestrul lui (vezi Diogenes Laertios, II, 16-17, *Viața lui Archelaos*). **46.** Este vorba de *Diocles din Magnesia*. Din obligația de a-i învăța operele pe dinafară se vede importanța pe care Epicur o dădea doctrinei sale, nu afit din vanitate, cît din convingerea că ea dă oamenilor un mijloc de a se mîntui de teama de zei și de lumea cealaltă.

47. *Apollodor din Atena*, cronograful, adesea menționat de Diogenes și de noi în note. Probabil că *Nausiphanes din Teos*, în calitate de adept al doctrinei lui Democrit, a fost socotit de Apollodor ca profesor al lui Epicur, deși am văzut mai sus că acesta se exprimă destul de jignitor față de Nausiphanes (vezi Diogenes Laertios, X, 7-8). Nu știm cine este acest *Praxiphanes*, profesor al lui Epicur, care nu se află citat în altă parte. Există un Praxiphanes din Rhodos, filosof peripatetic citat de Diogenes Laertios, Strabon etc., dar care nu poate avea nimic comun cu profesorul lui Epicur. Acest din urmă Praxiphanes ar putea fi același personaj cu Nausiphanes, cu schimbarea primei părți a cuvîntului compus, cum se întîmplă adesea în grecește. În acest fel trebuie schimbat *καί* dintre cele două nume în *ἡ*. Vezi *Κάρβα ἢ Σκάβρα* pentru numele tatălui lui Acusilaos (Diogenes Laertios, I, 41); vezi mai departe la Xenofanes (Diogenes Laertios, IX, 18), la Heraclit (IX, 1). Epicharmos la Suda: *Τιτύρου ἢ Χιμάρου*, Archytas la Diogenes Laertios, VIII, 79; Anaxagora *Ἠγησιβούλου ἢ Εὐβούλου* la Diogenes Laertios, II, 6; Archelaos la Diogenes Laertios, II, 16; Democrit *Ἠγησιστάτου*, *Ἀθηνοκρίτου*, *Δαμασίππου* la Diogenes Laertios, IX, 34 etc. Și Clemens din Alexandria, *Stromata*, I, 64 (vol. II, p. 41, 1, Stählin) spune că, după unii, Nausiphanes ar fi fost profesorul lui Epicur. Diogenes Laertios, *Proem.*, I, 15, menționează pe Nausiphanes și Naukydes (după Diels o variantă de nume a primului) ca discipoli ai lui Democrit și

profesori ai lui Epicur. Deci Praxiphanes din textul nostru ar putea fi o variantă a numelui lui Nausiphanes. **48.** Din scrisoarea lui Epicur către Eurylochos nu s-a păstrat decât acest fragment. Eurylochos nu e cunoscut din altă parte.

49. Negarea din partea lui Epicur și a lui Hermarchos că ar fi existat un filosof cu numele Leucip își are importanța sa. Acesta este o figură vagă și doctrina sa e greu de separat de cea a lui Democrit. Paul Tannery s-a bazat pe aceste considerente pentru a da în vileag, cu oarecare rezerve, ipoteza că Leucip ar fi fost personaj într-un dialog al lui Democrit, care a devenit cu timpul personaj de sine stătător. După cum vedem mai departe la Diogenes Laertios, alți epicurieni, printre care Apollodoros, afirmau că Leucip a fost profesorul lui Democrit. *Hermarchos din Mytilene* este un discipol de seamă al lui Epicur și succesorul acestuia la conducerea școlii. Hermarchos e citat de mai multe ori și în testamentul lui Epicur de la Diogenes Laertios, pe care îl vom parcurge în curînd, precum și la diverși autori, ca Athenaios, Cicero etc. **50.** Pentru *Apollodoros* epicurianul, „tiranul grădinii”, vezi mai sus nota 10. **51.** *Demetrios din Magnesia* – autorul lucrării *Despre poeții și scriitorii omonimi*, adesea citată de Diogenes Laertios. *Xenocrate din Chalcodon* – discipolul lui Platon și al treilea școlarh al Academiei platonice, după Platon și Speusip. **52.** *Aristophanes din Byzantion*, gramaticianul, este, alături de Zenodotos și Aristarchos din Samothrace, una din marile figuri ale filologiei antice, vestit prin lucrările sale asupra textului lui Homer și a altor autori clasici. Aprecierile de aici despre stilul lui Epicur sînt interesante, dar contradictorii (vezi și mai departe §§ 26-27).

53. Lucrarea lui Epicur *Despre retorică* citată aici nu se găsește în lista scrierilor (care e dată ca incompletă) lui Epicur de la Diogenes Laertios, X, 27-28.

54. Formulele de salut sînt greu de tradus, ele fiind specifice fiecărei limbi. Aici am căutat să redăm sensul în care a căutat Epicur să modifice formula banală χαίρειν. **55.** Între numeroșii filosofi purtători ai numelui *Ariston* este greu de recunoscut cel de aici. Cei mai cunoscuți sînt: Ariston din Ceos, peripatetic, prieten cu Lycon (care a fost al patrulea școlarh al Lyceului) și biograful peripateticilor, și Ariston din Chios, filosof stoic disident. Aici este vorba de un Ariston care a scris despre *Viața lui Epicur*. **56.** Acest Ariston acuză pe Epicur de plagiat. *Canonul* e o operă importantă a lui Epicur, care e pierdută. Titlul acesta se găsește în lista operelor de la Diogenes Laertios, X, 27. *Nausiphanes din Teos* (finele secolului al III-lea î.H.). Lucrarea lui intitulată *Trepiedul* trebuie să fi tratat despre teoria cunoașterii. **57.** Platonul *Pamphilos*, al cărui elev ar fi fost Epicur la Samos după spusele lui Ariston, nu ne e cunoscut mai de aproape. E citat și de Cicero și *Lexiconul Suda*. **58.** Aici se spune că Epicur ar fi învățat filosofia începînd cu vîrsta de 12 ani; mai sus Diogenes Laertios (X, 2) vorbea de vîrsta de 14 ani. Școala și-ar fi întemeiat-o la vîrsta de 32 de ani, deci pe la 309 î.H., la Mytilene și Lampsacos mai întîi, apoi la Atena, începînd din 307/6.

59. Anul al III-lea al olimpiadei 109 este 342/1 î.H. și în același timp anul arhontatului lui Sosigenes. *Gamelion* e a șaptea lună atică, corespunzînd cu ianuarie-februarie, numită astfel fiindcă în acel timp se celebrau cele mai multe căsătorii. Platon a murit în 347 deci o diferență de doi ani față de socoteala cronografului Apollodor din Atena. Nici timpul de cinci ani cît ar fi stat la Mytilene și Lampsacos nu corespunde realității. **60.** Olimpiada 127, anul al II-lea, adică 271 î.H., care e și data arhontatului lui Pytharatos. **61.** *Hermarchos*, fiul lui Agemortos, din Mytilene, a succedat lui Epicur la conducerea școlii după moartea acestuia. Hermarchos e citat de nenumărate ori de Diogenes Laertios și nu vom mai reveni asupra lui. Mai e citat de Cicero, Athenaios, Photios etc. **62.** Avem încă una dintre banalele epigrame ale lui Diogenes Laertios, de care acesta era foarte mîndru și pe care le-a adunat în colecția sa, intitulată *Pammetros*, din care ia unele și le inserează în *Viețile filosofilor*. În epigrama de față, Diogenes a pus în două distihuri elegiace povestea morții lui Epicur, pe care o dă puțin mai înainte, luată de la biograful Hermip. **63.** Aici se termină viața lui Epicur, pe care Diogenes o încheie cu o formulă obișnuită biografiilor la fine de capitol. Urmează testamentul

lui Epicur (Diogenes Laertios, X, 16-21). **64.** Testamentul lui Epicur, ca și cele ale celorlalți filosofi – Platon, Aristotel, Theofrast, Straton, Lycon – sînt documente de cea mai înaltă valoare pe care ni le-a transmis antichitatea, grație sîrguinței lui Diogenes Laertios. *Amynomachos*, fiul lui Philocrates, atenian din demul Bate, pare a fi un prieten mai mult cu calități de administrator și om de afaceri decît filosof epicurian; tot astfel *Timocrates*, fiul lui Demetrios din demul atic Potamos, care nu trebuie confundat cu Timocrates disidentul, fratele lui Metrodor din Lampsacos. **65.** *Metroon* se numea templul din Atena consacrat zeiței Magna Mater, de origine frigiană, aflat în piața publică și în care se aflau și arhivele publice. **66.** *Hermarchos din Mytilene* este succesorul testamentar al lui Epicur la conducerea școlii, calitate în care a funcționat efectiv de la moartea lui Epicur (271 î.H.), nu se știe exact pînă cînd. După cum se vede, și mai tîrziu, toate deciziile pe care urmau să le ia mînuitorii averii lăsate de Epicur, Amynomachos și Timocrates, trebuiau să fie aprobate în înțelegere cu conducătorul efectiv al școlii: Hermarchos. E citat de mulți autori: Cicero, Plutarh, Athenaios, Photios. *Melite* este un district din Atica, constînd din orașul Atena propriu-zis și aflat în tribul Cecropis. **67.** Ἐναγίσματα se numesc sacrificiile aduse morților. În timpurile vechi de tot, singele victimei se turna pe mormînt și, printr-un canal, era condus în regiunea unde se afla gura mortului, cu intenția de a-l hrăni și de a-i da o nouă viață. Un reziduu al acestei credințe se găsește în *Nekyia* lui Homer, *Odissea*, XI, 23 și urm. (vezi și X, 524 și urm.). Astfel de Ἐναγίσματα prescrie Epicur pentru tatăl, mama și frații săi, precum și pentru sine de ziua nașterii sale, ziua a 10-a a lunii Gamelion. Apoi mai cere o serbare comemorativă în 20 ale fiecărei luni pentru sine și Metrodor. Acceptăm adăugarea în text a cuvîntului μνήμην, făcută de Aldobrandinus. **68.** Aniversarea fraților lui Epicur e plasată în luna Poseidon (decembrie-ianuarie), iar a lui Polyainos în luna Metageitnion (august-septembrie). *Polyainos* – fiul lui Athenodoros din Lampsacos, epicurian, discipol iubit al lui Epicur. S-a ocupat și de matematică. A murit, ca și Metrodor, înaintea lui Epicur. Citat de Cicero, Plutarh, *Lexiconul Suda*. **69.** Aici Epicur are grijă de educarea fiului lui Metrodor cu numele de Epicuros și de a fiului lui Polyainos, ambii morți înaintea lui. **70.** Mai departe se îngrijește cu multă solitudine de fiica minoră a lui Metrodor. **71.** Zestrea fetei va fi plătită de cei doi administratori: Amynomachos și Timocrates în înțelegere cu Hermarchos. Bărbatul ei urmează a fi ales de Hermarchos. **72.** *Nicanor* – discipol al lui Epicur, despre care nu știm decît că e citat aici cu solitudine de Epicur. **73.** Cărțile, biblioteca sînt prevăzute în unele testamente și lăsate anumitor persoane. Spre exemplu, Theofrast lasă cărțile sale (incluzînd, probabil, și cărțile lui Aristotel pe care le avea tot el) lui Neleus din Scepsis (Diogenes Laertios, V, 52). Vezi și dispozițiile testamentare cu privire la cărți făcute de Lycon (Diogenes Laertios, V, 73). Epicur lasă biblioteca sa urmașului său la conducerea școlii: Hermarchos. **74.** Eliberarea de sclavi prin testament este obișnuită (vezi și celelalte testamente de filosofi păstrate de Diogenes Laertios). Epicur eliberează aici nominal trei sclavi și o sclavă (cu nume la neutru: Phaidrion) **75.** Urmează textul ultimei scrisori, scrisă în ziua morții lui, de Epicur lui Idomeneus (păstrat și la Philodemos, *Vol. Herc.*², I, 125, 9). Această scrisoare se găsește în traducere latină la Cicero, *De finibus*, II, 30, 96, dar este adresată lui Hermarchos (nu lui Idomeneus). Cum textele sînt identice, e greu să admitem, cum susține Usener, că Epicur ar fi trimis la doi adresanți scrisori cu text identic. Philodemos (*Vol. Herc.*², I, 128) mai dă textul unei scrisori pe care Epicur a scris-o în ultimele zile ale existenței sale, dar cu text diferit, chiar dacă ideile sînt aceleași. **76.** Această splendidă scrisoare, la sfîrșitul căreia se recomandă fiii lui Metrodor solitudinii și îngrijirii adresantului (ceea ce ar conveni mai bine pentru Hermarchos), ne ilustrează tema fundamentală a moralei lui Epicur. Plăcerea este scopul după Epicur, iar dacă omul are tăria să evoce cu destulă intensitate clipele fericite pe care le-a trăit în trecut, el poate fi fericit și în clipele de cea mai mare durere și în chinuri, el poate fi fericit chiar închis și ars în taurul de bronz al tiranului Phalaris, în care acesta își ardea victimele spre a se amuza auzind

strigătele lor de durere ieșind sub formă de muget din gura deschisă și din nările taurului. **77.** Nu trebuie să facem, ca alți filologi, recriminări împotriva lui Diogenes Laertios fiindcă a pus aici, la sfârșitul acestei scrisori, formula de sfârșit a testamentului: „Acestea au fost condițiile testamentului lui”, în loc s-o pună înaintea scrisorii. Cum scrisoarea la finele ei conține o ultimă dorință (îngrijirea copiilor lui Metrodor), se putea socoti și aceasta ca o dispoziție testamentară.

78. În paragrafele următoare, 22-26, se dă o listă a discipolilor lui Epicur, cu notițe despre ei ceva mai detaliate decât de obicei și cu liste de opere ale lor. Ceva similar la Diogenes Laertios se găsește în *Viața lui Zenon*, când se vorbește de discipolii acestuia (VII, 36-38 și, mai departe, 163, 166, 167, 174-175, 178, acest lucru de la § 163 mai departe în vieți separate). Întrucât aceste liste le-am atribuit lui Sotion, credem că și notița lui Diogenes despre discipolii lui Epicur și lista operelor lor provine de la Sotion, fie direct, fie mai degrabă prin intermediul rezumatului operei lui Sotion, compus de Heracleides Lembos. *Metrodor din Lampsacos* – se dau două nume pentru cel al tatălui: Athenaios și Timocrates. Aceste ezitări în nume nu sînt ceva neobișnuit la greci (vezi mai sus, nota 47). Timocrates e numele unui frate al lui Metrodor și confuzia cu numele dat tatălui ar putea proveni de aici (dar nu trebuie să fie numaidecît așa). Sande este numele mamei.

79. Lucrarea *Timocrates* în trei Cărți a lui Epicur se găsește citată în lista operelor lui Epicur (Diogenes Laertios, X, 28). **80.** Despre sora lui Metrodor, Batis, nu știm nimic din altă parte. Idomeneus din Lampsacos, soțul ei, a fost un discipol al lui Epicur, adesea citat de Plutarh, Athenaios, Seneca, Strabon. Idomeneus era unul din intimii lui Epicur, căruia i-a adresat scrisoarea din ultima zi a vieții sale (Diogenes Laertios, X, 22; vezi mai sus, notele 20, 75 și 76).

81. Scrierea lui Epicur intitulată *Metrodor* în cinci Cărți se găsește în lista operelor lui Epicur (Diogenes Laertios, X, 28). **82.** Deci Metrodor s-a născut pe la 331 (era cu 11 ani mai tânăr decât Epicur) și a murit pe la 278 î.H.

83. *Timocrates din Lampsacos*, fratele lui Metrodor, a părăsit mai târziu școala lui Epicur, devenind chiar adversarul acestuia (vezi și mai sus, nota 19).

84. În § 24 urmează lista operelor lui Metrodor, provenită probabil de la Sotion. În titlurile unde figurează prepoziția πρός+acc., tradus de noi „contra”, caracterul adversativ nu este așa de net ca la κατά cu genitivul. Πρός se poate traduce și cu „către”, cum face Apelt pentru titlurile „Către medici” și „Către Timocrates”, dar mai departe traduce pe același πρός cu „Contra dialecticienilor” și „Contra sofistilor”. Aceste ezitări sînt deci justificate, aici ca și în alte liste cu titluri. **85.** *Polyainos din Lampsacos*, fiul lui Athenodoros (vezi mai sus nota 68).

86. *Philodemos din Gadara*, vezi mai sus nota 13. **87.** *Hermarchos din Mytilene*, fiul lui Agemortos, urmașul lui Epicur, după moartea acestuia, la conducerea școlii, ne este cunoscut din textele anterioare (vezi mai sus nota 61). Cei mai de seamă urmași și discipoli ai lui Epicur sînt, desigur, Hermarchos, Metrodor și Polyainos. Ultimii doi au murit înaintea lui Epicur.

88. Urmează o scurtă listă cu patru titluri din operele lui Hermarchos (după Sotion). La primul titlu considerăm numărul 22 ca nefiind cel al Cărilor, ci numărul scrisorilor. Apelt și Hicks traduc: „22 de Cărți”; Kochalsky: „22 de tratate în formă de scrisori”. Să ne gîndim la ceva similar cu cele trei scrisori ale lui Epicur conservate de Diogenes Laertios și pe care le vom vedea mai departe. „Contra lui Platon” și „Contra lui Aristotel” sînt teme obișnuite și firești la epicurieni.

89. *Leonteus din Lampsacos* – filosof epicurian; mai e citat și de autori ca Plutarh, Strabon. Soția lui, Themista, mai e citată de Cicero, Lactantius și de Clemens din Alexandria sub numele de Themisto. **90.** *Colotes din Lampsacos* – filosof epicurian de seamă, împotriva căruia Plutarh a scris un întreg tratat πρός Κολώτην (34 de capitole) care ni s-a păstrat. *Idomeneus din Lampsacos* – discipol de seamă al lui Epicur (vezi mai sus nota 20). **91.** Știm că *Hermarchos* i-a luat locul lui Epicur la conducerea școlii; după Hermarchos a luat conducerea Polystratos (după Valerius Maximus, I, 8, 17) împreună cu Hippocleides. De la Polystratos s-a păstrat destul de bine pe papirus tratatul Περί ἀλόγου

καταφρονήσεως și fragmente dintr-un *Περὶ φιλοσοφίας*, Cartea I. Acestora le-a urmat la conducerea școlii *Dionysios* (pe la 200 î.H.); e îndoielnic dacă este același cu Dionysios transfugul, care a trecut de la stoici la epicureism și pe care l-am întâlnit în Cartea a VII-a, *Viața lui Zenon*. Urmasul lui la conducerea școlii a fost *Basileides*, necunoscut din altă parte. **92.** Pentru *Apollodoros* ὁ *κηποτύραννος*, vezi mai sus nota 10. De *Apollodoros* nu vorbește Diogenes ca succesor la conducerea școlii, nici la cei următori. *Apollodoros* ar fi scris peste 400 de volume (rulouri de papirus) (a doua jumătate a secolului al II-lea î.H.).

93. Cei doi Ptolemei – unul negru, altul alb – nu sînt cunoscuți din altă parte.

94. *Zenon din Sidon*, discipol al lui *Apollodoros* ὁ *κηποτύραννος*, este un important adept al școlii de filosofie epicuriană. Citat în afară de Diogenes și de Cicero, Athenaios, Suda, Epiphanius. S-a ocupat și de geometrie și a fost combătut de Poseidonios (vezi la Proclus, *in Euclid.*, pp. 199 și 214 și urm., ed. Friedlein). *Zenon* din Sidon s-a născut pe la 160 î.H. *Philodemos din Gadara* a fost discipolul lui (contemporan cu Cicero). Lucrarea lui *Philodemos* *Περὶ σημείων καὶ σημειώσεων* expune teoria concluziilor analogice și inductive, bazată pe lecțiile lui *Zenon* din Sidon. **95.** *Demetrios* ὁ *Λάκων* – epicurian de seamă, citat și de Strabon și de Sextus Empiricus. Pare a se fi ocupat și de geometrie (*Fragm. Herc.*, p. 27, 1061 Scott). **96.** *Diogenes din Tars* – filosof epicurian, poet și gramatician, citat și de Strabon. Opera lui *Ἐπίλεκτοι σχολαί*, în cel puțin 20 de Cărți, este citată de mai multe ori de Diogenes Laertios (vezi X, 138). **97.** *Orion* – filosof epicurian; nu mai e citat de alți autori și nu știm nimic despre el.

98. Alți epicurieni disidenți, pe care veritabili epicurieni îi numesc sofști, să fie oare urmași ai cirenaicilor? Metrodor a scris 9 Cărți *Contra sofștilor* (Diogenes Laertios, X, 24) și poate în una din ele ataca și pe acești epicurieni disidenți.

99. Urmează o listă de trei omonimi ai lui Epicur (după *Demetrios* din *Magnesia*?), și anume unul fiu al lui *Leonteus* și al *Themistei*, despre care nu știm altceva, nefiind citat de alți autori; altul din *Magnesia*, despre care tot nu știm nimic, și al treilea gladiator, necitat în altă parte și despre care nu știm nimic. Aici lipsește Epicuro's fiul lui Metrodor (Diogenes Laertios, X, 19, testament), despre care tot nu știm nimic. **100.** Ceea ce se spune mai departe despre scrierile, activitatea de scriitor și felul de a scrie, stilul, e foarte interesant. Rulourile de papirus care constituie „Cărțile” (ἡ βύβλος, τὸ βυβλίον și ἡ βίβλος, τὸ βιβλίον) sînt numite aici *κώλινδροι*, denumire care nu se mai găsește, după cît știm, în altă parte. **101.** Deci Epicur, contrar lui Chrysippos, nu obișnuia să citeze textual alți autori. **102.** Ceea ce spune Carneade cu privire la defectele de stil ale lui Chrysippos este luat, poate, din opera lui Cleitomachos din Cartagina (Diogenes Laertios, IV, 67), întrucît Carneade nu pare a fi scris tratate despre filosofie (Diogenes Laertios, IV, 65). Despre numărul lucrărilor și felul de a scrie al lui Chrysippos, vezi Diogenes Laertios, VII, 180-181. **103.** Poate *Zenon* obișnuia să dea citate abundente (nu posedam operele lui, așa că nu putem nici confirma, nici infirma ceea ce se spune despre el). Dar pe Aristotel îl avem și îl putem citi, așa că putem afirma că nu e exactă afirmația de aici cum că el ar fi citat în mod abundent pe alții. Dacă s-ar fi vorbit aici de lipsa unei redactări definitive la unele tratate acroamatice ale lui Aristotel, acest lucru ar fi fost exact. **104.** Avem deci o listă cu titluri alese din operele lui Epicur. Aici sînt citate 87 de Cărți (rulouri), pe cînd Epicur ar fi scris aproape 300 de Cărți. **105.** În lista precedentă, provenind poate de la Sotion, sînt date 41 de titluri. *Despre natură* are 37 de Cărți. *Κύρια δόξα*, *Maxime fundamentale*, ne sînt conservate de Diogenes Laertios, la finele Cărții a X-a, 138-154. Importanță deosebită pentru logica și teoria cunoașterii la Epicur prezintă lucrarea *Despre criteriu* sau *Canon*, din nefericire pierdută. Din *Περὶ φύσεως* s-au recuperat părți importante, conservate în papirusurile de la Herculaneum. *Chairedemos* este numele unuia dintre cei trei frați ai lui Epicur. Lucrarea este, poate, un dialog. *Hegesianax* este un prieten al lui Epicur, citat de Plutarh, *Non posse suaviter vivi sec. Epic.* 20. Și aici avem, probabil, un dialog. *Neocles* e numele unuia dintre frații lui Epicur (și al tatălui său). *Themista* e numele

soției lui Leonteus, un filosof epicurian. Neocles era și el filosof. Poate și această lucrare, *Neocles către Themista*, era un dialog sau era compusă sub formă de scrisoare. *Eurylochos către Metrodor* este poate iarăși o scrisoare fictivă compusă de Epicur, în care Eurylochos este închipuit ca adresându-se în scris lui Metrodor. La Diogenes Laertios (X, 13) se vorbește de o scrisoare a lui Epicur către Eurylochos, în care Epicur afirma că el n-a fost discipolul nimănui și că a învățat totul de la sine. (Și Heraclit afirma acest lucru. Vezi Diogenes Laertios, IX, 5 și fragm. 101, Diels-Kranz⁵⁻⁹.) Eurylochos trebuie să fi fost un discipol al lui Epicur.

Despre unghiul din atom. Nu știm de ce unghi în atom e vorba aici. Este vorba oare de atomii colțuroși sau de deviație?

Despre destin e un subiect obligatoriu la filosofii postaristotelici. Și la stoici, destinul este o problemă de prim ordin. La fel și *Despre pasiuni*. Timocrates este, desigur, fratele lui Metrodor din Lampsacos și disident al școlii lui Epicur.

Despre simulacre privește teoria percepției vizuale prin imaginile care se degajează ca niște pelicule din lucruri, călătoresc prin spațiu și, micșorate, intră în organul nostru de văz, producând senzația (vezi mai jos nota 117).

Despre reprezentare Περὶ φαντασίας – este vorba de reprezentarea în conștiință care rămâne după senzație, când obiectul senzației nu mai e prezent.

Polymedes, Timocrates, Metrodor și *Antidoros* sînt, probabil, dialoguri. Polymedes, probabil discipol al lui Epicur. Frații Timocrates și Metrodor din Lampsacos ne sînt cunoscuți. Antidoros, filosof, nu știm din ce sectă, e citat și de Plutarh. Epicur, la Diogenes Laertios, X, 8, îl numește, printr-un calambur, Sannidoros, „care dă din coadă la daruri”. Antidoros înseamnă „recunoscător”, „care răspunde la daruri”. Manuscrisele au Sannidoros (Hesych., *Sannion*: σάννιον „coadă”). Sainidoros este Adrianus Junius. *Timocrates* (3 Cărți), *Metrodor* (5 Cărți) și *Antidoros* (2 Cărți).

Titlul următor în manuscrise e Περὶ νότων δόξαι πρὸς Μίθρην, de unde traducerele „Părerii despre vînturile de sud către Mithras”, date de O. Apelt și Kochalsky. Deja Gassendi propusese lectura νόσων în loc de νότων. Acceptăm deci cu Hicks titlul complet, Περὶ νόσων καὶ <θατάτου> conservat în *Pap. Herc.*, 1012, col. 38. Mithras este, desigur, vîsternicul lui Lysimachos, citat de Diogenes Laertios mai înainte (X, 4).

Callistolas, nu știm al cui nume e. Nu se mai găsește în altă parte. Poate e un discipol mai obscur al lui Epicur. Probabil și aici avem un dialog.

Anaximenes, probabil tot un dialog. Nu știm cine este acest Anaximenes. Să fie cel din Milet (secolul al VI-lea î.H.)? E puțin probabil. Mai există un Anaximenes din Lampsacos, retor și istoric (secolul al IV-lea î.H.). Acestuia ar putea să-i fie dedicată scrisoarea lui Epicur, întrucît era celebru în Lampsacos, unde filosoful nostru a avut legături. Diogenes Laertios (II, 3), în lista omonimilor lui Anaximenes, mai citează pe un Anaximenes din Lampsacos, nepot de soră cu retorul, care a scris *Despre faptele lui Alexandru*, deci un istoric.

Epicur trebuie să fi avut o bogată colecție de *Epistole* cu caracter filosofic, științific, din care trei ne-a păstrat Diogenes Laertios.

106. După lista scrierilor principale ale lui Epicur, Diogenes Laertios anunță intenția sa de a da textul a trei scriitori cu caracter filosofic și științific ale lui Epicur și pe deasupra textul *Maximelor fundamentale* ale filosofului, pentru a da cititorului posibilitatea de a-l cunoaște pe Epicur și gîndirea lui în toate privințele.

107. Acest „tu” e foarte interesant (se ca subiect al unei complete în acuzativ cu infinitiv). Acest lucru ne aduce aminte de personajul feminin căruia Diogenes i se adresa în *Viața lui Platon* (III, 47 σοὶ ὑπαρχούσῃ καὶ ζητούσῃ) într-o ocazie aproape similară: pentru însușirea doctrinei lui Platon. Firește, la se nu știm genul persoanei căreia i se adresează biograful nostru și ar putea fi pur și simplu vorba de cititor interelat la persoana a doua (vezi mai sus, Cartea a III-a, nota la § 47).

108. Completarea, absolut necesară, dintre parantezele ascuțite lipsește în manuscrise. Ea se găsește în ediția lui Diogenes Laertios dată de Hieronymus Frobenius la Basel, 1533, care avea la îndemînă un manuscris independent,

pierdut astăzi. **109.** *Scrisoarea către Herodotos* se ocupă de fizică (natură), *Scrisoarea către Pythocles* de meteorologie (μετάρσια). Cuvîntul grec indică atît astronomia, cît și fenomenele atmosferice, deci fenomenele cerești în general, după vechiul obicei grec. *Scrisoarea către Menoiceus* tratează etica epicuriană. Dar mai întîi Diogenes își propune să spună cîteva cuvinte introductive despre împărțirea filosofiei și despre teoria cunoașterii, lucruri care nu sînt cuprinse propriu-zis în subiectele tratate în scrisorile menționate mai sus. Și în această privință Diogenes Laertios și-a organizat foarte bine expunerea doctrinei filosofice a lui Epicur.

110. Împărțirea filosofiei în trei părți – logica, fizica și etica – datează de la Xenocrates și a fost acceptată de școlile de filosofie dogmatice de după Aristotel. Am văzut că la fel împart stoicii filosofia. Și Epicur acceptă diviziunea tripartită a filosofiei, numai că dă primei părți numele de canonică în loc de logică. Aceasta din cauza elementului senzualist consecvent în teoria cunoașterii la Epicur, în care judecata și raționamentul sînt strict legate de senzație și de anticipație.

111. Nu se poate regreta îndeajuns pierderea scrierii lui Epicur numită *Canon*. La Usener, *Epicurea*, partea de referate și cvasifragmente rezervate canonicii cuprinde pp. 177-190, fizica pp. 191-262 și etica pp. 263-341. Totuși canonică este partea cea mai puțin cunoscută și cea mai originală a filosofiei lui Epicur, și mai ales prezumțiile de la care ea pornește au în ele ceva modern și au avut o mare influență pentru formarea științei noi, lucru ce n-a fost încă îndeajuns pus în evidență. S-a declarat că Epicur nu avea preocupări științifice, că pentru el partea principală a filosofiei este etica și că de fizică și logică s-a ocupat numai fiindcă nu putea să nu se ocupe și de ele. Fără a tăgădui importanța eticii în sistemul lui Epicur, totuși aceasta este strict legată de fundamentarea ei teoretică ce se dă în canonică și în fizică, astfel încît acestea au o valoare tot așa de mare pentru sistem ca și etica. Nu putem da aici o justificare mai de aproape a celor afirmate de noi mai sus, întrucît am depăși cadrul unui comentariu la Diogenes Laertios.

112. Din scrierea *Despre natură* în 37 de Cărți s-au păstrat ceva fragmente pe papirusurile din Herculaneum. Dintre *Scrisori* avem trei, al căror text îl vom vedea mai departe la Diogenes Laertios. **113.** *Scrisorile, Despre felurile de viață și Despre scop* sînt și ele pierdute. Titlurile acestor scrieri și ale celor din nota precedentă se găsesc în lista scrierilor lui Epicur de la Diogenes Laertios (X, 27-28).

114. Avem aici o scurtă definire a obiectului fiecăreia dintre cele trei părți ale filosofiei, care e foarte clară și folositoare. **115.** Epicurienii resping dialectica, deoarece la ei adevărul nu se descoperă printr-un joc dialectic al conceptelor. Obiectul științei constă în descoperirea lucrurilor neclare, neevidente, invizibile (ἄδηλα) cu ajutorul lucrurilor clare, evidente, vizibile (φανερὰ) care le servesc primelor drept semne (σημεῖα). Astfel fumul vizibil (φαινόμενος sau ὁρατός) este indiciul, semnul (σημεῖον) existenței focului, care e neclar (ἄδηλον) și invizibil (ἄορατον) pe dealul din fața noastră, unde se vede numai fumul. De altfel, la epicurieni nu poate fi vorba de implicații și cuprinderi de concepte unele în altele ca în opera logică aristotelică, după cum nu era vorba nici la stoici, cu logica lor așa de originală. **116.** οἱ τῶν πραγμάτων φύσγοι, „sunetele, vorbirea naturală a lucrurilor înseși”, limbajul natural pe care îl țin lucrurile din afară; se mai întîlnește la Diogenes Laertios, în cursul Cărții a X-a, 37, 75, 87, 152, unde sînt date chiar textele lui Epicur. Și Lucrețiu, III, 931, spune *si vocem rerum natura repente mittat*, dar aici e vorba de o prosopopee cu caracter retoric și poetic. Vezi și Lucrețiu, II, 16: *naturam latrare*. Sensul la Epicur e mult mai adînc și cu caracter teoretic. Firește, nu este vorba aici de cuvinte reale sau sunete pe care le-ar emite natura și pe care noi avem rolul să le prindem, așa cum *vak*, cuvintele *Vedelor* la hinduși, există din eternitate și se propagă neconținut în universuri, avînd nevoie de urechea unor sfinți – □și – care să le audă și să le fixeze în scris. Iată ce credem că vrea să spună Epicur. Lucrurile din natură au corelații în care se prezintă astfel încît cele clar percepute sînt semnul pentru inducerea celor ce sînt neclare și ascunse. În această privință natura are un limbaj clar (φύσγγος sau φωνή) a cărui semnificație trebuie s-o înțelegem ascultîndu-l cu urechile minții, să o turnăm în

cuvintele limbii noastre și să o fixăm în scris. Astfel Diogenes Laertios, X, 75, spune: „*Natura* (primitivă a omului) a învățat multe și a fost silită la aceasta de către lucrurile înseși” (ὁπὸ αὐτῶν τῶν πραγμάτων). **117.** Înainte de a păși în textul extrem de concis al lui Diogenes în care expune *Canonica* epicuriană, iată câteva explicații, care nu pot fi și ele decât foarte scurte. *Canonica* lui Epicur are patru părți: 1. *Senzația*, cuprinzând și studiul *simulacrelor* (εἰδωλα) prin care se produc senzațiile; 2. *Experiența* propriu-zisă, cuprinzând studiul *anticipațiilor* (προλήψεις); 3. *Opinia* (δόξα), aplicarea criteriului și 4. *Știința* și teoria ei. În expunerea lui Diogenes Laertios se tratează bine *senzația*, *anticipația* și *opinia*. Tot ce se spune este exact și adecvat. În schimb, ultima parte – știința – nu este de fel tratată. Noi ne vom ocupa de ele pe măsură ce va fi cazul în textele care vor urma. Aici relevăm numai că senzațiile și anticipațiile sînt întotdeauna adevărate. Și viziunile nebunilor și imaginile din vis sînt adevărate.

Posibilitatea de eroare în cazul filosofiei lui Epicur apare abia pe planul opiniei, unde este vorba de o compoziție a senzațiilor și anticipațiilor în care se poate ascunde o greșeală. Pe cînd senzațiile sînt elemente simple, tot astfel și anticipațiile, elemente intuitive care sînt totdeauna adevărate. Deci eroarea constă și poate apare numai în compunere, în ceea ce e compus, pe cînd ceea ce e simplu, intuitiv și indivizibil este întotdeauna adevărat. La fel spunea și Aristotel, firește însă în cu totul alt sens. După Aristotel, conceptele, formele nu sînt nici adevărate, nici false. Adevărul și eroarea apar pe planul judecății care leagă între ele mai multe concepte, legătură în care se poate strecura eroarea (vezi *Categoriile*, cap. 4, spre final, și *De interpretatione*, cap. 1, spre final). Criterii ale adevărului sînt declarate de către Epicur următoarele trei: senzațiile (αἰσθήσεις), anticipațiile (προλήψεις) și simțirile pasive, pasiunile (πάθη), care sînt și ele intuiții directe ale unor realități subiective, interne sufletului nostru.

118. Epicurienii consideră drept criteriu al adevărului și proiecțiile reprezentative ale intelectului (αἱ φανταστικά ἐπιβολαὶ τῆς διανοίας) sau am mai putea traduce „reprezentările imaginative ale gândirii” (cf. și Sextus Empiricus, *A.M.*, VII, 213-216). *Rezumatul adresat lui Herodotos* nu pare a fi scrisoarea pe care o avem. Cum textul citat mai departe nu se găsește nici în *Scrisoarea către Herodotos* nici în *Maximele fundamentale*, el trebuie să fie din *Rezumatul adresat lui Herodotos*, (Ἐπιτομὴ πρὸς Ἡρόδοτον). **119.** Credem că tot acest pasaj este un citat din Epicur, din Ἐπιτομὴ πρὸς Ἡρόδοτον. Senzația e elementul cel mai simplu al cunoașterii. Ea e irațională (ἄλογος) și lipsită de memorie (μνήμης οὐδემῶς δεκτικῇ). Ea nu se produce nici singură, nici nu adaugă ceva la ea; ea are o cauză externă etc. De aceea senzațiile sînt totdeauna adevărate, chiar și la nebuni și la cei ce visează în somn. Cuvîntul ἐπαισθήματα l-am tradus cu „apercepții”. Acestea sînt elemente adventice ce se adugă la senzația pură, și care dau un conținut amplificat prin experiență. Cînd percepem un ciine, vedem și faptul că e de vînațoare, de o anumită rasă, mărime, culoare. Aceste ἐπαισθήματα, zice textul, dovedesc adevărul senzației de bază. Mai departe, durerea (τὸ ἀλγεῖν), care este o simțire internă (πῶος), este tot așa de adevărată ca și ceea ce se vede și se aude. Acestea sînt punctele de pornire ale cunoașterii: ele sînt evidente, clare (ἐναργεῖς) și trebuie luate drept semne (σημειοῦσθαι) cu ajutorul cărora se stabilește existența și adevărul lucrurilor neevidente, neclare (ἄδηλα). Mai departe se arată cum se nasc noțiunile (ἐπίνοιαι), luînd ca punct de plecare senzațiile, cu ajutorul întîlnirii directe (περίπτωσις), analogiei (ἀναλογία), asemănării (ὁμοιότης) și compunerii (σύνθεσις), folosindu-se și de ajutorul dat de rațiune (λογισμός). Tot ce produce efect este real, chiar reprezentările nebunilor și ale celor ce dorm întrucît produc efecte: deci și ele sînt reale și adevărate.

120. *Anticipația*, πρόληψις, este foarte bine explicată aici. Ea este ceea ce experiența noastră adaugă ca elemente noționale la obiectele percepute prin simțuri. Noi nu vedem numai obiectul într-o senzație pură, ci percepem totodată că ceea ce vedem e un anumit animal, cu anumite calități etc. Aceste anticipații sînt și ele elemente simple, necompușe și, ca atare, adevărate. Ele nu sînt o

cunoaștere apriorică, cum era cazul la Platon. Epicur e senzualist și la el cunoașterea începe cu senzația. Sufletul e *tabula rasa*. Deci anticipațiile se nasc o dată cu experiența senzorială. Ele consistă într-o proiectare a experiențelor noastre asupra senzațiilor actuale, fără a fi însă ceva ce se adaugă din afară. Dacă văd, percep un animal, percep totodată că e un câine și că e de vînătoare, prepelicar, fără ca aceste lucruri să fie un adaos exterior senzației, ci se află în însuși lucrul perceput. De aceea spunea Epicur că și anticipațiile, ca și senzațiile, sînt totdeauna adevărate (cf. și Cicero, *De nat. deor.*, I, 16, 43). **121.** Vezi nota precedentă. **122.** Prin „obiectul unei păreri” e tradus termenul *δοξαστόν*. Pe planul opiniei (ή δόξα), care e o supoziție (ύπόληψις), apare adevărul și eroarea. Adevărată este opinia care este verificată (έπιμαρτυρεΐται) sau nu e infirmată (μη άντιμαρτυρεΐται), iar falsă e cea care nu-i verificată (μη έπιμαρτυρεΐται) sau este infirmată (άντιμαρτυρεΐται).

123. „Ceea ce așteaptă” confirmarea, τὸ προσμένον. **124.** Plăcerea și durerea sînt numite pasiuni, πάθη. În text am tradus cu stări sufletești pasive. Οἰκεῖον înseamnă „potrivit”, „propriu”, iar ἀλλότριον „străin”, „nepotrivit”. Plăcerea și durerea, constituie criteriul pentru ceea ce trebuie ales și ceea ce trebuie evitat (vezi αἰσέσεις și αἰ φύγαί). Prin urmare, deși plăcerea și durerea fac obiectul eticii, aici ele sînt privite drept criteriu pentru conduita dreaptă. În ultima propoziție a doxografiei de care ne-am ocupat (30-34) se vorbește de două moduri de cercetare: unul cu privire la lucruri și altul cu privire la cuvinte. Acestea fiind zise în mod rezumativ despre împărțirea filosofiei și despre criteriul, Diogenes Laertios trece la textul celor trei scrisori pe care le copiază mai jos.

125. Diogenes Laertios a fost sever criticat pentru că introduce într-un text curent și unitar adaosuri care tulbură continuitatea expunerii. La fel face și cu textul scrisorilor lui Epicur. Noi nu vedem ceva grav în aceasta. Diogenes nu s-a mîrginit să copieze numai textul celor trei scrisori ale lui Epicur, ci a introdus din cînd în cînd reflecții proprii. Noi vom da textul lui Epicur în mod continuu, iar cuvintele adăugate de Diogenes vor fi redată între paranteze drepte.

126. Contrar cu ceea ce spune Diogenes Laertios în X, 14, anume că Epicur ar fi modificat formula obișnuită de salut adresată în scrisorile sale destinatarilor lor, aici, ca și la începutul celorlalte două scrisori, Epicur întrebuintează formula comună χαίρειν. **127.** Manuscrisele au αὐτοῖς, ceea ce dă tot un sens acceptabil: „am pregătit pentru ei”. Brieger citește αὐτός, „eu singur”. **128.** Epicur are dreptate cînd cere ca oricine să cunoască liniile generale ale doctrinei lui, pentru a se putea ajutara și înțelege singur detaliile lucrurilor. Dar nu-i mai puțin adevărat că doctrina generală rezultă din cercetarea în amănunt a lucrurilor, din care trebuie să rezulte doctrina în forma ei cea mai generală. Această cale am ales-o și noi atît la Epicur, cît și la ceilalți filosofi: am dat întotdeauna doctrina în linii generale, ceea ce poate ajuta pe cititor să ajungă cu mijloacele proprii pe care le are la înțelegerea doctrinei filosofice în detaliile ei. **129.** Și restul textului, pînă la finele § 36, dezvoltă aceeași idee de mai sus din nota 128 și o completează. Ἐπιβολή în sens filosofic, gnoseologic, e greu de tradus. Se întîlnește mai ales în filosofia postaristotelică și în neoplatonism. Verbul este ἐπιβάλλω și, după sensul etimologic, înseamnă „a arunca deasupra”. Noi am tradus aici ἐπιβολή cu „aplicare” și ceva mai departe prin „cuprindere”, în ultimul caz sub formă verbală. Usener înlocuiește καὶ al manuscriselor cu ἐκάστων (sc. ἐπιβολῶν) pentru a da un subiect participiului συναγομένων (genitiv absolut). Vezi și discuția textului la Kochalsky (pp. 62-63), care după ἐκάστων al lui Usener presupune existența unei lacune.

130. În manuscrise se găsește εἶναι, corectat de Meibomius în εἰδέναι. Confuzia între εἰδέναι și εἶναι e foarte obișnuită (vezi Heraclit, fragm. 50, Diels-Kranz⁵⁻⁹). **131.** Despre legătura dintre cuvintele rostite și lucrurile semnificate prin ele ca un produs al naturii sau ca limbaj natural, vezi mai sus nota 116. Usener a completat în text <ἦ>, <„să meargă”>. **132.** Manuscrisele cu εἶτε au fost corectate de Arndt în ἔτι τε. **133.** Am tradus aici ἐπιβολή cu „tendință” (vezi mai sus nota 129). **134.** Cuvîntul πάθη e tradus la noi cu „stări afective”. **135.** „A semnifica”, σημειοῦσθαι. „Lucrul care așteaptă confirmare sau infirmare” este

numit προσμένον, iar „lucrul neclar, obscur” este ἄδηλον. Vedem diferența fundamentală dintre obiectul cunoașterii la Aristotel și cel al lui Epicur. Pentru Aristotel, printr-un silogism, se dovedește că un predicat revine în mod necesar unui subiect. Pentru Epicur, un lucru perceput în mod clar prin simțuri devine un *semmi* pentru a cunoaște un alt lucru, care e ascuns, neclar, obscur. Prin urmare, la Epicur proba, demonstrația unui lucru este de domeniul senzorial, pe când la Aristotel ele sînt de domeniul conceptual. **136.** La Epicur, lucrurile neclare, ἄδηλα, sînt obiectul principal al științei, care se descoperă cu ajutorul lucrurilor evidente (ἐναργεῖς), date de simțuri. De primele se va ocupa, zice Epicur, în cele ce urmează.

137. Aici Epicur urmează postulatul aproape general în filosofia greacă: *ex nihilo nihil*, sau pe grecește, μηδὲν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γίνεσθαι μηδὲ εἰς τὸ μὴ ὄν φθεῖρεσθαι (Diogenes Laertios, IX, 44, despre Democrit). Mai departe, textul scrisorii e întrerupt de două rînduri, introduse de Diogenes Laertios sau poate de un scoliast. **138.** Mai întîi se aplică cele menționate în nota 136. Vidul sau spațiul numit și natura impalpabilă (ἀναφής φύσις) este un ἄδηλον, o realitate neevidentă, obscură. Existența lui este dovedită, semnificată (σημειοῦσθαι) prin existența mișcării (κίνησις), care este evidentă (ἐναργής), constatată prin simțuri, care nu înșeală niciodată. Iar raționamentul sau proba prin raționament (λογισμῷ τεκμαίρεσθαι) este următoarea: mișcarea este evidentă și nu se poate concepe fără vid, întrucît fără vid un corp n-ar avea unde să se miște. Deci nu se pot concepe decît două realități: corpurile (σώματα) și vidul (τὸ κενόν), care sînt naturi integrale și nu se pot concepe ca fiind calități incidentale (συμπτώματα) sau accidentale (συμβεβηκότα) ale altor lucruri. **139.** Iarăși avem două rînduri adăugate de Diogenes sau de un scoliast. În cele ce urmează, Epicur se ocupă de corpuri. Ele sînt de două feluri: corpuri compuse (συγκρίσεις) și corpuri elementare din care sînt compuse primele (τὰ δ' ἐξ ὧν αἱ συγκρίσεις πεποιήνται).

140. Pasajul acesta se ocupă de elementele constitutive ale lucrurilor corporale, care sînt atomii. Atomii fac parte dintre lucrurile neevidente, ἄδηλα, deoarece noi nu îi putem nici vedea, nici pipăi. Dar existența lor se probează prin raționament (λογισμῷ τεκμαίρεσθαι), care dă o cunoaștere tot așa de sigură ca și cea a lucrurilor evidente (ἐναργή). Pornind de la postulatul indicat mai sus (nota 137), Epicur raționează astfel: dacă nimic nu se naște din nimic și nu pierе în nimic și dacă există corpuri compuse care se nasc prin reunirea unor elemente preexistente și apoi pier prin desfacerea elementelor componente una de alta – căci dacă n-ar fi așa s-ar anula postulatul formulat – urmează că există elemente prime, indivizibile, avînd natura plinului, care nu mai sînt destructibile. Acestea sînt atomii. **141.** În pasajul marcat prin această notă Epicur se ocupă de infinitatea universului, respectiv a vidului și a corpurilor elementare, a atomilor, cu o claritate și argumentare remarcabile. După Epicur, infinitatea lumii este totuși un ἄδηλον, un lucru neevident, care trebuie probat (τεκμαίρεσθαι) în felul propriu *canonicii*, metodei de cunoaștere epicuriene. Și Aristotel întrebuițează metoda de demonstrație prin semn, pe care o numește τεκμήριον în *Retorica* sa. Dar aceasta se deosebește de silogismul științific, singurul care dă o cunoaștere adecvată a lucrurilor. În *Analiticele prime*, II, 27, 70 a, 10, el definește *enthymema* ca un silogism ἐξ εἰκότων ἢ σημείων. Asupra întregii probleme la Aristotel, vezi Heinrich Maier, *Die Syllogistik des Aristoteles*, II, 1, 1936, pp. 474 și urm. În textul de mai sus al lui Diogenes Laertios, cuvintele puse între paranteze ascuțite sînt introduse de H. Usener. Ele sînt necesare dezvoltării ideilor și par a fi căzut din textul lui Diogenes, fiind omise de scribii manuscriselor. **142.** Cuvintele grecești pentru „plin” sînt: αἰεὶ μεστόν, iar mai sus πλήρης. Atomii sînt plinul, în opoziție cu spațiul vid, care e golul (κενόν). **143.** Și aici aplică Epicur metoda sa de probare a lucrurilor neevidente cu ajutorul celor evidente. Iată argumentarea lui Epicur, acel λογισμῷ τεκμαίρεσθαι: lucrurile sensibile se prezintă sub forme diferite (acesta este evidentul, τὸ ἐναγές). Deci și atomii trebuie să fie diferiți ca forme și calități (acesta este neevidentul, τὸ ἄδηλον, dovedit printr-un semn sau indiciu, σημεῖον), căci altfel, dacă atomii ar fi la fel, și lucrurile formate din ei ar trebui să

fie toate la fel. **144.** Aici vorbește Diogenes sau un scoliast. „Mai jos”, traduce pe ἐνδοτέρω, care înseamnă propriu-zis „mai în interior”, adică în partea scrisorii scrisă pe ruloul de papirus pe care trebuie să-l desfășori mai departe ca să dai de textul în chestiune, deci în partea *interioară*, nedesfășurată a papirusului. Textul la care se referă scoliastul e § 56 de mai jos. **145.** Tot textul scoliastului (vezi mai departe 57). **146.** Vezi mai sus, nota 144. **147.** Iarăși un text inserat de Diogenes sau scoliastul lui. Se referă la textul scrisorii din § 61. **148.** În acest pasaj Epicur se ocupă de mișcarea veșnică a atomilor, iarăși un ἄθλον, un lucru neevident care trebuie probat (τεκμαίρεσθαι) cu ajutorul unor lucruri evidente (ἐναργῆ), dovedite prin simțuri. „Împletiturile de atomi”, περιπλοκαί joacă un mare rol în doctrina lui Epicur, pentru formarea cosmosului și a tuturor lucrurilor din el. Termenul acesta și alții similari, exprimând ideea de îmbinare, legare laolaltă, împletire a atomilor, vor reveni mereu și mai departe. τὰ πλεκτικά, întâlnit în același text puțin mai jos, înseamnă „cele ce sînt înclinate la împletire”, deci anumiți atomi și formațiile lor, capabile de acest lucru. **149.** Vidul separă atomii, dar nu oferă nici o rezistență mișcării acestora, încît ei se pot ciocni și îndepărta unii de alții atît cît permite împletitura în care se află. **150.** Urmează un pasaj inserat în textul lui Epicur de Diogenes Laertios sau de un scoliast. Iarăși se trimite la „interiorul” (ἐνδοτέρω) papirusului și se mai citează o lucrare a lui Epicur, Δώδεκα στοιχειώσεις, care nu se află, cel puțin sub acest titlu în lista operelor acestuia (vezi Diogenes Laertios, X, 27-28). Se vorbește de singurele calități pe care le au atomii: formă, mărime (care se găsesc și la Democrit) și greutate (adăugată de Epicur, cu implicații importante pentru fizica și morala epicuriană). Autorul acestui inserat remarcă în mod just că, după Epicur, „nici un atom n-a fost văzut cu ochii” (οὐδέποτε γοῦν ἄτομος ὥφθη αἰσθησί), deci relevă caracterul de ἄθλον al atomilor. Pentru întreg acest inserat vezi textul scrisorii către Herodot mai jos §§ 54-56. **151.** Aici se încheie expunerea, în linii mari, dar esențiale, a doctrinei lui Epicur, necesară și suficientă, după părerea filosofului, pentru înțelegerea în detaliu a lucrurilor. Usener introduce în text <ἐπὶ ταῖς>, cuvinte care sînt necesare și par a fi căzute din neglijența copiştilor manuscriselor.

152. Încă din timpurile cele mai vechi, filosofii greci au pus problema numărului lumilor existente la care au dat trei răspunsuri: o singură lume nenăscută și nepieritoare, mai multe lumi, dar în succesiune, și mai multe lumi existînd concomitent. Vezi doxografii. Cităm mai ales pe Aëtios, II, 1, 3; Anaximandru, Anaximene, Archelaos, Xenophanes, Diogenes (din Apollonia), Leucip, Democrit, Epicur spun că există lumi infinite la număr în spațiul infinit, care se nasc și pier la fiecare perioadă cosmică (vezi și Simplicios, *Phys.*, p. 1121, 5 și urm., ed. Diels). Epicur, în textul nostru, probează afirmația sa despre infinitatea numărului lumilor, mergînd, ca de obicei, de la lucrurile evidente, ἐναργῆ, la cele neevidente, ἄθλα. Vidul fiind infinit, ca și atomii în număr (vezi mai sus, §§ 41-42), și lumile formate din ei trebuie să fie infinite ca număr.

153. În 46 și urm. avem celebra teorie a simulacrelor (εἰδωλα) prin care are loc percepția senzorială. Ea a fost formulată de Democrit și acceptată în fizică și de Epicur. Iată în cîteva cuvinte această teorie: lucrurile emit de pe suprafețele lor niște pelicule formate tot din atomi, dar care n-au decît conturul exterior al obiectului care le emite. Aceste pelicule, imagini, se propagă prin spațiul vid fără să se deformeze, se adaptează dimensiunilor simțurilor, ochiului, și intră în acesta, producînd senzația de văz. Teoria aceasta, deși pare naivă, e foarte importantă. Pînă la Democrit se credea că văzul are loc printr-un efluviiu, o lumină, care emană din ochi și merge să recunoască obiectul, cu un pipăit la distanță. La Democrit și apoi cu toată tăria la Epicur, lucrul este acela care trimite o imagine asemănătoare sieși, care ajunge pînă în ochi și produce senzația de văz. Această concepție a avut o mare influență asupra teoriilor despre senzație. În evul mediu ea este adoptată de Roger Bacon (secolul al XIII-lea), care combină cu ea o concepție a acțiunii materiale a unui corp asupra altui corp la distanță (vezi tratatul acestuia *De multiplicatione specierum*, ed. J.H. Bridges, *Opus Maius*, vol. II,

1897, pp. 407-552). Cuvîntul tradus de noi cu „amprente” este τύποι. Am reținut sensul etimologic al cuvîntului, care s-ar putea traduce și cu „imagini”.

154. „Pentru” traduce pe πρὸς, adăugat de Usener. **155.** Avem aici cuvîntul εἶδωλον, pe care îl redăm cu „simulacru” (lat. *simulacrum*, *imago*, *species* etc.).

156. Expunerea percepției senzoriale prin ajutorul simulacrelor este succintă, dar destul de clară în acest § 46. Mișcarea simulacrelor în vid este nespuse de iute, ca și a atomilor. Încetineala și iuteala sînt noțiuni relative cu rezistența opusă unui atom în mișcare prin ciocnire cu alt sau cu alți atomi, pe cînd în vid mișcarea are loc fără nici o opoziție și este de o iuteală extremă. **157.** Discutăm mai întîi textul. Am lăsat afară, în traducerea dată, οὐκ ἰναίνεα lui ἔξ οὗ și citim: ὅθεν δῆποθεν τοῦ ἀπείρου ἔξ οὗ ἂν περιλάβωμεν τὴν φορὰν τοποῦ ἔσται ἀφιστάμενον.

158. Cu „datele simțurilor” am tradus τὰ φαινόμενα. **159.** Noi citim textul πρὸς τῇ ἀπείρῳ αὐτῶν <ἀπορροῇ> μὴδὲν ἀντικόπτειν. Tescari și Kochalsky citesc <ἐπιρροῇ...>, urmat de lacună. Cuvîntul ἀπορροῇ se găsește ceva mai sus în același paragraf al scrisorii către Herodotos și nu vedem de ce am lua un cuvînt diferit, cu sens similar. Apelt vrea să înlocuiască πρὸς τῷ ἀπείρῳ αὐτῶν μὴδὲν ἀντικόπτειν cu πρὸς τῷ <τῇ> ἀπορροῇ αὐτῶν μὴδὲν ἀντικόπτειν, ceea ce nu ne satisface. Deci noi am schimbat pe τῷ în τῇ și am adăugat ἀπορροῇ după αὐτῶν.

160. În fine, să ne ocupăm de mersul ideilor în întreg § 47, care nu este ușor de pătruns și de elucidat. În paragraful anterior s-a spus că viteza de mișcare a simulacrelor este aproape infinită, din cauza aproape totalei lipse de rezistență a mediului (golul, vidul) în care ele se propagă. Într-un timp instantaneu, conceptibil numai prin rațiune (οἱ διὰ λόγου θεωρητοὶ χρόνοι), un corp mișcat nu poate ocupa mai multe locuri, dar acest lucru este posibil într-un timp real perceptibil prin simțuri (ἐν τῷ αἰσθητῷ χρόνῳ). Pe cînd primul timp e imaginar și n-are durată, timpul real, dat prin simțuri, are o durată, în care corpul mișcat poate ocupa mai multe locuri. Astfel evită Epicur aporia mișcării a lui Zenon din Elea. În timpul imaginar, instantaneu, care e gîndit cu rațiunea, săgeata ocupă un spațiu egal cu lungimea sa și atunci săgeata nu se mișcă și nu se poate mișca din locul său decît ieșind din lungimea sa. Pe cînd în timpul real, dat de simțuri, care are o durată, săgeata ocupă mai multe locuri în acest timp și, ca atare, se mișcă și este în mișcare. Fără ciocnire și fără rezistență, viteza de translație este aproape infinită, iar viteza se modifică, respectiv este micșorată prin ciocnire. Avem aici o prefigurare a principiului inerției din mecanica clasică a lui Galileo Galilei, care este preluată de la Democrit (vezi L. Löwenheim, *Der Einfluss Demokrits auf Galilei*, în „Arch. für Gesch. der Philos.”, VII (1894), pp. 230-268).

Și simulacrele (εἶδωλα) sînt realități neevidente (ἄδηλα), probate (τεκμαίρεσθαι) cu ajutorul datelor simțurilor (τὰ φαινόμενα), care sînt prin ele înseși evidente (ἐναργῆ). Rezistența opusă simulacrelor de mediul înconjurător este de obicei foarte mică, aproape inexistentă. Dar o oarecare rezistență totuși nu se poate tăgădui, din cauza numărului enorm de atomi care emană sub formă de simulacre, de pelicule succesive de la un corp, simulacre ce se transmit în spațiu.

161. Prin iuteala gîndului, ὅμα νοήματι, adică „o dată cu gîndul”, Epicur înțelege viteza aproape instantanee, adică infinită de producere și de propagare a simulacrelor (εἶδωλα). **162.** „Aggregate” traduce pe συστάσεις. **163.** „Umplutură solidă” = συμπλήρωμα. **164.** „Astfel de naturi”, τοιούτων φύσεων; este vorba de naturile simulacrelor. **165.** „Este infirmat” = ἀντιμαρτυρεῖται, precum „este confirmat” = ἐπιμαρτυρεῖται. Aceștia sînt termeni tehnici epicurieni pentru proba, demonstrația făcută cu ajutorul datelor senzoriale pentru stabilirea unei stări de fapt care n-are evidență imediată (ἄδηλον). **166.** „Evidentele” = ἐνάργειαι; „acordurile” = συμπάθειαι. Pe [ἴνα] din text îl eliminăm împreună cu von der Muehl (acceptat și de Ernout-Robin). Usener propune să se citească τινα în loc de ἴνα, ceea ce nu ajută la clarificarea textului. **167.** Și textul § 48 e greu, dar nu este neclar. Simulacrele se produc și se propagă cu iuteala gîndului, deci aproape instantaneu. Degajarea lor de pe suprafața corpului are loc neconștient; unul fiind pornit, îi ia imediat altul locul pe periferia corpului, pentru a fi emis și acesta și

imediat înlocuit cu altul, și aceasta se petrece la infinit. Simulacrele păstrează ordinea și poziția atomilor din corpul emițător, deci păstrează multă vreme nealterată forma exterioară a corpului (simulacrele fiind ele însele formate din atomi). Simulacrele nu conțin o umplutură solidă, ci sînt pelicule superficiale, extrem de subțiri și goale în interior. Mai departe Epicur spune că există și alte moduri de formare a simulacrelor și că între noi și lucrurile exterioare există un acord (probabil ca acestea să emită simulacrele, iar noi să le recepționăm).

168. Această idee democriteană, adoptată de Epicur, este deosebit de importantă. Senzațiile se produc prin ceva din afară, care emană de la obiecte și care vine și intră în noi, în organele senzoriale și produce senzația, nu invers, în sensul că ceva emanat din simțurile noastre s-ar duce la obiecte și le-ar sesiza ca printr-un pipăit la distanță. Aceste teorii se referă mai ales la văz.

169. Cuvîntul grec pentru „a întipări” este *ἐναποσφραγίζεσθαι*.

170. Aici Epicur atribuie lucrurilor aceleași culori (*χρῶμα*) și în general calități sensibile ca și cele pe care le percepem la ele. Deci Epicur se pronunță pentru existența lor obiectivă și reflectarea lor prin intermediul simulacrelor în conștiința noastră. Niciieri nu spune Epicur, cum făcea Democrit, că așa-numitele calități secundare există numai prin convenția omenească (*νόμῳ, νενομίσθαι*; vezi Diogenes Laertios, IX, 44). Cu toate acestea, și Epicur, ca și Democrit, admite că atomii n-au decît formă, mărime și greutate (ultima adăugată de Epicur). Și acest lucru îl justifică foarte frumos Epicur, mai departe, în scrisoarea de față, § 54. Atomii sînt elementul veșnic și neschimbător din natură, pe cînd calitățile sensibile sînt supuse schimbării, apar, se pot modifica și dispar. Dar după postulatul din §§ 38-39, nimic nu se naște din nimic și nu piere în nimic. De aceea calitățile sensibile schimbătoare nu există în atomi. Ele sînt legate de poziția, ordinea și mișcarea atomilor, fără ca aceasta să însemne, după Epicur, că ele nu există obiectiv, în afara noastră, în lucruri. **171.** Aluzie la teoriile după care raze de lumină sau emanații din noi merg din ochiul nostru spre obiectul din afară pe care îl sesizează și îl percep. Vezi, spre exemplu, Empedocle, fragm. 84 Diels-Kranz⁵⁻⁹, fragment de 11 versuri, precum și textele care se află tot acolo. Focul din ochi iese prin canale potrivite și merge în recunoașterea lucrurilor sub forma unei emanații de lumină, pe cînd aceste canale prea fine nu lasă să iasă apa care se află de asemenea în ochi. Epicur numește în textul nostru emanațiile *ῥεύματα*.

172. „Mărime adaptată” = *ἐναρμόττον μέγεθος*. „Imagini” traduce aici cuvîntul *τύποι*. Încă o dată Epicur insistă asupra faptului că lucrurile externe au aceleași culori (*ὁμοχρῶς*) și aceleași forme (*ὁμοιόμορφα*) ca cele pe care le percepem noi, prin simțurile noastre, la ele (vezi mai sus, nota 170). **173.** „Proporțiile” traduce cuvîntul *συνπρόθεια*. Simulacrele păstrează proporțiile obiectului de la care emană, dar nu și mărimea, căci altfel n-ar putea intra în organul simțului, cel al văzului în primul rînd. Deci la simulacre se produce o micșorare proporțională față de obiectul emițător. **174.** „Sprijinul simetric” = *σύμμετρος ἐπερισμός*.

175. Vibrația sau palpația, oscilația veșnică a atomilor din interiorul unui corp, se numește *πάλσις* la Epicur și este oarecum un termen tehnic. Și aici avem intuiția genială a atomiștilor antici, care se apropie de ipotezele științei moderne, firește ținînd seama de diferența timpurilor. Deci, și după atomiștii greci, întreaga materie, chiar în părțile ei constitutive cele mai mici, este într-o veșnică mișcare, chiar și acolo unde această mișcare nu este vizibilă și corpul microscopic apare în repaus. **176.** „Reprezentarea” = *φαντασία*. **177.** Continuitatea neîntreruptă a simulacrelor (*τὸ ἥξεις πύκνωμα*), care vin și se îndeasă unul după altul în organul nostru de simț, produc senzația, iar reziduul simulacralului (*ἐγκατάλειμμα τοῦ εἰδούλου*) produce reprezentarea obiectului absent în memoria noastră.

178. Vedem aici pe Epicur afirmînd net ceea ce am spus și noi la începutul comentariului nostru asupra scrisorii către Herodotos (vezi nota 122), și anume că falsitatea și eroarea apar numai atunci cînd formulăm o opinie (*τὸ δοξαζόμενον*) despre lucruri (vezi mai sus, nota 117). Senzațiile, anticipațiile sînt fără greș. Ele sînt întotdeauna adevărate, deoarece se bazează pe un contact direct, pe o

intuiție imediată și sînt lucruri simple. Pe cînd în opinie (δόξα) intervine compoziția și o dată cu aceasta posibilitatea de eroare. Aici se termină textul lui Epicur al § 50. Tot ceea ce mai urmează pînă la finele paragrafului este adăugat de un scoliast, și în aceasta urmăm părerea lui von der Muehll. Rossi, Usener, Merbach încep pasajul interpolat ceva mai jos. Textul este foarte stricat. În general, aceste adaosuri care întrerup textul scrisorii lui Epicur sînt de calitate foarte proastă. De aceea am fi înclinați să le atribuim nu lui Diogenes Laertios, ci unui scoliast mai tîrziu. Noi urmăm textul stabilit de Usener. Cele două expresii în paranteze ascuțite, ἐπὶ τοῦ προσμένοντος și ἡ ἀντιμαρτυρουμένου, sînt complinite de Usener și le acceptăm, întrucît nu avem ceva mai bun de propus. Noțița sfîngace a scoliastului vrea să explice cum se produce eroarea în procesul formării unei opinii. Un fapt așteaptă confirmarea sau, cel puțin, neînfirmarea sa, și se întîmplă tocmai contrariul. Aceasta se produce conform unei mișcări în noi înșine care este legată de „construcția imaginativă” (φανταστικῇ ἐπιβολῇ), dar nu identică cu ea, iar din acest decalaj între ele se produce eroarea, zice scoliastul. Eroarea, în orice caz, în teoria lui Epicur (ca și la Aristotel) consistă în compunere (care poate fi greșită), în opinia care este un proces complex și compus, pe cînd ceea ce este simplu (senzația, anticipația la Epicur) este întotdeauna adevărat. La Aristotel, judecata, care este o împletire, o legare a două concepte, este adevărată sau falsă, eronată, pe cînd conceptul este în afara noțiunilor de adevărat și fals, nu e nici adevărat nici fals (vezi Aristotel, *Analitica primă*, I, 1; *Categoriile*, IV, 2).

179. Vezi nota precedentă. **180.** Paragraful 51 se ocupă de asemănarea imaginilor (ἡ ὁμοιότης τῶν φαντασμάτων) într-un portret pictat sau sculptat sau a celor care apar în vise sau în orice altă formă de activitate a intelectului (ἐπιβολαὶ τῆς διανοίας) sau a celorlalte criterii (senzațiile, anticipațiile și pasiunile sau simțămintele pasionale ale sufletului: αἰσθήσεις, προλήψεις și πάθη; Diogenes Laertios, X, 31) cu cea a lucrurilor exterioare, pe care le numim reale și de la care emană imaginile pe care le avem. Citim παραβάλλομεν cu Apelt și Hicks. Eroarea și adevărul provin dintr-o activitate intelectuală a sufletului nostru, ο κίνησις, mișcare, care e legată de construcția imaginativă (φανταστικῇ ἐπιβολῇ), dar nu identică cu aceasta. Această mișcare, activitate intelectuală, trebuie să fie confirmată (ἐπιμαρτυρεῖσθαι) sau să fie infirmată (ἀντιμαρτυρεῖσθαι) pentru a ne putea pronunța dacă o opinie este adevărată sau falsă. Textul dat între paranteze drepte de von der Muehll este socotit ca o interpolare și e omis ca și la noi în ms. Z și ed. f. El se găsește și mai sus, la finele § 50, tot într-un text interpolat de scoliast. **181.** Prima parte a § 52 termină teoria percepției vizuale la Epicur. Dacă nu acceptăm, zice Epicur, doctrina simulacrelor și a percepției vizuale așa cum au fost formulate în paragrafele anterioare, atunci confundăm toate lucrurile și nu mai putem distinge adevărul de eroare. **182.** Citim cu Bieger ἐκθλίψιν. Manuscrisele au ἐκλίθην și ἐκλήθην, care nu dau nici un sens. Usener propune ἐγκλίσιν. Hicks, care acceptă lectura ἐκθλίψιν, ca în general toată lumea (și von der Muehll), traduce acest cuvînt cu „deplacament”, Kochalsky cu „Auspressen”, Ernout cu „dégagement”, iar Apelt cu „gewaltsamer Druck”. Verbul ἐκθλίβω înseamnă „a scoate afară prin apăsare”. De aici traducerea noastră: „apăsare”. **183.** După ce în §§ 46-52 s-a ocupat de simulacre și de modul cum se produce senzația de văz, în §§ 52-53 Epicur se ocupă de senzația auditivă și de modul ei de producere. Epicur nu pare a admite că senzația de auz este produsă de o mișcare (vibrație) a aerului provocată de corpul sonor, lucru de mult cunoscut de greci. Cel mai vechi text despre senzația auzului la filosofii greci se găsește la Archytas, secolul al IV-lea î.H. (vezi fragm. nr. 1, Diels-Kranz⁵⁻⁹). Totuși aici nu este clar exprimat ceea ce e sunetul. S-ar putea crede că pentru Archytas sunetul este o entitate pentru sine produsă de ciocnirea a două obiecte sau de emisiunea forțată a aerului în organul vorbirii sau într-un instrument muzical de suflat, entitate căreia îi cedează locul aerul intermediar, după puterea de emisiune a sunetului, așa cum cedează aerul în fața unei săgeți lansate cu mai multă sau mai puțină putere. Mai tîrziu se va spune în mod curent că sunetul este πληγή

ἀέρος, o lovire a aerului. Epicur pare a admite că sunetul este un curent de natura unui suflu aerian care vine de la obiectul sonor și intră în organul nostru de auz. El nu vorbește de propagarea unei mișcări vibratoare în mod succesiv în aerul care vibrează fără a face o mișcare de translație propriu-zisă. Deci sunetul, după Epicur, ar fi fluxul unor particule aeriene care merg de la obiectul sonor la urechea celui ce-l aude. **184.** Finele § 53 e consacrat senzație mirosului. Toată lumea admite că mirosul e produs de efluvii care vin de la obiectul mirositor și intră în organul mirosului, în nas. **185.** Începînd cu § 54, Epicur se ocupă de calitățile atomilor și intră în expunerea propriu-zisă a fizicii sale. Atomii nu posedă calitățile sensibile pe care le au lucrurile perceptibile prin simțurile noastre, cum ar fi culoare, miros, gust etc., ci numai unele dintre ele, și anume forma (σχῆμα), mărimea (μέγεθος) și greutatea (βάρος), aceasta din urmă fiind adăugată de Epicur la celelalte calități care, după Democrit, se întîlnesc la atomi.

186. Atomii sînt nenăscuți, nepieritori și neschimbători ca și realul (τὸ ὄν) lui Parmenide. Numai combinațiile lor sînt schimbătoare, asocierea lor producînd lucrurile compuse din cosmos iar despărțirea lor produce pieirea lucrurilor compuse din ele. Un μὴ aflat între τὰ și μετατιθέμενα a fost eliminat din text de Weil. În toate determinările proprietăților atomilor nu trebuie să uităm că avem de-a face cu lucruri invizibile, nu evidente de la sine (ἄδηλα) cum sînt senzațiile, ci de proprietăți care trebuie confirmate (ἐπιμαρτυρεῖται) și să nu fie infirmate (οὐκ ἀντιμαρτυρεῖται) de evidența simțurilor (ἐναργές) și se mai cer să fie semnificate (σημειοῦσθαι) de către simțuri. **187.** Traducerea lui Ernout ar fi bună dacă s-ar citi παρ' ἡμῶν (cu sensul lui ὑπὸ *cum genitivo* la un verb pasiv) în loc de παρ' ἡμῖν, cum e în manuscrise. Această modificare însă n-a fost propusă de nimeni și cu greu s-ar putea justifica. Kochalsky, în traducerea sa, nu ține seama de ἐκείνο, care se raportează la „forma” și nu la „lucrul care se schimbă”, cum face dînsul. Epicur spune că forma rămîne chiar dacă se modifică, pe cînd calitățile se schimbă total. **188.** Ceea ce spune Epicur este că, dacă modificăm forma unui lucru prin amputarea unei părți, forma modificată rămîne totuși, pe cînd modificarea unei calități sensibile de altă natură (culoare, gust etc.) atrage după sine pieirea calității sensibile și înlocuirea ei prin alta. Deci, în domeniul macroscopic, forma are o poziție privilegiată, și acest lucru îl consideră Epicur ca un semn (σημεῖον) că forma are această valoare și în domeniul atomilor.

189. După ce s-a ocupat de formă, în partea a doua a § 55 și începutul § 56, Epicur se ocupă de mărimea atomilor. Atomii au mărimi diferite, dar n-au orice mărime, căci de la un nivel în sus ei ar deveni vizibili, ceea ce e infirmat (ἀντιμαρτυρεῖται) de datele senzoriale. În ce sens? În sensul că nu există obiect vizibil, oricît de mic sau de tare, care să nu fie divizibil și deci depășind în mărime pragul de mărime al atomului. Pînă și firicelul de praf, cel mai fin, e divizibil. Însă diferitele mărimi ale atomilor (precum și pozițiile și ordinea lor) pot explica diferențele calitative ale lucrurilor. Corectura ἄμ' ἕδει a lui Usener pentru ἀμέλει din manuscrise este acceptată de toată lumea și e o bună soluție pentru învingerea dificultății textului. **190.** În cele următoare, Epicur caută să dovedească imposibilitatea unei diviziuni la infinit a materiei. Chiar dacă textul grec transmis prezintă dificultăți, expunerea lui Epicur e clară. Prin ea, el vrea să ajungă la a demonstra că trebuie să se admită existența atomilor indivizibili din care sînt constituite toate lucrurile. Dacă Aristotel pune pe planul gîndirii și al deducțiilor necesitatea unei opriri (ἀνόγκη στῆναι) la principii prime nedemonstrabile și dacă refuza regresul la infinit al deducțiilor (ἢ εἰς ἄπειρον μετὰβασις), aceste probleme le pune și Epicur (în urma atomiștilor) pe plan fizic real, proclamînd necesitatea unei opriri în divizibilitatea materiei și interdicția de a merge cu divizibilitatea la infinit.

191. Argumentul acesta la Epicur este o transpunere a celui formulat de Zenon din Elea pentru a arăta inexistența mărimei în domeniul fizic, pornind de la divizibilitatea la infinit a materiei. Firește, Zenon, ca fidel elev al lui Parmenide, vrea să demonstreze inexistența lumii date prin simțuri, pe motivul caracterului ei contradictoriu. Dacă o mărime fizică, un obiect, este format dintr-o infinitate de

părți – și Zenon nu vede de ce s-ar limita posibilitatea de divizare la infinit în domeniul fizic – atunci aceste părți constitutive, infinite la număr, ale unei mărimi, sau au ele însele o mărime, sau n-au o mărime. Dacă au o mărime oricât de mică, atunci mărimea formată din ele nu există, căci ar fi infinită și ea, deoarece o cantitate oricât de mică adunată de un număr infinit de ori dă infinitul. Iar dacă părțile n-au mărime, atunci nici mărimea întregă nu există, întrucît $0+0+0\ldots=0$.

192. Textul final al § 57 a făcut obiectul a diferite încercări de emendare (vezi la Kochalsky și la ceilalți traducători). Noi am căutat, ca totdeauna, să nu modificăm, pe cât posibil textul transmis de manuscrise. Ideea interesantă pe care credem a o putea degaja din text este că, după Epicur, numărul atomilor constitutivi ai lucrurilor și ai universurilor este infinit, deoarece limitarea ar aduce limitarea față de ceva, și acesta, la rândul lui, s-ar limita față de altceva, așa încît aici nu există oprire, iar această situație din lumile reale se reflectă și în gîndirea noastră ca o necesitate logică. Deci Epicur limitează divizibilitatea înspre micime a lucrurilor la atomi. În schimb, numărul atomilor și al lumilor formate din ei este infinit, și gîndirea n-are posibilitatea de a se sustrage acestei concluzii: limitarea în mic, nelimitarea în mare. Acest lucru e clar exprimat de Epicur în această scrisoare către Herodot ceva mai înainte. Vezi § 45, care e categoric în această privință. Firește, peste tot avem de-a face cu lucruri neevidente ($\alpha\delta\eta\lambda\alpha$), a căror veracitate trebuie confirmată ($\xi\pi\mu\alpha\rho\tau\upsilon\rho\epsilon\iota\tau\alpha\iota$) prin indicii ($\sigma\eta\mu\epsilon\iota\alpha$) obținute prin datele simțurilor care sînt evidente ($\epsilon\nu\alpha\rho\gamma\eta$). **193.** Cele două paragrafe, 58-59, trebuie luate și interpretate împreună. Singura cunoaștere sigură și primordială este dată de senzații. Atomii nu-i cunoaștem prin simțuri, deoarece ei sînt sub nivelul de percepere a organelor senzoriale. Deci și cunoașterea atomilor se va face prin analogia cu datele senzoriale. De aceea Epicur, în § 58, se ocupă de minimul perceptibil în senzație. Acest minim seamănă și se deosebește în același timp de senzația obișnuită. Minimul în percepție nu are părți, întrucît dacă ar avea, n-ar mai fi minim, și în această privință se deosebește de lucrurile sensibile care au părți. Dar în același timp minimul perceptibil trebuie să fie supus schimbării dacă lucrurile sensibile se schimbă, ceea ce e greu de înțeles dacă minimul perceptibil n-are părți. Analogia cu minimul perceptibil se poate întrebuița pentru a înțelege proprietățile minimului la scara atomilor. Atomul are mărime, ca și lucrurile sensibile, numai că mărimea lui este sub pragul minimului vizibil sau perceptibil. Atomii sînt limite ale lungimilor și furnizează unități pentru măsurarea lungimilor, iar intuirea acestor proprietăți ale atomilor se face prin rațiune. **194.** Textul § 60 este destul de greu de tradus. Pe deasupra, începutul originalului grec pare a prezenta și deteriorări (vezi aparatul critic la von der Muehl și comentariile la Kochalsky (pp. 66 și urm.)). Traducerile pe care le-am avut la dispoziție, ale lui Meibomius, Cobet, Kochalsky, Apelt, Ernout, Hicks și Genaille, nu ne-au satisfăcut decît parțial. Iată cum înțelegem noi textul lui și deci ideile lui Epicur. În spațiul infinit nu există un „cel mai sus” și un „cel mai jos”, astfel încît noțiunile de sus și de jos n-au caracter absolut, sînt relative. Ceea ce e deasupra capului nostru poate fi la picioarele celor ce stau mai sus de noi, și invers, ceea ce e la picioarele noastre poate fi deasupra capului celor ce stau sub noi. Aceasta însă nu împiedică să admitem o singură mișcare de translație în sus la infinit și alta în jos la infinit, concepute ca fiind opuse una alteia. Deci nu există un sus și jos absolut, dar există mișcare de translație absolută în sus și în jos la infinit. De ce aceste determinări ale lui Epicur, care în fond ar părea destul de comune? Ele vor fi folosite pentru a determina mișcarea atomilor, în paragrafele care urmează. **195.** Paragraful 61 e foarte clar și conține o prefigurare genială a două legi ale fizicii moderne clasice. Prima spune: atomii, grei sau ușori, se mișcă cu aceeași viteză cît timp nu întîlnesc alți atomi care să le modifice viteza de mișcare. Aceasta se poate socoti ca o prefigurare a legii lui Newton după care corpurile în vid cad cu aceeași viteză, indiferent de greutatea lor, chiar dacă nu trebuie să trecem cu ușurință asupra diferențelor: la Epicur, este vorba de atomi, la Newton de toate corpurile; la Epicur este vorba de orice mișcare a atomilor, la

Newton este vorba de căderea corpurilor, dar la ambii se pornește de la presupunerea că, materia fiind aceeași, și mișcarea ei este aceeași; mai departe Epicur se bazează pe deducția pornită de la lucrurile sensibile evidente (ἐναργῆ) la lucrurile neevidente (ἄδηλα), pe când Newton se bazează pe experiență (tubul cu vid în care bucata de plumb cade cu aceeași viteză ca o bucată de vată); totuși trebuie să relevăm intuiția genială a grecului. **196.** A doua observație a lui Epicur afirmă că viteză de translație a atomilor rămâne aceeași atâta timp cât nu se modifică prin ciocnire. Avem aici iarăși o genială prefigurare a legii inerției din mecanica clasică formulată de Galileo Galilei, după care un corp își menține starea de repaus sau de mișcare, în acest ultim caz mișcându-se cu o mișcare rectilinie și uniformă la infinit, pînă nu intervine o forță exterioară care să modifice această situație. La Epicur aici este vorba iarăși de atomi și nu de corpuri în general. Aici el este, desigur, inspirat de Democrit, care are idei similare. Din numeroasele texte cităm pe Aristotel, *De caelo*, III, 2, 300 b, 8, și comentariul lui Simplicius, 583, 20. Reflecția lui Aristotel care acompaniază expunerea ideii lui Leucip și Democrit despre mișcare este de o naivitate justificată, poate, pentru timpul ei. Dar, în același timp, ea arată cât de departe era Stagiritul de marile probleme ale științei moderne. Spre deosebire de L. Löwenheim („Arch. f. Gesch. d. Philos.”, VII (1894), pp. 230 și urm.), credem că Galileo Galilei s-a inspirat mai curînd din Epicur, care era mai cunoscut, prin Diogenes Laertios și Lucrețiu, decît din Democrit (vezi și nota 160 de mai sus). **197.** <φορ>ηθήσεται este o lectură foarte fericită a lui Hicks în locul cuvîntului ῥηθήσεται al manuscriselor.

198. εἰ<καλ>, completat de von der Muehl. **199.** Paragraful 62 este și el greu de înțeles și de interpretat, dar nu este drept a se recurge la ipoteza că textul e foarte corupt și a face modificări adînci și adaosuri la el, cum e cazul la Kochalsky (vezi pp. 67 și urm.). Noi credem că dificultatea textelor lui Epicur provine mai ales din faptul că nouă, modernilor, ne e greu să ne transpunem în spiritul doctrinei lui și felului său de a gîndi. Și totuși, singura cale de cunoaștere exactă este de a-l înțelege pornind de la teoria lui epistemologică, așa cum rezultă din canonică. În § 62 este vorba de mișcarea corpurilor compuse, care nu se potrivește cu cea a atomilor care le constituie. Într-adevăr, atomii în corpul compus nu au o mișcare unică și viteză egală, întrucît sînt solicitați în diverse direcții, se ciocnesc între ei și pierd o parte din viteză lor egală cu cea a gîndului, pînă ajung la o mișcare în ansamblul corpului compus pe care îl constituie, vizibilă și cu simțurile noastre. În afară de alte mișcări, mai sus s-a vorbit de πάσις, o vibrație care face să fie lansate succesiv simulacrele, peliculele goale pe care le emit corpurile, simulacre formate tot din atomi, care se ajustează ca mărime și intră în organul văzului, formînd senzația de vîz (vezi Diogenes Laertios, X, 50 și comentariul nostru de mai sus, nota 175). Partea a doua a § 62 mi se pare foarte importantă pentru înțelegerea doctrinei lui Epicur. Singurele lucruri întotdeauna adevărate sînt tot ce e constatat prin simțuri (τὸ θεωρούμενον) și ceea ce e cunoscut printr-o intuiție a rațiunii (τὸ κατ' ἐπιβολὴν λαμβανόμενον τῇ διανοίᾳ). Acestea sînt criterii ale adevărului. În pasajul doxografic (X, 31) de mai înainte, Diogenes Laertios atribuia lui Epicur trei criterii. Primului din textul de față îi corespundeau *senzațiile* (αἱ αἰσθήσεις), celui de-al doilea, „intuiția rațională”, îi corespund *anticipațiile* (προλήψεις). În textul X, 31 se dă un al treilea criteriu: simțurile afective (πάθη), care lipsesc în textul nostru din scrisoarea către Herodot, din cauză că nu era nevoie de ele aici. Ceea ce spune Epicur este că nu avem nevoie să împingem analiza prea departe și să transpunem constatările din lumea sensibilă, din domeniul macroscopic în lumea atomilor, la scara atomilor. Fapt este că mișcarea cu viteză egală a atomilor este modificată pentru a ajunge la pragul perceptibil prin senzații. Dacă ar fi rămas mișcarea inițială a atomilor, ea n-ar fi fost perceptibilă pentru noi prin simțuri. Dar și noi, corpul nostru și sufletul nostru, sîntem formați din atomi avînd mișcarea lor inițială de cădere în linie dreaptă (plus „deviația”, de care va fi vorba în altă parte), astfel încît întregul sistem cosmic al atomilor își păstrează mișcarea inițială cu viteză rectilinie egală și

aproape instantanee, iar ceea ce ajunge din mișcare la pragul senzației constituie diferențele de mișcări ale atomilor și ale corpurilor compuse din ele, diferențe produse de „deviație”, de *clinamen*, care le face perceptibile pentru ființele dotate cu facultatea de a avea senzații.

200. Aici se dau iarăși două criterii ale adevărului după care putem cunoaște realitatea lucrurilor: senzațiile și afectele noastre. Epicur declară că ele dau certitudinea unei cunoașteri adevărate. Ceea ce urmează, §§ 62-68, putem considera ca un scurt tratat Περί ψυχῆς, *Despre suflet*, atât cât e necesar de posedat pentru a putea înțelege și interpreta doctrina despre suflet a lui Epicur în detaliile ei, după cum spune însuși filosoful nostru în § 68. **201.** Sufletul este format din atomi fini, mici și rotunzi, care sînt amestecați în întreaga masă a corpului. Deci sufletul este material, ca și corpul, numai că este format din atomi mai fini, rotunzi și repezi la mișcare. Pentru întreaga psihologie a lui Epicur, trebuie comparată întreaga Carte a III-a din *De rerum natura* a lui Lucrețiu. Aici Diogenes Laertius nu spune că Epicur ar admite părți diferite ale sufletului, una aeriană și alta caldă, ci acestea sînt calități ale aceluiași suflet, care sub un aspect e aerian, de natura vîntului sau suflului și sub alt aspect este dotat cu căldură.

202. <Τρίτον> adică <γ> este citit de Diels, acceptat de Kochalsky și Hicks. Nu credem însă necesar acest adaos și preferăm lectura lui Woltjer: τὶ μέρος, acceptată de von der Muehl și de Apelt. Manuscrisele au τὸ μέρος. Un text din Aëtios IV, 3, 11 (fragm. 315 Usener), important, spune că sufletul este un amestec din patru elemente: unul igneu, unul aerian, unul pneumatic și un al patrulea care n-are nume, care posedă facultatea senzitivă, pe cînd pneuma dă mișcarea, elementul aerian repausul și cel igneu căldura corpului. **203.** δηλοῦσι este citit de Gassendi. δῆλον au manuscrisele; δηλοῦσι este acceptat de von der Muehl și Hicks. δῆλον <ποιοῦσι> citesc Brieger (după aparatul lui von der Muehl) și Heinze (după nota lui Kochalsky). În ambele cazuri, sensul este același, de „evidențiază”, „fac evident”. Apelt propune să se citească διεῖλον, modificare care nu ni se pare acceptabilă. Tot acest pasaj este o aplicare a metodei lui Epicur din *Canonica* lui. Sufletul și părțile lui fac parte din lucrurile neclare, neevidente (ἄδηλα), deoarece ele nu cad sub simțurile noastre, nu se pot vedea, pipăi sau percepe cu alte simțuri. Existența lui nu se poate constata și stabili decît prin evidențierea ei (δηλοῦσι, δῆλον <ποιοῦσι>), prin desemnarea ei cu ajutorul facultăților și afectelor pe care le are. Astfel, partea aeriană a sufletului ar fi dovedită după Epicur (textului lui Aëtios) prin repausul corpului, partea ignee prin căldură, partea pneumatică prin mișcarea corpului, iar partea ultimă la Diogenes, cea anonimă după Aëtios, își evidențiază existența prin facultățile ei (αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς), prin afecte, mobilitate și gîndire. **204.** Capacitatea de a percepe senzații se datorește în cea mai mare parte tot sufletului, care, prin legătura lui temporară cu corpul care îl adăpostește, dă acestuia facultatea de a simți și a avea senzații, facultate pe care corpul o pierde atunci cînd sufletul se desparte de el. La Epicur, ca și la alți greci, moartea este separarea sufletului de corp. Dar la Epicur, sufletul, chiar cel datător al facultăților raționale, este material, constituit din atomi fini, rotunzi, mobili, pe cînd la Aristotel intelectul (νοῦς) venea în om din afară (θώραθεν) în embrion și era o parte din rațiunea universală în care se întorcea după moartea omului. La fel pentru Platon, sufletul este ceva înrudit cu natura ideilor, care sînt imateriale, inteligibile (νοητά) dar nu vizibile (οὐκ ὁρατά). Și la Epicur sufletul nu e vizibil, dar aceasta nu din cauza unei naturi diferite de cea a lucrurilor sensibile, ci din cauză că atomii din care e format nu sînt vizibili. La stoici, sufletul este foc amestecat cu aer cald, este *pneuma*, mai bine zis e un suflu cald de natură ignee. **205.** Pasajul acesta, §§ 65 și 66 la început, este ușor de înțeles și clar. Sufletul, deși de aceeași natură cu corpul, doar că e format din atomi mai fini, este cel care dă corpului facultatea de a simți și apoi celelalte facultăți psihice mai înalte derivate din senzații. La o simplă amputare a unei părți din corp, restul rămînînd viabil, sufletul continuă să dea corpului facultatea de simțire. Dar dacă se destramă corpul, atunci se destramă și sufletul, care se desface în atomii din care era alcătuit. Rămîn mai departe în ființă atomii sufletului,

dar sufletul ca un agregat sistematic din atomii lui nu mai există. **206.** Aici avem un inserat în textul *Scrisorii către Herodotos*, inserat care provine de la un scoliast. Ni se spune că, după Epicur, atomii din care e format sufletul sînt cei mai netezi și mai rotunzi, *superiori* acelora ai focului. Acceptăm traducerea lui Hicks pentru πολλῶν τινι διαφερουσῶν „cu mult superiori” în locul interpretării acestor expresii la Kochalsky, Apelt și Ernout: „cu mult deosebiți”. Într-adevăr, atomii de foc, la Epicur, ca și la Leucip și Democrit, sînt tot rotunzi și netezi, ca și cei ai suflutului, încît deosebirea dintre ei nu poate consta decît în superioritatea acestora din urmă în finețe, rotundime și netezime. La Platon, elementul foc are atomi de forma tetraedrului, unul din cele cinci corpuri regulate. Textul din Aëtios (pe care Diels îl declară ca provenind din Φουσιῶν δόξα ale lui Theofrast), II, 6, 5, spune că Pitagora ar fi atribuit particulelor constitutive ale focului forma de piramidă. Dar întreaga atribuire de cinci forme regulate, patru atribuite elementelor și a cincea universului, este de origine net platonice (vezi dialogul *Timaios*) și este în orice caz posterioară lui Theaitetos, primul care a formulat teoria corpurilor regulate. În ce privește fragmentul 12 (Diels-Kranz⁵⁻⁹) din Philolaos, el poartă de asemenea pecetea falsului prin aluzia transparentă la cele 5 corpuri regulate. Mai departe avem iarăși un δῆλον, care evidențiază metoda de probare a lui Epicur de la ceea ce e evident, dat prin simțuri (ἐναργές) cu ajutorul unor semne (σημεῖα sau σημειοῦσθαι), la ceea ce este neclar, ascuns, lipsit de evidență (ἄδηλον). Aici avem efectele de teamă și de bucurie care se produc în piept prin mișcările de contractare și dilatare ale inimii. Acesta este elementul evident, ἐναργές, care probează și constituie semnul (σημεῖον) că partea rațională a suflutului (τὸ λογικόν) se află localizată în piept (θώραξ), lucru care dintru început era neclar (ἄδηλον). În locul indicat de cifra notei 206 avem un cuvînt corupt în mss: ποργμοῖς, care nu are nici un sens, cu alte cîteva variante și corecturi nereușite, tot în manuscrise. Von der Muehl se mulțumește să pună alături faimoasa *crux philologorum* care indică pasaje și cuvinte iremediabil corupte. Usener propune corecția ἐπεριτομοῖς „puncte de sprijin”. Kochalsky propune περιορισμοῖς, „Begrenzungen”, exprimîndu-și totodată nemulțumirea față de propria sa soluție. Apelt citește πορῖμοις, „ceea ce găsește trecerea spre ceva”. Noi citim πορῖμοις, „strîmtoare”, ceea ce paleografic necesită numai schimbarea unei singure litere, γ în θ. Ernout nu propune nimic. În schimb ni se pare interesantă propunerea lui de a se citi ἐγκαταχόμενων, „care se revarsă”, în loc de ἐγκατεχομένων, „care sînt reținute”. Prin aceasta s-ar rezolva contradicția dintre ἐγκατεχομένων și διαφοροῦμένων despărțite prin „sau” (ἢ). Somnul trebuie să provină sau din închiderea atomilor, sau din risipirea, dar din amîndouă, *ad libitum*, ni se pare puțin verosimil. Deci textul, cu corectura lui Ernout și a noastră, s-ar traduce astfel: „Somnul se produce atunci cînd părțile suflutului răspîndite în tot corpul se revarsă și se împrăștiie și după aceea se lovesc unele de altele la strîmtori”. Dar ce să fie aceste strîmtori? Canalele simțurilor și trecerile de la unele organe la altele? Nu putem aici să ne lansăm în conjecturi. **207.** Concepția după care sperma se distilează și provine din întregul organism al animalului se găsește și la Democrit (vezi Aëtios, V, 3, 6) și învederează o dată mai mult legăturile dintre fizica lui Epicur și cea lui Democrit. Originea spermei este o preocupare constantă a filosofilor greci. Diogenes din Apollonia o numește „spuma singelui” (Clemens Alex., *Paidag.*, I, 6, 48, vol. I, p. 119, 2 Stählin); după Alcmaion, ea provine din creier (Aëtios V, 3, 3, cf. Censorin, 5, 2 și urm.) etc. Aici se termină inseratul scoliastului.

208. După stoici existau patru corporale principale: exprimabilul (λεκτόν), vidul (κενόν), spațiul (τόπος) și timpul (χρόνος), după cum ne informează Sextus Empiricus, *Adv. Math.*, X, 218. După Epicur, zice Diogenes Laertius în textul nostru (X, 67), singurul incorporeal independent (καθ’ ἑαυτό) este vidul. Acesta dă posibilitatea să existe mișcare. Mișcarea există (ἐναργές), deci există și vidul (ἄδηλον), prima fiind semnul (σημεῖον) care probează (τεκμαίρεσθαι) existența celui de-al doilea. După Epicur, timpul nu este un incorporeal independent (ἄσώματον καθ’ ἑαυτό), ci este accidentul unui accident sau ceea ce survine la

ceea ce survine unui lucru substanțial (σύνπτωμα συμπτώματος, vezi Sextus, *A.M.*, X, 219, 238). Sufletul nu poate fi nici el incorporeal, cum erau înclinați să afirme Platon cu școala lui și Aristotel cu urmașii lui, căci, dacă ar fi incorporeal, sufletul n-ar putea nici acționa, nici suferi o acțiune. În această privință Epicur e de acord cu stoicii. **209.** Vezi la începutul scrisorii lui Epicur către Herodotos, § 35.

210. Deci aici Epicur a dat o expunere în linii generale a psihologiei sale, suficientă pentru cel ce o cunoaște spre a pătrunde și înțelege detaliile doctrinei despre suflet. **211.** Paragrafele 68-71 se ocupă de problema calităților sensibile și a raportului lor cu corpul de bază căruia ele aparțin. Calitățile sensibile se disting de corpurile cărora aparțin, deși ele constituie întrucâtva corpul, însă fără a se confunda cu el. Stoicii socoteau calitățile (ποιότητες) drept corpuri. Epicur admite o realitate specifică a lor, fără ca ele să fie nici corpuri, nici incorporale. Ele au un caracter specific, acela al „accidentelor” (συμπτώμα) care revin corpurilor, unele permanente sau constante, altele trecătoare. În orice caz, după Epicur, corpul nu este format din suma calităților sensibile pe care le are, ci este ceva în plus față de acestea. **212.** Calitățile sensibile sau accidentale nu sînt nici în categoria lucrurilor invizibile, nici nu sînt incorporale. Textul pare deteriorat. Usener presupune că e o lacună după cuvîntul ἀόρατοις, „invizibile”. Totuși se înțelege destul de bine ceea ce vrea să spună Epicur. **213.** Avem aici termenul ἐνάργεια pentru a indica lucrul evident prin datele simțurilor.

214. <κατά> pus de Hicks înainte de τὰ σώματα dă o bună soluție a dificultății textului. σώματος citește Usener și τὰ τοιαῦτα von der Muehll.

215. În §§ 72 și 73, prima parte, Epicur se ocupă de timp. El constată că timpul nu este un accident ca celelalte pe care le sesizăm prin anticipațiile (προλήψεις) pe care le avem în noi în urma percepțiilor repetate. În formularea finală, Epicur ajunge la ideea că timpul este un accident al celorlalte accidente, formulare pe care însă n-o dă în această formă lapidară, dar care se găsește la Sextus Empiricus (*Adv. math.*, X, 219), luată din Demetrios Laconianul (vezi mai sus, nota 95), care atribuie lui Epicur definiția timpului ca accidentul unui accident (vezi și Sext., *A.M.*, X, 219-227, 240-244). După Epicur, un incorporeal independent, pentru sine (καθ' ἑαυτό) este numai vidul (τὸ κενόν). Dacă lucrurile se împart în corporale și incorporale, timpul trebuie să fie un incorporeal dependent, și anume accidentul unui accident (vezi și nota 208). Timpul nu este cunoscut prin senzație, anticipație și celelalte procedee pe care le aplicăm la corpuri și accidentele lor, ci cunoașterea lui este obiectul unei evidențe imediate, pe care în textul nostru Epicur o numește ἐνάργημα. **216.** Epicur nu se complace a crea o terminologie nouă, ci preferă cuvintele obișnuite, cunoscute, chiar dacă în exprimarea doctrinei sale ele capătă accepții noi. **217.** Aici Epicur opune metoda demonstrativă veche, aristotelică, numită ἀπόδειξις, aceeaia numită de el ἐπιλογισμός, o simplă raționare sau considerare asupra unui fapt care are o evidență intuitivă: aici, spre exemplu, considerarea faptului că succesiunea zilelor și nopților, simțurilor și lipsei de simțire, mișcării și repausului sînt acompaniate de evidența timpului. În același paragraf se întâlnește verbul (sub forma adjectivului verbal), ἐπιλογιστέον, iar la începutul paragrafului ἀναλογιστέον, cam în același sens.

218. Aici conchide Epicur spunînd că timpul este un accident particular al unor stări care ele înseși sînt accidente. **219.** Un mic inserat al scoliastului. Această Μεγάλη ἐπιτομή, pe care am mai întîlnit-o tot în pasajele adăugate de scoliast și în §§ 39, 40 și 73, pare a fi o lucrare diferită de scrisoarea către Herodot. În catalogul lucrărilor lui Epicur (§ 27) avem titlul Ἐπιτομή τῶν πρὸς τοῦς φυσικοῦς, dar nu credem că e aceeași operă ca Μεγάλη ἐπιτομή. **220.** Concepțiile lui Epicur despre lumile existente sînt iarăși lucruri neevidente în sine (ἄδηλα), pe care el trebuie să le determine prin recurs la senzații, anticipații, intuiții (ἐπιβολαί) și analogii. Aici avem despre compusul (σύγκρισις), care este lumea, raportarea la asemănarea cu cele ce le vedem în mod obișnuit (τὸ ὁμοειδὲς τοῖς θεωρουμένοις πακῶς). Mai departe urmează un adaos al scoliastului. Ideea că Pămîntul plat ca o farfurie plutește pe aer este foarte veche și datează de la

Anaximene (vezi Aëtios, III, 15, 8 și Aristotel, *De caelo*, II, 13, 294 b, 13, unde, alături de Anaximene, sînt citați și Anaxagora și Democrit). Ideea aceasta ne apare excentrică, într-un timp cînd pitagoricienii cunoșteau sfericitatea Pămîntului.

221. Trebuie să admitem cu editorii și interpreții că între *ἐχοντας* și *ἄλλα* este o lacună și că textul căzut a fost înlocuit cu cel al scoliastului. În afirmația scoliastului, firește după Epicur, cum că lumile nu sînt ființe vii, se insinuează o polemică între Epicur și stoici, care afirmau că lumea (una singură la ei) este o ființă vie perfectă. **222.** <ἐν> este completat de Usener (cf. Gassendi). Semințele plantelor și animalelor se pot găsi în orice lume, iar dovada este că nu există nici un semn de limitare a lor la anumite lumi. Urmează o mică scolie relativă la creșterea plantelor și animalelor, care se petrece la fel și pe pămînt.

223. Textul lui Epicur vorbește numai de φύσις, natura, dar fără îndoială este vorba de natura omenească. Omul învață multe de la lucrurile înseși, natura îl silește pe om să învețe multe lucruri pentru a-și satisface nevoile, iar rațiunea îl ajută să facă noi descoperiri. Astfel se realizează progresul, al cărui ritm diferă de la un popor la altul și de la o perioadă la alta. **224.** Usener a înlocuit ἀποτομήν ἀπὸ τοῦ ἀπείρου, care nu dă nici un sens, cu μείζους λαμβάνειν ἐπιδόσεις. Vezi și aparatul critic la von der Muehl. **225.** Pasajul acesta din partea a doua a § 75, ca și următorul (prima parte a § 76), se ocupă de originea limbii și de modul de naștere a vorbirii în concepția lui Epicur și este extrem de important. Oamenii nu s-au întrunit pentru a stabili denumirile lucrurilor prin convenție (θέσει; se mai spune același lucru prin cuvintele νόμῳ, ξυθθήκη etc.). Afectele și închipuirile i-au făcut să scoată sunetele diferite de la o seminție la alta, sunete care s-au fixat și au devenit cuvintele limbii. **226.** Apoi au fixat oameni aceste sunete în comun pentru a se înțelege unii cu alții și să nu dea loc la confuzii. Pentru lucrurile necunoscute de o comunitate, dacă unul dintre membrii ei a introdus lucrul, i-a dat și o denumire care a fost acceptată prin rațiune și de către ceilalți membri, ca și cum ar fi o legătură causală între lucrul respectiv și denumirea dată lui.

227. Epicur neagă că orînduirea cosmică ar fi creată de vreun zeu și că acesta se interesează de soarta oamenilor. Acestea toate sînt îndreptate împotriva platonismului și stoicismului, care admit providența divină. Zeii lui Epicur există și trăiesc fericiți în spațiile dintre numeroasele lumi pe care el le admite că există (gr. μετακόσμια, lat. *intermundia*). **228.** <γίνονται> e adăugat de Gassendi, de Usener și acceptat și de Hicks. Deci necesitatea și fenomenele ce se produc cu constanță și periodic sînt inerente aglomerării de atomi care a format lumea.

229. După Epicur, fericirea omului depinde de cunoașterea fenomenelor cerești și atmosferice, care îngrozesc pe omul neștiutor, ce le atribuie unor cauze misterioase și finale. **230.** Vom vedea în § 79, care urmează, importanța explicării fenomenelor cerești prin mai multe cauze, care sînt fiecare în parte posibile, pentru a ajunge la fericire. Dar referitor la ideea din § 78, anume că ființa nemuritoare și fericită este cu totul lipsită de contradicții și tulburări, nu încap discuții după Epicur și nu e posibil de a da mai multe explicații acestei aserțiuni.

231. În cele două paragrafe următoare, 79-80, Epicur se ocupă de explicarea fenomenelor cerești și de influența modului de explicare asupra fericirii omului. În fond specialiștii care studiază corpurile cerești și le cunosc foarte bine nu au cunoștință de cauzele acestor fenomene. Necunoscînd cauzele lor adevărate, această ignoranță îi duce la nefericire. Nu sîntem de acord cu Apelt (vol. II, p. 282, nota 72) cum că Epicur i-ar disprețui pe astronomi și că, în general, ar avea o atitudine antiștiințifică. Epicur nu este împotriva descoperirii adevăratei cauze a fenomenelor cerești. Dar în cazul lor avem de-a face cu lucruri neevidente (ἄδηλα) pe care trebuie să le clarificăm prin analogia cu fenomenele din jurul nostru, sesizate prin senzații, anticipații și intuiții intelectuale. Toate acestea însă ne dau mai multe explicații ale fenomenelor cerești ca fiind posibile. Epicur prescrie să se accepte toate aceste explicații ca posibile și evitarea poziției dogmatice. **232.** Deci găsirea de mai multe explicații pentru fenomenele cerești nu exclude precizia științifică a determinărilor făcute. **233.** Aceste fenomene intră

în categoria lucrurilor care sînt ἄδηλα. **234.** Epicur pune accentul în explicarea fenomenelor cerești, ca solstițiile, apsurile, răsăriturile, eclipsele etc., asupra analogiei cu experiența noastră zilnică din domeniul sensibil. **235.** Obiectele cerești sînt văzute de la distanță, și convingerea că fenomenele astronomice și meteorologice se pot produce în mai multe feluri, pe mai multe căi, din mai multe cauze este de natură să ne dea liniștea sufletească pe care ne-o ia convingerea unei singure cauze a fenomenelor cerești greșit stabilită. Deci găsirea mai multor cauze care explică fenomenele poate contribui la calmul sufletesc și la fericirea omului. Citim cu Usener παριδόντων în loc de παραιδόντων al manuscriselor.

236. <εἶναι> completat de Usener. **237.** Concepția despre corpurile cerești ca divinități se întâlnește la Platon, la Aristotel și la stoici, pentru a nu mai vorbi de neoplatonici. O astfel de concepție este străină de filosofii naturaliști vechi. Numai la Alcmaion se întâlnește această credință (vezi Aristotel, *De anima*, I, 2, 405 a, 29; Cicero, *De nat. deorum*, I, 11, 27; Clemens din Alexandria, *Protrepticus*, 66, vol. I, p. 50, 20 Stählin) și probabil provine de la pitagoricieni. Nici Homer, nici Hesiod, dintre vechii poeți a căror operă s-a conservat, nici vechii filosofi nu cunosc această credință în divinitatea astrilor. Originea ei este, desigur, babiloniană (vezi A. Chiappelli, *L'orient e le origini della filosofia greca*, în „Archiv. f. Gesch. d. Philosophie”, 28 (N.F., 21), 1915, pp. 216 și urm.). Usener citește τῷ εἰκαίως δοῶζοντι, acceptat și de noi, în loc de εἰ καὶ ἐδόξαον în manuscrise, lectură pe care o păstrează Apelt. Ideea unui infern, Hades, unde se duc sufletele după moarte spre a suferi pedepse, idee care se găsește în miturile și legende grecești vechi, precum și spaima de insensibilitatea morții fac pe oameni să fie nefericiți. Odată cu clarificarea ideilor lor, prin cunoașterea pe care o dă fizica epicuriană, oamenii vor scăpa de teama morții care le amărăște zilele, știind că n-au de ce să se teamă de moarte (cf. N.A. Kun, *Legendele și miturile Greciei antice*, București, 1960, pp. 36 și urm.). **238.** Πάθη și αἰσθήσεις sînt criterii ale adevărului. Vezi textul lui Diogenes Laertios, X, 31, unde se dau, după Epicur, trei criterii ale adevărului: αἰσθήσεις „senzațiile”, προλήψεις „anticipațiile” și πάθη „afectele”. Epicurienii, urmași ai maestrului, mai adăugau și αἰ φανταστικά ἐπιβολαὶ τῆς διανοίας, „intuițiile reprezentative ale intelectului”. **239.** Deci cunoașterea adevăratelor cauze ale fenomenelor cerești va elibera pe om de temerile lui, care va dobîndi astfel liniștea sufletească și fericirea. **240.** Ideea utilității unei cunoașteri a doctrinei epicuriene în rezumat, în liniile ei mari, revine mereu în această epistolă a lui Epicur. **241.** Prin „intuiție senzorială” am tradus ἐπιβολή. Cunoașterea doctrinei epicuriene dă discipolului aceste școli pacea sufletească (γαληνισμός).

242. Avem aici formula finală pentru a indica sfîrșitul scrisorii către Herodot și trecerea la a doua scrisoare către Pythocles. **243.** *Pythocles* – discipol și prieten al lui Epicur (vezi și nota 23 de mai sus). **244.** Despre acest *Cleon*, prieten al lui Epicur, nu știm nimic, nefiind citat, după cîte știm, nicăieri în altă parte sau la vreun alt autor. **245.** μετέωρα, „fenomene cerești”, cuprind atît pe cele astronomice, privind corpurile cerești, cît și pe cele atmosferice, privind diferitele precipitații, furtuni etc. **246.** Kochalsky modifică textul cu un adaos ce îi schimbă sensul și care nu ni se pare necesar fiind prea îndrăzneț din punct de vedere filologic: καὶ <ἀδύνατον παρ' ἑαυ>τῷ, ὥς ἔφης συνεχῶς αὐτὰ βαστάζειν („și că ți-e greu, după cum mi-ai scris, să porți cu tine volumele tratatelor mele”). Credem că textul, așa cum îl dau manuscrisele, este de menținut, iar βαστάζειν trebuie luat în sensul lui propriu: „ridici” cărțile mele cu scopul de a le studia și consulta.

247. Vedem că Epicur însuși numește aici *Scrisoarea către Herodotos* pe care am parcurs-o mai înainte *Rezumatul mic*, desigur, despre natură. Dar el pare a fi compus și un *Rezumat mare* (Μεγάλη ἐπιτομή), la care se referă ceea ce scoliastul a inserat în *Scrisoarea către Herodotos* (vezi 39, 40, 73). **248.** Aici Epicur declară că scopul cercetării fenomenelor cerești, ca și întreaga cercetare a naturii, este pacea sufletească obținută prin convingerea fermă asupra adevărului privitor la aceste fenomene (exprimat în text printr-un ἐν διὰ δυοῖν: ἀποδείξια καὶ πίστις βέβαιος). Dar ar fi o mare greșală să se creadă că Epicur este un adversar al

cercetărilor științifice, fiindcă declară că scopul suprem al filosofiei este fericirea omului. Aceasta, după Epicur, nu se poate obține decât prin cunoașterea adevărată, autentică a naturii în general și a naturii umane în special, iar în ambele domenii Epicur este un cunoscător demn de tot respectul și de toată admirația.

249. Este vorba de cunoaștere. Să nu cauți să obții o cunoaștere pe care mijloacele avute la dispoziție nu-ți permit s-o dobândești. E o recomandare cuminte a lui Epicur, care nu are o nuanță agnostică. Unii susțineau că aștrii sînt de natura focului, alții că sînt de natura pămîntului, devenit incandescent prin viteza mișcării, alții aveau alte teorii. Epicur ar fi spus că toate explicațiile sînt valabile și trebuie menținute în măsura în care ele sînt confirmate ca posibile și nu sînt infirmate ca imposibile de experiența de toate zilele obținută prin senzațiile noastre.

250. Epicur preconizează metode de cercetare diferite după domeniul de realitate cercetat. Nu la fel se cercetează felurile de viață, deci o problemă de etică, și problemele privind fizica. Și aici, într-un fel se vor cerceta fenomenele terestre pe care le constatăm direct prin simțuri și într-alt fel fenomenele cerești, unde trebuie trase concluzii din semne și analogii cu lucrurile terestre.

251. „Natura intangibilă” (ἀναφής φύσις) este vidul, spațiul gol. Într-adevăr, după Epicur, toate lucrurile sînt formate din atomi sau corpuri și vid sau gol.

252. <τὰ> înainte de στοιχεῖα, „elementele”, e adăugat de Usener, στοιχεῖα devenind subiect, iar ἄτομα predicat nominal. Teoria atomilor și tot ce ține de ea este explicația științifică necesară și suficientă, unică a tuturor fenomenelor, după Epicur. Cu privire la ea, el nu admite drept posibilă o pluralitate de explicații și o altă teorie a materiei, cum ar fi aceea a lui Empedocle sau Anaxagora.

253. Deși, după Epicur, teorie atomică rămîne baza teoretică indiscutabilă a explicației fenomenelor de tot felul, el admite totuși pentru fenomenele cerești o explicație multiplă, ce trimite la mai multe cauze posibile. Asupra acestui din urmă punct el depune o insistență deosebită, deci îi atribuie o importanță specială, și aceasta pentru fericirea omului, după cum vom vedea. Explicațiile dogmatice unilaterale duc, după Epicur, la misticism și la superstiție. Explicațiile multiple ale fenomenelor cerești, insistă Epicur, sînt posibile păstrîndu-se acordul lor cu senzațiile, care sînt criteriul adevărului. **254.** ὥς τὰ φαινόμενα ἐκκαλεῖται, „așa cum ne îndeamnă natura”, „sfatul faptelor”, în textul traducerii, este același lucru cu οἱ τῶν πραγμάτων φύσιοι din doxografia lui Epicur dată de Diogenes Laertios, X, 31 (vezi mai sus, nota 116). **255.** Epicur insistă mereu asupra legăturii dintre cunoașterea adecvată, adevărată a naturii și a legilor ei și fericirea omului.

256. Dacă există mai multe explicații ale fenomenelor cerești și atmosferice, toate egal de valabile și de justificate prin criteriile de cunoaștere, în cazul că nu se acceptă decît una dintre ele, acest lucru se face în mod arbitrar și se ajunge la o explicație mitică, în loc de una științifică, prin mai multe cauze.

257. Fenomenele terestre pe care le cunoaștem direct prin simțurile noastre sînt semne (σημεῖα) prin care putem socoti cum se produc fenomenele cerești care nu cad direct sub constatarea simțurilor noastre. Dar în domeniul fenomenelor cerești se poate ivi posibilitatea de explicare prin mai multe cauze, care toate sînt confirmate sau *nu* sînt infirmate de experiența noastră senzorială de pe pămînt. Atunci se va lua și cerceta fiecare fapt și fel de explicare în mod separat, iar cele care nu sînt contrazise de experiența noastră vor fi cauzele multiple ale fenomenelor cerești. Partea aceasta de la începutul scrisorii către Pythocles (§§ 85-88) este în întregime foarte importantă din punct de vedere teoretic, prezentînd metoda de explicare a fenomenelor cerești și meteorologice a lui Epicur, a cărei aplicare o vom vedea în corpul scrisorii.

258. Nu vedem necesitatea de a elimina pasajul în paranteze drepte din textul scrisorii, cum au făcut Usener, Apelt și Kochalsky. În schimb, von der Muehll, cu mici modificări și Ernout păstrează acest text autentic. **259.** Vedem iarăși tendința lui Epicur de a da explicații multiple ale fenomenelor cosmice, în măsura în care aceste explicații nu sînt infirmate (οὐδὲν ἀντιμαρτυρεῖ) de datele simțurilor (τὰ φαινόμενα). **260.** μετακόσμιον este numele dat de Epicur spațiului gol dintre

lumile (κόσμοι) lui, care sînt infinite ca număr. Pe latinește, *intermundium*. Aceste cuvinte sînt întrebuițate la plural. Ne-am gîndit un moment la redarea cu un cuvînt format de noi, „interlumi”. Ne-am oprit la transcrierea cuvîntului grec: „metacosm”, format după modelele macrocosm, microcosm.

„Unul dintre așa-numiții fizicieni” este, desigur, Democrit (vezi Diogenes Laertios, IX, 45; vezi și Hyppolitos, *Refut. baer.*, I, 13, p. 16, Wendland și alți doxografi). **261.** Nu știm de ce găsește Epicur ca teoria lui Democrit despre formarea lumilor este mai în conflict cu fenomenele decît a sa. **262.** Eliminat din text de Usener, fără să fie absolută nevoie. **263.** La fel ca în nota precedentă.

264. Acest recurs la senzație pe care îl face Epicur este interesant ca metodă, chiar dacă valoarea lui în fiecare caz este discutabilă. **265.** Mărima astrilor, după Epicur, în raport cu noi este atîta cît pare. **266.** Inserat al scoliastului, care însă reproduce ceea ce spune Epicur în Περὶ φύσεως, Cartea a XI-a. „Pentru acest lucru”, adică pentru micșorarea luminozității în urma măririi distanței.

267. În ce privește mărimea reală a astrilor, Epicur o declară ca fiind fie mai mare, fie mai mică, fie atît cît se vede. Aici se vede iarăși recursul la explicări multiple, ca fiind toate valabile. **268.** Epicur vorbește mereu de datele simțurilor și le aplică greșit aici ca semnele unei realități neevidente (ἄδηλα). Experiența noastră senzorială ne arată că un obiect se vede cu atît mai mic cu cît e mai departe de noi și că micșorarea lui în vederea noastră e proporțională cu distanța.

269. Expresia „faptele evidente” traduce cuvîntul ἐναργήματα, termen tehnic înrudit cu τὸ ἐναργές, „ceea ce e dat de simțuri ca limpede și evident”.

270. Această idee a aprinderii și stingerii corpurilor cerești la răsărit și la apus se găsește la Xenofanes din Colofon (vezi Aëtios, II, 13, 14; II, 24, 4; II, 24, 9) și Heraclit din Efes (vezi fragm. 6, Diels-Kranz⁵⁻⁹). Epicur o prezintă pentru a avea mult dorita sa pluralitate de cauze pentru fenomenele cerești și declară că nu e infirmată de fenomene. **271.** A doua explicație e cea valabilă: corpurile cerești devin vizibile cînd apar deasupra orizontului și dispar cînd apun, lumina lor fiind interceptată de pămînt. Și această explicație nu e infirmată de fenomenele vizibile.

272. În acest pasaj Epicur se ocupă de mișcarea corpurilor cerești, dînd și aici două explicații. După una, corpurile cerești se învîrtesc cu tot cerul antrenate de acesta. Sau cerul stă pe loc și corpurile cerești se învîrtesc în virtutea vârtejului inițial de la nașterea lumii. După cuvintele „spre răsărit” pare a urma o lacună mai mare. Cuvintele „spre răsărit”, după noi, se referă la mișcarea Soarelui, Lunii și a planetelor împotriva direcției de rotație a stelelor fixe, care are loc de la răsărit spre apus. În afară de această mișcare, pe care o urmează și planetele, Soarele și Luna, ele mai au o mișcare, proprie fiecăreia, de la apus spre răsărit, deci în direcția de mișcare contrară aceleia a cerului stelelor fixe. **273.** Ceea ce urmează la începutul § 93 este explicația unui fenomen de care pare a fi fost vorba în lacuna din text și pe care nu-l putem ghici. În explicație este vorba de căldura care se propagă succesiv de la centrul său, cuprinzînd spații tot mai departate. Poate fi vorba de un fenomen în legătură cu Soarele, care e singura sursă de căldură mare în cosmosul nostru. Ernout, în traducerea sa, presupune că este vorba tot de o explicație a mișcării astrilor, ceea ce e foarte posibil, dar ideea dată în traducere că aștrii se mișcă pentru a căuta hrană nouă pentru focul din ele – părerea generală a filosofilor greci era că focul se hrănește cu umezeală – nu se găsește în nici un fel în textul grec. Ar trebui deci citit textul cam în felul acesta: <ἐτι δὲ κινεῖσθαι τὰ ἀστρα τῇ σφοδρ>τάτῃ θερμασίᾳ <ὤλιν sau τροφήν ζητοῦντα> κατὰ τινα ἐπινέμησιν τοῦ πυρός πλ. După Usener, *post lacunam*, ar fi urmat <σφοδρ>τάτῃ θερμασίᾳ. **274.** La Soare, τροπή este solstițiu, dar – cum există asemenea fenomene și la Lună și celelalte planete – nu le putem numi solstițiu, care înseamnă „oprirea Soarelui”, ci rămînem la termenul „întoarcere”. Soarele se mișcă pe cer, în afară de mișcarea diurnă, cu o mișcare anuală de rotație în sens contrar cu mișcarea diurnă. Această mișcare de revoluție anuală se face pe un plan înclinat față de ecuatorul Pămîntului, plan care se numește ecliptică. Și Luna, și planetele se mișcă cu mișcări proprii în direcție contrară

mișcării diurne a cerului, în timpurile lor de revoluție (pentru Lună aproximativ 29 de zile), pe planuri înclinate față de ecuatorul Pământului, foarte apropiate de ecliptică, adică de planul pe care se mișcă Soarele. τροπή la Soare, ca și la ceilalți aștri, sînt punctele cele mai depărtate ale planului lor de mișcare, pentru Soare ale eclipticii, de planul ecuatorului Pământului, firește extins și proiectat pe cer. Cînd astrul atinge acel punct de maximă depărtare a traiectoriei sale, el pare a se opri în loc și apoi a porni în direcția contrară. De aici numele de τροπαί, „întoarcere”. Aceste întoarceri sînt întotdeauna în număr de două: una de o parte și alta de cealaltă parte a planului ecuatorial. Obligația de a explica aceste „întoarceri” era o problemă majoră a astronomiei grecești. **275.** Înclinația cerului constă tocmai în înclinația eclipticii față de ecuator. Dacă n-ar fi existat această înclinație, Soarele s-ar fi mișcat totdeauna în planul ecuatorului și n-ar fi existat nici întoarcerile, nici solstițiile. Filosofii vechi ai grecilor, fizicieni și astronomi în același timp, căutau să explice de ce s-a înclinat axa lumii, care socoteau că la început era verticală, adică axa eclipticii se confunda cu axa Pământului. După doxografi, înclinația zodiacului (= a eclipticii) era cunoscută lui Thales, Anaximandru, Philolaos și astronomului Oinopides. Dercyllides, la Theon din Smyrna (p. 198, 14, ed. Hiller), spune că, după Eudemos din Rhodos în *Istoria astronomiei*, Oinopides ar fi descoperit înclinația zodiacului (τήν τοῦ ζωδιακοῦ λόξωσιν), ceea ce nu poate fi exact, acest fenomen fiind cunoscut și babilonienilor. Eudemos, marele istoric al științelor grecești și elevul lui Aristotel, este prea erudit pentru a fi afirmat așa ceva. Desigur, este vorba de o teorie precisă a zodiacului pe care a făcut-o Oinopides din Chios (sec. V î.H.). Despre fenomenul înclinării axei lumii, vezi Empedocle (Aëtios, II, 8, 2); Archelaos (Hippolytos, *Refut. haer.*, I, 9, 4), Diogenes din Apollonia și Anaxagoras (Aëtios, II, 8, 1; vezi și Diogenes Laertios, II, 9); Democrit (Aëtios, III, 12, 2); Leucip (Aëtios, III, 12, 1; vezi și Diogenes Laertios, IX, 33).

276. Încă trei posibilități de explicare a „întoarcerilor”, în total patru: 1) înclinarea cerului; 2) apăsarea aerului; 3) căutarea hranei (umezelii) pentru focul din aștri; 4) vârtejul inițial cu mișcarea în spirală. **277.** Aceași idee a concordanței explicațiilor multiple cu fenomenele sensibile. Ieșirea lui Epicur contra astronomilor este, desigur, deplasată. **278.** Urmează explicarea fazelor Lunii, tot prin cauze multiple. Termenii greci sînt „golirea și umplerea” cercului „Lunii”, κένωσις și πλήρωσις τῆς σελήνης. Termenul tehnic este σχηματισμός (vezi Diogenes Laertios, IX, 10, în celebra doxografie a lui Heraclit).

279. Nu știm exact ce sînt aceste σχηματισμοί ale aerului: este vorba de îngroșarea și rarefierea lui parțială în jurul Lunii? **280.** τὰ παρ' ἡμῖν φαινόμενα ἐκκαλεῖται, „cum ne grăiesc fenomenele din jurul nostru”, este ceva similar cu „limbajul lucrurilor înseși”, οἱ τῶν πραγμάτων φύσιν, de care vorbea Diogenes în doxografia de la § 31 (cf. și § 87). **281.** Cu tendința lui de a admite explicații multiple, Epicur spune că Luna poate avea sau lumină proprie sau împrumutată de la Soare, admițîndu-le pe ambele ca adevărate. După Anaximandru, Xenofanes și Berossos (istoric de origine babiloniană din secolul al III-lea î.H., care a scris în grecește), Luna ar avea lumină proprie (Aëtios, II, 28, 1). Teoria că Luna își primește lumina de la Soare e atribuită în mod eronat lui Thales, Pitagora, Parmenide și Empedocle. Pentru aceștia doi din urmă vedem și cum s-a ajuns la această eroare (vezi Parmenide, fragm. 14 și 15, Diels-Kranz⁵⁻⁹ și Empedocle, fragm. 45, Diels-Kranz⁵⁻⁹). Anaxagora pare că este primul care ar fi recunoscut că Luna își capătă lumina de la Soare și care a dat adevărata cauză a eclipselor de Soare, prin interpunerea Lunii între Pământ și Soare, iar a celor de Lună prin interpunerea Pământului între Soare și Lună (vezi Aëtios, II, 25, 9; II, 28, 5; II, 29, 6-7; II, 30, 2). În ceea ce privește cele spuse puțin mai înainte despre lucrurile imposibil de cunoscut, să reținem că Epicur nu e nici sceptic, nici agnostic, chiar dacă admite, ca aici, că sînt lucruri posibil de cunoscut și lucruri imposibil de cunoscut pentru om. Epicureismul este o filosofie dogmatică, în sensul afirmat de sceptici dar acest dogmatism, în domeniul fenomenelor cerești, este atenuat prin explicațiile multiple ale acestora. **282.** Iarăși pledoaria lui Epicur pentru explicațiile

multiple ale fenomenelor cerești. **283.** Figura (πρόσωπον) care se vede în Lună este iarăși o problemă de care s-au ocupat filosofi greci. Plutarh a scris o întreagă lucrare: *Despre chipul ce se vede în cercul Lunii* (Περὶ τοῦ ἐμφαινομένου προσώπου τῷ κύκλῳ τῆς σελήνης). **284.** Aici Epicur pune direct în legătură metoda sa a explicațiilor fenomenelor cerești multiple și conforme cu fenomenele terestre, cu liniștea sufletească (ἀταραξία). **285.** Și aici, la eclipsă, Epicur oferă două teorii: cea a stingerii luminii astrului, alături de cea prin obturarea luminii în urma interpunerii între noi și astru a unui corp opac. Citim cu Usener ἀόρατος, „invizibil”, în loc de οὐρανοῦ, „cerului”, cum au manuscrisele. **286.** Intercalată în scrisoarea lui Epicur este această notă a unui scoliast, unde se dă după Περὶ φύσεως a lui Epicur, Cartea a XII-a, explicația exactă a eclipselor de Soare și de Lună și apoi o altă cauză, după metoda explicațiilor multiple, constînd în „retragerea” (ἀναχώρησις) Lunii. Nu înțelegem unde are loc această retragere. Pentru Diogenes epicurianul din Tars, vezi mai sus, nota noastră nr. 96. La Diogenes Laertios, X, 26 și 138, lucrarea acestui Diogenes din Tars poartă titlul Ἐπίλεκτοι σχολαί, *Lecții alese*, desigur același cu acesta aici citat. **287.** Divinitatea e fericită și nu se ocupă de orînduirea cosmică. Zeii stau, după Epicur, în *intermundia* și trăiesc fericiti fără să se sinchisească de oameni și de soarta lor. Deci nu există providență divină, contrar opiniei stoicilor, la care πρόνοια θεῶν joacă un rol important.

288. Epicur insistă încă o dată asupra necesității explicărilor cauzale multiple și asupra necesității, pentru a ajunge la o cunoaștere a celor neevidente, de a descoperi fenomenele clare (ἐναργῆ) care sînt semne (σημεῖα) ale fenomenelor neevidente (ᾄδηλα). **289.** Textul este deteriorat. Urmăm textul lui von der Muehll, însă adăugăm pe <καὶ> după ὑπὲρ γῆς, pe care nu-l considerăm ca glosă, nici ceea ce urmează, care e socotit tot ca glosă de von der Muehll. Textul nu este satisfăcător, dar sensul ni se pare destul de clar. Schimbarea lungimii nopților și zilelor are loc sau prin schimbarea vitezei de mișcare a Soarelui, sau prin schimbarea distanțelor de parcurs (vara, arcul solar de parcurs în timpul zilei este mai mare decît iarna și invers pentru nopți). **290.** Aceași idee veșnic repetată: necesitatea explicațiilor multiple bazate pe experiența noastră sensibilă de toate zilele. **291.** Ἐπισημοσία e termenul tehnic pentru prevestirea timpului cu ajutorul fenomenelor atmosferice și cerești (spre exemplu răsăritul sau apusul unor stele).

292. Kochalsky, urmat de Apelt, înțelege prin ζῶα din text constelațiile zodiacului. Dar din cauza lui παρ’ ἡμῖν credem că este vorba de „animalele de la noi de pe pămînt”, cum cred și Meibomius, Cobet, Ernout (care vorbește, prea precis, de migrația animalelor). Într-adevăr, animalele dau, în credințele populare, semne pentru prevestirea timpului: migrația mai timpurie sau mai tîrzie, acoperirea corpului cu păr mai gros la venirea iernii, semne din măruntaie, din ficat în primul rînd etc. **293.** Iarăși un număr de explicații posibile și toate valabile, după Epicur, pentru formarea norilor. Curenții constau, probabil, din exhalatii provenite din pămînt și apă (vezi pentru Heraclit, Diogenes Laertios, IX, 9). **294.** Urmează explicarea ploilor tot din cauze multiple.

295. La fel pentru explicarea tunetului. Notează analogia făcută cu vase mari de lut goale în care suflă vîntul. Kochalsky și Apelt se gîndesc pentru ἐν τοῖς ἡμέτεροις ἀγγείοις la „intestinele noastre”. Cuvîntul ἀγγεῖον are și acest sens medical, indicînd însă mai ales vasele de sînge. **296.** ὁ πυρὸς ἀποτελεστικὸς σχηματισμός, „formația (de atomi) producătoare de foc”. Deci nu atomii înșiși sînt focul, ci există, după Epicur, formațiuni de atomi producătoare de foc. Vezi și mai jos § 102, πυρὸς ἀποτελεστικοὶ ἄτομοι; deci atomii sînt producători ai focului și nu sînt ei înșiși focul. Întrucît am insistat destul în cele precedente asupra metodei de explicare a fenomenelor cerești și meteorologice după Epicur, nu vom mai comenta de fiecare dată pasajele care vorbesc despre acest lucru decît dacă aduc ceva într-adevăr nou. Cititorul nostru este acum în măsură să interpreteze singur textele din moment ce posedă principiile generale de explicare a fenomenelor și să le aplice la detaliile doctrinei și la fiecare caz în parte, așa cum cerea Epicur la începutul *Scrisorii către Herodotos*: stăpînirea deplină și ținerea în minte a

liniamentelor generale ale doctrinei și aplicarea lor la cazurile particulare ce se ivesc. **297.** <διδᾶ> completat de Usener. **298.** Pasajul între paranteze drepte este eliminat din text de Usener, ca fiind o glosă marginală introdusă în text.

299. Vezi mai sus, nota 296. **300.** Pentru producerea fulgerelor, Epicur dă explicații multiple abundente, care toate, după el, ar putea fi cauza de naștere a fulgerelor, fiecare în împrejurări și ocazii diferite. Este interesantă încercarea de explicare a faptului că mai întâi vedem fulgerul și apoi auzim tunetul. O explicație spune că fulgerul se produce înainte și apoi urmează tunetul. A doua explicație e că ambele sînt emise deodată, dar că fulgerul vine mai repede spre noi, iar tunetul mai încet. Epicur face generalizarea că lumina se propagă mult mai repede decît sunetul, aproape instantaneu pentru dimensiunile terestre (30000 km pe secundă), sunetul nefăcînd decît 340 m pe secundă. Totuși, Epicur, conform cu metoda sa, recurge la analogia cu cineva care lovește un obiect în depărtare: un tăietor de lemne spre exemplu. Întîi se vede lovitura de topor în butuc și apoi se aude sunetul (la distanța de 340 m acest lucru are loc după o secundă). Deci aici Epicur aplică metoda de confirmare a unui fenomen care e neclar (ᾄδηνον) prin analogie cu evidența dată printr-o senzație din domeniul experienței noastre terestre. **301.** Iarăși mai multe explicații ale trăsnetelor. Textul între paranteze pătrate este socotit pe drept de Usener ca un glosem care s-a introdus în textul original al scrisorii lui Epicur către Pythocles. Aici Epicur insistă, spre finele textului marcat prin notă că trebuie evitate cu orice chip explicațiile date de miturile și legendele grecilor. Acestea erau extrem de abundente la greci. În definitiv, Zeus era un zeu meteorologic în toată puterea cuvîntului. El era ploaia și furtuna (Ζεὺς ὤει), ploaia care cade în fulgere, trăsnete și tunete pe pămînt. Aceste explicații mitologice duc la teama de zei imaginari și la nefericirea omului. Textul mai sus indicat este pus între paranteze drepte (glosă) de Meibomius, Usener și von der Muehll. **302.** Πρηστήρ înseamnă tromba de foc, ciclonul, tromba marină și orificiul prin care se suflă cu foalele în foc cu flacăra pe care o produce. **303.** κύκλω citește Usener în loc de πολλοῦ din manuscrise. Apelt și Hicks mențin lecțiunea manuscriselor. După von der Muehll, propoziția aceasta ar fi o glosă marginală. **304.** Manuscrisele au πλήσιον; Usener citește πλάγιον, corectură acceptată în general de toți. **305.** Nu știm de ce substanță străină este vorba, care pătrunde în aer și produce vînt. A doua explicare a formării vînturilor prin acumularea de apă de asemenea nu ne este clară, nici a treia. De altfel, expunerea lui Epicur e prea eliptică în această scrisoare și în ce privește explicarea altor fenomene cerești și atmosferice. Vom vorbi despre toate la un loc cu ocazia recapitulării pe care o vom face mai departe. Tot pasajul cu explicarea vînturilor este socotit de von der Muehll drept o scolie. **306.** Eliminat din text, ca fiind notă marginală, de von der Muehll. Într-adevăr, despre formarea grindinii, scrisoarea lui Epicur a vorbit mai înainte §§ 106-107. **307.** Πάχνη δὲ συντελεῖται este adăugat de Gassendi și acceptat pe drept de toată lumea. Celelalte adaosuri sînt de Usener și pe care le acceptăm. **308.** Cuvîntul tradus aici cu atomi este σχηματισμός, care, propriu-zis, înseamnă „formă”, „figură”.

309. [Προσφερομένου πρὸς τὴν σελήνην] a fost eliminat din text de C.Fr. Hermann și lipsește complet din traducerea dată aici. **310.** Înainte de a ajunge la finele scrisorii care nu e departe, ne oprim pentru a face o recapitulare a tot ce s-a cercetat în domeniul meteorologiei și astronomiei, precum și a ceea ce va urma. *Scrisoarea către Pythocles*, Usener o consideră ca fiind compusă nu de Epicur însuși, ci de un discipol care a făcut extrase din scrierea *Despre natură*, Περί φύσεως, a maestrului (mai ales Cărtile a XI-a și a XII-a, după cum spune scoliastul). Chiar în ipoteza aceasta, care nu este în afară de orice îndoială, Epicur este în mare parte autorul textului acestei scrisori. Scrisoarea cuprinde §§ 84-116 din Cartea a X-a a lui Diogenes Laertios. Partea I (84-88) este introducerea, cu o serie de chestiuni prealabile pentru interpretarea meteorilor.

Grecii nu făceau distincție între fenomenele astronomice și cele atmosferice. Paragrafele 88-99 se ocupă de fenomene astronomice: lumile, infinitatea și

formarea lor, formarea Soarelui, a Lunii și a celorlalte stele, mărimea Soarelui și a celorlalți aștri, răsăritul și apusul Soarelui, Lunii și ale celorlalte stele, întoarcerea Soarelui (solstițiile) și ale Lunii, fazele și lumina Lunii, eclipsele de Soare și de Lună, orînduirea revoluțiilor astrilor, mărimea nopților și zilelor.

Paragrafele 99-111 se ocupă de fenomene meteorologice propriu-zise: norii, tunetele, fulgerele, trăsnetele, cicloanele, cutremurele de pământ, vînturile, grindina, zăpada, roua, bruma, gheața, curcubeul, haloul în jurul lunii.

În §§ 111-116 se revine la fenomene pe care noi le considerăm astronomice, dar care pentru greci nu se distingeau de cele atmosferice, și anume cometele, stelele circumpolare, planetele, stelele căzătoare (ceea ce noi numim meteori), în fine, (§ 115) prevestirea timpului care aparține astronomiei sau meteorologiei după cum înțelegem cuvîntul ζῳα, „constelațiile zodiacului” sau „animalele de pe pământ”, ambele interpretări fiind posibile.

Am spus mai înainte că grecii nu făceau distincție între fenomenele astronomice și cele atmosferice, care erau toate reunite sub denumirile de μετέωρα sau μετάρσια, adică fenomenele din înălțimi, de deasupra pămîntului, atmosferice și cerești. Această confuzie i-a condus pe vechii filosofi astronomi să admită unitatea materiei în întregul univers, o idee extrem de avansată, care, după episodul platonician-aristotelic, va fi reluată abia la începutul timpurilor moderne, cu Giordano Bruno (jumătatea a doua a secolului al XVI-lea) și Galileo Galilei (prima parte a secolului al XVII-lea). În schimb, Aristotel a proclamat două lumi cu materii și legi ale mișcării deosebite: lumea supralunară, avînd ca materie eterul sau a cincea esență și mișcare circulară, domeniul fenomenelor astronomice, și lumea sublunară, unde există cele patru elemente materiale (focul, aerul, apa și pămîntul), cu mișcarea în linie dreaptă, în sus și în jos, domeniul fenomenelor meteorologice. Pentru a-și găsi explicațiile multiple pe care le căută pentru fenomenele cerești și atmosferice, Epicur recurge din plin la explicațiile date de vechii filosofi de la Thales la Democrit. După Epicur, focul și aerul există în lumea cerească a stelelor (așa cum există și pe Pămînt), precum se vede din referirea pe care o face mereu la aceste elemente pentru a explica fenomenele astronomice. Multe dintre opiniile filosofilor fizicieni ni s-au păstrat fie în fragmente din operele lor, fie la doxografii care vorbesc despre ele (vezi Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker*, 3 vol.). Epicur sare deci, în fizica sa, peste Platon și Aristotel, ducîndu-se înapoi la vechii fizicieni naturaliști, așa cum au făcut de altfel și stoicii care au recurs la fizica lui Heraclit.

311. Κομήται ἀστéρες înseamnă „stele cu plete”, apoi pur și simplu κομήτης, de unde vine termenul „cometă”. **312.** Textul este pus între paranteze drepte de Usener, ca fiind un adaos care nu aparține scrisorii. Acest lucru nu e însă absolut necesar, după părerea noastră. Usener e urmat de von der Muehl, Kochalsky, Apelt. **313.** Este vorba de stelele circumpolare, care nu apun niciodată, adică rămîn totdeauna pe partea vizibilă a cerului nordic, „nu participă la baia în ocean”, cum se exprimă Homer despre Ursa Mare (vezi *Iliada*, XVIII, 489). Cuvîntul αὐτοῦ adv. înseamnă „pe loc”, adică „într-un cerc mic” (vezi și Homer, *Iliada*, XVIII, 488). **314.** τὸ σύμφωνον τοῖς φαινόμενοις διαλογίζεσθαι este ideea mereu prezentă a lui Epicur: raționamentul trebuie să se bazeze pe o inducție scoasă din experiența senzorială, pe baza analogiei între fenomene.

315. Avem aici un atac împotriva astronomiei, care caută să explice fenomenele cerești printr-o cauză unică, dînd astfel ocazia de a imagina explicații finaliste (cum au făcut Platon și Aristotel) și atribuind divinității, care este ființa fericită prin excelență, sarcina de a avea grijă de producerea acestor fenomene și, ca atare, o sarcină îngrozitor de împovăratore, după Epicur.

316. Iarăși prezentarea unei cauze unice a unui fenomen ceresc care admite mai multe posibilități de producere este, după Epicur, o „faptă demnă de aceia care caută să prostească mulțimea cu minunții”. **317.** „Stele căzătoare”, de obicei, se numesc pe grecește ἀστéρες διόπττοντες („stele care se avîntă”). Epicur, în aceste scrisori de la Diogenes Laertios, nu vorbește de „atomi ai focului”, ci de

„atomi generatori ai focului”, ἄτομοι πυρὸς ἀποτελεστικοί. Într-adevăr, după Epicur, nu atomii înșiși au calitatea de a arde, ci anumite formațiuni de atomi (Epicur întrebuințează și termenul σχηματισμός) constituie la un loc focul.

318. Recurgerea la o explicație mitică este pentru Epicur cea mai rea atitudine. Ea duce la mistică și la superstiție și barează calea fericirii pentru om.

319. Prezicerea timpului (gr. ἐπισημασία) era legată în parte de răsăritul și apusul anumitor stele, în anumite timpuri din an. Dacă prin ζῶα trebuie înțelese constelațiile zodiacului sau animalele terestre este obiect de discuție. Ambele posibilități sînt admisibile. De aceleași ζῶα se vorbește și mai sus la Diogenes Laertios, în aceeași scrisoare, § 98: ἐν τοῖς ἐμφανέσι παρ’ ἡμῖν ζῶ οἱς. Cuvintele παρ’ ἡμῖν ni s-a părut a justifica interpretarea că este vorba de animale terestre. Să fie vorba de constelațiile zodiacului care se văd la noi? Dar toate se văd, unele un timp mai lung altele mai scurt. Mai departe în § 115 este vorba de αἱ τῶν ζῶων ἔξοδοι. Termenul ἔξοδοι ni se pare mai greu de aplicat la constelații, la care răsăritul și apusul se numesc ἐπιτολή (mai rar ἀνατολή) și δύσις (sub formă verbală ἐπιτέλλειν și δύνειν), pe cînd aplicat la animalele de pe Pămînt cu sensul de „migrație”, ni se pare mai potrivit. În orice caz, ambele interpretări sînt posibile. Pentru ζῶα cu sens de „constelațiile zodiacului” sînt Kochalsky și Apelt. Ernout traduce § 98 cu „animaux terrestres” și § 115 cu „animaux célestes”. Dar ambele texte nu se pot despărți unul de altul. Sau ambele dăți ζῶα înseamnă „constelațiile zodiacului”, sau ambele dăți „animalele terestre”. Pentru interpretarea „animalele terestre” sînt Meibomius, Cobet și Hicks. **320.** Ceea ce vor da aceste prezentări ale lui Epicur lui Pythocles este scăparea de explicațiile mitice și capacitatea de a sesiza analogiile cazurilor similare, cerești și terestre. Cînd Epicur recomandă studii criteriilor și al afectelor, nu trebuie uitat că afectele sînt cuprinse printre criteriile adevărului (vezi doxografia premergătoare *Scrisorii către Herodotos*, Diogenes Laertios, X, 31 și passim.). Aici se termină *Scrisoarea către Pythocles*, după care Diogene trece la morala epicuriană. Dar înainte de a trece la *Scrisoarea către Menoiceus* (§§ 122-135), care tratează acest subiect, Diogenes Laertios dă o scurtă expunere cu propriile sale cuvinte a moralei lui Epicur, §§ 117-121.

321. τὰ βιωτικά e tradus de Kochalsky cu „Lebensgrundsätze”, de Apelt cu „die Lebensmaxime”, de Hicks cu „conduct of life”. Diogenes Laertios anunță *Scrisoarea către Menoiceus*, dar în același timp își propune să prezinte mai întîi o expunere *despre înțelept*. Subiectul acesta este tipic pentru filosofia postaristotelică. Stoicismul tratează cu deosebit interes despre înțelept (vezi capitolul respectiv în Cartea a VII-a). **322.** Afectele, după Epicur, sînt învinse de rațiune, la fel ca la stoici, dar nu în sens gnoseologic ca la aceștia. Pentru stoici, afectele sînt judecăți eronate, nu sînt de altă natură decît judecățile. Și după stoici starea de înțelepciune e unică și definitivă. La aceștia nu există grade de înțelepciune. Ești sau înțelept, sau neînțelept. E egal, ziceau ei, dacă te îneci la o palmă de suprafața apei sau la o mare adîncime. Mai departe, Epicur atribuie o importanță constituției corporale și apartenenței naționale pentru a deveni înțelept. Stoicii erau mai cosmopoliți în această privință. De altfel, ei sînt și creatorii cuvîntului și noțiunii de „cetățean al lumii” (κοσμοπολίτης). **323.** Omul înțelept e fericit chiar cînd e supus la torturi, după Epicur, după cum am explicat aceasta în nota 76. <καὶ διὰ πράξεως> este adăugat de Usener. Dar și expresia anterioară, διὰ τε λόγου, e citită de Usener în locul lui διὰ τε δδοῦ, sau cam așa ceva, al manuscrisurile. Deci καὶ διὰ πράξεως se bazează pe διὰ τε λόγου, „prin vorbe și fapte”, care și el e produsul unei conjecturi. Apelt propune să se citească διὰ τε ὅλου, ceea ce ar fi mai justificat din punct de vedere paleografic, și traduce „în plină măsură”, am mai putea zice „în toate privințele” sau, poate, chiar „în toate împrejurările”. În text s-a dat traducerea după lecțiunea lui Usener. **324.** Diogenes din Tars, epicurianul, vezi mai sus, nota 96 (cf. și Diogenes Laertios, X, 26, 97, 138). El a scris Ἐπίλεκτοι σχολαί „*Lecțiuni alese*”, în cel puțin 20 de Cărți (vezi X, 138). Cînd acest text apare sub forma prescurtată Ἐπίλεκτα, l-am tradus cu *Spicuirii*. Aici (§ 118) apare titlul unei noi lucrări, *Rezumatul doctrinei morale a lui Epicur*. Toate operele acestea sînt pierdute pînă la mici fragmente sau referiri la conținutul lor.

325. Completarea între paranteze ascuțite este a lui Aldobrandinus. Usener, Kochalsky și Apelt marchează locul gol pentru lacună. **326.** Epicur, Διαπορίαι, citat în lista cărților lui, X, 27; *ibidem*, și Περί φύσεως. **327.** În loc de τηρήσειν al manuscriselor, C.F. Hermann citește ληρήσειν; tot așa și Apelt și Hicks, pe care i-am urmat și noi. Kochalsky vrea să păstreze lecțiunea manuscriselor și propune adaosuri nesatisfăcătoare. **328.** *Banchetul* de Epicur este, probabil, un dialog, citat în Cartea X, § 28, în lista operelor acestuia. **329.** Avem în lista menționată (X, 28), ca operă a lui Epicur, Περί βίον în 4 Cărți, *Despre felurile de viață*.

330. Bywater citește πηρωθέντα în loc de πηρωθείς al manuscriselor. Puțin mai departe manuscrisele au μετέξει și μετάξει. Bywater a corectat în ἐξάξει, acceptat și de Kochalsky și Apelt. Usener are κατὰξιοί, ceea ce nu satisface.

331. Επίλεκτα, lucrarea cunoscută a lui Diogenes din Tarsos (vezi mai sus, notele 324 și 96). **332.** Manuscrisele au κτήσεσθαι, care dă un sens potrivit în întregii concepții și tradiții epicuriene. Bignone a corectat în προήσεσθαι. Kochalsky propune <ἀπο>κτήσεσθαι, care dă același sens. **333.** ἐν ταῖς θεωρίαις este înțeles de Kochalsky și Apelt drept „contemplația științifică” sau „cercetarea științifică”. Dar nu credem că pluralul este întrebuit în acest caz. De aceea opinăm, cu Hicks, pentru sensul: „la serbările publice”. **334.** Paragraful 121 (partea a II-a), care în manuscrise se află după paragraful 120, a fost plasat aici în mijlocul paragrafului 120, de Bignone, și pe drept, întrucât este vorba mai departe de înțelept. Partea finală din § 120 e pusă în continuarea § 121, așa cum e indicat în textul traducerii. Altfel s-ar întrerupe continuitate expunerii. Înainte de εἰ ἔχοι a căzut un cuvânt ca τέκνα sau πλοῦτον sau οἴκησιν, zice Kochalsky. Apelt dă o interpretare ingenioasă, fără a face apel la caderea unui cuvânt din text. El traduce: „Înțeleptul va ridica statui. Dar dacă are el însuși vreo statuie, acestea îi este indiferent.” **335.** Toți înțelepții se comportă la fel. Nu există unul mai înțelept ca altul. **336.** Înțeleptul se bucură de răul altuia numai dacă acest rău îi servește aproapelui spre îndreptare. Astfel interpretează Kochalsky și Apelt. După Hicks: „Înțeleptul este recunoscător celui ce-l îndreaptă.” **337.** Aici se termină expunerea despre înțelept. **338.** Aici începe o nouă mică doxografie despre morala lui Epicur. După aceasta, greșelile nu sînt toate egale, o afirmație venind împotriva stoicilor, care consideră toate greșelile ca egale. După morala de intenție a stoicilor, toate vinile, greșelile, păcatele provin dintr-o înclinație eronată a sufletului, care este pervertit, într-o dispoziție care înclină la greșeli și păcate.

339. Preferăm să traducem τισὶ μὲν... τισὶ δὲ, cu Hicks, prin „în unele cazuri... în altele”, decât cu Kochalsky și Apelt, prin „la unii... la alții”. Dacă boala te face să nu pleci cu o corabie care se îneacă, atunci, pentru cazul acesta, boala a fost bună. **340.** Manuscrisele au ἐκπεπληρωμ. Usener citește ἐκπεπληρω<μένοις>. Mai jos <κατὰ τὴν> adăugat de Usener. Aici se termină această scurtă doxografie cu privire la morala epicuriană, care tratează mai întâi *despre înțelept*, περὶ τοῦ σοφοῦ (117-120¹, 121²), apoi (paragrafele 120², 121¹): despre păcat, bărbăție, prietenie, fericire. **341.** Urmează apoi frumoasa *Scrisoare către Menoiceus*, care tratează etica lui Epicur. Încă o dată observăm că partea a doua a § 121, care se ocupă tot de înțelept, a fost deplasată de Bignone în mijlocul § 120, astfel încât toată expunerea despre înțelept să se afle la un loc și să se încheie cu formula de încheiere stereotipă la Diogenes. După aceea urmează partea a II-a a § 120, care se ocupă de câteva opinii ale lui Epicur despre păcat, bărbăție, prietenie. În fine, vine partea I din § 121, care tratează despre fericire și care încheie această doxografie sumară, unde principalul e teoria despre înțelept, introdusă între *Scrisoarea către Pythocles* și *Scrisoarea către Menoiceus*. **342.** Aici μέλλω are sensul de „a ezita”, „a avea reticentă” (germ. „Bedenken tragen”), iar κοπιῶ, aici „a se sătura”, „a avea destul”. **343.** „Amintirii” e adăugat în traducere pentru a clarifica textul. După morala lui Epicur, amintirea clipelor de fericire trecute, evocată cu intensitate, poate anihila cele mai mari dureri și nenorociri prezente.

344. Este obiceiul în limba greacă de a reveni la o enumerare de două persoane (tînăr și bătrîn), întîi cu referire la ultima persoană și apoi la prima.

345. Nu putem să nu relevăm aici, la finele primelor paragrafe, frumusețea constituită din simplitate și claritate, dublată de ideile înalte, ale acestei scrisori referitoare la conduita ce trebuie urmată de ființa umană pentru a obține fericirea, care e scopul suprem al vieții în toată filosofia greacă, chiar dacă fiecare cugetător crede a putea ajunge la ea pe alte căi. **346.** Cunoașterea zeilor, Epicur o numește evidentă, cu termenul tehnic *ἐναργής* deoarece ea vine prin senzații, care sînt unul din criteriile adevărului. În ideea lui Epicur zeii ne apar în vedenii în stare trează și în vise în timpul somnului. Căci zeii din intercosmii emit și ei simulacre care rătăcesc în spațiile cosmice și pot ajunge pînă la noi și pot fi percepute în stare trează sau în somn. Acestea sînt echivalente cu senzațiile, fiind produse și percepute de aceleași mecanisme. Să ne aducem aminte că Epicur afirmă că toate senzațiile sînt adevărate, atît vedeniile nebunilor, cît și visele celor ce dorm. Zeii din *intercosmii*, care trăiesc izolați, fericiți și nu se interesează de soarta oamenilor, au formă umană, care lui Epicur, ca și oricărui grec, i se pare a fi cea mai desăvîrșită și cea mai frumoasă. **347.** <οί> înaintea lui πολλοί e adăugat, pe drept, de Gassendi, acest mare cunoscător și admirator al lui Epicur.

348. Propoziție celebră, ca atîtea altele în această minunată scrisoare: ἀσεβής δὲ οὐχ ὁ τοὺς τῶν πολλῶν θεοὺς ἀναιρῶν, ἀλλ' ὁ τὰς τῶν πολλῶν δόξας θεοῖς προσάπτων. **349.** Anticipațiile, προλήψεις, sînt unul dintre criteriile adevărului. Despre anticipație, vezi Diogenes Laertius, X, 33 și nota noastră de mai sus 120.

350. După „rele”, βλάβαι, urmează în manuscrise cuvîntul αἰτίαι, cu care nici editorii, nici traducătorii nu știu ce să înceapă. Cobet îl elimină din text, von der Muehl îl pune înaintea faimoasa *crux philologorum*, iar Usener citește τὴν ἐν τοῖς αἰτίαι. **351.** Pasajul care începe cu „obișnuiește-te” (gr. συνέθιζε δὲ ἐν τῷ νομίζειν μηδὲν πρὸς ἡμᾶς εἶναι τὸν θάνατον) și care cuprinde §§ 124-127, este unul dintre cele mai splendide lucruri pe care le-a scris Epicur. După cum s-a relevat și de alții, el dă o replică dialogului *Phaidon* și ideii vieții ca o pregătire pentru moarte. Dacă Platon, cu arta sa dramatică, dă expunerii sale un suflu poetic neasemuit, nici prezentarea lui Epicur în proza sa simplă și clară nu e mai puțin impresionantă. „Nelimitat”, ἄπειρον, este corectura lui Menagius, în loc de ἄπορον din manuscrise. Bignone presupune că un ἄπορον a căzut după ἀλλὰ τὸν, dar acest lucru nu e necesar. **352.** Formulă iarăși celebră: ὁ θάνατος οὐθὲν πρὸς ἡμᾶς, ἐπειδὴ περ ὅταν μὲν ἡμεῖς ὦμεν, ὁ θάνατος οὐ πάρεστιν. ὅταν δ' ὁ θάνατος παρῇ, τόθ' ἡμεῖς οὐκ ἔσμεν. **353.** Hicks citează pe J. Chevalier, care într-un studiu asupra dialogului platonice apocrif *Axiochos* (Lyon 1914) a scos în evidență asemănarea dintre un pasaj din *Axiochos*, 369 b, și textul lui Epicur de aici. Chevalier menține însă pe drept, cum crede Hicks și cum credem și noi, anterioritatea *Scrisorii către Menoikeus*. Textul din *Axiochos* se referă la Prodicos (vezi la Diels-Kranz, *FVS*⁵⁻⁹, II, p. 318, aparat critic). **354.** Adaosul dintre paranteze ascuțite e de Usener. E cert că există o lacună în textul manuscriselor lui Diogenes Laertius, care trebuie completată, iar completarea lui Usener e foarte adecvată. Ambrosius Traversarius, Casaubonus și Meibonius dau alte completări nu cu totul satisfăcătoare. **355.** Vezi versurile 425, 427 ale lui Theognis. Al doilea vers este citat textual. **356.** Dintre interpreți, numai Hicks raportează pe ἐν τοῖς οὐκ ἐπιδεχομένοις nu la *lucrurile* care nu admit glumă, ci la *oamenii* care, ascultîndu-le, nu le acceptă. Ceea ce este forțat. **357.** Aici se încheie acest text – ceea ce nu înseamnă că cele ce urmează sînt mai puțin frumoase – a cărui idee centrală o putem exprima prin cuvintele lui Epicur, care sînt o replică la tema dialogului *Phaidon* al lui Platon: τὴν αὐτὴν εἶναι μελέτην τοῦ καλῶς ζῆν καὶ τοῦ καλῶς ἀπονοήσκειν, adică „face obiectul aceleiași preocupări de a trăi cum se cuvine și să mori cum se cuvine”. **358.** Deci dorințele sau poftele (ἐπιθυμίας) se pot împărți, după Epicur, în trei: 1) naturale și necesare, 2) naturale, dar nu necesare (sau numai naturale cum zice textul nostru) și 3) nici naturale, nici necesare (al patrulea caz posibil și anume: nenatural, dar necesare este imposibil și deci fără sens). **359.** <ὅταν δὲ μὴ ἀλγῶμεν> e adăugat, pe drept, de Gassendi.

360. ὡς κανόνι τῷ πάθει πᾶν ἀγαθὸν κρίνοντες. Afectele fac parte din criteriile cunoașterii, prin care apreciem bunurile (vezi Diogenes Laertius, X, 31,

și nota noastră 117 de mai sus). **361.** *συμμέτρῃσις*, „măsurătoarea” plăcerilor, joacă un mare rol în etica lui Epicur, pentru aprecierea valorii lor și alegerea între ele.

362. *αὐτάρκεια*, „independența față de lucrurile din afară” înseamnă „îndestularea cu ceea ce ai”, „a avea în sine tot ce ai nevoie”. **363.** Vedem aici cât de puțin adevărate sînt acuzațiile care fac din Epicur un om lacom în ale mîncării sau un apreciator al mîncărilor alese (vezi chiar la Diogenes Laertios, X, 6-7, și apărarea lui de către acesta, X, 9). E drept însă că Epicur punea ca punct de pornire plăcerile senzuale, pentru a ajunge la plăcerile mai înalte. Vezi Epictet, *Dissert.*, I, 20, 17 (fragm. 408 Usener) și mai ales Athenaios, XII, 546, *f* (= fr. 409 Us.), unde sînt citate chiar cuvintele lui Epicur: „Începutul și rădăcina oricărui bine sînt plăcerile stomacului. Cele rafinate și superflue se raportează la cele dintîi” (vezi și fragmentele următoare de la Usener). **364.** Această definiție e foarte importantă: „Plăcerea este absența suferinței din corp și a tulburării din suflet”.

365. Cuvîntul tradus aici cu „înțelepciune” sau „prudență” este *φρόνησις*, „știința supremă” după Platon, „știința practică” după Aristotel și Epicur.

366. Adaosurile între paranteze ascuțite sînt de Usener și foarte potrivite pentru a completa sensul. Van der Muehl consideră sfîrșitul § 133 ca o scolie interpolată, care a făcut să cadă din text frazele autentice ale lui Epicur, ceea ce nu ni se pare verosimil, cu atît mai mult cu cît ideea exprimată în acest final de paragraf este prețioasă și importantă pentru doctrina etică a lui Epicur (vezi nota următoare). **367.** Necesitatea absolută, destinul, ar distruge responsabilitatea umană, așa cum se întîmpla la stoici, pe cînd, după Epicur, omul este liber și de aceea acțiunile lui sînt demne de laudă sau de mustrare, după cum sînt bune sau rele. Justificarea libertății umane o derivă Epicur din existența *devierii* atomilor (gr. *παρέγκλισις*, lat. *clinamen*, *deviatio*), despre care în mod uimitor nici Diogenes Laertios în doxografiile sale, nici scrisorile lui Epicur nu spun nimic. Iată această teorie și cum se întemeiază pe ea libertatea umană. În virtutea greutateii lor (proprietate pe care Epicur o atribuie atomilor, în plus față de cele de la Democrit), atomii ar cădea pe linii paralele cu viteză egală și uniformă. În asemenea împrejurări, lumile și lucrurile din ele nu s-ar fi putut forma. Deoarece există lume, trebuie să existe și *devierea spontană a atomilor de la linia de cădere paralelă*, grație căreia atomii se ciocnesc, se împletesc și formează universurile, precum și ființele și lucrurile din ele. *Clinamenul*, deviația atomilor, este un lucru neevident, ἄδηλον. El nu poate fi recunoscut decît printr-un indiciu sau semn (σημεῖον) care aduce mărturie (ἐπιμαρτυρεῖται) că deviația există și că fără de ea nu se poate concepe existența. Existența lumii și a lucrurilor din ea formate din împletituri de atomi sînt *semnul* care garantează existența deviației. Totodată, deviația spontană a atomilor garantează existența libertății umane. După stoici, numai întregul, universul, care este un animal perfect, este liber. Ființele umane, ca părți ale universului, sînt determinate. Singura lor libertate constă în a se supune, a se conforma voinței întregului, universului. *Volentes fata ducunt, nolentes trabunt*. La Epicur, individul este liber în virtutea celui *clinamen*, a deviației spontane a atomilor de la linia de cădere paralelă. Dar, prin numărul mare de atomi care intră în compoziția unei lumi, întregul este determinat ca rezultat final al voințelor libere și al deviațiilor spontane ale atomilor.

368. <nu> este completat de Usener. Epicur respinge toate explicațiile originii bunurilor și nenorocirilor pe care le au oamenii: 1) miturile (μῦθος) dau o explicație nerațională prin existența zeilor și a providenței; 2) destinul (εἰμαρμένη) este altă explicație a fericirii și a nenorocirii care este de neînlăturat; 3) norocul (τύχη) are și el un element irațional. Epicur dă rolul precumpănitor comportamentului omului conform rațiunii. „Mai bine nenorocirea cu rațiune decît fericirea fără rațiune”, κρεῖττον εὐλογίστως ἀτυχεῖν ἢ ἀλογίστως εὐτυχεῖν.

369. Cu acest ultim îndemn la meditare asupra acestor precepte se încheie frumoasa scrisoare a lui Epicur către Menoiceus. **370.** De ce a găsit Diogenes Laertios să spună părerile lui Epicur despre mantică tocmai aici, după scrisoarea către Menoiceus, nu știm. Epicur este adversar al profețiilor, contrar stoicilor care

le admit. Într-adevăr, acolo unde zeii nu se interesează de evenimentele umane, cum crede Epicur, nu e loc nici pentru prevestire, pe când stoicii cred în providența (πρόνοια) divină. **371.** Urmează un pasaj despre deosebiriile dintre cirenaici și epicurieni cu privire la doctrina plăcerii, unde sînt date multe citate din Epicur și din alți autori epicurieni, ca Metrodor din Lampsacos, discipolul iubit al lui Epicur, mort înaintea maestrului, și Diogenes din Tars, despre care am mai vorbit. Tot acest text are o fizionomie specială și provine, probabil, de la un izvor pe care l-a copiat Diogenes Laertios. Epicur a adoptat morală școlii cirenaice sau hedoniste, fondată de Aristip din Cyrene, pe care a modificat-o în sensul indicat în textul nostru (despre cirenaici, vezi Diogenes Laertios, Cartea a II-a, cap. VIII, 65-104).

372. „Plăcerea în stare de repaus” (gr. καταστηματική ἡδονή) este ceea ce Epicur numea mai sus plăcerea, care constă în lipsa de suferință. Vezi § 131 fine (în *Scrisoarea către Menoiceus*): τὸ μῆτε ἀλγεῖν κατὰ σῶμα, μῆτε παρ᾽άττεσθαι κατὰ ψυχὴν, „lipsa de durere corporală și de tulburare sufletească”. Apelt traduce chiar καταστηματική ἡδονή cu „die Abwesenheit der Schmerzen”, ceea ce nu e o traducere exactă, ci dedusă, deoarece plăcerea în repaus este tocmai plăcerea din lipsa de suferință. **373.** Lucrările acestea pierdute ale lui Epicur se găsesc citate cu aceste titluri în lista operelor lui la Diogenes Laertios, X, 27.

374. Scrisoarea aceasta face parte, desigur, din colecția de Ἐπιστολαί din lista sus-citată, X, 28. **375.** Lucrarea lui Metrodor e citată în lista lui (X, 24), sub titlul *Contra lui Timocrates*. **376.** Avem aici o definiție a celor două feluri de plăceri la Epicur: καταστηματικαὶ ἡδοναὶ sînt ἀπαρξία și ἀπονία. Plăcerile κατὰ κίνησιν sînt ἡ χαρὰ și ἡ εὐφροσύνη. **377.** Pentru cirenaici nu există decît plăcerea prezentă, pe cînd pentru Epicur plăcerile trecute și cele viitoare joacă un mare rol în etica lui. Plăcerile trecute, fiind evocate cu putere, pot acoperi și anihila durerile prezente. Iar plăcerile viitoare intră în calculul și măsurătoarea plăcerilor, deoarece Epicur respinge plăcerile prezente, dătătoare de mari suferințe viitoare, și preferă neplăceri prezente în vederea unor plăceri viitoare.

378. Tendința spre plăcere și evitarea durerii sînt date omului din natură, sînt innăscute ființei umane și animalelor. **379.** Versurile sînt din *Trachinienele* lui Sofocle (v. 789 și urm.). **380.** Educația, ἀγωγή, și distracția, διαγωγή, fac un joc de cuvinte în grecește. Διαγωγή este tradus de Kochalsky cu „sich über das ganze Leben erstrecken”, iar Apelt: „eine Führung durchs Leben”. Sensul dat de noi este unul dintre sensurile cuvîntului διαγωγή: „distracție”, „mod de a-și petrece timpul”. Pentru cinici, educația este ἀσκησις, „exercițiu” (de unde vine cuvîntul asceză) și πόνος, „caznă”. Pentru Epicur, care se opune cinicilor, educația este o distracție, un mod de a-și petrece timpul, o plăcere. **381.** Pentru greci, ἀρετή „virtutea” este funcția esențială a omului. Pentru Epicur, exercitarea acestei funcții esențiale omului este indisolubil legată de plăcere. Poți mânca fără plăcere, dar nu poți fi virtuos fără plăcere. **382.** Acest, Κύριαι δόξαι, *Opinii principale sau fundamentale*, în număr de 40, sînt de o rară frumusețe și au toate caracter etic. Ele fac parte din opera autentică a lui Epicur (vezi Diogenes Laertios, lista X, 27) și ne-au fost conservate prin sîrguința lui Diogenes Laertios.

383. Acest scholion, adăugat la maxima nr. 1, este interesant. Zeii, după Epicur, există și trăiesc fericiți în intermundii, în spațiile goale dintre lumi, fără să se sinchisească de oameni, ceea ce e o condiție a fericirii lor. Zeii sînt formați tot din atomi, au formă umană, care este forma cea mai desăvîrșită din cîte există. Și zeii, ca orice formațiune, agregate din atomi, emit simulacre, imagini subțiri și goale, conținîndu-le numai conturul, simulacre care se propagă în toate direcțiile spațiului. Ele se pot acumula într-un loc oarecare în număr mai mare și atunci produc vedeniile zeilor. Zeii se pot cunoaște prin rațiune, ei sînt ἄδηλα, adică nu sînt direct cognoscibili prin simțuri. Dar vedeniile în care se arată zeii pot fi semne (σημεῖα) care dovedesc (ἐπιμαρτυρεῖται) existența lor. **384.** Acest lucru îl spune Epicur limpede și în aceeași formă frumoasă și în *Scrisoarea către Menoiceus* (§ 124 și urm.). **385.** Vedem aici iarăși ideea lui Epicur că plăcerea constă în lipsa de durere, atît pe plan corporal, cît și psihic.

386. Deci putem avea plăceri intense sufletești prin evocarea clipelor fericite din viața trecută, chiar în momentele de suferință corporală, prin boală sau alte cauze, cum s-a întâmplat cu Epicur în ultima vreme a vieții lui (vezi Diogenes Laertios, X, 22, și comentariile noastre de mai sus din nota 76).

387. Completat, la timpul său, de Gassendi și confirmat prin inscripția lui Diogenes din Oinoanda. **388.** φρονίμως καὶ καλῶς καὶ δικαίως ζῆν sînt lucruri care se confundă după Epicur; mai putem adăuga și κατ' ἀρετὴν și εὐδαιμόνως ζῆν. **389.** [ἀρχῆς καὶ βασιλείας] este eliminat din text de Usener ca fiind o glosă marginală. Epicur nu admite că „domnia și regalitatea” pot da celui ce le posedă lipsa de teamă din partea oamenilor. **390.** Nici faima și renumele nu dau individului securitatea din partea oamenilor. **391.** Epicur dă cea mai mare atenție și importanță calculului sau măsurătorii plăcerilor. Astfel toate plăcerile sînt egale. Dar dacă unele sînt producătoare de dureri în viitor, ele sînt de evitat.

392. În această maximă, ca și în următoarele patru, avem de-a face cu condiționale ireale prezente. Kochalsky și Apelt înțeleg în această maximă ἄθροισμα și φύσις ca raportîndu-se la cosmos. Ernout raportează ἄθροισμα la om (l'organisme) și φύσις la cosmos (la nature). Noi considerăm, cu Hicks, că este vorba de organismul și de natura omenească. Nu vedem cum s-ar putea ca plăcerea să se acumuleze în agregatul de atomi care constituie cosmosul și în părțile cele mai importante ale naturii în general, deoarece, după Epicur, universul nu este insuflețit (cum este la stoici) și nu vedem ce legătură poate avea natura în general cu plăcerea, care e, după epicurieni, un lucru specific la om și la animale.

393. Deci, după epicurieni, plăcerea e binele, durerea e răul. Și plăcerile destrăbălăturii ar fi bune dacă ele s-ar putea menține și îngroșa în mod permanent. Dar acest lucru nu e posibil și plăcerile lui sînt producătoare de dureri mai mari în viitor. De aceea acele plăceri sînt de evitat. Aici se vede *autonomia* morală a omului, care este generală în toată etica greacă. Conduita umană își găsește norma și justificarea în interiorul ființei umane și legea ei nu-i vine și nu este impusă omului de vreo forță din afară, oricare ar fi ea. **394.** <περί> τῶν μετεώρων. <περί> e suplinit de Cobet și pe drept. Atragem atenția că numărătoarea maximelor diferă la Cobet nu dintr-o diferență de text în plus, ci dintr-o altă împărțire a aceluiași text. Usener, von der Muehll, Hicks, urmați în traducерile date de Kochalsky, Apelt și de noi, au 40 de maxime; Cobet are 43, iar ediția Tauchnitz 44.

395. Studiul naturii, al fizicii este, după Epicur, parte integrantă și necesară a studiului eticii, scopul suprem al vieții omenești pentru Epicur, ca și pentru întreaga morală greacă, fiind fericirea. Diferențele între sisteme se ivesc numai cu privire la mijloacele prin care se realizează această fericire. După Epicur, mijlocul natural, sădit în tendințele innăscute ale ființei omenești pentru a ajunge la fericire este plăcerea. Dar această plăcere trebuie apreciată, aleasă, măsurată în raport cu alte plăceri, astfel încît să fie constantă și neproducătoare de dureri viitoare mai mari. Una dintre marile piedici în calea fericirii umane sînt miturile tradiționale ale grecilor și legendele care dau oamenilor temeri neîntemeiate.

396. Deci condițiile prealabile ale realizării fericirii sînt următoarele: securitatea din partea oamenilor, lipsa de teamă față de fenomenele cerești și atmosferice, lipsa de teamă de Hades și de pedepsele de după moarte în Infern și în general lipsa de teamă față de tot ce se întîmplă în univers. Dacă una dintre aceste condiții nu este realizată, atunci nu poate exista fericire. **397.** Textul acestei maxime prezintă dificultăți. Cuvîntul tradus de noi cu „care ține în respect” e citit de Meibomius ca ἐξοριστική, „care izgonește”. Manuscrisele au ἐξεριστική, ἐξαιριστική, ἐξερεστική, toate fiind lecturi nesatisfăcătoare. Usener citește ἐξεριστική iar von der Muehll (după Hermarchos, *apud* Porphyry. *De abst.*, I, 10, p. 9, 2 Nauck²) ἐξερεστική. Noi am adoptat lectura lui Meibomius. Respectul din partea oamenilor care procură securitatea și o oarecare bunăstare materială sînt condiții necesare (dar nu suficiente) pentru fericire. Odată acestea două obținute, viața fericită și cea mai sigură va consta într-o trăire a ei liniștită și retrasă de mulțime. Deci nu este vorba de a obține securitatea prin domnie sau regalitate,

care nu dau siguranță celui ce le are, după Epicur, ci viața fericită constă în viața calmă și retrasă, în acel *λάθη βίωσας* „trăiește ascuns”, care se întâlnește în alte texte, ca formulă care exprimă idealul lui Epicur și nu viața activă de cetățean.

398. „Bogația naturală”, *ὁ τῆς φύσεως πλοῦτος*, adică bogația conformă „naturii umane”, „bogația cerută de natura omului”. „Der naturgemässe Reichthum” traduce Kochalsky și Apelt; „la richesse telle que l'entend la nature” traduce Ernout. **399.** Pentru maxima nr. 16, cf. Diogenes Laertios, X, 133 fine, și nota noastră 367 și urm. Maxima nr. 18 este importantă pentru teoria plăcerii la Epicur. Plăcerea fizică constă în suprimarea durerii. Aceasta odată atinsă, plăcerea nu se mai poate intensifica, ci cel mult diversifica. Pentru plăcerile spirituale, țelul, deci limita lor, este suprimarea (durerii) temerilor prin înțelegerea cauzelor lor, temeri care sînt bazate pe credințe neîntemeiate (cf. și Diogenes Laertios, X, 130).

400. Durata plăcerii nu contribuie la o intensificare a ei, din moment ce limita ei a fost atinsă, suprimarea durerii. De aceea durata vieții nu contribuie la o mărire a fericirii. Nu se poate spune că cine a trăit 60 de ani fericit e mai fericit decît cel care a trăit 40 de ani fericit. Ideea aceasta este foarte importantă pentru înțelegerea moralei epicuriene. **401.** Aceeași idee ca mai sus, dezvoltată mai departe. Dorințele corpului cer plăceri în timp nelimitat, pe cînd rațiunea ne spune că timpul nelimitat nu e necesar și teama de viitor nejustificată. Raționalismul grec, la toți filosofi, se opune iraționalismului pasiunilor.

402. Pentru maxima nr. 21, cf. Diogenes Laertios, X, 144. În maxima următoare (nr. 22) se recomandă recursul prin rațiune la evidența (*ἐνάργεια*) simțurilor pentru a obține opinia corectă despre țelul real al vieții umane.

403. Această maximă (23) și următoarea se referă la chestiuni privind *Canonica*, metodologia cunoașterii. Dacă negăm existența simțurilor, am suprimat totodată și criteriul raportat la care să putem judeca dacă simțurile ne dau o cunoaștere eronată. **404.** În cunoaștere trebuie deosebit ceea ce e prezent (*τὸ παρόν*) și evident de ceea ce așteaptă confirmare (*τὸ προσμένον*) fiind pus la probă (*ἐπιμαρτύρησις*) prin aplicarea criteriilor de cunoaștere. Aici sînt citate drept criterii senzația (*αἴσθησις*), afectele (*τὰ πάθη*) și ceea ce am tradus în mod destul de defectuos cu „intuiția reprezentativă a rațiunii” (*ἡ φανταστική ἐπιβολὴ τῆς διανοίας*). Am putea parafraza prin „facultatea intelectului de a prinde și a da o reprezentare a lucrurilor conformă cu realitatea”. Din criteriile enumerate la Diogenes Laertios, X, 31, lipsește aici anticipația. Tot în acest text (X, 31) criteriile adevărului, după Epicur, sînt trei la număr: senzațiile, anticipațiile și afectele. Epicurienii ulteriori ar fi adăugat *ἡ φανταστική ἐπιβολὴ τῆς διανοίας*, „intuiția reprezentativă a intelectului”. Aceasta, în fond, este cuprinsă în anticipațiile de la Epicur. Numai că anticipațiile sînt un rezultat final al unei facultăți a intelectului pe care epicurienii ulteriori au denumit-o *φανταστική ἐπιβολή*, facultatea intelectului de a prinde aspectul reprezentativ, de natura noțiunilor, în lucrurile date prin simțuri. Cînd vedem un lucru, noi nu percepem numai formele și culorile lui, ci, prin facultatea anticipativă, cîștigată prin experiență, vedem în același timp că acel obiect văzut este un om. **405.** Și acest text se referă la aplicarea regulilor canoniciei la cunoaștere și poate fi ușor interpretat în lumina celor spuse de noi anterior. **406.** Aici se trece iarăși la etică. Dar și mai înainte, în cele două maxime anterioare, era vorba de teoriile abstracte ale canoniciei aplicate la chestiuni etice. **407.** Și aici este vorba de măsurarea plăcerilor și de preferarea celor care nu sînt greu de procurat și nu sînt dăunătoare. Poftele sau dorințele care nu duc la durere, dacă nu sînt satisfăcute, sînt cele naturale dar nu necesare.

408. Maxima aceasta, ca și următoarea (nr. 28), se ocupă de prietenie, căreia Epicur îi atașă o importanță covârșitoare pentru dobîndirea fericirii.

409. Obținerea securității prin prietenii. **410.** Adaosul între paranteze ascuțite e completat de Usener și absolut necesar. Dorințele noastre și deci plăcerile care le corespund sînt de trei feluri: 1) naturale și necesare, 2) naturale și necesare, 3) nenaturale și necesare. Căzul 4 (nenaturale și necesare) se elimină singur prin absurditatea lui: ceea ce e nenatural nu poate fi necesar (Cf. și X, 127, în

Scrisoarea către Menoiceus). **411.** Textul este o scolie adăugată la maxima nr. 29 a lui Epicur, în care se exemplifică cele trei categorii de dorințe. **412.** Dorințele naturale, dar nenecesare, sînt cîteodată urmărite de cineva cu ardore din cauza unei opinii false, deci din cauza unei cunoașteri eronate. Deci nu numai în filosofia indiană cunoașterea adevărată aduce eliberarea și mîntuirea omului. Și epicureismul urmărește *mutatis mutandis*, mîntuirea omului prin eliberarea lui de credințele greșite despre zei, nemurirea sufletului și soarta lui în Infern.

413. În ultimele maxime, nr. 31-40, avem o teorie a dreptății și a statului bazate pe un contract social, care e de cel mai mare interes. Ea a fost reluată și de Thomas Hobbes în secolul al XVII-lea și apoi de J.-J. Rousseau, 22 de secole după Epicur. Filosoful grec dezvoltă această teorie cu toată claritatea. Baza acestei convenții sociale este utilitatea reciprocă. Aici Epicur denumeste contractul σύμβολον. În maxima următoare întrebuițează și termenul συνθήκη, care înseamnă același lucru: „contract”, „convenție”, „înțelegere”. **414.** Lipsa de contract este lipsa de justiție. Fără convenție, fără contract nu există justiție, după Epicur, cum e cazul la animale unele față de altele și la om față de animale.

415. Proces (în sens juridic) este înțelesul autentic al cuvîntului grec αἵτις, la fel cum e cu termenul *causa* în latinește. **416.** Cuvîntul grec este πρόληψις, „anticipație”, „preconcepție”. **417.** Iată și o prefigurare, la Epicur, a faimoasei teorii a dreptului istoric formulată de Savigny! **418.** Citim ἐξωρίσατο cu Henricus Stephanus. Manuscrisele au ἐξηρίσατο. Un manuscris are ἐξορίσατο (H). Usener citește ἐξηρέσατο, van der Muehl scrie ἐξηρείσατο. Meibomius și Cobet acceptă lecțiunea lui Stephanus, precum și traducătorii Kochalsky, Apelt, Ernout și Hicks.

419. Pentru Epicur, moartea înainte de vreme nu este o nenorocire, deoarece fericirea nu depinde de durata timpului și nu primește o intensificare printr-o mai lungă dăinuire a ei. Aici se termină *Maximele principale* ale lui Epicur și Cartea a X-a și ultima a lui Laertius Diogenes. Mai există o culegere de maxime ale lui Epicur, intitulată Ἐπικούρου Προσφώνησις, într-un manuscris din Biblioteca Vaticanului (Gr. 1950, secolul al XIV-lea), publicată de van der Muehl ca apendice la ediția sa a *Scrisorilor* și *Maximelor* lui Epicur din Diogenes Laertius. Aceste maxime din Vatican sînt în număr de 81, dintre care numai 13 sînt comune cu cele de la Diogenes Laertius. În fine, un manuscris din Heidelberg (Gr. 129, fol. 23^v) are patru maxime ale lui Epicur care se găsesc în *manuscrisul din Vatican* și alte două noi.

Prescurtări

A.M. *Adversus Mathematicos* de Sextus Empiricus

A.G.Ph. „Archiv für Geschichte der Philosophie”

C.M.G. *Corpus Medicorum Graecorum*

F.H.G. *Fragmenta Historicorum Graecorum*, 4 vol., ed. I. Müller

F.H.R.P. *Fontes historiae religionis Persicae*

P.H. *Pyrrhoneioi hypotyposes*, de Sextus Empiricus

PPbF *Poetarum Philosophorum Fragmenta*, ed. H. Diels

R.E. *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*

R.E.I.E. „Revue des études indo-européennes”

Rb. Mus. „Rheinisches Museum”

S.V.F. *Stoicorum Veterum Fragmenta*, ed. Arnim

T.G.F. *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, ed. Nauck²

*Vors*⁵⁻⁹ *Die Fragmente der Vorsokratiker*, vol. I-III, ed. 5-9 (6-9 anastatice), ed. Diels-Kranz

BIBLIOGRAFIE

A. Principale manuscrise și ediții de texte

- B *Codex Burbonicus* gr. 253 (III B 29), saec. XIII, Neapoli, fol. 1^r – 246^r, corr. B² B³.
L *Codex Laurentianus* gr. plut. LXIX, nr. 13, saec. XIII, fol. 2^r – 137^v, corr. L².
P *Codex Parisinus* gr. nr. 1759, saec. XIII, 251 de foi (scrise de două mâini), corr. P² – P³.
V *Codex Vaticanus* gr. nr. 1303, saec. XIII, conține Diogenes Laertios I, 1-VI 66 : fol. 83^r – 140^v.
Diogenes Laertii *De vitis, decretis et responsis celebrium philosophorum* libri X, nunc primum excusi, in -4°, Basel, H. Frobenius și N. Episcopus 1533, Editio princeps.
Diogenes Laertii *Apophthegmatum opus* cum primis frugis fere vigilanter ab ipso recognitum auctore Henrico Stephano, Paris, Robertus Stephanus, 1547.
Diogenes Laertii *De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus eorum qui in philosophiam claruerunt*, libri X, Graece et Latine, Thoma Aldobrandino cum annotationibus ejusdem, quibus accesserunt annotationes H. Stephani cum uberrimis A. Menagii, Londra, 1664.
Diogenes Laertii *De vitis, dogmatibus et apophthegmatibus clarorum philosophorum*, libri X, Graece et Latine, ed. M. Meibomius, Amsterdam, in -4°, 1692.
Diogenes Laertius, ed. Huebner, cum Isaac Casauboni atque Aeg. Menagii commentariis, 4 vol., Leipzig, 1828-1833.
Diogenes Laertii *De clarorum philosophorum vitis, dogmatibus et apophthegmatibus* libri X, recensuit C. Gabr. Cobet, Paris, 1872.
Diogenes Laertii *De vitis philosophorum* libri X, 2 vol., Leipzig, Tauchnitz-Holtze, 1833.
Diogenes Laertius, *Lives of Eminent Philosophers*, 2 vol., text și trad. de R.D. Hicks, Londra-New York, 1925.
Banu, I., coord., *Filosofia greacă pînă la Platon*, 5 vol. (vol. V *Index*), București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979-1984.
Bywater, J., *Heracliti Epbesii reliquiae*, Oxford, 1877.
Aristotelis vita scriptore Laertio, Oxford, 1879.
Laertii Diogenis de vita Philosophorum versionis antiquae fragmenta, Oxford, 1880.
Delatte, A., *La vie de Pythagore de Diogène Laërce*, Bruxelles, 1922.
Diels, H., *Poetarum Philosophorum Fragmenta*, Berlin, 1901.
Die Fragmente der Vorsokratiker, ed. a V-a, îngrijită de Walther Kranz, 3 vol., 1935-1937 (vol. III, indice) ed. 9. (anastatică), 1959-60.
Divisiones Aristoteleae, ed. Mutschmann, Leipzig, 1906.
Epicuri *Epistulae tres et Ratae sententiae a Laertio Diogene servatae*, ed. P. von der Muehl, Leipzig, 1922.
Rose, V., *Aristotelis quae ferebantur Librorum fragmenta*, Leipzig, 1886.
Die Schule des Aristoteles. Texte und Kommentar, Heft I-X, von Fritz Wehrli, Basel-Stuttgart, 1944-1959 (I. Dikaiarchos, II. Aristoxenos, III. Klearchos, IV. Demetrios von Phaleron, V. Straton von Lampsakos, VI. Lykon und Ariston

von Keos, VII. Herakleides Pontikos, VIII. Eudemos von Rhodos, IX. Phainias von Eresos, Chamaileon, Praxiphanes, X. Hieronymos von Rhodos, Kritolaos und seine Schule. Rückblick : Der Peripatos in vorchristlicher Zeit.

Stoicorum Veterum Fragmenta, coll. J. ab Arnim, Leipzig, Teubner, 4 vol. 1903-1905 (ed. a II-a, 1921-1924).

Usener, H., *Epicurea*, 1887, pp. 1 și urm. și 359 și urm.

Martini, E., *Analecta Laertiana*, I, 1899 și II, 1902.

B. Lucrări cu caracter general

Abbagnano, N., *Compendio di Storia della filosofia*, 1957.

Appleton, R.B., *The Elements of Greek Philosophy*, 3 vol., New York, 1923-1930.

Arnim, H. von, *Die europäische Philosophie des Altertums*, în *Die Kultur der Gegenwart*, I, 5, 1909 ; ed. a II-a, 1913.

Aster, E.v., *Geschichte der antiken Philosophie*, Berlin – Leipzig, 1920.

Baeumker, C., *Das Problem der Materie in der griechischen Philosophie*, Münster, 1890.

Banu, I., *Heraclit din Efes*, București, Editura Științifică, 1963.

Beare, J.J., *Greek theories of elementary Cognition from Alcmeon to Aristotle*, Oxford, 1936.

Benn, A.W., *History of ancient Philosophy*, Londra, 1912.

Bignone, E., *Studi sul pensiero antico*, Napoli, 1938.

Bochenski, I.M., *Ancient Formal Logic*, Amsterdam, 1951.

Brandis, Ch.A., *Handbuch der Geschichte der griechisch-römischen Philosophie*, 6 vol., Berlin, 1835-1860.

Geschichte der Entwicklung der griechischen Philosophie und ihrer Nachwirkungen im römischen Reiche, 2 vol., 1862-1864.

Bréhier, E., *Histoire de la Philosophie*, vol. I. *L'antiquité et le moyen âge*, ed. a VI-a, Paris, 1948.

Brucker, J., *Historia critica philosophiae a mundi incunabulis ad nostrum aetatem perducta*, 5 vol., Leipzig, 1742-1744.

Burnet, J., *Early Greek Philosophy*, Londra, ed. I, 1892 ; ed. a III-a, 1920 ; ed. a IV-a, nemodificată, 1930 (trad. în limba germană și în limba franceză).

Greek Philosophy, I: Thales to Plato, Londra, 1960.

Capelle, W., *Geschichte der Philosophie I* (Sammlung Götschen, nr. 857 și 858) : *Die griechische Philosophie*, I și II, 1, 1922 și 1926.

Chevalier, L., *Histoire de la pensée, I: La pensée antique*, Paris, 1955.

Dessoir, Max, *Lehrbuch der Philosophie*, vol. I : *Die geschichte der Philosophie*, Berlin, 1925, conține : Cassirer, Ernst, *Die Philosophie der Griechen von den Anfängen bis Platon* ; Hoffmann, Ernst, *Die antike Philosophie von Aristoteles bis zum Ausgang des Altertums*.

Deussen, P., *Allgemeine Geschichte der Philosophie*, II, 1, *Die Philosophie der Griechen*, ed. a III-a, Leipzig, 1921.

Devaux, Philippe, *De Thales à Bergson*, Liège, 1955.

Dupréel, E., *Les sophistes. Protagoras, Gorgias, Prodicus, Hippias*, Neuchâtel, 1948.

Gercke-Hoffmann, *Geschichte der Philosophie*, în *Einleitung in die Altertumswissenschaft*, vol. II, caietul 6, 1932.

Göbel, K., *Die vorsokratische Philosophie*, Bonn, 1910.

Gomperz, T., *Griechische Denker. Eine Geschichte der antiken Philosophie*, 3 vol., Leipzig, 1893-1909 ; ed. a IV-a din 1922-1931 de H. Gomperz.

Gomperz, H., *Sophistik und Rhetorik*, Leipzig-Berlin, Teubner, 1912.

Gordon, T., *L'image du monde dans l'antiquité*, Paris, 1949.

- Hamelin, O., *La théorie de l'intellect d'après Aristote et ses commentateurs*, Paris, 1953.
- Hegel, G.W.F., *Prelegeri de istoria filosofiei*, vol. I., Buc., Editura Academiei, 1963.
- Hermann, M.G., *Der Materialismus in der Philosophie der griechisch-römischen Antike*, Berlin, 1959.
- Hoffmann, E., *Die griechische Philosophie von Thales bis Platon*, 1921 (*Aus Natur- u. Geisteswelt*, nr. 741).
- Hopfner, Th., *Orient und griechische Philosophie*, Leipzig, 1925.
- Howald, E., *Die Anfänge der europäischen Philosophie*, München, 1925.
- Joel, K., *Geschichte der antiken Philosophie*, I, 1921.
Der echte und der Xenophontische Sokrates, 3 vol., Berlin, 1893.
- Joja, Ath., *Studii de logică*, București, Editura Academiei, 1960.
Eléatisme et logique formelle, în *Etudes d'histoire et de philosophie des sciences*, <București>, Editura Academiei, <f.a.>, pp. 243-288.
- Kafka, G., *Die Vorsokratiker*, în *Gesch. d. Philos. in Einzeldarstellungen*, vol. VI, München, 1921.
- Kinkel, W., *Geschichte der Philosophie als Einleitung in das System der Philosophie*, vol. I: *Von Thales bis auf die Sophisten*, 1906 ; vol. II: *Von Sokrates bis Platon*, 1908 ; vol. III: *Von Sokrates bis Aristoteles*, Berlin, 1922.
Allgemeine Geschichte der Philosophie, I: *Geist der Philosophie des Altertums*, 1920.
- Leisegang, H., *Griechische Philosophie*, I: *Von Thales bis Platon*, Breslau, 1922.
- Lukasiewicz, J., *Aristotle's Syllogistic, from the Standpoint of Modern Formal Logic*, Oxford (1958).
- Mabileau, L., *Histoire de la philosophie atomistique*, Paris, 1895.
- Maier, H., *Die Syllogistik des Aristoteles*, 3 vol., I: Tübingen, 1896, apoi Leipzig, 1936 ; II, 1 și II, 2: Tübingen, 1900, apoi Leipzig, 1936.
- Mallet, C., *Histoire de la philosophie ionienne*, Paris, 1842.
- Mondolfo, R., *Problemi del pensiero antico*, Bologna, 1935.
- Narski, I.S., *Cu privire la tradiții în istoria filosofiei*, în „Probleme de filosofie”, 1961, nr. 6, pp. 65-76.
- Nestle, W., *Vom Mithos zum Logos. Die Selbstentfaltung des griechischen Denkens von Homer bis auf die Sophistik und Sokrates*, ed. II, Stuttgart, 1942.
- Norman, W. de Witt, *Epicurus and his Philosophy*, Minneapolis, 1957.
- Palhories, F., *L'héritage de la pensée antique*, Paris, 1932.
- Pokrovski, S.A. și S.V. Paporigopulo, *Pentru o atitudine strict științifică în editarea moștenirii filosofice*, în „Probleme de filosofie”, 1954, nr. 6.
- Prantl, C., *Geschichte der Logik im Abendlande*, 4 vol. (1855-1870), Leipzig, retipărit la Berlin în 1955.
- Ritter, C., *Platon. Sein Leben, seine Schriften, seine Lehre*, München, 1910-1923, 2 vol.
- Ritter, H., *Geschichte der Philosophie*, 12 vol., ed. a II-a, Hamburg, 1835-1853.
Geschichte der Ionischen Philosophie, Berlin, 1821.
- Rivaud, A., *Histoire de la Philosophie*, vol. I: *Des origines à la scolastique* (colecția „Logos”, *Introduction aux études philosophiques*), Paris, 1948.
Le problème du devenir et la notion de la matière dans la philosophie grecque depuis les origines jusqu'à Théophraste, Paris, 1906.
Les grands courants de la pensée antique, Paris, 1953.
- Ruggiero, G., *Storia della filosofia I. La filosofia greca*, Bari, 1948.
- Schull, P.M., *Essai sur la formation de la pensée grecque*, ed. a II-a, Paris, 1949.
- Stein, L., *Geschichte der Philosophie bis Plato* (*Philosophische Reihe*, vol. 2), München, 1921.
- Tennemann, W.G., *Geschichte der Philosophie*, 11 vol., Leipzig, 1798-1819.

- Tiedemann, D., *Geist der spekulativen Philosophie*, Marburg, 7 vol., 1791-1797.
- Ueberweg, F., *Grundriss der Geschichte der Philosophie*, I. Teil. Praechter, K., *Die Philosophie des Altertums*, ed. a XII-a, Berlin, 1926.
- Untersteiner, M., *The Sophists*, New York, <1954>.
- Varet, G., *Manuel de Bibliographie philosophique*. I: *Les philosophies classiques* (colecția „Logos”), Paris, 1956.
- Vieno, C.A., *La logica di Aristotele*, Torino, 1955.
- Vorländer, K., *Geschichte der Philosophie*, ed. a V-a, vol. I: *Altertum, Mittelalter* etc., 1919.
- Weber, A., *Histoire de la philosophie européenne*, ed. a VI-a, Paris, 1897 ; ed. nouă, Paris, 1925.
- Windelband, W., *Geschichte der antiken Philosophie*, în *Handbuch der klass. Altertumswissenschaft*, editat de Ivan von Müller, V, 1, ed. a II-a, 1894 ; ed. a III-a, A. Bonhöffer, 1912 ; ed. a IV-a, A. Goedeckemeyer, 1923.
- Lehrbuch der Geschichte der Philosophie*, ed. a II-a, 1900 ; ed. a XII-a, Erich Rothacker, 1928, Tübingen.
- Zeller, E., *Die Philosophie der Griechen in ihrer geschichtlichen Entwicklung dargestellt*, ed. a II-a, 5 vol., Tübingen-Leipzig, 1859-1868. Apoi ediții mai recente.
- Zürcher, I., *Aristoteles' Werk und Geist*, Paderborn, 1952.

C. Știința în Grecia antică

- Abbagnano, N., *Storia del pensiero scientifico*, Torino, 3 vol., 1956-1957.
- Becker, O., *Grundlagen der Mathematik in geschichtlicher Entwicklung*, Freiburg-München, 1954.
- Bignone, E., *L'Aristotele perduto e la formazione filosofica di Epicuro*, 2 vol., Florența, 1936.
- Boll, Franz, *Sphaera. Neue griechische Texte und Untersuchungen zur Geschichte der Sternbilder*, Leipzig, 1903.
- Studien zur Geschichte des antiken Weltbildes und der antiken Wissenschaft*, 6 vol., Leipzig, 1914-1921.
- Boll-Bezolt, *Sternglaube und Sterndeutung*, ed. a III-a, îngrijită de Gundel, Leipzig, 1926.
- Bouché-Leclercq, A., *L'Astrologie grecque*, Paris, 1899.
- Boutroux, E., *Socrate fondateur de la science moderne*, în „Comptes rendus de l'Académie des Sciences morales et politiques”, 1883.
- Brochard, V., *La Méthode expérimentale des anciens*, în „Revue de philosophie”, XII (1877), nr. 1.
- Les sceptiques grecs*, ed. a II-a, Paris, 1932.
- Etudes de philosophie ancienne et de philosophie moderne*, Paris, 1926.
- Brunet, P. și A. Mieli, *Histoire des Sciences : Antiquité*, Paris, 1935.
- Brunschvicg, L., *Les étapes de la philosophie mathématique*, ed. a III-a, Paris, 1929.
- Brunet, J., *L'observation et l'expérience dans la science grecque*, în „Scientia”, XXXII (1923), nr. 2.
- Cantor, M., *Vorlesungen über Geschichte der Mathematik*, vol. I, ed. a III-a, Leipzig, 1907.
- Daremborg, Ch., *Histoire des sciences médicales*, vol. I: *Depuis les temps historiques jusqu'à Harvey*, Paris, 1870.
- Delambre, *Histoire de l'Astronomie*, 7 vol., Paris, 1817-1823.
- Diels, H., *Antike Technik*, ed. a III-a, Leipzig, 1924.
- Diepgen, P., *Geschichte der Medizin*, vol. I: *Altertum* (Sammlung Göschen, nr. 679).

- Dreyer, J.L.F., *History of the planetary System from Thales to Kepler*, Cambridge, 1906.
- Duhem, P., *Le système du monde. Histoire des doctrines cosmologiques de Platon à Copernic*, 6 vol., Paris, 1913-1917 ; ed. nouă, 10 vol., Paris, 1954-1959.
- Enriques, F. și G. de Santillana, *Compendio di Storia del pensiero scientifico*, Bologna, 1937 și *Storia del pensiero scientifico*, vol. I: *Il mondo antico*, Bologna, 1932.
- Farrington, B., *Greek Science. Its Meaning for us*, ed. nouă, Harmondsworth, 1961.
- Gilbert, O., *Die meteorologischen Theorien des klassischen Altertums*, Leipzig, 1907.
- Halevy, *La théorie platonicienne des sciences*, 1896.
- Hankel, *Zur Geschichte der Mathematik im Altertum und Mittelalter*, Leipzig, 1874.
- Heath, Sir Thomas, *Greek Astronomy*, 1932.
A History of Greek Mathematics, 2 vol., Oxford, 1921.
Mathematics in Aristotle, Oxford, 1949.
A Manuel of Greek Mathematics, Oxford, 1931.
- Heiberg, I.L., *Naturwissenschaften und Mathematik im klassischen Altertum*, Leipzig, 1912, ed. a II-a, 1920 (*Aus Natur und Geisteswelt*, nr. 370).
Geschichte der Mathematik und Naturwissenschaften im Altertum, în *Handbuch der Altertumswissenschaft*, publicat de Walter Otto, V, 1, 2, München, 1925.
- Hoffmann, I.E., *Geschichte der Mathematik*, 1. Teil : *Von den Anfängen bis zum Auftreten von Fermat und Descartes*, Berlin, 1953 (Samml. Götschen, vol. 226).
- Hoppe, E., *Mathematik und Astronomie im klassischen Altertum*, în *Bibl. d. klass. Altertumswissenschaft*, publicat de I. Geffcken, vol. I, Heidelberg, 1911.
- Krokiewicz, A., *Nauka Epikura* [Știința lui Epicur], Cracovia, 1929.
- Martin, H., *Les hypothèses astronomiques des plus anciens philosophes de la Grèce*, Paris, 1878.
- Michalowski, K., *Technika Grecka* [Tehnica greacă], Varșovia, 1959.
- Michel, P.-H., *De Pythagore à Euclide. Contribution à l'histoire des mathématiques préeuclidiennes*, Paris, 1950.
- Mieli, Aldo, *La Scienza greca. I. Prearistotelici*, Firenze, 1915.
- Milhaud, G., *Études sur la pensée scientifique chez les Grecs et chez les Modernes*, 1906.
Les philosophes géomètres de la Grèce. Platon et ses prédécesseurs, Paris, 1900 ; ed. a II-a, 1934.
Leçons sur les origines de la science grecque, Paris, 1893.
Nouvelles études sur l'histoire de la pensée scientifique, Paris, 1911.
- Moldolfo, R., *L'infinito nel pensiero dell'antichità classica*, Florenza, 1955.
- Montucla, *Histoire des sciences mathématiques*, Paris, 1758.
- Neuburger, M., *Geschichte der Medizin*, 2 vol. 1906-1911.
- Neuburger, M. și J. Pagel, *Handbuch der Geschichte der Medizin*, Jena, 1902.
- Neugebauer, O., *The exact Sciences in Antiquity*, Copenhagen, 1951, ed. a II-a, 1957.
- Okal, M., *Grécki atomisti a Epikuros. Studie z oblasti fyzicky* [Atomistii greci și Epicur. Studiu în domeniul fizicii], Bratislava, 1953.
- Rey, A., *La jeunesse de la science grecque*, Paris, 1933.
La science orientale avant les Grecs, Paris, 1930.
- Reymond, A., *Histoire des sciences exactes et naturelles dans l'antiquité gréco-romaine*, ed. a II-a, Paris, 1955.
- Robin, L., *La pensée grecque et les origines de l'esprit scientifique*, Paris, 1923.
- Rochas, A. de, *La Science des philosophes et l'Art des thaumaturges dans l'Antiquité*, ed. a II-a, Paris, <f.a.>.
- Rufini, E., *Il „Metodo” di Archimede e le origini dell'analisi infinitesimale nell'antichità*, Roma, 1926 ; ed. nouă, Milano, 1961.
- Sarton, G., *Introduction to the History of Science*, vol. I: *From Homer to Omar Khayyam*, Washington, 1927.

- Sprengel, C., *Versuch einer pragmatischen Geschichte der Arzenkunde*, ed. a III-a, 1821-1837.
- Stratton, G.M., *Theophrastus and the Greek Physiological Psychology before Aristotle*, Londra, 1917.
- Tannery, P., *Mémoires Scientifiques*, publ. de J.-L. Heiberg și H.G. Zeuthen, vol. I, II, III și VII, 1912-1915 și 1925.
Pour l'histoire de la science hellène, de Thalès à Empédocle, Paris, 1887 ; ed. a II-a, 1930.
Recherches sur l'histoire de l'astronomie ancienne, Paris, 1893.
La géometrie grecque. Comment son histoire nous est parvenue et ce que nous en savons. Essai critique, Paris, 1887.
- Teichmüller, G., *Studien zur Geschichte der Begriffe*, Berlin, 1874.
Neue Studien zur Geschichte der Begriffe, vol. I-III, Gotha, 1876-1879.
- Waerden, B.L. van der, *Erwachende Wissenschaft. Ägyptische, babylonische und griechische Mathematik*, trad. din lb. olandeză de Helga Habicht, Basel-Stuttgart, 1956.
- Wieleitner, H., *Geschichte der Mathematik*, I : *Von der ältesten Zeiten bis zur Wende des 17. Jahrhunderts* (Sammlung Götschen, nr. 226), 1922.
- Vernant, J.I., *Remarques sur les formes et les limites de la pensée technique chez les Grecs*, în „Revue d'Histoire des sciences”, X (1957), nr. 3.
- Zeuthen, H.-G., *Histoire des mathématiques dans l'antiquité et le moyen âge*, Paris, 1902.
Die Mathematik im Altertum und Mittelalter, în *Die Kultur der Gegenwart*, III, 1, 1912.

Index*

A

- Abdera, oraș : IV, 58 ; IX, 24, 30, 34, 42, 58, 61, 69
 Abus, sclav al lui Straton : V, 63
 Academia, loc și școală la Atena : II, 144 ; III, 7, 20, 25, 41 ; IV, 1, 3, 6, 19, 23, 27, 29, 39, 51, 59, 60, 67 ; V, 2 ; VII, 162, 183, 184 ; X, 1
 Academos, erou legendar : V, 11
 Acamantis, district : VII, 10
 Acarnania, regiune : VII, 12
 Achaicos, filosof și scriitor : VI, 99
 Achaioi din Eritreia, poet : II, 133, 134
 Acharnai, oraș : VII, 12
 Achilleitis, regiune : I, 74
 Acragas, vezi Agrigent
 Acron din Acragas, medic : VIII, 65
 Acropole, înălțime din Atena : II, 19 ; III, 24 ; V, 77 ; VIII, 62
 Acros din Acragas : VIII, 65
 Actis, fiica lui Eudoxos : VIII, 89
 Acusilaos din Argos : I, 41, 42
 Adeimantos, fratele lui Platon : III, 4, 41
 Adeimantos, tatăl lui Androsthene : V, 57
 Adramytion, oraș : V, 84
 Aethlios, medic : VIII, 89
 Afrodita, zeiță : III, 33 ; VI, 60, 69
 Agamemnon, rege : II, 131 ; VII, 67, 160
 Agathenor din Chalcedon, personaj : IV, 6
 Agathocles din Sicilia, personaj : VIII, 90
 Agathon, poet tragic : III, 32
 Agathon, profesor al lui Socrate : II, 28
 Agathon, sclav al lui Lycon : V, 73
 Agemortos din Mytilene, personaj : X, 15
 Agenor, tatăl lui Cadmos : I, 22
 Agesarchos, tatăl lui Epimenide : I, 109
 Agesilaos, rege al Spartei : II, 51, 52 ; VI, 49 ; VIII, 87
 Agetor din Lamia, prieten al lui Menedem : II, 138
 Agonides, acuzator al lui Theofrast : V, 37
 Agrigent (Acragas), oraș : VIII, 51, 54, 62, 63, 65, 69, 71, 72
 Agrippa, filosof sceptic : IX, 88
 Aheron, loc în Infern : IV, 31
 Ahile, erou legendar : V, 7 ; IX, 23, 29
 Aiaces, personaj : II, 5
 Aiacos, judecător legendar în Infern : I, 114
 Aidoneus, vezi Hades
 Aigospotamoi, râu : II, 10
 Ainos, oraș : III, 46
Aischines din Atena, fiul lui Charinos sau Lysanias, filosof socratic : II, 20, 34, 35, 47, 55, **60-64**, 65, 82, 83, 105 ; III, 36 ; V, 35
 Aischines din Arcadia, discipol al lui Isocrate : II, 64
 Aischines din Cnidos, tatăl lui Eudoxos : VIII, 86
 Aischines din Milet, scriitor politic : II, 64
 Aischines din Mytilene, retor : II, 64
 Aischines din Neapolis, filosof academic : II, 64
 Aischines, orator : II, 64
 Aischines, retor : II, 64
 Aischines, sculptor : II, 64
 Aischrion, tatăl lui Lysanias : VI, 23
 Aithalides, fiul lui Hermes : VIII, 4
 Aithiops din Ptolemais, filosof cirenaic : II, 86
 Ajax, erou legendar : I, 48, 62 ; V, 7
 Alcaios, adversar al lui Pittacos : I, 74 ; II, 46
 Alceu din Mytilene, poet : I, 31, 76, 81
 Alcibiade, om politic : II, 23, 24, 31, 36, 37, 105 ; IV, 49
 Alcidamas din Elea, retor : IX, 54
 Alcidamas, scriitor : VIII, 56
 Alcimos, retor : II, 114
 Alcimos din Sicilia, istoric și scriitor : III, 9, 12, 17
 Alcippos din Eresos, profesor de filosofie : V, 36
Alcmaion din Cotona, filosof pitagorician : VIII, **83**
 Alexamenos din Styra sau Teos : III, 48
 Alexandria, oraș : IV, 5 ; V, 61, 76, 84, 94 ; VI, 95 ; VII, 38, 164, 177 ; IX, 116 ; X, 25
 Alexandros din Etolia, dramaturg : IX, 113
 Alexandros din Cyrene, tatăl lui Lacydes : IV, 59

* Indicele cuprinde numai onomasticile și toponimele din textul operei lui Diogene Laertios. Cifra romană indică Cartea, iar cea arabă paragraful. Transcrierea numelor cunoscute s-a făcut astfel cum sînt înțetățenite în limba română, după criteriul fonetic, iar a celorlalte nume după criteriul etimologic, în forme cît mai apropiate de limba elină. Litera greacă *kappa* în transcrierea românească este notată cu *c*.

- Alexandros, nume al lui Paris, fiul lui Priam : I, 32
- Alexandros Polyhistor din Milet, scriitor erudit : I, 116 ; II, 19, 106 ; III, 4 ; IV, 62 ; VII, 179 ; VIII, 24, 36 ; IX, 61
- Alexandru cel Mare, rege al Macedoniei : I, 2 ; II, 3, 17 ; IV, 8, 23 ; V, 2, 4, 5, 10, 75 ; VI, 32, 38, 44, 45, 60, 63, 68, 79, 84, 88, 93 ; VII, 165 ; IX, 58, 60, 80 ; X, 1
- Alexinos din Elis, filosof „dialectician” : II, 109, 110, 125, 136 ; IV, 36 ; VII, 166
- Alexis, prieten intim al lui Platon : III, 31
- Alexis din Thurioi, poet comic : III, 27, 28
- Alexon din Myndos, personaj : I, 29
- Alfeu, rîu : II, 109, 110 ; IX, 69
- Alopeke, district : II, 18, 40 ; V, 57
- Alyattes, tatăl lui Cresus regele Lydiei : I, 81, 83, 85
- Amasis, faraon al Egiptului : VIII, 3
- Amastris, oraș : IV, 14 ; V, 36
- Ambracia, oraș : I, 98
- Ambracis, sclavă a lui Aristotel : V, 14
- Ambryon, scriitor : V, 11
- Ameinias, arhonte : III, 3
- Ameinias, filosof pitagorician : IX, 21
- Ameinias din Iasos, tatăl lui Diodoros : II, 111
- Ameinias, personaj : V, 64
- Ameipsios, poet : II, 28
- Amphiaraoș, erou legendar și profet din Argos : II, 127 ; IV, 48
- Amphiclidēs din Sunion, tatăl unui Sophocles : V, 38
- Amphicrates, istoric : II, 101
- Amphicritos din Eritreia, executor testamentar al lui Arcesilaos : IV, 43, 44
- Amphimenes din Cos, adversar al lui Pindar : II, 46
- Amphion, filosof academic : V, 70
- Amphipolis, oraș : II, 22 ; III, 46
- Amphis, poet comic : III, 27
- Amyclas din Heraclea, filosof academic : III, 46 ; IX, 40
- Amynomachos din Bate, succesor testamentar al lui Epicur : X, 16-21
- Amyntas, rege al Macedoniei : II, 56 ; V, 1
- Anacaia, district : VII, 10, 12
- Anacharsis Scitul**, înțelept : I, 13, 30, 41, 42, **101-105**, 106
- Anaphlystos, district : VII, 12
- Anaxagora** din Clazomene, filosof naturalist : I, 4, 14, 16, 42 ; II, **6-15**, 16, 19, 35, 45, 46 ; VIII, 56 ; IX, 20, 34, 37, 41, 57 ; X, 12
- Anaxagoras, filosof și gramatician : II, 15
- Anaxagoras, retor : II, 15
- Anaxagoras, sculptor : II, 15
- Anaxandrides, poet : III, 26
- Anaxarh** din Abdera, filosof sceptic : IX, **58-60**, 61, 63
- Anaxicrates, arhonte : X, 2
- Anaxilaides, scriitor : III, 2
- Anaxilaos, medic și scriitor : I, 107
- Anaxilas, poet comic : III, 28
- Anaximandros din Milet, istoric : II, 2
- Anaximandru** din Milet, filosof ionian : I, 13, 122 ; II, **1-2**, 3 ; VIII, 70 ; IX, 18, 21
- Anaximene**, filosof ionian : I, 14 ; II, **3-5** ; V, 10 ; VIII, 49
- Anaximenes din Lampsacos, istoric : II, 3
- Anaximenes din Lampsacos, retor : I, 40 ; II, 3 ; V, 10 ; VI, 57
- Anchipylos, discipol al lui Phaidon : II, 126
- Anchitos, tatăl lui Pausanias : VIII, 61
- Andron din Argos, personaj : IX, 81
- Andron din Efes, scriitor : I, 30, 119
- Androsthēnes din Egina, filosof cinic : VI, 75
- Androsthēnes, fiul lui Adeimantos : V, 57
- Anniceris**, filosof cirenaic : II, 85, 86, **96-97**, 98 ; III, 20
- Antagoras din Rhodos, poet : II, 133 ; IV, 21, 26
- Anticleides, istoric : VIII, 11
- Antidoros, filosof epicurean : X, 8
- Antigenes din Thria, tatăl lui Crates : IV, 21
- Antigonos din Carystos, biograf : II, 136, 143 ; III, 66 ; IV, 17, 22 ; V, 67 ; VII, 12, 188 ; IX, 62, 110-112
- Antigonos Gonatas, rege al Macedoniei : II, 110, 115, 127, 128, 141-143 ; IV, 39, 41, 46, 78 ; VII, 6-9, 13-15, 36, 169 ; IX, 110
- Antileon, scriitor : III, 3
- Antimenides din Mytilene, adversar al lui Pittacos : II, 46
- Antiochos din Laodicea, filosof sceptic : IX, 106, 116
- Antiochos din Lemnos, adversar al lui Socrate : II, 46 ; VIII, 49
- Antiochos al II-lea Theos, rege al Macedoniei : V, 67
- Antipater, general al lui Alexandru Macedon : IV, 8, 9, 11, 64, 65 ; V, 11, 13 ; VI, 44, 66
- Antipatros din Cyrene, filosof cirenaic : II, 86
- Antipatros din Tars, filosof stoic : VII, 54, 55, 57, 60, 68, 84, 92, 121, 139, 140, 142, 148, 150, 157
- Antipatros din Sidon, epigramist : VII, 29
- Antiphon, prezicator : II, 46
- Antiphon, sofist sau orator : VIII, 3
- Antistene** din Atena, filosof, fondatorul școlii cinice : I, 15, 19 ; II, 31, 36, 47, 61, 64 ; III, 35 ; VI, **1-19**, 21, 36, 104, 105-106 ; VII, 19, 91 ; IX, 53, 101

- Antistenes din Atena, tatăl lui Antistene : VI, 1
- Antisthenes, filosof peripatetic : II, 39
- Antisthenes, filosof naturalist : VI, 19
- Antisthenes din Rhodos, istoric : I, 40 ; II, 98, 134 ; VI, 19, 77, 87 ; VII, 168 ; IX, 6, 15, 27, 35, 38, 39, 57
- Antisthenes din Efes, personaj : VI, 19
- Anytos, adversar al lui Socrate : II, 38, 39, 43 ; VI, 9, 10
- Apellas, filosof sceptic, scriitor : IX, 106
- Apemantos, mizantrop : I, 107
- Apis, divinitate : VIII, 90, 91
- Apollo, zeu : I, 4, 29, 30, 33, 82, 99, 107 ; II, 42 ; III, 2, 45 ; VI, 21 ; VIII, 5, 10, 13 ; X, 5
- Apollodor din Atena, cronograf : I, 37, 58, 60, 74 ; II, 2, 3, 7, 44 ; III, 2 ; IV, 23, 28, 46, 65 ; V, 9, 58 ; VI, 101 ; VII, 181, 184 ; VIII, 52, 58, 90 ; IX, 18, 24, 25, 56, 61 ; X, 13, 14
- Apollodoros din Seleucia, filosof stoic : VII, 39, 41, 54, 64, 84, 102, 118, 121, 125, 129, 135, 140, 143, 150, 157
- Apollodoros din Atena, aritmetician : I, 25
- Apollodoros din Cyzic, scriitor : IX, 38, 41
- Apollodoros, discipol al lui Socrate : II, 35
- Apollodoros, supranumit Cepotyrranos, filosof epicurian : X, 2, 10, 25
- Apollodoros, tatăl lui Archelaos : II, 16
- Apollonia, oraș : VI, 81 ; IX, 57
- Apollonides din Nicaia, filosof sceptic, scriitor : IX, 109
- Apollonides, personaj : II, 50
- Apollonides, sclav al lui Platon : III, 42
- Apollonios din Alabanda, supranumit Molon, fiul lui Molon, retor : III, 34
- Apollonios Cronos din Cyrene, filosof „dialectician” : II, 111
- Apollonios din Soloi, profesor al lui Demetrios din Aspendos : V, 83
- Apollonios din Soloi sau Tars, tatăl lui Chrysippos : VII, 179
- Apollonios din Tyr, filosof stoic : VII, 1, 2, 6, 24, 28
- Apollphanes din Nisibis, filosof stoic : VII, 92
- Apollothemis din Apollonia, tatăl lui Diogenes : IX, 57
- Apsephion, arhonte : II, 44
- Arabia, țară : IX, 79
- Aratos din Soloi, poet : II, 133 ; VII, 167 ; IX, 12, 113
- Arcadia, regiune : I, 94
- Arcesilaos, fiul lui Aristodicos, sculptor : IV, 45
- Arcesilaos din Lampsacos, tatăl lui Straton : V, 57, 58
- Arcesilaos, moștenitor al lui Straton : V, 61, 62, 63, 64
- Arcesilaos, poet din vechea comedie : IV, 45
- Arcesilaos, poet elegiac : IV, 45
- Arcesilaos** din Pitane, filosof, fondatorul academiei medii sceptice : I, 14, 19 ; IV, 22-25, **28-45**, 59 ; VII, 162, 171, 183 ; IX, 114, 115
- Archagoras, filosof pitagorician : IX, 54
- Archeanassa din Colofon, prietenă intimă a lui Platon : III, 31
- Archekrates, personaj : IV, 38
- Archedemos, filosof stoic : VII, 40, 68, 84, 88, 134, 136
- Archelaos, geograf : II, 17
- Archelaos rege al Macedoniei : II, 25
- Archelaos, retor : II, 17
- Archelaos, scriitor : II, 17
- Archelaos** din Atena sau Milet, filosof naturalist : I, 14, 18 ; II, **16-17**, 19, 23 ; IX, 18, 41 ; X, 12
- Archestratos din Phrearoi, vecin al lui Platon : III, 41
- Archetimos din Siracuza, istoric : I, 40
- Archias din Arcadia, prieten al lui Arcesilaos : IV, 38
- Archinomos, tatăl lui Empedocle : VIII, 53
- Archipolis, binefăcător al lui Menedem : II, 137
- Archippos din Tarent, filosof pitagorician : VIII, 39
- Archytas, arhitect : VIII, 82
- Archytas, epigramist : VIII, 82
- Archytas**, filosof pitagorician : III, 21, 61 ; VIII, **79-83**, 86
- Archytas din Mytilene, muzician : IV, 52 (?) ; VIII, 82
- Archytas, scriitor agronom : VIII, 82
- Areimanios (Ahriman), zeul râului la perși : I, 8
- Ares, zeu : III, 33
- Arete, fiica lui Aristip, filosoafă cinică : II, 72, 86
- Argus, oraș : I, 47 ; III, 4 ; IX, 81
- Arhiloh din Paros, poet : IX, 1, 71
- Ariarathes, rege al Cappadociei : IV, 65
- Aridelos, personaj : IV, 42
- Arieos din Tars, tatăl lui Herodotos : IX, 116
- Arimnestos, fiu al lui Cleobulos : V, 57
- Arimnestos, frate al lui Aristotel : V, 57
- Aristagoras din Milet, istoric : I, 11, 72
- Aristagoras, fiul lui Eudoxos : VIII, 89
- Aristeides, executor testamentar al lui Straton : V, 62
- Aristeides, filosof „dialectician” : II, 113
- Aristide, supranumit cel Drept, om politic atenian : II, 26

- Aristip** din Cyrene, filosof, fondatorul școlii hedoniste sau cirenaice : I, 19 ; II, 47, 60, 61, 62, **65-86** ; III, 36 ; IV, 40 ; VI, 19, 25 ; X, 4
- Aristippos din Cyrene, scriitor : VIII, 21 (?)
- Aristippos, filosof academic : II, 83
- Aristippos, istoric : II, 83
- Aristippos (Pseudo), scriitor : I, 96 ; II, 23, 48 ; III, 29 ; IV, 19 ; V, 3, 39 ; VIII, 60
- Aristippos, supranumit Metrodidactul, filosof cirenaic : II, 83, 86
- Aristobulos, fratele lui Epicur : VII, 9 ; X, 3
- Aristocles, alt nume al lui Platon : III, 4, 43
- Aristocles, chitarist : VII, 13
- Aristocrates, tatăl Eristheneei : I, 94
- Aristocreon, nepot de soră al lui Chrysippos : VII, 185
- Aristodem din Sparta, înțelept : I, 30, 41, 42
- Aristodemos din Eritreia, adversar al lui Menedem : II, 142
- Aristodemos, fratele Eristheneei : I, 94
- Aristodemos supranumit cel Mic, din Cydathenaion, filosof socratic : III, 61
- Aristodicos, tatăl lui Arcesilaos : IV, 45
- Aristofan, scriitor de comedii : II, 18, 20, 27, 28, 38 ; IV, 18 ; VIII, 34, 38
- Aristogiton, tiranicid : I, 56 ; VI, 50 ; IX, 26
- Aristomachos, filosof peripatetic : V, 70
- Aristomenes, arhonte : I, 79
- Aristomenes, prieten al tiranului Dionysios : III, 18
- Aristomenes, tutore al lui Nicanor : V, 12
- Ariston din Alexandria, filosof peripatetic : VII, 164 ; X, 14 (?)
- Ariston din Argos, profesor de gimnastică : III, 4
- Ariston din Atena, muzician : VII, 164
- Ariston** din Chios, supranumit Sirena, filosof stoic : I, 16 ; II, 80 ; IV, 33, 40 ; VI, 103, 105 ; VII, 18, 37, **160-164**, 171, 182 ; X, 5, 11
- Ariston din Halai, retor : VII, 164
- Ariston din Iulis (în Ceos), filosof peripatetic, biograf : V, 64, 70, 74 ; VII, 163
- Ariston, tatăl lui Platon : III, 1, 2, 44
- Ariston, poet : VII, 164
- Aristophanes din Byzantion, gramatician și filolog : III, 61 ; X, 13
- Aristotel** din Stagira, filosof, fondatorul școlii peripatetic : I, 1, 8, 15, 16, 19, 98, 99 ; II, 23, 26, 45, 46, 55, 104, 109 ; III, 37, 46, 48, 109 ; IV, 5, 6, 67 ; V, **1-35**, 36, 39, 51, 61, 86 ; VIII, 13, 19, 34, 36, 48, 51, 57, 58, 63, 74, 88 ; IX, 25, 53, 54, 81 ; X, 1, 8, 27
- Aristoteles, antrenor : V, 35
- Aristoteles din Atena, om politic : V, 35
- Aristoteles din Cyrene, filosof socratic : II, 113 ; V, 35
- Aristoteles din Sicilia, retor : V, 35
- Aristoteles, fiul lui Metrodoros : V, 35
- Aristoteles, gramatician : V, 35
- Aristoteles, interpret al Iliadei : V, 35
- Aristoteles supranumit Miticul, filosof socratic : II, 63 ; V, 35
- Aristoxenos din Tarent, biograf erudit : I, 42, 107, 108, 118 ; II, 19, 20 ; III, 8, 37 ; IV, 15 ; V, 35, 92 ; VIII, 1, 8, 14, 15, 20, 46, 79, 82 ; IX, 40
- Arrhenides, arhonte : VII, 10
- Arsinoe, fiica lui Ptolemaios I Soter : IV, 15 ; V, 60
- Artaferne, satrap : II, 79
- Artemidoros, filosof „dialectician” : IX, 53
- Artemis, sclavă a lui Platon : III, 42
- Artemis, zeiță : II, 42, 44, 51 ; IV, 45 ; IX, 3, 6
- Artemon, tatăl lui Protagoras : IX, 50
- Ascanios din Abdera, scriitor : IX, 61
- Asclepiades din Phlius, filosof din școala din Eritreia : II, 105, 126, 129, 131, 132, 137 ; VI, 91
- Asclepios, divinitate : III, 45 ; IV, 24 ; VI, 38
- Asclepios, tatăl lui Machaon : V, 1
- Ascondas din Theba, tatăl lui Crates cinicul : VI, 85
- Asia, continent : I, 44 ; II, 79 ; III, 7
- Aspendos, oraș : V, 83 ; VI, 13
- Assos, oraș : VII, 37, 168, 170
- Aster, prieten intim al lui Platon : III, 29
- Aston din Crotona, scriitor pitagorician : VIII, 7
- Astrampsycho, mag : I-2
- Astyanax, fratele lui Lycon : V, 69
- Astyanax, tatăl lui Lycon : V, 69
- Astydamas, poet : II, 43
- Astypalaia, oraș : VI, 84
- Atarneus, oraș : I, 80 ; V, 3, 8
- Atena, oraș : I, 3, 22, 31, 44-48, 50, 54, 57, 62, 66, 67, 82, 101, 111, 112, 114 ; II, 2, 7, 16, 18, 22, 25, 45, 49, 53, 56, 60, 62, 65, 74, 102, 119 ; III, 1, 2, 3, 7, 18, 20, 21, 23, 46, 47 ; IV, 1, 9, 11, 24, 25, 29, 39, 40, 43, 44, 47, 67 ; V, 2, 4, 5, 9, 10, 38, 61, 69, 75, 79, 86 ; VI, 1, 2, 10, 21, 44, 57, 59, 75 ; VII, 1, 2, 5, 6, 28, 31, 32, 164, 168, 181, 187 ; VIII, 86, 87 ; IX, 18, 28, 36, 37, 54, 56, 57, 67, 110, 115 ; X, 1, 2, 15
- Athanes, executor testamentar al lui Straton : V, 62
- Athena, zeiță : I, 67, 89 ; II, 116 ; IV, 45 ; V, 16 ; VII, 147
- Athanaios, filosof epicurean : X, 11

Athenaios din Lampsacos, tatăl Metrodor : X, 22
 Athenaios, medic : II, 104
 Athenaios, poet : VI, 14 ; VII, 30
 Athenocritos, tatăl lui Democrit : IX, 34
 Athenodoros din Lampsacos, tatăl lui Polyainos : X, 24
 Athenodoros din Soloi, filosof stoic : II, 38
 Athenodoros din Tars sau Cana, fiul lui Sandon, scriitor : III, 3 ; V, 36 ; VI, 81 ; IX, 42
 Athenodoros din Tars, supranumit Cordylion, filosof stoic : VII, 34, 38, 68, 121
 Athlios, personaj : VI, 44
 Atica, regiune : I, 47, 110 ; III, 44 ; VI, 25
 Atlas, erou mitologic : I, 1
 Atrizi, familie : VII, 67
 Attagas din Thesalia, personaj : IX, 114
 Attalos I, rege al Pergamului : IV, 30, 60 ; V, 67
 Autodoros, filosof epicurean : V, 92
 Autolykos din Pitane, matematician și astronom : IV, 29
 Axiothea din Philius, filosoafă academică : III, 46 ; IV, 2

B

Babilon, oraș : VI, 79, 81 ; VII, 55
 Babys, tatăl lui Erekyde : I, 116, 119
 Bargylia, oraș : V, 94
 Basileides, filosof epicurean : X, 25
 Bate, district : X, 16
 Bathycles din Arcadia, personaj : I, 28, 29
 Bathyllos, prieten al lui Alcmaion : VIII, 83
 Batis, sora lui Epicur : X, 23
 Baton din Pont, stăpînul lui Menip : VI, 99
 Beoția, regiune : VI, 98
 Berenice, regină a Egiptului : V, 78
 Betion, prieten intim al lui Bion Boristhenitul : IV, 54
Bias din Priene, înțelept : I, 13, 31, 32, 41, 42, 44, **82-88** ; II, 46
 Bictas, sclav al lui Platon : III, 42
 Bion din Abdera, matematician : IV, 58
Bion din Borysthenes, filosof academic : II, 77 (?), 117, 135 ; IV, 10, 23, **46-58**
 Bion din Clazomene sau Chios, sculptor : IV, 58
 Bion din Milet, sculptor : IV, 58
 Bion din Proconnesos, scriitor : IV, 58
 Bion din Soloi, scriitor : IV, 58
 Bion din Siracuza, scriitor : IV, 58
 Bion, retor : IV, 58
 Bion, poet liric : IV, 58
 Bion, personaj : IV, 58
 Bithinia, regiune : II, 47
 Biton, personaj : I, 50

Bloson din Efes, tatăl lui Heraclit : IX, 1
 Boethos din Sidon, filosof stoic : VII, 54, 143, 148, 149
 Borboros, rîu de noroi în Infern : V, 11
 Borysthenes, oraș : IV, 46, 55
 Bospor, regiune : II, 113 ; VII, 37, 177
 Boton din Atena, profesor al lui Xenofanes : IX, 18
 Branchidai, regiune : VIII, 5
 Branchos, fondatorul templului Brachizilor : I, 72
 Bro(n)tinios din Crotona, tatăl lui Theano : VIII, 42, 55, 83
 Bryson, filosof academic : I, 16 ; VI, 5
 Bryson, fiul lui Stilpon : IX, 61
 Bugelos, tatăl lui Pythocles : IV, 41
 Bullon, filosof peripatetic : V, 70, 71
 Busiris, district : V, 78
 Byzantion, oraș : II, 20, 104 ; V, 83

C

Cabas (Scabras) din Argos, tatăl lui Acusilaos : I, 41
 Cadana (?), toponimic (?) : IV, 31
 Cadmos din Fenicia, erou legendar : I, 22 ; VII, 30
 Caduidas, rege al Scitiei : I, 101
 Caineus, filosof și scriitor : IV, 2
 Calauria, insulă : V, 10
 Calcidica, peninsulă : VIII, 46
 Calistene, discipol al lui Theofrast : V, 53, 56
 Callaischros, fiul lui Critias : III, 1
 Callatis, oraș : I, 38 ; V, 83, 94
 Callias, arhonte : II, 7, 30
 Callias, sclav al lui Theofrast : V, 55
 Callias, scriitor : II, 18
 Callicle, personaj : III, 52
 Callicrates, personaj : IV, 38
 Callicratides, fratele lui Empedocle : VIII, 53
 Callidemides, arhonte : II, 56
 Callimachos, executor testamentar al lui Platon : III, 43
 Callimachos, ostaș : I, 56
 Callimachos, vecin al lui Platon : III, 42
 Callimah din Cyrene, poet erudit : I, 23, 25, 28, 29, 79, 111 ; VIII, 86 ; IX, 17, 23
 Callinos, filosof peripatetic : V, 52, 53, 55, 56
 Callinos din Hermione, filosof peripatetic : V, 70-74
 Callippos din Atena, tiran al Siracuzei, filosof academic : III, 46
 Callippos din Corint, filosof stoic : VII, 38
 Callippos din Pallene, personaj : V, 57
 Callisthenes din Olynth, nepot al lui Aristotel : V, 4, 10, 39 ; VI, 45
 Canobos, oraș : VII, 120

- Capaneus, personaj : VII, 22
 Caphesias, flautist : VII, 21
 Cappadocia, regiune : IV, 65
 Caria, regiune : I, 89
 Carion, sclavul lui Theofrast : V, 55
 Caristos, oraș : II, 136, 143 ; III, 66 ; IV, 17, 67 ; VII, 12 ; IX, 62, 111
 Carkinos, poet : II, 63
Carneade din Cyrene, filosof academic sceptic : I, 14, 16 ; IV, **60-66**, 67 ; V, 19 ; VII, 182 ; X, 9, 26
 Carneades, poet : IV, 66
 Cartagina, oraș : III, 82 ; IV, 67 ; VII, 37, 165 ; VIII, 82
 Casandrea, oraș : II, 127
 Casandru, fiul lui Antipater : IV, 1 ; V, 37, 78
 Cassios, filosof sceptic : VII, 32, 34
 Catane, oraș : IX, 18
Cebes din Theba, filosof socratic : II, **125**
 Cecrops, rege legendar : II, 58 ; IX, 56
 Cefis, râu : III, 42
 Ceos, oraș : V, 64, 74 ; IX, 50
 Cephalos, tatăl lui Lysias : III, 25
 Cephisia, district : III, 41
 Cephisodoros, comandant de oști : II, 54
 Cerameicos, cartierul olarilor din Atena : VI, 35 ; VII, 3, 11, 15, 29, 182
 Cerameis, district : V, 57
 Cercidas din Megalopolis sau Creta, legislator și poet : VI, 77
 Cercops din Milet, poet : II, 46
 Cerkopî, personaje mitologice : IX, 114
 Chabrias, comandant de oști : III, 20, 23, 24
 Chabrinos din Hermione, tatăl lui Lasos : I, 42
 Chairedemos, fratele lui Epicur : X, 3
 Chairephon, discipol al lui Socrate : II, 37
 Chairestrate, mama lui Epicur : X, 1
 Chalcedon, regiune : II, 106 ; III, 46 ; IV, 6 ; V, 72, 83 ; IX, 110
 Chalcis, oraș : II, 136 ; IV, 54 ; V, 5, 6, 10, 14, 36, 56 ; X, 1
 Chamaileon din Pont, filosof peripatetic și scriitor : III, 46 ; V, 92
 Chares, sclav al lui Lycon : V, 73
 Charinos, cîrnățar, tatăl lui Aischines : II, 60
 Charinos, personaj : II, 120
 Charmandrides, tatăl lui Charmandros : III, 19
 Charmandros din Egina, adversar al lui Platon : III, 19
 Charmantides, tatăl lui Lasos : I, 42
 Charmides, fiul lui Glaucon : II, 29, 31 ; III, 1
 Charon, personaj mitologic : VII, 123
 Charondas din Catania sau Thurioi, pitagorician legislator : VIII, 16
 Charondas, filosof cirenaic : II, 76
 Charyrda, personaj mitologic : VI, 51
 Cheiron, personaj mitologic : VI, 51, 59
 Chenai (Chen), regiune : I, 30, 106, 107
 Cheronea, oraș : VI, 43
 Chersonesul Tracic, regiune : I, 47
 Chilon din Crotona, adversar al lui Pitagora : II, 46
Chilon din Sparta, înțelept : I, 13, 30, 40-42, **68-73**
 Chios, insulă : I, 120 ; II, 104 ; IV, 34, 40, 42, 43, 58 ; V, 11 ; VII, 37, 160 ; VIII, 8 ; IX, 58
 Choirilos, poet : I, 24
 Chonuphis din Heliopolis, cunoscut al lui Eudoxos : VIII, 90
 Chremonides, prieten intim al lui Zenon : VII, 18
 Chrysippos din Cnidos, fiul lui Erineos, medic : VII, 186 ; VIII, 87
 Chrysippos din Cnidos, fiul lui Chrysippos, medic la curtea lui Ptolemaios : VII, 186
 Chrysippos, fiul lui Aristagoras, medic, discipol al lui Aethlios : VIII, 89
 Chrysippos, medic, discipol al lui Erasistratos : VII, 186
 Chrysippos, scriitor despre agricultură : VII, 186
Chrysippos din Soloi sau Tars, filosof stoic : I, 14-16 ; IV, 62 ; VII, 1, 34, 35, 39, 40, 50, 54, 55, 57, 60, 65, 68, 71, 79, 84, 85, 87, 89, 91, 92, 101-103, 111, 120, 121, 122, 125, 127-131, 134, 136, 138-140, 142, 149, 150, 151, 157, 159, **179-202** ; X, 3, 26
 Cilicia, regiune : I, 51
 Circe, personaj legendar : IV, 9
 Cition, oraș : I, 19 ; VI, 104 ; VII, 1, 6, 10, 11, 12, 29, 36, 39, 84, 134 ; IX, 29
 Clazomene, oraș : II, 6 ; IV, 58
Cleante din Assos, supranumit Phreanthos, filosof stoic : I, 15 ; VII, 14, 17, 37, 41, 84, 87, 89, 91, 92, 127, 128, 134, 139, 142, 157, 167, **168-176**, 177, 179, 182, 185 ; IX, 15
 Clearh din Soloi, filosof peripatetic : I, 9, 30, 81 ; III, 2
 Cleinias, fratele lui Alcibiade, prieten intim al lui Xenofon : II, 48
 Cleinias din Tarent, filosof pitagorician : IX, 40
 Cleinomachos din Thurioi, scriitor : II, 112
 Cleippides din Cyzic, prieten al lui Antigonos Gonatas : II, 127
 Cleisthenes, tatăl lui Menedem : II, 125
 Cleitarchos din Colofon, istoric : II, 113

- Cleitarchos, filosof cirenaic : I, 6
 Cleobis din Argos, personaj : I, 50
Cleobul din Lindos, înțelept : I, 13, 29, 41, 42, **89-93**
 Cleobulina, fiica lui Cleobul, poetesă : I, 89
 Cleobulina, mama lui Thales : I, 22
 Cleobulos, înțelept : I, 89
 Cleobulos, tatăl lui Arimnestos : V, 57
 Cleochares din Myrlea, retor : IV, 41
 Cleomenes, filosof cinic : VI, 75, 95
 Cleomenes, rapsod : VIII, 63
 Cleon, adversar al lui Anaxagora : II, 12
 Cleon, filosof epicurean : III, 61 (?) ; X, 84
 Cleon, personaj : V, 76
 Cleonimos din Philius, tatăl lui Euthyphon : VIII, 1
 Clitemnestra, vezi Nicostratos
Clitomah din Cartagina, filosof, discipol al lui Carneade : I, 14, 19 ; II, 92 ; IV, 66, **67**
 Cnidos, insulă : I, 29 ; VII, 186 ; VIII, 86, 89, 90
 Cnosos, oraș : I, 109, 111
 Codros, rege legendar al Atenei : I, 53 ; III, 1
 Colchida, regiune : I, 111
 Collytos, district : III, 3
 Colofon, oraș : I, 111 ; III, 31 ; IX, 18, 111 ; X, 1
 Colonos, district : III, 5
 Colotes din Lampsacos, filosof epicurean : VI, 102 ; X, 25
 Conon, strateg : II, 39 ; V, 76
 Corcyra, insulă : I, 94
 Corint, localitate : I, 40, 94, 97, 99, 100 ; II, 42, 53, 56, 58, 71, 102, 113 ; III, 8, 34 ; VI, 74, 77, 79, 90 ; VII, 38
 Coriscos din Scepsis, filosof academic : III, 46, 61
 Corycos, munte : I, 118
 Cos, insulă : I, 32, 33 ; II, 46, 47, 59 ; VIII, 78
 Cotys, rege al Traciei : IX, 65
 Cranaos, rege legendar : II, 58
 Craneion, gimnaziu la Atena : VI, 38
 Craneion, gimnaziu la Corint : VI, 77
 Cranon, localitate : II, 25
Crantor din Soloi, filosof academic : I, 14 ; IV, 17, 22, **24-27**, 28, 29, 32
 Crateia, mama lui Periandru : I, 96
 Crateros, comandant de oști : VI, 57
Crates din Atena, filosof academic : I, 14 ; IV, 18, **21-23**, 27, 32, 51
 Crates, arhitect : IV, 23
 Crates, epigramist : IV, 23
 Crates, filosof peripatetic : IV, 23
 Crates, geometru : IV, 23
 Crates, din Mallos, gramatician : IV, 23
 Crates, poet : IV, 23
 Crates din Samos, tatăl lui Pitagora : VIII, 49
 Crates din Tars, filosof academic : IV, 23
Crates din Theba, filosof cinic : I, 15 ; II, 114, 117-119, 126, 131 ; IV, 23 ; VI, 15, 82, **85-93**, 94, 98, 105 ; VII, 2, 3, 4, 12, 24, 32
 Crates din Tralles, discipol al lui Isocrate : IV, 23
 Crates, scriitor : IX, 12
 Crates din Atena, poet din comedia veche : I, 12, 62, 89
 Cratinos, tânăr atenian : I, 110
 Cratinos, poet din comedia nouă : III, 28 ; VIII, 37
 Cratistoteles, tatăl lui Hippon : VII, 10
 Cratylus, filosof, discipol al lui Heraclit : III, 6
 Creophylos, strămoș al lui Hermodamas : VIII, 2
 Cresus, rege al Lydiei : I, 25, 29, 38, 40, 50, 67, 75, 77, 81, 95, 105
 Creta, insulă : I, 13, 41, 107, 110, 111, 113 ; VI, 74, 77 ; VIII, 3
 Crinis, filosof stoic : VII, 62, 68, 71, 76
 Critias, fiul lui Dropides : III, 1
 Critias, om politic : II, 24 ; III, 1
 Critobulos, fiul lui Criton : II, 121
Criton din Atena, filosof socratic : II, 20, 31, 60, 105, **121** ; III, 36
 Criton din Calchedon, sclav al lui Lycon : V, 72, 74
 Crobylos, delator : III, 24
 Cronos, divinitate : VIII, 2
 Crotona, oraș : II, 5, 46 ; VIII, 3, 7, 21, 39, 40, 42, 83, 84 ; IX, 12
 Ctesarchos, executor testamentar al lui Theofrast : V, 56
 Ctesibios din Chalcis, filosof academic : IV, 37
 Ctesibios, tânăr atenian : I, 110
 Ctesippos, fiul lui Criton : II, 121
 Cteysicleides din Atena, scriitor : II, 56
 Cybisthos, fiul lui Thales : I, 26
 Cylon din Atena, aristocrat : I, 110
 Cylon din Crotona, adversar al lui Pitagora : II, 46 ; VIII, 40, 49
 Cyme, oraș : I, 76 ; V, 94
 Cynegeiros, ostaș : I, 56
 Cynosarges, gimnaziu : VI, 13 ; VII, 161
 Cypris, nume al Afroditei : III, 33 ; IV, 27
 Cypru, insulă : I, 50, 51, 62 ; II, 129 ; VII, 1 ; IX, 58, 59, 115
 Cypselos, fiul lui Periandru : I, 94
 Cypselos, tatăl lui Periandru : I, 94
 Cypselos, tiran al Corintului : I, 40

Cyrene, oraș : I, 18, 19, 40 ; II, 65, 86, 103 ; III, 6 ; IV, 41, 59, 62 ; V, 35, 41, 84 ; VIII, 21 ; IX, 115
 Cyrus, rege al Persiei : I, 25 ; II, 49, 51, 56, 58 ; III, 34 ; VI, 2, 84
 Cythenas, vezi Saturninos
 Cythera, insulă : I, 71
 Cyzic, oraș : I, 99 ; II, 127 ; III, 46 ; VIII, 72, 87 ; IX, 4, 38

D

Daimachos, filosof academic : I, 30
 Daippos, personaj : V, 63
 Damagetas, tatăl lui Chilon : I, 68
 Damasias, arhonte : I, 22
 Damasippos, tatăl lui Democrit : IX, 34
 Damasos, fratele lui Democrit : IX, 39
 Damo, fiica lui Pitagora : VIII, 42
 Damon din Atena, sofist și muzician : II, 19
 Damon din Cyrene, scriitor : I, 40
 Danaos, arhitect : I, 89
 Dardanos, oraș : II, 53
 Darius, rege al Persiei : IX, 12-14
 Deinarchos din Corint, orator : II, 52
 Deinon din Colofon, istoric : I, 8 ; IX, 50
 Delfi, oraș : I, 28, 40 ; II, 23, 37, 50, 51, 136 ; V, 6 ; VI, 21, 60 ; X, 12
 Delion, oraș : II, 22 ; III, 8
 Delos, insulă : I, 118 ; II, 22, 42 ; VI, 21 ; VIII, 13, 40 ; IX, 12
 Delphis, fiica lui Eudoxos : VIII, 89
 Demaratos, filosof peripatetic : V, 53
 Demaratos, sftnic al lui Xerxes : I, 72
 Demeas, tatăl lui Zenon din Cition : VII, 1
 Demeter, zeiță : V, 4, 8, 16 ; VI, 69 ; VII, 147
 Demetrias, oraș : IV, 39
 Demetrios din Alexandria, filosof cinic : VI, 95
 Demetrios din Alexandria, sofist : V, 84
 Demetrios din Amphipolis, filosof academic : III, 46
 Demetrios din Andramytion, supranumit Ixion, gramatician : V, 84
 Demetrios din Aspendos, filosof peripatetic : V, 83
 Demetrios din Bithynia, filosof stoic : V, 84
 Demetrios din Byzantion, istoric peripatetic : II, 20, 21 ; V, 83
 Demetrios din Callatis, istoric : V, 83
 Demetrios din Chalcedon, retor : V, 83
 Demetrios din Cition, tatăl lui Persaios : VII, 6, 36
 Demetrios Poliorcetul, fiul lui Antigonos, rege al Macedoniei : II, 115, 143 (?) ; V, 77

Demetrios din Cyrene, gramatician : V, 84
 Demetrios din Erytra, gramatician : V, 84
 Demetrios din Erytra, scriitor : V, 85
 Demetrios, executor testamentar al lui Platon : III, 43
Demetrios din Phaleron, filosof peripatetic, om politic : I, 22 ; II, 13, 101 ; IV, 14 ; V, 39, **75-85** ; VI, 90 ; IX, 15, 20, 37, 57
 Demetrios din Laconia, filosof epicurean : X, 26
 Demetrios din Magnesia, scriitor : I, 38, 79, 112, 114 ; II, 52, 56, 57 ; V, 3, 75, 89 ; VI, 84, 88 ; VII, 31, 169, 185 ; VIII, 84, 85 ; IX, 35, 36, 40 ; X, 13
 Demetrios, poet epic : V, 85
 Demetrios, poet iambic : V, 85
 Demetrios, personaj : IV, 41
 Demetrios din Potamos, tatăl lui Timocrates : X, 16
 Demetrios din Scepsis, erudit : V, 84
 Demetrios din Smyrna, retor : V, 85
 Demetrios din Tars, poet : V, 85
 Demetrios din Troizena, gramatician și istoric : VIII, 74
 Demetrios supranumit Graficianul, scriitor și pictor : V, 83
 Demetrios, sclav al lui Lycon : V, 72, 74
 Demetrios, poet din comedia veche : V, 85
 Demetrios, sculptor : V, 85
 Demetrios, tatăl lui Heracleides : V, 71
 Demochares, fiul lui Laches : IV, 41 ; VII, 14
Democrit din Abdera sau Milet, filosof atomist : I, 15, 16, 22, 23 ; II, 14 ; III, 25 ; IV, 58 ; IX, 24, **34-49**, 58, 67, 72, 106 ; X, 2, 4, 8, 13
 Democritos din Chios, muzician : IX, 49
 Democritos, epigramist : IX, 49
 Democritos din Pergam, retor : IX, 49
 Democritos, scriitor : IX, 49
 Democritos, sculptor : IX, 49
 Demodicos din Leros, personaj : I, 84
 Demophilos, adversar al lui Aristotel : V, 5
 Demophon, valet al lui Alexandru Macedon : IX, 80
 Demostene, orator : II, 64, 108 ; III, 47 ; V, 10 ; VI, 34
 Demostratos din Xypete, vecin al lui Platon : III, 42
 Demotimos, filosof peripatetic : V, 53, 55, 56
 Demylos (?), arhonte : II, 11
 Deo, vezi Demeter
 Dexios, tatăl lui Xenofanes : IX, 18
 Dia (acuzativul de la Zeus), divinitate : VII, 147
 Diagoras din Melos, supranumit Ateul : VI, 59

- Dicaearchos din Mesene, filosof peripatetic, istoric : I, 40, 41 ; III, 4, 38, 48 ; VIII, 40
- Didyma, regiune : I, 29, 33
- Didymon, flautist : VI, 51, 68
- Didymos din Alexandria, gramatician erudit : V, 76
- Dieuchidas din Megara, istoric : I, 57
- Diochaitas, tatăl lui Ameinias : IX, 21
- Diocles din Magnesia, scriitor : II, 82 ; VI, 12, 13, 20, 36, 87, 91, 99, 103 ; VII, 48, 162, 166, 179, 181 ; IX, 61, 65 ; X, 11, 12
- Diocles din Philius, filosof pitagorician : VIII, 46
- Diocles, executor testamentar al lui Straton : V, 62
- Diocles, nume de persoană : VII, 75
- Diocles, sclav al lui Straton : V, 63
- Diodoros din Aspendos, filosof pitagorician : VI, 13
- Diodoros din Efes, scriitor : VIII, 70
- Dionodoros din Iasos, supranumit Cronos, filosof megaric : II, 111, 112 ; IV, 33 ; VII, 16, 25
- Diodoros din Tyr, filosof (?) : IV, 2
- Diodoros, fiul lui Xenofon : II, 52, 54
- Diodotos, gramatician : IX, 12, 15
- Diogene** din Sinope, filosof cinic : I, 15 ; II, 66, 78, 112 ; IV, 3 ; V, 18, 19 ; VI, 6, 15, 18, **20-81**, 82, 85, 88, 105 ; VII, 30 (?) ; 58, 91, 131
- Diogenes** din Apollonia, filosof naturalist : VI, 81 ; IX, **87**
- Diodoros din Pitane, prieten al lui Arcesilas : IV, 44
- Diogenes din Ptolemais, filosof stoic : VII, 41
- Diogenes din Seleucia, supranumit Babilonianul, filosof stoic : VI, 81 ; VII, 39, 55-58, 71, 84, 88
- Diogenes din Sicyona, scriitor : VI, 81
- Diogenes din Smyrna, profesor al lui Anaxarh : IX, 58
- Diogenes din Tars, filosof epicurean, poet și gramatician : VI, 81 ; X, 26, 97, 118, 119, 136, 138
- Diomedon din Elea, tiran : IX, 26
- Dion, nume de persoană (probabil Dion din Siracuza) : II, 63 ; VII, 70, 73-75, 77-99
- Dion din Paiania, atenian : VII, 12
- Dion, sclav al lui Lycon : V, 73
- Dion din Siracuza, cumnatul lui Dionysios cel Bătrîn, prieten și adept al lui Platon : III, 3, 9, 19, 21, 23, 25, 29, 30, 46, 61 ; VIII, 84
- Dion, oraș : I, 5
- Dionysios, comentator al lui Heraclit : IX, 15
- Dionysios din Colofon, scriitor : VI, 100
- Dionysios, filosof „dialectician” : II, 98 ; IV, 2
- Dionysios din Epicephisia, tatăl lui Dioscurides : V, 57
- Dionysios, gramatician : III, 4
- Dionysios, filosof epicurean : X, 25
- Dionysios cel Bătrîn, tiran al Siracuzei : II, 61, 63, 66-68, 73, 75, 77-79, 80-83 ; III, 9, 18, 21, 36
- Dionysios cel Tânăr, tiran al Siracuzei : III, 21, 23, 25, 61 ; IV, 28, 11 ; VI, 26, 58 ; VIII, 79, 85 ; X, 8
- Dionysios din Chalcedon, personaj : II, 106
- Dionysios din Halicarnas (?), scriitor erudit : I, 38 ; VIII, 47 ; X, 4
- Dionysios** din Heraclea Pontică, supranumit Transfugul, filosof : V, 92, 93 ; VII, 23, 37, **166-167**
- Dionysios, sclav al lui Platon : III, 42
- Dionysodoros, flautist : IV, 22
- Dionysodoros, istoric : II, 42
- Dionysos, zeu : II, 102 ; III, 5 ; IV, 61 ; VI, 63 ; VII, 173
- Diophantos, sclav al lui Straton : V, 63
- Diophantos, personaj : V, 70
- Dioscurides din Cypru, filosof sceptic : IX, 114, 115
- Dioscurides din Epicephisia, fiul lui Dionysios : V, 57
- Dioscurides, scriitor : I, 63
- Diospolis (Theba), oraș : V, 78
- Dioteles, tutore al lui Nicanor : V, 12
- Diotimos, filosof stoic : X, 3
- Dioxippos, atlet : VI, 43
- Diphiolos, discipol al lui Ariston : VII, 161
- Diphiolos din Bospor, filosof stoic : II, 113 ; V, 84
- Donax, sclav al lui Theofrast : V, 55
- Dosiadas, tatăl lui Epimenide : I, 109
- Dracon, fiul lui Penthiolos : I, 81
- Dracon, legiuitor : I, 55
- Dromon, sclav al lui Straton : V, 63
- Dropides, fratele lui Solon : III, 1
- Drymos, vezi Menandros
- Duris din Samos, istoric : I, 22, 38, 74, 82, 89, 119 ; II, 19

E

- Echecles din Efes, filosof cinic : VI, 95
- Echecrates din Philius, filosof pitagorician : VIII, 46
- Efes, oraș : I, 41, 117, 119, 121 ; II, 51, 52, 60, 103, 104 ; VI, 95 ; VIII, 70 ; IX, 1, 2, 13, 14, 49
- Egina, insulă : II, 115 ; III, 3, 19, 36 ; V, 71 ; VI, 73, 74, 75, 80, 84

- Egipt, țară : I, 27, 50 ; II, 115 ; III, 6 ; VIII, 2, 3, 87, 90 ; IX, 35
- Eiresidai, district : III, 42
- Elada, vezi Grecia
- Elea, oraș : III, 48 ; IX, 21, 25, 28, 30
- Elena, soția regelui Menelaos : I, 32
- Elenxinos, porecla lui Alexinos din Elis : II, 109
- Eleusis, oraș : V, 4
- Eleusis, scriitor : I, 29
- Elis, oraș : II, 52, 53, 105, 109, 126 ; IV, 40 ; IX, 18, 61, 62, 68, 109
- Empedocle** din Agrigent, filosof pitagorician : VIII, 43, 50, **51-77** ; IX, 20, 22, 25, 73
- Empedocles, tatăl lui Meton : VIII, 51
- Enesidem din Cnosos, filosof sceptic : IX, 62, 78, 87, 102, 106, 116
- Eolida, regiune : IV, 28
- Epaminonda din Theba, comandant de oști : II, 54 ; VI, 39 ; VIII, 7
- Ephoros, istoric : I, 40, 41, 96, 98 ; II, 54, 110
- Epicephisia, district : V, 57
- Epicharmos** din Cos, poet comic și filosof pitagorician : I, 42 ; III, 9, 10, 14-16 ; VIII, **78**
- Epicomos din Cyrene, tatăl lui Carneades : IV, 62
- Epicrates, executor testamentar al lui Straton : V, 62, 63
- Epictet Hieropolis, filosof stoic : X, 6
- Epicur** din Atena, filosof, fondatorul școlii epicureice : I, 14-16, 19 ; II, 87, 89 ; III, 61 ; IV, 43 ; VII, 5, 9 ; VIII, 50 ; IX, 53, 64, 69, 101, 106 ; X, **1-154**
- Epicuros, fiul lui Leonteus : X, 26
- Epicuros, fiul lui Metrodor : X, 19
- Epicuros, gladiator : X, 26
- Epicuros din Magnesia, personaj : X, 26
- Epidaur, oraș : I, 94
- Epigenes, fiul lui Criton : II, 121
- Epimenide** din Creta, înțelept : I, 13, 41, 42, 64, **109-115** ; VIII, 3 ; IX, 18
- Epimenides, genealog : I, 115
- Epimenides, istoric : I, 115
- Epitnides din Cyrene, filosof cirenaic : II, 86
- Erasistratos din Iulius (Ceos), medic : V, 57, 61 ; VII, 186
- Erastos, filosof academic : III, 46, 61
- Eratostene din Cyrene, poet și om de știință : I, 119 ; IV, 52 ; VI, 88 ; VII, 5 ; VIII, 47, 51, 89 ; IX, 66
- Erchia, district : II, 48
- Erebos, personificare a Infernului : IV, 26
- Eresos, oraș : II, 65 ; V, 36, 51
- Erineos din Cnidos, tatăl lui Chrysippos : VIII, 89
- Eritreia, oraș și regiune : I, 19 ; II, 60, 61, 85, 105, 127, 132, 142 ; IV, 43 ; VI, 91
- Erinii, divinități : VIII, 31
- Eristhenia, fiica lui Aristocrates : I, 94
- Eros, zeu : III, 31, 33 ; IV, 26
- Erotion, curtezană : X, 7
- Erytrai, oraș : V, 84, 85
- Eschil din Atena, poet tragic : II, 43, 133 ; III, 56
- Esop, fabulist : I, 69, 72 ; II, 42 ; V, 80
- Etiopia, țară : IX, 35
- Etis (Eteia), regiune din Sparta și oraș din Creta : I, 107
- Etna, vulcan : III, 18 ; VIII, 69, 75
- Euagoras, tatăl lui Cleobul : I, 89
- Euaion din Lampsacos, filosof academic : III, 46
- Euandros din Focaea, filosof academic : IV, 60
- Euanthes din Milet, scriitor : I, 29
- Euathlos, acuzator al lui Protagoras : IX, 54, 56
- Eubea, insulă : III, 33 ; X, 137
- Euboios, sclav al lui Theofrast : V, 137
- Eubulide din Milet, filosof megaric : II, 108-112 ; VI, 20 ; VII, 187
- Eubulos, arhonte : II, 59 ; V, 9
- Eubulos din Alexandria, filosof sceptic : IX, 116
- Eubulos, scriitor : VI, 30, 31
- Eubulos, stăpînul lui Hermias : V, 3, 11
- Eubulos, tatăl lui Anaxagora : II, 6
- Euclides** din Megara, filosof, fondatorul școlii megarice : I, 19 ; II, 30, 47, 64, **106-108**, 113 ; III, 6 ; VI, 24, 89
- Eucleides, pietrar : III, 42
- Eucrates, arhonte : I, 101
- Eudamos, tatăl lui Menodoros : IV, 30, 31
- Eudemos din Rhodos, istoric : I, 9, 23
- Eudoxos** din Cnidos, filosof și om de știință : VIII, **86-91**
- Eudoxos din Cnidos, medic : VIII, 90
- Eudoxos din Rhodos, istoric : I, 8, 29, 30 (?) ; VIII, 90 ; IX, 83
- Eudoxos din Sicilia, poet : VIII, 90
- Eudromos, filosof stoic : VII, 39, 40
- Eumaios, personaj : III, 16
- Eumelos, istoric : V, 6
- Eumenes I, rege al Pergamului : IV, 38 ; V, 67
- Eumenide, divinități : I, 112
- Eumolpizi, familie din Atena : I, 3
- Eumolpos, tatăl lui Musaios : I, 3
- Eunomos, frate al lui Pitagora : VIII, 2
- Euonymaia, district : V, 57
- Euphantos din Olynth, istoric : II, 110, 141
- Euphantos, tatăl lui Diphilas : II, 113
- Euphorbos, fiul lui Panthoos : I, 25 ; VIII, 4, 5, 45

Euphorion din Chalcis (Eubea), poet și scriitor : III, 37 ; IX, 56
 Euphranor, sclav al lui Lycon : V, 73
 Euphranor din Seleucia, filosof sceptic : IX, 115, 116
 Euphronios din Paiania, prieten al lui Lycon : V, 74
 Eupolis, poet : III, 7 ; IX, 50
 Euripide, poet : I, 56 ; II, 10, 18, 33, 44, 134 ; III, 6, 63 ; IV, 18, 26 ; VII, 22, 180 ; IX, 11, 54, 55, 71, 72
 Eurycleides, hierofant : II, 101
 Eurydice, regină a Egiptului : V, 78
 Eurylochos, filosof sceptic : IX, 68
 Eurylochos din Cassandrea, prieten al lui Antigonos : II, 127
 Eurylochos din Larissa, potentat : II, 25
 Eurymedon, hierofant : V, 5, 8
 Eurymedon din Myrrhinos, tatăl lui Speusip : III, 42, 43 ; IV, 1
 Eurymenes, atlet : VIII, 12
 Eurytion, personaje mitologice : VI, 59
 Eurytos din Tarent, filosof pitagorician : III, 6 ; VIII, 46
 Euthychides, sclav al lui Aristip : II, 74
 Euthykrates din Corint, adversar al lui Crates : VI, 90
 Euthydemos, arhonte : I, 68
 Euthyphron din Pont, fiul lui Heracleides : I, 107
 Euthyphron din Pont, tatăl lui Heracleides : V, 86, 91
 Euthyphron, personaje în legătură cu Socrate : II, 29
 Euthyphron, strămoș al lui Pitagora : VIII, 1
 Eutidem, personaje : III, 52
 Exainetos, fiul lui Empedocle : VIII, 53
 Exainetos, tatăl lui Empedocle : VIII, 53
 Exainetos, tatăl lui Myrmex : II, 113
 Examyas, tatăl lui Thales : I, 22
 Execestides, tatăl lui Solon : I, 45

F

Favorinus, scriitor : II, 1, 11, 20, 23, 38-40 ; III, 3, 19, 20, 24, 25, 36, 40, 57, 62 ; IV, 5, 54, 63 ; V, 5, 9, 21, 41, 76, 77 ; VI, 25, 73, 89 ; VIII, 12, 15, 47, 48, 53, 63, 73, 83, 90 ; IX, 20, 29, 43, 50, 87
 Femonoia, vezi Phemonoe
 Fenicia, țară : I, 22 ; VI, 100
Ferekyde din Syros, înțelept : I, 13, 15, 42, **116-122** ; II, 46 ; IV, 58 ; VIII, 22, 40
 Ferekydes din Atena, genealog : I, 119
 Ferekydes din Syros, astrolog : I, 119
 Fidias, sculptor : II, 116
 Filip, rege al Macedoniei : II, 56 ; III, 40 ; IV, 8, 9 ; V, 2, 4, 10, 61, 88

Foceia, țară : V, 94
 Focion, om politic : VI, 76
 Folegandros, insulă : I, 47

G

Gamelion, lună : X, 14, 18
 Gargettos, district : X, 1
 Ge, zeița pământului : I, 119
 Gela, oraș : II, 106, 113 ; VIII, 61
Glaucón din Atena, filosof socratic : II, **124** ; III, 1
 Glaucón, fratele lui Platon : II, 29 ; III, 4
 Glaucónides, atenian : II, 30
 Glaucos, fiul lui Leptines : IX, 71
 Glaucos din Rhegion, scriitor : VIII, 52 ; IX, 38
 Gnuros, tatăl lui Anacharsis : I, 101
 Gobryas, mag : I, 2
 Gorgiadas din Lebedos sau Efes, tatăl lui Leophantos : I, 41
 Gorgias din Leontinoi, sofist : II, 49, 63 ; III, 52 ; VIII, 58, 59
 Gorgias, retor : VI, 1
 Gorgylos, executor testamentar al lui Straton : V, 62
 Grațiile, divinități : II, 19
 Grecia (Elada), țară : I, 44, 72, 102, 103, 104, 109 ; II, 51, 103, 113, 114 ; III, 106 ; V, 7 ; VI, 27 ; VII, 13, 30 ; VIII, 2, 88 ; IX, 12, 65 ; X, 8, 10
 Gryllion, sculptor : V, 15
 Gryllos din districtul Erchia, tatăl lui Xenofon : II, 48
 Gryllos, fiul lui Xenofon : II, 52, 54, 55

H

Hades, infernul : I, 8 ; IV, 27 ; V, 7, 68 ; VI, 4, 19, 49, 50, 61, 66, 92, 102 ; VII, 164, 176 ; VIII, 4, 14, 21, 34, 35, 41, 59, 74, 76 ; IX, 56
 Halcyoneus, fiul lui Antigonos Gonatas : IV, 41 ; VII, 36
 Halicarnas, oraș : IX, 17
 Halys, râu : I, 38
 Haos, element primordial : III, 10
 Harmodiu, tiranicid : I, 56 ; VI, 50
 Harpalos, vistiernicul lui Alexandru Macedon : V, 75
 Hasdrubal, vezi Clitomah
 Hecademia, alt nume pentru Academie : III, 8
 Hecademos, alt nume pentru Academos : III, 7
 Hecataios din Abdera, scriitor : I, 10, 11 ; IX, 69
 Hecateu din Milet, istoric și geograf : I, 9 (?) ; IX, 1
 Hecaton din Rhodos, filosof stoic : VI, 4, 32, 95 ; VII, 2, 26, 87, 90, 101-103, 110, 124, 125, 127, 172, 181

- Hector, fiul lui Priam : VI, 63
 Hecuba, regină a Troiei : III, 29
 Hedeia, curtezană : X, 7
 Hefaiistos, zeu : I, 1, 2, 32, 33 ; VI, 95 ; VII, 147
 Hegesias din Sinope, filosof cinic : VI, 48, 84
 Hegesias, fiul lui Hipporchos : V, 57
 Hegesias, supranumit Peisithanatos, filosof cirenaic : II, 85, 93-96
 Hegesibulos, tatăl lui Anaxagora : II, 6
 Hegesilaos, comandat de oști : II, 54
 Hegesinus din Pergam, filosof academic : IV, 60
 Hegesistratos, tatăl lui Democrit : IX, 34
 Hegias, executor testamentar al lui Platon : III, 43
 Helike, oraș : III, 20
 Heliopolis, oraș : VIII, 90
 Helios, zeul soarelui : I, 39
 Hellespont, mare : IX, 110
 Helothale din Cos, tatăl lui Epicharmos : VIII, 78
 Hemon din Chios, personaj : IV, 34
 Hera, zeiță : I, 95 ; II, 83 ; V, 84 ; VII, 147, 187 ; VIII, 76
 Heracle, erou legendar : I, 83, 89, 117 ; II, 118 ; III, 35, 41, 63 ; V, 7 ; VI, 2, 41, 50, 71 ; VII, 29, 170, 173 ; X, 137
 Heraclea Pontica, oraș : II, 43 (?) ; V, 86, 91 ; VII, 37, 166
 Heraclea, oraș : III, 46
 Heracleides din Ainos, filosof academic : III, 46
 Heracleides din Alexandria, istoric : V, 94
 Heracleides, astronom : V, 94
 Heracleides din Bargylia, filosof „dialectician” : V, 94
 Heracleides din Callatis sau Alexandria sau Oxyrhinchos, supranumit Lembos, scriitor : II, 135, 138, 143, 144 ; III, 26 ; V, 79, 94 ; VIII, 7, 40, 44, 53, 58 ; IX, 26 ; X, 1
 Heracleides din Cyme, istoric : V, 94
 Heracleides din Cyme, retor : V, 94
 Heracleides, fiul lui Demetrios : V, 71
 Heracleides, epigramist : V, 94
 Heracleides, filosof sceptic : IX, 116
 Heracleides din Focea, sculptor : V, 94
 Heracleides din Magnesia, istoric : V, 94
 Heracleides, medic : V, 94
 Heracleides, poet : V, 94
Heracleides din Pont, filosof peripatetic : I, 12, 25, 76, 94, 98 ; II, 43, 107, 113 ; III, 26, 46 ; V, **86-94** ; VII, 166 ; VIII, 4, 51, 60, 62, 67, 71, 72 ; IX, 15, 50
 Heracleides din Pont, scriitor : V, 93
 Heracleides din Tarent, medic : V, 94
 Heracleides din Tars, filosof stoic : VII, 121
 Heracleios, discipol al lui Lycon : V, 70
 Heracleitos, chitarist : IX, 17
 Heracleitos din Halicarnas, poet elegiac : IX, 17
 Heracleitos din Lesbos, istoric : I, 76 (?) ; IX, 17
 Heracleitos, poet liric : IX, 17
Heraclit din Efes, filosof : I, 23, 88 ; II, 22 ; III, 5, 8 ; VIII, 6, 52, 91 ; IX, **1-17**, 24, 28, 73 ; X, 8
 Heraclizi, familie : I, 94
 Heracon, tatăl lui Heraclit : IX, 1
Herillos din Cartagina, filosof stoic : VII, 37, **165-166**
 Hermarchos din Mytilene, filosof epicurean : X, 13, 17-21, 24, 25
 Hermes, zeu : I, 4, 11, 85 ; IV, 8 ; V, 33, 82 ; VIII, 4, 31
 Hermias, sclav al lui Lycon : V, 73
 Hermias, tiran din Atarneus : III, 61 ; V, 3, 6, 9, 11
 Hermione, district : I, 42 ; V, 74
 Hermip din Smyrna, supranumit Callimahianul, scriitor erudit : I, 8, 33, 72, 102, 106, 117 ; II, 13, 38, 55, 109, 120, 142 ; III, 2 ; IV, 44 ; V, 1, 2, 41, 67, 78, 91 ; VI, 2 ; VII, 184 ; VIII, 1, 10, 40, 41, 51, 56, 69, 85, 88 ; IX, 4, 27, 43 ; X, 2, 15
 Hermocrates, tatăl lui Dionysios cel Bătrîn : III, 18
 Hermodamas, profesor al lui Pitagora : VIII, 2
 Hermodor din Siracuza, filosof academic : I, 2, 8 ; II, 106 ; III, 6
 Hermodoros din Efes, prieten al lui Heraclit : IX, 1
 Hermogenes din Atena, fiul lui Hipponicos : III, 6
 Hermogenes, fiul lui Criton : II, 121 ; III, 8
 Hermolaos, macedonean : V, 5
 Hermophilos din Chalcedon, medic : IV, 5
 Hermotimos din Clazomene (?), înțelept : VIII, 5
 Herodot din Halicarnas, istoric : I, 9, 22, 23, 68, 95 ; VIII, 2 ; IX, 34
 Herodotos din Tars, filosof sceptic : IX, 116
 Herodotos, filosof epicurean : X, 4, 5, 29, 34, 37, 82, 85
 Herophilos din Chalcedon, medic : VII, 35
 Herpyllis, concubină a lui Aristotel : V, 1, 12-14
 Hesiod, poet : I, 12, 38 ; II, 46 ; V, 92 ; VII, 25 ; VIII, 21, 48 ; IX, 1, 18, 22 ; X, 2
 Hestiaios din Perinth, filosof academic : III, 46 ; VIII, 79
 Hicesios, medic : V, 94
 Hicetas din Siracuza, filosof pitagorician : VIII, 85

Hierocles, comandant al Pireului : II, 127 ; IV, 39, 40
 Hieronymos din Rhodos, filosof peripatetic : I, 26, 27 ; II, 14, 26, 105 ; IV, 41, 42 ; V, 68 ; VIII, 21, 57, 58 ; IX, 16
 Hikesios din Sinope, tatăl lui Diogene cinicul : VI, 20
 Hilara, sclavă a lui Lycon : V, 73
 Himera, monstru mitologic : IX, 75
Hipparchia din Maronea, filosoafă cinică : VI, 88, 94, **96-98**
 Hipparchos, administratorul averii lui Theofrast : V, 51-57
 Hipparchos, scriitor : IX, 43
 Hipparchos, tatăl lui Hegesias : V, 57
 Hipparchos, tutore al lui Nicanor : V, 12
 Hipparchos, fiul lui Euthyphron : VIII, 1
Hipparchos din Metapont, filosof pitagorician : VIII, 7, 42, 55 (?), **84**
 Hippasos din Sparta, scriitor : VIII, 84
 Hippias, scriitor : I, 24
 Hippias, sofist : III, 52
 Hippobotos, scriitor : I, 19, 42, 88 ; V, 90 ; VI, 85, 102 ; VII, 25, 38 ; VIII, 51, 69, 72 ; IX, 5, 40, 115
 Hippocrate din Cos, medic : IX, 24, 42, 73
 Hippocrates, tatăl lui Pistrat : I, 68
 Hippocrates, executor testamentar al lui Straton : V, 62
 Hippon din districtul Xypete, fiul lui Cratistotele : VII, 10
 Hipponax din Efes, poet : I, 84, 88, 107 ; IV, 58
 Hipponicos, geometru : IV, 32
 Hippothales, filosof academic : III, 46
 Homer, poet : I, 12, 38, 48, 57, 90 ; II, 11, 43, 46, 133 ; III, 7 ; IV, 18, 20, 26, 31 ; VI, 89 ; VIII, 21, 47, 57, 74 ; IX, 1, 18, 67, 71, 73
 Homeros din Byzantion, dramaturg : IX, 113
 Hybadai, district : V, 57
 Hyele (Elea), oraș : IX, 28
 Hyperides, filosof academic, orator : III, 46
 Hypsicrates din Amisos (?), scriitor : VII, 188
 Hyrrhadios, tatăl lui Pittacos : I, 74, 80
 Hystaspe, tatăl lui Darius : IX, 13, 14

I

Ichthyas, filosof megaric : II, 112, 113
 Idomeneus din Lampsacos, filosof epicurean : II, 19, 60 ; III, 36 ; X, 5, 22, 23, 25
 Iissos, râu : IV, 79
 India, țară : IX, 35
 Insulele Fericirilor, loc legendar : VI, 39
 Ion din Chios, poet și filosof : I, 120 ; II, 23 ; IV, 31 ; VIII, 8

Ionia, regiune : I, 85 ; VIII, 1 ; X, 10
 Iphicrates, strateg : II, 30
 Iphistiadaei, district : III, 41
 Iraios, personaj : V, 63
 Isidoros din Pergam, retor : VII, 34
 Isis, zeiță : I, 10
 Ismenias din Theba, flautist : IV, 22 ; VII, 125
 Isocrate din Atena, orator : II, 15, 55, 64 ; III, 3, 8 ; IV, 2, 23 ; V, 35, 61
 Istmul din Corint : I, 99 ; II, 23, 106 ; VI, 78
 Italia, țară : III, 6 ; VIII, 1, 3, 16, 40, 41
 Ithaigenes din Samos, tatăl lui Melissos : IX, 24
 Iulis (în insula Ceos), oraș : VII, 164
 Iustus din Tiberias, scriitor : II, 41
 Ixion, vezi Demetrios din Adramytion

L

Lacedemonia, vezi Sparta
 Laches, tatăl lui Demochares : IV, 41 ; VII, 14
 Laconia, țară : I, 71, 106, 107
 Lacydeion, grădină : IV, 60
Lacydes din Cyrene, filosof academic : I, 14, 19 ; IV, **59-61** ; V, 41 ; VII, 183
 Lagos, general al lui Alexandru Macedon, tatăl lui Ptolemaios I Soter : II, 102
 Laïs, numele unor curtezane : II, 74 ; IV, 7
 Lamia, prietenă intimă a lui Demetrios din Phaleron : V, 76
 Lamiscos, prieten al lui Platon : III, 22 ; VIII, 80
 Lamprocles, fiul lui Socrate : II, 26, 29
 Lampsacos, oraș : II, 3, 10, 14, 15 ; III, 46 ; V, 57, 58 ; VI, 102 ; X, 15, 22, 24, 25
 Lampyrion, succesor testamentar al lui Straton : V, 61, 63
 Laodicea, oraș : IX, 106, 116
 Laomedon, tatăl lui Priam : VIII, 81
 Larissa, oraș : II, 5
 Lasos, înțelept : I, 42
 Lastheneia din Mantinea, filosoafă academică : III, 46 ; IV, 2
 Lebedos, insulă : I, 32, 41
 Leda, personaj mitologic : V, 7
 Lembos, vezi Heracleides din Callatis sau Alexandria
 Lemnos, insulă : II, 46
 Leodamas din Thasos, matematician : III, 24, 61
 Leon din Byzantion, filosof academic : III, 62
 Leon din Eresos, personaj : V, 51
 Leon, prieten al lui Alcmaion : VIII, 83
 Leon, tiran din Phlius sau Sicyona : I, 12 ; VIII, 8
 Leon din Salamis, personaj : II, 24

- Leonteus din Lampsacos, filosof epicurean : X, 5, 25, 26
- Leontinoi, oraș : II, 49, 63 ; VIII, 58
- Leontion, curtezană : X, 4-6, 23
- Leophantos din Lebedos sau Efes, înțelept : I, 41, 42
- Leosthenes (la Hicks în loc de Sosthenes), executor testamentar al lui Platon : III, 43
- Lepreon, oraș : II, 53
- Leptines, tatăl lui Glaucos : IX, 71
- Lerocrit, poreclă a lui Democrit : X, 8
- Leros, insulă : I, 84
- Lesbos, insulă : I, 74 ; VIII, 2 ; IX, 20
- Leucip** din Elea, Abdera sau Milet, filosof atomist : I, 15 ; IX, **30-33**, 34 ; X, 13
- Libya, regiune : I, 1 ; II, 103 ; IX, 81
- Licurg, legiuitor : I, 38, 68
- Ligyastades, poreclă a lui Mimnermos : I, 61
- Lindos, oraș : I, 89, 90, 93
- Linos, poet legendar : I, 3, 4, 42
- Lipara, insulă : IX, 26
- Lobon din Argos, scriitor : I, 34, 112
- Locrida, regiune : X, 137
- Loxias, alt nume al lui Apollo : VIII, 37
- Lucania, regiune : VIII, 80
- Lucian din Eritreia, tatăl lui Pasiphon : VI, 73
- Lycomedes, filosof academic : V, 70
- Lycon, adversar al lui Socrate : II, 38, 39
- Lycon, epigramist : V, 69
- Lycon, fratele lui Lycon, filosof peripatetic : V, 69-74
- Lycon, filosof pitagorician : V, 69
- Lycon, nepot al lui Lycon : V, 70
- Lycon, poet epic : V, 69
- Lycon, sclav al lui Epicur : X, 2
- Lycon**, filosof peripatetic : V, 16, 62, 64, **65-74**
- Lycophron din Chalcis (Eubea), poet : II, 133
- Lycophron, fiul lui Periandru : I, 94
- Lycos, râu : IX, 116
- Lycurgos, orator : III, 46
- Lydia, țară : I, 2, 81
- Lykeion, școala lui Aristotel : V, 2, 10 ; VII, 11, 185 ; IX, 54
- Lysandros din districtul Hybadai, personaj : V, 57
- Lysanias, fiul lui Aischrion : VI, 23
- Lysanias, nume atribuit tatălui lui Aischines : II, 60
- Lysias, neguțator de droguri : VI, 42
- Lysias, orator : I, 55 (?) ; II, 40, 41, 63 ; III, 25
- Lysicles, atenian : IV, 22
- Lysida (Melissa), soția lui Periandru : I, 94
- Lysimachia, oraș : II, 141
- Lysimachides, arhonte : IV, 14
- Lysimachos, arhonte : III, 3
- Lysimah, general al lui Alexandru Macedon : II, 102 ; VI, 97 ; X, 4
- Lysipp, sculptor : II, 43
- Lysis, tânăr din cercul socratic : II, 29
- Lysis din Tarent, filosof pitagorician : VIII, 7, 40, 42
- Lysistratos din Thasos, fiul lui Pheidon : V, 57

M

- Macedonia, țară : I, 5 ; II, 25, 56 ; III, 83, 92 ; IV, 1 ; V, 1, 4 ; VII, 7 ; IX, 17
- Machaon, tatăl lui Nicomachos din Stagira : V, 1
- Magas, stăpînitor la Cyrene : II, 103
- Magnesia, oraș : I, 38, 117, 121 ; II, 52, 56, 57 ; V, 3, 75, 94 ; VI, 84, 88 ; VII, 31, 48, 169 ; X, 13
- Maiandrios din Milet, scriitor : I, 28, 41
- Maiandrios din Abdera, tatăl lui Protagoras : IX, 50
- Maimacterion, lună : VII, 10
- Mallos, oraș : IV, 23
- Mammaron, curtezană : X, 7
- Manes, sclav al lui Diogene : VI, 55
- Manes, sclav al lui Theofrast : V, 55
- Manethon, istoric egiptean : I, 10
- Mantineia, oraș : II, 54 ; III, 46 ; IV, 2
- Marathon, oraș : I, 56
- Marea Roșie : IX, 35
- Marmacos, tatăl lui Pitagora : VIII, 1
- Maronea, oraș : VI, 94
- Mausol, rege al Cariei : II, 10 ; VIII, 87
- Medias, medic : V, 72
- Medon din Acarnania, personaj : VII, 12
- Megabyzos, preot în Efes : II, 51
- Megaclides din Atena, personaj : IX, 54
- Megalopolis, oraș : III, 23 ; VI, 77
- Megara, oraș : I, 46 ; II, 62, 106, 112, 113, 115, 118, 120, 125, 126 ; III, 6 ; VI, 41 ; VII, 187 ; VIII, 73, 75, 78 ; IX, 109
- Meidias, bărbier : II, 30
- Melanchros, tiran din Lesbos : I, 74
- Melantas, tatăl lui Theofrast : V, 36
- Melantes, tatăl lui Leon, succesor testamentar al lui Theofrast : V, 51, 53, 54, 56
- Melanthios, pictor : IV, 18
- Melanthios din Rhodos, profesor al lui Aischines din Neapolis : II, 64
- Melanthos, slujnică a Penelopei : II, 79
- Melanthos, tatăl regelui Codros : III, 1
- Meleagros din Gadara, filosof cinic și poet : II, 92, 99 ; VI, 99
- Meletos, fiul lui Meletos din Pitthos, acuzator al lui Socrate : II, 38, 39, 40, 43 ; VI, 9

- Meletos din Pitthos, tatăl lui Meletos : II, 40
- Melissa, vezi Lysida
- Melissos** din Samos, filosof eleat : I, 16 ; IX, 24, 25
- Melite, district : VI, 55 ; X, 17
- Melos, insulă : VI, 59
- Memfis, oraș : VIII, 91
- Menandros, supranumit Drymos, filosof cinic : VI, 84
- Menandru, poet din comedia nouă : V, 36, 79 ; VI, 83, 93
- Mende, oraș : II, 63
- Menedem** din Eritreia, filosof, fondatorul școlii din Eritreia : I, 16, 19 ; II, 60, 105, 125-144 ; IV, 33, 54 ; VI, 91 ; VII, 166
- Menedem** din Lampsacos, filosof cinic : VI, 95, 102-105
- Menelaos, rege al Spartei : I, 32 ; VIII, 4, 5
- Menexenos, fiul lui Socrate : II, 26
- Menip** din Gadara, filosof cinic : VI, 29, 99-101
- Menippos, pictor : VI, 101
- Menippos, alt pictor : VI, 101
- Menippos, scriitor : VI, 101
- Menippos, din Stratonicea, sofist : VI, 101
- Menippos, sculptor : VI, 101
- Menodora, sclavă a lui Lycon : V, 73
- Menodoros, filosof : IV, 30, 31
- Menodotos din Nicomedia, filosof sceptic și medic : IX, 115, 116
- Menoiceus, discipol al lui Epicur : X, 29, 122
- Menon din Pharsalos, comandat de mercenari : II, 50
- Mentor din Bithynia, filosof sceptic : IV, 63
- Messene, oraș : I, 82, 116 ; VIII, 73
- Metageitnion, lună : X, 18
- Metallos, tatăl lui Ichthyas : II, 112
- Metapont, oraș : VIII, 40, 84
- Meton din Agrigent, tatăl lui Empedocle : VIII, 51, 52, 72
- Metrocle** din Maronea, filosof cinic : II, 102 ; IV, 33 ; VI, 94-95, 96
- Metrodor din Lampsacos, filosof epicurean : II, 11 ; X, 1, 6, 7, 18, 19, 21, 22-24, 136
- Metrodoros din Chios, profesor al lui Diogenes din Smyrna : IX, 58
- Metrodoros, filosof socratic : II, 113
- Metrodoros din Scepsis, om politic, filosof și scriitor : V, 84
- Metrodoros din Stratonicea (Caria), filosof sceptic : X, 9
- Metrodoros, tatăl lui Aristoteles : V, 53
- Metroon, templu : II, 40 ; VI, 23 ; X, 16
- Micros, sclav al lui Lycon : V, 72, 73
- Micythos din Sypalettos, personaj : VII, 12
- Midas, rege legendar al Frigiei : I, 89, 90
- Midon, tatăl lui Archelos : II, 16
- Milet, oraș : I, 22, 27-29, 33, 44, 95 ; II, 1, 3, 5, 16 ; VIII, 49 ; IX, 30, 34
- Milon din Crotona, atlet : VIII, 39
- Miltiade, strateg : I, 56
- Miltiades, adept al lui Ariston : VII, 161
- Miltiades din Chios, tatăl lui Ariston : VII, 37
- Mimnermos din Colofon, poet liric : I, 60
- Minos, rege legendar al Cretei : I, 112
- Minyes, scriitor : I, 27
- Mison** din Chenai, înțelept : I, 13, 30, 40, 41, 106-108
- Mithradates, fiul lui Orontobates, persan : III, 25
- Mithras, vistiernicul lui Lysimah : II, 102 ; X, 4
- Mnaseas, tatăl lui Zenon din Cition : VII, 1, 10, 11, 31
- Mnesagoras, tatăl lui Archytas : VIII, 79
- Mnesarchos din Samos, tatăl lui Pitagora : VIII, 1, 6
- Mnesigenes, executor testamentar al lui Straton : V, 62
- Mnesimachos din Atena, poet : II, 18 ; VIII, 37
- Mnesistratos din Thasos, scriitor : III, 47 ; VII, 177 (?)
- Mnos (=Temnos), oraș : V, 84
- Mochos din Fenicia, primul atomist : I, 1
- Moireas, fratele lui Arcesilaos : IV, 28, 29, 43
- Moiris, geometru : VIII, 11
- Molon, sclav al lui Theofrast : V, 55
- Molon, tatăl lui Apollonios (?) : III, 34
- Molottoi, țară : VI, 55
- Monimos** din Siracuza, filosof cinic : VI, 82-83
- Moschos, filosof socratic : II, 126
- Munihia, fortăreață : I, 114 ; IV, 39
- Musaio, poet și teolog : I, 3
- Muze, divinități : I, 4 ; II, 57 ; III, 33 ; IV, 1, 19, 58 ; V, 51 ; VI, 69, 86 ; VIII, 40
- Myndos, oraș : I, 29 ; VI, 57
- Myra, oraș : VIII, 81
- Myrlea, oraș : IV, 41
- Myrmex, filosof socratic : II, 113
- Myrmex, sclav al lui Aristotel : V, 14
- Myronianos din Amastris (Paflagonia), scriitor : I, 115 ; III, 40 ; IV, 14 ; V, 36 ; X, 3
- Myrrhinos, district : III, 42 ; IV, 1
- Myrto, soție a lui Socrate : II, 26
- Mys, sclav al lui Epicur : X, 3, 10, 21
- Mytilene, oraș : I, 74, 80 ; II, 64 ; V, 9 ; VIII, 82 ; X, 7, 15, 17, 24

N

- Naucydes, filosof, discipol al lui Democrit, profesor al lui Epicur : I, 15
 Nausiphanes din Teos, filosof sceptic : I, 15 ; IX, 64, 69, 102 ; X, 7, 13, 14
 Neanthes din Cyzic, istoric și retor : I, 99 ; III, 3, 4, 25 ; VI, 13 ; VIII, 58, 72 ; IX, 4
 Nearchos, tiran din Elea : IX, 26
 Nectanabis, faraon al Egiptului : VIII, 87
 Neileos, personaj : I, 22, 29
 Neleus, erou legendar : III, 1
 Neleus din Scepsis, filosof peripatetic : V, 52, 53, 55, 56
 Nemea, oraș : V, 16 ; VI, 49
 Neodes din Atena, tatăl lui Epicur : X, 1, 12
 Neocles, fratele lui Epicur : X, 3
 Neophron din Sicyona, poet : II, 134
 Nessas din Chios, filosof : IX, 58
 Nessos, râu : VIII, 11
 Nestis, nimfă acvatică : VIII, 76
 Nicaia, oraș : IX, 109
 Nicanor, filosof epicurean : X, 20
 Nicanor, ginerele lui Aristotel : V, 12-16
 Nicarete, curtezană : II, 114
 Niceratos, tatăl lui Nicias : I, 110
 Nicias, fiul lui Niceratos : I, 110
 Nicias, om politic : I, 72
 Nicias, sclav al lui Epicur : X, 21
 Nicippos, filosof peripatetic : V, 53
 Nicocreon, tiran din Salamis (Cypru) : II, 129 ; IX, 58, 59
 Nicodromos, chitarist : VI, 89
 Nicolaos din Damasc, istoric și filosof epicurean : X, 4
 Nicolochos din Rhodos, filosof sceptic : IX, 115
 Nicomachos din Stagira, bunicul lui Aristotel : V, 1
 Nicomachos, tatăl lui Aristotel : V, 1
 Nicomah, fiul lui Aristotel : V, 1, 12, 39, 52 ; VIII, 88
 Nicomedes, interpret al lui Heraclit : IX, 15
 Nicomedia, oraș : IX, 116
 Nicostratos, supranumit Clitemnestra, actor (?) : IV, 18
 Nikidion, curtezană : X, 7
 Nil, fluviu : I, 37
 Noemon, sclav al lui Lycon : V, 73
 Numenios, filosof sceptic : IX, 102
 Numenios, filosof neopitagorician : IX, 68
 Numenios, corintian : IX, 114

O

- Ocellos, filosof pitagorician : VIII, 80
 Ochos, vezi Mochos
 Oie, district : IV, 16
 Oinopides din Chios, geometru și astronom : IX, 41
 Oite, toponimic : I, 30, 106

- Olimp, munte : III, 44 ; VII, 29
 Olimpiodoros, variantă în loc de Athenodoros : VI, 23
 Olympia, oraș : I, 68, 74, 96, 117 ; II, 10, 109 ; III, 25 ; VI, 43, 49, 60, 61 ; VIII, 49, 66
 Olympichos, executor testamentar al lui Straton : V, 62-64
 Olympios, sclav al lui Aristotel : V, 15
 Olynth, oraș : II, 110 ; V, 4
Onesicritos din Egina sau Astypalaia, filosof cinic : VI, 75, **84**
 Onetor, orator : II, 114 ; III, 9
 Ophelion, sclav al lui Lycon : V, 73
 Opus, oraș : III, 46
 Orchomenos, oraș : I, 115
 Orestades din Metapont, pitagorician : IX, 20
 Oreste, personaj legendar : III, 81
 Orfeu, cântăreț legendar : I, 42 ; VIII, 8
 Orion, filosof epicurean : X, 26
 Oromasdes, zeul suprem al binelui la perși : I, 8
 Orontobates, tatăl lui Mitradates persanul : III, 25
 Oropos, oraș : II, 141, 142
 Orthomenes, tatăl lui Xenofanes : IX, 18
 Osiris, zeu egiptean : I, 10
 Ossa, munte : VII, 29
 Ostanes, mag : I, 2

P

- Paiania, district : V, 74 ; VII, 12
 Paioneios, filosof : II, 113
 Paionia, regiune : IX, 84
 Palamedes, poreclă a lui Zenon din Elea : IX, 25
 Pallene, district : V, 57
 Pamphile, scriitoare : I, 24, 68, 76, 90, 98 ; II, 24 ; III, 23 ; V, 36
 Pamphilos, înțelept : I, 41
 Pamphilos din Samos, filosof platonician : X, 14
 Panaitios din Rhodos, filosof stoic : II, 64, 85, 87 ; III, 37, 109 ; V, 84 ; VII, 41, 92, 128, 142, 163 ; IX, 20
 Pancalos, prieten intim al lui Dionysios Transfugul : V, 93
 Pancreon, succesor testamentar al lui Theofrast : V, 51, 53, 54, 56
 Panionion, templul confederației ioniene : I, 40
 Pantheia din Agrigent, personaj feminin : VIII, 69
 Panthoides, profesor al lui Lycon : V, 68
 Paraibates, filosof cirenaic : II, 86, 134
 Paris (=Alexandros), fiul lui Priam : II, 67
Parmenide din Elea, filosof eleat : I, 15, 16, 107 ; II, 3, 106 ; III, 52 ; VIII, 14, 18, 54-56 ; IX, **21-23**, 24, 25, 29, 42

- Parmenides, retor : IX, 23
 Parmeniscos din Metapont, filosof pitagorician : IX, 20
 Parmenon, sclav al lui Theofrast : V, 55
 Paros, insulă : II, 59 ; IV, 45 ; VI, 78
 Parthenon, templu : VII, 67
 Pasicles, fiul lui Crates : VI, 88
 Pasicles, fratele lui Crates, filosof : VI, 88
 Pasiphon din Eritreia, scriitor și filosof : II, 61 ; VI, 73
 Pasithemis, medic : V, 72
 Patrocles, erou troian : IX, 67
 Pausanias Heracleitanul, scriitor : IX, 15
 Pausanias, prieten intim al lui Empedocle : VIII, 60, 61, 67-69, 71
 Pazatas, mag : I, 2
 Peirithoos, tatăl lui Alemaion : VIII, 83
 Peisianax din Atena, arhitect : VII, 5
 Peisianax din Siracuza, personaj : VIII, 67, 71
 Pelion, munte : VII, 29
 Peloponez, peninsulă : II, 8 ; VIII, 67, 71
 Pelops, personaj legendar : I, 32
 Penelope, soția lui Ulise : II, 79
 Penthilos, tatăl lui Dracon : I, 81
 Pera, oraș : VI, 85
 Perdiccas, general al lui Alexandru Macedon : VI, 44 ; X, 1
 Perdiccas al III-lea, rege al Macedoniei : III, 61
 Perga, oraș : VI, 37
 Pergam, oraș : IV, 30, 60 ; VII, 34 ; IX, 49, 99
 Periandros din Ambracia, personaj : I, 98
Periandru din Corint, înțelept : I, 13, 30, 31, 41-43, 73, 74, **94-100**, 108
 Pericle, om politic : II, 12-15, 123 ; III, 3 ; IX, 82
 Perictione, mama lui Platon : III, 1, 2
 Perilaos, gazdă a lui Ferkyde : I, 116
 Perinth, oraș : III, 46
 Persaios din Cition, fiul lui Demetrios, filosof stoic : II, 61, 143, 144 ; IV, 47 ; VII, 1, 6, 9, 13, 28, 36, 120, 162
 Persefona, zeiță : VIII, 61 ; IX, 16, 59
 Perseu, rege al Macedoniei : V, 61
 Persia, țară : I, 2 ; II, 12 ; IX, 14, 35
 Phaiax, comandant de oști : II, 63
Phaidon din Elis, filosof, fondatorul școlii din Elis : I, 19 ; II, 31, 47, 64, 76, 85, 105, 107, 125 ; VI, 19
 Phaidrion, sclava a lui Epicur : X, 21
 Phaidrion din Anaphlystos, personaj : VII, 12
 Phaidros, prieten intim al lui Platon : III, 29, 31
 Phainareta, mama lui Socrate : II, 18
 Phaistios, tatăl lui Epimenide : I, 109
 Phaistis, mama lui Aristotel : V, 1
 Phaleron, oraș : IV, 14 ; V, 39, 75 ; VI, 90 ; IX, 15, 20, 37, 57
 Phanias din Assos, tatăl lui Cleanthes : VII, 168
 Phanias din Eresos, filosof peripatetic : II, 65 ; V, 37 ; VI, 8
 Phanias, filosof stoic : VII, 41
 Phanodicos, scriitor : I, 31, 82, 83
 Phanostratos, tatăl lui Demetrios din Phaleron : V, 75
 Phanton din Philius, filosof pitagorician : VIII, 46
 Pharsalos, oraș : II, 50
 Pheidiades din Egina, fiul lui Thales : III, 3
 Pheidon din Thasos, tatăl lui Lysistratos : V, 57
 Phemonoe, personaj feminin : I, 40
 Phila din Elis, curtezană : IV, 40
 Philaidai, familie : X, 1
 Philemon : 165, 328, 412, 419
 Philemon din Soloi sau Siracuza, poet : VI, 87 ; VII, 27
 Philesia, soția lui Xenofon : II, 52
 Philetairos, tatăl lui Eumenes : IV, 38
 Philippos din Cholleidai, personaj : III, 41
 Philippos, filosof sceptic : I, 16
 Philippos din Megara, filosof : II, 113
 Philippos din Opus, filosof academic, astronom și matematician : III, 37, 46
 Philiscos din Egina, filosof cinic : VI, 73, 75, 80, 84
 Philista, sora lui Pyrrhon : IX, 66
 Philistion din Locroi (Sicilia), medic : VIII, 86, 89
 Philitis, fiica lui Eudoxos : VIII, 89
 Philochoros din Atena, istoric : II, 44 ; IX, 55
 Philocles, arhonte : V, 10
 Philocles din Pireu, personaj : VII, 12
 Philocomos din Cyrene, tatăl lui Carneade : IV, 62
 Philocrates din Bate, tatăl lui Amynomachos : X, 46
 Philocrates, fiul lui Tisamenos : V, 64
 Philocrates, nepot al lui Chrysippos : VII, 185
 Philodemus din Gadara, filosof epicurean și scriitor : X, 3, 24
Philolaos din Crotona sau Tarent, filosof pitagorician : III, 6, 9 ; VIII, 15, 46, 55, **84-85** ; IX, 38
 Philomelos din Euonymaia, personaj : V, 57
 Philon din Atena, scriitor : IX, 67, 69
 Philon din districtul Alopeke, personaj : V, 57
 Philon, personaj : V, 38
 Philon, personaj : III, 83
 Philon, scriitor : III, 40
 Philon, sclav al lui Aristotel : V, 15

- Philon, supranumit „Dialecticianul”, filosof megaric : VII, 16
- Philonides din Theba, filosof stoic : IV, 47 ; VII, 9, 38
- Philostratos din Oie, tatăl lui Polemon : IV, 16
- Philozenos, muzician : IV, 36
- Phlegon din Tralles, scriitor : I, 111
- Phlius, oraș : II, 105, 126 ; III, 46 ; IV, 2 ; VI, 91 ; VIII, 1, 8, 46 ; IX, 69, 109
- Phocos din Samos, scriitor : I, 23
- Phoenix, pasăre legendară : IX, 79
- Phoibos (=Apollo), zeu : I, 28, 43 ; III, 45
- Photidas, prieten al lui Platon : III, 22
- Phrasidemos, filosof peripatetic : II, 114
- Phreantles, porecla lui Cleante stoicul : VII, 168
- Phrearrhoi, district : III, 41
- Phryne din Thespiiai, curtezană : IV, 7 : VI, 60
- Phrynichos, poet : IV, 20
- Phrynon, comandant de oști : I, 74
- Phylarchos, personaj : IX, 115
- Phylipidas, spartan : II, 53
- Pilade, personaj legendar : II, 137 ; III, 81
- Pindar, poet : II, 46 ; IV, 31
- Pireu, port : II, 127 ; IV, 39 ; VI, 2 ; VII, 2, 12 ; VIII, 86
- Pisa, oraș : I, 72 ; IV, 30
- Pisistrate, tiran al Atenei : I, 13, 49, 50, 51, 52, 54, 57, 60, 65-67, 93, 108, 113
- Pisistrates din Efes : II, 60
- Pitagora** din Samos, filosof, fondatorul școlii pitagoriciene : I, 12, 13, 15, 16, 25, 41, 42, 117-120 ; II, 3, 46 ; III, 8 ; VIII, **1-50**, 54, 56, 78, 83 ; IX, 1, 18, 23, 38 ; X, 11
- Pitane, oraș : IV, 28, 29 ; V, 41
- Pittacos** din Mytilene, înțelept : I, 13, 30, 41, 42, **74-81**, 116 ; II, 46
- Pittakeion, teritoriu : I, 75
- Pitthos, district : II, 40
- Platon**, filosof, fondatorul Academiei : I, 14, 19, 22, 30, 41, 77, 99 ; II, 18, 28-30, 38, 39, 41, 42, 47, 57, 60-62, 64, 65, 67, 69, 81, 82, 86, 103, 106, 125, 134, 135, 144 ; III, **1-109** ; IV, 1-3, 6, 11, 28, 32, 33, 67 ; V, 1, 2, 6, 9, 19, 36, 39, 86 ; VI, 3, 7, 24-26, 40, 41, 53, 98 ; VII, 77, 80, 131 ; VIII, 15, 54, 55, 59, 80, 83-88 ; IX, 23, 25, 37, 40, 45, 50, 51, 53, 55, 72 ; X, 8, 14
- Platon, filosof peripatetic : III, 109
- Platon, elevul lui Praxiphanes din Rhodos : III, 109
- Platon, poet : III, 109
- Platon din Rhodos, elevul lui Panaitios, filosof stoic : III, 109
- Pleistanos din Elis, filosof : II, 105
- Pleistarchos din Elis, tatăl lui Pyrrhon : IX, 61
- Plutarh, scriitor erudit : IV, 4 ; IX, 60
- Pluton, zeu : IV, 57 ; VIII, 38 ; IX, 56
- Plutos, divinitate : V, 82
- Polemon** din Atena, filosof academic : I, 14 ; III, 46 ; IV, **16-20**, 21, 22, 24, 27 ; VII, 2, 20, 25, 162
- Polemon din Ilion, istoric : I, 14 ; II, 104 ; IV, 58 ; V, 85 ; VII, 188
- Policrate, tiran din Samos : II, 2 ; VIII, 3
- Pollis, navarh spartan : III, 19, 20
- Pollux, personaj legendar : I, 73
- Polos, personaj : III, 52
- Polyainos din Lampsacos, filosof epicurean și matematician : II, 105 ; X, 18, 19, 24
- Polycrates, sofist : II, 38, 39
- Polycritos din Mende, medic și istoric : II, 63
- Polydora, slujnică a Penelopei : II, 79
- Polyeuctos, acuzator al lui Socrate : II, 38
- Polyeuctos din Sphettos, orator, prieten al lui Demostene : VI, 23
- Polygnot din Thason, pictor : VII, 5
- Polymnastos din Phlius, filosof pitagorician : VIII, 46
- Polystratos, filosof epicurean : X, 25
- Polyxenos, sofist : II, 76
- Polyzelos, atenian : I, 56
- Polyzelos, tatăl lui Pythodoros : IX, 54
- Pompikos, poreclă a lui Heracleides din Pont : V, 86
- Pompylos, sclav al lui Theofrast : V, 36, 54, 55
- Pont, Marea Neagră și ținuturile de pe litoralul ei : I, 94, 107 ; II, 51 ; III, 46 ; V, 86 ; VI, 3, 9, 10, 99 ; VIII, 4 ; IX, 15, 50
- Poseideon, lună : X, 18
- Poseidippos din Casandrea (Macedonia), poet : VII, 27
- Poseidon, zeu : III, 1 ; VII, 147
- Poseidonios din Alexandria, filosof stoic : VII, 38, 39, 54 (?), 60 (?), 62, 84, 87, 124 ; X, 4 (?)
- Poseidonios din Apamea, filosof stoic : VII, 41 54 (?), 60 (?), 91, 92, 103, 128, 129, 134, 135, 138-140, 142-146, 148, 149, 152-154, 157 ; IX, 68 (?) ; X, 4 (?)
- Poseidonios, sclav al lui Lycon : V, 73
- Potamon din Alexandria, filosof eclectic : I, 21
- Potideea, oraș : II, 23
- Potone, mama lui Platon : III, 1
- Potone, sora lui Platon : III, 4 ; IV, 1
- Praxiades, tatăl lui Anaximandru : II, 1
- Praxiphanes, profesor al lui Epicur : X, 13

- Praxiphanes din Rhodos, filosof peripatetic : III, 8, 109
 Praxitele din Atena, sculptor : V, 52
 Praylos din Troada, filosof sceptic : IX, 115
 Priam, rege al Troiei : VII, 67
 Priene, oraș : I, 44, 83-85, 88 ; II, 46
 Procles, tiran din Epidaur : I, 94, 99
 Proconnesos, oraș : IV, 58
 Prodicos din Ceos, sofist : IX, 50
 Propontida, regiune : VIII, 87 ; IX, 110
Protagoras din Abdera, sofist : III, 52, 57 ; IX, 42, **50-56** ; X, 8
 Protagoras, astronom : IX, 56
 Protagoras, filosof stoic : IX, 56
 Proxenos, beoțian : II, 49, 50
 Proxenos, tutore al lui Aristotel : V, 15
 Prytaneion, clădire administrativă : II, 42
 Ptolemaios din Alexandria zis „cel Alb”, filosof epicurean : X, 25
 Ptolemaios din Alexandria zis „cel Negru”, filosof epicurean : X, 25
 Ptolemaios din Cyrene, filosof sceptic : IX, 115, 116
 Ptolemaios Filadelful, rege al Egiptului : V, 58, 79 ; IX, 110
 Ptolemaios Filopator, rege al Egiptului : VII, 177
 Ptolemaios I Soter, fiul lui Lagos, rege al Egiptului : II, 102, 111, 115 ; V, 37, 78, 79 ; VII, 24, 185, 186
 Ptolemais, oraș : II, 86 ; VII, 41
 Pylades, fratele lui Arcesilaos : IV, 28, 38, 43
 Pyres din Elea, tatăl lui Parmenide : IX, 21, 25
 Pyrrhaïos, sclav : V, 13
Pyrrhon din Elis, filosof sceptic : I, 16 ; IV, 33 ; IX, **61-108**, 109 ; X, 8
 Pyrrhos, pescar : VIII, 5
 Pythagoras din Crotona, tiran : VIII, 46
 Pythagoras, scriitor despre Homer : VIII, 47
 Pythagoras, medic : VIII, 47
 Pythagoras, orator : VIII, 47
 Pythagoras din Phlius, antrenor : VIII, 13, 46
 Pythagoras din Rhegion, sculptor : VIII, 47
 Pythagoras din Samos, sculptor : VIII, 47
 Pythagoras, istoric și pugilist : VIII, 47, 49
 Pythagoras din Zakynthos, muzician (?) : VIII, 46
 Pytharatos, arhonte : X, 15
 Pythia, profetesă : I, 106, 110 ; V, 91
 Pythias, soția lui Aristotel : V, 16
 Pythias, soția lui Metrodoros : V, 53
 Pytho, vezi Delfi
 Pythocles, fiul lui Bugelos : IV, 41
 Pythocles, prieten al lui Epicur : X, 5, 6, 29, 83, 116
 Pythodoros, oligarh : IX, 54
 Pythodotos, arhonte : V, 10
 Python, filosof academic : III, 46
 Python, filosof peripatetic : V, 70
 Python, personaj : IX, 67
 Pythostratos din Atena, fratele lui Xenophon poetul : II, 59
- R**
- Rhegion, oraș : VIII, 47 ; IX, 38
 Rhodos, insulă și oraș : I, 93, 115 ; II, 26, 64, 84 ; III, 109 ; IV, 49 ; V, 72, 84 ; VI, 19 ; VII, 35, 82 ; VIII, 90 ; IX, 115
 Rhoicos din Rhodos, tatăl lui Theodoros : II, 103
 Roma, oraș : VIII, 72
- S**
- Sabinos, scriitor : III, 47
 Salamina, insulă : I, 45-48, 62, 63
 Salaros din Priene, adversar al lui Bias : II, 46
 Samos, insulă : I, 95 ; II, 2, 5, 23, 103 ; VIII, 1, 2, 3, 47-49 ; IX, 24 ; X, 1, 3, 14
 Samothrace, insulă : VI, 59 ; IX, 49
 Sande, mama lui Metrodor : X, 22
 Sannidoros, poreclă a lui Antidoros : X, 8
 Sarapion, tatăl lui Heracleides Lembos : VIII, 7, 44, 58
 Sarapis, divinitate : V, 76 ; VI, 63
 Sardes, oraș, capitala Lydiei : I, 99, 105 ; II, 49 ; IV, 29
 Sarpedon, filosof sceptic : IX, 116
 Saturninos, supranumit Cythenas, filosof sceptic : IX, 116
 Satyros din Callatis sau Alexandria, biograf : I, 68, 82 ; II, 12, 26 ; III, 9 ; VI, 80 ; VIII, 53, 58-60
 Scabras, vezi Cabas
 Scepsis, oraș : III, 46 ; V, 84
 Scillus, toponimic : II, 52, 53
 Sciralos, pirat : VI, 74
 Scitia, țară : I, 101, 102, 105
 Scopas din Cranon, potentat din Thesalia : II, 25
 Scylla, monstru legendar : IX, 75
 Scythinos din Teos, istoric și poet : IX, 16
 Seleucia, oraș : VI, 81 ; IX, 115
 Seleucos din Alexandria, supranumit Homerul, gramatician : III, 109 ; IX, 12
 Seleucos Nicanor, general al lui Alexandru Macedon : II, 123
 Selinus, oraș : VIII, 70
 Selinus, râu : II, 52
 Semele, mama lui Bachus : II, 102
 Seuthes din Pitane, tatăl lui Arcesilaos : IV, 28
 Seuthes, rege al odrizilor : II, 51
 Sextus Empiricus, filosof sceptic și medic : IX, 87, 116

- Sicilia, insulă : II, 5, 61 ; III, 9, 18, 22, 34 ; IV, 6 ; VI, 25 ; VIII, 54, 71, 78, 85 ; IX, 18, 55
- Sicyona, oraș : I, 12, 38 ; II, 134 (?) ; VI, 81
- Sidon, oraș : VII, 6, 29, 35, 38 ; X, 25
- Silanion, sculptor : III, 25
- Silenos din Calacte, istoric : II, 11
- Simias, sclav al lui Straton : V, 63
- Simmias din Siracuza, filosof : II, 113, 114
- Simmias** din Theba, filosof socratic : II, 124
- Simon** din Atena, filosof socratic : II, 122-123
- Simon, medic : II, 123
- Simon, retor : II, 123
- Simon, sclav al lui Aristotel : V, 15
- Simon, sculptor : II, 123
- Simonide din Iulius (Ceos), poet : I, 76, 90 ; II, 46 ; IV, 45 ; VIII, 65
- Simos, intendent al lui Dionysios cel Bătrîn : II, 75
- Sinope, oraș : VI, 20, 49, 76, 84
- Siracuza, oraș : I, 40 ; II, 63, 114 ; III, 18, 30, 46 ; VI, 25, 82 ; VIII, 71, 78, 85
- Sirena, poreclă a lui Ariston din Chios : VII, 160
- Sisymbrinos, tatăl lui Lasos : I, 42
- Smyrna, oraș : V, 85 ; IX, 58
- Socrate** din Atena, filosof, fondatorul școlii socratice : I, 14, 16, 18, 33 ; II, 16, 18-47, 48, 50, 55, 56, 58, 60, 62, 65, 71, 74, 76, 78, 80, 105, 106, 121-123, 144 ; III, 5, 6, 8, 24, 34-36, 52, 56 ; IV, 49 ; V, 19 ; VI, 1, 2, 8, 10, 11, 54, 103 ; VII, 2, 26, 53, 61, 63, 91, 165 ; VIII, 49 ; IX, 11, 12, 36, 41, 42 ; X, 12
- Socrates din Bithynia, filosof peripatetic : II, 47
- Socrates din Cos, scriitor : II, 47
- Socrates, epigramist : II, 47
- Socrates, istoric și geograf : II, 47
- Socratides, filosof academic : IV, 32
- Sofocle din Atena, poet : II, 133 ; III, 56 ; IV, 20, 35 ; V, 92 ; VII, 19
- Soloi, oraș : I, 51 ; IV, 24, 27, 58 ; V, 83 ; VII, 38, 179
- Solon** din Atena, înțelept și legiuitor : I, 13, 28, 41-44, 45-67, 101, 112, 113 ; III, 1
- Somatale, sclavă a lui Theofrast : V, 54
- Sophilos, poet comic : II, 120
- Sophocles, fiul lui Amphicleides : V, 38
- Sophon din Siracuza, mimograf : III, 18
- Sophoniscos din Alopeke, tatăl lui Socrate : II, 18, 40
- Sophoniscos, fiul lui Socrate : II, 26
- Sosibios, adversar al lui Anaxagora : II, 46
- Sosibios din Sparta, scriitor : I, 115
- Sosicrates din Rhodos, scriitor : I, 62, 68, 75, 95, 106, 107 ; II, 84 ; VI, 80, 82 ; VII, 163 ; VIII, 8
- Sosigenes, arhonte : X, 14
- Sositheos, poet : VII, 173
- Sosthenes, executor testamentar al lui Platon : III, 43 (vezi și Leosthenes)
- Sotion din Alexandria, scriitor : I, 1, 48 ; II, 12, 85 ; V, 86 ; VI, 26, 80 ; VII, 183 ; VIII, 86 ; IX, 5, 20, 110, 115 ; X, 4
- Sparta : I, 30, 41, 72, 108 ; II, 1, 51, 53, 54 ; III, 83 ; VI, 27, 59
- Speusip** din Atena, filosof academic : I, 14 ; III, 2, 43 ; IV, 1-5, 14 ; V, 86 ; IX, 23
- Speusippos din Alexandria, medic : IV, 5
- Sphairos** din Bospor, filosof stoic : VII, 37, 154, 177-178, 185 ; IX, 15
- Spintharos, tatăl lui Aristoxenos : II, 20
- Stagira, oraș : I, 19 ; III, 46 ; IV, 1 ; V, 1, 14, 16, 35
- Stilpon** din Megara, filosof megaric : I, 16 ; II, 100, 105, 111 ; 113-120, 126, 134 ; VI, 76 ; VII, 2, 24 ; IX, 61 (?), 109
- Stilpon, tatăl lui Bryson (?) : IX, 61
- Straton care a trăit în Alexandria, filosof peripatetic : V, 61
- Straton, epigramist : V, 61
- Straton, istoric : V, 61
- Straton** din Lampsacos, filosof peripatetic : II, 67 ; V, 53, 56, 58-64, 65, 68
- Straton, medic, discipol al lui Erasistratos : V, 61
- Straton, medic din vechime : V, 61
- Straton, retor : V, 61
- Stratonicea, oraș : VI, 101 ; X, 9
- Strymon, tatăl lui Myson : I, 106
- Styra, oraș : III, 48
- Susa, oraș : III, 33
- Syagros, poet rival al lui Homer : II, 46
- Syllos, personaj : VII, 39
- Sypalettos, district : VII, 12
- Syros, sclav al lui Lycon : V, 73, 74
- Syros, insulă : I, 13, 43, 116, 119, 120 ; IV, 58 ; VIII, 2

T

- Tanagra, oraș : III, 8 ; VI, 1
- Tantalos, personaj mitologic : II, 8
- Tarent, oraș : V, 94 ; VIII, 7, 39
- Tars, oraș : IV, 23, 58 ; V, 85 ; VI, 81 ; VII, 41, 84, 121, 179 ; IX, 116 ; X, 26
- Theaitetos, matematician : II, 29
- Tegea, oraș : VI, 62
- Telauges, fiul lui Pitagora : I, 15 ; VIII, 43, 50, 53, 55, 74
- Telecles din Foccea, filosof academic : IV, 60
- Telephos, personaj : VI, 87
- Telesphoros, nepot al lui Demetrios din Phaleron : V, 79
- Teleutagoras, tatăl lui Zenon din Elea : IX, 25
- Tellos din Atena, personaj : I, 50

- Temnos, vezi Mnos
 Teos, oraș : III, 48 ; IX, 50, 69
 Terpandru, muzician : II, 104
 Tetis, zeiță : VI, 95
 Teucros din Cartagina, personaj : VIII, 82
 Teutames, tatăl lui Bias : I, 82, 88
 Thales din Egina, tatăl lui Pheidias : III, 3
Thales din Milet, filosof naturalist : I, 13, 21, **22-44**, 121, 122 ; II, 4, 46 ; VIII, 1 ; IX, 18
 Thales, personaj : I, 38
 Thales, personaj din vechime : I, 38
 Thales din Sicyona, pictor : I, 38
 Thales din Callatis, retor : I, 38
 Thales, sclav al lui Aristotel : V, 14
 Thales, personaj mai recent : I, 38
 Thargelion, lună : II, 44 ; III, 2
 Thasos, insulă : III, 24 (?) ; V, 57
 Thaumantias, rudă a lui Arcesilaos : IV, 43
 Theaitetos, poet : IV, 25 ; VIII, 48
 Theano din Crotona, soția lui Pitagora : VIII, 42, 43, 50
 Theba, oraș : I, 3 ; II, 51, 124, 125 ; VI, 90 ; VII, 38 ; VIII, 7 ; IX, 110, 115
 Theiodas din Laodicea, filosof sceptic : IX, 116
 Thelizi, familie : I, 22
 Themista, soția lui Leonteus : X, 25, 26
 Themistocleia din Delfi, preoteasă : VIII, 8, 21
 Theocritos din Chios, poet : V, 11, 19
 Theodor din Atena, pictor : II, 104
 Theodor supranumit Ateul, Zeul, filosof cirenaic : I, 16 ; II, 85, 86, 97-104, 116 ; IV, 52, 54 ; VI, 42, 97
 Theodoros din Byzantion, orator : II, 104
 Theodoros din Byzantion, orator politic : II, 104
 Theodoros din Chios, filosof stoic : II, 104
 Theodoros din Cyrene, matematician : II, 103 ; III, 6
 Theodoros din Efes, pictor : II, 104
 Theodoros, epigramist : II, 104
 Theodoros, filosof stoic : II, 104
 Theodoros, istoric : II, 104
 Theodoros, istoric al muzicii : II, 104
 Theodoros, medic : II, 104
 Theodoros din Milet, filosof stoic : II, 104
 Theodoros, profesor de muzică : II, 103
 Theodoros, pictor : II, 104
 Theodoros, poet : II, 104
 Theodoros, poet tragic : II, 104
 Theodoros, scriitor : II, 64 ; X, 5
 Theodoros din Samos, arhitect : II, 103
 Theodoros din Siracusa, scriitor : II, 104
 Theodoros din Theba, sculptor : II, 104
 Theodosios, scriitor : IX, 70
 Theodota din Elis, curtezană : IV, 40
 Theodotos, partizan al lui Dion : III, 21
 Theodotos, tatăl lui Archagoras : IX, 54
 Theombrotos, discipol al lui Metrocle : VI, 95
 Theomedon, medic : VII, 86
 Theon, sclav al lui Lycon : V, 73
 Theon din Tithorea, filosof stoic : IX, 82
 Theophanes, scriitor : II, 104
 Theophrastos, tatăl lui Dionysios
 Transfugul : VII, 166
 Theophilos, arhonte : V, 9
Theofrast din Ereson, cu adevăratul nume Tyrtamos, filosof peripatetic : I, 14, 15 ; II, 113 ; III, 46 ; IV, 22, 27, 29, 30, 52 ; V, 12, 13, 19, 35, 38, **36-57**, 58, 75 ; VI, 22, 90, 94, 95 ; VIII, 48, 55 ; IX, 6, 21, 22
 Theopomp, poet : III, 26
 Theopomp din Chios, scriitor istoric : I, 8, 109, 115-117 ; III, 40 ; VI, 14
 Theopropizi, familie : II, 125
 Thersites, personaj : VII, 160
 Thesippos din Cerameis, tatăl : V, 57
 Thesippos din Cerameis, fiul : V, 57
 Thesmofovia, sărbătoarea zeiței Demeter : IX, 43
 Thespis, poet : I, 59 ; III, 56 ; V, 92
 Thrasippos, executor testamentar al lui Platon : III, 43
 Thrason din Anacaia, tatăl : VII, 10
 Thrason din Anacaia, fiul : VII, 10, 12, 15
 Thrasonides, filosof stoic : VII, 130
 Thrasybulos, tiran din Milet : I, 27, 31, 95, 100
 Thrasillos, erudit și astrolog : III, 1, 56, 57, 61 ; IX, 37, 38, 41, 45
 Thrasymachos din Corint, profesor al lui Stilpon : II, 113
 Threpte, sclavă a lui Theofrast : V, 54
 Thria, district : IV, 21
 Thurioi, oraș : II, 102 ; VIII, 52 ; IX, 50
 Thyateira, oraș : IV, 31
 Thyrrion, fiul lui Batycles : I, 29
 Tiberiu, împărat : IX, 109
 Tifon, personaj mitic : II, 118
 Timagoras din Gela, filosof peripatetic : II, 113
 Timaios din Tauromenion, istoric : VIII, 10, 11, 60, 63, 64, 71, 72
 Timaios, filosof pitagorician : I, 114 ; III, 52 ; VIII, 51, 54, 55
 Timarchos din Phlius, tatăl lui Timon : IX, 109
 Timarchos, tutore al lui Nicanor : V, 12
 Timarchos din Alexandria, filosof cinic : VI, 95
 Timocrates, scriitor : VII, 2
 Timocrates din Lampsacos, filosof epicurean : X, 4-7, 17-23

Timocrates din Potamos, succesor testamantar al lui Epicur : X, 16
 Timocreon, adversar al lui Simonide : II, 46
 Timolaos din Cyzic, filosof academic : III, 46
 Timon din Atena, mizantrop : I, 107
Timon din Phlius, filosof sceptic : I, 34 ; II, 6, 19, 55, 62, 66, 107, 126 ; III, 7, 26 ; IV, 33, 34, 42, 67 ; V, 11 ; VI, 18 ; VII, 15, 161, 170 ; VIII, 36, 67 ; IX, 6, 18, 23, 25, 40, 65, 67, 69, 76, 102, 105, 107, **109-116** ; X, 3
 Timon, sclav al lui Theofrast : V, 55
 Timonides din Leucas, scriitor, prieten al lui Dion : IV, 5
 Timotheos din Atena, scriitor : III, 5 ; IV, 5 ; V, 1 ; VII, 1
 Tirteu, poet : II, 43
 Tisamenos, tatăl lui Philocrates : V, 64
 Tithorea, personaj : IX, 82
 Tityos, personaj : VII, 53
 Tralleis, oraș din Caria : IV, 23
 Trasymachos din Chalcedon, sofist : III, 52
 Troada, regiune : V, 65 ; IX, 115
 Troia, oraș : I, 2 ; VIII, 81 ; IX, 41
 Troizena, oraș : VIII, 74
 Tucidide, istoric : II, 12, 57
 Tychon, sclav al lui Aristotel : V, 15
 Tychon, sclav al lui Platon : III, 42
 Tyr, oraș : VII, 1, 2, 6, 24, 139
 Tyrrhaïos, fiul lui Pittacos : I, 76
 Tyrrhenos, fratele lui Pitagora : VIII, 2
 Tyrtamos, vezi Theofrast

U

Ulise, personaj legendar : II, 80 ; VI, 27
 Urania, muză : I, 4

X

Xanthos din Lydia, istoric : I, 2 ; VI, 101 ; VIII, 63
 Xanthos din Atena, muzician : IV, 29
 Xanthos din Phlius, medic : IX, 109
 Xantipa, soție a lui Socrate : II, 26, 34, 36, 37, 60 ; III, 32
 Xenainetos, arhonte : II, 55
 Xeniadēs, corintian, stăpîn al lui Diogene : VI, 30, 31, 36, 74, 82
Xenocrate din Chalcedon, filosof academic : I, 14 ; II, 134 ; III, 38, 46 ; IV, 3, **6-15**, 16, 19, 24 ; V, 2-4, 10, 39 ; VII, 2 ; X, 1, 13
 Xenocrates, compozitor : IV, 15
 Xenocrates, filosof și poet : IV, 15
 Xenocrates, sculptor : IV, 15
 Xenocrates, tactician : IV, 15
Xenofanes din Colofon, poet și filosof : II, 15, 16, 23, 111 ; II, 46 ; VIII, 36, 56 ; IX, 1, 5, **18-20**, 21, 22, 72, 111

Xenofon din Atena, filosof socratic : II, 13, 19, 22, 29, 31, 32, 47, **48-59**, 64, 65 ; III, 34 ; VI, 14, 15, 84 ; VII, 1
 Xenophanes din Lesbos, poet : IX, 20
 Xenophilos din Chalcidica Tracă, filosof pitagorician : VIII, 16, 46
 Xenophon din Atena, scriitor : II, 59
 Xenophon din Cos, medic : II, 59
 Xenophon, istoric : II, 59
 Xenophon din Paros, sculptor : II, 59
 Xenophon, poet din comedia veche : II, 59
 Xenophon, scriitor : II, 59
 Xerxes, rege al Persiei : I, 2, 9, 72 ; II, 7 ; IX, 34
 Xypete (Xypetaion), district : III, 42 ; VII, 10

Z

Zakynthos, oraș : VIII, 46
 Zaleucos din Thurioi, filosof pitagorician și legiuitor : VIII, 16
 Zamolxis, sclav al lui Pitagora : I, 1 ; VIII, 2
 Zancle, oraș : IX, 18
 Zenodotos, filolog și gramatician : II, 15
 Zenodotos, filosof stoic : VII, 30
Zenon din Cition, filosof, fondatorul școlii stoice : I, 15, 16, 19 ; II, 109, 110, 114, 120 ; VI, 15, 91, 104, 105 ; VII, **1-159**, 161, 162, 165-170, 173, 176, 177-179 ; VIII, 48 ; IX, 29 ; X, 27
Zenon din Elea, filosof eleat : I, 15, 16, 18 ; III, 48 ; VII, 35 ; VIII, 56, 57 ; IX, **25-29**, 30, 42, 72
 Zenon, filosof stoic, discipol al lui Chrysippos : VII, 35
 Zenon, gramatician : VII, 35
 Zenon, medic : VII, 35
 Zenon, istoric : VII, 35
 Zenon din Rhodos, istoric : VII, 35
 Zenon din Sidon, filosof epicurean : VII, 35, 38 ; X, 25
 Zenon din Tars, filosof stoic : VII, 35, 41, 84, 120, 149, 150
 Zenon cel Tânăr, filosof : VII, 16
 Zeus, zeu : I, 5, 8, 69, 115, 119 ; II, 37, 58 ; III, 10, 45 ; IV, 30 ; V, 7, 8, 16, 20 ; VI, 22, 50, 77, 83 ; VII, 28, 60, 88, 135, 147 ; VIII, 10, 33, 76 ; IX, 59, 72
 Zeuxippos din Cnosos, filosof sceptic : IX, 116
 Zeuxis, filosof sceptic : IX, 106, 116
 Zoilos din Perga, filosof : VI, 37
 Zoilos, unchiul lui Ferekyde din Syros : VIII, 2
 Zopyros din Clazomene, orator : IX, 114
 Zopyros din Colofon, scriitor și filosof cinic : VI, 100
 Zoroastru, mag : I, 2, 8

CUPRINS

Studiu introductiv

Diogenes Laertios și izvoarele filosofiei antice grecești

Izvoarele originale sau directe ale filosofiei grecești	5
Izvoarele indirecte ale filosofiei grecești	9
Diogenes Laertios	51

Cartea I

Introducere	65
Capitolul I Thales	69
Capitolul II Solon	74
Capitolul III Chilon	79
Capitolul IV Pittacos	81
Capitolul V Bias	83
Capitolul VI Cleobul	85
Capitolul VII Periandru	86
Capitolul VIII Anacharsis	88
Capitolul IX Myson	89
Capitolul X Epimenide	90
Capitolul XI Ferekyde	92

Cartea a II-a

Capitolul I Anaximandru	94
Capitolul II Anaximene	94
Capitolul III Anaxagora	95
Capitolul IV Archelaos	97
Capitolul V Socrate	98
Capitolul VI Xenofon	104
Capitolul VII Aischines	107
Capitolul VIII Aristip	108
Capitolul IX Phaidon	117
Capitolul X Eucleides	117
Capitolul XI Stilpon	119
Capitolul XII Criton	121
Capitolul XIII Simon	121
Capitolul XIV Glaucon	122
Capitolul XV Simmias	123
Capitolul XVI Cebes	123
Capitolul XVII Menedem	123

Cartea a III-a

Platon	128

Cartea a IV-a

Capitolul I Speusip	150
Capitolul II Xenocrate	151

Capitolul III	Polemon	155
Capitolul IV	Crates	156
Capitolul V	Crantor	157
Capitolul VI	Arcesilaos	158
Capitolul VII	Bion	162
Capitolul VIII	Lacydes	165
Capitolul IX	Carneade	165
Capitolul X	Clitomah	167

Cartea a V-a

Capitolul I	Aristotel	168
Capitolul II	Theofrast	177
Capitolul III	Straton	184
Capitolul IV	Lycon	186
Capitolul V	Demetrios	188
Capitolul VI	Heracleides	191

Cartea a VI-a

Capitolul I	Antistene	194
Capitolul II	Diogene	198
Capitolul III	Monimos	212
Capitolul IV	Onesicritos	213
Capitolul V	Crates	213
Capitolul VI	Metrocle	215
Capitolul VII	Hipparchia	216
Capitolul VIII	Menip	217
Capitolul IX	Menedem	218

Cartea a VII-a

Capitolul I	Zenon	219
Capitolul II	Ariston	252
Capitolul III	Herillos	253
Capitolul IV	Dionysios	254
Capitolul V	Cleante	255
Capitolul VI	Sphairos	257
Capitolul VII	Chrysippos	258

Cartea a VIII-a

Capitolul I	Pitagora	266
Capitolul II	Empedocle	276
Capitolul III	Epicharmos	281
Capitolul IV	Archytas	282
Capitolul V	Alcmaion	283
Capitolul VI	Hippasos	283
Capitolul VII	Philolaos	283
Capitolul VIII	Eudoxos	284

Cartea a IX-a

Capitolul I	Heraclit	286
Capitolul II	Xenofanes	289
Capitolul III	Parmenide	290

Capitolul IV	Melissos	291
Capitolul V	Zenon din Elea	292
Capitolul VI	Leucip	293
Capitolul VII	Democrit	294
Capitolul VIII	Protagoras	298
Capitolul IX	Diogenes din Apollonia	300
Capitolul X	Anaxarh	301
Capitolul XI	Pyrrhon	301
Capitolul XII	Timon	312

Cartea a X-a

Epicur	314

Note și comentarii

Cartea I	347
Cartea a II-a	368
Cartea a III-a	392
Cartea a IV-a	410
Cartea a V-a	423
Cartea a VI-a	446
Cartea a VII-a	462
Cartea a VIII-a	495
Cartea a IX-a	514
Cartea a X-a	552
Bibliografie	591
Index	597

În colecția PLURAL
au apărut

1. Adrian Marino – *Pentru Europa. Integrarea României. Aspecte ideologice și culturale*
2. Lev Șestov – *Noaptea din grădina Gbetsimani*
3. Matei Călinescu – *Viața și opiniile lui Zacharias Lichter*
4. Barbey d'Aureville – *Dandysmul*
5. Henri Bergson – *Gîndirea și mișcarea*
6. Liviu Antonesei – *Jurnal din anii ciumei: 1987-1989*
7. Stelian Bălănescu, Ion Solacolu – *Inconsistența miturilor: Cazul Mișcării legionare*
8. Marcel Mauss, Henri Hubert – *Teoria generală a magiei*
9. Paul Valéry – *Criza spiritului și alte eseuri*
10. Virgil Nemoianu – *Micro-Armonia*
11. Vladimir Tismăneanu – *Balul mascat*
12. Ignățiu de Loyola – *Exerciții spirituale*
13. *** – *Testamentum Domini* (ediție bilingvă)
14. Adrian Marino – *Politică și cultură*
15. Georges Duby – *Anul 1000*
16. Vasile Gogea – *Fragmente salvate (1975-1989)*
17. Paul Evdokimov – *Rugăciunea în Biserica de Răsărit*
18. Henri Bergson – *Materie și memorie*
19. Iosif Sava – *Radiografii muzicale. 6 Serate TV*
20. Gabriel Andreescu – *Naționalisti, antinaționalisti... O polemică în publicistica românească*
21. Stelian Tănase – *Revoluția ca eșec*
22. Nikolai Berdiaev – *Sensul istoriei*
23. Françoise Thom – *Sfârșiturile comunismului*
24. Jean Baudrillard – *Strategiile fatale*
25. Paul Ricoeur, J.L. Marion ș.a. – *Fenomenologie și teologie*
26. Thierry de Montbrial – *Memoria timpului prezent*
27. Evagrie Ponticul – *Tratatul practic. Gnosticul*
28. Anselm de Canterbury – *De ce s-a făcut Dumnezeu om?*
29. Alexandru Paleologu – *Despre lucrurile cu adevărat importante*
30. Adam Michnik – *Scrisori din închisoare și alte eseuri*
31. Liviu Antonesei – *O prostie a lui Platon. Intelectualii și politica*
32. Mircea Carp – *„Vocea Americii” în România (1969-1978)*
33. Marcel Mauss, Henri Hubert – *Eseu despre natura și funcția sacrificiului*
34. Nicolae Breban – *Riscul în cultură*
35. Iosif Sava – *Invitații Eutherpei. 8 Serate TV*
36. A. Van Gennep – *Formarea legendelor*
37. Claude Karnoouh – *Dușmanii noștri cei iubiți. Mici cronici din Europa Răsăriteană și de prin alte părți*
38. Cristian Bădiliță (ed.) – *Eliadiana*
39. Ioan Buduca – *Și a fost seară, și a fost dimineață*
40. Pierre Hadot – *Ce este filosofia antică*
41. Leon Wieseltier – *Împotriva identității*
42. *** – *Apocalipsa lui Pavel*
43. Marcel Mauss – *Eseu despre dar*

PLURAL M

1. Émile Durkheim – *Formele elementare ale vieții religioase*
2. Arnold Van Gennep – *Riturile de trecere*
3. Carlo Ginzburg – *Istorie nocturnă*
4. Michel de Certeau – *Fabula mistică*
5. G.W. Leibniz – *Eseuri de teodicee*
6. J. Martín Velasco – *Introducere în fenomenologia religiei*
7. *** – *Marele Inchizitor. Dostoievski – lecturi teologice*
8. Raymond Trousson – *Istoria gândirii libere*
9. Marc Bloch – *Regii taumaturgi*
10. Filostrat – *Viața lui Apollonius din Tyana*
11. Diogenes Laertios – *Despre viețile și doctrinele filosofilor*

În pregătire:

Gail Kligman – *Nunta mortului*
Dan Pavel – *Cine, ce și de ce?*
Jean Delumeau – *Păcatul și frica*
Ștefan Afloroaei – *Cum este posibilă filosofia în Răsăritul Europei*
Cicero – *De divinatione*
Adriana Babeți – *Despre arme și litere*
Paul Zumthor – *Babel sau nedesăvârșirea*
J. Derrida – *Fantomele lui Marx*
Vladimir Jankélévitch – *Iertarea*
Guy Scarpetta – *Elogiul cosmopolitismului*

Bun de tipar: noiembrie 1997 Apărut: 1997
Editura Polirom, B-dul Copou nr. 3 • P.O. Box 266
6600, Iași • Tel. & Fax (032) 214100 ; (032) 214111 ;
(032) 217440 (difuzare); E-mail: polirom@mail.ccis.ro

Tiparul executat la Polirom S.A. 6600 Iași
Calea Chișinăului nr. 32
Tel.: (032) 230323 ; Fax: (032) 230485